

Acerca de este libro

Esta es una copia digital de un libro que, durante generaciones, se ha conservado en las estanterías de una biblioteca, hasta que Google ha decidido escanearlo como parte de un proyecto que pretende que sea posible descubrir en línea libros de todo el mundo.

Ha sobrevivido tantos años como para que los derechos de autor hayan expirado y el libro pase a ser de dominio público. El que un libro sea de dominio público significa que nunca ha estado protegido por derechos de autor, o bien que el período legal de estos derechos ya ha expirado. Es posible que una misma obra sea de dominio público en unos países y, sin embargo, no lo sea en otros. Los libros de dominio público son nuestras puertas hacia el pasado, suponen un patrimonio histórico, cultural y de conocimientos que, a menudo, resulta difícil de descubrir.

Todas las anotaciones, marcas y otras señales en los márgenes que estén presentes en el volumen original aparecerán también en este archivo como testimonio del largo viaje que el libro ha recorrido desde el editor hasta la biblioteca y, finalmente, hasta usted.

Normas de uso

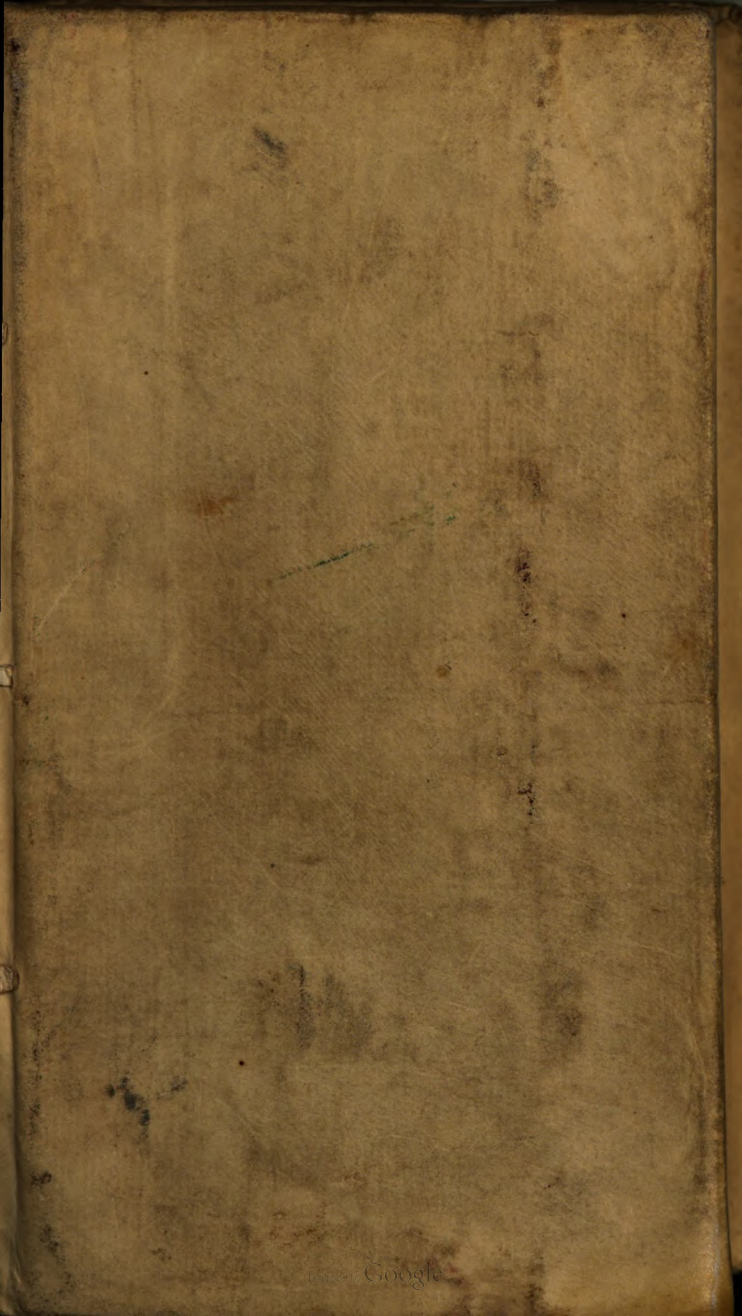
Google se enorgullece de poder colaborar con distintas bibliotecas para digitalizar los materiales de dominio público a fin de hacerlos accesibles a todo el mundo. Los libros de dominio público son patrimonio de todos, nosotros somos sus humildes guardianes. No obstante, se trata de un trabajo caro. Por este motivo, y para poder ofrecer este recurso, hemos tomado medidas para evitar que se produzca un abuso por parte de terceros con fines comerciales, y hemos incluido restricciones técnicas sobre las solicitudes automatizadas.

Asimismo, le pedimos que:

- + *Haga un uso exclusivamente no comercial de estos archivos* Hemos diseñado la Búsqueda de libros de Google para el uso de particulares; como tal, le pedimos que utilice estos archivos con fines personales, y no comerciales.
- + *No envíe solicitudes automatizadas* Por favor, no envíe solicitudes automatizadas de ningún tipo al sistema de Google. Si está llevando a cabo una investigación sobre traducción automática, reconocimiento óptico de caracteres u otros campos para los que resulte útil disfrutar de acceso a una gran cantidad de texto, por favor, envíenos un mensaje. Fomentamos el uso de materiales de dominio público con estos propósitos y seguro que podremos ayudarle.
- + *Conserve la atribución* La filigrana de Google que verá en todos los archivos es fundamental para informar a los usuarios sobre este proyecto y ayudarles a encontrar materiales adicionales en la Búsqueda de libros de Google. Por favor, no la elimine.
- + *Manténgase siempre dentro de la legalidad* Sea cual sea el uso que haga de estos materiales, recuerde que es responsable de asegurarse de que todo lo que hace es legal. No dé por sentado que, por el hecho de que una obra se considere de dominio público para los usuarios de los Estados Unidos, lo será también para los usuarios de otros países. La legislación sobre derechos de autor varía de un país a otro, y no podemos facilitar información sobre si está permitido un uso específico de algún libro. Por favor, no suponga que la aparición de un libro en nuestro programa significa que se puede utilizar de igual manera en todo el mundo. La responsabilidad ante la infracción de los derechos de autor puede ser muy grave.

Acerca de la Búsqueda de libros de Google

El objetivo de Google consiste en organizar información procedente de todo el mundo y hacerla accesible y útil de forma universal. El programa de Búsqueda de libros de Google ayuda a los lectores a descubrir los libros de todo el mundo a la vez que ayuda a autores y editores a llegar a nuevas audiencias. Podrá realizar búsquedas en el texto completo de este libro en la web, en la página <http://books.google.com>

386

Mr Lo

~~xv d. 10. 11. 12.~~

BIBLIOTHEC

Historico - Philologico -

THEOLOGICA

Classis Octavae

FASCICULUS PRIMUS.

386

M 10

BREMSE,

Koninklijke
Bibliotheek
te's Hage.

Sumptibus JOHANNIS ANDREÆ GRIMMII

Typis HERMANNI BRAUERI, MD CCXXV.

*Reverendissimo & perillu-
stri in Christo Patri ac
Domino*

**CHRISTO-
PHORO,**

**Liberi atque imperialis
COENOBII LUCCE-
NIS ABBATI,**

**Augustissimi magnae Britanniae
Regis & Electoris Brunsvi-
censis & Lunebur-
gensis**

**CONSILIARIO PROVINCIALI
PRIMO,**

*Statuum ducatus Calenbergici
primati, reliqua,*

**Divinarum, humanarumque scientia-
rum ut gnarissimo,
ita & promotori summo**

2.

Tertium

Tertium supra quadragesimum

BIBLIOTHECAE

H V J V S

FASCICVLVM,

Cum ingenuo voto, ut
Viri inlustissimi, cujus cum vir-
tutum, bonorum, ac dignitatis emi-
nentis HEREDEM, cum divina esse
voluit providentia, tum merita pro-
pria fecerunt, AETATIS quoque
& FELICITATIS exasse HE-
RES constituatur,

L. M. Q. offert, & suae perquam
exquisite observantiae pignus ac
tesseram esse vult

EDITOR.

En

En tibi Syllabum eorum, quae in hoc
Fasce apparent.

- I. JEREMIAE PHILADELPHI de valle Josaphati ad Joelis III: 2, 12. IV: 14. meditatio p. 1.
- II. Caroli Friderici KRUMBHOLTZII de Servatore fustibus caeso ad Matth. XXVI. 67. Marc. XIV. 65. Joh. XVIII: 22. XIX: 3. diss. p. 35.
- III. Almonii, UTINIS, demonstratio, quod Idea electi mundi optimi à Deo removeri nequeat p. 47.
- IV. Joachimi Christiani JEHRINGII diss. de regione TARSCHISCH p. 78.
- V. J. C. HARENBERGII de modo eruendi aurum atque argentum in Arabia & Aethiopia, descriptio Jobi XXVIII. 1-11. p. 93.
- VI. Ejusdem defensio receptae lectionis Gal. II. 3, 4, 5. p. 104.
- VII. Bilbardi Folcartbi HARCKENROTHII, vita Guilielmi GNAPHAEI p. 111.
- VIII. G. OUTHOVII de quarundam vocum, speciatim מ'ש ac ב, ἱερωὺς disquisitio p. 120.
- IX. Jo. ALBERTI Observationum criticarum in HESYCHIUM specimen p. 149.
- X. Anonymi Schediasma de Concilio, quod Sec. XVI. primum MANTUAM, deinde VICENTIAM indictum fuit p. 164.

בשם שמים:

I.

FEREMIÆ PHILA- DELPHI,

De

VALLE JOSAPHA- TI (a)

ex Joëlis III: 2.12. nec non

Valle Excidii Joëlis IV: 14.
meditatio.

§. 1.

E Sicut duobus permulta in sacris utri-
usque foederis voluminibus, si vel
alia deficerent testimonia, quæ est
summa inter interpretes in explican-
dis capitibus non paucis, docet dis-
sensio. Contradicit alter alteri; hic osten-
dit,
Class. VIII. Fasc. I. A

(a) Confer de hoc argumento Dissert. max. vener.
REIMMANNI, quæ ornat hujus Bibl. T. VI. Fasc.
III. p. 412. sqq.

dit, quomodo lapsus sit ille, in securiorem inquit viam alius, ubi reliquos à veritatis tramite videt aberrasse. Nec tamen raro contingit, ut meliora non afferat, cui sortentaliena; vehementius impingat ipse, aliis id exprobrare paratissimus; imo incidat in scyllam, qui vult vitare Charybdim. Mirum non est, si ingens antiquitatum & rituum, quorum vix quidam ad nos pervenere, iid; perexigui rivuli, pelagus; si longam rerum gestarum, quarum una alterave tantummodo inaudivimus summa capita, seriem; si ipsam denique styli virorum *Στοιχείων* spectemus sublimitatem atque magnificentiam. Accedit, quod de lingua Hebraica ejusdem hodie peritissimi tantum callent, quantum per temporum licet injuriam. Hæc mecum reputans, vix impetrare à me possum, ut juris faciam publici, si qua in sacri codicis lectione se mihi offerat explicatio à nemine vel paucis jam ante preposita. Quæ tamen me lætat spes, eandem, si qua à vero deflexero, quam alii, impetrandi veniam; imo quod me tenet desiderium rectiora ab iis, quibus mea non probantur, & his meliora norunt, edoceri; stimulum mihi admovit, ut cum perito & benevolo lectore, quæ de *Valle Josaphati* & deducendis in illam à Deo gentibus ex Joëlis cap. IV, 2, 12, opinor, communicem.

§. 2. Perpetuo veluti montium jugo hæc-

ce vallis includitur, nullis se pylis aperiens interpretibus, aut certe perangustis. Indes-
fessum investigandi studium plurimos ad val-
lem Cedron, urbi Hierosolymorum conti-
guam, detulit. Et cum meliores fere omnes
hoc Joëlis vaticinium de extremo à Christo
in totum genus humanum exercendo judicio
uno ore interpretentur; sunt qui tradidere,
hoc loco moti, judicium ultimum in hac
ipsa prope Hierosolyma valle habitum iri,
in quibus Christianus *Adrichomius* in *Theatro*
Terræ sanctæ p. 172. num. 204.

§. 3. Recte ab his dissentiunt, ne Chilia-
stis aliisve superstitionis de terreno quodam,
cum Judæis, Messia regno somniandi mate-
riam suppeditent, qui typice hæc & per me-
talepsin à vate dicta malunt, quemadmodum
Josaphat in valle benedictionis insigni potitus
est victoria, quæ 2. Chron. XX. pro-
lixè recensetur, & verus omnino in
hunc prophetæ locum est Commen-
tarius; sic Christum in extremo judicio è
suis veritatisque hostibus triumphum esse
acturum amplissimum. In his est Stephe-
nus *Fabricius*, Bernensis Ecclesiæ quondam
pastor, cujus verba ex sacris ipsius in prophe-
tas minores concionibus, p. 523. huc adscribi
merentur., Locus, inquit, etiam judicii exer-
cendi designatur parabolice: nempe VAL-
LIS JOSAPHAT. Hoc autem non ita ac-
cipiendum est, ac si certa quædam vallis

„sit, in quam totus mundus aliquando co-
 „gendus & congregandus sit, ut ibi-
 „dem iudicium Dei subeat, sicuti su-
 „perstitiosi quidam somniant: Sed locutio
 „hæc sumpta est ab insigni victoria, quæ repor-
 „tavit rex Josaphat de suis hostibus, quæ de-
 „scribitur 2. Chron. XX. Ab hac ergo pugna
 „& victoria Josaphati vallis ista hic denomi-
 „natur, alioquin dicta vallis benedictionis,
 „sive laudis, quia ibi benedixerunt Jehovah,
 „id est, laudaverunt eum, gratias ei agen-
 „tes pro tam insigni victoria. Sensus igitur
 „est, ac si diceret Dominus: Se aliquando
 „cum hostibus Ecclesiæ acturum, quemad-
 „modum olim cum Moabitis & Ammonitis
 „populi sui hostibus egerit.“ Hæc ille.
 Eodem quo Fabricius modo exponunt Joh.
Schmidius in Proph. min. pag. 518. 519. Joh.
Tarnovius in Proph. min. p. 492. seqq. & alii
 multi. Nisi quod celeberrimi hi viri vocem
 יהושפט appellative accipiendam & *Judicium*
Domini reddendam existimant. Quod quibus
 faciant præsentibus & quo jure, nostrum erit,
 ut paucis nunc examinemus.

§. 4. Auctoritate nituntur interpretis
 Chaldaei, vocem יהושפט appellative; ut si-
 gnificet מילוג דעבא h. e. *distributionem judicii,*
contentionem judicii, habendum judicium, vertentis.
 Quem & secutus Raschi hunc ad locum ita
 commentatur: אל עמ יהושפט ארר עמם בעמק:
 יהושפט הדין משפטם ית h. e. *In vallem Josaphat*
 hoc

„hoc loco reddendum est : Descendam cum
 „illis in vallem *habendi* *judicii*. Vocabulum
 „*Ibeshaphat* enim *judicia Dei* hic significat.
 Sic habeat viri celeberrimi, & qui cum iis fa-
 ciunt, ex ipsis Judæis, quorum vestigia pre-
 munt : & Jonathanis in primis auctoritas,
 propter antiquitatem, videatur non esse
 nulla. Quomodo vero *יושפט* appellati-
 vum esse potest, cum Hebræa lingua com-
 posita ejusmodi nesciat ? Objiciat mihi quis
צלמו, & si qua fuerint pauca alia. At
 hæc non sunt vera composita, sed revera
 binæ voces, quæ cum loquentium celerita-
 te in unam quasi coaluerint, scribendo quo-
 que cum tempore fuerunt contractæ, aut
 potius manserunt; haud aliter quam *ἰσχυρ-
 ται* pro *οἱ ἰσχυροί* apud Græcos, & ab He-
 bræis *מה מה* pro *מה מה*, & ejusdem farinae plu-
 ra. Vel & concedamus composita hæc esse;
 utrumq; tamen simplex comparet integrum,
 secus ac in *יושפט*.

§. 5. Quare *יושפט* *עמ* nobis erit *Vallis
 Josaphati*, cum vulgata Græca, beato Luthero,
 Sanctio, & aliis; quibus addo Kimchi-
 um & Abarbanelem, Judæos. Explicatu-
 rus quomodo Josaphati cognomen vallis illa
 fuerit sortita Kimchius subjungit : *וזה העמק
 היה למלך יושפט אולי בנה שם או עשה שם*
 „Fuit vallis ista Josapha-
 „ti, quod in illa forsitan ædificavit aut fecit
 „opus aliquod, unde ab ipso est cognomina-
 „ta.

ta. Satis mihi jejuna hæc videtur conjectura, cum nullo plane ex historia fulciatur fundamento; posteriori Paralipomenon aliam appellationis hujus rationem suppeditante. Abarbanel tamen, & quod miror, Drusius ad ipsius abeunt opinionem.

§. 6. Hanc Josaphati vallem, ubinam quærant interpretes verbo jam supra fuit indicatum. Affert Drusius p. 466. historiam ex Josephi Gorionidis lib. 6. c. 74. de Zacharia quodam, ex summa turri, quæ ad moenia urbis Hierosolymorum fuerit, in terram præcipitato, qui è muro in latera vallis Josaphat ceciderit. A quo magistro se rectissime edoceri existimat vir celeberrimus, vallem hanc Hierosolymorum urbi fuisse contiguam. Est hic unus antiquiorum, qui cum Judæorum tum Christianorum permultis, iisque magni nominis viris, persuasit, eandem esse Cedronis & Josaphati vallem. Unde Adrichomius, quasi re extra omne dubium posita, p. 172. n. 202. „Torrens Cedron, „rivus est ad orientem Jerusalem, inter ipsam „& montem Oliveti, qui pluvialibus aquis „undique de montibus, nec non ex fontibus „ac piscinis auctus, dulci quodam strepitu „per mediam vallem Josaphat atque Gehennam, „non; perque plana deserti in mare mortuum fluens absorbetur.“ Et num 204. „Vallis Josaphat, quæ & vallis Cedron, & „vallis montium vocatur, vallis est lata & pro-

„profunda inter Jerusalem & montem Oli-
 „veti interjecta, totam ab oriente cingens
 „urbem.“ Joh. Lightfootus Operum Vol.
 II. p. 200. ambigit cum Kimchio, quid de
 Valle Josaphati statuendum sit; ad eandem
 tamen sententiam videtur inclinare. Vid.
 & ejus Vol. I. p. 94. Mihi quidem Josephi
 hujus auctoritas tanta non est, ut illa abripi
 me patiar. Argumenta deinceps in medi-
 um proferentur, quæ me plane aliter jubent
 sentire.

§. 7. Jam ne diutiuscule in valle incerta
 oberremus, examinandum paucis adhuc erit,
 an de strage hostium Ecclesie in valle Josaphati
 edenda consentiant Commentatores;
 & quorum explicatio alteri sit preferenda.
 Missas facimus Judæorum nugas, de suo hæc,
 quem expectant, Messia explicantium, gentes
 internecone deleturo & Hierosolymas re-
 stauraturo.

§. 8. Gravius fere impingunt, qui in ipsam
 Josaphato à Deo concessam adversus Moabi-
 tas, Ammonitas & Idumæos victoriam hæc
 à propheta dicta volunt. Ponamus, Joë-
 lem Josaphati ævo vixisse, (quod tamen pro-
 batione, singulis fere contradicentibus,
 multoque recentiorum cum facientibus, indi-
 geret admodum probabili;) nequivit certe
 propheta, si intelligi a lectoribus voluit, pu-
 gnæ vallem ante reportatam in ea victoriam
 adpellare Josaphati vallem; quod cognom-
 en demum post pugnam & ab ea est nata.

Adeo infirmis hæc opinio nititur talis , ut quod possem, multis opponendi lubens superfedeam labore.

§.9. Refutans ita sentientes Drusius Comm. in proph. min. p. 465. Babyloniiis Judæos in captivitatem abducturis eorumque sociis putat int. ritum prænunciari. „Sequentia, inquit, satis declarant, hunc locum intelligendum esse de Assyriis & Chaldæis, hoc est, de iis gentibus, quæ Chaldæis in bello adversus Judæos militarunt. Sic Abd. 6. *quemadmodum bibistis (vos Judæi) in monte meo sacra, bibent omnes gentes jugiter: bibent, inquam & absorbebunt, & erunt ac si non fuissent.* Cum autem omnes dicit, nullam excipit. Quocirca errant, meo judicio, qui hæc restringunt ad historiam, quæ narratur 2. Paral. 20. Nam quæ gentes bellum Josaphato intulerunt, memorantur ibi Ammonitæ, Moabitæ, & Idumæi, nec plures.“ Errent omnino illi: Verum errat & Drusius. Quis enim historicorum memoriæ prodidit, ea passos esse Assyrios & Babylonios, quæ hic propheta minatur? Et quod majus, connexioni quomodo consulatur; cum in antecedentibus effusio Spiritus Sancti in Apostolos facta tam vivis depingatur coloribus, ut non possit vividioribus Reductorum ex captivitate Judæorum mentio Cap. IV, 1. facta, movit precul dubio virum, ut ita sentiret.

§. 10. Nisi connexio & multa, quæ illue-
trahi nullo modo possunt, obstarent, rectius
se mihi probaret *Tarnovii* conjectura, quam
p. 493. inspergit: „Quid vero, inquit, si to-
tum hoc caput de Senacherib expeditione &
„clade intelligatur, quæ judicabit Dom. in valle
„Josphat prope Jerusalem, occisis ejus copiis?
2. Reg. 18. 35.“ Cum quo & Lightfoot facit
Vol. I. p. 94. Quomodo autem hæc cū promif-
sione effundendi Spiritus sancti coherent?
Qualis tum facta erat captivitatis Judæ & Hie-
rosolymorum reductio? Quid deniq; Tyriis eo
tempore & Sidoniis rei cū Judæis fuerat, quod
propheta Cap. IV, 4. tam acerbe in eos dicit?
Quid Aegyptii peccaverant? quid Idumæi?
qui non erant Sancheribi foederati, sed quos
& ipsos populabatur. Nullus dubito, viros
eruditissimos & primo inter interpretes loco
suo jure ponendos hoc probe perspexisse,
quod quibusdam in locis textui hac exposi-
tione omnino vis sit facienda. Seduxit au-
tem vallis Josaphati, quam prope Hie-
rosolymorum muros & illo ipso in loco se inve-
nisse crediderunt, ubi Sancheribi illa strages
post hominum memoriam maxima, multis-
que de causis cum hostium Josaphati cæde o-
mnino comparanda, fuerat edita.

§. 11. Denique vero nec ad extremum sub
finem mundi judicium insignem hanc Joëlis
prophetiam referre audeo. Veniam à tot
Theologis celeberrimis optimeque de Chri-
sti ecclesia meritis, qui unanimi consensu

hanc amplectuntur sententiam, peto; quod argumento adductus non uno ipsis non possum suffragari. Quantus quæso prophetae faciendus fuisset saltus, si, modo locutus de effusione Spiritus sancti in Apostolos statim ad finem mundi & extremum judicium flectere sermonem voluisset! Nimis magno tempora distant intervallo. Cur vero separabimus, quæ uti in vaticinio arctissime coherent, ita una temporis serie esse impleta fide dignissimis demonstrare licet testimoniis? Non immerito in posterum eventura credimus, si quæ a viris sanctis legimus prænunciata, quorum vestigia nulla in historiis reperimus. Ubi tamen magna opus est circumspectione; cum unico verbo maximi momenti res & historiae haud raro attingantur verius quam exponantur. Nec inficias ire quis poterit, præsigiorum in sacra scriptura obviarum completionem ex solis interdum exteris scriptoribus, esse petendam. Undecunque vero sciamus facta jam esse quæ Deus per prophetas suos jussit prædici, frustra illa adimplenda expectamus. Similia iis accidere iterum atque iterum posse, ad quæ ejusmodi vaticinium applicari commodè queat, experientia edocemur quotidiana. Sic accommodari Joëlis vaticinium ad judicium extremum eleganter, concedo manibus ambabus; de eo esse explicandum primario, ut credam vix ac ne vix quidem à me impetravero. Admodum enim

enim multa sunt in eo vi quadam illuc trahenda. Figurata multa, imo fere omnia, dicta esse facillime largior. Quis vero *Ἰωννῆς* arguat viros, quod figuris usi sint incongruis & rei absonis? Ego certe non video, quomodo de extremo dici queat iudicio, quod Deus ecclesiae hostes filiis Judae sit traditurus, ut vendant eos Sabæis, & ejusmodi multa. Figurata loquimur, non ut simus obscuri, sed ut dicamus significantius, ut intelligamur rectius, & rem dicendam auditoribus vel lectoribus sistamus veluti præsentem. Quid si vero reperiamus in præteritis hostium ecclesiae fata, quibus omnia à propheta vel proprie vel figurate dicta commode respondent, ipsis viris *Ἰωννῆς* interpretibus? Id jam agamus ut ostendamus.

§. 12. Duplex erit opera nostra. Ante omnia in Josaphati illam vallem, à perpaucis adhuc inventam, lectores erunt deducendi, ut coram intueantur, situmque ejus & res in ea gestas probe examinent; ut à quibus & „qua de causa Josaphati ipsi cognomen fuerit inditum ipsi judicent. Dein vero investigandum nobis erit, à quibusnam ecclesiae hostibus & quomodo Deum sumturum vindictam propheta inflatu divino prænunciet. Si quid invenerit benevolus lector, quod assentiatur, erit quod mihi gratuler: Sin minus, edoceri cupio rectiora.

§. 13. In utroque nobis argumento lucem af-

affundit clarissimam posterioris Chronico-
rum caput vigesimum. Prolixè ibi describi-
tur Moabitarum, Ammonitarum atque Sci-
ritarum in Josaphatum Judæosque moven-
tium expeditio. Castra posuerant בחצון
גדי, *prope Chazezon Tamar, que*
Engedi. v. 2. Josaphatus illorum sustinen-
do impetui impar divinum implorat auxilium
v. 3. seqq. De quo impetrando per prophe-
tam Jachsielem certior factus, obviam ire ho-
stibus jubetur. v. 14. seqq. Quos, עוֹלִים
בְּמַעֲלֵה הַצִּיָּן, *cum jam agmen ducant præter mon-*
tana Ziz, sint offensuri בני מרבר *in*
extrema valle versus desertum Jeruel spe-
ctante. v. 16. Pugna opus hæc fore. Irent
tantummodo, ut spectatores sint vindictæ di-
vinæ ab hostibus sumendæ. 17. Confusus
rex prophetæ promissionibus, inter preces &
cantica copias urbe educit, למרבר הקוץ *in*
desertum Thecoa adjacens. v. 18. seqq. Ante
vero quam illuc pervenirent, discordes inter
se hostes facti semet peremerant. Invene-
runt igitur cadavera cæsum hinc illinc in
valle jacentia, tanta edita strage, ut nulli fe-
re fuga salutem invenerint. v. 22. seqq. Tan-
tam repererunt prædam, ut integro triduo
illa occupanda detinerentur. v. 25. Quarto
die in ipsa illa valle gratias summo numini
pro tanta liberatione persolverunt humilli-
mas. Unde hæc vallis cognomen בְּרָכָה עִמָּךְ
vallis benedictionis vel gratiarum actionis, est sor-
tita.

tita. v. 26. Cum gaudio dein & jubilis Hierosolyma sunt reversi. v. 27. 28. Et ex eo tempore pace constanti fruebantur. v. 29. 30.

14. Breve hoc laudati capitis dedisse argumentum, est digitis vallem Josaphati, quam quærimus, commonstrasse. Quis enim non videt, me non monente, unam esse vallem, עמק יהושפט, עמק הברכה, סוף הנחל פני מרבר, quomodo similiter à Joële cognominatur c. IV, v. 14.

§. 15. Jam non ad Hierosolymorum moenia vallis Josaphati à nobis erit quærenda, quam invenimus, בסוף הנחל פני מרבר ירואל, h. e. *in extremitate vallis versus Jeruel spectante.* Huic vero ubinam assignabimus situm? Illam enim omnes ignorant Geographi, uno excepto Adrichomio; qui vero, p. 50. num. 162. præter nudum nomen nihil quicquam de situ habet. Imo fingit torrentem in hac ipsa valle, de quo in sacris nulla mentio; quando p. 55. num. 240. scribit: *Torrents contra solitudinem Jeruel, juxta quem Moab, Ammon & Seir perierunt à facie Josaphat.* 2. Reg. 20., נהל non est torrens hoc loco, sed vallis.

§. 16. Cum igitur solatium aliunde frustra quæratur, ipsum laudatum posterioris Chronicorum caput Geographorum supplet defectum. Qui primum Joëli afferebant de hostium adventu nuncium, eos prope Engedi castra posuisse indicabant. Progressi dein fuerant

rant ad montana *Ziz*, offendendi à *Josaphato* in extremitate vallis è regione deserti *Jeruel*. Rex *Josaphat* obvius iis factus in desertum *Thecoa* subiectum pervenit. Res equidem in expedito esset, si non æque ignoraretur *Ziz* atque *Jeruel*. Habet quidem *Ptolemæus Arabiæ Petrææ Zisam*, lib. 5. c. 17. Hæc vero *Judææ* illa *Ziz* esse nequit; nisi ille nimium regiones locorumque situs, quod haut raro facit, confundat: Sunt enim *Ptolemæi* incerta fere omnia, nisi antiquorum alii illum illustrent. Sufficiat ergo nobis, vallem, quam insignis hæc victoria nobilitavit, intermediam fuisse *Engedi* & *Thecoæ* urbibus; quarum satis certum definire possumus situm.

§. 17. *Engedi* sive *Engaddi* oppidum ad latus *Asphaltitæ* adpositum fuisse occiduum omnes consentiunt *Geographi*. In eo dissentiunt, quod aliqui ad superiorem, qua *Jordanem* omnem recipit; plures iique potiores ad inferiorem lacus linguam vel sinum id collocant. Sive ad hos sive illos accedamus, parum ad rem faciet præsentem. Operæ tamen fuerit pretium, verum oppiduli hujus situm definire; quo rectius hostes *Josaphati* ad internecionis suæ vallem progredientes prosequamur. Ad inferiora ponit *Stephanus Byzantinus*: Ἐγγάδα, κόμη μεγάλη πλησίον Σοδόμων Ἀραβίας., *Engada*, vicus est magnus, prope *Sodoma Arabiæ*., *Sodomam* vero circa australem lacus *Asphaltitæ* sinum fuisse

re-

recentiorum nemo dubitat. Ad medium
 circiter lacum videtur collocasse Josephus
 Antiqu. lib. IX. c. 1. in relatione hujus ipsius
 Moabitarum & soeciorum in Josaphatum ex-
 peditionis. Κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν, inquit,
 ἐτεροῦνοι ἐπ' αὐτὸν Μωαβίται καὶ Ἀμμαϊνίται, συμ-
 μετὰ λαβόντες καὶ Ἀρσὶβαν μεγάλην μοῖραν, καὶ κα-
 τεστρατεύονται πρὸς Ἐγγαδὲ πόλιν. κειμένην πρὸς τῇ
 ἀσφάλτιδι λίμνῃ, τριακοσίς ἀπέχουσιν σταδίς τῶν
 Ἱεροσολύμων. *Circa idem tempus bellum (Josa-
 phatum) persequuti sunt Moabites & Ammonites,
 magna Arabum sibi turba juncta. Castra posuerunt
 ad Engade urbem, adjacentem Asphaltite lacui, &
 trecenta stadia Hierosolymis distitam. Hoc Jo-
 sephi loco Relandus in Palæstina, p. 448.
 449, argumentis vero admodum debilibus,
 probare annititur, adpositam eam fuisse parti
 maris bituminosi septemtrionali. Quod ut
 possit, affert ejusdem Josephi auctoritatem,
 longitudinem maris bituminosi ad 580. stadia
 extendentis, lib. IV. de Bello cap. 27 : ταύτης
 τῆς λίμνης μήκη μὲν ὀγδοήκοντα καὶ πεντακόσιοι στά-
 διαι, καὶ δὲ ἡ μέγας Ζοάραν τῆς Ἀραβίας ἐκτείνονται.
 Ἐν τῇ δὲ πεντήκοντα καὶ ἑκατὼν. Lacus hujus lon-
 gitudo quingentorum & octoginta stadiorum est;
 nam usque ad Zoara Arabiae extenditur: latitudo
 centum quinquaginta stadiis patet. Hinc conclu-
 dit Relandus, Engedi plus quam 600. stadia
 Hierosolymis abfuisse, si ad sinum lacus au-
 stralem fuisset posita. Quasi vero parti la-
 cus australi adposita dici nequiret, nisi in ex-
 tre-*

tremo illius fuerit limite. Hoc diserte Hieronymus, cui ibi contradicit, non asserit. Australi lacus parti adposita fuit, dummodo extremitati illius meridionali quam septentrionali fuit propinquior. Cur autem vir celeberrimus non recta via Hierosolymis ad lacum cum Josepho pergit, sed ambages Hierichuntem & ad Jordanem quærit? Hos ut sequamur anfractus ad minuendam oppidi Engaddi ab Hierosolymis à Josepho datam distantiam ratio subest nulla; admodum sunt multæ, ut longius paulo removeamus. Quotquot fere Scripturæ sacræ loca oppidi Engedi faciunt mentionem, ad extremos, qui Judæam meridiem versus includunt, limites id rejiciunt. Si conferantur capita XXIII. XXIV. & XXV. prioris Samuelis, dubitare nos non sinunt, hunc fuisse urbium ibi memoratarum situm, procedendo à septentrione versus austrum: *Zipb*, *Engedi*, *Maon*. David fugiens insidias Saulis in solitudine *Zipb* latitabat. Cum ibi tutum se non videret, in desertum *Engedi*, finibus Judææ propinquius, se recipiebat. Verum nec hic securus, in solitudinem *Maon*, Judææ partem extremam qua in meridiem vergit, & Arabiæ desertum *Pharen*, promovebat. Fuit autem *Zipb* in octavo milliario ab *Hebrone* versus austrum & orientem; *Hebron*, ut Hieronymus tradit, ultra viginti millia in meridiem ab Hierosolymis recedit. Jam cum *Engedi* magis adhuc in austrum

strum vergat, trecentorum ad minimum stadiorum intervallo recta linea Engedi & Hierosolyma dissita fuerunt. Imo longius absuit Hierosolymis, si non oppidum, certe deserti Engedi pars australior. Nullum sane est dubium, quin longo adhuc intervallo versus austrum desertum Engedi à Ziph positum fuerit aut se extenderit, in australi limite Judææ, eoque extremo. Quantum enim ex Gen. XIV: 7. adparet, in eodem fuit cum Kadestratu; quippe quod prius contingerent Kedorlaomor & socii quam ad pentapolin pervenirent, igne cœlitus deinceps delendam. Nec impedit, quod ibi נֶחֱלָה אֲדָמָה adpellatur. Utrumque nomen 2. Chron. XX. legitur. Hujus, de qua nunc est sermo, adpellationis rationem explicat Josephus Ant. lib. IX. c. 1. Γενναῖται δὲ ἐν ταύτῃ Φοίνιξ ὁ καὶ ῥιζοῦ, καὶ ὀμβρὰ λικμον. „Fert regio circa Engedi egregia „palmeta & balsamum.,, Interdum & nude נֶחֱלָה dictum fuit; quemadmodum Ezech. XLVII. 19. Ubi limes Judææ constituitur meridionalis ab hac *Ithamar*, per *Cader*, ad *mare mediterraneum*. Jam quis Engedi oppidi & deserti situm non videt, in ipsis ferme Judææ & Arabiæ confiniis, ad linguam maris mortui inferiorem, nec adeo longe ab ultima hujus sinus extremitate. Id quod miror Relandum non animadvertisse. Hoc in deserto Moabitæ, Ammonitæ & Seiritæ primo sua castra collocaverant.

§. 18. Superest, ut paucis *Thecoe* illustremus situm. Hæc *Hierosolymis* in austrum aberrat duodecim millibus, Hieronymo in *Esaia* VI, 1. & Eusebio testibus. Eodemque Hieronymo in *Amos* prophetam monente, sex millibus ad meridianam plagam distabat à *Bethlehemo*; quod Eusebius in sexto ab *Hierosolymis* ponit miliario, in via quæ *Hebronem* ferebat. Josephus lib. V. de Bello c. 7. Herodio vicinam fuisse docet; cui 60. stadiis ab *Hierosolymis* versus austrum, *Antiqu.* XIV, 28. XV, 12. de Bello I, 11. 16. & 200. ab *Hierichunte* stadiis, de Bello I, 21. locum assignat. Ex quorum collatione adparet, ita *Hierosolymis* versus austrum fuisse, ut in orientem simul ab *Hierosolymorum* meridiano declinaret, nec longe ab *Asphaltite* lacu recederet. מרבר תקוע, *Desertum* sive *campestris Thecoe* in celebrem vallem maris mortui adjacentem desinebant; quam à *Tiberiadis* mari ad ultimos *Asphaltitæ* lacus fines, imo vel ulterius, se extendentem. Josephus de Bello V. 4. magna industria describit.

§. 19. Hæc uti ingentis longitudinis, ita satis quoque amplæ latitudinis vallis מרבר עין גדי dicebatur. In cujus magnæ planicie parte inferiori mari bituminoso adjacebat *Engedi*, prout supra ostendimus; Eratque מרבר עין גדי, solitudo sive *campestris Engedi*, ubi *David* latitabat 1. Sam. XXIV, 2. hujus spaciøsæ vallis pars. In his circa *Engedi campestribus* prima in

in Judæa Moabitæ & socii castra posuerant. 2. Chron. XX, 2. In eadem hac valle pergentes, ne tot Judææ transcendere montes cogerentur, prætermabant מעלה הציץ *adscensum* live *montana* Ziz. v. 16. In hac quoque valle, ex promisso prophetæ Jachsielis, offendendi erant à Josaphato illiusque copiis; & quidem בסוף הנהל פני מרבר ירואל, in *extremitate vallis è regione campestrium Jeruel desinente*. Non quod ipsa hic vallis terminetur, quæ ad lacum Genesareth usque procurrat; sed quod à latere sinu quodam flexuque montibus se insinuans altero cornu per aliquot stadia in mediterranea excurrat, ibique desinat è regione solitudinis *Jeruel*. Hunc ingressi sinum Josaphati hostes in montana ex eo ascendere cogitaverant, & Hierosolymam recta jam via pergere. Dei vero providentia impediti, suismet se jugulabant gladiis, in valle quam ingressi fuerant sepeliendi.

§. 20. Non jam afferemus, quas possemus de *Jeruel* conjecturas; cum aliunde satis certum extremitati vallis, in qua cladem hanc insignem Moabitæ & socii sunt perpeffi, assignare queamus locum. Cum enim Josaphatus cum copiis suis ad *campestria Thecoæ* devenisset, & in subjectam prospicerent vallem, attoniti videbant hostium suorum cadavera humi jam strata, ut finito bello de præda faciendâ ipsis tantummodo esset cogitandum v. 18. seqq. Quidni ergo colligamus, ipsa

Thecoæ campestris esse **בֶּקַע הַנָּחַל**, laudatam illam *vallis extremitatem*; aut ad Thecoæ urbem hunc vallis sinum, de quo propheta Jachsiel dixerat; desisse. Quare quem Thecoæ dedimus situm, eundem jam merito constituimus vallis, in qua strages illa celebris Josaphati hostium fuit edita. Aberat itaque illa **בֶּקַע הַנָּחַל**, extremitas vallis, de qua sermo est, duodecim circiter millia passuum Hierosolymis.

§. 21. Eadem hæc est **בֶּקַע הַחֲרִיר**, *vallis internectionis*, quod nomen Joël cap. IV, 14. ipse tribuit, ab hac hostium Josaphat cæde ibi perpetrata, & simili ecclesiæ hostium aliquando sequutura.

§. 22. In hac ipsa valle Judæi præda graves, quam per integrum triduum cæcis abstulerant, quarto post cladem die gratias Deo, Josaphato præeunte, agebant quam humillimas. Quid enim nos moveat, quin gratiarum actionem in eadem hac valle statim factam credamus? Historicus sacer hoc omnino innuere videtur. Ubi enim de spoliis abreptis retulit, ita pergit v. 26 : **וּבַיּוֹם הָרְבִיעִי נִקְהְלוּ לַעֲמֹק בִּרְכָה כִּי שָׁם בִּרְכּוּ אֶת יְהוָה עַל כֵּן קָרָא, אֵת שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא עֲמֹק בִּרְכָה עַד הַיּוֹם** *Die dein quarto congregabantur. Hinc inde prædæ causa dispalantes in ordines denuo coire cogebantur, לעֲמֹק בִּרְכָה, in valle benedictionis, vel gratiarum actionis*; quomodo illam cognominat anticipando. Statim tamen rationem sub-

subjungit novæ hujus adpellationis: *Quia enim gratias ibi Deo agebant*, postquam ex præda congregati iterum fuerant, hunc ipsum in finem convocati; *hinc locus ille עמק ברכה*, vallis gratiarum actionis, fuit adpellata; & hoc nomen retinet ad diem usque hodiernum. His Deo gratias in ipso victoriæ & tantæ ab hostibus factæ liberationis loco publice rite peractis, reversi demum Judæi Hierosolyma dicuntur, v. 27. 28. An huc trahendus sit locus Καβαρ-βα'ε'χα, quem ex Epiphanio Relandus allegat in עמק הברכה p. 356. qui tria milliaria Hebrone abfuerit, non equidem dixerim. Si est, Hebroni fuit ad septentrionem, ita tamen ut simul orientem versus declinaret, & lacui bituminoso esset propinquior. Et vel tribus milliaribus major inter eum & Hebronem fuit distantia; vel sinus ille vallis, in quo fusi sunt Moabitæ cum sociis, aliquot milliarium habuit latitudinem à septentrione versus austrum. Quod autem, referente Adrichomio p. 44. num. 72. ex Hieronymo, Paula in montem, cui hæc villa superstructa fuit, ascendens, in eo speluncam Lothi fuerit contemplata, aut fabula est; aut aliam videns speluncam, eam esse in qua delituit Lothus cum filiabus, falsis decepta credidit traditionibus, quæ Sodoma ad superiorem lacus Asphaltitæ linguam collocarunt.

§. 23. Quemadmodum vero hæc vallis à eade hostium cognomen עמק המלחמה, & à

gratiis Deo ibi actis ברכה עם est nacta; ita
 tertium עם יהושפט, à rege Josaphato, cui
 Deus celebrem hanc ab hostibus suis victo-
 riam in illa concesserat, Joël propheta eidem
 imponit. Consentiunt mecum interpretes
 plurimi, prophetam ad Josaphati historiam
 respicere; in eo dissentire vidimus, quod
 ad mœnia Hierosolymorum plerique valli
 locum assignant. Pessime; cum vallem
 חרר, vel in qua hostes Josaphati prostrati
 sunt, longius ab Hierosolymorum urbe re-
 movere cogantur. Synonyma autem esse
 prophetæ Joël עם חרר & עם יהושפט,
 vel cœcus videat, si conferantur capitis IV.
 v. 12. & 14. ברכה עם vulgo eam fuisse
 cognominatam expressis verbis sacra scriptu-
 ra testatur: *Josaphati* atque *excidii* cognomina
 ipsi fuisse imposita nusquam docemur, nec
 nisi apud Joëlem ea legimus. Quare dubitari
 possit, an in vita communi his appellari no-
 minibus consueverit. Hoc vero nihil ad nos.
 Omnia recte se habent, dummodo legenti-
 bus de eadem hac valle intelligi & potuit &
 debuit propheta. Non potest autem non
 ab omnibus historiæ hujus non plane impe-
 ritis. Haut raro ab hominibus cognominari
 locos, in quibus singulare quid aut egerunt
 aut sunt experti, perquam multis scripturæ
 sacræ exterorumque scriptorum testimoniis,
 nec non experientia docemur quotidiana.
 Non desunt argumenta, quibus adduci quea-
 mus

mus ut credamus, vulgo hoc Josaphati cognomentum valli, de qua loquimur, esse impositum: Verum & in contrarium sunt, quibus à solo hoc factum esse propheta persuadeamur. Quod licuit vulgo, idem licuit & propheta. Sive hanc amplectamur sententiam sive illam, neutra nobis repugnat. Jam qui Josaphati vallem nobiscum non credit eandem esse, in qua Josaphati hostes sunt fusi, argumentis nos oppugnet necesse erit, & aliam monstret Josaphati quodam facinore celebrem, a quo ita mereatur cognominari. Celebriores autem hac nostra vix quisquam invenerit; imo si conjecturas insuper habeamus, nulla se offeret alia quodam Josaphati facto incluta.

§. 24. Habemus, quam investigavimus, *Josaphati vallem*, non uno, sed quatuor nominibus superbientem: סוף הנחל פני מרבר ירמל à situ; עם חורן à strage Moabitarum, Ammonitarum & Idumæorum in illa edita; עם הברכה à gratiis Deo in eadem ob concessam sibi victoriam à Josaphato persolutis; עם יהושפט à rege Josaphato, qui in ea hanc victoriam ab hostibus suis reportavit; aut qui suos in eam deduxit, ut victos à Deo hostes spectarent potius & deprædarentur quam cæderent. Reliquum est, ut examinemus, quænam sit hostium strages in Josaphati valle repetenda, & quinam illi sint hostes, de quibus Joël propheta.

§. 25. Quem tutius sequamur, Petro Apostolo Joëlis interpretem neminem reperiemus. Hic Act. II, 16: *Τέτο ἐστὶ τὸ εἰρημένον ἂν τῷ προφῆτῃ Ἰωήλ.* De suo explicat tempore hoc Joëlis vaticinium. Objiciatur, de illa prophetiæ parte loqui Petrum, qua effusio Spiritus sancti in fideles promittitur. Annon vero ipsissima Joëlis sunt verba, quæ subnectit A. 19. 20. 21: *Καὶ δώσω -- ὄνομα Κυρίου σωθήσεται?* Hæcine etiam de donis Spiritus sancti interpretabimur? Nequimus sane. Minæ sunt, non promissiones, Petrus verò cum antecedentibus hæc conjungit, quod eodem cum illis tempore erant implenda, Instituerat dicere de eo, quod in festo pentecostes mirabantur alii, alii eludere tentabant, miraculo; non quæ in fine mundi eventura explicare. Cum enim discipuli Christi sancto Spiritu repleti dialectis variis loquerentur *τὰ μεγαλεῖα τῷ Θεῷ*, quæ ipso timorem incutiebant plurimis; non deerant tamen homines profani, qui irridentes calumniabantur ipsos vino graves ejusmodi garrire. Quare Petrus: Non vinum loqui, sed spiritum sanctum. Instare, imo adesse jam, de quibus Joël propheta dixerit tempora, læta fidelibus, impiis autem atque incredulis tristitia & luctuosa. Quemadmodum videant, ad tenorem prophetæ Joëlis, *προφητεύσαντες* indoctos, qui non sint *γραμματοῖς*; ita nec dubitent, verissima esse, quæ divino acti spiritu pro-

pronuncient, reliqua quoque ex Joële impletum iri incredulis & Jesu Messiae hostibus interneccionem minantia. Jamjam Christum vindictam sumturum ab impia Judæorum gente, quæ ipsum Messiam non tantum repudiaverit, sed & trucidaverit. Allegantur quidem ex Joële tantummodo signa atque prodigia τὴν ἡμέραν κυρία τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ antecessura; quis vero non videt cum sequentibus prophetæ hæc cohærere? Male certe, imo pessime, separaremus; cum de eodem hoc tempore iisdemque fatis commode imo commodius quam de aliis possint exponi. „Nam ecce! pergit propheta, illis diebus & illo tempore, quo reduxero capti- vitatem Judæ & Hierosolymorum, congregabo omnes gentes, & deducam eos in vallem Josaphati,“ & reliqua. Ἡμετέρα illa κυρία ἡ μεγάλη καὶ ἐπιφανὴς est ipsum illud tempus, quo gentes sive ecclesiæ hostes in vallem Josaphati dicuntur deducendi atque cædendi. Quando itaque Petrus testatur, adesse tempus quo edantur prodigia τὴν ἡμέραν κυρία τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ antecessura; necessario inde sequitur, nec longe illam diem abfuisse, in qua ecclesiæ hostes in valle Josaphati fuerint delendi. Sic Petro interprete intelligi nobis potest insignis, de quo est sermo, Joëlis prophetia. Lanienam à Joële fuisse prænunciatam docet Petrus non gentium exterarum, sed ipsorum Judæorum, qui olim quidem Dei

fuerint populus; jam vero, perpetrata cæde filii sui & incredulitate pertinaci, hostes Dei sint facti. Quare hortatur auditores v. 40: *Σάθητι ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.*

§. 27. Idem procul dubio fuit argumentum orationum reliquorum fidelium spiritu sancto impletorum, & *ἐτέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τῷ Θεῷ λαλόντων.* Quis enim ignorat, τὰ μεγαλεῖα τῷ Θεῷ vocari facta Dei stupenda atque miranda facinora, quibus suorum prospicit salutem, hostium vero vel compescit insultus, vel, qua voluerant suos, eadem ipsos subvertit interneccione, jure talionis? Non ignoro quidem, Judæos in festis suis, majoribus inprimis, occasione decantati sui Hallel haggadol multis deprædicare solitos fuisse magna Dei beneficia tempore exitus ex Aegypto genti suæ exhibita, quæ ipsi τὰ μεγαλεῖα τῷ Θεῷ, & quidem κατ' ἐξοχήν, solent vocare; necnon benignam ex captivitate Babylonica liberationem, & quæ hanc secuta erat, Nehemiæ, Estheræ & Maccabæorum temporibus, à vicinorum iniuriis defensionem. Nec inficias eo, τὸ ἔργον & olim perpetrata Dei facinora occasionem Christi discipulis subministrasse, τὰ μεγαλεῖα τῷ Θεῷ suo tempore patranda prioribusque multo futura excellentiora celebrandi atque divulgandi. De futuris autem, non præteritis, præcipue perorarent. Ita ut sentiam argumento adducor non uno. Finem adesse rei publicæ Judaicæ à

ma-

De
Dei
As.
men
piritu
es in
orat,
nda at-
n pro-
fcit in-
m ipsos
s? Non
majori
ni Hallel
tos fuisse
ex Aegy-
a *μαχαίς*
t vocare;
abylonica
erat, Ne-
n tempori-
nem. Nec
perpetrata
cipulis sub-
uo tempore
ra excellen-
i. De futu-
ipue perora-
nto adducor
lice Judaicæ
ma

magistro suo Jesu plus simplici vice erant edo-
Ai. Hinc non erat quod de instauratione
reipublicæ paucis post annis destruendæ, imo
eujus ruinam cum Petro veluti jam præsen-
tem intuebantur, tam magnifice ad præsen-
tes loquerentur. Nec materiam habebant
de Judaicæ, qualis tumerat, gentis gauden-
di incrementis; quam Christianis rebus vi-
debant inimicissimam. Rectius cum Johan-
ne Zachariæ filio inculcabant, ne jactarent
Judæi, quod Abrahamum eosque patres ha-
beant, quorum in gratiam Deus quondam
prodigia varia ediderit; sed meminerint,
Deum vel ex lapidibus filios Abrahamo
posse suscitare. Exprobrandum ipsis erat
acerbe, quod Jesum Messiam ad salutem sibi
reparandam à Deo missum in crucem suspen-
derint; & serio inculcandum, nisi poeniten-
tiam facinorum agant, vindictam divinam
capitibus suis jam imminere. Ejusmodi fuis-
se argumentum orationum variis dialectis à
singulis habitarum licet concludere ex verbis,
Petri jam supra laudatis, v. 16: *τὸν ἰσὺν τοῦ κυρίου
μὲν ἀπὸ τῶν προφητῶν ἰσχυρῶς*. Id quod videtis,
inquit, & quod viros hosce spiritu sancto re-
pletos prædicere atque monere auditis, ne
contemnatis, sed credatis, id ipsum esse quod
jam olim Joël propheta vaticinatus est, no-
stris nunc temporibus eventurum. Hæc satis
declarant, Petrum & Apostolos celebre Joë-
lis vaticinium de cæde hostium gentis suæ in-

val

valle Josaphati à Deo repetenda de gentis Judaicæ & Hierosolymorum excidio intellexisse, & nos ut idem faciamus docere.

§. 28. Jam si conferamus Josephum & omnes, qui res illorum temporum memoriæ prodiderunt; eventus quoad singula tam accurate Joëlis vaticinio respondit, ut definire non auserim, quis omnes vividius descripserit & veluti depinxerit circumstantias, propheta, an historici? Singula illius verba videntur ab his repetita, nisi quod ille de futuris, hi de præteritis loquuntur. Eodem ab his plane modo referuntur evenisse & ordine, quo propheta prædixerat, & omnia tantam eadem antecessura, & ipsa gentis everio, & hanc sequutæ calamitates nunquam satis deplorandæ. Par ratio factorum prosperorum, quæ ecclesiæ Christianæ propheta auguratur. Operæ foret pretium, singula prophetæ cum historicorum conferre verbis; quo evidentius pateret, de hoc tempore prophetam locutum fuisse, non de alio. Quod vero faciendum cum in præsentia mihi non sumserim, utpote à meo alienum proposito, in aliud forsitan tempus rejicio; confusus, quæ dicta jam sunt, satis his sententiam meam iri confirmatum. Missis adeo ceteris, paucis tantummodo pondus, quod inest verbis, quibus in vallem Josaphati hostes dicuntur deducendi ibique cædendi, adhuc sub examen revocabo.

§. 29. Bene Stephanus Fabricius loco jam supra laudato, non proprie hæc, sed figurate esse intelligenda, quod Deus aliquando cum hostibus ecclesiæ sit acturus, quemadmodum olim cum Moabitibus & Ammonitis populi sui hostibus egerit. Qua vero de causa propheta reipublicæ Judaicæ everisionem pingit præcise imagine hostium in valle Josaphati cædendorum? Qua ratione Judæi in valle Josaphati delendi dñi nomine adpellantur? Quænam illa denique ex captivitate liberatio Judæ & Hierosolymorum, quæ eadem hanc ingentem dicitur antecessura?

§. 30. Significantissima est figura, qua everio reip. Judaicæ per Titum comparetur cum cæde Moabitarum, Ammonitarum & Idumæorum in valle Josaphati; prout videbimus, singulis utriusque facti circumstantiis probe invicem collatis. Rex Josaphat, in cujus gratiam Deus hostes populi sui tam cruenta clade prostraverat, typus est Christi, regis Judæorum atque piorum, perfectissimus. Ille abrogavit aras, in quibus extra Hierosolyma, nulla interdicti divini habita ratione, Judæi vel idolis, vel Idololatriæ more vero Deo, sacra faciebant; emisitque anno regiminis tertio, qui per totum suum regnum legem domini populum docerent. Christus quomodo ab omnibus impuritatibus, à Pharisæis inductis, Dei perpurgaverit cultum; imo lege abrogata ceremoniali, quæ post suum ad-

ven-

ventum nullius amplius erat usus, internum eumque Deo longe acceptiorem homines docuerit; instruxerit denique discipulos, quid doctrinam suam in toto propalarent orbe, ne solis Judææ limitibus salus ex ea suaque redemptione in homines redundatura includeretur: nosmet testes esse possumus.

§. 31. Tantos jam reges & tam gratos Deo injusto persequabantur bello, illum Moabitæ, Ammonitæ ac Idumæi, vicini iidemque consanguinei; hunc cives Judæi. Merito hostibus suis objicere poterat Josaphat 2. Chron. XX, 11. quod sint *יְהוּדִים רַע תַּחַת מֶלֶךְ*. De Christo quid dicemus, qui in mundum venerat, ut redimeret populum suum à peccatis, & a servitute Diaboli eos liberaret? Imo qui & in cruce pendens patrem suum cœlestem multis & supplicibus verbis orabat, ne parricidium in se commissum ulcisceretur.

§. 32. Judæi, sanguine tam mitis sui regis atque redemptoris inquinati, jam non habebant amplius quod objicerent Moabitæ atque Ammonitis sanguinis maculam; aut Idumæis, quod proavus ipsorum primogenituræ prærogativa parvi habita verum paterni Dei cultum missum fecerit atque vicinarum gentium peccatis & idololatria se suosque contaminaverit. Ipsos jam spurios & rebelles merito dici Christus & Apostoli plus simplici vice objicere. Degeneres facti sui non amplius

plius similes erant, sed barbari, **וי כן**. Quod false exprimit Joël, **וְיָז** eos appellando; nomine proprie quidem gentem quamcunque significante, quo sensu & de ipsa Judæorum gente in sacris aliquoties legitur; quod vero significato strictiori apud Judæos vulgo recepto hodieque Græcorum atque Romanorum *barbaris* æquipollet. Exulabant Judæi in ipsa Judæa. Hierosolyma, urbs dei sancta scelerisque pura, ab ipsis obsidebatur atque angebatur impiis Hierosolymorum incolis, veritatem divinam pro viribus oppugnantibus.

§. 33. Adcoque pii, Christo nomen suum professi, merito à propheta è captivis liberi facti dicuntur, eorumque cœtus *reducta Jude & Hierosolymorum captivitas*. Quam prophetæ figuram totius N. T. stylus luculentissime illustrat.

§. 34. Quæ cum ita se sint habitura, genti Judæorum improbæ, Moabitis Ammonitisque, spuris, atque Idumæis, idololatriis, quoad omnia simillimæ, similem quoque propheta minatur exitum, stylo pathetico atque sublimi: *Congregabo omnes gentes* (omnes Judæos, ex servis aut rectius filiis meis **וְיָז**, *barbaros factos*), *in vallem Josaphati*. *Ubi vindictam ab ipsis sumam propter populum meum & hereditatem meam Jisrahel*. Hoc est, propter cædem filii mei Jesu, regis Israël spiritualis, perpetratam, & quod discipulas ejus odio per-

sequuntur æterno; simili Judæos rebelles perimam modo, quo olim Josaphati hostes in valle prope Thecoam sunt oppressi.

§. 35. Magnitudinem cladis describit propheta, quod sit futura universalis. Sic enim de Josaphati hostibus 2. Chron. XX, 24: *וְהָיוּ כְּרִמְיָא*. Simillima fata Judæorum temp. experturam propheta auguratur. Fuerantque tam sane dura atque horrenda, ut sine horrore nequeant legi historicorum monumenta. Tacitus lib. 5. hist. c. 13: „Multitudinem obsessorum omnis ætatis, virile ac „ muliebres sexus, sexcenta millia fuisse accepimus. „ Horum autem tam pauci in vita sunt conservati, ut omnes periisse dici queant. Josephus, cui major in his fides habenda, multo plures trucidatos esse tradit. *Τῶν μὲν γὰρ, inquit de Bello lib. 7. c. 17. αἰχμαλώτων πάντων ὅσοι καὶ ὅλον ἐλήφθη τὸν πόλεμον ἔρειθ- μός, ἐνέα μυριάδες, καὶ ἑπτακισχίλιοι συνήχθη. Τῶν δὲ ἀπολωμένων, κατὰ πᾶσαν τὴν πολιορκίαν, μυριάδες, ἑκατὸν καὶ δέκα.* „ Captivorum omnium, qui toto bello comprehensi sunt, „ nonaginta & septem millium comprehensus „ est numerus. Mortuorum vero per omne „ tempus obsidionis undecies centena millia. „ Hi in una periire urbe, vel fame, vel peste, „ vel ferro, tam miserandum in modum, ut ipsos victores miseratio subiret malorum. Unde mirum nobis esse non debet, ita res eorum tunc fuisse afflictas, ut exinde nunquam resurgere potuerint.

§. 36.

§. 36. Modus quoque tantæ Judæorum
 stragis à propheta definitur. De hostibus
 enim in valle Josaphati obtruncandis Iach-
 liel propheta 2. Chron. XX, 15. : לא לכם
 לא לכם המלחמה כי לא להים Etv. 17. pergit :
 להלחם בזאת התיצבו עמרו וראו את ישועת יי עמכם
 ; יהודה וירושלים : Eventus vaticinium confir-
 mavit, ceu v. 22. 24. videre est. Non mi-
 nus Judæi, quiescentibus Christianis, qui-
 bus nec magis ad resistendum vires erant
 quam Josaphato, ipsum Deum experti sunt
 hostem. Si vel alia defuissent iræ divinæ
 testimonia, satis ex eo cognosceretur, quod
 tota gens ex omnibus orbis provinciis pa-
 schales ad ferias congregata subitoque cir-
 cumfusa bello velut diro carceri inclusa pe-
 ril. Supervenit exitiosissimum oppugna-
 torum malum discordia. De ea Tacitus Hist.
 lib. 5. c. 12. „Pervicacissimus quisque illuc
 „confugerat, eoque seditiosius agebant. Tres
 „duces, totidem exercitus. Extrema & la-
 „tissima mœnium Simon ; mediam urbem
 „Joannes, quem & Borgioram vocabant ;
 „templum Eleazarus firmaverat. Multitu-
 „dine & armis Joannes, ac Simon ; Elea-
 „zarus loco pollebat. Sed prælia, dolus, in-
 „cendia inter ipsos, & magna vis frumenti
 „ambusta. Mox Joannes, missis per speciem
 „sacrificandi, qui Eleazarum manumque
 „ejus obtruncarent, templo potitur. Ita
 „in duas factiones civitas discessit, donec
 Class. VIII. Fasc. I. C „pro-

„propinquantibus Romanis bellum externum
„concordiam pareret.“ Multo prolixius
Josephus enarrat, quomodo justo Dei judi-
dicio in semet rebelles acti, suismet armis
fuerunt confecti: Ad hujus vero libros de
Bello lectorem ablego, cum prolixiora sint
quæ huc pertinent, quam ut hic inferi que-
ant; contentus attulisse adhuc luculentissi-
mum ipsius Titi victoris testimonium. De
quo ita Suidas in voce τίτος: Ἐπὶ δὲ ἡγήσαντο
τὰ ἱεροσόλυμα ὁ τίτος Συρίας πεπαισμένη Ἀιγύπτου,
καὶ ὅσα τῇ παλαιστίνῃ πρόσθιοι γένη, ἐσφάινον
τὸν ἀνδρα νικητὴν ἀνακαλῶντες. Ὁ δὲ διωθεῖτο τὰς
σεφάνους, ἐκ αὐτὸς λέγων εἰργάζεσθαι ταῦτα, θεῶ δὲ
φῆναντι ὁργὴν ἐσπεδωκέναι τὰς ἐαυτοῦ χεῖρας.
„Postquam Titus Hierosolyma cepit, Syria
„universa, & Aegyptus, & omnes Palæsti-
„næ finitimæ gentes tantum virum corona-
„bant, victorem adpellantes. Ille vero co-
„ronas repudiabat, dicens non se illa fecis-
„se: sed Deo iram suam declaranti suas ma-
„nus commodasse.“

§. 36. Finem denique spectemus belli hu-
jus gloriosissimi, ab ipso Deo pro suo popu-
lo gesti, utrobique eundem, requiem po-
pulo ab hostium injuriis concedendam. De
pace constanti, tanta hostium strage parta,
qua Josaphatus & regnum ipsius dein frue-
bantur, 2. Chron. XX, 29. 30. : וְהָיָה
לְיוֹסָפָט וְלִבְנָיָה וְלִבְנֵי יוֹסָפָט. Quietem simi-
lem ecclesiæ Christianæ propheta Joël pol-
lice-

licetur Cap. IV, 16. seqq. ad finem. Quæ & secuta est. Multo enim tranquillior ecclesiæ status statim post deletos Judæos factus. Et si vero temporibus proxime insequentibus quædam adhuc diræ persecutiones eidem à Romanis fuerunt tolerandæ; nunc tamen, tot adversis defuncta fatis, per longorum seculorum seriem sub divinæ gratiæ mansuetudine requiescit.

II.

CAROLI FRIDERICI KRUMBHOLZII, Dissertatiuncula

De

Servatore fustibus caso

ad

Matth. XXVI, 67. Marc. XIV, 65. Jo-
an. XVIII, 22. XIX, 3.

ARGUMENTUM.

Instituti ratio §. 1. τὸ πᾶσι Matth. XXVI, 67.
expositio vulgaris §. 2. Sine necessitate recedit à
C 2 pro-

propria vocis significatione §. 3. Absconam Matthæo adtingit tautologiam. §. 4. Discrimen, quod inter τὸ καταφίζειν, atque τὸ ῥαπίζειν intercedere ajunt, hic locum habere non posse, demonstratur §. 5. Nostra in medium adfertur sententia, §. 6. Convenit ea cum primo ac nativo vocis sensu §. 7. Cum scopo & intentione eorum, de quibus τὸ ῥαπίζειν hic loci prædicatur. §. 8. Denique cum tota narrationis serie. §. 9. Marc. XIV, 65. Joan. XVIII, 22. XIX, 3. illustrantur. §. 10. 11. 12. 13.

§. 1.

Quando divus ille MATTHÆUS Cap. XXVI. comm. LXVII. exponens summas illas indignitates, quas DEI filius, capitis a Synedrio damnatus, a pessimo summorum Pontificum famulatio aliisque nebulonibus fuit perpeffus: τότε, inquit, ἐπέλυσαν εἰς τὸ πρίσταν αὐτοῦ, καὶ καταφίσαν αὐτόν· οἱ δὲ ῥαπίσαν; cetera quidem non multum difficultatis habent. Hæc vero anceps est quæstio, & nondum adhuc, quantum scio, ad liquidum perducta: quinam sit verus atque genuinus τὸ ῥαπίζειν hic loci significatus, utrum, a lapas optimo servatori homines nequam impigisse; an vero fustibus eum vel baculis male mulctasse, id vocis designet. Eidem igitur diligentius excutiendæ, nostram, id quod DEUS bene vertat! nunc commo-
dabimus operam calamumque.

§. 2. Communissima interpretum opinio
huc

huc redit, alapas summo salutis nostræ auctori mortalium nequissimos inflixisse, atque id ipsum esse, quod per τὸ παρὶς hoc innuatur loco. Ita sentiunt non minorum modo gentium Dii, verum etiam summi quidam viri, v. g. ERASMUS ROTERODAMUS, (a) HUGO GROTIUS, (b) DANIEL HEINSIUS, (c) aliique eruditorum principes. Quid? quod ipse MARTINUS LUTHERUS, magnus ille purioris doctrinæ vindex, eidem addictus fuisse videtur sententiæ, dum verba: εἰ δὲ ἰππάριον, reddit: etliche aber schlugen ihn ins Angesicht.

§. 3. Equidem τὸ παρὶς quandoque per synecdochen quandam deus etiam, qui colaphos alicui sive alapas impingunt, prædicari, negare omnino non possumus; quum variis id ipsum condoceri queat exemplis. Ita JOSEPHUS (d) de Zedekia, Pseudo-Propheta, quem Michæ, vati divinitus actō, colaphum inflixisse, sacra nos edocet pagina, (e) vocem usurpat. Quando etiam optimus humani generis Servator (f) mi-

C 3

tem

(a) *Annotat. in N. T. f. m. 239. Edit. Bas. 1516.*

(b) *Observat. ad b. l.*

(c) *Aristarcho Sacra. Cap. XIV. f. 94a. Edit. Lugd. Bat. 1639.*

(d) *Antiquitat. Jud. Lib. VIII. Cap. X. f. 294. Edit. Colon. 1691.*

(e) *1. Reg. XXII, 24.*

(f) *Matth. V, 39.*

tem suis atque mansuetum commendans animum : ὅς τις, αἶτ, εὐὲ ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σταγόναν, σπέρπον αὐτοῦ καὶ τὴν ἀλάν, *quisquis cadet dexteram tuam maxillam, ei et alteram obverte.* Item quando Alexandrini Interpretes HOSEAE Cap. XI. comma IV. ita interpretantur : ἔσομαι αὐτοῖς ὡς ραπίζων ἄνθρωπον ἐπὶ ταῖς σταγόναις αὐτοῦ, *erō illis sicut percussiens hominis genas*; satis manifestum esse iudico, τὸ ραπίζων idem illis significare, quod τὸ κολαφίζων. Scilicet manu duntaxat, non fuste aut baculo genas hominis ferire solemus. Nullum igitur est dubium, quin τὸ ραπίζων aliquando de iis quoque dicatur, qui alapas alteri sive colaphos infringunt. At enim ista neutiquam est genuina atque nativa, sed tropica tantum vocis significatio. Hæc scilicet, quod infra pluribus ostendemus, primario suo significatu nequaquam *manu*, sed *vinga* potius, vel *baculo*, vel *fuste* aliquem *cadere* designat. Jam vero proprio ac nativo dictionis sensu penitus neglecto, ad tropicum sine necessitate, quæ hic plane nulla est, confugere, boni neutiquam interpretis esse existimo.

§. 4. Sed concedamus tantisper, esse hanc primam, atque nativam vocis notionem, ut *alapas alteri sive colaphos infringere* denotet; in eo tamen, de quo disputamus loco, summa nos adigit necessitas, ut ab eadem recedamus. Ibi nimirum antecedens κολαφίζων pro-

proxime insequitur τὸ ραπίζεν. Τότε, inquit MATTHAEUS, ἐκολάφισαν αὐτόν, οἱ δὲ ἐρράπτυσαν. Jam per τὸ ἐκολάφισαν αὐτόν procul dubio nihil aliud indicatur, quam colaphos optimo humani generis liberatori homines summe nefarios inflixisse. Si igitur τὸ ἐρράπτυσαν sensu accipi deberet eodem; tum vero πυνυλογία hæc foret absona prorsus atque inepta, q. d. *tunc colaphos ei impingebant; quidam vero colaphos ei impingebant.* Quis quæso, non dico divino lumine collustratus, sed sana tantum ratione præditus homo ita loquitur? Divo quidem MATTHAEO putida ejusmodi πυνυλογία eo minus est affingenda, quo planius atque dilucidius τὸ ραπίζεν à verbo κολαφίζεν addita particula δὲ discernit, eo ipso haut quaquam obscure innuens, ab hocce istud ratione significationis multum omnino differre.

§. 5. In aprico hoc positum est ita, ut ii etiam, quibus τὸ ραπίζεν hoc in loco *alapas infligere* denotat, id ipsum inficias ire nequeant. Ut igitur nodum hunc solvant, quosdam *pugno*, reliquos *palmæ* servatoris faciem percussisse fingunt; atque istud per τὸ κολαφίζεν, hoc autem per τὸ ραπίζεν significari contendunt. Jam quidem eam verborum differentiam omnino diffiteri nolumus. Diserte nimirum SVIDAS: τὸ ραπίσαι πυνυλίζει τὴν γνάθον ἀπλῇ τῇ χειρὶ. ὁ λέγει καὶ

(g) ἐπὶ κορ' ῥ'ης, i. e. ἰδ' ῥ'απισσαι manu passa max-
illam percutere significat, id quod etiam genas ca-
dere vocant. Contra THEOPHYLACTUS:
(h) κολαφίζεν, inquit, ἐς τὸ διὰ τῶν χειρῶν
πλήτειν, συγκρατωμένων τῶν δακτύλων, καὶ εἶναι
ἀφελέστερον εἶπω, διὰ τῷ χερόνδρι κονδυλίζεν. idem
est τὸ κολαφίζεν, ac manibus percutere, incurva-
tis sive in pugnum contractis digitis, Quot simpli-
citer dicam, pugno contundere. Verum enim ve-
ro uti non nego, hocce discrimen inter vo-
ces dictas intercedere nonnunquam; ita,
utrum illud hoc etiam in loco admitti queat,
valde dubito. Certe vis & efficacia verbi
ῥαπίζεν heic mihi longe major esse videtur,
quam antecedentis κολαφίζεν. Nempe MAT-
THAEUS agens de indignissima Servatoris
illusione, per gradus veluti adscendit ad
summum, atrocem maxime injuriam, qua
illum nequissimi mortalium affecerunt, ulti-
mo reservans loco. Τότε inquit, ἐνέπλευσεν εἰς
τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Tum pergens ad facinus
multo magis indignum: καὶ ἐκολάφισεν, in-
quit, αὐτόν. Tandem ad summum quasi
adscendens addit: οἱ δὲ ἐῤ' ῥ'απισσαν. Ex isthac
nar-

(g) HEINSIUS l. c. legendum esse censet. ὁ λέγων,
παίειν ἐπὶ κορ' ῥ'ης. Sed nihil opus est ista emen-
datione, si verbum πατίξαι, quo SVIDAS jam
usus fuerat, vel aliud quoddam ejusdem valoris, per
ellipsisin quandam Græcis valde familiarem omissum,
subaudias.

(h) Ad Matth. Cap. XXVI. p. 169.

narrationis serie, nisi me omnia fallunt, satis liquido patet, τὸ ῥ'απίζειν his locis durius quid ac multo acerbius designare, quam τὸ καταφί-
ζειν. Jam vero, si quem manu ferias expli-
cata, id non adeo durum esse censeo, quam
si pugno eum probe contundas. Me qui-
dem quod attinet, ingenue confiteor, longe
mihi molestius futurum esse, si quis pugno
arcte ac vehementer compresso, quam si
palma tantum aliquot impingeret colaphos.

§. 6. Quoquo igitur se vertant, qui ala-
pas Christo homines maximo improbos in-
flixisse, idque per τὸ ῥ'απίζειν hic indicari, de-
fendunt; ejusmodi incurrunt difficultates,
e quibus se prorsus expedire nequeunt. Qua-
re, ut, quæ mihi sedeat opinio, paucis de-
clare; divus ille MATTHÆUS, quando
injuriarum, quibus DEI filium affecere ni-
hili homines, gravissimam memoraturus.
οὐ δὲ, ait, εἰ ῥ'απτεται, id mihi dicere velle vi-
detur: *quidam vero baculis quoque aut fustibus*
eum percutiebant, etliche aber schlugen ihn gar
mit Prügeln oder Stöcken. (i)

§. 7. Favet huic interpretationi prima at-
que nativa τὸ ῥ'απίζειν significatio. Nimirum
citra controversiam illud descendit à voce
ῥ'απ'is, *virga, baculus, fustis*; adeoque, si
C 5 pri-

(i) Eadem verborum interpretatio arrisit etiam
THEODORO BEZÆ, ERASMO SCHMIDIO,
JOHANNI REIZIO, ac forte adhuc alijs, quos
mihi videre non contigit.

primos ejusdem natales respicimus , *virga , baculo vel fuste aliquem cadere designat.* Certe HERODOTUS (k) de iis agens , qui virgis sive flagris Hellepontum regis Xerxis , jussu ceciderunt : *ἐν τῷ πόντῳ, ῥαπίζοντας λέγουν βαρβαροῦς καὶ ἀπείθαλα, h. e. jubebat virgis seu flagris cidentes (Hellepontum) barbaris verbis atque vesanis eum incessere.* Idem (l) de ritibus incertaminibus Græcorum publicis servari solitis verba faciens : *ἐν τοῖσι ἀγῶσι, αἱ, εἰ προσεξανιστάμενοι ῥαπίζονται, in certaminibus intempestive surgentes baculis atque fustibus percutiuntur.* Iisdem fere verbis PLUTARCHUS : *τὰς ἐν τοῖσι ἀγῶσι προσεξανιστάμενους ῥαπίζουσι.* (m) Et ut certo scias , quid ei τὸ ῥαπίζειν hoc loco designet , paullo post , ante dicta exponens quasi , addit : *ἐπαρκαμένῃ τὴν βακτηρίαν οἷς πατάξαντο, quum sustulisset baculum, veluti percussurum..* Eodem modo AELIANUS vocem usurpat. Hic scilicet agens(n) de Aspasia, Hermotimi filia : *ῥαπαθείου, inquit, πρὸς ἀνάγκην ἐνέδου, virgis antea vel fustibus cesa , adeoque necessitate compulsæ induebat , vestem videlicet Persarum.* Plura ejusmodi loca in medium adferri possent , si quidem id opus foret ; sed ex jamjam allatis , ni fallor , perspicue satis adparet , τὸ ῥαπίζειν de iis proprie dici , qui virga , fuste vel baculo aliquem cadunt.

1.8.

(k) Lib. VII. Cap. 35.

(l) Lib. VIII. Cap. 59.

(m) In Themistoc. Opp. Tom. I. p. 117.

(n) Var. Hist. Lib. XII. Cap. 1.

§. 8. Quemadmodum igitur propriæ vocis notioni nostra non adversatur sententia; ita nec ab intentione ac scopo pessimorum nebulonum, qui Christum à Synedrio condemnatum omni contumeliarum atque injuriarum genere adfecerunt, multum aberrat. Quippe procul dubio non ignorarunt isti, nihil se, quod summis Pontificibus aliisque Judæorum primoribus gratum magis atque acceptum foret; facere posse, quam si Jesum Nazarenum tantopere ipsis invisum indignissimis quibusque modis tractarent. Nullum igitur est dubium, quin optimum Servatorem ita ut acutos exinde sentiret dolores, ferire voluerint. Hunc vero finem fuste vel baculo facilius longe, quam pugno aut palma tantum adsequi potuerunt.

§. 9. Deniq; cum reliqua narrationis serie nostra non male convenit interpretatio. Quam bene enim, amabo, hæc inter se cohererent: tunc in faciem ejus inspuebant, atque colaphos ei infrangebant; quidam vero baculis etiam fustibusque eundem percutiebant? Sane profecto, quid in isthac narratione, quantum ad nexum verborum rerumque ordinem pertinet, desiderari queat, ego quidem non video. MATTHÆUS scilicet, uti jam supra monui, hic per gradus veluti adscendit ad summum, atrocem maxime injuriam, qua hominum pessimi Christum

stum capitis damnatum affecerunt, ultimo reservans loco.

§. 10. Ex hætenus dictis facillime jam perspicui potest, quomodo τοῖς ῥάπισμα Marc. XIV, 65. Joan. XVIII, 22. XIX, 3. reddi debeat. Si quando enim, quod antea probatum dedimus, τοῖς ῥάπισμα proprie nihil aliud, quam *virga, baculo vel fuste aliquem cadere significat*; tum ab eo descendens vocabulum ῥάπισμα *ictum virga, baculo vel fuste illatum* denotet necesse est. Negare quidem non possumus, illud à plerisque citatis in locis de colaphis tantummodo accipi sive alapis, iis maxime, quas palma duntaxat aliis incutimus. At vero non video, quæ nos ibi necessitas à genuino atque nativo dictionis significatu recedere cogat. Immo gravissimæ subsunt causæ, propter quas eadem firmiter inhaerendum esse censemus.

§. 11. Quantum initio ad Marc. XIV, 65. attinet, res ulteriori non indiget probatione. MARCUS enim dicto loco eandem, quam MATTHÆUS Cap. XXVI. comm. LXVII, mutatis tantummodo verbis, enarrat historiam. Quando igitur, id quod rebus civici necessariis, MATTHÆUS l. c. verbis: οἱ δὲ ἐρῥάπισαν, hoc innuit: *baculis nonnullos atque fustibus DEI filium male mulctasse*; tum quidem illud MARCI: ὑπηγάγον ῥάπισμα αὐτὸν ἐβαλον, non potest non

non reddi : ministri baculorum ipsis cum cedebant.

§. 12. Quod autem ad reliqua pertinet loca, & summi servum Pontificis Joan. XVIII, 22. & servos Romani Prætoris milites Joan. XIX, 3. carissimum Servatorem non modo ludos facere, verum quoque doloribus eundem acerbis afficere voluisse, ad fidem quam proxime accedit. Huic autem fini obtinendo baculus aut fustis longe fuit aptior manu eaque porrecta. Quamvis enim neque illud nos valde delectet, si quis nobis palma faciem probe contundat; fuste tamen vel baculo longe majorem alicui cruciatum afferri posse, quam quidem manu passa, neminem temere in dubium vocaturum esse confido.

§. 13. Immo quid multa? milites Joan. XIX, 3. totius humani generis liberatori non aliquot duntaxat impegisse colaphos; sed baculo etiam aut fuste sanctissimum ipsius caput percussisse, MATTHÆUS juxta & MARCUS disertis testantur verbis. καὶ ἐμπύσαντες εἰς αὐτὸν, inquit ille, (ο) ἔλαβον τὸν κλάμον, καὶ ἔτυπον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Sic vero: (ρ) καὶ ἔτυπον αὐτὸν τὴν κεφαλὴν καλὰ μῦ. Scio jam, quid mihi hic obiecturus sis. De calamo, inquires, non de fuste vel baculo locis citatis sacri loquuntur scri-

(ο) Cap. XXVII. comm. 37.

(ρ) Cap. XV. comm. 19.

scriptores. Ita est, negare non possum. At vero quando de calamo est sermo, minime teneram ac tremulam quandam arundinem, cujusmodi magna in piscinis nostris atque paludibus copia reperitur, animo semper concipere debemus; de baculis quoque firmis ac solidis, quibus alicui, si res ita ferat, agere facere possis, sæpenumero adhibetur. Certe caulis hyssopi tam firmus & validus, ut spongiam aceti plenam sustineret, quo, teste JO-ANNE, (q) milites Servatorem in cruce pendentem ac de siti conquerentem, ut summos diutius persentisceret cruciatus, refecturi quodammodo usi fuere, *calamus* (r) diserte dicitur argumento certissimo, id vocis aliquando firmum quoque baculum sive fustem denotare. Sed quoquo tandem modo sese illud habeat, sufficit, quod MATTHAEI pariter & MARCI testimonio constet, τὸ πῶλον Joan. XIX, 3. hautquam de colaphis sive alapis; sed potius de *calami seu baculi cujusdam idibus* esse accipiendum.

(q) Cap. XIX. comm. 29.

(r) Matth. XXVII. 48.

Almonii UTINIS,

Demonstratio Theologico-Philosophica, quod *Idea electi mundi optimi* a Deo, salva ejus sapientia & libertate, removeri nequeat.

ARGUMENTUM.

§. 1. *Origo & habitudo mali investigata dedit occasionem eruende Idea electi mundi optimi.* §. 2. *Disquiratur, an Ill. G. G. Leibnitius tandem Idea illius doctrinam rejecerit vel lusus gratia tantum finxerit.* §. 3. *An Vener. D. Joachimus Langius eam solide refutaverit.* §. 4. *Demonstratio idea mundi electi optimi a ex ratione.* §. 5. *Ex Theologia.* §. 6. *Ex testimoniiis humanis.* §. 7. *Epistola Leibnitii ad J. Fr. Buddenum.*

§. I.

Nesciit orbis gentilis priscus habitudinem mali, quod genus humanum præcipue infestat, cum summi Numinis bonitate componere, ac ea de causa Aegyptii, Chaldaei, Graeci ac Latini in miros cecidere errores, adeo ut ulla ratione sese ex hoc labyrintho emergere ignoraverint. Ethnici non satis norant doctrinam de quorundam geniorum ac

ac protoplastorum prævaricatione, vel eam, uti fecit Plato, inauditis in crustarunt fabulis. Egregie hoc indicat *Ed. STILLINGFLEET in Orig. sacris L. III.* Inde propullularunt Gnosticismi labe quædam omnisque Manichæismus, quem nostra ætate Petrus Bælius valdopere admiratus est & pro inexpugnabili habuit. Sed quo scopo & animo Bælius ita senserit, compertum non habeo. Jo. Christoph. WOLFIUS, Hamburgensis plerisque Manichæismi innovati impugnatoribus palmam reddidit dubiam, uti videre ex ejus *Manichæismo ante Manichæos & inter Christianos redivivo* Hamb. 1707. 8. Illustris G. G. LEIBNITIUS in *Theodicea* egregiam sane in refellendo Bælio navavit operam, ubi in calce analyticæ methodi, formæque syllogisticæ beneficio ad oculum ostendit, quomodo ludibria ægrique somnia non concinnaverit, ut quibusdam veræ sublimiorisque Metaphysicæ ignaris videtur. Periculosissimi in hac controversia sunt scopuli, scylla & charybdis, quos qui medius transierit, indubie felicissimus est. Charybdin colunt, qui vel Deum vel coæternum aliquod principium pro auctore mali habent. In Scyllam incidunt, qui Pelagianismum vel SemiPelagianismum fovent, peccatumque, & inde profluens malum physicum vel tollunt, vel cum Kingio, Clarkio aliisque juxta largius imminuunt. Attamen qui Deum dixere

causam

causam peccati per accidens, (a) verbis, non re, aliis Protestantibus discrepant, sed incautius putantur locuti. Nec absolutum decretum ulla ratione Deum in causam peccati convertit, nam qui cacodæmonas semel lapsos omnes juste potuit sempiternis addicere cruciatibus, juste etiam potuit (b) nonnullos hominum semel ad avia in Adamo delapsorum supplicio æterno adficere. Egrege hæc persecutus est P. JURIAEUS de *Pace inter Protestantes ineunda* c. VII. p. 196. sq. Ceterum J. Fr. BUDDEUS recentissimas controversias de origine mali excussit in *Diss. de Origine Mali & in Institutionibus Theologicæ Dogmaticæ* L. II. c. 1. §. 53. sed cum eo rem aliter capientes conferendi sunt Leibnizius in *Theodicea* passimque in *Epistolis*, Christianus Wolfius in *Metaph.* c. VI. §. 1057. sq. Georg. Bernardus Bulfinger de *Permissione mali*, quibus injuria Theologi quidam sunt molesti, quum Ed. Stillingfleet in *Orig. Sacr.* L. III. c. 3. p. 942. Jacobus Abbadie de *V.R.C. dextre & citra* cujusquam offendiculum eodem tramite inceserint. Novum genus exortum est disputandi, liberio-
 Class. VIII. Fasc. I. D ris

(a) *Henr. Wideburgii Historia certaminis inter Theologos Saxonicos MSta Quæst. V.*

(b) Augustinus, Thomas, Scotus, Lutherus de servo arbitrio, ut fatentur G. Calixtus & Rintelenses, ita etiam esse factum, docuere, conf. *Pauli Sarpi Hist. Conc. Trid.* L. II. p. m. 232.

ris ac naturalis Logicæ artificium. Dictitant Antagonistæ Ill. Christiani WOLFFII, G. G. Leibnitium litteris ad Celeb. Ch. Matthiam Pfaffium datis fassum esse, integrum suum Systema Theodiceæ esse lusum ingenii, ut ipse Pfaffius memorat in Diss. de morte naturali p. 17. & ex eo Acta Eruditorum utriusque linguæ, tandemque Ven. Joach. Langius in *Modesta disquisitione novi philosophiæ systematis de Deo, mundo & homine* p. 29. & iterum p. 152. Dicit certe non potest, quam solide nitideque Triumviri Leibnitius, Wolffius & Bulfingerus majestatem ter optimi Numinis cum permissione atque origine mali ex electione mundi optimi conciliaverint, non dissidentibus Viris adprime doctis. Inquirendum igitur duxi, an nullo pacto sit probabile, Leibnitium serio systema suum Theologico-Philosophicum ejurasse ac subruisse. Liceat mihi pace Virorum secus sentientium argumenta adferre, quibus doceatur, Leibnitium nunquam electionem mundi optimi abjecisse, Joachimum vero Langium minus sincere dextreque ratiocinatum videri in hoc momento contra Illustrem suum Antagonistam. Adjungam dein syllogisticarationum pondera tam ex ratione quam revelatione, ut intelligatur, licet Ill. Leibnitius systema suum risisset, illud nihilo secius stare immotum. Quod si præstitero, ad oculum ostendere laborabo, impugnatores istius Systematis

tis minus tenuiter de Deo sentire, ac Spinozismo nimis videri favere, dum in contraria currunt.

§. 2. Primo quidem nulla ratione mihi fit verosimile, Leibnitio unquam ideam electi mundi optimi displicuisse. Tres jam effluxere anni, quum Celeberrimus Georgius de Eckart, nuper ad Pontificios transgressus, suo me dignaretur prolixo colloquio. Incidebam consulto in magnum data occasione Leibnitium, percunctatus, quo loco sint habenda, quæ Amplissimus Fellerus de obitu Leibnitii memoriæ prodidisset. Tum ille, Orbi, inquit, erudito imposuit, namque subito defunctus est ille carissimus fortunæ ac eruditionis meæ Patronus. Ante excessum nil vaticinatus, nil singulare locutus est, quin potius in latus se provolvens, mitra supra oculo tracta; è continenti expiravit. Instabam interrogando, quo pretio habuerit ille systema suum Metaphysicum, quod multi traducunt veluti dicis gratia & ad tegendum Atheismum procusum. Respondabat Vir ille doctissimus. Bone Deus, quam lepide vulgus delirat. Quum de Numine loqueretur, putasses cum serio ac ardentissime ex ambone sacro dixisse. Systema philosophicum veritati Geometricæ insistere, dictitabat, nec unquam à perito rerum iudice repudiatum iri. Quæ nam porro fuerimus collocuti, omitto, ab hoc loco aliena. Il-

lud tamen monendum videtur, auctorem
 Ill. quantum ex scriptis velut ex ungue leo
 diducatur, ad extrema vitæ tempora iis-
 dem doctrinis infixum perstitisse. Quod si
 enim lubet *Otia Hannoverana* vel commerci-
 um epistolicum sibi cum Sam. Clarkio in-
 tercedens pervolvere, tum profecto vide-
 mus, auctorem prius vita fuisse privatum,
 quam systematis sui defensione. Noverat
 Theologorum plurimorum suspiciones & de
 rebus abstrusioribus consequentias, non
 Geometricas, quas plerumque horrent, sed
 sæpius inconsequentes. Quare sæpenumero
 scenæ serviit ac veluti nautis Italis rosarium
 ostentavit, ne odium sui & argumentum ab
 invidia ac ignorantia ductum sentiret. Ve-
 ritatis hujus fructus percipit Christianus
 WOLFIUS, qui ab iis pressus ac hærescon,
 immo Spinozismi postulatus est, qui hære-
 tificationes, ac quorundam orthodoxiam ve-
 luti nimis servilem aliquando averfati sunt.
 Non desunt, qui deductiones politicas, con-
 temptum receptæ per Saxoniam philoso-
 phiæ, commoda privata, amplificationes
 suorum domesticas, invidiam ad plausus Ma-
 thematici ac Philosophici, suspensionem erga
 methodi Geometricæ ignotæ accurationem
 nimiamque pro Theologica mente eruditio-
 nem philosophicam pervidisse volunt. Sub-
 stituerant osiores Wolfii ejusque numerosis-
 simi coetus hominem quendam ingratis-
 simum

matum ac primoribus labris elementa Philosophica degustantem, qui veteranum lanistam suumque præceptorem, instar tironis ac andabat, ignominia adficeret. Sed juvenilibus ausis publice refrenatis acutiora ac majora subnectebantur consilia, insidiae, missitatae litterae. Quæ cum in medio relinquo, longe plura accuratius compertus quam heic in apricum proferre animus est, id sane Leibnitio aliquando non fuit vitio vertendum, quod animum suum dissimulaverit, ne crabrones irritaret. Id probabilissimum esse puto, si Leibnitius ejusmodi nec alterius sensus litteras scripsit, invidiam cum doctorum ecclesiæ abhorruisse, tamque subridentem epistolam dicis gratia exarasse. Qui enim Petro Bælio vel Poirreto imposuit in orbis terrarum luce, quidni uni VIRO clanculum frigidam suffunderet? At vero, quis putet Leibnitium publice pro deliro voluisse haberi & privatim pro sapiente? Anne Anglis perspicacissimis homo famæ honestissimæ studiosissimus nugas venditare & se toti orbi deridendum proponere voluisset? Non puto. Famæ minus erat noxium, uni frigidam suffundere quam multo plurimis. Nec dum adparet, quomodo systema Leibnitianum sit fallax & ridiculum. Si enim tam est noxium, quam quidam persuadere laborant, custodes orthodoxi fuerant somniculosi & sui officii tamdiu nimis

immemores. Necessarium erat prudentiæ ecclesiasticæ, principiis obstare & lolium in herba extinguere, antequam malum ulterius serperet. Non enim aut Leibnitius aut Wolfius in angulo clandestino vel scripserunt vel docuerunt. Recordor equidem, Celeb. Buddeum de *Origine Mali* Diss. habuisse, qua modeste satis, partem Theodiciæ sub examen vocavit. At, qui sapientiam Dei à permissione mali separant, præscientiamque omnium futuribilium insuper habent, præterea tantum ad quoddam tempus, exiguamque partem universi, extra harmoniam universalem respiciunt, nã illi, scylla evitata, in charybdin incidunt. Audivi tamen, Buddeum Leibnitio mirificas tribuisse laudes, idque ipsum post habitam Diss. epistolamque Leibnitii acceptam, quam commentationi huic subjecturus sum.

§. 3. Noli putare, lector, ideam electi optimi mundi a Celeb. Joachimo Langio fuisse profligatam, nam (1) ipsa dijudicatio de hoc delectu arbitrio lectoris & in medio relinquitur l. c. p. 28. nec non connexa ideæ illi possibilis mundorum pluralitas p. 19. (2) Licet refelli hæc idea fuisset tentata, plane tamen esset improbabile, refutationem illam recte institutam. Namque impugnator vim demonstrationis Mathematicæ non intellexisse videtur, partim quia eam numquam exercuit, partim quia Euclidea ac Mathematica

tica parum novit, unde non est artifex hujus solertiae. Adfectat quidem methodum Geometricam, cujus Wolsium judicat imperitum p. 233. & quem veluti tironem suum docet, Genuini, inquit, demonstratoris est, theses seu propositiones catenata serie exhibere easque secundum praemissa aut jam alibi concessa postulata tanquam principia, argumentis instruerenec ad novam propositionem accedere, nisi antecedens evidenter probata sit. Fateor sane, eam methodum esse P. D. HUETH in *Demonstratione Evangelica*, J. Fr. BUDEI in *Theologia Morali & Dogmatica*, Joach. LANGII in *Disputationibus & quibusdam disceptationibus aliorumque*, quos neutiquam ideo carpo, quia methodus cujusque vela natura disciplinae vel ab arbitrio scriptoris dependet. At geometricam hanc esse demonstrandi methodum, neutiquam credet, qui vel reapse eam exercuit, vel legit Euclidem, Weigehum, Leibnitium, Wideburgium, Wolsium, aliosque, ac quæ WIDEBURGIUS Jenensis in *Progr. de Methodo Mathematica singulis disciplinis applicanda*, WOLFIUS in *Logica*, initio der *Anfangs-Gründe* & *Elementorum Mathematicorum* recte scripserunt. *Methodus Mathematica est series evidens conclusionum ex definitionibus veris & axiomatibus.* Definitio nominalis colligitur ex usu vocis in vita communi, vel, si lingua e mortua constat, e significatus certi apud auctores possibilitate, ac aliorum significatum impossibili.

bilitate vel inconvenientia, Lexicis, Glossariis, linguis cognatis, versionibus in notiores linguas addiscenda est. Definitio realis petitur ex modo & genesi rei, quam addiscimus vel ex propria actione vel ex experimento vel ex effectu, qui aliter existere nequit. Utraque differentiam continet, ut vox vel res distincte, & quatenus ab aliis rebus omnibus diversa est, cognoscatur. Quod si unica differentia nos expedire possimus, brevitatis clara superacutæ prolixitati anteferenda est; Sin vero id fieri nequeat, virtutes ac propria sunt colligenda, ut ex omnibus simul sumptis differenti innotescat. Axioma est propositio per se evidens, vel etiam, quæ ab omnibus hominibus verba, quibus propositio conficitur, intelligentibus pro vera admittitur. At Langii Methodus est, quæ ex placitis disputatur; quæ iudicium rei, quæ in calce dicitur cum ceteris penitus confutata, lectori permittitur; quæ propositioni numeris quibusdam subjectis innectuntur verba pro auctoritate fusa, dicta scripturæ, suspensiones de pejori auctoris sensu; quæ hæreses adversario objiciuntur, imperitia methodi Geometricæ, Thraulonismi ac similia portenta, ut olera cum rapis coeant, lupique cum hoedis. Quod si velis ea convellere, quæ methodo Mathematica sunt conscripta, non debes, more sacerdotibus quibusdam usitato, per consequentias disceptare, quod odiosum est, nec per hæreses impactas vel titulos librorum virulen-

ruen-

rulentos ac Pontificio fulmine tinctos, sed
 per (1) principiorum & eorum, quæ pro
 axiomatibus assumpta sunt, falsitatem vel
 veritatem non universalem, sed restrictam,
 & a loco alienam; (2) per demonstratio-
 nem, quod definitiones sint nimis laxæ vel
 nimis angustæ, vel penitus falsæ; (3) atten-
 das licet ad nexum inter conclusiones & prin-
 cipia, quibus illæ insistant, an ille sit arctus
 ac sincerus, an vero subreptitius & laxus.
 Sed quid Joach. Langius monuit de Axioma-
 tibus: Quicquid est, illud est, Nihil simul est,
 & non est sub eadem conditione & momen-
 to, omnis res creata sufficientem rationem
 sui habet, ad sentiendum est ei thesi, quam
 ratio prævalens vel sufficiens firmat, non dan-
 tur æqualia &c. Certe nihil monuit. Quid
 de definitionibus? Nihil necessarii. Quid
 de nexu propositionum? Aegre fert, priores
 semper paragraphos esse numeris repetitos,
 quasi id demum sit sua demonstrasse; Et quasi
 id sit refutasse, numeros paragraphorum
 carpsisse, quibus adjuvari poterat ad debitum
 nexum conclusionum examinandum. Sed
 maleficium pro beneficio rependitur. Fata-
 lem ubique increpat necessitatem, quam in
 Wolfianis philosophematibus vidisse se vi-
 detur, non distinguens cum Wolfio inter
 Geometricam & Moralem, nec cognoscens
 demonstrationem sapientiae divinae catena-
 tam seriem exhibere, quum tamen concedat,
 id

id genuini demonstratoris esse. Ergo forte Deum pro demonstratore sapientiae non habet. Quum Petrus Suavis in *Hist. Conc. Trident.* L. II. p. 232. 233. determinationem rerum spiritualium ante mundum factam recensuisset, Thomæ, Scoti aliorumque calculo comprobasset, tandem subdit: *Istam tamen opinionem oppugnabant alii non tanti nominis Theologi duram, crudelem, inhumanam, horribilem, impiamque vocantes* --- Prior certe sententia magnum complexa mysterium & arcanum, mentem hominis humiliabat, atque hinc deformitatem peccati, illinc gratiae divinae excellentiam intuentem, abjecta protinus sui fiducia, in Deo plane desigebat. Altera vero magis plausibilis, popularis, speciosa, & augendo mentis humane fastui accommodatior, hoc ipso & gratior erat fratribus, artem potius predicandi, quam accuratam Theologiae cognitionem semper professis; & Aulicis probabilior videbatur, quippe consentanea rationibus politicis. Nescio sane, an quis alius luculentius Illustri Wolfio ostenderit, certitudinem rerum, non absolutam inferre necessitatem. Si omnia semper penes Deum fuerunt praesentia simul ac certa, ergo fuerunt etiam determinata vel per virtutes rerum possibiles, jam actuales, vel per similitudinem illarum, unde malum & permissio mali profluunt. Si nexus rerum est determinatus, ergo etiam est necessarius, at non absolute, quia Deus res aliter poterat determinare. Quod si determi-

na-

nationem illam Langius infitatur, tollit simul præscientiam Dei vel eam cum Socinianis putat esse in rebus contingentibus probabilem. Præscientia ejusmodi reddit Deum discipulum & quotidie certi aliquid addiscentem, in quo nullus mortalium certam spem & fiduciam collocare potest. At Langius disputat ex argumento ab invidia ducto, namque (1) impingit adversario *heterodoxie crimen*, quasi iste tot dicta scripturæ, quæ ei objectantur, nec legerit, nec vera esse credat, Verum Philosophus, quæ talis, diversum habet principium, diversumque forum. Sunt & fuerunt sane Theologi ac Philosophi celeberrimi, qui geminam diversamque, immo contrariam veritatis viam profluere putarunt ex ratione & S. Scriptura. Halenses etiam quosdam, ipsumque Illustrem Seckendorffium ita statuuisse recorder. Quod si Wolfius ex professo S. litteras & philosophiam inter sese miscuisset ad unum inde constandum systema, quid *Facultates Theologicae* fuissent obmurmuraturæ? Wideburgius Jenensis non ita pridem excudendam curaverat Dissertationem de *Luce primigenia ad illustrandum Gen. I. 2*, At, bone Deus, quantus inde exoriebatur Theologorum fremitus, & quam injustum videbatur, Mathematicum in Theologicam messem immisisse falces! Si illustris Wolfius dictis Scripturæ farsisset Mathesin ac Philosophiam ordo Theologicus excanduisset; at quia omisit

fit vel non semper ad ea respexit, etiam roditur. Veritas Theologica sæpissime supernaturali innititur fundamento ac miraculis, quæ a Philosophia exsulant. Si in nostro tractu, ad eundem latitudinis gradum australem promovendo, nulli sunt albicantes candidique corvi, ergone in extrema Lapponia ii non sunt obvii? Porro (2) Langius Mathematico omnis ætatis inclytissimo objicit ignorantiam methodi Geometricæ p. 233. idemque repetitur in germanica versione *Modeste Disquisitionis* verbis rotundis. Utri credendum est in sua arte? Artificine viginti annos & ultra unum idemque professo, an matheleos imperito, Logicæ artificialis ac syllogismorum hosti, ac philosophiæ solidæ meræque contemptori? Quis sibi a risu temperaret, si sutor sartorem, multis annis eum laude opificio suo vacantem, reformaret & exagitaret? Quin refutantur ea, quæ in fronte Elementorum Mathematicorum Wolfii de Methodo Mathematica dudum fuere conscripta? Vel potius Algebraica eadem methodo concinnata? Si unus calceus ad justam formam ac normam confectus reprehendi nequit, quare alter ad eundem modum exactus fideliterque efformatus exhibilatur ac contemptui exponitur? Eadem methodus occurrit in Elementis ac in Philosophia Wolfiana. Invident ceteri litteratorum hanc methodum Mathematicis, nec ferre possunt, ope Matheleos ideis distinctis

Etis ac catenatis efformandis adfueſieri. At, ſi experientiam conſulo, hoc malum inde propullulat, quod vel ipſi Matheſeos plane, certe potiffima ex parte rudes ſunt, namque ars non habet oſorem niſi ignorantem; vel quod in uno alteroque, methodi iſtius ac Matheſeos gnaro, abuſum quendam notaverunt, quem ſcientiæ adſcribere vel ejus formæ, inſuſum eſt. Miratus ſum ſæpius, quare Muſici, ſaltatores, Chymici, pharmacopolæ, olim Magi, charactere occulto neminique, niſi artis ſuæ conſorti, noto ſcientias ſuas pertractaverint, immo Algebraici imitati ſint idem, Philoſophi vero non dum tentaverint. Hac ſane ratione profani alteriusque doctrinæ cuſtodes nil poſſent carpere, niſi quod prius intelligere cœpiſſent, ſimulque philoſophi non forent tot injuriis temporum expoſiti. Nunc vero nulla, licet ſolidiſſima, alicujus philoſophicæ veritatis inventio carere poſſeſt obtreſtationibus. Inſignibus quidem auſis orbis ſolet obtreſtare. Antipodibus Auguſtinus, Lactantius, Zacharias oblatrant, ex ipſa S. Scriptura. Cur jam omnes tacent? Motum terræ adſerere, olim erat piaculum. Cur jam plurimi Theologi iique præſtantiſſimi eum adſerunt? Puſſendorſii jurisprudentiæ naturali oblatrabant permulti Theologi, Illuſtris ipſe Seckendorſius eum ſuis. Cur jam a Theologis laudatur, at, ut publice exponatur, permittitur? Quia do-

Et.

Stororum maxima pars, ritu plebis, præjudi-
 ciis auctoritatis regitur & abripitur, immo
 quia invidia in vivos, æquales ac coætaneos
 semper est major, eamque mors extinguere
 solet. Deinceps (3) ex objectione Stoicis-
 mi, Spinozismi, Leenhoffianismi patescit ar-
 gumenti ab invidia ducti forma. Namque
salvam aliquam utriusque differentiam inter ista
 monstra ac doctrinam Wolfianam D. Joach.
 Langius concedit p. 138. Eadem, credo,
 ratione Muhammedismus, Socinismus, Ar-
 minianismus salva aliqua differentia impingi
 potest antagonista. Totus orbis in notioni-
 bus quibusdam compositis convenit. Spino-
 za statuebat esse aliquem mundum. Quis
 hoc negat? Sed quod absolutam in omnibus
 necessitatem doceret, id non comprobatum
 est a Wolfio. Vid. Metaph. §. 575. sq. Spi-
 noza Deum & mundum esse putat eundem;
 At Wolfius Deum a mundo distinguit l. c.
 §. 939. 940. Spinoza animam habet pro ma-
 teria: At Wolfius demonstrat ex legibus
 corporum & materiae, animam esse materiae
 expertem l. c. §. 738-741. Spinoza nullos ve-
 re dictos dari existimat spiritus: Wolfius
 ostendit, & largitur, eos dari & quidem ma-
 teriae expertes l. c. §. 896. 738. Spinoza
 unicam substantiam, unicamque personam
 (æquivoce) largitur, præterea nullam: At
 Wolfius simplicia etiam arbitratur esse sub-
 stantias, & singulos homines esse personas
 l.

l. c. §. 925. Spinoza statuit impossibilitatem plurium mundorum possibilium : At Ill. Wolfius omnipotentiam ac intellectum Dei magnifice repræsentat ; quippe continentem plures mundos possibiles, quos etiam in Leucorea publice consentiente ordine Theologorum ac Philosophorum, defendit M. Jo. Gothofr. FORBIGERUS Vitemb. 1704. 4. de *Possibilitate Pluralitatis Mundorum*. Spinoza unicam eamque absolutam statuit necessitatem : Wolfius vero & absolutam & Moralem explicat l. c. §. 575. Spinoza nexum hujus universi explicat per absolutam necessitatem. At Wolfius per Moralem, qua contingentia non tollitur l. c. §. 576. sqq. Spinoza contingentiam omnem tollit : At Wolfius eam tuetur & stabilit l. c. §. 581. Spinoza æternitatem mundi intrinsecam actualem defendit : Wolfius extrinsecam possibilem, non actualem l. c. §. 1075. Distinxerat Wolfius æternitatem Socinianam, * quæ successionem involvit, ab æternitate Dei, §. 1075. At Langius l. c. p. 22. ita : *Quid sibi vult tempus, quo mundus æternus Deo æternum coëxstiterit infinitum ? Anne, tempori proprie sic dicto, infinitatem tribuere, contradictorium est ? Et si mundus ratione initii sui est infinitus, quomodo ratione durationis a Deo differt ?* At miror, Ven. Langium hæc non posse capere, æternitatem mundi possibili-

* conf. Jo. Adami Scherzeri *Collegium Anti-Socinianum* Ed. 3. Disp. V. p. 47. sqq.

bilem esse diversam ab æternitate intrinseca, ac actuali, quum tamen æternitatem mundi extrinsecam possibilem concedant Scholastici Pontificii, Reformati ac Evangelici. Nonne luculenter eam comprobant *Georg. Calixtus in Epitome Theol. Disp. III. §. 7. Henricus Widenburgius in Systemate Theologiae positivæ c. VII. Theor. I. p. 197.* alique Evangelici. Nam si æternitas mundi extrinseca est doctrina contradictoria, ergo Deus aliquando sive ab æterno non potuit creare mundum & sic postea potentiam accepit, qua aliquando caruit. Vide novissimam philosophiam, quæ incrementa ponit omnipotentia divinae, Anne, omnipotentiam augeri nova potentia, contradictorium est. Si vero Deus semper & ab æterno eadem omnipotentia fuit præditus, ergo etiam ab æterno mundum potuit creare. (a) Si porro æternitas mundi

(a) At vero; anne hoc quoque contradictorium est? Creari, & tamen ÆTERNUM esse? ÆTERNUM est, quod nunquam non fuit, quod non potentia, sed semper actu fuit, quod expers est initii, quod est necessario, quod non transit a non esse ad esse, quod a nemine dependet. Quodcunque autem creatur, aliquando non fuit, non semper actu fuit, a non esse ad esse transit, non est necessario, sed ex libera creatoris sui voluntate, & ab eo dependet. Non video itaque, qua ratione aliquid dici potest æternum, & tamen creatum esse. Neque ex DEI omnipotentia sequitur ab æterno eam aliquid creare

mundi est ex classe earum rerum, quæ potuissent fieri, ergo etiam *series mutabilium* æterna est possibilis. At series mutabilium est tempus, ergo tempus æternum sive infinitum est possibile. Ad hæc essentialiter rerum sunt æternæ, Deoque semper fuerunt præsentēs. At Deus semper fuit omnipotens, ergo ab æterno essentialiter potuit conspicuas reddere, hoc est, per educationem ex nihilo & possibilitate in actum deducere. Objectiones ac fabricæ consequentiarum Langianæ ortæ sunt hoc loco ex defectu intellectus puri ac imaginationis adfluentia, nec non ex sinistra *temporis notione*, quod non est duratio. Nam duratio est diutior particularum in eodem loco eademque forma perseveratio. **Vulgus**
 Class. VIII. Fasc. I. E no.

potuisse. Ex ea quidem recte concludimus, eum ante innumerabiles sæculorum myriades potuisse mundum condere, non autem inde conficietur, id eum potuisse facere ab æterno. Id enim implicaret contradictionem. Contradictoria autem Deus facere nequit. Omnia quidem Deus facere potest, quæ non repugnant summis ejus perfectionibus. Quæ repugnant, ea ne facere quidem posse censendus est. Sic non potest se ipsum abnegare, fallere, mentiri, peccare, auctor peccati esse, facere, ut quod factum est, sit infectum, contradictoria efficere. Id enim contrariaretur virtutibus entis summe perfecti. Cum autem contraria sint, **ÆTERNUM** esse, & **CREATUM** esse, patet Deum mundum **ÆTERNUM CREARE** ne potuisse quidem.
T. d. H.

novit optime, quid sint panis, caseus, domus durans. Ex communi sermone notiones ac definitiones nominales componendæ sunt, simulque, quid vulgus nobiscum per hanc illamve vocem denotet, ad attendendum est. Nix, quæ non durat, sed cito fit, citissimeque perit, est in tempore, at duratio ei nequit tribui. Est igitur tempus *ordo mutabilium invicem succedentium*, & *ordo est convenientia multorum in uno*. Si Auctor *Leibnitiana miscellanea* curate expendisset, incautam illam temporis definitionem per *durationem* non recoxisset. *Quod caret alterna requie, durabile non est*, i. e. non habet durationem, es hat keine Dauer. Ergo etiam caret tempore, si duratio est tempus. Tandem (4) argumentum ab invidia ductum ex eo patescit, quod D. Joach. Langius in calce modestæ disquisitionis velit cuncta per placitorum morem disputata vel elusisse vel, si sua fuerint, firmissime stabilivisse. At exemplo sit *pluralitas mundorum possibilis* quam p. 29. nec non *mundi optimi electi idea*, quam p. 28. non tangit, nec refellit, ipsamque potius dijudicationem lectori permittit.

§. 4. At pergere e diverticulo liceat ad argumenta, quibus syllogistice *ideam mundi optimi electi* robaremus.

I. Quæcunque doctrina intellectum ac omnipotentiam Dei, sine imperfectione ulla essentia admista, sublimiorem ac magis

gis augustum reddit, illa est bona, **A.**
Doctrina de idea mundi optimi electi red-
 dit intellectum ac omnipotentiam Dei . .
 Major per se patet. Minor inde proba-
 tur, quia *Dei intellectio* tum est amplior,
 quando infinitas essentias præter eas,
 quas hic orbis capit, intelligit, quam,
 si præterea nullas contempletur ide-
 as; & quia Dei omnipotentia redditur
 augustior, si animo infixum sit nostro, il-
 lum præterea multa systemata universi
 posse creare & ex nihilo producere.

II. Si substantiarum hujus universi plurimæ
 possibiles sunt combinationes tam ratione
 loci quam temporis, ergo utique sapien-
 tissimo Numini vel præsto fuit ratio ali-
 qua, quare situm substantiarum ita esse, uti
 est, voluerit, vel nulla ei fuit ratio. **A.**
 Verum est prius ex cujusque experien-
 tia & quantulacunque regulæ combinato-
 riæ adplicatione. **E.** Etiam posterius. Si
 Deus citra ullam rationem situm ac succes-
 sionem substantiarum voluit, ergo non
 egit intelligentissime & sapientissime, sed
 cæco impetu, quod adfirmatum foret blas-
 phemum. Ergo aliqua ei fuit ratio, cur
 non aliam successionem & collocationem
 substantiarum voluerit, ac eam, qua orbis
 consistit.

III. Ubi plures modi sunt possibiles, unus

vero cum ratione ac summa sapientia ceteris anteponitur, ac in actum deducitur, ibi est electio. A. In creatione universi Deo plures modi & situs & successionis erant possibiles, unicus vero tantum modus cum ratione ac summa sapientia in actum deductus est. Ergo in creatione fuit electio. Electio enim est unius vel aliquorum e pluribus cum ratione, segregatio.

IV. Quaecunque doctrina hanc electionem negat, Deoque ita simul, cum plures modi saltem ratione temporis & loci essent possibiles, rationem & sapientiam denegat; illa cœcum impetum Deo creanti tribuit, & per consequens credit Deum Spinozianum, sine ratione ac sapientia agentem. A. Illa doctrina, quæ hanc electionem rejicit, vel improbat, hanc electionem negat - - Ergo illa cœcum impetum Deo creanti tribuit.

V. Quidquid ego cogitare possum, id Deus eminenter & remota imperfectione etiam cogitare potest. A. Ego plurimos alios universi ordines possibiles, orbesque diversos, qui novum universum possunt constituere, cogitare possum. Ergo idem Deus eminenter potest. *Major* elucet ex perfectione Dei & quia meæ cogitationes intellectui ejus ab æterno fuerunt præsentibus. *Minor* liquet ex experientia, ex Hercule, Herculisco, Artamene, Robinso-

soniis, Sevarambis, Campanellæ civitate
solis &c.

VI. Ubicunque unum in actum deducitur,
& tamen plura sunt possibilia, ibi unum
præ pluribus electum est, nisi adfuerit ca-
sus & cæcus impetus. A. In creatione
unus mundus in actum fuit deductus (te-
ste experientia, ratione & S. S.) & ta-
men plures mundi fuerunt possibiles (se-
cundum Syll. V.) Ergo unus mundus præ
pluribus electus est.

VII. Omnis electio est vel electio meliorum
vel pejorum, nam inter æqualia nulla da-
tur electio præponderans. * Electio divi-
na mundi unius præ pluribus est electio.
Ergo Electio divina mundi unius præ plu-
ribus est electio vel mundi melioris vel
pejoris.

§. VIII. Quicumque est infinite sapiens & bo-
nus, ille bona, immo optima eligit, si ipsi
sit libertas. A. Deus est infinite sapiens
& bonus, & ab omni coactione tam inter-
na quam externa immunis. Ergo Deus
bonum, immo optimum elegit mundum.

§. IX. Quicumque est æternus, cujusque in-
tellectus nulla unquam nova idea auge-
tur ille, quicquid agit, semper secum
contemplatus est. A. Deus est æternus

E 3

ejus-

* Nec dantur æqualia tam ob cognitionem, quæ di-
versitatem requirit, quam ob identitatem & unita-
tem.

ejusque intellectus nulla unquam nova idea augetur. E. Deus optimi mundi electionem semper secum contemplatus est.

Corollaria 1. Ergo idea electi mundi optimi sua luce radiat.

2. Quicumque credit, quod Deus alium mundum creare non potuerit, ille Dei ideas reddit imperfectiores ideis nostris v. Syll. 2. 3.
3. Quicumque Deum putat, unica tantum ratione, unicum modo potuisse producere mundum, ille Deo tribuit coactionem internam, eique libertatem adimit.
4. Si hic mundus cum tota ac singula sua compage & ordine omni non est optimus, tum Deus creator nec satis adhibuit sapientiæ nec satis bonitatis, Apage blasphemiam !
5. Si hic mundus est optimus, ideoque, quia talis est, a Deo electus, tum sane omnes in eo secuturi eventus ei fuerunt notissimi. Nam quomodo Deus alias novisset, hunc omnem mundum simul sumptum, fore optimum ?
6. Si singula Deus præscivit, quæ in orbe erant secutura, ergo eventus rerum sunt certi penes Deum, omnisque earum nexus ac successio sunt certi.
7. Sin vero aliter evenirent, ac Deo perspectum est, tum Deus errasset, vel, quem-

quemadmodum Socini proles blasphematur, probabiliter tantum eventus præscivisset.

8. Quicumque igitur sapientissimum rerum nexum carpunt, illi vel se ipsos refutant, nescientes, quid velint, vel adorant Deum quotidie addiscentem, vel existimant, Deum omnia immediate voluere, neglectis attributis creaturarum ac libertate humana, ut sensim Deum reddant etiam peccati auctorem quod est Böhmanum, & Fanaticum.

Agendum heic fuit cum Christianis ac Philosophis moderatis, ideoque ea, quæ tres Imperii Germanici religiones admittunt pro veris, non ulterius fuerunt evicta, sed instar principiorum firmissimorum posita. Qui vero nexum illum adhibent per abusum, ad hanc doctrinam fati Stoici ac Spinozismi arguendam, illi nimis tenuiter, ex imaginationis abundantia, de Deo sentiunt, nec existimant, substantias per attributa essentialia ac combinationem semel institutam agere, sed Deum semper immediate agere ac supernaturaliter, quod Deo indignum est, uti vidimus ex controversia de *Idolo nature*. Si recte distinguatur inter *fatum cæcum*, *Turcicum*, quod libertatem hominis excludit, & *Christianum*, quod actiones humanas liberas, a

Deo prævistas † nexuique rerum divinitus insertas, non excludit, tum omnis res in vado est.

§. 5. At pergere liceat ad literas diviniore, ad scrutandum, numquid ea ideæ electi mundi optimi repugnet. Quæ cum volvo ac revolvo, varia sese mihi offerunt momenta, quæ ideam illam adserunt, juvant ac confirmant. Quis ignorat, creationi hujus universi enarratæ subjici: *Et ecce, omnia erant optima*. An putas, Deum tum præteriisse protoplastorum insecuturam labem, indeque eam pergentem ad omnes Adami posteros, naturaliter genitos? *Ἐπεὶ ἀπ' αἰῶν ὁ θεὸς πλάσθη τὰ ἔργα αὐτοῦ* Act. XV, 18. Lapsus Adami sane non est opus Dei, sed hominis libertate abutentis. At quomodo Deus ante jacta mundi fundamenta propositum gratiosum de redemptione per Christum 2. Tim. I, 9. electionem quorundam per Christum Eph. I, 4. agnitionem Dei sub N. T. futuram 1. Cor. II, 7. determinasset, nisi peccati origo & labes ei fuisset percognita. Anne Deus non noverat, paucis inde horis post opus creationis perfectum

† Augustin. L. III. de Lib. Arbitr. c. IV. T. I. Colon. Per præscientiam Dei mihi potestatis non adimitur, quæ propterea mihi certior aderit, quia ille, cujus præscientia non fallitur, adfuturam mihi esse præscivit. Hornbek. T. I. Socin. Confut. f. 352. Prævisa necessario futura, sed non necessario futuranda sunt.

Cum protoplastos fore lapsuros? Nemo, credo, negat. Nemo dubitat. Nihilo tamen secius, omnia erant valde bona. Quicquid vero Deus exsequitur in tempore, illud ei ab æterno fuit compertissimum. Atqui absoluto creationis opere aderat mundus optimus, non obstante mox secutura prævaricatione, ergo cum ab æterno sibi ceu talem Deus proposuerat ac præsentaverat. Porro in Deo est summa libertas, namque ejus auctor & origo est. 2. Cor. III, 17. ὁ πνεῦμα κυρίου, ἔκεῖ ἐλευθερία, ubi spiritus Dei, ibi libertas. Libertas vero est oppositum coactionis. Coactio interna est, quando effectus unico tantum modo sese exserere potest. Coactio externa est, siquid est extrinsecus, cui illud, quod effectum intendit, resistere nequit. Externa non est penes Deum, quia materia omnis sese habet passive, & ipse est omnipotens. Coactio interna & mechanica ei non inest, quia semper est omnipotens. Ergo libertas Dei coactioni utrique est opposita. Corollarium hinc manat, Deum in creatione mundi, potuisse pluribus modis, pluresque adeo mundos quam hunc producere. At Deus est tam sapiens quam liber. Sapiens habet præfixum finem optimum, quantum cognitio ejus patitur. Cum autem Deus sit intellectu infinite ac cognitione perfectissima præditus, ideo finem optimum semper ob oculos habet propositum. Inter finem ac

adminicula est justissima proportio. Mundi creatio ad finem certum eumque optimum fuit directa, ejusque obtinendi fuit adminiculum. Ergo mundus hic est optimus, quia inter optimum finem optimumque medium justa datur proportio. Omnia igitur corollaria, quæ debito nexu ex hac idea mundi optimi eliciuntur, sunt verissima.

§. 6. Ideam electi mundi optimi, ni fallor, Plato explicate enodare ac explicare primus studuit. In Timæo eam satis prolixè ostendit ex natura Dei & effectû. Ibi pag. 478. Ed. Henricpetr. Εἰ μὲν δὲ καλὸν εἰναι ὁδε ὁ κόσμος, ὅπερ δημιουργοῦ ἀγαθοῦ, δηλον ὡς πρὸς τὸ αἰδίων ἰβλεπεν. -- καλλίστῳ δὲ δημιουργηταὶ βελήθεις γὰρ ὁ Θεὸς ἀγαθὰ μὲν πάντα, φλαυρον δὲ μηδὲν εἶναι κατὰ δυνάμιν -- ἴμεν ὅτι ἢ, ὅτι ἐστὶ τῷ αἰσῶ δρᾶν αἴθερ, πλὴν το καλλίστον. *Siquidem bonus ac pulcher est hic ipse mundus, conditor quia bonus est, manifestum est, quomodo ad perpetuitatem Deus respexerit. Optimus conditus est. Voluit enim Deus ut omnia equidem bona, inutile minusve bonum vero nihil esset, quantum fieri per essentialium habitudinem poterat - Nec fas est nec equum, ut optimus faciat aliud præterquam optimum. Cicero hæc ita vertit: Nam cum constituisset Deus bonis omnibus explere mundum, mali nil admiscere, quoad natura pateretur -- Fas autem nec est nec unquam fuit, quicquam nisi pulcherrimum facere eum, qui esset optimus. Undenam Plato hæc hauserit, sacramento contendere nequeo. Probabile*

le tamen est, Pythagoricum dogma de *harmonia* huic doctrinae praeluisse. Nam Pythagoras est, qui primus τὴν τῶν ὅλων περιχρῆν, *complexum universorum*, adpellavit κόσμον, *ex* τῆς ἐν αὐτῷ ταξέως *a pulcro ordine*, qui in eo est. vid. J. Lipsius in *Physiologia Stoicorum* L. II. Diff. 6. Quem κόσμον *græci nomine ornamenti appellaverunt*, eum & nos *a perfecta absolutaque elegantia mundum*, ait Plin. H. N. L. II. c. 4. אֶרֶץ *eandem exprimit venustatem ac pulcritudinem*, si derivationis originem cum Jobo Ludolfio ex *Aethiopia Abessinica* repetere animus est. Cicero de *Natura Deorum* L. II. p. m. 303. Sed *mundus, quoniam omnia complexus est, nec est quicquam, quod non insit in eo, perfectus undique est.* Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? *nihil autem est mente & ratione melius.* Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adjungens, *omnia in perfectis & maturis docet esse meliora, ut in equo, quam in equulo: in cane, quam in catulo: in viro, quam in puero: item quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. Est autem mundo nihil perfectius.* Eadem mente fuerunt imbuti, qui erant de familia Zenonis. Seneca L. VII. de *Beneficiis* c. 7. p. 840. Tom. I. Ed. Amstelod. 1673. 8: Sic & *totum mundum deorum esse immortalium templum, solum quidem amplitudine illorum ac magnificentia dignum.* Macrobius in *somn. Scip.* L. I. c. 14. p. 59. Ed. Gryph. Bene *universus mundus Dei templum vocatur - Mundum in gloriam Dei crea-*

creatum optimumque esse, licet ludat in humanis divina potentia ac permissio, statuunt Bramanes, Ziegenbalg in ausführlichen Bericht *Contin. VII. Quest. 10. pag. 383. 84.* Plura omittam. Jo. Franc. Buddeus in *Doctrina Orthodoxæ de Origine Mali contra recentiorum quorundam hypotheses modesta assertione §. 5. Optimum quoq; mundum eum (Deum) creare voluisse æque, ac potuisse, & ideas etiam tales formasse, secundum quas re ipsa mundus creatus sit optimus, ipsa (scriptura sacra) fatetur.* Quod vero Vir Celeberr. addat illud טוב מאד non tantum notare harmonicam bonitatem, sed singulis creaturis per se convenientem; id quidem longe petatum est, namque *bonum* dicitur quod finem, qui ipsi est propositus consequitur. Afflictio dicitur *bona*, non in se se nude, quia est malum passionis. At quia finem præfixum habet, qui facit ex proposito Dei ad emendandum hominem, inde dicitur *bona*. Bonitatem singillatim dividere eamque viritim creaturis tribuere, est sapere extra connexionem, nam gradus illius singularis bonitatis terminantur mutuo rerum respectu ac harmonia universalis. Ergone Deus non valuit producere mundum optimum? An fere per sex annorum millia bonitas ejus ablata vel imminuta est? Anne opus summi Dei potest esse, ratione totius complexus, imperfectum & minus bonum quam alius mundus melior ac præstantior?

Anne

Anne ob pauculas horas, futura nec praevidens nec recordans, dixit, omnia creata esse optima? Anne Deum sapientia defecit, ut nequirit ignoraveritque praestantissimum fabricari mundum? Num potentia eum destituit? Num noster intellectus divino est perfectior, qui nobis possumus repraesentare mundum meliorem eo, qui est? Anne Optimus potest non perfectissime bona producere sui que oblivisci?

§. 7. Subjungo heic epistolam Leibnitianam ad Celeb. J. Fr. Buddeum datam, occasione Diss. illius de Origine Mali: Legeram jam Dissertationem Vestram de Origine Mali, quum eam missu Tuo accepi, eoque nomine & pro humanitatis tuae expressis in praeloquio vestigiis gratias ago. Ceterum, ut ingenue dicam, quod sentio, sepe attentionem in juvene illo tuo erudito, Dissertationis auctore, requiro; nec dubito, quin aliquando ad meliora & maturiora sit adspiraturus. Neque enim videtur satis nervum rei consecutus, & gravissimas difficultates aut praeterit aut levi brachia tractat, & nullo negotio scilicet expedit; & sine discussione tanquam e tripode pronunciat, tantum abest, ut dubitationes suas proponere voluisse videatur. Passim etiam dudum solutas à me objectiones tantum reponit, ut sola responsonum repetitione opus esset. Ego vero optassem, occasionem ei altius inspiciendae datam. Sententiam etiam defendit, & nulla argumenti specie comprobata pene instar fundamenti ponit de moralitate actionum

num, non ex natura rei, sed sola voluntate legis-
latoris pendente: quæ uti cum meis sententiis pla-
ne consistere nequit, nec nisi a superficiaria admo-
dum rerum consideratione nasci potest, ita mihi sa-
tis explosa a Philosophis & parum apud Theolo-
gos comprobata videtur. Quod superest,
vale & fave.

IV.

JOACHIMI CHRISTIA-
NI FEHRINGII,

Dissertatio

De

Regione TARSCHISCH. (a)

Συνοψις.

§. 1. Variæ de nomine תרשיש sententiæ breviter ad-
ducuntur. §. 2. non est nomen appellativum, sed
proprium loci. §. 3. Et quidem totius alicujus regio-
nis. §. 4. Fuit India Orientalis.

§. 1.

Qui varias eruditorum de nomini-
bus regionum & locorum, in tex-
tu hebræo Codicis sacri occurren-
tium, sententias non obiter in-
spe-
(a) Copiose nuper admodum & erudite de illa agit
Vir

spexerunt ; concedent facile , sæpe difficillimum esse determinatu , cuinam terræ loco & genti hoc vel illud nomen sit attribuendum. Nec mirandum hoc est, nomina enim regionum ob varias gentium migrationes, commixtiones, aliasque causas per tot secula mutationibus semper obnoxia fuerunt variis , unde non potuit non tanta hac in re oriri obscuritas & difficultas , præsertim cum in temporum priscorū monimentis plerumque altum de iis sit silentium. Et sic res quoque se habet circa nomen תַּרְשִׁישׁ , quod diversis in locis Scripturæ sacræ occurrat , quodque hic considerandum mihi summi , an divinare liceat, quænam mundi regio olim eo fuerit insignita. In diversas scilicet partes hic quoque ob rei expediendæ difficultatem modo dictam descendunt eruditi, alii namque, ut notum est, nomen hocce ceu appellativum maris vel Oceani capiunt, ut B. Lutherus præter multos alios quoque transfert ; alii quidem proprium loci nomen esse concedunt , sed urbem tantum alicubi terrarum esse putant, ubi tamen iterum inter se non consentiunt viri docti, quidam enim putant esse Tarsum , Ciliciæ metropolin, patriam Pauli ; quidam vero Carthaginem Africae

Vir Cl. Gerardus OUTHOVIIUS, non infrequens in hac Bibliotheca nomen in luculento, quem nuper sermone patrio edidit in prophetam Jonam Commentario p. 169--218. T. d. H.

Africae intelligunt; quidam, ut Bochartus, ejus sedem in Hispania quærunt; quidam denique cum Joh. Clerico in Commentario in Pentateuchum ad Genes. X. v. 4. Tarschisch in Macedonia sibi invenisse persuadent. Videatur quoque *Aug. Pfeifferus in Praelectionibus in Prophetiam Jona* pag. 8. & 9. itemque Cl. *Wichmanshausen in diss. de Navigatione Ophiritica* §. 7. Non est hic animus, imo nimis prolixum foret, omnes has aliasque doctorum virorum sententias sub examen revocare; ad scopum enim meum obtinendum tantum sufficere puto, si ostendam, nomen תרשיש (1) non esse nomen appellativum sed loci proprium, idque (2) non urbis, sed totius regionis alicujus; & si hoc à me fuerit probatum, argumenta proferam, quibus inductus sum, ut crediderim, Tarschisch esse *Indiam* sic dictam *Orientalem*, ad minimum ejus partem.

§. 2. Quod si ergo sacri Codicis loca, in quibus nomen Tarschisch occurrit, paulo penitus inspiciamus, satis clare patefcet, esse illud non appellativum sed proprium loci nomen. Primo namque ה locale expresse ei additur *Jesai. XXIII, 6. & Jon. I, 3.* ubi bis ita reperitur, insuper cum voce ברה & בוא, uti *II. Chron. XX, 36. & 37.* cum ילך, conjungitur. Nunc ה locale notat viæ metam, non vero viam, quod dicendum esset, si Tarschisch sit appellativum & mare denotet; &

ve-

venire, fugere, seu ire aliquo certum importat terminum & locum. Insuper cum paulo post Jonæ l. c. v. 4. maris sit mentio, ים dicitur, manifesto indicio, ים & תרשיש non esse unum idemque, sed per illud indicari locum quendam, quo Jonas per mare auffugere putavit. (2) Hoc exinde quoque apparet, quod Tarschisch Jer. X, 9. describitur ut locus, ex quo aurum ductum advehatur, quod de mari intelligi non poterit. Sic (3) Tarsidi mercatura adscribitur, cum Ezech. XXVII, 12. Tarschisch nominetur negotiatrix, sine omni dubio ideo, quod in Tarside multi fuerint mercatores, qui, ut contextus docet & ex Jesai. XXIII, 1. 10. & 14. quoque elucet, cum incolis Tyri commercium frequentarunt; uti eadem constructione v. 20. de Dedan scribitur, (דדן רכלתך), quod Dedan seu incolæ ejus cum Tyro fuerint mercati. Adhæc, quod probe notandum; תרשיש ac דדן hic, cum alias terminationem habeat masculinam, in genere tamen foeminino legitur, dicitur enim סוחרת תרשיש non סוחר, nulla alia ex causa, quam quod inter locorum nomina sit referendum, quæ, ut ex Grammatica constat, generis sunt foeminini. Unde quoque Tremellius & Junius, qui alias in versione sua semper nomen hoc per Oceanum verterunt, hic tamen retinent, quo ipso nolentes volentes illud pro nomine agnoverunt proprio.

Nec prætereundus est locus Ezechiel, XXXVIII, 13. ubi non tantum mercatorum Tarsidis mentio fit, quod ad mare seu Oceanum non quadrat, præsertim cum mercatores isti incolis Dedan & Scheba adjungantur, qui, dum itidem ad littus maris siti fuerunt, specialiter ab istis modo dictis mercatoribus non distinguendi, sed eadem potius ratione itidem *mercatores Oceani* dicendi fuissent, si phrasis בְּחַרֵּי תַרְשִׁישׁ in genere tantum mercatores ad Oceanum habitantes indicaret: sed nomen Tarschisch quoque, ut in priori loco (ob eandem jam indicatam causam, quod scilicet nomen sit loci) in feminino accipitur genere, uti videre est ex pronomine הִיא, sequenti voci adjecto, quod cum unius tantum personæ pronomen sit, merito tantum ad proxime præcedens refertur nomen, uti quoque vocum postulat sequela. Et si porro nunc consideremus, Tarsidi hic, ut incolas, attribui כַּפִּירִים leones, (quibus non incongrue, uti quoque in Bibliis. Dordrac. explicatur) duri lucrique cupidi intelliguntur negotiatores, qui leonum instar omnia ad se rapiunt; dubium remanere non poterit, quin Tarschisch pro proprio loci nomine sit habendum. Hoc denique (4) quoque indicat phrasis בֵּית תַּרְשִׁישׁ, quæ Jesai. XXIII, 10. exstat, hujusmodi enim phrasis de aliis quoque locis in Scriptura S. adhibetur sæpissime, sic v. sq. 12. dicitur eadem ratione

ne

ne צידון, *filia Zidon*, & Zach. IX, 9. *filia Zion* item *filia Jerusalem*, &c. Ut taceam rationes, in sequenti §. allatas, quæ superflue idem evincere possunt. Unde non satis mirari possum; quod Cl. Wichmanshausen in diss. cit. §. 7. ad I. Reg. X, 22. & XXII, 49. ita scribit: „Quod si תרשיש nomen terræ, „in quam emissæ est classis Salomonis, proprium feceris, inconcinna plane & incongrua verborum mens illa futura est, Salomonem & Josaphatum naves Tarscas ex Ezion Gebher Ophiram misisse: quum contra, si quis אניות תרשיש naves Oceani, h. e. majores & ad longum iter in Oceano conficiendum aptas, interpretetur, perspicua sint omnia & suis difficultatibus expedita. Putat scilicet (de locis allegatis postea agitur) תרשיש non esse nomen proprium loci, unde inconcinna sit phrasis; אניות תרשיש, uti quoque legitur Psal. XLVIII, 8. Jesai. II, 16. XXIII, 1. 14. LX, 9. Ezech. XXVII, 25. naves *Tarsicas*, *Tarsische Schiffe*/ interpretemur. Sed inconcinnitatem non video, cum etiam hodie usu receptum sit, navem secundum locum, quorsum aut ex quo mittantur, denominare, sic notum est in vulgus, naves, quibus Batavi in Indiam navigant, dici *Indicas*, *Ost-Indische*/ *West-Indische Schiffe*. Magis incongrue vero esset, minimum navigatoribus non est in usu, naves *maris* seu *Oceani* dicere; cum per se intelligatur, na-

ves non terræ aut aëri sed mari esse destinatas. Hinc Seb. Schmidius in Commentar. in Jesaiam ad Cap. XXIII, 1. pag. 198. accuratius de hac phrasi ita scribit: „Tarschisch videtur esse h. l. non ipsum mare, sed terra, „sive insularis, sive maritima, ut naves „Tarschisch sint *naves à Tarschisch venientes*.

§. 3. Circumstantiæ porro de nomine Tarschisch in Scriptura S. traditæ non obscure quoque nos docent, esse illud non urbis nomen tantum, ut plerique putant, sed totius potius alicujus regionis. Scilicet inter filios Javanis Gen. X, 4. refertur quoque Tarschisch quidam, cum ergo reliqui in isto capite memorati, *regionum* certarum, non *urbis* alicujus tantum conditores fuerint, idem de hoc filio Tarschisch non sine ratione erit dicendum, præsertim cum loco citato v. 5. expresse addatur, à filiis javanis, inter quos & Tarschisch erat, fuisse divisas insulas & regiones gentium per terras earum. Tarschisch quoque in Scriptura S. describitur, quod exinde in alias terras varix merces, e. g. aurum, argentum &c. itemque animalia, ut simiæ, pavones &c. sint deportatæ, quod de sola urbe aliqua dici non poterit; cum terræ montosæ, non urbes, ejusmodi res alant atque promant, conf. §. seq. n. 4. Sine dubio ergo Tarschisch fuit regio aliqua & integer aliquis terræ tractus. Hoc quoque ex eo quam clarissimo elucet, quod terræ
Tar-

Tarschisch in Pfal. LXXII, 10. reges attribuantur ; mentio enim ibi fit מלכי תרשיש regum Tarschisch. Antiquis quidem temporibus reges non semper amplas sibi subiectas habuerunt terras, interim tamen rex sine regione, quantulacunque sit, esse non poterit, unde necessario sequitur, Tarschisch integram fuisse aliquam regionem. Et si ad numerum pluralem loco citato occurrentem (cum dicitur : reges, non rex Tarschisch) attendamus, dicendum fere sine contradictione erit, Tarschisch fuisse magnum terrarum tractum, quem tempore Davidis & Salomonis plures reges inter se divisum sub suo tenuerunt dominatu, prout olim in primis sub imperiorum initia minora totam Asiam distraxerunt regna. Idem porro exinde quoque apparere persuasum habeo, quod Tarschisch inter alia enumeretur regna, dum cum regione Lud & insula Phul Esai. LXVI, 19. conjungitur, manifesto indicio, Tarsidis eandem esse rationem ac regionis Lud & Phul. Ex eo vero, quod Tarschisch & Lud l.c. conjunguntur, non poterit concludi, confines fuisse has regiones, Propheta enim maxime dissitas & ab utroque Pal. stina latere extremas fere ac longinquissimas indicare vult regiones, quorsum missurus esset Deus O. M. quosdam, ut illis suam annuntiarent gloriam. Quod in antecessum hic erit notandum. Huc quoque pertinent argumen-

ta, sequenti §. adducta, quæ idem facile poterunt probare.

§. 4. Cum ergo brevissime quidem sed liquido ostenderim, totam aliquam per Tarschisch in sacris literis designari regionem; quæstio nunc remanet, cuinam ergo mundi regioni nomen Tarschisch sit tribuendum? Ego, si omnia, quæ de eo in Scriptura Sacra memorantur, accurate perpendeo, veritati maxime consentaneum esse mihi persuadeo, Tarschisch fuisse regionem istam, quæ nunc *India Orientalis* dicitur, quo nomine secundum consuetum loquendi usum in latiori sensu tam terra continens, Oceano Indico adjacens, quam Insulæ in isto Oceano sitæ comprehenduntur. Evincent hoc sine dubio sequentes rationes ac circumstantiæ. (1) Magna Indiæ Orientalis pars multis constat insulis, ut ex Geographia notum est. Adeo ut non facile, plures simul alicubi terrarum reperiantur. Sic quoque eadem Tarschisch nobis in Scriptura S. depingitur ratione, non enim Gen. X, 4. & 5. solum refertur, posteros Tarschisch, ut ceteros Javanis filios, insulas incoluisse gentium, sed etiam aliis in locis non obscure innuitur, Tarschisch regionem fuisse insularem, dum Jesai. LX, 9. & Psal. LXXII, 10. insulæ cum Tarschisch junguntur, ubi forte particula 7 hebraica, ceu alias quoque non est infrequens, ut explanativa commode accipienda

enda erit. Jungitur quoque (2) Tarschisch cum regionibus urbibusque Scheba & Dedan, Ezech. XXXVIII, 13. & Psal. LXXII, 10. quæ ad mare Persicum & sic quoque ad Oceanum magnum Orientalem seu Indicum sitæ erant, unde multo commodius Tarschisch ad Oceanum Indicum quærere reperireq; possumus, quam ut in Hispania aut Græcia cum aliis indagare regionem illam allaboremus. (3) Situs urbis (seu insulæ) Ophir, ad quam classis Salomonæ fuit missa, quam clarissime in sententia nostra nos confirmare poterit, Scilicet maximus quidem se prodit eruditorum dissensus, ubi terrarum Ophir sit collocanda aut invenienda; accuratiores tamen scriptores, ut *Caspar Varrerius in Commentario de Ophir*, *Bochartus in Phaleg. Part. I. Lib. II. Cap. XVIII.* & *Relandus in diss. de Ophir. §. 7.* in eo consentiunt, Ophir sitam fuisse in India Orientali. An cum Varrerio ad sinum Gangeticum, an vero cum Bocharto in Insula Ceilon, an denique cum Relando circa Oupara urbem sit reperienda, hic determinare opus non erit, sufficit, in eo viros doctos consentire ac hoc demonstrasse, quod Ophir Indiæ locus fuerit Orientalis. Ad quod versio Arabica quoque in consensum adduci poterit, quæ I. Reg. XXII, 49. pro Ophir omnino *Indiam* habet, & I. Reg. IX, 28. naves Salomonis ad *regiones Dablak, quæ sunt ex India*, profectas esse ait. Nunc omnes cir-

cumstantiæ arguunt, Ophir & Tarschisch eodem terræ tractu fuisse sitas, si enim I. Reg. XXII. 49. cum II. Chron. XX, 36. conferamus, videbimus, Ophir cum Tarschisch plane permutari, cum enim loco priori dicitur: Josaphatum naves fecisse Tarsicas ללכת אופירה, ut Ophiram irent, in posteriori legitur: ללכת תרשיש, ut Tarsin irent. Unde Varrerius in Comment. citat. non incongrue ita scribit: „Locis omnibus probe perspectis, apparet, quod sacra historia eandem regionem modo Ophir, modo Tarsis appellet. Sponte ergo hinc consequitur, Tarschisch Indiæ Orientalis fuisse regionem, aut ipsam potius totam Indiam. Et si phrasin: אניה תרשיש ללכת אפיר, præter permutationem adductam, accurate inspiciamus, dicendum omnino erit, Ophir fuisse urbem aut insulam, in regione Tarschisch sitam, ut idem hujus phrasin sit sensus, prout nunc e. g. loquimur: Paratur navis Indica, ut mittatur Bataviam, Ceilon &c. Man rüstet ein Schiff zu/ das nach Batavia oder Ceilon oder sonst nach andere Ostindische Dexter gehen soll. (4) Legimus I. Reg. IX, 26. sqq. X, 11. 22. item II. Chron. VIII, 17. 18. & IX, 10. & 21. diversa mercium genera à classe Salomoneana ex Ophir & Tarschisch fuisse advecta, scilicet aurum, argentum, ligna thyina, ebor seu elephantorum dentes, simias, pavones & lapides pretiosos. Cum ergo notum sit, De-

um

um O. M. pro libera sua potestate & sapientia non omnem terram unius ejusdemque rei ac mercis participem reddidisse ; sed alteri regioni hanc, alteri vero aliam largitum fuisse benedictionem, ut sic terra Tarschisch & Ophir præ ceteris regionibus memoratas protulerit merces : sequitur, si ostensum fuerit, Indiam Orientalem eadem gignere & genuisse mercium genera, qualia de Tarschisch sunt memorata ; hanc & illam eandem fuisse regionem & terram. De India ergo Orientali non tantum hodierna comprobatur experientia, sed veterum quoque relationes testantur, proventu talium mercium eam imprimis fecundam esse & olim quoque fuisse. Namque quod India aurum & argentum proferat, videri poterit apud *Plinium in Histor. naturali* Libr. VI. Cap. XIX. & XX. Licet porro valde sit obscurum, quodnam lignorum genus per *עץ דגל* intelligitur, dubium tamen non est, quin & India ejusmodi lignum aluerit. Communiter quidem lignum thycinum redditur, de quo Apoc. XVIII, 12. legitur ; si vero cum B. Luthero per *ebenum* interpretemur, Indiæ quoque fructus lignum istud cum Plinio l. c. Libr. XII. Cap. IV. foret dicendum. Eboris itidem copiam in India exstare, non est quod dubitemus ; cum terra illa elephantorum fecundissima sit genitrix, teste iterum Plinio Libr. VIII. Cap.

IX. & XI. & alibi. Simias quoque ibi magno procreati numero, uti alias constat, sic quoque illi referunt, qui istam peragrarunt regionem. De avibus, (a) תכיים dictis l. c., licet eas pavones aut psittacos reddas, aut qualescunque demum sint aves, à *Bocharto in Hierozoico* Part. II. Lib. I. Cap. XX. pag. 137. demonstratum est, eas proprie *Indicas* fuisse aves. Variorum denique generum lapidum pretiosorum gemmarumque (quorum inter alias chrysolitus, quem Scriptura S. à regione תרשיש vocat, pertinet) copia abundasse Indiam, non tantum Plinius hinc inde, sed & alii superflue nos docent. (5) Ratio hinc reddi poterit, cur in Ezion Gebher, urbe ad littus maris algosi, seu ad sinum Arabicum sita, classem suam ædificaverit, & exinde Tarsin miserit Salomo, uti quoque de Josaphato II. Chron. XX, 36. legimus. Si enim hanc esse Indiam Orientalem statuamus, facilius, tutiorque, imo compendiosior ad hancce regionem ex Ezion Gebher via erat, quam si ex Joppe, Hierosolymis alias multo viciniore portu, eam solvisset. Quod si Tarsisch orientem versus non fuisset sita (ut India Orientalis ea non indicetur) sed alicubi ad Mediterranei maris littus; si e. g. Tarsus Ciliciæ, aut, si cum Clerico Tarsisch querenda esset in Macedonia: commodius sane ex Joppe aut alio istius maris portu expeditio illa nautica fuisset suscepta. Imo hac

ra-

(a) V. de his diff. Fratris mei in hac Bibl. T. II. fasc. 3. diff. 4.

ratione nautis Hiram, dum ex Tyro suas solverunt naves Tarficas, ad unum iter conficiendum integro triennio non fuisset opus, uti traditur I. Reg. X, 22. & II. Chron. IX, 21. nisi non solum per mare mediterraneum sed totam insuper quoque Africam circumnavigandum illis fuisset. Ad hoc observari hic forte poterit, de expeditione Hiram, ex Tyro sine dubio suscepta, cum qua Salomo unam alteramve navem in consortio miserat, tantum locis citatis dici, quod iter non nisi trium annorum spatio absolverit; cum contra, ubi I. Reg. IX, 26. & II. Chron. VIII, 17. 18. classis Salomonæ fit mentio, tantum temporis spatium ad expeditionem conficiendam necessarium fuisse non legatur, cum classis hæc, ex Ezion Gebher utpote portu Indiæ Orientali seu Tarsidi multo viciniore, missa; sine dubio minore temporis spatio quam trium annorum iter absolverit suum. Classes enim Hiram & Salomonis omnino sunt distinguendæ (quamvis fortassis in consortio eas instruxerint) de illius enim classe dicitur locis primo citatis, navem Salomonis missam fuisse *cum nave Hiram*; cum contra locis post citatis de Salomonis classe dicatur, servos Hiram *cum servis Salomonis* fuisse missos. (6) Argumentum porro pro sententia mea peti posse puto ex Psal. XLVII, 8. ubi naves Tarschisch Euro à Deo sæpius confringi dicuntur. Ex quo patet,

tet, Tarschisch sub ista mundi plaga fuisse sitam, ubi Eurus vehementior est, quam in aliis terræ locis. Ex multis vero Scripturæ S. locis, quos vide citatos apud Geierum in Commentario ad h. l. apparet, ventum huncce Eürum in orientalibus plagis nimis esse vehementem; unde sequitur, sub orientali Tarschisch quærendam esse plagam. (7) Ultimo loco adjungam Hieronymi consensum, ita enim ad Marcellam in Opere Epistolarum suarum, Tomo ultimo pag. 79. edit. Basil. de anno 1524. scribit: *Queris si Tbarsis lapis chrysolitus sit, aut hyacinthus, ut diversi interpretes volunt, ad cujus coloris similitudinem Dei species scribatur: quare Jonas propheta, Tbarsis ire velle dicatur, & Salomon & Josaphat in Regnorum libris naves habuerint, quæ de Tbarsis solite sint exercere commercia. Ad quod facilis est responsio, homonymum esse vocabulum, quod & Indiæ regio ita appelletur, & ipsum mare, quia cœruleum sit &c. hætenus Hieronymus.* Hisce ego omnibus argumentis simul sumtis riteque consideratis, nihil fere dubii hac in re remanere poterit, ut persuasum habeam, quemlibet nunc facile mihi concessurum, Tarschisch fuisse Iadiam Orientalem.

J. C. HARENBERGII,

De modo eruendi aurum, argentumque in Arabia & Aethiopia a Jobo celebrato c. XXVIII, v. I-II.

Observatio.

Conspectus. §. 1. Effossio & liquatio metallorum delineatur ex vetustis auctoribus. §. 2. Jobi versio. §. 3. Concisa explicatio.

§. 1.

DUplex erat aurum Arabicum. Alterum *apryum*, non ex ramentis excoctum per ignem, sed quod inter eruendum statim purum putum inveniebatur par nuci castaneæ magnitudine & maxime flammei coloris, de quo agit Diod. Sic. L. II, c. 50. III. 45. Alterum in confiniis Aegypti vicinæque Arabiæ & Aethiopiæ in primis ex magnis aurifodinis multorum hominum cum molestia & impensa egerebatur. Solum ibi natura sua nigrum meatus & venas habebat candido marmore insignes & splendidissima quæque nitore superantes (*Drusen*) in quibus metallicis erga-

ergastulis præfecti magno operantium numero , aurum elaborabant. Rei & supplicio graviori destinati eo detrudebantur , vinculis alligati , ut noctu diuque operi instarent , quale quiddam de *Phuno* vel *Fenon* Hieronymus de *Locis Ebraicis* fol. 128. col. 1. l. IV, memorat , loco Arabiæ desertæ. *Terra auro gravida* igni subacta emolliebatur , petraque ita laxata , quæ jam medioeri labori cedere didicerat , ab aliquot myriadibus sortis profligatæ ferro lapidario diffringebatur. Toti negotio artifex præerat , qui & saxum dijudicabat & viam operantibus ostendebat. Fortissimi quique acutis è ferro malleis petram marmore splendentem , vi diffindebant , cuniculosque agebant , quo rupis venæ interlucentis tractus ducebant. Qui ita per obliquos fodinarum mæandros in caligine versabantur , lychnos frontibus adfixos gestabant , & decisa lapidum frustra in pavementum abjiciebant , quæ impubes pueri per excavatos petraë sinus ingressi , projecta frustra egerunt & sub dio extra ostium deposuerunt. Hinc robusti homines eadem in mortariis saxeis ferreisque pilis contundebant , feminae vero virique molis manuariis , bini aut terni , ad farinae exilitatem conterebant. Miseri illi , verberibus semper intentis , mortem præ vita expectabant. Dein magistri pulveres illos ulterius elaborabant , in lata paullumq; de vena tabula marmor

mor illud affusis aquis deterentes, ut aurum gravitate subsidens in tabula remaneat, terræ vero particulæ per affamenti de vexitatem defluerent. Quæ actione aliquoties repetita, defæcatum auri ramentum opifices, certo pondere congestum, sumunt & in fistiles juvenas condunt, plumbi massam, salis grana, pauxillum stanni fursuremque hordeaceum adjicientes. Tandem vasa operculo obstrueta limoq; circumlita per quinque dies noctesque in fornace coquebant, & dato justo refrigerationis intervallo purum putum aurum, exiguo cum defectu, accipiebant. Hanc rationem antiquissimam excoquendi auri descripsit fusius Diodorus Bibl. Hist. L. III. c. 12. 13. 14.

§. 2. Instituit Jobus comparisonem inter sapientiam veram thesaurosque caducos. Hos perhibet, multo licet cum sudore, erui ex terra, & in aspectum produci è locis, quos nec rapaces aves & quadrupedes, omnia scrutantes ob prædam, viderunt. At sapientiam veram hominem fugere, nisi Deus eam detegat, docet. Aurum argentumque cum ceteris metallis tradit à sollicitis mortalibus inveniri, fodinisque esse exitus & finem: originem vero veræ sapientiæ esse infinitam nulloque termino concludi. En versionem planam: *Sane est argento suus egressus, locus unde in lucem eruitur, & locus est auro, ubi illud perpurgant. Ferrum ex pulvere reci-*

recipitur & ex lapide firmo aes. Finem imposuit tenebris & omni termino ipse investigator lapidis tenebrofi & umbra. Ipse perumpit vallem cum iis, qui à peregrinante non curantur & à pede viatoris, languescunt & ab homine deserti sunt. Terra, ex qua crescit alimentum, sub ea fit subversio quasi incendio. Locus pellucens instar sapphiri, sunt lapides ejus habetque locus ille glebas auri. Avis rapax (aquila) non cognoverat semitam illius, nec oculus cornicis conspexerat illum. Nec calcare docuerant illum leones feri: non pervaserat illum lupus minor. Acuto firmissimoque lapidi investigator immittit manum suam & radicitus montes subvertit. In rupibus rivos findit & omne, quod pretiosum est, detegit oculus ejus. Lacrymas omnium praestruit, & latebrae producant lucem.

§. 3. Stilus, ut apparet, est sublimis & concisus, indeque subobscurus. Extra historiam hic incedunt Rabbini, singula momenta nec debite pensitantes nec juste jungentes רבין, שאמר est metallicorum ergastulorum praefectus, qui operantium & rimantium labores dirigit & urget, & praecipue ita dicitur, quod ejus cura pervestigatio metallorum coepta & continuata sit. Non equidem Diodorus de argenti, ferri ærisque proventu enumeratione sua quicquam ingerit. Verum licet purgatio ultima auri à defæcatione ceterorum metallorum fuerit exigua ex parte diversa, conf. Ez. XXII. 20. effo.

effusio tamen ubique fere eadem fuit, cum
 reliquo apparatu. מַצָּח egressus, Targ. מַצָּח
 exitus est ostium fodinæ, ad quod frustra com-
 minuta metalli deponuntur vel egeruntur.
 Locus ubi aurum וְכִי לִיקוּבָנִין defeca-
 tionis opifices, partim per affusam aquam, par-
 tim deinde per ipsam liquationem, in urnis
 fictilibus & furno suscipiendam. Nec alia
 tum argenti facta fuisse videtur defecatio, ut
 apparet ex Ps. XII. 7. ubi promissiones Dei
 comparantur cum בִּסְתָה צִרְיָהּ בְּעֵלִיל לְאָרֶץ
 שְׁבַעֲתִים argento expurgato in urna vel
 catino terre (fictili), defecato septies (sepe).
 Cum qua interpretatione consentit Targu-
 mista apud Buxtorfium, qui etiam ב in ex-
 ordio vocis בְּעֵלִיל pro præfixo habet, quod
 verum puto. צִרְיָה alibi quidem est conflare,
 sed quoties de verbo Dei vel simpliciter vel
 in comparatione adhibetur, purificationem in-
 dicat. Chaldæus instrumentum defeca-
 tionis אֶרְצָא עַל כִּוְרָא vocat, instrumentum su-
 pra terram vel devexum interram. Ac si verum
 fateri licet, עֵלִיל non est fornax vel catinus,
 sed tabula ferrea vel lignea paululum devexa,
 in qua, affusis aquis, commoliti auri argen-
 tique pulveres subsidebant, idque omne de-
 fluebat, quod limosum, terrenumque erat.
 Nam (1) hoc ipso Psalmo purgatio, a ple-
 niori liquatione distinguitur, quarum poste-
 rior in fornace peragebatur, ita tamen ut
 aurum argentumve fictili urnæ inclusum es-

set. (2) Fornax ille plenissima liquationis & despumationis ubique כור vocatur I. Reg. VIII. 51. Prov. XVII. 3. XXVII. 21. Deut. IV. 20. Es. XLVIII. 10. Jer. XI. 4. Ezech. XXII. 18. 20. 22. symbolum irarum & maximorum cruciatuum. Ez. XXII. 21. כור ברזל est fornax, in quo ferrum purgatur liquaturque, ignibus maximis, quo cum conferuntur calamitates Israëlitarum Ægyptiacæ. עליל igitur est ab עלילה *machinatione*, מלל *machinatus* est, machina separans pulveres a terreis particulis. (3) עליל לארץ non est catinus terrestris, sed *machina ad terram* sc. devexa. Nec moror בעליל Aben Esræ, quod ex etymo בעל הארץ de argento principum terræ deducit, vel varietatem Raschii, nam quod ex Raschio discimus, Jonathan ex significatione ארנות *dominationis* (a בעל) vocem *baalil* vertens primam deflectendi dedit ansam. Verum redimus ad Jobum, ubi ארץ יצוק est terra metallis gravior, dura, ignique subigenda. Ubi vero profundæ in terris fuerunt tenebræ, ibi per effusiones metallicas iis finis imponitur, tam per aërem latebras fossas aliquantulum collustrantem, quam lychnos frontibus operantium adplicatos, caliginem mitigantes. Lapidēs nihilosecius dici possunt caliginosi, umbrosique, quia in lucem nondum erant eruti, nec antea visi erant ab operantibus, צלמור est Arabum ظلم *zalâm* quasi צלמור, *tenebra*, quam

quam vocem LXX per *ענין דאורי* & Targum h. l. per *ענין דאורי* efferunt, quasi foret composita. Mire heic interpretes fluctuant, unoquoque fere in diversa eunte, conf. Lud. de Dieu in Animadv. ad h. l. p. 299. sq. qui & ipse sibi non constat. Nostra expositio non videtur incommoda, licet testimoniis idem sentientium vix roborari possit, nam (1) unicam ellipsin supponit *נח* vel *נח* (2) cum re ipsa convenit (3) coherentiam non deserit. (4) *ענין דאורי* in *נח* *ענין דאורי* *נח* ob plurima exempla similia statuit. *Qui a pede peregrinantis oblivioni erant dati*, sunt militer auri fossores, quos nemo prætereuntium invisebat vel colloquio dignari poterat. *נח* *ענין דאורי* *נח*. Nam quicumque maleficiorum rei, bello capti, injustis calumniis circumventi, aut ex ira custodia traditi erant, olim damnabantur ad metalla eruenda, ubi nulla venia, nulla omnino remissio, neque ægroto neque mutilato tribuebatur, ubi nulla ætas excusabat detrusos compedibusque adstrictos, quorum erat continenter in opere perseverare, nec per dies nec per noctes ulla concessa quiete, omnique elabendi facultate curate interclusa. Militum barbarorum variis linguis utentium excubiæ illis imminebant, ita, ut nemini per sermonis commercia, aut familiaris congressus blandimenta quenkum excubitorum corrumpendi relicta esset facultas,

tas. Adde quod exactores rigidissimi in otiosos vel respicientes admodum saevirent. Hi sunt illi captivi, qui demum in morte vocem adstantis exactoris audire cessant, & qui in vita mortem expectabant morantem, eamque vel ex occultissimis antris, e quibus eruebant venas metalliferas, effodere cupientes Job. III. 18. 21. Dicitur de iis *attenuantur, arescunt, ad maciem rediguntur*, nam omnes inflictu plagarum ad urgendum opus adigebantur, quoad, ærumnarum mole superante, laboribus immorerentur. Additur *quasi non sint homo, vagantur*, vel si inavis, *ab homine deserti vivunt* omni, vagantur in fodinis, instabiles, nulla spe nixi. Nulli enim corpus curare licebat, adeo ut nec pudendorum velamentum iis esset, & quemcunque, qui misellos intuebatur, eorum miseretur. Quare illi infelicissimi mortaliū futura semper formidolosiora præsensibus ducebant, mortemque vita optabiliorem assidue expectabant. Si vero per *an* cum R. Levi ben Gerson explicare malis, animus indicatur auxilium semper expectantis ex alto, *ut* *sublati sunt oculi mei in cælum* Es. XXXVIII. 14. quamvis prior explicatio sit multo comtribior, tū ob frequentiore vocis usum, tū ob coherentem seriem. Terra porro superius alimenta progignens, quæ *patris* nomine sueverunt denotari, inferius igne

igne pervertitur, ut pergit Jobus. Nam in aurifodinis terra auro gravida, ubi durissima erat, igni subacta emolliiebatur, antequam manuum opus adhiberetur. Chaldaus videtur montes ignivomos in animo habuisse vel ipsam gehennam; quam **אֵתְנַן** **עֵרֶן** opponit, conditioni beatarum animarum, *gan eden* dictæ. Sed extra oleas saltat, quæ etiam ratio est, cur me abstinuerim a recensendis Judæorum interpretationibus. Lapidis ejusmodi fodinæ vocantur porro **כִּפּוּס סָפִיר**, non nativa, sed inflexa ad similitudinem significatione, *conceptaculum sapphiri*. Attendendum hic est vel ad colorem cœruleum, cœlum exprimens, vel ad pretium istius gemmæ. Fragmina fodinarum cœrulei esse coloris constat, si plus argenti, ferri stannique quam auri & aeris cyprii venis insit. Quare cum Jobus argento aurum adjungere solitus sit, quod ante vidimus, atque heic paulo post auri mentionem subjiciat, de argenti venis, colorem sapphiri reddentibus, ei sermo, esse creditur. Nectamen insulsum est, auri fodinam ratione pretii non æstimabilis cum loco sapphiri, vel fodina sapphirina conferri posse. **אֵתְנַן** sive ut Chaldaus habet **אֵתְנַן** **פּוּלְפִיר** *pulveres auri* sunt, nam viros feminasque, auri impuri glebas molis contrivisse, supra §. 1. traditum est. **אֵתְנַן** *avem rapacem* vertunt omnes, Chaldaus nuda **אֵתְנַן** *avem*, sed aquilæ speciem

eiem intelligi puto, tam ob impetum, quo
 superne irruit, quod est **וַיִּפֹּל**, quam ob rapa-
 citatem & affinitatem vocis **אֶרֶב**, Adler.
 Alteram avem **אֶרֶב** cornicem esse vix dubium
 est, ob indicatam visus perspicacitatem, qua
 inter omnes volucres pollet. **וַיִּפֹּל** sunt
 leones, ita a ferocia & superba excellentia dicti,
 ut Olympiodorus h. l. indicat, vel leonem catu-
 li, quia **וַיִּפֹּל**, **אֶרֶב** simpliciter leonem si-
 gnat. ut Theod. Haseus, Vir Celeb. partim
 ex Targum ad Ps XVII. 12. ubi pro **וַיִּפֹּל** est
אֶרֶב, partim ex eo ad h. l. & Job. XLI. 34.
 ubi utrinque **וַיִּפֹּל** est, atque ex Tr. San-
 hedrin probat, de *Liviathane Jobi* c. V. §. 34.
 p. 222. sq.

וַיִּפֹּל a me vertitur per lupum minorem,
κυλάκα, squilachi, *Ciacale*, lupum vulpibus
 majorem, communibus lupis minorem, lupo
 validiorem, labris ferreis instructum, robo-
 re immanem, nocturna grassatione & inglu-
 vie gravem, ululatu canino insignem, Aristor-
 teli, Plinio, Busbequio, Thevenoto decan-
 tatum conf. Bocharti Hieroz. P. I. L. III. c. 12.
 Non quidem ignoro, ad septem leonis nomi-
 na referri **וַיִּפֹּל** & ab uno Targumista verti
 per **אֶרֶב** **אֶרֶב** leonem, alter enim **אֶרֶב**
bestiam generatim habet. Scio etiam Raschi-
 um & R. Levi ben Gerson h. l. leonem inter-
 pretari. Verum obstare puto (1) quod *leo*
 jam commemoratus sit, (2) quod **אֶרֶב**
 non patiatur eadem bis dici, (3) & quod **אֶרֶב**
 exu-

עִיִּלָּהֶם cum לְנוֹ sono & prædicatis apte
 conveniat. Hæc animalia non viderunt gle-
 bas, quibus inest aurum, quia ipsa terræ in-
 ambulant, fodinas non aperiunt metalliferas,
 stupendo hominum labore recludendas.
 Nam indagator æris est, qui in durissimum
 saxum & silecem injicit manum. Petra du-
 ra, auri dives, igni edomita, ab hominibus
 porro diffringitur. Durities petrae inest voci
 שִׁמְלֵהֶם ut liquet ex Ps. CXIV. 8. Deut. VIII.
 15. Es. L. 7. Deut. XXXII. 13. nec præcise
 est silex, cujus ex violento attritu excuditur
 flamma, sed petra durissima quælibet, ut ea,
 quam percussit Moses, in hunc usque diem
 superstes. Vid. Celeberr. Theodori Hæsti
 Diss. de lapide fundamenti. Porro indagator
 æris radicitus vertit montes, fodinam pro
 meatibus venarum per anfractus perrepens;
 quin etiam inter illas petras amnes dividit, ne
 opus impediunt ingressusque illudant: Ita
 enim videt quodvis pretiosum, venas candi-
 do marmore (*Silbersand*) insignes & splendi-
 dissimas quasque res nitore superantes. Et
 cum forte lacryma rivorum, hoc est, stilo de-
 pressiori ipse rivus iter in fodina corrumpat,
 eum obstruit, חָבַשׁ ut obstruere vel obliga-
 re solemus sanguinem æquo largius e vulnere
 manantem. AbenEsra: חָבַשׁ יַעֲצֵר cobibet.
 R. Levi ben Gerson חָבַשׁ יַעֲצֵר cobibet וְחָבַשׁ obtu-
 rat. Hinc res abscondita, חָבַשׁ, exire facit,
 sive repercutit lucem. Lux illa est vel in fodinis

percutta a petris, orta de lychnis, ad frontes
operantium, adaptatis vel est auri defecati,
quod lucem splendoremque emittit, an-
tea squalore & tenebris
mersum.

VI.

J. C. HARENBERGII
De recepta lectione loci
Gal. II. 3. 4. 5. retinenda.

Observatio.

*Summa. §. 1. Sam. Battierii industria in eruderandis
scriptoribus Gracis celebratur. §. 2. Qualis Critica
ars ad S. litteras sit adhibenda. §. 3. Characteres ve-
ra expositionis. §. 4. Applicatio eorundem ad locum
praesentem.*

§. I.

Academia Basileensis BATTIERIOS
aluit jam aliquo abhinc tempore,
litterarum ac scientiarum ampli-
ficandarum administratores. Joannem
Jacobum BATTIERIUM quendam
Basileensem Typographum multa typis im-
pressisse reperio. Samuel vero BATTIE-
RIUS, Phil. & Med. Doctor exunte proximo
saeculo florere coepit, cujus varias observatio-
nes

& Emendationes in scriptores Græcos & ipsum N. T. litterati volvunt. Idem est, auctor *Observationis* 2. in hujus *Bibl. T. VII. Fasc. I. p. 56. sq.* qua *Timotheum* legendum esse judicat loco *Titi* simulque particulam *æde v. 5.* delendam esse judicat. Viri Clarissimi opinio ingeniosissima prima fronte adeo mihi sese commendavit, ut nihil supra, quippe qui aperte fateor, exempla adlata e profanis scriptoribus non abhorreere a proposito. At mox animum subiit religio illamque crisin curatius contemplari institui. Nec ægre feret Auctor Clarissimus; opinor & obsecro, si rationes quasdam modeste produxero, quæ me impulerunt, ut ad sensum meum revocaverim ac receptam usque vulgatam lectionem sequar.

§. 2. Ars critica in sacris litteris explanandis insignem fundit lucem, nec de eo ulla nisi ab imperitis rerum arbitris cietur controversia. Sed ars illa manum ultimam nondum experta est, & quisque pro viribus fines ejus proferre juxta eniti debet. Ad cavendum sedulo est, ut idem talem inculcant Theologi, ne Jo. Clerici, qui primus Criticen in formam artis redigere adgressus est, vestigia vel exemplum nimis sectemur, namque re ipsa animadverti, veritatem judicii R -- Viri in vicinia mea Celeberrimi sibi constare. Vituperandum enim in rebus ipsis Artis Criticæ, quod viam straverit acutioribus ad Scepticismum,

mum, Libertinismum - -; quod auctores sacros profanosque eodem loco habuerit ac pari libertate judicaverit de Mose & Paulo, ac de Terentio & Curtio; quod Criticæ magisterium concefferit in S. S. cui ministerium tantum indulgere debuisset. Omitto in præsens cetera, ab hoc loco aliena. Quod vero summa sit differentia inter sacram & profanam Criticam, id ipsum liquet (1) ex auctoritate diversa, quæ auctoribus sacris & profanis inest. Ad illos cum veneratione majestatis divinæ & æternæ veritatis accedendum est; In his etiam illotis manibus, ut ajunt, quædam tentare licet, nam multi illotis manibus exarati sunt. Discrimen (2) positum est in *sine diverso*. Profani scriptores contexti sunt vel ad placendum vel ad felicitatem humanam in orbe consequendam vel ad alios exagitandos, depravandos, historiam orbis docendos, ubi tamen miris scatent erroribus, ut Eduardus Stillingfleet in *Originibus sacris* erudite ostendit, adeo ut *Demonstratio Evangelica* Huetiana maximam partem in exordio inde collecta tandem in Pyrrhonismum abierit, Joanne Clerico ipsum Scepticum MStum conspicato. Intervallo (3) vix grandi distant ratione formæ internæ & externæ. Differentia (4) emergit gravis ex curata descriptione. Hebraicum codicem Judæi ope Masoretarum mirifice tuiti sunt. Græca a Christianis, præcipue Græcis, diligenter conservata, Tertulliano ad autogra-

pha

pha provocante, Constantino Maximo aliisque exquisitis codices describendos curantibus. Virgilius alique profani scriptores vix erant consignati, cum jam varie legerentur, ut ex Gellio, Macrobio aliisque patet. Muhammedes etiam fatetur, Judæos jurejurando, se nil mutaturos, interposito codicem Hebraicum descripsisse, licet fabulæ additæ sic eo improbabiliore sint. Differentia (5) oritur ex *legendi tractandique studio diverso*. Judæi semper in synagogis & manibus asservarunt codicem Hebraicum, Græci Græcum. Contra profani auctores aliquando jacuerunt neglecti & sepulti satisque aliquando cum tineis blattisque colluctati sunt. Differentia (6) consistit in *multitudine legentium & vertentium*. Ecclesia Christiana late patens sacram scripturam semper legit, usque ad concilium Bononiense etiam apud Pontificios. Profani ex contrario auctores circumcisis legentium finibus fuere inclusi, multique neglecti, exesi, mutilati & perediti sunt. Quare Critica sacra tanta libertate haud indiget, immo nec opus habet, quantam adhibere licet in scriptoribus profanis emaculandis, quibus conservandis nulla specialis providentia invigilavit.

§. 3. Quæ hucusque de Criticæ adlata sunt, ob adfinitatem materiæ addidi, non ad dicam Celeb. Battierio impingendam. Pergo ad characteres, quibus fultus vulgatam le-

ctio.

tionem amplexandam esse judico. Quæ circa 1) MSti codices producendi sunt optimi, nec unus & alter, quorum auctoritas defendi potest, idque ad normam canonum Wettsteinianæ editioni N. T. nuper præfixorum ac eruditissimæ Dissertationis in hanc rem à Celeberr. Christoph. Matth. Pfaffio habitæ, nisi rationes graviores proferantur in contrarium. (2) Nec impressi codices, de quorum auctoritate constat, Ximenianus, Stephanorum, Curcellæi, Beza, Montani, Gregorii, Milliique sunt negligendi. (3) Quousque commoda explicatio locum reperire potest, pro recepta lectione standum est, non obstantibus codicum quorundam vel Patrum testimoniis. (4) Si novæ crisi incommodum subest, eo magis antiquæ lectioni est inhærendum. De singulis hisce momenti nullam fore litem arbitror, ideoque tanto fidentius crisi Batterianam ad horum characterum amissum exigere liceat.

§. 4. Quare si ad primum characterem respicio, Auctorem Clarissimum ad nullum MStum codicem provocare video. Immo, quod majus est, Millianas, eisque adjectas Wettsteinianas, variantes lectiones Stephanorum marginem, & Beza annotationes perlustravi, sed nec *Times* loco *Tit* nec *de* omisum deprehendi, nec deprehendit ante me *Lambertus Bos in Exerc. Philol. in N. T. Ed. 2, p. 173.* Si ad secundum momentum

tum adtendo, nec Ximenii, nec Stephano-
rum, nec Montani, nec Bezæ, nec Cur-
cellæi, nec Elzeviriorum, nec M. Herm.
Aug. Franckii ad exemplar Oxoniense, nec
Millii, nec Henrici Wetstenii codex im-
pressus legit *Timotheo*, nec *ad* omittit. Si
me ad tertium characterem recipio, percom-
moda mihi obversatur expositio, si versus
tertius parenthesi includitur. Nam hic est
sensus simplicissimus: *Exactis 14. annis comite
Barnaba ac Tito ad synodum remeavi Hierosolymas,
falsis accusationibus, de intermissa circumcissione
non injuncta ethnicis lege cerimoniai Judaica, im-
petitus. Collocutus ivi sum cum principibus apo-
stolorum, auctoritate pollentibus, ne viderer te-
mere & frustra evangelio operatus. (Nec Titus,
nondum circumcissus, ibi circumcissionem suscipere
coactus est, affectator & comes meus, ipse licet
Græcus, quem pro more aliorum odortuisset prius
per circumcissionem Mosaico corpori adstringi &
postea fieri proselytum christianum.) Namque ibi
de consueta mihi doctrina & consuetudine non desti-
ti, ringentibus licet Nazaraeis, onera Mosaicarum
cerimoniarum, urgentibus, & vacuitatem ab eis,
quam defenderam, agre ferentibus, ne latum qui-
dem unguem iis indulisimus vel cessimus subjectione
ab iis intentata, idque cum in finem ut veritas evan-
gelii, umbras Mosaicarum excludens, vobis propu-
gnaretur. Paulus ejusmodi parentheses sæ-
pius admittit e. g. Gal. II. 15. prior incisi pars
Gal.*

Gal IV, 25. conf. Ephes. III. ubi v. 3. 4. 5. parenthesis includuntur. Hoc dudum monere memini Clarissimum Franckium in *Prefatione* ad N. T. paullo ante memoratum. Tandem **Celeb. Battierii** mutatio incommodo laborat. Nam (1) **Paulus Galatis demonstraturus** erat supervacuitatem, immo perniciem **circumcisionis Judaicæ** Gal. V, 2. 3. 4. VI. 12. 15. quomodo igitur exemplum & indulgentiam in contrarium adlaturus fuisset? (2) **Timotheus** non fuit Hierosolymis, ut comes **Pauli**. sed postea **Lystris** in **Pisidia**, cum **Antiochia** **Paulus** jam discessisset, à **Paulo** offendebatur **Act. XVI, 1. 2.** cum tamen **Paulus** in **Ep. ad Galatas** rem cum **Tito** gestam præponat itineri **Antiochiam** instituto, immo **Synodo Titus** ipse interfuisset.

Eilhardi Folcarthi HAR-
KENROTHII,

Vitæ Guilhelmi GNAPHEI
brevis descriptio.

Guilhelmus Fullonius GNAPHEUS, (non Gnaphæus, ut nonnulli per ævitiöse scribunt observante Crenio) Hagienſis, natus 1493. vir omni eruditionis genere conſpicuus, qui & anno 1522. Scholam patriam Hagæ Comitſ rexit, relictoque papismo inter primos fuit, qui ob religionem ſincerioſorem in Belgio etiam acerba paſſus, Delphisq; in carcerem conjectus captivitatis ſocium ibi invenit, *virum doctiſſimum Cornelium Hoen*, juris conſultum, in eodem carcere etiam mortuum, laudatum tamen clariffimo Lavatero in libro de re Sacramentaria p. m. I. ob ſanam ejus, quam cum Ulrico Zwinglio communem habuit, interpretationem verborum Chriſti, hoc eſt Corpus meum. Maximam Gnaphæo & Hoenio captivis conſolationem tunc præbuit *Johannes Piſſorius*, belgice *Bakker*, Woerdenſis, primus in Belgio ob religionem reſtitutam Martyr, Hagæ Comitſ 1525. combuſtus. Ex hoc carcere biennio elapſo liberatus Gnaphæus, ruſſum incidit in manus inquito-

ru:

rum Lovanii 1525. ibique condemnatus, ut
 Coenobio inclusus per tres menses cerevisia
 & solo pane sustentatus poenitentiam ageret,
 quoniam literas cuidam scripserat de vita
 monastica. Hoc ipso poenitentiae suae tem-
 pore colloquium scripsit inter *Tobiam* & *La-
 zarum*, non tamen memoratum in *Conradi
 Gesneri Bibliotheca*. Redux ad suos bonis
 suis exutus, vetulaque matre & sorore ab
 ejus aufugium incarceratis 1528. huc illuc per
 aliquot annos degens & latens, versus Ori-
 entalem Pruttenorum plagam iter suum in-
 stituit, ubi teste Valerio Andrea in biblio-
 th. ca Belgica p.m. 317. Illustri Alberto Mar-
 chioni Brandenburgico à consiliis fuit, & ad-
 ornatae novae in Borussia Scholae Elbingensi
 per sexennium non sine laude praefuit; ast,
 quum se uxoratum esse, vah quale crimen!
 coram Episcopo Dantiscano ingenue lassus
 fuisset, & honorabile conjugium in omni-
 bus cum Divo Paulo Heb. XIII, 4 asseruisset,
 discere debuit 1542. Iostea Regiomonti re-
 cens erectae Scholae, ut Rector praefuit, hac
 conditione ad Scholam & Cathedram admis-
 sus, ut singulis diebus per quatuor horas in
 Schola, & singulis diebus Dominicis in Eccle-
 sia Catechismum publice coram populo doce-
 ret, quod etiam fideliter praestitit: ast quum
 1544. decimo septimo mensis Augusti disser-
 tationem suam de discrimine coelestis do-
 ctrinae & Philosophiae in Academia publice
 in

in frequenti eruditorum corona defenderat, maximos ab eo tempore expertus est adversarios, plurimas ipsi molestias creantes, dicentesque quod suam falcem in alienam messem immiserit, odiosisque expressionibus eum deturpare conantes, quorum primus fuit *Philoplutus* ipsum *Svermerum*, *Sacramentarium*, odiosa tum temporis nomina, ubique appellans. Refert etiam *Hartknobius* in historia Ecclesiastica Pruttenorum lib. V. cap. 2. pag. 463. & seq. litigium quod cum *Gnapheo* nostro gessit Doctor *Isenderus*. Ast majori vehementia animoque irreconciliabili ipsi obstitit *Fridericus Staphylus*, Osnabruggensis, homo ferox, licet per decennium institutione Clarissimorum virorum Wittenbergæ usus fuisset, & in ædibus mansuetissimi *Philippi Melanchtonis* victum cepisset; Hic ad Theologicam professionem Regiomonti vocatus, calamo & ore ubique *Sequas* magnas nixas movit, etiam nostro *Gnapheo*, tenax tamen veritatum non fuit, nam tandem Breslaviam profectus ad papismum reversus, ut sus lota ad volutabrum luti, à quo tempore in consiliis fuit adhibitus à Rege Ferdinando aliisque Principibus, Viennæ & Ingolstadii vixit, morboque tabido extinctus est 1555. teste *Godr. Arnoldo Kerk en ketter hist. §. II. p. 166.*

Hic quum Regiomonti Theologiam proficetur, in hunc nostrum exsulem *Gnapheo*
 Class. VIII. Fasc. I. H um

um omnia dira evomuit, majorique auctoritate pollens ipsum accusavit Anabaptismi & Enthufiasmi, contrarium licet testantibus Philippo Melanchtone & Joachimo Camerario in suis ad Georgium Sabinum, Melanchtonis generum literis 1547. acquiescere tamen hic Staphylus noluit, sed eo usque in Senatu Ecclesiastico hoc negotium urât, ut tandem Gnapheus ab officio & Sacra coena publice fuerit remotus mense junio 1547. qui & sic necessitate coactus discedere debuit. Inter accusationum capita potissimum memorantur, quod Gnapheus in Scholis sacras historias more tragico pertractabat, & per sesquiannum Collegia Theologica & publicas disputationes habuerat, teste ipso Gnapheo in Antilogia sua.

Tandem feliciorē portum ingressus est. In hac en. regione uti Johanni à Lasco fuit cognitus, utpote cum quo literas miscere solitus, ut constat ex Gabbema Cent. I. epist. XI. ita etiam ab ipso fuit commendatus piissimæ Matronæ Annæ Comitissæ, ut ex literis nonnullis liquet, cujus jussu etiam Emdæ appulit mense Septembri 1547. eum in finem, ut filii ejus Edzardo, Christophoro & Johanni Comitibus Frisæ Orientalis præset, eosque in vera pietate & studiis humanioribus instrueret, quibus ante ipsius adventum Comites exornaverat Carolus Bonozius, Gandavensis, absolutisque tandem sub ductu Gna-

Gnaphei studiis, Comites, Christophorus & Johannes sub auspiciis Johannis Luchtingii legum Licentiatii Argentinam profecti sunt, teste Henrico Paulino in oratione funebris habita in obitum Comitis Christophori 1569.

In hac regione ut omnibus acceptus, sic non displicuit Aulæ, cujus jussu 1553. etiam apud Nordanos, quantum pote litigium ingens ortum inter pastores illic *Wilhelmum Lemsum* & *Johannem Forstium*, Lutheranos, maximo odio prosequentes *Johannem Fuspidium*, Reformatum pastorem, assopire conatus, veramque inter illos concordiam restaurare annisus est; sed frustra; hinc utrique parti injunxit; ut sententiam suam scriptis Comitissæ traderent. 1561. fuit etiam præsens, quum bona claustrum Franciscanorum Emdæ inventario inserebantur, quarto die Februarii.

Fixum suum domicilium habuit Norda consulari dignitate gaudens, ubi etiam ut verus vates *Johanni Ligario*, Pastori Nordano Lutheranus, homini quiescere nescio 1564. prædixit, ni Ecclesias hujus regionis Reformatas sineret pace frui, tranquillitatisque studeret, imminere ipsius ruinam, quod ipsius augurium brevi post impletum, siquidem eodem anno ab officio remotus, V. Groen. waar. berigt vande Reform. te Emden p. 401. 402. Tandem nostrum Gnaphe-

um Nordæ in Feflo Michaelis 1568. in confulari dignitate occubuiſſe anno ætatis 75. teſtis eſt Erneſtus Frider. à *Wigt* in annal. ms.

An, quot, & quales liberos reliquerit, nondum liquet, ex ejus tamen ſanguine mihi videtur natus *Aibrechtus Gnapheus*, Conſiliarius Comitum Friſiæ Orientalis Hagam Comitum miſſus 1645. die 29. May. teſte. o. h. t. i. l. VIII. N. 78. Inſigne ipſius antilogiæ ſuæ præfixum conſtitit cruce & adſcriptis hæc modo G. G. W. H. literis $\overset{G}{W}\overset{G}{X}\overset{H}$ quod etiam Alexander à Suchten Gedanenſis ſequenti epigrammate ornavit.

*Sub cruce multa tuli, crux eſt inſigne Gnapbei,
Convenit hæc Chriſto, convenit illa mihi.
Ille ſuos hoſtes habuit, ſed vicit, & horum
Viſta triumphanti ſub pede colla tenet.
Sic ego multorum jaculis ſine fine petitus,
Omnibus emergam te Duce, Chriſte, malis.*

Multa hic Heros etiam ſcripta, ſtilo Eraſmiano inſignia reliquit, quorum non nulla tamen tantopere Pontificiis diſplicuere, ut in Catalogo librorum prohibitorum nomen nacta ſint.

I. Colloquium inter *Tobiam* & *Lazarum* 1525. composuit, cujus tamen prima editio ipſo inſcio facta & publico decreto prohibita 1550. quum in contemptum papismi exaratum erat, quam editionem etiam typographus de-

decollatione capitis luere fuit coactus; at postea idem hocce colloquium ab auctore emendatum ipsoque volente editum, dicatumque Consiliariis Cæsaris in Belgio, Zeelandia & Frisia, etiam sæpius recusum, maximopere Belgis placuit, teste Thom. Crenio animadv. phil. parte VIII. pag. 61.

II. Vitam *Johannis Pistorii*, Wœrdensis, Martyris, Hagæ Comitum latitans 1529. die 1. Decembris absolvit, & typis evulgavit, Argentinæ, quam etiam recudi curavit Clar. Jacobus *Revin* Lugduni in Batavis 1649.8. typis Wilhelmi Christiani Boxii.

III. Comœdiam de filio prodigo, *Acolastus* dictâ absolvit Hagæ comitis Kal. Octobr. 1528. Is publica in panegyri eruditorum Elbingæ 1536. per Gnapheum in scenam productus fuit; typis editus 1540. Coloninæ apud Gymnicum, sæpius etiam recusus annis 1555. & 1560. Antwerpia. Antverpiensem editionem anni 1555. possideo, (a) cui dulces *indexen* præfixi sunt, *Bernhardi à Megpis*, Rectoris Scholæ Emdanæ, dein pastoris Larletani, quem, mea saltem conjectura, etiam

H 3

iam

(a) Mea est Antverpiensis a. 1540. 8. ubi se vocat in titulo Gul. *Gnapheum*, Gymnasiarcham Hagiensem, at in calce Gul. *Fallonium*. Prodiit quoque Lipsiæ, 1543. 8. T. d. H.

iam indigitare videtur, Gabbema Cent.I. epist. 35. nomine *Meppius*.

IV. *Eloquentia triumphus* vario metro publicè Regiomonti in scenam productus 1545. recusūs Coloniae apud Martinum Gymnicum 1551. eodemque etiam anno Dantisci evulgatus.

V. *Tragicomœdia Hypocrisis* inscripta, de falsa religione, ficta disciplina & supplicio, deque *Psyche* calamitate, & restituta illi per veram poenitentiam salute 1544. Basileae impressa est teste Conradi Gesneri bibliotheca. (b)

VI. Apologeticam Orationem pro captivo Wordemate, de indicto Sacerdotibus coelibatu, Argentorati excudi fecit est 1546. eodem teste Gesnero.

VII. Scripsit & fabulam *Morosophus* dictus, qui in Valerii Andreæ Biblioth. belgica p. 317. *Misobarbarus* vocatur, impressam, ut Gesnerus conjicit Basileae.

VIII. Antilogiam suam contra Frederichum Staphylum absolvit Auricæ & Stikhusæ in Frisia Orientali 1548. typis impressam possideo anno 1550.

IX. *Εγκύμιον* Civitatis *Emdane* carmine elegiaco composuit 1553. dicatum Christo-
phoro

(b) Possideo eam ex editione Heidelbergensi a. 1615. 8. ubi vocatur; *Guilielmus Gnaphens illustriss. Principis D. Alberti Marchionis Brandenburgensis, & primi Borussiae Ducis Consiliarius. T. d. H.*

phoro & Johanni Comitibus Frisiz Orientalis Emdæ typis evulgatum 1557.

Exstat & ejus epistola ad Joh. à Lasco Regiomonti 1544. die 14. Juli data apud Gabema Cent. XI. in qua Emdæ salvere jubet *Petrum Ultrajectensem & Gerbardum Westerbургensem*, Theologiæ Doctorem scriptis & invento molendino artificiosissimo clarum, laudatum in Conr. Gesneri Bibliotheca.

Hujus denique *Gnaphei* sive Fullonis nomen etiam gessit *Petrus Gnapheus*, sive Fullo, Episcopus Antiochenus, ast pessima hæresi Eutychiana infectus, qui seculo quinto primus adorationem sanctorum & Mariæ docuit, & totam Sacro Sanctam Trinitatem passam esse asseruit, teste Nicephoro, hist.

Eccles. lib. XV, cap. 28.

VIII.

G. OUTHOVII

De quarumdam vocum
Hebræarum Etymo,

Speciatim שמ״ס ac בר

Dissertatio.

ARGUMENTUM.

§. 1. De utilitate indagationis verarum vocum significationum. §. 3. Ardua quidem res, & quare. §. 3. Lexica non omnium vocum veras significationes ac origines tradunt. §. 4. Hebræa est quidem primigenia lingua & incorrupta mansit; at multæ radices desiderantur, quæ ex linguis affinibus peti debeant. §. 5. Hinc laudantur viri celebres, quæ ex Arabismo amissas radices restituere conati sunt. §. 6. Verum, quæ mater ipsa præbet, a filiabus non est æquum petere, §. 7. quod uno atque altero exemplo ostenditur, primo in voce שמ״ס. §. 8. Varie quædam derivationes istius vocis allegantur. §. 9. Etiam eorum, qui radices vocum שמ״ס & בר ex Arabismo petunt, ac primam vocem per id, quod altum est, alteram per humile, exponunt. §. 10. Quæ sententia non plane rejicitur; sed confirmatur ex sacris. Difficultas tamen movetur, ex duali terminatione. §. 11. ostenditur contra Glassium ac Danzium in terminatione duali semper aliquam esse dualitatem, §. 13. hinc שמ״ס dicitur dualis numeri a sing. ש״ם

ubi

ubi, Loca distans. Sic **דְּמִיָּם** duo loca remotissima indicat, seu duos mundi polos, quod porro ex polis mundi ac Horizontis, ut & ex officio Horizontis, Æquatoris, ac Zodiaci illustratur. §. 13. Sic citra necessitatem ad Chaldaismum non est confugiendum. §. 14. Speciatim non in derivanda voce **בֵּר**, *filius*, §. 15. quia derivatur ab Hebræa radice **בָּרָה**, *elegit*, & notat *filium electum*. §. 16. Qualis derivatio exemplis simillimis ostenditur. Ad vocem **תָּר** fit digressio, de loco Ezech. 9: 4. an ibi alludatur ad signum crucis, ut & ad vocem **פִּיִּשְׁתִּי**, a **פִּיִּשְׁתִּי**, *piscari*. Quinam sunt piscatores spirituales: illustrantur loca Jer. 16: 16. Matth. 4: 19. Luc. 5: 10. Ezech. 47: 9, 10. §. 17. concluditur **בֵּר** esse vocem hebræam, & notare *filium electum*, sicuti Christus erat, electus ac dilectus Dei. §. 18. uti & Ps. 11: 12. vocatur, ubi phrasis **בֵּר בְּרָא** breviter exponitur.

§. 1.

Indagare veras vocum origines; ac primævas propriasque significationes & insitam radicum indolem ab ultima stirpe **ἵκεν** seu vestigare, ut & primigenias, derivatas, atque compositas voces rectè discriminare, beneque internoscere, sicut & **ἀτεντα**, seu inusitata vocabula, ab usitatis, approbatis, ac **συνηθεία** receptis, **ἀρεβὺς ἀρεβῶν**, nemo veritatis cupidus facile negabit, haud leve momentum esse. Licet sint qui se doctos dicunt, & ob ignaviam, omnis improbi laboris damnatricem, omnes in verborum originibus enucleandis occupationes ut res frivolas rideant: illi ta-

H 5

men

men tali perverso judicio, se planè ab omni vera ac solida doctrina alienos ostendunt; doctisque omnibus se ipsos irrisui exponunt. Certè, cum verba sint mentis signa & res vocum symbolis indicentur, & nulla dictio temere sit conficta, rectè judicarunt viri prudentiores, scire rerum & appellationum causas, potissimum esse caput sapientiæ. Unde & Isidorus dixit, *Orig. lib. 1. cap. 28.* omnem rei inspectionem etymologia cognita planiorem esse; & recte hinc scribit Jctorum optimus Doctor Wissenbachius in *comm. ad tit. ff. de V. s. disp. 1. in pr.* αἱ τὸ ὀρθῶς διδάσκειν δὲ πρῶτας ἐξετάζειν τὰ ὀνόματα, *ad recte docendum oportet prima expendere nomina.* Nulla enim res benè describitur, ubi verbi notio, quam Græci ὀνομασλογία vocant, non accuratissime demonstratur; sed expositis ad nominis declarationem necessariis, ad realem definitionem faciliior fit accessus.

§. 2. Fateor, arduam hanc esserem, veram originem omnium vocabulorum rectè demonstrare, quia omnia nomina a veteribus non semper omnibus rebus secundum naturam sunt imposita. Adamus, primus homo sapiens eximia ingenii acie præditus, plurimis animalibus ad se adductis nomina naturæ convenientissima absque errore & mora imponebat, ut Moses annotat, *Gen. 2: 19, 20.* & quod primævus noster parens sanè citra penitissimam singularum naturarum in-

tel-

telligentiam facere haud potuit, quoniam res ista plus quam humanæ erat sapientiæ: unde & Plato in Cratylo pag. m. 269. affirmabat, non esse triviale quid, rectam nominum impositionem, sed doctissimorum & præstantissimorum virorum, nonnullaque rerum nomina divina quadam virtute posita esse. Verum cum successu temporis multa hominum, animalium ac rerum nomina non secundum naturalem qualitatem, sed juxta arbitrium humanæ voluntatis inventa, data ac orta sint, ut Isidorus loquitur, hinc omnium nominum etymologiæ non tantum non reperiuntur; sed difficile explicantur, & omnium vocum rationes velle dare; gravis, ardua ac laboriosa res esset: maximè cum post *γλωττοσύγχυσιν* multiplicatio linguarum variarum inter dispersos orbis incolas paulatim augescere cepit, & rerum denominationes tam sæpissimè mutatae sunt, ut nulla fere multorum veterum nominum vestigia extant.

§. 3. Quamvis autem multi ingenio præstantes Viri in investigandis vocum originibus præcipue Lexicographi multam operæ posuerunt, veram tamen vim ac intimam naturam omnium vocum a vera primaque origine dedisse, non concedo. Non omnium enim verborum fontes nobis aperire, non semper *βελήσιν κόμματα* sunt, quæ in Lexicis traduntur, neque semper nobis opti-
ma;

mæ notæ vocabula ostendunt; sed sapissimè tam quoad significationes, tam quoad origines gravissimos errores committunt; Vide Lamberti Bos proœmium exercit. phil. & dissert. annexam de Etymologia Græca.

§. 4. Et quod ad Linguam olim omnibus mundi incolis communem attinet, illa quidem est sancta illa omnium aliarum linguarum primæva atque Mater, quæ, ut aurum viliora metalla, omnes alias linguas sua simplicitate, ac literarum & dictionum gravitate, excellentia atque mirabili efficacia longè superat, quamque sapientissimus Deus parentibus nostris primis miraculosè instillavit, saltem quoad radices, dum per propriam sapientiam, qua præditi erant, reliqua derivata, a radicibus descendencia, ipsi formare & sic a Deo edocti Hebræos sermones ore promere possent. Et quam Hebræam linguam post *γλωττοσύχυσιν* Deus in familia Semi per Heberum inviolatam conservavit, ac in Ecclesia sua propagavit, imo in hunc usque diem in Doctorum ore ac paginis maxima ex parte illibatam atque incorruptam manere voluit; attamen desiderantur quædam radices, quæ ex filiabus, seu linguis deductis, peti debeant.

§. 5. Hinc multijugis laudibus cumulandi sunt quoque omnes illi Viri doctissimi, qui ad jacturam amissarum originum reparandam affi-

affines linguas Chaldaeam, Syriacam, Arabicam, Æthiopicam, aliasque sibi acquisiverunt, ut sic ex filiabus nobis ea suppeditarent, quibus Mater destituta est. Quo in studiorum genere, ut Erpenium, Hottingerum, Bochartum, Cellarium, Relandum, aliosque magnos viros præteream, aliis hanc palmam dubiam reddit callentissimus orientalium linguarum Professor Franequeranus, amicus meus Albertus SCHULTENS. Hic celeberrimus Vir magnum opus molitur, in quo origines hebræas veramque antiquæ Hebræorum linguæ naturam & indolem non tantum ostendere promittit, sed revocata nativa facie ac pulcritudine, ostendere sumpsit, incredibili defectu rem Hebræam premi, uti & in lucem evocare statuit ea, quæ rem Hebræam prostraverunt, & quæ communia literarum tempora obruerant: dum quarto loco, ut ipse fatur, *ea persequenda venient, quæ singularis antiqui orbis genius ab recentiorum interpretum cognitione retraxit, quæque cum in modum in orientis penitralibus abstrusa atque a nostro conspectu seducta sunt, ut nisi orientales ipsi viam muniant, fidosque se duces præbeant, vix est quod unquam ea erui ac illustrari posse fidamus.* Et, ut in specimen huius utilis laboris, quem in hoc curriculo desudandum sibi sumpsit Vir Cel. præmissas videmus non solum tres disputationes philologicas sacras annis 1715. & 1716. editas, in quibus de vera significatione ac ori-

gi-

gine verborum בלג, קרה, בעה, פאז, נאז suo more perquam docte differit, sed et nuper edidit Originum Ebraicarum L. I. tomum primum, in quo præcipuam Ebraicarum vocum potestatem ex Arabismo eruit, variaque scripturæ loca exinde illustrat; sic optandum est, ut Vir Cel. hoc opus persequatur, & tandem aliquando supremam feliciter coeptis imponat manum: Cui molimini Deus O. M. ipse vires concedat, ut adornato libro coronide ipse dicere queat, immensum spaciis confecimus æquor. (a)

§. 6. Exosculor ergo sincero animo omnium horum virorum heroicos labores in restituendo defectu rei Hebraicæ ex Arabica, Syriaca, aliisque linguis ex Hebraea ortis, imo concedo facile doctissimo Th. Erpenio, dicenti *Orat. 2. de Ling. Arab.* Linguam Hebræam sanctam sine auxilio linguæ Arabicæ plenè & perfectè intelligi haud posse. Nullus tamen dubito, quin omnes
VI

(a) Quæ clarissimus auctor de meis in hoc studiorum genere conatibus addere voluit, consulto omitto. Cum enim me quam longissime ab iis abesse laudibus sciam, quas tam larga manu in me profudit, eas ut sine rubore legere nequeo, ita ab aliis in hoc opere legi nolo. Idque semel omnino aliis etiam dictum esto, qui non aegre ferent, si quæ illorum erga me benevolentia expressit, mei nominis encomia, hec loci neque invenire, neque in posterum invenient. T. d. H.

Viri prudentiores mihi lubenter concesserint, non æquum esse ea a filiabus petere, quæ ipsa Mater nobis adhuc præbere potest, vel adductos declinare rivulos, dum ex ipso fonte fecundo ac limpido irriguas aquas bibere possimus: id est, ut ex aliis linguis subsidia quæramus, ubi ipsa Hebræa lingua, ex qua omnes aliæ linguæ seu immediatè, seu mediatè suas origines traxere, (ut Cruciger in *Harm. IV. lingg.* Stephanus Guichardus in *Harm. Etymol. linguarum*, Martinus in *Cadmo. Græco Phœnice*, & in *Lex. phil.* Bernardus Baldus in *Tabulam Aeneam Eugubiam* de Lingua Hetrusca veteri ex Hebræo orta ac edit. a 1613. Abraham Mylius in libro de *Lingua Belgica* edit. 1612. aliique plures prolixè exsequuti sunt) nobis exhibere ac præstare potest, quæ quærimus: omnis enim æquus rerum æstimator minime inficias ibit, quod *dulcius ex ipso fonte bibantur aquæ*, sic ego; ut cum Cicerone loquar, haurio potius a fonte, quam rivulos confectæ.

§. 7. Verum ne diutius morer Lectorem, lubet exemplo uno atque altero monstrare, non semper necesse esse, cum doctis quibusdam ignotas per vias dubios ferre passus. Primo loco sit nobis vox *דְּשָׁ*, apud Hebræos semper dualis numeri, cum *cælum* vel *cælos* notat, sicuti res, quæ naturæ vel arte geminæ sunt, apud Hebræos dualis numeri habentur, & sic hæc vox a Buxtorfio, Altingio aliisque Grammaticis vulgo inter dualia recensetur

Et

Et intelligitur ea voce non tantum inferior pars coeli, quam alites pervolitant, in qua nubes pendent, vel ea regio, quæ stellas gerit; sed etiam id, in quod Christus ascendit, nempe coelum tertium, seu שמי השמים, coelum coelorum, habitaculum Majestatis Dei, in initio a Deo creatum.

§. 8. Sed quæritur jam, quæ sit origo, quæque vera notio hujus vocis שמי? Quidam, ut R. Joseph & alii hanc dictionem exponunt, ac si dicatur שם שם, i. e. *ibi aquæ*, ibi nempe in illa regione coeli quoque sunt ac subsistunt aquæ, quas distinguunt tunc ab aquis inferioribus, & quare dualis numeri esset; unde Cel. Coccejus notat, „Licet etiam cogitare, in voce una שמי „esse repræsentationem tanquam exclamatio- „nis hominum admirantium שם שם, *ibi „aquæ!* uti sic Elihu Job 36: 24. 25. 26. 27. „28. celebrat quotidianum illud naturæ mi- „raculum, quod homines vident & stupent, „ibi aquas esse & vehi, ac pendere supra „caput, & tum mirifice distribui.“ Quare alii viri periti, uti & Mar. Mersennus, deducunt a שם, cujus verbi prima notio designat mutationem insignem, animi seu rei, carentiam pristini decoris ac integritatis, unde non tantum sumitur pro *vastari, desolari*; sed & pro *obstupescere* ob rei inopinatum eventum, ac novitatem: stupor enim animi mutationem indigitat, uti Christ.

Sto-

tiones esse tantummodo hallucinationes,
 nitique tenui tibicini? cum genius Linguae
 Hebraeae tales compositiones, uti fiunt ex
 שם מים, seu אש & מים, seu ex שמה &
 מים, vix unquam agnovit, uti Christ. Cel-
 larius in *Sciagraphia part. 1. §. 27.* recte notat,
 ubi addit, „quam accuratius AbenEsra in
 „Gen. 1: 1. originem ejus investigavit בלשון
 „שמעאל in lingua Ismaelitica, seu Arabica,
 „in qua radix superstes est, سعل, *altus*,
 „procerus fuit: ut ita גובה ומעלה שמים,
 „h. e. vox שמים significet rem altam & excel-
 „sam, quod idem AbenEsra docet c. l. Hinc
 „in Michlal Jophi Deut. 4: 17. observatur,
 „quod בשאל זה השם לגובה האוויר
 „nomen etiam altitudini aëris applicetur.
 „Confirmat hanc sententiam non tantum do-
 ctiss. Cellarius in *usu Arabismi Etymologico*
pag. m. 70. sed illustrat eam quoque ex opposi-
 ta voce ארץ, *terra*, cujus radicem quidam
 a רצץ *terere*, alii a רץ *currere*, alii a רצה, *vo-*
lunt, *concupivit*, alii aliunde deducunt; ut
 quam vocem Cellarius derivat ab أرض *bu-*
mile fuit, *in summo loco fuit*. Ut ἔστωμεν sit coeli
 ἰστωμεν plene contrarium. Sicuti Doctiss. Pfeif-
 ferus eam vocem ארץ quoque ex Arabismo
 petit & ab *humilitate* sic dictam putat, in op-
 positione ad coelum quod contrarium ha-
 bens rationem, ab altitudine dictum dici-
 tur. Vid. Pfeifferi *Tbes. Herm. pag. 581.* Huic
 sen-

sententiæ subscribere varii viri celebres, ut H. Opitius, qui in *Atrio L. S.* pag. 87. vocem **עָמַם** quoque derivatam dicit a rad. inusit. apud Arabes superstite, **عَمَمَ** sama, altus fuit, eminuit, superne texit: uti & **עָמַם** a dicta radice apud Arabes existente, humilis, depressus fuit. Sic Christ. Stochius in *Clave L. S.* hanc derivationem rectiorem pronuntiat, addens inde, quod **עָמַם** generatim notat id quod altum est, sive ratione loci & situs, sive ratione status & dignitatis. Et arridere videtur hæc sententia Doctiss. Geier, uti in *Comment. ad Eccles. cap. 1. v. 4.* videre est. Videatur & Golii *Lexicon col. 1219.*

§. 10. Nec omni fundamento destituta est hæc sententia, ita enim *cælum* ut *altum* proponit Elihu, ubi fatur, *intueri cælum & vide, & contemplare עֲתֵבָה æthera, גִּבְהֵי excelsa sunt præ te, vel altiora sunt, quam ut possis attingere.* Ubi Piscator per **עֲתֵבָה** non intelligi vult nubes, substantias densas; ut loquitur, sed *cælum*, quia **עֲתֵבָה** dicti sunt à substantiæ tenuitate, qualis est substantia cœli, **קָוָה** enim generatim notat rem tenuem, attenuatam, sumiturque non raro pro cœlo, seu æthere, ut *Psal. 89: 7. 38. Deut. 33: 26. Job. 37: 18. & alibi.* Et ut **גִּבְהֵי** notat elatus, altus, excelsus est, eminuit, unde **גִּבְהֵי**, altitudo, sic altiores sunt cœli, quam ut attingere possimus, unde Germanica locutio, *der Himmel ist dir zu hoch.* Imo sic cœli in oppo-

sito ad terram, quæ humilis est, alti dicuntur *Psal.* 107: 11. sed quam alti sunt cœli supra terram, uti quoque exponitur secundum altos esse cœlos, vel, secundum altitudinem cœlorum super terram, roborata est misericordia ejus super timentes eum. Confer porro loca *Psal.* 148: 1. *Job.* 20: 6. *Dan.* 4: 11. 20. & *Prov.* 25: 3. in quo ultimo loco Salomon dicit, cœlorum altitudinis & terræ profunditatis non est investigatio. Sicuti & *Jer.* 38: 18. Dominus ait, si mensurari possint cœli sursum & investigari fundamenta terre deorsum. Confer etiam *Deut.* 4: 39. & 5: 8. Ex his omnibus non omnino absque ratione concludi posset, cœlum fortean denominatum esse ab altitudine, cujus & Tzophar Nahamathites meminit, cum investigationem sapientiæ Omnipotentis altiore altitudine cœli, vel altissimo cœlo, declarat, & cœlorum altitudini locum mundi infimum opponit. *Job.* 11: 7. 8.

§. II. Verum adhuc nondum video sufficientem rationem, quare cœlum Hebraice exprimitur in duali numero *שָׁמַיִם*, cum altitudo ejus hanc dualitatem non infert, (b)
Do-

(b) At enim vero, si nihil aliud est, quod hoc ex Arabica lingua mutuatum *سما*, quod tanta se probabilitate commendat, possit evertere, non video, cur illud a nobis abjiciendum sit. Ut enim alia nunc non moneam, ipse Vir Cl. paragrapho sequenti viam nobis monstravit, qua illi objectioni possit

Doctissimus Glassius quidem canonem fecit, quod dualis terminatio Hebræa ם, non semper dualitatem in re ipsa infert, in opere incomparabili ac utilissimo *Phil. S. L. 3. tr. 1. can. 23.* Sed pace Viri hunc canonem non ex omni parte admitto, nec assentior ipsi dicenti, *esse terminatione dualia, ubi rerum dualitas certo ostendi non potest, uti patet ex מים aquæ, שמים celum.* Quia omnia dualis numeri semper aliquam dualitatem vel in re ipsa includunt, vel saltem aliquomodo indicant, licet non semper duplicent, ut in numerabilibus. Vox מים tamen dualitatem satis indicat, si aquas superiores ac inferiores spectemus, & sic de שמים statim videbimus. Imo sic ipsa vox צהרים, *meridies*, aliquam dualitatem indicat, quatenus diem in duas dividit partes, & sic per vocem ארבעתים, *quadruplum*, non quidem cum Davide Kimchio quasi per rigorem grammaticum ארבע intello, tamen bis duo sunt quatuor. Allegat doctissimus J. A. Danzius in *Interpr. Ebr. Chald. cap. 1. §. 36. pag. 47. locum Jes. 6: 2. ubi mentio fit שש כנפים sex alarum, & Ezech. 1: 6. ubi de ארבע כנפים quatuor alis legitur: tamen natura omni volucris duas modo dedit alas, licet figuris emblematicis plures affingamus.*

I 3

§. 12.

possit iri obviam, docens, a duabus remotissimis cæli plagis binarii numeri significationem voci מים potuisse accrescere. T. d. H.

§. 12. Nullus ergo dubito, quin **אֵינִי** sit dualis numeri vox, a singulari **אֶנִּי**. Quæ vox quidem vulgo adverbium loci dicitur, & sæpissime quoque adverbialiter sumitur, notans, *ibi, ubi, illic, istuc*, &c. consideratur tamen aliquomodo substantive, ut locus distans, aut remotus, uti Schindlerus in *Lex. pentaglot.* recte notavit. Usurpatur aliquando hæc vocula **אֵינִי** de re memorata; at plerumque locum certum, notum seu remotum indicat, unde cum **אֵינִי** locali **אֵינִי**, eo, Belgicè, *daarheen*, ad cum locum, *J. b. 1: 21. Jer. 22: 27.* cum præfixo **אֵינִי**, **אֵינִי**, inde, belgicè *van daar, ab eo loco. Jer. 13: 6. Obad. VI. 4.* & alibi. Et sic quidam **אֵינִי** formant ab hac voce **אֵינִי**, ut à latissima *δεξ* locorum remotorum, sicuti omne tempus **אֵינִי**, usque dicitur, de quo non potest cogitari instans, ad quod non pertingat: ita **אֵינִי** quasi omne **אֵינִי**, omne *ibi*, q. d. *τὸ πανταχῶς*; quicquid enim est supra terram **אֵינִי** appellatur. uti Cel. Coccejus in *Lexico* notavit, & ex eo Guil. Robertson in *Thes.* ad hanc vocem. Sed eo modo ratio nulla datur, quare **אֵינִי** sit dualis numeri, omnis enim locus remotissimus dualitatem non semper insert, idcirco potius cum Schindlero dicerem **אֵינִי** ideo esse dualem a singulari **אֶנִּי**, quia denotat distantiam a terra æqualem, vel duos mundi polos, circa quos cœlum circumvolvitur: ubi, licet Glassius loco allegato hoc inficia-

eat

eat; notissima tamen ratio dualitatis exprimitur. Quoniam enim cœlum semper vertitur ab oriente ad occidentem, necesse est, ut semper duo remotissima puncta æqualia, vel duæ distantiaæ æquales describantur, quas polos vocamus, a *πάλω*, *verto*: quorum unus vocatur polus boreus vel arcticus, a *stella*, quæ vocatur *ἄρκτος*, latine *ursa minor*, ubi maximus flexu sinuoso labitur anguis ut Virg. loquitur *G. lib. I. v. 245.* quemque polum arcticum nos Europæi semper aspicere possumus, quia ad hoc latus Æquatoris propiores septentrionem habitamus: alter polus vocatur Austrinus seu Antarcticus, seu oppositus, quia recte polo arctico opponitur, & quem polum austrinum nos Europæi nunquam aspicere possumus, quia tot gradus infra Horizontem nostrum descendit, quot polus arcticus supra nostrum Horizontem elevatur. Hic igitur habemus duas æquales distantias cœli, seu cœlum semper ab utraque parte æquali distantia a nobis seu à terra nostra ut & ab Æquatore, remotum: uti optime videre est in Sphæra recta, cum utrumque polum adjungamus Horizonti, seu Terminatori visus, absque ulla elevatione, vel quando uterque mundi polus incumbit Horizonti, & circulus æquinoctialis maxime ab eo removetur, & Zenith vel Semith, punctum perpendiculariter vertici nostro incumbens,

incidit in *Æquatorem*, & tam ab australi quam a boreali *Horizontis* & *Meridiani* intersectione ascendendo numerantur 90. gradus: cumque in hujusmodi sphaera positione omnia corpora coelestia seu stellæ per conversionem cœli diurnam recte supra *Horizontem* ad orientem ascendunt, æqueque vicinæ sunt æquatori, & ad occidentem infra *Horizontem*, recte descendunt, ac æque longe ab æquatore recedunt, & sic simul supra *Horizontem* scandunt, simul *Meridianum* pertranseunt, simulque infra *Horizontem* conduntur, & per consequens omnes in anno visuntur. Seu respiciamus *Horizontem Mathematicum*, intellectum magis quam oculis comprehensibilem, dividitur tamen cœlum in duas partes præcise æquales, apparentem nempe & latentem, & habemus iterum duos polos *Horizontis Zenith* & *Nadir*, seu duo puncta, unum perpendiculariter nostro vertici incumbens, alterum superiori ad diametrum oppositum, *Antipodum* cervicibus incumbens, seu pedibus nostris e directo subjacens, quæque duo puncta *Poli Horizontis* dicuntur, quod *Horizon* intervallo quadrantis ex iis tanquam, polis describatur. Et licet in sphaera parallela circulus *Æquinoctialis* coincidat cum *Horizonte*, cum stellæ omnes per conversionem cœli nec scandunt supra *Horizontem* nec descendunt infra eum, sed in parallelo

rallelo cum eo situ perpetuo incedunt, habemus tamen duos mundi polos, unum altissime elatum supra Horizontem in Zenith, alterum humillime depressum in Nadir, seu Nathir, uterque distans ab Horizonte ex utraque parte gradibus 90. sic in sphaera obliqua, seu constitutione coeli, in qua axis mundi oblique inclinatur versus alterutrum Horizontis latus, omnes stellæ quidem obliquas & inæquales ad Horizontem habent ascensiones & descensiones, & æquator, seu *ἰσημερινός*, circulus quinque parallelorum maximus, cum cæteris signis oblique supra Horizontem scandit, & infra eundem labitur, manent tamen duo mundi poli, unus præcise tantum supra Horizontem elatus, quantum alter infra eum depressus est. Adeo ut officium Horizontis sit coelum semper in duo æqualia hemisphæria, supernum & infernum, dividere: uti & æquatoris officium est, coelum quoque dividere in duas partes, in Septentrionalem & Australem: sicut Meridianus coelum dividit in duas æquales partes, in orientalem & occidentalem, & limes est meridiei & noctis: imo sic etiam Zodiacus ἀπὸ τῶν Ζωδίων, animalibus, quæ in eo finguntur, seu circulus major immutabilis inter mundi polos oblique locatus, coelum etiam dividit in duo æqualia hemisphæria. Ecce! sic ubique habemus dualitatem aliquam. Et idcirco concludo ex his,

שמים, *cælum* exinde in duali numero efferri apud Hebræos a singulari שם, i. e. *locus distans*, aut *remotus*, quasi dicamus *duo loca distantia* seu *remota*, quæ jam notavi, quod semper in cælo observentur.

§. 13. Et uti citra necessitatem non opus est ad Arabismum confugere, sic etiam non ad Chaldaismum, saltem non in iis vocibus, quarum significationes & origines ex puro Hebraismo peti possunt, uti in variis exemplis ostendi posset.

§. 14. Exemplo jam sit vox כֶּבֶר, *filium*. Quod vocabulum duodecies in sacris occurrit *Esra* 5: 1. 2. & 6: 14. *Prov.* 21: 2. ter in uno versu. *Pf.* 2: 12. *Dan.* 3: 25. 2: 22. 7: 13. & 6: 1. in quo ultimo loco Belgæ vertunt *ond*, cum in Hebræo sit, Darium Medum accepisse regnum כֶּבֶר שְׁנֵין שְׁתַּיִם וְתַרְתֵּין, quasi *filium annorum sexaginta duorum*, i. e. *fermè natum annos sexaginta duos*. Uti sic *agni anniculi*, belgicè *jaarig*, hebr. dicuntur בְּנֵי שָׁנָה *fili anni*, *Exod.* 29: 38. Sic Noach dicitur בֶּן חָמֵשׁ שָׁנָה *filium quingentorum annorum*, *Gen.* 6: 33. & Sara, Abrahami dilecta socia thalami, sic quoque vocatur בַּת-חֲשֵׁעִים שָׁנָה *filia nonaginta annorum*, *Gen.* 17: 17. quo sensu vox בֶּן sæpissimè in sacris usurpatur, vide *Gen.* 11: 10. 12: 4. *Exod.* 7: 7. *Levit.* 27: 3. *Num.* 1: 3. *Deut.* 31: 2. *Jos.* 14: 7. *Jud.* 2: 8. & alibi. Et sicuti jam nemo dubitat, quin בֶּן *filium*, בְּנָה vel בְּנָה, contracle בת *filia*, sint vocabula he-

hebræa a radice בנה *edificavit, struxit, & quod* verbum etiam de procreandis liberis usurpatur, uti sic Rachel & Lea בני *partis liberis* constituerunt Israelis domum, *Ruth. 4: 11.* quæ de re, uti & de lata significatione בן vide doctè differentem Steph. Morinum de *Lingua primæva cap. 13. pag. 160, 161, 162.* Sic absque ullo scrupulo vocem בר pronuntio puram hebræam. Licet Schindlerus dicat vocabulum hoc usitatissimum esse Chaldæis & Syris, in pl. ברין. Sed hoc non obstat: plura sunt vocabula in linguis deductis usitatorum, quam in primigenia, quæ tamen in se spectata pura putantur Hebræa. Errant ergo, meo iudicio, Buxtorfius, Coccejus, alique omnes viri literati, qui hoc vocabulum בר ex Chaldaismo petunt, ego potius iudico, Chaldæos hoc vocabulum ab Hebræis accepisse.

§. 16. Derivatur enim, uti Schindlerus concedit, a radice usitata Hebræis ברה, *elegit, selegit, delegit*, ut 1. *Sam. 17: 8.* ubi Gigas philistæus stans clamabat contra aciem Israël לכם איש בר *eligit vobis virum, qui descendat ad me.* A qua radice ego quoque vocabulum ברית *fœdus* derivo, sic dictum ab eligendis personis & conditionibus, ab accipien partium contrahentium, uti Coccejus rectè loquitur. Et sic בר notat *filium electum* vel *prolem selectam.* Uti sic quam plurima talia vocabula in lingua Hebræa eodem modo derivantur a verbis quiescentibus tertia radicali ה, quod exem-

exemplis quibusdam hic ostendere animus est.

- §. 16. Sic 1. אבא, *voluit, assensus, propensus fuit*, est אב *pater*, sic dictus a propensa in liberos voluntate.
2. Sic אדמה, *similis fuit, assimilatus est*, secundum Stockium, est דם, *similitudo* Esch. 19: 10. ברםך, *in similitudine tua*: quod tamen melius fortean redditur *in quiete tua*, a דום, *filuit, quievit*.
3. Sic אלה *extulit, evexit*, est דל, *elatio, elatum* Ps. 141: 3. על דל שפתי super elatum, vel *elationem labiorum meorum*, uti Chaldaeus hunc locum quoque exponit.
4. Sic אחיה *vixit*, est חי, *vivens, vivum, vita*.
5. Sic אמה, *convenit, decuit*, est nomen illud Dei decentiae יה, *Jah*, de quo videatur Coccejus in Lexico suo.
6. Sic אעבה *densus, crassus fuit*, est עב *densitas*, trabs. 1. Reg. 12: 10. Exod. 19: 9. 1. Reg. 6: 16.
7. Sic אערה *transit*, est ער *eternitas*, sic dicta, quod omnia secula quasi transit, seu superat.
8. Sic אעלה *ascendit* est על, *excelsus*: הבר הקס על *vir qui constitutus est excelsus* 2. Sam. 23: 1. vide Hof. 7: 16. & 11: 7.
9. Sic אצבה *intumuit*, Num. 5: 27. צב *tumens*, metaphorice *cameratum, testudo*, cujus operimentum quasi cameratum est. Num. 7: 3. Lev. 11: 29.
10. Sic אצא *precepit*, צו *preceptum*. Jes. 28: 10.

11. Sic a קו expectavit, prestolatus est, est קו
linea, filum mensorium, ubi morus dirigitur
juxta regulam. Jes. 18: 2. 28: 10.
12. Sic a שלו, tranquillum esse, in niph. errare,
2. Paral. 29: 11. est של, error, imprudentia,
2. Sam. 6: 7.
13. Sic a תו, in pih. signavit, est תו signum;
Ezech. 9: 4. תו תו תו תו signabis signum super
frontes virorum suspirantium. Sic εἰς ὁ, δὸς ση-
μεῖον. Sic Jonathan, תו תו תו תו signa fi-
gnum. Putabant patres quidam hic respici
ad signum crucis, uti Origenes, ejus sen-
tentia princeps, in homilia de Epiphania
Domini, oper. tom. 2. p. m. 314. scribebat,
literam tau crucis figuram, seu, picturam re-
ferre. Hunc sequutus Hieronymus ad loc.
Ezech. 9. 4. oper. tom. 5. pag. m. 493. scri-
bebat, antiquis Hebræorum literis, quibus us-
que hodie Samaritani utuntur, extrema Tau cru-
cis habet similitudinem. At cui notum est
Samaritanum Alphabetum, is quoque co-
gnitum habet, Samaritanorum Thau pla-
nè nullam cum cruce habere similitudinem
aut affinitatem, cum magis nostræ majus-
culæ literæ N figuram refert. Et si ad
crucis signum seu figuram vellemus respi-
cere, vel si, ut cum Morino loquar, in li-
teris figuram crucis nancisci cuperemus,
ad Æthiopicas, quarum thau crux est,
confugiendum esset, aut ad Ægyptias
Hieroglyphicas, unde tot cruces inventæ
in

in Serapidis fano, sicuti Sozomenus scribit
 hist. Eccles. lib. 7. cap. 15. Dum templum Sera-
 pidis expurgaretur, aliquot ex literis, quas
 Hieroglyphicas appellant, signo crucis similes,
 lapidibus insculptas apparuisse, eandemque scri-
 pturam illam ab his, quæ ejus periti erant, inter-
 pretatam fuisse, *ζωὴν ὑπερχαμένην* vitam su-
 pervenientem. Quam quidem rem multis pa-
 ganis præbuisse causam suscipiendi Christianismi,
 cum & alia scripta testarentur, hoc templum tum
 finem esse habiturum, cum hic character apparuis-
 set. Qua de re plura vide apud Ath. Kir-
 cherum in *Prodromo Copto seu Ægyptiaco*
 cap. 6. ubi addit, quod legerant Coptitæ
 in sacris literis de virtute salutiferi signi
 Thau dolentium frontibus impressi, &
 sciebant illud signum finem legis esse &
 omnis justitiæ complementum. Dum
 Hebræi, ut Hieronymus loc. all. notat,
 autumabant, hic ad ultimam Hebræi Al-
 phabeti literam thau respici, quia lex apud
 eos appellatur תורה, quæ hac in principio
 nominis sui litera scribitur; illi hoc acce-
 pere signaculum, quod legis præcepta
 compleverant. Et Conradus Mel in *Anti-
 quario sacro* cap. 1. §. 5. carpit Coccejum
 vertentem signabis signo, addens, sed quia tunc
 propius ad rem fecisset vocabulum תוא, & pro-
 pheta hæssisset dubius, quali signo frontes notande
 fuissent, non videmus, quid obftet, quo minus sta-
 tua-

tuam, indicari literam ך ultimam Hebraeorum, tanquam initialem vocis יהיה, vivet, er soll leben, vel primam literam ex יהוה, suspensus, eo quod Angelus iis pepercerit, qui fidem in Messiam inde gerebant, & abominationes incolarum improbabant. Imo si ad figuram crucis vellemus in illo Ezechielis loco respicere, & per יהוה intelligere non signum, sed literam ך, quasi Dominus dixisset, uti quidam vertunt, signabis ך, ihu super frontes &c. tum Hebraeorum ך magis accederet ad figuram crucis, quam Samaritanorum נִתְּבָן; nam refert ך patibulum, instar Græcorum πῖν, qualia solent esse patibula, & olim quædam cruces, ut Lipsius ostendit *de cruce lib. 3. cap. 5.* & in not. ad l. c. Verum licet pia accommodatione ad crucem Sospitatoris possemus respicere, seu magis ad fidem in Messiam crucifigendum, nemo tamen pro certo dicere potest signum illud crucis figuram habuisse. Sed hæc ἐν παρρησίᾳ. Plura qui hac de re desiderat, legat St. Morinum *de L. primaeva cap. 8.* Joh. Heringium *de Homicidio pag. 80. 81.* &c. ubi Cocceji epistola de hac re ad Heringium scripta videtur, dum Cocceji præceptor Matthias Martinus plura quoque hac de re scripsit in *Lexico philolog. ad lit. T.* Videatur & (b) Joh. Bapt. Ottii *epist. de Numis Samarit.* ad calcem Relandi *diff.*

diff. 2. de Nummis Samarit. ubi mentio fit literæ figuram crucis Andreae X in nummis Samariticis, contradicit tamen Hieronymo thau Alphabeti Samaritani crucis habuisse figuram.

§. 14. Tandem huc referre possem דג, piscis, quæ vox vulgo etiam derivatur a דגה, multiplicatus est: quod verbum semel tantum in sacris occurrit, Gen. 48: 16. ubi Jacob in benedictione sua super Josephi filios dicit וירבו וג' multiplicentur, vel, ut alii vertunt, instar piscium sint nempe, ut in textu additur, in multitudine, vel, tanquam pisces multiplicentur. Adeo ut piscis nomen traheret a multiplicatione, uti Schindlerus, Coccejus, Stockius alique Lexicographi in suis Lexicis tradidere. Verum uti apud Hebræos פש, abundantia, Job. 35: 15. est a פיש, abundare, crescere, Hab. 1: 8. Mal. 3: 10. uti צר, angustia, est a צור arctavit, & uti דם, secundum Buxtorfium ac alios, quies, est a דים, siluit, quievit, & sic in similibus ejus generis vocabulis, sic ego quoque דג, piscis, derivarem a דוג piscari, in Hiphil. הרדוג, uti sic per aphæresin דד occurrit Jer. 16: 16. ubi Jehova dicit, ecce! mit-tam דדגים piscatores multos, (והרדוגם pro דדגים) וג'

(b) Confer imprimis eruditam V. C. J. C. Harenbergii diff. quæ in hac Bibl. exstat T. VI. Fasc. VI. Diss. 3.

Piscabuntur illos: Quæ verba Christ. Stoc-
 ckius in *clav. ling. Sæc. pag. 245.* exponit de
 Judæorum hostibus, qui instar piscium eos
 capturi erant, sicuti Piscator, Calvinus ac
 alii quoque exposuere. Piscator per *piscato-*
res intelligebat Ægyptios, viventes ex piscatu;
 & per *venatores* Babylonios, at Calvinus per
piscatores & *venatores* intelligebat Chaldæos,
 qui totam terram exinanirent incolis, & filios
 Israel in suas attraherent nassas. Verum non
 prorsus alienum est, hæc exponere de Apo-
 stolis, Evangelistis aliisque Doctoribus eccle-
 siæ, piscatoribus spiritualibus, qui, ut Coc-
 cejus loquitur, Israelitas reducerent, ac col-
 ligerent, imo cum quadam violentia com-
 pellerent intrare, adeo ut claritate demon-
 strationis cogerentur manum dare veritati:
 uti enim Propheta versu præcedenti vaticina-
 tus erat de liberatione populi, sic versu 16.
 prosequitur ea, quæ concionari cœperat de
 futura illa liberatione ac reductione. Et al-
 legoria hæc non est remota, sic enim Chri-
 stus discipulis suis occasione piscaturæ dicebat,
 δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλιεῖς ἀνθρώπων,
Matt. 4:19. qui in mare Ethnicismi Evange-
 licam lagenam demitterent εἰς ἄγρην, ad ca-
 pturam, & homines vivos & ad vitam caperent,
 uti verbum ζωγρεῖν indicat, *Luc. 5:10.* cum
 nempe homines, longe late per orbem disper-
 sos, ut piscatores retibus pisces undique ca-
 piunt, prædicatione Evangelii ac demon-
 stratione

stratione divinarum veritatum allicerent, persuaderent, adducerent, ac dulcedine verbi cœlestis captos Christo subjicerent: quod & Chrysostomus phrasi *σκηνεύειν τὰ πλήθη εἰς ἐντέλειαν*, multitudinem ad pietatem pertrahere, seu quasi reti pertrahere, exprimebat, dicens etiam, *τὰς πλανομένους πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν σκηνεύειν*, errantes ad viam veritatis deducere, & quasi reti pertrahere, uti Suicerus notat in *Thef. Eccles. T. 2. col. 922.* quem etiam vide ad vocem *αἰεὺς* tom. I. col. 191, ubi ex Basilio notat, *γλώττις σκηνεύειν τὰ ἔθνη*, linguis gentes capere, quod Apostoli prædicatione evangelii præstiterunt. Hinc ipsum *regnum cœlorum* dicitur simile *sagene jactæ in mare*, Matt. 13: 47, ubi Evangelium comparatur reti, quo homines Christo subjiciuntur, sicuti & Ez. 47: 9. 10. os divinum vaticinatur, fore talem copiosam piscationem in mari, essent enim *pisces multi valde*, & *starent juxta torrentem piscatores*, qui, effusis per orbem aquis doctrinæ salutaris, evangelica retia expanderent, ac homines ad vitam capebant. Hæc iterum in transitu.

§. 18. Ex his omnibus igitur allatis exemplis concludo, vocem *רָב* esse purum vocabulum Hebræum (c) *אָרָב*, elegit, & notare si-

(c) Verum enim vero, si Cl. Authorii collubuerit penitare diligenter, quæ hujus Bibliothecæ T. VI. Fasc. I. p. 178. sqq. commentatus sum de origine hujus vocis ubi mirum quantum harmonicam illam apud tot Orientis pariter atque occidentis populos

filium electam, prolem selectam, sequiori contra-
 distinctam. Sicuti juvenis vocatur *בחור* *ele-*
ctus, a *בחר* *elegit*, *Ezech. 9: 6. Prov. 20: 29.*
Pf. 48: 12. & juvenus, etas selecta, *בחרות* *Ec-*
cles. 12: 1. Quod & opime quadrat Christo
 Filio Dei electo ac dilecto, qui, uti David ap-
 pellabatur *בחיר* *electus Domini*, 2. *Sam.*
21: 6. Sic quoque a patre suo vocatur *בחירי*
electus meus, quem pater elegerat, quo dele-
 ctabatur anima sua, *Jes. 42: 1.* quemque ut
 alterum Davidem extulerat, *Pf. 89: 20.* cu-
 jus aspectus dicitur ut *Libanus*, *electus* ut *Larices*,
 vel *cedri*, *Cant. 5: 15.* & de quo vox de coelis
 dicebat, *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi*
complacui. Matth. 3: 17.

§. 19. Et sic insignitur Christus hac deno-
 minatione *Pf. 2: 12.* cum dicitur *נשקו בר*. Quae
 verba Chaldaeus paraphrastes reddidit,
קבלו אלפנא, quod Graeci interpretes secuti
 sunt, cum transtulere *ἀναλαβετε παιδείας*, uti
 & Vulgat. Lat. *apprehendite disciplinam*. Quam
 versionem Bellarminus quoque sequitur *Lib.*
2. de verbo Dei cap. 13. ubi dicit *apprehendite di-*
sciplinam. At nunquam demonstrari potest,
בר notare *disciplinam*. Alii vertunt *adorate*
pure: quia *בר* etiam *purus, mundus* est, a *ברר*
purificavit, unde *בר* *puritas*, *ברית* *smegma*. Sed

K 2

no-

los usum exhibui, vix dubito, quin potius a ra-
 dice, quae *foetum edere, foecundum esse*, *PARERE*
 notat quam ab illa, quae *eligere* significat, illam sit
 derivaturus. T. d. H.

notandum, quod בִּר nunquam legitur pro adverbio. Etsi nomen esset, deberet legi בִּרְשִׁי osculamini puri, quoniam grammatica non patitur legi בִּרְשִׁי osculamini purus. Melius tunc legeretur osculamini eum, qui purus est, vel osculamini electum uti Kimchi quoque exponit, qui tamen etiam dicebat, בִּר idem valere ac בִּרְשִׁי filium, & sensum tunc esse, osculamini filium illum, quem Deus ipse suum appellavit filium, ut supra dicitur, *filius meus es tu*: addens, rationem dicti hujus osculamini desumendam esse a consuetudine, qua servus heri sui manum deosculari solet. Vide Kimchium in h. l. la genere osculum propensionis affectum notat, At cum oscula quoque sunt signa amoris, honoris, ac venerationis, sensus est, amate, diligite, veneramini, ac adorate filium, quem pater unxit in Regem, eum colite, eum magnificite ac honorate summa veneratione: imo sicuti nos ei adjungimus, quem osculamur, sic addi potest, credite in Filium, eum agnoscite verum Messiam ac Redemptorem, ei unimini vera fide ac charitate: adeo ut hoc osculandi verbum totum cultum Dei Filio debitum includat.

JOANNIS ALBERTI

V. D. M. Hoogvvoudani,

(in Hollandia Boreali)

Observationum Criti-
carum

in

Hesychium

Specimen.

Quanti pretiis sit, fueritque inde a renatis humanioribus literis, Hesychii Lexicon Græcum, norunt Eruditi, suisque certatim elogiis contestati sunt. Illius enim libro (ut elegantissimi Briosii verbis utar, *Epist. p. 90.*) recondita, & quasi e fundo Antiquitatis eruta vocabula, seu scriniolo eruta e fundo maris gemmularum asservantur. Quicquid eruditum, quicquid rarum est & elegans, ipsa denique Græciæ viscera hic prostant. Fateor, duo summa nostræ ætatis lumina Critices Hesychium exigua fide auctorem dixisse, quique ex mendosis Codicibus infinita desumerit, & eodem, imo majore stupore quam

Suidas, tam recta quam prava in Lexicon congefferit suum. Sed sciendum omnino, multos olim Hesychii purpuræ (utor verbis τῷ Κελεπρωτέρῳ Tan. Fabri ad Anacreont. p. 117.) suos pannos assuere ausos fuisse, & optima quæque corrupisse, aliquando etiam detraxisse. Absolvendus itaque Glossographus, qui Princeps facile Criticorum apparet ex iis quæ supersunt. Ceteris venia danda.

Nec immerito Viri Docti cum in operibus suis passim illustrare atque emendare cœnati sunt. Imo optandum foret, ut nitidior aliquando prodiret Noster (quod multi aut promiserunt, aut aggressi sunt) & sic sui plurimum exponeretur. Ego per otium quam plurimas Eruditorum curas huc contuli; Sæpius & ipse aliquid tentare ausus sum, cujus rei Specimen exhibeo, levius quidem, & si minus peritiæ, saltem industriæ ac amoris erga has literas aliquam laudem reportaturum.

A.

Ἀσσιφροσύνην, ἀνείκως.] Ita apud Hesiod. *Thyog.* v. 502. -- ἔς δ' ἦσσι πῆτις ἀσσιφροσύνην.

Ἀκὴν ἰγέρων σιωπῇ, ἀντὶ τῷ ἡσυχῷ &c.] Respicit Hom. *Iliad.* γ. v. 95.

Ὡς ἰφθαθ' ἰσὶ δ' ἀέγι πῆτις ἀκὴν ἰγέρων σιωπῇ.

Ἀνέγκων. καθαρὸν, θῆον, ἀγρόν.] Salmas. legit Ἀνέγκων vel ἀνέγκων. Sed recte se habet.

Ἀνα-

'Ακέραια enim notat *purum & candidum*, propr. *innocentem*. Euripid. *Orest.* v. 923.

'Ακέραια, ἀνεπιλήπτον ἡσυχῶς βίον. Hinc suspicor, supra, ubi 'Ακέραιον explicat Lexicographus per ἀνεπιπλήκτον, legendum esse ἀνεπιλήπτον. Certe infra pro 'Ανεπιπλήκτοις, αἰμέμποις, Soping. leg. ἀνεπιλήπτοις. Quod si malis Salmasii lectionem, non multum refragabor: Suadet enim ordo alphabeticus. Quem tamen non accurate sequi Hesychium, omnis pagina testis.

'Αλαίβας, λήκυθ.] Guict. leg. ἀλαίβας. Perperam. Thom. Mag. 'Αλαίβασιν, δίχα τε ἔ' Ἀττικῇ μετὰ, δὲ τῷ ἀπλῶς Ἑλλήνι.

'Αλοιᾶ, τύπηι.] Leg. 'Αλοιᾶ, vel ἀλοιᾶ, ab ἀλοαῖα, pro quo etiam αἰλοαῖα. Recte Guict. paulo ante pro ἀλοιᾶ, ἔτυπεν, reposuit etiam αἰλοιᾶ. Eademque opera corrigendus Moschopolus: 'Αλοιᾶν, inquit, πὶ τύπῃν, ἔκαστ' καὶ μητραλοίας. Sic in editione Vascosani. Lege, 'Αλοιᾶν, & μητραλοίας. Hesych. hoc loco, & infra in voce, μητραλοίας quoque habet. Pejus Philoxeni Glossæ: μητραλωας, matricida. Aut cum Goldasto & aliis scribendum μητραλωας, aut plane restituendum μητραλοίας. Eadem Glossæ: αἰλωαῖα, Batuo, trituro. Leg. αἰλωαῖα.

'Αλὲς ἄχνη, θαλάσσης ἀφρός.] Steph. una voce 'Αλοσίχνη legit in notis, ubi perperam ἀλοσύχνη expressum est. Sed recte diviseris. Hom. *Iliad.* Δ. v. 426.

Σπικτόν δ' αἰὼς ἄχνην.

Dioscor. l. V. c. 127. agit περὶ ἄχνης αἰὼς.

Ἄλως θείοιο, ἐνήμε &c. Respicit Hom. Il. 1. v. 214. Quem locum tractat Plutarch. Sympos. l. VI. quest. X. p. 684. Μοχ' Ἀλοσύδνης meminit Hesychius, spectans Hom. Il. γ. v. 207. -- καλλιπαλοκάμυα Ἀλοσύδνης.

Ἄμπυκα. κεκρύφαλον κόσμον γυναικῶν.]

Pone primo distinctionem post κεκρύφαλον: dein lege ἄμπυκα, qui est casus quartus vocis ἄμπυξ, i. e. vitta, seu redimiculum, capitis muliebris ornamentum, *Lydis* maxime familiare (teste Hesychio in *Λυδία νομοῦ*) quod auro gemmisque distinctum, lautiores feminae adhibebant ad constringendam comam, ne diffuaret.

Ἀνερειψάμενοι, ἀνερπίσαντες.] Statim sequitur: Ἀνερρίψαντο, ἀνέριψαν. Alteruter locus in mendo cubat, legendumque vel ἀνερπίσαντες, vel ἀνερπίσαν. Posterius praefero, quia Noster infra Ἀνερρίψαντο rursus explicat ἀνερπίσαν. Ne vero triplex prioris vocis differentia te moretur, scribe Ἀνερειψάμενοι, & Ἀνερρίψαντο, non ἀνερρίψαντο & ἀνερρίψαντο. Alludit ad Hom. Il. γ. v. 234.

Τὸν πρὸ ἀνερρίψαντο θεοί

Ἀντιπύσσεται, ἀντίκειται.] Respexisse videtur, ut saepius, ad locum N. T. qui est *Jacob*. IV. 6. ὁ Θεὸς ὑπὸ ἡμέραις ἀντιπύσσεται.

Ἄσσιν ἵπ, ἐγγὺς ἐρχεσθαι.] Respicit Hom. Il. A. v. 335.

B.

βαθυκόλπων, ἡρώιδων, ἀπὸ τῆ μεγέθους, καὶ βαθυζώνων.] Occurrit hoc epitheton apud Anacreont. Ode V. v. 14. Μετὰ κέρης βαθυκόλπε. Frustra vero quaesieris apud Homerum, ut ibid. notavit Summus Criticus.

βαρυκάριοι, ἀσύνετοι, μωροί.] Frustra alii legere voluerunt βαρυκάριοι, cum vox ipsa, prout apparet, adhibeatur a LXX. Ps. IV. 2.

Βίην Ἡρακλεΐην, παρὰφρασεως τὸν Ἡρακλέα.] ita Hesiod. Ἀσπ. v. 52. Ubi vide τὸν πῆνυ.

βοηδρομεῖν, μετὰ σπυδῆς ὡδραγίνεσθαι.] Hoc sensu usus est Eurip. Heraclid. v. 122. βοηδρομήσας &c.

βρόμ — — — καὶ ὁσμὴ — — —] Sic .οι. δ Job. VI. 7.

βρόμον γὰρ ὁρῶ τὰ σῖτά με ὥσπερ ὁσμὴν λεόντων.

βῶλαξ, βῶλ — γῆ.] Job. VII. 5. βῶλακας γῆς dixit. Unde & hoc loco rescribendum videtur βῶλ — γῆς.

Γ.

Γαλιλαία. κατακυλισή.] Exponit vocem Hebraeam. **לל** enim est κατακυλίειν.

Γενέσια, ἐορτὴ πένθιμ — Ἀθηναίοις, οἱ δὲ τὰ νεκρία καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ γῇ θύουσι. γένεσιν πατέρων. ἢ μεσά.] Quisque videt corruptum locum. Pro πένθιμ — Palmerius & Salmas. πένθιμ —, Soping. πένθιμ — vel πένθιμ —, leg. Scribe absque hesitatione, πένθιμ — : γένεσιν enim, teste Ammonio, ἐπὶ τῶν πένθηκτων.

K 5

Sed

Sed quid postrema sonant? Ergo distingue & lege: † γένειον, πατέρας, ἢ μητέρας. Novam vocem explicat Glossographus. Olim vero μητέρας per compendium pinxerunt μεας, quod norunt Eruditi, & in hoc loco exhibet editio Aldina. Sed rariore est hæc significatio vocis γένειος. Occurrit in illo Nicandri apud Suidam:

Ἰπποι γὰρ σφηκῶν γένειος

Plura non addam, quæ, volente Deo, brevi conspicias in *Observationibus* nostris *Philologicis ad N. T.* jam Typographo traditis. Ubi & binas alias conjecturas proposui (licet hanc præferam) vocemque γένειος latius ex Veterum Criticorum placitis illustrare conatus sum, ad *Matth. XIV. 6.*

Δ.

Δεξιός, συνετός &c.] Ita Schol. Sophocli. ad *Ajac. v. 183.* Ἀριστεροὶ οἱ παλαιοὶ τὰ μεσοὶ ἐκάλεον, δεξιά δὲ, τὰ συνετά.

Δώματα, οἶκος, οἰκήματα &c.] Sublato levi vitio scribe οἶκοι.

Ε.

Ἐδισμα, βρώμα. ἰδίσματα φαγία, βρώματα.] Salmas. pro φαγία legit περσάμα. Vide an non rectius distinguas, & legas. † Ἐδισματι, φαγία, βρώματα. Apud Apulej. *Apoloq. c. LX. Q.* Ennius *Edesphagistica versibus* scripsisse dicitur. Ubi Casaubonus *Edestis aut Phagicis* scribendum arbitratur. Quia vero ἰδισμα & ἰδίσματα parum differunt, recte ἰδισ-

ἐδίσματα dicuntur φαγκαί. Conf. Hesych. in ἐδίσας, quod explicat βρώσει ὑποπίπτων καὶ τρυφῇ. Ἀν τρυφῇ?

Ἐκεῖ, μακρὸν.] Respexit procul dubio ad duo loca N. T. quæ contulit. Luc. VIII. 32. καὶ ἦν ἐκεῖ αἰγέλη χοίρων. Matth. VIII. 30. in eadem historia: ἦν δὲ μακρὸν ἀπ' αὐτῶν αἰγέλη &c. Quare minus necesse est, ut cum Priæo in ultimo loco legamus ὃ μακρὸν. Plura dabunt *Observationes* nostræ ad h. l.

Ἐλικας, ἐλικεκρίτας, ἐπικαμπῇ τὰ κέρατα ἔχοντας.] Loquitur de *bobus camuris*, quos ἔλικας vocat Hesiod. *εργ.* v. 452. Ubi videtur πᾶν.

Ἐν αἰτόμα, ἐκ ῥιπήματι, ἐν τέχει.] An legendum, ἐν ῥιπῇ 1. Cor. XV. 52. Ἐν αἰτόμα, ἐν ῥιπῇ ὁφθαλμοῦ.

Ἐνδυκὲς - - πρὸ θυμον, ἔμπνυν, πρὸν -]

L. ἔμπνυν. Præcedit ἐνδυκὲς, φιλοφρόνως, ἐπιμελῶς. Quod adverbium habet Hom. *Il.* ψ. v. 89. & Alceæus *Δοκ.* v. 427.

Ἐντεπλάτω, περήγγειλεν &c.] Passim occurrit in N. T. Damnat autem Mœris Atticista hanc vocem (quod notare lubet) cum ait: Ἐντεπλάμεν περ' ἑδονὲν ἔυρον, πλὴν ἀντὶ τῆς πρὸς ῥαφείους ἔχραψεν. ἐντεπλάτω. Sed, præter Scriptores Sacros, Polyb. p. 1277. ed. Gronov. ἐντεπλάμεν, & Lucianus *Philop.* p. 771. ed. Græv. (aut si quis alius auctor sit illius Dialogi) ἐντεπλάτω dixit.

Ἐρ-

Ἑρμοχαίρι· γῆ, ἢ Ἀιγυπτ· τὸ πρῶτον ἔτι
ἐκαλεῖτο.] Leg. Ἑρμοχίμι· γῆ, q. d. Chemia
Hermæ. Ægyptus olim Chemia sive Chamia
appellata fuit.

K.

καλίονη, καλῦν.] Leg. καλῦντι.

κατὰ συνδασμόν, κατὰ κρινονίαν, κατὰ σύμ-
πραξιν.] Emendatius forte leges σύνδεσμον. D.
Paulus ad Ephes. IV. 3. ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης
dixit.

Κοππατίας, ἱππ· κακαυμέν·, ἐντετυπωμένον
ἔχον σημεῖν τὸ κόππα. ὃ ἐστὶ ἀπεσπαραμμένον ρηθ
ς.] Pro σημεῖν primo pone σημεῖον: dein pro
ἀπεσπαραμμένον scribe ἀνεσπαραμμένον, ut Sup. in V.
κάππα, ut ibi male legitur. Quem locum
depravatissimum optime restituit Princeps
Criticorum, Rich. Bentleyus. in notis ad Calli-
mach. Fragment. p. 418. p inversum sive q
Koph Phoenicum, nota equorum femoribus
inusta.

A.

Λιχὼ, πρὸς φάτω· πικρῶ·] Illustriss. Ezech.
Spanhem. Observ. ad Callimach. p. 9. docet, hic
omnino legendum esse λιχῶς. Sed λιχὼ
hoc sensu etiam occurrit apud Hippocrat. de
Morb. Mulier. l. i. c. 88. & Eurip. Electr. v.
637. Λιχὼ μ' ἀπαγγέλλ' ἔσαν ἄρσεν· τόκῳ.
Conf. eandem Observat. p. 363. Plura non
addam: & hæc salvo Tanti Viri honore di-
cta sunt.

Δικμίζη, ἀλοοῖ.] Leg. Δικνίζη, ἀλοῖ seu ἀλοισ'.

Aut

aut potius in fut. λικμήσει, αἰλοῦσθαι. Sequitur:
λαμῶντες, αἰλοῦντες. Leg. αἰλοῦντες.

Λύει, λυσίτελει.] Respicit locum Eurip.
Med. v. 566. Ἐμοὶ τε λύει, sc. τέλη. Quod
addit Sophocl. *Oedip. Tyr.* v. 324. Inspice
Scholia ad h. l.

Λωτὸς, τραύγημά τι καὶ αὐλὸς καὶ δένδρον &c.]
L. δένδρον, & vid. Eunap. *Ædes.* p. 44. παρ-
δόντες αὐτὸς καθάπερ οἱ τῷ λωτῷ γευσάμενοι. Un-
de sequentibus lux affunditur.

M.

Μασαρίζεν, μασιχᾶσθαι --- ἡ σφοδρῶς --- μα-
σᾶσθαι.] Summus Salmas. μασαρίζεν repo-
nit ex Eustathio. Quam vocem Comicus
in *Acharn.* agnoscit. Sed conjicit, pro μα-
σιχᾶσθαι legendum μασικᾶσθαι. Quod mi-
hi nondum videtur. Per χ enim usurpat
Hesiod. *Ἄσπ.* v. 389.

- . - αἰφρὸς δὲ περὶ σόμα μασιχῶντι.

Λίβεται. Notat commanducare. Ex Thoma
Reinesio elegancia tradit ὁ πᾶν in *Lection.*
Hesiodicis.

Μέροπες, ἄνθρωποι διὰ τὸ μεμερισμένην ἔχειν
τὴν ὅπα ἤγυν τὴν Φωνήν. ἢ ἀπὸ Μέροπ- τῷ πρὸ
Φαίδοντ- Κῶν. λέγονται δὲ καὶ Κῶοι Μέροπες
&c.] Suffecerit hic indicasse Jac. Mosanti
Briosii literas elegantissimas ad Premonti-
um, p. 176. & seqq. quas legat harum re-
rum studiosus.

Μήτρυ, πόσῳ μάλλον.] Est interrogandi
| for-

formula, cujus notam recte appinxeris. Spectat locum Pauli, vel similem, qui est 1. Cor VI. 3. ἐκ οἷδατε ὅτι ἀγγέλους κρηῖμεν; μή- τι γὰρ βιωτικά;

N.

Νενίηλ, τυφλός, ἀπόπληκτος, ἀνόητος.] Re- spexit procul dubio ad Callimach. *Hymn. in Iovem*, v. 63. "Ὁς μάλα μὴ νενίηλ - - nisi es- set plane stupidus. Est a νέν, idque ex par- ticula στερητικῇ & voce νῆς, idem quod βλω- νός. Nusquam occurrit hæc vox, præter loc. laud. ut observat ibid. Vir illustis.

Ξ.

Ξύμβολος, μάντις ἢ εὖ συμβάλλειν δυναμένη.] Hinc liquet notio τῷ συμβάλλειν pro conijcere. vel vaticinia interpretari, eorumque mentem assequi. Quomodo vocem συμβάλλωσα Luc. II. 19. rectius quam alii nuper explicuit Cl. Elsner. Quod innumeris exemplis præbare facile est, quorum ampla copia in nostris adh. l. Observationibus. Quibus adde lo- cum Ælian. *Hist. anim. l. XI c. XIX. p. 664.* Sic Alexander dicitur. ἐκ τῶν φαινομένων τὸ εἶκος ξυμβαλεῖν ἐπιτυχέσασθαι, ab Arriano in ejus *Exped. L. VII. c. XXVIII. p. 310.*

O.

Ὁλισθήμασι, πλάναις, παραπτώμασιν.) Ad- duxit Sopingius in notis locum *Ezech. XXXVIII.* καὶ καταλείψω ἐν ὀλισθήμασι πόδα

σε

ον. Frustra quæsi. Exstant ea verba apud *Ierem.* XLV. 22. juxta Cod. Vatic. (in Compl. XXXVIII. 22.) Sed neuter Codex habet καταλείψουσιν, Romanus certe καταλύουσιν, Complut. κατισχύουσιν præfert.

Ὅμοιός - - - τείρει ὁμόιον.) Scribe accuratius, ὁμοίον. & paulo ante, ὁμοίος. Cetera quæ obscura erant, peritissime elucidavit Vir Summus, L. Bos, Præceptor olim meus (quo gloriator) meritissimus nimis (eheu!) cito nobis reique literariæ ereptus. Vide ipsius *Observ. Crit.* p. 175. & 188.

Ὅυτί τω, ἔτε τινί.) Scribe, ἔτί τω, cum jota subscripto. Plura de hac particula in *observatis* nostris ad *Mattb.* XXVIII. 17.

Π.

Παρακμάζον, παραμυθόμενον.) Aut omnia me fallunt, aut pro prioris voce restituendum, παρακαλίων: hoc enim est παραμυθόμενον, *consolans*, illud vero *marcescere* notat; quæ plane sunt diversa. Ortus error e majusculis, ΠΑΡΑΚΑΛΕΩΝ. Ita enim proclivi

ΠΑΡΑΚΜΖΩΝ.

lapsu prius παρακμζων formaverunt, quod sono & sensu carens mutarunt, interposito α, in παρακμάζον. Hanc emendationem liquidius probabo in *Observationibus* meis.

Παράνομος, ἄνομος, ἄδικος, ἄδικος, ἀμαρ-

τία

νία.) Sicemenda. παρανομία, ἀνομία, ἄδικία, ἄθιστος † Παρανομία, ἁμαρτία. Res clara est. Περίτριμμα, τετριμμένον.] Leg. τετριμμένον.

Περιττοί, περισσοί, περίτεχοι.] L. περίτεργοι. Supra περίτεργον explicat etiam περιττόν.

Πρόδρομα - - - τὰ προακμαζόντα σῦκα.] Salmaf. legit, πρόδρομα. Scribe, προδρομοί. Sic enim vocantur τὰ προακμαζόντα σῦκα, apud Theophrast. de caus. Plant. l. V. c. i. Et οἱ δ' Esai XXVIII. 4. ὡς πρόδρομος σῦκ. Aquil. πρωτογένημα. Theod.: πρόμιος. Quomodo Hof. IX. 10. ὡς σκοπὸν ἐν συκῇ πρῶμιον. (ubi Cod. Barber. in marg. πρόδρομον) forte restituere liceat πρόμιον, per ὁμοκλήρον, quod Hesych. explicat σῦκον προακμαζόν.

Πυρὸς δηΐος, ὑπὸ τῷ πυρὸς τῷ πολεμικῷ.) Lege, πυρὸς δηΐος, ex Hom. Iliad. B. v. 415.

- - - - - πρῆσαι δὲ πυρὸς δηΐοιο θύρετρα.

Quem locum respicit, notans ibi ellipsin τῷ ὑπὸ.

Σ.

Σαγγάριος, ποταμὸς Λυδίας καὶ Φρυγίας.) Lege, Σαγγάριος, per duplex γ. De quo. fluvio Arrian. Exp. Alex. lib. I. c. XXX. p. 59.

Σπεῖρον, τὸ καλὸν ἱμάτιον, καὶ τὸ φαεινόν.) L. φαεινόν. Et ita Sup. p. 810. φαεινὸν & φαεινόν legendum, cum simplici κ, ut recte ibidem φαεινόν. Cave vero, τὸ καλὸν in καλὸν ἱμάτιον mutes, cum Viro docto. Ita quidem consonat

sonat sequens *ρακῶδες*, sed non debebat. *Σπῆρα* enim Græci non tantum vocarunt τὰ ράκη, αἰθαλὴ καὶ τὰς ἀμείνους ἐοδῆτας, ut ex Polluce lib. VII. c. XVIII. verissime observavit Vñr Excellentissimus Ezech. Spanhem. *ad Callim.* p. 15.

Σφριγῶν, ἀκμάζων, νεάζων, ἀνέων.] Idem fere Suidas. Dixit Longus in *Pastor.* l. III. p. 79. οἱ δὲ νέοι καὶ σφριγῶντες. Vide sis, illic loci Cl. Moll.

T.

Τάμις, ἡ πιτύα.] Vir doctus emendaverat, *πιτύα*. Recte vero defendit vulgatam lectionem Cl. Bos *Animadv.* p. 135. adducto loco Theocriti, *Idyll.* 12. (non α. ut typi referunt) v. 66. ubi *τάμιον* dicit *coagulum*, in Scholiis *πιτύαν*, pro quo V. Cl. *πιτύαν* restituit. Utrumque firmare valet alter locus ejusdem Theocriti, *Idyll.* 7. v. 16. ubi *νίας ταμίσιον* meminit, pro *recenti coagulo*, & Schol. inter alia: *τάμις* γὰρ ἡ πιτύα εἰρηται, ὡς τὸ θάμιζεν, ἢ ὡς πυκνὸν τὸ γάλα περὶ αὐτὸ σφερόμενον. ἢ ὡς τὸ ταμίον ἐξέσθαι ἀπὸ τῆν χερσῶν. An non potius a *ταμίον*, *secare*?

Τανύφυς, ἀρδύφυς &c.] Leg. *τανύφυς*, quod habet Hesiod. *Ἄσπ.* v. 35. -- *τανύφυς* Ἠλεκτρωνίης.

Τηύσιον, μακτιάα. ουδὲ *τηύσιον* ὅδον ἔλθης. &c.] Hic figenda est major distinctio, atque ita scribendum:

Class. VIII. Fasc. I,

L

• 54

... οὐ δὲ πῦσιν ἰδὼν ἔλθης. Quod hemi-
fychium desum sit ex Hom. *Odys.* γ. v. 316.

Y.

Ἐπισκοπὸν χεῖρα Ἀιχυλῶ. &c.] Scribe
χεῖρα.

Ἐσπληγξ, ἀφεςις, ἀφετηρία &c.] Hinc li-
quet, quando sup. p. 168. Ἀφεςιν, Ἐσπληγξ ex-
plicuit Noster, posteriorem vocem quidem
rescribendam esse Ἐσπληγξ, quod fecit Sal-
masius; minime vero ἀφεςιν in ἀφετηρίαν mu-
tandum esse, ut voluit Vir Doctus. Utrum-
que hic agnoscit Hesychius. Huc referri
potest Joel. I. 20. ἀφέςις ὑδάτων, metaphora
petita a dimissione cursorum e carceribus,
sono facto: quæ in specie dicitur Ἐσπληγξ, te-
ste Schol. Theocrit. ad *Idyll.* η. v. 58.

Φ.

Φλόξ, ἡ τῷ πρὸς,] L. πυρῆς.

Φύγη, Φῦσις σώματῶ, ἡλικία.] Legendum
jubent Viri Maximi, pro Φύγη, Φυή. Certis-
sima emendatio. Ita φυή usurpatur Home-
ro, *Il.* A. v. 114.

Ὁν δέμας, εἰδὲ Φυήν, εἴτ' αἶρ' Φρένας, εἴτε π' ἔργα.

Quem versum imitatus est Apollon. Rhod.

Idyll. v. 37.

Habet quoque Hesiod. *Erg.* v. 129. (coll. *Asp.*
v. 88.) ubi Tzetzes: ὅπου Φυήν.] τὸ μέγεθῶς,
τὴν ἡλικίαν. Non solam quidem, sed cum
formæ dignitate conjunctam, ut recte ὁ πᾶν.

X.

Χρῆς, θέλεις, χεῖρ' ἔχεις.] Aristoph. *Nub.* p. 147.

ἡ χεῖρ. Schol. βέλοισ. Et huc refer illud
μαῖλον χεῖρ, 1. Cor. VII. 21. i. e. *potius elige,
mauvelis.*

Ω.

Ὁκυπόροισι, ταχέα ρεύματα ἔχουσι &c.] Scribe
per ω μέγα. Ὁκυπόροισι. Quod ordo Alphabe-
ti & vox ipsa postulat.

Ὁρεια, τὰ κατὰ τὴν ὥραν γινόμενα &c.] Scribe
Ὁρεια, cum Spiritu aspero. In seqq. Ὁροι,
ὥρεια, φύλακες.] Scribe contra, ὥρεια cum spi-
ritu leni, non autem per ο μικρόν, Ὀρεια quod
G. vult. Est enim ab ὥρα, quod supra expli-
cuit φροντίς, ἐπιμέλεια.

Ὁσπμην, ὀπισπμην.] Scribe, α' πωσπμην.
Sed manum detabula: & hæc (speciminis lo-
co sufficiant. Tu iudices, Erudite Lector,
atque interim memor sis, quod ex Phocylide
citat Plutarchus: (*de Audit. p. 47.*)

Πολλὰ ἀπὸ τῆς ἡλικίας διζήμενον ἔμμενα ἐσθλόν.

ANONYMI (a)

**Schediasma, quo historia
Concilii, quod Sec. XVI. MAN-
TUAM primum, dein VICEN-
TIAM indictum erat,
illustratur.**

ARGUMENTUM.

§. 1. *Occasio hujus scripti. Declarationes Anglorum de Concilio Mantuano & Vicentino. Scripta publica, Hist. Eccles. Sec. XVI. illustrantia, in lucem sunt protrahenda.* §. 2. *Præcipue ad Hist. Conc. Trid. pertinentia. Storrii consilium de nova editione Sarpii Hist. Conc. Trid. cum supplementis.* §. 3. *Optandum, ut ne successu porro destituere-
tur. Supplementa quædam ad Catalogum Fabri-
cii de scriptis ad Concil. Trid. spectantibus promit-
tuntur.* §. 4. *Transitio ad præsens institutum, Hugo Ranganus. De Colloquio Caroli V. cum
Clemente VII. Bononiæ.* §. 5. *Vergerius mittitur
in Germaniam.* §. 6. *Consilia confert cum Electro-
re Saxonix. Ejus Oratio.* §. 7. *Concilium Man-
tuam indicitur. Bullæ Pauli III.* §. 8. *Matthias
Heldus, Pro-Cancellarius Cæsaris, cum Protestan-
tibus de Concilio agit.* §. 9. *Scriptum Protestan-
tium*

(a) *Rogatur ille humanissime, ne nobis, ejus perquam
studiofis, suum nomen celet diutius, sunt enim,
quæ cum eo per literas communicanda sunt. T. d. H.*

tium contra Concilium Mant. Prorogatio Concilii prima, loco non indicato a Pontifice. Declaratio Anglorum. Sarpus notatur. §. 10. Secunda Concilii protractio. Vicentiar locus designatus. §. 11. Altera Anglorum denunciatio speciatim contra Concil. Vicent. Sleidanus notatur. §. 12. Tertia Concilii dilatio. Eam Pontifex invitus suscepisse videri voluit. §. 13. Suspenditur Concilium ad arbitrium Pontificis. De Bulla 1542. evulgata, qua illud Tridentum est indictum. Σχῆμα μνημονικόν hujus Schediasmatis. Appendix sistens titulos nonnullorum scriptorum huc facientium.

§. 1.

Magnam omnino ab omnibus historiarum recentioris Ecclesiasticæ studiosis, iniisse gratiam censendus est, THEODORUS HÆSAEUS, cujus solerti curæ hanc Bibliothecam debemus, quod oppido commemorabilem, ut ipse eam vocat, de Concilio Mantuam indicto, dein, non indicato loco, ad Cal. Nov. prorogato, Anglorum declarationem, cujus copiam ex manu exarato exemplo, beneficio egregii Viri, Jo. Georgii Schelbornii (*) nactus est, in lucem revolvit.

(*) Merito suo hunc nuper laudavit, ipse satis laudatus HEUMANNUS, in Parte XV. Act. Philos. ubi Schelhornianam Conciliatoris Petri de Abano accuratam diligentemque recensionem exhibet, cujus ille libri rarissimi titulum in Miscell. Lipsiens. T.

vocare voluerit. (a) Interest enim ad
communem utilitatem, ut ejusmodi scripta,
mo-

T. XII. p. 86. modo dedit, unde spes enata est,
fore, ut uberior ejus descriptio ab eodem posset
exspectari.

(s) Raritatem exempli, quod Wittebergæ MDXXXVII.
apud Jo. Luffe, proculsum perhibetur in Bibl. hujus
Tom. V. p. 508. ipse nunc agnoscere, necessum ha-
beo, quando ea mihi nondum contigit felicitas, ut
vel unicum potuisssem indagare. Ad manus tamen
mihi est translatio hujus Declarationis germanica,
A. 1538. 4. tribus plagis impressa, omisso loci in-
dicio.

Titulus integer sic habet :

Des Durchleuchtigsten und mechtigsten Königs/
und des ganzen Reichs Engellandt Be-
dencken/ von dem ertichten ausgeschriben/ und
barnach aufgeschobenem Concilio Pauli des Rö-
mischen Bischoffs A. 1538. (numerus hic de
impressione facta est intelligendus)

Versionem hancce ex conditione illius temporis
metiri oportet, quæ alicubi liberior videri posset.
Speciminis gratia liceat nonnulla ex exordio ac
fine delibare. Illud ex his verbis cognoscitur:
Dieweil aller Welt wol betwußt/ daß wir darob ge-
legen haben/ daß allein die Heilige Schrift wider
zu iren Ehren und Wirden gekommen ist/ So ach-
ten wirs daffür/ das uns nicht allein die Christliche
Religion wider auffzurichten/ allen Bleis fürzu-
wenden/ sonder auch den listigen Anschlegen der Bi-
schoff zu Rom/ die keine Zeit die Wahrheit zu verwir-
ren/ unterlassen haben/ zu begegnen/ eigen und ge-
büren wil/ hiezu treibt uns die Liebe/ so wir zur
Wahrheit tragen/ und die Beschirmung der Religion/
so wir langest hievor uns angenommen haben. Die-
weil

mole quidem minora, sed pondere & argu-
mento momentosa, hodieque extent, ac
L 4 sicubi

weit nun der Römische Bischoff Paulus &c. &c. Con-
clusionis verba ista sunt :

So imant under euch ein besser Rath weis / dem
wollen wir gern volgen/ und sonderlich was die Re-
ligion belanget/ wir woln unsers Anschlags nicht ge-
brauchen / wenn uns imant bessers raten wird/
Gott der allmächtige wolt nach unser Herzen Begierd
denselben unsern Rathschlag/ den er uns nach seiner
Güte geben hat / oder ein bessern nicht allein inn
uns meren/ sonder inn alle Menschen ausgießens/
dem sey Ehr und Lob zu aller Zeit. *Hanc ipsam de-
clarationem ex dicta versione Germanica, Hort-
lederus* Tom. I. Lib. I. Cap. XXX. pag. CXI. seqq.
Editionis recusæ, exhibet, in nota adjecta, ad-
dens, *Sleidanum* ejus summam referre, *Surium* ve-
ro ne primoribus quidem digitis eam attingere,
ad convitia prosilientem commentitia, in Com-
ment. rerum in orbe A. 1537. gestarum. Conf.
ad hæc Bibl. Brem. T. V. p. 507. in nota subiecta,
ubi *Surius* allegatur. Cum ab aliquo tempore in
præstantissimi, & laboris, quem institutum suum
requirit, patientissimi viri Jo. Christ. *Lünigii*, col-
lectione Consiliorum Polit. Europ. [Europäische
Staats Consilia] Lipsiæ 1715. fol. edit. scriptum
quoddam Jo. *Wyekei*, in hac ipsa Bibl. T. II. Fasc. I.
n. VI. §. 150. XII. p. 151. commendatum, Tom. I. n. 13.
perlustrarem, memini me in eodem Tom. I. n.
20. hujus, Angliæ Regis de Concilio Mant. sen-
tentiz translationem germanicam observare in-
sertam, quæ, ni fallor, eadem est illi, cujus mo-
do excerpta dedi. Ista enim Collectio *Lünigiana*
jam non est ad manus. Ceterum miror, ill. *Se-
ckendorffum* hujus scripti mentionem ullam inje-
cisse,

scubi temporum, aliorumque casuum inju-
ria, oculis hominum subducta, & fere de-
per-

cisse, fortassis quia & ipsius fugit notitiam. Saltem
mihinon licuit esse tam felici, ut, si quo forte in
loco de eo sermonem faciat, in eum incidere ad-
huc potuissem. *Pallavicinum* jubet *Cel. Hasens T.*
V. hujus Bibl. p. 508. de isto consuli. Verum is
quoque P. I. Lib. IV. Cap. VII. §. I. p. m. 126. ad a.
1538. duo istius Declarationis membra (quorum
summam ex *Sleidano* & *Sarpio* hausisse, neque
ipsum scriptum ob oculos habuisse videtur] bre-
vissimis tangit, nisi statuas, illum respicere quo-
que ad scriptum Regis Angliæ contra Concilium
Vicentiam indictum. *Ubi Pontifex*, inquit, *Conci-*
lium indiceret, *illico* Regis dira in illud conerepa-
bant, tanquam in sacrilegum ac tyrannicum. *Ubi*
ex necessitate ipsum protraheret, alia versa di-
ra perscrepabant, quibus prorogationis consilia ceu
fraudes damnabantur. *Sleidanus* itaque Comment.
Lib. XI. p. m. 320. 321. [editio de a. 1555. Ar-
gent. in 8. habet fol. 273. a.] vel solus sufficientem
ejus recensioem dedit, qui & paulo ante in Pro-
testantium scripto Lib. XI. p. m. 315. sqq. recen-
sendo, judice III. *Seckendorffio* Lib. III. §. LII. ad-
dit. 2. p. 147. diligentissimam accuratissimamque
præstitit operam, quod d. V. Mart. 1537. contra
illam concilii indictionem, publicatum, huic Bi-
blioth. forte aliquando inferetur integrum, a qua
declaratione typis impressa, præter alios Principes,
ad Angliæ Regem ab Electore Saxonæ, missa, oc-
casio sæpe laudatæ Anglorum deductionis arces-
senda videtur. *Sarpio* recensioem (ex qua sua
procul dubio, hausit *Pallavicinus*) *Sleidanianæ*
deberi, eumque nec ipsum scripti inspiciendi oc-
casione habuisse, utriusque collatio, & nimia
in-

perdita sunt; a possessoribus non invidis, &
minime βιβλιοθηκοῖς, in lucem conspectum-
L 5 que

interpretis latini in retinendis Sleidani verbis præ-
fidentia, docent. Sleidanus namque, pro more
suo, non solum dicendi genus, equidem in Angli-
co hoc scripto satis politum, immutavit, nec tenax
verborum exempli authenticæ fuit [conf. p. 321.
loc. cit. cum p. 425. sq. T. V. Bibl. Brem.] sed &
scriptum ipsum tanta dexteritate compendificavit,
ut præter voluptatem, ex comparatione utriusque
capiendam, fides quoque Sleidani in declaratio-
nibus hujuscemodi, aliusque generis scriptis pu-
blicis fideliter summatim exhibendis, hinc vel ma-
xime, & vel unico hoc exemplo adstrui queat. De
cetero optandum esset, ut huic Bibliothecæ inse-
reretur quoque altera Regis Angliæ de Synodo
Vicentina, A. 1538. publicata Declaratio, quam &
ipsam Sleidanus Lib. XII. p. m. 344. & sq. [fol. 294.
a. in edit. Argent. altera de A. 1555. 8.) in nucleo
tradit, qua exponi ait, quomodo Pontifex orbi ter-
rarum illudat. Ubi illa excusa sit, non dicere ha-
beo, cui copiam ejus fieri adhuc non potuit. Au-
ctor marginalium in Comment. Sleidani eam scrip-
tum acerbum vocat. *Horsleder* tamen & hujus
scripti versionem germanicam, ex latino exemplo
A. 1539. per *Justum Jonam*, adornatam, Tom. I.
Lib. I. Cap. XXXI. a. p. 117. usque ad p. 120. con-
servavit. Titulus translationis in vernaculam no-
stram talis est:

Des Durchläuchtigsten/ Großmächtigsten Herrn/
Herrn Heinrichs des Achten/ Königs in Engelland/
und Frankreich etc. Schrift an Kayserl. Majestät/
an alle andere Christliche Könige und Potentaten,
in welche der König Ursach anzeigen/ warum Er gen
Vincenz zum Concilio [welches mit falschem Titel/
Gene-

que postliminio quasi proferantur, instanti-
que subtrahantur interitioni. Unde satis lau-
dari

General genannt) nicht kommen sey/ welche das
Evangelium Christi angenommen/ darzu erschie-
nen (*) Aus dem Latein verteutschet durch Justum
Jonam. 1539.

Initium scripti ita habet: So neulich in unserm/
und aller unser Unterthanen Namen/ ein Buch ge-
schrieben/ und an Tag gegeben ist/ darinnen anug-
sam und überflüssig viel Ursachen angezeigt/ warum
wir das Concilium verworffen/ welches der Römische
Bischoff --- erdichtet hat/ ersilich als solte es zu Man-
tua seyn/ darnach ohne Ausdrückung einiges Orts oder
gemisser Stelle/ seines Gefallens/ auff 1. Cal. Nov.
erstrecket etc. etc. subscriptum est Londini 6. Idus
April. (1538. intellige) Ad extremum moneo, scri-
ptoribus a summe Ven. Th. Haseo loc. cit. allega-
tis, qui prioris Anglorum declarationis mentionem
fecerint, addi quoque mereri Innoc. Gentileto, in
luculento scripto, cui tit. Examen Canonum ac de-
cretorum Concilii Trident. &c. 1690. 8. recusio,
[de quo libro proxima occasione nonnulla mihi ob-
servata suppeditare licebit] Hujus huc pertinens lo-
eus, Lib. II. §. 2. p. 28. dignus est, qui excerpatur:
*Decrevit igitur, inquit [de Paulo III. loquitur] tra-
mitem Adriani antecessoris sui, repetere, menseque
Julio (junio dicere debuit) anni XXXVI. Occu-
menicum Concilium indixit, quod Mantua haberetur.
At huic indictioni Protestantes Angliaque Rex intercesse-
runt, suasque recusationum causas, quibus afferebant,*
hoc

[*] Videtur mihi hic mendum typographicum late-
re; nam infra probatum dabo, scriptum hoc edi-
tum esse ante, quam tempus inchoandi Concilii ad-
esset.

dari non potest virorum quorundam celebratissimi nominis industria dexteritasque; qui nulli pepercerunt labori, nullis sumptibus, in ejus generis scriptis, quæ publico nomine censerentur, & vel civilis, vel Ecclesiasticae historiae capita illustrent, colligendis, separatisque in voluminibus, comprehendendis, ac publici juris, cum antea paucorum fuerint, faciendis.

§. 2. Omnium vero maxime, non tam meo, quam aliquot virorum de re literaria dudum bene merentissimorum judicio, illa scripta ex tenebris eruenda, & ab interitu vindicanda sunt, quæ tempore & occasione Concilii Tridentini, diversis in locis, ac in ipsis Pontificiorum terris, Italiaque ipsa, in lucem producta sunt, quæ multa, ut ab auctoribus Romanæ Ecclesiæ additis, conscripta, testimonia veritatis continent luculentissima; quæque adeo Pontificii, omni
ad-

hoc concilium suspectum, & in loco suspecto indictum, quo nec tutus, nec liber accessus ipsis pateret, scripto publicari curaverunt. Sed ad hoc addebat Rex Anglicus, nullam esse convocandi concilii potestatem penes Pontificem, hoc Imperatori esse, & Regum munus: se Bullas ejus, decreta & Constitutiones omnes, nibili facere & aspernari; & pro irritis habere, quotquot Concilia a Pontificibus, citra Imperatorum & Regum Christianorum, consensum, convocata fuerint. Episcopos certe & Praesules Regni sui ad Concilium, quod legitime indictum fuerit, alia, quam Pontificis, auctoritate, missurum se pollicetur. Haftenus Gentiletus,

adhibito studio , suppressere, & ex conspectu nostrorum tollere , annuntur. Quocirca, præter alios, VIR summe venerabilis, Joh. Andr. *Schmidius* , in Contin. Introd. Sagitt. p. 1440. sq. haud immerito , applausu suo maectavit institutum illud in Cel. *Struvii* Bibl. antiq. A. 1706. p. 219. sqq. judiciis eruditorum à Cl. *Storrio* submissum, cujus scopus erat, novæ, quam meditabatur, Sarpianæ Conc. Trid. historiæ, editioni, utraque lingua Ital. & lat. adornandæ, varia monumenta, ex ipso Concilio prodeuntia, illamque historiæm comprobantia, quæ quidem olim excusa sigillatim, sed divendita statim & jam fere, ignota sunt (Ven. Schmidii stilum, agnoscis) addere, eaq; aut suis quibusque locis inserere, aut uno volumine constipata exhibere. (b)

§. 3.

(b) Consilium hoc, una cum adjecta ejusmodi monumentorum serie, Bibliothecæ antiquæ *Struvianæ* insertum, non habet auctorem Cel. *Struvium*, uti quidem persuasi erant Duumviri Summe Venerandi, Jo. Andr. *Schmidius*, & Joh. Alb. *Fabricsius*, ille quidem in Contin. Introd. Sagitt. ad H. E. p. 1440. 1441. hic in Bibl. Græc. Vol. XI. p. 700. Ipse enim *Struvius*, cum anno MDCCX. Bibliothecæ suæ antiquæ titulum Thesauri variae eruditionis, ex Scriptoribus potissimum Seculi XVI. & XVII. collecti, præfigeret, Diss. sua de *Jure Bibliothecarum* in fine adjecta, præfationem quoque præmisit novam, in qua, præter alia, viros illos

Cle-

§. 3. Jam etſi horum Sarpianæ hiftoriæ ſupplementorum, quorū catalogus in Bibl. antiq. datur, pleraque in Labbeana Conciliorum collectione, reperiuntur, id quod in diligentiffime congeſto, omnium fere ſcriptorum ad Concilii Trid. pleniorē cognitionem facientium, indice (c) Bibl. Gr. Vol. XI. inſerſo, ſuo loco, p. 700. annotavit laudatus Fabricius; attamen, cum nonniſi paucorum ſit, tantum opus conſulere; iſta vero ſupplementa Sarpiano libro inſigni ornamento ſint futura, utilitatem quoque egregiam ſpondeant; optandum utique foret, ut ne inſtitutum illud ſucceſſu in-

Clariff. nominatim producit, quorum induſtriam operamque in adornanda iſthac Bibliotheca, eſſet expertus fideliffimam. In horum numerum etiam refert Jo. Phil. *Storrium*, ſacrorum tunc apud Heilbrunnenses & Gymnaſii Inſpectorem, qui inſignium rei ſacræ & literariæ jaſtura, paucis abhinc annis, rebus humanis exemptus eſt; cujus potiſſimum eſſe conſilium, ait, de nova operum Sarpianae editione. Id quod monere hic viſum eſt.

(c) Ad hunc indicem analeſta quædam adducturus, prævideo, ſpatii, quo circumſcribor, anguſtiam, id conſilium alii occaſioni, quando de Gentileti Exam. Conc. Trid. nonnullas obſervationes ſupplementabo, reſervari jubere. Id unum in præſens obſervo, epiſtolam Pontif. Pii V. ad Archi-Epiſc. Bremaſem pro recipiendo Concilio Trident. datam, ibique pag. 710. memoratam, forte illam eſſe, quæ in hujus Bibl. T. II. Faſc. II. a. IX. pag. 386. ſqq. exſtat.

in posterum destitueretur, quin potius; ut collectio ista laudatorum, aliorumque similia, quotquot sequenti tempore reperiri potuerunt, monumentorum, separato volumine, ex voto complurium solidioris Hist. Eccles. ut par est, studiosorum, susciperetur. Inserviunt huic proposito binæ, eæque luculentæ ejusmodi scriptorum recensioni, altera quidem *Schrammio Schmidiana* (d) in contin. Introd. Sagitt. p. 1432. sqq. data, & Celeb. nominis Viro, Dn. D. Christ. Matth. Pfaffio, in conspectu Act. Publ. Eccles. Germaniæ (qui & in Fabricii Bibl. Gr. Vol. XI. p. 129. seqq. reperitur, add. omnino Act. Erud. Lips. Lat. A. 1721. p. 350.) ad A. 1545. laudata; altera *Fabriciana*, in libro, modo citato, p. 693. & sqq. exhibita.

§. 4. Sed mihi quidem pauca ad historiam Concilii, *Mantue & Vicentie*, Sec. XVI. habendi, pertinentia, nunc dicere,

(d) Quam Summe Venerabilis Abbas! Mariæ-Vallensis hic expectare jubet plenioram notitiam historicam de hoc Concilio, a Viro Cel. Dn. D. Jona Conrado *Schrammio*, Collega ipsius præstantissimo, peculiari scripto edendam, cujus delineatio, collectaneis Schmidianis locupletata, in laudata Cont. Introd. Sagitt. speciminis gratia proponitur, ea quoque, si prodiret, haud parum faveret profligando feliciter isti proposito; neque enim, quod sciam, adhuc lucem adspexit, videturque maxime Rever. Auctor malle hic quidem composuit, quam festinantius agere.

cere, animus sedet. Multæ exstant multorum, diversæ sæpe ac dispersæ de hac narrationes. *Mantuan* Clemens VII. (*) & Paulus III. Pontifices Romani, locum concilio aptissimum, peculiaribus ex causis, judicarunt. Certe jam A. 1533. Legatus Pontificius, *Hugo Rangonus*, (e) Rhegien-

(*) Obiter hic observari velim, de colloquio, quod sub finem A. 1532. Imperator Carolus V. cum Pontif. Clemente VII. Bononiæ de religione & concilio habuit (cujus mentionem injicit, sed paucis, *Sleidanus* Lib. VIII. p. m. 229. (fol. 194. b. edit. Argent. in 8. de A. 1555.) fufius vero *Pallavicinus*. T. I. Lib. III. C. XII. Seckend. L. III. §. XI. p. 30. notitiam haud sane vulgarem suppeditari in T. V. Declamationum Phil. *Melanchthonis*, fol. 88. sqq. quam ipse Melanchthon in Historiæ Caroli omiffam esse scribit, maxime vero dignam judicat memoria & consideratione posteritatis. Hanc prolixam notitiam elegantissima prorsus manu olim descriptam, reperio in fine editionis meæ *Sleidani* Comment. de A. 1555. Argent. in 8. excusæ apud Wendelinum Rihelium, ex cujus officina paulo ante, eodem anno, editio princeps in folio, quam & ipsam possideo, prodiit.

(e) Ita nomen ejus audit *Sleidano* & *Seckendorffio*, aliisque. *Gentiletus* Randonem (nisi operarum typographicarum hic subfit aberratio) Paulus *Saxpius* Rangonem, *Pallavicinus* nunc Rangonem, nunc Rangonium, eum vocant in locis statim citandis. Ugo, sine additamento, appellatur in literis Clementis VII. ad sex Electores, Bononiæ d. 20. Febr. 1533. datis, quas Seckend. exhibet in Comment. de Lutheranismò, immortalì opere, Lib.

gienſis Episcopuſ, in oratione (f) ad Electorem Saxoniz Jo. Fridericum, præter Placentiam, aut Bononiam, Mantuam ſane Pontifici haud videri fore, ait, incommodam, optione tamen uniuſ ex iſtis tribus urbibus, ab eodem permiſſa. Poſt obitum Clementis VII. (qui in diem XXV. Sept. Lib.

Lib. III. §. 17. p. 42. 43. Eodem A. 1533. Clemens VII. ad Franciſcum I. Galliz Regem, de indiſtione Concilii generalis, epistolam miſit, quæ una cum Regis reſponſione, Tomo XXXV. editionis Conciliorum Regiz, (cujus magnifici operis ampliffimam deſcriptionem nuper dedit ille ævi noſtri Varro, in Vol. XI. Bibl. Græc. a 337. uſque ad p. 735.) inſerta legitur. Copioſe hic legi merentur les Memoires de Meſſ. *Martin du Bellay*, Seigneur de Langey, Lib. IV. ad Annum 1533. fol. m. 105. ſqq. edit. Pariſ. 1572. fol. quos commentarios laudat Sammarth. in Elogiis Gallorum Lib. I. num. VII. ſect. 3. p. 21. Edit. recent.

(f) Hujus orationis ſententiam refert Sleidanuſ Lib. VIII. Comment. circa fin. p. m. 229. ſqq. (edit. princeps in fol. Argent. 1555. excuſa, habet fol. 127. b. ſq. altera vero editio Argent. eodem anno 1555. in 8. impreſſa, fol. 194. b. 195. a.) Hunc in Summa hujus orationis tradenda, ſecutuſ videtur Sarpiauſ in Hiſt. Conc. Trid. Lib. I. p. 70. edit. Francof. 1621. 4. Add. Pallavicinuſ in Hiſt. Conc. Trid. P. I. Lib. III. cap. XIII. §. 4. ſqq. p. m. 107. & Innoç. Gentileſ in Exam. Conc. Trid. Lib. I. §. 20. p. m. 20. Inprimis conf. Seckend. Lib. III. §. 17. d. 42. ſqq. neque poenitebit inſpexiſſe finem §. XII. luculentæ commentationis de vita Jo. Wyckii, qua Theod. HAAÆUſ, Bibl. hujus CL. IL. Faſc. I. ſect. VI. or-

1534. incidit, (*) vid. præter alios Pallav.
Lib. III. Cap. 16. §. 8. p. 106. Seckend. Lib. III.
Class. VIII. Fasc. I. M ad

navit, cujus vid. p. 151. adde tamen & p. 854. Tomi VII. Fasc. V. Ceterum notari velim, hanc Rangoni orationem typis Georgii Rhavv, Witteb. 1537. quo anno & loco, communis quoque Saxon. Elect. & Protestantium ad eam responsio, Sleidano loc. cit. recensita, prodit, esse impressam. Exhibet utrumque scriptum etiam Hortlederus de causis belli German. T. I. Lib. I. cap. XV. & XVI. p. 71. sqq. qui & id ipsum extare scribit in Tomo II. Islebensi operum Lutheri, ad A. 1533. ubi confer partem I. Historiæ Bibliothecæ Fabricianæ, sum. LXXXIV. p. 469. Consuli porro hic possunt, warhastige Beschreibung den geistl. und weltl. Sachen von 1500. bis 1559. qui liber Sleidano oppositus, Coloniz 1559. fol. apud Casp. Gennep prodit, pag. CLXXXVIII. Lamb. Hortensius de bello Germanico Lib. I. p. m. 14. Edit. 1560. 4. Basil. Laur. Surrius Comment. rerum in orbe gestarum ad Annum 1533. p. m. 231. qui ad convitia simul abit. (De cujus variis editionibus vid. Cel. Fabric. Bibl. Gr. Vol. XII. p. 196. quam vero producit edit. Colon. 1603. 8. illam ipsam esse credo, quæ mihi in manibus est, Colon. apud Arnold. Quentelium A. M. DC. II. 8. impressa,) Dav. Chytraeus in Saxon. Lib. XIII. p. 342. Pont. Heuterus rerum Austr. Lib. X. c. 9. Mich. Lzyngerus in bipartita septem temporum historia, germanicè scripta, & Coloniz 1586. 8. edita, qui liber res continet ab A. 1515. ad A. 1585. gestas, ad A. 1533. p. 470. sqq. qui Sleidani recensionem fere transcripsit.

(*) Hinc male scribit Mart. Zeillerus in tract. de celebribus Historicis, Chronologis & Geographis, P. I. pag. 63. Franc. Guicciardini Histor. libros de-

688

ad Sect. 8. p. 73.) Successori ejus Paulo III de concilio promovendo, erat cogitandum. Is ut magnum semper præ se tulit studium, conventus universalis congregandi, quod fueritne genuinum; nec ne? quilibet prudentiorum facile judicabit: (g) ita nihil videri volebat intermittere eorum, quæ ad exequendum hoc propositum facerent.

§. 5. Statim igitur hanc sibi operam dandam esse, ratus est, ut Petrum Paulum Vergerium, suum & antecessoris sui, legatum, paulo ante ex Germania revocatum, eodem remitteret, hoc quidem consilio, ut; Protestantibus serio, ut videri volebat, suo nomine offerret concilium, tollendis de Religione ortis dissidiis, destinandum, ceterum Mantuæ futurum significaret. (h) Audiamus nominatim Paulum Ve-

linere in anno 1532. quo Clemens VII. mortuus sit; quippe quos constat usque ad A. 1534. pertingere, qui & emortualis hujus Pontificis annus fuit.

(g) Vid. tamen Pallavicin. in princ. Cap. XVII. lib. cit. Paulus Venetus lib. I. p. 79. sqq. & Seckend. Lib. III. §. 33. p. 94. item denunciatio Anglorum, Bibl. hujus Tom. V. reperiunda, p. 509. aliique, quos singulos nominare nec vacat, nec necesse est.

(h) Confer omnino Sleidanum, Lib. IX. p. m. 245. (sed fol. 208. 2. edit. Argent. 1555. 8.) Maimburg in Hist. Luther. Lib. III. sect. 10. p. 94. collata Seckend.

Venetum, qui Lib. I. p. 80. sq. quamvis, inquit, Pontifex tot tamque manifestis documentis ostenderet, se concilium cogitare, quod omnibus esset satisfactorum, & Germanos in rectam viam reducturum; Curia tamen Romana, & in ea, qui ab intimis ipsi erant, in hoc negotio tractando, consiliis, palam profitebantur, concilium liberum extra Italiam conscribi non posse, neque in Italia alium a Mantua locum videri idoneum. Haftenus verba Sarpii?

§. 6. Ipse Vergerius A. 1535. Electorem Saxoniae, Pragae, (quo redux ex Austria, rebus cum Ferdinando Rege confectis, concesserat) domum rediturum, de concilio ibi interpellans, quod ad locum attinet, ait Pontifici gravibus de causis Mantuam solam placere, quae verba sunt Sleidani, Comment. Lib. IX. p. m. 253. (edit. Argent. secunda de A. 1555. 8. habet fol. 215. a.) (i) nec vero

M 2

Pon-

ckend. annot. §. XXXIII. add. Pallav. Cap. XVIII/ §. I.

(i) Hæc Vergerii ad Saxonem oratio, una cum Protestantium responso, a Sleidano Lib. IX. p. m. 255. (fol. 216. a. Edit. Arg. 1555. 8.) recensito, typis prodit Witteb. apud Ge. Rhavv, 1537. compareret quoque in Tom. II. operum Lutheri Isleb. edit. ad A. 1535. vid. Hist. Bibl. Fabric. P. I. n. 84. p. 469. item Tom. I. Lib. I. Cap. XIX. & XX. p. 82. 83. sqq. operis eximii Hortlederiani; ubi vide, quæ

Pontifici solj, sed & Cæsari & Regi Galliarum eundem probari locum, idem postmodum retulit Vergerius apud eundem Electorem, vid. Seckend. Lib. III. §. 34. p. 97. ubi & notabilis est Lutheri, quocum & ipse Vergerius hac super re consilia agitavit, ad Electorem responsio. Ex quibus, opinor, satis liquet, Pontificem Romanum gravibus de causis, quas præter alias, vel solæ Protestantium & Anglorum, de concilio Mantuam indicto, declarationes, detexere, concilium, si quod vel invitatus cogere deberet, Mantuæ potissimum haberi, præoptasse.

§. 7. Reverso igitur Romam Vergerio intercedentibus Romæ inter Cæsarem & Pontificem Mense Aprili, MDXXXVI. de concilio deliberationibus, cum Mantua utrinque placeret, ipsa tandem Bulla seu Diploma Pontificium, IV. Nonas Junii, A. 1536. exaratum, emanavit, quo Concilium ad diem XXIII. Maji, A. 1537. Mantuam, locum diu ante optatum, legitur indictum. (k) Locus Mantuæ electus est, (inquit Seckend.

quæ ipse Hortlederus breviter notavit. Ceterum adde Lamb. Hortensium Lib. I. Belli German. p. 14. 15. Laur. Surium Comment. rerum in orbe inde ab A. 1500. gestarum, p. 279. 280. ad a. 1535. qui vero neque hic à scommatibus sibi potuit temperare.

(k) De auctoribus hujus bullæ, aliisque circumstantiis, vid. Sarpus Lib. I. p. m. 86. Pallav. Lib. III. Cap.

ckend. Lib. III, p. 126.) dissuadente Verge-
rio, qui prius Germanorum consensum im-
M 3 pe-

Cap. XIX. §. 10. p. m. 113. inprimis Seckend. Lib.
III. §. XLV. p. 126. Laur. Surinus ad a. 1536. p. 293.
Ludov. Guicciardinus in Comment. de rebus me-
morabilibus, quæ in Europa, maxime vero in Bel-
gio, ab undetricesimo usque in annum M. D. LX.
evenerint, P. P. Kerckhovie Actiophanensi inter-
prete, Antverpiæ 1566. 8. edit. Lib. I. pag. 61.
Lamb. Hortens. de Bello Germ. Lib. I. p. 18. ali-
que. Petri Suavis Polani errorem, qui in diplo-
mate ad d. XXVII. Maji, 1537. concilium a Ponti-
fice indictum fuisse, scripsit, ipse Pallavic. loc.
cit. recte emendavit. Ipsum diplomata summam
recensetur a Sleidano, Lib. X. p. m. 289. sq. (edit.
1555. Argent. 8. fol. 246. a. b.) & Sarpio Lib. I. p.
36. Sleidani recensionem, ex versione illorum
Comment. germanica desumptam, totam fere (ex-
ceptis nonnullis in fine, quæ omissa sunt) legere
licet in der wahrhaftigen Beschreibung geistl. und
weltlicher Handel / ex typogr. Casp. Gennep, pag.
CCXXVIII. CCXXIX. Eam vero integram in ver-
naculam nostram conversam, ex recentiori quadam
Sleidani translatione, depromptam exhibet Mich.
Eyzinger, Austriacus, in Septem Temporum Histo-
ria, german. scripta, ad a. 1536. p. m. 503. sqq.
Germanica vero dicti diplomatis versio, quæ sine loci
mentionem, in forma quadrifariâ complicata, impres-
sam, & sex foliis constantem, in manibus teneo,
quamque Wittebergæ 1536. procusam, suspicor,
hunc gerit titulum: Die Ausschreibung eines ge-
meinen freyen öffentlichen Conciliums zu Mantua.
Auf den 23. Tag May, im 1537. von Päpstlicher
Heiligkeit Paulo dem dritten zu halten etc. Bulka
vertheußt. Exæte omnia exhibet, quæ latinum
habet

petrari debere contendebat : admissum tamen ejus monitum fuit, ut in diplomate ind-

habet exemplum. Eadem translatio, paulum tamen immutata, reperitur sub lit. F. IV. b. &c. in collectione quadam Wittebergæ 1537. 4. ap. Ge. Rhavv edita, de qua infra in append. cui tit. *Wartbafftiger Unterricht egllicher Handlungen* &c. quamque ab Hortledero exhiberi, ibidem memorabitur. Idem hoc diploma in vernaculam nostram transfusum reperiri in Tomo VI. Altenb. operum Lutheri, fol. 1054. sq. Seckendorf. Lib. III. p. 126. perhibet; apud Hortlederum T. I. Lib. I. C. XXII. p. m. 87. sqq. idem german. legitur exemplum, ex collectione Witteb. laudata de promptum. Ipsum autem latinum exemplar, quod possideo, (Romanum credo ipsum, in fronte insigni Pontificio ornatum, 7. foliis constans, formæ, quam quarti ordinis vocant) hanc gerit rubricam :

S. D. N. D. Pauli divina providentia P. P. M.
Bulla indictionis sacrosancti generis concilii.

Quod ipsum, à viginti sex Cardinalibus scriptum, pro egregio suo, ejusmodi scripta colligendi & conservandi studio, olim Politicis suis Imperialibus, Francos. ad Mœn. MDCXIV. in fol. editis, Parti XXVII. n. III. p. 1197. sqq. inseruit Melch. Goldastus, eique statim subjunxit Protestantium contra illud evalgatam declarationem, cujus & nos mox injiciemus mentionem. Obiter observo, inter collectiones Goldastianas illam, Politicorum Imperialium titulo insignitam, & raritate & præstantia esse commendabilem, cujus recensionem legere licet in Bibliothecæ Historicæ, Hamburgi editæ, meritoque continuandæ, Centuria VIII.

ditionis omitterentur verba , secundum
formam præcedentium Conciliorum , ut sci-
licet spe quadam liberi Concilii inescarentur
Protestantes. Interea Paulus III. ut univer-
so orbi patefaceret , quam serio de emen-
datione religionis & morum cogitaret , die
XXIII. Sept. 1536. aliud diploma emisit,
quod repurgationem urbis & curiæ Roma-
næ haberet pro scopo , ut sua nimirum do-
mo repurgata (verba sunt Pauli Sarpilii) re-
liquas facilius repurgare liceat. Sed merum
fucum fuisse , Seckendorffius , & quilibet
prudenteriorum cum illo , rectissime arbitra-
tur. (1)

M 4

§. 8.

art. 100. p. 342. sqq. cumque in antecedentibus
articulis omnium collectionum Goldasti , aliorum-
que ejus operum sistatur enumeratio descriptio-
que , nulla alia , credo , quam raritatis ex causa ,
factum est , ut dictum Polit. Imper. Volumen , post
interjectas alias aliorum librorum sectiones , ultimo
articulo velut postliminio recenseretur. Ceterum
adde & Pauli III. Bullam indict. Conc. Trid. 1542.
p. m. 3. 4.

- (1) Evolvatur Seckend. Hist. Luth. Lib. III. §. 50.
p. 136. Petrus Suavis Polanus Lib. I. Hist. Conc.
Trid. p. m. 86. Sleidanus sub fin. lib. X. p. m. 293.
(sed fol. 249. b. edit. Arg. 1555. 8.) qui & aliam
delectorum quorundam Cardinalium & Episcopo-
rum , emendationem , scripto comprehensam , sed
minime , ut ait , representatam , nec in publicum
eductam , in fronte Lib. XII. fuse recenset , quæ o-
mnino huc referenda est. De hoc , ni fallor , scri-
pto

§. 8. Sub initium sequentis anni, M. D. XXXVII. qui Concilio destinatus erat, inter Cæsarem & Protestantes varie adhuc, per Legatum seu oratorem Imperatoris, Mat-

pto, Paulo III. jubente, concinnato, & exhibito A. 1538. vid. Cl. Fabr. Bibl. Gr. vol. XI. p. 114. conf. infra not. (p) Prioris vero versionem germanicam Seckend. l. c. extare scribit T. VI. fol. 1057. (sine dubio operum Luth. Altenb. multis Tomis impress.) sed oblitus est indicare, eandem occurrere apud Hortlederum in descriptione belli Germ. T. I. Lib. J. Cap. XXIV. p. m. 91. sqq. qui illam desumit ex sæpe citata, & infra adhuc memoranda collectione: *Warhafftiger Unterricht eylicher Handlungen* &c. hic enim ultimo loco, lit. O. reperitur. Scripta est d. XXIII. Sept. 1536. adeoque emendandus est numerus 22. in recusa operis Hortlederiani editione. De alio scripto rarissime obvio, illique deliberationi, quam Sleidanus initio lib. XII. adducit, consimili fere, alia forte occasione in hac Bibliotheca agetur. Quid? quod cum præter duos alios Episcopos, auctorem agnoscat Robertum Vuacopum, Archi-Episcopum Armacanum, cœcum natum, (ita enim subscripsit ipse) forte ab instituto hoc haud erit alienum, illud, unicam phylaram non multum quippe excedens, in hac ipsa Bibl. recudi, ut specimen exstet, ex quo ea illustrentur confirmeturque, quæ optimus HEUMANNUS in Diss. de cœcis videntibus. (in hac Bibl. T. V. p. 370. laudata, & in Pœcile ejusd. T. I. Lib. I. recusa à p. 139-161.) de illo ipso docto cœco, quem ex Gilb. Genebrardi auctoritate Robertum Mancopium vocat, Wacopium vero, & rectius, secundum Miræum ibidem quoque appel-

Matthiam Heldum, Procancellarium ejus, de modo, forma, & sede Concilii, deliberabatur, Mantua, ab ipso quoque Cæsare varias ob causas, illis proposita. Pertinet huc omnino scriptum, infra porro memorandum, cui tit. *Barhafftiger Unterricht etlicher Handlungen* n. quod Witteb. 1537. 4. evulgatum, Hortlederus T. I. Lib. I. Cap. XXV. p. 93. sqq. recudi fecit. Diligenter, quæ utrinque acta sunt, exponit Sleidanus ab exordio Lib. XI. conf. Surium, Sleidanum, Sarpium, Pallav. Seckendorfium, alios, ad dictum annum; add. Lamb. Hortens. L. I. p. 18. 19. 20.

§. 9. Hinc ubi prolixè satis causas suas, cur Concilium recusare ipsos oporteat, privatim primum; Matthiæ Heldo Smalcaldiæ exposuissent, tandem die V. Martii 1537. ex Smalcaldi Declarationem in publicum edunt, qua causas recusatæ Synodi a Paulo III. indictæ, universo orbi manifestant. (m) Hæc
M 5 de-

lat, haud injuncte literis prodidit. Adjungere & tum forte licebit specimen quoddam poeticum Camilli Falconeti, cæci Senensis, ab eodem laudati.

[m] Hæc non minus commemorabilis, atque Anglorum declaratio, ad manus mihi est, uti ex officina Ge. Rhavv. Vitebergæ MDXXXVII. in forma quadripartita, duabus plagulis, prodiit, talemque præfixum habet titulum:

Causæ, quare Synodum indictam a Romano Pon-

denunciacione motus forte Pontifex, nescio quem a Principis Mantuani, Friderici, objectis

Pontifice Paulo III. recusariat Principes, Status & Civitates Imperii, profitentes puram & Catholicam Evangelii doctrinam. Vitebergæ MDXXXVII.

Subscriptio hæc est: Ex Smalcaldia die quinto Martii, Anno Domini 1537. Resque & ordine fecit laude dignissimus Goldastus, quod eam Politicis Imperialibus, P. XXVII. n. IV. p. 1200. sqq. inseruit, ut paullo ante sub fin. not. (k) dictum est. Titulus, quem ibi observo, sic habet:

Protestantium Imperii statuum rationes, cur Synodus illa, quam Paulus Roman. Pontifex, ejus nominis III. Mantuæ celebrandam parum candide indicit, & se habiturum esse significat, neque æqua videri possit, neque utilis Ecclesiæ: unde & ab iis, qui sacrosanctum Evangelium ineffabili DEI misericordia revelatum, acceperunt, atque Ecclesiæ Christi consultum esse volunt, optimo jure, ut suspecta, reculari debeat: Regibus & Monarchis præsertim exterarum nationum, adeoque omnibus bonis viris expositæ, Anno, M. D. XXXVII.

Subscriptio: Ex Smalcaldia d. 5. Mart. A. Dom. 1537. hic est omissa. Jam ante Goldastum, hoc scriptum a D. Quirino Reutero, Profess. Heidelberg. in collectione quadam, Offenbaci, 1610. 4. edita, cujus contenta exhibet Fabric. Bibl. Gr. Vol. XI. p. 706. recusum est. Hanc collectionem inter libros rariores numerat Schmidius in T. II. Introd. Sagitt. p. 1442. An & ab aliis integra sit exhibitæ, me fugit, certe perillustri Seckendorffio Goldastiana hæc illius scripti iteratio videtur fuisse incognita. Eodem Anno 1537. hujus recusa-

His sibi difficultatibus, mutuatur prætextum,
in Anglorum quoque mox commemorando
scri-

sationis translatio germanica Wittebergæ apud
Ge. Rhavv, 5. plag in 4. impressa est, quæ & ipsa
mihi ob oculos versatur, hoc tit:

Ursachen / so die Chur- und Fürsten: auch
Stende und Stedte der Bekenntniß warhafft-
tiger/ gödtlicher/ und Evangelischer Lehr/ al-
len Königen/ Hoheiten und Potentaten der
Christenheit/ durch ir Schreiben zu erkennen
gegeben/ darumb sie Pabst Pauli, des Namens
des dritten/ ausgeschriben Concilium, das
Er auf den drey und zwanzigsten Tag Maii
schießkünstig/ gegen Mantua angesetzt/ billig
vordecktig/ auch zu gemeiner Christlichen Ei-
nigkeit/ nicht dienstlich achten und halten.
Wittenberg/ Anno M. DXXXVII.

Ultima verba in latino exemplo: Commendamus
itaque nos &c. Versio hæc non habet, quæ ta-
men titulus videntur esse quasi intexta. Hanc
ipsam translationem Hortlederus T. I. Lib. I. Cap.
XXIX. p. 104-111. refert integram, ubi conf.
notam ipsius de Cochläo. Breviter hanc renun-
tiationem tangit, præter Cochläum, & Surium,
cavillantem, p. m. 304. Mich. Eyzingerum loc.
cit. p. 515. 516. Gentileus loco in not. [a] sub
fin. supra citato, & Paulus Sarpus Lib. I. p. 89.
Quam scite illam Sleidanus Lib. XI. p. m. 315. sqq.
(fol. 268. b. sqq. in edit. Argent. de A. 1555. in 8.)
repræsentet, comparatio quemque edocebit. Au-
diamus Ill. Sockend. Lib. III. §. LII. p. 146. scri-
bentem: Plura postea [de Protestantibus loquitur]
d. 5. Mart. edita publica recusatione, deduxe-
runt, quorum compendium fidele & accuratum
Sleidanus p. m. 315. ad 320. exhibuit. Idem in
ad-

scripto mire exagitatum; atque alio, d. XX. Maji, A. 1537. diplomate edito, Concilium in Calendas usque Novembr. hujus anni, prima vice prorogat, nullo interim loco, quo id celebrandum esset, determinato. (n) Quæ bulla

addit. II. p. 147. ubi de hoc recusationis libello, d. 5. Mart. [1537.] subscripto, mentionem injicit, addit: Editus fuit latine & germanice, &, ut videtur, in gallicam etiam & italicam linguam postea translatus. Germanicum exhibet Hortlederus T. I. C. I. c. 29. Quanquam vero, ita pergit, apud Sleidanum egregia ejus reperitur recensio, summam tamen, ne lectorem alio ablegem, paucis exponam. Post ubi illam summam adduxit, hæc subjicit: Hunc libellum, typis excusum, insinuandum receperunt Elector & Landgravius, additis literis a se, suo & sociorum nomine subscriptis; Elector nempe scripsit, & exempla misit Regibus Angliæ, Scotiæ, Poloniæ, Hungariæ, & reliqua. Hæc ille. En, ut sæpe dictum, occasionem declarationis Anglicæ.

(n) Hanc prorogationem, si non inter prospera, certe non inter mala, referendam esse, statuit Sekend. Lib. III. §. LVIII. p. 161. conf. Sleid. sub fin. Lib. XI. p. m. 320. (fol. 273. a. Edit. 1555. Argent. 8.) Sarpus Lib. I. p. 90. Pallavic. Lib. IV. Cap. III. & cap. IV. §. 1. p. m. 119. inprimis adde Regis Angliæ scriptum, cujus alterum membrum de ea bulla agit, quæ ad Cal. Nov. concilium distulit, p. 522. Bibl. Brem. His adde Bullam Pauli III. 1542. editam, qua Concil. Trid. indixit, p. m. 4. §. in Phil. Chiffletii editione Conc. Trident. Lud. Guicciardinum in libro §. VI. not. (i) citato, Lib. I. p. m. 80. Mich. Eyzingerum ad A. 1538. p. m. 520.

bullā vix dum in Angliam erat perlata, cum scriptum illud memoria & cognitione posteritatis utique dignum, Regis Angliæ, ejusque Regni Procerum nomine, in vulgus dimanaret, cui omnino, præter memorata Pontificis diplomata, ansam præbuisse creditur paullo ante laudatā Principum, Statuum & Civitatum Imperii, puram Evangelii doctrinam profitentium, typis impressa, & in Angliam quoque transmissa declaratio. (o) Dicta

(o) Male hinc suam narrationem connectit Sarpinus, quando, paullo ante de dilatione Concilii ad Cal. Nov. locutus, lib. I. p. 90. Angliæ Rex, inquit, interea suo & Procerum regni nomine, scriptum evulgat contra Concilium, &c. Cum tamen post editum prorogationis diploma, illud sit publicatum. Restius Sleidanus loc. not. (n) allegato, ubi de producto Concilio verba fecerat, subiungit: Non multo post Angliæ Rex, & suo, & Regni Procerum nomine, scriptum evulgat, & reliqua. Ac quandoquidem hæc ipsa verba aliaque sequentia, Sarpianus interpres tam fideliter retulit, ut a Sleidani verbis discedere, religioni fere sibi duxerit, cur non & illam connexionem: non multo post: retinuit, & cur maluit particula sua: interea: lectores suspensos teneri, fueritne illa declaratio ante, vel post dilationis bullam, in publicum emissā? Ita neque Laur. Surius ad A. 1537. p. m. 304. sq. in tempore ordinando rem acutegit: is enim de deliberationibus inter Helldum & Protestantes factis, quæ in vernum fere tempus anni 1537. inciderant, postquam egisset, illico adiecit sequentia: Per id fere tempus etiam

Rex

Ata vero Anglorum sententia illa ipsa est, quam recusam leges in Bibl. Brem. T. V. p. 507. sqq.

§. X. Adeundem A. 1537. ipsumque hunc temporis articulum pertinet consilium Pauli III. iteratum de emendatione quadam inter suos suscipienda. (p) Imminebat interim magis ma-

Rex Angliæ scriptum edidit, quo se ostendit non multum tribuere authoritati summi Pontificis, neque venturum, neque legatos missurum ad Concilium Pontificium: & alia pleraque satis acerbè in Pontificem. Male quoque hic connectit suam narrationis seriem Mich. Eyzingerus ad a. 1537. p. 516. sqq. scribens: Als nun der Tag/ auf welchen das Concilium gen Mantua ausgeschriben/ herbey [in margine addit d. 23. Maji] liesse der König von Engelland/ in seinem und der Engelländischen Herrn Namen eine Schrifft ausgehen. Es wäre vom Pabst/ welches doch in seiner Macht nicht stünde/ ein Concilium ausgeschriben etc. Totam hanc recensionem Scripti Anglorum, quam Sleidanus dedit, ex versione Comment. Sleid. germanica, editionis, quam Mich. Beuther, Argent. 1575. in fol. procuravit, p. 249. 250. sub fin. Lib. XI. in suum hunc librum transfudit Eyzingerus, cujus & ultima verba sunt, sicut in Sleidani versione: Wo ieder man sonst ein besser wüste/ wolte er sie nicht verwerffen. Hinc rectius fecisset, si & Sleidani connectendi modum servasset. Ceterum refer huc omnino, quæ supra in not. [a] ad §. I. fuscè hac super denunciatione Anglica, dicta sunt.

(p) Scriptum hac de re ab iis, qui a Pontifice ad id delecti fuerunt, concinnatum, & de quo supra sub fin. not. [1] disserui, a Sleidano ab exordio Lib.

magisque tempus, Calendæ scilicet Novembres, Concilio destinatum, etsi, ubi illud esset celebrandum, non magis fortasse ipse Pontifex, quam ceteri, qui eidem interesse debebant, sciret. Ut rectissime scripta videantur verba hæc in sententia Anglicana: (q) Quis unquam tam temerarius, audax, impudens, ut Reges ad Concilium vocet, neque certum aliquem locum, ubi consulerent, illis significavit? Paulus vocat Reges ad Concilium. Quo? nusquam. Et post nonnulla in-

Lib. XII. jucuade recensetur. Conf. Sarpus Lib. I. pag. 91. 92. Pallav. Lib. IV. Cap. V. §. 3. sqq. cum primis inspicitur Seckead. Lib. III. §. LIX. p. 163. collata p. 170. qui & docet, ubi id integrum reperiatur. Idem in addit. p. 164. versionem, ait, hujus consilii germanicam, non solum cum præfatione, de qua dixi, sed & cum notis ad marginem satis aculeatis, Lutherus edidit, quæ in Bibliothecis extat, in Tomos tamen, nescio qua causa, relata non est. Idem, ni fallor scriptum, occurrere apud Petrum Crabbe T. III. p. 819. sqq. operis conciliorum; Ed. Brown in append. ad Fascic. rerum expetendarum fugiendarumque; & ad A. 1538. relatum, in Tomo XXXV. Edit. Regiæ Conciliorum, docet Cel. Fabricius Bibl. Græc. Vol. XI. p. 114. & 692. conf. Catal. Bibl. Thuanæ p. m. 100. princ. Extare quoque in collectione quadam Conringiana, docet Fabricius in Hist. Bibl. suæ P. IV. p. 197.

[q] vid. Bibl. Hist. Phil. Theol. Cl. V. p. 523, & p. 525.

interjecta. Vis omnes adesse ad Cal. Nov. nec, ubi tum tu futurus sis, etiamdum nosti. Hinc aliud quidem effugium Pontifici omnino videbatur relictum esse nullum, nisi ut emisso d. VIII. Octobr. 1537. alio edicto, Concilium ad Calendas usque Maias sequentis Anni 1538. secunda vice produceret, Vicentiamque urbem, ad Venetorum ditionem pertinentem, ut locum eidem idoneum designaret. (r)

§. XI. Anno igitur M. D. XXXVIII. cum ad Calendas Maii, Vicentiae Synodi expectaretur congregatio, paullo ante, die scil. VIII. April. 1538. alter Regis Anglorum, contra hoc ipsum, Vicentiam indictum, Concilium, in vulgus emanabat recusationis libellus

[r] Conf. Sleidan. Lib. XII. p. m. 329. (fol. 280. b. edit. Arg. 1555. 8.) Lud. Guicciardinus lib. cit. p. 80. lib. I. ad fin. a. 1537. Sarpus Lib. I. p. m. 92. Pallav. IV. cap. V. §. 2. p. m. 121. Seckend. Lib. III. sub fin. §. LVIII. p. 162. Bulla Paulli III. qua A. 1542. Concilium Tridenti celebrandum esse, significavit, p. m. 5. 6. 7. in Phil. Chiffletii edit. Conc. Trid. Non possum, quin Mich. Eyzingeri verba transcribam p. m. 520. ad a. 1537. König Heinrich der VIII. in Engelland mit seinem Ausschreiben wider das Concilium, und mit andern/ die seiner Verbündnuß waren/ hat leglich so viel gemacht / daß unangesehen ein solches Concilium abermals ausgeschriben worden/ irer doch wenig darauf gekommen. Derhalben es dann der Pabst auf nechstkünftigen May verschieben müssen/ und hat dann die Wahlstatt erant zu Vincenz &c.

libellus (s) in quo, remissione facta mox ab initio, ad superiorem libellum, qui causas
Class. VIII. Fasc. I. N con-

(s) Ille scilicet ipse; quem in hac Bibliotheca recudi, operæ pretium esse, supra in fia. not. (a) innuere me memini, cujusque versionem germanicam ab Hortledero exhiberi, ibidem commemoravi. In transitu hic moneo, in hac subscriptione: Datum zu London/ in unserm Pallast/ 6. Idus Aprilis, unser Reichs im 39. Jahr/ quam nova operis Hortled. editio, [nescio an & prima] refert, num. 39. per num. 29. esse emendandam, cum constet, Henricum VIII. A. 1509. regno fuisse admotum, adeoque, cum hoc scriptum 1538. ederet, in 29. regiminis anno, constitutum. Addo & Sleidanum, loco non admodum commodo, sub Anno scil. 1539. hujus declarationis alterius recensionem instituisse. Enimvero cum Lib. XII. ad A. 1539. p. m. 344. [fol. 294. a. Edit. 1555. Arg. 8.] de Concilio Vicentino, quod Paulus III. tertia prorogatione ad usque Pascha Anni 1539. extraxerat, verba fecisset, neque vero tunc etiam [intellige A. 1539.] ullos venisse, adeoque Pontificem d. 10. Junii 1539. Concilium prorsus ad suum & Senatus Cardinalium arbitrium suspendisse, commemoravisset; continuo hæc verba subjicit: Angliæ Rex aliquot ante mensibus alterum evulgarat scriptum de Synodo Vicentina &c. Unde lectores vix satis cognoscere possunt, fueritne id jam A. 1538. an hoc demum, sub quo ejus mentionem facit Sleidanus, 1539. anno, emissum. Videtur is mihi versionem germanicam, a Justo Jona 1539. adornatam, [dein Hortled. Tomo I. Lib. I. Cap. XXXI. insertam] ad manus habuisse, &, quandoquidem annus, 1538. in subscriptione non additus legitur, etsi annus administrationis regis 29. ibi comparet, persuasus fuisse, illam

continebat, cur Mantuæ habendum ipsi displiceret Concilium ; easdem nunc rationes con-

illam renunciationem anno demum 1539. lucem adspexisse. Favet huic conjecturæ id omnino, quod à die VIII. April. quo exaratum fuit scriptum, ad d. X. Jun. quo Paulus Concilium suspendit, & de quo paulo ante Sleidanus egerat, annus & duo menses integri elapsi erant, adeoque ; siquidem credit ea, uno eodemque anno 1539. gesta esse, omnino more alias quoque recepto, scribere potuit : Angliæ Rex aliquot ante mensibus, & reliqua. Illam ergo recensionem haud male quis retulerit ad A. 1538. Lib. XII. p. m. 332. (fol. 283. a. Edit. Aug. in 8. de A. 1555.) ubi de Cæsaris, Regis Galliar, & Pontificis congressu Nicæ, locutus Sleidanus, paullo post tertiar dilationis Concilii ad futuri anni 1539. pascha, celebrandi, de eoque editi diplomatis pontificii IV. Cal. Jul. 1538. mentionem injicit. Credoque, ipsum Sleidanum huc eam referre voluisse, cum à die IV. Cal. Jul. ad d. VIII. April. quo scripta erat declaratio Anglorum altera, aliquot retro menses possint utique numerari. Ipse quoque Paulus Sarpus accurationem majorem in tempore hoc designando potuisset festari. Is enim Lib. I. p. 92. de diplomate sermonem instituens, quo Paulus III. Concilium ad Cal. Maji 1538. Vicentiam protraxit, mox addit: Diplomate hoc evulgato, Angliæ Rex contra illud alterum emittit scriptum VIII. April. ejusdem anni &c. At vero id diploma d. VIII. Octobr. A. 1537. scriptum vero Angliæ Regis d. VIII. Aprilis, 1538. fuit evulgatum. Excusari tamen vel sic potest Sarpus, si verbis : ejusdem anni, non ad annum 1537. quo diploma promulgatum erat, sed ad annum *Ad D.* XXXVIII. in quem Concilium rejectum fuerat, utpote

confirmat, negatque, se Vicentiam magis, quam Mantuam, locum Concilio aptum, agnoscere posse. Neque vero hæc remoram videbantur conventus celebrationi injectura. Ipse potius Paulus III. statuto tempore, tres legatos Concilii initium facturos, Vicentiam miserat, eodemque fere tempore Nicæam, quod est Liguriæ oppidum, quo & Cæsar & Galliæ Rex pervenere (*) se contulit, congress-

N° 2

fui

pote qui numerus dicta verba modico intervallo præcedit, respexisse dicatur. Alias prolixior est Sleidano in hac declaratione Anglorum posteriori recensenda, quam ipsi inspicere licuit, cum priorem recensionem ex Sleidano hausisse, haud vana sit suspicio. Id unum addo, me non magis felicem fuisse in deprehendendo loco, quo Seckendorfius hujus alterius fortassis meminit Anglorum deductionis, ac me fuisse questus sum. not. [a] in prioris scripti fede apud Illustrem hunc historiæ Lutheranismi scriptorem investiganda; neque ad A. 1537. nec 1538. nec alibi. Posteriores vero declarationem A. 1538. evulgatam esse, vel inde quoque probatum datur, quod Sarpus Lib. I. p. 93. scribit, fulminis a Pontifice in Henricum VIII. die XVII. Decemb. 1538. emissi [vid. p. 95. ibid.] causam tribui scriptis ab Rege contra Concilium Mantuæ & Vicentiæ indictum, publicatis. Conf. Seckend. Lib. III. §. LXXIII. p. 224. num. (9).

[*] Mentio quoque fit hujus congressus, Lib. VIII. des Memoires de Mess. Martin du Bellay, fol. m. 272. edit. Paris. 1572. in fol. ad a. 1538. Sed non meminit Bellajus petiti Pontificis, quo Principes hosce de mittendis ad Concilium Præsulibus, solici-

ta.

sui colloquioque cum illis de pace habendo, interfuturus. Ab his Pontifex Nicææ contenderat. (utor verbis Sleidani (t) ut facta

tavit. Ceterum ad tempus quod attinet, cum ipse Bellajus hunc congressum ad A. MDXXXVIII. referat, utpote qui numerus singulis columnis superne est impositus, quoad scilicet gesta hujus anni; nescio quomodo hæc verba cum modo dictis conciliem: Les deux Princes, inquit, s'y condescendirent, & le jour prins de s'y trouver au commencement de Juin qu'on comptoit mille cinq cens trente-sept, le Pape s'y trouva cudit jour, aussi firent leur deux Majestéz: & en ceste assemblée la sainteté du Pape travailla merveilleusement, & reliqua. In margine extant hæc verba: Entrevuë du Pape, Empereur & Roy à Nicé. Fortassis hisce expediendis subsidii quippiam subministrant ea, quæ Petrus Baylius in Diction. edit. recentiss. de anno emortuali, ætatisque anno Jo. Fernelii, Medici olim Galli, celebratissimi nominis, in prolixa nota, attulit, ubi scilicet & alibi quoque per diversam computandi annos rationem, multas difficultates chronologicas tolli posse, innuitur. Sed an ea hic locum queat habere, est, quod dubitem, maloque statuere, Bellajum memoriæ lapsum admisisse.

(t) Comment. Lib: XII. p. m. 332. (fol. 283. a edit. Arg. 1555. 8.) His verbis Sleidani non poenitebit adjunxisse alia, etsi paulo prolixiora, quibus ipse Pontifex Paullus III. in Bulla, qua A. 1542. VIII. Kal. Jun. Concilium ad Cal. Nov. hujus anni 1542. Tridentum indixit, usus est: In illo congressu, inquit, colloquioque nostro, quod Nicææ habitum est, apud Principes institimus, ut & ipsi venirent ad Concilium, & Prælatos suos præsentos ducerent, ab-

Eta jam pace, Vicentiam ipsi venirent ad Concilium, & quos haberent in suo comitatu Proceres Ecclesiasticos; eo mitterent, absentes etiam evocarent: cum autem illi de utroque sese excusassent, & qui Vicentiam erant ab eo missi Cardinales Legati, nuntiarent, magnam ibi esse solitudinem, concilii diem rursus ad pascha producit anni sequentis, divulgatis ea de re literis, quarto Calend. Julii, (u) quum esset Genue, domum rediturus,

N 3

§. 12.

absentesque accesserent. Qui cum de utroque se excusassent; (placuit Sleidano hæc ipsa verba retinere) quod & ipsis redire in regna sua tum necesse esset, & Prælatos, quos secum habuissent, itinere atque impediis fessos, atque exhaustos, recreari, & refici oporteret; nos hortati sunt, ut aliam quoque prorogationem temporis habendi concilii decerneremus. Qua in re concedenda cum essemus aliquantum difficiles; literas interim a legatis nostris, qui Vincentiæ erant, accepimus, transacto jam, & longius præterito Concilii insumdi die, unum vix aut alterum ex externis nationibus Prælatum, Vincentiam se contulisse. Quo nuntio accepto, cum videremus, eo tempore nulla jam ratione haberi concilium posse, ipsis Principibus concessimus: ut differretur tempus agendi concilii, usque ad sanctum Pascha, diemque festum futuræ Dominicæ resurrectionis. Cujus nostri præcepti expectationisque decretæ literæ, Genue, anno incarnationis Domini, M. D. XXXVIII. IV. Kalend. Jul. factæ publicatæque sunt; & reliqua.

(u) Fallitur ergo Sarpinus, quas literas has d. XXVIII. Ju-

§. 12. Ita vero & hujus concilii, Cal. Maji, 1538. inchoandi Vicentiae, spes omnis evanuit, coactusque fuit Pontifex, uti dictum, illud tertia dilatione, ad pascha usque futuri Anni M. D. XXXIX. extrahere. (x) De loco & sede congregationis habenda expresse nihil definiunt scriptores; Sarpheus

Julii scriptas esse, affirmat: Enimvero dies quartus Calend. Jul. nobis dies Junii XXVIII. audit. Hac autem die, Genuae, literas Pontificis, protrahendo concilio destinatas, exaratas fuisse, patet ex allatis Bullae verbis in not. (t) quam Sleidanus secutus videtur. Pallavicinus Lib. IV. Cap. VI. §. 7. p. m. 125, in marg. idem ex Actis Consistor. probat. Memini, me jam supra in not. [k] similem Sarphei errorem notare.

(x) Cum alias fere semper ad procrastinanda concilia haud invitus accessisse videatur Pontifex; tum hanc dilationem animo non lubente, suscepisse, praese tulit. Saltem hac vice non prorsus vanas hujus rei causas videtur habuisse; quae ipsum a simulationis nota quadantenus absolvunt. Certe cum Maimburgius in Hist. Luth. Lib. III. sect. 17. scripisset; bonum hunc Pontificem, cum dolore videntem, neminem in concilio (Vicentinum intelligit) compariturum, quamquam plus una vice id prorogasset, coactum tandem fuisse, illud in commodius tempus differre; haec, inquam; cum ille scripisset, ipse Ill. Seckend. §. LXII. p. 271. huc non nullius momenti, addit verba: Quae autem fuerit, ait, vera concilii protrahendi causa, & an bonus ille senex, ut Maimburgius loquitur, dolens prorogationem fecerit, nolo hic disceptare, & speciem habent, quae Pallavicinus d. l. (sc. Lib.

pius modo ait, Legatos Roman revocatos, concillique diem adusque pascha sequentis anni, rursus esse productum; Pallavicinus, rursus a Pontifice Synodum Romæ prolegatam usque ad futurum pascha, an scribit; Sleidanus & Seckend, loci mentionem injiciunt nullam. Licet itaque ex eorum duntaxat brevi narratione, suspicari, prorogationem concilii de tempore tantum intelligendam esse, loci autem mutationem intendisse nullam. Quin in Bulla Pontif. de concil. Trident, indicto ad d. Cal. Nov. 1542. conceptis verbis scriptum legitur; ne ad dictum quidem resurrectionis festum alios Prælatos Vincentiam convenisse. Ceterum notari hic merentur Pallavicini (y) verba; Edixit etiam, inquit, (de Pontifice

N 4

lo-

Lib. IV. c. VI.) §. 9. ad excusandam concilii dilationem commentatus est. Hæc ille, cui & ego prorsus adstipulor. Confidentius paulum quasi de pristino Pontificis proposito scribit Sarpus, quando Lib. I. p. m. 93. de Caesaris & Galliarum Regis excusatione, locutus, facile vero, addit, Pontifici fuisse satisfactum, non multum laboranti, in quam partem, affirmativam, an negativam, propenderent. Ad quæ vide, quid Pallav. §. 8. respondeat.

(y) Lib. IV. Cap. VI. §. 7. p. m. 124-126. Sed, ut alibi passim, ita & in hoc §. fastidium fere parit lectori nimis ingrata interpretis translatio, hic sane auribus, cultiori dicendi aduetis generi, vix ac ne vix quidem toleranda.

loquens) non idcirco putandum, prius diploma, Placentiæ editum, per ea abrogari, quibus significabatur, tametsi ejus inchoatio usque ad pascha traheretur, non ideo ipso paschalis die ut inchoatum censendum, absque nova denuntiatione Pontificis, quandoquidem fieri poterat, ut ex variis rerum eventis, ne tum quidem à Republica foret ejus inchoatio. Haecenus ille. Et revera vatem fuisse Paulam III. sequentia ostendunt.

§. 13. Verum enim vero non magis hic annus M. D. XXXIX. quam bini præcedentes, celebrationi concilii videbatur destinatus; jamque instabat resurrectionis festum, cum nemo de adeunda Vicentia cogitaret; præterierat paschalis dies, cum ob frustra expectatum convocatorum Præsulum: aliorumq; quorum concilio interesse referret, adventum, spes quoq; synodi omnis dissiparetur. Quare non jam amplius de protractione, sed suspensione Concilii, cogitandum sibi esse, Pontifex ratus, editis ejusdem anni (1539.) d. X. Junii (2) literis, ad suum & sedis Apostolicæ beneplacitum, suspendit.

At.

(2) Lud. Guicciardinus Lib. I. p. 26. scribit: Eisdem pene diebus (rectius: haud multo post, scripsisset, nam, in proxime antecedentibus rem quandam Majore mense gestam, enarrat) Pontifex, qui Synodum exacto biennio (at vero nondum bi-

bi-

Atque hæc quidem hæctenus de concilio,
quod Mantuæ primo habendum, dein quo-
que Vicentiam indictum, & variis proro-
gationibus de anno in annum extractum erat,
strictim dixisse sufficiat; neque malam nos
ab æquis & cordatis lectoribus iniisse grati-
am, opinamur, quod, quæ alii, præclare qui-
dem

nium, ab indictione d. VIII. Oct. 1537. facta, ad
d. X. Jun. 1539. elapsum erat) Vicentiæ indixerat,
illoque pro se tres (quos nominavimus) legatos
miserat; quia paucissimi omnino ransalpinorum po-
pulorum comparent, sæpe tardatum & procrastina-
tum concilium Universale, pro re nata, remisit,
& alio, dum sibi, & Purpp. PP. opportunioris
temporis daretur optio, reservatum, prorogavit
ac suspendit. Paulus Sarpus Lib. I. p. 98. diplo-
ma pro hac suspensione d. XIII. Junii factum esse,
perhibet. Pallavicinus lib. IV. Cap. IX, §. 8. p. m.
133. in marg. d. 31. Maji (secundum Acta consi-
stor.) datum diploma, affirmat. Sleidan. Com-
ment. Lib. XII. p. m. 344. (fol. 294. a. edit. 1555.
Arg. 8.) X. die Junii litoras ait evulgatas esse, cui
suffragantur verba Bullæ, quæ Paulus III. concili-
um A. 1542. in urbe Tridento, cogendum esse, si-
gnificavit, quæ adscribere integra juvabit: Cum
cerneremus, inquit Pontifex, ne ad dictum qui-
dem resurrectionis festum, alios Prælatos Vincen-
tiam convenisse; prorogationis nomen jam fugi-
entes, quod tam sæpe frustra fuerat repetitum,
celebrationem generalis concilii ad nostrum & sedis
apostolicæ beneplacitum, suspendere maluimus:
itaque fecimus, & de suspensione hujusmodi liti-
ras ad singulos supra dictorum Principum, decima
die Junii, M.D.XXXIX. dedimus, sicut ex illis
perspicue potest intelligi.

dem illi, sed ob interrompendam sæpius narrationis seriem, minus coherenti oratione, de hoc ipso argumento commentati sunt, succincte complecti, & fontibus, non quidem omnibus, sed præcipuis, indicatis, lectorum notitiæ ampliori; succurrere, exigua hac opella nostra volumus, Qui experientia didicit, hæc quoque scripta historici argumenti, & accuratorem & laborem solertiamque posse & debere sibi vindicare, is hujus etiam schediafmatis auctori, quantumvis ignoto, minime spero succensebit.

Quæ postea gesta sunt in hoc negotio, quomodo concilium ab eodem Pontifice Paulo III. Tridentum, indictum (*) ibique

A,

(*) Bullam Pontificis d. 24. Maji, 1542. emissam esse, affirmat Maimburgius in Histor. Luther. Lib. III. Sect. 25. p. 382. Scriptam vero eam esse d. XXII. Maji, ex Sarpio & Pallav. recte constat. En ipsam diplomatis subscriptionem, ex editione Conc. Trid. Chiffletiana, curid præmissum est: Datum Romæ apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominicæ, M. D. XLII. XI. Calend. Jun. Pontificatus nostri anno VIII. Generatim illud mense Majo promulgatum esse, ait Ven. Schmidius loc. cit. Quando autem Gentiletus, Pontificem bullam mense Junio promulgandam curasse; & ante eum, Sleidanus, Pontificem Calendis Junii Concilium indixisse, narrant, adjungo illis hæc Pallavicini verba, in fine Lib. IV. Tandem 22. Maji, statutum diploma atque signatum, promulgatum vero solen-

ni

A. 1542. Cal. Nov, inchoatum sit, & quæ deinceps sint insecta, eorum, præter superiores Sarpîi, Pallavicini, aliorumque plurimum narrationes, compendiosam notitiam historicam exhibet Innot. Gentiletus in Exam. Can. ac Decret. Conc. Trid. & Ven. Abbas Mariæ-Vallensis, Jo. Andr. Schmidius, in Contin. Introd. Sagitt. ad Hist. Eccles. p. 1432. seqq. (qui & Schrammianam, ut supra commemoravi, de hac re notitiam uberiorem expectare nos jubet.) Hujus potissimum brevi delineationi an nostra hæc qualiscunque opella, multis licet passibus, illa inferior, adjungi, seu præmitti mereatur, nostrum non erit, sed aliorum judicium.

Fet

ni Principis Apostolorum die, cujus supremum Principatum Lutherani oppugnabant. Ceterum bullæ hujus (quæ præter cetera, narrationem quoque continet de indictione Concilii Mantuam ac Vicentiam facta, variisque ejus prorogationibus & suspensione) luculentam recessionem dabit Sarpîus Lib. I. p. 109. seqq. Brevissimis ejus contenta exhibet Sleidanus L. XIV. p. m. 407. 408. (fol. 347. b. 348. a. edit. in 8. Argent. de A. 1555.) Gentiletus Lib. II. §. 2. p. m. 29. Seckend. Lib. III. §. XCIV. p. 385. n. (d) qui & eam integram reperiri scribit apud Raynaldum (n. 13.) Germanicam versionem in Bibliotheca Guelphica servari, docet Schmidius in contin. Introd. Sag. M. p. 1442. Phil. Chiffletius in sua concilii Trident. editione, quæ mihi ad manus est, Colon. Agripp. 1647. 12. impressa (aliâ enim ejusdem, ibidem 1644. 12. præculam, a. Cel.

Fecimus, quod licuit: compendii enim hic ratio erat utique habenda.

Fabricio Bibl. Gr. Vol. XI. p. 695. adduci, quæ nitida & multis aliis præferenda ipsi audit, supra annotavi,) dictum diploma, uti & alias sequentium Pontificum Bullas, integrum extare voluit, scribitque in dedicatione, hanc Pauli III. Bullam in multis editionibus Conc. Trid. desiderari, haud se libenter sustinere. Exarata est hæc Dedicatio Bruxellis, XVIII. Cal. Sept. MDCXXXIX. (ut apparet, nam numerus ultimus X. in mea editione non-nihil est oblitteratus) in eaque ad Balthas. Moretum directa, scribit, optandum esse, quoniam sat multæ haberentur editiones declarationum, & remissionum, puros Canones & nuda Concilii Decreta, ad Romanum exemplar recensita, seorsim *Regio ipsius Chalcographis* excudi, ac minori quidem ceteris forma, ut facile & sine molestia circumferri possent, &c. quam notitiam addi velim ad Ven. Schmidii contin. Introd. ad Hist. Eccles. Casp. Saggittarii *TE MANAPITIS*, pag. 1444. sqq. & Cel. Joh. Alb. Fabricii Bibl. Græc. Vol. XI. p. 694. sqq.

QUAESTIO.

Quomodo Jos. XIX: 35. de terra tribus Naphthaliticae dici potest, eam attingere Judam ad Jordanem ad orientem, quum tamen constet inter Judae & Naphthali portionem interjectas fuisse trium tribuum regiones, sc. Ephraim, Benjaminis, & Manasse?

BIBLIOTHECA

Historico - Philologico-

THEOLOGICA.

Classis Octavae

FASCICULUS SECUNDUS.

B R E M A E,

Sumptibus JOHANNIS ANDREÆ GRIMMII

Typis HERMANNI BRAHNERI, M D CCXXV.

VIR O

*Magnifico, venerabili &
amplissimo*

**NICOLA O
KÜRSNERO,**

**Serenissimi Principis & Hassiae
Landgravii**

CAROLI I.

**a consiliis sacris, a concionibus
aulicis, & Superintendenti gene-
rali gravissimo,**

& ubique praeclare merito,

**Viro prudentia, doctrina & in
Deum pietate maxime con-
spicuo,**

Quar-

Quantum, hunc & quadragesimum

H V J V S

**BIBLIOTHECAE
FASCICVLVM**

**Transmittit, eumq; sui in
eum cultus ac observantiae pi-
gnus ac obsidem,**

**Cum intemeratae ac perpetuae
felicitatis ardentibus**

VOTIS

ESSE CUPIT

EDITOR.

Hos

Hoc fasce sistuntur tibi, B. L. sequentia

- I. Jura & libertates Dissidentium in regno POLONIAE & M. D. LITHUANIAE p. 205.
- II. Conspectus ecclesiarum *Reformatarum*, quæ sunt in regno POLONIAE & magno Ducatu LITHUANIAE. p. 275.
- III. A. M. GORINGII ad locum Rom. VI: 7. observatio p. 279.
- IV. Caroli KESSLERI diatribe, qua nova verborum HAGG. II: 9. versio exhibetur p. 292.
- V. H. T. F. T. Conjectura de מוֹרֵי ad illustranda loca ES. XIII: 21. & XXXIV: 14. p. 305.
- VI. J. C. HARENBERGII Commentatio de *Oratione per spiritum & Veritatem* ad Joh. IV: 23. 24. p. 331.
- VII. Isebrandi Eilhardi HARKENROTHII periculum criticum, quo אֵבְחָאֹן HESYCHII, aliaque ejus loca explicantur p. 339.
- VIII. D. Duchat de ætate G. POSTELLI observatio p. 358.

I.

בנבחרת השמים

JURA (a)

Et

LIBERTATES

Dissidentium

In

Religione Christiana,

In

Regno Poloniae, & M.D. Lithuaniae,

Ex Legibus Regni

& alijs Monumentis authenticis,
excerpta,

§. I.

Renaſcente in Orbe Chriſtiano, S.
Evangelii Luce, ſtatim in diverſis
etiam locis Regni Poloniae hæc re-
formata propullulabat Doctrina, &
quidem eo cum ſucceſſu, ut non tan-

Clasſ. VIII. Faſc. II.

O

tum

(a) Scriptum hoc in comitijs regni 2, 1718. Regi &
pro-

tum ex Ordine Equestri plurimi, sed & ex Senatorio non pauci in Bonis & Ditione quisque sua, per Ministros rite vocatos Sacra secundum Evangelium reformata, liberrime exercuerint.

§. 2. Utque Doctrina sua clarius omnibus innotesceret, anno 1564. in Comitibus Warszawiensibus Evangelici Reformati CONFSESSIONEM suam typis exscriptam SIGISMUNDO AUGUSTO obtulerunt, qui & Confessionem approbavit, (b) & omnes ei subscribentes in Regiam Protectionem suscepit,

proceribus Poloniae oblatum fuit una cum libello supplicis; quem in hac Bibliotheca Cl. III. Fasc. IV. art. 4. legendum exhibui. Mentio hujus scripti ibidem p. 682. facta est. Confido communicationem illius benevolo lectori acceptam fore, & quod historiam Protestantium illius regni exhibet in compendio, & quod longe rarissimum est, cum praeter exempla in ipsis comitiis inter Magnates distributa paucissima impressa sint. Fieri id pariter opportuna puto, cum ferale nuntii, qui his diebus immane illud ac barbarum, Thorunii editum a Sarmatis facinus nobis adtulerunt, omnium animos impleverit cupiditate accuratius, quis Dissidentium, ut vocant, in illo regno sit status, quae jura, cognoscendi. Certe quisquis hunc libellum legere attento animo voluerit, & contra publicas regni leges ac constitutiones cum miseris illis hominibus actum, & vi earundem, iis erepta, restituenda esse, deprehendet. T. d, H.

(b) Vid. Regenvolfe. Hist. Slav. p. 63. item Joh. Lætus Hist. Univers. Edit. Lugd. p. 571. Lips. p. 390.

pit, *Petricovie*, anno 1564. die 31. Octobris; respiciens haud dubie ad *Pacem Religionis* paulo ante in Imperio, *Transactione Passaviensi* inter Romano-Catholicos & Augustanæ Confessioni addictos Status Imperii initam, & postea in Comitibus Augustanis, an. 1555. Decreto *Ferdinandi Imp.* promulgatam.

§. 3. Inde per sexennium *Synodis* passim libere habitis, tandem an. 1570. *Synodum Generalem* seu *Nationalem*, *Sandomiria*, celebrarunt, in eaque CONSENSUM MUTUUM, inter Augustanos & Reformatos stabiliverunt, cum Approbatione & Subscriptione plurimorum tam ex Senatu (c) quam Equestri Ordine, Evangelicam Doctrinam professorum: ut hoc Acta Synodi typis exscripta & per Europam vulgata abunde testantur. Ibidem etiam *Confessionem* conscripserunt, tam *Augustanæ* quam *Sue* ante sexennium exhibitæ conformem, eamque Sigismundo Augusto Regi, primum scripto obtulerunt, postea Impressam dedicaverunt, ab Ipso clementissime susceptam, Atque hoc pacto per universum Poloniæ Regnum Religio Evangelica liberrime effloruit, altasque quaquaversum radices egit, cum (teste *Piasccio* (d) non solum Rex ipse huic Religio-

O 2

(c) Inter quos *Palatinus Cracoviensis*, *Palatinus Sandomiriensis*, *Palatinus Poseniensis*, *Palatinus Ruffia*, *Castellanus Gnesnensis*, &c.

(d) *Episcop. Premisl.* in *Chronica Polon.* edit. Cracov,

Regioni faveret, sed & Senatus Regni majore parte ex Evangelicis constaret, & ipsi Ecclesiastici Senatores mutare inciperent. Unde in Civitatibus etiam Regiis, Ecclesiarum, Scholarum & Cœmiteriorum Libertate Evangelici passim gaudebant, Privilegiis Regiis muniti; quorum duo speciminis loco exhibere, ab hoc loco non fuerit alienum:

Priore Evangelicis Cracoviensibus Hortus Urbi adjacens in Usum Cœmiterii conceditur, tenore sequenti:

SIGISMUNDUS AUGUSTUS, D. G.
Rex Poloniæ, &c. &c.

Significamus presentibus Literis nostris Universis & singulis quorum interest, Quod Nos precibus nonnullorum Consiliariorum Nostrorum inclinati, pro Christianis hominibus profitentibus Dogmata & Institutiones Venerandi olim Patris, Johannis Calvini, Cracoviae & extra muros Cracoviae ubi libet degentibus, de Benignitate

cov. p. p. p. 48. 49. Edit. Amstel. p. 41. Sic Stanil. Lubinski Episc. Plocensis ex ore Matthiae Pstrokonii, Episcopi Premysliensis refert, circa an. 1560. ita Religionem illam invaluisse, ut Senatus quidem major Pars ex Evangelicis constaret, iidem inter Equestrem Ordinem non quidem numero, sed ad quasvis Functiones abundas dexteritate eminerent, primasque & in privatis & publicis Consiliis ac Conventibus sibi Partes vendicarent. Monita Domest. Edit. Cracov. 1635. 410. p. 26. 37.

tate Nostra Regia, Hortum antiquitus Scisfridowski dictum, Clepardie, extramœnia Civitatis Cracoviae, ultra Portam Divi Nicolai, inter vias publicas versus Prosoviã tendentes, prope Gymnasium Sagittariorum, alias Strzelnica situm, pro humanis seu sepeliendis mortuorum hominum corporibus prædictæ Institutionis seu Religionis Christianæ, & ad Cœmeterium ipsorum, tanquam Bœcum Publicum & Sacrum, muro posito circumducendi atque ornandi, consentimus, prædictum hortum ab omnibus & singulis oneribus, tam Nostris quam Civilibus, quam etiam Contributionum Publicarum libertandum & eximendum, prout libertamus & eximimus presentibus, perpetuis temporibus, more & consuetudine aliorum Cœmeteriorum antiquitus in Regno Nostra erectorum & sitorum, harum testimonio Literarum, quas manu nostra propria subscripsimus, & sigillo nostro obsignari iussimus. Datum Lublini in Conventu Regni Generali, 8. Aug. an. Dom. 1569. Regni vero Nostræ 40.

SIGISMUNDUS, AUGUSTUS Rex mp.
Posteriore Privilegio, iisdem Evangelicis Cracoviensibus, Domus BROG dicta, in ipsa Urbe Cracovia in usum Templi & scholæ conceditur. 2. Maj. 1572.

SIGISMUNDUS AUGUSTUS &c.

ut supra.

„Significamus præsentibus Nostris Literis,
„quorum interest, universis & singulis.
„Quia Nos considerantes, quæ & quanta
O 3 „mala

„malā, maxima & florentissima Christianā
 „Nominis Regna & Dominia hisce annis ex-
 „perta sunt, dum eorum Reges & Principes
 „Opiniones, quæ hoc tempore diversæ de
 „Religione exortæ sunt, opprimere conan-
 „tur. Ideo his tantis totius Christianæ Reip.
 „periculis, quæ cum aliis Regnis, tum huic
 „nostro potissimum, propter vicinitatem
 „cum Barbaris communibus Christianorum
 „hostibus, imminet; Officii Nostri exi-
 „stimamus esse, quieti & tranquillitati Re-
 „gni Nostri consulere, & ne ob has Con-
 „troversias de Religione, inflammatis Par-
 „tium studiis occasio aliqua intestinis discor-
 „diis, quod Deus avertat, detur, provide-
 „re; cum præsertim, quod Rigor hac in
 „parte non modo inutilis, sed etiam perni-
 „ciosus sit, aliorum Regnorum exemplis, in
 „quibus cum illorum prope interitu tantum
 „Christiani Sanguinis frustra effusum sit, edo-
 „cti sumus, ac prorsus cernamus, à Deo ipso
 „propter probandam Fidelium Constantiam
 „hac ultima ætate mundi tantas de ejus cultu
 „dissensiones permissas esse, ut nullo con-
 „silio humano tolli possint: sed Deus tan-
 „tum assiduus votis orandus sit, ut Ecclesiæ
 „suz periclitanti misereatur, & omnes er-
 „rantes ad Unicum verumque suum Ovile
 „ipse reducat. Quamobrem in hoc Con-
 „ventu Generali Regni Warsaviæ, cum à
 „Consiliariis Nostris infra scriptis cæterisque
 „ce-

„eorum Religionis , oblata esset Confessio
 „Fidei ipsorum Sendomiriæ ab ipsis hoc an-
 „no ipso 1570. publicata , iisque urgenti-
 „bus , inter Statum Spiritualem & Secula-
 „rem communis quietis causa , Concordia
 „tractari cœpta esset , nec tamen ea ullo
 „modo coire posset , ita ut eam ad alterum
 „Regni Conventum differri oporteret, Sub-
 „diti Nostri Confessionis Christianæ , per
 „eosdem præfatos infra scriptos Consiliarios
 „Nostros , summa cum instantia supplica-
 „runt Nobis , ut illorum , qui ejus Confes-
 „sionis essent & Communitatis , in Civitate
 „Nostra Cracoviensi Ædes manu conjuncta
 „emere pecunia ipsorum , ac in iis Cœtus
 „habere , docere , cœteraque eorum Re-
 „ligionis Exercitia tuto , ac Scholastica Stu-
 „dia libere obire liceret. Nos pro evitan-
 „do majori ac graviore Regni Nostri incom-
 „modo , Consensum Nostrium Regium ad
 „dictam Domum emendam , & emptam
 „possidendam , habendam , utendam , fre-
 „quentandam , ac in quosvis usus manu
 „conjuncta , prout melius illis & commo-
 „dius videbitur , convertendum , præben-
 „dum , ac dandum iisdem duximus , damus-
 „que ac præbemus Literis hîc Nostris per-
 „mittentes eis Liberum Exercitium Religio-
 „nis eorum , in dicta Domo , Impedimento
 „ac contradictione cujusquam non obstante ;
 „ac eosdem universos & singulos eorum
 „sub

„sub Protectionem ac Salvum Conductum
 „Nostrum Regium à vi & potentia quarumvis
 „Personarum cujuscunq; Status, Conditionis
 „& Præminentia forent, recipientes, & à
 „Jurisdictione quorumvis Officialium ac
 „Tribunalium Spiritualium ac Secularium
 „Regni Nostri eximentes, ita, ut occasione
 „hujus Doctrinae & Exercitii ipsorum Reli-
 „gionis, in jure nullo vocari ac citari pos-
 „sint, nec vocati ac citati respondere
 „teneantur, aut propterea ulla poena à Ju-
 „dicibus ac Officialibus Spiritualibus & Se-
 „cularibus, aut à quibusvis aliis hominibus
 „injuria, contumelia quavis afficiantur. sub
 „Poenis in Violatores Literarum Salvi Con-
 „ductus Nostri, Legibus & Statutis Regni
 „sancitis & promulgatis. Mandantes Pro-
 „Consuli, Consulibus, Advocato, Scabinis
 „Civitatis Nostre Cracoviensis p. t. existen-
 „tibus, ut Recognitionem Venditionis, Do-
 „nationis, aut Resignationis ac traditionis,
 „possessionis, emtionisque, acceptationis &
 „alia quæ in re vel Consuetudinibus perti-
 „nebunt, Actorum libros ad ea inferenda
 „& Officiales Ministros dictæ Civitatis ne
 „denegent, sub poena decem millium Au-
 „reorum Ungaricorum, quorum pars una
 „media fisco Nostro, altera Parti cedat. De-
 „nuntiamus præterea hoc Omnibus ac Uni-
 „versis, quorum interest, nominatim vero
 „Dignitariis, Officialibus Palatinatus Cra-
 „co-

„coviensis, cæterisque supra nominatis, Epi-
 „scopo, Castellano, Palatino, Capitaneo,
 „Magno Procuratori Arcis Cracoviensis, Ju-
 „dici, Sub-Judici ac Cæteris omnibus, Pro-
 „Consuli, Consulibus, Advocatis, Scabi-
 „nis, totique Communitati Terræ vel Ci-
 „vitatis Cracoviensis: Mandantes Omnibus,
 „Universis & Singulis, ut præfatos Subditos
 „Nostros dictæ Confessionis, juxta hæc
 „Literas Nostras cum earum omnibus ac
 „singulis Conditionibus, Articulis, Punctis,
 „conservent & conservari curent. Insuper
 „ratione damnorum, injuriarum, vio-
 „lentiarum prædictæ Domus (eum jam pos-
 „sionis dictæ Communitatis erunt) de o-
 „mnibus ac singulis, cujuscunque Status ac
 „Conditions hominibus promptam ac suffi-
 „cientem Justitiam, quorum intererit, ei-
 „dem Communitati, prout aliis Subditis No-
 „stris, administrent. Quas quidem Literas
 „Nostras ac Conclusionem Concordiæ inter
 „Status, Spiritualem & Secularem, in Co-
 „muniis proxime sequentibus, & si tum cori
 „non poterit, quovis præterea futuro tem-
 „pore faciendam robur obtinere volumus.
 „In cujus rei fidem Literis hæc Sigillum
 „Nostrum appendi jussimus. Datum Var-
 „saviæ in Conventione Regni, præsentibus
 „ac supplicantibus Consiliariis Nostris &c.
 „Die 2. Maji, Anno Domini Millesimo septua-

„gesimo secundo. Regni vero Nostri Qua-
„dragesimo Tertio.

Valentinus Dembinski, Reip. Cancellarius.

Utrumque hoc Privilegium confirma-
vit *STEPHANUS Rex.*

§. 4. Post obitum Sigismundi Augusti, fa-
cta est CONFOEDERATIO GENERALIS
OMNIUM ORDINUM REGNI, Warfa-
wiae an. 1573. in Januario. In hac quàm so-
licite Libertatibus Civium non in Secularibus
tantum, sed & in Spiritualibus cautum fue-
rit, ostendunt verba in Volumine *Constit.*
Regni, pag. 208. 209. 210.

„Nos Senatores Regni, Spirituales & Se-
„culares, nec non universus Ordo Eque-
„stris, & reliqui Status unius & indivisae Rei-
„publicae Polonicae &c. . . Notum facimus
„universis & singulis, ad perpetuam rei me-
„moriā. Quod, tempore hoc periculoso,
„sine Rege & Domino existentes, in Con-
„ventu isto Warsaviensi, omnes diligen-
„tem in id curam impenderimus, qua ra-
„tione, exemplo Praedecessorum Nostro-
„rum, Pacem internam, Iustitiam, Ordi-
„nem, Defensionemque Reipublicae procu-
„raremus & conservaremus. Eapropter
„constanti & unanimi Consensu, sancta-
„que fide, universi Nobis invicem spon-
„de-

„demus; nomine totius Reipublicæ promit-
 „timus, & sub Fide, Honore, & Consci-
 „entiis nosmet ad sequentia adstringimus
 „ . . . in Regem non consentiendum pri-
 „us; quam Iura nostra omnia post Electio-
 „nem illi offerenda, jure juranda confirma-
 „verit . . . imprimis vero jure jurando re-
 „cipiat, Pacem Universalem, inter DISSI-
 „DENTES in Religione conservare & tueri.
 „ . . . Quandoquidem autem in hac Re-
 „publica non parvum reperitur Dissidium in
 „causa Religionis Christianæ; occurrendo
 „ne ea de causa inter Incolas perniciofa ali-
 „qua Seditio oriatur, cujus exempla in aliis
 „Regnis luculenter videmus, spondemus
 „omnes pro Nobis & Successoribus Nostris
 „in perpetuum, sub Vinculo Juramenti, Fi-
 „de, Honore & Conscientiis Nostris, ut qui
 „sumus Dissidentes de Religione, Pacem
 „inter nos conservare, & propter diversam
 „fidem, & ritum in Ecclesiis, sanguinem
 „non effundere, neq; pœnas imponere, Con-
 „fiscationis bonorum, Infamiæ, Carceris,
 „Exilii; & alicui Superioritati & Officio, ad
 „ejusmodi Processum nullo modo auxi-
 „lium dare: Quin imo si aliquis illum effun-
 „dere voluerit, ex ista causa, opponere se
 „omnes tenebimur: Quamvis etiam sub
 „prætextu Decreti, vel Processus judicarii
 „aliquis hoc voluerit facere. . . . Omnia
 „hæc promittimus invicem, & nomine Po-
 „ste-

„sterorum nostrorum constanter observan-
da, sub Fide, Honore, & Conscientiis
nostris. Si vero quis hisce contrariari, &
Pacem Ordinemque publicum turbare
voluerit, contra eum omnes consurgemus
in ejus Destructionem. Actum Varaviae
in Conventu Regni Generali. D. 28. Ja-
nuarii 1573.

§. 5. Hæc Confœderatio confirmata fuit in
Articulis PACTORUM CONVENTO-
RUM, inter Ordines Regni & Legatos
Henrici Regis d. 16. Maji 1573. ubi dicti Ora-
tores nomine Sereniss. ELECTI recipiunt &
spondent:

*Omnia Jura, Privilegia, Libertates . . . cir-
ca Electionem Regis sui, ex unanimi & concor-
di omnium Ordinum Consensu sancitas, integre
& inviolabiliter eum servaturum, atque etiam
Juramento Corporali confirmaturum &c. Vol.
Constit. p. 226.*

In JURAMENTO vero, ab ipso Rege solen-
niter præstito, & à Successuris Regibus pa-
riter præstando (vid. Const. Regni p. 278.)
his verbis Libertati Religionis Evangelicæ
cavetur:

*Ego Henricus . . . spondeo ac sancte juro DEO
Omnipotenti . . . quod omnia Jura, Liberta-
tes, immunitates, Privilegia publica & privata, juri
communi utriusque Gentis & Libertatibus non
contraria, Ecclesiasticas & Seculares . . . per
divos Predecessores meos Reges datas . . .*

ab

ab omnibusque Ordinibus tempore Interregni
statutas, mihi oblatas, manu tenebo, obser-
vabo. . . . Pacemque & Tranquillitatem
inter Dissidentes de Religione tuebor, &
manu tenebo, nec ullo modo, vel Jurisdic-
tione nostra, vel Officiorum nostrorum, & Sta-
tum quorumvis autoritate quemquam affici
opprimique causa Religionis permittam, nec ipse
afficiam, nec opprimam. . . . Sic me Deus
adjuvet. Constit. Regni p. 226. 227.

Hæc Juramento comprehensa, Rex dein
post Coronationem ex superabundanti (ut ipse
loquitur) solennibus Literis confirmavit d. 22.
Apr. 1574. vid. Constit. Regni p. 229.

Porro, Confœderatio illa, & Libertas Re-
ligionis Evangelicæ, luculentius confirmata
fuit in Literis Confirmationis Articulorum Henrico
Regi oblatoꝝ & approbatoꝝ, qui ipsi Arti-
culi Successuris Regibus Cynosuræ loco fu-
turi erant; (vid. Acta cum Stephano Bkko
&c. in Constit. p. 253.) ita vero ibi Rex:

„Quandoquidem in hoc illustri Regno
„Gentis Polonicæ & Lituanicæ, Russicæ,
„Livonicæ &c. non pauci reperiuntur
„Dissidentes in Religione Christiana, occur-
„rendo quibuscunque in posterum Sedi-
„tionibus & Tumultibus, & inde Litibus
„aut Certaminibus Religionis causa ori-
„undis; caverunt sibi invicem quidam
„Cives Regni hujus, peculiari Confœde-
„ratione, se in causis Religionem con-
cer-

„cementibus, omnino in Pace conservari
 „debere, quam quidem Nos illis integre,
 „& in perpetuum conservare promittimus.
 „*Const. Reg. p. 253.*

§. 6. Henrico successit STEPHANUS
 REX; Juramenti ab ipso præstiti Tenor
 inter alia, hic est.

„Omnia Jura, Libertates . . . ab Omnibus
 „Ordinibus *tempore Interregni* statutas atque
 „sancitas, mihi oblatas, nec non Pacta &
 „Conventa Oratorum meorum nomine
 „meo cum Ordinibus, manu tenebo, ob-
 „servabo, custodiam, & tuebor . . . *Pacem-*
 „*que & Tranquillitatem inter Dissidentes de Reli-*
 „*gione tuebor,* manu tenebo, nec ullo modo,
 „vel Jurisdictione nostra, vel Officiorum
 „nostrorum, & Statuum quorumvis Auto-
 „ritate quempiam affici, opprimique causa
 „Religionis permittam, nec ipse afficiam,
 „nec opprimam . . . Et si, (quod absit,)
 „in aliquibus juramentum meum violavero,
 „nullam mihi Incolæ Regni omniumque Do-
 „minorum uniuscujusque Gentis obedien-
 „tiam præstare debebunt, imo ipso facto eos
 „ab omni fide & obedientia Regi debita li-
 „beros facio, (d) absolutionemque nullam
 „ab

(d) Rigor hujus Præmunimenti, qui fortassis videri
 posset nimius, eleganter declaratur in Comitibus Co-
 ronatis R. Stephani, p. 279. *Non . . . si quid ejusmodi*
per aliquem humanum Errorem, ut sit, Serevitati ejus ex-

„ab hoc meo Juramento à quoquam petam,
„neque ulterò oblatam suscipiam? Sic me
„Deus&c. *Const. Regn. p. 250.*

§. 7. Inter PACTA CONVENTA
(quorum in Juramento Rex meminit) sed
Conditiones ex *communi Ordinum Regni
Consensu*, Legatis ejus propositas, & ab eis
susceptas, Warsawiæ d. 14. Dec. 1575. hæc
quoque fuit:

„Omnia Jura, Libertates . . nec non Arti-
„culos (e) in Electione Henrici Regis con-
„scriptos, & ab Ordinibus oblatos, primum
„hæc Warsawiæ ab ipsis Legatis, deinde
„Parisiis ab utroque Rege publico juramento
„approbatos confirmabit.

Hos Articulos ipse dein Stephanus, &
jurejurando, & Manus Regiæ subscriptione
(vid. *Constit. Regni p. 252.*) & solen-
nibus denique *Literis Confirmationis* illorum
Ar-

*elderit, aut obreperit, in quo Jus & Libertas communis
ladi videretur. Sed tunc demum, si quod absit, quod ve-
nūquam omnino futurum esse confidimus, à Volente &
Sciēte Serenitate ejus, Jura aut Libertates nostræ, ita,
aut per Potentiam opprimerentur, aut per contemptum
& temeritatem in dubium vocarentur, ut ne Admonitio-
ne quidem Senatus, aut reliquorum Regni Ordinum,
quicquam profectum esse videatur.*

(e) Sub his Articulis Henricianis principaliter illos
qui Religionis Evangelicæ Securitatem respiciunt,
intelligi, notorium est. Tunc enim primum Lege
Publica ei cautum fuit,

Articulorum, datis in Transylvania, in Oppido Meggyes, sub ipsis Comitibus Generalibus, die 8. Febr. 1576. confirmavit, his verbis:

„Quos quidem Articulos seu Leges, in omnibus earum Punctis & Conditionibus approbandas, roborandas, & confirmandas duximus approbamusq; roboramus, & confirmamus per præsentis Literas nostras: decernentes eas perpetuæ, indubiæ, & inviolabilis firmitatis robur obtinere debere, promittentesq; sub Juramento illas in prædictis omnibus earum Punctis & Conditionibus sine *ulla excusatione & exceptione*, firmiter, inconcussè, & inviolabiliter tenere, observare, adimplere & exsequi, & teneri, observari, adimplere, & exsequi facere . . . Dantes Potestatem in super Cancellario & Vice Cancellario Regni; ut eorundem Articulorum seu Legum Confirmationem sub Sigillo Regni, Ordinibus ac Subditis nostris, qui eam requirerent, extradat, *non obstante ulla Exceptione, seu quovis in contrarium mandato.*

STEPHANUS REX.

Vid. Constit. Regn. p. 257.

§. 8. Porro in LITERIS CONFIRMATIONIS GENERALIS Jurium & c. ne Generalis ista *Juri Dissidentium* derogare videretur Rex sollicitè cavit, hisce verbis: „Quod verò suprà, hisce Literis, Privilegia, Libertates Ecclesiasticas, cum cæteris confirmavimus, id nihil Articulo Juramenti

5, derogare volumus, videlicet *Pactum & Tran-*
quil-latem inter Dissidentes de Religione tuebimur
& manu tenebimus &c. quem inconcussè, fir-
 miter, & inviolabiliter, ac cum effectu Nos
 observaturos promittimus ac spondemus.

STEPHANUS REX.

Quæ quidem Declaratio Regia, com-
 muni omnium Regni Ordinum Approba-
 tione & mandato typis exscripta, & in pu-
 blicum evulgata fuit. Vid. Constit. Regni.

p. 259.

In ipsius dein Comitibus Coronationis Re-
 giæ, d. 4. Maji 1576. secuta est CONFIR-
 MATIO GENERALIS OMNIUM JU-
 RIUM &c. iisdem omnino Verbis, quæ
 e *Literis Confirmationis* jam jam allegavi-
 mus: *Quod verò supra &c.* (vid. Constit.
 Regni. p. 270.) ita quidem ut in hunc de
 Dissidentium Libertate Articulum unà
 cum Rege consenserint, eique subscri-
 pserint primaria Nomina (f) ex Clero
 Romano, nec non Ordine Senatorio &
 Equestri, quos prolixè vide p. 271. 272.

§. 9. Ut verò Integritati Articuli hujus
 nihil omnino deesset, in hisce ipsis Comi-
 tibus Coronationis, hic *Articulus*, ejusque
 Class. VIII. Fasc. II. P Con-

[f] Horum agmen ducunt IV. *Episcopi*, Cracoviensis,
 Wladislaviensis, Premysliensis, Chelmenfis; & VII.
Palatini, Cracoviensis, Sendomiriensis, Kalissiensis,
 Lanciciensis, Lublinskiensis, Belsensis, Podlachiensis.

Confirmatio ipsissimis verbis e **Confirmatione**
Henrici R. huc translatis repetitur, & inter
Leges censetur:

„Quandoquidem in hoc illustri Regno Gen-
 „tis Polonicæ & Lituanicæ, Russicæ, Livo-
 „nicæ &c. non pauci reperiuntur *Dissidentes*
 „in Religione Christiana, occurrendo quibus-
 „cunque in posterum Seditionibus & Tu-
 „multibus, & inde Litibus aut Certaminibus
 „Religionis causa oriundis; caverunt sibi in-
 „vicem quidam Cives Regni hujus, pecu-
 „liari Confoederatione, se in Causis Religio-
 „nem concernentibus, omnino in Pace con-
 „servari debere, quam quidem nos illis in-
 „tegrè & in perpetuum conservare promitti-
 „mus. *Constit. Regn. p. 275.*

§. 10. Et ne sæpe dictus *de Pace Dissiden-*
tium conservanda Articulus Novitatis po-
 stularetur, eoque nomine minus roboris
 habere videretur, inter primas Leges ibi-
 dem in dictis Comitibus Coronationis firma-
 tas, hæc quoque existit:

„Præter rathabitionem & confirmationem
 „tam antiquorum Jurium, quàm (NB.) ante
 „Coronationem nostram in Republica sanc-
 „torum, quandoquidem id semper in Pote-
 „state & in usu hujus Regni fuit, pro ratione
 „necessitatum & temporum Jura emendare,
 „temperare, mutare, addere, novaque surro-
 „gare, Consensu omnium Ordinum; proin-
 „de nos quoque in hisce Comitibus Coronatio-
 „nis

„nis nostræ, rogatu & Consensu Nunciorum
 „Terrestrium, & ex Consilio DDnn. Senato-
 „rum, sequentia, ex parte declaravimus &
 „emendavimus, ex parte recens constitui-
 „mus. Et primò quidem, Juramentum Re-
 „gium, quamvis antea jam tum in Statuto
 „Alexandri R. expressum fuit, cum ea Emen-
 „datione suscepimus, & (NB.) Successores
 „nostri suscipere tenebuntur, prout Henrico
 „Regi Prædecessori nostro præscriptum, &
 „ab ipso pariter & nobis, in Coronatione
 „præstitum fuit, cujus Tenor de verbo ad
 „verbum est sequens &c. *Constit. p. 278.*

Idem Articulus altero eorundem Co-
 mitiorum Statuto luculentius confirmatur,
 (pag. 295.) sub titulò: *Interregni Acta ap-
 probantur.*

„Omnia Acta, CONFOEDERATIONES,
 „Reservationes, Acta Judicialia, præteriti
 „INTERREGNI, in Regno Polonia, omni-
 „busque ejus Terris & Districtibus. . . boni Or-
 „dinis & Tranquillitatis publicæ servandæ
 „gratia . . . intoto, ita prout in se sunt, &
 „sonant, effectum habere & sortiri debent.
 „Cumque CONFOEDERATIONES cum
 „Juribus & Libertatibus Publicis conveniant,
 „iisque nitantur, unusquisque iis obtempera-
 „to, neque iis quidquam adversum facere au-
 „deat.

§. II. Juramenti præstiti, atque enaræ
 sibi exinde Obligationis Stephanus Rex ita
 P 2 me.

memor fuit, ut cum in Expeditione Dantiscana essent, qui Templum Evangelicorum Brodnica affectarent, ipse regio animo responderit: *Sinamus eos, habent Obligationem nostram, quam frangere nobis non licet*: Alium vero dicentem, prout una Lex ita & una Fides in Polonia esse debet, ita repressit: *Rex sum Populorum, non Conscientiarum*. Id ipsum inter alia plura patet e *Mandato Regio* in eos, qui Vilnæ an. 1791. tumultum contra Evangelicos excitaverant, digno quod integrum hic legatur:

STEPHANUS D. G. Rex Poloniae,
&c. &c.

Significamus Universis & Singulis &c.

Capitaneo Lidenſi, Praefecto & Vicario Vilnensi, Domino Joanni Abrahamovicio &c.
Detulerunt nobis in notitiam Generosi Consiliarii M. D. Lith. in praesenti expeditione bellica apud Nos agentes, Religioni Evangelicae addicti, non ita pridem enormem tumultum in urbe Nostra Vilnensi factum esse ab his, qui fidem Romano-Catholicam profitentur, contra homines & Ministros Evangelicos utriusque Confessionis. Primum quidem, quod ex mandato Rev. Episcopi Vilnensis Libri Doctrinae Evangelicorum Typographo violenter ablati, & ad Aedem D. Johannis exusti sunt:
Tum

Tum quod Cadavera mortuorum, ad lo-
 cum sepulturæ suæ, per plateam, præser-
 tim juxta Templum S. Johannis deferre, &
 Cantu Deductiones funerum cohonestare
 Catholici prohibeant, procedentes in fune-
 re probis afficiant & clamoribus contume-
 liosis jaceant, ac si instinctu Cleri Catholici
 id fieret: Insuper, redeuntes à funere Mini-
 stros duos, Studiosi e Schola D. Johannis
 Templo contigua, & otiosa quædam plebe-
 cula, vix non lapidibus obruerint in platea;
 minantes etiam violentam Templorum
 Evangelicorum vastationem ac ever-
 sionem. Cuncta hæc ab una parte audientes,
 alteri quoque aurem reservamus: Quod si
 vero res ita se haberent, non sine summa in-
 dignatione id ipsum acciperemus, probè
 considerantes quod quibuscunque in terris
 & Regnis, Religio vi, igne ac ferro, non
 vero Doctrina bonisque Moribus propaga-
 tur, sanguinis horrenda effusio, intestina-
 rumque calamitatum pestis subsequatur;
 quod tantum abest, ut (quod Deus prohi-
 beat) commune incendium hinc erumpens,
 læti intueamur, ut ne inter privatos quidem
 æstus ejusmodi æqua mente tolerare nobis
 placeat: quippe qui occurrere potius malis
 ejusmodi præoptamus, & sicuti commoda
 atque incrementa Regni Poloniæ & magni
 Ducatus Lituaniæ terrarum à Deo nobis
 commissarum, summa cura & Salutis Nostre
 P 3 con-

„contra vim hostium impendio procuramus,
 „ita ex animo optamus, ut omnes Cives ac In-
 „colæ Nostri, cujuscunque fuerint conditio-
 „his, unum verum Deum colentes, unam
 „quoque antiquam Catholicam Fidem profi-
 „terentur: Quia verò Deus prædixit fore, ut
 „in extrema mundi ætate necessario futura
 „sint scandala atque hæreses, proinde nemi-
 „nem cogi ad fidem sustinemus, sed *tenore*
 „*juramenti* à nobis omnibus Ordinibus Regni
 „Pol. & M. D. L. in Coronatione Nostra feli-
 „citer præstiti, *de Pace inter Dissidentes de Re-*
 „*ligione tuenda & manu tenenda*, hanc datæ fi-
 „dei obligationem, semper ante oculos ha-
 „bemus, Conscientiam uniuscujusque judi-
 „cio Summi Dei committentes; & non so-
 „lum vi officii nostri ad tuendam pacem in
 „Religione Nobis ab omnibus Ordinibus in-
 „clyti Regni commissi, sed & vigore antiquæ
 „Consuetudinis in hoc Regno, Dissidentes in
 „Religione toleramus ac tuemur.
 „Vobis igitur mandamus, ut simul ac Lite-
 „ræ hæ nostræ traditæ fuerint, publicè in Ur-
 „bis Nostre Vîlnensis foro ac plateis procla-
 „mandum curetis; ut secundum modum ac
 „ritum, ab antiquo in hæc usque tempora fe-
 „licis Regni Nostri servatum, quietè omnes
 „& singuli se gerant, nullamque tumultibus
 „ansam præbeant. Quod si verò quis, pacem
 „publicam turbando, contumaciter ac pro-
 „ptervè tumultus ejusmodi aut Seditiones ex-
 „cita,

„citaverit, eundem sicubi Jurisdictioni Ve-
 „stræ subjaceat, vigore officii & muneris Ve-
 „stri prehensum, ut detineatis, usque dum
 „ea de re certiores facti fuerimus, simpliciter
 „mandamus, &, ne id secus fiat, sub vio-
 „lata Gratia Nostræ reatu injungimus. E ca-
 „stris ad Pskovam, die 26. Sept. 1581.

STEPHANUS REX, &c.

Scriptit: *Venceslaus Agrippa,*
Notarius.

§. 12. Mortuo, an. 1586. 12. Dec. Ste-
 phano, secutum est INTERREGNUM.
 Quo tempore, d. 27. Decembr. Senato-
 res & Nobilitas Palatinatum Cracovien-
 sis, Sendomiriensis & Lublinensis Cracoviæ
 congregat, CONFOEDERATIONEM sanc-
 cire; qua & rigor *Statuti Kercinensis* an.
 1438. in Hæreticos (ita dictos) lati abro-
 gatus esse declaratur, & *Pax Dissidentium*
 omnimode confirmata fuit, his verbis:
 „Primo, *Statutum* an. 1438. in nova urbe
 „Kercin sancitum, & an. 1572. renovatum
 „... suo loco relinquimus; Excepto Ar-
 „ticulo, qui novissima inter Dissidentes
 „de Religione, Confoederatione, Henrici &
 „Stephani Regum & Dominorum Nostrorum
 „Juramento confirmata, *abrogatus est*; quam
 „Confoederationem, quandoquidem ipsa
 „pacem & amorem fraternum jubet, in ro-
 „bore suo juxta suam continentiam, in toto

„relinquimus. Vol. Constit. pag. 399.
 „400.

§. 13. Eadem Confoederatio in Instrumen-
 to KAPTUR dicto, luculentius idem fir-
 mat:

„Spondemus etiam, & mutuo constituimus
 „Pacem & Amorem fraternum, ne Dissidiis,
 „Obtrectationibus, Jurgiis, Scissionibus ul-
 „lis locus sit, atque universi in pace Deum
 „colant. Quod ipsum quia etiam Confoede-
 „ratio Dissidentium de Religione cavet, ideo
 „eam quoque juxta suam continentiam, in
 „suo plenissimo robore, integram & invio-
 „labilem relinquimus & approbamus, *Et mox:*
 „Omnes istos hactenus recensitos Articulos
 „spondemus, pro nobis & posteris nostris,
 „tam in parte, quam toto, constanter ob-
 „servare & custodire, sub Fide, Honore &
 „Conscientiis nostris. Quod si quis istis sese
 „opponere voluerit, Pacemque & Ordinem
 „publicum turbare ausus fuerit; contra ta-
 „lem omnes consurgemus in ejus destru-
 „ctionem. *Volam. Constit. p. 404.*

Observatu vero dignum est, hoc in loco,
 Jurium hujus Confoederationis participes
 fieri, iisque gaudere juberi,
 „Omnes URBES, OPPIDA, cujuscunque
 „Status & Conditionis Homines, nullis ex-
 „clusis, decernendo, ut violatores eorum
 „Poënis ibidem decretis succumbant. *pag.*
 „404. *med.*

Ho-

Eorum qui Confoederationi huic magno numero subscribere agmen ducit *Petrus Myszkowski*, Episcopus Cracoviensis.

§. 14. Subsecuta est anno proximo 1587.

d. 7. Martii, CONFOEDERATIO GENERALIS WARSAWIENSIS, in qua non tantum prior illa confirmata, verum etiam de eadem ab inquietorum hominum Attentatis vindicanda actum fuit, hisce verbis:

„Confoederationem inter Dissidentes de Religione, Warlawiæ initam, & Juramentis Regum Dominorum Nostrorum confirmatam, in præsentì Conventu, Pacis internæ conservandæ causâ, inviolatam utraq; ex parte conservamus. Et si quid ad ejus ulteriorem Confirmationem, Excessuumque Emendationem, utrinque necessarium ostensum fuerit, id in Comitibus Electionis proxime futuræ, ab omnibus Regni Ordinibus ut fiat, procurare tenebimur. Similiter, si quis eandem convellere voluerit, talis quilibet iudicio ibidem sistetur, vel universorum Ordinum Spirituallium & Secularium, vel Deputandorum ab Ordinibus. *Const. p. 409.*

Subscripsit inter alios, *Laurentius Goslicki* Episcopus Camenecensis.

§. 15. Mox in CONFOEDERATIONE Cracoviensi d. 9. Maji. 1587. cum Templum Evangelicorum Cracovicæ per tumultum

tum eversum fuisset, ea violentia gravissima Censura notatur, & ne quid simile in posterum fiat, severe statuitur. Const. p. 419. 421.

„Nos Senatores Regni, & universa Nobilitas Palatinatus Cracowienſis . . . Cum tempore Conventus nostri praesentis, ab hominibus improbis & petulantibus, in Urbe Cracowia noxius Tumultus, & violenta Ecclesiae Dissidentium Eversio patrata sit, obviando, ne periculum istud latius serperet, decernimus, ut ejus facinoris plenaria Inquisitio fiat per Dominos (*novem hic primariae Dignitatis Commissarii constituuntur*), ut iidem Cracoviam congressi, proxima die Mercurii, cum Officiis ad eam rem pertinentibus, Inquisitionem certam & accuratam de Autoribus & Adjutoribus istius violentiae faciant, istosque Seditiosos comprehensos, tuto Carcere clauderent, ad Cognitionem Comitiorum futurae Electionis.

§. 16, Eodem tempore, die 8. Maji. 1587. Palatinatus Sendomiriensis CONSULTATIONE priore, Confoederationem antiquam ratione Articuli *Dissidentium* expresse & plenissime confirmavit:

„Nos Senatores & Nobiles, qui huc ad Pokrywnice convenimus, probe gnari, Pacem & Concordiam non solum per se esse laudabilem, verum etiam Divina Benedictione

"Etione cumulandam ; quandoquidem San-
 "ctis & Divinis verbis testari dignatus est:
 "Beatos esse Pacificos; Porro præ oculis ha-
 "bentes quantum Diversitas Religionum pe-
 "riculi aliis Regnis creaverit ; idcirco pro-
 "videntes, ne in dilecta hac Patria nostra
 "res eodem delabatur, spondemus invicem,
 "constanter nos observaturos Medium ab
 "ipso Numine eum in finem suppeditatum
 "nempe *Confederationem in Causa Religionis*, ju-
 "ramento Regum Nostrorum, tam Henrici,
 "quam nuper pie defuncti, confirmatam.
 "Atque in futura Electione, prævia Sanctissi-
 "mi Nominis Divini Invocatione, cum uni-
 "versis D. D. Senatoribus ; reliquisque Or-
 "dinibus operam dabimus, ut Consilia quam
 "firmissima & solidissima ineantur, quo san-
 "cta isthæ Concordia integra & intacta
 "æternis temporibus conservetur. In cuius
 "fidem Sigilla nostra apponimus, manuque
 "nostra subscribimus. *Const. pag. 423.*

CONSULTATIONE vero *posteriore*, in
 Turbatores Cracovienses severe ani-
 madvertit, similique in posterum Vio-
 lentia obicem ponit:

„Nos Senatores Regni, & Nobilitas Palati-
 „natus Sendomiriensis . . . cum durante
 „præfenti nostro Conventu nuncium ad nos
 „delatum sit, Confederationi recens vim
 „illatam esse, Everfione Ecclesiæ Cracovien-
 „sis ; hoc in passu Dominus Palatinus Cra-
 „covi-

„*cowiensis, tanquam is cui Respublica ille*
 „*in loco Tranquillitatis publicæ Procuratio-*
 „*nem commisit, hortandus est, ut officio suo*
 „*diligenter defungatur. Istud vero facinus,*
 „*cum merito universam Rempublicam tan-*
 „*gat, quandoquidem de conservanda Pace*
 „*Publica agitur, Juramentis Regum No-*
 „*strorum firmata, spondemus, in proxima*
 „*Electiōne nos omnes urgere velle, ut Au-*
 „*ctor sceleris æque ac qui illud perpetra-*
 „*runt, severe puniantur: utque huic rei ita*
 „*in posterum prospiciatur, ne similis*
 „*petulantia, civili, quod Deus avertat,*
 „*Bello in Patria nostro occasionem præbeat,*
 „*quandoquidem facta ejusmodi achriftiana*
 „*aliis Monarchiis ultimi fere exitii causa ex-*
 „*istitere. Constit. p. 424. 425.*

Et paulo post:

„*Etiā Confederatio inter Dissidentes de Religio-*
 „*ne confirmata est; quam ad Securitatem*
 „*Reipublicæ pertinere, si quæ aliis Regnis*
 „*evenere, oculis subjiciamus, quis est qui*
 „*non videat? qua vero ratione hisce tem-*
 „*poribus conservata fuerit, & ex qua Parte,*
 „*ejus rei recentia existant Documenta.*

§. 17. Subsecuta est ELECTIO SIGISMUNDI III. Varsaviæ, d. 19. Aug. 1587. simulque *Conventus Regni Generalis*, duabus ante Coronationem hebdomadis *Wisliciam* indictus; quo in Conventu, qua ratione Paci & Securitati Dissidentium Electores

lectores prospiciendum decreverint, his
verbis declarant:

Ego in Conventu, confirmando per omnia CON-
FOEDERATIONEM inter Dissidentes de Religio-
ne, spondemus invicem, Processum Judicialem &
Executionem in Violatores ejus decernere, utrique
parti servientem; spondemus pariter Emendatio-
nem Exorbitantiarum & Correctionem Jurium
instituire, eamque ad futuram Coronationem defer-
re. Eaue omnia Electus Rex juramento confirma-
re tenebitur, ut quæ reliquis Conditionibus inferenda
& Regi proponenda erunt. Constit. pag. 436.

§. 18. In Conventu Wisliciensis d. 5. Oct.

1587. id quod antea decreverant Regni
Ordines, re ipsa executi sunt, primam
omnium DISSIDENTIUM curam haben-
tes:

Nos Senatores & Ordines Regni, ut & Nobilitas
omnium Regni Palatinatum, qui huc Wisliciam
confluximus . . . universis & singulis Ec. . .
Commisimus Delegatis nostris, ut hinc statim
nulla interposita mora Cracoviam profiscantur, &
CONFEDERATIONEM inter Dissidentes de
Religione per omnia confirmando Processum Judicia-
lem & Executionem in Violatores ejus instituant,
utrique parti servientem; ibidemque ut unanimiter
Correctionis Jurium dent operam, ad ductum
comprimis Consilii à Palatinatu Sendomiriensi in
Electione exhibiti; quod quidem limabunt, prout
ex usus fuerit Reipublicæ, ad Concordiam omnes du-
cendo. Constit. pag. 438.

§. 19.

§. 19. In Coronatione Rex Sigismundus, Pacem Dissidentium sueta juramenti formula confirmavit:

Ego Sigismundus III. D. G. . . . spondeo ac sancte juro . . . Quod omnia Jura, Libertates, Privilegia publica & privata . . . per Predecessores meos datas, ab omnibusque Ordinibus tempore Interregni, statutas atque sancitas, mihi oblatis, tum Pacta atque Conditiones cum Oratoribus meis initas manu tenebo, observabo, custodiam, & tenebo in omnibus . . . Pacem quoque & Tranquillitatem inter Dissidentes de Religione tuebor, manu tenebo, nec ullo modo, vel Jurisdictione nostra, vel Officiorum nostrorum, & Statuum quorumvis autoritate, quemquam afficiam, opprimere causa Religionis permittam, nec ipse afficiam, nec opprimam, ac ea, quæ in Electione nostra Varsaviensi, ac deinceps in Conventione Generali ad Visliciam, tum & Cracoviae in Conventione Coronationis nostræ constituta sunt, & constituentur, manu tenebo iisque satisfaciam. . . Et si, quod absit, in aliquibus Juramentum meum violavero; nullam mihi Insole Regni, omniumque dominiorum uniuscujusque Gentis, obedientiam prestare debebunt &c. De verbo ad verbum, uti supra §. 6. Const. p. 446. 447.

Ea de re ipse Rex in DENUNCIATIONE CORONATIONIS, Literis publicis die 30. Januar. 1588.

Jurandum, verbis conceptis, juxta exhibitam Nobis formam de servandis ac manu tenendis omnibus

bus Libertatibus, Prærogativis, tam Ecclesiasticis quam secularibus, tam publicis quam privatis, tum etiam Juriſ, Legibus, Statutis, Conſuetudinibus &c. præſtitimus, ac ea omnia Diplomate etiam noſtro (cujus exempla quoquo verſum transmitti mandavimus) confirmavimus. Conſt. p. 455.

§. 20. Porro in CONFIRMATIONE GENERALI Jurium, Rex, eadem qua Prædeceſſor ſollicitudine, ſecuritati DISSIDENTIUM providit:

Nos Sigismundus III. . . . Quodſi verò ſupra hiſce Literis, Privilegia, Libertates Eccleſiaſticas cum cæteris confirmavimus, id nihil Articulo huic Juramenti derogare volumus, Quod videlicet Pacem & Tranquillitatem inter Diſſidentes de Religione tenebimus, & manū tenebimus &c. quam inconcuſſè, firmiter, & inviolabiliter, ac cum effectu Nos obſervaturos, promittimus ac ſpondemus. Dantes inſuper poteſtatem Cancellario, & Vice-Cancellario Regni, ut has Literas Confirmationis generalis Jurium . . . authenticè, ſub Regni Sigillo, Ordinibus, Terris, ac Subditis noſtris, qui eas requirent, non expectato alio Mandato noſtro, extradant. Conſtit. p. 449.

§. 21. Inter PACTA CONVENTA autem, quæ Rex ſolemniffimè confirmavit, hæc quoque exiſtant:

Confoederationem inter Diſſidentes de Religione, non ſolum Juramento, uti à Sereniſſimis, Henrico & Stephano, Regibus Poloniae & Prædeceſſoribus ſuis factum eſt, conſervabit; verum etiam Proceſſum

cessum & Executionem, utrique parti servientem, contra Violatores ejus oblatam, sub Juramento observabit. Et ut ab Ordinibus Regni quam primum instituat, sedulo curabit. Item: Jura omnia, Libertates, Immunitates, Privilegia, Statuta Regni, & Speciatim Articulos in Coronatione Henrici Regis sancitos: tam quaecunque ad Correctionem Libertatum Jurium pertinentia, ejus Majestati in Coronatione exhibebuntur, manutenebit, ac firmiter observabit & adimplebit. Constit. p. 453.

§. 22. In Constitutionibus Comitiorum Coronationis, Recessus Wislicensis, qui antequam inter Dissidentes CONFOEDERATIONEM efficacissime confirmaverat, non tantum approbatur, sed & (quod probe notandum) inter LEGES REGNI disertis verbis connumeratur:

... Speciatim, Recessum in magno & generali ad Wisliciam Conventu conditum, & à nobis INTER alias REGNI LEGES jurejurando firmatum, quem etiam vigore presentis Conventus approbamus. Constit. p. 472.

§. 23. Ac ne quid omnino Securitati Dissidentium deesset, Rex etiam in RECESSU COMITIORUM CORONATIONIS Paci ipsorum sollicitè cautum voluit, his verbis:

"Quemadmodum Confederationem, & in
"ea Pacem inter Dissidentes in Religione Christiana
"primum Olivæ, deinde hic in Coronatione
"nostra, manu tenere & tueri jurejurando
pro-

"promissimus, ita eadem semper fuimus su-
 "musque mente, ut Processus & Executio
 "utrique Parti serviens, contra Violatores
 "hujus Pacis sufficienter constitueretur. Ne-
 "que verò per Nos stetit, quo minus ea res in
 "præfenseffectui data fuerit, verum per Dis-
 "sidia hominum, quæ hoc tempore Regnum
 "& M. D. Lituaniæ multifariam afficiunt, ut
 "quæ hac de re fuerant constituta, quibusdam
 "displicerent; quapropter Negotia isthæc ad
 "Comitia proximè futura, autoritate præsen-
 "tis Conventus, proferendo, spondemus: Nos
 "secundum obligationem, quam juxta Pacta
 "cum Corona Poloniæ inita & jurejurando
 "firmata, in Nos recepimus, apud Ordines
 "Regni id diligenter procuraturos, auctori-
 "tatemque nostram interposituros esse, qua-
 "tenus Processus iste & Executio, utrique
 "parti serviens, qua omnes Excessus, Pacis
 "inter Dissidentes in Religione Christiana
 "Conservationem quocunque modo pertur-
 "bantes, sive ante Coronationem nostram ii
 "patrati fuerint, sive post eandem, severe
 "compescantur atque puniantur. *Consist. p.*
 "490. 491.

§. 24. Et quia TRIBUNAL REGNI
 hanc Dissidentium Pacem Decretis qui-
 busdam turbare præsumebat, Cautum est
 ei in Comitibus, an. 1627.

"Quoniam Tribunali nulla data est Potestas
 "Legum condendarum, sed solummodo se-
 "Class. VIII. Fasc. II. Q cuna

„cundum Leges à Republica latas judicarete-
 „netur, proinde Causas in Volumine Legum
 „non descriptas, neque ad judicandum ad-
 „mittere, neque penas irrogare, neque iis-
 „dem quenquam aggravare debet, præter
 „quam ex Lege publica fuerint determinatæ.
 „Et sicubi ejusmodi Sententiæ latæ, velex-
 „rum Clausulæ, deprehendantur, *quæ vim*
 „*Legis sapiant*, vel Pacem publicam turbent,
 „prout quædam Additamenta in nonnullis
 „Decretis novissimi Tribunalis Lublinensis id
 „contineant, iisdem nemo urgeri debet, imo
 „Decreta talia Nullitati subsunt. *Constit.*
 „*Comit. p. 9.* Odekretach Tribunałskich.

Salutaris istius Legis Effectus cum pri-
 mis conspiciendum se præbuit in Ge-
 neroso *Samuele Bolestraszyki*, qui cum
 an. 1627. ex ratione Religionis Evan-
 gelicæ, ab Episcopo Premysliensi De-
 creto aggravatus ejusque occasione
 variè vexatus fuisset, tandem post 22.
 annos, cassatis Infamiis & Bannifatio-
 nibus, in ipsis Comitibus Coronationis
 Joh. Casimiri an. 1649. ad pristinum
 honoris statum restitutus est. vid. dict.
 Comit. Constit. p. 19. 20. *Restitutia*
Urodzonego Sam. Bol.

§. 25. Cumque indies augerentur, qui
 Dissidentibus graves esse voluptati sibi du-
 cerent, eorum Petulantiam Comitum War-
 sawiensium

sawienſia an. 1631. ſequenti Conſtitutione,
coërcuere:

„Quoniam ſub prætextu Religionis Catholi-
cæ à licentioſis hominibus, in Terris no-
ſtris, varii Tumultus & Violentiæ excitan-
tur, unde fit, ut Pax publica ſcindatur, &
plurima Incommoda inde enaſcantur. Nos
igitur publicam Securitatem & Pacem in Re-
gno noſtro conſervare, licentiamque ejus-
modi coërcere volentes, contra omnes qui-
cunque tumultibus & licentioſa petulantia
publicam Securitatem violare auſi fuerint,
forum coram Tribunali, inter Cauſas recen-
tis Criminis ſtatuimus, & ut Poenis contra
Violatores Pacis publicæ ſancitis puniantur,
decernimus. *vid. diſt. Comit. Conſtit. p. 18.*
„Zatrymanie Pokoju.

§. 16. Poſt obitum Sigismundi III. tempo-
re INTERREGNI in Conſœderationis
Cracoviensis Inſtrumento, KAPTUR dicto,
Juribus Evangelicorum hunc in modum
proſpectum fuit:

„Vinculum inter nos ratione Diſſidentium
in Religione factum, inviolabiliter in omni-
bus Articulis, Punctis, & Clauſulis, ſecun-
dum antiquum Legum tenorem, ſervare
ſancitè promittimus. Et ſi quis quacunque
ratione Unionem hanc ſcindere præſumſe-
rit, juxta Obligationes ſuperius nominatas
adverſus eum procedere tenebimur. Ka-
ptur. A. 4. in ſin. pag.

Quæ Confoederatio Particularis mox in Generali Varſavienſi laudata & approbata, atque Aëtis Caſtrenſibus Cra-covienſibus inſerta fuit. Vid. *Conſtit. poſt Conſœd. General. & Laudum Proſzowskie, A. 1.* quæ incipit: *Generoſi Nicolaus Koryciński &c.*

§. 27. Excepit hanc CONFOEDERATIO GENERALIS OMNIUM ORDINUM REGNI, & M. D. LITH. die 16. Julii; in qua, ſequentia in ſecuritatem Pacis Diſſidentium ſtatuta leguntur:

„Nos Senatores Regni Poloniæ, & M. D. Lituanix, nec non Dominiorum huc pertinentium, Spirituales & Seculares, Nuncii Terreſtres, & reliqui omnes Ordines unius & indiviſæ Reipublicæ. . . . Ratum & firmum eſto, ut ſuturus Rex Jura omnia, Privilegia & Libertates, quæ in præſens ſunt, & quas poſt Electionem ipſi offeremus, prius Juramento confirmet, juxta tenorem Juramenti Regum Poloniæ, Henrici, Stephani, & recens deſuncti Sigismundi III. in Coronatione, Regno & M. D. Lituanix ab ipſis præſtiti, quod ipſum poſtquam præſtiterit, Conſtitutionibus Comitiorum idem confirmare tenebitur.

„Cumque in memoratis Juribus & Libertatibus Noſtris *multum exorbitatum* ſit, id invicem ſpondemus ſanctæque promittimus, in proximis Electionis Comitiiis ad

pro

proponendos Candidatos, nedum ad no-
minandum Regem, nos non esse accessu-
ros, prius quam universa Vulnere Reipu-
blicæ utriusque Gentis, Excessus, Exorbi-
tantiæ & Gravamina . . . sublata, in de-
bitum statum reducta, iisque in posterum
occurrendi Media adinventa fuerint.

Insuper, ne Pax publica ulla de causa
turbetur, cavemus hoc *Dissidentibus in Re-
ligione Christiana*, quod *Pacem omnimodam*
in vicem, Nos & Posteris Nostri, sub Fide,
Honore & Conscientiis Nostriis conserva-
bimus; propter ejusmodi in Religione Dis-
ferentias Sanguinem non effundemus, ne-
que ob easdem litem alicui movebimus,
neque Confiscatione Bonorum, Infamia,
Carceribus, & Exilio, aut quibuscunque
aliis poenis invicem animadvertemus, ne-
que ulli Magistratui aut Officio ea in re au-
xilium erimus. Imo vero, si quis ex ista
causa Sanguinem effundere, aut dicta Pa-
cta violenter rumpere, aut poenas superius
recensitas extendere præsumat, omnes ea
propter in defensionem insurgere tenebi-
mur, ut si quis sub prætextu alicujus
Decreti aut Processus Forensis id agere su-
stineat;

Præterea cavemus, ne Decreta Tribunalia Re-
mi & M. D. Lituanie, quæ vim Legisfapiunt,
contra Securitatem & Pacem Dissidentium inia, in
quo cunque Officio, ad Executionem deducantur,

Q

pro-

propt. Constitutione an. 1627. expresse cautum habemus. Et sicubi contra hanc Constitutionem Decreta aliqua aut Protestationes factæ fuerint, ea in quocunque Judicio nullius esse valoris declaramus. Similiter, Mandata omnia Pacem inter Dissidentes turbantia, ex Cancellaria vivente Rege extradita, nullius ponderis aestimabuntur, neque in posterum extrahentur.

„In URBIBUS REGIIS, ubi in presenti „Dissidentes in Ecclesiis à se erectis publico „gaudent Religionis Exercitio, eodem in „posterum quoque, perinde ac nunc gau- „dere & uti poterunt. Ubi vero Ecclesias „in presenti ad eum usum erectas non ha- „bent, eas ad evitandos tumultus, ibidem „erigere non debebunt. Privatum tamen „uniquique privato Incolæ, & peregre veni- „enti, Devotionibus sacris tuto operam da- „re, integrum erit.

„Quantumvis Constitutio Anni 1631. con- „tra Violatores Securitatis publicæ, satis ri- „gorose lata fuerit; declaramus tamen, quod „in posterum ejusmodi Causæ violatæ Se- „curitatis Dissidentium à quacunque Perso- „na; cujusvis Conditionis, non inter Cau- „sas Terminorum tactorum, sed Feria Heb- „domadis quinta, ex speciali Regestri inter „Causas recentium Criminum, judicari de- „beant. Excepto, si forte Persona mere „Spiritualis in Crimine deprehensa fuerit, „tum delinquens Officio Spirituali tradi, & „ibi-

ibidem prævia Inquisitione judicari debet.
 „Ministri quoque in Religione Dissidentium, si à
 „quopiam quacunque de causa citati fuerint,
 „non habento Forum nisi in Officio Seculari
 „competenti, ratione quarumvis rerum &
 „injuriarum. Et in causis ex ipsorum Actora-
 „tu, forum citati competens sequi, ibique
 „jus suum obtinere debent. Et circa s-
 „nem:

„Cundæ hæc superius recensita constan-
 „ter servare, eaque manu tenere, pro No-
 „bis & Posteris Nostri, sub fide, Honore,
 „& Conscientiis nostris promittimus. Qui-
 „cunque vero his contravenire, & Pacem
 „superius toties nominatam Ordinemque
 „Publicum turbare voluerit, contra talem
 „omnes consurgemus in ejus destructionem
 „&c. *Confed. Gen. p. A. 1. A. 2. B. 4. fin.*

§. 28. Subscripserunt Archiepiscopus, Epi-
 scopi, Senatores & Nuntii Terreſtres plurimi,
 Confederationem in omnibus appro-
 bando; nisi quod Episcopi cum aliquot
 Secularibus Catholicis, hic *prima vice* sub-
 scriptionibus suis adjecerint hæc verba:

Salvis Juribus Ecclesie Romanæ.

Quod vero isthæ Exceptio, Securitati
 Dissidentium Legibus publicis firmatæ nihil
 derogat, vel derogare possit, & hoc ipso an-
 no, in ELECTIONE Regis WLADISLAI
 IV. & in secutis Electionibus, ipsis PA-

CTIS CONVENTIS explicatum & declaratum fuit, his verbis:

„Et quandoquidem in hoc Illustri Regno, Gentis Polonicae, Lituanicae, Russicae &c. non pauci reperiuntur Dissidentes in Religione Christiana, praecavendo, exemplo Antecessorum Nostrorum, ne Seditiones, aliqua aut Tumultus, occasione Religionis oriantur, cautum est novissima Confœderatione Varlavienſi Generali, ut in Causa Religionis Christianae, Pax inter Dissidentes de Religione conservetur; quam nos inviolabiliter servare in perpetuum promittimus, non obstantibus, quibus, cunque Protestationibus, contra hanc Confœderationem, post Convocationem factis, Salvis Juribus Ecclesiae Catholicae Romanae; Integra NIL OMNINO, in omnibus Dissidentium de Religione Christiana, Pace & Securitate, quemadmodum, in Convocatione Varlavienſi novissime habita, Confœderatione Generali descriptum & cautum est.

Imo vero, quia ipsimet Coronandi Reges, OMNIA OMNIUM Regnicolarum Jura GENERALITER confirmare soliti sunt (qua Generali Confirmatione ipsa quoque Ecclesiae ROMANAE Jura, comprehensa & SALVA esse intelliguntur;) qua-

qualiter tamen ejusmodi alieni Juris SAL-
VATIO, Juri Dissidentium minime præ-
judicaret, ipsæmet illi Coronandi Reges
authentice declaraverunt, verbis, quæ
supra è CONFIRMATIONE GENERA-
LI STEPHANI R. Quod vero supra Sc.
(§. 8.) & è CONFIRMATIONE SIGIS-
MUNDI III. Quod vero supra Sc. (§. 20.)
adducta sunt, hic autem relegi merentur.
Eandem Formulam genuine explicavit
tum Rex ipse *Joh. Casimirus*, tum Archi-
Episcopus *Gnelnensis*, cum reliquis Epi-
scopis, & Marechallus Nunciorum Ter-
restrium, in Assécurationibus, DD, Dis-
sidentibus datis an. 1650. à medio usque ad
finem, quas vide infr. §. 39; itemque
Pacta Olivenfis ubi de Religione agunt, quem
articulum excerptum vide infr. §. 43.

Et ne qua homines malevoli verba
prædicta in alium quam qui Lege publica
expositus est, sensum, omnino detorquere
possent, ideirco in Confœderationibus
subsequentibus, ubi Romano-Catholici
subscribebant: *Salvis Juribus Romano-Ca-
tholicæ Ecclesiæ*; ibi Evangelici pari Libertatis
prærogativa, non dubitabant subscribere:
Ita salva sint Jura Ecclesiæ Romano-Catholicæ,
ut illesa maneant Jura & Leges Regni, tum
& liberum Religionis Dissidentium Exercitium:
Item: Salvis per omnia Juribus Dissidentium
in Religione Christiana, non obstantibus ullis Pro-

testationibus & Exceptionibus. Item : In quantum Securitas & Liberum Exercitium Dissidentium Ecclesie non violabitur &c. Græcis vero sacris addicti , subscribebant : Salvis Juribus veteris Ecclesie Ritus Græci. Item : Salvis Juribus Ecclesie Orientalis &c.

§. 29. Ipse vero tunc Electus Rex Wladislaus IV. legitimum verborum sæpius memoratum sensum luculenter porro illustravit ; Juramento super Pacta Conventa Waršaviæ præstito :

„Ego Wladislaus . . juro . . quod Pacta Conventa , per Oratores meos cum amplissimis Poloniæ & M. D. Lituaniæ Ordinibus , & in Electione nostra transacta . . . in omnibus eorum Articulis , Punctis ; Clausulis , Conditionibus ; ita (NB.) , ut nec Specialitas Generalitati , nec Generalitas Specialitati derogat , servabo , manū tenebo , & adimplebo : atque ea omnia , reiterato etiam , in solenni nostra Coronatione Juramento , confirmabo. Sic me Deus &c. Porzadek Elekci p. 20.

& in Juramento Coronationis d. 6. Febr. 1633. cujus idem per omnia tenor est , qui Juramenti Henrici , Stephani , Sigismundi III.

„Ego Wladislaus . . omnia Jura , Libertates , Immunitates , Privilegia publica & privata . . . per Reges (etiam) Henricum , cum

„cum, Stephanum, Sigismundum filii . . .
 „datas, ab omnibusque Ordinibus tempore
 „Interregni statutas, atque sancitas, mihi
 „oblatas, tum Pacta Conventa . . . manū
 „tenebo, observabo, custodiam, & adimplēbo,
 „in omnibus Conditionibus, Articulis & Punctis, in eisdem expressis. Pacem quoque & Tranquillitatem inter Dissidentes de Religione Christianā tuebor, manū tenebo: nec ullo modo, vel Jurisdictione nostra, vel Officiorum nostrorum, & Statuum quorumvis autoritate, quemquam affici, opprimique, causa Religionis permittam, nec ipse afficiam, nec opprimam . . . Et si, quod absit, in aliquibus Juramentum meum violavero, nullam mihi Incolæ Regni obedientiam &c. &c. Denuntiatio Reg. Cor. p. 4. f.

§. 30. Sic in CONFIRMATIONE GENERALI JURIORUM Wladislaus Rex, juxta Exemplum Prædecessorum, promittit manū tenere:

„Omnia Jura, Legēs, Statuta . . . nominatim autem Libertates & Leges in Conventu Electionis Henrici Regis, ac in Conventionibus Andreovicis & Coronatione Regis Stephani . . . & Constitutiones in Coronatione Serenissimi, divæ memoriæ, Sigismundi . . . III. laudatas . . . ita tamen, ut nec Specialitas Generalitati, nec Generalitas Specialitati deroget. ibid. p. 2.

& in Comitibus Coronationis, prima Constitutione;

Omnia præteriti Interregni Acta, CONFEDERATIONES, Reservationes &c. approbantur. *ibid.*

§. 31. Cum vero his omnibus non obstantibus, Evangelici nihilominus premerentur, maxime per turbulentos Parochos ad Judicia temere tracti, & Decretis Tribunalitibus aggravati; iidem remedium maiorum in Comitibus, quæ an. 1638. Rex Warsaviæ indixerat querere statuerunt. Ibi, ne, periclitante tunc Republica, negotium Religionis Consilia publica turbaret, IV. primi Nominis Præules Catholici, querulas Evangelicorum Voces solenni ASSECURATIONE demulserunt, mox Actis Castrensisbus Warsaviensibus, Posnaniensibus & Wschowensibus, inferenda;

Actum in Castro Wschowensi, Feria tertia post Dominicam Rogationum proxima, an. 1638.

Ad Officium Magnifici Domini Capitanei Terræ Wschowensis, & Acta præsentia Castrensis Wschowensis, personaliter veniens Generosus Johannes de Bukowiec Slichtink, Iudex Terrestris Wschowensis, Nuncius Palatinatus Posnaniensis, obtulit ad acticandum in acta officii præsentis Castrensis Wschowensis Literas infra scriptas

Illu-

„*Illustrissimorum & Reverendissimorum in*
 „*Christo Patrum, Jacobi Zadzik, Episcopi*
 „*Cracowienſis, Ducis Siewierscenſis, Mat-*
 „*thiae Lubienſki, Episcopi Cujawienſis & Po-*
 „*meraniae, Andreae Szoldrski, Episcopi Po-*
 „*nanienſis, Stanisłai Lumienſki, Episcopi Plo-*
 „*cenſis, Sigillistibus communitas, & mani-*
 „*bus ipsorum propriis subscriptas, quarum*
 „*ca est quae sequitur, de verbo ad verbum*
 „*series:*

„*Jacobus Zadzik, Dei Gratia Episcopus Craco-*
 „*wienſis, Dux Siewierscenſis, Matthias Lubien-*
 „*ski, Dei Gratia Episcopus Cujawienſis & Pomer-*
 „*aniae, Andreas Szoldrski, Dei Gratia Episcopus*
 „*Posnanienſis, Stanisław Lubienſki, Dei Gratia*
 „*Episcopus Plocenſis. Notum facimus, quia Nos,*
 „*nolentes Pacem publicam in hac Patria nostra*
 „*ulla de causa turbari, ad ardentissimas à Dissi-*
 „*dentibus in Religione Christiana, presentibus Co-*
 „*mitibus ad Sacram Regiam Majestatem, & univer-*
 „*sam Rempublicam, delatas Instantias, ne istae*
 „*Cause vel presentibus Comitibus, vel futuris, nego-*
 „*tium facessant. Promittimus, Nos Parochis &*
 „*Capellanis Nostris universis prohibuituros, & Pro-*
 „*cessu nostro iisdem denunciaturus esse, ne quis ipso-*
 „*rum, in causa Religionis audent actionem inten-*
 „*tare Dissidentibus in Religione Christiana, nobis*
 „*cecu Loci ordinariis inconsultis. Si vero tale quid*
 „*accidat, Dominationes ipsorum mature Loci Or-*
 „*dinariis id significabunt, ut tales compeſci queant.*
 „*Ad hac Epistola ad DD. Deputatos Tribunalitios*
 „*Spi-*

*Spirituales scripta, ipsos monebimus, ne Causas
 „bujusmodi judicent; Salvis Juribus Parochorum,
 „quoad Obventiones Parochiales consuetas. Quam
 „in rem, manibus propriis, additis etiam Sigillis
 „nostris, subscribimus. Dat. Varsaviae in Comitibus
 „Regni Generalibus Varsaviensibus, die 27. Apri-
 „lis, an. 1638. Jacobus Zadzik, Episcopus
 „Cracoviensis, manu propria. Matthias Lu-
 „bienski, Episcopus Wladislawiensis & Pomeraniae.
 „Andr. Szoldrski, Episcopus Posnaniensis, manu
 „propria. Stanislaus Lubinski, Episc. Plocensis,
 „manu propria. Locus Sigillorum trium.*

(L. S.)

*Ex Actis Castrensibus Wsche-
 wensibus Extractum.*

Correxit Kloßowski.

§. 32. Ipsa verò illa Comititia, TRI-
 BUNAL, Evangelicis infestum, sequenti
 Constitutione represserunt:

„Quamvis Legibus Regni publicis, impri-
 „mis Constitutione anni 1627. plenariè cau-
 „tum sit, ne Tribunal de ejusmodi Causis,
 „quæ Legibus descriptæ non sunt, cognoscat,
 „aut quemquam iisdem aggravet. Quia ta-
 „men hoc in passu Legibus publicis non fit
 „satis, præsentì Constitutione cavemus, ut
 „Tribunal prædictas Leges omnino obser-
 „vet. Si verò contra Constitutionem me-
 „moratam, Decreta talia in posterum lata
 „fue-

„fuerint , ea Nullitatis vitio subiacento, at-
 „que ad Executionem minimè deducuntur.
 „*Constit. Comit. 1638. pag. 14. O Dekretach*
 „*Tribunalskich.*

§. 33. Post obitum Wladislai IV.
 CONFOEDERATIO GENERALIS, à Se-
 natoribus & Civibus Regni pro more inita
 fuit Warsaviæ, mense Julio, 1648. ubi,
Emendatione Exorbitantiarum ad Electionem se-
posita, ante Nominationem Regis suscipienda,
 ita Respublica Confoederata loquitur:

„Proinde, invicem fraternè condescenden-
 „do, prout omnes Exorbitantias, ita illas
 „quoque quæ Dissidentes in Religione Chri-
 „stiana afficiunt, earumque Emendationem,
 „ad felicem B. C. D. Electionem novi Regis
 „proximè futuram, unanimi omnium Rei-
 „publicæ Ordinum consensu, differimus pag.
 „1. *Mox pag. 3. sequuntur prolixè ipsissima Verba*
 „*Confoederationis Generalis anni 1632. quæ supra*
 „*suo loco exhibitæ sunt. (§. 27.)* Insuper, ne pax
 „publica ulla de causa turbetur, cavemus
 „hoc Dissidentibus in Religione Christiana
 „&c. *inque ad verba:* Et in Causis ex ipsorum
 „actoratu , forum citati competens sequi,
 „ibique Jus suum obtinere debent. *Cuncta*
 „*illa hic verbotenus iterantur, solummodo insertis*
 „*duobus novis Clausulis; in medio, post verba:*
 „Nullius esse valoris declaramus; *additur,*
 „cui Causæ Forum in Comitibus Regni assigna-
 „tur; *Et sub finem, post verba:* quarumvis re-
 „rum

„rum & injuriarum, additur, in magno ad-
 „tem Ducatu Lituanæ in Magna Rota. De-
 „nique istam Confœderationem, mascula & memo-
 „rabili Declaratione claudunt: Hanc Confœde-
 „rationem, in omnibus Punctis & Clausulis,
 „pro LEGE ÆTERNA habere volumus,
 „& cuncta superius descripta, spondemus,
 „pro Nobis & Posteris nostris, constanter
 „observare & manu tenere, sub Fide, Ho-
 „nore & Conscientiis Nostris. Si vero quis-
 „piam istis contravenire, & Pacem superius
 „in hac Confœderatione descriptam Ordi-
 „nemque publicum turbare voluerit, contra
 „talem omnes confurgemus in ejus Destru-
 „ctionem. pag. 26.

§. 34. Cum verò Respublica, propo-
 sitam tempore Interregni *Emendationem*, in
 Electione perficere non posset, eandem
 ad Coronationem distulit his verbis:

„Quandoquidem per angustias Temporis in
 „præsentibus Electionis Comitibus fieri non
 „potuit, ut juxta Confœderationem novissi-
 „mam, Exorbitantiarum materia tractaretur;
 „proinde Exorbitantias omnes, illas etiam
 „quæ Dissidentes in Religione Christiana af-
 „ficiunt; earumque Emendationem, ad feli-
 „cem B. C. D. Coronationem Regiam, una-
 „nimi omnium Ordinum Consensu, differi-
 „mus. *Ordo Electionis pag. 8.*

§. 35. In PACTIS CONVENTIS
 vero Respublica & Securitati Evangelico-
 rum

rum pro more cavit, & Formulæ illius noviter introductæ, *Salvis Juribus Ecclesiæ Romanæ Catholice*, aciem iterato fregit, eo prorsus modo, quo an. 1632. idem factum fuerat :

„Et quandoquidem in hoc Illustri Regno
„Gentis Poloniæ &c. *inque ad verba*: Con-
„federatione Generali descriptum & cau-
„tum est (*vid. supr. §. 28.*) *Ordo Elect. p. 15.*

§. 36. Secuti sunt tres Actus Solennes Electi Regis JOHANNIS CASIMIRI, nempe JURAMENTUM ejus SUPER PACTA CONVENTA; ejusdem JURAMENTUM IN CORONATIONE; itemque CONFIRMATIO GENERALIS JURIIUM &c. quæ huc transcribere ideo supervacuum fuerit, quia ea cuncta ex iisdem Actibus p. m. Sigismundi III. an. 1632. de verbo ad verbum desumpta sunt, cumque illis, quod rem Religionis attinet, per omnes Syllabas & Apices conveniunt, ut adeo supra §§. 19. 20. videri queant.

§. 37. Verum enimvero cum promissa illa, & ab Electione ad Coronationem dilata *Exorbitantiarum Emendatio*, ne nunc quidem perfici posset, ei tamen ad proxima Comitia differendæ, peculiari RECESSU hunc in modum cautum fuit.

R E C E S S U S.

„Cum propter certas easque graves Cau-
 „sas, summum nempe in quo Respublica
 „versatur periculum, praesentia felicitis Co-
 „ronationis nostrae Comitia, intra tres se-
 „ptimanas terminanda fuerint, proindeque
 „negotium Exorbitantium & Postulata
 „Palatinatum effectum haud potuerint for-
 „tiri; idcirco omnia haec negotia utpote
 „Religionem Graecam, & DISIDENTIUM
 „SECURITATEM, Honorum & Bonorum
 „... omnesque in universum Exorbitan-
 „tias, Postulata & Desideria Palatinatum,
 „ad proxima Deo volente Comitia Regni
 „Generalia differimus, fideles subditos no-
 „stros reddendo certiores, Nos æquos eo-
 „rum Desideriis, tunc pro viribus satisfac-
 „turos esse. *vid. Consil. illor. Comit. p. 20.*
 „Recess.

§. 38. Subsecuta sunt Comitia Generalia
 eodem anno 1649. d. 22. Novembr. Sed
 quæ iterum afflictis Dissidentium rebus
 non nisi Spé & Promissis Solamen attu-
 lere, Leges tunc constitutas hoc RECES-
 SU claudentia;

R E C E S S U S.

„Quandoquidem gravia Reipublicæ Nego-
 „tia, urgentesque Necessitates univèrsa hæc
 „Comitia occupavere, eaque de causa EX-
 „ORBI-

3, ORBITANTIÆ & Desideria Palatinatum
 3, effectū suū sortiri nequeunt; ideo omnia
 3, hæc Negotia, utpote Religionem Græcam,
 3, & DISSIDENTIUM Securitatem, Hono-
 3, rum & Bonorum . . omnesque in univer-
 3, sum Exorbitantias . . ad proxima Comi-
 3, tia &c. *verbotenus prout in Recessu præceden-*
te. vid. Const. Comit. General. p. 20.

§. 39. Toties Respublica publice professæ est,
 erga Dissidentes EXORBITATUM fuisse!
 toties EMENDATIONEM pollicita! Sed ea
 fuit Temporum illorum Calamitas, ut
 quemadmodum aliquot prioribus, ita
 mox quoque secutis *anno 1650. Comitibus*
nihil eam in rem proficeretur, verum
promissa illa anxieque sperata. Emendatio
rursus ad proxima Comitibus rejiceretur.

Fuit tamen in solatium Dissidentium to-
 ties spe sua frustratorum ea singularis hic
 adhibita Solennitas, ut ipse *Rex* peculiari
 scripto, rursusque *Primas Regni* idemque
 Archiepiscopus *Gnesænsis*, nomine reli-
 quorum Episcoporum in Comitibus præsentium,
 una cum *Mareschallo Nunciorum Terre-*
strium scripto simili, Dissidentibus de Ju-
 ribus suis; proxime ANTE OMNIA con-
 firmandis, caverent; Scripta illa Ori-
 ginalia, subscriptione manus Regiæ, &
 Primatialis &c. confirmata, in Archivo
 primum Custrinensi diu custodita, nunc
 Berolini servantur, Archivo Custrinensi

rursus inferenda. Apographa verò ejus
reperiuntur, tam in Metrica Regni, quam
in Tabulis publicis sive Voluminibus Ca-
strensibus Warfawiensibus, & Wscho-
wensibus; unde Extractum Oblatz est te-
noris sequentis:

*Actum in Castro Wschowensi FERIA post Fe-
stum Sancti Martini Pontificis proxima, an-
no Domini millesimo sexcentesimo sexage-
simo quarto.*

*Ad Officiam S. a. presentia Castrensis
Wschowensis personaliter veniens Magnificus Andre-
as in Officiorum Officiorum Capitaneus Wschowensis,
obtulit eidem Officio ad Adicandum S. in Acta pre-
sentia ingrossandum Extractum Assurationis pro
Parte Dissidentium in Regno S. M. D. Lithuaniae,
ex Actis Electoralibus Custrinensibus depromptum,
tenoris talis: „Serenissimi Electoris Brandenburgici,
„Magdeburgi, Prussie, Julie, Clivie, Montium,
„Stetini, Pomeranie, Cassubiorum, Vandal-
„rumque, nec non in Silesia Crosnae, Carnovizque
„Ducis S. notum testatumque facimus, deposi-
„tas esse nomine Evangelicorum Statuum Regni Po-
„lonie, S. M. D. Lithuaniae majoris Securitatis
„causa ad Archivum Electorale duas in Comitibus
„Reipublice Polonae Generatibus, anno 1650. no-
„mine omnium Ordinum datas, propriarumque:
„alteram Regiae Majestatis Polonae S. Sueciae: al-
„teram vero Primatis Regni, Nuntiarumque Ter-
„restrium Mareschali Manuum Subscriptionibus
„fr-*

firmatas Affecurationes, tantumque à nobis ipsa-
met Autographa, quousque à prememoratis Sta-
tibus Regni repetita non fuerint, exadiffime ser-
vatum, Exemplaque eorundem authentica ad
requisitionem cujuscunque extraditum iri. Est
autem eorundem tenor, qui sequitur: Affecratio
Dominis Evangelicis data, quæ in futuris Comi-
tibus ANTE OMNIA approbari debet. Privile-
gia, Commissiones, Universalia, Mandata, &
Interdicta, Exercitium Liberum Religione Chri-
stiana tam in Bonis Nobilium, quam in Civitati-
bus & Oppidis, Consecratione anni 1632. ex-
pressis (in quibus liberum Religionis Exercitium
eadem Consecratione concessum est) tollentia,
aggravantia, vel impediencia, neque subscribe-
mus, neque ex Cancellariis nostris utriusque Gen-
tis extradi permittimus. Et si quando extradita
essent, pro nullis & cassatis habebimus. Adio-
ntes omnes Dissidentibus intentatas, ratione
Religionis Christianæ ita judicabimus, ut Pax
Dissidentium in Religione & liberum eorum Re-
ligionis Exercitium inviolata maneat. In Civi-
tatibus & Oppidis nostris, ad Jus Municipale,
& ad Magistratus homines Dissidentes in Reli-
gione Christiana ut admittantur, non impedia-
mus: neque eo nomine lata Interdicta ullum va-
lorem habebunt. Salvis Privilegiis Civitatum.
Et prout Constitutio anni 1622. Decreta omnia
in vim Legis lata Pacem Dissidentium, Liberum-
que Exercitium Religionis turbantia, pro nullis
inirisque declarat; ita & Nos eadem pro Cassa-

„tis semper habere nosmet obligamus, neque eo-
 „rundem Executionem permittemus, neque contra-
 „rias Interpretationes, cum Articulo Confœdera-
 „tionis de Dissidentibus pugnantes concedemus, non
 „obstantibus quibusvis Protestationibus in
 „contrarium factis, vel faciendis. Juramentum
 „quoque Regum, Henrici, Stephani, Sigismundi
 „III., Vladislai IV., Palæ, Conventa, Pa-
 „cemque Dissidentium confirmare promittimus, in-
 „cludendo huic Paci sub antiquioribus post Augu-
 „stum Confœderationibus, Pacem Dissidentibus in
 „Religione Christiana confirmantibus, ejusdem Pacis
 „participes fuerunt; Salvis Juribus Ecclesiæ
 „Romano-Catholicæ, & Ducatus Masovix,
 „integra nihilominus in omnibus Dissiden-
 „tium de Religione Christiana Pace & Se-
 „curitate, ita prout in anterioribus Confœdera-
 „tionibus, & in novissimo Actu Electionis descri-
 „ptum & declaratum est. Actum Warsavie in
 „Comitiis Generalibus die 6. Januarii 1650. JO-
 „HANNES CASIMIRUS REX. Puncta, Do-
 „minis Dissidentibus data, que in futuris Comitiis
 „Generalibus sex septimanas duraturis, ante omnia
 „debent approbari. Privilegia, Commissiones,
 „(de verbo ad verbum consonat Scripto su-
 „periori Regio usque ad finem ut non opus
 „sit ea iterare.) Matthias Lubienki, Archi-
 „episcopus Gnesnensis, suo, & DD. Episcoporum
 „in Comitiis hisce presentium nomine, Boguslavi,
 „Comes in Leszno, Generalis Majoris Poloniae,
 „Mareschallus Equestris Ordinis, Majoris Fidei
 „evi-

„evidentiorisque Testimonii gratia Praesentes Sigillo
 „Electoralis unitas nomine omnium Praeses &
 „Director Collegii subscripsit. Dabantur in Arce
 „Electoralis Custrimensi, die 25. Nov. styl. Jul.
 „1658. Locus Sigilli Electoralis. In absentia Do-
 „mini Cancellarii subscripsit Wolfgangus Erasmus
 „de Bornstedt. „ Quem quidem Extractum modo
 „praemisso praeinsertum, Officium praesens suscepit
 „Actis suis comotari fecit. Originale vero ei-
 „dem Magnifico offerenti restituit, de quo restituto
 „Officium praesens quietavit quietatque praesen-
 „tibus.

Ex Actis Castrensisbus Wschowen-
 sibus Extractum.

Klossowski.

(L.S.)

§. 40. Quandoquidem Comititia Generalia
 ejusdem anni 1650. item anni 1652. nec
 non an. 1653. binas intra Septimanas ter-
 minata fuerunt, negotio Religionis locus
 in illis non fuit. Comititia vero anni 1654.
 ad suetum sex septimanarum spatium pro-
 ducta, quamvis quæ scriptis modo lau-
 datis promissa fuerant, non præstarent;
 Spem tamen eorundem præstandorum
 publica Lege fecerunt, sub titulo: *Depo-
 sitio certi Scripti, ad proxima Comititia.*
 „Prætensionem Dissidentium in Religio-
 „ne Christiana, ratione certi Scripti, quan-

„doquidem præsentibus Comitiiis , propter
 „urgentissima Reipublicæ negotia , eidem
 „satisfieri non potuit , ad proxima Comititia
 „seponimus. *Constit. p. 8.*

§. 41. Anno proximo coacta sunt War-
 dawiam Comititia Generalia , duas tantum
 hebdomadas duratura , quibus spes, prio-
 ribus facta , iisdem verbis iterata fuit :

Sepositio certi Scripti ad proxima Comititia.
 „Prætensionem Dissidentium in Religione
 „Christiana ratione certi Scripti, quandoqui-
 „dem præsentibus Comitiiis propter ur-
 „gentissima Reipublicæ negotia eidem satis-
 „fieri non potuit , ad proxima sex septima-
 „rum Comititia seponimus. *Constit. p. 2. fin.*

§. 42. Secuta ea sunt Anno 1658. d.
 10. Julii , turbido Reipublicæ Statu , nec
 rebus Religionis tractandis opportuno, re-
 latus tamen inter Leges est, sequens co-
 rundem

R E C E S S U S.

„Quandoquidem in, præsentibus Comitiiis,
 „omnibus Palatinatum Desideriis, EXOR-
 „BITANTIIS &c. locus esse non potuit. Id-
 „circo cuncta hæc ad proxima B. C. D. Comititia
 „seponimus, atque ut Exorbitantiis hisce &
 „Desideriis satisfieri queat , Comititia , sex
 „septimanas duratura , Deo volente , anno
 „proximo , ad summum intra Mensem Fe-
 „bruarium , indicemus. *Constit. Comit. p. 70.*

§. 43.

§. 43. Inter has pro universo Regno
Curas, in specie Paci Religiosæ Provin-
ciæ PRUSSICÆ, occasione *pa-*
rum tunc conclusorum, prospectum
fuit.

PACTA WELAVIENSIA

art. VIII. ita sonant.

„Serenissimus Rex Poloniæ, & Respubli-
ca, pro se, & Successoribus suis promit-
tunt, quod in Casu Devolutionis, nihil in-
præjudicium tam Augustano-Lutheranæ,
quam Augustano-Reformatæ Religionis in-
novabunt, aut attentabunt.

PACTA OLIVENSIA

art. II. §. 3. hoc modo.

„Civitatibus Prussiæ Regalis, quæ in Posses-
sione suæ Regiæ Majestatis Regniq; Sueciæ
hoc bello fuerunt, manebunt itidem omnia
„Jura; Libertates & Privilegia, quibus sive in
„Ecclesiasticis, sive in Profanis potitæ sunt
„ante hoc Bellum, (Salvo libero uti ante
„Bellum viguit in prædictis Civitatibus Ca-
„tholicæ & Evangelicæ Religionis exerci-
„tio); earumque Territoria, Magistratus,
„Communitates, Cives, Incolas & Subdi-
„tos, S. R. Majestas Poloniæ, eadem qua
„olim Clementia & Gratia Regia in poste-
„rum prosequetur, fovebit, & tuebitur.

§. 44. Novissimis tamen Comitibus, an. 1667. REX, datam olim primis-
his Comitibus Dissidentibus ASSECURATIO-
NEM, Lege publica firmavit:

„Scriptum quoddam certum, unum qui-
dem manu nostra, alterum manu Reve-
rendissimi Archiepiscopi Gnesnensis, &
„Generosi Mareschalli Nunciorum Terrestri-
um, Subscriptum, & Actis Metricæ Can-
cellariæ nostræ majoris, Regni, insertum;
„Lege præsentis, in toto approbamus. Con-
stit. Comit. p. 4. sub tit. Approbatio Scripti,
„Metricæ Cancellariæ nostræ majoris, Regni,
„inserti.

§. 45. Hactenus SECURITAS DISSI-
DENTIUM in Polonia, tot Regum Jura-
mentis, tot Legibus Publicis firmata,
Conniventia & promissæ Emendationis
nimia Dilatione luxabatur, abhinc LIBER-
TATIS RESTRICTIONE violentius quas-
sanda, ac demum infestarum Legum San-
ctione convellendâ.

Tristem ejus rei Epocham cumprimis
ab Interregno post Abdicationem Johannis
Cassimiri repetere licebit. Cum enim Con-
federationes hactenus omnes, simili Te-
nore Juribus Dissidentium cavissent, quæ
post dictam Abdicationem an. 1668. facta
est, non solum hunc de Dissidentibus Ar-
ticulum (qui supra ad an. 1632. §. 27. &
alibi videri potest) in nonnullis interpo-
la-

lavit, verum quoque in summum Libertatis Evangelicorum Præjudicium novæ quædam eidem adjecit.

Namque 1^m.

Ubi antehac in Urbibus Regiis, Dissidentibus Ecclesiam publicam ibidem non habentibus, privatos intra Parietes, Devotionibus sacris operam dare tutum & integrum erat; Nunc hæc Libertas ita restricta est, ut, sub prætextu,

„Jurium Ducatus Masowia, quæ salva manere jubentur, Dominis Dissidentibus, peregre ad Conventus publicos atque Judicia advenientibus, vel in aula Regia morantibus, concedatur quidem Facultas Devotiones privatas peragendi, sed exclusis plebejorum Servitoribus, sine Conventiculis, sine Concionibus, sine Cationibus. &c. *Confed. Gener. p. 5.*

2do.

Ubi præcedentes Confoederationes omnes & singulos, cujusunque Conditionis homines, nullis, ne Judæis quidem exclusis, protegere promittunt; (vid. Volum. Const. p. 404. in med.) hæc præsens Confoederation non solum Arianos, Lege publica proscriptos, sed etiam quosvis,

„Apostatas à Fide Catholico-Romana, & „Unitorum (*Græcorum*) abhinc transeuntes, „simpliciter excludit, & decernit, ut Apostatae

, itaque abhinc convicti, in foro fori exilio
plectantur. *ib. p. 6.*

Quorum utrumque cum per se grave esset, abusu autem & odiosæ Legis laxissima Extensione, longo fieret gravissimum; nihilominus Vulnus hac Confœderatione Rei Evangelicæ inflictum, quæ eam post obitum Michaëlis & Johannis III. secutæ sunt, usque renovarunt. Hæc ipsa tamen, & quæ his similia turbatis temporibus irrepsere, quoniam extramentem Reipublicæ, contra Leges & Confœderationes antiquas sunt apposita, ideo LEGI positivæ, ÆTERNÆ, tot Confœderationibus & Regum Juramentis firmatæ & stabilitæ, præjudiciosa esse non possunt, quemadmodum etiam instantaneè circa Subscriptiones plurimis Protectionibus sunt restricta.

§. 46. Cæterum secuta est an. 1669. Electio MICHAELIS Regis, ubi PACTA CONVENTA, JURAMENTUM super Pacta Conventa, ROTA JURAMENTI in Coronatione præstiti, CONFIRMATIO GENERALIS JURIORUM, & quæ præterea huc pertinent, verbotenus illis conformia sunt, quæ in Electionibus HENRICI & succedentium Regum supra vidimus, ut ea huc transcribere non sit opus. *Felices in Polonia Dissidentes; si Vides Publica ipsis protegendis sufficeret!*

Mox tamen ægre ipsi fecere Comititia sub-

subsecuta an. 1670. quibus novissimæ
 Confœderationis Generalis Rigor in *Apos-
 tas* (quos vocant) iteratus fuit, his ver-
 bis :

„Cumque Crimina in Divinam Majestatem
 commissa celerem requirunt vindictam, ut-
 „pote Arianismi, Sacrilegii Judaici, & cu-
 „jusvis Apostasie : Idcirco tales Causæ quo-
 „vis die & mense in judicium evocari & ju-
 „dicari debent, ante omnia. *Const. 16. p. 24.*

§. 47. Mortuo MICHAËLE, ann. 1673.
 CONFOEDERATIO GENERALIS o-
 mnium Ordinum Reipublicæ inita fuit,
 quæ & BONA & MALA DISSIDENTI-
 UM communia habet cum illa anni 1668.
 post Abdicationem Johannis Casimiri ini-
 ta, ut de ea nihil hic ultra dici referat.

§. 48. Successit JOHANNES III, ubi rur-
 sus PACTA CONVENTA JURAMEN-
 TUM super, JURAMENTUM in Coro-
 natione, CONFIRMATIO GENERALIS
 JURIUM, præcedentibus ex asse respon-
 dent. Quippe in PACTIS CONVEN-
 TIS Formula ex præcedentibus reti-
 netur :

„Ut sit Pax inter Dissidentes de Religione Chri-
 „stiana, non obstantibus Protestationibus,
 „Salvis Juribus Ecclesie Romano-Catholicæ.

Et in CONFIRMATIONE GENERALI
 JURIUM, pag. 8. clarius & disertius quam
 ab aliis Regibus factum fuerat (vid. supra
 §. 8.

§. 8. Johannes III. Securitati Dissidentium
cavet, his verbis:

„Quod vero supra, hisce Literis, Privi-
legia, Libertates Ecclesiasticas, cum cæ-
teris confirmaverimus, in Juramento No-
stro Ecclesias Catholicas Romanas nomina-
verimus, id nihil omnibus Ecclesiis Græcis
& Privilegiis earundem obesse debet; imo
eadem in suo robore conservamus, nec
non & Articulo Juramenti huic, ne un-
quam derogare volumus: Quod videlicet
Pacem & Tranquillitatem inter Dissidentes
de Religione tuebimur, & manu tenebi-
mus, quem inconcusse, firmiter, ac in-
violabiliter, & cum effectu Nos observatu-
ros promittimus ac spondemus.

§. 49. Neque vero Rex piissimus juxta
& Sapientissimus se vel Jurisjurandi imme-
morem, vel justæ Dissidentium Causæ
(quantum in ipso fuit) minus faventem
deprehendi passus est. Etenim, (ut uni-
cum hoc exempli gratia adducatur) cum
an. 1682. Templum Evangelicorum *Vil-
nense*, Lege publica & Decreto Regio mu-
nitum, à petulantibus Pacis Publicæ Tur-
batoribus, per tumultum & versum, Ædifi-
cia Parochialia solo æquata, Cadavera se-
pulchris ejecta, omnis supellex Templi,
inque eo Deposita magni pretii direpta
essent, Rex Commissarios de Causa co-
gnituros constituit his verbis Rege
dignis:

„Pro-

„Proinde Nos non tantum vigore Juris
 „Jurandi Regii, quæ Pacem inter Dissidentes
 „tueri tenemur, verum etiam per Pietatem Chri-
 „stianam, quæ prout omnem Feritatem, ita
 „multo magis Tyrannidem indignatur, Sin-
 „ceritatibus & Fidelitatibus Vestris commit-
 „timus, ut in eam rem inquiratis . . . reos
 „adhibita etiam forti & armata manu com-
 „prehendatis . . . justitiam decisive &
 „definitive administretis . . . ea in quibus
 „exorbitatum in orbitam reducatis, & se-
 „cundum Jura, Privilegia & Decreta, uni-
 „cuique Immunitatem præstetis . . . *Dab.*
Javorovia. A. D. 1682. Regni nostri IX.

JOHANNES REX.

Cumque Commissarii, quos Inter Re-
 verendiss. Episcopus Vilnensis, & Supre-
 mus Dux Exercitus Lith. Princeps Sapie-
 ha erant, Violatoribus debitas Pœnas,
 Templi vero, Scholæ, & Aedilium Paro-
 chialium Restitutionem decrevisset, Rex
 istud eorum Decretum clementissime
 ratihabuit. *Vilnae die 22. April. A. D.*
1688.

§. 50. Cumque occasione Legis in
 Arianos renovatæ, Evangelici tanquam
 Ariani coram Tribunalibus iniquissime ve-
 xarentur, huic malo (post Statutum anni
 1678. pag. 24. Tit. O *Prokuratorach*.)
 etiam in Comitibus an. 1685, Lege publica
 obviatum fuit:

Quan-

„Quandoquidem ultra mentem Constitutionis anni 1658. aliarumque subsequentium, in *Secundam Arianam* sancitarum; Et contra Naturam Causarum in Tribunalibus Regni, ad *Registrum Arianismi*, homines diversæ Conditionis dicta Hæresi nullatenus inquinati, **PER ABUSUM** adcitentur & judicentur: Idcirco malo huic occurrentes constitutus, ne ad hoc regestrum Personæ aliquæ trahantur in Causis quibusvis, præsertim Juris, Fundi, Administrationis Justitiæ, & aliis; Sed tantum, qui *Professione merè sunt Ariani, Apostasie, Judæismi, Sacrilegii, Violentie & Obsanguinationis in Ecclesia vel Cimiterio, rei, ac eorum Fautores & Complices*: & id quidem sub pœna Evocationis Quingentarum Marcarum, & Nullitate Judicatorum & Condemnationum. *vid. Constit. an. 1685. pag. 20. sub tit. Regestr. Aryanski.*

§. 51. Mortuo *Johanne III. glor. mem.* secuta est anno 1696. **CONFŒDERATIO GENERALIS** omnium Ordinum Reipublicæ, quæ ut omnia alia; sic quæ Dissidentes spectant, breviter est complexa, à duabus præcedentibus haud abludens:

„Leges & Confœderationes de Conservanda inter Dissidentes in Religione firma Pace latas, imprimis verò Confœderationem *Warsawiensem* anni 1674. in toto reassumimus; quæ dicta universa Dissidentibus

inviolabiliter conservabimus, Salvo Jure &
 „Exceptis Ducatus Masowienſis, nec non
 „Religionis Græcæ, tam Unitæ quam Dis-
 „Unitæ, in Corona, & in M. D. Lituaniæ exi-
 „ſtentis: omnesque præteritorum Interre-
 „gnorum Confoederationes reſſumendo,
 „ſpondemus, quod circa Jura & Privilegia
 „eas tuebimur & conservabimus. *Arianis*
 „verò & APOSTATIS, nec non *Quakeris* &
 „*Mennonistis* Confoederatio iſthæ præſidio
 „eſſe haud debet.

§. 52. Electus deinceps in Regem AU-
 GUSTUS II. quo cum inita PACTA
 CONVENTA, quoad res Religionem
 Evangelicam ſpectantes in Eſſentialibus
 equidem cum Pactis Antecellorum con-
 veniunt, in nonnullis tamen ab iis rece-
 dunt; tenore ſequenti:

„Quandoquidem in Illuſtri hac Corona Po-
 „lonicæ, Lituaniæ & Ruſſicæ Nationum,
 „Dominiorumque ad eas ſpectantium, non
 „pauci dantur Diſſidentes in Religione Chri-
 „ſtiana, caventes Antecellorum noſtrorum
 „exemplo, ne in poſterum Seditiones quæ-
 „piam aut Tumultus ex Occaſione Diſcordiæ
 „& Litium in Religione oriantur; id, quod
 „tam multis Confoederationibus Generali-
 „bus Warſawienſibus cautum eſt, nempe,
 „in cauſa Religionis Chriſtianæ Pacem inter
 „Diſſidentes in Religione Chriſtiana conſer-
 „vari debere, id Nos, in toto, æterniſtem-
 Claſſ. VIII. Faſc. II. S po-

„poribus præstabimus, & nos præstituros esse
 „spondemus, non obstantibus quibuscunque
 „Protestationibus, contra Confœderationes
 „istas factis, salvis per omnia Juribus Ecclesiæ
 „Catholicæ Romanæ, & Exceptis Juribus
 „Ducatus Masoviæ & Livoniæ; integra man-
 „nente omnibus in Religione Christiana Dis-
 „sidentibus Pace & Securitate, ita prout ea
 „res Legibus & Confœderationibus consti-
 „tuta & descripta est.

Hactenus Pacta præsentia sequuntur
 Pacta Johannis III. Cum verò hic
 Evangelici *Jus ad Dignitates Senatorias*
 urgerent, sequens Clausula, Superio-
 ribus immediatè cohærens, hic inserta
 fuit :

„In distribuendis vero Dignitatibus & Sellis
 „Senatoriis, nec non Capitaneatibus Judi-
 „cialibus, continuum usum & antiquam Pra-
 „xin à piæ memoriæ Johanne Casimiro, Mi-
 „chaële, Johanne III. Antecessoribus nostris
 „Regibus Poloniæ, sacrosanctè observatam,
 „Nos quoque punctualiter observare spon-
 „demus, exceptis *Mennonistis*, *Anabaptistis*,
 „*Quakeris*, quibus Jura *Dissidentibus in Religione*
 „*Christiana* servientia, præsidio esse non de-
 „bent, imo verò omnes Leges & Statuta
 „contra Arianos lata, in hosce reassumi-
 „mus.

Clausula isthæc ambigua & anceps, prima
 fronte Evangelicis favere, ipsisque ad Di-
 gni-

gnitates Senatorias aditum pandere videtur, ab iisdem solos *Menonistas, Anabaptistas & Quakeros* excipiens, quorum tamen nullus unquam tali Dignitate ornatus reperitur. Quia verò Regis hac in re Dispositio ad Praxin, (NB.) non *Sigismundi Augusti, Henrici, Stephani, Sigismundi III. Wladislai*, sub quibus Evangelici iis Dignitatibus gaudebant, verum novissimorum *Johannis Casimiri, Michaëlis, Johannis III.* sub quibus iisdem excludebantur; restringitur, ea Clausula utique in Præjudicium Evangelicorum conflatà esse intelligitur.

§. 53. JURAMENTUM Augusti II. in Coronatione præstitum, cum Juramentis Antecessorum ita ad verbum convenit, ut ejus hic repetendi nulla sit necessitas.

§. 54. His hæcenus allegatis, Coronidis loco addenda est ASSECURATIO, quam Ecclesiæ Romano-Catholicæ eximio in Polonia Præsuli, Reverendissimo Episcopo *Posnaniensi* Justitia sua & Pietas novissime expressit, quamque iis Dissidentibus in Religione dedit, non per turbas in Comitibus (quod alias criminantur) extortas, sed libere, & quidem occasione eorum, quæ ex relatione *Magnarum Personarum Senatorii & Equestris Ordinis Illustrissimo Episcopo* innotuerant. Affecuratio isthæc, uti quidem ad Acta Castrensis Posnaniensis

oblata, & ibidem obliquata fuit, ita habet:

*Actum in Castro Poseniensi, Feria Quinta in crastino Festi SS. Petri & Pauli Apostolorum:
Anno Domini 1701.*

"Ad Officium & Acta praesentia Castrensia
"Posnaniensia personaliter veniens Magnif.
"Boguslaus Unrug, Subdapiferides Posna-
"nienfis, Magnif. Georgii Unrug, Subdapi-
"feri Posnaniensis &c. Filius, & Castri prae-
"sentis Vice-Notarius, obtulit eidem Officio
"ad acticandum & Actis hisce ingrossandum
"Literas Illustrissimi & Reverendissimi Do-
"mini, Domini Nicolai Stanislai in Swiecice
"Swiecicki, Dei & Apostolicæ Sedis gratia
"Episcopi Posnaniensis, infra scriptas, manu
"& sigillo ejus prae priis subscriptas & obliqua-
"tas, pro parte Dissidentium in Religione in-
"serviundo, sanas, salvas, & illæsas, omni-
"que suspicionis nota, prout ex iis apparebat,
"carentes, tenoris verborum sequentium:

„Nicolau Stanislaus in Swiecice Swiecicki, D. G.
„Episcopus Posnaniensis, Perillustribus & Reveren-
„dissimis, Officiarii Generali, Judici surrogato ac
„Locum tenenti Officii nostri Consistorialis Posna-
„niensis, Fratribus nostris observandissimis, salu-
„tem in Domino. Ex relatione magnarum Perso-
„narum Senatorii & Equestri Ordinis Majoris
„Poloniæ accepimus, qualiter Rn. Parochi & alii
Re-

„Rectores Ecclesiarum Diocesis nostrae Posnaniensis
 „diversos Nobiles, Terrigenas Regni, ac etiam In-
 „colas, Cives & Oppidanos in Religione Dissiden-
 „tes, partim ad Judicia Officii nostri Posnaniensis,
 „partim ad Judicia Tribunalis Regni, tum Castrensis
 „Capitanealia, pro diversis materiis, negotiis ac
 „causis Religionem involventibus, citant & evocant,
 „exindeque Pacem inter Catholicos & Dissi-
 „dentes Legibus Regni firmatam, turbant. Nos
 „igitur volentes omnes quascunque hinc inde exor-
 „tas Lites ac Præterisiones, per nostram authorita-
 „tem sopire & concludere, Fraternitatibus Vestris
 „precipiendum & inhibendum esse duximus, preci-
 „pimusque & mandamus, quatenus Fraternitates
 „Vestrae à Cognitione Causarum quarumcunque &
 „quacunque ratione & motu ad Officium nostrum
 „Consistoriale Posnaniense per quoscunque Parochos &
 „Beneficiatos Dioc. Posnaniensis Dissidentibus in Reli-
 „gione motarum & movendarum, supersedeant &
 „quilibet Fraternitatem Vestrarum supersedeat tanti-
 „usper, donec in Persona nostra ad Ecclesiam nostram Ca-
 „bedralem descenderimus & Deo dante venerimus.
 „Quapropter motu nostro proprio omnes causas &
 „actiones ad quacunque subsellia Secularia & Spiri-
 „tualia per Clerum Dissidentibus institutas & inten-
 „tatas, in iisdem Judiciis pendentes, indecisas, ad
 „videm tempus supra præfixum suspendimus, & pro
 „suspensis declaramus. Requirentes Fraternitates
 „vestras, quatenus presentem Voluntatem & Man-
 „datum nostrum omnibus illis, quorum interest, legiti-
 „me ad notitiam deduci curent. In quorum fidem

„dabantur Warsowie in Palatio nostro, hac die,
„nona Mensis Junii, anno Domini 1701. Ni-
„colaus Episcopus Poseniensis, manu propria:
Locus Sigilli ejusdem Illustrissimi. Episcopi proprii.
Cujus quidem Scripti Originale idem offerens ad se vi-
cisum accepit, & de recepto Officium presens queta-
vit, quietatque presentibus.

*Ex Actis Castrensibus Poseniensibus
Extractum.*

Ex haecenus deductis patet, esse Dissiden-
tibus Poloniae sua Jura, dummodo Jurium
Vindex esset atque Assertor.

Tantæ ergo Causæ, tamque solidis funda-
mentis innixæ, supremos Juris Justitiæque
Auctores, Deum, Regem, Rempubicam,
merito confidimus haud defuturos.

APPENDIX.

De Ecclesiis *Reformatis*, in Regno POLONIAE & Magno Ducatu LITHUA- NIAE.

IN Majori Polonia, fuerunt olim Eccle-
siae Reformatæ LXIII. vid. Adriani Re-
genwolfscii (proprio nomine: Andreae
WENGERSCHII, Senioris Districtus
Lublinensis & Chelmenfis, qui obiit
Anno 1649. ætatis 49.) Systema Hi-
storico - Chronologicum Ecclesiarum
Slavonicarum, pag. 111. & 112.
nunc modo VIII.

1. In Urbe Lesnensi.
 2. In Oppido Skoki; reliquæ in Pagis, ut:
 3. Meyersdorff und Kassel.
 4. Basswiß.
 5. Orzeszkow.
 6. Waschitz ubi communia Sacra cum Lu-
theranis.
 7. Wola Potworowska.
 8. Zychlin.
- Iisdem Ecclesiis annumerantur:
9. Thorunienfis, in Prussia.
 10. Crokowienfis, in Pomerellia
 11. Garberowienfis in Dynastia Lauen-
12. Schwartowienfis burgensi.

In Minori Polonia, fuere olim Districtus V.
vid. Regenvolscius, pag. 123. 124. 133.
134. 136. 137. Nunc unus. Templā, am-
plius CXXX. confer. idem, pag. 92. 93.
Nunc vix VII. nempe.

1. Belzyce	} Oppida.
2. Piaski	
3. Laperynawola	} Pagi.
4. Nowytaniec	
5. Sieczkow	
6. Tursko	
7. Wielkonoc	

In LITHUANIA, sunt adhuc Districtus VI.
vid. Regenvolscius, pag. 140. Ecclesiæ
olim erant CXLVI. (quas tamen Re-
genvolscius non recenset) nunc LI.

1. Bielica	} Urbes.
2. Birze	
3. Kieyelany	
4. Kopyl	
5. Koyclanow	
6. Lubecz	
7. Orbe	
8. Rosenie	
9. Sidra	
10. Stuck	
11. Wegrow	
12. Wilno	
13. Wizuny	
14. Zabtuclow	
15. Zuprany	

16. Dubinki
17. Kietmy
18. Kopys
19. Nowe Miasto
20. Ortow
21. Sereie
22. Swiadosc

Oppida.

23. Boynarow
24. Dokudow
25. Popiel
26. Radziwiliszki
27. Sielec
28. Sotomiesc

Pagi in bonis Radziwili-
lianis.

29. Dziewaltow
30. Gruzdzic
31. Jamne
32. Koscieniew
33. Moczulne
34. Monkiszki
35. Niepokuczyce
36. Nurzec
37. Ostaszyn
38. Promicz
39. Widuktow
40. Zarwy

Pagi in bonis Nobilium.

41. Greze
42. Krasnogoliszk
43. Lebedziew
44. Linkowiec
45. Ptoniany
46. Ponatyry
47. Pomusze
48. Szwabiszki
49. Szydtow
50. Szylany
51. Zeymele

Pagi Ecclesiastici.

De Scholis.

Majoris Poloniae, fuere VII. ex octo de quibus vid. Regenvols. p. 117. ex quibus solum Gymnasium *Lesnense* adhuc floret. Minoris Poloniae fuerunt XV. vid. Idem p. 137. 138. 139. nunc nullae.

In Lithuania adhuc vigent tres: Stucensis, Kieydanensis, & Berzensis, in Urbibus Radzivil: ex VIII. de quibus. Vide Regenvols. p. 149.

II. M.

A. M. GÖRINGII

ad locum ROM. VI. 7.

Observatio,

in, qua Apostolum, non de morte naturali, sed spirituali loqui, defenditur.

Ὁ γὰρ ἀποθνήσκων δεδικαίωται ὅτι τῆς ἁμαρτίας.

NE benevolum Lectorem per longas ambages fatigem, ad tria, quæ in hoc Aphorismo Paulino potissimum considerata esse, existimo, me statim converto. I. De morte. II. De Justificatione III. De peccato quædam dicturus sum. A morte autem alias inimico nostro ultimo, initium.

I. Mortem esse triplicem, naturalem, spirituales & æternam satis notum est. Dispiendum igitur est, de quanam morte Apostolus hic loquatur? De morte æterna, quæ in privatione vitæ æternæ consistit, Apostolum non loqui, certissimum est: Num vero de morte naturali, quæ in separatione animæ a corpore consistit, sit sermo, in dubium

um vocatur. Sunt qui affirmant; (a) sunt qui negant. Ego negantium sententiæ subscribere malo. De morte Spirituali igitur Apostolum in h. l. loqui (b) mihi demonstran-

(a) Sententia de morte naturali præ cæteris placet Doctiss. Sigism. Richtero in Disput. *De homine per mortem a peccatis justificato* sub præsidio Cl. Viri Casp. Læscheri, Witteb. 1701. in h. l. habita. It. Clariss. Heumanno, cujus explicationem Fase. IV. Biblioth. Brem. p. 290. invenimus. Ab hoc Clericus, & à Polo in Synopsi Vatablus pro hac sententia citantur. Eo etiam B. Gernardus inclinare videtur in Commentario suo in h. l. Alteram tamen sententiam eum non negasse infra ex Confessione sua Catholica videbimus.

(b) De morte spirituali hæc verba explicant Steph. de Brais, Lud. de Dieu, Menochius, Pareus. Quibus addo Origenem [a WERNSDORFIO seu potius Andr. Michaelis Auctore, in Dissertatione in Rom. VI. 8. *De morte ac vita fidelium cum Christo* 1703. Witteb. habita, §. II. citatum) qui sic loquitur: *Certum est mortuum, peccatorem esse non posse* (nam qui mortuus est justificatus est a peccato) *Non ergo manere poterit in peccato, qui mortuus est peccato.* Plura vid. in Origenis Comment. in h. l. Approbant ibi hanc Origenis de morte spirituali sententiam Doctiss. Præses & Auctor Respondens. Doctiss. Læscheri itaque Disputationi, *De homine per mortem a peccatis justificato*, Doctiss. Wernsdorfii Dissertationem *De morte ac vita fidelium cum Christo* opponimus. De Calovii sententia infra: Chrysostomi verba in h. l. sunt. ὁ σπὴρ ὁ σποθάνων ἀπὸ τῆς αὐτῆς τῆς λοιπῆς τῆς αἰμαρτίνης νεκρὸς κείμενος, ἔτι καὶ ὁ ἀναβὰς ἀπὸ τῆς βαπτίσματος

strandum est. Ante omnia distinctio inter mortem spiritualem fidelium & infidelium hic probe

πισματι ἐπειδὴ γὰρ ἀπὸ τῆς αἰτίας ἐκείνης, νεκρὸν δὲ μένειν ὡς πάλιν τῇ αἰματίᾳ. Ἐκ τούτων ἀποθανεὶς ἐν τῷ βαπτισματι μενε νεκρὸς καὶ γὰρ ἔκαστος ἀποθανὼν, ἐκ τῆς αἰματίαν δύναται αὖ. Ἐὰν δὲ αἰματίαν λυμαίνῃς Θεὸς τὴν δωρεάν. *Quemadmodum qui e vita decessit, in posterum peccato liberatur, moritur quum jaceat: sic & is qui a baptismo descendit, quandoquidem enim illic semel mortuus est, peccato omnino mortuus maneat. Si igitur in Baptismo mortuus es, mane mortuus: etenim unusquisque mortuus quum est, amplius peccare nequeat, qui si peccas, labo factus DEi donum.* Laudat hanc Chrysostomi explicationem Quistorpius in Annotationibus Biblicis in h. l. Hieronymus in h. l. dicit: *Mortuus alienatus est a peccato. Mortuus enim omnino non peccat: ita & qui natus est de DEO, non peccat.* Et Lutherus T. I. Altenb. p. 53. *Wer gestorben ist/ der ist von Sünden gerechtfertiget/ welcher Todt oder Sterben hebet an im Bußleben/ und währet biß ins Grab Ps. 44. wir werden täglich getödtet um deinet willen.* Calvinus in h. l. *Argumentum a mortis proprietate seu effectu. Nam si mors abolet omnes vite actiones, nos qui peccato mortui sumus, ab ejus actionibus cessare oportet, quas durante sua vita exercebat - - - Sic ergo in summa habeto, si Christianus es, oportere in te signum apparere communionis cum morte Christi: cujus fructus est, ut crucifixa sit caro tua cum suis concupiscentiis omnibus. Cateram hanc communionem non ideo nullam esse, si reliquias carnis vivere adhuc in te sentias: sed meditando assidue ejus augmentum, donec ad metam perventum sit.* Sic Bucerus, Hyperius a Marlorato in h.

probe observanda est. Mors Spiritualis infidelium est privatio vitæ viriumque Spirituum;

h. l. citati. It. Pellicanus in h. l. Bellarmini in h. l. verba sunt: *Docemur, quod per justificationem, quam morimur peccato & resurgimus iustitie, representamus Christi mortem & resurrectionem.* Tollit quidem abusum hujus loci in Articulo de justificatione B. Gerhardus in Confessione Catholica pag. 1497. fol. De morte spirituali tamen seu sanctificatione Apostolum loqui in responsione non negat. Citantur ibi Cornelius a Lapide, Toletus, Estius, Tirinus, qui omnes idem sentiunt, quorum nullus a B. Gerardo quoad hunc sensum refutatur. B. Hunnius in Comment. in h. l. ejusdem est sententia. B. Glasius in Philol. Sacr. p. m. 1807. *Mori metaphorice accipitur, cum mori peccato dicuntur credentes Rom. VI. 2. 7. 11. Hoc est eirenunciare & velut infrugiferi ac otiosius fieri, sicut mortuus naturaliter non agit vel operatur.* Calvinus in Bibl. illustrat. in h. l. *Sententiam hanc Apostoli de morte naturali explicant sane nonnulli, neque dubium nobis est, alludi ad mortem naturalem; quod in ea liberemur a peccato - - - Caterum videtur hic quantum ad presentem materiam ille Aphorismus, qui mortuus est, justificatus est a peccato, directe concernere mortem illam spiritualem, qua peccato quis mortuus est - - - Id non exhaurit vim Aphorismi Apostolici, nec simplicitati dictionis Apostolicae convenit, quod naturaliter mortuus non serviat amplius peccato - - -, atque eatenus liberetur &c.* B. Mylius Comment. in h. l. p. 240. sqq. *Crucifixum dicit veterem hominem cum Christo, mortuos nos cum Christo, quod communicetur nobis crucifixio & mors Christi, ut donum, ut virtus, ut exemplum; ut donum, quo justificamur; ut virtus, qua in nobis interimitur vetus homo & excitatur novus; ut exemplum, ut in*
cru-

lium; seu qua in peccatis mortui & a vera illa animæ vita, quæ in DEO est, separati dicuntur

crucem & mortem Christi respicientes nos ad illam typum conformemur. Nisi enim prius in nobis extincta sit virtus innati peccati & vis nova accesserit, quæ nobis vigorem novum aspiret, frustra Christi imitationis exemplum proponitur. Strigelius in h. l. dicit: Mortuus justificatus est peccato, i. e. iusta pœna affectus desinit peccare, ut fur suspensus deinceps non furatur. Eodem modo peccatum mortificatum & sepultum a Christo non fit efficax. Hac simplici sententia contenti sumus, nec subtiliorem interpretationem quæramus. Quisquis enim plus iusto non sapit, ille sapit, Et eleganter Coccejus in Anecd. l. Mortem hic intelligimus eam, quæ sufficiens sit & idonea ad pœnam finiendam, sive qua obita etiam ad tempus, lex nullam amplius pœnam flagitat. Tali satisfactione data justificamur a peccato b. e. DEi iustitiâ postulat, ut cum omni maledictione & omnibus pœnis etiam peccati dominium cesset. Nam peccati dominium est inter pœnas. Jam verò talis mors est, qua nos mortui sumus in Christo: qua igitur: consequenter absoluti sumus a captivitate & servitute peccati. It. Homberg in Parerg. Saer. in h. l. Ex iis quæ vers. præced. annotavimus, fuit, quod ὁ αἰὼν τῶν θανάτων hic non sit sumendus pro naturaliter mortuo, sed pro eo, qui mortuus fit, secundum veterem hominem vid. v. 10. 11. 12. Nam non omnes, qui cum Christo morte naturali moriuntur, etiam vivunt cum eo, sed qui cum Christo mortui sunt. Cum Christo autem morimur sensu spirituali v. 8. Particula enim γὰρ connectit hunc versum cum priore. Hinc est quod δὲ δὲ καὶ οὐκ ἐστὶν non satis accurate reddatur a Beza, liberatus est, cum rectius & simpliciori sensu dici debeat, justificatus est, absolutus est. Certo certius enim est Aposto-

tur Matth. VIII. 23. Luc. XV. 24. Joh. V. 25. Conf. Rechenbergii Hiero-Lexicon p. 1064. ubi multa, de variorum variæ mortis distinctione & explicatione legere possumus. Apposite autē addit hujus mortis rationem p. 1066. *Quid autem causæ, interrogans, quod impiorum vita mors appelletur? R. Regula Physica est: Motus denominatur a termino ad quem tendit: hinc via ad mortem mors dicitur.*

Mors Spiritualis fidelium est mortificatio veteris & vivificatio novi hominis: quando peccati vigor & rigor dominatio & damnatio tollitur. Plura de hac morte fidelium spirituali vid. ibidem pag. 1064. Vivit itaque peccatum in nobis inprimis, quando damnat, quando regnat. *Dominari enim & imperium regere (addo etiam damnare) actionem longe gravissimam esse, quis nescit?* Sunt verba Doctiss. Flor. Klepperbein in Disputat: de peccato sub spe veniæ commisso, sub Præf. Clariss. atque doctiss. J. G. Neumanni 1702. Witteb. habita p. 14. ita pergens: *Sicut ergo parum est, educere*

60-

solum non intelligi hæc velle de cessatione actionum peccati, quæ mortem necessario sequitur, sed ut dixi, de effectu, quem mors spiritualis habet. Non desunt plures, quos adducere possem. Sed sufficiunt, ut credo, horum virorum verba, argumenta & Auctoritas, (quæ temere non est rejicienda) ut non obstantibus his, quæ Viri Doctissimi Sig. Richter, Casp. Löscherus, Henmannus cum Clerico in medium protulerunt, sententiam de morte spirituali retineamus.

scopias & primum impetum facere in urbem, summum contra negotium occupare provinciam & regnare: ita quoque peccatum originale prava quidem motus excitat, sed actuale illud longe gravius est, quod omnibus hominis partibus, velut armis utitur &c. Qualis aut dominatio talis & damnatio. Moritur autem e contrario peccatum, ubi tollitur ejus dominium, ubi nulla ejus damnatio est, quæ sunt fidelium beneficia. Ratione reliquiarum autem sensus & radice peccatum mortificandum est. Et si verum est tritum illud: *cingendus habetur pro cincto*: It. Doctiss. Rechenbergii Regula Physica: *motus determinatur a termino ad quem tendit*: It. *a potiori sit denominatio*: Bene distingue, & bene docebis. Peccatum etiam ratione reliquiarum mortuum dicere possumus. In quantum autem peccatum mortuum, in tantum etiam homo peccator mortuus dicitur. Cesante enim causa, cessat effectus; cessante peccato, cessat peccator, qui mortuus est, ob peccatum mortuum. Horum autem omnium causa, principium & finis CHRISTUS est. cui sit laus, honor & gloria in secula seculorum Amen.

Per mortuum igitur hic intelligimus non naturaliter, sed spiritualiter mortuum in & cum Christo, quod nunc cum ex scopo Apostoli. tum ex sermonis connexionem probare volumus.

A. Mortem naturalem finem & scopum
 Class. VIII. Fasc. II. T Apo.

Apostoli & in hoc toto capite, & in specie in hoc versiculo fuisse, nullis hactenus idoneis argumentis probatum est. Alium autem scopum Apostolum habuisse, ipse v. 1. hujus cap. nos optime docet, his verbis: *Τὸ ἐν ἐμῷ* &c. Quem in antecedentibus citatus Doctiss. Andr. Michaelis in Dissert. sua, de morte ac vita &c. fidelium &c. sic exprimit: Sicut periculum erat, ne propter Pseudo-Apostolorum calumniam totus gratiae convelleretur status, & Christianae Religionis solveretur compages, sic ad revolvendam illam calumniam, postquam de ratione modoque justificandi inde a Cap. IV. sat exposuerat, hoc ipso cap. VI. quanam sint hominis justificati officia, quibusque adeo de causis sanctiori vitae omni animi contentione studendum sit, allatis in medium gravibus idoneisque argumentis ostendit. In his vel principe loco urget, quod mortui jam sint in ipsa regeneratione peccato, ei proinde obsequi porro aut vivere non licere. Hoc agit & docet Apostolus in toto hoc VI. & sequent. capite: Incongruentem committit saltum, qui in solo 7mo hujus capituli versiculo alium quaerit scopum. Confirmat hoc textus cohaerentia.

B. Omnia fere hujus capituli verba demonstrant, de renovatione seu sanctificatione Apostolum loqui; quod etiam laudatus D. Michaelis in cit. Dissert. §. VI. seqq. ex textu συναφείᾳ probat. Particulam *καὶ οὐ γὰρ αἰνέδαμεν* &c. versiculum hunc septimum cum antecedentibus connectere Hombergius supra

pra citatus recte docet. Et particulam δὲ
v. 8. Εἰ δὲ ἀπεθανόμεν &c. versiculum nostrum
septimum connectere cum consequentibus,
quis negare potest? Versiculo 8. autem
Apostolum non de morte naturali, sed spiri-
tuali loqui vel solus Titulus cit. Dissertationis
Doctiss. WERNSDORFII, *De morte ac vita
fidelium cum Christo indicat.* Ergo etiam in
versiculo nostro septimo, de morte spirituali
sermonem esse recte docemus. (c) Conferamus
Col. III. 3. Ἀπεθανε γὰρ, καὶ ζῶν ὑμεῖς
κακρυπταὶ οὐ τῷ χρεῖσι ἐν τῷ Θεῷ. Quis un-
quam dubitavit, Apostolum in h. l. de
morte spirituali loqui? Et cur non in loco no-
stro? Obstat forsitan vis ac emphasis vocis

T 2

ἀποθ-

(c) In æquiore itaque partem interpretetur Doctiss.
Heumannus, me sensum verborum suorum
satis percipere non potuisse, quando in Explicatio-
ne hujus dicti dicit: *Interpretationem de morte spiritua-
li a scopo Apostoli alienam esse - - -* It. Posteriori
*hoc sensu, nimirum de morte naturali, capi verba Aposto-
li jubet tota orationis series.* Audiat Vir Clarissimus
Continuatores Operis sane incomparabilis doctiss.
Poli, qui in explicatione hujus loci plane contra-
rium dicunt: *He that is dead i. e. to sin, is freed
from it not only in respect of the Guilt thereof;
vvhich sense the marginal reading of the vword
seems to respect, but also in regard of the service
of it.* NB. This agrees best vwith the context.
Sed orationis seriem & scopum me satis indicasse
puto. Conferantur supracitati Auctores, & impri-
mis Calovius.

ἀποθνήσκων? Hanc vero minime obitare, sed potius rem egregie exprimere in sæpius cit. Differtat. *De vita ac morte fidelium* §. VIII. videre possumus, ubi hujus vocis Emphasis optime & explicatur & applicatur. Instas; superesse tam multas peccati reliquias. Non hoc, sed conclusionem negamus. (d) Distinguenda sunt mortuum & mortificandum. (e)

II. Ultimum fortassis dubium movet significatio vocis *δεδικαιώται*. Videamus igitur quid per hoc verbum intelligendum sit? Basilii ad loc. Rom. VI. 7. hoc *δεδικαιώται* exponit, *ἀπὸ πηλᾶκται, ἡλευθέρωται, κεκαθάρσται πρὸς ἁμαρτίας*, *absolutus est, liberatus est, purgatus est ab omni peccato*. Et Theophylactus ad eundem locum per *δεδικαιώται* *ἵνα τοῦ ἁμαρτίας*.

(d) Calvinus in h. l. Porro quanquam inter homines nusquam tale extat exemplum, non est tamen cur vel inanem esse speculationem putes quod hic dicitur, vel animum despondeas, quod in eorum numero te non reperiās, qui carnem suam penitus crucifixerunt. Hoc enim opus DEI, non primo quo in nobis inchoatur die, simul etiam perficitur, sed paulatim augefcit, ac quotidianis incrementis paulatim ad finem perducitur.

(e) Hic unicus iste scrupulus est, qui movit Doctiff. Sig. Richterum in Disputat. sua, *De homine per mortem a peccatis justificato*, sententiam de morte naturali adoptare; Sed num sufficiens fit, cohærentiam verborum & scopum Apostoli negligere, imo alienum inferre sensum, ut singulare aliquid sentiamus, credere non possum.

liberatus est, absolutus est. Vid. Saceri Thesaurus p. 915. P. I. Caterum fere omnes Interpretes per liberationem a peccato explicant; (f) quasi unum idemque sit: mortuus justificatus est a peccato, & mortuus liberatus est a peccato. Attamen differant non tantum hæc verba, sed etiam Apostolum ea

T 3 in

(f) B. Gerhardus in Confessione Catholica p. 1498. Per Justificationem hic intelligitur liberatio a peccati servitute. *Hunnus in b. l.* Justificari hoc in loco non significat gratis absolvi a peccato, ne imputetur; sed significat a jure & dominio peccati liberari, ne regnet per opera carnis. *Abt. Fagius in Comment. s. in b. l.* Justificari hoc loco non refertur ad remissionem peccatorum. Nam non omnis mortuus ab illis liberatur, sed tantum is, qui est membrum Christi. Illud interpretatur vulgo per verbum liberari, ut liber a peccato sit, qui amplius non peccat. Mortuus enim non concupiscit, non libidinatur, non furatur. Sicut ergo justificatus dicitur ille, qui & a peccato & poena liberatus; ita hic justificatus dicitur ille, qui amplius non peccat. *Calvinus in b. l.* Justificationem accipe pro absoluto & a servitute vindicatio. *Gottfr. Olearius in Annotat. s. Bibl. in b. l.* Justificatus a peccato, quia absolutus in judicio, liberatur a jure, imperio, violentia & oppressione adversarii. *Schlichtingius in b. l.* Justificatus est a peccato i. e. plane liberatus, per Synecdochen speciei pro genere. Justificatio enim liberationis est species, justificatus autem dicere maluit ad vivi hominis a peccato liberationem exprimendam commodius. *Sic etiam Cellius in b. l.*

industria sic locutum esse mihi videtur. Ap-
 101 & præcipue quidem Apostolum in h. l.
 renovationem s. sanctificationem respicere,
 cum laudato Doctiss. Michaelis in cit. Dissert.
 §. IX. affirmo, secundario tamen, Aposto-
 lum scopum suum hujus Epistolæ generalem,
 de justificatione gratuita, hoc verbo innuere,
 respicere & confirmare velle, mihi valde
 credibile videtur. Non tantum itaque dicitur,
 spiritualiter cum & in Christo mortuum justifi-
 catum esse a peccato ratione dominii, sed
 conclusionem etiam subministrat Apostolus,
 si mortuus justificatus est a peccato; Quid
 opus est operibus ad justificationem? Sic
 emphatice dictum esse puto; mortuus justifi-
 catus est a peccato. Mortuus autem justificatus
 est a peccato ratione pœnæ, ratione sensus, ra-
 tione radicis. Ratione pœnæ tam respectu
 damnationis, quam dominii. Dominium
 enim peccati inter pœnas refertur. Et quia
 pœnæ, damnatio & dominium in justificatio-
 ne tolluntur, optime dictum est: mortuus ju-
 stificatus est a peccato. Et sic dominium
 etiam ad justificationem refertur; sed in-
 choative tantum. Continuatio ad sanctifica-
 tionem pertinet. Mortuus etiam justifica-
 tus est a peccato ratione reliquiarum peccati
 i. e. sensus & radicis. Non damnant enim hæ
 reliquię. Nulla enim condemnatio &c. Rom.
 IX. 1. Et quia non possumus dicere: mor-
 tuus liberatus est a peccato ratione sensus &

ra-

radicis, (g) contra veritatem enim hoc est, rectius dicitur: mortuus justificatus est a peccato. (h) Videmus itaque nec vocem *δικαιωται* obstaré, quo minus hoc dictum de morte spirituali & quidem fidelium intelligere repossimus.

III. Ultimo quaeritur, quid Apostolus per peccatum intelligat? Sed quia jam omnia ex antecedentibus clara sunt, dicta repetere nolo.

T 4

IV.

(g) Si per liberationem hunc locum explicare maturus distinctio inter in totam & in tantum adhibenda est.

(h) Hombergius in h. l. *Hinc est quod δικαιωται non satis accurate reddatur a Beza, liberatus est, cum re-
ctius & simpliciori sensu dici debeat justificatus est, abso-
lutus est.*

IV.

CAROLI KESSLERI
Diatribæ Philologico-Cri-
tica, qua Nova Verborum
priorum

ex HAGGÆI II. 9.
affertur Versio :

Seu potius prisca LXX. Interpr.
renovatur, ac receptæ hæctenus
præferenda esse do-
cetur.

INsigne admodum est Oraculum, quod
Haggæi Capite secundo, commate no-
no his conceptum legitur verbis: גדול
יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון
אמר יהוה צבאות ובמקום הזה אהיה
שלום נאם יהוה צבאות. Merito illud
a viris divinarum rerum peritis in eorum
semper habitum fuit numero, quæ Filium Dei
olim humana indutum carne, terras lustratu-
rum, interque homines obversaturum ceci-
merunt. N. que enim solummodo tempus,
quo Filius Dei appariturus, & locum, ubi se
conspiciendum præbiturus, accurate satis de-
signat,

signat; sed & excellentem gloriam, qua coruscaturus, & insignia dona, quæ allaturus esset, vivis quasi pingit coloribus.

§. 2. Plurimis illud, iisque satis fuis ac copiosis Eruditorum Virorum, quarumcunque partium, dudum excussum fuit commentariis. (a) Ut enim de iis, qui seu latina, seu vernacula ipsis lingua, integræ Vatis nostri Prophetiæ commentationibus suis lucis aliquid affundere conati sunt, nunc nihil dicam; vix quisquam est omnium, qui aut de Messia aliquid literis consignarunt, aut adversus pervicaces Judæos in arenam descenderunt, quin Oraculum hoc nostrum, ceu unum ex præstantissimis, in subsidium vocare, telaque inde depromere suarum duxerit esse partium.

§. 3. Neque tamen, quod merito summo mireris opere, quisquam omnium, saltem quos mihi oculis usurpare licuit, inventus fuit, cui labecula, quæ Interpretationibus prioris hemistichii diutissime hæsit, & in hunc usque adhæret diem, in oculos incurrit. Adeo cunctis securis de legitimo verborum sensu esse contigit, ut textum ipsum penitus inspicere, cogitationesque præce-

T. 5

(a) Catalogum eorum, inter quos XII. sunt, qui id singularibus fecere libellis, nuper exhibui in *diff. de Spiritu S. gloriam templi secundæ præsentia sua auctore ad illustrandum hoc ipsum Haggæi vaticinium* §. 1. T. d. H.

dentium ad accuratiores revocare calculos
 ipsis in mentem haud venerit. Eam igitur
 labeculam, si Dissertatiuncula hac abstergere
 ac eluere conarer, operæ me facturum esse
 arbitratus sum pretium. Licet enim fortasse
 cuiquam haud tanti illud videatur, æqui ta-
 men rerum arbitri, & reverenter scripturas,
 uti par est, habentes, haud quaquam despici-
 endum putabunt, vel a minimis easdem re-
 purgare erroribus, sensumque illarum, quan-
 tum opera ac studio conniti possumus, in cla-
 rissima collocare luce.

§. 5. Plerique igitur, ut inde ordiar. In-
 terpretes, quos Oraculi nostri aut ex
 transcurso, aut debita opera illustrandi lubido
 incescit, verba prioris hemistichii in eam ac-
 ceperunt partem, ac si divinus Vates, seu
 Deus potius, cui vocem ac operam propheta
 tantum accommodat, de duabus hic verba fa-
 ceret verbis, quatum utrique suam tribue-
 ret, suamque assignaret gloriam, ita tamen
 ut eam, qua posterior fulsura sit, ædes, præ
 illa, qua prior quondam conspicua fuit, mul-
 tis modis extollat. Vertunt enim ita, ita
 que exponunt, ut voces וְהָיָה & וְהָיָה
 non cum voce כִּבֹּד, cum qua, ut in sequen-
 tibus ad liquidum deducetur, sociari debue-
 rant, sed cum voce וְהָיָה conjungant: par-
 temque adeo priorem Oraculi Nostri in
 hunc transferunt sensum: Major erit gloria
 De-

Domus hujus POSTERIORIS PRIORIS *et*
domus gloria.

§. 5. Nimirum in fraudem eos impulit forma ac situs, quem verba in Hebræo textu obtinent. Ne quid enim dissimulem negari non potest verba in Hebræo utique hanc formam, hunc situm obtinere, ut, nisi acie est ingenii intendas, voces ipsas penicillatius trutines, & cum antecedentibus contendas accuratius, nihil proclivius sit, quam ut in eam prolaberis sententiam, voces *המזרח* & *המערב* non cum voce *בבית* sed cum voce *הבית* esse connectendas. Cum enim vox *הבית* voces *המזרח* & *המערב* proxime antecedit, vox autem *בבית* ab illis ferè remotior, quid, quaeso, proclivius est opinari, quam illas ad istam, non autem ad hanc esse referendas, maxime cum & genus & numerus illud admittant? accessit præterea, quod rationi maxime videbatur consentaneum, ut à Salomone ædificatum templum, & à Zorobabelè ejusque sociis, post longam satis annorum intervallam, ab imis infirmatum fundamentis, duarum instar haberentur ædium. Quid enim, obsecra cum ratione amica magis conspirat fronte, quam ut ædificia, distinctis vicibus, interjecto longe maximo temporis spatio, a diversis excitata structoribus, duarum loco reputentur ædium?

§. 6. Verum enim verò quantacunque hæc sese commendent specie, tantum tamen abest,

ut ita sentientibus pollicem premere, eorumve accedere queam partibus, ut contra, si quis veritatem ab ipsis limare velit sententibus, facile mecum in alia omnia discessurum, nullus dubitem. Neque enim voces האחרון & הראשון cum voce הבית, sed cum vocabulo כבוד conjungendas esse; neque adeo hic de duabus, quod illi opinati sunt, ædibus, sed de duplici tantum uaius ejusdemque ædis gloria sermonem esse, tam equidem sum persuasus, quam quod persuasissimus.

§. 7. Ac rem quidem ita sese habere, dudum ab Alexandrinis animadversum fuit Interpretibus. Hi enim, cum eos insecuti tantum non omnes, facto quasi agmine, pro recepta stent sententia, Chaldaus vero Interpretes, qui deliberatum ad illum accedunt, incertos æque, ac erant antea, dimittat, soli voces האחרון & הראשון cum voce כבוד conjungunt, verbaque præterquam quod capiti aliquid assuant, in eandem prorsus, quæ nos, sententiam exponunt. Vertuat enim: *Αὐτὸν μετὰ τὴν ἱεράν τιν ἀπόστολὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ ἰσχυρὴ τῆς πίστεως.* Quod ubi primum perspicerem, diffiteri non possum, magno me, quod in ea, quam animo olim imbiberam, sententia confirmari me ab illis viderem, persusum fuisse gaudio. Quanquam enim nescius non sum, non adeo illos acutum ubique cernere, ut illorum per omnia vestigiis insistere tutum sit, plus tamen omnino & acutius aliis hic ipsos

Vidisse, animi non pendeo. Quod ut nunc Porro in apricum proferam, validissimisque, quantum in ejusmodi rebus licet, rationibus addicam, ordinis ratio postulat.

§. 8. Ac principio quidem ipse verborum, quo inter sese aptari debent, ordo id satis manifesto evincit. Si enim hæc verba **גדל בית כבוד הזה האחרון מן הראשון**, ita inter se aptes, ut voces **האחרון** & **ראשון** cum voce **בית** conjungas; quam hiulca, quæso, quam aspera & confragosa futura esset oratio? Sic enim non duæ solum modo voces, ad sensum necessariæ deficerent; sed, quod præcipue notandum, vox palmaria, quæ sensui potissimam affundit lucem, & unde vis ac intelligentia totius orationis maxime pendet, haud paruo incommodo omitteretur. Cui an simile usquam in tota scriptura reperturi sint exemplum sententiæ, quam convulsimumus, patroni, etsi præfractæ non nego, anceps tamen hæreo. Nemo enim, artis dicendi paulo peritior, non intelligit, vocem **כבוד** tum potius suo repetendam loco, ac ita dicendum fuisse: **גדל בית כבוד הבית הזה**: **גדל בית כבוד האחרון מן הראשון** h.e. Major erit gloria domus hujus posterioris gloria prioris. At vero si verba nunc ita inter se ordines, ut voces **האחרון** & **ראשון** non cum dictione **הבית**, sed cum vocabulo **כבוד** componas, cuncta multo fluent liquidius, mul-

to cohærebunt concinnius, totique orationi haud parum suavitatis adjungetur ac elegantiae. Quid enim, obsecro, frequentius? imo vero quid elegantius, quam ut, quando idem substantivum cum duobus adjectivis bis poni oportebat, secundo id loco omittatur, ne eadem vox, nimis crebro inculcata, oculos & aures offendat? Facillimum foret, innumeris illud, ex ipsa sacra Scriptura depromptis; confirmare exemplis, ni justas metuendi causas haberem, ne si id facerem, in re obvia ac trita opera ac otio abuti, & de sagacitate Lectoris iniquum ferre judicium viderer.

§. 9. Verum enim vero si vel maxime constructionis pateretur ratio, ut voces האחרון & הראשון cum voce הבית jungerentur, minime tamen id patitur ejus, qui hic loquitur, auctoritas, verborumque nostrorum cum antecedentibus nexus. Is enim qui verba hic fundit, in præcedentibus vocabulum האחרון non cum voce הבית, sed cum altera כבוד quam disertissime sociat. Audiamus quaestionem, quam commate tertio Zerobabeli, Josuæ, reliquisque e populo per prophetam proponit Deus. Quis, inquit, אשר ראה את הבית הזה בבודו הראשון, qui vidit domum hanc in gloria sua priore? Ecquis non videt, vocem הראשון cum voce כבוד hic quam manifestissime copulari? Quod si vero in hac

quæ-

quaestione vox הראשון cum voce כבוד ab ipso Deo conjungitur, quod nemo sanæ mentis infitias iverit: quæ causa, quæ ratio, ficta saltem & inepta afferri poterit, cur vox האחרון in textu nostro ab ea divelli ac distrahi debeat? maxime cum idem utrobique, & versu tertio & eo, de quo disceptamus, loco loquatur. Neque enim hic a quoquam mihi objici velim, quod vox הראשון versu tertio proxime vocem כבוד sit posita, per eamque à vocibus הבית הזה se-juncta; cum contra versu nono inter voces האחרון & כבוד dicciones הבית הזה sint inter-jectæ. Sufficit enim, quod vel hoc ipso certo constet certius, vocem האחרון versu tertio cum voce כבוד esse conjungendam, atque adeo vero plus quam evadat simile, eandem construendi viam in nostro quoque textu esse ingrediendam.

§. 10. Sed manifestius adhuc, ne quicquam remaneat dubitationis, agendum esse video. Tertium igitur nunc ex eodem versu tertio pro asserenda, quam hætenus sum tutatus, sententia promo telum, haud paulo, uti confido, validius. Quod si enim ex eo evinci queat, Deum in tota hac prophetia templum a Salomone primitus constructum, & postea a Zorobabele ejusque sociis e ruderibus excitatum denuo, non duarum loco censere ædium, sed pro una tantum eademque habere: ecquis eo pro-
cedet

cedet pervicaciæ, ut in dubium post hæc
vocare audeat, voces **הראשון** & **האחרון** non
cum voce **הבית**, sed cum altera **כבוד** esse
connectendas, adeoque non de duplici do-
mo, sed de gemina unius ejusdemque do-
mus gloria hic verba haberi? At vero
utramque ædem, si utramque vocare fas
est, ut unam tantum a Deo spectari, tam
clarum utique est, quam cælum lucet, cum
maxime sudum est. Age namque, inspicia-
mus ipsa verba, & voces, in quibus mo-
mentum totius causæ positum est, excutia-
mus penitius. Loquitur Deus de domo, quam
הבית הזה, domum isthanc appellat, digi-
tum quasi exsertum in eam, quam Judæi e
captivitate Babylonica reduces instaurabant,
intendens. Huic domui adscribit, propri-
amque dicat gloriam, quam opposite ad al-
teram, qua secuturis caput elatura erat æta-
tibus, **הראשון** priorem vocat. Prioris hu-
jus gloriæ nomine haud aliam intelligit,
quam qua inde a Salomonis temporibus ad
excidium usque, quod a Nebucadnezare
perpessa fuit, coruscaverat. Pone enim
eandem a senioribus, qui salvi & incolumes
ad patrios remeaverant lares, priusquam
in captivitatem abstraherentur, oculis sub-
jectam fuisse: ideoque, quæ de præsentis il-
lius forma animis ipsorum sedeant sententia,
expromi ab illis expetit. Hinc quæstionis
hujusmodi versu tertio illi subnascitur ansa.

מי בכם הנשאר אשר ראה את הבית הזה בכבודו הראשון ומה אתם ראים אלו עתה הלוא כמהו : *Ecquis vestrum superstes est qui vidit domum hanc in gloria sua priore? Qualis nunc videtur vobis forma illius? Annon nihili instar est in oculis vestris? Quid? tuam, Lector, obtestor fidem, annon clarissime ex hac elucet quaestione, utrumque, & Salomoneum, & Zorobabelicum templum, ut unum duntaxat a Deo spectatum fuisse? Quo enim pacto gloriam, quæ Salomonei, dudum everſi ac funditus deleti templi propria fuerat, in Zorobabelicum transmovere potuisset Deus, nisi utrumque unius solum modo habuisset loco? Aut nihil ego video, aut nihil usquam est, quod cum ratione huic opponi queat sententiæ. Quod si vero jam extra omnem dubitationis situm est aleam, Salomoneam ac Zorobabelicum templum, in hac quaestione, unius duntaxat ab ipso Deo censitum fuisse loco: dubio quoque, ni fallor, caret, quod nostro itidem loco non de duabus ædibus, sed de duplici ejusdem ædis gloria sermo instituat, atque adeo voces הראשון & האחרון non ad vocem הבית, sed ad alteram בבור referri oporteat. Quis enim, obsecro, tantæ Deum sapientissimum postularet inconstantiae, ut, quas modo unius deputaverat loco, mox, quasi sui oblitus, ceu duas distinctas in scenam producat ædes?*

Class. VIII, Fasc. II.

U

Aut

Aut plurimum fallor , aut huic argumento tantum inest ponderis ac virium , ut, si vel cæteris destitueremur , conficiendo toti negotio unum abunde sufficiat.

§. 11. Non parum tamen eidem accedet roboris, si idem alibi quoque non infrequens esse ostenderimus. Non desunt autem scripturæ loca, in quibus manifesta satis hujusce rei deprehendere licet vestigia. Unde enim, nisi ab hoc fonte manavit, quod, quæ Esaias ac Jeremias de templo Salomoneo, nondum diruto ac in cineres redacto cecinerant; Christus ei, quod a Zorobabele restitutum, & ab Herode magnificentissime reparatum, sua etiamnum superbiebat ætate, applicat, uti videre licet Matthæi XXI. 13. collato cum Esaiæ LVI. 7. Jeremiæ VII. 11. Unde, nisi ab hac ortum traxit causa, quod Stephanus Actor. VII. historiam populi Israelitici in brevi quasi tabella exhibiturus, unius duntaxat templi, a Salomone conditi, mentionem facit? Maxime cum se a contumelia, quam templo tum stanti impegisse fictis arguebatur criminibus, purgare in animo haberet? Quin imo ipsi Judæi, qui, e Babylonica reduces captivitate, instaurando templo manus admoverant, cum apud Præfectos Darii in suspicionem adducti essent, quasi rebus novandis molirentur receptaculum, hique ex ipsis quærerent, jus

ius jussu id facerent ? memorante Esra capite quinto regeſſerunt : Se jussu regis Cyri ædem , multis retro annis , a potentissimo Israelitarum rege conditam & erectam , sed a Nebucadnezare ob horrenda parentum suorum crimina in cineres conversam , resuscitare ; manifestissimo argumento , quod ædem a se instauratam , ab ea , quam Salomo quondam statuerat , diversam non agnoscerent.

§. 12. Nec verò adeo absolum est , ac prima forsan videtur fronte , ut templum a Salomone primum conditum , & a Zorobabele deinceps restitutum , unius tantum habeatur numero. Si enim Hierosolyma , supregni quondam Numinis æditua , ubique ut una tantum spectatur , licet a Nebucadnezare solo æquata , post septuaginta demum annorum intercapedinem e ruinis sit resuscitata. Si nusquam quod ego sciam , duæ memorantur Athenæ , quanquam hæc urbs gravissimum a rege Xerxe passa excidium , finito demum bello Persico , & hostibusterre marique fugatis ac fuis , sit restituta. Si ipsa urbs , urbium ac gentium quondam Domina , Roma , ab optimis dicendi artificibus perpetuo ut una tantum repræsentatur ; quamvis a Gallis ferro ignique vastata , a Camillo denuo , cui idcirco alterius Romuli hæsit nomen , interneccione deletis hostibus,

U a

bus,

bus, e cineribus eruta ac resuscitata fuerit. Qui minus licet templum, ab eadem gente, eodem loco, eadem forma, in eundem finem exstructum ac restitutum unius duntaxat habere loco? quamvis illud a Salomone conditum, a Chaldaeis eversum ac in cineres redactum, a Zorobabele, ac Josua, aliisque e captivitate reversis, sit reaedificatum.

§. 13. Nescius equidem non sum, ipsum Esram Capite tertio, commate duodecimo templum a Salomone conditum, disertis verbis *הבית הראשון*, domum priorem nominare. At vero nostrae id causae nec hilum officit, nedum nostram sententiam evertit. Neque enim vel nos negamus templum, a Salomone primitus exstructum, & a Zorobabele deinceps restitutum commodè, si cui ita visum fuerit, duorum instar spectari posse. Quin imo ultro illud ambabus, quod dici solet, largimur manibus. Id unum tantum contendimus, quod Deus eo, quem prae manibus habemus, loco utrumque templum unius duntaxat habeat numero. Id quod non solum ex ipso textu & versu tertio invictis, ut putamus, argumentis demonstravimus; sed commodè quoque fieri potuisse cum auctoritate aliorum, a quibus idem factitatum esse vero admodum fit simile, confirmavimus; tum consimilibus
cla-

clarissimis, uti prorsus confidimus, exemplis assertum dedimus.

V.

Conjectura

de שְׁעִירִים ad illustranda loca ESAI.
XIII:21. & cap. XXXIV:14.

Autore

H. J. F. T.

Argumentum.

Theſ. 1. cautela in proferendis conjecturis observanda. §. 2. Scopus Autoris & divisio dissertationis. §. 3. Ostenditur aliquot argumentis שְׁעִירִים nullibi in S. Codice daemones significare. §. 4. Levit. XVII:7. & 2:Chronic. XI:15. intelliguntur idola formam hirci repræsentantia. §. 5. Esai. XIII. & XXXII. hic daemones, nec hirci sylvestres intelliguntur. §. 6. Esai. citat. locis possunt intelligi sacrificuli Zabii. Probatur 1. ex voce שְׁעִיר. 2. ex vestitu verorum & falsorum prophetarum. §. 7. 3. ex locis in quibus versantur שְׁעִירִים & sacrificiis in sylvis oblati. §. 8. 4. ex locis Levit. XVII:7. §. 9. 5. ex saltatione שְׁעִירִים. §. 10. 6. ex convenientia cultus hircorum & Satyrorum, qui homines fuere teste Luciano. §. 11. & 12. Ostenditur probabiliorē esse opinionem nostram de origine sa-

tyrorum, quam aliorum, unde 7. accedit probabilitatis argumentum. §. 13. expenditur obiectio Cl. Vitringæ. §. 14. Ad Amici obiectiones respondetur. §. 15. Cl. Clerici obiectiones expenduntur, & finis imponitur dissertationi de moderatione hic tenenda.

§. I.

Multi ex iis, qui studiis, præsertim humanioribus vacant, sæpius hoc morbo laborare solent, ut opinionem quandam a se inventam, & vel levissima conjectura nixam non laudent tantum, & foveant, sed impugnatam etiam tanto ardore defendant, ut non de opinione aut conjectura amplius agi putares; sed de veritate vel certissimis argumentis suffulta, quæ agendi ratio innumerâs rixas & logomachias peperit. Ne idem mihi accidat ab initio aperte statim dicam, me conjecturam, id est, opinionem quadam probabilitate instructam asserere; sumum ut non emere, sic nec vendere soleo. Si cui hæc nostra conjectura displiceat, ille meminerit nobis ipsis non satis certam de hac re sententiam esse, sed probabilem tantum. Si tamen omni probabilitate destituta est, cum cæteris opinionibus, quibus Eruditionis campus horret, feratur, hanc veniam petimusq; damusq; vicissim, quod si enim omnes opiniones levi tibicine suffultæ è libris eliminarentur, quot quæso opera

Opera Salsamentariis tradenda essent. Sed ad rem veniam.

§. 2. Ante omnia moneo, me prolixè de voce שְׁעִירִים, ejusque diversa significatione acturum non esse, qui cuncta accurate & erudite hac de re dicta perlegere voluerit, is adeat omnium instar Bochartum & Spencerum, summos Philologos. Animus tantum est ostendere nullibi per שְׁעִירִים dæmōnes intelligi posse, locis autem Esai. 13. & 14. SACRIFICULOS SABAEOS, quæ nostra est conjectura, שְׁעִירִים denotare. Servabimus autem hunc ordinem ut 1. opiniones virorum doctorum de שְׁעִירִים proponamus, & quid in iis desideremus, adjungamus 2. nostram conjecturam circa loca Esaiæ supra citata prolixius explicemus 3. quasdam difficultates diluamus.

§. 3. Vocem שְׁעִיר pilosum, hircum, & denique idolum ad hirci formam fabrefactum denotare ab omnibus conceditur. Putamus autem Levit. XVII:7. & 2. Chron. XI:15. per שְׁעִירִים idola hircorum formam repræsentantia intelligi, cujus rei rationes infra dabimus, & primo loca Esai. 13. & 34. considerabimus. Ibi per שְׁעִירִים LXX. Chaldaeus, Syrus & Arabs δαιμονία intelligunt, ipse quin etiam Cl. Bochartus, Spencerus & alii magno numero לַשׁ LXX. secuti, intelligunt, inconspicuas quasdam naturas humana potentiores, generi humano

inimicas, hircorumque specie, sylvis iner-
rantes, miserisque mortalibus illudentes.
Hanc autem opinionem propter sequentes
rationes rejicio I. quod hæc interpretatio à
proprietas verborum sine causa recedat,
primaria autem vocis origine hirsutum, inde
hircum denotare palam est, hinc ipse Aquila
vertit *λες τριχιδαντες*, hinc quod infra pro-
lixè ostendetur, nulla probabilis causa dari
potest cur *שעירים* per *δαίμονια* LXX. inter-
pretentur. II. maxime probabile est Alexan-
drinos ad opinionem, qua imbuti erant, in-
terpretationem hanc accommodasse. No-
tum est Exemplo Aristobuli, Judæi Peripa-
teticæ Philosophi, scriptoris libri sapientiæ,
Philonis Judæi, sectarumque judaicarum,
Philosophiam Græcorum, Platonis præci-
pue, tum temporis à Judæis deam tam fuisse,
hinc factum ut *δαι LXX.* aliquando vide-
antur in interpretationibus suis opiniones
tum temporis receptas sequi, quod aliquot
Exemplis ostendemus. Ps. 91. v. 6. verba
hebraica.

ישור צהרים per *δαίμονιον / μεσημβρι-
ον* reddidere, quæ versio opinioni Genti-
lium patrocinatorum, putantium dæmones me-
ridie quammaxime esse timeandos, patet hoc
ex hymno Callimachi in Lavacrum Palladis
vs. 71. qui Deam describit cum Chariclone
nympha lavantem, hisce verbis.

Ἰππὼ ἐπὶ κρῆνα ἐλίκωνιδι καλὰ ρέδισα
 λώντο, μεσσυμβέλαι δ' εἶχ' ὄρε' αἰσυχία
 Ἀμφοτέρως λώνοντο, μεσσυμβέλαι δ' ἔσαν ὄρεσσι
 πολλὰ δ' αἰσυχία τήν τε κάλειχεν ὄρε'.

Hinc factum, ut Tiresias per Heliconem
 tunc oberrans, Dea conspecta oculorum
 usum amiserit, locum jam adduxit, Cl. Cleri-
 cus A. Crit. p. 1. C, 1. Alius locus est apud
 Theocritum Idyll. I. v. 123. sq.

ὦ παν, παν, εἴτ' ἔσσι καὶ ὄρεα μακροχλυναι,
 ἔτε τυ γ' ἀμφοπολεῖς μεγὰ μεναιλον.

*O Pan Pan, sive nunc es in monte alto lyceo,
 Seu per magnum Menalum obambulas.*

Ita Exodi III: 14. ubi hebraica veritas הָיָה
 הָיָה וְשָׂא LXX. Ἐγὼ εἰμι Ὁ ὢν, proba-
 bili indicio eos hic Platoniorum mentem
 secutos esse, qui solum Deum ita dici posse
 credebant, unde etiam Patres Justinus M.
 Cl. Alexand. Eusebius alique putarunt Pla-
 tonem hæc ἐς S. litteris surripuisse. Idem
 LXX. Deut. XXXII: 8. verba hebr. הָיָה
 הָיָה בְּיַד אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם juxta humerum Angelorum Dei
 transfulerunt sequentes opinionem vete-
 rum, nisi forsan, ut Capellus putat, pro
 הָיָה LXX. הָיָה legerint, pluribus testimoniis
 opus non est, cū in locis Esajæ Syrenes & Cen-
 tauros invenerint, quod clarissime ostendit
 eos hac in parte solas opiniones tum tem-
 poris receptas secutos esse, quis autem hoc

posito postulabit, ut hic *LXX.* sequamur? Chaldaeos etiam Paraphraftas multis locis daimones, ubi nulli sunt, paraphrasi suae immiscuisse multis iisque clarissimis exemplis ostendit Cl. V. DALEN Cap. 5. de *Origine Idololatriæ* 3. ideo *LXX.* versionem hic rejicio, quod nihil causæ videam, cur in desertis Idumææ locis dæmones hircorum formam induti inter bestias sylvestres saltarent, sibi invicem acclamarent. 4. Nullibi Deus per Prophetas Judæis cultum malorum spirituum objicit, sed cultum אֱלִילִים sive הַבְּלִים i. e. vanitatum, idolorum arte fabricatorum, aures habentium, nec tamen audientium. 5. Jerem. X: 5. Esai. XLI: 23. expresse ait Deus Idola, nec bene, nec male facere posse, quod si autem ejusmodi mali dæmones sub forma animalium, quæ colebant, latebant, qua ratione dici posset, eos nocere non posse. Accedit quod Deus Ps. XCVI: 5. per Davidem dicat כֹּל אֱלֹהִים הָעֵמִים id est, ut Paulus loquitur *εἰδωλὰ*, 6. tandem omnes interpretationis rationes, quas Judæi & Christiani afferunt, nullo niti videntur fundamento, AbenEzra ideo dæmones hircos dictos esse vult, quod maniaci eos videant in specie hircorum, vel ut Kimchius, quod sibi credentibus ita appareant, quam derivationis rationem ipse Cl. Bochartus sequitur. Non nego dæmones existere, & potentiam habere in hæc in-

inferiora , sed eos hominibus sub forma hirci visos esse ex nullo loco S.S. probari poterit. Afferit quidem Cl. Bochartus Hieroz. T. 2. p. 828. locum Philostrati Lib. 6. cap. 13. quo dicitur, in vicum quendam venisse *σατυρὸς φασμα* id est, Diabolum, ut Bochartus interpretatur, sed nullam causam video cur hanc potestatem voci Satyri subji-
 ciat Cl. Vir. Constat præterea nugacissi-
 mum Autorem esse Philostratum, quod olim pluribus probabit Cl. MOSHEMIUS, in observationibus, quas in Philostratum promisit, nec locus Augustini ab eodem Bocharto allatus quicquam probat, verbo nulla possunt hujus rei Exempla dari; nisi hominum superstitione Gentilium imbuto-
 rum; nec dignum est refutatione Exem-
 plum boni Antonii; quod affert Hierony-
 mus, vide tamen quid de hoc viso dicat Cl.
Clericus quæst. Hieronym. p. 272.

§. 4. Transeamus ad loca Levit. XVII: 7. & 2. Chronic. XI: 15. Priori loco præhi-
 bentur Israelitæ sacrificare *שעירים*, &
 2. Chronic. XI. de Jeroboamo dicitur, quod
 fecerit sibi Sacerdotes *לכמות ולשעירים ולעגלים*
 quas duas ultimas voces *ל* LXX. per *αὐτοῖς καὶ τοῖς ματαίοις* reddidere, & quidem
 non multum refragante Cl. Bocharto, nec
 aliter quam de idolis, hircorum for-
 mam representantibus intelligi potest, nisi
 statuamus & dæmones sub vitulorum forma

ap-

apparuisse, unde tandem tot formas dæmonum statuere debebimus, quot sunt cultus Idololatrici objecta; Confirmant autem hanc explicationem multa loca a Bocharto & Spencero allata, ex quibus constat Aegyptios idola formam Hirci repræsentantia certe statuas animalium in templis habuisse docet Mela L. i. cap. 8. Colunt effigies multorum animalium, atque ipsa magis animalia. Confirmat Strabo L. XVIII.

§. 5. Quemadmodum vero citata Levit. & Chronic. loca per שְׁעִירִים idola ad formam hircorum fabrefacta intelligi debent; ita in utroque Esajæ loco aliam significationem necessario desiderant, cum autem supra ostenderimus frustra hic dæmones intelligi, Viri Cl. V. Dalen, Bekkerus & Jacobus Basnage hircos sylvestres intelligunt, partim significatione vocis שְׁעִיר nixi, partim quod illi שְׁעִירִים cum aliis animalibus jungantur. Sed nec huic sententiæ album calculum adjicere potui, quia minus probabile, nec experientia confirmatum, hircos in locis arenosis, omnique pastu destitutis degere; jam autem è Scopo Prophetæ satis patet eum ostendere voluisse hæc loca fore summe desolata & deserta. 2. Illa saltatio & mutua acclamatio in locis desertis certas circumstantias significare videtur, quæ ad ritum quendam idololatricum tendunt, quod ex infra dicendis patebit, 3. non video quare

re *δ*. LXX. prorsus hic deferendi sint, quamvis enim in eo errent, quod dæmones hic inveniant, nihilominus tamen per traditionem eos scivisse puto idololatricum quendam cultum non satis iis cognitum in locis desertis locum habuisse, præsertim cum loca Levit. XVII. & 2. Chron. XI. huc manifeste tendant. Cum autem de idolis hircorum formam habentibus dici haud possit ea saltare, sibi que invicem acclamare, tentandum est, utrum sensus quidam & proprietati linguæ & rei naturæ conveniens inveniri possit, quo hæc illustrentur. Et mea quidem opinione hoc fieri posset commode, si per *שעירי* sacrificulos Sabæos intelligeremus; quos nomine, ne quis mihi de antiquitate hujus Gentis controversiam moveat, antiquissimos Orientis Idololatrias intelligo. Videamus autem quo fundamento hæc conjectura nitatur; per gradus autem & probabiliū concursum hujus conjecturæ vim ostendemus. Quiescat interim paululum præjudiciū Novitatis & Autoritatis.

§. 6. Observamus autem (1) vocem *שעיר* primaria significatione notare hirsutum, pilosum, ita Genes. XXVII: 11. Esavus dicitur *שעיר איש* idem de Elia dicitur 2. Reg. I. 8. 1. Reg. XIII: 19. (2) Prophetas V. T. ejusmodi vestitu hirsuto sæpius indutos fuisse constat ex Hebr. XI: 37. ubi dicitur, quod *μεληθον ἐν μαλλοῖς ἐν ἀγνοίᾳ δερμάτων*. Ita

Esaias

Isaias juxta LXX. σακκον indutus esse dicitur, per quam vocem, vestem Cilicium intelligi debere, probabile est. Ita & Joannes Baptista in deserto ejusmodi veste indutus erat, σακκον ἡμιπυλόν παπαιοφροσύνης ἐνδύμα ut loquitur Cl. Alexand. Op. Potteri T. I. p. 237. Hunc morem alijs ex principiis secuti sunt falsi Prophetæ, ut rigidi satellites virtutis esse viderentur, nam teste Juvenale

Hispida membra quidem & dura per brachia setæ promittunt atrocem animum. Ita & accipio (verba sunt Cl. J. HASAEI nuper magno politioris litteraturæ damno morte nobis erepti in diff. Bibl. huj. Class. I. p. 704.) quod Christus dicit de pseudoprophetis Matth. VII, eos incedere ἐν ἐνδύμασι, προβαλὼν non solum allegorice, sed & litteraliter allusione facta ad mores eorum, qui se prophetas tum temporis jactabant, eaque propter seovium velleribus & caprarum circumvestire consueverant, ex veteris, verorum Prophetarum vestitus imitatione. Ita Zach. XIII: 4. ex κακοζηλία falsi Prophetæ induti erant שַׁעֲרֵי אֲרָרָה דֶּשֶׁרָהן תַּלְחִינָה & notatu digna sunt verba ultima שְׂכָחֵם לְ. Fortassis ut putat Cl. Theologus Ultrajectinus, F. A. LAMPE in dissert. de *Esaja nudo* respexit Propheta ad morem vatium Gentilium, qui aut pelle induti incedebant, aut in pelle strati Oracula fundebant. Sic de Pythagora refert Porphyrius Ed. Kusteri pag. 20. eum, post-

postquam ad Idæos dactylos Cretam pervenisset, sacris initiatum, fuisse noctu παραπταμω ἀρνεῖα μελάνθῃ μαλθοῖς ἐξεφανώμενον, & additur εἰς δὲ τὸ ἰδαῖον κάλυμνον αὐτὸν κατὰ βαρὺ ἐρεα ἔχων μελάνθῃ, unde constat Sacerdotes hoc vestitu indutos plebi illulisse. Hinc Bacchi comitibus Satyris, qui nostri Δῖργω sunt, teste Polluce L. IV. cap. 18. erat ἐὸς νεβρῆς, αἰγὴ ἢ καὶ ἰζανὴν (vel ut Casaubonus ἰσαλὴν) vel τραγὴν vocant, & Dionysius Halicarnass. L. VII. de indumentis satyrorum præter alia refert δόρασ τραγῶν, de qua re vide plura apud Cuperum observat. L. 2. c. XII. & Comment. Pollucis. Imo omnis ævi historia tradit Sacerdotes veri castique Dei cultus ignaros, externo corporis habitu ad austeritatem composito, singularis pietatis splendorem & famam affectasse. Jure igitur ejusmodi Sacerdotes villosis vestibus induti Δῖργω dici possunt.

§. 7. In citatis (c) Esaïæ locis de Δῖργω dicitur eos in desertis locis degere & ibi saltare, utrumque quam maxime convenit sacrificulis; constat ex 2. Chron. XI: 15. iis constitutos fuisse sacerdotes; confirmat id Diod. Sic. Lib. 2. dicens oportuisse τὰς Ἱερεῖς τὰς ἀρχαλαβόντας πατερεῖας ἱερωσύνας κατ' αἰγυπῖον τῷ τῷ Θεῷ (πν τραγὴν intelligit) πρῶτον μυθεῖσθαι. In Sylvis præterea erant simulacra & ἀρᾶ, quibus sacrificia offerebantur; quod omnis ævi testatur Antiquitas. Herodotus in

in Euterpe cap. 138. sic nobis Dianæ templum depingit ἐστὶ δὲ ἐσθλὸν αἰσθητὸν δένδρεων μεγίστων πεφυτευμένων ἐν τῷ ἱερῷ μεγάλῃ τῷ δὲ τῷ ἡλιακοῦ. *Interius autem lucus est ingens maximarum arborum plantatarum circa templum, in quo simulacrum est.* Inibi jam multa sacrificia offerebantur, quis autem credat ab hircis vel Dæmonibus hæc comesta fuisse? Sane dubitandum non est, quin sacrificuli illi dæmones fuerint, hinc quod Porphyrius apud Eusebium præp. Evang. L. 4. sub finem de dæmonibus dixit, nos summo jure de sacrificulis dicere possumus, ἔστι οἱ χαίροντες λαίβῃ τε κνίσσῃ τε δὲ ὧν αὐτῶν ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΝ παίνεται. *Illi sunt qui nidore & libatione delectantur, quibus SPIRITUALE ipsorum corpus pinguescit;* Historia sane sacerdotum Beli Sacrificiorum apud Oracula oblatores Commessatio, & nota per omnia Secula Sacrificulorum Idololatrarum fraus satis ostendunt, non dæmones, sed Sacerdotes oblata sacrificia avidis dentibus rapta tartareo specu, ut elegantissimi Phædri verbis utar. Nihilominus tamen multi ex antiquis Ecclesiæ Patribus credidere malos dæmones nidore Sacrificiorum pasci. Athenag. Leg. pag. m. 109. Οἱ δὲ τὴν ὕλην δαίμονες λιχνοὶ δὲ τὰς κνίσσας καὶ τῶν ἱερῶν αἷμα ὄντες, dæmones illi materiis dediti, nidoris & sanguinis victimarum, avidi sunt. Similiter Min. Felix p. 160. Ed. Davissii *nidore altarium & hostiarum pecudum saginari, ait, quos Origenes &*

Ter-

Tertullianus sequuntur. Mirum autem est eosdem risisse Gentiles, quod his cibis Deos vesci crederent, Arnob. lib. 7. *Date igitur queso immortalibus Diis, bibant, scyphos, brias, pateras, Quoniam Tauris pinguibusque dapibus se reficiunt, ne quod in stomachi tramite male transporatum substiterit viscus, succurrite, properate Jovi O. M. merum ne praefocetur, date, cupit eructare, nec potis est; ac ni illa labatur Quod solvatur obstructio periculum maximum est, ne oblitus interrumpatur Spiritus, Quod viduatum remaneat, sine suis administratoribus cælum.*

§. 8. (d) Accedit quod Levit. 17. 7. prohibeantur sacrificare *שעירים* addita causa *אשר הם זנים אחריהם* quæ non solum de idololatria, sed proprie intelligenda sunt; notum enim est abominandas libidines in locis illis sacris commissas fuisse. Confirmat id historicus sacer 1. Reg. 14: 23. 24. & alibi pluribus locis; Imo, quod maxime notandum, erant scorta ejusmodi Idolo sacra, quæ *קדשים* & *קדשות* vocabantur: Jam autem sacrificulos in parum castis his lucis abominandis criminibus se contaminasse multis exemplis, si necesse esset, ostenderem. Vide si placet Herodotum Lib. 1. cap. 199. de more Babylo-
niorum, Strabonem Lib. 12. de Comana Cappa-
docia & templo illic Deæ lunæ sacro, Epistola
Jeremiæ Baruco subnexa, nec mireris in lu-
cis ejusmodi fraudes commissas esse, ejus-
modi detestandus ritus vel hodiernos Indiæ
Orientalis Idololatrias invasit & ortum debet
Class. VIII. Fasc. II. X

sacrificulorum fraudibus. Vide Cl. la CRO-
SE *histoire du Christianisme des Indes* Lib. 6. p.
488. Imo quod magis horum hominum au-
daciam ostendit in locis, ubi Oracula redde-
bantur nequissimi nebulones foeminas acce-
dentes vitiarunt. Vide Herodot. Lib. 1. de turri
in templo Babylonico Beli Joseph. Antiq. L.
18. p. 622. de Paulina ope Sacerdotum Isis
a juvene vitata, Ruffini hist. Eccles. L. 2.
cap. 25. quid ergo mirum si שְׁעִירִים illi in
sylvis degant? hinc puto etiam rationem pe-
tendam, cur minus Viri, sed solæ foeminæ in
quibusdam templis pernoctare potuerint.
Vide Macrob. L. 1. Saturnal. cap. 12. & Li-
psium de Vesta cap. 3. sed pergendum.

§. 9. Dicuntur (e) nostri שְׁעִירִים saltare
וִיקְרִי & saltabunt, plurimis in locis saltatio
illa de sacrificulis adhibetur ita Hos. 10. 5. &
de Israelitis Exod. 32. 6. dicitur לִצְחַק וִיקְמוּ,
quod non solum de comessationibus, sed tri-
pudiis etiam intelligendum esse consentiunt
Interpretes. Et notum est in festis præcipue
Bacchi miras fuisse gesticulationes & saltatio-
nes, hinc Lucianus Tom. 1. p. 794. Ed. Grævii
vocat institutum Θείον ὕμνον μυστικόν. Ita Thy-
ades atticæ mulieres quotannis ad Bacchi Sacra
Delphos proficiscentes per viam solitæ salta-
re, maxime ad Panopeum quam ideo καλλι-
χορον Homerus vocavit Odyss. XI. ut notat
Pausanias in Phocicis, atque adeo antiquiores
græcos in honorem Deorum choreas maxi-
me

me celebritatibus publicis agitare solitos ex
infinite Autoribus probatur, verba sunt Cl.
FEITHII Antiq. Hom. L. 4. cap. 5. hinc Sa-
tyri saltabundi finguntur, & ut verbo dicam
tota de Satyris fabula ex antiquissimo *שעיר*
cultu derivata esse videtur, quæ pau-
lulum considerabimus, & inde conjecturæ
nostræ robur addemus.

§. 10. Equidem, respectu derivationis non est consensus inter Eruditos. Satyrum Hein-
sius a סתר latere, Perizonius a Chald. סטר
latus, Clericus ab Arabico שטר molestiam
inferre derivat. Alii tamen non minus Eru-
diti Philologi a שער derivant, inter quos
ut alios taceam referendus est Cl. Vitranga P.
in Commentar. ad Esai. 13. p. 414. ita dicens.
*Ne longius sim, certissime intelliguntur Satyri, gen-
tilibus sic dicti, estque nomen Satyr vel Satyrus ipfis-
simum Nomen hebræorum שער vel Sa-ir littera
t interposita, & adspirationem naturalem, que
est in littera Y compensante, ut adeo necesse non sit
comparare vocem cum hebraica minus recepta שער
ut Buxtorfius apud Bochartum; hætenus Vitrin-
ga. 2. constat Bacchi cultum in Ægypto or-
tum habuisse, v. Herodot. L. 2. cap. 49. Plu-
tarchum de Iside & Osiride p. 355. sq. & mul-
tis Bochartum in Phaleg & Hieroz. 3. Bac-
chus apud Euripidem & multis locis aliis שער
describitur:*

'Αλλ' ἡ πόλ' ἠόθα Θηρ, τελευτωσαι γὰρ ἔν.

Nunc fera factus tauri enim speciem geris.

X 2

Alium

Alium locum Bochartus ex Plutarcho adducit, de mulieribus in Elide hunc hymnum Baccho canentibus Ἐλθεῖν Ἥρω Διόνυσε ἀλίων ἐς ναόν, ἄγνον συν χαλεπῶσιν ἐς ναόν, τῷ βοεῶ πεδὶ θυῶν ἀξίε' θαυρε' ἀξίε' θαυρε. *Veni heros Bacche in sacrum Fanum maritimum cum gratiis in templum Bubulo pede ruens digne Taure, digne Taure.* 4. Satyri erant saltantes & salaces, hircus animal salacissimum ꝑ. hujus Bacchi Comites erant Satyri, Sileni, Fauni, hisine dubio primi illi erant, qui Bacchum rerum gestarum magnitudine celebrem post mortem in Deorum numerum retulerunt, cultumque ei instituerunt; homines autem fuisse Satyros illos testatur Lucianus Op. T. 2. p. 710. cujus verba prolixiora latine tantum dabo. *Generosissimus ille Bacchus semibomor nec materna stirpe græcus, sed mercatoris cujusdam Syrophœnicis, nempe Cadmi ex filia nepos, posteaquam immortalitate donatus est, qualis quidem ipse sit non dico, neque mitram, neque ebrietatem, neque incessum, Videtis enim opinor omnes, quam mollis sit & effeminatus natura, semi insanus statim a summo manere spirans. Hic sodalitium universum nobis adscivit & adducto choro adest, deosque fecit Pana Silenum & Satyros NB. agrestes quospiam & caprarios multos, saltatores homines, & forma horribiles, quorum hic quidem cornutus, dimidiaque corporis inferioris parte capram referens, barbaque promissa parum a hirco differt &c. confero elegantissimam gemmam hæc illustrantem, quam in libello de Poësi Satyr. attulit, ο' πᾶν Ca-*
sau.

Caubonus & Junge Cl. Bibliothecæ hujus pro-
mi condi Theod. HASÆI dissertat. Tom. XV.
Hist. Criticæ Massonii insertam, in qua mul-
ta erudite congesta observabis; Cum autem
constet antiquissimas gentes ejusmodi Saty-
ros credidisse, originem vel ex eo quam ma-
xime repetendam esse puto, quod Satyri illi
primitus fuerint homines plebi illudentes, &
sacrificiorum oblatione quæstum facientes,
nec enim vel hircos solos, vel dæmones fuis-
se credi par est, hinc Lucianus Tom. I. p. 369.
postquam narrasset Sophistas & Sacrificulos
narrare Deos quosdam metu hostium territos
in Ægyptum venisse, & inibi quasdam arie-
tis, quasdam hirci formas induisse, ad finem
colloquii hæc addit; hæc quæ ita a Vulgo
creduntur mihi postulare videntur *ἢ μὴ ἐπι-
μνησάμενοι τὸ ἀδυνάτους, Ἡρακλεῖται δὲ πινυμένοι ἢ Διμονο-
κεῖται.*

§ II. Hinc Viri docti, qui *Διμόνοιοι*; aut
hircos aut dæmones esse putant, nullam veri-
similem causam reddere possunt, qua ratione
factum sit, ut tot dissitæ Gentes fabulæ de Sa-
tyris fidem habuerint, qui enim dicunt dæ-
mones hircorum forma apparuisse, prudentio-
ribus nunquam satisfaciunt, nec meliores sunt
conjecturæ Cl. Casauboni & Vitringæ. Ille
de Satyr. Poësi lib. I. cap. 2. originem hujus rei
ita pandit. *Mera sunt deliramenta Poëtarum,
deinde pictorum figmenta, in quibus nulla esse potest
constantia; absit enim ut putemus extare ullos, aut*

extitisse unquam in rerum natura Satyros Silenosque, sed cum errans aut ludens natura, sicut ait Plinius, hominem aliquando produxisset in lucem cum cornibus aut alia deformitate contra consuetas ipsi leges notabilem, paulatim sibi persuasere mortales rerum imperiti, & naturali quadam inclinatione generis humani ad *περὶ ἀλλοτρίαν* & rerum mirabilium fictionem iusta prona, nasci in Sylvis & abruptis montium tale animalium genus, quod commentum pari levitate a posteris acceptum & varie concinnatum est atque a prioribus fuit excogitatum. Ita Casaubonus. Cl. vero Vitringa putat homines vidisse in Sylvis animalia *αἰγοπιθήκοις*, simiis caprinae speciei similia, hinc putasse ea esse dæmonum speciem homini illudentem. Sed quis non videt longe petitas & parum verisimiles esse has conjecturas, quis enim credat totam antiquitatem & Ægyptios sapientissimam gentem, vel ex hoc solo ad cultum Satyrorum motos fuisse, quod aliquando hominem cornutum quis viderit, aut simias in Sylvis saltantes? cur non toties totiesque observare potuissent, in locis ubi magna horum copia erat, animalia tantum esse? Sane qui cultum idololatrarum omnium paulo penitius considerabit, maximam partem cuncta ad fraudem composita fuisse perspiciet, inibique sacrificulos maximam fabulae partem egisse.

§. 12. (g) Putamus autem, nos stante hypothesis nostra rationem hujus rei longe proba-

babiliorem reique naturæ convenientiorem
 dare posse, quod denuo nostræ conjecturæ
 pondus aliquod adjicere posset. Ego rem
 ita concipio 1. credebant antiquissimi Idolo-
 latræ duo esse contraria æterna rerum
 Principia, Bonum & Malum quod ingenti
 testimoniorum farragine probare possem,
 nisi hic mihi otia fecisset Cl. Christoph.
 WOLFIUS in erudito libello de *Manichæismo*
ante Manichæos. 2. credebant malum princi-
 pium variis sub formis hominibus illudere,
 & præcipue in locis tesquis & desertis erra-
 re. 3. ad augendam & fovendam hanc super-
 stitionem quam maxime accommodatæ erant
 sylvæ & luci. In lucis enim cultui profano
 consecratis inusitatæ proceritatis & vetustatis
 arbores, profunda silentia, sancta quædam
 & nativa ruditas, arborum densitate fugata
 dies, horrida spectacula, arbores Deorum ima-
 gines referentes, credulos homines ad super-
 stitionem commoverunt, iisque procul du-
 bio Numinis ibidem latentis fidem fecerunt,
 summamque reverentiam incusserunt. Ita
 Seneca lib. 5. epist. 41. *Si tibi occurrit vetustis*
arboribus & solitam altitudinem egressis frequens
lucus, & conspectum cæli ramorum aliorum alias
protegentium submovens, illa proceritas sylvæ
densæ & continue fidem tibi Numinis facit. Vido
 Eruditum Spenc. L. 2. cap. 6. 4. ut igitur
 Sacerdotes hanc superstitionem confirma-
 rent, & in suos usus converterent, sine du-

bio fraude & malitia usi sunt, nempe hirsutis
 vestibus induti aut hircorum tergis coniecti,
 promissa barba, voce tetra & lugubri, gesti-
 culationibus variis per sylvas hinc inde erra-
 runt, inibique plebem credulam & præjudi-
 ciis de malo principio captam confirmarunt,
 dari nempe in Sylvis malos dæmones hircor-
 um specie apparentes, quantocius igitur sa-
 crificia offerenda, eorumque iram placan-
 dam, aras igitur & idola tetras has dæmonas
 repræsentantia astuti confecerunt. Nec res
 hæc tum temporis difficulter ita componi po-
 tuit. Finge tibi hominem superstitiosum & ti-
 more dæmonum perculsum noctu per Sylvas
 euntem. Is si viderit Eremicolam quendam,
 aut lunæ lucem arborum foliis & ramis varie
 reflexam, statim dæmonis imaginem sibi
 præsentem sistet, & credulæ turbæ domum
 rediens, magna vocis titubatione, fronte
 mire ad metum composita, visum narrabit,
 quo facto certe integra familia in opinione
 confirmabitur. Tandem cum sacrificuli sa-
 crificulorum allatorum copia laute saginaren-
 tur & niterent, cærimonias multiplicarunt,
 mystas instituerunt & inde fabulam hanc
 longe lateque propagarunt, præprimis cum
 magnam plebs fidem habuerit semper sacer-
 dotibus. Si quis objiciat multum me conje-
 cturis hic tribuere, non abnuam. Sed nil
 hic finge quod non facillime fieri potuerit, qui
 detestabilem fraudem Sacerdotum in oraculis
 pro-

procudendis bene perpenderit, is, quam facile hæc fieri potuerunt, videbit: Et bone Deus quot fictas historias & ridenda miracula Romanenses sacrificuli plebi persuaserunt, quæ nec hodiernum e multorum mentibus eradicari possunt. Si quis jam omnia argumenta, quæ pro nostra conjectura attulimus, simul jungat, is, ni fallor fatebitur probabile esse nostros **שעירים** SACRIFICULOS fuisse.

§. 13. Sed ut nihil omisisse videar, dissentientium objectiones audiendæ sunt. Prodeat i. Cl. Vitringa in Commentar. ad Esai T. 1. p. 414. ita, de iis qui hic dæmones videre non possunt, dicens. *Qui hoc Seculo nostro præ ceteris videri volunt sapere hæc & similes sententias adscribunt imbecillitati judicii superstitionum & meticulosorum hominum, & ego illos facile sibi & suis sapere patior, dum ita persuasus sum, vulgares illas sententias ita explicari & defendi posse ut nihil habeant absurdi, sed veriplurimum, media quaedam via est inter superstitionem & doctrinam illorum hominum, qui quarum rerum aut causarum causas non vident, eas ipsis res aut causas fidenter negent, quod a meo ingenio alienum est. Ignorantia nostra & judicii imbecillitas modum non ponunt divine providentiæ ejus, quæ mirabilis est ad hanc normam exigere.* Hoc Cl. Theologi judicium in genere consideratum prudentissimum & modestissimum esse quis neget? Inconsulti illi sunt, qui omnes veterum opiniones a nostris hypothesebus abhor-

rentes damnant, easque ad nostros conceptus formari volunt; Sane bene ageretur cum Religione Christiana, si illi qui S. S. interpretantur, simplicem ejus sensum sequerentur, nec hypotheses philosophicas incertas sæpe pro norma multarum Interpretationum haberent. Inspecie imprudentes sunt, qui ea negant, quorum inadæquatos minimeque perspicuos conceptus habent, hinc nunquam Cl. Bekkeri opinionem ex natura Spirituum maxime, de eorum operationibus ratiocinantem amplecti potui, partim, quod tota nostra de regno Spirituum cognitio obscura & debilis sit, partim, quod sæpius contra bonæ interpretationis leges S. S. interpretetur. Interim tamen prudens veritatis indagator non postulabit, ut insolita fingamus, ubi nulla sunt, aut, ut veterum opiniones sine examine admittamus quascunque, vel ideo tantum, quod olim multa insolita fieri potuerint. Non hoc quæritur inter me & dissentientes, utrum existant substantiæ quædam humana potentiores, generique humano inimicæ, nec utrum aliquam in hæc inferiora potestatem habeant, sed utrum in explicatione quorundam locorum S. S. versio *1^{av}* LXX. nulla Autoritate & versionis bonitate subnixa sequenda sit, vel potius sensus hebraicoidiomati, & rei naturæ conformis quærendus; Nec sequitur hic vel ille in quibusdam locis dæmones non videt, Ergo

pror-

prorsus eos negat. Scimus Cl. Theologum F. Junium per שְׂעִירִים *scopes* intellexisse, nec ideo tamen temeritatis aut δονησους φιλας crimen quisquam ei jure impinget.

§. 14. Transeo erga ad alia. Amicus; cui hanc meam conjecturam communicavi quædam contra eam monebat: ait ille Levit. 17:7. expresse dici Ægyptios sacrificasse שְׂעִירִים, jam autem sacrificia non offerri sacerdotibus, sed Diis, imo 2. Chronic. XI. aperte sacerdotes αἱρεῖς שְׂעִירִים distingui. Sed hæc cum sententia mea pugnare non videntur; non nego duobus citatis locis de idolis agi & sacrificulos ab iis distingui, sed cum consentientibus omnibus diversa, voce שְׂעִירִים significantur, ego argumentis adductus primariam vocis originem, qua hirsutum denotat, servavi, ideo quia Jesaiæ locis quam maxime convenire videtur. Pergit ille Ægyptii multa animalia, feles, bovem, canem &c. coluerunt, jam cultus hircorum similem originem habet, ergo Sacerdotes esse non possunt, cum idem respectu aliorum animalium dici deberet quod absonum. Sed si vel maxime rationem reddere non possem, qua ratione omnishic Ægyptiorum cultus superstitiosus ortus sit, non inde sequeretur ergo cultus שְׂעִירִים non ea, qua dixi, ratione scriptum potuit, in genere a Paulo discimus, quod δόξαν τε θεῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν mutarint ἐν ὁμοιωματι φθαρτῶν ἀνθρώπων καὶ πεποιθῶν, καὶ πεπραποδῶν καὶ

ἰσπεταὺν, hoc nobis sufficit, rationes autem singulares omnium hujus rei circumstantiarum nos latent; Interim cum fraudes sacerdotum gentilium perspectæ sint, nihilque absurdi in mea sententia inveniatur, ferenda est, usque dum certiora hic habeamus. Contra loca Esaj. 13. & 34. excipit ille. Cur Sacerdotes horrendis bestiis in sylvis degentibus jungantur? Sed hanc ipsam objectionem jam contra eos qui dæmones esse statuunt, retorsi, ut autem directe respondeam, dico hic ad scopum solummodo Prophetæ respiciendum esse, qui id tantum dicere vult, loca hæc fore summe desolata, hominibusque incussura horrorem, quod ipse Cl. Vitringa agnoscit, nec ultra igitur extendenda verba. Cum autem aliunde constet, sacrificulos solitos sylvis inerrare, in ibique varia Idololatriæ Instrumenta fuisse, mirum non est, si hic cum bestiis in sylvis degentibus jungantur.

§. 15. Postquam hæc jam in chartam conjeci video Cl. CLERICUM Biblioth. Selectæ Tom. 3. quædam contra explicationem locorum Levit. 17. & 2. Cronic. X. monuisse. In explicatione locorum Jesaj. 13. & 34. mecum consentit, nullos hic dæmones intelligi debere. En effet ait ille, *וַיִּשָּׂא* signifie proprement velu & se prend communément pour un boue. *Ce n'est qu'en suivant les idées des Payens, qui croyoient, que dans les deserts, il y avoit*

avoit des Pans & des Satires, que les Interpretes grecs ont traduit ici des demons; en quoi neanmoins ils ont ete suivis de plusieurs autres interpretes. Ces memes idees grecques leur ont fait trouver la des Sirenes & des Onocentaures qui sont des animaux fabuleux. Ad locum autem 2. Chron. XI. quem nos cum V. DALEN de idolis hircorum formam habentibus explicuimus, objicit Cl. Vir, quod cultus vitulorum expresse in SS. nominetur, de statua autem hirci a Jeroboamo posita altum esse silentium; jam autem minus probabile esse Deum hircorum cultum Jeroboamo non exprobraturum fuisse, cum id fecerit respectu Vitulorum. Sed præterquam, quod ex silentio scripturæ hic non satis certo, argumentari possimus, hæc objectio ipsum ferit Cl. Clericum. si enim Jeroboamus dæmones quosdam malos æque sub forma hircorum ac Vitulorum coluit, quæ ratio esset, ut Deus unum exprobaret, de altero sileret? deinde haud improbabile est, vel ideo cultum vituli toties Jeroboamo objectum, quod Deus singulari quadam ratione Crimen Israelitarum olim commissum & iram contra intentatam in memoriam ei revocare voluerit. Instat tamen Cl. Vir, dicendo; Zabios sub forma hircorum inconspicuas quasdam naturas coluisse, hinc Judæos recte dicere posse eos dæmonibus malis sacrificasse, sed vellem i. ut Cl. Vir expressum locum ex Antiquitate petitem attulisset, quo con-

constaret Ægyptios sub imagine hirci inconspicuas quasdam naturas coluisse, nec enim testimonia Maimonidis de Zabiis allata ipse Cl. Vir amplectitur, quod ex indice philologico ad *Stanlej. Hist. philosophiæ Orientalis* patet. 2. si vel maxime inconspicuas quasdam naturas coluissent Zabii, non inde tamen sequeretur eos eam de iisdem ideam habuisse ac nos de spiritibus malis, quod ipse alicubi in *Arte Critica* monet, hinc cum ipse supra moneat opinionem LXX. Interpretum de dæmonibus malis Satyrorum instar in Sylvis degentibus confictam esse ad opiniones græcorum, nescio qua ratione Esaiæ hanc mentem tribuere possit, præsertim cum quid Judæitum temporis de dæmonibus malis senserint, non adeo apertum sit; tandem quemadmodum vox *לַי* semper aut vitulum aut idolum hujus formæ, non inconspicuam quandam naturam notat, ita simili ego ratione puto, vocem *שַׁעִיר* hac in parte præter hircum hirsutum, vel idolum hirci nil significare. Certe hic exacte ratiocinari non licet, dum multa nobis incognita sint. Interim quicquid sit, hæc non impediunt, quominus Conjecturis hic locus sit. Nec tamen cum quoquam hac de re litigare velim. In omnibus modestè dissentientes ferre possum. Contentiosos, quique omnem novam opinionem eamque innocuam detestantur, & invidioso consequentiarum *supra* urgere so-

solent, indignos puto, quibuscum confertur. Non agitur hic de Articulis Religionis cum salute connexis, sed de vocabuli Hebraici significatione. Per me ergo perinde est utrum per שְׂעִירִים hircos, dæmones, scopes aut aliud quid intelligas, modo mihi permittas in citatis Esaiæ locis Zabios Sacrificulos intelligere, usque dum me deceptum fuisse videam.

VI.

J. C. HARENBERGII,
 Commentatiuncula de
Oratione per spiritum ⲉⲃ ve-
ritatem

ad JOH. IV. 23. 24.

Conspectus §. 1. Oeconomia N. T. clarior. §. 2. Doctrina etiam de trinitate. §. 3. Christus est *veritas*. §. 4. Spiritus S. dicitur πνευμα. §. 5. Pericope nostra de oratione ad trinum Numen agit.

§. 1. Ve-

§. I.

Vetus Testamentum umbram exhibebat, N. Test. verosipsum adumbratæ imaginis corpus. Summum bonum, Deus, in N. T. benignius delineatur & tranquillius. Felicitas sempiterna potissime urgetur in fœdere novo, in veteri typus, Cananæa & exterior prosperitas. Media & adminicula salutis, meritum Messię & fides integra ac fructuosa in illud defixa, clariori heic jubare radiant, sublato cerimoniarum & mundi elementorum onere, cui nemo erat ferendo, quodque partim desiderium Messię incendere liberatoris, partim instar plagosi pædagogi ad libertatem anhelantes adducere debebat, Judæis ipsis omnia sacrificia regno Messię denegantibus præter victimam gratiarum actionis & laudis, adeo ut tunc *καὶ ἐπὶ τοῖς ἁμαρτίαις ἀπολειπταὶ ὄντες*, non amplius pro reatibus & culpis residuum sit sacrificium mandandum Ebr. X. 26. Lex etiam naturæ jam splendidius coruscat ablatiis legibus forensibus; ad terram certam tempusque definitum spectantibus, & cerimoniis multo copiosissimis dissipatis, quibus universalis naturæ sanctio multum obsecurabatur. Mortalium pauci ad internam animi integritatem adspirabant; plurimi in externis statutis temere tantum desudabant.

Quin

Quin etiam ipsum Numen erat magna ex parte **בצל** occultum, & in tenebris habitabat, umbris typisque ad docendos pueros duos effrenatosque indulgens. Trinitatis mysterium quidem ita hic & ibi erat depictum, ut Judæi inde satis convinci possint, quorum etiam multa circumferuntur dicta, altius quiddam spirantia, quæ tamen, ne ludibrium hostibus debeamus, curate inspicienda & caute adhibenda sunt. At in N. T. tanta hujus doctrinæ lux effulget, ut mirandum sit, quomodo Socini, Aarii & Episcopii quædam soboles ad illam caligare possint & velint.

§. 2. Joannes adeo vividis coloribus effigavit dogma de *Trinitate*, ut Fanatici duræ videantur esse cervicis, qui tres personas in unica essentia negare queunt, & *vocem* inique exagitant. Ignatius, Polycarpus in rogo, Justinus Apol. 2. alique patrum priorum pro Orthodoxis semper habiti, trinitatem venerati sunt. Conf. Georgi Bulli *Defensio fidei Nicenæ* & Jo. Jac. Lungershausen Progr. de *Doxologia patrum contra Whistonum Anglicum* Mulhusæ 1716. §. aliosque, quos dedit Zach. Grapius in *Theologia recens controversa*. Nec desunt scintillæ hujus æternæ veritatis in ipso Alcorano, licet ab auctore obscuratæ sint. Vid. M. Matth. Georg. Schröderi *Mubammed testis veritatis contra seipsum* c. 3. §. 25. Egregie ex Judæorum scriniis huc faciunt, quæ Celeberr. J. Andreas Danzius de *Tribus* Class. VIII. Fasc. II. Y Elo-

Elchim commentatus est, nec non P. Allixius von dem Zeugniß der alten Jüdischen Kirchen von der Heiligen Dreieinigkeit.

§. 3. Christus dicitur αληθεια, αμην, Joh. XIV. 6. Ap. XXII. 20. I. 18. III. 14. יְהוָה אֱלֹהֵינוּ Es. LXV. 16. quod est secundum Kimchium אֱלֹהֵינוּ דֵּימַר דֵּימַר *Deus veritatis*. Φως το αληθινον Joh. I. 9. αληθινος θεος I. Joh. V. 20. αρεος αληθινος Joh. VII. 38. ε αληθινος Ap. III. 7. πνευμα και αληθινος v. 14. &c. nam θεος ζων και αληθης I. Thess. I. 9. eum miserat, & πνευμα της αληθειας Jo. XVI. 13. & ipse erat plenus gratiae & veritatis Joh. I. 14. testans ea, quæ erant veritas v. 33. nam verbo divino inest veritas XVII. 17. & in ipso est veritas theoretica & practica, quam in doctrinam quoque suam derivavit & a discipulis requirit Eph. IV. 21. ut enim veritas intellectus complectitur complexum innumerabilem notionum distinctissimarum rebusque omnibus adæquatarum; ita Christi intellectus est purissimus quia Deus est lux (i.e. ipsa cognitio omnium rerum simul præsens) & nulla caligo (ignorantia vel παραοραμα) in eo est I. Joh. I. 5. Obstupescimus sane, si ea ponderemus, quæ pro admiranda intellectus divini amplitudine ac profunditate solide disputat Christianus Wolfius in *specimine Physice ad Theologiam naturalem applicata*, quod sistit notionem intellectus divini per opera nature illustratam & in *Metaphysica*

sica c. 6. §. 956. Quod si libeat per opera gratiæ Dei Christique intellectum infinitum demirari, nova non minoris ponderis sese offerent momenta. Licet enim gratiæ illa opera sint supra omnem numerum & commemorationem constituta, non tamen temere agit, qui pro amplificanda illa gratia argumenta collegit. Ponamus igitur cum Weigelio in *Erdspiegel*/ incolas orbis esse simul 10000000000. & intra 5000. annorum spatium orbem ita semper fuisse impletum, quod salvo errore fieri potest, si ceteros 700. annos negligamus pro Adami prima multiplicatione & Noachidarum fecunditate. Quod si porro singulis centum annis mortales omnes ter interire novosque colonos succedere statuas, quod ob multorum parvulorum obitus fieri potest, homines habebis 15000000000000. Cogita singulorum hominum cogitationes esse 10000000000000. qui numerus facile est justo minor. Perpende singulorum gressus & motus, singulorum capillos singulos, quos Christus omnes novit & numeravit, actiones permultas, particularum humani corporis infinitam multitudinem, quarum singulæ, microscopia lævissima & curatissima fugientes, integrum faciunt systema, non necessario cum aliis combinatum, & præ innumerabilibus aliis possibili- bus electum. Hæc omnia & singula ad Christi gratiam universalem, & curam ab

orbis exordio spectarunt. Adde ex regno gratiæ specialis omnes gemitus, lacrymas, verba precum & canticorum, omnes vias piorum singulorumque articulorum motus, quos Christus custodit, præterea etiam omnes particulas in resurrectione universali ad restituenda corpora necessarias pro tot hominibus, immo totius orbis conformationem ad actiones fidelium, in quos tot & tam innumerabilia sunt corpora corporumque particulae. Valeant Cyrus, Themistocles, Franciscus I. alique, quorum felicissimas memorias Hieron. Drexelius in *Aurifodina* prædicat. Christi intellectus & memoria sunt stupore potius digni, in quibus nullus error, *error*, sed lux purissima & distinctissima veritas. Præses judiciorum penes Ægyptios gestabat in collo simulacrum, ex aurea catena dependens, e lapillis pretiosissimis, cui *Veritas* nomen, teste Diodoro L. I. c. 75. Summus Pontifex Ebræorum in sincipite conspicuam præferebat laminam, cui *נֶאֱמָר וְהָאֱלֹהִים נֶאֱמָר* *veracitas Dei veri* inscriptum. Nec carebant vates, & Judaici & fatidici Gentium, auctoritate veritatis; nequid de *ἱερογρᾶμματιστῶν, προφητῶν*, scribis & prophetis Ægyptiorum referam. Christus, cui omne iudicium traditum est, verum fert iudicium; Idem *αὐτοκράτωρ* singula novit & summa veracitate instructus est; Idem instar præclarissimorum prophetarum erat, futura certo prædicens

cens ac exsequens. Quare optimus Sospita-
tor summo suo promerito αληθινὰ & αληθινὸς
dicitur.

§. 4. Nec est quod de eo dubitemus, quia
Spiritus sanctus nude & citra vocem addi-
tam vocetur *spiritus*, e. g. 1. Cor. XII: 4. 7.
8. 9. 11. Act. II: 4. &c. idque partim ob ανε-
μὸν βίαιον, רוח מרחפת Gen. I: 1. Act. II: 2.
per quem præsentiam suam distincte fecit te-
statam, partim ob aëris ventique stupendos
ineffabilesque effectus, quorum sub symbo-
lo vehementissima lenitas *spiritus sancti* adum-
brari potest. Non est infitiandum, vocem
רוח, πνευμα, sæpius corporibus opponi, nunc
omnibus, nunc tantum crassis, & ab anti-
quissimis Philosophorum, Ægyptiis, Chal-
dæis, Thalete, ac Cabbalistis extraordinariam
quamvis actuositatem spiritibus, non conspi-
cuis, tribui, adeo ut πνευμα, רוח καὶ ἐξοχῆν
sumptum denotet *non apparentem extraordi-
narii motus auctorem*. Spiritus sanctus vero
α) non incurrit in oculos, nisi per opera β)
extraordinarios edit motus in patrandis mi-
raculis, emendandis hominum animis &
conservatione ecclesiæ γ) & ipse princeps
est spirituum.

§. 5. Nemo vero venerari recte novit
patrem, nisi id fiat per filium ejusque re-
conciliationem Rom. III: 25. rursusque Je-
sum haud licet agnoscere dominum, nisi per
spiritum sanctum 1. Cor. XII: 3. nam per Chri-

Y 3

stum

sum & Judæi & Ethnici conversi *aditum habemus in uno spiritu sancto*, qui nostros animos reddit concordēs, *ad patrem* Eph. II: 18. adeo ut serix Deoque complacitæ preces simul ad patrem filiumque & Spiritum dirigendæ ac convertendæ sint. Ubi igitur singulis vocibus suum pondus inest proprium, ad super-
 vacuum Pleonasmum haud est delabendum. Nonne vero Pleonasmus foret, si Christus dixisset: *Veri adoratores patrem adorabunt in veritate*? Nam dum προσκυνήτας vocat αληθινός, nonne adoratores verē & sincere adorantes jam intelligit? Liceat igitur Joh. IV: 23. 24. interpretari: *Sed ita instat tempus & jam presso est, ut verī adoratores adorent Patrem per Spiritum sanctum & Veritatem ipsam Jesum, nam Pater delectatur ejusmodi cultoribus sui. Deus est spiritus, & qui adorant eum, eos oportet eundem per Spiritum intus operantem & Veritatem Jesum redemptorem adorare.* Adde quod de salute per Judæos fuerit sermo v. 22. & N. T. ingenuum preces fundendi ritum sospitator optimus traditurus erat, ut liquet ex oculis: *Instat tempus, Patrem, sæpe cum integritate spiritus, hucusque adoraverant Judæi, ut ex omnibus eorum precibus liquet, & qui cum Daniele adjecissent paucula de Messia, erant paucissimi, & fere nulli. De Spiritu sancto in Judaicis precibus altum erat silentium, & per eum prophetiam minoris gradus intelligebant.*

Isebrandi Eilardi HAR- KENROTHII,

Periculum criticum,

quo

ΛΕΞΗΔΩΝ HESYCHII, aliaque ejus de-
pravata loca explicantur.

§. I.

QUamvis summi Viri certatim HE-
SYCHIO, optimo Grammatico
Græco, medicas contulerint ma-
nus ope Divæ Critices, ex-
tant tamen in illo adhuc loca
plura vel intacta vel desperata iis, quæ inter
duo selegit THEODORUS HASÆUS, cujus
verba, quæ Class. VII. Fasc. II. hujus Bibliothecæ
annexa sunt, adscribere non gravabor.
„Locum quendam Arabiæ, ita describit
„Hesychius; Λεξιδων, πηλὸς ἐν τῇ ἐδουσίῳι ὁ
„κατὰ τὴν Λεξικονίαν Ἀραβίαν Μωαβίται. Ita
„vulgo legitur. At hæc corrigenda dicas
„ex Glossario MS. quod sub Cyrilli nomine in
„Bibliotheca publica Bremensi exstat. Ubi ita
„scriptum est. Λεξιδων, πηλὸς ἐν τῇ ἐδουσίῳι
„κατὰ τὴν Λεξικονίαν Ἀραβίαν Μωαβίται. Cui
„etiam

„etiam conveniunt Lexicon MS. Cyrilli Ba-
 „roccianum, quod Oxonii in Bodlejana affec-
 „vatur, & Phavorinus, nisi quod apud hos
 „exigua variatione pro *Αραβίας* legitur *Αρρα-
 „βίας*. *Hesychius* paulo ante locum adductum
 „hæc quoque habet; *Λεβηδων, τοπωνυμίου Λευι-
 „των ἐνθάδε ἰθυσιαζον*. Cum nusquam apud
 „Geographos Veteres illius loci *Λεβηδων* di-
 „cti invenire potui vestigia, haud exi-
 „guam a me inibit gratiam, plura me de
 „illo, & simul, qui per illos *Hesychio* me-
 „moratos *Λευίτας* intelligendi sint, docere
 „placuerit.

§. 2. Præoccupent animum nostrum hæ
ὑπλήψεις (I.) quod si vel ipso solis curru lu-
 straret quis totum terrarum orbem, vel (ut
 ajunt) alatis draconibus cum Triptolemo
 per omnes gentes circumferretur, nullum
 inveniri posse *Λεβηδων τόπον*, nec usquam
 terrarum fuisse. Non enim huc pertinet
Lebedos Joniæ Urbs *Herodoto*, aliisque me-
 morata. (II.) Quemlibet scriptorem, etiam
Hesychium, esse verborum suorum optimum
 Interpretem, foret adeoque supravacaneum
 aliorum operas sollicitare, cum ipse Gram-
 maticus idoneam administret. (III.) Lite-
 ras majusculas Α & Δ sæpius incuria oscitantis
 vel nimium festinantis Librarii esse in textu
Hesychii vitiose mutatas, vel quandoque in
 quibusdam Codd. exesas, injuria temporis:
 deinde amanuensem, ex ore dictantis, qui
 ex-

excepit, pronunciationem & *ae* affinem Alexandrinis quandoque fefellisse. Videbuntur in Criticis versatiori ne quidem hæc præmonenda, cum toto & omni die exempla occurrant, quæ ita suadent sentire, e re tamen mea fore duxi animum Lectoris hisce præoccupare, ne in sequentibus iis pressius inhaerendum esset.

§. 3. Jam ex ordine quaesiti præscripto institutam facere periculum tractaturus *primum* illum locum, ΑΕΒΙΑΩΝ dicitur *locus, in quo Moabitæ sacrificarunt*; quippe pro *Μωαβίτων*, in Edit. vitiose quod habetur, etiam dudum *ἰ Παν. Salmasius Μωαβίται* legendum censuit, cum quo sentio; accedente adhuc auctoritate Glossarii MS. in Bibliotheca publica Bremensi & Lexici MS. CYRILLI in Bodlejana ac Phavorini restituendum *Hesychio* nostro *Μωαβίται* quisque videt. Statim in Moabitide hunc locum quaesivi, subit enim animum meum conjectura, fuisse in eo sedem religionis Moabitæ avitæ & aram positam, in quo gens hæc Diis suis sacra rite faciebat olim, fluctuabat animus mihi, consulebam Grammaticum, fere præstrinxissent oculos meos illa *Hesychii*, ΜΩΑΒ ΑΕΒΗΣ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΟΣ ἔλων ἐθνῶν τὸ σύστημα διὰ τῆς τῶ Μωαβ προσηγορίας αἰνιτίζεαι. Θυσία ἀληθινή, τῷ πνεὶ τῶ θείου πνεύματος θερμαινομένη. Non dubitabam, quin Grammaticus in animo habuerit illa Poetæ sacri, juxta versionem *ἰων* ἰ Ps. LX: 10.

CVIII: 9. יצא מן ארץ מואב לביבס תיב אל-
 πιδ μ μ nimirum Græci Interpretes verbum
 spei censuerunt π γη, prout adhibetur
 Dan. III: 23. & à Chaldaea Paraphraſte pro
 מואב & תיב, quod Philologi dudum ino-
 nuere; hærebam autem de iis, quæ se-
 quuntur θυσία ἀληθινή &c. nec hæc
 sum assecutus, aliquando incidit hæc
 conjectura ad hunc nostrum locum, quem
 tractamus, pertinere & pro ΔΕΒΗ ΔΑΝ esse
 restituendum Grammatico ΔΕΒΗΣ ΜΩΑΒ,
 non poteram sensu commodo explicare,
 adeoque rejeci illam, nec me hæcenus pœ-
 nituit iacturæ.

§. 4. Deinde ex certioribus prædicatis
 cum sit hujus loci notitia verior petenda,
 quæsi in Moabitide & ubinam sacra fece-
 rint Moabitæ, suæque religionis posuerint
 sedem, suggerebat ipse Hesychius locum,
 quem producam ΔΕΒΗΩΝ ῥύσις ἐρμηνεύεται. ἔστι
 δὲ τὸ πρὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Μωαβιτῶν. non Μωα-
 βιτῶν ut in Edit. vitiose legitur. Sopingius,
 Vir sane eruditus, scribendum ΔΕΒΩΝ cen-
 suit & hujus fieri mentionem. Num. XXXII:
 3. monuit, sed quid ῥύσις? interrogat. An à
 ארץ vel potius ארץ pro ארץ ut vult Coccejus, notan-
 te Schrevelio. Nondum huic immorabor, po-
 tius quæ è re mea forent, monebo. Intel-
 ligimus jam Templum Moabitarum fuisse
 in ΔΕΒΩ, vel ΔΕΒΩ ex mente Sopingii. Uri-
 de autem Hesychius hauserit Templum Moa-
 bitis

bitis sacra facturis fuisse in *Dibone* vel apud hanc urbem, inquiramus.

§. 5. Urbes à Rubenitis & Gaditis occupata Cananæa possessas & inhabitatas in regione Transjardenensi fuisse olim Moabiticas, non attinet dicere, quia notissimum. Sollicitabam operas *Eusebii* & *Hieronimi*, qui in Visione contra Moabitida *Jesais* & *Hieremie* memorari Urbem hanc auctores fuere. Vide *Jer.* XLVIII: 22. & *Jes.* XV: 2. Posterior citatus Vir Divinus declamat sententiam gravem Dei prolatam de Moabo & hujus regione, incolis & Urbibus singulari judicio tremendo affligendis, quam hisce orditur. *Omnino noctu vastatus est Ar Moabi, excisus est. Certe noctu vastatus est Kir Moabi, excisus est. Ascendit הבית וירבן הבית in Templum & Dibon & ad excelsa, vel aras.* (Omnis enim ara vel sacra domus ædificata Deo alicui Gentium Mundi במה sæpius dicitur ex observatione plurimorum Eruditorum Virorum, cui non habeo quod addam.) Græci Interpretes vertunt ἀπλείται γὰρ καὶ Διβὼν, & ὁ βωμὸς ὑμῶν. Citante Summo Viro *Joh. Seldeno* de *Dis Syris* Syntagm. II. cap. 12. p. m. 265. LXX. Seniores νεβων pro Διβων. Omnino recte Διβων legendum conjecit & *Nebo* in hac urbe fuisse cultum numen videbatur ipsi, cui non assentior, quippe *Camosch* solem Moabitæ summum Numen divino honore fuerunt profecati. Jam sumus assecuti, unde

de sumserit Grammaticus in ΔΕΗΒΩΝ quod
in ea fanum Moabitarum fuisse referat.

§. 6. Jam verum hujusce Urbis situm de-
finire deberem, si possem, nec subterfugio
aliorum judicia æqua & recta, modo liceret
hisce, quæ autem de situ hujus notata mo-
nebo, ubi evicero *Dibon* & *Dibon-Gad* Mosi
Num. XXXII: 3. 34. XXXIII: 46. eandem es-
se urbem, vel villam, hoc sensu, ut statio
castrametantis Israelis ad *Dibon* vel *Dibon-Gad*
fuisse probeatur, tam liquido, prout dabitur
ex monumentis Historiæ Sacræ, non enim
alicujus animum deberet suspensum tenere
auctoritas *Eusebii* & ex eo *Hieronymi*, horum
enim fides omnino laborare debet, quando
major & dignior obstat Historiæ Sacræ: de-
inde dubium mihi non adeo Canaanæam ur-
bibus & villis frequentem fuisse, ac constans
fert summorum Geographiæ sacræ perito-
rum & de ea illustranda bene meritum,
quamvis Magni Nominis Virorum, traditio,
persuasi, cujus rationem unam exponat hoc
leve specimen. *Dibon* ad urbes Rubenita-
rum & Gaditarum regionis relata, inter
Ataroth & *Jaërer* Mosi memoratur. *Num.*
XXXII: 3. jungitur huic *Dibon* במות בעל
מנן & *excelsa* Aræ *Baalis* & Templum
Baalis Maon vel *Meon* (conf. *Jes. XV: 2.*) *Jos.*
XIII: 8. hæc autem à Gaditis condita ac pos-
sessa. *Num. XXXII: 34.* adsciscit nomen *Gad*
& cognominatur *Dibon-Gad. XXXIII: 46.*
quam-

quamvis per *περίληψιν* sic dicta censerī debeat,
 sita inter העברים עיי *tumulos Abarim finium*
 & אלמון דבלתים *Almon Diblathaim. vs. 46.*
 (quasi *manipulus palatharum*) erat autem locus
 stationis העברים עיי *tumuli Abarim* in limite
 Moabitidos versus aquilonem, *Dibon Gad* in
 confinio regionis Rubeniticæ & Gaditicæ sita
 censeatur, nec erit, quod impediēt. Obi-
 ter observandum duxi ad locum *Jes. XV: 7.*
 ubi describit Vates singulare Dei judicium
 exequendum erga Moabitas, *Ideo divitias*
 quas quisque *lucratus est & substantias illarum*
 העברים על נחל *in vallem Arabim* portabunt,
 novi quid Interpretes & non ita pridem ο
 παρὺ *VITRINGA P. ad b.l. fuerit commen-*
 tatus, an obstarēt quidpiam, si conjecerim
 perinde ערבים & עברים indicare, ut in-
 telligi deberet *vallis finium*, in tumulis A-
 barim? sola μεταφρασις *literarum ב & ר* non po-
 terit impedire ac *2. Sam. XV: 28. XVII: 16.*
 scribitur בערבות המדבר legitur בערבות nec
 infrequens venit hæc *literarum μεταφρασις* in
 nominibus urbium & locorum propriis, &
 omnino observari debet, conducit enim
 Topographiæ Sacræ illustrandæ, cujus unum
 alterumve exemplum satis luculentum ως ἐν
 παραδείῳ promam. Memoratur Josua, sepul-
 tus XXIV: 30. *in termino possessionis ejus* (conf.
 XIX: 50.) בתמנת סרח *in Thimnath-Serach,*
quæ est in montano Ephraim, Verum in Libro
Judicum II: 9. בתמנת חרס *in Timnath-Cheres*
 in

in montano Epbraim tumulo conditus refertur. Observes in nomine hujus urbis proprio transpositas literas סרר & חרר, eadem urbis *Thimnath Serach* & *Thimnath-Cheres*; nec potest quis in eo hærere. Huic liquido satis jungam aliud, quamvis non adeo obvium. Gen. X: 19. limites terræ, quam Canaanis filii & nepotes indigenæ possederunt, describuntur, hisce, *Et fuit terminus Canaaneorum à Tzidon dum venis Gerarab usque ad Azab, dum tendis Sodomab & Gomorrab & Adamab & Tzeboim* עד-רע usque ad *Lascha*. ΛΑΣΑ Eusebio (non Λασα ut legitur in Edit.) ὅθεν τῶν Chananaίων περὶ τὴν Σοδομῖτιν ut recte emendavit. Celeb. Clericus, qui de urbe hac sententiam dixit. *Quest.* Hieronym. III. §. 16. Fallitur autem Hieronymus, cui *LASA*, terminus *Chananaeorum* circa *Sodonem* dicitur. Sed *Sodomam* substitui debere, nos monuit Vir summus HADR. RELANDUS *Palestin. Illustrat.* Lib. III. p. m. 871. ש & ס cum sint literæ ejusdem organi, quid impedit עד ס Petram intelligere sitam in extremo limite australi regionis tribus Judæ post divisam terram. *Jad.* I: 36. 2. *Reg.* XIV: 7. & quidem in valle, quam lacus Asphaltites alluit.

§. 7. Sita autem hæc *Dibon*, *Dimon*, *Dibon-Gad* in campestri regione fuit. *Jos.* XIII: 9. non ita procul fluvio Arnone & urbe Chesbone ad euronotum, nimirum Chesbon ab Imoræis occupata & vastata ad *Dibonem*

nem refertur. Num XXI:30. quem situm ubi
mecum revolve, vix me abstinere possum,
quin credam לבר *Lidbir* dictam Jos. XIII:26.
fuisse eandem urbem, vel huic proxime vi-
cinam, peritiores, si velint, inquirant,
jam *Dibon* & *Beth-Baal* (Templum Baalis) &
Bamoth-Baal (Aræ-Baalis) non adeo longe
invicem distitisse credas velim. Novimus
olim Deo Tutelari & Domestico Populi vel
Urbis ad portam Templum & Aras positas
perhiberi possum, ut se hujus Numinis fa-
vore & præsidio tutos fore cives persuase-
rint. Ut autem uno exemplo probetur, pro-
mam illud, quod liquidum satis ex Libro
Judicum VI. in Historia notabili illustris Gi-
deonis, cui urbs natalis מרבה *Opbrab* (a)
in

- (a) Hæc num adeo anxie veniat distinguenda ab illa
Benjaminis valde dubito, quamvis summi Viri sic
sentiant, ne autem quis absque idonea ratione me
animum de ea suspensum tenere præsumeret, re-
volvat mecum, regionem dimidiæ Menassitidos fu-
isse in Ephraimitide, seu Ephraimitas è medio for-
tis Menassen suas occupasse urbes Jos. XVI: 9. ad-
eoque unam regionem communem Ephraimitis &
dimidiæ tribui Menasseh hæreditariam celsisse.
XVI: 1. Jam hujus termini sigillatim descripti non
extant, quantum scio, limitem vero australem re-
gionis Ephraimitarum & dimidiæ Menasseh tribui
communis incidisse in borealem tribus Benjami-
nis, à Jardene per aquas Hierichuntinas protensum
versus *Bethel*, *Atareth*, confinia *Beth-Choronis* infe-
rioris & Gerer usque ad Mare Magnum patuisse
le-

in Menassitide, vs. 11. VIII: 27. extrahujus Urbis portam extructa Baali, Deo Tutelari, Ara luo circumsepta. *Jud.* VI: 25. 28. 30. avitæ religionis sedes. Jam *Dibon*, *Bamoth-Baal*, *Beth-Baal Meon* (*Jos.* XIII: 17.) seu *Beth-Meon* (*Jer.* XLVIII: 23.) *Baal-Meon* (*Jechezk.* XXV. 9.) urbes, villas contiguas, imo ad *Dibonem* pertinuisse crederem, fuisse in iis locum conventus Populi Moabitici, Camoscho Deo suo Tutelari (ut videtur) sacra facturi ritu solenni. Nec obstat singulas villas à *Dibone* diversas memorari & עיר urbem dici, quippe vel unum domicilium, una casa in agro, vel cumulo aggestæ terræ vel sepe, distincto hoc nomine venit. Conf. *Gen.* IV: 17. 2. *Sam.* V: 7. Intelligimus igitur pro Λιβανησιαν penes *Hesychium* esse legendum Λιβανησιαν Λεβαν. Late quondam patebat Arabia, ex solo Grammatico nunc sapiam. ΑΡΑΒΙΑ, τόπος Συρίας & refert in ΣΥΡΙΟΙΣ ΚΥΒΟΙΣ *Syriam* λέγεσθαι γῆν τὴν ἀπὸ Φοινίκης μέχρι Βαβυλῶν, regio ad ortum Jardenis tota ἐν πλάτει Arabia quondam dice-

legimus quibus contiguas *Haavvim*, *Happarab*, הפראב & *Apbrah* seu *Opbrah* invenies in recensio-
ne urbium Benjaminitarum. *Jos.* XVIII: 23. Viden' Benjaminitidos limitem borealem, Ephraimitidos & dimidia Menassitidos australem eundem, cur non & urbes in utriusque regionis limite easdem & הפראב *Apbrah Benjaminis* & *Opbrah Menassich* eandem fuisse dicerem.

cebatur, ad Libanum protensa, *Λιβανία* cognominatur.

§. 8. Nunc restat alter locus penes Grammaticum *ΛΕΒΗΔΩΝ* πρὸ τῶν *Λευίων* ἐνθα ἐδουρίζον pro *Μωαβιτῶν* in præced. hoc in loco *Λευίων* legitur, per me si staret *Λευίων* esse lectionem mendosam, restituendam *Hesychio* *Μωαβιτῶν* dicerem. Ubi autem quis dixerit, hoc modo nodum secari, non solvi, nec videri Grammaticum haud multo postquam de loco quodam mentionem fecerat, statim de eo ipso expositionem iteraturum, quod si semel duntaxat fecisset in *ΛΕΒΗΔΩΝ* rem acu tetigissem, qui autem *Hesychium* consuluerit, inveniet in *Glossario* sæpius repetitas interpretationes, vel bis quandoque verba vel nomina explicasse, non igitur in eo erit, quod remorabitur, num autem nimis severus in hoc restituendo Criticus videar, hæreo, non quod diffidam iis, quæ jam explicando & emendando loco huic hætenus sufficere putavi, sed quia ipse, in Criticis imperitior, non impetrare à me posset ut tam rigidum agam censorem, hæc autem mendo suo purgari non potuit alia opera, ac illa, nisi exercitatio sua adhiberet, qui nostram respuit, non erubescam nostras vires periclitari.

§. 9. Unde *ΛΕΒΗΔΩΝ*? si *Dibon* huc pertinet, ex *ΔΑΙΒΗΔΩΝ*. (Vide quæ anticipavi §. 3.) ita enim legebatur in MS. *Alexandrino* Class. VIII, Fasc. II. Z Ver-

Versionis Græcæ LXXViralis. *Jes. XV: 2.* in quo καὶ Διβὼν videtur coaluisse. Nec adeo alienum cuiuspiam in criticis versato videbitur Δ exela basi Α referre, ΑΙ & Ε *Alexandrinus* eodem fere sono pronunciaſſe, ac Η & Ι quondam Græcos accepimus. Sic ex ΔΑΙΒΗΔΩΝ tandem poſt multas Librariorum curas erupit ΑΕΒΙΑΔΩΝ, vel ΑΕΒΗΔΩΝ.

§. 10. Merentur adhuc loca quædam ex Grammatici optimi Lexico ſub incudem revocari, ſpectantia Τοπογραφίας Sacram. ΓΑΛΑΔΑ παλαιῶν ὄνομα, ἥ μέτοχος. Notavit in calce Libri, quo uſus fuit Vir ſummus *Jac. RHENFERDIUS*. „Hic Oedipo opus „erit, ad divinandum ſenſum interpretatio- „nis. Sed quid ſi ſaltem pro poſtremo le- „gas μάστις? Quid ſi πόλεως ὄνομα? Opti- me ἐμοί γε κατῆ conjecit. Non enim toto cœlo ΠΟΛΕΩΣ quis dixerit diſtare à vitioſa in *Editis* ΠΑΛΑΙΩΝ, nec ΜΕΤΟΧΟΣ recepta quamvis lectio reſtituenda potius ΜΑΡΤΥC, ſi quid judico. Γαλαὰδ urbs memoratur *Eusebio* in tractu montano Libani, quam Galaad filius Machir nepos Menaffeſh ab Emoræo captam tenuit. *Hieronymo* citatur *Jer. XXII: 6.* Γαλαὰδ σὺ μοι ἀρχὴ τῆ Διβάν. Si Deus vitam mihi dederit & vires diſtinctius de urbe hac ad *Eusebium* diſſeram. Subiit animum meum conjectura *Hesychium* reſpexiſſe *Hof. XII: 11.* Græcæ Verſionis, ubi Γαλαὰδ τῆ Δ

mc.

memoratur, & statim fit mentio *Galgalis*, sic
penes nostrum sequitur mox

ΓΑΛΑΛΑ, πόλις ἔθρον. Ἀγαλάλα περιχρίδων
nimis remotum videbitur, itaque emendes
titulum cum *Sopinsio*, qui sæpius in emen-
dando textu Grammatici hujus feliciter ver-
satus est, ΓΑΛΓΑΛΑ qui porro legendum
conjecit πόλις ἐν ᾗ ἔθρον. Legitur *Hof. XII*:

ΙΙ. ἐν Γαλγάλεις (juxta MS. Cod. Barberini &
Edit. Aldinam) ἄρχοντες θυσιάζοντες. De hac
autem Versione nihil addam, in Hebr. גלגל
בזבזים in *Galgal* boves immolarunt.

ΜΩΑΒ ΛΕΒΗΣ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΟΣ ὁλῶν ἔθρῶν τὸ
σύστημα διὰ τῆς τῆ Μωαβ προσηγορίας αἰνίττεται.
Vide supra §. 3. sed de hisce quæ sequuntur,
Θυσία ἀληθινὴ, τῷ πυρὶ τῆ θεῆς πνεύματι & θερμαι-
νομένη, adhuc nihil ausim definire, nisi per
conjecturam, mihi autem nunc perinde est,
sive à manu *Hesychii* hæc profecta dixeris,
sive ex Lexico quodam Vetustissimo *Orige-
nis* inserta, sed quid hæc ad hunc titulum?
Venit in mentem mihi קרצ & ἀλήθειαν invi-
cem quandoque juxta Versionem LXX. Se-
niorum respondere. Esset Θυσία ἀληθινὴ קרצ
קרצ sic קרצ קרצ Θυσίας, δικαιοσύνης memo-
rantur. *Deut. XXXIII: 19. Ps. IV: 6. LI:*
20.

ΣΕΔΕΚ πῶς Μωαβιῶν, ἐρμηνεύεται δὲ μελέησις.
Cl. *Rbenferdius* notavit in calce libri, quo usus
fuit. Sopinsius recte quidem pro πῶς le-
gendum monet πόλις. Sed quid cεδεκ? an

„forte cideam? Certe mox sequitur *τίθεις*. Non inficiabor me quandoque de *Ἀσίδει* ficta Interpretibus Græcis *Jes. XIX: 8.* urbe in Ægypto cogitasse, sic A excidisset, & porro legeres *πολις Αἰγύπτου*. Quamvis nihil definiam, nemo tamen regerat, qui *κιδεα* - - - ἐμνηνεύσαι-μελέτησις, priusquam qui *ΠΑΥΛΟΣ* *Ἡεσυχίου θαυμαστος ἡ ἐκλεκτός σύμβουλος* dicatur vel dici possit, exposuerit & in eo forte hærebit. Sacrilegium duxerim suppressere conjecturam RHENFERDII. „Videtur „respicere illud *Jes. 9. γυνὴ κληῖ*. Sed hic loco motum est. Sed vide *Hieronymum* de *Nominibus Ebraïis*.

§. 12. Sunt autem adhuc loca plura, de quibus intactis exponant & Critici, si possint, quid sentiant, *ΑΒΕΛΛΑΟΝ ταπεινόν*. Videbatur ex *Abela vinearum* *אֲבֵלָה אֲבֵלָה* *ἀμπέλων* ortum traxisse, perinde ac *ΑΒΙΑΛΙΟΝ οἶνον* intelligerem vinum ex contiguo tractu urbis hujus, de qua consulantur, *Eusebius* & *Hieronymus* aliique. Etiam nomen hoc *Abel* in *Abel-Mea*, - *Mecholab*, - *Hasychbitsim*, unde derivaret RHENFERDIUS, legas in *Nott. Crit. ad Eusebium* &c. *Opp. Philol. p. m. 813.* Chaldaei autem *אֲבֵל* sæpe *מִישָׁר* planitiem reddunt. Sic *ΑΒΕΛΛΑΟΝ ταπεινόν* intelligimus, fuit & urbs *Abel*, quæ sita in planitie. 2. *Sam. XX: 19.* *אֲבֵל בֵּית מַעֲכָה* 1. *Reg. XV: 20.* 2. *Sam. XX: 14.* nomen ex situ accepisse creditur.

ΑΔΑ ἡδονή, πηγὴ καὶ ὑπὸ βαβυλωνίαν ἡ Ἡζα
 παρὰ Τυρίοις δὲ ἡ Ἰτία. Vide quæ dixi in Dis-
 sert. de *Amon* prope *Salim* §. 6. inserta *Class.*
VII. Fascic. II. p. m. 354.

ΑΖΩΤΟΣ ἔδνθ. Συρίας καὶ πάλαι. Non pot-
 erit quis in eo hærere. Vide *Eusebium* &
Hieronymum aliosque.

ΑΡΑΒΑ τόπθ. Συρίας καὶ κάσμηθ. γυναικός. In
Editis ΑΡΑΒΙΑ emendes πᾶν (urbs tribus
Benjamin. Jos. XVIII: 18.) ΑΡΑΒΑ.

ΑΣΦΑΛΤΙΤΙΣ ἐρυθρὰ θάλασσα. Dicitur &
Epiphanio Lib. II. adv. Hæreses p. 397. & in
Anacephal. p. 145. Quid si nomen *Epiphani*
 exiderit, quem bis citavit *Hesychius* notante
Casaubono ad Athenæum, quibus autem in lo-
 cis fugiebat *Priscum*, unum in mē obse-
 ravi.

ΒΑΚΑΝ αἰσχύνη ὃ ἐστὶ δρῦς. Non ΒΑΓΑ μοχ
 infra ΒΑΚΑΝ αἰσχύνη. Referas ad *Βία* vel *Βα*
 pudore affici. Deinde *quercus* in *Basan* memo-
 rantur *Jes. II: 13.*

ΒΗΡCABEE μύρω Σολομώντθ., καὶ ππθ. πικρὴ
 τῆς δρῦνης τῆς Πωλασίτης. Quæ sequuntur in
Editis cum *Fungero*, *Guisto*, *Mensio*, *Palmerio*
 referrem ad titulum proxime præcedentem.
 Pro μύρω legerent μήτηρ, bene, sic *Bathsab*
 mater *Salomonis* Βηθσάβη in *Cod. Alex.*
Græcæ Versionis βηθσάβη in *Vatic. & Edit.*
Complut. dicitur. 2. *Sam. XII: 24.* De *Bersaba*
 alibi sæpius legimus, nec huic in hæreo.

ΒΕΘΛΑΘΝ ἱερθ. θιῦ. Fere neglexissem,

nisi quis mallet ΒΕΘΗΛΟΣ legere, quod mihi perinde.

ΓΑΔΕΙΡΩΝ χώρα ὄνομα. Videtur Γαδαρή-
των γῆ adlita mari Tiberiados *Marc. V: 1.* è
regione Galilææ intelligenda. *Luc. VIII: 26.*
quam terminat ab oriente, dicta an à Γαδα-
ρα urbe? an quid humani passus *Hesychius*
dubitas? Γάδιρα τὰ περιφράγματα. Φοίνικες.
Grammaticus attendit Hebr. גַּדָּרָא.

ΓΑΛΙΛΑΙΑ κατακυλισή. Originem à ὕλη
petas, κλίσσας tractatu suo convoluta regio Ga-
lilæa Reiskio redditur.

ΓΕΝΝΗΣΑΡΕΤ πατρὶς ἀρχόντων. Sic pro
ΓΕΝΝΙΣΑΡΕΤ legerem, ex *Matth. XIV: 34.*
Luc. V: 1. vel ΓΕΝΗΣΑΡΕΤ. Intelligit etymon
nominis proprii Maris & Regionis (גֵּנֶזֶר
bortorum Principum) Genesar.

ΔΑΝ μακρόν ἢ πλὺν χρόνον ἢ λείον καὶ χώρα
πρὸς Δαμασκόν καὶ Σιδῶνα. Sic fidenter resti-
tuendum censui, pro ΔΑΝ μακρῶς ἢ πλὺν χρόνον
ἢ λείον καὶ &c. *Palmerius* jam μακρόν legendum
monuit, Λείον *Hesychio* - - - ὀμαλόν.

ΕΛΒΑΛΗ θεῶ ἀνάβασις ἐν ὑπερφανείᾳ. Ac si
esset ἡβὺ λκ memoratur ἡβὺλῃ urbs con-
dita à Rubenitis. *Num. XXXII: 37.* Vide
Eusebium in ΕΛΒΑΛΕ.

ΕΣΕΒΩΝ διαλογισμός καὶ ποταμός Μωαβιτικῆς
χωρὶς ἀκάρπια. רבשה λογισμός ratiocinium,
suadet etymon, sed pro ποταμός RELAN-
DUS (*Palæst. Illustr. Lib. III. p. m. 719.*) πό-
λις substitueret, quem consulas, non ego
Sum-

Summi Viri conjecturam adeo rejicio, sed monere debui laudatas piscinas Chesbonis. *Cant.* VII: 5. forte receptam lectionem posse tueri, qui volet & poterit, litem dirimat.

ΘΑΒΩΡ ὄρος Συρίας. Situm hujus montis investigavi in *Diff. de Monte Sublimi*, in quo *Christus à Diabolo tentatus* perhibetur. (insert. *Biblioth. Brem. Cl. VI. Fasc. V. p. m. 975. & seqq.*) §. 7-10.

ΙΤΑΒΥΡΙΟΝ ὄρος ἔχον πηγὴν μίαν ὅθεν τὰ θηρία πίνει, ἔστι δὲ εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἐν Ἰερουσαλὴμ. Non ΙΤΑΒΥΡΙΟΝ amplius ut recte monuit dudum *Sopringius* ex *Jerem.* XLVI: 18. *Hos.* V: 1. Græcæ Versionis, qui mons *Tabor*, an fons *Ada*? inquires.

ΙΔΟΥΜΑΙΑ τόπος, φησὶν γὰρ, ἐπὶ τὴν Ἰδαμαίαν ἐκπνῶ τὸ ὑπόδημά μου, ταῖς ἐπὶ τὴν ἐκλείψαν οἰκωμένην ποιήσομαι τὴν πορείαν. Respicit Versionem τῶν ὁ *Pf.* LX: 8. CVIII: 9. quod moneo, quia aliis intactum.

ΚΑΠΕΡΝΑΟΥΜ χωρίον παρακλησεως. 733 2073 situm urbis *Eusebius* & *Hieronimus* alii- que definiunt. (3)

ΚΗΔΑΡ πένθος. Referrem ad 777, lugentes atra induti veste incedebant. Nomen regionis Arabiæ. *Cant.* I: 5. Jam ΛΙΒΑΝΟΣ ex consilio prætermitterem, & ΚΑΔΗΣ *Hesychio* ἀγριότης, 777 respicit, & quod hisce præmissem, si voluissem ΙΟΠΠΑ μισότης.

Z 4

MA-

(1) Vide sodes disert. nostram de *Naphtbalitide* Apostolorum patria c. II. §. 11. 12. T. d. H.

ΜΑΓΔΩΛΟΣ οἰκοδόμημα π. 𐤇𐤓𐤁 turris.
 Μαγδωλ? quid Herodoto, an Megiddo?

ΜΑΜΡΗ ἀπὸ ὁρμησως. 𐤇𐤓𐤁 Gen. XIII: 18.
 XXXV: 27 sic legerem, quamvis non relu-
 ctarer si quis ΜΑΜΡΗ, in Editis quod habe-
 tur, adeo tueri velit, quia Josepho, Philoni, Epi-
 phanio adhibetur.

ΜΑΡΙΒΩΘ ἀντιλογίας. Legerem non ΜΑΡΙΟΘ
 ἀντιλογία. Existimem indigitasse Versionem
 τῶν ἐ Jacbezk. XLVII: 19. 𐤇𐤓𐤁 Symmachus
 ἀντιλογίας reddit, fide Hieronymi, qua fretus
 Eusebium emendarem in ΜΑΡΙΒΩΘ.

ΝΑΒΑΤ ἐγκαθισμὸς. Respicit ἔτυμον nomi-
 nis proprii montis Nebo.

ΠΑΜΑ ὑψηλή. Sic 𐤇𐤓𐤁 passim Chaldaeo,
 LXX. Senioribus vertitur, Vide Dissert. ad
 Jer. XXXI: 15.

ΣΑΤΤΙΝ ὄνομα πύργου. De quo ad Eusebium in
 Σαττεν vel ΣΑΤΤΙΝ differam distinctius &
 ΑΒΕΑΚΑΤΤΕΙΝ.

ΣΙΔΩΝΙΟΙ Φοίνικες, καὶ οἱ τὴν ἐρυθρὰν ἀκμῆντις
 θάλασσαν. Num Mare Mediterraneum Sido-
 nem alluebat, & dictum est rubrum?

ΣΙΚΗΜΑ ἡ Νέα πόλις ἡ ἀναβαίνουσα, ἢ γυν ἡ ἐξ
 ἑθῶν Ἐκκλησία. An non ΣΙΚΙΜΑ? Sichem an
 non dicta Νεάπολις? num ne junctim ΣΙΚΙΜΑ
 ἡ Νεάπολις legeres. Vide præ aliis Cellarium,
 Relandum.

ΣΩΡΗΚ ἐκλεκτός. Jes. V: 2. 𐤇𐤓𐤁 an nomen
 proprium loci tribus Dan, non ultra dimidi-
 um milliare à Valle Escol. Jud. XVI: 4. vel
 num

num appellativum? Consulamus τῆς Πανυ
Bochartum & C. VITRINGAM.

ΧΑΛΥΒΙΝΙΟΣ ΟΙΝΟΣ εἶδος οἶνου τῆς
πινόμενης οὐσίας. Videbatur οἶΝΟΣ titulo ex-
cidisse, quapropter restitutum vohui: *Jechezk.*
XXVII: 18. memoratur יָבֵן יִין εἶδος οἶνου
κελβάν. Vinum hoc laudatur potui inservi-
isse Persarum Regi *Posidonio*, qui agrum Da-
mascenum Syriae vini hujus feracem prodidit,
fide *Athenai* Dipnosoph. I. monitore *Sopringio*.
Ex *Strabone*, *Saida*, *Eustathio* plura notavit ὁ
Πανυ Bochartus, qui consulatur.

ΩΒΩΜ πέλις Μωαβιτῶν. Sed qui in *Hesychii*
Glossario evolvendo exercitatus cense-
bit ΩΒΩC legendum, quippe supra ΕΒΩB
πέλις Μωαβιτῶν ἢ καὶ ΩΒΩB. Per me si sta-
ret ΩΒΩΘ in utroque loco scriberes, sta-
tio castrametantis Populi Israelitici perhibe-
tur. נַבֵּל ΩΒΩB *Num.* XXI: 10. XXXIII:

43. 44. Vide *Eusebium* &
Hieronymum.

Observatio (a) de aetate Gul. POSTELLI.

ON a extrêmement varié sur l'age, auquel est mort *Guillaume POSTEL*. Si son Testament, daté du 2. Decembre 1567. étoit véritablement de sa main, comme l'assuroit feu Mr. Baluze, qui connoissoit l'écriture de Postel, ce seroit une pièce décisive pour le fait dont il s'agit. Le Testateur dès les premières lignes dit que le 25. Mart de cette année 1567. il étoit entré dans le 57. de son age; D'où il s'ensuivroit qu'étant mort l. 6. Septembre 1581. il étoit n. le 25. Mart 1510. & qu'il n'a par conséquent vécu que 71. ans, 5. mois, 12. jours. Ce qui est bien éloigné de ce qu'en écrit la Croix du Maine, dont le témoignage seroit pourtant profitable, si la citation qu'il produit d'*Humbertus Monsmoretanus* étoit reconnue bien authentique. Elle consiste en deux distiques, prétendus faits à la louange de Postel dès l'an 1512. le premier desquels est ainsi conçu: Et

(a) Debetur haec viro nobilissimo Dn. DUCHAT, Metensi, ob professionem religionis sanctissimae & Gallia profugo, nunc supremas curiae Gallicanae Berolinensis consiliario, annotationibus suis in Confessionem Sancy, & nupera editione operum Rabelaisii, aliisque scriptis satis noto.

Et jura & leges, noslique, Guilhelme. Poëtas,

Hisque viros unus tres superare potes.

Voici le second où les trois talens, qui font le sujet de l'éloge, sont mieux distingués.

Legistam si quis, si quis reperire Poëtam,

Philosophumve cupit, te petat omnis homo, &c.

La Croix du Maine avoit raison de présumer qu'un homme qui en 1512. étoit Poëte, Jurisconsulte, & Philosophe, avoit alors tout au moins 25. ans, & que ce même homme mourant en 1581. pouvoit bien en avoir par conséquent 94. ou 95. Aiant d'abord, qui plus est, à cause de cette grande habileté attribuée à Poitel en 1512. cru, qu'il pouvoit être né en 1475. il devoit conséquemment lui donner en 1512. trent-sept ans, & de là conclure que n'en avoit pas moins de 106. étant mort l'an 1581. le grand point étoit de prouver qu'a étoit véritablement l'honneur de Poitel qu'avoient été faits en 1512. les distiques rapportés. L'idée, soit de Poete, soit Jurisconsulte, ne lui convenoit nullement Aussi n'est-ce pas lui qu'avoit en vue Humbert de Montmoret. On n'a pu, quelque recherche qu'on ait faite dans les plus nombreuses Bibliothèques de Paris, trouver ni son Her-veide, ni son Poëme de la guerre de Ravenne, mais on en a deterré un troisième intitulé *Fratri Humberti Montmoretani Poetae, Oratorisque Clarissimi, Bellorum Britannicorum à Carolo Francorum Rege eo nomine VII. in Henricum Anglorum Regem felici ductu auspice Puella Franca gestorum prima pars.* Au devant de ce livre, imprimé in 4. chès Badius le 27. Février 1512.

ily a diverses Epigrammes : celle-ci entre autres, adressée à Guillaume non pas POSTEL, mais POIET, en ces termes :

Ad Magistrum Guillelmum POTET.

Floruit eloquio Ciceronis lingua Latina,

Floruit insigni religione Numa.

Floruit eximii sapientia summa Catonis.

Quod Numa, quod Cicero, quod Cato, solus habes.

Il est visible que le prétendu Guillaume POSTEL de la Croix du Maine, homme très sujet à se tromper, n'est autre que le véritable Guillaume POTET, à qui ce quatrain est adressé. On y reconnoit le même génie des distiques ci-dessus allégués, dans lesquels il y a lieu d'être convaincu, que si jamais on parvient à voir les éditions que la Croix du Maine a citées, on trouvera le nom de Potet bien imprimé. Il faut donc en revenir à l'époque marquée dans le Testament. La pièce subsiste. Elle est actuellement à la Bibliothèque Royale, où les manuscrits de Mr. Baluze ont été transportés. C'est uniquement sur cette date que toutes les autres doivent être rectifiées, & en particulier celle du Thevet suivie aveuglément par Dom Marrier en son Histoire de S. Martin des Champs, & par Baillet en son Article de Guil. Postel. Baillet, Jugemens des Savans, Tom. 6. pag. 213. & 214. de l'édition commentée par M. de la Monnoye,

Paris, in 4. 1721.

QUAESTIO.

Quomodo vos montis Cbermonis dici potest descendisse in montes Tzion Ps. CXXXIII: 2. cum tamen ille à Sione tot locorum intervallis distans fuit?

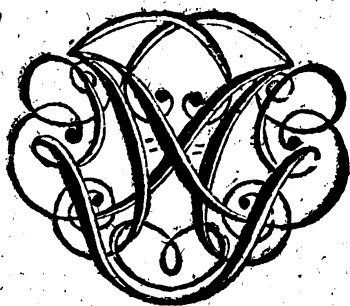
BIBLIOTHECA

Historico - Philologico-

THEOLOGICA

Classis Octavae

FASCICULUS TERTIUS

B R E M A E,

Sumptibus JOHANNIS ANDREÆ GRIMMII,

Typis HERMANNI BRAUERI, M D CC XXV.

VIRO

*Celeberrimo, maxime re-
verendo, atque eru-
ditissimo*

**O T H O N I
VERBRUGGE,**

**Sublimioris disciplinae
Doctori, ejusque ut & lingua-
Orientalium Professori in incluta
Academia Groningo-Omlan-
dica Ordinario dignissi-
mo, meritissimoque,**

**Omnis rarioris sublidiorisque
doctrinae copiis instru-
ctissimo**

Quin-

Quintum hunc supra quadragessimum

BIBLIOTHECAE

H V J V S

FASCICVLVM

inscriptum; consecratum-
que esse vult, ut voluntatem illi
suam declaret publice,
sitque ille perpetuum

animi obsequentis & impensissi-
me addicti pignus atque
tessera,

EDITOR.

Eccō

Ecce tibi, B. L. hujus fasciculi summam.

- I. *Car. Friderici* KRUMBHOLTZII de nexu verborum *ἰσως ἐν τῷ αἰγίῳ* Matth. XXIV: 15. exercitatio p. 361.
- II. *Jo. Christ.* HARENBERGII Christus Galatis ob oculos delineatus Galat. III: 1. p. 386.
- III. *Ejusdem* de cribratione, quam Satanas Apostolis paravit ad verba Christi Luc. XXII: 31. 32. meditatio p. 414.
- IV. *Justini Martini* GLAESENERI de origine vocis MUSULMANNI conjecturae. pag. 441.
- V. *Andreae* RITZII de Origine vocis *Ostern* qua Germani *Paschatos* festum indicant, cogitationes p. 449.
- VI. *Theodori* HASAEI de Saxonum idolo OSTERA Observatio p. 475.
- VII. *Irenaei* BIBLIOPHILI ad Theod. Hasaeum de quibusdam historiae de *Jobanna Papissa* scriptoribus epistola p. 498.
- VIII. Recensio libri Germanici Romae 1499. impressi, in quo cum alia memorabilia, tum testimonium notabile de *Jobanna Papissa* occurrunt p. 526.

יהוה בדר עזרתינו:

I.

CAR. FRID. KRUMB-
HOLZII,

Exercitatio

de

Nexu verborum ἑως ἐν τόπῳ αἰγίῳ

Matth. XXIV. 15.

adversus V.C.

GEORG. LUDOVIC. OEDE-
RUM.

ARGUMENTUM.

Cel. Hombergii nec non Cl. Oederi circa nexum
verborum ἑως ἐν τόπῳ αἰγίῳ sententia singularis
§. 1. Instituti ratio §. 2. Per τὸ βδέλυγμα τῆς
ἐξημώσεως Romanorum innui exercitum Cl. Oe-
dera

Class. VIII. Fasc. III.

Λα

dera

dero conceditur, & contra Cel. Lampium defenditur §. 3. Removentur, quas ille contra usitatam verborum dictorum cum antecedentibus constructionem movet, difficultates §. 4. 5. 6. 7. τὸ πᾶν αἰών universam denotare posse Judæam, & præpositionem ἐν hoc loco sumi pro *παρα, ad, juxta, prope*, probatur §. 8. Ἐξῶς hic non est nominativus masculini; sed potius pro ἐξηκός §. 9. Verborum דַּנְיֵאל וְשָׁרְיָא דְּכַנְיָא Dan. IX, 27. sensus genuinus. Christus huc, respiciens versio- nem LXX. ob oculos habuit §. 10. Quare quon- dam Romanorum exercitui nefas fuerit in terra Judæorum castra locare, ad solvendum dubium e Marc. XIII, 14. petatum, indicatur §. 11. Adse- runtur rationes, quæ obstant Oedero voces ἐξῶς ἐν τῷ πᾶσι αἰῶνι cum sequentibus copulanti §. 12. 13. 14. 15. 16. Scilicet ei obstatè demon- stratur interstitia verborum atque distinctiones §. 17. Usam eorundem ac significationem §. 18. Dicen- tis scopum & intentionem §. 19. Locum Marc. XIII, 14. §. 20. Nec non Luc. XXI, 20. §. 21.

§. I.

Magno semper consensu, qui litte- ris sacris interpretandis suam ad- dixere operam, verba ἐξῶς ἐν τῷ πᾶσι αἰῶνι *Mattb. XXIV, 15.* ad an- tecedentia, & quidem ad τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως retulerunt, pro cer- to habentes, hoc sibi velle optimum Serva- torem: fore aliquando, ut istud scilicet τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, juxta vaticinium DANIELIS in loco conspiciatur *sancto*. Pri- mus,

mus, ni fallor, JO. FRID. HOMBERGIUS
 Vir juris non modo, sed litterarum quoque
 græcarum Consultissimus, a communi &
 plerisque recepta huc usque sententia disces-
 sit. Ille nimirum (a) voces *ἵσως ἐν τῷ ἁγίῳ*
 jungi posse putat vel cum proxime sequenti-
 bus *ἢ ἀναγινώσκων νοεῖτω*, ut sensus sit: *qui-*
cunque stat in loco sancto, & hæc legit, mentem
advertat; vel cum iis, quæ commate demum
 XVI. sequuntur; quasi hoc diceret Christus:
quando videritis abominandam illam vastationem,
quæ dicta est à Daniele, propheta, tunc ille, qui
stat in loco sancto, (lector mentem advertat!)
& illi, qui sunt in Judea, fugiant in montes, ce-
tera. Doctissimum HOMBERGIUM non
 ita pridem alia licet via sequutus fuit elegan-
 tis ingenii Vir, GEORG. LUDOV. OEDERUS
 qui non infelicem oraculorum divinorum se
 esse interpretem, variis in loca quædam
 utriusque fœderis difficiliora observationi-
 bus luculentis docte comprobavit. Hic sci-
 licet (b) interpunctionem verborum atque
 distinctionem majori, quam par erat, auda-
 cia immutans, & dictiones *ἵσως ἐν τῷ ἁγίῳ*
 cum proxime sequentibus *ἢ ἀναγινώσκων νο-*
εῖτω arctò nexu copulans, hanc nobis loci,
 de quo disceptamus, suppeditat explicatio-
 nem: *quum videritis igitur abominabilem rem*

Aa 2

de-

(a) *Parerg. sacr. p. 69. sq.*

(b) *Miscell. Lips. Tom. XII. Observ. CCXII. §. 7.*
p. 122.

desolantemque, de qua dictum est a Daniele, propheta, (qui in loco sancto stat lector animadvertat!) tunc, qui in Judæa sunt, fagiant ad montes, reliqua. De Judæorum vero lectoribus publicis, qui quondam singulis Sabbathi diebus Mosen atque prophetas populo prælegebant, sermonem esse credit Vir doctus. Isti nimirum ut ad vaticinii Danielis sensum probe attendentes de instanti gentis ac rei publicæ Judaicæ *πρωλεθρία* auditores serio commonefacerent, servatorem velle defendit.

§. 2. Hautquaquam sane antiquitatis præjudicio, quod dicitur, ita sum occæcatus, ut cuncta veterum placita mordicitus defendere sustineam. At vero neque novitatis studium adeo meum occupavit animum, ut sententiam plurimorum, qui & ante nos vixerunt, & adhuc hodie vivunt, calculo adprobatam, temere ac sine causa satis idonea deserendam esse censeam. Proinde, quum neque HOMBERGIUS neque OEDE-RUS magnas mihi ac necessarias causas ab ulitato vocom, quæ in controversiam veniunt, nexu recedendi, attulisse videantur: illi vero & alii viri eruditione præstantes, & inter eos maxime GOTTOFR. OLEARIUS, vir laude mea major (c) se opposuerint, ejusque fortiter profligaverint copias; adversus hunc ego in aciem prodire, quæque mihi circa

(c) *Observat. ad Matth. Obs. LXXIII. p. 686. sq.*

circa novam ipsius verborum Christi constructionem juxta & interpretationem oborta fuerint dubia, candide jamjam ac simpliciter indicare decrevi. Quo minus autem inordinata sit acies, Viri non indocti vestigia premens initio difficultates, quas iis, qui voces ἐως ἐν τόπῳ αἰγίῳ ad τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως respicere putant, ob stare contendit, studiosius paullo atque curatius expendam, eas non admodum magni esse ponderis, ut omnibus manifestum fiat, operam daturus. Deinceps, quæ ipsius rationibus obsint, aut quare illud ἐως ἐν τόπῳ αἰγίῳ cum verbis proxime sequentibus conjungi nequeat, dilucide commonstrabo.

§. 3. Antea vero, quam OEDERUS noster sua nobis proponit dubia, quæ ipsi de communissima illa dictionum, de quibus omnis hæc lis est, connexionem in mentem venerunt; illud, ceu dudum a multis iisque doctissimis viris abunde probatum, pro certo sumit: (d) τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, (id quod dicendi genere sacris atque profanis scriptoribus admodum familiari (e) positum

Λα 3

tum

(d) l.c. §. 1. p. 116.

(e) Scilicet sacri pariter & profani scriptores duo non raro inter se copulant substantiva, quorum alterum deinde adjectivi vicem sustinet, & quidem cum emphasi. Sacrorum scriptorum loca, in quibus istud dicendi genus occurrit, collegere

SAL. GLASSIUS *Philol. Sacr. Lib. III. Tract. I.*

Can.

tum pro ἐρημώσει βδελυκτῇ, rectius redderetur
devastatio abominanda, die greuliche Verwü-
stung /) (f) nihil aliud esse, quam exercitum
Romanorum urbem sanctam obsidione cingentem.
Quamvis igitur ista non omnibus probetur
sententia, nec pauci hic in diversum ab-
eant; ego tamen eandem quam proxime
ad verum accedere nunquam non credidi.
Scilicet id ipsum; quod MATTHAEO est

Can. VIII. p. m. 398. sq. Edit. Jen. 1668. WOLFG.
FRANZIUS de Interpretat. Sac. script. p. m. 778.
Ed. 1634. Profanos vero quod attinet, videri pot-
est PFOCHENIUS de puritate gr. linguae N. T.
§. 42.

(f) Equidem C. V. GERHARDUS OUTHOVIUS
Bibl. bujus Class. III. Fascic. IV. n. II. p. 637. adver-
sus HOMBERGIUM jam antea laudatum dispu-
tans, τὸ βδέλυγμα Ἰησὺς ἐρημώσεως per ipsam deso-
lationem horrendam totius Hierosolymae & templi ex-
poni posse negat; quum signum desolationis bene
distinguendum sit ab ipsa desolatione urbis & templi.
Verum hæc nihil ad nos. Licet enim τὸ βδέ-
λυγμα Ἰησὺς ἐρημώσεως per devastationem abomi-
nandam sive horrendam reddi debere contendam;
minime tamen per eandem ipsam urbis ac templi
deletionem, sed potius Romanorum intelligo ex-
ercitum. Hunc carissimus Servator βδέλυγμα
τῆς ἐρημώσεως, seu ἐρήμωσιν βδελυκτὴν, deva-
stationem horrendam dicit ab effectu: quia certo
certius fore prævidebat, ut iste totam terram Ju-
daicam, ejusque inprimis caput ferro & incendiis
horrendum in modum devastaret, ac solo penitus
æquaret.

τὸ βέλυσμα τῆς ἐρημώσεως, divus LUCAS
(g) τὰ σπείοντα discrete dicit; argumento
certissimo; per istud nil, nisi Romanorum
innui exercitum cuncta per totam
terram Judaicam late vastantem. Li-
benter equidem istius argumenti vim ener-
varet Vir longe Celeberrimus, FRIDERI-
CUS ADOLPHUS LAMPIUS; inde (h)
nobis persuadere conatur, salvatorem duo si-
gna temporis, quo fugiendum erat ex urbe, con-
junxisse, quorum unum, quod Judeos spectabat,
a Daniele predictum MATTHAEUS, alterum,
quod magis ad gentes pertinebat, LUCAS scripto
conservare voluerit. Ipsi quidem id tutius lon-
ge videtur statui posse, quum LUCAS in hac ipsa
concione etiam alia apud MATTHAEUM memo-
rata praeceat, & a MATTHAEO praetermissa
suppleat. Verum enim vero ut taceam, non
satis esse firmum, cui Vir cetera doctissimus
innititur, fundamentum; in eo etiam falli-
tur ille, quod, (i) per obsidionem istam,
de qua Christus apud LUCAM agit, non
intelligi postremam Vespasiani, sed prio-
rem Cestii, contendit. Optimus enim
humani generis servator apud LUCAM,
(id quod ex tota orationis serie, rebusque,
quae circumstant, omnibus perspicue patet,)

Aa 4

de

(g) Cap. XXI. Com. XX.

(h) Bibl. hujus Class. III. Fasc. VI. n. II. §. XXXIX.

p. 1034.

(i) l.c. §. XL.

de signo excidium verbis proxime antecessuro verba facit. Sane profecto omnibus ac singulis in terra Judaica commorantibus, præcipue sectatoribus suis atque discipulis, non modo auctor est, ut eo conspecto in fugam se ocyus conjiciant; sed & fato mulierum, quæ tam temporis vel uteri gravitate, vel infantibus adhuc ubera sugentibus, impedirentur, quominus celerrima fuga imminentibus se subducere possent calamitatibus, graviter & ex animo ingemiscit. Exinde, si quid judico, liquet aperte, apud LUCAM quoque de signo, quod Hierosolymorum quam proxime anteverteret excisionem, agere servatorem. Id vero neutiquam fuit prior Cestii obsidio; quippe quæ, ut ipse Cel. LAMPIUS (k) fatetur, illam Vespasiani, quam demum urbis ac templi ultimus interitus excepit, sex integros annos antecessit. Quid? quod Cestius ille, si quidem vera sunt, quæ JOSEPHUS (l) habet, ex una urbis parte alteram oppugnavit tantummodo; nequaquam vero justa eandem cinxit obsidione.

§. 4. Nullum proinde restat dubium, quin το βδελύγμα τῆς ἐρημώσεως sit Romanorum exercitus, qui sub Tito Vespasiano totam regionem Judaicam ferro & incendiis devastavit,

(k) l. c. p. 1035.

(l) De bello Jud. Lib. II. Cap. XXIV. p. 819. seq. Edit. Colon. 1691.

stavit, ejusque inprimis caput funditus delevit. Sed quid inde? Num forte istud idcirco cum verbis *ἕως ἐν τόπῳ ἁγίῳ* jungi nequit? Ita sentit cum HOMBERGIO noster OEDERUS. Caussam quæris? Est, inquit, (m) *ut arbitror, valde clarum, τὸν ἁγίον vel locum, ubi sacri cœtus aguntur, e. g. templum aut synagogam, vel certe urbem Hierosolymitanam denotare posse, minime vero universam Judeam. Atqui neutiquam tamdiu fugam differre debebant p̄i, dum Romani in urbe expugnata aut in templo constitissent; sed simul ac peti terræ Judaicæ metrópolin obsidione observassent, maturare eandem jubebantur. Est hæc prima difficultas, quam Vir doctus iis, qui τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως cum verbis ἕως ἐν τόπῳ ἁγίῳ cœhærere ajunt, opponit. Sed eam ego levioris paullo ponderis esse censeo. Initio enim adhuc sub judice lis est, utrum τόπος ἁγίος templum tantummodo aut synagogam, vel urbem duntaxat Hierosolymitanam designet; & annon omnis illa terra, quam summi numinis jussu Moses ac Josua Ebræorum genti distribuere per sortem, eodem veniat nomine. Certe supremus DEI filius Josuæ, Israelitarum duci, sub hominis forma in confiniis urbis Hiericho adparens, cumque eo verba faciens, ista quoque (n) *locum sanctum* diserte dicit. Quamvis etiam*

Aa 5

alia

(m) l. c. §. 2. p. 117.

(n) Jos. V, 15.

alia terræ Israelis loca aliis haberent sanctiora veteres Judæi: totam tamen sanctam esse contendebant, reliquisque terris omnibus præferebant. (o) Idque non immerito, siquidem DEUS olim sanctissimus, in eadem peculiari quodam modo præsentem esse se, multis editis signis atque prodigiis lutulente declarabat. Adparet igitur, non adeo clarum esse, veluti Vir non indoctus sibi persuadet, *τόπον ἁγίον templum tantummodo aut synagogam vel urbem duntaxat Hierosolymitanam denotare posse, minime vero universam Judæam.* Pone tamen, esse id ipsum oppido manifestum: receptæ quidem circa nexum verborum, quæ in controversia versantur, sententiæ hautquaquam fraudi erit. Etenim præpositio EN, uti Ebraeorum particula ם (p) haut raro sumitur pro *παρὰ, ad, juxta, prope.* Sic Christus (q) non modo EN δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, *AD dextram DEI* sedere; sed & (r) leprosum quendam EN μιᾷ τῶν πόλεων, *AD seu prope unam, non IN una urbium* obviam habuisse dicitur. Nimirum ex legis præscripto (s) extra muros civitatum & ab hominum

(o) Vid. *Cod. Kelim Cap. I. §. 6. & Hierosf. Schekalim fol. 47. 4.*

(p) *Jos. V. 13. X. 10. Jud. XVIII. 2* Plura qui vult, adcat NOLDIUM in suo de *particulis Ebraeorum* libro ad Litt. 2.

(q) *Coloss. III. 1. Ebr. I. 3.*

(r) *Luc. V. 12.*

(s) *Levit. XIII. 46.*

minum consortio remoti vivere coge-
 tur lepra infecti. Huc etiam egregie facit
 illud XENOPHONTIS : (t) Ἡτλημένῳ μὲν
 EN Λακεδαιμόνι σὺν πολλῷ ὀπλιτικῷ ὑπ' ὀλίγων,
 ἡτλημένῳ δὲ EN Μαντινείᾳ ἱππομαχίᾳ, i. e. *Ad*
Lacedaemonem cum multo gravis armaturæ pedi-
tatu a paucis victus, iterum AD Mantineam eque-
stri pugna superatus est. Pluribus sane hujus-
 modi locis ista propositionis EN notio con-
 firmari posset, si quidem id opus foret. Sed
 ex jamjam allatis liquido patet, eandem
 quandoque idem significare, quod περὶ, *ad,*
juxta, prope. Atque hoc ipso in sensu etiam
 nostro in loco accipitur illa. Quum enim
 summus salutis nostræ auctor : ὅταν, inquit,
 ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, ὥς EN τῷ
 ἁγίῳ, τότε κ. τ. λ. hoc ille vult dicere : *si quan-*
do videritis exercitum populatorem, AD locum
sanctum, sive AD mœnia urbis Hierosolymitanæ
castra locantem, tunc, cetera. Hanc esse ip-
 sissimam servatoris mentem, testis est omni
 exceptione major Divus LUCAS. Hic sci-
 licet loco sæpius citato DEI filium suos de
 signo temporis, quo fugam capessere debe-
 rent, commonentem, ita loquentem indu-
 cit : ὅταν δὲ ἴδητε κυκλυμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν
 Ἱερουσαλήμ, τότε κ. τ. λ. *quando videritis Hieroso-*
lymam exercitibus cinctam, sive quod idem est :
quando videritis exercitum quendam AD urbem
Hierosolymitanam castra locare, ac mœnia ejus-
dem

(t) Ἑλληνικ VII. p. 645.

dem corona cingere, tunc reliqua. Exinde, nisi me omnia fallunt, sole meridiano clarius liquet, præpositionem *ἐν* apud MATTHAEUM in loco controverso non posse non reddi per *ad, juxta, prope.* Quod quum ita se habeat, cessat omnino difficultatum prima, quas nobis objecit Vir doctus.

§. 5. Age igitur, pergamus ad *decretorium*, quod dicit, *argumentum*, quodque ipsi *omnem exceptionem respuere videtur*, paullo curatius examinandum. Id vero illi *præbet ipsa vox ἐν*, quæ, ni Grammaticos omnes de ponte dejicias, canonesque tam diuturna experientia firmatos convellere volupe sit, cum voce *βδέλυγμα*, (si quidem ei (u) fidem habemus,) profecto construi nequit. Equidem non ignoro, HOMBERGIUM quoque, cujus jam antea cum laude meminimus, (x) in ea esse opinione, participium *ἐν* ob difficultates grammaticas omnibus notas & manifestas cum voce *βδέλυγμα* conjungi non posse: attamen subit mirari, Virum, qui ex muneris ratione in regulis grammaticis juventuti scholasticæ tradendis fere totus occupatur, in eundem incidisse errorem. Optime scilicet istud *ἐν* cum voce *βδέλυγμα* potest construi, nec opus est ideo, ut vel unus Grammaticorum de ponte dejiciatur, aut lex quædam grammatices abrogetur. Facili con-

(u) l. c. §. 3. p. 117.

(x) Loco supra citato.

conjectura adsequi possum, quid ad hæc OEDERUS noster sit dicturus. Quid ais? inquiet vultu ad severitatem composito. Nonne τὸ βδέλυγμα neutrius est generis; ἐςῶς vero masculini? Nonne τὸ βδέλυγμα positum est in casu adculativo; ἐςῶς contra in nominativo? Quid ergo? Tunc dictiones istas & casu & genere diversissimas salvis Grammaticorum præceptis conjungi posse adfirmas? Abi, hominum ignarissime, teque pædagogo cuidam in disciplinam trade, ut ptima grammatices elementa te doceat. Bona verba quæso! Voces quidem sæpius memoratæ nec genere, nec casu inter se differunt. Neque enim illud ἐςῶς hoc in loco est nominativus masculini, sed potius æque ac τὸ βδέλυγμα adculativus neutrius generis, positus pro ἐσηκός. Quippe Jones, (id quod e PASORIS, WELLERI, aliorumque istiusmodi Cl. Virorum libellis constat grammaticis,) π. inter duas collocatum vocales, maxime in præteritis in ηκᾶ tollunt, atque penultimam corripunt π mutando in α; in participiis vero deinceps Attici α & ο contrahunt in ω. Hinc est μεμῶς; μεμῶσι, μεμῶς, pro μεμηκός; μεμηκυῖα; μεμηκός, βεβῶς; βεβῶσι, βεβῶς, pro βεβηκός; βεβηκυῖα, βεβηκός. γεγῶς; γεγῶσι; γεγῶς, pro γεγηκός; γεγηκυῖα, γεγηκός. ἐςῶς; ἐςῶσι, ἐςῶς, pro ἐσηκός; ἐσηκυῖα, ἐσηκός. Ex istis, si recte rationem subduco, liquet aperte, dictionem ἐςῶς cum voce

voce βδέλυγμα salvis Grammaticorum legibus construi posse, adeoque *decretorium* illud *argumentum*, quod omnem OEDERO nostro exceptionem respuere videtur, plane nullum esse.

§. 6. Sed amplius instat Vir doctus, utque, voces ἐν τῷ ἁγίῳ ad antecedentia neutiquam esse referendas, evincat; *abominationem desolationis in loco sancto conspicuam fore*, a DANIELE, propheta, prædictum esse (y) negat. Idque non sine omni veritatis specie. Nusquam scilicet apud eundem disertis id ipsum legitur verbis. Non quidem nescio, hæc ejus verba: **בְּיָמָיו** **בְּיָמָיו** (z) **בְּיָמָיו** citare nonnullos, perinde ac si vates divinus per **בְּיָמָיו** *templum* designaret *Hierosolymitanum*. At enim non pensi habent sententiæ istius patroni, quod noster quoque OEDERUS recte observat, **בְּיָמָיו** hic non esse simpliciter & absolute positum; sed cum vocabulo **בְּיָמָיו** nexu arctissimo constructum. Quis vero crederet, per **בְּיָמָיו** *alam abominationum* seu *abominandam* innui templum DEO T.O.M. sacrum. Equidem FRID. ADOLPHUS LAMPIUS, cujus supra honorificam fecimus mentionem, illud, utpote foedissima, si eum audimus, idololatria inquinatum, (a) emphatice

(y) l. c. §. 5. p. 110. seq.

(z) Ex cap. IX. comm. XXVII.

(a) l. c. §. XXXIII. p. 1026.

tice *alam abominationum* vocari contendit. Sed frustra. Sub templo enim secundo, maxime, quum Christus in hoc terrarum orbe versaretur, Judæi non sibi solum sedulo cavebant, ne sanctissimam DEI domum cultu profanarent idololatrico; verum etiam, quominus ab aliis id fieret, manibus pedibusque obnixe omnia faciebant, id quod ex ævi istius historia nullo probari posset negotio, ni quidem istud jam antea plerisque notum esset & manifestum. Quod autem ad *mysticam*, de qua Cel. LAMPIUS (b) dicit, *idololatriam* attinet, a qua gentem Judaicam servatoris tempore non penitus fuisse immunem, ambabus largior: ea vero sanctitatem templi neutiquam temerare potuit; quippe quæ rectis aut pravis Judæorum de DEO opinionibus, eorumque probitate vel improbitate neque stabat, neque cadebat. Hinc quoque templum Hierosolymitanam titulo tam probroso nunquam dedecorarunt viri divinitus acti, nec eo quidem tempore, quò superstitione non tantum, sed & omni flagitiorum genere vel maxime contaminatus erat populus Judaicus. Certe vates divinus, de cujus verbis & pugna, etiam hoc ipso in capite, de quo sermo est, nunc מקדש *sanctuarium*, nunc הקדש *sanctum ipsum*; nusquam vero כנה שמיים *alam abominandam*, illud ad pel.

(b) l. c. §. XXXIV. p. 1027. sq.

pellitat. Et qua quæso ratione Vir eruditissimus sibi persuadere potest per דַּן דִּיכְרֵי אֱלֹהִים *alam* sive *rem abominandam* in loco DANIELIS allegato templum intelligi Hierosolymitanum, quod ex ipsius sententia (c) optimus humani generis servator istud exponens quasi, τόπος ἅγιος, *locum sanctum* dicit? Anne vero *locus sanctus & ala* seu *res abominanda* sunt unum idemque? Nonne toto inter se differunt cælo? Rebus igitur omnibus rite ponderatis, rectius omnino sentire mihi videntur, qui de *alis* sive *legionibus Romanorum* Judæis ob idololatriam eorum atque sævitiam vel maxime *abominandis*, istud דַּן דִּיכְרֵי אֱלֹהִים accipientes, verba DANIELIS superius allegata cum JUNIO ac TREMELLIO hunc in modum interpretantur: *atque legionibus abominandis præerit*, cæu summus militiæ dux, *vastator*, Titus scilicet Vespasianus, qui totam regionem Judaicam ferro & incendiis late vastavit, ejusque inprimis caput funditus evertit. Id saltem ex hæcenus dictis liquido adparet, non illud innuere memorata DANIELIS verba: *abominationem desolationis in loco sancto fore conspicuam*, adeoque nullum omnino restare locum, e quo, vatem divinum disertis id prædixisse verbis, ostendi queat. Quid igitur consilii? Hac scilicet ratione difficultas, quam nobis opponit OEDE-

(c) l. c. §. XXXVI. p. 1029.

OEDERUS noster non tollitur, sed potius augetur: & ille non sine causa ab iis, qui verba ἐξ αὐτοῦ ὡς τόπος αἰγίου ad antecedentia referunt, discessisse videtur. Sed salva res est. Quippe jam pridem excellentis doctrina Viri (d) observarunt, Christum ejusque legatos dicta veteris instrumenti allegantes versionem LXX. Senum, Judæis istius temporis, quibus lingua ebraica non amplius erat vernacula, valde familiarem, ob oculos ut plurimum habuisse. In eo quidem, de quo nunc controversitur loco, id factum esse, res ipsa docet. Quando enim carissimus Servator suos de signo instantis excidii Hierosolymorum commonefaciens: ἐπι, inquit, ἰδὴτε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ρηθὲν ὑμῶν Δαυὶδ | τὸ προφῆτα, ἐξ αὐτοῦ ἐν τόπῳ αἰγίου, ipsissima interpretum Alexandrinorum verba ex parte repetit, quippe qui Dan. IX: 27. iisdem fere verbis: καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται. Quamvis igitur hæc ita se habeant; minime tamen existimare debemus, omnino non prædixisse DA-

Class. VIII. Fasc. III. Bb NIE-

(d) JOAN. LIGHTFOOT *Horis Ebr. & Talmud. ad Luc. II. 36. p. m. 755. Edit. Lips. 1675.* WOLFG. FRANZIUS *de Interpret. Script. S. p. m. 31.* JOAN. HENR. MAJUS *Exam. Hist. Crit. N. T. Cap. XX. §. 4. p. m. 259. sqq. Ed. 1708.* IOAN. HENR. MICHAELIS *Dissertat. de Usu LXX. Interpretum in N. T. §. VI. & VII. p. 11. sqq. Ed. 1709. It. Dissertat. de Textu N. T. græco §. XXIX. p. 48. sq.*

NIELEM, prophetam, fore aliquando, ut devastatio abominanda seu Romanorum exercitus in loco conspiciatur sancto. Quid enim? Nonne loco citato agit ille de *παναλειθής* urbis ac templi Hierosolymitani, quod *Sanctum καὶ ἱερόν* dicebatur? Nonne disertis commate XXVI. denunciatur verbis: Christo seu Messia sublato populum principis venturum urbemque ac sanctuarium funditus eversum esse? Quid ergo? Numquis amplius dubitari potest, a DANIELE, propheta, devastationem abominandam in loco sancto seu prope moenia urbis Hierosolymitanæ quondam fore conspicuam, fuisse prædictum? Nolim credere. Enimvero necessum erat, ut ad moenia urbis accederet, ibique castra collocaret antea Romanorum exercitus, a Servatore per metonymiam effectus pro causa devastationis abominanda dictus, quam capere eandem ac solo æquare posset.

§. 7. His ita demonstratis venio tandem ad dubium ultimum, quod iis, qui voces *ἱεὺς ἐν τόπῳ ἁγίῳ* cum antecedentibus iungendas esse defendunt, movet vir doctus. Id ei suppeditat divus MARCUS, utpote qui (e) pro verbis *ἐν τόπῳ ἁγίῳ*, legit *ὅπου ἡ δαῖς*, ubi non oportet, sive non decet. Ita enim de Romanorum exercitu, (quem per τὸ βόλιον τῆς ἐρημώσεως innui, ex supra dictis manifeste constat,) exponere velle, non satis

ipſi

(e) Cap. XIII. comm. XIV.

ipsi commodum esse videtur & aptum eo, quod nullam adferri posse putat causam idoneam, quare nefas fuerit isti stare in loco sancto seu terra Judæorum. *Eum vero*, inquit, (f) *in terra Judaica consistere cur non oportuit? An, quod Judeos Christicidas, & toties rebelles impugnare, domareque Romanis fas non esset, a quibus nefarie defecerant Judei? Aut, quod DEUS perdi ac deleri populum scilicet suum, nequissimam gentem nollit?* Minime gentium. Nihil horum obstitit, quominus olim Romanorum copiis fas fuerit in regione gentis Judaicæ castra metari. Quam igitur ob rem id eis non licuit? Dicam TIBI, Vir Cl. si modo ignoras. Idolorum cultui quondam addicti erant Romani, gentium domini; unde in castris eorum aquilæ fulgebant & signa, Imperatorum aliorumque virorum principum in divos relatorum pictis distincta imaginibus ac simulacris, quæ milites ceu numina legionum Deosque bellorum adorabant, ac cultu prosequerantur religioso, id quod ex Suetonio, Tacito, aliisque auctoribus fide dignis egregie confirmat Vir summus, HUGO GROTIUS. (g) En TIBI, Vir Clarissime, causam, eamque genuinam, propter quam Romanorum exercitui olim minime fas fuit in terra Judaica, & quidem sub ipsis mœnibus urbis sanctæ

Bb 2

pon-

(f) l.c. §. 10. p. 125. seq.

(g) *Observat. ad Matth. XXIV. 15.*

ponere castra. Quippe nolebat omnium rerum præpotens DEUS, cui sacra erat tota Judæorum regio, ut in eadem imagines conspicerentur & simulacra, quibus pagani cultum exhibebant divinum. Inde (h) populo, quem sibi in peculium elegerat, terram patribus promissam occupaturo, injungebat, ut quâscunque in illa offenderet imagines atque idola, eas aut igne combureret, aut alia quavis ratione deferet. Id quoque non nesciebant Judæi, legis Mosaicæ tum temporis ad superstitionem usque observantes; qua de causa obstinate omnia faciebant, quominus imaginibus atque idolis pollueretur terra DEO sacrata. Certe quum Vitellius regi, Aretæ, bellum illaturus per Judæam exercitum ducere vellet, gentis primores, uti JOSEPHUS (i) refert, ei obviam facti fuere transitum deprecantes. *Ὁυ γὰρ αὐτῆς εἶναι πάτριον, ἀγέαντες, περιστῆναι εἰσάγειν εἰς αὐτὴν Φερομένας, πῶδας δ' εἶναι σημαίας ἑμικαιμένας.* neque enim patrios permittere ritus, in illam (Judæam) inferri imagines, cujasmodi in signis Romanorum militaribus permulta conspiciuntur.

§. 8. Hactenus plane opinor demonstravi, nullas esse, quas Vir doctus iis, qui voces *ἱερεῖς ἐν τόπῳ ἁγίῳ* ad antecedentia referunt, opponit difficultates. Restat, ut, quæ ipsius

rationi-

(h) Num. XXXIII. 52, Deut. VII. 25.

(i) Antiquitat. Judaic. Lib. XVIII. Cap. VII. p. 627.

rationibus obesse putem, quibusque de causis verba dicta cum proxime sequentibus ἀναγινώσκων vocetur, jungi nequeant, paucis exponam. Initio igitur id mihi valde displicet, quod ille dictionum intervalla earumque distinctionem turbat atque penitus immutat. Nempe non modo colon post vocem ἀγία citra ullius codicis auctoritatem tollit ac delet; verum quoque parenthesis, quæ juxta receptam lectionem a dictione ἀναγινώσκων initium sumit, a verbo ἰσως inchoat. Libere nimis atque audacter. Quis enim hanc ei dedit potestatem? Aut quæ nixus ratione tantum audet? Profecto licitum non modo, sed etiam necessarium esse nonnunquam, (si quidem gravior subest causa, & error librariorum dilucide ostendi queat,) ut ab usitata novi foederis interpunctione recedamus, viri rei criticæ consultissimi (k) sapienter decernunt: at probe simul monent iidem, caute admodum in hoc negotio versandum, nec sine urgente

Bb 3

ne-

- (k) BALTH. STOLBERGIUS de Barbarismis & Solæcismis N. T. Exercitat. VII. §. 20. 21. p. m. 340. IOAN. HENR. MAIUS l. c. Cap. XXXIII. §. 6. p. m. 482. it. Introduct. ad studium philol. crit. & exegot. Cap. III. p. m. 27. sq. IOAN. ALBERTUS FABRICIUS Biblioth. Græc. Lib. IV. Cap. 5. §. 21. p. 221. CHRISTOPH. AUG. HEUMANNUS Dissertat. in Joan. V. 20. annexa ipsius parergis crit. §. XV. it. Miscell. Lips. Tom. XII. Obj. CCXLV. p. 173. sq.

necessitate aliquid temere innovandum esse. Quænam vero, quæso te, quisquis hæc legis, in loco controverso nos urget necessitas, ut antiquam & huc usque receptam verborum Christi distinctionem immutemus? Plane nulla, id quod ex ante dicis, ni fallor, satis perspicue patet.

§. 9. Quenadmodum itaque, quam OEDERUS sæpe laudatus animo concepit sententiam, interstitia verborum atque distinctiones neutiquam admittunt; sic quoque usus istorum ac significatio eidem minime respondet. Equidem τὸ ἀναγινώσκων de lectione codicis sacri sæpius usurpari, quod ille (1) locis quibusdam in medium allatis probare annitur, nemo temere ibit inficias. Verum enim vero hæc neutiquam res est, de qua disputamus; id potius quæritur: utrum participium τὸ ἀναγινώσκων de lectoribus publicis Judæorum, qui quondam singulis Sabbathi diebus Moïsen atque prophetas populo prælegebant, quandoque dicatur. Vel unico Vir doctus id comprobet exemplo, & erit mihi magnus Apello.

§. 10. Scopus quoque & intentio dicentis OEDERO nostro adversatur. Optimo scilicet hominum Liberatori, (id quod ex tota orationis serie manifesto liquet,) hic neutiquam sermo est cum publicis Judæorum doctoribus, quorum opera in sacram

lit.

(1) l. c. §. 8. p. 123.

litterarum pandectis populo enarrandis ver-
satur; sed potius cum discipulis suis at-
que piis sectatoribus. Hosce, quid ipsis a-
gendum sit; si quidem imminentes Judæo-
rum genti calamitates extremas effugere ve-
lint, instruit; non vero istis, qua ratione
mandato munere rite fungantur, præ-
cipit.

§. 11. Ea præter divus MARCUS loco,
quem supra jam indicavi, pro verbis *ἐν τῷ
αἵματι*, legit *ἐν τῷ δα*, ubi non debet, seu ubi
non licet; quæ quidem cum ea, quam Cl.
OEDERUS amplectitur, sententia nulla
prorsus ratione conciliari possunt. Quid
igitur? his ne, quorum hoc olim proprium
munus erat, ut singulis sabbathi diebus co-
dicem sacrum populo exponerent Judaico,
nefas fuit atque illicitum in loco versari san-
cto, sui que officii partes ibidem explere?
Nemo sane id mihi persuadebit, quamvis
Cicerone ipso eloquentior foret. Probe hu-
jus argumenti vim atque robur pro eo, quo
pollet ingenii acumine, perspexit noster
OEDERUS. Hinc (m) ubi lectores Judaici
populi ignaros, stupidos, perversos, cæcos (cu-
jusmodi tum temporis fuisse plurimos, lu-
bens concedo,) intelligere se monuerat;
servatoris verba: *ἐν τῷ δα*, non aliter,
ac si sententia foret infinita sive potentialis,
interpretatur. Scilicet hoc cum dicere velle

contendit : *talem lectorem* , ignarum nempe , stupidum , perversum , cœcum , *stare in loco sancto* , *ubi non deberet* , i. e. a quo ipsum ob inscitiam juxta & impietatem procul abesse multum præstaret. Eo quidem pacto MARCUM in partes trahere studet Vir doctus ; Sed frustra omnem infumit operam. Neque enim DEI filius apud eundem : *ἐστὶς* , ait , *ὅπου ἔδῃ* , *stans ubi non deberet* , in *Conjunctivo* ; sed potius : *ἐστὶς ὅπου ἔδῃ* , *stans ubi non debet* , in *Indicativo* , ut adeo , sententiam esse *finitam* seu *certam* ; non vero *infinitam* , sive *potentialē* , cuius attento lectori statim in oculos incurrat.

§. 12. Denique hautquaquam cum proxime sequentibus , *ὁ ἀναγινωσκων νοεῖτο* , quæ est sententia Viri sæpius a nobis laudati ; sed potius cum antecedentibus , *τὸ βδελύγμα τῆς ἐρημώσεως* , jungendas esse voces *ἐστὶς ἐν τῷ ὄρει* , ex Luc. XXI: 20. ceu loco parallelo ; est oppido manifestum. Hic scilicet optimus salutis nostræ auctor de signo temporis , quo fugiendum esset ex urbe , suos commonescens : *ὅταν* , inquit , *ἴητε κυκλωμένην ὑπὸ σπυριτοπιδῶν τὴν Ἱερουσαλήμ, τότε κ.τ.λ.* quando *videritis urbem Hierosolymitanam exercitibus cinctam* , seu *quando videritis exercitum Romanorum urbem Hierosolymitanam obsidione cingentem* , tunc reliquæ. Nonne vero hoc idem est ; quod ille in eo dicit loco , de quo disputamus , ubi :

ὅταν

ὅταν, ait, ἴδῃτε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐστὶν
 τὸ πῶς αἰγίον, quando videritis devastationem ab-
 ominandam stantem ad seu juxta locum sanctum?
 Uti enim per τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, deva-
 stationem abominandam sive horrendam Roma-
 norum intelligi exercitum ipse CL. OEDE-
 RUS pro certo ponit; ita Hierosolymam
 urbem vocari sanctam, inter omnes, qui sacris
 in litteris non omnino sunt hospites, planissi-
 me constat. Ipso igitur LUCA interprete
 certo jam scimus, voces ἐστὶν τὸ πῶς αἰγίον
 neutiquam ad consequentia, ὁ ἀναγινώσκων
 νοοῖται; sed potius ad antecedentia, & qui-
 dem ad τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως,
 esse referendas; I. Q.

E. D.

*Christus Imperator, liber-
tatis auctor, ante delineatus Gala-
tis ob oculos, (in loco Gal. III: I.)
pie consideratus.*

à
*Jo. Christoph. HAREN-
BERGIO.*

ARGUMENTUM.

§. 1. προγεγενην, καὶ ὁφθαλμοῖς. §. 2. Μονα-
χα εμψάφεος eruenda indicantur. α) Figura ere hone-
sta est deprompta: β) Galatis debuit esse familiaris:
γ) res ipsa delineata, figuram exhibens, debuit esse
maxime inlustis & in oculos valdopere incidens: δ)
ad Christum debet quadrare cum pondere: ε) ad deli-
neationem quandam: ζ) ad sollicitationem blanditia-
tum & περὶ οὐδαι: §. 3. De demonstrationibus veterum
Mathematicorum per figuras scriptas. §. 4. Inde figura
non videtur deprompta α) quia Galata bellis, non
litteris, vacabant. β) quia docti tum plerique sole-
bant evangelio oblatrare. §. 5. An respiciatur ad
frontes litteratas servorum Græcorum ac Romanorum.
§. 6. Quod negatur. §. 7. Nec ad epistolam, ante
scriptam Galatis, respicitur, nec figuram a prescri-
pto scriptura alicujus desumptam. §. 8. Sed ad imagi-
nes in vexillis Romanorum, α) quia Galata in ar-
mis: β) Paulus istam figuram crebro inculcat. 9. γ)

Et quia cetera momenta huic expositioni apte conveniunt.

§. I.

Atentionem merentur Pauli verba, quibus nervose ac pio cum fervore in Galatas invehitur: *ο ανοητοι Γαλαται, πς υμας βλασκανε τα εληθαια μη πεθεσθαι; ος και οφθαλμους ιηου χριστος προσελαβη, εν υμιν επουρωμεθα.* O inconsiderati Galatæ, quis vos blanditiis velut fascino adlexit, quo minus veritate penitus persuadeamini; quibus ob oculus Iesus Christus ante delineatus est, qui pro vobis est cruci adfixus. Miratur jure, quod veritati non dent manus victas, nec de ea sint persuasissimi, nec eam sequantur & obedientia amplectantur, immo non vereantur, Judaizantes audire ac sequi pseudapostolos. Causam admirationis subdit eam, quod ante a sese Galatis genuina Christi doctrina sit clarissime exposita, Christusque eis vividissimo modo ob oculos positus & præscriptus. Ne vero Christi, & Judaizantium, voluntatem putarent optime simul posse consistere, ideo addit memoriam Christi in crucem sublatis, ut tacite innueret, hunc pro nobis maledictioni fuisse subiectum, ut jugum infinitum ceremoniarum tolleretur, cui non inerat *επαγγελια πνευμαλι* promissio spiritus animique, sed carnis, Christi nascituri Jo. I, 14. per carnem, victimas deglubendas, inspicendas, disc-

secundas, comburandas, *tamquam umbram* ejus, quod eventurum erat, *en o'min* est *וה*, ubi *ו* est *pro*, ut sæpius. Juvat in præsens ad Christum unice respicere *προγραφέντα καὶ οφθαλμοῖς Γαλαταῖς*, *prescriptum Galatis* *ante delineatum ob oculos*. Προγραφέν est 1) *ante scribere* Eph. III, 3. sed non hoc loco, quia ante hanc epistolam nullam Paulus dedit ad Galatas: 2) *proscribere* & *publicare* bona, quod huc itidem non quadrat: 3) *prescribere* & *conscribere simpliciter*, quod si proprie spectes, in Paulum non quadrat, qui indicat prædicationem Evangelii a se apud Galatas factam Gal. I, 6. 9. 11. non *scriptionem*: 4) *metaphorice ante delineare*, *indicare*, *significare*, quod huc adprime facit. *καὶ οφθαλμοῖς* est *ob oculos*, ut *καὶ οφθαλμοῖς πνι λειν* *ob oculos*, in faciem alicui dicere, tritissimo Græcismo.

§. 2. Si ad metaphora istius plenam evolutionem contendere animus est, momenta quædam sunt præmittenda. Respicitur indubie ad delineationem & significationem a re notissima, tunc equidem, petitam eamq; turpitudinis per sese expertem. Nam quis purissimam evangelii annunciationem cum relevissima & turpi conlaturus esset, vel cum ea ignota? Si respiceretur ad ritum Galatis non perspicuum & familiarem, ecquis, quæso, mentem Pauli, quæ intelligenda erat, intellexisset? Modus ille ritus, unde hæc pharasis decerpta est, debuit præterea maxi-

= esse inlustris, ponderosus & pellucidus, titus a re, quæ ob oculos statuebatur. Ad res illa ob oculos posita debuit esse apta. Christum delineandum, ut adfuerit similitudo & comparatio accurata. Res illa etiam tandem debuit involvere delineationem & significationem, ob vocem πορραφειν adduntur sollicitatio per blanditias & παθειν suasione dare locum, obtemperare, quæ ob coherentiam simul sunt respicienda, quantum fieri potest, ut oratio sit lucida, sibi constans & apta.

§. 3. Occurrunt heic animo indaganti varia Veterum indicia, variique modi rem quandam ob oculos ponendi. Tritissimus est modus Veterum Mathematicorum & Doctorum, quo res alioquin obscuras figuris delineabant & demonstrabant. Arithmetica & Geometria ἀπδειξις ἐναγών ἐκκείτο ἐν ἀμβλαῖς ποιούμενῃ καὶ διδασκῶν παντὶ σχηματῷ, ἵνα διὰ γεγραμμάτων Pythagoras, teste Jamblichō de vita Pythagoræ c. V. (a) i. e. demonstrationes instillare tentabat, in abaco faciens & docens omnem figuram, quod est per scripturam. Idem testantur Aristotelis figuræ ad syllogismum exprimendum adhibitæ, Euclidis, Archimedis, Hieronis, aliorumque libri Veteres. Debemus industriæ Caroli du Fresne, Domini du Cange, Syllogem notarum antiquarum, quam Glossario suo ad Scriptores

ptores mediæ & infimæ Græcitatibus adjecit, & in ea conlectionem notarum, (b) quibus priscei Mathematici utebantur in designandis Planetis signisque Zodiaci, earumque non tantum vulgarium, sed & minus tritarum, quibus Astronomorum pleni sunt scripti præsertim Codices. Inde adfulget dictis meis lux uberrima. De figuris Astronomicis Plinius: (c) *Adjuvat rerum ordo, descripto circulo, qui signifer vocatur in XII. animalium effigies; & per illos solis cursu congruens tot seculis ratio.* Ope figurarum ac numerorum primus Græcorum omnium Thales Milefius Olympiadis XLVIII. anno quarto, prædicto solis defectu claruit, qui sub Astyge rege factus est. Inde utriusque sideris, solis lunæque, cursum & defectus in sexcentos annos præcinnit Hipparchus. (d) Mos iste mundum describendi per figuras est usitatissimus. Homerus refert in Achyllis clypeo *κοσμομυμηνα* esse insculptum. (e) In Osymanduz, regis Aegyptii, monumento aureus erat circulus 365. cubitorum ambitu, crassitie cubitali, inscriptique & divisi erant in singulos cubi-

(b) De Notis Astronomicis, Chymicis, iatricis aliisque agit concise, sed docte D. Bernard de Montfaucon *Paleographia Græca* L. V. c. 6. p. 373. sq.

(c) H. N. L. I. c. 4. Conf. Claudian. de *Consulatu Mallii Theodori* v. 274. 275.

(d) l. c. c. 12.

(e) *Iliad.* II, v. 478. sq.

bitos anni dies, cum notatione ortus & casus stellarum naturalis & significatio-
 m, quas Aegyptii Astrologi ab illis effici-
 cent. Hic circulus a Cambyse & Persis
 ripiebatur, quando in ejus potestatem
 Aegyptus perveniebat. (f) Sphaeram pri-
 as composuit Atlas, testibus Diodoro (g)
 Plinio, (h) vel Musaeus. (i) Obliquita-
 m circuli signiferi intellexisse, hoc est, fo-
 aperuisse Anaximander Milesius traditur,
 ym. LVIII. (k) Signa, teste eodem Pli-
 o l. c., in eo adjunxit Cleostratus & pri-
 um arietis ac sagittarii. Alii porro alias
 cogitarunt figuras, quibus coelum ob ocu-
 proposuerunt, (l) donec Veteres tan-
 m ad eam peritiam ope figurarum perve-
 runt, quam ostendunt Hyginus Manilius,
 atus, alii. Similiter Graeci, Aegyptii ac
 tini composuerunt tabulas Geographicas
 pictos edidicerunt mundos. (m) Taceo
 eroglyphicas litteras, (n) quibus Aegyptii
 arca-

(f) Diodorus Siculus L. I. c. 49.

L. III.

H. N. L. II. c. 8.

(g) Laertius in *Proemio*.

Plin. l. c. c. 8.

(h) Vid. Jo. Albert. Fabricius *Biblioth. Gr.* L. IV. c.

4. §. 16. p. 456. sq. & ex eo Jac. Frid. Reimannus

in *Idea Systematis antiquitatis litterariae* Sect. V. n.

XXVI. p. 372. sq.

(i) Fabricius l. c. c. 2. §. 2. §. 10. p. 38. in notis.

(k) Tas. L. V. Hist. p. 617. 618.

arcanas veritates involvebant, quod institutum Salomon in templo, Pythagoras alique videntur æmulati.

§. IV. At præsto sunt, quæ obstant, quominus verisimile fiat, Paulum ad figuras istas, quibus inconspicua oculis clare proponuntur, respexisse seu adluisse. Nam Galatarum mentes bellicosæ ac feroces ad tantam rerum mathematicarum peritiam ac effigiationem (o) non adspirare solebant. Gallorum philosophi, seu Theologi, Druides dicti erant potius aruspicinæ ac victimarum spectatores, quam tabularum cœlestium vel terrestrium. Nec enixe mihi scrutanti occurrit locus, unde eruditionem Mathematicam, figuris declaratam, eis adtribuere liceat. Strabo potius de Gallis commemorat, (p) eos Martis studio & animorum ardere impetu, conferendæ pugnæ alacritate impigros, alioqui simplices esse. Quare Galatas, (q) Gallorum progeniem, eodem Martis furore tinctos fuisse, suspicor, & de eo certiores nos reddunt monumenta litterarum. Pontici

(o) Er. Schmidius h. l. *Christus ante-depictus*, quæ a pictura. Sed ex sequenti ratione versio illa est infirma.

(p) L. IV. pag. 355. T. I. ed. Jansson. Amstelod. 1652. 8.

(q) Hi Ἀσσηται, indocti, Paphlagonum successores & vicini, illiterati. conf. Ez. Spanheim. in *Notis ad Callimachum* p. 440.

ci. vicini a Mathematicis figuris non abhor-
bant, Billari enim sphaera, Sinopensium
ecus, a Lucullo ablata (r) & Sidenenses Ma-
ematici, Demetrius Rhateni & Dionysio-
rus eodem nomine quo Hicenes geometra,
) id satis loquuntur. Galatarum vero o-
ne studium erat effusum in bella. Nam
que reges Orientis sine mercenario Gallorum
ercitu ulla bella gesserunt, neque pulsī regno ad-
ios quam ad Gallos confugerunt. Tantis terror
at Gallici nominis, siue armorum invicta felici-
is, ut aliter neque majestatem suam tutam neque
missam recuperare se posse sine Gallica virtute ar-
trarentur. (t) Consul Romanus ideo olim
ilites contra Gallogræcos euntes ita adlo-
utus est: Non me (u) præterit milites, omni-
n, quæ Asiam colunt, gentium, Gallos fama
lli præstare. Inter mitissimum genus hominum fe-
x natio pervagata bello prope orbem terrarum,
dem cepit, procera corpora, promissa & ru-
late comæ, vasta scuta, prælongi gladii: ad hoc
antus incuntium prælium, & ululatus & tripu-
ta, & quatientium scuta in patrium morem hor-
endus armorum crepitus: omnia de industria com-
posita ad terrorem. Licet vero tum a Roma-
is fuerint aliquoties victi ac fugati, (x) ni-
Class.VIII. Fasc.III. Cc hilo

) Strabo L. XII. p. 179. T. II.

) l. c. p. 182.

) Justinus L. XXV. c. 2.

) Livius Decad. IV. L. VIII. p. 396, Basil. 1554. 3.

) Florus L. II. c. II.

hilo tamen secius virtuti bellicæ continentes se manciparunt. Pars Galatiæ, Pontica Comana, floruit proventu Moaphernis, qui Luculli nutu regnum Comanum evertit, & castella ad defectionem perduxit. (y) Archelaus, quem Pompejus, Luculli in Asia successor, sacerdotio Comano & servis sacris, qui erant 6000. præfecerat, bellum Parthicum cum Gabinio Syriæ præside suscipere avebat, & cum senatus bellum illud non decrevisset, trajecit in Aegyptum, ibique loco fugientis Ptolemæi sex menses regnavit, quod imperium armis tutaturus, a Gabinio in prælio interemtus est. (z) Quid Adiatorigem commemorem, quem ferociter refragatum Augustus cum uxore & filiis triumphatum, ne quid in posterum formidinis excitaret, interemit? (a) Quid enumerem virtutem feminarum Galaticarum? Oreigontis regis uxor a centurione stuprum passa, custodiam evasit revulsumque militis caput ad maritum suum retulit? (b) Cæsaris ævo Deiotarus Asiæ minoris partem Armeniamque minorem tenebat administrandam, qui Galaticas duas legiones ad Cæsarem Alexandrinos oppugnantem misit equitesque centum, quos disciplina atque arma.

(y) Strabo L. XII. p. 198. T. II.

(z) l. c. p. 199.

(a) l. c. p. 200.

(b) Florus l. c.

tura Romana complures annus consti-
habebat. (c) Nec id mirum est, si re-
mus, Galatas Bellonam, fano ac sa-
otio Comano inlustrem, belli Deam
isse, & ne quid muliebre ipsis videre-
sacerdotes illos voluisse exsectos, (d)
esta Deæ duo, *exitus* dixisse, quasi in
honoriam educationis militum, quæ quovis
o in calidioribus regionibus interrum-
da est fervente æstate, & deinde resu-
da. Amyntas ultimus fuit Galatarum
quo defuncto eos Augustus in provinciam
git, (e) anno urbis conditæ 729. annis
XV. ante epistolam ad Galatas scriptam,
v. c. 749. Christus est natus, & , inclusis
bus annis ab Epocha Vulgari exsulanti-
, Paulus ad Galatas scripsit a: Aeræ
g. 53. quod alibi curatius exponam.
posthac Gallogræci illico facti sunt mu-
es, blenni ac fungi. ἡ Γαλατία μετὰ τῆς
κρονίας Ῥωμαίων ἀρχόντων ἐρχε : *Galatia cum*
monia Romanum habere præfectum cepit. (f)
llorum præfectorum erat, sibi continuo

Cc 2

a Par-

Hirtius de *Bell. Alex.* c. 34.

Conf. Strabo L. XII. p. 200. 197. &c. Valerius
Iacchus L. VII. v. 636. Hirtius de *bello Alexandrino*
66. Dio Cassius L. XXXV. p. 5. Pausanias in *La-*
nicis p. 249.

Dio Cassius L. LIII. p. 514. edit. Hanov. 1606,
l.

Dio l. c.

a Parthis metuere & Sauromatis. Illorum rex Bardanes, Pauli ætate, Romanis grave minabatur bellum, tentassetque, ni sui eum cecidissent. (g) Horum reges a Romanis dati sub Claudio, a suis, Bosphoranis scilicet seu Sauromatis, expellebantur. conf. Dio Cassius L. LX. p. 670. Tacitus L. XII. Ann. e. 15. Non est consuetudini gentium conforme, fortitudinis patriæ avitæque semina intra septuaginta annos exuere, eandemque simul venerari Bellonam. Polybius de suo tempore Hist. L. II. c. 23. *Romanorum animis terror pristinus nominis Gallici adhuc infidet.* Et c. 35. *Metus Gallorum non solum majorum temporibus, sed memoria etiam nostra Græcos sæpius sollicitos habuit.* Monere hæc fusius visum fuit, tam ut Galatis sublimiora studia dene-garem rectius, quia inter arma silent Musæ, quam ad viam in secuturis momentis veræ expositioni sternendam. Nam insulsum plane fuisset, a re ignota, vel paucissimis cognita orationis lumina mutuari. Judæi docti, quales Ancyris vel in Gallo-Græcia tum existisse non omnino infitior, non solebant Mathematicis penetralibus sese immergere, sed Platonis sectam secuti (h) ritibus suis servandis erant impense dediti. Adde

(g) Josephus. Ant. XX, c. 2. Tacitus Annal. L. XI. c. 8.

(h) Patet hoc ex Philone & amore Platonis, quem Judæi secum consensire nugabantur.

de quod nulli magis quam potentiores & cōtiores evangelio repugnaverint, tum obhibitionem utrisque communem (i) tum teporem in interno pietatis cultu. Hoc certum, (k) summa eruditio proximus est adus ad Atheismum. Hic est acerrimus eruditio hostis, cum quo quotidie consistendum. Hoc quoque valet de philosophia seu pansophia secularia, quæ ambitionem & contentionem cognit, & quam tunc omnes in ore & amothabebant. Interim scientia vera est via revelationem & Deum. Ex hisce coniecti posse putō, quare eruditiores oblatraverint evangelio, & cur Paulus ad eos, si forte unus & alter inter Galatas exstitit, non respexerit, præcipue quum ab omnibus secluerit intelligi. Ad Ezechielis Tay abluolim putavi, quod utique fuit crucime, (l) nisi hæc eadem obstitisset.

5. Sunt quidam in ea sententia, quod Paulus ad scripturas & stigmata in frontibus servorum gentilium respexerit. Id quidem argari nequit, servorum multitudine & sarrum & profanorum laborasse Galatiam.

Cc 3

At

Utraque in Hadriano conjuncta, rideados dedit festus.

Verba sunt B. G. Struvii ex *Introductione in notitiam litterariae* c. 9. §. 41. p. 481.

Montfaucon in *Palaographia Græca* L. II. c. I. p. 19. sqq.

At servorum omnium frontes promiscue non signabantur, sed scelere insignium. Deinde symbolum servitutis plane a libertate evangelica abludere videtur, quæ est immunitas a servitute peccati & eerimoniarum Judaicarum. Servi in fronte signati dicebantur *litterati* (m) id est, *litteris inscripti*. (n) Hæc erat pœna calumniæ (o) vel nota malignæ fugæ & criminis (p) in servos Romanos & Græcos, & delictum quorundam barbarorum. (q) *Longam litteram faciebant* servi, in furcam suspensi vel crucem. Omnia enim dura in servos expromebantur. Illi feriebantur palma compressa & porrecta promiscue in malam pugnisque cædebantur. (r) Sophocles de captivis (qui erant servi) in *Ajace flagellante* v. 300. 301.

- - - τῆς δε δίσκου

Ηχιζεῖς ὡς φῶτος - - -

- - - *Alias* (pecudes) *deu captivos*

Flagris cædebat, conf. v. 65. 110. 111.

Ari.

(m) Plautus *Casina* A&. II. sc. 6. v. 49.

(n) Ut idem vocem explicat in *Rudente* A&. IV. sc. 4. v. 112. sq.

(o) Cicero pro Roseio Amerino n. 57. Gothofredus in l. ff. ad Turpilianum, Rosinus *Antiqu. Rom.* L. IX. c. 25.

(p) Idem Rosinus l. c. L. I. c. 20. p. 174.

(q) Herod. L. V. p. m. 144. Cicero offic. L. II. n. 25. S. Empiricus L. III.

(r) Plautus *Casina* l. c. v. 73. sq.

ristophanes: (s)

Οἶον σε δεῖσαι τῷ ξύλῳ

ἢ βυρεῖν σε θρανευσεῖται - -

Solum adligabo te ligno i. e. cruci (t) - -

Cutis tua dilatabitur.

ervus servo minatur poenas apud Plau-
am: (u)

O carnificum cribrum, quod credo fore: (te)

Ita te perforabunt patibulatum per vias.

Stimulis, si hac reveniat servus.

e eadem poena alibi (x) idem:

At ego te pendentem fodiam stimulis triginta dies.

um ejusmodi servo in patibulum raptο,
ntea pugnis caeso, & a carnifice misere ve-
ato se confert Paulus 2. Cor. XII: 7. Hac
piter.

§. 6. Non reor, a servili vel barbara αλ' *αλμυς*
inustione heic translationem esse
cessitam. Namque illa compunctio, raso
) vel inustio velut inhumana, Numini
Cc 4 displi-

) In *ππιουσι* p. m. 292.

) Ute 1. Pet. II: 24.

) In *Mosellaria* Añ. I. sc. 1. v. 92. sq.

) In *Menachmis* Añ. V. sc. 5. v. 48. conf. Rosinus

in *Antiqq. Romanis* L. IX. c. 31. p. 1500. sq.

) Conf. Spencerus in *Legibus Ebraeorum ritualibus*
L. II. c. 25. p. 429. sq.

displicet, quare eam detestatur per Moſen.
 (z) Inſcriptio illa litterata plerumque domi-
 ni nomen præſerebat, ne auſugerent,
 vel, ſtaufugiſſent, facile poſſent dignoſci &
 vindicari mancipia. (a) At libertatis & ma-
 numiſſionis ſymbolum in redemptos & li-
 bertati adſcriptos Chriſtianos quadrat. Im-
 primis memorabile eſt, quod Paulus Moſai-
 zantium conatus κατὰ δουλῶσιν vocet, condi-
 tionem vero genuinam Chriſtianorum ad-
 pellet ελευθερία ἣν ἐχομεν ἐν χρεῖω Ἰησοῦ. (b)
 Judæi nil differebant à ſervis, quippe ii erant
 ὑπὸ ἐπιτροπῇ καὶ οἰκονομίᾳ ἀλλοτρίᾳ τοῦ προθέσμιος
 τοῦ πατρὸς, & ὑπὸ τῇ φοιτικῇ κοσμοῦ δεδουλευμένοι;
 (c) Gentiles vero εδουλεύσαντο τοῖς μὴ φύσει καὶ
 θεοῖς, ſerviebant Diis ex conſtitutione huma-
 na, non natura, talibus. (d) Moſaizantes Ga-
 latas ſubigere tentabant; ut ſervilem Judæi-
 cam conditionem ſimul cum Chriſtianismo
 recipere, & redirent ad umbras, quibus
 denuo ſervos ſeſe addicerent. (e) Ex quo
 factum eſt, ut Paulus omnes vires conten-
 dat ad excutiendam illam ſervitutem, quam
 Chri-

(z) Levit. XIX: 28.

(a) Vid. Hadrianus Turnæbus in *Adverſariis* L. XIV.
 c. 12. Cœlius Rhodiginus *Antiquitatum* L. IV. c. 3.
 Lipſius *Electorum* L. II. c. 15.

(b) Gal. II: 4.

(c) Gal. IV: 1. 2. 3.

(d) v. 8.

(e) v. 9.

Christus pretio interposito sustulerat, id-
ue inde deducit: (e) quod simus filii & he-
redes Dei per Christum: (f) β) quod simus
non ancillæ filii, sed liberæ. (g) Libertatem
ubique inculcat Paulus, servitutem damnat.
Conf. V. 1. 13. Namque ad manumissionem
conditio Christianorum quadrat, non ad ser-
vitutem, id quod clarius patebit, si olim ri-
us manumissionis apud Romanos & Græ-
cos usitata cum nostræ libertatis ratione com-
paraverimus, quod fiet alias.

§. 7. Nec respicit Paulus ad scriptam an-
ticipatam Galatis epistolam, quia dixerat & annun-
ciaverat tantum eis olim evangelium Gal. I:
IV: 13. 14. & de pluribus ad Galatas Pauli
scriptis tacet omnis antiquitas. Quare etiam
non existimatur adlusio esse facta ad incisas
etque leges, quas variis variæ materiæ
fixit ac insculpsit gentium antiquarum in-
scriptura. (h) Dio Cassius de Claudio (i)
ἐκκεῖναι φησὶ, ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς (λόγους
καὶ τῆς Τιβερίας) ἐγγεγρασθῆναι, satis esse di-
ctum, in columnis illas (orationes Apostoli &
Tiberii) incidi. Præterea tabulæ & columnæ
et, legibus & sermonibus sapientissimis in-
scriptæ, non erant ubique ante oculos po-
sitæ, sed reconditæ, ut Mosaicæ, X. & XII.
C c 5 tabu-

v. 7.

v. 31.

Conf. J. C. Wichmanshausen in *Diff. de Tabulis
pædagogicis prioribus Sæc. I.*

LX. p. 671.

tabulæ & leges jussu Caligulæ insculptæ, quæ ab oculis erant remotissimæ, quippe in sublime in fixæ. Pergamus igitur ad ritum, cui omnia momenta sua sponte & apte conveniunt.

§. 8. Quod si fecerimus, oculis Galatarum perspicue opposita deprehendimus vexilla militaria, & imagines Augustorum vel Imperatorum in eis. *Vexilla Romanorum*, Galatis quotidie obvia & cognitissima, erant vel legionum, vel manipulorum & cohortium. Aquila legionum erat signum. De ea Plinius: (k) *Romanis eam legionibus. (Marius in secundo consulatu suo proprie dicavit. Erat & antea prima cum quatuor aliis, lupis, minotauris (tauris,) equis, apris, qui singulos ordines anteceperant. Paucis ante annis sola in acie portari coeperat, reliquæ in castris relinquebantur. Marius in totum ea abdicavit. Ex eo notatum, non fere apud legiones unquam hibernatum esse in castris, ubi aquilarum non sit jugum. Illæ insistebant summæ hastæ ex auro vel ex argento, & fulmen sæpe unguibus tenebat, quasi jaculatorum, pinnas extendenti similis, ut ex nummis constat. Dio Cassius: (l) ὁ αὐτὸς ἀνέμαρτον*

*τοῦ ἐν τοῖς μικροῖς καὶ ἐν αὐτῇ αὐτῷ χεῖρας εὐδρυταί, καθίσταται τε ἐν πρὸς τοῖς ἐκ τῆς κατω-
λογῆς στρατοπέδοις, καὶ ὑδάμοσι ἐκ τῶν χειμαδίων, πλὴν οὐκ ἐν συμπασι ὁ στρατὸς ἐξιοί, κινεῖται. καὶ*

(k) L. X. c. 4. H. N.

(l) L. XL. p. 123. sq.

εις αηρης επι δρεσται μακρὰ ἐς ὄξυ τὴν συ-
 απηγμένην, ὥστε καὶ ἐς τὸ δαπτεδὸν καταπίγνυ-
 φερεται.) τῶν ἐν τῶν αἰώνων ἐς ἀκὴθελῆστ τὸν
 αὐτὴν τῷ συνδιαβίῃ, ἀλλὰ ἐν τῇ γῇ ἐνέχει,
 ἐρ ἐμπυκνῶς. πρὶν δὲ πολλοὶ περιφαντεῖ βίῃ
 ὡς ἀποσπασαν. καὶ ὁ μὲν καὶ ἀκὼν ἐπηκολυβή-
 σθημιον δὲ π τὴν μεγαλοὶ τοῖς ἰσοῖς τοῖς αἰώνων,
 φοινικὰ γραμματα ἐπ' αὐτῆς πρὸ δηλώσιν τῆ
 αὐτῆ καὶ τῆ γρατῆ καὶ τῆ αὐτοκράτορος
 ὡν, ἐς τὸν ποταμὸν ἀπὸ τῆς γεφυρᾶς πελ-
 τεῖν ἐνεπέσῃ. *Aquila dicta (exigua quædam
 acelli effigies, inque ea aurea aquila est con-
 sta: constituitur autem in omnibus legionibus
 anis: neque prius bibernaculis effertur, quam
 persus exercitus egrediatur. Eam aquilam
 e sublimi impositam unus vir portat, cujus ha-
 pars infima in acutam cuspidem definit, ut in
 m desigi possit. Hujusmodi ex aquilis una
 it cum Crasso Euphraten transire, sed perinde
 i terre adnata esset; ita infixæ basit, donec tan-
 a multis circumstantibus vi evulsa fuit, invi-
 ue comitata est suos. Vexillum præterea
 addam ex eorum numero, quæ magna velo-
 que similia sunt, inscriptum puniceis litteris,
 notitiam exercitus imperatorisque faciendam,
 ersum, a ponte in flumen decidit. Idem in
 odigiis S. Pompeji, prælium Mundense
 egressis: (m) οἱ δὲ δὴ αἰετὶ τὴν γρατῆ καὶ τῆ
 αὐτῆς τῇ πλεονεξίᾳ σφισσάντες καὶ τῆς κεραυνῆς, ὡς
 τοῖς πρὶν αὐτῶν πρὶν χρυσοῦς ἐφερον, ἐκβα-
 λον-*

λοιπῶν, ἐκείνῳ τε το κακὸν ἀντικρὺς ἐνεσκηπτόν, καὶ
αὐτοὶ περὶ τὸν Κασσῆρα ἀπεπύλοντο. *Verum aquile exercitus Pompejani, alas suas concurrentes, fulmina- que, quæ aurea nonnullæ pedibus gestabant, projicientes, Pompejo exitium palam abnuntia- bant ipsæque ad Cæsarem (vento ferente) avolabant. Sacellum illud erat ad prætorium locus in castris; ærarium seu templum Saturni Romæ. (n) Dionysius Halicarnass.: Hæc locutus, juratusque, se legibus animadversurum in detrectantes imperium, signa templis proferri, iussit. Manipulorum signum olim fuerat manipulus fœni straminisque, (o) at, agresti more mox cessante, hastæ apici transversum ligneolum, in modum crucis infigebatur. Infra crucem in numis & lapidibus orbiculi quidam vel clypeoli hastæ adnexi adparent, qui ex argento vel auro imagines primum Deorum, deinde & Imperatorum atque ducum, præferebant. Isidorus magnopere errat, dum exordia horum orbiculorum Augusto tribuit; (p) Pilam in signa constituisse fertur Augustus, propter nationes sibi in cuncto orbe subiectas, ut malis figuram orbis ostenderet. Sed pilæ illæ seu orbiculi conspiciuntur in numis Romanis ante principatum. Id tamen novum est, Augusti ima-*

(n) J. Lipsius de *Militia Romana*. L. IV. Dial. V. p. 166. 167.

(o) *Antiqu. Rom.* L. X. c. 21. p. m. 616.

(p) Ovid. *Fast.* L. III. v. 115. sq.

inem fuisse inditam & pepulisse Deos.
Tacitus : (r) *Tua, dive Auguſte, cœlo re-
mens, tua, pater Druſe, imago: Sucto-
de Tiberio : (s) Quædam munera Syria-
regionibus largitus eſt, quod ſole nuſſam Seia-
naginem inter ſigna coluiſſent. Color argen-
s, rarius aureus, perſpicuitatem & ful-
em imaginum illarum mirifice circumſu-*

Plinius : (t) *Color argento clarior eſt, ma-
ne diei ſimilis : & ideo militaribus ſignis ſa-
rior, quoniam is longius fulget. Haſtæ
per erant argentatæ, vexilla tamen inter-
n etiam aurea, ut ex Arriani Diſſertat. E-
eti docet Lipſius. Vexillis porro nomi-
ducum bellicorum erant inſcripta. Suſ-
at unum alterumque locum indicaffe, ne
e deſtituamur. Tacitus : (u) *Quid reli-
m niſi ut caperent ferrum ? & quorum imagi-
pro vexillis ſecuti forent, duces imperatores-
deligerent ? Suetonius : (x) Aſſenſere cuncti**

NO-

L. XX. c. 7.

Ueberius id oſtendi in Progr. 1721. 4. de *Pomii cru-
igeri Imperialiſ Originis & ſatis præcipuis*, quod 1724.
Vitembergæ recudi fecit, ut ex Novelliſ litt. Lipſ.
1723. p. 1021. liquet, A. F. de Zanthier, meus
quondam diſcipulus, præfixo ſuo nomine, quod
pſi non invideo, dolens interim, Sphalmata eſſe
etenta & auſta, nihilque novi, quod rem ſpectaret
pſam, fuiſſe adjectum.

Annal. L. I. c. 43.

Cap. 48.

H. N. L. XXXIII. c. 12.

l. c. p. 168.

nomenque ejus vexillis omnibus sine mora inscripserunt. (y) Ob illa heroum ducumque nomina & imperia veneranda, civilis quædam adoratio Romanis militibus ingerebatur. Suetonius: (z) *Artabanus transgressus Euphratem, aquilas & signa Romana Cesarumque imagines adoravit.* Claudianus de ipso Arcadio, Imperatore Christiano: (a) *Augustus veneranda prior vexilla salutat.* Germanicus, contra Cheruscos prælians, exclamabat ad milites Romanos: (b) *Irent, sequerentur Romanas aves, propria legionum numina.* De aquilis equidem ista perhibentur. At idem vexillorum enitebat honos. Idem Tacitus alibi: (c) *Agmina legionum fletere fulgentibus aquilis, signisque & simulacris, Deum in modum templi. Medio tribunali sedem curulem & sedes effigiem Neronis sustinebat.* Modum hæc plerosque Imperatores excessisse, & honores plusquam humanos non respuisse, verissimum est, nam, ut aliquando honores divinos recipere noluerunt, (d) id tamen rarissime factum est. Namque Roma (e) & Augusti, con-

(y) L. V. *Annal.* c. 4.

(z) In *Vespasiano* c. 6.

(a) Conf. Lipsius l. c. Dempsterus in *Paralipomenis* ad Rosini L. X. p. 1717. sq. Lipsius in *Notis ad Tacitum* p. 506. 507. qui hæc fufe.

(b) In *Caligula* c. 14.

(c) L. II. in *Rufinum* p. 59. Ed. Plantin. 1561. 12.

(d) L. II. *Ann.* Tacit. c. 18.

(e) *Annal.* L. XV. p. 357 ed. Lips. qui videatur in *Notis* p. 407-409.

conjunctim primo ad leniendam invidiam
(f) postea hi separatim templa, sacerdo-
tes, divinitatisque honores usurparunt.
Globus ille seu malum in vexillis manipulo-
rum Romanorum fastum, quo imperium
orbis terrarum complexi erant, indicabat
abunde, unde solerter retinuerunt in more
& amore illud symbolum. P. Jobertus id
apte exprimit; (g) *Un globe pour marquer,
qu'ils sont les Maîtres du monde. Ce globe est
quelquefois surmonté par une victoire ailée, qui
présente une Couronne, afin de faire connoître, que
c'est à sa faveur le Prince doit l'Empire du monde.*
Vexillorum adhæc majestas inde etiam am-
plificabatur, quod per illa juraretur invio-
late. Ut omittam Livii aliorumque loca, id
solum clare testantia, Tertulliani elegantissi-
mum facit documentum, quod geminum
mundi usum. Religio (h) ait ille, *tota castrensis Ro-
manorum signa jurat, signa veneratur, signa omni-
us Diis præponit, omnes illi imaginum suggestus
signes monilia crucium sunt, spara vexillorum
cantabrorum, scy'i crucium sunt. Laudo di-
centiam, qua soletis nudas & incultas cruces
consecrare.* Imaginarii dicebantur vel Ima-
niferi, qui imagines imperatoris, vexilla
ta, portabant, ut ex Vegetio docuit Lipsi-
us.

) Conf. Tacitus Ann. L. IV. c. 37.

) Vellejus L. I. p. 18. ed. Lips. Liv. L. XLIII. c. 6. Tac.
L. III. c. 63. Annal.

) Lipsius in Notis ad Tacitum p. 208.

us. Restarent equidem discipienda cohortium signa, nisi dracones illorum essent infra Pauli ætatem. Non infitior tamen, apud Tacitum, Livium & Cæsarem occurrere loca, quæ signa cohortibus tribuere videntur. Rosinus ea admisit: Lipsius solide dubitavit, & verosimilius statuit, vexilla ac signa manipulorum intelligi, qui fecerint scilicet Cohortem. (i) Siquis figuram distinguat istius vexilli ex ævi Augustei numis, lapidibus ac scriptis adtulisset, quod nemo fecit, nec, opinor, præstabit, non laboraremus. Quare tandem ad rem ipsam veniamus, &, omissa æquila, ad vexilla respiciamus manipulorum. Quod si fecerimus, Pauli dictio erit nitidissima cogitatu, sensu ornaticissima, coherrentia singulorum verborum uberrima. Vexilla ejusmodi cognitissima erant Galatis, bellicosæ antea nationibus, quibus jam milites Romani fere quotidie ante oculos erant, & qui inde ab Augusto in morem Romanum in hoc genere Martis transierant, ut ex §. IV. constat. Quoniam quoque Paulus *hominem Christianum instar militis* crebro repræsentat, (k) & vitam in modum militiæ depingit, atque vitam æternam cum præmio bellico confert, corona scilicet; ideo propter notio ejusmodi symboli-

(i) Dans la Science des Médailles p. 209.

(k) Apolog. c. 16.

polica, si cetera momenta conspirent, evolutione est dignissima.

§. 9. Dux summus, ejus ad nutum militibus Christianis vivendum est, censendus et almus sospitator, qui nobiscum est ad exitum sæculi, & summam fidem ac integerrimum exemplum in devincendo Satana præstitit. Imaginiferi ejusdem sunt Apostoli, Pastores & Doctores, non in super habendi, sed negligentius tractandi ob eum, quem præferunt & demonstrant, Christum. Nos item omnes sumus milites & commilitones, mutua fide læti, mutuo amore flantes, eundem scopum anhelantes, simul consistentes, ad nutum ducis intenti & parati. O miseros illos, qui vexillum, Christum, deserunt & ante victoriam torpent! Exitum prælii militibus est perseverantia, & honesta mors turpi fugæ præponitur. Væ illis, qui respiciunt & cum Dema lucam pertenuemque voluptatis mundæ crucem suo amore dignantur. Nemo salvus & corolla dignandus, nisi qui constantiam extremam ostenderit. Et quid æquius quam sacramentum militare, nomen Christi, crucem acti, continuo venerari, quo vexillum tam sacrum sumus jurato obedi & devincti? Qui vexilla derelinquunt vel hosti ignominiose prodebant vel debebant; quavis ignominia & poena addebantur. Ita apostata & qui in odium

Class. VIII. Fasc. III. D Chri-

Christianæ vitæ vel doctrinæ delabuntur, Christumque dehonorant & hostibus evangelii ludibrio exponunt, exquisitissimis æternisque plectendi erunt pœnis. Honos erat vexillo præstandus & sæpius plusquam humanus, licet illud ipsum vexillo vel illi ritui non sit tribuendum, sed adulatoribus vel adulationem præscribentibus: Christus æterno divinoque honore suscipiendus est, ejusque imago, menti infixæ, intemerata veneratione fulgeat, necesse est. Adoratio tribuenda est Christo summa ejusque dignitas intacta est servanda. Crux blandissimum ejus majestatis agnoscendæ est incitamentum, quare etiam Paulus significanter addidit Christum *εσαυραμμεν*, confirmans vexilli symbolum. Ei est imperium orbis, corporum & spirituum, quod multis parafangis post sese relinquit imperium orbis terrarum, quod Romani jactitabant & male seu orbiculo designabant. Delineatio vexillo imprimebat auream vel argenteam dum imaginem, ut dies & perspicuitas exprimeretur. Annunciatio & scriptura de Jesu plusquam metallicam animo nostro ingerit figuram, nunquam merito oblitteandam, ut dies, lux, vita, & opera clarissima e nostris actionibus exsplendescant & læta mansuetudine effulgeant. O imaginem Servatoris pretiosissimam, blandam, patientem, humanam ac mansuetam, victtricem
omni-

omnium incommodorum ! Ille me in manibus suis impressit , (l) ut memoriam meam nunquam deponeret . Non tergo , non pulveri me inscripsit facile turbando , ventique ludibrio . Imprimam eum vicissim animo meo . Hic erit sacerdotii mei spiritualis character indelebilis , quem nulla vetustas exdat , vel ætas mutilet . Huic meo Imperatori oportet *mederi* obtemperare , quia est & Deus meus & Dominus meus . Milites sæpe ab hoste sollicitabantur , ut transfugerent , (m) æmulatoribus & invidis (qui *Barnabæ* dicuntur (n)) victoriam contrariam invidiose expetentibus . Sunt & nobis , qui *Barnabæ* fascinare , blande adlicere & sollicitare in adversam partem student . Falsi ac perversi Christiani , caro nostra & Sathanas incontinentes ad sua castra impellere & deducere conantur , quibus ne momentum quidem cedere fas est . (o) Qui vexillo suo potentissimo contempto vilissimis ac infractis

D 2

hosti-

- (1) *Es. XLIX. 16.*
 (m) *Justinus L. XIV. c. 2. XIII. 4. &c.*
 (n) *DioCallius L. XXXVI. p. 14.*
 (o) *Βυρκαγεειν est encantare, & simul respicitur ad morem Numina & genios urbium, coeptuum & exercituum evocandi; quem hostes frequentare solebant, ut incantationibus & diris nocerent, milites redderent pigros & obstinatos, Deos aversos. Videatur Lamb. Bos in h.l. de significatu, & de re ipsa Jo. Gu. Berger in Diss. I. & II. de Evocatione Deorum ex Oppidis obsessis 1714. Vitomb. & 1715. 4.*

hostibus, servitio æterno addictis, sese ad-
sociat, non potest simul stare cum Christo.
Hic est vexillum illud, de quo Esaias: (p)
נִשְׂאָה נִסִּי לְבָנִים וְאֶסֶף נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל וּפְרָצֹת יְהוּדָה
קִבֵּץ מֵאֲרֻבֵּעַ כְּנָפֹת הָאֵרֶץ DOMINUS su-
suet vexillum gentibus & conliget adtenuatos
Israëlitas & rapturas Jebuda congregabit ex qua-
tuor plagis terræ. Leo erat inscriptus vexil-
lo Judæ invictissimi, symbolum robustissi-
mi victoris Christi, leonis de tribu Judæ.
(q) Nil igitur est desperandum tali duce &
auspice tanto. Transfugæ, si interciperen-
tur a suis, capiebantur ac captivorum igno-
miniosissime habendorum poena adicieban-
tur, patibulis & scrobibus. Caveat igitur
quisque, ne fiat transfuga, & scrobem, sul-
phure ac bitumine refertam, cum Satana
pro supplicio reportet. Apud Romanos lo-
co decessisse, aut omnino stationem fuga
deservisse capitale erat. (r) Quanto magis
erit capitale & supplicii plenum, Deum
odisse, ejusque nutu posthabito (s) ille-
cebras hostium Dei sequi. Hoc sane est in vi-
scera sua sævire & sempiterno se compone-
re cruciatui. Erat Romanis militibus sti-
pendiorum numerus, quo exacto ad quie-
tem dimittebantur carpendam & fatigata
mem-

(p) XI. v. 12. conf. 10.

(q) Apoc. V. 5.

(r) Tacit. L. I. Annal. c. 61. Polyb. L. I. c. 70.

(s) Polyb. L. I. c. 17.

membra refocillanda, (t) Instat etiam terminus militiæ nostræ, quem præmatura ac inexpectata sæpius mors nobis figit, quo accedente, si vexillo firmiter adhererimus, quies & gaudium exoritur, laus egregiæ fidei, & corona æternumque ornamentum. (u)

*Vexillum; tu Christe, meum roburque fuisti
Adsiduo, tua cruce languida cadida hæc.
Orbem Tu necis tecum: En sum pars quoque mundi.*

*Immo TUI sum pars. Me quoque junge
Tibi.*

*Præcellens fulgori, nec non tua suavis imago
Et ducis & regis, nutus itemque tum,
Sæpe mihi ob mentis fræntis lumen oberrant,
Et mortis tenebras ipse nitore fugas.
Da, queso, viros, tibi queis constanter adhaereas*

*Perseu, ac obveniat pulkra corolla mihi.
Non fuerat licitum, servos quoque bella tenere,
Id velut insuetam Martia Roma stupet.
Tu me fecisti civem, ne servus in armis
Nequitia hellem, maxime Christe, cave.
In cælo fulgent mea civica jura reposita:
Fac ut eo veniam letitiaque fruam.*

D 2

III.

(t) Conf. Lipsi. de *Militia Romana* L. V. Dial. 12. p. 339. sq.

(u) Tac. L. I. Ann. c. 26.

Jo. Christoph. HAREN-
BERGII,

De CRIBRATIONE,

quam Satanas Apostolis paravit

ad verba Christi LUC. XXII,

31. 32.

MEDITATIO.

SUMMARIA.

§. 1. Christus ex obviis occasionem adripit doctrinae suae symbolis illustrandae. §. 2. Indicatur tempus, quo Jesus hoc incisum protulit. §. 3. Ex cribratione Christi cribratio Apostolorum plenius & tristius pernescitur. §. 4. Mandatum divinum de metendo Omer & facienda inde farina Lev. XXIII. 10. Manipulus fuit bordeaceus. Quid *h*p. §. 5. Manipulus typus Christi. a) in agitatione & adductione β) quia initium anni dicebatur. Lucerna media exstincta illucens Christo per passionem, quae fuerat typus. §. 6. γ) quia alios consecrabat fructus: δ) quia petendus erat ex sola terra sancta: ε) Manipulus erat primum & optimum messis: ζ) quia ritus demetendi ac cribrandi &c. mysticus: trans Kedronem metebantur, publicae emebatur manipulus. §. 7. Quis ille ceras heic & Jo. XII. 24. §. 8. Apostoli cribrati.

§. I.

b. HARE

RGII,

RATIONI

Apostolis parati

LUC. XXII

32.

TATIO.

MARIA.

causam adripit debet

Indicatur tempus

§ 3. Ex cribatione

et tristitia per

de motendo Omer 13

XXIII. 10. Manipulus

§ 5. Manipulus specu

adductione §) quia

media exstima

a fuerat typus. § 6.

§ 7. Quia potestas

manipulus erat primus

tus demerendi ac crim

dronem metabantur

§ 7. Quia ille erat

toli cribati.

SI Christi, divini oratoris, mellitissimos sermones inspicimus, sapius ex momento temporis & rei, quæ tum agebatur, via nobis sternitur ad pondera & vim vocum penetrandi. Ita omnia, seu auribus ingererentur, seu oculis essent obvia, a suavissimo Jesu in usum ac emendationem animarum convertebantur, rebusque divinis, quas sub manibus habebat, accommodabantur, ut venerari cogamur eam sapientiam, quæ vel ex tenuissimis minutissimisque rerum temporumque circumstantiis medicinam confirmationemque mortalibus ægris parare ac adferre studet. In monte providentiam firmat ex obviis floribus liliisque: contemplatus vitem in templo, vitem veram ac spirituales monstrat, ejusque palmites: hordei instantem messim conspicatus messis spiritualis necessitatem ejusque promovendæ gratia exoptandos menses ob oculos ponit: quum in festo tabernaculorum libamen aquæ celebraretur, aquam animæ, mentisque perustæ optimam recreationem demonstrat. Exemplo hæc nobis sunt, ut quævis occasio ad salubritatem animæ nostræ a nobis adhibeatur. *Schriverii* (Gottholds) **ZUFÄELIGE GEDANCKEN** est liber optimus, attenua cogitationes illiusmodi beatius frequen-

ter pensitando ac Deum, summum bonum, respiciendo cogitantur, quam scribuntur. In præsens arbitror, me eandem dulcissimi Jesu consuetudinem deprehendisse, quæ, quum mihi aliquoties instar rosæ suavissimum odorem præbuerit, jam cum aliis communicanda videtur, seu uti recolant sensum odoris ejusdem olim percepti, seu uti ab integro suavolentem fragrantiam ex dictis a Jesu, immo vel ex uno verbulo capiant.

§. 2. Repetendum est, ne obscuritatis vitio accuser, verba supra adlata, a Jesu esse Petro ingesta, quum cœna Paschalis foret finita. Dies ille erat decimus quintus Nisan, si more Judaico a vespere diem ordimur. Eodem die Christus cruci adfixus est, sed de die, eoque jam exeunte. Incunte illo XV. die mensis Nisan Christus, non proprio, sed communi Judæorum more, agno Paschali comedendo interfuit. Namque celebravit cœnam Paschalem, quum *ἡλθε ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων*, *εἰ ἡ εἰς θυεῖσαι το πασχα* venisset dies *azymorum*; quo fas erat, *μαζῆσαι* agnum Paschalem v. 7. Accedit quod hospes Hierosolymitanus pro more discipulis concesserit dederitque locum adparandæ cœnæ, citra ullam contradictionem, & Jesus, *ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα*, *ἀνέπεσε* discubuerit, quum esset justum tempus v. 14. nec Judæi Christum ob ruptam agni Paschalis legem accusaverint. Græci qui-

Deum, summus
antur, quam
or, me eandem
em deprehendit,
oties instar ro
ebuerit, jam cum
r, seu uti recola
im percepti, seu
m fragrantiam ex
uno verbulo cap
um est, ne obli
supra adlata, a
um coena Pascha
rat decimus quintus
a vespera diem
s cruci adfixus est
eunte. Ineunte
Christus, non prop
m more, agnosc
it. Namque
it, quum
erat, m
t quod hospes
discipulis conce
arandæ cœvæ
, & Jesus, in
it, quum esset
i Christum ob
accusaverint

quidam (a) Abulpharagius, (b) Jo. Gerh. Vossius (c) Hieronymus Vecchietus, Pontificus. (d) alique nonnulli non tantæ auctoritatis immerito existimarunt, Christum uno die anticipasse agni Paschalis mactationem, quod hinc apertissime elucet. Sunt tamen arietes doctissimorum virorum recentiorum prima fronte tam validi, ut multorum ex improvise mentes subigere queant, quare consulenda sunt illa, quæ doctæ & solide responsa sunt eisdem a Joanne Frischmutho (e) Hadr. Relando (f) aliisque.

§. 3. Adpetebat dies XVI. mensis Nisan, quum Christus in cruce moreretur, & aderat, quum humo mandaretur. Sabbatum celebraverat Deus creator, cessans a creatione, quæ jam perfecta erat. Idem facit Dei filius, finito redemptionis ac novæ crea-

D 5

tio-

(a) THOM. SMITH *de Græcæ Ecclesiæ bodierno statu* p. 103. ed. Traj. ad Rhen 1698. 8.

(b) In HISTORIA DYNASTIARUM p. 72. (113.) *Illud (Pascha) comedit Salvator cum discipulis suis nocte feræ sextæ, quum illud perficere tempore suo non posset, ideo quod die Veneris crucifixus sit.*

(c) In Tr. de Passione Domin.

(d) Janus Nicius Erythræus in *Pinacotheca* p. 196. ed. Lips. 1712. 8.

(e) In *Diss. de Quæstione vexata, utrum agnum Paschalem Salvator noster eodem die cum Judæis comederit*, Jenæ 1674. Lips. 1712. 4.

(f) In *Antiquitatibus sacris veterum Hebræorum* P. IV. c. 3. §. II. p. m. 407.

tionis opere mirabili, quod verbulo *τεταλει*
σαι Jo. XIX, 30. obſignaverat. Nocte ipſa
 ingruente, a qua dies XVI. initium capiebat,
 & qua Chriſtus ſepulcro erat inlatus, manipu-
 lus hordeaceus metebatur, torrebatur ac cri-
 brabatur. Totus ille ritus eſt maxime typicus
 & in Chriſto capto, divexato, ac Numini
 pro ſanctificandis nobis, veluti reliquis fru-
 menti manipulis tradito & immolato, ad vi-
 vum expreſſus. Ut igitur videamus, quo-
 modo diſcipuli Chriſti, tanquam pars cor-
 poris Chriſti myſtici, ſimilitudine paſſionis
 Chriſti adfecti ſint, pulcrum ac decorum
 erit, ad fontem & caput, Jeſum, recurre-
 re. Hic, quod ſatisfactionem pro nobis ad-
 tinet, ſolus calcavit torcular iræ divi-
 næ; at quatenus eſt caput eccleſiæ, reliqua mem-
 bra, id eſt, fideles, debent, ad ejus formam
 & normam, tam adſiſtionis quam gloriæ
 fieri participes, *ἐν ἡς περισυν, καὶ περισυν*
συμμερος τῆς ἐκείνου τε καὶ αὐτῆς οὐκ, καὶ
quos ante agnovit, Deus (ut ſuos) eos etiam
antea definivit, ut eſſent participes formæ imagi-
nis filii ſui Rom. VIII. 29. ut paterentur, ex-
citarentur, reſurgerent & cum Chriſto ad
gloriam eveherentur Eph. II. 5. 6. 2. Tim.
II. 10. 11. 12. Inde eſt, quod exemplo Chri-
ſti quivis pius libentiſſime ea ſufferre debeat,
quæ cedunt ad ſalutem membrorum corpo-
ris Chriſti, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐκτελέσῃ τὴν
ἐν Χριστῷ ἰησὺ, μετὰ δόξης αἰωνικῆς conf. Col. I.

ili, quod verbo
signaverat. Notat
s XVI. initium cap
alero erat inlatus, man
ebatur, torrebatur ac
ritus est maxime typ
, divexato, ac N
obis, veluti reliquis
dito & immolato, n
igitur videamus, q
fissi, tanquam pass
, similitudine pass
, pulcrum ac dec
caput, Jesum, reat
factionem pro nob
it torcular iræ dicit
t ecclesiæ, reliquias
debent, ad ejus
fictionis quam p
s. *αὐτοῦ, ὡς
τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὡς
αὐτοῦ* (ut suos) cui
participes forme in
9. ut paterentur
ut & cum Christo
Eph. II. 5. 6. 2. Te
quod exemplo Ch
me ea sufferre debet
membrorum corpo
i. *ἐν τῷ σώματι τῷ
αὐτοῦ* conf. Col. I
24

24. Non enim servus est præstantior domi-
no suo Jo. XV. 20. Reposuit Jesus *thesaurum*
perfectionum saluberrimarum in corpus suum
mysticum, cujus partem singula sentiunt
membra, unumquodque destinata pro-
portionem, ut acera ac palea expurgentur
ac diffugiant. At *thesaurus satisfactionis & in-
dulgentiarum* a solo Christo acquisitus est, & ab
eo solo confertur. *Caput verum*, unicumque
dispensat ac distribuit thesaurum perfectio-
num, sustinendarum a piis: *Caput falso sic*
dictum implis etiam thesaurum satisfactionis
ex Christo & sanctis plena manu admetitur
in gaudium carnale & securitatem, quæ pa-
leas non abigit, sed contrahit.

§. 4. Præcedat igitur magister, summus-
que confessor & protomartyr. Sequantur
discipuli, cruenti Jesu confessores cruenti.
Typi imaginem potissime tribuo Servatori,
partem vero discipulis, quos Satanas, quum
magistri fodiendo calcaneo insidiaretur, sub-
ruere ac tentatos suppressere non intermit-
tebat. At de quo typo loquimur? Loqui-
mur de typo demessi, expurgati ac obliti
manipuli primitiarum hordeacearum, cujus
grana tosta, commolita, cribrata, perpur-
gata ac debite Numini agitata & adducta
reliquam messem sacrabant. Moses brevi-
ter illum ritum præscribit Lev. XXIII. 10. sq.
cujus verba dabø ex versione Sancti Pagni-
ni: *Quum ingressi fueritis terram, quam ego do-*

vobis, & messueritis messem ejus, tunc offeretis omer primitias messis vestre ad sacerdotem. Qui offeret omer coram Jehova, ut sit acceptum pro vobis, in crastino sabbati offeret illud sacerdos (qui est XVI. Nisan, quia tunc offerebatur omer elevationis, & ex eo die septem hebdomades plenæ ad Pentecosten erant dinumerandæ.) Facietque die, quo offeretis omer, agnum perfectum anniculum, in holocaustum Jehove. Et minbam (fertum) ejus, duas decimas simile permixta oleo, oblationem ignitam Jehove, in odorem quietis (suavis fragrantia) & libamen ejus vini, quartam partem Hin. Panem vero & potentam & spicam plenam non comedetis usque ad hunc ipsum diem, donec obtuleritis oblationem Dei vestri. מחר השבת est dies crastinus festi feriati, quo fertum offerebatur, scilicet ratione habita ad præcedentem vesperam, qua manipulus erat demissus. (g) Ille dies crastinus putatur αὐββατον δευτεροκαρσιον, secundum respectu præcedentis diei, primique in festo Paschali, primus ratione sequentum hebdomadam, quæ erant exinde ad Pentecosten septem, nullo die dempto. Verum αὐββατον δευτεροκαρσιον est mensis secundi hjar sabbatum primum, ubi triticum maturescere incipiebat, uti egregie ad

(g) Abarbanel in h. l. fol. ר"נ col. 1. ed. Hanov. *Indicat מחרת השבת, הוצא לומר ביום השני הפסח diem secundum ex festo Paschali. Onkelos: מחרת יומא קבא die secundo festi.*

messis ejus, in
vestre ad sacrum
vota, ut si augu-
bbati offerat illud se
quia tunc offert
ex eo die septimi
ntecostea erat
die, quo offerat
et, ad holocaustum
um) tunc, dicit
oblationem ipsam
suavis fragran-
am partem in
cam placentiam
ra, donec oleum
eterno et
fermentum ad
ad panem
us exerceat
or melleis
procedat
li, primum
que
nullo
etiam
etiam
egre

ad liquidum deduxit D. Salomon van TIL.
(h) Primitiæ erant *hordeaceæ*, quia triticum
tūm nondum ierat in culmos, & hordeum
erat præcox frumentum; triticum vero se-
rum, quod, licet primo sereretur, ultimo
metebatur. AbenEsra ad h. l. *וְהָיָה הָאֵשֶׁת הַחֹמֶת*
וְהָיָה הָאֵשֶׁת הַחֹמֶת Ipse sunt primitiæ messis hordei.
Ita non minus ceteri Judæi messem hordea-
ream ad diem manipuli adligant. Prodeat
in scenam Josephus, qui hoc Antiquitatum
(i) Judaicarum palmarium momentum non
neglexit. *Τῇ δὲ δευτέρῃ τῶν Ἀζυμῶν ἡμερῇ,*
*ἐκτὴ δ' ἐστὶν αὕτη καὶ δεκάτῃ, τῶν παρῶν ἃς ἐθε-
σαν, καὶ γὰρ ἡμέτερῳ πρότερον αὐτῶν, μεταλαμβάν-*
οντοί. Καὶ τῷ Θεῷ ὑψόμενοι πρὶν δικαιοσύνην
αὐτῶν, περὶ τῆς εὐπρεπείας τούτης αὐτῶν, καὶ
ἀντιφάσης αὐτῶν τῆς κείνης ἐπιφανεστέρας ὥσπερ τούτων.
Φυλάττες τὸν πόρνον τὸ δραγμα καὶ πέντακτης
καὶ κατὰ πέντε ἀλίσκων τῆς κείνης ποιήσαντες,
τὸ βοῦμα ἀσκήματα προσέγγισεν τῷ Θεῷ. Καὶ μίαν
ἐξ αὐτῶν δρακὰ ἐπιβαλλόντες, τὸ λοιπὸν ἀφίστηναι
χρησιν τοῖς ἱεροῖς. Secunda Azymorum die,
quæ est mensis hujus Nisan decima sexta, frugibus
de messis, & hætenus intactis, incipiunt frui:
equum rati, Deum bujus ubertatis autorem per
gratitudinem honorari, Hordei primitias adse-
rant in hunc modum. Spicarum manipulum igni
torrent, hordeum deinde pinsunt, atque ita in alica-
mo.

(h) In Diff. de Sabbati Deuteroproti vero & iustotem-
pore Lugd. Bat. 1708. 4.

(i) Ant. Jud. L. III. c. 10.

modum fracti assaronem ad aram offerunt : inde pugillo uno in eam injecto , reliquum Sacerdotam usui cedit. Sotah : (k) -- מנחת העומר באה : Oblatio manipuli ex hordeo paratur. Accedit quod messis triticea demum ad Pentecostale festum referatur Exod. XXXIV. 22. Namque Palæstina natura haud multum ablusit ab habitudine Aegypti conterminæ. Sub mensem Nisan lædebatur in Aegypto hordeum a grandine , at triticum inviolatum persistebat Ex. IX. 31. 32. quia nec culmi nec aristæ ei fuerunt. Plinius idem confirmat (1). scribens : In Aegypto sexto a satu mense hordeum , frumenta septimo metantur. Targumista initium sementis faciendæ docet nos , in interpretatione Eccl. XI. 2. הב חלק טוב מן זרעא לחקלך בתשרי. ולא החמנע מלזרע אף בכסלי ארים לא דאטו (serito) מה יהי בשא עליי ארעא

partem bonam ex semine agro tuo in Tisri nec cessato seminare vel in Chasleu , nam ignoras , quid mali futurum sit super terram. Sufficit ostendisse , quod oblatio manipuli fuerit ex hordeo , & quod hordeum elapso Tabernaculorum festo vel circa illud , & postea ad mensem usque Chasleu fuerit satum , in mense vero Nisan demessum. Manipulo addebatur agnus

(k) C. 2. *Mishna* 1. Abarbanel in *Exordio in Leviticum* c. 2. p. 255. apud de Veil & c. 3. p. 303.

(1) *Hist. Nat. L. XVIII. c. 7.*

agnus anniculus, in sacrificium offerendus, qualis semper anno primo mactari debebat, nec legitimus erat, si vel unica hora excederet annum primum, teste Maimonide. (m) Namque optima erant Deo offerenda & in quibus naturæ vires quidem valebant, sed ad senectutem nondum inclinabant. (n) קלי est, ut porro quædam obscuriora illustremus, *farina facta ex frugibus, spicis in furno exsiccatis, & tostis ac mox molitis*, unde etiam est apud Targumistam (o) קלי קמה *farina tosta*. Raschius (p) illud ipsum comprobatur, dum inquit : קלי קמה עשוי מברסל שם יבשין אותו בתנור *Kali est farina facta ex spica molli, quam arefecerunt in furno*. Lutherus plerumque *Sangen*, sed non satis adæquate, quia *Sangen* notant fasciculum spicarum conlectum, non tamen simul explicant farinam inde extritam. Cetera sunt clariora, quam ut prolixius debeant discuti. Nondum tamen ad rem ipsam satis accessimus, quare lector tandem arcem mecum invadat & cardinem rei; ut, dum hucusque mecum per eriticas quasdam circui-

(m) De Oblat. c. I. §. 13.

(n) Abarbanel in *Comment. exordio super Leviticum* c. 2. p. 242. apud Ludovicum de Compiegne de Veil post Tr. *Maimonidis de Sacrificiis Londini* 1683. 4.

(o) Ruth. II. 14.

(p) Ad Lev. XXIII. 14.

cutiones exspatiari non gravatus est, jam
mecum ex Jesu, *antitypo manipuli* (q)
(Omer,) tranquillitatem sentiat sempiter-
nam.

§. 5. Tempus, quo manipulus ex hor-
deo delectus est, incidit fere cum passi cru-
cique suffixi Jesu extremis cruciatibus; &
dicebatur הנה יום *dies agitationis*. Succah:
(ר) התקין דבן יוחנן בן זכא שיהא לולב נישל
במדינת שבעה זכר. למקדש ושיהא יום הנה בולו
אמר Constituit doctor Talmudicus Jochanan
filius Saccai, ut rami palmarum (quales in
scenopægiæ festo Judæi solent gestare)
levarentur in altum in urbe septem diebus in me-
moriâ sanctuarii (intra quod per septiduum
tollebant ac jactabant ejusmodi ramos) &
ut sit dies agitationis (s) totus ille prohibitus
(sublata ac prohibita agitatione manipuli per
excidium templi.) Idem tempus Paschale
erat tempus, quo παραχρη, primitiæ nostræ,
Christus agitationem subiit. Agitatio erat
rei sacræ elatio in altum, reductio deorsum,
indeque motio dextrorsum & sinistror-
sum.

(q) Conferri cum his utiq; meretur elegans & demor-
ios unguis sapiens diss. celebratissimi Herbormen-
sum Theologi J. Henr. SCHRAMMII, quam de
manipulo Hordeaceo ejusque mysterio vulgavit Fran-
cosurti propter Oderam a. 1706. T. d. H.

(r) C. III. *Mischnah* 13. & *Rosch haschanah* cap. IV.
m. 3.

(s) Vocatur etiam ita in *Menachoth* c. X. m. 5.

Sum. (t) Crucis figuram exprimebat agitatio. Primus ejus actus nude factus dicitur *adductio*, qua res sacra in altum tollebatur e regione sancti sanctorum & altaris holocaustorum ex altero latere, cum in finem, ut externo signo videretur Numini esse dicata ac consecrata, cujus שכינה providentia specialis in adyto sanctissimo praesto erat. Tempus, quo Christus resacrandis hominibus sese patri in cruce consecrabat, fulgebat efficacia ac agitatione Christi Patri suo sacrati, atque amore, qui omni intelligentia major est, & ad omnes tractus & latera penetrat qui est πνεῦμα; καὶ ἡμεῖς, καὶ πατέρα καὶ υἱόν Eph. III: 18. 19. Adductio erat exaltatio in crucem, uti ipse indicat Jo. XII: 32. 33. *Et ego, si adductus fuero in altum à terra, omnes traham ad me. Hoc vero dicebat* (addit Joannes) *indicans, quali morte exstinguendus esset.*

II. Manipuli Paschalis tanta est veneratio in animis priscorum Judaeorum, ut diem XVI. mensis Nisan initium anni (u) dicant: ראש השנה לעומר *Decimus sextus dies in mense Nisan est initium anni ob manipulum*, respiciendo scilicet ad initium messis & proventus. Redemptionis complementum est ad eo memorabile, ut novum annum novamque temporis periodum inchoaverit. De priori Mosaico corpore ejusque valore

Class. VIII. Fasc. III. Ec &

(t) Abarbanel in *Pentat.* f. פ' col. 1, ed. Han.

(u) *Gemara Rosch haschana*, 7. 2.

& sine perhibet Christus: *παρασκα* finitum est. Velum utrumque in templo scissum, & lux potioris lychni in candelabro aureo, tunc violenter exstincta, (x) fœderis antiqui veterisque anni finem novamque fœderis periodum adesse, liquido ostendebant. Lucerna, medio stipiti infixâ, præcipue Christum, lucem mundi, adumbraverat, α) nam sex reliquæ ellychnia sua obvertebant mediz,

(x) Velum utrumque; ad minimum antèius scissum est, Christo in cruceâ actò, & jamjam mortuo Matth. XXVII. 46. 50. 51. Tum *σείσμε*, maximus motus ventusque ortus est, qui terram quassavit, petrasque in vicinâ rupit, ipsumque velum discidit. Signum iræ divinæ i. Reg. XIX. 11. *Fores delubri repente expassa & audita major humana vox, excedere deos* (ד'א'א tres personas, quæ hucusque ibi habuerant ד'א'א) *sumus* ingens motus excedentium, Josepho & Tacito memorantur. Fores illæ sunt vela interioris templi. Tac. L. V. Hist. p. 525. *Templum intus clausum ad FORES tantum Judæo aditus: limine, præter sacerdotes, arcebantur.* Circiter XL. annis ante excidium fores discissæ, i. e. Christo moriente. Lampas occidentalis tum vento vehementi patuit, & synagogæ jura tum interiere per *παρασκα*, quorum firmitatem lux immotæ istius lampadis indicaverat. Sol, lampas melior, tum citra eclipsin obscuratus, & dies exstinctus. Quid igitur probabilius, quam solem, inter sex planetas interdiu obscuros lucentem, in adyto fuisse exstinctum? Circa dimidium decimæ horæ sacerdos eum rursus accendit, pro more ד'א'א c. III 9.

alia, ex stipite prodeunti Exod. XXV: 37.
 B) sex reliquæ prodibant ex media v. 32.
 Ita veri doctores, *luminamundi* Matth. V: 14.
 Jo. V: 35., à Jesu prodeunt, jussi ac missi
 Jo. I: 33. Matth. XXVIII: 19. 20. suamque
 doctrinam unice ad Christum referunt ac
 dirigunt Act. VIII: 37. IX: 22. X: 43. XIII:
 39. Gal. VI: 14. Ebr. XII: 2. γ) Lampas
 porro media suum ellychnium obvertebat
 occidenti, seu sancto sanctorum, quum re-
 liquæ inter aquilonem & austrum versus la-
 titudinem essent collocatæ. Maimonides de
 domo electa c. III. δ) Lucerna media perpe-
 tuo lucebat, licet interdum aliquæ ex reli-
 quis ex improvise, etiam non deficiente
 oleo, exstinguerentur. Kimchi ad 1. Sam.

III: 3. אנרי' ויהי דולק' מערב עד בקר אעפ"י
 שומעים היו כבוד מקצתן בלילה ושמן היו

נותנין בהן במרה שהיו דולק' מערב עד בקר
 וברוב פעמים היו דולקין עד הבקר ונה' מערבי

Lucerne ar-
 dent a vespera usque ad tempus matutinum, licet
 sæpius fuerint exstinctæ ex parte de nocte, ubi ole-
 um indidissent illis secundum mensuram, ut arde-
 rent a vespera ad mane. Et plurimis vicibus ar-
 serunt (a vespera) ad mane. Verum lucernam
 occidentalem semper deprehendebant ardentem.

גוריה י"י Baal Hatturim ad Exod. XXVII: 20.

ע"פ א

מכבין

כבין אומם אבל נר מערבי דולק לעולם:
Lucerna sex extinguuntur, sed lucerna occiden-
talis ardet in aeternum. Christus totus ad vo-
luntatem patris sanctissimi respiciebat, &
adyta coelorum nobis recludenda. Ipse est

lux aeterna, extingui unquam nescia.
 Agnus est lucerna templi aeterni Ap. XXI:
 27. 1) Lucerna perennis tenebras sancti di-

spellebat: Christus tenebras V. T. & igno-

rantiæ ethnicæ dissipavit. 2) Lucerna pe-

rennis lucebat ad SSrum: Christus nobis

prælucebat viam in cælum. 3) Lucerna me-

dia dicebatur præfigurare nomen Dei essen-

tiale, ipsamque deotare gloriæ divinæ in-

habitationem in templo (y) (שכינה) quæ

licet ad res deperditas sub templo altero an-

numeraretur, aliqua tamen ratione ibi ad-

fuit. (z) Christus, lux mundi, est *Jeho-*
shab, de quo agit Jer. XXIII: 6. testante R.

Saadia Haggaon (a) & שכינה majestatis

divinæ fulgor Ebr. II: 3. Ipse Christus est in

medio duorum vel trium in timore Dei con-

gregatorum Matth. XVIII: 20. ideo ipse est

שכינה proprio testimonio. Namque per-

vulgata erat inter Judæos sententia: שנים

יושבין יש בניה דברי תורה שכינה שרייה בניהם

Ubi duo vel tres sedent, & de rebus legis (sacris)

con-

(y) Eliefer Germanus in *Legem* fol. 156. Abraham

Aria in *Schilte gibborim* fol. 101.

(z) Buxtorf. in *Lexico Talmudico* p. 2398.

(a) *Ad Dan.* VII. 13.

conloquantur, ibi Schecbinah HABITAT inter illos.

(b) *Id est* : ΕΚΗΝΗ ΤΕ ΘΕΑ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ
Ap. XXI: 3. Hæc est Δοξα μονογενεος πατρος, λογος, ες ΕΚΗΝΩΣΕΝ εν ημιν Jo. I: 14. 9) Candelabrum loco non erat movendum, sed sacerdoti erat ad illud adscendendum tribus gradibus, (c) ne lampas occidentalis, versus sanctum Sanctorum prospectans, locum mutaret & hinc cultus Leviticus mutaretur. (d) Caute lux Evangelii est adhibenda nec in abusum convertenda, ne doctrina Christi aliorum transferatur. Nota bene, quid Christus dicat Ap. II: 5. Ερχομαι σοι ταχυ και κηνησω την λυχνιαν σου εκ του τοπου αυτης, και μη μετανοησης. Venio tibi cito & movebo candelabrum tuum e loco suo, nisi emendaveris animum. 1) Lucerna denique media illa & occidentalis erat prima & ultima, quia ac illa incensionem lucernarum incipiebat & in eandem desinebat : (e) Christus est primus & ultimus i. e. Deus, Ap. I: 8. fidei caput & finis nostræ Ebr. XII: 2. 2) Reliquæ autem lucernæ a media incendebantur, media signabatur litera. 3) (f) Omnis nostra cognitio desumpta est ex abundantia Christi Jo.

Ec 3

I: 16.

(b) פרקי אבות c. III. m. 2.

(c) חסיד c. III. m. 9

(d) Maimonid. in *Librum Mischw. de juri sacrificio* cap. 6.

(e) Maimonid. de Pontifice S. c. III. §. 16. Tamid, c. III. m. 1.

(f) Maimon. in *L. Mischw. חסיד c. VI. §. 1.*

I: 16. 2. Cor. III: 18. Col. II: 9. ex lumine ejus videmus lumen, & illuminatio ac accensio fidei nostrae tota est ex illo. Ipse est Alpha, principium & dux. a) Lucerna illa erat ex toto ac puro auro. Christus est pretiosissimus: λυττον ejus pro mundi redemptione est longe maximum: Ipse est viaticum & comiteatus noster. Cessavit igitur, Deo curante, typus, ut veneremur unicum antitypum.

§. 6. Pergendum ac redeundum est tandem ad manipulum. III. Ille consecrabat reliquos fructus & permittebat novum proventum (g) in urbe. Christus consecravit sua oblatione mundum Eph. V: 25. 26. & permittit iis uti, quibus lex Judaica interdixerat Rom. XIV: 17. IV. Manipulus hordeaceus ex sola terra sancta, non ex Syria, multo minus e terris gentium, erat petenda. Mischnah: (h) כל קרבנות הצבור והחיר באים מן הארץ ומחוצה לארץ מן החדש ומן Omnes oblationes sive publice sive private peti possunt ex hac terra (Israelis) & ex terris extra Israelitidem sitis, tam ex novo quam ex veteri, excepto manipulo & duobus panibus (Pentecostalibus.) Christus ex Judaea ortus est, & extra fines ejus non venit. V. Manipulus Paschalis erat ראשית

(g) Menachoth c. X. m. 6.

(h) מנחות c. VIII. m. I.

ראשית קציר *primum & optimum messis Lev. XXIII: 11.* Mischnah : (i) חמשה דברים חייבין בחלה החטים והשעורים והכוסמים ושכולת שועל ושיפון הרי אלו חייבין בחלה ומצטרפין זה עם זה ואסורין בחדש מלפני הפסח ומלקצור מלפני העומר ואם השרישו קודם לעומר העומר פתירין *Quinque res debent componere placentam, triticum, bordenum, spelis, avena & secalis : Ecce hæc concurrere debent ad placentam & conjungi unum cum altero, verum sunt interdicta in mense ante Pascha, & quidem, quod demessionem adinet, ante manipulum (oblatum.) Si tamen eradicaverint (evulserint) ante manipulum, manipulus ea reddit licita ; at si non sint evulsa, illegitima sunt, usque dum venerit manipulus futurus (in templum ad oblationem.) Christus est *אנוס*, peccati expers ; ipse Deus, *אנוס* *אנוס* *אנוס* Col. I: 15. (ratione dignitatis & prærogativæ,) *אנוס* v. 18. *אנוס* *אנוס* *אנוס* in omnibus principatum tenens (l. c.,) nosque æque homines suæque naturæ participes, consecrat v. 22. VI. Attendamus potissimum, quæso, ad ritum petendi ac demetendi manipuli. Mischnah : (k) כיצד היו עושין שלוחי בית דין יוצאים מערב יום טוב ועושים אוהו כריכות במחוכר לקרקע כדי שיהא נוה לקצור וכל*

Ee 4

העירות

- (i) פתחים c. I. m. x. מנחות c. X. m. 7. conf. c. III. §. 5.
(k) מנחות c. X. m. 3.

העיריות הממוכות לשם מתכנסות לשם כדי שיהא
נקצר בעסק גדול כיון שחשכה אומר להם בא
השמש אומרים הין ובא השמש אומרים הין
מגל זו אומרים הין מגל זו אומרים הין קופה
זו אומרים הין קופה זו אומרים הין בשבת אומר
להם שבת זו אומרים הין שבת זו אומרים הין
אקצור והם אומרים לו קצור שלושה פעמים
על כל דבר והם אומרים לו הין הין הין כל כך
למה מפני הביתוסה שהיו אומרים אין קצירת
העומר במוצאי יום טוב (1) בצרחו ונתנהו בקופות
הביאהו לעזרה היו מהבהבין אותו באור כדי
לקיים בו מצות קלי דברי רבי מאיר והאמרים
אומרים בקנים ובקליחות האמרים אותו ברישלא
יחמץ נתנהו לאבוב ואבוב חיה פנוקם כדי
שיהא האור שילט בכלו שמתנהו בעזרה והיה
מנשבת בו נתנהו ברחים של גרוסות והוציאו
ממנו עשרון שהוא זנאכל לכל אדם וחייב בחלה
ופטור מן המעשרה רכי עקיבא מחייב בחלה
ביכ נפה והשאר נפרה ובמעשרות בא לו לעשרון
ונתן שמא ולבונתו יצק וכלל הניף והגיש קמץ
Quomodo faci-
unt? Delegati a synedrio magna exeunt a) *VE-*
SPERE DIEI festi Paschalis, § β) *FACIUNT*
SIBI LIGAMINA ex eo quod conjunctum est so-
lo, *ut sit quies messioni*, § *omnes civitates fini-*
time

(1) מ. 4.

time propter eas, qui coibant, cum in finem us-
 messio institueretur diligentia magna (quia insti-
 tuebatur cum rixa magna cum Sadducæis,
 qui XIX. demum die Nisan metebant.) NO-
 CTE IPSA INGRUENTE, aliquis ex iis roga-
 bat: occiditne sol? cui alii respondebant. Ita
 est. Repetebat: occiditne sol? respondebant: Ita
 est (Et ita tertia etiam vice.) Dein: an has
 falce? respondebant: Omnino (ter similiter.)
 Pergebat: An hoc corbe? Respondebant: uti-
 que (Etiam ter.) Pergebat: an etiam in sabbato?
 d) respondebant: Ita est. (Ter) Dein: ME-
 TAMNE? Respondebant: Mete, (Ter) tri-
 bus vicibus ad singulas interrogationes, & ipsi re-
 spondebant: Ita est. Ita est. Ita est. Omnia hoc
 modo. Quare? Propter Baithosæos, qui dicebant:
 Non est legitima messio manipuli in fine diei festi.
 s) DEMETUNT illum & inserunt illum corbi-
 bus, ADDUCUNT e) illum IN ATRIUM (sa-
 cerdotale) exponuntque illum luci ad stabiliendum
 eo ipso præceptum de spicea farina. Verba R.
 Meir & sapientum. Hi dicunt: In ?) CON-
 CEPTACULIS & LEBETIBUS EXCUTIUNT
 illum. Ne comprimat (sich brenne) sese, indunt
 illum vasi undique perforato, אבוב dicto, ut ven-
 to totus sit pervius, & expandunt illum in atrio,
 & ventus eum perflet. Porro eum INSERUNT
 MOLAE n) eorum qui fabas molunt & extra-
 bunt inde decimam partem Ephe d) que CRI-
 BRATA erat :) XIII. VICIBUS sed reliquum
 redimitur & EDITUR A QUOVIS HOMINE.

*) *Et ille obstratus est ad placentam, sed liberatus a decimis. Rabbi Akiba devincit eum ad placentam & decimas (reddendas inde sacerdotibus) Accedit decima parti Ephe OLEUM suum ac THUS suum λ) cui admiscetur, AGITATUR ac ADDUCITUR pugillus & COMBURNITUR (in altari.) Reliquum comedunt sacerdotes. Addi potest, immo debet, quod manipulus meti & adduci deberet ex vicinia מן הקרוב (m) ideoque ex templo descendere solerent delegati, ac, torrente Kedron trajecto, in proximo agro messem sacram facerent. Tandem etiam illud attentione nostra haud indignum est, quod pars agri aere publico emenda esset. לקחין בתרומה (n) - - - רעומר. Sumunt ex Trumah publica manipulum i.e. numos pro manipulo emendo. Jam demum pergitur ad antitypum, Christum captum, passum & resurgentem, in quo potiora momenta ad liquidum representata animadvertimus. α) Synedrium, Principes sacerdotum, & Karaci delegabant Judæum Judam Luc. XXII: 2. 4. & deinde cum eo ministros suos publicos Matth. XXVI: 47. β) instructos ferris, hastis ac funalibus, vinctisque i.e. Luc. XXII: 50. γ) nocte ingruente. immo intempesta ac obducta Matth. XXVI: 31. Tria signa & quasi interrogationes comprehensionem præced-*

(m) *Menachoth* X: m. 2.

(n) שקלים c. IV. m. 1.

debant; Judæ osculum salutationi junctum,
 accessus & recessus ad ~~aggerem~~ Christi, &
 ultima Christi verba, post comprehensio
 ipsa Jo. XVIII: 4. 6. 7. 8. 3) Tollebatur Chri-
 stus a turba inimica de loco suo & deduce-
 batur in urbem v. 12. 13. 5) & quidem ad
 Hannam v. 13. 6) in atrium summi sacerdo-
 tis v. 15. 7) Inde contumeliarum cumulus
 in innoxium Jesum. Excusserunt & percusse-
 runt eum, quasi tormenta & ignes debuissent
 Judæi canes & carnifices in eum expromere

(o) *Et sevis gens leta ruunt, tormenta que por-
 tant.*

*Non igitur, candensque chalybs, non verbera
 passim*

*Edibus innumeris lacerum scindentia corpus,
 Carnificesque manus, penitusve infusa medullis
 Pestis & in medio lucentes vulnere flammæ
 Cessavere: serum visu dictaque: per artum
 Sevitæ, extenti quantum tormenta jubebant
 Creverunt artus, atque omni sanguine rupto
 Ossa liquesactis fumarunt servida membris.
 Mens intacta manet, superas ridetque dolores.*

Alapa in vultum dirigebatur ad majorem
 ignominiam. Nam qui homini, qualis Chri-
 stus erat, colaphum infringebat sive qui pu-
 gno eum percutiebat in cervicem, poenæ
 loco solvebat siclum unum, qui autem pugno
 per-

(o) *Silius Italicus L. I. v. 170. sq.*

percutiebat faciem ejus, solvebat XIII. si-
clos. *Mischnaioth*: (p) *Percutiens socium su-*
um, dat ipse siclum. הוחקע לחברו נותן לו סלע
Quodsi quis honore effulgeret, ei pro infli-
cta alapa solvebantur quinquaginta sili. (q)
Qui alterum conspuiebat & vestes ipsi detra-
hebat, reus erat 400. drachmarum. רקק
והגיע בו רוקו העביר סליתו פמנו . . . נותן ארבע
זוז *Qui alterum conspuat, & adtingit*
ipsam spuo suo, & qui detrahit vestem ejus ab
eo, solvit 400. drachmas. (r) Taceo poenas
in patricidam, inque eum, qui patrem ver-
berasset, gravissimas. Taceo ignominiam
fustium, baculorum & lororum in infontem.
Quantas igitur poenas Judæi non luunt me-
rito suo, qui patrem suum æternum, (אבי עולם)
magistrum, prophetam & innoxium magnum
percusserunt ignominiosissime! En antity-
pum excussionis & percussione. *) Perge-
bant Christum veluti commolere, falsis tes-
timoniis, baculis omnique perpeffione
iniqua, coarctare. Judæi alioqui testari non
debuerunt ea in re, unde utilitatem cape-
rent. (s) At ex Christo interfecto utilita-
tem, incolumitatem redituum & discipulorum
Christi defectionem sperabant Pharisei.
Qui in criminalibus testaturus erat, debebat
rem

(p) בבא קמא c. VIII. s. 6.

(q) Maimonides de *Leſione proximi* c. 2.

(r) *Baba kama* l. c.

(s) Maimon. de *Testibus* c. 5.

rem vidisse, non audivisse saltem. (t) Testes falsi heic contra Jesum audita testantur, immo mentiuntur, non visa. Denique duo testes simul testari non poterant, sed quisque seorsim testari debebat. (u) At contra Jesum duo simul testabantur. Tanti erat, quem semel odio habebant, odiosum & excarnificandum dare, ne gloria & lucrum, pertinens crustæ fragilitates, ad spatium brevissimum ruerent. Ita hodie multi multos permolunt, quos, quia tollere avert, probris fictis ac speciem pietatis e mentitis infestant ex quacunque occasione. 9) Creberrime & citissime Christum agitabant ac veluti cribrabant, quali ipse, non illi ipsi paleis fuisset infectus. At inscientes Deo parabant frumentum purissimum. 1) A Hanna ad Caipham, inde ad Pilatum, ad Herodem, rursusque ad Pilatum, iterum ad præsidem Judæorum, tandemque ad Pilatum ducebant ac reducebant Christum, ut satis cribrarent. 2) Quæ Christo detrahebantur, tandem etiam tunica, adripiebantur a quovis homine, Judæis & ethnicis, utpote in quem omnes sæviebant instar leonum & canum devorandi rabie grassantium. 3) Oleum Sp. S. aderat Jesu, qui in ipsis vinculis de judicio futuro vaticinabatur: Præsto ei erant thura precum, pro impruden-

(t) l. c. c. 9.

(u) l. c. c. 17.

dentibus & inscipienter peccantibus. *Agitatio* erat euectio in crucem ibique *adducebatur* patri ut hostia purissima. Ita Christus *παρεδωκεν ὡς ἡμῶν προσφορὰν τῇ Θεῷ εἰς ἁγνὴν συνήθειαν* Eph. IIc 2. Adde quod delegati tormentum Kedron, ut eum adducerent, traherent, Judæque pro eo solverent XXX. siclos, pretium servi.

§. 7. Hæ erant illæ primitiæ, nos consecraturæ. Nisi illud granum frumenti cadens in terram mortuum esset, non tulisset fructum multum, ut Sospitator Optimus, respiciens ad manipulum hordeaceum, prædixerat Jo. XII: 24. *Σίτος* enim non præcise est triticum, sed quodvis frumentum, (x) pro momentis rerum circumstantium determinandum. Non equidem infitior, simul respici ad duos triticeos panes, primitias Pentecostales, sed non solum nec determinate. Ignatii locus de sese, tanquam frumento, dentibus bestiarum commolendo, hinc etiam lucem feneratur. (y)

§. 8. Hinc intelligimus, quemodo ad exemplum perpeffionum Christi Apostoli essent

(x) Syrus quidem *Σίτος* habet, quod hordeo opponitur 1. Cor. XV, 37. licet hordeum absit a Græco; at vero alibi ea vox quodvis frumentum notat e.g. Matth. XIII, 25, 26, 29, ut *σῖτος*. Suicerus in *Thezauro* T. II. p. 963.

(y) In *Ep. ad Romanos* c. IV. v. 4.

essent cribrandi & infestationibus noxiis expurgandi. Instabat publica cribratio farinæ ex manipulo, quum Christus suos admoneret de cribratione Satanæ. Sed cribratio erat perpurgationis adminiculum. Ita tentatione (z) & periclitatione mundabantur Apostoli; præcipue Petrus, (a) in posterum cautior reddendus. Cribratio est concussio. Ita discipuli terrore ac metu concutiebantur; & nisi fugissent, fustibus & vinculis. Cribratio est dispersio ac segregatio unius ab altero: Discipuli separabantur a Jesu, ceteri a Petro, Petrus & reliqui a Juda purgamento. Si opus foret, similitudo posset institui inter cribrationem Christi & Apostolorum. Sed hæc sufficiant. Meditentur alii cumulatione in hanc rem. Meditatus sum mea, hucusque adlata, die Lunæ post Quinquagesimam, orbe partim in Bacchanalibus hærente Christiano. Quod si Satanas etiam nos

(z) Conf. Suicerus in *Thesouro* T. II. p. 961. 962.

(a) Gravissimum sane erat peccatum Petri, in cribratione languescentis, namque a) Christi sese discipulum esse negat. xx *aida* hic prædica intelligendum de *agnitione* & *adfectione*, ut Matth. VII. 23. XXV. 12. Jo. 1. 33. Act. XXIII. 5. conf. *Lightfoot in Floris* p. 728. ad Jo. & ad Acta p. 120. 121. Flacii *Clavis Scripturæ* p. m. 749. 750. Quintilianus in *Dialogo de Oratoribus* p. 690. Ed. Lipsiana pone *Tatitum*: *Mediocris potestas nemo novit, bonos pauci*: Nullum in eo periculum, Jesum novisse

nos cribrare tentaverit, tu, o Jesu, qui plusquam ter decies cribratus es, nobis opitulare, quæso, ut fratres nostros possimus confirmare!

IV.

zeta sigma vel vidisse. At horror similis pœnz ceteros discipulos ad fugam, Petrum ad abnegationem doctrinæ Jesu externam adigebat. β) *ενα μετ' ην* conjunctionem, convivendi ac convivendi commercium indicat. Verum Petri fides non defecit penitus, metu ac horrore ad exiguum tempus suppressa, ut in Hieronymo Prageni, & aliis; ideoque, juvante Christi precatione ac celesti gratia, lacrymis eam postea largissimis expressit & professus est. Non tamen sunt hæc ad securitatis exemplum trahenda, quibus Christus in flore & regni amplitudine adparet, non in panis & sputo, atque universali contemptu. Christianorum nomen in Europa est honorificum, tum contumeliosum. Si columnæ tremuerunt, quid de nobis factum fuisset? Prætere nosce Christum ac vivide, ita enim ille *εγω τες οπτας αὐτο* 2-Tim. II, 19. ne audias illud: *ου οὐδα ὑμας* Matth. XXV, 12.

Iusti Martini GLÆ- SENERI,

Conjecturæ

De

Origine vocis MUSUL- MANNI.

§. 1.

Mohammedani, ab insigni Arabum
impositore Mohammede sic appel-
lati, variis sunt insigniti nomi-
nibus. Communiter *Turce* vel
Turei vocantur, quorum nomen &
origo incerta; Ex Scythis vero oriundos se
& ipsi & alii plerumque volunt. Multorum
hac super re sententias diligenter collegit
Joh. Cuspinianus *De Turcorum Origine*: *Sarace-
nos* etiam appellari omnes sciunt, sed non
ita, unde istud nominis. Nomen hoc viros
eruditos in varias distraxit opiniones, de-
dit nobis istas Joh. HOORNBECK in sum-
ma Controv. Lib. III. p. 83. sq. BOCHAR-
TUS Phæleg Lib. IV. c. II. p. 213. Joh. H.
HOTTINGER Thes. Philol. L. I. c. I. Sect.
Class. VIII. Fasc. III. Ff IX.

IX. p. 62. sqq. Hist. Orient. L. I. c. I. p. 2. sqq.
ex quibus præcipua., quæ magnos habuit
fautores, SCALIGERUM Lib. II. De
Emend. Temp. BUXTORF. Lex. Talm. p.
1558. v. סרס Schindlerum Lex. Fullerum Mi-
scell. L. II. c. XII. Bochartum l. c. Höttingerum
Thes. Philol. l. c. Hist. Orient. L. I. c. I. p. 7.
&c. qui vocem Saraceni ab arab. سرقس a
latrocinando, furando hujus gentis vitæ ge-
nere deducunt. POCOCCIUS vero in No-
tis ad Specim. Hist. Arab. aliam ingressus vi-
am, illosque ab arab. شرقيين i. e. Orien-
tales sic dictos existimat, quam sententiam, Vir
Cl. Joh. Gottfr. LAKEMACHER in Coroll.
ad Diss. De ALKENDI Arabum Philosopho an-
nexis nuper amplexus est. (a) Ratio vero in-
stituti non permittit originem hujus vocis
ac horum populorum disquirere, quod ab-
unde

(a) Omnes fere de origine hujus vocis doctorum
Virorum sententias adducit, solerterque excutit
Georg. Jac. KEHR; Silusius Francus, in dissertatio-
ne Lipsiæ a. 1723. habita de Saracenis, Ha-
renis & Maur. Est ea tam erudite conscripta, ut sali-
vam nobis moverit, spemque excitavit, fore, ut olim
ei Orientales literæ, ad quarum culturam bona-
rum literarum studiosos inflammare satis non pos-
sumus, plurimum sint debituræ. Arridet docto
huius juveni præ aliis sententia Stephani, qui à
Saraca, urbe Arabiae Saracenos dictos credidit. Ver-
ba polygraphi hæc sunt. Σαρακα, χώρα Αραβίας,
μετὰ τὰς Ναβαταίων, οἱ ὠνούντες Σαρακηνες.
T. d. H.

de a Bocharto; Hottingero ll. cc. aliisque
factum. Nomine MUSULMANNO.
IM etiam hæc gens nobis venit, unde vero
men hoc acceperit, dispiciendum. De
teris nominibus ut *Israelitarum, Agarenorum*
c. utpote in vulgari sermone non satis ob-
s consulendi Höttingerus ll. cc. Hoorn-
ek. l. c. aliisque.

§. 2. Musulmanni hodie vocantur Mo-
ammedis affectæ, quique religionem Mo-
ammedanam profitentur & *μουσουλμανισμ*
h. Meursio in Gloss. græco. barbaro idem
notat; An vero origo vocis ab arab.
مسلم Moslemin sit petenda, non satis li-
et. SCHINDLERUS in Lex. a verbo
שׁוּלַם s. *שׁוּלַם* pacificus fuit, pacem habuit deri-
t, unde nomen *שׁוּלַם* pax *שׁוּלַם* salvus
salvatus a periculo indeque *שׁוּלַם* Musul-
n, hoc est, salvatus per professionem fidei
hammedicæ. Rationem reddit sequen-
n in modum: Mohammedes suum do-
a propagabat gladio. Jubebat enim in-
fici omnes nolentes amplecti hoc ejus
bolum: *Non est Deus, nisi Deus & Mo-*
ammedes Apostolus ejus. Quicumque igitur
plectebatur, dicebatur, *שׁוּלַם* salvatus,
eratus a gladio & mortis periculo, Mfr.
Iselain in Dict. Etymol. turcicam vocem
e contendit; *C'est un mot Turc, inquit, qui*
signifie un homme, qui croit ce qu'il faut croire, sa-
obscur, nec, quid sibi velit satis asse-

quor. Plerique ipsique Mohammedani a rad.
 سلم *cujus* Conj. IV. سلم *est, credidit in Part.*
 سلمون *Moslemā s. Moslemī recte credentes*
orthodoxi hinc Moslemi & corrupte Monful-
 manis. Musulm. derivant vid. *Leunclav.* in Ono-
 mastico. Jo. Christ. WICHMANNSHAU-
 SEN Diss. De Alcorano §. II. HOTTINGER
 H. O. L. I. c. I. p. 3. MARRACCIUS ad Sur. II.
 105. indeque vox سلم *Eslam* (qua reli-
 gionem Mohammedanam insigniunt, ut in
 fronte Alcorani & Sur. III. 17. 78. Ed. Hin-
 ckel. Adriano *Relando* de Relig. Mohammed.
 p. 4. Ed. Hannov. D' HERBELOT Biblioth.
 Orient. v. *Moslem* M. Matth. Georg. Schröder
 in Tr. *Muhammed. Testis veritatis contra se ipsum*
Præf. §. II. p. 2. legere licet.) & religio vera
formatur. Debitarunt vero Caspar BAR-
 THIUS in *Adversar. L. IV. c. XIII. p. 2549.*
 & Carol du FRESNE in *Gloss. Med. & Inf.*
Latin. v. Musulmanni, an non potius a Misu-
 lamiis Afris nomen & denominatio venerit,
 quodque non prorsus absolum, in sequen-
 tibus videbimus.

§. 3. Non negamus quidem Mohamme-
 danos se ipsos appellare مسلمين *Moslemos*
recte & vere credentes; Imo Mohammedes se
 ipsum nominat primum Moslemorum Sur.
 VI. 163. XXXIX. 14. (quod Adrian. Relan-
 dū, de Relig. Mohammed. Sect. I. c. IV. p.
 19. *primarium s. precipuum Moslemorum ex-*
plicat;

plicat, quia Mohammedes Patriarchas, Prophetas & præcipue Abrahamum Sur. III. 60. XXII. 77. & Marraccii Prodom, P. IV. p. 87. Firmo & Apostolos Sur. III. 45. ed. Hinckel. qui diu ante Mohammedem vixerunt, Moscos nominaverat, quam tamen conciliationem M. Matth. Georg. SCHROEDER I, c. c. II. §. XV. p. 26. non admittit) an vero nomen Musulmannorum inde acceperint, merito dubitamus. Moslem & Musulmannus differunt & denominatio ista a convenientia quarundam literarum orta. Nomen Musulmannorum tempore Chalphatus Osmanni s. Ochmanni ortum, victis ac debellatis Misulamijs Numidiæ propriæ populis, cum quibus Mohammedani se conjunxerunt & nomen horum populorum parva verbi immutatione facta ob suavem significatum assumerunt.

§. 4. *Misulamii* autem Plinio H. N. L. V. c. IV. *Misulani* Ptolomæo Geograph. L. IV. c. III. *Misulami* Tacito L. II. Annal. cap. LII. *Musulani* Floro L. IV. c. XII. Tacito L. IV. Annal. c. XXIV. *Musulami* Aurelio Victori in Claudio c. IV. *Musulamii* Paulo Orosio L. VI. c. XXI. *Musulani*, erant Numidiæ propriæ s. Massylorum, quæ & Nova dicitur, populi, de qua conf. Cellarius Geograph. Antiq. P. III. L. IV. c. V. p. 167. sqq. Ptolomæus l. c. in confinio Mauritaniz Cæcariensis ad Ampsagam fluvium sub Audo

Ff 3

monte

monte a Ptolomæo l. c. collocati versus Afri-
cæ propriæ solitudines , in occasum autem
magis quam versus austrum locandi , quia
accolas habebant Mauros teste Tacito L. II.
Annal. c. LII. Ptolomæi mons Audus fortas-
se idem qui Procopio L. VI. cap. VII. *περὶ
κρημάτων* p. 116. Ed. Reg. Mons Aurasius
quem L. I. Vandal. c. VIII. p. 196. *περαμαμένον
πρὸς μεσημβρίαν* in meridiem vergere dicit ut
Cellarius l. c. p. 187. adnotavit. conf. Job.
Stadius ad Flori. l. c. Hi populi erant late
vagantes vagabundis pabulationibus dediti
& Nomades dicti teste Solino c. XXIX. pag.
320. Plinio L. V. c. III. venandi peritia excel-
lentes ob ferarum multitudinem qua regio
ista abundabat inde a vagando Numidia di-
cta ut Strabo L. II. p. 194. XVII. pag. 1190.
VII. p. 460. Ed. Amstel. *ζωντὸς ἀπὸ θρεμματων,
καὶ γαλακτός, καὶ τυρῆ καὶ μάλιστα ἵππων* e pe-
core , lacteque & casæo maximeque equino
victitantes. De Numidis in genere testatur
Strabo L. VII. p. 478. bello magis quam la-
trociniis fuisse deditos. *Οἱ Νομάδες πολεμιστὰς
(ὁ. παλομιστοὶ) μάλλον εἶναι ἢ ληστῆς. πολέμους
δὲ ὑπὲρ τῶν φόρων, ἐπιτεψάοντες γὰρ ἔχουσιν τὴν γῆν
πρὶν εἰσελθεῖν γεωργεῖν, ἀπὸ ταύτης ἀγαπῶσι φόρους
λαμβάνοντες τὰς συνπεπραγμένους, μετὰ τὴν πῆλιν κα-
τὰ πλεονεξίαν ἀλλὰ εἰς τὰ ἐφημερῆ καὶ τὰ ἀναγκαῖα
τε οἷον μὴ ἀδαντῶν δὲ αὐτοῖς πολεμῶσιν -- καὶ ἀπὸ
πικτικῆς δὲ δυνάμει πειποδοῖς, ὥς τε ἡ ἀμυνεῖσθαι
ἐκείνους ἐπινοῶντες καὶ καλῶσαι τὴν ἐφοδόν.* Nomades
bella

bellis magis quam latrocinis sunt dediti, bella gerunt propter tributa, agros enim suos colendos, iis, quibus lubet, concedunt, contenti pro locatione certo stipendio, eoque non ad abundantiam, sed ad necessarios quotidianae vitae usus temperato: & non persolventibus bellum inferunt -- Quod autem stipendia non solvunt alteri, faciunt, viribus suis confisi, quia aut propulsare adventantes aut etiam aditu arcere se posse sentiunt. Quod Strabo in genere de Numidis, illud in specie de Musulamiis videbimus qui etiam magna gessere cum exteris bella. Paulus Orosius L. V. c. XXI. Tunc etiam, inquit, in Africa Musolamos & Getulos latius vagantes Cossius Dux Caesaris arctatis finibus coercuit, atque romanis limitibus abstinere metu compulit. Aurelius Victor in Claudio c. IV. Retenti, inquit, fines s. dati imperio romano Mesopotamia pro Oriente, Rhenus Danubiusque ad Septentrionem; Et a meridie Mauri accessere provinciis demtis regibus post Jubam, caesaque Musulamiorum manus &c. Tacitus L. II Annal. c. L. II. Musulanorum valida gens & solitudinibus Africa propinqua; Et L. IV. Annal. c. XXV. sq. testatur a P. Dolabella caeso Tacsarinate Musulanorum duce, hanc gentem fuisse devictam. Cumque igitur Mahammedis successores doctrinam ipsius propagarent reliquasque Orientis provincias sub potestatem redigerent, regnum hocce ita dilatarunt ut sub Chalipha. III. Osmanno s. Othmanno Cyprum, Rhodum, Africam

eam invaderent & Misulamios, qui erant
Africæ populi debellarent ut Cedrenus pag.
431. *Theophanes* Chronograph. p. 285. ed.
Reg. Herbelot. Biblioth. Orient. v. *Othman*
Abul-Pharajus Hist. Dynast. p. 116. Quem-
admodum Mohammedani conjunctis Sarace-
nis & Turcis Saraceni & Turcæ s. Turci di-
cti; sic debellatis & conjunctis Misulnamiis
Mohammedis affecclæ Musulmanni dicti.

§. 5. Amant autem nomen Musulmanno-
rum, non, quatenus a Misulamiis Afris de-
ductum, sed quia suavem habet significa-
tum. Eligunt Imperatores præsertim Mus-
limici ea nomina quæ meram spirant devotio-
nem & studium pietatis præ se ferunt ut Höt-
ting. H. O. L. II. c. V. p. 276. sqq. pluribus pro-
bat exemplis. Sic Omar Chalipha II. Mu-
hammedis *امير المؤمنين* Imperator fideli-
um huncupari voluit, Abul-Pharajus Dyn.
IX. p. 110. Hotting. H. O. L. II. c. V. p. 275.
Chronicon Orientale p. 64. Ed. Reg. Sic e
contrario vocem Saraceni averfantur & per
contemptum a Christianis ita vocantur, quia
in lingua arabica notionem furandi & latro-
cinandi involvit. Sic notat Leunclavius in
Onomastico Osmanos milites & aulicos mo-
leste ferre cum eos quis Turcos, (quod no-
men est a pascuis deductum, & significat
id quod græcum *νομαδες*, *παρα των νομων*)
cœu rusticos appellat. Ideoque in ipsorum
Comœdiis semper introduci Turcum aut
Turcman,

Turcman, veluti rusticum vid. Camerarii
Hor. subcis : Cent. II. c. XXIII. p. 94. Si
gratam nomen Turci haberet significationem
non averfarentur. Et hæc est causa, quare Mo-
ammedani *Musulmanni* dici volunt.

V.

Andrea RITZII,

Helvetii,

Rectoris scholæ Nassovio-*Deci-*
ensis

Cogitationes de Origine

Vocis *DETERN*, qua Germa-
ni *paschatos* festum indicant.

§. I.

Cum eruditionis cupidorum sit, non
solum omnes Res, quas Imbecilli-
tas ingenii nostri scire & compre-
hendere valet, perscrutari; sed
etiam Vocabulorum significatio-
nem, quibus animi sui Sensa exprime-
re solent, perspecta habere: à pluribus,
Ff § quos

quos hæcenus consulere licuit, eruditis, & libris quin etiam plurimis evolutis, significationem & derivationem vocabuli *Ostern* apud Germanos Christianos, & Judæos tritissimi, sed, si opinio me non fallit, æque obscurissimi, expiscari sedulus tentavi, sed fere irritò tunc temporis conatu. Quod sane animum meum admiratione ea perculit, quod eruditos æque ac ineruitos, plebejos, & primi quoque ordinis homines, circa vocabulum, in omniâ & ætate provectorum & Infantium balbutientium ore vulgarissimum, una mecum cespitare deprehendi, ut vix major animum meum subierit. Operæ pretium igitur duxi, conjecturas meas, quæ aliorum mentem & opinionem pensando sese mihi obtulerunt, chartis tradere, & ubi forsân rem acu non tetigi, aliis occasionem præbere, ut veram hujus vocabuli significationem & derivationem promovere possint. Præmissis igitur aliorum opinionibus, & conjectura quadam mea, quæ mihi haud ita pridem à vero non aliena videbatur, meliorem, quæ postea veritatis Nominè & Lumine sese mihi commendavit, exponam; Judicium penes singulos æquos & candidos lectores relicturus.

§. 2. Plurimi, iique fama & eruditione celeberrimi Viri, vocabulum hoc originis existimant germanicæ. Neque sane ratione destitutos opinor, cum Græci, Latini, Galli, Itali,

li, etiam Belgæ, Festum illud nomine Pa-
natis, originis, ut notum est, hebraicæ
pellitent; soli autem Angli & Germani,
per hos etiam Judæi hodierni, nomine
stern exprimant, unde conjicere fas est,
vocabulum hoc esse originis germanicæ.
notum enim est Anglos Saxonum, adeo-
que Germaniæ esse Coloniam. Qui cum soli
um Germanis nostris in more habeant, ut hoc
festum Ostern nominent, quis amplius du-
taret originem germanicam, huic voca-
ulo attribuire? siue saltem morem hoc
festum ita appellandi, à voce Germanis usita-
deducere.

§. 3. Sed unde erit deducendum? Utrum
Ostern / quasi sit Festum orientalis pla-
ce? an ab Urstánd / quasi ab Auferstehen /
vocabulo corrupto? an vero ab Austragen /
quod hominis docti cujusdam placitum fuit,
a) vocabulum quoque corruptum existi-
antis?

§. 4.

) Bartholomæus Scheræus in *supplementis isag-*
ogicis p. 89. derivationibus adductis addit reli-
quis non solidiorem, quasi Ostern / dicatur, à
Christo, qui vocatus sit Ost stern / i. e. stella ma-
tutina. Sed, Germanis illa stella nunquam dici-
tur Ost stern / & si ita diceretur, quid hoc ad festum
hoc? Adeoque non id placuit Th. Mareschallo,
cujus sententiam hac de re ex obs. ad vs. Anglo-
Saxonicam p. 427. depromptam hanc habe. *Nisi*
vocis Eastren vel Eostrun munus Venerabilis viri
auctoritate mentem meam præoccupasset, haud grana-
te

§. 4. Quod ad primum attinet, mihi & aliis, licet tantæ literarum transpositioni & omissioni obnoxia non sit, ac duo posteriora vocabula; Derivatio tamen hæc à vero remota videtur, eo quod nullum non festum hoc nomine insigniri possit, cum omnia ortum suum orientali plagæ debeant, neque ab aliis certa quadam differentia discriminaretur, quod tamen in reliquis omnibus animadvertere est. Dubium forsitan insuper est, utrum hoc vocabulum germanicum an gallicum aut belgicum sit, sive utrum à Germanis ad reliquos, an vero ab his ad Germanos translatum sit. Verum quidem est, Hospinianum de origine festorum, cum de festo paschatis agit, aliam hujus derivationis rationem adducere, sic enim ait: *Alii (vocabulum Ostern) ab Ost deducunt, quod Germanis est Oriens, unde & Austria Osterreich dicitur, quod in Oriente, vel orto sole resurrexerit Christus.* Licet autem vocabulum hoc Ostern quam proxime accedat alteri Osten / & nemo neget, vel Christum

te subscriberem Germanorum originationi, quæ Paschæ Christianorum aptissime accommodatur. Dicunt illi suum Ostern fieri per metathesin ab Utorstand, hoc autem veteribus usurpatum fuisse pro Auf, erständnis resurrectionis. Quod autem alii deduxerint ab Ost / Oriens, quia in feriis pascha'ibus celebratur Ortus solis justitiæ, sive resurrectio Christi à mortuis, mihi quidem videtur id longius petitum. Hæc ult. T. d. H.

in oriente, vel sole exorto resurrexiss-
 e nil nisi Analogiam tamen literarum, &
 usionem quandam vocabuli unius ad alte-
 m deprehendo. Quod si quis sufficien-
 m inde festi denominationis rationem esse
 dicet, per me licet suo fruatur sensu. Mi-
 tamen hoc firmum sedet, quodcunque
 stum appellationem suam trahere, vel à
 rsona, in cuius honorem institutum,
 emadmodum festa Apostolorum, & Marty-
 m, & sanctorum in Ecclesia romana evi-
 enti sunt argumento; vel à singulari cir-
 umstantia temporis, uti festum Ponteco-
 es, i. e. quinquaginta dierum à Paschate
 racto; vel à fine alicujus festi, & ceremo-
 is eum in finem institutis, uti Festum Ta-
 ernaculorum, apud Judæos; Festum Ex-
 ationis apud Judæos hodiernos dictum der
 nge Tag / apud Christianos, der Faste-
 tag und Bet-Tag / & quæ alia sunt ejus-
 modi festorum nomina: nunquam autem,
 quantum equidem scio, sola nominis ad quan-
 am vel festi, vel temporis circumstantiam
 lusione niti. Hinc non absque ratione
 anc Festi appellationem rejicere mihi
 videor.

§. 5. Secundum quod concernit vocabu-
 um Urständ / fateor, plures esse, qui huic
 pinioni adstipulentur. Inter alios, vide-
 s quoque Hospinianum de origine Festorum,
 de Festo Paschatis dicentem, *Germani vocant*
 Oftern

Ostern voce corrupta ex *Uhrstehnde* / quod resurrectionem notat. Certum quidem est, vocabulum hoc seopo hujus Festi in memoriam resurrectionis Salvatoris nostri instituti, & in locum veteris Paschatis surrogati, apprimè convenire. Neque inficias ire licet, antiqua vocabula germanica admodum esse mutilata, & à derivatione quandòque sua aliena, vel potius à nostro loquendi more plane remota. Sed cum pace Virorum clarissimorum hæc annotare liceat. I. Cujuslibet vocabuli literas radicales ut plurimum retineri, ut derivatio illius haud ita obscure pateat, quod tamen in hoc vocabulo non animadverto. Licet enim facile liqueat, pro syllabâ *auf* / potuisse; imo veterum dicendi more, consuetum fuisse dicere; & hodie adhuc quibusdam in locis præsertim in Palatinatu & Helvetia in usu esse dicere; *Uf* / & pro *Auferstehen* / *Uferstehen*; hinc facile nasci potuisse *Urstehen* / unde *Uhrstehnde*. Sed miror, hoc vocabulum non retentum esse, neque ullum apparere vestigium, quod hoc Festum unquam sit appellatum *Uhrstands-Fest*. II. Scire aveo, qui factum sit, ut pro *Uhrstand* / sive *Uhrstehnd* / dictum sit *Ostern* / *Ur* / mutato in *O*. & *stern* pro *stand* / vel *stehnde*? Quæ Metathesis & ommissio literarum uti mihi ignota, ita neq; absque ratione mihi facta videtur, cujus tamen cum ratio nulla appareat, vix ac ne vix quidem, imo plane

plane non à me impetrare queo, ut Uhrsland
& Oſtern idem vocabulum eſſe exiſtimem,
ſed derivationem hanc nominis ab al-
tero nimis longe petitam, autumem. III.
Huc accedit, quod Judæos germanos
eodem nobiſcum vocabulo uti depre-
hendo, quos neutiquam opinor, ubi
Derivationis & Significationis vocabuli hu-
jus gnari eſſent, (& quis eos ignarus ejus-
dem linguæ nobiſcum peritos, credet?) un-
quam vocabulo hoc uſuros fuiſſe, cum ne-
mo neſciat, vocabuli hujus ſignificationem
Feſto ſuo Paſchati plane non convenire,
ipſosque Memoriz Reſurrectionis Domini
noſtri Jeſu Chriſti profeſſos & inſenſiſſimos
eſſe hoſtes. Quibus rationibus inductus, ne-
que huic, quanquam tritzæ Doctorem opi-
nioni, calculum meum addere poſſum.

§. 6. Ut taceam de voce corrupta Auſ-
trag-Feſt. Quum enim hoc potius Paſchati
reſponderet, & quidem primo, quo Iſraelitæ Maſ-
ſas ſuas aſzymas extulerunt, conveniat, (ni-
ſi quis dicere velit Chriſtum, corpus ſuum e
ſepulchro extuliſſe) & majori adhuc vel ſal-
tem pari corruptione præ altera laboret,
non eſt, cur in eo rejiciendo multam ope-
ram præſtem.

§. 7. Hæc & alia ejusmodi animo penſi-
anti cogitatio quædam ſeu conjectura inci-
dit, forte vocabulum hoc natales ſuos græ-
cæ debere linguæ. Nempe die illo, Chri-
ſtianos, vel precibus, vel hymnis, pia &

grata mente memoriam Resurrectionis Christi recolentes, ab initio eorum exclamasse, vel psalluisse, ὁ ΣΩΤΗΡ. Cujus de frequente usu tandem diem festum ipsum suam appellationem traxisse, atque Germanos, quippe discipulos doctrinae christianae Patrum graecorum, de accentibus, seu pronuntiatione graeca non admodum sollicitos, penultimam vocabuli *σωτηρ* corripuisse, tandemque per syncopen compendii gratia, graecos imitatos pronunciasse: *ωτηρ*. Ostem unde Oster-Tag / Oster-Fest. i. e. Heilands-Fest. Huic conjecturae favere videbatur, tum, quod unica saltem litera per Syncopen omitteretur, quod sane esset res haut magni momenti, & ubique obvia, seu tritissima, ut conquirendis exemplis merito superfedere possim, id unicum tamen adduxisse sufficiat. Festum Pentecostes, quod citra omnem controversiam a vocabulo graeco *πεντηκστή* derivatur, germanicè exprimitur Pfingsten / à quibusdè Pingsten. Quis autem hic non videt Syncopen integræ Syllabæ antepenultimæ *πεν-π* & literæ *ο*. in penultima Syllaba, ut ex *πεν-π-ο-στή*, germanicum sit natum vocabulum Pen-g-sten / sive Pfingsten / quod cum in hoc Festo manifestissime appareat factum esse, cur non in altero quoque putares admitti potuisse? tum, quod non solum, uti ex antedictis liquet, affirmare auctim, derivationem eam ipsi rei atque diei huic

uic sacro haud male convenire, sive Christianos, sive Judæos considerem. De prioribus res extra dubitationis aleam posita est, um salus hoc die in lucem protracta, teste postolo Rom. IV: 25. *qui propter peccata nostra (in mortem) traditus, & propter justificationem nostram resuscitatus est.* Ad posteriores utem quod attinet, neque illi haberent, quare vocabuli hujus usum asperarentur, memores enim liberationis ex servitute Aegyptiaca per Moſen olim comparatæ, neutiquam Christianis connivendo exclamare possent, *ω εωμπ. Oster. i. e. Heis* / hoc nomine Deum invocantes. Quam erisimilis tamen hæc conjectura sit, sunt facientes aliæ rationes, quibus inductus, albuminum calculum illi ademerim. Nempe, quod neque ullis precum, vel hymnorum templis, sive ob curtam meam librorum pellectilem, sive ob memoriam labilem am fulcire, neque usum ita loquendi, vel em denominandi, apud græcos invaluisse, probare possim. Deinde potior mihi detur sententia vocabulum Ostern esse vocabulum antiquum Germanis usitatum, uti prioribus jam innui. Quod si sit, omnis hæc conjectura falsa fuerit oportet.

§. 8. Sed aliam adhuc opinionem Hospinianus l. c. adfert, ajens. *Alii tamen derivant à latina dictione hostia, quæ est Christus, pro peccatis nostris immolatus. 1. Cor. 15. unde patet.* Class. VIII. Fasc. III. G g schalæ

schales oblate die Osterfladen / quæ olim hoc tempore parabantur, ab offerendis hostiis dictæ. Quid de hac derivatione censendum, facile cuivis erit perspicuum, modo ad scopum hujus festi attendat, quod ab omni retro ævo in memoriam resurrectionis Domini nostri Jesu Christi institutum fuisse hactenus traditum est; cujus tamen hæc dictio ne unica quidem literula mentionem injicere potest. Sed commodior inde fieret denominatio Festi diei veneris Salvatori nostro peremptorii, vulgò Char-Freytag dicti. Inde mihi inferre fas esse credo, hujus opinionis Auctores potius ad literarum utriusque vocis Analogiam, quam ad scopum sive significationem vel nominum, vel festi respexisse, adeoque pari jure explodendam esse. Quod autem de Osterfladen adjicitur, non minus ab alio nomine, quam ab hostiis derivari potest.

§. 9. Venio tandem ad ultimam & multis (b) sane eruditis probatam de hoc vocabu-

(b) Inter eos nominare liceat *Besslium* in Notis ad Eginh. c. VII. p. 43. editionis venustissimæ Schminckianæ. Phil. *Cluuerium*; nostratæ, Germ. A. L. I. c. 27. Paulum *Hachenbergium* in Germ. med. d. VIII. §. 12. Justum Georg. SCHOTTELIUM d. L. Germ. p. 1017. Christ. BECMANNUM de Orig. L. Lat. p. 259. Joh. *Loccenium* in Antiq. Sueo Goth. L. I. c. 5. C. *Sagittarium* in Antiqu. Magdeburg. §. 35. Jo.

abulo opinionem, cujus etiam *Hospinianus* eodem loco meminit, dicens: *Angli vocant Oster, & Aprilem Mensem, in quo plerumque celebratur Pascha, Eostermont, idque à Dea quam, cui teutonici populi in paganismis sacrificant, Mense Aprili; quæ Eoster fuit appellata, ut Gesnerus indicat in suo Mithridate ex Munstero. Hinc Cambdenus in Britannia antiqua de incolis Britannicæ, & præcipue Saxo-ribus ita insit, p. 79. Sextam hebdomadam veneri consecrarunt, quam Fred dixerunt, unde dies veneris nobis Freday nominatur. Eoster eam etiam habuerunt, cui Mense Aprili sacrificant, unde Aprilem, inquit Beda in libro de temporibus, Eostermont vocarunt, & nos Paschas Festum etiamnum Eoster vocamus. His suffragatur BESOLDUS in locis communibus, cui ad vocabulum Ostern ita loquitur: der Mond / welchen die alten Teutschen anbeteten wurde Hertha oder die Erde / unser Großmutter; item venus, Estar, oder Ostar heißen / daher der Ostermontat oder April,*

G g 2 item

Jo. Andr. Crusum in Witekindo c. XII. §. 1. Scheldium, gentilem meum in L. de Caucis L. II. c. 3. cujus hæc verba sunt. Ita Saxones OOSTERAM quondam in classem retulerunt Dearum, cui sacra quotannis Aprili recurrente faciebant, hinc festo, quod in memoriam mortis à Deo, Dominoque nostro triumphatæ eodem mense celebramus, nondum ab æthnicis emanantem deponere licuit appellationem.

T. d. H.

item das Wort und Fest Ostern kommen / so die Engelländer nennen / eum in finein citans Hospinianum de origine festorum (de quo supra) Niceph. Greg. Lib. VIII. Hist. Rom. Cap. de Paschatis correctione. Idem testatur Nerretterus in additionibus ad Rossii Gottes und Götendienst in Europa. Fünffter Abtheilung §. 4. p. 931. editionis anno 1701. ex Beda citans L. de temporum ratione c. 12. daß die Unger-Sachsen / wie sie in Britannien kommen / den Monat April ihrer Göttin Eostre gedenket / welcher nun der Ostermonat genennet wurde.

§. 10. Dispicendum igitur, qualis hæc Dea fuerit, (c) quo tempore illa ab antiquis eulta sit. Prius quod concernit sub nomine *Eostre*, live *Eostar*, *Eoster*, *Estar*, *Ostar*, (imo,

(c) Edita est de hac *Astera* live *OSTERA* Saxonum heic loci a. 1701. dissertatiuncula *Lunenburgii MUSE-HARDI*, Viri docti & in antiquitatibus Germaniae versatissimi, & elegantium carminum Conditoris. Natus is erat Lockstedæ, qui Ducatus Bremensis pagus est, satis autem immaturis concessit ad d. XI. Maji a. 1708. æt. XXXVI. eodem, quo ejus Monumenta Nobilitatis antiquæ, familiarum in duatibus *Bremensi* & *Verdensi* lucem adspexerant. Per duodecim annos primum Subrectoris, ut vocant, & deinde Correctoris munere in schola, quæ in hac urbe aedi cathedrali annexa est, functus fuit. Videbimus tamen observatione sequenti ante 1500 *μπερων* de illa *Ostera* nobis aliquod spicilegium relictum sit. T. d. H.

mo, uti ex clarissimi Joh. Jacobi Hottinger-
literis, quibus me colere dignatus est, di-
ci, etiam Easter scripto) nisi multum me
fellerō, Deam illam grācis Ἀστὴρ di-
am, latere auctūmo. Prima enim litera
ocis Eoster, mihi Articulus videtur esse
eminus, quem plerique Germanorum
primunt per E., uti notum. Sive jam
eas Ostar, Oster, sive Aster, sive Estar,
bes duas syllabas priores dictionis Ἀστὴρ.
locali una saltem hujus vel alterius Syllabæ
um alia permutata, quod res haud ita mi-
, quando vox linguæ peregrinæ in aliam
optatur, si permutationem quandam pa-
tur. Id autem passim fieri, nulli, qui studia lin-
arum diversarum vel à limine saltem sa-
avit, obscurum esse potest. Ultima au-
m syllaba per Apocopen deest. Fortasse
am Saxones à principio vocabulum hoc
onunciarunt Eostart, postea autem Eostar.
ultum autem mihi gratulor, quod ani-
adverti, Cl. Nehrrettero cum mea Sen-
tia congruere, ita enim l. c. scribit de
ana: Bey den gar Alten ward er Mann/
d folgend Mond genennet. Was bey den
gyptern die Isis, das man bey den Deutschen
e Mond / daher solcher nach der Hand Hise
sse. Bey den alten Sachsen hieß er auch
tar / Ostar / Eostar, davon das Festwort
tern herkommen soll; bey den Phœnicern
d Assyren hieß er (als Luna) Astarte.

(und Atergates) welcher Nahme glei-
ziemliche Verwandschaft mit jenen hat.

§. 11. Videamus jam unde Dea ista
liscunque etiam ea sit: nomen suum sort
Hoc vocabulum autem sine dubio ded
dum à voce chaldaica אַסְתָּרֶת forma
phatica, quæ in simplici אַסְתָּר Aster
citur. Unde graci & latini dicunt A
te. Notandum autem in hebraica li
nunquam scribi Astereth, sed semper
reth, & ter saltem quidem in Sing
ri 1. Reg. XI: 5. & 33. 2. Reg. XXII
frequentissime autem Astaroth, in plu
Uti Jud. II: 13. X: 6. 1. Sam. VII: 3. 4.
10. quod verum & genuinum Deæ no
videtur, à quo reliqua corruptionem
quam passa, derivari existimo. Sunt
tem qui hujus nominis significationem in
pretentur ovem, unde Hebræi quoque
nantur, Deam hanc vocatam esse אַסְתָּר
quod imago & statua illis fuerit forma o
eo quod vocabulum hoc significet ovem
videre est Deut. VII: 13. & XXVII
אַסְתָּרֶת אֹמֵת ovium Gregem tuam. H
etiam Rossæus in Religione Asiatica Qu
4. v. 6. ita de eo loquitur. Astar
oder Astarte war die Göttin der Zidon
das Wort bedeutet eine Heerde Schaf / o
Schafstall; diese wird gehalten für Juno, V
nus oder Lucina, unter welchen Nahme
und der Gestalt eines Schafs sie den Mo

anbeteten / gleich wie sie die Sonn anriefen unter dem Nahmen Jupiter und der Gestalt eines Widders. Sed licet hoc vero admodum simile sit dictum, neque à rei veritate multum abludat, posito enim per Deum Bahal Jovem indigitari, sive solem, & per Astarten Junonem, sive Lunam, quorum ille sub figura Arietis colitur, accommode sane Juno sub figura Jovis repræsentaretur; nulla tamen satis firma dantur Argumenta, quibus evinci possit, eam vel inde Appellationem traxisse, vel sub ejusmodi figura cultam fuisse. Cum enim in Sacra Scriptura vocabulum hoc semper exprimitur עשתרות (videtis loca superius citata) dubio præcul genuinum hujus Deæ nomen est Astaroth, cujus derivatio & significatio ex hebræa lingua petenda. Nempe vox videtur composita ex עשה ארות fecit Lumina. Unde abjecta terminatione feminina ת prioris vocis, & litera quiescente א secundæ, dicitur עשתרות. Notandum autem hanc Deam nontantum dici facere Lumen, sed Lumina in plurali, ob tres potissimum Luminis phases. Luna enim (quam postea per hanc Astarten intelligendam esse demonstratum ibimus) dat lumen vespertinum, quando est in primo quadrante, & crescit; deinde Lumen totius noctis, quando plenâ; postea Lumen matutinum, quando iterum decrescit. Vel quod per Annum totum variæ dentur Luminis

Mutationes. Septuaginta igitur interpretes in errore fuisse videntur, qui ll. cc. hebraicam dictionem reddiderunt *תַּיִס אַשְׁתֹּרֶת*, & *אֲשֶׁרֶת תַּיִס*, ac si plures fuissent Deæ, cum una saltem sit, & mox Astoreth mox Astaroth scribatur, quemadmodum etiam mox *בַּל*, mox *בַּלֵּל* scribitur, & unus saltem Deus Jupiter, sive sol intelligitur, qui multas & diversas habuit statuas, pluribus in locis positas. Verum quidem est esse terminationem pluralis, sed numerus iste non Deæ sed diversis Luminum phasibus convenit, quæ Luna emittit.

§. 12. Restat, ut inquiramus quænam illa Dea sit, quæ sub nomine Astaroth, sive *אַשְׁתֹּרֶת* adorata sit? Ex antedictis enim liquet, alios mecum existimare, Deam Astarten fuisse Junonem græcorum & latinorum, cujus sub nomine Sidus illud nocturnum lateat. Hanc conjecturam sequentia confirmant argumenta? Quod derivatio & significatio nominis *אַשְׁתֹּרֶת* quemadmodum diximus, nulli Paganorum Deitati melius conveniat, quam Lunæ, quæ Juno vulgo dicitur in cœlo, Diana in terris, à die, quod splendore suo ex nocte quasi diem facit.

II. Quod Astaroth & Bahal in sacris literis semper conjunctim memorantur, neque ferre ullus locus invenitur, ubi Astarte separatim, Bahale omisso, nominetur, quod certissimo est indicio, has duas Deitatis species in gentilium Theologia connubio co-

palatas creditas & cultas fuisse. Quum autem omnium antiquitatis eruditorum, & Sacrae Scripturae interpretum consensu, per Baal indigitetur Sol, sive graecorum & latinorum Jupiter, quidni per Astarten Baali conjunctam intelligeremus Junonem sive Lunam, quae teste Virgilio, se ipsam Jovis conjugem nominat. L. I. æn. 50.

*Ast ego, quæ Divum incedo Regina, Jovisque
Et soror, & conjux.*

Id quod præter loca superius memorata insuper patet ex Jud. VI; 28. & 1. Reg. XVIII; 19. ubi אַשְׁתָּרוֹת & בַּעַל. (quod alterum Baal Astaroth nomen est, quemadmodum Seldenus Syntagm. II. c. 2. de diis Syris demonstratum reddidit) conjunguntur. III. Huc faciunt Testimonia antiqua virorum, αὐτοκρατορ & αὐτοχρονων. S. Augustinus enim Africanus, & vicinus urbis Carthaginis celebratissimæ, quæ Phœnicum erat Colonia. expressis testatur verbis in Quæst. in Judices, quæstione 16. cap. II. v. 13. uti ex Seldeno l. c. didici, cujus verba adducit: Solet dici Baal nomen esse apud gentes illarum partium (Africanarum scilicet) Jovis, Astarte autem Junonis; Juno autem sine dubitatione ab illis Astarte vocatur. Quod sane ita confidenter prolocutus non esset, nisi certe de Africanorum, suo tempore adhuc idololatriæ phœnicum & Orientalium deditorum, constante tradi-

tione instructus fuisset. Hinc etiam notissimum est, Carthaginem sub præsidio Junonis peculiari fuisse, teste Virgilio L. 1. æn. 19.

*Quam Juno fertur terris magis omnibus unam
Posthabita coluisse Samo-*

Et Horatius Lib. II. Odarum I: 25.

*Juno & Deorum quisquis amicior
Afris, inulta cesserat impotens.*

Tellure

Curatæ accedit, Auctor ille, qui sub nomine Luciani circumfertur, qui in libello περὶ Συριακῆς θεᾶς ita scribit: Ἀγαθὴν δ' ἰγὰρ δοκεῖν Σεληνναίαν εἰμῆναι. Qui testis omni exceptione major habendus, quum sacris veneris Syriæ initiatum semetipsum fatetur, adeoque de Theologia Syriaca & opinione de diis & deabus suis certissimus fuerit oportet.

§. 13. Quamvis autem omnia, quæ hanc in rem dici debebant, in apricum posita videantur, haud levem tamen mihi difficultatem (d) oriri video, quæ totum hoc conjecturarum systema subruere potis est. Tempus enim (quod alterum est, quod §. 10. dixi nobis inquirendum esse) quo hæc Dea Eostar colebatur, & à qua Mensis Aprilis Ostar monas dicebatur, vene-

(d) Videtis, quæ ad hanc difficultatem removen-
dum adducemus Obf. seq. §. 9. T. d. H.

veneris potius meminisse nos jubet, quam Junonis, eamque hoc vocabulo Eostar indigitari cogitandi mihi ansam præbet. Constat enim inter omnes Aprilem apud Romanos Veneri sacrum fuisse, teste Ovidio Lib. IV. Fastorum, qui ita canit, v. 13.

Venimus ad quartum, quo tu celeberrima, Mens-
sem,

Et vatem & mensem scis, venus esse tuos.

Et v. 61.

Sed Veneris mensem grajo sermone notatum

Auguror; à spumis est Dea dicta maris.

Nec tibi sit mirum grajo rem nomine dici,

Itata nam tellus gracia major erat.

Sunt quidem etiam nonnulli, qui Aprilem ab aperiendo, quasi Aperilem, quod verum omnia aperiat, sive quod tunc fere cuncta gighantur, & nascendi claustra natura aperiat, dictum voluerint, quos tamen Ovidius refutat, ultimam rationem veneri quoque tribuens, eodem libro v. 85. & seqq.

Quo non livor abit? sunt qui tibi mensis bono-
rem

Eripuisse velint; invidæantque Venus.

Nam quia ver aperit tunc omnia, densaque
cedit

Frigoris asperitas, sætaque terra parit.

Apri-

*Aprilem memorant ab aperto tempore dictum
Quem venus injecta vindicat alma manu.
Illa quidem totum dignissima temperat orbem.
Illa tenet nullo regna minora Deo.
Juraque dat cælo, terra, natalibus undis,
Perque suos initus continet omne genus.*

Postea enarratis amoris viribus tandem concludit v. 115.

*Hanc quisquam titulo mensis spoliare secundi
Audeat? à nobis sit procul iste furor.*

In eadem opinione Horatium fuisse legimus, qui ambo, priscis temporibus propinquiores, de vocabulorum linguæ suæ nativæ derivatione nobis quoque certiores fuisse credendi, ita enim hic Lib. IV. Od. XL 14.

*Idus tibi sunt agenda
Qui dies mensem veneris marina
Fundit Aprilem.*

Mensis igitur hic dicitur à venere marina, quæ à spuma maris & cruore genitalium Saturni in mare projectorum progenita dicitur à Poëtis, inde *Aproritus* dicta, & mensis ab illa quasi Aphrilis, aspiratione autem ommissa, Aprilis. Cujus præsertim primus dies sacer erat, quo, ut ex Ovidio liquet, matres nurusque ac Virgines Deæ effigiem totam layabant, eique flores & rosas in manus da.

dabant, eamque supplicibus verbis placebant, sperantes fore, ut ab ea & formam, & mores, & bonam famam accepturæ sint, ut & connubia prospera, qua de causa etiam verticordia dicta. v. 160. Notatu sane dignum est, quod hæc circumstantia temporis festo nostro Paschatis sive Osterfest / apprimè congruat. Sacrae literæ enim Exod. XII. nos docent, festum Paschatis, 14. die mensis Nisan, qui, omnium antiquitatum hebraicarum peritorum consensu, à dimidio fere mense Martii, certe à Novilunio illius incipit, celebrandum fuisse. Itaque si à mense hoc medio, qui triginta & uno diebus absolvitur, quatuordecim vel quindecim dies computantur: primus dies Aprilis, qui fuit festum veneris, seu Deæ nostræ Eostar, Astartes, clare nobis appareat. Verum quidem est, nullum certum dari vestigium, quod Germani eum ipsam diem, primum nempe Mensis Aprilis festum habuerint, quemadmodum Romani, cum loci supra memorati nullam ejus mentionem faciant. Hoc tamen vero simillimum est, primum forte hujus Mensis festum saltem primarium veneris fuisse, eo quod integer Mensis ab hac Dea fuerit vocatus Eoster-monat. Consuetum nempe credo, vel a primo festo, ad minimum primario, nomina rebus esse imposita; a potiori enim uti in rebus aliis, sic & hoc in casu factam fuisse denominationem,

nem; nullus dubito. Cum igitur festum veneris, festo nostro Paschatis proximum fuerit, atque forsā aliquando eodem tempore & die, prout Novilunium Martis vel mature, vel sero incidit, celebratum sit: bene potuit fieri, ut vocabulo olim consueto Eostar-fest/ Christianum nostrum loco illius substitutum, ita nominaretur.

§. 14. Videamus igitur, quomodo hanc opinionum discrepantiam conciliare possimus. Certum enim est ab una parte Deam Astarten fuisse antiquis Phoenicibus, atque Syris, & Zidoniis & Afris Junonem. Certum quoque Romanos Mensē Aprilem veneri consecrassē. Dicendum igitur Mensē Aprilem vel Junoni, vel veneri nomen suum Ostar-monat debere, quarum alterutri Germani eodem tempore sacrificia obtulerint. Ex §. 9. patet autem Besoldum expresse Eostre, Eostar de venere explicare. Huc facit explicatio derivationis vocabuli Astartes Nherretteri in additionibus ad Quæst. 2. V. Abtheilung. §. 5. von dem Freytags-Bild der alten Sachsen / cujus diei Deam venerem esse dicit. ajens: Gleich wie nun die Venus bey den Syrern Astarte hiesse / also scheint auch dieser Name aus der Scythischen Sprach herzukommen. Denn Aft heist bey den alten Schweden so viel als die Liebe / welches nochmals in casu obliquo Astar ausgesprochen wird. Also wird die Liebes-Göttin

von

von dem alten Gothen Astargydia; oder auch Astar god genennt: (forſan die Göttin Aſtar, oder der Gott Aſtar, Venus enim olim & Deus & Dea dicebatur, vide Selden. Synt. II. c. 2. (ſo ſun der miſlere Buchſtab g. ausbleibt/ ſomit heraus der bekante Gögen-Nahme Aſtarod; und weil od ſo viel als eine Herrſchaft oder Beſigung bedeut/ iſt Aſtarod ſo viel als eine Liebes-Befreyung. Cui tamen opinioni vel derivationi ſubſcribere nolo. Hoc ſaltem exinde liquet, cum nomen Aſtarte ſive Aſtaroth veneri applicare, quamvis alio in loco (vide ſupra §. 11.) idem nomen Lunæ, vel Janoni tribuat. Reliqui autem Auctores §. 9. in medio relinquunt, vel ſaltem non definiunt, cui Deæ tribuendum ſit. Facilis autem eſſet hæc opinionum diverſarum conciliatio, ſi Apulejum L. XI. Metamorph. ſequeremur dicentem: *Dianam, VENEREM, JUNONEM, Minervam, Cybelen, ſive matrem Deorum, Cererem, Proſerpinam, Bellonam, Hecaten, Rhamnufiam, Iſidem eandem Deitatem eſſe, cujus numen unicum multiformi ſpecie, ritu vario, nomine multijugo, totus veneretur orbis. Eam eſſe rerum naturam, parentem, elementorum omnium Dominam, ſeculorum progeniem initialem; Reginam Manium, primam cœlitum, Deorum Dearumque faciem uniformem, quæ cœli luminosa culmina, maris ſalubria flumina, inferorum deplorata ſilentia, nutibus ſuis diſpenſet. Quicquid autem ſit, cum tamen Venus di-*
ver-

versis in locis , variis sub imaginibus , ritibus atque ceremoniis quin etiam diversis adorata fuerit , atque Vulgus eam aliam Deam crediderit , non confundenda cum aliis erit. Si opinari licet , facile inducor ad credendum , vocabulum Astarte , licet Junoni proprium sit , & significet luminosam , quo nomine passim appellatur , uti Terent. And. II. 1.

Juno Lucina fer opem, serva me obsecro.

& Catullus in Carmine ad Dianam. 35.

Tu Lucina dolentibus

Juno dicta puerperis

Tu potens trivialis, & notus es

Dicta Lumina Luna.

Veneri per errorem quendam tributum esse, cum Pausanias in Atticis ; Sozomenus l. i. c. 4. & Apulejus l. i. c. 4. Met. mentionem faciant veneris Uraniae , quæ tamen ipsa Juno est , teste Herodoto in Lib. I. sive Clio de Arabibus refert , eos Uraniam sub nomine Alilat & Alitta coluisse , ait nempe : *non alium agnoscunt neque colunt tanquam Deum, præter Dionysium, quem vocant Urosalt ; & Uraniam , quam appellant Alilat.* Clarum autem est , Alilat , vel Alittam derivari à hebræa voce הלילה. sive חלילה. noctem significante , quia Juno , sub nomine hoc adorata , noctes splendet & dominatur. II. Nomen Urania , apud

apud Hebræos & Phœnices significat אורני
 sive אורן inde אורניæ græcè Οὐρανία, latine si
 interpreteris, *luminosa*, Junoni sive Lunæ
 optime convenit, quod proinde non à græco
 vocabulo οὐρανός cœlestis derivandum, uti
 græci Autores opinati sunt, proptereaue Ve-
 nerem dixere cœlestem, eamque cum Dea
 Syria, quæ Venus erat, confuderunt,
 sed ab אורני lumen dante deducendum.
 Quia igitur antiquitus Astaroth & Οὐρανία
 duo erant vocabula ejusdem Deæ Junonis,
 quo posteriore Juno dicebatur Venus Urania,
 facile fieri potuit, ut nomine hoc Dea Syria,
 quæ Græcorum & latinorum, adeoque & Ger-
 manorum Venus est, per errorem insigniret-
 ur. Quare etiam Pomey in Pantheo mythi-
 co, in Epithetis Veneris recenset Nomen
 Astartes, quæ à Sidoniis, Stellæ figura culta,
 vulgoque vocata sit Dea Syria, quam eandem
 fuisse ac Lunam, quosdam scripsisse, ait, eum
 in finem citans Epiphanius contra Hæres. Eu-
 feb. l. i. de præparatione evangelica, Lucia-
 num de Dea Syria. Hincque factum
 fortasse, ut in sequioribus temporibus nomen
 Astarte Veneri fuerit tributum, cujus de
 nomine olim Saxones mensem Aprilem, quæ
 Romanis Veneri sacer erat, eos forte imi-
 tati, Ostar-monat appellarint, & festum hoc
 mense celebratum Osterfest dictum sit.

§. 15. Quamvis perinde sit, ut tandem
 finem faciam, si quis Antiquitatum Germa-
 Class. VIII, Fasc. III. Hh nica.

nicarum me peritior demonstrare possit veteres Saxones, Græcorum more hoc mense præcipue Junonem coluisse, siue Apollinem & Dianam, i. e. Solem & Lunam, quorum beneficio terra foeta reddita sit, qui propterea mensem istum *βαρρυλιών*, à sacrificio expiatorio, *βαρρυλ* dicto, & Dianæ, quæ nostra Juno est, oblato, nominarunt, utrum de nomine Junonis, siue Astarte, terram uti Venus foecundantis, an de Venere, siue per errorem, siue propter idem munus fertilitatis nempe terræ, quam Junoni quoque acceptam ferebant, Astarte, *Ἀστάρτη* dicta festum & mensis hic appellationem suam traxerit. Hoc nimium evidens mihi videtur, Ostar, Eoster, Easter, & si quæ alia sunt nomina ab græca voce *Ἀστάρτη*, originem suam deducere, siue jam Dea illa Juno, siue Venus fuerit, unde mensis Deæ isti, *Ἀστάρτη* dictæ, sacratu, nomen suum acceperit Ostar, monat & Osterfest. Si alii autem fuerint, qui mihi adstipulari nolint, rationes eorum lubens audiam.

THEODORI HASAEI,

ad praecedentem dissertationem
ENIMETRON, five

De Saxonum idolo OSTERA

Observatio.

Argumentum.

Duplex de OSTERA Sedae locus, *Ostarmonath*,
Eostre, Osterfachs. §. 1. Cur ejus tam parva apud
veteres mentio. Multi loci ab ea nominati. *Oster-*
bolt, *Osterbagen*, *Ostergon*, *Ottersberg*, *Osterlandia*,
Esterban. §. 2. Seraril & Calvoerii loca de Biele,
Astaroth, in Osteroda cultis. §. 3. 4. Ex illis no-
tatur origo ignis paschalis, *Ostertyt*. §. 5. Et va-
ria alia. *Biel* non alius est à *Baal*. §. 6. OSTERA
eadem fuit cum ASTAROTH & ASTARTE.
Quod ostenditur (a) ex nomine, quod idem est.
Ostar & *Astar*. O & A saepe miscentur, *Ostrache*
& *Astrache*, *God*, *Gau*, *Gogravii*. *Astringa* & *Ostringa*.
§. 7. Ex locis (b) & tempore (c). Quomodo
ex Asia ejus cultus huc penetraverit. Ille ubique
locorum diffusus est. §. 8. Occurritur objectioni,
quod Astarte fuerit luna, Ostra autem Venus, ad-
eoque haec cum illa eadem esse nequeat? Osten-

ditur Afarten quoque fuisse Venerem & fumam
idolorum gentiliū fuisse commixtionem. §. 9. Skin-
neri & Leibnitii de Ostera cogitationes. §. 10.
Disquiritur, (A) quomodo Osterae nomen in his
regionibus notum in Angliam dilatum fuit? sc. fa-
ctum id est ab Anglis Saxonibus, quibus EA-
STRON est pascha §. 11. Quomodo rursus
factum ut pascha sit dictum Ostron apud solos Ger-
mani debent. §. 12. C. Cur non idem nomen
aliis populis vicinis, v. gr. Suecis &c. innotuit. §. 13.
Translatio nominis festi Christianorum a festo
ethnicorum illustratur simili exemplo. JUL fe-
stum, nunc natalis Domini. Unde dictum? Jul
poculum. *Ἰούλιος ἀπομνηνισμός*: Jolla, jolly. §. 14. *Hyste-
ra* à Cainianis culta. §. 15.

§. I.

CUm superiori schediasmate eruditus
ejus auctor sibi accedendum esse
judicaverit sententiae illorum, qui
vocem Germanorum, qua illi fe-
stum colendae memoriae resurre-
ctionis Dominicae sacrum insigunt, a Dea
Ostera (a) arcessendum censent, hinc nata mi-
hi

(a) Adde illis, quas modo p. 458. excitavi Sam.
Bochartum in Can. L. I. c. 42. p. 676. & in judicio
de Ant. *Goselini* Veterum Gallorum historia in
Opuse. p. 1307. Conferre etiam licet G. *Rothir*,
Restoris Stadani, non ita pridem immaturo fato
extincti, programma aliquot pagellarum a. 1723.
editum. *Didericus Stadenfis*, de lingua veteri Ger-
manica insignite meritis, in explicatione vocum Ger-

hi duplex est observatio cum de isthoc, quam nominavi, majorum nostrorum Idolo, tum de etymo vocis ASTARTES c. Astharoth in sacris literis plus vice simplici commemoratae. Utrâque, quæ dicta sunt, & illustrabuntur & confirmabuntur. *Illam* nunc contemplaris, *haec* autem propediem sequentis fasciculi pars erit. Osteram nomini festi paschatos inter Germanos originem dedisse qui putant, sequuntur omnes BEDAM, qui Venerabilis vulgo dicitur: En ejus verba, quae in L. de temporum ratione c. XIII. Tom. II. Opp. ed. Colon. p. 68. leguntur. *Aprilis Eosturmonath, qui nunc Paschalis mensis interpretatur, quondam à Dea illorum, quae Eostre vocabatur, & cū in illo festa celebrant, nomen habuit, a cujus nomine nunc paschale tempus cognominatur, consueto antiquae observationis vocabulo gaudia novae solemnitatis vocantes.* Hic Bedae locus passim ab aliis adductus est. Rarior tamen est ejusdem alter, qui in L. de temporibus in impressis codicibus quidem non exstat, sed quem ex libro MS. quem Glareanus a. 1545. Basileam miserat, servavit Seb. Munsterus L. II. Cosmogr. observante Colomesio in Opusc. Hamburgi

Hh 3

burgi

Germanicarum, quibus Lutherus usus est, p. 467. ab hac sententia discedit, & mavult Osteri diducere ab Osten / oriens, orientalis, quia sol tum intrat signa orientis. Sed quisque suo abundet sensu.

burgi editis p. 287. *Veteres Anglicani populi numeraverunt menses suos secundum cursum lunae, appellantque lunam Monam, & mensem Monath; Decembrem vocant Haleg Monath, id est, sacrum mensem; EOSTER vel ESTAR monath, id est, Paschalem mensem, idque a Dea quadam, cui Teutonicus populi in Paganismo sacrificia fecerunt tempore mensis Aprilis, quae EOSTRE est appellata. Praeter hunc neminem scio priscae aetatis scriptorum, ejus fecisse mentionem. Illius tamen mensis Ostarmonat memoria occurrit apud Eginhardum, qui illud nominis imposuisse Carolum M. mensi Aprili in ejus vita scribit p. m. 133. Confer quoque Goldastum in Alem. RR. script. T. II. p. 65. ubi ille mensis vocatur Ostarmanoth. Hinc descendit Osterfachs, i. e. fca paschalis, qua festis diebus cingebantur, ut explicat Goldastus in N. ad paraeneticos p. 430.*

§. 2. Tametsi itaque tam rata idoli illius memoria in veteris aevi commentariis existat, non tamen vel id magnopere mirandum, quod paucissima aut nulla fere illius aetatis majorum nostrorum monimenta nunc quidem supersunt, neque inde concludendum, talem Deam nunquam cultam fuisse. Quod enim in libris deficit, abunde compensatur illorum locorum & lucorum frequentia, qui olim Osterae cultibus consecrati veteris idololatriae vestigia in nominibus suis, etiam nunc retinent. Et ut nunc

vel

vel intra fines finitimi Bremensis ducatus nos
 contineamus, bina sunt loca non ultra
 lapidem unum alterumve ab urbe posita,
 quae utraque dicuntur *Osterbolte*, i. e. *Oste-*
rae nemus, & in quibus vetus adhuc traditio
 culti olim talis idoli viget. His adde vicos,
 pagosque alios, quorum appellationes ejus-
 dem paene sunt significantiae *Osterbagen*,
Osterath, *Osterndorp*, *Osterwede*. An
 huc quoque pertineat *Ostergoa*, cujus jam
 meminit Carolus M. in diplomate, quo ec-
 clesiam Bremensem fundasse legitur apud
 Adamum Bremensem, non asseveraverim.
 Potius referrem in hunc censum arcem dio-
 cesis Bremensis tribus ab urbe miliaribus si-
 tam, quae olim in ditione & potestate fuit
 Comitum de *Welppe*, deinde autem Bremen-
 sibus meis paruit, *Ottersbergam*, quae quon-
 dam dicta fuit *Ostersberga*, (b) i. e. mons
Osterae. *Osterlandiae* haud ignobilis Misniae
 tractus, num ab illa Dea in testificationem
 cultus pariter nomen inditum fuerit, disqui-
 rit V. C. Ad. RECHENBERGIUS in diss.
 Tom. II. P. II. d. 18. §. 2. 3. Ipsi Galliae lo-
 cis idem venisse usu suspicatur S. Bochartus
 cujus in Opusc. pag. 1307. haec verba sunt.
Forſan huic eidem Deae (Aeſter) a Saxonibus
olim Bellocaffici agri incolis loca proxima dicata
sunt, quae nomine EſTERHAN inſigniuntur. Sa-

Hh 4

xeni.

(b) Vide *Hamel*, in Opp. p. 693. & 744.

xonice enim Esteræ domicilium significant, quæ illorum Dea exstitit : Haec Bochartus.

§. 3. Nimis ad rem, quam, ut prætermitti possint, faciunt verba, quæ ex Leznero produxit Nic. SERARIUS in Rerum Moguntiac. L. III. n. 21. p. m. 474. ubi cum de Bonifacio narrasset, eum destruxisse idolum Retto, ita pergit; Factum adhuc hominum memoria, ut in deturbatæ superstitionis memoriam luculentus ipso resurrectionis die ignis, qui paschalis etiam alibi vocatur, excitaretur. Hinc in Thuringiam sese contulit Sanctus, & in itinere in BIELIS montanis Rhumam flumen versus, ubi hodie Katelaburgum est, Deastrum alium BIELEM deiecit, eoque in loco, UBI nunc OSTERODA monasterium, olim Branonisroda, rursus alium, qui ASTAROD vocatus. Suum tamen illum BIELEM cura magna requisierunt idololatrarum Saxonum aliqui, & juxta locum, in quo Ilfeldense monasterium, illum rursus erexerunt, unde adhuc hodie appellatus locus Bielsstein. Haec ille, quæ deinceps ab aliis passim repetita & confirmata fuerunt.

§. 4. Neque minus commemoratione digna est Vetus traditio, quam ex rituali necio quo exhibet S. R. Caspar CALVOERIUS, Theologus doctrinæ pariter & moderationis laude insignis, in Saxon. gentilis & Christianæ P. III. L. H. c. 5. videlicet rudera vetusti lapidei aedificii, quod olim in colle qui urbi imminet, conspectum fuit, reliquias esse fani, in quo olim Dea Ashtaroth fuerit culta, quæ a Saxo-Ombris

bris in has oras fuerit translata. Et ab hac Astorob nomen suum traxisse urbem Osterodam quod Rode veteri lingua significet lucum excisum, quia eo in loco olim lucris cultibus illius Deastrae sacer fuerit visus.

§. 5. Doleandum est, non allata esse documenta, ex quibus hae narrationes depromptae sunt, ut, quantum in iis praesidii sit, appareat. Interim tamen, cum non cogitandum sit haec temere, ex mentiendi tantum quadam lubidine efficta esse, haud dubie illa suo fundamento non caruere. Quapropter fricanda haec arista paululum est; & quid in his lateat, investigandum. Nimirum (α) videmus originem ritus illius vetusti, quo tempore festi paschatos ignes soliti fuerunt accendi, scilicet, *conservatam memoriam deturbatae superstitionis*. Sed quid, si potius reliquias esse dicamus caerimoniae, quae inter paganos vetustissimos viguit, olim in honorem Osterae nostrae institutae. Convenit enim nomen; Dicitur enim Ignis Osterae, sive Osterfyr. Congruit tempus. Accenditur enim primo vere, quod tempus Osterae olim sacrum fuit. Neque abscondit res ipsa. Quum enim Ostera, nihil aliud notet, quam sidus vel astrum, ut pluribus alias videbitur, ejusque cultus nihil aliud sit, quam cultus, astrorum, sive ignium coelestium, par erat illam accensis ignibus potissimum coli. Potuit autem fieri, ut mos ille retineretur in-

sequentibus temporibus, cum in *deturbatur* *superstitionis*, tum in orientis eo tempore iustitiae solis memoriam.

§. 6. Cum (β) porro audimus, ubi *Astherat* vel *Ostera* culta fuit, ibi quoque adoratum solitum Deastrum BIEL, cui non cogitatio de Deo בעל vel Belo, vel Beleno confestim animum subit, & quis non videt heic factum, quod a temporibus vetustissimis in Syria finitimisque regionibus factum est, ubi & בעל cum עשתרת (vide Jud. II: 13. X: 6. 2. Reg. XXIII: 14.) & Belum cum Astarte & Baal cum Baalti connubio stabili junctos fuisse constat. Praeterea (γ) narratur cultum Osterae in oras Germaniae superioris allatum esse à Saxo-Cimbris; adeoque ille praecipue viguit inter Cimbro, five Anglo-Saxones, & sic intelligi potest, qua ratione illius memoria traducta fuit in Angliam, sc. per Anglo-Saxones, id est, illos populos, qui saeculo quarto Brema solverunt, atque illam fortunatam insulam occuparunt. Denique (δ) animadvertimus, eandem, quae dicta fuit Ostera, quoque appellatam fuisse Astheroth.

§. 7. Certe hanc ab illa non diversam fuisse, (c) non unis inducor rationibus, ut credam. Convenit enim (κ) primo *Nomen*.
Ne-

(c) Gaudeo id quoque approbari calculo magni Becharti, & in Canaane L. I. c. 42. p. 676. & in Opuſc. p. 1307.

Neque enim impedit terminatio *ostb*, quae in Astaroth, neque *te*, quae in Astarte occurrit. Illud enim est nota pluralis *ni*, quae more populorum incolentium orientem, qui ad rei praestantiam ac magnitudinem indicandam res plurium nomine efferebant. Terminatio autem *te* est foemininum *n*, quo Ebraei, Chaldaei, Syri, Arabes, populique contermini utuntur. Unde & aliquando legitur *Astar* illa abjecta, ut apud Philastrium L. de haer. c. 17. & 27. cujus tamen jocularis error est, quando ex *Astar* & *Astaroth* facit homines & feminas. Neque morari quemquam debet, quod *Oster* vocetur, non *Astar*. Id enim ex more petendum est vulgari, quo inferioris Saxoniae populi a fere pronuntiant ut o. Et, ut illud tantum triga exemplorum confirmem, ex ipsa hac, de qua agitur, voce petitorum, *Astur* & *Austur* mediae aetatis scriptoribus significabat accipitrem, sed & illa vox scripta fuit *Ostör*, ut videre potes in Du Cangii Gloss. T. I. p. 367. 368. Ita Alfridus in vita S. Ludgeri apud Leibn. in script. Brunsv. T. I. p. 86. meminit loci *Astrache*, qui nunc *Daccinga* (i. e. *Doccum*) vocetur, ubi S. Bonifacius trucidatus fuit, eandem autem paulo postea p. 89. vocat *Ostrache*, i. e. *Ostergau*, (*Otblo* in vita Bonifacii L. II. c. 26. vocat *Oster* & *Westerliche*, Surius *Oester* & *Westerliche*;) hoc est, terra *Osterac*, à γῆ Graecorum, unde nostrum *gau*,

gau, gôd, gôben, uti vocantur pagi ad ditionem urbis nostrae spectantes, unde *Gogravii* i. e. iudices agrorum vicinorum. Est quoque pagus in comitatu Oldenburgico, qui in diplomate Ottonis II. a. 983. dicitur *Astringa*. In privilegio ecclesiae Bremensi ab Adriano data *Asterga*, in Chronico Bremensi MS. *Astergaa*, in continuatore anonymo Gregorii Turonensis *Astrachia*. At idem in scholiis ad Adamum Bremensem *Ostrega*, & hodie *Ostringa* dicitur. Vide Meibomium de pagis Saxoniae. Sed & (ב) conspirant loca, in quibus utramque venerabantur, quæ erant תרשק, אלטוב, nemora, luci, unde & huic & illi; *Nemorensis* titulus non minus ac Dianæ continet; Neque (ג) discrepat cultus *tempus*, quod utrobique fuit vernum, mense Aprili.

§. 8. Non autem miremur Astartes cultum in septentrionales has oras ex Asia traduci potuisse, cum ignorare nemo possit, Germanos nostros populorum Orientis esse propaginem. (d) Idque eo potuit fieri facilius,

(d) Quod sane verum est, vel si repudiare volis traditionem Judæorum qui teste Aben-Esra in Obadiam vs. 20. statuunt, כי ארץ אלמניא הם שברחו מפני בני ישראל quod terræ Alemanniæ incolæ sint Cananæi, qui fugerunt à facie filiorum Israël. R. David Kimchi in eundem locum ita scribit; ואומרים בקבלה כי בני ארץ אלמניא

eilus, quo latius Astartes adoratio ubique terrarum diffusa fuit. Hanc in Asia coluere Sidonii, Berytenses, Amorrhæi, Philistæi, Moabitæ, Samaritani, Syri, Judæi. In Africa eam honoribus prosecuti sunt Pœni, Carthaginenses, Aegyptii, (teste Philastrio) imo omnes Africani, si fides habenda est Herodiano L. V. unde Salviano L. VIII. de providentia vocatur *cæleste Afrorum dæmonium*. In Europa inter idola sua recensuerunt Pyrrichii, Romani, Britannii. Idque eo fieri potuit facilius, quod illa quasi ipsa natura & rerum & bonorum omnium haberetur; Audiamus Plutarchum, qui in M. Crasso p. 553. eam ita describit: *Γινεσθαι δὲ πρῶτον αὐτῇ σημεῖον ἀπὸ τῆς θεᾶς παντὸς, ἣν οἱ μὲν Ἀφροδίτην, οἱ δὲ Ἥραν, οἱ δὲ τὴν ἀρχαίαν καὶ σπερματικὰ πᾶσιν ἐξ οὐγῶν παραχέουσιν αἰτίαν καὶ φύσιν νομιζουσι, καὶ τὴν παντῶν εἰς ἀνθρώπους ἀρχὴν ἀγαθῶν καταδείξασαι. Signum primum ei effertur ab hac Dea, quæm VENEREM, alii Junonem, nonnulli eam, quæ incunabula & semina omnibus ex humido præbuit, causam & naturam arbitrantur esse, & quæ principium omnium bonorum doceant mortales. Unde & cornucopie gestans*

אלמ״א היו כנעני׳ כי כשפני׳ כנעני׳ מפני
יהושע כמו שכתבנו בספר יהושע הלכו להם
לארץ אלמני׳ ואשקלונ׳ שקורין ארץ
:אשכנן וצור הים אותם כנעני׳: Quorum
versionem, cum placet facilia sunt, omittimus.

stans pingitur in nummis. v. gr. Juliae Dom-
nae apud Vaill. de nummis Colon. T. II.
p. 25. & Macrini pag. 91. & Hadriani apud
eundem T. I. pag. 222. Confer supra pag.
471.

§. 9. At vero ajunt, Astarte fuit Ju-
no vel luna, Oftera autem fuit symbolum
Veneris, unde haec ab illa distinguenda est.
Vide praecedentis diff. §. 13. sunt vero plura
quae respondeantur. Nam primo no-
tum est *Astarten* fuisse *Venerem*. Cic. in L. III.
de nat. Deorum, dilerte, *Quarta*, inquit,
VENUS Syria Tyroque concepta, quae ASTAR-
TE vocatur. Philo Byblius in fragm. Sanchu-
niathonis apud Euf. praep. Ev. L. I. c. 5. τῆς
δὲ ἈΣΤΑΡΤΗΣ. φερόμενης τὴν Ἀφροδίτην εἶναι λε-
γόμεν. Suidas; ἈΣΤΑΡΤΗ ΑΦΡΟΔΙΤΗ. Adde
his (cujus locum adducit Schedius de DIS
Germ. p. 145.) Ptolem. L. II. Tetrab. Procopium
Gazaecum in 2. Reg. XVII. & XXIII: 7. Theo-
phyl. in Hof. Theodoretum in 3. Reg. quæst.
Huc facit quoque, quod Athanasius
Kircherus Astartes nomen derivat a voce
Aegyptiaca *trouar*, i. e. *VENUS*, ut inter-
pretatur Auctor scalae magnae p. 49. Vide-
mus itaque Astarten quoque esse *Venerem*,
& si Venus est Oftera, in eo quoque illi
convenire cum Astarte.

§. 10. Sed & deinde, si vel illud ostendi
non posset, tamen &, qui aliter sentiunt,
non habent, quo nostram sententiam labe-
fa-

factent. Quid enim? Qui enim nescit veterum Deorum Dearumque summam fuisse confusionem, ita ut qui unam nominet, nominet omnes, illum harum rerum valde oportet esse imperitum. Ita & Iunam, & Dianam, & Deam bonam, & Deam Syriam, & Junonem, & Venerem, & Lucinam, & Cererem, & Cybelem, & Rheam, & matrem Deorum, & Ilithyam; & Astartem, & Dergeto, & Atergatin, & Uraniam, & Minervam, & Nemelin, & Proserpinam & Hecaten, & Isidem, & Bellonam, & Rhamnusiā, & Dagon, & Cabar, & Alilath, & quas non? unam eandemque esse, quam, ut verbis utar Apuleji, *unicam multiformi specie ritu vario, nomine multijugo totus venerabatur orbis*, certissimum est, & si id nunc ageretur, liquidissime singillatim demonstrari posset. Quibus denique accedit, quod non opus sit Germanorum veterum idola cum Graecorum ac Romanorum præcise contendere. Sufficit, si notemus illos ex Oriente profectos Deorum suorum nomina secum in has oras intulisse, in illorum cultibus perseverasse, etsi, quid cum hoc illove idolo Romanorum aut Graecorum adfinitatis habuerint, non attenderunt.

§. 11. Nihil itaque est, quod impediat, quo minus Osteram conciliemus cum Astarte, illiusque nomen ab hac petendam esse statuamus. Sunt tamen, quibus visum est aliter.

Eum in finem adjungam , quae Steph.
SKINNERUS & G. G. LEIBNI-
TIUS habent, cum eorum libri non o-
mnium terantur manibus , de ipsa tamen
re arbitrium benevolo Lectori commissurus.
Ille in etymologico linguae Anglicanae in
voce *Easter* haec habet ; *Est ea vox ab Anglo*
Saxonum Eastren, Ostren, Ostron, Estren-
dæg, Eastermonat *Aprilis*. *Sommer* ab *EASTRE*
Dea Saxonum seu Germanorum, quae sub illud anni
tempus sacrificiis colebatur, defleclit, forte autem
illud numen orienti praesse creditum est, & idem
fuit cum *AURORA* Latinorum. Hic autem
Tom. I. script. Brunsvicensium p. 45. ita scri-
bit : De *Dea EO STRA* cogitanti , nihil verisimi-
lius occurrit , quam Auroram significare. Nam
Ost oriens Germanis , bodie Anglis East , Italiae
Ostro , a Gothis & Longobardis accepta voce.
Austria, Austrasia non ab *Austro*, sed ab Ori-
ente. Hoc autem, mense nempe *Aprilis*, & pau-
lo ante, id est, circa aequinoctium vernalis sol in ve-
ro oriente versatur. Quidam tamen malunt *Eostram*
esse Lunam. Quid si *Astarte* sit veneris stella?
neque id ineptum ; Nam lucifer Germanis bodie
Morgenstern / forte antiquis *Osttar* , nam
morgen est oriens. Sed cur cultus hujus Deae
in hunc mensem , neque enim credo veteribus Ger-
manis haec stella *Veneri* sive *Freiae* suae attribue-
batur. Sane si de eo constaret , appareret ex eo
ratio , quod Vere animalia multa in *Venerem* fe-
runtur. Haec ille.

§. 12. Interea loci TRIA in hac causa disquisitione digna videntur; *Primum*, qua ratione fieri potuerit, ut Osterae nomen cultusque; in sola Caucide nostra, locisque finitimis nota, transierint ad toto diversos orbe Britannos? *Deinde* quomodo id nominis ex Anglia illatum rursus est Germaniae nostrae, & ibi festo, quod memoriae resurrectionis Dominicae dicatum est, impositum? *Denique*, cur non ad finitimas nationes translatum sit, sed adhaeserit praeter Helvetios solis nominatis populis? Prius, quod attinet, revocemus nobis in memoriam saeculo quinto Anglo-Saxones, ducibus Hengisto & Horso Bremā, sive Phabirano nostrā, si annalibus credendum est, transfretasse in Angliam, eamque insularum reginam postea suae fecisse potestatis. Illi secum, quod tum nondum Christo accesserant, cultum Osterae suae, quam imprimis ad Cimbros i. e. Anglo-Saxones pertinuisse audivimus, in eam intulerunt, cui deinceps & nomen Angliae, & linguam, & leges suas imperiti sunt. Posteris autem temporibus, cum Christianorum coetibus essent aggregati, quod fieri coepit saeculo quinto expirante opera Godelberti Anglo-Saxonis, & saeculo sequenti ad finem vergente, praecunte Sigeberto, Saxonum Orientalium Rege, perfectum est, accidit, ut cum Paschatos festum incideret in illud veris tempus, quo

consueverant Osterae suae sollennia sacra facere, antiquum illius nomen retinuerint. Sic in lege veteri Anglo-Saxonica apud Jo. Bromtonum col. 820. legitur *se the stalath on sunnan nibr otthe on Geol, otthe on EASTRON, ottheon thone?* Salgan Wunners daege. Qui fueratur vel die dominico, vel festo natalis Domini vel in PASCHATE, vel in ascensione Domini, &c. Sic in menologio Sax. ad Maji III. vocatur *On Thaet seorwertige nibra faesten ær EASTRON; jejunium quadraginta dierum ante PASCHA.* Sic in veteris Anglo-Sax. versiones rubrica ad Matth. IX: 14. *On thaere oþbre EASTER Wu-can;* In secunda hebdomade PASCHATOS (in der andern Osterwochen.) Sic in die solemnibus Paschae transfertur *On EASTREN dages freols tide,* (id est in Osterntages frölicher Zeit) & *To tham Easterlican freolse* (in der österlichen Frölichkeit) Luc. II: 41. 42. Et alibi passim. Vide Th. Marescalli observ. ad illam p. 526. 527.

§. 13. Quibus animadversis id quoque ostendi potest, quo pacto eadem appellatio ad nos redierit, Germanique & Helvetii praecipue ea tempus paschale insigniverint, id quod secundo loco erat inquirendum. Videlicet Anglis, qui originem suam debent Germanis, sacra sua ex praecepto Christi instituta vicissim debent Germani. Britannorum, qui ut plurimum originis erant Saxonicae, quales erant Suidbertus, Winifridus

dus, S. Bonifacius, Willehadus, Acca, Wil-
librordus, Gallus, Ludgerus, Egbertus,
Columbanus, Lullus, Willipaldus, Wun-
nibaldus uterque Evakus, Lebvinius, Bur-
chardus, Witte, Wigbertus, Marcelli-
nus, alii, eorum, inquam, opera inde a se-
ptimo, sequentibusque saeculis lux Evange-
lii in Germania & Helvetia accensa est. Tum
autem una cum reliquis Christianis riti-
bus ab illis quoque nomen Paschatos, quod
ab Ostera tractum est, in has regiones in-
troducitur, & sic, cum à Germanis, iisque
ethnicis in Angliam primum illatum esset,
ab Anglis, iisque Christianis ad Germanos
postea relatum fuit. In his terrarum tracti-
bus id factum esse videtur potissimum tem-
poribus Caroli M. quem etiam Aprili ab hac
Ostera imposuisse nomen Eginhardum testan-
tem audivimus. Is enim in ordinandis sacris
opera imprimis usus est Alcuini, de *Britannia*
Saxonici generis homine, ut Eginhardo dici-
tur, aut qui, ut Poeta Saxonicus L. V. vs.
235. habet,

Ex Anglis veniens Saxo fuit genere,
sicut & S. Willehadus ejusdem nationis fuit,
per quem annuntiari doctrinam Christi in
nostris his regionibus Carolus jussit.

§. 14. Inde simul ratio constat, ob quam
præter Britannos, & Germanos nullæ aliæ
nationes, v. gr. Belgæ, Sueci, Dani,
& alii septentrioni viciniore populi, vo-

cem Paschatos retinuerunt, tametsi alias sermone utuntur a Germanorum lingua haut alieno. Sic Belgae appellant *paaschen*, *paesdag*, Dani *Paaske*, Sueci *Päsk*, *Päskdag*, *Pao-scha*, Islandi *Pascha*. In veteri versione Gothica adhibetur pariter vox *Paska*. Causa scilicet est, quod illae gentes non tam Germanis, aut Anglis, sed Gallis, v. gr. Ans-garib, Remberto, Ebboni, eorumque sociis, Christianam, qua imbuti sunt, doctrinam debent, aliter ac Germani, atque Helvetii, in quibus ad religionem sanctam traducendis laborasse Anglos potissimum vidimus.

§. 15. Mirum tamen fortassis cuiquam accidere posset, nomen festi adeo sancti quale pascha est, mutuatum esse a nomine temporis sacrati olim idoli turpissimi cultibus. Sed bonum factum est, rem illam exemplo prorsus simili illustrari posse. Idem enim accidit, in nomine, quo Anglo-Saxones, Scoti, Dani, Norwegi, Sueci, Islandi, Finni, alique Boreales festum insigniunt Natalitiorum, nempe *Jul*, *Jule*, *Jeol*, (b) quod

(b) Vide de hac voce variisque ejus Originibus Jo. LOCCENII Antiq. Sueogoth. L. I. cap. 5. Olai WORMII factos Danicos L. I. c. 7. & 14. Cl. VERELII L. c. c. IV. G. EUCHANANI Hist. Scot. L. V. EEDAM L. de ratione temporum c. XIII. Th. MARESCHALLI obs. ad vers. Anglo-Sax. p. 520. 521 Joh.

quod in illa tempora incideret, quibus olim,
antequam Christo nomina dederant, in Deo-

Li 3

rum

Joh. BAAZII hist. eccl. Suec. p. 57. Gudm. AN-
DREAE Lex. Island. G. HICKES in Thes. T. I. p.
211. Hag. SPEGELIUM in gloss. Sueo-Gothico p.
207. & 613. Joh. IS. PONTANUM in epist. ad Ste-
phanium, quae in sylloge epistol. edita ab Ant. Mat-
thaeo est XLma. Si illorum virorum conjecturae no-
vis essent augendae, quid si cogitemus de voce *Jul*,
quae Suecis notat *potivium* (Vide Verel. L. c. pag.
56.) & convenit cum Graecorum *χαυλ*, cujus
eadem est potio, & cujus frequens in festivitati-
bus Juleis erat usus? Num fortassis huc spectat il-
lud hymni genus, quod potissimum in honorem
Dianae vel potius Cereris, quae prima docuit targe-
scere semen in agris, *False coronatas subsequitque comas*,
quae ipsa etiam teste Athenaeo *ἰσλα*, vel, ut ha-
bent Eustathius & Apollonii Rhodii Scholiastes,
οὐλα dicta fuit, decantari solebat. In illo, hae
voces identidem resonabant, ΠΛΕΙΣΟΝ ΟΥΛΟΝ,
'ΟΥΛΟΝ *ἰα*, 'ΟΥΛΟΝ *ἰα*. Factum id esse po-
tissimum ἐν Θαλασσίῳ festo, quando & pro acce-
ptis frugibus agebant DIS grates, & pro sequen-
tis anni laeta segete vota faciebant, adeoque eo
tempore, quo & Julum festum agebant populi
boreales, haud inepte conjicit Paulus Jac. Eccardus in
polita dissertatione, de *ἰσλα ἄσματι*, quam Wit-
tebergae a. 1721. vulgavit. Sed, cum illis festis
Jul diebus id agebant praecipue, ut sepositis agi-
tantes otia curis, indulgerent genio, viverent-
que hilariter, paene crederem, ab *hilaritate*, cui
illi dies dicati erant, nomen traxisse. Suecis
enim teste Spegelio JOLLA, est laetus, hilaris, uti
Anglis JOLLY, & Gallis JOLI. Sed quis aliquid
certi in dubiisque in id genus rebus afferet?

rum suorum honorem dies festos & comessationes instituere fuerant soliti. Commemorabile est, quod Ditmarus Merseburgensis L. I. Chronic. de Danis & Northmannis narrat. *Esse in illis partibus locum, caput istius regni Lederun nomine, in pago, qui Solon dicitur, ubi post novem annos mense JANUARIO, post hoc tempus, quod nos THEOPHANIAM DOMINI celebramus, omnes conveniant, & ibi Diis suis XCIX. homines & totidem equos cum canibus & gallis pro accipitribus oblati immolent, putantes hos placaturos eisdem.* Clarius haec discimus ex Olai VERELII observ. ad Hervarar saga (editis Upsaliae 1672. f.) p. 56. cujus verba, quia liber in his oris occurrit perrarenter, non pigebit adscribere. *Vocavere menses illos (Decembrem & Januarium) Angli pariter & Scandiani ex sacrorum conviviorum festivitate JOL. Et Januario quidem antiquior ea appellatio à sacris ethnicis & comessationibus, quae in ejus finem incidebant. Sed quia Christianis placuit festivitati & gaudiis natalis Domini nostri, antiquum comessationum nomen JUL tribuere, ideo & Decembri mense haec appellatio non incongrua visa est Anglis. Abolitis enim gentilium sacrorum, & comessationum istarum abominationibus in nomine ipso JUL nihil impietatis inesse existimarunt majores nostri, quin illud recte isti festivitati & hilaritati adhiberetur, quam longe alia de causa, ac occaecati antecessores ipsorum in natali Domini*

no-

nostri agitabant. (c) Confirmat haec Loecen.
ia A. S. G. L. I. c. 5. & tandem addit. Sic
retento gentili nomine, cui adsueta erant, tamen
abominantur gentilium idololatriam, velut ali-
quot mensium ac dierum gentilium nomina ex con-
suetudine, si absque superstitione adhuc usurpant.
Simile olim apud eosdem contigit circa fe-
stum paschatos. Quod patet ex Olofs Saga cap.
117. cujas verba idem Verelius affert p. 54.
Consuevit Sigardus tria sacra peragere quolibet
hieme (i. e. anno) unum in autumno, alterum
media hyeme, tertium ineunte aestate. Postea vero
quam Christianus factus est Sigardus consuetum mo-
rem retinuit, quoad comestiones, ita ut in
autumno amicos ad se invitaret, media vero hie-
me comestiones Jolenses celebraret, tertiam
vero paschatis tempore comestionem institueret,
eam quidem hominibus satis frequentem. Pariter
ibi pag. 57. allegatur locus ex Snorrone
Starla in vita regis Itaqmini Adelstemi Folstra,

Ii 4

qui

(c) Non tamen idem contigit voci Weynachten / qua
Germani idem natalitiorum festum indicant, quasi
haec vox ex gentilismo quoque nobis relicta fue-
rit, & sit nox vini, cum aliud nihil sit, quam nox
sancta seu sanctissima; eine geweyete Nacht; Illam
tamen opinionem habet Valentinus Ickeoshamer in
gramm. Germanica, die Teutschen sind in ihrer Spra-
che so ungeübt / daß so schon ein Wort noch aus
Bluck bey seinem rechten Nahmen blieben ist / sie den-
noch solches nicht verstehen / was es sey. oder heisse /
als Weynachten / so überblieben von dem Heydni-
schen Gottesdienste / Nox vini.

qui ante regnum initum Christianae religioni in Anglia initiatus fuit, quam postea rebellionis metu sum palam profiteri non auderet, lege sancit, ut Norwegi commensationes JULIAS eo tempore celebrarent, quo Christiani natalem Domini celebrarent. Parili itaque ratione, ut paganorum se caerimoniis aliquantulum accommodarent, sensumque ad celebranda sacra nostra allicerent, nomen festi, Osterae sacri ad memoriam resurrectionis Dominicae recolendam transtulerunt.

§. 16. Intera Osterae commemoratio memoriam mihi reficit HYSTERAE, quam olim à Cajanis sive Cainianis cultam traditum est. Irenaeus L. I. c. 31. haec habet. Jam autem & collegi eorum conscriptiones, in quibus dissolvere opera HYSTERAE adhortantur; HYSTERAM autem FABRICATOREM COELI ET TERRAE vocant. Quae non aliena sunt ab iis, quae Epiphanius in panario L. I. haer. 38. scribit, καὶ ἄλλα πρὸς συγγραμμάτων ὡσπερ τῶς πλατύνειας κατὰ τῆς ΤΥΤΕΡΑΣ; ἢ ΤΥΤΕΡΑΝ τὴν ποιητὴν τῆ παντὸς τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς γῆς καλῆς. Quid sibi illa Hystera coeli & terrae conditor vult, quam illi dicuntur divinis prosecuti honoribus? Uterum hanc vocem aut vulvam docti viri interpretantur. Sed quis persuaserit sibi tantam vecordiam cuiquam innatam esse potuisse, ut uterum tanquam coeli terraeque fabricatorem coleret. Si ex sententia Rhenferdii Cainitae haeretici nunquam

quam in rerum natura fuerunt, sed eo nomine tantum appellati fuere impii & idololatrae in oppositione filiorum Abelis, aut Sethi, i. e. fidelium, anno Hystera haec cum Alera, Olera, Astarte, ejus vulgaris maxime in illis terris cultus erat, eadem erit? Aut, si Cajani fuere pars Gnosticorum, anne & illi quod de Valentinianis, narratur, coluere Astarten? An vero vox Hystera, à סתר vel סרר, quod *latere* esse propediem docebitur, nomen habens, eadem est cum τῷ ὀσμῶν sive τῇ ὀσμῇ, quae pariter ab אור *lux* s. *ignis* descendunt, quarumque in veterum Gnosticorum historia perquam frequens est mentio? Ego nihil heic definio; Tot enim salebris impedita est veterum haereticorum scientia, ut, ubi tuto pedem figas, vix invenias. Qui me aliquid in hac causa solidi docuerit, is haud levem apud me initurus est gratiam.

THEODORO HASAEO,

S. D.

Irenaeus Bibliophilus.

Singularis illa benevolentiae in me tuae declaratio, quam in doctissimis ad observatiuncularum mearum trigam, cui locum VII. in Fasc. V. Tomi VII. hujus Bibl. attribuere tibi placuit, annotationibus dedisti, audacem me fecit, ut hoc, quicquid est spicilegii ad p. 934. & seqq. loc. cit. te allegare, VIR celeb. tuoque inscribere nomini, haud sane dubitaverim. Liceat enim vel sic tibi animum gratissimum pro favore tuo, aequae ac pro praestita isthac opera egregia, de qua & multi alii viri docti tibi obstrictos se profitebantur, significare. Equidem exigua sunt, fateor, quae afferam, verendumque mihi valde est, ut ea luce digna existimes. Interim confido, vel tantillum in his ipsis inesse, quod tibi non omnino existet ingratum. In ultima nempe observatiuncula mea, conjecturam quandam ex libello Herm.

Herm. Wittekindi (a) depromptam, doctissimorum virorum pari, Gottfr. Tentzelio, & Jo. Christoph. Oleario, verbi divini in Ecclesia Arnstadiensi ministris fidelissimis, proposui; annon probabile videatur, locum de Johanna Papissa, quem ipsorum Moellus refert, ab ignoto illius auctore, depromptum esse ex codice quodam Richardi, Romanorum Pontificum series, inscripto, ex quo, in bibliotheca Vaticana tum servato, Sec. XVI. virum quendam honestum simillimum locum descripsisse, ipsique postea ostendisse, fatetur Wittekindus. Nullus, quod sciam, præter illum, aliis vetustis scriptoribus, qui de Jo. VIII. femina, testimonia perhibere, hunc Richardum, addidit, adeoque, si, quod optandum, in Guil. Redii opere, cui Chronicon Richardi intextum est, (b) quodque in Bibliotheca Cottoniana MSCum exstat, investigaretur, quid hac de re ibi contineatur, sique verba ista ibidem reperiantur; dubium amplius esse non posset, Martini Poloni locum non solum genuinum, sed &

(a) Possideo librum quendam, VITAE VIRORUM ILLUSTRUM, inscriptum, Basileæ, M. D. LXIII. in fol. excusum, a cuius pag. 677. usque ad finem libri, sive p. 695. hoc quoque reperitur opusculum: *Cesarum vita, quot & quemadmodum apud Suidam inveniuntur*, HERMANNO WITEKINDO collectore.

(b) Vid. Bibl. hujus T. VII. p. 939. not. (q)

& præcipue ex Richardi isto libro desumptum esse. (c) Quicquid tamen hujus sit, mihi potius propositum nunc est, de laudato Herm. Witekindi libello, nonnihil racemationis meæ afferre, tum & alia quædam connexa, pace tua, exhibere, quæ ut tibi sese probent, omnium maxime exopto. Maximopere igitur devinctum tibi, VIR clarissime, contestor animum, quod opusculi hujus mihi inprimis chari, auctorem, antea mihi,

(c) Non possum non hæc occasione gratias Tibi agere, HASAEE humanissime, pro officio, p. 936. not. (k) in allegandis & excitandis scriptoribus, qui de Martini hoc loco ex instituto agunt præfinito. Ipse ego, quando p. 930. not. (p) magni illius Jo. Christ. Wagenfeilii Diss. quandam citavi, in qua hunc locum cum MSC. quod cœnobium Heilsbronnense (non Heilbronnense, ut operarum aberratione ibi impressum est) servat, quemque codicem veterem probumque is vocat, comparavit; nunc quoq; id addo, Wagenfeilium quicquid hoc de argumento in laudata Diss. attinet, paucis immutatis, nonnullis quoque additis, postea transtulisse in partem tertiam synopsis suæ historię universalis, a p. 128. sqq, quæ per æ juvenilis Loebk. III. part. 2dam constituit, ubi p. 134. & obiter indicat, ex Alex. Cooke assertione, asservari Oxoniæ in Anglia Bibliothecam Collegii Novi exemplar MS. Ranulfi Cestrensis, in quo historia Johannæ Papissæ cultro deprehendatur erasa. Id quod & observat Berneggerus in collectan. suis, quæ editionibus Witekindiani libelli, Helmstad. & Lugd. Batav. procuratis, adjectæ sunt, pag. 70. edit. Lugdun.

mihi, fateor, ignotum, not. (h) p. 934. indicare, ibidemque aliud quoque benevolentiae specimen insigne proferre volueris. Illum Hermannum WITEKINDUM esse, facillime tibi assentior. Hanc enim & B. Casp. Sagittarius (d) nominatim adducit, eique, nifus fide Wittenii, tractatum singularem, quod mulier fuerit Papa, tribuit. Ubi vero sit impressus non indicavit. Cumque tuam editionem, A. M. D. XCVII. in 4. vocari alteram non sine auctario, ipse fatearis; dolet mihi omnino, quo anno & loco primum omnium id scripti prodierit, nondum liquere. Age ergo, mihi que sex editiones hujus libelli paucis descripturo, haud gravatim attende.

I. Editionis omnium primæ huic fuisse titulum, Goulartius testatur: *Jesuitas Pontificum Romanorum Emissarios, falso & frustra negare, Papam Joannem 8. fuisse meretricem.* (e)

II.

(d) In Introd. ad Hist. Eccles. Cap. XXVI. §. XXV. p. 685.

(e) Locum, annum & formam impressionis, addere non licet, ex Goulartio tamen conjicere licet, eam Sec. XVI. ultima annorum decade fuisse impressam. Ille enim affirmat, hunc libellum ante aliquot annos (scripsit autem Dedicat. suam Cal. Aug. 1597.) editum fuisse. Ceterum facile carere possumus hac prima editione, tum quia postea auctior & emendatior est excusum isthoc

II. Alterius hanc inscriptionem esse, *av-*
mmc ipse doces: *Jesuitas singulares SS.*
Pontificie Majestatis hoc tempore vin-
dices, falso & frustra negare, Papam
 Joannem VIII. fuisse mulierem. M. D.
 XCVII. 4. Neostadii ad Hardtam.
 editio altera non sine auctario. (f)

III. Subsequenti anno 1598, Neostadii in
 8. re-

isthoc opusculum, tum quia totum ex prima edi-
 tione, nonnisi prologo & epilogo omissis, ubi con-
 tra Jesuitas disputat Wittekindus, inseruit Tom.
 II. Catalogo Testium veritatis, Simon GOULAR-
 TIUS, Sylvanectensis, Pastor Genevensis, illius
 Catalogi continuator, qui nomen suum his literis
 initialibus in titulo & Dedic. addidit S. G. S. (vid.
 Placcius in Theatro Anonymorum n. 1071, p. 270. b.)
 Prodiit ille Tomus in Lugduni MDXCVII. 4. maj.
 hujus Lib. X. a pag. 179. usque ad p. 189. est in-
 sertus. Auctor ipsi audit Anonymus. Qui hanc
 editionem cum altera conferet, revera discet, hanc
 illa longe esse auctiorem, Interim patet hinc præ-
 stantia hujus libelli, quem Goulartius dignum ha-
 buit, qui integer operi suo inferetur. Id emitti
 non debet, recusam hanc primam editionem esse
 Helmstadii 1662. 4. cœu mox ostendam, ad Helm-
 stadiensem vero ea, quæ Lugduni Bat. prodiit, vi-
 detur expressa, hæcque Lugdun. quæ mihi ad ma-
 nus est, pariter titulum generalem, infra n. VI.
 videndum, forte a Jo. Sauberto additum, pag. 1.
 ante principium translationis ipsam illam inscrip-
 tionem habet præfixam, quam titulum primæ
 editionis constituere, ex fide Goulartii, scripsi.

(f) Vid. Bibl. hujus T. VII. p. 934. not. (h) & pag.

8. recusatus est hic libellus ; hoc tit. *Jesuitas singulares pontificia majestatis vindices falso & frustra negare*, Papam Joannem VIII. fuisse feminam, (g)

IV. Quarta hujus libri Ambergæ, 1609. 8. publica editio hac gaudet rubrica : *Jesuitas singulares SS. Pontificia majestatis hoc tempore vindices falso & frustra negare*, Papam Joannem fuisse mulierem. (h)

V.

935. not. (i) In Bibliotheca Amerbachiana, sive catalogo variorum & rarissimorum in quavis facultate librorum, quos Amerbachiadæ venales exponunt, Basil. 1659. 4. qui hodie haud facile obvius est, p. 87. hanc ipsam editionem hoc tit. video produci : Falso negari Joannem VIII. fuisse mulierem, 1597. 4. nec locus, nec nomen auctoris additur, ipseque titulus in compendium minus est a conditore hujus catalogi.

(g) Draudium in Bibl. Class. p. m. 872. hanc editionem excitare, ipse ego T. VII. p. 935. 936. Bibl. Brem. monui, conjecturam vero ibi productam, ac si hæc editio illa ipsa esset, cujus ego fragmentum possideo, nunc dimitto : Ambergensis enim exemplum quoddam me habere, statim demonstrabo. Si objicias, Draudium forte errare, & 1698. pro 1597. posuisse, respondeo, illum & locum & formam addidisse, potuisseque fieri, ut ex hac repetita editione impressionis locum tuo exemplo, VIR, Celeb. vetusta illa manus adscripserit.

(h) Meminit hujus impressionis Ven. Jo. Andr. Schmidius in Supplem. ad Sagitt. introd. Hist. Eccles. T. II. p. 627. conf. Celeb. VIR. ipsam notam tuam

V. Quinta vice, Helmstadii A. 1662. 4i
isthoc opusculum recusum, eique hic
titulus, forte ex omnium prima edi-
tione, præfixus est: *Historia Joannis*
VIII. Romani Pontificis, virum primum si-
mulantis, postea, sexum suum partu in
pu-

tnam (i) p. 935. T. VII. Bibl. tuz. Atque hæc,
si me omnia fallunt, est editio, a memet ipso p.
934. Cl. VII. hujus Bibl. descripta, cujus titulum
cum primo folio periisse, libellum vero paginis 49.
constare dixi, formam vero, quæ est octies partita
est, indicare tum omisi. Inscriptio superne ad-
dita hæc est: PAPAM JOHANNEM VIII. FUI-
SSE MULIEREM. A pag. 44. ad fin. usque adje-
cta sunt carmina, quæ num in editione tua, VIR
humanissime, itidem compareant, TUI videris.
Primum eorum, in editione Lugd. Bat. mox me-
moranda, omissum, inscribitur: *Adsertio incon-*
futabilis, mulierem Roma fuisse Pontificem. Inci-
pit his versibus:

Prob veritatem! Prob Deum atque hominum, æ-
dem!

Mendaciorum quam uber & larga est seges
HERMANNE! quanta nugivendum copia! &
reliqua

Haud obscuris indiciis Hermannus Witenkindus
libelli auctor, hic proditur. Memorabile & proli-
xum hoc est carmen, cujus scriptor anonymus
militem armatæ militiæ se subscripsit. Huic
puto illum virum honestum esse, qui cum Herm.
Witekindo locum illum Richardi, (vid. p. 939. T.
VII. hujus Bibl.) ex Vaticanæ Bibl. codice a se de-
scriptum, communicavit. Romæ enim illum fuisse,
testantur hæc carminis verba:

*At sustulere nup̄r hanc statuam graves
Famę Patroni, & castitatis vindices,
Paullo ante quam Romam venire: sed tamen
Monstratus est mihi à perito idem locus,
Abominatę marmoris vestigium,
Quo sculpta mulier Pontifex puerpera &c.*

Imo confirmor in hac conjectura, quia & verba illa, ubi de Richardi codice agitur, & locus, in quo Witekindus de destructa statua Romę, disse-rit, in prima editione omissa sunt, ceu videre est p. 182. princ. & p. 184. lin. 13. Catal. Test. Verit. cui ille insertus est libellus primę impressionis. Quę loca, una cum hoc carmine, Witekindum existimo postea demum ab hoc nobis incognito vi-ro, quem vocat honesto, accepisse, & alteri au-ctiori editioni primum suo quoque loco inseruisse. Quę suspicio num fundamento suo nitatur, Tibi licebit dispicere, Hęc humanissime, quando tuam hujus opusculi editionem alteram, 1597. evulgatam vel recusam cum auctario, cum exci-tatis ex Catal. Test. veritatis Goulartiano, locis haud gravaberis conferre. Sequens Carmen cujus exordium tale est:

*Imprudens fuit illius Papatus,
Qui dictus Papa, quam foret Papissa, &c.*

Cuique auctor ejus nomen suum his literis initia-libus: H. S. P. subjecit, in editione Lugd. Bat. extat. Reliqua vero tria, in Leidensi hujus libelli iteratione, non comparentia, ad Jesuitam unum, duoque alia, quorum ultimum hoc disticho in-choatur:

*Quid non designat tua dispensatio, Roma?
Sexu in utroque simul miscet utrumque genus,*

Cetera, unum credo eundemque auctorem habere, qui his literis: S. S. L. ultimo carmini adjectis, facile se mihi prodit, quod sit doctissimus ille Jesuitæ Jac. Gretseri adversarius, Simon STENIUS, Lomacensis, Profess. Heidelb. cujus hunc possideo libellum: Simonis Stenii, Lomacensis, Jacobus Greitserus - triumphatus &c. Ambergæ, typis Johan. Schönfeld. 1605. 8. proculus. Hunc enim felicissimum poetam fuisse, patet tum ex ex L. I. Cap. X. p. 199. sqq. ubi carmen ejus extat prolixum de Luthero redivivo per quietem viso cuidam ex familiaribus, quem æque ac se ipsum amare se scribit, compositum. (Addit tamen spag. 205. hæc verba: Neque enim ad Calvinianos secessissem, si omnia Lutheri mihi probarentur; Conf. pag. 301. ubi, Inquisitio, inquit, Saxonica me non expulit, sed sua sponte cedentem & volentem in Palatinatum compulit.) Tum quoque ingenium ejus poeticum prodidit Lib. I. Cap. XI. p. 225. sqq. quo loco *perjudicior* ad Horat. Lib. 4. Od. 5. ad August. exhibet, quam in honorem Illustriss. sui Electoris, a se iterum Rectore an. 1598. editam, votum complecti scribit pro felice ejusd. elect. reditu ex superiore in Palatinatum inferiorem. Quid? quod ipsi aversa tituli paginæ Epigramma ad lectorem addidit, cujus ultimo disticho:

*De profligato Greitsero jure triumpho,
Sic merito deinceps vociferabor Jo.*

Literæ initiales S. S. L. pariter subjectæ cernuntur. Id adhuc observo, Stenii forte auspiciis, Ambergensem Witkindiani libelli impressionem factam esse, cujus Gretserum triumphatum ibidem antea jam excusum, memoravi. Typi utriusque libri, ni prorsus fallor, iidem sunt, neque erravero, si typis Schönfeldianis Witkindi opusculum recusum esse, confidenter scripsero.

VI. Ultima, quæ nobis innotuit, hic ordine *sexta* Editio, quæ & ad manus est, talem gerit titulum: *Historiæ Joannis VIII. Romani Pontificis, virum primum simulantis, postea sexum suum partu in publica via edito, prodentis, a Jesuitarum inprimis technis vindicata, editio ultima, priori emendatior. Accedunt in fine viri cujusdam celebrisq; critici eandem in rem collectanea.* Lugd. Batav. ex typographia
Kk 2 Johan.

(i) Produxisti, VIR πολυμαθεῖαν, in Bibl. Turæ Cl. VII. p. 935. not. (i) hanc editionem, sed addidisti, Te non habere dicere, sitne alius Witekindi libellus ab hoc, nec ne? Quare evolve sis Ven. Jo. Fabricii Hist. Bib. P. IV. n. CVII. p. 269. cui hunc titulum debeo, æque ac hanc notitiam, historiam hancce complectentem testimonia scriptorum quorundam, factum illud commemorantium, ITERUM EDITAM ESSE à Joh. Sauberto. Addi ibidem viri clarissimi M. B. historici ac critici perquam celebris in eandem materiam collectanea: Cum quibus conferri possint, quæ leguntur, in Berneg. (hunc enim esse illum M. B.) Demol. idol. Lauret. p. 48. Auctor ergo hujus libelli Witekindus, nec Sauberto, nec Fabricio, nec, qui eandem hanc Helmstad. editionem adduxit p. 686. introd. suæ ad H. F. Casp. Sagittario, fuit cognitus. Præstantissimus Academiæ Altorfinæ Theologus, Dn. D. Gust. Georg. ZELTNERUS in vitis Theologorum Altorfinorum; sigillatim in vita Jo. Sauberti Jun. p. 406. inter scripta ejus n. 23. eundem, cujus modo

Johannis Kellenæer, typographi habitantis in platea vulgo dicta de Heerensteeg, prope templum Petri, 1677. 12. pagg. 71. (k)

Habes

do titulum dedi, refert, in nota (uu) tamen addit, eandem esse hanc historiam, quæ Lugd. Bat. hoc titulo præmissa, altera editione, A. 1677. 12. impressa prodest, in opere autem ipso veritatem hujus narrationis solidis argumentis & testimoniis adstrui; eumque libellum *iterum editum* a. b. Sauberto, & appendicem literis M. B. notatum, Bernoggeri esse, S. Venerab. D. Fabricium in Biblioth. T. IV. f. 269. commemorare. Hæc ille, cui & ipsi non notus fuit verus hujus opusculi conditor. Esse vero eundem hunc libellum cum Witekindiano, statim ex Lugdunensi Bat. ad Helmstad. dictam impressa vel recusa Editione, demonstratum ibo, si prius hoc observavero, in Catalogo Bibl. Rechenbergianæ Part. II. p. 150. n. IIII. libellum, sine auctoris, loci & anni indicio, formæ quadripartitæ, excitatum. hocque titulo præscriptum: *Historia Job. VIII. Pont. Rom. a Jesuitarum technis vindicata, editio nova*, eundem sine dubio esse nostro opusculo Helmstadiensi recuso.

(k) Hanc editionem referre illam a Joh. Sauberto Helmst. procuratam, paullo ante not. (h) dictum est. Ipsi tractationi sequentem præmissam cerno inscriptionem: Jesuitas, Pontificum Romanorum emissarios, falso & frustra negare, Joannem VIII. fuisse mulierem; quem titulum primæ editionis esse, supra ex Goulartio ostendi. Exordium libelli tale est: *Novum istud sacrificulorum & mystarum genus, nostra primum ætate, Venetiis a quodam milite Hispano inceptum, a Papa Paulo IV. approbatum, plane tali suo auctore dignum, & reliqua.* Vi-

deo,

Habes hic sex hujus tui libelli, editiones,
VIR, quas non metuo ingratis tuis a me

Kk 3

pau-

deo, in fragmento mei exempli, quod ex Amber-
genſi editione unum eſſe, ſupra oſtendi, primum
ſolum deſuiſſe, quod ex hac Lugdun. ſupplevi:
namque dum titulum cum primo folio interiſſe,
doleam, pag. 3. hic ſenſus hiulcus libello auſpi-
cium dabat: - *chis aque grati & vicini & alumni*
&c. quem ex Lugdun. Bat. impreſſione integrum
nunc habeo talem: Non omnibus ea de cauſa Ca-
nonicis iſtis & Benedic- tis Monachis æque grati vi-
cini & alumni &c. ſcilicet Jeſuitæ. Non poſſum
TE celare, VIR S. R. totum hoc opusculum meum
cum hac Lugduni recuſa editione a me diligentis-
ſime collatum, variasque lectiones ſtudioſe colle-
ctas eſſe. Cumque Ambergenſem meam innume-
ris in locis auctiorem, in plerisque immutatam,
correctam & recognitam, adeoque præſtantiorem
quam Lugduni Bat. recuſam, animadverterem, ſu-
ſpicor, hanc ipſam Lugd. uti & Helmſtadienſem,
omnium primam hujus opusculi editionem, refer-
re, Ambergenſem vero ad illam, quæ 1597. 4.
impreſſa, recuſam eſſe. Abest quoque in Lugdu-
nenſi, p. 23. locus, ubi de Richardi Codice, p.
m. 14. agitur, quemque in hac Bibl. T. VII. pag.
939. excerpti. Deſiderari itidem carmina nonnulla,
quæ in Ambergenſi habentur, ſuperius indicavi.
Unum hoc addo, p. m. 7. in fin. legi hæc verba:
hoc ſeculo ab Eraſmo, aliisque viris doctis &c.
Lugdunenſis p. 12. in fin. legit: *ſuperiore ſeculo ab*
Eraſmo &c. Ex quibus verbis dubium enaſci poſ-
ſet, meam editionem in 8v. expreſſam, forte il-
lam eſſe, quæ, ut Draudius perhibet, Neoftadii
1598. 8v. prodit, eodem ſcilicet ſeculo, quod
Eraſmus eruditione ſua illustravit. Neque valde re-
fra-

paulo studiosius esse descriptas. Per-
gendum vero nunc est pace tua, ad alia. Cum-
que Helmst. 1662. excusum opusculum,
Witekindum habere auctorem, demonstra-
verim, id quod TE, ut not. (i) pag. 935.
T. VII. Bibl. Brem. fateris, fugit; partium
mearum esse arbitror; dubio tuo circa ali-
um libellum, Oppenheimii 1619. 8. hoc tit.
Jobanna Papissa toti orbi manifestata, excusum,
tibi nato, nunc occurrere. Hujus putas, sed
nonnisi per suspicionem, auctorem esse Le-
vinum Hulsium, cujus Oppenheimii in 8v.
impressum tract. de Joh. Pap. in Facet. Facet.
p. 162. laudari scribis. (1) At enim vero vel-
lem

fragabor, fragmentum meum exempli cujusdam,
Neostadiensis impressionis, esse: nisi malis crede-
re, Ambergensem editionem illam quæ 1597. publi-
cata est, exacte referre. Ita & p. m. 24. lin. 2.
Chronic. Alberti Stadenſis *nuper* Helmst. impressum
dicitur, in Lugd. vero *non nuper*, omiſſum video. Cum
vero curante Reineccio illud Chronicon Helmst.
1587. 4. excusum sit, levis inde conjectura de
prima Witek. libelli editione. hauritur. Interim
observavi quoque, nonnulla in Lugd. edit. recte
esse immutata, correctaque, ex. gr. num. 1326. in
loco Martini Poloni p. m. 13. edit. Amberg. ex-
tans, in Lugdun. p. 22. per numerum 1278. est
emendatus: Conf. notam tuam (m) p. 937. T. VII.
Biblioth. tuæ, HASAEE præstantissime. Plura, ne
molestus ſim, coacervare superſedeo id potiùs ad-
dens, Berneggeri adjecta collectanea 40. fere ſcri-
ptorum testimonia indice digito oſtenſa, conti-
nere.

(1) In Catal. Bibl. Ad. Christ. Jacobi, 1693. 8. Lips.
edi-

lem inspexisses Sagitt. intr. ad H. E. Cap. XXVI. §. XXV. p. 685. qui Alexandri Cooke dialogum adducit, quem inscriptum esse, ait: *Johanna Papissa toti orbi manifestata.* (m) Occupatum me hactenus tenuit aliqualis racematio super notam Tuam h. & i. p. 935. T. VII. Bibl. tuæ. Ad quam paucissima adhuc bona cum venia tua, addere liceat, quando præcipue hæc occasio offertur, nonnulla, de hac ipsa, quam hi libelli pertrahant, materia proferendi. Scriptum, quod ibidem producis, 1588. 4. editum, cui tit. *Simplex narratio* &c. utut omni adhibita cura quæsitum, a me reperiri nondum potuit. Præter Gretserum, quem ejus mentionem injicere, affirmas, Lud. Jacobi quoque in Bibl. Pont. Lib. 2. p. 260. illius meminisse, docet Sagitt. in introd. p. 683. qui & eundem titulum, quem Tu dedisti, integrum protulit, sicut & totum exhibuit, & 1588. 4. prodiisse hoc opusculum, testatus est M. Ge. Draudius in Bibl. Class. p. m. 872. sub tit. *Papa femina.* Hæc habui ad Bibliothecam tuam Bremens. addenda: reliqua pertinent ad supplementum supplementi Schmidiani

Kk 4

ad

edito, P. I. p. 152. n. 2908. quidam liber memoratur brevi hoc titulo: *Johanna Papissa.* Oppenh. 1616. 8. sine auctoris, quem tamen Levin. Hullsum esse putas, nomine.

(m) In nota (b) citat Sagitt. de hoc libro Anton. a Wood.

ad Sagitt. introd. Cap. XXVI. §. XXIII. sqq. quod pag. 626. 627. Tom. II. a Viro illo Vener. subministratum est, hic quidem admodum parcum. Adjici itaque ante omnia meretur egregia illa præfatio, Joh. Christoph. Olearii ad libellum quendam a Gottfr. Tenzelio recusum, cujus titulum vide in hac Bibl. T. VI. p. 371. coll. T. VII. p. 934. in ea enim non contemnendum ad hæcenus ab aliis dicta (spicilegium reperitur. Ita & Petrus Juriæus in Histor. Calvinismi & Papismi parall. T. II. Lib. I. omnino evolvi debet. Nuper quoque Vir Clar. Jac. Bruckerus in accurate elaborata de vita & scriptis Celeb. quon-

Wood. Hist. & Antiq. Univ. Oxon. l. II. p. 64. Wittenus in Diar. Biogr. ad A. 1632. 23. Jun. testatur, Alex. Cooke idiomate populari scripsisse de Papa Johanna. Qui liber dein latina veste indutus, Oppenheimii 1619. 8. prodiisse potuit. Atque dum supra sub fin. not. (b) Wagenfeilium ex Alex. Cookii hoc libro quædam notasse, monuerim, quæ in Witekindi libello non reperio, dubitare amplius non debes, hujus ab illius opusculo aliud omnino esse. Adeoque *Oppenheimium* tres tractatus de hoc argumento, orbi erudito dedit, si auctororum citatorum fide standum est. Prius 1612. ibi editus, Conradi *Deckeri* quem Wittenius quoque Tomo II. Diarii Biogr. ad a. 1620. inter scripta ejus refert. Alter Levini *Hulsi*, in Facet. Facet. adductus, 1616. 8. forte apparuit, teste catalogo Bibl. Jacobianæ, vid. supra not. (k) Tertium Alex. *Cooke*, eodem loci 1619. 8. prodi-

quondam viri Eliæ Ehingeri commentatione, (n) ex MSC. Ehingeri, mantissæ loco, inter alia, adjecit libellum, cui tit. Papa mulier Johannes VIII. a pag. 163. ad pag. usque 172. sed nil nisi collectanea quædam, ex libris, raris potiss. & exotici idiomatis nonnullis, à se in usum suum excerpta, continet. Quæ hic p. 170. n. XI. ex libro quodam vetusto german. afferuntur, conferri debent cum iis, quæ Olearius p. 10. suæ præf. ex alio libello germ. excerptis, quæque eadem sunt quoad res & verba. Ibid. p. 164. n. IV. ex ital. libro, cui tit. Le cose miravigliose della città di Roma, con il nome delle reliquie & stationi &c. in Milano per Jo. Anton. da Burgo, prolixus locus, italice exhibetur, qui idem est illi, quem Tenzelii recus. libellus p. 77. sqq. latine habet. Quid? sequenti pag. 166. Ehingerum excerptisse videmus alium librum, inscriptum: Mirabilia urbis Romæ, nova, recognita & emendata, atque in verum sensum reducta, anno Jubilæi M. D. L. Romæ excusa, apud Anton. Asculanum. Hic lit. c. bb. occurrit integer ille locus; qui Tenzelii opusculum tanto pere commendat, totidem verbis, paucis-

Kk s

si-

diisse, TE habeo auctorem, VIR Cel. Qui omnes à Wittekindi opusculo in vicinia evulgato, diversi existunt.

(n) August. Vindel. 1724. 8. edita. In transitu liceat

simis immutatis, quæ rei ipsi nil quicquam detrahunt. (o) Sed ad alia progrediendum. Sleidanus Comment. Lib. IX. med. p. m. 246. sqq. excerpit libellum, cujus autor latere voluit, gallico idiomate conscriptum contra Pontificios, ad a. 1534. ubi pag. 248. lepidus locus de Joanna Papissa occurrit. Extat & Petri Pauli Vergerii, peculiaris, sed brevissimus (vidi enim & legi) hoc de argumento libellus, in Witekindiano quoque opusculo p. m. 34. allegatus. Libellus ille Schmi-

ceat hic aliquid observare ad librum hunc, ejusque p. 135. 136. diligentissimo ejus auctori forte haud ingratum futurum. Retulit ibi inter opera Ehingeri, quæ in MSC. reliquit, n. 2. S. Athanasii interpretationem Psalmorum, prelo ab eo paratam, cum addita in fine Chald. Paraph. R. Joseph, quam B. Arias Montanus in latinum sermonem transtulit; aitque, MS. hoc apud Francofurtenses asservari, teste Tenzelio in colloq. Menstr. 1698. p. 496. qui & aliud MS. in Bibliotheca Senator. Lipsiensi, extare, affirmat, quod idem Ehingerus manu sua descripsit, & D. Hoëo quondam obtulit. Hæc cum Tenzelius narret, addo, alterum hoc MSC. in Bibl. Sen. Lips. nunc servatum in Biblioth. Ad. Christ. JACOBI, Jcti & Consiliarii Elect. Saxon. olim fuisse, nam in ejus Catalogo, P. II. p. 357. inter libros MSC. in fol. n. 14. hunc quoque repetio, hoc titulo notatum: *Expositio Athanasii in Psalmos ex Bibl. Augustana ab El. Ehingero scripta*, Matthiæ Hoë muneris data.

(o) Unde hic libellus eodem quo ille alter Tenzelii pre-

Schmidii cujusdam, quem Heumannum, Virum clarissimi nominis pag. 142. sui schediasm. de Anon. & Pseude allegare dixi T. VII. p. 935. Bibl. Brem. interea temporis ipse in-

pretio est habendus; quod in ipsa urbe Romana, diu post Reformationem Lutheri impressus, locum tam commemorabilem refert. Alio ex libro italice scripto, Romæque 1570. excuso, hoc tit. *Le Cose miravigliose dell' alma Citta di Roma*, Ehingerus quæpiam hujus argumenti descripsit, quæ p. 166. 167. adducuntur. Unde credo, ex Tenzeliano opusculo hos libros Originem suam traxisse, qui subinde aucti & correcti illum locum retinuerunt primo integrum, dein sensim sensimque contraxerunt, usque dum tandem penitus, ex istius generis libris, qui mirabilia Romæ, & templa præsertim aliaque, describunt, veluti exterminatus est. Quod ne dixisse magis, quam probasse videar, producam alium librum, quem ipse possideo, quique Ehingerianis respondere videtur. Est titulum Illius: *Trattato nuovo delle cose maravigliose dell' alma citta di Roma, ornato di molte figure, nel quale si discorre di 300. e più Chiese. Composto da F. Pietro MARTIRE Felini da Cremona dell' Ordine de' Servi, & di tutte le antichità figurate d' essa Città, già da Prospero Parisio aumentate, & bora dal sopradetto F. Pietro Martire con diligenza correte, ampliate, e con bellissimo ordine disposte. Con Privilegio. In Roma, MDCXV. 8v. In Dedicatione, quam Fr. Pietro Martire Felini Servita, (ita enim subscripsit) Di S. Maria in via il 1. di Gennaro, 1610. exaravit, fatetur ipse, se librum quendam cujus titulum exhibuimus, valde imperfectum, & quasi totum renovandum, amicorum præ-*

incidit in manus meas, quem, quoad fieri
 potest, breviter describam. „Titulum in-
 „tegrum primo afferam, qui talis est: Papa
 „mulier, sive vera & infallibilis narratio de
 „Papa Joanne VIII. femina, in qua de coe-
 „libatu Sacerdotum contra Franciscum Co-
 „sterum, de castitate, dominio, successio-
 „ne, Rom. Pontificum utiles obiter insper-
 „guntur commonestationes, annexa refu-
 „tatione illorum, quibus in historia Joannis
 „VIII. mulieris, infringenda, nonnulli u-
 „tuntur. Scripta in B. B. Lutheri, Hunnii,
 „My-

precibus emendandum & recudendum suscepisse
*Essendo d' amici, inquit, pregato à pigliare qualche
 consideratione sopra un libro detto: Le cose mara-
 vigliose dell' Alma Città di Roma, (en titulum;
 qui & p. 166. vitæ Ehingeri producit, ubi & li-
 ber, Romæ 1570. memoratur, impressus) li diedi
 subito di mano, trovandolo assai imperfetto, sì per
 le molte scorrectioni, come porche mancavano più del-
 la metà del soggetto stesso, à talche è stato necessario
 rimovato quasi tutto, & reliqua.* Hic uti & in
 Tenzeliano libello, describuntur templa, aliaque.
 p. 171. ubi templum ad S. Clementem repræsen-
 tatur, (qua occasione auctor opusculi Tenzelii
 locum illum notabilem scripsit) nil prorsus de
 de hoc argumento legitur, neque alibi quicquam
 reperire licuit, ut haud immerito statuere quis
 possit, ea, quæ in veteribus hujus libri editioni-
 bus, hac de re leguntur, in hac impressione ex-
 puncta esse, uti & nomen Joannis VIII. feminae in
 Catalogo Roman. Pontif. qui p. 222. sqq. inseritur,
 est omisium.

„Mylii, Gesneri, Rungii &c. Præceptorum
 „de tota Christiana Ecclesia meritorum, fa-
 „mam ac nomen redimendum, quorum
 „manes Linnochares Esavitici è palude sua
 „Romanensi, inquietare nituntur, à quodam
 „FABRO Domini JESU, veritatis, reli-
 „gionis Evangelicæ, & Academiæ Wit-
 „tenbergensis Studioſo. Witebergæ, typis
 „Laur. Seuberlichs, impensis Pauli Helwi-
 „chii, Anno, MDC. IX. 8. pagg. 70. Auctor
 „idem ille mihi videtur, cujus Wittenius
 meminit ad A. 1632. 12. Decemb. qui illi
 emortualis fuit, etſi ſcripti hujus nullum ibi
 fit indicium. Dedicavit hoc ſuum opuſcu-
 lum D. Leonh. Huttero, in qua pridie diei
 natalis, qui Chriſto ſacer, 1608. exarata,
 ſcribit, haut ante multos annos, Parentem
 ſuum, Eccleſiæ Chriſtianæ ad 34. annos vi-
 gilantem miniſtrum obiiſſe, in marg. hæc
 adduntur: E. H. S. O. in ipſo Aſcenſ. feſto,
 Maji, 17. A. 1604. Poſt procemium, libel-
 lum hunc diſpertitur in tria capita, quorum
 contenta enarrabo. C. I. p. 5. inſcribitur: *Hi-*
ſtorie ſive rei geſte ſimplex narratio, cum nonnul-
lis contra Franciſcum Coſterum de cœlibatu, con-
cludentibus Cap. II. p. 35. ſiſtit objectorum
 pro Papæ-Mulieris hiſtoria infringenda, elen-
 chum Cap. III. p. 51. agit de vera rerum
 propoſitarum ſignificatione. In Cap. II. a
 pag. 36. uſque ad p. 50. diſputat haud ſane
 in-

indocte, contra anonymum quendam. Adscribam ipsa ejus verba p. 36. Edidit annis superioribus (p) quidam juvenis, cui de juris ac criticae profectibus nihil cupio detractum, libros duos de utilitate legendae historiae, eosque Justo dicavit Lipsio, ubi ex professio, satis tamen pueriliter hanc à sede Romana cupit amoliri puerperam. &c. Res omnis fere huc redit ad stabilienda testimonia scriptorum vetustissimorum, qui hujus historiae mentionem fecerunt. p. 43. ait: Criticus noster Martinum (Polonium intelligit, quem paullo ante ex Archivo Papali hanc historiam fide dignissimam, descripsisse, dixit) fabulis celebrem vocat: Laurentius Francus, qui hac de re pro Papa *απολογία* sive Apologiam scripsit singularem, (q) Martinum excusat, & ab aliis, cum typographorum ars nondum coepisset, tot esse

(p) In margine editio indicatur, 1593. Antwerp. ex offic. Plantiniana. In Catal. Bibl. Menck. pag. 172. Jo. Bernartii liber de utilitate legendae historiae, Antwerp. 1593. 9. editus, memoratur, hunc innui hic credo, convenitque elogium ipsi datum cum illo Naudæi, qui in Bibliogr. Polit. p. m. 114. Bernartium judicium cum eloquentia conjunxisse, scripsit.

(q) Hanc Apologiam à Sagittario loc. cit. non vjdeo adductam.

se mendacia operibus inserta ait. (r) Sic mirum trepidant Pontificii, quos veritas & conscientiae angor diversum sentire non concedit. Ter-giverfantur in hoc, quod ante paucos annos libere sunt confessi, uti evictum in capite primo. Hæc ille. Sed sufficiant ista de libello hoc, cujus errorem quendam annotavit VIR Cl. HEU-MANNUS in laudato de Anon. & Pseud. Sched. p. 142. Ceterum neque id non annotatum præ-terminare decet, Vir Cel. Imman. WE-BERUM, in Specim. secundo paroemiæ historicarum ad res Germaniæ illustrandas comparatarum, Gießæ 1716. 4. edito, oc-casione paroemiæ, Johannes imberbis, quam à Papissa Johanna, arcessendam putat, tri-bus fere plagulis erudite de hac historia age-re. Cui ad manus non sunt illa specimina, is earum recensionem succinctam legere potest in Bibliotheca Historica Hamburgen-si, Cent. VII. art. 98. 99. 100. à pag. 301. sqq. conf. quæ Cel. Bierlingius in Comment. de Pyrrhonismo Historico, Lipsiæ 1724. 8. edita, Cap. I. §. XVI. annotavit.

Hæc adeo erant, HASAEE Venerande, de quibus publice TE compellare visum fuit, utinam tempestive satis & aliquo commodo tuo!

(r) Æquius ergo judicium tulit, quam Caf. Oudi-nus, merito in hac Biblioth. T. VII. pag. 957. not. (i) notatus.

tuo ! Humanitati tuæ tribuas velim hunc con-
natū meum: aliud præstare temporis angustia,
aliæque , quæ me circumstant , rationes pro-
hibuere. Neque tamen vel sic improban-
dam censebis voluntatem meam , quæ tibi
semper promptissima aderit. Vale, & quam
ante hunc ipsum annum , oratione elegan-
tiarum & doctrinæ plenissima , auspicatus
es, Theologiam in Illustri Gymnasio profi-
tendi , spartam, eam porro feliciter in-
strue , mihi que favere perge.

Dab. Cal. Jul. Anno R. S.

MDCC. XXIV.

P. S. Liccat subungere Dode-
cada scriptorum , quæ occasione
concilii *Mantuum & Vicen-
tiam* indicti, olim evulgata , ho-
die vero maximam partem, tan-
tum non conspectui hominum
subducta sunt, ad supplementum
diss. quam in fasc I. hujus VIII. to-
mi p. 164. exhibuisti.

1. Ausschreibung eines heiligen freyen Christ-
lichen Concilii, anno 1535. in 4. (a)

2. Bulla

(a) Constat sex foliis , sub fin. legitur : geben in un-
serm Göttlichen himmlischen Thron/ im Jahr 1535.

2. Bulla indictionis sacrosancti generalis Concilii, Mantuæ ad d. 23. Maji-1537. celebrandi. d. 2. Jun. 1536. emissa. (b)
3. Colloquium de futuro Concilio Mantuano, anno 1536, per Urbanum Regium, germanico idiomate, (c)

Class. VIII. Fasc. III.

LI

4. Cat.

(b) Habetur apud Goldastum in Politicis Imper. conf. supra not. (k), ad §. VII. ubi & de ejusd. versione germ. agitur.

(c) Summe Ven. Abbas, Joh. Fabricius, in Hist. Bibl. suæ, P. II. n. 1. recenset opera Urb. REGII. In alterius ergo voluminis, quod scripta vernaculo sermone emissa, complectitur, Part. IV. n. 7. id colloquium reperitur. p. 12. Cel. Fabricius titulo allegato hæc addidit: *Nempe, inquit, Concilium Mantuanum indictum erat a Papa Paulo III. in annum proxime futurum. De eo igitur jam colloquuntur Phariseus, Sadduceus & Orthodoxus, & horum ultimus differt de nomine, potestate & convocatione concilii, quamquam persona convocanda, de materiis seu argumentis concilii, & penes quem debeat esse jus decidendi seu definiendi.* Hactenus verba Fabricii. Mihi ad manus est editio in forma quarti ordinis, quæ hac gaudet inscriptione: *Dialogus. Ein lustig u. nützlich Gespräch vom zukünftigen Concilio zu Mantua, zwischen einem Weltweisen / und einem Epicureer, und einem Christen / durch Urbanum Rhegium, zur Zelle in Sachsen.* Augustinus ad Januarium: *Plenariorum conciliorum in Ecclesia saluberrima est autoritas. Constat 8. Philyris. In fine hæc lego: Das ander Gespräch von der Lehre / soll / ob Gott will / bald nachfolgen. Gedruckt zu Wittenberg / durch Joseph Klug / 1537. conf. Schmidii Contin. Introd. Sagitt. p. 1453. & Fabricii Bibl. Gr. Vol.*

XI.

4. Causæ, quare Synodum indictam à Rom. Pontifice Paulo III. recusariat Principes, status & civitates Imperii, profitentes puram & Catholicam Evangelii doctrinam. Vitebergæ, 1537.
4. ex officina Georg. Rhaw. (d)

5. Illustrissimi ac potentissimi Regis, Senatus, populi que Angliæ sententia, & de eo concilio, quod Paulus Episcopus Romanus Mantuæ futurum simulavit, & de ea bulla, quæ ad Cal. Nov. id prorogavit, declarata A. M. D. XXXVII. (e)

6. Eine Unterredung zwischen den Pasquillen und Deutschen / von dem zukünftigen Concilio zu Mantua. Psalm. CXXIV. gelobet sey der Herr / daß er uns nicht gibt zum Raube in ire Zorn. M. D. XXXVII. 2. plag. 4. Sine loci & auctoris mentione. (vid in not. (g) infra, locum Laur. Surii.)

7. Eine

XI. p. 712. ubi & editio Hamb. 1538. 8. producitur.

(d) Extat hoc scriptum in Goldasti Polit. Imper. conf. quæ dixi supra prolixè in not. (m) ad §. IX.

(e) Inserta est Tom. V. Fasc. III. n. VII. p. 507. sqq. Bibl. Brem. adde quæ differui ad §. I. not. (a) & §. IX. conf. §. XI. not. (s) ubi de altero Anglorum recusationis libello contra Concil. Vicent. actum est.

7. Eine Frage des ganzen heiligen Ordens
der Kartenspieler vom Karnöffel / an
das Concilium zu Mantua, gebessert
1537. 4. 1. plag. (f)
8. Einer aus den hohen Artikeln des Aller-
heiligsten Päpstlichen Glaubens / ge-
sandt / Donatio Constantini, durch
D. Martin Luther verdeutschet / in das
auffgeschobene Concilium von Mantua,
Witemberg / durch Hans Lufft / 1537.
4. 6. Bogen. (g)
9. Die Lügend von S. Johanne Chryso-
stomo, an die heiligen Väter in dem ver-
meinten Concilio zu Mantua, durch
D. Mart. Luther gesandt. Witemberg/
1537. 4. durch Hans Lufft / 4. Bo-
gen. (h)

Ll 2

10.

(f) Ill. Seckend. in ind. III. Comm. de hist. Luther.
ad annum 1538. in supplendis n. 2. scribit, Tomo
VI. Altenb. Lutheri operum p. 1087. haberi scri-
ptum Satyricum ad Pontificem, nomine colluso-
rum, qui de ludo chartarum quodam in Germa-
nia usitato, nec hodie plane abolito (Karnöffel vo-
catur) quæstiones proponunt, quibus Pontificis
propositum de concilio Mantuæ indicto, & de re-
formatione curiæ suæ, false exagitur.

(g) Reperitur etiam in Tom. VI. Jenens. Germ. ad
A. 1537. n. 2. p. 520. (conf. Fabric. Bibl. Hist. P.I.
p. 445.) & Tom. VI. Altenb. pag. 1088. vid. Se-
ckend. index III. ad A. 1537.

(h) In eodem Tomo VI. Jen. Germ. n. 7. ad dictum
an-

10. Warhafftiger Unterricht eßlicher Handlungen / die sich Pabst Pauli des Nahmens des dritten / Concilii halben / das er den nechstkünftigen drey und zwanzigsten Tag des Meien, gegen Mantua bestimmt hat / zwischen Römischer Kayserl. Majestät Oratorn, und Vice-Canzler / Doctor Matthiasen Held, und den Chur-Fürsten / Fürsten / Grafen / Herrn / auch den Städten / so der warhafftigen Evangelischen Bekänntniß und Confession, verwand seyn / auffrehiß / berührter Etende zu Smalkalden gehaltenem Tage / zugetragen haben. Und auf daß ein jeder Leser sehen und prüfen möge, daß obgemeldter Confession-Verwandten / gegebene Antworten / aller der Handlungen halben / darauf sich ziehen / ergründet und wahr / so sind am Ende dieses Drucks / dieselbigen Handlungen / wie die nacheinander ergangen seyn / angehenget. Wittenberg / M. D. XXXVII. 4. durch Georgen Rhaw, gehet im Alphabeth bis an den Buchstaben O. (i)

II.

annum, p. 534. exstat. (vid. Fabric. Bibl. Hist. P. I. p. 446.) & Tom. VI. Altenb. pag. 1102. vid. Seckend. comm. de Luther. Index III. ad a. 1537. ubi & de alijs huc pertinentibus Lutheri scriptis, agitur.

(i) Consulto integrum hunc titulum exhibui, quem Hort.

11. Declaratio altera Regis Angliæ contra concilium Vicentiam deinde indictum, Londini, 6. Idus April. 1538. (k)

12. Von den Conciliis und Kirchen/ Doct. Martin Luth. Wittenberg/ 1539. 4. durch Hans Lufft. 1. Alph. 10. Bogen (l)

LI 3

VIII.

Hortlederius non totum adscribi jussit. Is T. I. Lib. I. à Cap. XXV. sqq. pleraque hujus collectionis scripta, sed non eodem ordine, refert, cujus adjectam notam observari, utile erit.

(k) Germanicam hujus alterius declarat. Anglorum versio apud Hortled. T. I. Lib. I. cap. 31. occurrit.

(l) Extat hic tract. T. VII. Jen. Germ. n. 2. ad a. 1539. & T. VII. Altenb. p. 235. Ejus brevem recensionem dedit Sleidanus Lib. XII. ad a. 1539. p. m. 345. fusiolem vero exhibet Seckend. Lib. III. §. LXXVI. pag. 244. sqq. calumniamque Maimburgis Lib. III. Sect. 18. sub fin. reperiundam, quasi Lutherus omni conatu celebrationem concilii impedivisset, (quæ & cavillatio Laur. Surii est, in Comm. RR. gest. ad a. 1538.) merito retundit.

*Recensio libri, urbem ROMAM, ejusq;
memoranda, describentis, & me-
morabile JOHANNÆ PAPIS-
SAE testimonium praebeentis, im-
pressi Romae, 1499. 8.*

E Pistola doctissimi Viri, mihi quidem,
quod nollem, ignoti, quam modo
legisti, occasionem mihi praebet hoc
loco exhibendi notitiam libelli o-
mnium longe parcissime visi, ex quo
novum, neque, quod sciam, abs aliis no-
tatum peti potest testimonium pro existen-
tia mulieris, quae cathedram Romanam oc-
cupasse dicitur. Ideo videtur ille formis
aeneis exscriptus esse, ut indicis officium
funderetur Germanis, qui illius gentium quon-
dam Dominae commemorabilia oculo curio-
so contemplatum illam intraverant. En ti-
bi ejus Titulum & argumentum, quod in
prima pagina his verbis indicatur.

„In dem buechin stet gescriben, wie Ro-
me gepaut wart; und von dem ersten Ku-
nig und von einem ytsichen Kunige zu
„Rom, wie sie geregieret haben. Und das
„auch die Romer keinin Kunig mere wolten
„haben, und satzten Haubleut und Bürger-
„meister lange zyt von den ersten Keiser
„Ju-

„Julio, und von allen Keisern zu Rom, wie
 „sie geregiert haben bis zu Keyser Constan-
 „tinus zytten. Wie Keiser Constantinus
 „getaufft wart, unt von Ausatz gereiniget
 „wart. Wie er den Pabst Silvester, die Stat
 „Rom und das Land daselbe gab; um und al-
 „len sinen Nachkomē, und satzet in und sinen
 „Nachkommen zu einem Haupt aller Cristen.
 „Was Kirchn in Rom sint, und was heil-
 „tum und gnade in der Kirchen allen ist. Al-
 „le die stationes, die in den Kirehen sint
 „über das gantze Jar.

In fine haec leguntur: Getruckt zu Rom
 durch Johannem BESICKEN, und Marti-
 num AMSTERDAM; in dem Jar als man zalt
 M. CCCC. XIX. zu der zyt des Pabsts Ale-
 xandres VI. in sinen achten Jar. Continet
 plagulas octo in 8.

In fronte libri exstant insignia Alex. VI.
 Papae, ad quorum dexteram est aquila biceps
 cum insignibus Austriacis, ad sinistram cly-
 peus, cui inscriptae literae S. P. Q. R. ut co-
 gnoscas non sine privilegiis Papae & Impe-
 ratoris librum impressum esse.

De Johanne Papissa fol. f. 4. haec leguntur;
 „Darnach so kompt man zu einem kleinen
 „Capeljin zwischen Coliseo unt sant Cle-
 „ment: da ist eine gebrochne Kirch, da in
 „starb die Fraue, die Pabst was gewesen: si
 „trug ein Kind: der Engel thet ir kunt,
 „nob sie wolte ewiglich verloren werden,

„oder zu weltlicher Scanden komen. Dar-
 „umb das sie nicht verloren werde, erwelt
 „sy ir schand : da sy in pabstichen wesen mit
 „allen Cardinalen in der Process ging, und
 „vil Folk mit ging, da genas sie by derselben
 „Kirchen eines Kindes. Da stet noch ein
 „Stein, daran hat man ir Pild mit den Kinde
 „gehawen ; *In gratiam exterorum haec lice-
 at latina facere; Tum acceditur ad parvum sacellum
 inter Coliseum & aedem D. Clementis; Ibi cernuntur
 rudera templi, in quo mulier animam exspiravit,
 quae Papa fuerat. Utero gestabat infantem : An-
 gelus illi optionem dabat, num mallet aeternum
 perdi, an ignominiam mundi sustinere. Ne periret
 perpetuo, elegit contumeliam suam. Cum itaque ha-
 bitu pontificali cum omnibus cardinalibus procede-
 ret, comitante eam magna populi caetera propter
 illam aedem, infantem edidit. Est ibi adhuc sa-
 xum, quod effigies mulieris cum infante lapidi in-
 sculpta cernitur. Sunt haec fere eadem, quae
 ex libello Germanico pariter Romae anno se-
 quenti 1500. vulgato exhibentur in app. alle-
 gati supra Bruckeriani de vita Eliae Ebin-
 geri commentarii pagg. 170.*

Discitur inde (1.) moriente jam saeculo
 XV. in urbe Roma libros Germanicos, eosq;
 Germanicis literis excusos fuisse. (2.) Sup-
 pleri hinc possunt eorum labores, qui incu-
 nabula Typographiae scripserunt, & primos
 Romae typographos annotarunt, cum &
 hinc pateat, Belgas illam artem ibi tunc ex-
 cr-

ercuisse. (3.) Narrationem de Papa quadam muliere in ipsa urbe ante Reformationis tempora publice circumlatam & creditam fuisse.

(4.) Ad perpetuam rei memoriam peregrinantibus Romae ipsum locum, in quo res illa insolita contigit ostensum, sacellum adeo exstructum, & marmoream statuam, ut si *vel homines flierent, SAXA EAM LOQUERENTUR!* (5.) Non itaque illam haberi posse a Protestantibus in odium Pontificiorum effictam. (6.) Neque posse illos aegre ferre, si ab

his obijciantur, quorum memoriam & in libris consentiente Papa impressis, & in publicis lapideis monumentis omni studio conservari voluerunt Romani. Equidem non diffiteri velim, re impensius licet considerata, nondum videre me posse, quomodo illorum argumentis, qui fabulam illam infitiantur, ita responderi possit, plene iis ut satis fiat, nunc tamen & ego argumentum proponam, quo, qua ratione se expedire queant aulae Romanae gnathones scire gestio.

Quod tot saeculis & ecclesia Romana, & ipse Romanus Pontifex agnovit & credidit, id verum est.

Johannem VIII. feminam Papam fuisse, & ecclesia Romana tot saeculis & Papa ipse agnovit, crediditque. Itaque Johannem VIII. feminam Papam fuisse, verum est.

Propositionem priorem quod adtinet, eam nemo unus negaverit, ecclesiae Latinae alicui, cum, neque ecclesiam, neq; Papam errare

posse, doceat, imo hanc thesin inter præcipua sua & capitalia dogmata recenseat ecclesia Romana.

Posterioris thesæos veritas, quoad ecclesiam, inde elucet, quod per *plura secula de feminae hujus pontificatu, nec fortassis uspiam dubitatum fuit*, fatente Joanne Launojo in Epist. L. IV. epist. ultimâ, nec ante Joannem Aventinum sub primordiis emendatae religionis quisquam aperte illum negare sustinuit. Papam autem illum agnovisse, & credidisse, non ex eo solum colligas, quod Joannes XX. observante Bellarmino, se dixit Johannem XXI. quod ab eo fieri nequivisset, nisi Johannem hunc VIII. feminam ex Pontificum ordine non exturbari posse commode, fuisset persuasus, sed & ex libellis pluribus hanc historiam narrantibus, & nihilo minus summi sacerdotis Romani nomen in limine præ se ferentibus, quorum haud exiguum numerum exhibere possem, id si postularetur. Præcipue autem id patet ex libris illis, qualis ille est, de quo nunc agitur, in urbe Roma sub oculis ipsius Romani Praesulis plus vice simplici evulgatis, & inter omnium nationum peregrinos distributis, licet lepidam illam historiam cum omnibus suis circumstantiis enarrarent apertissime. Quid enim? Vel historiam hanc Alexander VI. ille non homo, sed hominis monstrum, credidit, vel secus. Si non credidit, cur passus.

passus est Stephanum Banckium sibi librum inscribere de *mirabilibus Romae*, in quo illa recensita est. Cur passus est inseri libellis, in ipsa urbe Roma excusis, idque iteratis editionibus, præfixis quasi in confirmationem rei & suis & Caesaris insignibus? Cur monumenta vel saxea non solum solícite asservari, sed & peregre Romam eam lustratum venientibus, ne quisquam hanc rem ignoraret, ostendi voluit? Sane si vel falsam credidisset, vel ullo colore persuasionem de ejus veritate evelli ex hominum animis potuisse sperasset, non ita propalari sivisset, rem, qua nulla cum pluribus scandalis, vel turpiori opprobrio sedis Romanae conjuncta fuit unquam, & quæ legitimam Romanorum Pontificum successionem non concutit solum, non labefactat, sed funditus evertit, & pessumdat. Unde recte inferes; Papæ hanc rem omnino fuisse creditam. Si autem ille eam credidit, vel infallibilem eum jactare desines, vel reapse mulierem sedem Romanam tenuisse, adeoque interruptam Pontificum seriem confitebere, & sic utrum eligas, lupum, quod ajunt, auribus tenebis. Ceterum, posterioribus temporibus inter Romæ memorabilia ea Johannis VIII. monumenta recenseri desierunt. Patet id ex libro jam ab Irenæo nostro, τῷ βιβλιοφιλῶν sub finem epistolæ præcedentis excitato, cujus editionem Romæ MDCX. vulgatam

gatam formae, quam vocant octavam, sub hoc titulo inter libros meos numero. *Trattato Nuovo delle cose maravigliose dell' alma città di Roma*, diviso in due parti. Nella prima si discorre brevemente delle cose più essenziali appartenenti à trecento & piu Chiese. Nella seconda con facilità, & bellissimo ordine si mostrano, & dichiarano tutte l' antichità della detta alma Città composto da J. PIETRO MARTIRE, Felini, da Cremona, dell' ordine de Servi. Secundae partis haec est inscriptio. *L' Antichità dell' Alma città di Roma*, Già da PROSPERO PARISIO augmentate et hora con diligenza da Fra PIETRO MARTIRE (a) Felini corrette & molto ampliate, in Roma

- (a) Fuere complures hujus nominis, qui ne inter se confundantur, quod & magnis viris contigit, probe notandi sunt. (1) Petrus, MARTYR, Anglariensis, (est autem Anglaria (Anghiera) vicus Ducatus Mediolanensis, Regum Ferdinandi & Isabellae Consiliarius, vir sui aevi haud postremus, cujus exstant epistolae de rebus Hispanicis, Decades de navigatione & rebus Oceani; sive de orbe novo, & legationis Babylonicae L.III. (2) Petrus MARTYR, Vermilius, Florentinus, notissimus ille & maximorum in ecclesiam meritorum Theologus. (3) Petrus MARTYR, Festus, Urceus Hispanus, cujus exstat *summarium constitutionum pro regimine ordinis Praedicatorum & bonis moribus monialium*; Par. 1619. 4. teste Catal. Bibl. Bodlejanae p. 437. (4) Petrus MARTYR, Tronus, Italus, Novariensis, qui scripsit librum de ulceribus & vulneribus capitis, Ticini, 1584. 4. citantibus Catalogis Biblioth. Bodlejanae l.c. & Francofurtanae p. 190. & Lindenio de scriptis medicis L. I. p. m. 898. & (5) Denique hic Petrus MARTYR, Felinus, Cremonensis, Servita. T. d. H.

Roma 1610. 8. In his neque illius facelli, neque statuæ sit mentio, nec in eatalogo Pontificum Joh. VIII. apparet. Nuper aliquot pagellis Helmstadii prodiit Polycarpi LEYSERI, clarissimi in Academia Julia Professoris, & jur. med. & philos. Doctoris *prodrōmus novæ ad Johannæ Papissæ existentiam probandam demonstrationis*, ad cujus calcem trias testium adducitur, illam de Papissa Johanna historiam ante restituta sacra enarrantium, qui in Guelpherbytana Bibliotheca asservantur, aliis nondum memorati. Primus est Joannes de UTINO, in Chronico MSto de Imperatoribus & Papis. Secundus est *anonymus*, qui lingua Germanica a. 1436 simile Chronicon scripsit. Tertius Donatus BOSIUS, Causidicus & civis Mediolanensis, qui in libro *gestorum dictorumque memorabilium*, impresso in *inclita civitate Mediolani per solertissimum artis impressoriae magistrum Antonium ZAROTUM*, Parmensem a. 1492. ut in fine legitur, hæc habet; *Anno Domini DECCCL. Johannes CVI. efficitur Pontifex Anglicus, ex Moguncio oriundus qui sedio annis II. & mensibus II. & fama est hunc Joannem feminam fuisse, & uni suo familiari tantum cognitam, a quo compressa & gravida facta parturit Papa existens, quare eam inter Pontifices quidam non numerant.*

Liceat id quoque addere. Cl. Jo. Georg. Eccardus in præfatione, quam collectaneis

Mm

cty,

etymologicis Leibnitianis præfixit, pag. 6 r. commemorare ill. Leibnitium constituisse historiae suae Brunsvico-Luneburgensi inferre dissertatiunculam, inscribendam; *Flores sparsi in tumulum Papissae*; ubi novis illatis in historiam luminibus fabula illa, ut scribit, explodenda sit, quae solis hactenus tenebris Chronologicis se tueatur. Contra prodiit. Offenbahres päpstliches Kindbette/oder gründliche Zeugnisse uhrakter berühmter Scribenten/so meist vor Luthero gelebet / zu beweisen/ daß Pabst Johannes VIII. eine Weibes-persona gewesen / und in öffentlicher Procession ein Kind gebohren / a. 17 17. in 4. plagellis 4. Hic autem liber præter testimonia protrita auctorum, quorum primus est Marianus Scotus, nihil habet memorabile. Exstant de eodem argumento dissertat. in Relation. in a. 1716. p. 507. & G. Haendeli diff. quæ a. 1692. Wittenb. prodiit. Sed revertamur ad libellum, qui de his loquendi ansum præbuit.

Prolatis supra verbis proxime sequentia adjunguntur; ex quibus, quid de narratiunculis hujus libri sit statuendū, conicies., Item zu der andern siten der spiegelburg stat ein sinnel (b) gemeur, da stunt die frantz uff die Virgilium bat gemarret, unt von irentwegen erlescht Virgilius alle suer zu Rom. Es mocht da niemant kein fuerzunnen, dan an der frawen scham; &c.

Ceterum fabularum non minus vilis annotation. (b). Simvel nunc obsoleta vox notat rotundum.

nona est, quam gratiarum & indulgentiarum, quae hae loca sanctae Romae & feliquias visitantibus ad multo millenos annos promittuntur. Ut ex fimbria de texto conjectura fieri queat, unam alteramve narratiuncularum excerpere liceat.

Causa, cur Hierosolyma à Vespasiano deleta sit, haec traditur; sc. Imperatorem laborasse ingenti morbo, ita, arrigite aures! ut vespae (b) in ejus naso creverint. Accessisse autem illum legatum quendam Hierosolyma, a quo cum sanari cuperet Imperator, ab eo didicit; in urbe sua hominem esse, qui & morborum genus pellere, & mortuos excitare posset. Ejus potiundi desiderio cum tangeretur; percepit porro, eum jam a Judaeis insontem necatum & cruci affixum esse. Id indigne ferens, quod frustra sperasset se ab eo quoque sanatum iri, jurat, se necem ejus in gente Judaica, ulturum, quod jus jurandum cum vix dedisset, se malo suo liberatum esse persentiscit.

Ad S. Johannis ante portam latinam ahenum collocatum extare, narratur, in quo S. Johannes ferventi oleo, quod ei roris vicem praeberit, fuit olim immersus. Ite nunc emunctioris naris Viri, interque eos; tu do-

M m 2

Etissi.

(b) Quidni heic originem nominis ejus ignoratam adhuc Criticorum genti elicias, & *Vespasianum*, quasi *Vespanasianum* dictum dicas? ..

Cristiane Heumanne (c), & de illius historiae veritate movete dubia.

Ad aedem Sanctae Balbinae dicuntur duae sepultae esse virgines, quibus Domini nostri facies sub effigie Dei Patris apparuit: scire gestirem, qualis illa effigies fuerit?

In sacello S. Petronellae, filiae Petri ibi sepultae lapis altaris ostenditur, ita lacrymis Petri, cum Christum abnegaverat, excavatus, ut ejus canalus duorum digitorum latitudinem habeat.

In sacello S. Martini narratur statuam ingentem esse Petri sedentis, & pedem suum osculaturis offerentis. Additur autem, qui illi pedi osculum fixerit, eum non minus inde sibi acquisiturum gratiarum, quam si Papae pedes suaviatus fuisset. *Certe nihil verius dici poterat.* In hujus ecclesiae medio quoque sepultum esse Bedam venerabilem. Mirum ni & hic legatur versus ille, quem Bedae discipulo divinitus in somno suggestum fuisse, illiusque cognomini ansam praebuisse narrant. *Hac sunt in fossa Bedae venerabilis ossa,* cum antea scripsisset, *Hac sunt in fossa Bedae presbyteri ossa.* In templo S. crucis peccatorum veniae alligatae narrantur usque ad annos millenos, quibus frui potest, quisquis tantum ex aedibus suis egressus fuerit, eo animo, ut aedem illam salutet, si vel in via

mo-

(d) Vide Bibl. hujus Tom. III. p. 316. sqq. Tom. IV. p. 935. sqq.

moreretur, cum omnium delictorum suorum veniam habiturum.

Ante hoc templum lapidem conspici marmoreum commemoratur, super quo Papa qui ut dignitatis illius potiretur, se Diabolo commiserat, (credo *Sylvestrum* innui) in frustra caesus fuit, quæ malis Daemonibus in forma avicularum apparentibus objecta fuere. Additur omnes illas partes ablatas fuisse, præter cor, quod auferre nequiverunt, in signum bonum gratiæ! Verba hæc sunt; *si furten die stück alle bindan, allein das bertze, das mochten si nicht hinfubren; das was ein Zeichen der Genaden!* Eant nunc, & ejusmodi historias de Papis ex Protestantium oerebro effictas jactent curiæ Romanæ satellites!

In ecclesia St. Sebastiani & Fabiani, cui XLVIII. Mille annorum indulgentiæ annexæ sunt, ostenditur lapis, super quo Deus ipse stetit, quando Petro apparuit prope Romam, ubi Petrus dixerit; Domine, quo vadis? cui Christus respondebat, se Romam tendere, ut altera vice crucis supplicium ibi pateretur. Additur autem ea fini discessisse Roma Petrum, ut martyrium effugeret. Quod autem mireris eadem fabula repetitur deinceps & illum lapidem, in sacello aedis D. Virginis de annuntiatione reperiri refertur. Mendacem oportet esse memorem

rem ! Ad divae Virginis Scholam Graecam ostendi scribitur , lapidem illum , qui pejerantibus solitus fuerit digitos demordere. Dicit illum Italicè ; *La bocca della verità*. Confectum eum esse à Virgilio , sed omnem vim suam perdidisse per malam mulierem , qui lapidem illum fefellerit.

Ad S. Bibianae invenitur lapis , cui haec dicitur inscripta epigrapha. *His fuerunt sepulti tempore Antonini Imperatoris V. millia , ducenta & sexaginta sex millia absque parvulis & mulieribus.* Egregium argumentum , contra Dodwellum , & sequaces !

De S. Gregorio Papa refertur , cum ille instaurasset aedem S. Johannis Lateranensis ab Arrianis & aliis haereticis everfam tantum indulgentiarum illi ecclesiae concessisse , quantum guttarum pluviae per tres dies & totidem noctes è caelo cadit. Deinde autem , cum paenitudine duceretur , quod nimis liberalis in illis etogandis fuisset , (*das er so tyff in den sebrin der barmherzigkeit gegriffen het*) illi Jesum apparuisse , atque acclamasse ; *Noli paenitere , Gregori , largire ultra , concedo tibi &c.*

Sed taedet pigetque affaniarum ! Si quis novam editionem libelli , cujus nunc possessor est M. R. aedis cathedralis hujus urbis Sacerdos J. Fr. Stadenius , curare velit , illi auctor sum , ut hunc illi titulum praefigat ,

PER-

PERGULA PICTORUM, VERI NIL,
HIL, OMNIA FICTA! Tu, quisquis es,
L. B. illorum temporum infelicitatem dole,
quibus ejusmodi glandibus pascebantur ho-
mines, & pro luce è tam spissis tenebris
excitata immortales immortalis Numini gra-
tes age! T. d. H.

TIGURI Theologus Venerandus, Joh.
Jacobus HOTTINGERUS, qui de veritate
& ecclesia nunquam non bene mereri per-
git, librum prelo destinavit, cujus ecce tibi
titulum.

„Theatrum Theologico - Historicum de
„GRATIA DEI SALUTIFERA quadripar-
„titum. Quo post Prophetarum & Aposto-
„lorum Doctrinam de Gratia ex S. Literis re-
„petitam: & originem Errorum ei opposi-
„torum ex Gentilismo & Judaismo osten-
„sam: Fata Doctrinae de vera Gratia, ab
„Excessu Apostolorum ad Augustini: hinc
„ad Anti-Christi nati tempora: porro, ad
„Ecclesiae ex Anti-Christiana Servitute Li-
„berationem: Denique, ad nostra Tempora
„repraesentatur: subjicitur praecipuarum dif-
„ficultatum verae de Gratia Doctrinae quo-
„vis tempore objectarum dilutio: Nec non
„ejusdem doctrinae, tum ad pietatem since-
„re Christianam tum ad solidam in Tenta-
„tionibus consolationem, usus efficacissi-
„mus.

mus. Accedunt III. Dissertationes I. de
 „Auxilio Divino homini ante Lapsu ne-
 „cessario : II. de Voluntate Dei anteceden-
 „te, consequente : III. de Gratia distinctio-
 „ne in sufficientem & efficacem.

QUAESTIO.

Quomodo Euphrates potest Ex. XXIII:
 3. coll. cum Jos. I: 4. & locis aliis terminus
 dici Palæstinae, cum tamen non constet
 unquam Israelitas vere ad Euphratem do-
 minatos esse?

BIBLIOTHECA

Historico - Philologico-

THEOLOGICA

Classis Octavae

FASCICULUS QUARTUS

B R E M A E,

Sumptibus JOHANNIS ANDREÆ GRIMMII

Typis HERMANNI BRAUERI, MD CCXXVL

VIRO

Nobilissimo & Consultissimo

HERMANNO

POSTIO,

**J. U. D. & causarum pa-
trono dexterimo,**

**Omnibus doctrinae , virtutis &
fortunae ornamentis ful-
gidissimo,**

S. D.

EDITOR

Scu

Seu te haec immerſum deprendet epiſtola
libris,

Lactitiisque tuis lactitiisque meis,
Seu te verſantem detrita nomismata cer-
net,

Delitiasque tuas, delitiasque meas,
Eſt tamen acceptae tibi nuntia fida ſalutis,
O POSTI, cordis portio corque mei!
POSTI, cui riguum eſt doctrinae flumine
pectus,

Quem Phoebus colit, & cui Themis alma
favet.

Quem placidi mores, nec fucis illita virtus,
Gratia quem linguae, mitis & oris honos,
Cenſibus in tantis quem rara modestia plus,
quam

Splendida Doctoris laurea condecorant.
Accipe diducto, Vir conſultiſſime, vultu,
Accipe, quem tibi nunc offero, fasciculum.
Eſt leve, vixque tuo condignum nomine ma-
nus,

Sit tamen ille animi teſſera praesque mei.
Forſan ubi noſtros mors pallida clauſit ocellos,
Qui dicet, folium hoc quando teretur, erit.
O quam POSTIADEN ſuſpexit HASAEUS
amicum!

O quam Poſtiadi carus HASAEUS erat!

Syllabus eorum, quae in hoc fasciculo leguntur.

- I. *Ruardi* ANDALA de SABBATHO quarti praecepti & diei dominicae observatione tempore N. T. Theses p. 541.
- II. *Joach. Christiani* JEHRINGII de AHAS-VERO, ejusque regno Medo-Persico dissertatio. p. 565.
- III. J. C. HARENBERGII exegesis Psalmi CXVIII. p. 605.
- IV. *Ejusdem* de vocibus מִלֵּימָן, מִלֵּימָן, מִלֵּימָן ad illustranda loca 1. Par. XXIX: 7. Esdr. II: 69. Neh. VII. 70, 71, 72. Observatio p. 623.
- V. Caroli Frid. KRUMBHOLTZII ad Marc. XV: 11. animadversio p. 633.
- V. T. d. H. itineris, quod annis 1721. & sqq. circum terrarum orbem factum est, descriptio. p. 640.
- VII. Jo. Jac. HULDRICI de vita & morte Rodolphi GUALTHERI Oratio. p. 660.
- VIII. Jacobi TAMNAVII de ΑΒΗΔΩΝ & ΑΒΙΔΩΝ Hesychii Observatio. p. 694.
- IX. De Godofredo Sopingio brevis relatio p. 703.
- X. Theodori HASAEI verae originis, & significationis vocis ASTARTES expositio. p. 707.

ΣΤΗΝ ΘΕΟΥ ΠΑΛΑΜΑ.

I.

RUARDI ANDALA,
S. T. D. & Prof. in academia Frisio-
rum, & h. t. Rectoris,

de SABBATHO quarti
præcepti;

Et de

DIEI DOMINICI observatione
tempore N. T.

Theses.

I.

S Abbatum quarti præcepti definite & præci-
se dies est septimus; neutiquam indefinito
unus è septem.

Demonstratio.

1. Præceptum quartum diserte &
totidem verbis id docet, Exod. XX, 9, 10.
Class. VIII, Fasc. IV. Na 528

Sex diebus operaberis, & facies omne opus tuum. Dies vero septimus Sabbathum est Jehovæ Deo tuo.

2. Ratio, qua hoc præceptum urgetur, idem comprobat, vs. 11. *Nam sex diebus perfecit Jehova cælum & terram, &c. quiescit vero die illo septimo; ideoque benedixit Jehova diei Sabbathi, & sanctificavit illum.* De eodem septimo die certissime agit quartum hoc præceptum.

3. Legislator ipse statim in initio præcepti digito quasi monstrat septimum hunc diem: ideo in Hebræo est השבת cum ה demonstrativo, quod hic suam vim habere debet; quia dicitur, *Recordare diei Sabbathi; quem scilicet modo institui & notum feci in datione mannae: illo die Manna non conspiciebatur in agris.* De hoc Sabbatho legitur Exod. XVI, 23. 25. 26.

4. Ipsa diei hujus septimi observatio tempore V. T. quæ etiamnum hodie obtinet inter Judæos, idem manifesto evincit. Judæi obligati erant præcise ad quietem diei septimi, & non unius è septem; certe non nisi vi præcepti hujus quarti.

II.

Sabbathum septimi diei primum institutum est in datione mannae, Exod. XVI, 23. 29. Præceptum de eo datum repetitum & sancitum est in hoc quarto præcepto.

Demon-

Demonstratio.

1. Quia nullibi post lapsum ante datio-
nem mannae aliquod præceptum vel verbum
occurrit. Imo ne quidem vola vel vesti-
gium ullibi inveniri potest; licet res pluri-
mæ longe minoris momenti in brevissima
Mosis historia legantur. Quod & ipso facto
comprobant dissentientes, qui proferunt
locum Gen. IV, 26. ibi nullum tempus defi-
nitur; aut alia, quæ nihil probant.

2. Quia Sabbathum hoc datum est, ut sit
monumentum liberationis ex servitute Ægy-
ptiaca. Quod expresse additur in repetitione
Decalogi, Deut. V, 15. *Et memineris te servum
fuisse in terra Ægypti: Jehovah vera Deum tuum
eduxisse te inde manu forti & brachio extento:
idcirco precipit tibi Jehova Deus tuus, ut obser-
ves diem ipsum Sabbathi. Dies Sabbathi & quie-
tis, institutus quoque in memoriam libera-
tionis & quietis à servitute Ægyptiaca, ante
eam non fuit institutus.*

3. Quia Deus in Sinai Sabbathum suum san-
ctum Israelitis notum fecit. Neh. IX, 14. Quod
non potest ita explicari, ac si Deus hoc in
memoriam revocasset, postquam oblivioni
datum aut neglectum fuisset; cum nullum
ullibi ejus vestigium occurrat. Tempore
Patriarcharum propter eorum longævitatem
ejus oblivisci non potuerunt. Quomodo
ejus magis obliti essent in Ægyptiaca servi-
tute, quam in Captivitate Babylonica; imo

quam in tam longo exilio ipsorum per tot
secula temporis N. T.

4. Accedit, quod Deus dicat Ezech. XX,
12. *Ac etiam Sabbatha mea dedi ipsis, ut essent
in signum inter me & ipsos, ut scirent me Jeho-
vam sanctificare ipsos.* Licet autem heic sit
sermo de Sabbathis in numero plurali, in-
telligi tamen debet *Sabbatum* illud hebdo-
madale septimi diei, & quidem præcepti hu-
jus quarti, quod datum fuit, quando Deus
descendit in montem Sinai, & Israelitas edu-
xerat ex terra Ægypti: quando dedit *statu-
ta & jura sua, quæ qui faceret homo, viveret per
ea.* Quod contextus docet. Et sæpius *Sab-
batum* hebdomadale in plurali *Sabbatha*
elicitur. Vide Exod. XXXI, 13-15. Sic &
Matth. XXVIII, 1. &c.

III.

*Sanctificatio septimi hujus diei, quam præcepit
Deus in quarto præcepto, est ceremonialis sancti-
ficatio; qualis circa altare, tabernaculum, Sacer-
dotes, plurimasque personas, res, tempora &
loca sacra, in lege ceremoniali fuit instituta. Hinc
ea non tam, imo proprie non consistebat in officiis
pietatis, lectione & auditione Verbi divini, in-
vocatione nominis divini & gratiarum actione,
cultu Dei publico, aliisque piis exercitiis; (ad
quæ tamen omnia pius & fidelis Israëlita sum-
mopere erat obligatus;) sed in separatione hu-
jus diei à reliquis per rigidissimam quietem ab omn
opere, quod reliquis diebus fieri solebat.*

De.

Demonstratio.

1. Non alia *sanctificatio nisi* per talem *quietem* præcipitur Exod. XVI, 23. 25. 29. ubi tamen hoc Sabbathum ejusque sanctificatio primum instituitur. Et quia eo die quidam egrediebantur ad colligendum Mannam, redarguantur v. 25. à Jehova, *quomodo renuitis observare statuta mea & leges meas?* Ita Sabbathum Dei non sanctificaverant.

2. Hæc sanctificatio ita explicatur in ipso præcepto quarto, per hæc verba, *nullum opus facies*. Similiter Jer. XVII, 21. 22. maxime v. 24. 27. ubi *educere onera è domibus suis, & portare, in die Sabbathi*, opponitur *sanctificationi illius*. Sic Exod. XXXI, 14.

3. Quia Salvator dicit Matth. XII, 5. *Sabbathis Sacerdotes in templo Sabbathum profanare, & inexcusabiles esse*. Profanabant Sabbathum operibus suis religiosi, sacrificiis, eorum mactatione & oblatione. Sabbathum quod quiete rigidissima sanctificabatur, operibus Sacerdotum profanabatur. Hinc Maimonides dixit, *in templo nulla est Sabbathizatio*.

IV.

Opus præcepto quarto vetitum est sine restrictione omnia opus, siue facile, siue difficile, siue magnum, siue parvum fuerit.

Demonstratio.

1. Quia ne quidem licuit Israëlitis hoc die, prodire ex suis tentoriis ad colligendam

Nn 3

Man-

Mannam ; nec licebat coquere , aut elixare quicquam, Exod. XVI, 23. 29.

2. Exemplo colligentis ligna, in die Sabbathi, qui lapidandus & occidendus fuit ob hoc opus, secundum os Dei, Num. XV, 32-36. Conf. Exod. XXXI, 14. 15.

3. Quia est præceptum generale de omni opere , sine restrictione ; tum in præcepto quarto ; tum Exod. XXXI, 14. & alibi.

V.

Præcepti quarti nec sententiâ nec intentio est, prohibere tantum opera, quæ cultum publicum turbarent, aut saltem impedimentum aliquod aut noxam eidem offerrent, sed stricte omne opus prohibere.

Demonstratio.

1. Ex prima hujus Sabbathi institutione, Exod. XVI, 29. 30. ut & ex præcepto quarto, Exod. XX, 10. ubi nulla fit restrictio ad opera , quæ cultui publico obesse possent ; sed sermo est de omni opere, sine ulla exceptione.

2. Quia nullibi legimus aliquem ob publici cultus neglectum esse punitum ; sed qui levissimum opus fecerat & quædam ligna collegerat morte erat puniendus, Num. XV, 32-36. Exod. XXXI, 14. *Profanantium Sabbathum quisque morti traditor : nam quicumque in eo fecerit opus, utique excindetur anima illa è medio populorum suorum.*

3. Potissimum ex infallibili Christi interpretatione, Matth. XII, 5. *Sacerdotes in templo*

plō profanant *Sabbatum*, operibus religiosis, sacrificiis &c.

VI.

Præceptum hoc quartum est cærimoniale, distinctum à cæteris novem præceptis, diversæ indolis & naturæ.

Demonstratio.

1. Hæc thesis facile deducitur ex tribus præcedentibus. Præceptum de ejusmodi septimi diei *sanctificatione* cærimoniali, quo prohibetur omne opus, ceteroquin licitum, etiamsi nec turbet cultum publicum, nec ei obstat, non fluit ex natura Dei, sed pendet à beneplacito ipsius, est typicum, & aliam quietem adumbrat.

2. Verbum Dei hoc confirmat. *Exod. XXXI, 13. 17. Sabbathi mei servatote: nam signum est inter me & vos per generationes vestras, ad cognoscendum me Jehovaham esse, qui sanctifico vos. Sic vs. 14. Sabbathum dicitur res sancta, cujus est signum. Et vs. 15. requies dicitur res sancta Jehove. vs. 17. Signum dicitur* *ad finem seculi præsentis, sive prioris.*

3. Hinc Paulus etiam *Sabbatha* numerat inter umbras rerum futurarum; at corpus est Christi. *Col. II, 17.*

4. Ideo & Christus se dicit *Dominum Sabbathi*. *Matth. XII, 8.* qui *Sabbatum* imple-ret & abrogaret; ideo de illo dispensare potuit.

5. Quod & eventus confirmavit; nam

Sabbatum diei septimi Judæorum reapse cessavit, quando corpus advenit.

6. Hoc præceptum diserte & manifesto distinguitur à ceteris præceptis in Sinai datis, sive à ceteris novem. Sic Neh. IX, 13. *dedisti eis judicia recta, & leges veras, statuta & præcepta bona*; hæc sunt reliqua novem. Additur vero vs. 14. *Sabbatum quoque sanctum tuum notum fecisti eis*. A quibus decem præceptis tum distinguitur alia *lex*, per Moysen data, cui nullum tale elogium tribuitur, quale vs. 13. *legibus prioribus, sive præceptis novem*. Sic & Ezech. XX, 11. 12. *ubi dedi eis statuta mea, & jura mea nota feci eis, quæ qui faceret ea homo, viveret per ea*: hæc apud Nehemiam bona dicuntur. Additur vs. 12. *Ac etiam Sabbatha mea dedi ipsis, ut essent in signum inter me & ipsos, &c.* Quibus opponuntur & à quibus manifesto distinguuntur statuta non bona, & jura, per quæ non viverent, quæ Deus postea dedisse se dicit vs. 25. quæ est *lex Mosaica*.

VII.

Præceptum hoc ceremoniale fuit admodum molestum & grave; quin impossibile fuit tam stricte id observare. Quæ & fuit ejus imperfectio.

Demonstratio.

1. Hæc thesis demonstratur ex ipsa quicquid ab omni opere, hæc præcepta, quæ tam rigide observari non potuit. Hinc hoc *Sabbatum* profanari necessario debuit variis operibus & officiis necessitatis; e.g. i. cibum potum-
quo

que capiendo, *assatio & elixatio*, & *mannæ collectio*, omitti potuit; licuit tamen & necessum fuit aliquem cibum vel potum sumere. 2. Cura ægrorum; quos curare, eis-que opem ferre & necessaria suppeditare, lex amoris jubebat. 3. Mortuos tractare. 4. Bestiis prospicere. Hinc quærit Salvator. Matth. XII, 11. *Quis ex vobis, qui habeat unam ovem, & si ea inciderit Sabbatho in foveam, non apprehendat eam & erigat?* Unde colligit Christus, quantum autem præstat homo ovi? Itaque licet Sabbathis bene facere, & sanare hominem. 5. Si hostis appropinquaret, invaderet, & obsideret urbem, defensio erat necessaria, omnique opere & virium contentione ei erat resistendum. In hisce casibus cedere debuit lex hæc cæremonialis legibus majoris necessitatis, & legi amoris Dei & proximi, quæ jubet aliis benefacere; adeoque & sanare ægrotum, Matth. XII, 12. Imo etiam legi alii cæremoniali. E. Gr. quæ Sacerdotum sacrificia die Sabbathi peragenda præcepit; quibus profanabatur *Sabbathum*, & erant *inculpabiles*. Matth. XII, 5.

2. Consequens est, quod quies illa fuerit admodum molesta, & solliciti timoris plena; quando enim Deus præceperat *quietem ab omni opere* stricte & rigide; & quidem sub pœna mortis; solliciti, dubii & anxii admodum sæpe fuerunt, incerti quid agere esset lici-

Na 5

tum

tum, permiffum, neceffarium, quid non.
Conf. Hebr. II, 15. Rom. VIII, 15.

VIII.

*Præceptum hoc de tam rigida, absoluta & mole-
fta quiete, absque respectu ad cultum publicum, ne
hic turbaretur, habuit sapientiffimas rationes.*

Demonstratio:

Hæc petitur ex re significata. Visum fuit
Deo adumbrare

1. Partim quietem perfectam Salvatoris,
Schilæ nostri, ab opere redemptionis & no-
væ creationis, sive à labore animæ suæ;
cujus quietis initium fuit, cum dixit, *πά-
ρασκαί*, & quievit in sepulcro.

2. Partim etiam quietem fidelium N. T.
tum à servitute V. T. tum à servitute pecca-
ti & Diaboli, inchoate in hac vita, & con-
summate ab omnibus peccati reliquiis &
ærumnis in vita futura.

Hac de causa res significata hujus vitæ no-
mine *Sabbathi* venit Jes. LVI, 2. LVIII, 13.
De hac quiete Paulus etiam agit Hebr. IV.
Confer. Jes. XXVIII, 12.

Sic & Catechista Dominica 38. agit de
Sabbatho perpetuo in hac vita inchoando.

Ut ergo perfectio consummatæ hujus quie-
tis adumbraretur, necessum fuit prohibere
omne opus, & præcepta fuit rigida & strictis-
sima quies ab omni opere.

Quandoquidem vero is, qui hoc signum
contemnebat, etiam contemnebat & abne-
gabat

gabat rem significatam, veram & consummatam quietem Christi & fidelium, jure meritoque sanctificatio hæc cærimonialis & quies hæc comminatione mortis fuit sancita, & profanatio morte punita.

IX.

Quum Sabbathum septimi hujus diei adumbraret Christi quietem ab opere redemptionis, & fidelium à servitute V. T. & peccati; cumque esset signum, Deum ipsos sanctificare, non potuit locum habere ante lapsum; adeoque valde distinctum est à quiete Dei primi diei septimi, Gen. II, 2.

Demonstratio.

1. Distinctio illa patet ex comparatione Sabbathi, de quo Gen. II, 2. cum Sabbatho quarti præcepti. In hoc præcepto Israel prohibetur ullum opus facere: de quo interdicto Gen. II. nullum verbum.

2. Sabbathum quarti præcepti fuit umbra, & signum quietis Christi ab opere redemptionis: talis umbra & signum ante lapsum locum habere non potuit.

Scilicet Deus primo septimo die *quievit* ab opere creationis, imo in eo se recreavit. *Benedixit ei*, id est, eum *benedictum*, sibi gratum & acceptum, faustum & felicem prædicavit, per *אַבְרָהָם אֱלֹהֵינוּ*. *Sanctificavit eum*, sanctum eum declaravit. De reliquo tempore, quod pariter sanctificatum fuisset, Moses nihil porro narrat. Hoc erat *Sabbathum Dei*. Homo ad imaginem Dei creatus, ac *quievit*

quievit in Deo creatore suo, caruit omni peccato, sanctificabat & glorificabat Deum suum. Hoc erat verum *Sabbathum* hominis, Gen. II.

Quod cessavit post lapsum, & abolitum & abruptum fuit tum respectu Dei, tum respectu hominis.

Restitutum est per Christum.

Consummatum erit post hanc vitam.

Inchoatur in hac vita.

Sabbatha V. T.^o maxime hoc hebdomadale, fuere instituta ad Sabbathum hoc verum, spirituale & consummatum significandum.

Hinc colligitur discrimen inter *Sabbathum*, de quo Gen. II. & inter *Sabbathum* quarti præcepti.

X.

Attamen quies ipsius Dei primi septimi diei, quam Moses Gen. II. narravit, fuit fundamentum & ratio, cur Deus in deserto Sabbathum hebdomadale ut signum instituerit: non quod hæc institutio necessario sequatur ex illa Dei quiete & Sabbatho primo; sed propter beneplacitum Dei; quia Deus die illo septimo quieverat, placuit ei præcipere Israël, ut tam rigide septimo quovis die quiesceret.

Demonstratio.

1. Liquet ex eo, quia nulla est consequentia necessaria; Deus quievit primo die septimo;

mo ; ergo nos oportet quiescere ab omni opere quovis die septimo.

2. Ceteroqui diei ejusque septimi quies ab initio locum obtinere debuerat. Imo etiamnum sub N. T. quod utrumque falsum est.

Ergo hoc ita intelligendum est, uti in thesi positum est.

XI.

Sabbathum hoc cerimoniale dupliciter debuit observari ;

1. *Secundum literam* ; hoc respectu literæ quarti præcepti satisfecerunt, & hoc Sabbathum observarunt & sanctificarunt, si per totum diem otiosi federent & ab omni opere quiescerent. Imo quo magis quiescebant ab omni opere, eo magis id Sabbathum secundum literam sanctificabant.

2. Sed etiam hoc *Sabbathum* fuit observandum, sanctificandum & considerandum *tanquam signum & sacramentum*, significans, *Jehovam esse, qui sanctificaret ipsos* ; inchoate in hac vita, tum tempore V. T. ob spon- sionem Filii Dei, tum per ipsam satisfactio- nem suo tempore præstandam ; & consum- mate post hanc vitam. Rem hanc sanctifi- catam & ob signatam inquirere, cognosce- re, desiderare, ad ejus fruitionem anhelare, & ubi ea daretur & offerretur, eam fide ac- ceptare & amplecti, relicta etiam umbra, debebant.

Demon-

Demonstratio.

Duplicem talem observationem , considerationem & praxin omnia signa exigunt. Confer Ezech. XX, 13. ubi reprehenduntur Israëlita: hoc spirituale negligentes , ut qui *Sabbathum profanarent* , licet secundum litteram satis rigide id observarent , & ab omni opere suo quiescerent. Quod & patet exemplo colligentis ligna. Num. XV.

XII.

Sabbathum ergo quarti praecepti fuit abrogandum sub N. T. Et per consequens quartum praeceptum nos directe non obligat ad quietem diei Dominici.

Demonstratio.

1. Quia *Sabbathum* illud foret *signum per generationes Israël*, Exod. XXXI, 13. Quod de reliquis novem praeceptis non dicitur.

2. *Sabbathum* id fuit *signum* , ibidem; non minus ac *circumcisio*. Paulus dicit *umbram*, Col. II, 17. Ergo non minus ac *circumcisio* cessare & abrogari debuit. Hinc voluit Apostolus vl. 16. *ut ne quis fideles judicet ob cibum vel potum, aut in parte festi, aut novilunii, aut Sabbathi, quae sunt umbrae futurorum.*

3. Paulus reprehendit Galatas Cap. IV, 9. 10. quod se converterent retrorsum ad infirma & egena elementa, quibus servire vellent ad superiora regressi. Quo refert vl. 10. *Dies observatis, & menses, & praestituta tempora & annos.*

Et

Et Rom. XIV, 5-10. pro infirmis habet; qui diem pro die estimant.

XIII.

Quamvis præceptum quartum neque Israellem sub V. T. proprie & directe secundum literam obligaret cultum Dei publicum septimo illo die obire; neque nos sub N. T. die hebdomada primo, sive Dominico; cultus tamen Dei publicus certo & statuto tempore fuit necessario tum sub V. tum sub N. T. obeundus.

Demonstr. per partes:

1. Quod hoc præceptum de cultu Dei directe non agat, supra visum.

2. Præceptum, quod jubet sub V. T. septimo die nullum opus facere, non potest directe tempore N. T. nos obligare ad diei Dominici observationem, ad primi diei quietem, & cultus Divini exercitium eo die obeundum.

3. Cultum Dei publicum tamen absolute esse necessarium, tam sub V. quam sub N. T. patet ex pluribus particularibus præceptis. Id vel ipsum primum & tertium Decalogi præceptum evincit. Sic & omnia loca V. & N. T. quæ commendant scrutinium S. Scripturæ, meditationem legis Jehovæ, glorificationem Dei &c. Deut. VI, 6. Psal. I, 2. XIX, 8. Eadem omnia loca nos etiam obligant. Adde Hebr. X, 25. Joh. V, 39. Col. III, 16.

4. Res significata & obsignata, Sabbathum spirituale & perpetuum, obligabat Israellem,

lem, sic & nos, omnes dies Deo sanctificare, à malis operibus cessare, *Sabbatum* spirituale & æternum in hac vita inchoare, omnia media huic fini inservientia adhibere, verbum Dei diligenter legere, audire, cœtus sacros frequentare, non negligere nec deserere congregationem nostri mutuam &c. secundum laudatissimam explicationem Catecheseos nostræ Heidelbergensis.

Hinc & dies *Sabbathi* sive septimus fuit etiam dies cultui sacro destinatus apud Judæos sub V. T. cum eo die quiescerent.

Imo obligati erant ad veram & spiritua-lem observationem hujus *Sabbathi*; Sacramento & signo hoc sancto uti oportebat, ex Thesi XI. Adeoque hunc diem sanctis cogitationibus transigere, piis meditationibus omnibusque pietatis exercitiis eo die incumbere debebant. Hinc Psalmus 92. dicitur vs. 1. *Psalmus & Canticum in die Sabbathi*. Et Act. XV, 21. *Moses ab ætatibus antiquis habet, qui ipsum predicarent, quum in Synagogis per singula Sabbatha legatur*. Hinc & Apostoli egerunt cum Judæis *Sabbatho*; rursus proxime sequente, Act. XV, 42. 44. Paulus per *Sabbatha* tria, XVII, 2. imo omnibus *Sabbathis*, Cap. XVIII, 4.

XIV.

Verbum Dei nullum certum diem cultus publici sub N. T. definivit.

De-

Demonstratio.

1. Quia nullum de eo expressum mandatum invenitur. Mentio quidem fit Apoc. I, 10. *diei Dominici*; sed is ita dictus est, non quod à Deo sit constitutus dies cultus publici, sed quod *Dominus noster eo resurrexerit*. Est dies *ἀναστάσις*.

2. Quod discrimen *dierum* non minus ac locorum sit sublatam. Rom. XIV, 5-10. Col. II, 16. 17.

XV.

Quandoquidem tamen tempus cultus publici non minus est necessarium, ac locus; & certus dies debuit publico destinari; Ecclesia Christiana ab antiquissimis temporibus hunc primum hebdomadae diem ad cultum sacrum ordinavit; nec ullus alias dies sapientius & rectius ordinari potuit.

Demonstratio.

Dies hic primus hebdomadae, dies resurrectionis, erat primus dies *Sabbathi* N. T. Hic dies observatur libere in memoriam resurrectionis Domini nostri, & ad confirmationem veritatis resurrectionis ipsius. Quin & Apostoli aliquam ansam dedisse videri possunt, 1. Cor. XVI, 2. ibi enim vult Apostolus, ut primo quoque die hebdomadae unusquisque apud se quid seponat, recondens ut thesaurum quod pro Dei benignitate licuerit; nimirum pro pauperibus.

Ut se distinguerent Christiani à Judæis, &
Class. VIII, Fasc. IV. ○ ○ ut

ut umbras desererent, utile, consultum, imo
necessum fuit, ut alius dies, ac ipse septi-
mus, ad cultus publici exercitium ordina-
retur; septimus enim sine superstitione re-
tineri non potuit: nullus autem ex reliquis
sex tam aptus erat, nec ob tam validas ra-
tiones libere eligi & institui potuit, ac pri-
mus ille dies.

XVI.

*Unusquisque propter pregnantes rationes obli-
gatus est & obstrictus, hoc die diligenter cœtui sa-
cro interesse, cultui publico vacare; eaque de
causa à labore & opere quotidiano die primo ces-
sare, & in libertate Christiana quiescere; nec tan-
tum in publico conventu, sed & privatim domi
reliquam illius diei partem quantumpotè impen-
dere sanctis pietatis, lectionis S. Scripturae, medita-
tionis, ceterisque exercitiis.*

*Nemo potest sine gravi peccato hoc die negligere
conventus sacros, & in quotidiano opere esse
occupatus. Hebr. X, 25.*

Demonstratio.

Qui negligit conventus sacros, 1. con-
temnit *Sabbatum* & *quietem* N. T. 2. Com-
munionem sanctorum. 3. Communes pre-
ces. 4. Adhortationem ad fidem & bona
opera. 5. Bonum ordinem & concordiam.
6. Cognitionem Dei & veram pietatem. 7.
Quin & omnia media gratiæ & salutis. Qui
media non vult, nec vult finem: qui vero
finem vult, vult etiam media.

XVII.

XVII.

Non minus sumus obstricti ad cultum publicum primo die hebdomadæ, ab Ecclesia libere instituto & ordinato, exercendum, ac si in ipso quarto præcepto hic dies in hunc finem esset ordinatus, vel ab ipso Domino Jesu, vel ab ejus Apostolis institutus.

Demonstratio.

Si quis nollet adstringi ad certum diem, æque foret insipiens & absurdus, ac si nollet in eam domum, templum, aliumve locum venire, quem Deus ipse non ordinavit. Nec diem, nec locum, Deus sub N. T. definivit; uterque tamen definiri & ordinari libere ab Ecclesia vel Magistratu debuit.

Similiter quis ineptus & profanus esset, qui nollet sacram Synaxin celebrare, quia Deus tempus S. coenæ non definivit.

Pariter qui dies supplicationum aut gratiarum actionum observare nollet, quia non nisi à supremo Magistratu edicuntur.

Talia relicta sunt liberæ Ecclesiæ aut Procerum Ecclesiæ definitioni & ordinationi: cui qui se opponit, refractarius est, quietis publicæ perturbator, & religionis contemtor. Deus voluit, *ut omnia ordine fierent*, 1. Cor. XIV, 40. circumstantiæ multæ libere definiri debent. Confer Coecej Summæ Theol. Cap. 89. §. 8.

XVIII.

Catechesis nostra Dominica 38. non agit de quar-

to precepto , quatenus id datum fuit Israëlitis sub
V. T.

Demonstratio.

Quia ibi nullum est verbum de die septi-
mo , live die Sabbathi ; nec de cessatione ab
omni opere , quæ Israëliti fuit injuncta.

Nota , minus recte legi in Belgica versio-
ne Catecheseos , *inzonderheit op den Sabbath* ;
dat is op den Rustdag, tot de gemeente Godts neer-
stelyk koome ; quanquam hæc verba commo-
de explicari possint. Germanice , Latine
& Græce legitur , *tum aliis , tum præcipue festis*
diebus.

XIX.

Præceptum hoc quartum à Catechista explicatur,
quatenus illud Christianis convenit sub N. T.

Demonstratio.

Nam Catechista illud ita interpretatur , ut
perfectam obedientiam Sabbathi spiritualis
& veri , ejusque observationem ponat pro
sine & scopo ; & ostendat *media* , per quæ con-
tendere debemus ad hoc , uti perfectam ob-
servationem , quantum fieri potest , conse-
quamur. *Scopus præcepti est , perpetuum &*
æternum Sabbathum in hac vita ordiri. Quod
Sabbathum secundum legem operum est ca-
rere peccato ; & in statu gratiæ , Domino con-
cedere , ut in nobis opus suum faciat per Spiritum
suum. Quod Jes. LVI, 2. & LVIII, 13. venit
nomine Sabbathi , quia Deus septimo die ces-
sando live desinendo plura opera facere , per-
pe-

petuam illam sanctitatem homini indixit: uti & hanc pariter significavit & adumbravit quiete septimi diei.

Media, quæ ad perpetui Sabbathi sanctificationem faciunt, sunt vel *privata* singulorum, vel paucorum, vel etiam *publica*.

Privata, ut concedamus Domino, ut per Spiritum S. in me suum opus faciat. Spiritus vero operatur per verbum Dei. Ergo ut id legamus, audiamus, meditemur, ut Deum oremus, &c.

Publicum medium, quod ineumbit civitati, est, ut *Ministerium Evangelii*, & *scholæ* conserventur. Si ea hæc negligant, Patrum familias officium est, curare ut sint conventus, ut fiat institutio, ut sui liberi erudiantur.

XX.

Neutiquam ergo dicendum est, quantum præceptum nos non spectare, nec amplius ad quicquam nos obligare; adeoque nos jam sub N. T. non habere Decalogum, sive decem præcepta, sed tantummodo novem.

Demonstratio.

Patet ex præcedentibus; quod litera nos non spectet, nec obliget; sed res significata & obsignata, per Christum jam adducta, nos obligat ad sanctificandum omne tempus, ad inchoandum Sabbathum æternum in hac vita, & ad omnia media, quæ huic fini inserviunt.

Speciatim probatur ex Thesi XI. de duplici *Sabbathi* observatione.

Porro ex Thesi XIII. ejusque Demonstratione num. 4.

Sic & ex præc. XIX. ejusque Demonstratione.

Ita *Ursinus* in Catechesin, *Sabbathum* distinguit in *externum* sive *cerimoniale*; quod fuit signum in quarto præcepto institutū; quod cum ceteris *cerimoniis* per Christum est abrogatum; & in *spirituale* & *perpetuum*; quod consistit in re significata, ut nostræ sanctificationi studeamus, ab operibus malis cessemus, & ordiamur *Sabbatum* eternum in hac vita. Quod derivat ex scopo præcepti; ut ad imitationem Dei quoque uno die libere vacemus cultui Dei, (quod & laudat Coccejus in Catech.) & ordine & in libertate Christiana unum diem ex septem ordinemus tanquam medium utile ad glorificationem Dei, & nostri sanctificationem. Ad nos pertinere ait *Sabbatum* hoc internum & spirituale in lege moralis præceptum, & *Sabbatho* *cerimoniali* significatum.

Sic in Locis communibus pag. m. 321. *Sabbatum* *cerimoniale* est *perpetuum* usque ad Christum, qui erat finis *cerimoniarum*, Jer. XXXI. Dan. IX. 2. *Sabbatum* est *eternum*, quod ad significatum attinet, quod est cessatio à peccatis, & quies in Deo. Sic enim omnes typi veteres sunt eterni; & ipsum regnum Davidicum, quod ta-

men

men ante adventum Messie erat destruendum.

Pag. 322. Deus liberum Ecclesie reliquit alios dies eligere ; quæ propter causam probabilem delegit diem primum. Dein ; salva sua libertate aliter agendi, si sint probabiles causæ ; hoc est, sine ulla opinione necessitatis aut cultus.

Pag. 323. §. Sabbathum etiam dicitur spiritualis requies, id est, cessatio à peccatis, sive omis-
sio nostrorum operum, & exsecutio operum Dei . . . quæ ad ejus cultum & gloriam pertinent. Hoc spirituale Sabbathum in hac vita inchoatur in conversis, & perficitur in æterna. Dicitur Sabbathum Hebr. 4. Jes. LVI.

Coccejus Summæ Theol. Cap. 89. §. 8. Recordare diei Sabbathi, ut eum sanctifices, hoc in Fœdere operum (ad ejus obedientiam annitimur per resipiscentiam) valet, ut omne tempus . . . sanctificemus. . . Idem est cum amare Deum ex omnibus viribus, & ex omni cogitatione.

Sic in Catechesin ; Si ex quarto præcepto assumamus illa verba, Recordare diei Sabbathi, ut eum sanctifices : nam Deus sex diebus . . . ideo benedixit diei Sabbathi, & sanctificavit eum ; habebimus præceptum quod qui fecerit, in eo vivit : & cui addi potest, Maledictus &c. id est, qui ullo tempore ullum peccatum fecerit. Sed quia homo id Sabbathum violavit ; sanctificari debet. Deus vero Israëli dedit aliud Sabbathum carnale ; quod dationem Sabbathi spiritualis adumbravit. Hoc nos spectat.

Alii dicunt hoc esse *morale* in quarto præcepto.

Conclusio.

Hinc liquet, hanc explicationem quarti præcepti esse validissimam ad pietatem; quatenus obligamur omne nostrum tempus sanctificare: atque quartum id præceptum nos magis spectare, quam ipsos Israelitas. Illi umbram habebant, nos corpus. Paulus Phil. 3; 2.3. Judæos *circumcisos* appellat *circumcisionem*: Nam nos (ait v. 3.) *sumus circumcisio*, qui spiritu colimus Deum, &c. Sic Judæi, qui anxie observabant *Sabbathum* typicum & *carnale*, (vide Num. XV.) reprehenduntur à Deo, Ezech. 20: 13. quod *Sabbatha sua profanaverint admodum*, non quod contumaciter opus fecerint Sabbatho, sed quod non usi sint Sabbatho ut signo; quodque fidem in Deum sanctificatorem non habuerint, & ad charitatem ex puro corde, conscientia bona & fide non ficta, non sint connixi; sed putarint, hoc *Sabbathizare* & *ociari* esse sanctitatem suam & partem justitiæ suæ. Si nos contra desideremus rem significatam, & habeamus fidem in Deum Sanctificatorem nostrum, & charitatem illam, & quiescamus à malis operibus in hac vita, habemus verum & spirituale Sabbathum.

JOACHIMI CHRISTIA- NI FEHRINGII,

Dissertatio Historico-Phi- lologica

De

*AHASVERO Estheræ marito, ejus-
que regno Medo-Persico.*

ΣΥΝΟΨΙΣ.

§. 1. Quæstio ventilanda proponitur. §. 2. Quid *Abas-*
veri nomen significet? & an sit nomen appellati-
vum, omnibus regibus commune? §. 3. Per *Abas-*
verum, Estheræ maritum, intelligendus est pater
Darii Medi, qui Dan. IX, 1. expresse sic nomina-
tur. §. 4. Historia imperii *Affyriaci* breviter sistitur,
& II. Reg. XX, 12. cum II. Chron. XXXIII, 11.
confertur & illustratur. §. 5. Historia regni *Baby-*
lonici brevissime exhibetur. Arx Susa jam tum
temporis fuit nota. §. 6. Imperium *Medicum* &
exinde enatum *Medo-Persicum* cum regibus ejus
consideratur. §. 7. & 8. Ad illos quoque pertinent
Abasverus & *Darius Medus* Dan. IX, 1. coll. V, 31.
Ille est *Astyages*, hic vero Cyaxares II. §. 9.
Astyages ille Rex *Medo-Persiae* fuit Estheræ mari-
tus. Hoc probatur exinde, (κ) quia omnes cir-
cumstantiæ produnt, historiam Estheræ tempore
captivitatis LXX. annorum jam contigisse. §. 10. (2)

quia maritus Estheræ fuit rex Medo-Persæ, quod patet (a) ex titulo ejus regio, (b) ex regionibus & provinciis Medo-Persicis, quas tenuit Ahasverus ille §. II. (c) ex arce Susan (d) ex stylo scribendi, Medo-Persicis consueto, itemque (e) ex consuetudine, quod regem adire nemini licuerit, nisi vocato. §. 12. (J) Quia omnes circumstantiæ & difficultates facili negotio sic potuerant explicari.

§. I.

Illustris fane & consideratu digna est historia, quæ in libello, nomen Estheræ præferente, à divino script. memoria nobis est tradita. Sed difficillima statim circa illius initium oritur quæstio, *quis ille rex Ahasverus fuerit, qui Estheram virginem judaicam duxit uxorem?* Quantopere hac in quæstione ventilanda viri docti hætenus desudaverint, etiam illis ignotum esse non potest, qui à limine tantum sacram salutarunt historiam, unde opus non est, omnes hac de re eruditorum recensere sententias. Ad unum omnes illum inter Persarum reges student invenire, in quos adeo suos defixerunt oculos, ut de aliis vix cogitaverint; sed tot fere hic sunt sententiæ, quot Persarum reges. Non est animus, varias istas variorum doctorum virorum sententias his excutere plagulis, tantummodo in præsens ea, quæ circa propositam quæstionem mihi in mentem venerunt considerata, libere proferam, eruditorumque virorum subjiciam disquisitioni. Fateor, exploratu eam maxi-

me

ne esse difficilem , notum enim est , quam crassis historia priscorum temporum prematur tenebris , quamque variis secula illa antiquissima conspersa sint fabulis , ut eluctari exinde pene sit impossibile. Sed hanc antiquorum temporum perpendens obscuritatem , hac in quæstione perscrutanda , ductum Scripturæ sacræ unice , quoad fieri potest , sequi animum induxi meum , nihilque pro vero venditandum putavi , nisi quod Scripturæ sacræ sit probatum , aut eidem non videatur repugnare. Cum ergo Estheræ librum cum illis Scripturæ S. locis , in quibus profanæ historiæ vestigia aliqua adhuc sunt residua , conferrem , maxime probabile mihi visum fuit , regem aliquem Persiæ hic non posse intelligi , sed Mediæ potius seu Medo-Persiæ regem quendam , & quidem Astyagem , Darii Medi patrem , qui Dan. IX. 1. Ahasveri nomine expresse insignitur. Id quod ex circumstantiis istius temporis , conditioneque tum regis prædicti tum gentis judaicæ evinci posse credo.

§. 2. *Ahasveri* nomen Persicum esse plerique non sine fundamento asserunt , alii vero Chaldaicum , ut Judæorum quidam , quemadmodum ex verbis R. Selome ben Melech mox citandis patebit. Significare vero hanc vocem perhibent *magnum caput* seu *magnum principem*. *Joh. Tob. Major in disputat. de angelis*, referente B. Geiero in *Commentar.*
in

in Daniel. pag. 659. ait, Ahasverum Persis designare majestate prædicitum, & in summa dignitate constitutum. Et citatus R. Selomo ben Melech ita in יומי מכלל fol. מט. col. 3. ad

hanc commentatur vocem: כתב הריקם כי היא מלה מורכבת כי אחש הוא שם הנדול i.e. Scripsit בלשון ארמית רוצה לומר אחש וראש Rabbi יוסף קארו מצפת (a) vocem hanc esse compositam, nam אחש est nomen Magni alicujus, in lingua Aramea seu Chaldaica, quasi dictam וראש אחש, i. e. qui magnus & caput est. Confirmari hoc posse videtur exinde, quod primarii regum Orientalium ministri voce אחש quoque denominentur, e. g. אחשדרפנים Dan. III; 2. item אחשתרנים Esth. VIII, 10. quamvis extra litem nondum sit positum, quid voce inprimis ultima denotetur. Conf. Pfeifferus in Dub. Vexat. Cent. 3. Loc. XXVII. p. 471, seq. Ex modo dicta vero significatione porro concludunt, nomen istud non esse proprium sed appellativum, quod cuilibet regi ceu majestatis nomen assignare possit. In quam sententiam eo facilius se induci passi sunt, quod hac ratione Estheram pro arbitrio cum quolibet rege conjungere possent.

An

(a) Hunc per abbreviaturam הריקם denotari putat Judæus quidam præclarus & scriptorum Rabbincorum peritus, quem hac de re consuli; nullibi tamen hunc Rabbi allegatum se invenisse mihi dixit, quemadmodum, nec Buxtorffius ejus meminit in tractatu de abbreviaturis hebraicis.

An vero sententia hæc firmo nitatur fundamento, nondum satis probatum esse videtur, cum ad meras tantum redeat conjecturas, & ob modo dictam rationem fortassis unice sit excogitata. Duo nimirum, ut arbitror, reges solum hoc sortiti sunt nomen, vid. sq. §. 3., inde vero non statim pro nomine communi, meo quidem iudicio, accipi poterit. Et licet quoad significationem omnibus facile tribui possit regibus, exinde tamen non sequitur, eos quoque actu nomine illo fuisse decoratos, nam à posse ad esse non valet consequentia. Quod si vero nomen Ahasveri communis esset regius titulus, & quidem in specie Regum Medorum solum, ut *Sanctius apud Geierum l. 6. pag. 659.* censet, magnum utique pondus sententiæ accederet meæ. Malo tamen hypothesein istam de nomine appellativo Ahasveri, utpote non satis fundatam; nec ulla stringenti ratione probatam facere misam.

§. 5. Occurrit Ahasveri nomen in sacris tantum literis, & extra Estheræ librum duo tantum reges istud sortiuntur nomen, scilicet rex quidam Persarum, de quo Efr. IV, 6. & rex quidam Medorum, Darii Medi pater, de quo Dan. IX, 1. Quod si nunc de alterutro probari possit, quod fuerit Estheræ maritus, majorem hoc citra controversiam mereretur fidem, quam si alii regi Ahasveri tribua-

buatur nomen. Quis ille Ahasverus, rex Persarum, fuerit, non adeo clare liquet, alii enim Cambysem, alii Xerxem per illum intelligunt, quod si tamen seriem & ordinem regum Persarum in Esræ capite citato quarto observatum, qui hac in re minime est negligendus, attendamus & cum profana conferamus historia, cum viris præclaris utique erit dicendum, Xerxem hic denotari, cum manifesto inter Darum Hytaspidem & Artaxerxem Longimanum collocetur, confer. *Strauchii Breviarium Chronol.* Lib. IV. C. XXVII: pag. 590. edit. a. 1708. Huic vero (uti nulli Persarum regi) gloriam illam, quod fuerit Estheræ maritus, concedi posse non puto, cum Judæis in ædificando templo semper contrarius fuerit, ut ex l. c. patet; benevolentiori vero ista in re sine dubio erga Judæos fuisset animo, si quam ex illorum gente sibi matrimonio junxisset uxorem. Et quamvis multa pro rege hoc Persarum, Xerxe scilicet afferri posse non diffitear, quæ valde speciose urgeri possint, gravissima tamen circa illum remanent dubia, quæ eum gloria illa facile privare poterunt, uti ex doctorum scriptis notum est, conf. infr. §. 9. circa finem. Videndum ergo, an Ahasverus ille Medorum rex, cujus Daniel Cap. IX, 1. mentionem facit, ille ipse sit, qui Estheram matrimonio sibi junxit?

xit ? Quod omnium optime demonstrari posse, mihi persuadeo.

§. 4. Ut eo clarius ostendi hoc possit, ante omnia de regibus Asiæ seu sic dicta Monarchia Assyriaca, illiusque divisione, quam brevissime fieri poterit, aliquid præmittendum erit, ut qualitatem regni Medici aut Medo-Perfici eo melius inde cognoscere possimus. Optandum vero esset, ut historia antiquissimorum illorum seculorum tanta non laboraret incertitudine, cum quælibet fere particula historiæ usque ad Persarum regnum adeo dubia sit, ut ne duo quidem scriptores inter se conveniant. Optime incertitudinem temporum istorum ostendit clarissimus historiarum scrutator Cellarius tam in *Historia sua antiqua* pag. 10. seqq. quam in *dissert. de Principio regnorum & historiarum, quæ Ctesia Cnidii de Assyriorum & Medorum, nec non Babyloniorum regibus sententia examinatur & vanitatis convincitur*. Ductu vero Scripturæ S. sequentia de Assyriorum regno & exinde ortis, brevissime erunt notanda. Post diluvium per multa secula, minora Asiæ regna diltraxerunt, habuit „namque, inquit „Cl. Cellarius diss. cit. §. VIII. pag. 8. Babyloniam suum regem, habuit & Elam sive Persis: habuit Ægyptus, nec aliis regionibus „sui reges vel reguli defuerunt. Nec de imperii Assyriorum vi & magnitudine quicquam legimus, antequam *Phul*, qui fuit rex

rex Assyriæ, tempore *Menabem* regis Israelis, in Palæstinam venerit; & *Tiglatpileser* rogatu *Achasi* hunc contra Rezinum regem Damascenorum defenderit, II. Reg. XV, 19. 29. & XVI, 7. Tum crevisse Assyriorum potentiam certum est, cujus indubitatum argumentum magna illa deportatio Israelitarum, per *Salmanassarem* tempore Hoseæ ultimi regis Israelitici facta, esse poterit, II. Reg. XVII, 3. seqq. Hanc Assyriorum potentiam *Sanherib*, successor *Salmanassar*is, non tantum conservavit, sed etiam ampliare allaboravit, uti patet ex II. Reg. XVIII, 17. 33. 34. & XIX, 8. 11. 12. 13. Huic denique *Afferhaddon*, filius ejus in imperio successus est, & quidem circiter decimum quartum aut quintum Hiskiaë annum, II. Reg. XVIII, 13. collat. XIX, 37. An vero post *Afferhaddon* adhuc alii, *Saoduchinus* in Assyria regnaverint, de eo fortasse dubitandum est. Plerique qui historiarum breviarum ediderunt, ex falsa fortasse de quatuor mundi Monarchiis hypothese, ut notum est, tradunt, regnum Assyriacum à Nimrodo usque ad *Sardanapalum* quendam per annos mille & trecentos quam maxime floruisse, ab hoc autem *Arbaci* instinctu *Medos* primum defecisse, qui aliquot annos totum Assyriorum obtinuerint imperium, Assyrios vero ut & *Babylonicos* porro se *Medorum* rursus subtraxisse imperio, ut sic totum Assyriacum im-

imperium in tria, *Medorum* scilicet *Assyriorum* & *Babyloniorum* fuerit divisum regna. In hoc autem separato post divisionem imperio Assyriaco reges allegatos regnasse putant. Quantopere vero hoc à veritate sit alienum, clarissime patet ex sacris literis, constat enim ex iis, ante enumeratos reges nullum in Assyria tam potentem, ut vulgo ferunt, fuisse regem. vid. *Cellarii diff. cit.* §. 8. & 9. item *D. Buddei Hist. Eccl. V. T. Tom. I, pag. 970. usque 975.* Liquet contra ex iis, Medos & Babylonios temporibus regum istorum, Assyriorum regno adhuc fuisse subiectos, nam Salmanassar Israelitas captivos in Mediam abduxit II. Reg. XVII, 6. XVIII, 11. & ex Babyloniae urbibus colonos accersivit, inque Palaestinam ablegavit II. Reg. XVII, 24. manifesto argumento, Mediam & Babyloniam illius adhuc sustinuisse imperium. Quod & circa regem Asserhaddon ductu II. Chron. XXXIII, 11. observandum erit. Objici quidem ex II. Reg. XX, 12. posset, Babyloniam Hiskiae tempore jam suos habuisse reges proprios, sed locum hunc cum Chron. I. c., qui sibi contrarii videntur, ita conciliari & ex circumstantiis historicis explicari posse puto, ut *Brodach*, qui Jes. XXXIX, 1. *Merodach* dicitur, fuerit primum Vasallus tantum vel vice rex Assyriae regis, unde in loco parallelo II. Chron. XXXII, 31. (non
 Class. VIII. Fasc. IV. Pp enim

enim legatio hoc loco memorata est alia ab illa II. Reg. XX, 12. ut Joh. Clericus quidem putat) dicitur, à ducibus (שרים) Babelis legatos ad Hiskiam fuisse missos. Ex quo loco simul concludi posset, plures regis Assyriæ duces, seu gubernatores in Babylonia fuisse constitutos, inter quos Brodach fortassis primarius fuerit, & cujus pater *Beladan*, qui *Nabonassar* plerumque esse dicitur, itidem sine dubio magnus exstitit dux, ut inde vulgo rex Babyloniæ primus salutetur. Illustrari quoque hæc loca possunt ex Esai. X, 8. ubi Assyriæ duces (שרים) cum regibus æquiparantur, ut sic Babyloniæ præfecti Assyriaci ab auctore libri poster; Regum facile potuerint nominari reges. Maxime probabile vero est, *Berodach*, mortuo Asserhaddone, regnum Babyloniæ sibi arrogasse, & ab illo tempore revera istius regionis fuisse regem, ut ita hoc quoque respectu regis insigniatur titulo. Aut cum quibusdam dicendum erit, Babylonicis jam tum habuisse reges proprios, qui tamen Assyriis fuerint tributarii. Conf. *Campeg. Vitrinæ Hypotyposis Histor. & Chronolog. sacræ Period. V. n. XLIII. usque LXI. pag. 69. seqq.*

§. 5. Ex dictis vero apparet, usque ad Asserhaddonem regnum Assyriacum fuisse indivisum, ætate vero illius divisionem istius subsequutam, quod quibusdam ansam dedit statuendi, Sardanapalum esse ipsum Asser-

Afferhaddonem , quasi „ex **לחם מלך** **אשר**
Nassar Haddon Phul, quod dentis *αφωοις* aut
 „aspiratis literis , quarum nullam rationem
 „Græci habent, pronuntiatur *Sar Don Pul*,
 „unde Græci effinxerunt *Σαρδαναπαλ*. Pul
 „enim sive Phul nomen regium esse, nemini
 „ignotum. Sunt verba *Cellarii in Histor. an-*
tig. pag. 13. not. d. Conf. quoque ibi citati au-
 tores. Sub hoc ergo *Afferhaddone* aut sta-
 tim post ejus obitum *Babylonii* (de *Medis*
 dicam deinceps) peculiare regnum , ut §.
 præcedente indicatum, constituerunt, quod
 una cum *Medico* satis diu in *Asia* maxime flo-
 rentissimum fuit. Nam post nominatos *Ba-*
ladan & Merodach, interjectis quibusdam ob-
 scurioribus , ad *Nabopolassarum* summa re-
 rum delata fuit , & hoc extincto, ad *Nabu-*
chodonosarum, in *Scriptura S. Nebucadnezarum*
 dictum, qui regno judaico imposuit finem ,
 & à cujus imperii anno primo illustris illa
 epocha septuaginta annorum captivitatis *Ba-*
bylonicæ initium sumsit, ut erudite & solide
 demonstravit *Clariss. Dn. Buddæus in Hist. Ec-*
cles. V. T. Tom. II. Period. II. sect. V. §. 1. pag. 755.
seqq. *Nebucadnezaro* vero successit filius
Evilmerodach, & huic *Niriglissor*, *Evilmero-*
dachi sororis maritus, & denique *Laborosar-*
dochus, *Danieli*, ut quidam volunt, *Belsa-*
zar dictus. Ultimus hic communiter *Nebu-*
cadnezaris ex filia nepos fuisse perhibetur,
 uti quoque *Cellarius* scribit in *Historia Anti-*

qua pag. 8. de quo tamen merito erit dubitandum, cum Jer. XXVII, 7. expresse ejus nepoti *ex filio* regnum promittatur, dicitur enim בן בן non בן בן, unde quoque Belgæ in Versione Dordrac. ad Dan. V, 1. not. 1. Belfazarem appellant Evilmerodachi filium. Hi sunt, qui imperium Babylonicum satis quidem amplum, sed solum tamen, tenuerunt. An vero *Darius Medus* sit *Nabonedus* seu *Nabonadius*, & hiscè enumeratis quoque sit accensendus, ac si, ut ceteri, rex tantum fuerit Babylonix, quod plurimi asserunt Historici; hoc ex sequentibus erit dijudicandum. In antecessum tamen non possum, quin hic adducam Vitringæ de hoc judicium, qui libr. cit. pag. 102. n. XXXIV, ita scribit: „Certum est, sententiæ Scaligeri & Peta- „vii (Darium scilicet Medum esse Ne- „bonedum) tot fere obflare rationes non exi- „gui ponderis, quot verba in Historia sacra „de Dario Medo leguntur: quare omnino „mirandum esset, potuisse duos viros in hac „scientia principes, quibus nec eruditio de- „fuit, nec perspicacia, in eam consentire, „nisi ambo præjudicium aliquod alte imbibis- „sent, quod ipsis non permisit, Darium „Medum per *Cyaxarem* exponere. Ceterum adhuc hic observandum, quod tempore Bel- fazaris arx *Susan* jam fuerit nota, uti ex Dan. VIII. 2. videre licet. Ad quod impri- mis notandum, *Susan* expresse בִּירָה arcem seu

seu regiam vocari , quod argumento esse potest , reges Babyloniae ibi jam tum saltem subinde resedisse. Unde simul patere poterit , qua forte ratione judaei , qui à rege Babyloniae captivi abducti sunt , in urbe & arce Susan sedem quoque habuerint , Esth. II, §. 6. Nec obstat , Susan sitam fuisse in Persia , quæ Medis tunc fuit subiecta , ceu ex dicendis patebit : nam responderi potest , Medos eo tempore totâ nondum potitos fuisse Persia. Sine dubio tractus ille Persiae , qui postea ab arce Susan *Susiana* est dictus , adhuc imperio Chaldaeorum paruit , provincia enim Susiana , in qua arx Susan sita fuit , à Persia quandoque distinguitur , vid. *Cellarii Geograph. S. Cap. XXIII. qu. 28.* Hinc *Marshamus in Can. Chron. Sec. XVIII. pag. 606.* expresse scribit ? Eulæus amnis inter *Susianem Babyloniam* & Elymaidem ditionis Medo-Persiae terminus erat. Ad hunc amnem sita erat *Susa* , maximum Chaldaici imperii propugnaculum. Quod si vero cum quibusdam locus Danielis citatus ita explicetur , ac si in visione saltem ibi fuerit Daniel , ut sic Susan tunc temporis regia fuerit regum Medo-Persarum , facile hoc concedi potest , cum hoc meam non evertat sententiam , quamvis , si dicendum quod res est , sententia hæc nulli nitatur firmæ probationi. Sufficit vero hic , Susan arcem tempore regni Medorum jam existisse , & sic Plini-

um errare, quando in Historia mundi naturali Libr. VI. Cap. XXVII. pag. m. 81. ita scribit : „Infra est Susiane, in qua vetus regia Persarum *Susa*, à Dario Hytaspis filio „condita. Cum ergo arx Susan jam ante Monarchiam Persicam insignis fuerit regia; ex hoc fundamento obstare non poterit, quominus Estheræ historiam ad tempora ante Cyrum referamus.

§. 6. Nunc regnum Medorum erit considerandum, ut inde liquere possit, res cum Estheræ gestas sub hoc contingere potuisse imperio, & hoc optime quadrare Ahasvero illi, de quo nobis nunc sermo est. Regnum ergo hocce ab *Arbace*, qui à Sardanapalo, aut potius Afferhaddone, defecerit, conditum fuisse vulgo asseritur, sed fortassis sine fundamento, nam si conjecturare liceat, dicendum forsitan erit, Arbacis nomen esse fictitium ex græca voce *αἰραξ*, quo aliquem denotare voluerint, qui Medorum ad se rapuerit regnum. *Herodotus* minimum nullam Arbacis facit mentionem, sed simpliciter tantum narrat, Medos ab Assyriis defecisse primos, & cum Assyriis pro libertate præliantes, strenue se gessisse, sicque excusso servitutis iugo, in libertatem sese asseruisse *libr. 1. Histor. pag. 40*. Cum vero aliquamdiu propriis usi fuerint legibus, *Deiorem* postea regem sibi constituerunt, utpote qui ipsis hætenus jus dixerat, & æquitatem.

morumque probitate inclaruerat. Hic so-
 lam Medicam subegit nationem, ut porro
 refert Herodotus l. c. at Deioce defuncto,
 qui annos tres & quinquaginta regnasse dici-
 tur, filius ejus *Pbraortes* suscepit imperium,
 qui Persis intulit bellum, eosque in pote-
 statem redegit Medorum. Cumque ita per
 hunc Persia cum Media fuerit conjuncta, ex-
 inde, ut res ipsa docet, regnum *Medo-Per-*
sicum est enatum, nam quod ejusmodi re-
 gnum exstiterit, satis apparet tam ex literis
 sacris, vid. infra §. 10. quam ex profanis
 autoribus, ut ostendit *Marshamus in Canone*
Chron. Sec. VIII. pag. 604. Quod autem *Da-*
rius Medus primus hujus regni *Medo-Persi-*
ci rex fuerit, ut *Marshamus* l. c. statuit,
 hoc cum rei veritate non convenit, allega-
 tus potius *Phraortes* primus hoc decorandus
 erit titulo, ita ut hic & sequentes ejus suc-
 cessores non immerito *reges Medo-Persici* sa-
 luentur. Post illius vero obitum, *Cyaxa-*
res filius, successit, qui multo majoribus su-
 is fuit potentior, Assyrios enim præter re-
 gnum Babylonicum imo Scythas quoque in
 suam redegit potestatem, & regni fines ad
 Halym amnem propagavit. Hunc etiam
 primum Asiaticos populos in provincias di-
 stinxisse, inque suum quoque ordinem di-
 stribuisse, tradit Herodotus l. c. p. 41. Cum-
 que vita defungeretur, reliquit *Astyagen* fi-
 lium; qui triginta quinque annos imperium

tenuit, & sine dubio Babyloniam, quam Pater ejus nondum expugnare potuerat, suo adjecit imperio, ut ex historiae coherencia patet, vid. seq. §. 7. & 8. Hic vero communiter Medorum rex habetur ultimus, cujus filia unica, *Madane*, Cyrum enixa sit, de qua, ut hic agam, non est animus mihi, cum ea, quæ de Astyage ejusque filia somnio dicuntur, à fabulæ non absint suspitione, uti quoque monet *Franciscus Schaper in Annotationibus ad Sleidanum de quatuor summis imperiis* p. 97. 98. Alii rectius adhuc cum *Xenophonte in Cyropedia libr. I. pag. 22.* Astyagi filium & successorem tribuunt, *Cyaxarem* scilicet *secundum*. qui Cyri socer aut avunculus dicitur. Scaliger quidem, ut inter doctos notum est, & Petavius asseruerunt, *Cyaxarem* hunc hominem esse novum, & à *Xenophonte* ad historiam suam belle exornandam fictum. Sed cum *Xenophontis* (viri ut optimæ dicitur fidei) relatio nihil habeat paradoxo, & omnibus partibus suis pulchre cohereat, imo cum Scriptura sacra amicissime conspiret: omnino veram illam esse cum viris quibusdam eruditis credendum est, conf. *Vitringa l. c. Num. XXXV. seqq. pag. 103.* Et si *Darius Medus* fuerit rex Medorum, ut §. sq. probabitur, & quidem ultimus; *Astyagi* necessario aliquis erit tribuendus, *Astyages* namque non fuit idem cum *Dario Medo*;
nec

nec aliud Scripturæ S. veritas sibi constare non poterit, ut ex seq. §. patebit.

§.7. Ultimos scilicet duos reges; Medo-Per-
sicos Scriptura sacra *Abasverum* & *Darium*
Medum, filium, nominat, uti patet ex Dan.
IX, 1. collato cum Dan. V, 31. & VI. per to-
tum. Varia autem hic à viris doctis mo-
ventur dubia, quinam illi scilicet fuerint? &
ac si Darius Medus præsertim inter Medo-
rum reges non sit numerandus, quæ hic o-
mnino erunt tollenda, cum hoc quam ma-
xime ad thesin meam faciat confirmandam
& illustrandam. *Darium Medum* namque
ad Chaldaicos tantum referunt reges, ut il-
le Nabonedus fuerit, de quo *Berosus* & *Me-
gasthenes* tradunt, conjuratores convenien-
tes, Laborosardocho peremto, regnum Ba-
bylonicum communi tradidisse suffragio illi
(Nabonedo) qui fuit ex eadem Babylonio-
rum conjuratione, nulla cum antecessore
conjunctus affinitate, & cui postea Cyrus
præfecturam concesserit Carmanix. Has
circumstantias cum narratione Danielis de
Dario Medo optime convenire putant, cum
non fuerit Balsazari affinis, nec legatur, ar-
mata eum manu aut urbis obfessione regnum
nactum esse Babylonicum, cum Dan. V, 31.
& IX, 1. simpliciter dicatur, accepisse eum
regnum. Sed dubia non exigua hic oriun-
tur, si sententiam illam paulo inspiciamus
penitius, nam inter alia de Nabonedo tra-

dant, cum septendecim annos tenuisse imperium, *vid. Cellar. Histor. antiq. pag. 8.* Dario Medo autem secundum Scripturæ sacræ ductum duo tantum regiminis anni tribui possunt; constat enim ex Dan. IX, 1. coll. 2. captivitatis Babylonicæ finem, qui citra controversiam in primum vel secundum Cyri annum incidit, & quo simul Darii regnum periit, jam primo hujus Darii anno appropinquasse, unde necessario sequitur, ab initio regni Darii Medi usque ad finem captivitatis Babylonicæ septendecim non potuisse labi annos. Idcirco etiam Philo, Pererius aliique unum tantum aut duos regiminis annos ei assignant, ut refert *B. Martinus Geierus in Comment. Dan. pag. 658.* Nabonedus quoque Beroso dicitur Babyloniensis, cum contra constet, Darium Medicam ortum fuisse stirpe. Hinc sine dubio pace eruditorum virorum, quos ceteroquin magni facio, rejicienda erit sententia de Nabonedo, quod fuerit Darius Medus; præsertim cum circumstantia illa quod hic sine armis regno potitus sit Babylonicus, etiam alia, fortasse meliori, ratione explicari possit, & anni captivitatis Babylonicæ, ad quos itidem provocatur, etiam alias sibi optime constare possint, ut ex disendis fiet clarius. Rectius sine dubio dicendum Nabonedum eundem illum Belsazarem fuisse, uti quoque asserit Vitringa l. c. pag. 104. nam, XXXIX. E contra si sacræ accu-

accurate inspiciantur literæ , patebit, regnum Babylonicum statim post Belsazarem ad Mediæ reges devolutum, atque Darium Medum (& sic quoque Ahasverum, patrem ejus) non fuisse solum reges *Babyloniae* sed simul quoque *Medo-Persie*, quod nunc probandum erit, quemadmodum *Constantinus L'Empereur* (ut scribit Geierus l. c. p. 442.) idem quoque ostendit in præfatione seu discursu, Commentario Jacchiadæ præmissio, scilicet (1) prædictum fuerat à Jer. XXVII, 7. ad Nebucadnezaris tantum nepotem, qui fuit Belsazar, regnum Babylonicum esse duraturum, postea vero etiam illius tempus adventurum, ut gentes amplæ & reges magni ab eo exigant servitutem, seu illud subigant. Sic enim ex linguæ hebraicæ indole phrasin **בבלי עד עולם** ibi explicandam esse notum est. Jam si Darius Medus, ejusque pater Ahasverus, qui post nepotem Nebucadnezaris regnum possederunt Babylonicum, regis non fuissent conditionis, vaticinium hoc plene non esset impletum, quod vero nemo facile dixerit. Obstare quidem videtur II. Chron. XXXVI, 20. 21. ubi dicitur, Judæos usque ad regnum Persicum filiis Nebucadnezaris subjectos fore. Sed cum expresse apud Danielem Darius Medus, ut rex quoque Babylonis, memoretur, qui tamen non fuit ex familia Nebucadnezaris, cui

cui vero Judæi in captivitate Babylonica quoque paruerunt; hic locus aliter explicari non poterit, quam ut in eo dicatur, fore, ut Judæi captivi detineantur sub Nebucadnezaro hujusque filiis & porro usque ad regnum Persarum, unius enim positio, non est alterius exclusio. Unde locus II. Chron. cit. non impedit, quo minus ex loco Jeremiæ cit. probem, post Nebucadnezaris nepotem Babyloniam regnum ab alio rege fuisse expugnatum, & sic Darium Medum cum Ahasverò jam ante, quam Babyloniam regnum ad eos fuerit devolutum, reges fuisse. Si autem reges fuerint, facile concedetur, quod Medo-Persici fuerint reges. (2) Hoc quoque potest probari ex Esai. XIII, 17. & Jer. LI, 11. 28. 21. ubi expresse dicitur, Mediæ reges armata manu invasuros esse Babyloniam regnum, quod impletum non esset, si statuamus, Babylonios, interfecto Belsazare, Darium Medum, qui rex Mediæ non fuerit, regem creasse suum. Quid quod Esa. XXI. 2. & Dan. V, 28. VIII, 20. diserte prædicitur, *Medos & Persas* (per quos non incongrue, secundum regni istius conditionem, reges *Medo-Persici* intelliguntur) occupaturos esse Babyloniam, quod de aliquo Medo, qui non fuerit rex, explicari non potuerit, vid. Abr. Calichii *Theologia Prophetica de rebus V. T. Period. V. art. XIV. pag. 224. it.*

it. *Bibl. Dordr. Belgic. ad Dan. VIII. 20. not. 90.* Ob-
 jici fortasse potest vaticinia hæc citata per Cy-
 rum, Persarum regem, fuisse impleta. Sed du-
 ctu loci cit. Jer. XXVII, 7. utique dicendum
 est, statim post Belsazarem, Nebucadneza-
 ris nepotem, Babylonix regnum à Medo-
 Persis fuisse expugnatum, præsertim cum
 Esai. XIII. & Jer. LI. *Medis* occupatio illa ad-
 scribatur, quod de Cyro dici facile non po-
 terit, cum non Mediæ sed Persiæ rex in
 Scriptura S. appelletur. Nec obstat, quod
 Cyrus Græcis autoribus e. g. Thucydidi, Me-
 dus vocetur, & Medi quoque ejus subfue-
 rint imperio: nam licet Medus dicatur,
 non tamen ullibi Mediæ rex saluta-
 tur, uti de expugnatione Babylonix Es. XIII.
 sonat. Et quamvis Cyro paruerint Medi,
 non tamen ab illis regnum ejus fuit deno-
 minatum, cum Persica gens sine dubio
 sub eo prævaluerit, uti ante Cyrum
 sub Dario Medo gens Medica præ Persis ex-
 celluisse dicenda est. Accedit (3) quod
 Darius Medus edicta sua secundum Medo-
 rum & Persarum leges scribenda jusserit,
 Dan. VI. 8. 9. 12. 15. quod factum non fuisset,
 nisi simul illorum fuisset Dominus. Ob-
 jicitur quidem, cum licet Medis non impe-
 raret, quia tamen è Media erat ortus, con-
 stituere potuisse, ut & regum Babylonicorum
 edicta secundum Medorum statutum
 essent inviolabilia; insuper verosimile esse,
 cum

eum Medicæ gentis procures præcipuis præfecisse officiis, & consuetudines introduxisse Medicas. Sed sufficere puto, omnes prodere circumstantias, in Scriptura S. traditas, Darium Medum fuisse regem Medo-Persicum. Quod denique (4) provinciæ ejus permultæ, centum scilicet & viginti, probare possunt, Dan. V, 1. sic enim ab India usque ad Chus regnum obtinere debuit, uti ex indole regni Ahasveri, de quo hic quæstio est, & cui totidem fere adscribuntur provinciæ (Esth. I, 1.) erit concludendum. Tam amplum verò imperium regi Babylonici solius regni tribui non poterit. Quod si omnia cum profanis non possint conciliari scriptoribus, hoc nihil refert, nam si cum divinis literis non concordent, rejiciendi merito sunt omnium Christianorum confessione.

§. 8. Hisce, quæ dicta sunt hætenus, consideratis, secundum Scripturæ S. ductum dicendum erit, regem quendam Medo-Persicum, quem Ahasverum, patrem Darii Medici, fuisse opinor (ut ex dicendis patebit) Belsazarem Babylonix regem armis aggressum fuisse, bellumque contra eum gessisse, in quo Belsazar forte per insidias & conjurationem interemptus sit; ut ita rex ille Medo-Persicus, Ahasverus, regno illius fuerit potitus. Et licet in Daniele ne levissimum quidem belli istius occurrat vestigium, ductu

ductu tamen vaticiniorum §. præced. n. 1. & 2. allegatorum, omnino hoc erit admittendum. *Flavius Josephus* quidem libr. X. Cap. XII. ab initio nulla Nabonedi facta mentione, *Cyros* atque *Dario Medo* hocce bellum adscribit, unde quidam loca *Danielis* mox citanda explicant, ac si *Cyrus* *Babyloniæ* regnum *Dario* ad tempus concesserit, ut sic dicatur, eum accepisse regnum, vid. *Bibl. Dordr. Belg.* in not. ad C. VI, 1. *Daniel*: Sed omnia melius sibi constant, si prædicto *Ahasvero*, patri *Darii*, hanc solum attribuamus expugnationem, ut sic ab *Ahasvero* *Darius* filius regnum *Medo-Persicum* una cum *Babylonico* acceperit, & quidem jure hæreditario, quia *Dan. V*, 31. simpliciter tantum dicitur, accepisse (לָקַח) eum regnum, quod profecto, ut *Cl. Buddeus* in *Hist. Eccles. V. T.* pag. 814. scribit, *de successione longe rectius, quam de bellica acquisitione intelligitur.* Inde tamen non, ut quidam putant, necesse est statuere, *Darium Medum* *Belsazari* immediate successisse, non enim verba loci citati sunt continuatio prioris historiæ, sed introductio tantum ad sequentem narrationem. Et *Dan. IX*, 1. itidem dicitur, *Darium* (דָּרְיָוֶשׁ) constitutum esse regem in *Chaldæorum* regno, non vero illud sibi armis subjecisse. Sequitur vero exinde, quod probe notandum, patrem ejus, *Ahasverum*, eadem jam obtinuisse regna, quæ obtinuit *Darius*

Darius ; & sic porro , Ahasverum illum fuisse regem Medo - Persicum , qui simul Babyloniam sibi subiectam habuit. Quod probasse ad scopum sufficit meum. Et si hoc modo rem exponamus ; omnia in Daniele satis apte cohærent , & eum aliis Scripturæ S. locis optime conueniunt. Computus quoque LXX. annorum captivitatis Babylonice nihilominus sibi rectissime ita constare potest. Perturbaretur quidem ille , si admitteretur , Cyrum statim post Balsazarem regno potitum esse Chaldaico , sed si aliquot anni Ahasveri itemque Darii Medi adhuc addantur , quilibet nullo labore intelliget , LXX. annos facile inde posse provenire. Sic autem forte computus erit instituendus :

Nebucadnezar regnavit annos	43.
Evilmerodach	- - - 2
Niriglossor	- - - 4
Belsazar	- - - 4
Astyagi comode tribuuntur anni	16.
qui alias Nabonedi adscribuntur , cum forte tot annos Babylonice fuerit rex , reliquo vero tempore tantum in Medo-Persia regnaverit	
Darius Medus regnavit	- - - 1.

Summa 70.

Quænam vero hicce *Ahasverus* & *Darius*
Me.

Medus, reges Medo-Perfici, sortiantur nomina apud paganos scriptores? in eo non conveniunt eruditi. Sed cum hic non liceat mihi esse prolixo, sine recensione & refutatione diversarum sententiarum breviter ita sentiendum esse mihi persuadeo: Ex Daniele scilicet notum est, nominatos modo reges fuisse ultimos regni Medo Perfici, ut §. 7. probatum. Si ergo, ut itidem §. 6. jam monitum est, *Astyages & Cyaxares II.* apud ethnicos autores, ultimi in isto regno habeantur, sequitur inde, *Astyagem* esse *Ahasverum & Cyaxarem II.* *Darium Medum.* Communi quoque fere consensu, ut *Clariss. Dn. Buddeus* notat l. c. pag. 813. olim fuit recepta sententia illa, quæ per *Darium Medum Cyaxarem II.* intelligit, conf. quoque *Vitringa Hypotypof. hist. sacr. p. 105. n. XL.* Et si *Darius Medus* sit *Cyaxares II.* sequitur porro sponte, patrem ejus, *Ahasverum*, fuisse eundem cum *Astyage*, uti quoque viri quidam eruditi hætenus asseruerunt vid. *Cl. Buddei Hist. eccles. Tom. II. in Indice Chronol. ad an. 3405.* ubi *Astyagem* in Scriptura S. *Ahasverum* vocari dicit. Conf. quoque *Bibliotheca hæc Cl. V. Fasc. I. n. 9. §. 21. p. 32.*

§. 9. Hætenus commonstratum esse puto, fuisse regnum aliquod Medo Perficum; cum hoc post *Belsazarem* *Babylonicum* bello fuisse conjunctum, & quidem ab *Astyage*; & hunc *Astyagem* in Scriptura S. *Ahas-*
Class. VIII. Fasc. IV. Qq ve.

verum fuisse nominatum, cujus filius fuerit Darius Medus. Jam si regni illius, populi-
que judaici conditionem tunc temporis, ce-
teras item circumstantias rite ponderemus,
inprimisque caput VI. Danielis cum Estheræ
libro conferamus: quam probabilissime in-
de colligere poterimus, Astyagen, regem
Medo-Perficum & Darii Medi patrem, fuisse
Estheræ maritum. Quod ulterius nunc
probandum erit. Primo ergo, si conditio
populi judaici, prout in libro Estheræ describitur,
consideratur, judicandū erit, eum sub ple-
no adhuc captivitatis jugo fuisse detentum, in-
numerabilis enim judæorum in Medo-Per-
sia adhuc erat multitudo, dicit enim Haman
Esth. III, 8. populum Judaicum esse disper-
sum in omnibus regni Ahasveri provinciis,
conf. quoque v. 6. it. Cap, IV, 3. contra
tempore Cyri quam maxima pars Judæo-
rum & quidem præcipuorum jam in Palæ-
stinam erat reversa, habitabatque rursus in
urbibus Israeliticis, ut antea, Esr. II, 64.
65. 70. Et licet universa judæorum gens non
simul uno eodemque tempore redierit, imo
magna eorum pars patrias nunquam repe-
tuerit sedes; si tamen reverso aliqua jam
ante Estheræ tempus acciderit, procul du-
bio judæorum in Palæstina degentium men-
tio in illius libro fuisset facta, & ad illos
quoque sine dubio literæ fuissent datæ de
interficiendis hostibus & celebrando festo
Purim

Purim, quales ad alios in aliis regionibus degentes judæos sunt missæ Esth. VIII, 8. 9. 10. 11. & Cap. IX, 30. Imo Judæi Samaritanos in primis, hostes suos infensissimos, plane extirpassent, si hoc sub rege aliquo Persico accidisset, de quo tamen in narratione cruentæ illius cladis, à judæis gentibus allatæ Esth, IX, 5. nihil legimus; è contra aliunde constat, Samaritanos sub omnibus fere Persiæ regibus semper adhuc judæos infestasse, nec illos ab his unquam fuisse suppressos. Adhæc Estheræ genus suum judaicum celare (ob quam rationem hoc fecerit, nunc disquirere non est opus) à Mardochai injungebatur Esth. II, 10. & 20. celatio vero hæc generis ad tempora regum Persarum minus quadrare videtur, cum gens judaica omnibus regibus satis tunc innotuerit, ut ex Esr. IV. colligere licet. Inprimis circa Darium Hystaspidem & Artaxerxem Longimanum, cum quibus tamen præ ceteris Estheram conjungunt, celatio hæc judicæ familiæ non invenit locum, ille enim jam anno secundo, hic vero anno septimo regiminis erga judæos se præbuit benignum, ut hinc Mardochai & Esthera nullam habuerint causam, familiam suam in duodecimum usque imperii Ahasveri annum reticendi. Quibus circumstantiis consideratis, historiam Estheræ jam ante Cyrum, tempore captivitatis LXX. annorum, contigisse statu-

tuendum est, quod & Marshamus in Can. Chronico Sec. XVIII. pag. 609. agnovit, dicens: *Contigit certe Estheræ historia inter hæc Babylonica captivitatis tempora*; ubi quoque Clementem Alexandrinum in consensum adducit, qui libro I. Stromat. pag. 309. scribit: *ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ταύτῃ γίνεσθαι Ἀθέρην καὶ Μαρδοχαίον*. Hoc porro quoque ex eo, quod de persona Mordochai Esth. II, 5. 6. traditur, elucet, hic enim sub Jochanja rege judæ jam deportatus erat in captivitatem Babylonicam; si ergo Estheræ historia ad tempora Darii Hytaspidis aut Xerxis aut Artaxerxis Longimani referatur, Mordochai annos vixisset centum & ultra, quod pro conditione temporis illius credibile non est. Imo Estheræ eo tempore annorum circiter septuaginta fuisset, qua ætate tanta non potuit esse formæ præstantia, ut omnes antecederet puellas. Dicis: Estheræ demum nata fuit proxime ante solutionem captivitatis Babylonicæ. Resp. Et sic fuisset virgo 46. circiter annorum, si Xerxi jungenda sit, uti ex annis regiminis Cyri, Cambysis, & Darii Hytaspidis computare poterimus; an vero puella quadraginta sex annorum regi adeo grata fuisset, non facile crediderim. Objicitur quidem, abductionem illam in captivitatem Babylonicam non de ipso Mordochai, sed de Kiso proavo ejus intelligendam esse, vid. Friedlibii Theologia Exeget. Tom. I. p.

524. Sed ut à proprietate literæ recedamus non est opus, cum necessitas hic non urgeat, omnia enim, ut ex tota hac tractatione apparet, retento proprio sensu facile sibi constare possunt; præsertim cum Est. II, 2. & Nehem. VII. vers. 7. commemoretur, jam Cyri tempore Mordachai revertisse in Palæstinam, unde sub regibus Persicis non amplius fuit in urbe Susan. Dubitari equidem posset, an ille idem fuerit, cujus in Estheræ libro mentio fit; sed cum ille locis citatis inter seniores & principes reduces recenseatur, nil obstat, quo minus utrobique eandem intelligamus personam, maximam enim illum inter judæos sibi conciliasse auctoritatem, negari non poterit secundum Esth. X, 3. Conf. Marshamus l. c. Sec. XVIII. pag. 609. lin. 18. 19. qui hanc item de Mordochai profert sententiam.

§. 10. Satis ergo constat, ad tempora epochæ septuaginta annorum captivitatis Babylonicæ historiam hanc esse referendam. Nunc secundo considerandum erit ulterius, Ahasverum, Estheræ maritum, regem fuisse *Medo-Persicum*, de quo dubitare nequimus, dummodo hunc cum Dario Medo, quem Medo-Persicum fuisse regem supra §. 6. probavi, conferamus. Occurrit namque statim titulus regum Medo-Persicorum, quo Ahasverum hunc expresse decoratum fuisse, ex Esther. X, 2. satis clare apparet, ubi

Chronicon regū *Media & Persia* מֶדִּי מֶרְסִי
 וּמֶרְסִי mentio fit. Cum enim res gestæ regis
 Ahasveri in iis sint conscriptæ, necessario
 inde prona sequitur consequentia, Ahasve-
 rum & fuisse & denominatum esse מֶדִּי מֶרְסִי
 וּמֶרְסִי regem *Media & Persia*, quod per *דִּי מֶרְסִי*
 דִּי מֶרְסִי more Ebræis usitatissimo dictum est, ut
 hinc quoad sensum voces allegatæ ebrææ re-
 ctissime vertantur: *Reges Medo-Persia*. Uni-
 cum hoc argumentum, si nullum aliud sup-
 peteret, pro confirmanda sententia mea satis
 esse posset, expresse enim locus citat⁹ testatur,
 Ahasverum fuisse regem Medo Persiæ. No-
 tari vero ad h. l. meretur, vocem מֶרְסִי, licet
 alias postponatur, hic tamen in titulo regis
 præponi, uti Dan. VI. de regionibus Darii
 Medi legimus. Unde cum Cl. Vitringa
 facere non possumus, cum l. c. pag. 110.
 n. XLIX. scribit, per Ahasverum, qui Esthe-
 ram connubio sibi copulavit, intelligendum
 esse potentem aliquem Monarcham non *Me-
 do Persicum*, sed *Perso-Medicum*, ac si maxi-
 mum sit discrimen inter regem aliquem *Me-
 do-Persicum* & *Perso-Medicum*; indeque
 porro concludit, Monarchas Medicos hic
 non posse intelligi, quia Persæ passim in hi-
 storia Estheræ Medis præponantur. Præter-
 quam enim, quod Esth. l. c. vox מֶרְסִי, ut di-
 ctum, diserte præmittatur; simul ex ista
 vocum transpositione apparet, unum idem-
 que in Danielis & Estheræ libris intelligi
 regnum

regnum , & perinde esse , five dicatur rex Medo-Perſicus , five Perſo-Medicus, quemadmodum , ut notat Marſhamus l. c. p. 606. Suidæ Zoroaſtres *μεσο-μυδης* dicitur. Præterea titulus hic , quo Ahasverus rex Medo-Perſicus ſalutatur , nullibi Cyro & cæteris Monarchiæ Perſicæ regibus tribuitur , ſed hi ſemper , idque à diverſis ſcriptoribus divinis atque profanis , ſimpliciter tantum reges Perſiæ vocantur ſine additione regni Medici , evolve e. g. II. Chron. XXXVI, 22 23. Eſr. I, 1. IV, 7. 24. Neh. XII, 22. Dan. X: 1. Hoc probe notandum contra eos, qui forte dicant : Reges Monarchiæ Perſicæ quoque facile & jure quidem nominari poſſe reges Medo-Perſicos , aut Perſo-Medicos, cum tam Mediam quam Perſiam in ſua tenuerint poteſtate. Quamvis enim hoc non negetur , exinde tamen non ſequitur , eos quoque revera ſic fuiſſe appellatos, contrarium quippe ex locis patet citatis. Dicis: Dan. VIII, 20. Perſicæ Monarchiæ reges tamen dici Reges Medo-Perſicos ? Reſp. locus hic de regibus ſucceſſive regnaturis planiſſime intelligitur , ut primo reges Mediæ deinde Perſiæ reges intelligantur. Unde manifeſtum eſt, Ahasverum non ad Monarchiæ Perſicæ reges , ſed Medo-Perſicos potius eſſe referendum. Ut vero titulus , ſic quoque regiones & provinciæ Medo-Perſiæ ei adſcribuntur ; non enim tantum, uti quo-

que Dario Medo Dan. VI., Media & Persia ei fuit subjecta Esth. I. 3. 14. 18. sed numericus etiam provinciarum Ahasveri maxime convenit cum numero provinciarum Darii Medi, regis Medo-Persici. Ahasverus enim regnavit ab India usque ad Chus, & centum viginti septem tenuit provincias; & tot, minus tantum septem, Darius quoque possedit. Convenientia hæc sane citra controversiam dilucide docere potest, Ahasverum Estheræ maritum idem cum Dario Medo possedisse imperium, quod optime sibi constat, si per illum hujus intelligamus patrem. Inæqualitas vero illa parva in numero provinciarum facile explicari poterit, dummodo dicamus, Darium Medum imperium à patre acceptum paulo aliter immutasse, conjungendo scilicet hanc vel illam provinciam, quemadmodum etiam cum loco septem principum patris sui Esth. I, 14. tres tantum constituisse, dicendum est Dan. VI, 2. cujusmodi levis mutatio totæ die etiam in aliis contingit imperiis. Unde ex hisce non sine ratione concluditur, ad Monarcham aliquem Medo-Persicum ob formam regiminis & amplitudinem imperii omnino referri posse Estheræ historiam. Obiter circa imperium Ahasveri, Esth. I, 1. descriptum, observari poterit, judæos ex Cap. X, 1. & quidem ex vocibus דָּרְיָא & מֶדֶי per Kabbalam expiscari, quot regiones ex illis CXXVII.

in

in terra continenti, & quot insulæ inter eas fuerint, vox **CD** enim secundum potestatem literarum numericam continet *centum*, & tot regiones in terra continenti fuisse putant; literæ **XX** autem exhibent **XXVII**. & tot insulas Ahasvero adscribunt. Supputationem hanc judæus quidam mihi aliquando indicavit, quam tamen omni carere fundamento quilibet facile videt, hinc inter judæorum nugas erit reputanda.

§. 11. Nec obstat arx Susan, quo minus historia hæc regi alicui Medo-Persico tribuatur, non enim demum tempore regum Persarum est exstructa, sed jam tempore Belshazaris regis Babylonie existit, uti supra §. 5. est probatum. Nec dubium est, quin reges Medo-Persici, victis Babyloniis, hanc arcem sibi quoque regiam elegerint, ubi certis confederint temporibus, cum, ut vox ipsa indicat, locus valde amœnus fuerit, à filiis enim secundum quorundam opinionem sortitus est denominationem. Fortasse hic de Medo-Persicis regibus observari poterit, quod, ut in editione Herodoti supra citata pag. 617. exstat, Athenæus libr. XII. *Dipnosoph. de Persicis in genere scribit: διαβοηται δ' επιτρυφη εχονοιτο πρωτων παυλων ανθρωπων Περσαι, αν και οι βασιλεις χειμαζον μεν εν Σουσαις, εθεραζον δε εν εκβατηνοις*, id est, „Primi autem omnium hominum Persæ celebres luxu fuerunt: quorum & reges Susis hyemabant,

„bant, Eckbatanis æstivabant. Quod optime huc quadrat, cum tempore hyemis historia hæc acciderit, uti ex celebratione festi Purim, quod in medium Februarii ut plurimum incidit, apparet. Sed hoc non adeo urgeri posse puto. In probationem vero thesisi meæ porro erit attendendum, Ahasverum eodem, quo reges Medo-Perfici, stylo scribendi fuisse usum, quando scilicet edicta sua scribi jussit secundum statutum seu morem Medorum & Persarum; ut non violentur, quemadmodum ex collatione Esth. I, 19. cum Dan. VI, 8. 15. patescit, manifesto argumento, eum fuisse regem Medo-Perficum, præsertim cum de regibus Persicis ejusmodi scribendi consuetudinem non legamus. Inprimis vero maxime notatu dignum est, quod ad regem Ahasverum in atrium interius ingredi licuerit nemini, nisi vocato Esth. IV, 11. hunc enim morem apud Medorum reges in usu fuisse constat ex Herodoto, qui Hist. libr. I. pag. 42. Deiocem, Medorum regem primum jam legem hanc sanxisse tradit his verbis: „Primus Deioces cavit, ne cui ad regem ingredi liceret, sed per internuncios cuncta transigerentur, adeo ut nec conspici regem à quoquam fas esset. Quodque consuetudo hæc ad ejus successores transierit, itidem docet, cum verbis citatis addit: „Hæc ideo faciunt apud regem, ne videlicet „cum

„eum cernentes æquales & una cum eo edu-
 „cati strenui & fortes, indoleant atque in-
 „sidientur, quin potius quiddam à reliquis
 „hominibus diversum ipsis esse videatur, si
 „coram ipsum non intueantur. Optime
 utique hæc cum Ahasvero Estheræ marito,
 concordant, nec consuetudo hæc dubitare
 nos sinit, eum fuisse regem Medo-Perficum.
 Sine dubio quoque consuetudo illa, qua jux-
 ta Esth. II, 14. uxores & concubinæ per vi-
 ces in orbem ad reges admixtæ sunt, apud
 Medos jam invaluit, unde ad reges Persi-
 cos, Medorum successores, illa quoque
 transierit, cum secundum Strabonem, teste
Marshamo in Canone Chronico Sec. XVIII, pag.
 606. Medi Persis ἀρχηγεῖται fuerint, eadem-
 que fuerint Persarum instituta, quæ olim
 Medorum. Unde ex eo, quod Herodotus
 libr. III. Hist. pag. 186. edit. cit. de Persis mo-
 rem hunc referat, inferri non poterit, apud
 solos Persas illum fuisse in usu, ut sic Esthe-
 ræ fata ex hoc fundamento ad Persarum
 Monarchiam tantum sint referenda, cum si-
 ne dubio secundum Strabonis verba citata
 mos ille jam à Medis & Medo-Perficis fue-
 rit receptus.

§. 12. Ex hac quoque hypothesi nostra
 obscuriora quædam facili expedire poterim-
 us negotio. Si enim, ut supra jam di-
 ctum, Ahasverus ille regnum Babylonix
 armata expugnauerit manu, optime conciliari

liari poterit, qua ratione judæi ei fuerint ignoti. Cum enim nuper demum ista positus fuisset regione, hujus incolæ ei nondum fuerunt noti. Aut fortassis simpliciter erit dicendum, reges tunc temporis non adeo sollicitos fuisse, cujus religionis homines sub suo degerent imperio, alias enim usque in duodecimum regiminis annum judæi non potuissent ei esse ignoti Esth. III, 7. 8. Dixeris fortassis, num Ahasverus subditorum suorum adeo incuriosus fuerit ut de judæis in ipsa regia Susa conversantibus nil quicquam inaudiverit? Sed non est, quod mireris, cum Ahasverus ne sollicitus quidem fuerit, ut familiam conjugis suæ dilectissimæ, Estheræ, pernosceret, unde hæc gentem suam & potuit reticere, vid. supra §. 9. Ex hoc vero, quod judæi Ahasvero tamdiu fuerunt ignoti, concludi poterit, Darium Nothum aut Artaxerxem Longimanum ex hoc etiam fundamento non fuisse Estheræ maritum. Illi enim judæi jam anno imperii sui secundo, & huic jam anno septimo erant cogniti, ut ex Esr. IV, 14. & VII, 8. est manifestum, ambo enim reges illi in annis memoratis judæis facultatem ædificandi templum Deique cultum restituendi concesserunt, quod sine speciali illorum notitia fieri non potuit. Hinc simul liquet, eximium illum favorem Artaxerxis Longimani, etiamsi ille maritus Estheræ fuisset, erga judæos

dzos non , ut quidam conjiciunt , exinde promanare potuisse , quod uxorem ex judæorum genere progeneratam habuerit in matrimonio , anno enim imperii sui septimo , ut dictum , judæis benignum se jam præbuit , cum Ahasvero anno demum duodecimo gens judaica innotuerit. Quod vero loca Esræ citata de duobus memoratis regibus agant , Cl. Buddeus in Hist. Eccles. V. T. Tom. II. pag. 897. seqq. solide pro more evincit. Cum ergo postea judæi Ahasvero innotuissent , atque ab eo ad clavum imperii fuissent admoti , Esth. X, 3. exinde dispalescit , quomodo Daniel statim primo Darii Medi anno inter tres regni gubernatores fuerit constitutus , quia scilicet patri Ahasvero ob sapientiam suam fortasse jam fuit cognitus. Deinde ratio forsitan ex nostra quoque sententia reddi potest , cur antiquitas ebræa Estheræ librum in Codice sacro ante Danielelem collocaverit & cum hoc conjunxerit , quia scilicet utrorumque res gestæ in idem inciderunt tempus , licet Daniel ulteriora adhuc attingat tempora , unde forte postpositus fuit. Sic enim quatuor illi libelli , Estheræ , Danielis , Esræ & Nehemiæ optime ordine chronologico se invicem sequuntur. Et quamvis libri V. T. non omnino secundum temporis ordinem sint dispositi , non tamen plane temporis ratio in collocandis illis , præsertim in libris historicis ,

no,

neglecta fuit; quod etiam de Estheræ libello dicendum esse videtur, nisi fortasse quis ordinem illum, quem inter Hagiographa nactus est, inde deducere velit, quod quinque illi libelli, Megilloth dicti, Canticum nempe, Ruth, Threni, Ecclesiastes & Esther eo collocati sint ordine, quo judæi eos certis diebus festis in suis legunt Synagogis. Sed dubitari adhuc posset, an lectio illa jam tunc temporis, quo libri isti in ordinem sunt reducti, moris fuerit. Ceterum secundum nostram hypothesein nullo quoque negotio explicari poterit, quod alias mirantur viri quidam docti, quod Esra & Nehemia nullam Estheræ faciant mentionem, nec ejus favore apud regem usi, quia nimirum Estheræ historia tempore illorum non acciderit; alias enim utique facilius ædificandi templum nacti fuissent potestatem, & Ahasvero Estheræque sine dubio honorificam fecissent mentionem. Quærere vero hac ratione quis posset: cur ergo apud Danielem nulla historiæ hujus facta fuerit mentio? Resp. Daniel ea tantum literis consignare sibi proposuit, quæ sibi ipsi acciderint, atque cum iis connexionem habeant, uti ipsa libri illius inspectio satis docet. Objici porro quoque fortasse posset, cur ergo tempore hujus Medo-Persici regis judæis in patriam revertendi libertas non fuerit concessa? sed responderi potest, sic non fuisse in fatis,

septua-

septuaginta enim annos captivitas judæorum duratura erat juxta decretum divinum; & eodem modo quæri posset, quomodo Daniel à Nebucadnezare, apud quem summa erat autoritate, & cui Deus Israelitarum tantis se manifestavit miraculis, impetrare non potuerit, ut Judæis in Palæstinam redire liceret? ad quod sine dubio idem erit respondendum. Nec obstat, Estheræ maritum in Fragmentis Estheræ vocari Artaxerxem, nam scriptum illud apocryphum esse notissimum est, adeoque sublestæ fidei, unde in probatione adduci non poterit. Nec Persica vocabula plura, in isto libello obvia, evincere poterunt, ad Persarum imperium historiam hanc pertinere, nam Medo-Persicis regibus, quibus Persia quoque erat subiecta, quique in Persia quoque sæpe commorati fuerunt, linguam Persicam etiam fuisse in usu, negari non poterit, præsertim cum non constet, Medos diversam à Persica habuisse linguam. Omnia ergo secundum hætenus factam explicationem aptissime inter se cohærere puto, unde animus non est, argumenta illa omnia, quæ tam pro singulis Persicæ Monarchiæ regibus, quam contra illos urgeri solent, prolixè excutere, conferri interim potest Cl. Buddei Hist. cit. Tom. II. p. 948. seqq. Finiam nunc, ubi unico tantum verbo dixero, interpretum Scripturæ S. consensu, quem adducere quibusdam moris est, licet

licet non adeo perspicue sententiam hanc pertractaverint ; me hac in re non plane carere. Teste enim Pfeiffero in Dubiis vexatis Cent. III. Loc. XXVII. quæst. 2. p. 482. *Gerhardus Merentor in Chronologia, Temporarius Lib. III. Demonstr. Chronol. p. 185. & Melchior Canus L. II. LL. c. 6.* in eandem hætenus à me demonstratam iverunt sententiam ; quod & de Clar. *Perkinsio* dicendum, qui in *Specimine Digesti, sive Harmonia Bibliorum V. & N. Test. Tom. I. operum p. 1771.* Reges, inquit, quorum mentio apud Efram, Nehemiam, Estheram, Daniëlem, fere jam regnat, quos (judicium „D. Gualteri & D. Temporarii secutus) hunc „ad modum distinguo : Sunt iidem vel Medi „vel Persæ. Medi duo. Primus Ahasverus „pater Darii Medi Dan. IX, 1. Is Astyages „est, imperator Medorum & Persarum, imperium habens ab India ad Æthiopiam Arabicam, nunquam orbatus imperio à Cyro „Persarum rege, ut falso dicunt historici. „Probabile est, eum maritum Hesterae fuisse, „non autem Darium Histaspis, vel Xerxen „&c. Addit denique : Si quis aliter existimat, utatur, per me licebit, judicio suo : in „his & similibus non contendendum. Quibus verbis eademque mente huic finem imponam tractationi, persuasum vero habeo, eum, qui hætenus dicta probe animo ponderaturus sit, facile de tota judicium ferre posse quæstione.

Enarratio exegetica Psalmi CXVIII. ex meditatione

J. C. HARENBERGI.

SUMMA.

§. 1. Versio præmittitur & in notulis adspersis ratio translationis, quarundam vocum redditur. §. 2. Quare sensus literalis agere videatur de Juda Maccabæi, typi Messiani, repurgatione & introitu templi Hierosolymitani. §. 3. Quare Judas Maccabeus fuerit Christi typus. §. 4. Lapis contentus, dein magni habitus manifestus Messias est signum, ab figuris & imaginibus luculentissimas, ut etiam quidam Judæi agnoverunt pro vero. §. 5. ~~Implexi~~ implexi salicurnami sunt, quos etiam Judæi in honorem Christi antitypi Hierosolyma ingressi & repurgaturi amputarunt & sparsim exerunt Christo obviam & ad latera reputantes eum pro altari holocausti perfectissimo, uti §. 6. docetur. §. 7. ~~Interpretatus sum~~ interpretatus sum: AD CIRCUMCISIONEM SUSCIPIENDAM INKITABO ILLOS, cujus rei argumenta adferuntur.

§. I.

ANtequam ex momentis rite perpensis tempus & occasionem Psalmi hujus, vel potius Odæ sacræ doceam, versio perspicua, ad amulsum ebraicæ veritatis exacta, mihi videtur præmittenda, quo lector eo facilius nervum sententiæ comprehendere queat.

Class. VIII. Fasc. IV.

Rr

la.

Inscriptio nulla adest. Quare ad rem ipsam statim veniamus, 1. Celebrata Numen (a) necessario per sese subsistens, nam benignum est; fuit & erit: nam perpetuus est amor ejus (b) justissimus. v. 2. Ingeminet; quæso, Israel illud: Perpetuus (c) est amor ejus. v. 3. Ingeminet; quæso, Aaronide illud: Perpetuus est amor ejus. v. 4. Ingeminet, sane sectatores Numinis illud: Perpetuus est amor ejus. v. 5. Ex circumfessione ad Numen submissa voce me converti; Adnuit mihi data respiratione (d) & auxilio

(a) Hæc vis latet in voce *יהוה* ab *יהוה* seu *יהוה* esse, quia quicquid præter Deum est, aliquando non fecit, & contingenter est, quia etiam non esse, & aliter esse potest, immo aliena vi & potentia existit. Deus est, qui essentiis dedit suum formale per intellectum, suam existentiam vero per voluntatem. Quicumque igitur proprie Jehova est, ille est Deus necessario & æternum subsistens.

(b) *יהוה* & *יהוה* dicitur tam de Deo quam hominibus, ergo amor iustus, qualis utrinque adesse debet, innuitur.

(c) *יהוה* perpetuitas determinatur ex continuatione existentie ejus rei, cui tribaitur. Sed Deus absolute necessarius & æternus est. Ergo perpetuitas infiniti gradus & nunquam cessatura heic indicatur.

(d) *רחמים* laxitas, latitudo, opponitur voci *צרה* ideoque notat, ut *ישועה* & *ישועה* quod itidem voci *צרה* opponitur, omnis felicitatis abundantiam, copiarumque vim. Vid. Origines Ebrae Alberti SCHULTENS, T. I. L. I. Proleg. §. 26. 27. pag. 18. sq.

illo idem Numen. v. 6. Numen MIHI, (e) non expaveſcam. Quid, eo tegente faciet MIHI homo! v. 7. Numen mihi pro auxiliatoribus meis eſt, quare ego fruār voluptate (f) de oſoribus meis. v. 8. Præſtat inniti Numini, quam fiduciam conlocare in homine. v. 9. Præſtat niti Numine, quam confidere in Principibus. v. 10. Omnes circumquaque populi cingunt me; Per Numen vero circumcidendos (g) curabo illos. v. 11. Cingunt me, cingunt me, inquam; Per Numen vero circumcidendos curabo illos. v. 12. Cingunt me in modum apum: exardeſcunt ut ignis ſpinarum; (h) In nomine Numinis vero circumcidendos curabo illos, v. 13. Impellis me vebementer (i) ad la-

ben-

Rr 2

(e) Egregia repetitio voculæ **ל**; oppoſita ſignificatione.

(f) **ראה** & voluptate frui, poſcente oratione. Conf. Eccleſ. I. 14. III. 13. præcipue, ſi **ב** præfixum ſequitur. e. g. Eccl. I. 11.

(g) Alii: concidam, excidam, occidam illos. At **חלץ** de circumciſione legali & externa & animi vulgo adhibetur 2) Altera notio eſt ex hac deſlexa per translationem, ergo primariæ notioni tamdiu inhærendum, uſquedum cohærentia vel emergens inconcinnitas aliud ſuadent. 3) **צדיקים** defendebant ſe, non offendeabant. 4) Accedit dein alia ratio ſpecialis ex Maccabæi temporis momento. 5) Chaldaeus **אחשנון** immutabo illos, a **שנה**, non **שנן** acuerẽ.

(h) Ignis ejusmodi & furit acriter & difficulter exſtinguitur & exſtincturo infert læſionem.

(i) **רחה רחה** impellendo impulit me. Putant emphasi

bendum: *Kerum Numen auxiliatur mihi.* v. 14. *Vox, clangor, & ampla salus.* (k) sunt in tabernaculis justorum, (l) nam dextra Numinis prae-
buit vim exercitus. v. 15. *Dextra Domini magnificam sese ostendit. Dextra Domini prae-
buit vim exercitui.* v. 16. *Non pereo, sed vivo, ideoque enarro factum Numinis.* v. 17. *Castigavit me Numen quidem, sed exilio me non dedit.* v. 18. *Aperite mihi januas justitiae plenas: (m) intrabo illas: celebrabo Numen.* v. 19. *Hec porta Numini sacra est, iusti (sectatores illius Numinis) introeant igitur per eam.* v. 20. *Celebro Te, quia adnuisti petitioni meae: Esto porro mihi instar salutis copiosissimae* v. 21. *Lapidem repudiarunt, qui struxerant altare novum.*

At

phasin subesse ejusmodi structurae ejusdem verbi. Vid. Glassii *Philosoph. Sacr.* L. III. Tr. 3. *Can.* 37. p. 350. fqq. Idque merito, quia repetitio ejusdem vocis citra aliam intervenientem in omnibus linguis, quas ego quidem novi, emphasin notat. Frustra est Clericus in *Arte Critica*, id pernegans P. II. Sect. I. cap. IV. §. 3. 4.

(k) *שועה* abundantia felicitatis & copiosissima dilatatio animi copiarumque. Albertus Schultens l. c.

(l) *צריקים* sunt, qui qualitercunque, integra tamen mente, voluntati divinitus revelatae in V. T. constantissime adhæserunt. Ita Talmudici etiam adhibent.

(m) *צרי שער* dicuntur portae templi, tam ob institutum Dei justissimum frequentandi illas, quam quia munditiam & justitiam ab adeuntibus requirebant, immo etiam eo quod Messias *צריקנו* justitia nostra ibi adumbraretur.

At factus est apex anguli. v. 22. *A Numinis gratia factum est* (n) *hoc: Hoc est quod stuporis plenum videtur animis nostris.* v. 23. *Hunc diem adornavit Numen. Exsultemus & letemur in eo.* v. 24. *Age numen, auxilium præstanunc. Age Numen, prosperum successum largire nunc.* v. 25. *Celebratissimus est ille, qui intrat in nomine Numinis. Celebramus vos ex æde Numinis.* v. 26. *Fortis heros, Numen est, & is lucem (gratiam) concessit nobis. Quare separate* (o) *festum* (p) *σκηνοπηγίας per frondes* (q) *densas, agitando illas usque ad cornua altaris.* v. 27. *Fortis heros meus es Tu, quare celebrabo Te: Deus mi, laudibus extollam te.* v. 28. *Celebrate Numen, nam benignum est: nam perpetuus est amor ejus.*

§. II. Oda hæc sacra Esaiæ circiter ævo conscripta, est epiniciū symbolūque victoriarum, quas Judas Maccabæus a Syris reportavit, in præsentissimum ac magnificum Christi summi triumphatoris typum. Decantata fuit illa publice ad victricia arma Judæ, templum repurgatum

Rr 3

de-

(n) Ad factum omne præcedens mysticum voculam נחמ contuli, quia id est genii Ebraici. Conf. Glasius l. c. L. III. *Tract. I. can. 19. p. 74.*

(o) נחמ est generatim *separare*, ut נחמ, נחמ, deinde speciatim *separare a grege* per ligationem, vel ethice *ab actionibus* per interdictionem.

(p) נחמ ita significat, nude positum.

(q) נחמ sunt quævis implexa & densa, e. g. funes, frondes. Ob rem ipsam h. l. densæ frondes, salices.

denuo intrantis. Si cui ea de re dubium est, id facillime dispelletur ex debita consideratione loci 1. Macc. IV. 54. 55. Κατα την καιρον καὶ κατα την ἡμέραν, ἐν ἣ ἐβεβηλωσεν αὐτὸ τὸ ἔθνος, ἐν ἐκείνῃ ἐνεκακυνίσθη ἐν ὠδαῖς καὶ κιθάραις καὶ κινυραῖς καὶ ἐν κυμβάλοις. Καὶ ἔπεσαν πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ προσώπων, καὶ προσεκυνήσαν, καὶ εὐλογήσαν εἰς ἄρχον τον ευωδωσαντες αυτοις (עֲדֹנָי יְיָהוָה עֲדֹנָי הַלֵּשֶׁת in Ebraismo.) Circa id temporis ac ad illum diem, quo profanarant illud (templum) non recutiti, ad illum diem, inquam, initiatum est hymnis, & citbaris & cinyris & cymbalis. Quam vero Odam cantare solebant? Id innotescit partim ex נֶלֶשֶׁת partim ex inciso 24. Καὶ ἐπιστραφεύτες ἑμὲ καὶ εὐλόγουν εἰς ἄρχον τον κυριον, ὅτι καλον, ὅτι εἰς τον αιωνα το ελεος αυτου: Et reversi hymnis celebrabant & dilaudabant Deum Dominum, quod benignus, quod in aeternum misericordia ejus. Præsto quidem est alius Psalmus, videlicet CXXXVI. cujus idem est exordium, sed is indubie Davidis ætate compositus est, ut patet ex 1. Paral. XVI. 34. nam singula incisa ibi singulas designant odas, partim superstitas, partim deperditas. Namque quum Psalmus noster in tempora Davidica non quadret, & CXXXVI. ad Maccabæos commodè referri nequeat, rationes aliæ accedentes magisque ponderosæ, Psalmum nostrum Judæ tempore decantatum, ideoque tum compositum esse, suadent. Rationes illæ

illæ aliæ sunt sequentes. α) Epinicion de devictis hostibus in hac Oda latere, omne incisum indicat. β) Insignis castigatio & depressio ecclesiæ triumphum præcedens innuitur v. 17. γ) Introitus templi novus indicatur v. 18. 19. δ) ἄν (r) & ἱερὸς peculiarem solemnitatem σκηνοπηγίας indicant. (s) ἱερὸς sunt κλαδοί, ὠρεαί denique ad cornua altaris adsurgentes, tum primum in sacra inveci. ἄν non est victima. Nec victimæ ad cornua altaris tollantur vel ligabantur, si ad altare usque, quidni ad pavementum vel filum rubrum? ε) Omnes vicini populi non alia vice, iisdem stantibus reliquis momentis, justos piosque cingebant. ζ) Adde *tabernacula iustorum*.

§. 3. Non tamen ideo Christum heic volo exclusum, sed potius inclusum. Ut enim

Rr. 4

omnes

(r) ἄν est σκηνοπηγία. Middoth. c. III. m. 4. II. m. 6.

(s) Repurgatio illa publica & instaurata solemnitas incidebat in XXV. Casleu (circiter nostrum Decembrem videturque inde natalis Jesu in eum diem translatus) qui festus & decoratus erat primis encæniis. At encænia illa erant repetitio festi tabernaculorum sollemnis, quod paullo ante in speculaculis iuste celebrare nequiverant. Erant igitur encænia tum ἄν. Vid. 2. Macc. X. 3. 6. 7. Μετ' εὐφροσύνης ἡγόν ἡμέρας οκτὼ σκηνομαλῶν τζοπον - -

omnes vere pii sunt imago & splendor Christi, quia cum Christo moriuntur, resurguntque, patiuntur & regnant; ita ille typus constante in V. T. conspicua satis ratione, fuit expressus. Judas vero Maccabæus præcipue Christi est imago. Is enim α) erat sacerdos. Christus etiam, licet alio modo. β) Judas erat caput piorum & ἡγεμὼν ὁσίων; Christus itidem, sed illustrius. γ) Judas solo fretus Deo repugnabat hostibus; Christus, ab hominibus & angelis aliquando desertus, nihilo secius oppugnabat amicos, sed sublimiori pacto. δ) Judas templi erat instaurator: Christus mystici sui templi, ecclesiæ, perpetuus est instaurator. ε) Judas adservabat suos, ne polluerentur doctrina & moribus gentium; Christus munit suos a corruptelis hæreseon & mundi fecibus laborantis. ς) Judas ab omnibus populis circumvicinis deserebatur, & a multis suorum; Sic Christus etiam idque majori desertione. (ζ) Sed Judas vincebat & triumphabat; Sic Christus in æternum de suis hostibus triumphat. η) Maccabæi dicuntur vexillis inscripsisse מַכַּבִּים ex Exod. XV. 3. Quis est sicut Christus, מִי כָמוֹ?

§. 4. Lapidem, quem primarium posuerunt exstructores & instauratores altaris, flocci fecerant Syri & ipsi antea Judæi. De Chasidæis dicitur: (t) καὶ ἐλάβον λίθους ὁλο-

(t) I. Macc. IV. 47. Conf. Gerionides L. III. c. 13.

αληθεως κατω τον νομον ηδη οικοδομησαν το θυσια-
 σιον καινον κατω το προτερον. *Et ceperunt lapi-
 des integros secundam legem & exstruerunt altare
 novum, ut prius.* Sic Christus λ.θ. & ελο-
 κληθ. ab omnibus spretus, factus est in ca-
 put anguli. Huc præcipue istud respicit, quod
 de mirabili *EVENTU* (u) additur. Namque
 summum est miraculum, Christum probra
 & vilipendium subiisse ad nos evehendos, &
 altare nobis dignissimum præbendum. Non
 erat tanto mirandum opere, lapidem, terræ
 adfixum, novo altari adhibitum esse. Sed
 de antitypo id mirandum est. *וַיִּבְנוּ*
 portæ priores erant κατακαυμεναι, com-
 bustæ (x) verum Maccabæi οικοδομησαν
 τα εγια ηδη τα εντ. τα οικς (y) exstruxerunt
 sancta & interna domus. Per novas illas por-
 tas novus fiebat introitus, postquam ανε-
 βησαν εις ορ. Σιων ascenderant in montem Sion.
 Porta nostra ipse Christus est, pulchrior illâ
 speciosâ, πύλη εσθια, per quam unice san-
 ctis est ingrediendum. Jo. X. 7. 9. De-in-
 troitu per hanc portam gloriantur & exsul-
 tant Chasidæi N. T. ibique *וַיִּבְנוּ* immo *וַיִּבְנוּ*
 inveniant. Lapis fundamenti (z) heiç

Rr 5

(2)

Josephus Antiqu. L. XII. c. II. 2. Macc. X. v. 1.
 fqq.

(u) Matth. XXI. 42. 1. Pet. II. 7.

(x) vers. 38.

(y) vers. 48.

(z) Abundantiam saluberrimam, & effectum, & Chri-
 stum auctorem salutis.

(a) nequit intelligi, quia exstructores eum nunquam repudiarunt vel spreverunt. Interim insigne veritatis divinae praesidium est, quod ipsi Judæi per *lapidem contemptum* designent Messiam. R. Salomo ad Mich. V. 1, מִן יָצָא לִי מֶשִׁיחַ בֶּן דָּוִד וְכֵן הוּא אֹמֵר אֲבִי Ex te exhibit mihi Messias, & ita ille (Hieropsaltes) canit: *Lapidem repudiarunt edificantes*. Solet alias hic Rabbinus loca de Messiae obtorto jugulo aliorum trahere, quo magis mirandum est, eum heic veritati indulgere debuisse. Lapis hic manifestam Christi continet dulcedinem. Ut 1) ille fuit antea a Judæis & Syris, Gentilibus, insuper habitus, sic Christus ab utrisque initio opprobriis & vilipendio fuit calcatus & exceptus. 2) Ut architecti eum floccifecerunt antea, sic, qui operibus, superstitionibus & traditionibus humanis inædificarant, aliquando magnam partem Christum susceperunt & honorarunt. 3) Ut lapis ille erat parus & ὁλοκληρῶς, non fractus, vel intercisus: Sic Christus est sanctus, integer, nec in cruce fractus. Unus est Christus, dividi nequit. 4) In caput anguli lapis ille erigebatur. Sic Christus caput est & fundamentum suæ ecclesiæ. 5) Lapis ille holocaustum, expiationis locum firmabat. Sic Christus nostram expiationem firmat & perfectam

(a) At, quomodo heic intelligi queat, ostendi in diss. de שְׁתֵּי אֲבֵי Cap. IV. §. 25. 26. T. d. H.

Etiam nobis semper adservat. 6) Lapis ille in incendio templi mansit nec liquefactus est. Sic Christus manet in æternum, & in ipso incendio pantocritico perstabit. 7) Peculiari divina providentia acciderat, ut lapis ille, antea pro tali non agnitus, evaderet honoratissimus: Sic, Deo singulariter & mirificissime dispensante, Christus, in terra, agnosceretur deinde sanctissimus, & locus esset, ad quem peccata expiaturi, accurrunt. 8) Ut jaceretur lapis ille pro fundamento, removendi prius erant lapides arae, quam Syri ex cæsis lapidibus struxerant (b) Ita Christus non potest juste fundamentum & altare nostrum existere, nisi antea sordes & impuritates a carne electæ, evecæ & adoratæ ejiciantur & repurgentur. Repurga, o Christe, mentem nostram, ut tuæ gratiæ fiamus capaces. Venusta est series meditationum Targumistæ hoc loco in hanc sententiam: מליא שביקו ארדיכליא הוא בניי בניא דישי וזכאה לא חמנאה למליך זשולטן. Puerum (filium) neglexerunt architecti, ipse erat inter filios Isai & quidem dignus, qui constitue-

(b) Gorionides l. c. יהודה וכל עדת החסידים אשר היו עמו באו אל ירושלם ויהרסי את כל המזבחות Judas- & universus piorum cætus, qui cum ipso erat, Hierosolymam venerunt & altaria omnia, quæ gentes exstruxerant, diruerunt -- novamque adificarunt aram. Conf. Mischna, in Tr. Middoth. c. III. §. 4.

tueretur in Regem & Imperatorem. Insigne testimoniū recutiti pro nostro Jesu ! Nervus, illius vividæ cogitationis defluxit ex vocibus אבן ראש & אבן ראש quarum prior lapidem & filium, posterior caput & dominum notat. Additur eleganter & vere nativitas & origo Messiae ex Isai ob Es. XI. 1. Unde miselli Judæi hodie conligent; quis ipsorum sit ex posteris Isai? Illi nequidem norunt rationem distinctam ejus tribus, unde oriundi sunt. O cæcam gentem! sed nostris oneribus & jugis exasperatam & induratum!

§. 2. Ut vero intelligatur, quid illo die, quo justī *tabernacula* tenebant, de salicibus מצות עבותי frontibus, ad cornua usque altaris adsurgentibus, actum fuerit, ideo expendamus quæso salicem, non illam quæ fuit in לולב, sed qua altare Judæi circumdabant in festo tabernaculorum. Quod illa salix ea ætate (c) ex sincero animo in sacra ἱερὸς ἱερὸς invec̃ta fuerit, de eo satis constare puto. Morem illum delineant recutiti in Tr. de tabernaculo! (d) מצות ערבה כיצד מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוצא יורדין לשם ומלקטין משם מרבין של ערבה ובאין וזוקפין בודן מצהי במזבח וראשהן כפופין על גבי המזב

(c) Buxtorfius in Lexico p. 992. ex Lev. XXIII. 40. hunc morem repetit. Ita etiam alii. Sed citra rationem sufficientem.

המזבֿח תקעו והרעו ותקעו בכול יום מקיפין את
המזבֿח פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא
אנא ה' הצליחה נא ר' יהודה אומר אני (הו')
הושיעה נא ואותו היום מקיפין את המזבֿח שבעה
פעמים בשעה פסירתן מה הן אומדי יופי לך
: *Præceptum de salicibus quomodo se habet?*
Locus est infra Hierosolymam, vocatus exitus.
Descendebant eoindeque conligebant frondes (e) sa-
licum, & pergebant & erigebant illas a latere altaris,
apicesq; illarum flectebantur ad altare. Clangebant si-
mul tuba sono aquabili, & dein sono fracto. Tum
rursus clangebant sono aquabili. Singulis diebus
circumibant altare semel, cantantes: Age, Nu-
men, auxilium presta nunc! Age, Numen pro-
sperum successum concede nunc. Rabbi Juda di-
cit, eos dixisse duntaxat hæc verba; Age,
Domine, auxilium presta nunc. Et illo die (se-
ptimo) circumibant altare septies. Tempore di-
scensus sui quid dicebant? Dicebant: Pulcritudo
tibi, altare! Paulo ante discrimen additur se-
ptidui & sextidui variantis, quo illæ salices
ad altare holocausti fuerunt agitatae m. 3.
hoc modo: ערבה שבעה כיצד יום שביעי של
ערבה שחל להיות בשבת ערבה שבעה ושאר
כל

(d) c. IV. m. 5. sq. סוכה

(e) *Rafchi ad h. l. Per Kabbalam lit-*
teralem, quæ dicitur Gematria, והו' idem est
ae יהיה אנא obsecro, age, Numen, videlicet utro-
bique emergit numerus 240. Apage nugas Ju-
daicas!

: **ששה** כל *Salices quomodo sunt septidua-
na? Si dies VII.* **ששה** protrahitur in sabbatum, sa-
lices septem diebus circumponuntur altari, & re-
liquis omnibus diebus tantum per (f) sex dies.
Salices illas XI. cubitis fuisse altas, Gemara
docet. (g) Non ausim adfirmare, minutias
illas rituales prima vice tam curate fuisse
excogitatas vel observatas, nam Pharisei
eis cumulandis postmodo unice studebant.
Interim perstat res ipsa. **ענפים** densas fron-
des arborum notant, ut ex Ez. VI. 24. &
re ipsa liquet. Chrysostomus & Gallica ver-
sio *densos ramos* etiam habuere ob oculos.
Non tamen nego, plurimas versiones ipsos-
que Rabbinos *vistimas epulares* respexisse.
Augustus Pfeifferus heic vidit aliquid, sed
non pervidit. Lutherus quadrat ad meam
sententiam, si pro *Meyen* substituas *Weyden-
zweige*, sed Lutherus ex more Germanis
usitato vertit, ubi palmarum festum palmarum
penes Pontificios ornant, & betularum
frondes & arborum, quæ dicuntur *Sölwey-
den*, *Flitter Mey*, adhibent penes Luthera-
nos in festo Pentecostali. Ceterum mos il-
le 1720. in Ducatu Brunsvicensi publice sub-
latus est, non tamen in templo cathedrali
Gandersheimensi. Pulcra pietas! Lignis
abuti-

(f) **מרבית** sunt **נרולים** frondes magnæ.
Raschi h. l.

(g) Judæi heic mysteria scrutantur. Vid. **מחזיקי**
h. l.

abutimur & culcitrae dormientibus praebeamus. Solebant vero, ut ad res Ebraeorum revertamur, salices vespere, sabbatum praecedente, templo inferri & in aureis vasibus deponi, ne marcescerent; die autem sequente erigebantur circa altare, ut populus accedens inde eas tolleret, die festi septimo tantum. (h)

§. 6. Introitus Servatoris Hierosolymitanus heic simul typice delineatur, namque

1) Christus tum Psalmum nostrum Pharisaeis revocavit in memoriam, praecipue incisum de lapide repudiato Matth. XXI. 42. 2) Populus utique divinitus ita fieri intelligebat ad implendos typos & vaticinia. Quare, ut alias in festo tabernaculorum fieri solebat,

ἀκοπλον κλαδων απο των δενδρων και εσθονουον εν τη οδω, amputabant frondes ab arboribus (i) &

agitatas, hinc & inde in via sparsim (k) ponebant. Ad montem olivarum hoc factum

fuit in vicinia templi, ubi salices alias solebant decerpi vel scindi. Inde ad aram holocausti, expiatorem Jesum festinabant, salicesque arcte contiguas in terra statuebant,

& ita ramis utrinque dependentibus, immo ipsis salicum densis statuminibus terram te-

xe-

(h) In מוכה 45. I.

(i) Maimon. de fasciculo festi tabern. cap. II. §. 15. sq.

(k) vers. 8.

(l) σπωννυει sternere saepius est passim, sparsim ponere

&

xerunt ac straverunt. 3) Eo ipso versum
24. nostri Psalmi decantarunt, addentes
quædam promiscue, quorum plurimi in
hanc sententiam concinuerunt: **הושיע נא**
בן דוד בריך הבא בשם יהוה הושיע נא
מרום *Libera (נח) nunc, fili David. Bene-*
dictus (m) qui venit in nomine Domini. Serva
nunc, qui es in altis. Crediderim utique, hanc
esse summam hymni, qui constitit ex inci-
sis 24. 25. 28. quæ ex Hallel Judæis erant no-
tissima, cum acclamatione prævia בן דוד ex
mystica explicatione vocis אבן אבן, quam
Targumista jam amplexus est. הושיע נא est
ex v. 24. יהוה בשם הבא בריך est ex v. 25,
אל ארום ex v. 27. Hæc
mea est conjectura, Quod vero asino Je-
sus

locare. Curtius L. IX. c. 6. n. 7. *classibus maria con-*
sternere scribens, non intelligit continuitatem na-
vium in toto mari, exclusis omnibus inter-
stitiis.

- (m) Hac occasione tangenda est illa Christi prædi-
ctio (Matth. XXIII. 39.) *Vindictæ in Judæos per-*
petuæ index: Non videbitis me deinceps, donec
dicatis: Benedictus sit, qui venit in nomine Domini.
Indicatur Christi adventus ad ultimum iudicium,
at ubi Judæi contremiscent, nec exultabundi ita
clamabunt. Videri posset Christus novum introi-
tum Hierosolymis promississe. Sed signum pro re
signata ponitur. Signum victoris ac triumphan-
tis in modum Hierosolyma ingressi Maccabæi fue-
rat, decantare illa verba. Victoria innuitur Chri-
sti universalis & introitus ultimus in mundum.

sus veheretur, illud videbatur memorabile, tam ob traditionem, quod ipse Abrahami ac Moſis aſino equitaturus eſſet (n) quam quod ſpeciatiſſime de Meſſia Zacharias ita prædixiſſet (o) quod Judæi negare nequeunt. R. Salomo per regem illum, aſino vectandum, Meſſiam intelligit. Kimchi ceterique omnes eandem inſiſtunt viam (p) licet antecaptis de Meſſia opinionibus heic indulgeant. Ipiſi pueri *חושבי* *Hofanna* exclamabant in honorem Servatoris, quia is Meſſiæ veri character erat. (q) Videmus igitur, Judæos Pſalmum noſtrum introitui Meſſiano tribuiſſe, qui Maccabaico præſtantior & ſalubrior futurus erat. Quanto magis nos hanc odam jure decantamus, ad quos Jeſus venit & myſtice venturus eſt. Ingredere, o Jeſu, templum tuum, cor noſtrum, quod redemptione tua tibi paraſti, repurga illud & incole.

ſ. 7. Hieroſpaltes, hoſtes ſuos ſeſe circumciſurum eſſe, memorat, v. 10. at ex verſione noſtra. Quare ita tranſtulerim vocem *אמיל*, ſupra docui. Nil enim magis erat piis curæ cordique, quam gentes
 Claſſ. VIII. Faſc. IV. Ss quas-

(n) R. Abarbanel in *Commentario in Pentateuchum* fol. 62. col. 1. lin. 22. ſqq. edit. Hanov.

(o) C. IX. v. 9.

(p) Conf. *Medraſch cobeletb* c. I. v. 9.

(q) *Medraſch cobeletb* l. c. & ad v. 4. puerorum laudes in Meſſiam pro character Meſſiano habet.

quascunq; Deo addicere atq; adducere. Judæi non repudiant eos, qui Mosi nomen dare cupiunt. quod vero in Germania nostra neminem Christianorum, qui castra Judaica sequi avet, circumcidere audeant publice, id ob interdictum Imperatorium fieri solet. Quam anxie Judæi obibant olim terras, ut unicum nanciscerentur Profelytum? Profelytus portæ non magni fiebat a Judæis: majori in pretio erat Profelytus fœderis, qui omnia præcepta Judaica ratione sui sexus & in eorum signum circumcisionem suscipiebant. Quanto majori ac sinceriori cura Jesus, cujus heic potissima, ut Archetypi, ratio habenda est circumcisionem animorum eorumque expurgationem intendit ac promovere studet? Subesse poterat Judæis ratio politica, scilicet ut roborarent quoque numero & copiis suam gentem, quo validius hostibus, sese defensuri, possent obistere. Ita Aristobulus Ituræos, gentem prævalidam, devicit atque illorum præputium circumcidit, (r) & Hyrcanus paullo ante Idumæos circumcisioni addixerat &c. Quos vero Judæi devincebant, eos ad circumcisionem adigebant. Quare si *antecedens pro consequente* hoc loco intellexeris, verti etiam **וּמִלֵּא** potest: *Vincam illos.* At Christi majus studium veros Dei filios reddendi, qui

(r) Jos. Antiqu. Jud. L. XIII. c. 19. Gerionides L. IV. cap. 9.

quinos peccatis immortuos vincit & expu-
gnat, ut circumcidat, fordibus expuret, &
superfluis & immodicis arceat, atque in gre-
mium ecclesiæ & Patris adducat. O beatos,
quorum dux suos hostes tam salubriter
devincere & circumcidere
studet.

IV.

Observatio critica in vo-

ces דרען, דרען, דרען, דרען. 1. Par. XXIX.

7. Esdr. 11. 69. Neh. VII.

70. 71. 72. auctore

J. C. HARENBERGIO.

SYNOPSIS.

§. 1. Voces peregrinae constituunt bonam partem lingua
ebraica. §. 2. Docetur id exemplo vocis דרען, Da-
ricus, cujus Darius Medus fuit auctor. §. 3. 4. Da-
rici metallum, pretium, usus. §. 5. Metallum ejus
porro probatur, simulque figura & Icon designatur.
§. 6. Darcon est Darius, dargun.

§. 1.

U T omnino conatus eorum sua laude
privandi non sunt, qui vocum Ebrai-
carum etymologias & natales, unde

in derivatas colonias quasi deductæ sunt, ex ipso fonte Ebraico indagant: ita id tamen infitiandum est, vocum omnium, quæ in Ebraico V. T. codice obviæ sunt, origines esse ebraicas. Nam si reliquas gentes respexeris, quæ Judæos cingebant, Judæi popellum magis quam vastam nationem præbebant. Nihil tamen frequentius est, quam quod exiguæ regiones & nationes voces civitate donent, quæ a celebrioribus ac numerosioribus gentibus finitimis ore calamoque teruntur. Hispani multas voculas Phœnicibus, Græcis & Saracenis debent: Galli Romanis, Germanis, Græcis: Itali Romanis, Græcis, Gothis: Angli Germanis, Romanis, Britannis, Danis, Gallis: Germani Græcis, Slavis, Gallis. Turci multa trahunt ex Turchestan, Slavis, Arabibus, Græcis. Tartariæ minoris (a) incolæ & ipsi Persæ Germanicas terunt voces, ex Scythia susceptas & Arimanicæ expeditione. Lingua Medica ex Ebræa, Græca & Teutonica multas hausit voces. (b) Cur igitur dubitamus de lingua Ebraica? Aegyptiacas, Arabicas, Syriacas, Medicas & Persicas illa indubie præfert voces, quarum notitiam maxima ex parte nox & monumentorum interitus premunt. Præstabilis

(a) Vid. Busbequii Ep. IV. de rebus Turcicis pag. 386.

^{387.}
(b) Vid. Th. Hyde de religione veterum Persarum c.

his est conatus Celeb. Alberti Schultens, ex Arabica lingua radices & voces protrahendi bene multas. In præsens vocem דָּרִי ex Persico Δαρεικ دریقا eruere animus est, unde ortum fuisse Arabicum درهم numus, numisma argenteum, Græcum δραχμα videtur.

§. 2. Darius Medus Cyro & Dario Hy-
staspide prior nomen huic pecuniæ forti de-
dit. Scholiastes in Aristophanis Εκκλησι. p.
741. Εἰσι μὲν χρυσοὶ πατέρες οἱ Δαρεῖκοι. καὶ ἀπὸ
Δαρείου τῆς Εὐρέξας πατρὸς, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου πινυ-
παλαιοτέρου βασιλέως ὥτως ὠνομασθήσαν. *Sunt
quidem aurei stateres Darici. Non a Dario Xer-
xis patre, sed ab alio, quodam vetustiori rege ita
adpellati sunt.* Quis ille fuerit Darius, ex sa-
cris litteris, Daniele puta, nobis utique con-
stat, qui est Xenophontis Cyaxares, Esthe-
ræ Ahasverus. (c) Meminisse illius Darii Sui-
das in voce Θαλής videtur, quippe quem
primum ait γεγονέναι πρὸ Κροίσου, at dein ἐπὶ
Δαρείου. (d) Numus autem hic forsan, ut Po-
rizonius l. c. iudicat, ortus est ex tributo
provinciis per Darium hunc imposito. conf.
Ss 3 Esth.

35. p. 428. Guilielmi Burtoni λειψάνα *Veteris lin-
gua Persica*, M. Z. Boxhornii Epistola de Persicis
Curtio memoratis.

(d) Marshamius in *Canone Chronico*, ad Sæc. XVIII.
p. 609.

Esth. X. 1. Dan. VI. 2. 3. Herod. L. III. c. 89. pag. 199. Polyæn. L. VII. 11. 3. quorum tamen uterque ultimus id tribuit Dario Hystaspidi, sed errore certo & inde orto, quod antiquiorum illum Darium non norant. Abulpharagius (e) de Dario Medo: *Darius Medus. Adpellant illum Græci Nabonidem. Regnavit autem annum unum, vel, ut dicitur, novem annos, ab eo sublatum est regnum Nabateorum, Chaldeorum, translatum scilicet ad Persas Magos.*

§. 3. Agnoscunt Judæi antiqui, quod דרכונים fuerint numi aurei, quos ex Babylonia sui detulerint peregrinos. Mischnicus Tr. de siclis c. II. §. 4. שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלים דרכונות חזרו לשקו סלעים postquam Israelitæ adscenderunt ex exilio, solverunt darconoth, cessarunt solve-
re siclos & semisiclos. Et ibidem §. 1. מצרפין

שקלים לדרכונן מפני Quipermutarunt siclos Daricis ob onus vite. Glossa addit: משוי הדוד דרכון היה בו שני סלעים ואמר מצרפין אותן השקלין ישהם הכסף בדינר זהב שיקל משאם Darcon continebat duos siclos, dictque quod permutaverint hos siclos, qui fuerunt ex argento, in numos aureos, ut levius fieret onus eorum. R. Oba-

(e) Marsham. l. c. p. 604. unde sua hausit Perizonius in Notis ad Aelianum V. H. L. I. c. 22. p. 32. (Ed. 2. 1701. Lugdun. Bat. 8.)

Obadias in שלש pag. 89. שני דרכון זהו שני Darcon equat duos siclos, qui faciunt 10. junos. Pollux L. IV. ὁ δὲ χρυσὸς πᾶσι δύο εἴς τε δραχμὰς Ἀττικὰς. Aureus vero statēr duas equabat drachmas Atticas. Josephus porro siclum auri comparat Darico, quia acerram decem siclis æstimatam Lev. VII. 14. δαρεικὸς δέκα δυναμένην Daricos decem equantem pronuntiat. Quia igitur siclus aureus didrachmum aureum fuit & viginti drachmas Atticas argenti valuit (f) Darici pondus & pretium siclo auri Ebræorum par fuit. Harpocratio : Εἰσι μὲν χρυσοὶ πᾶσι, οἱ δαρεικοί, ἡδυνάτω δ' ὁ εἰς ταῦτα ὁπὲρ ἡσθ' ὁ χρυσὸς ὡς πρὸς Ἀττικοῖς ὀνομαζομένην -- λέγασθαι δὲ πᾶσι τὸν δαρεικὸν ἀργυρῶς δραχμὰς εἰκοσι, ὡς τὰς πέντε δαρεικὸς δύνασθαι μίαν ἀργυρῶν. Sunt equidem aurei stateres Darici. Valebat v̄ro unus idem ac Aureus, ab Atticis vocatus -- tradunt vero nonnulli, quod Daricus equet argenteas viginti, ita ut quinque Darici valuerint minam argenti. Perizonius l. c. de Daricis : Numi hi sunt aurei, respondentes Atticorum XX. drachmis argenteis, nostratibus 6. florenis.

§. 4. Persarum præterea ritus obtinuit in imperio Persico, rerum pretia in Daricorum summam conligendi, uti ex Aeliano (g)

Ss 4

di-

(f) Dyn. VII. p. 72. (113.)

(g) Vid. Jo. Frid. Gronovius pater de pecunia veteri L. III. c. 7. p. 360. sqq.

(h) Var. Hist. L. I. c. 22.

discimus, & multum Reverendus notavit M. Georgius Raphelius. (h) Mos ille jam ante Darium Hystaspidem invaluerat adeoque ab Esra servatus est, qui c. VIII. v. 27. crateras aureos viginti ad mille Daricos computat. Xenophon L. VII. αναβ. κυρ pag. 415. col. 2. ἰππιν ὃν ἐν λαμψακῷ ἀπιδότω πεντηκοντὰ Δαρεικῶν. Erat & sicli genus Persis usitatum, quod valebat septem obolos Atticos & semiobolum. Xenophon αναβ. L. I. p. 254. col. 2. ὁ δὲ σικλὸς δύναται ἑπτὰ ὀβολοὺς καὶ ἡμιὸβολιον. Obolus vero valebat octo unciiis vel besse, hemiobolum igitur quatuor unciiis. (i) Siclus igitur ejusmodi æquavit sexaginta uncias seu lothones i. e. XXX. thaleros, vel potius, ubi uncia XVI. grossis Misnicis valet, XXXV. thaleros seu Joachimicos. Xenophon l. c. p. 260. col. 2. Ἐνταυθα κυρὸς Σιλανὸν καλεσας τὸν Ἀμβρακιωτὴν μαντῖν, ἔδωκεν αὐτῷ δαρεῖκας τρεῖς χιλιάδας. ὅτι τῇ ἐνδεκατῇ ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας πρότερον πυθόμενος, εἶπεν αὐτῷ, ὅτι βασιλεὺς κ' μαχεῖται δεκά ἡμέρας. Κυρὸς δὲ εἶπεν, κ' ἀρχὴ ἐπὶ μαχεῖται, σὺ μὴ ἐν ταῦταις ταῖς ἡμέραις μαχεῖται, ἐὰν δ' ἀληθεύσῃς, ὑπάρχοντα σοὶ δεκά τάλαντα. Cyrus arcessit Silano Ambraciota vate, Dariis eum ter mille donavit, quod ab Cyro interrogatus, die ante eum diem unde-

(h) In Annotationibus philologicis in N. T. ex Xenophonte p. 363.

(i) Gronovius de Pecunia vetere L. III. cap. 2. pag. 263.

undecimo, dixisset, regem diebus decem proximis
 praelium non commissurum. Quo tempore Cyrus
 respondit, non subiturum se aleam praelii, nisi his
 diebus praeliaretur. Quod si tu verum dixeris, de-
 cem tibi talenta polliceor. Tria millia igitur
 Daricorum valere decem talenta. Ut
 porro decem talenta ad ter mille Dari-
 cos, ita unum talentum ad trecen-
 tos Daricos. (k) Intelligit Raphelius (l)
 talentum non Atticum, sed Babylonium. At
 meliora doceri potuisset a Gronovio l. c. si is
 ei fuisset ad manus. Talentum enim Baby-
 lonium septuaginta duas minas Atticas con-
 ficit; (m) Talentum vero Atticum Sex-
 aginta minas, mina quinque Daricos seu sta-
 teres. Id enim ex Arriani IV. liquet, ubi
 τριακιστοὶ δαρικοὶ ultimo adscendenti Aornon
 ab Alex. M. promittuntur, i. e. talentum, ut
 Curtius habet. De Daricis tres alii loci Xe-
 nophontis sunt apud Raphelium, qui apud
 eum, si cui necesse visum fuerit, evolvi
 queunt. Ut summatim dicam pretium Da-
 rici, id duobus philippeis valuisse adjungen-
 dum est.

§. 5. *Daricus* ille fuit *numus*, ex auro con-
 flatus. Id non solum Græci scriptores sed
 Judæi etiam largiuntur & testatum faciunt.
 Aben-Esra ad Esdr. II. 69. דנרין דנרין de-

Ss 5

na-

(k) Eadem ratione conligit Gronovius l. c. cap. 7.
 p. 366.

(l) l. c. p. 361.

(m) Aelian. H. V. L. I. c. 22.

narios aureos fuisse perhibet *darchmonim*. Raschi ad eundem locum דרכמונים interpretatur שם per nomen *monetae aureae*. Idem ad Esdr. VIII. 27. אלף דרכונים מין מטבע זהב הללן *Species numismatis*. *Mille darconim erant viginti talenta auri*. Ex ipso codice sacro liquet, si hæc loca ex 1. Par. XXIX. 7. Neh. VII. 10. fq. evolve-
rimus, *Darcon*, seu *Daricum*, uti ego qui-
dem interpretor, aureum fuisse numum. Ez hachaiim in commentario ad Tr. Mischn. de Siclis c. II. §. 1. בני העיר ששולחין שקליהן לירושלים מצרפין אותם ולוקחין מהם דרכונות היו זהובי טבעים, דרכונות אין שאר זהב לו שאינו טבוע ובמש שקלים מפרש טעם שמא תחול מרגליות וכו' והה לכל שזה כסף שמא יוול ונמצא הקדש מפסיד אבל טיבעא לא זייל
Oppidani, qui mittebant siclos suos Hierosolymam, eos permutabant collybo & capiebant pro illis Daricos, qui fuere aurei cusi. Non erat reliquum aurum ei urbi, quod non esset conflatum. De mole siclorum pregra-
vante sententiam explicant, ne vilescerent mar-
garita &c. Illud ipsum est omnino equale argen-
to, ne vilius fieret & deprehenderetur templum
damno adfici, sed moneta non vilius caperet pre-
tium. Exponit R. Maimonides: *Darcon* est du-
plex siclus. Videtur de siclo profano aureo loqui, ex errore communi & qui diu inhæ-
sit, statuens, siclum sacrum esse duplum pro-

profani. Sed ne sic quidem omnia satis constant, quia *שֶׁלָּא* *Sela* in Talmude idem est quod siclus sacer. (n) Sufficit in præsens, ex Judæorum testimoniis patescere, quod *Darcon* fuerit numus aureus. Xenophonidem confirmat *Λναβ. I. p. 260. col. 2.* subjungens loco supra excitato: *ταπεινὸν χρυσίον τότε ἀπέδωκεν, ὅτε περὶ ἡλθον αἱ δέκα ἡμέραι.* Hoc ipsum aurum tunc Cyrus minor vati Ambraclotæ dedit, ubi exacti fuere illi decem dies. Restat, ut figuram numismatis impressam recenseamus, quam docte & concise Thomas Hyde indicat, (o) Quia, inquit, Persæ erant sagittarii optimi, ergo apud Mausoleum Persæpolititanum in Regum manibus tenetur (p) Arcus, cui innituntur, ut Persarum insigne. Et apud Strabonem in Darii, forte Hystaspis, sepultura ponitur Epitaphium: *Ἀνίκα, οἱ ἰππεύς καὶ πᾶσι τοῖς ἀεῖταις, ὅσους ἐγὼ κτείνω, πάντα ποιοῦν.* venatores fugavi & omnia facere potui. Et dicente Plutarcho in *Moralibus p. 211.* persarum numisma Daricum sagittario signatum fuit. Talis nummus vel apud Spanhemium vel

(n) J. H. Hottingerus de *Nummis Orientalium* S. V. pag. 98.

(o) De *Religione Veterum Persarum eorumque Adagiorum* c. 23. p. 307.

(p) Id non adeo certum est, quia videtur esse serpens, cujus caudam Rex manu tenet, uti Cornelius de Bruins in Reizen c. 39. p. 221, Ipse quidem c. 40. p. 232. de arcu explicat, sed alibi, ubi de Thau Ezechielis agerem, dubitationem meam proposui.

vel apud Golzum videri potest, ubi Rex altero genu flexo jaculatur. Et si recte memini, Suetonius, in Caligula, ponit in Parthorum vexillo draconem & in eorum vexillo regio Arcum. Ipse Tabula II. adjecta iconem nummi exhibet.

§. 6. Ut igitur Daricum & Darcon, pro uno eodemque nummo habeamus, sequentes nos impellunt rationes. (1) Esra qui Paralipomena scripsit, (q) & Nehemias, vivere post Darium Medum. (2) Ex exilio Babylonico origo Daricorum repetitur, itidem Darconim, ob שְׁקִלִים c. II. §. 4. (3) Tum Darcon, tum Daricus fuit nummus aureus ob §. 5. (4) Josephus Daricos Græce adpellat, quosceteri Judæi darconim. (§. 3.) Persæ (5) summam conligebant Daricorum, si de majori pecuniæ multitudine sermo esset, quare Darici fuere nummi vulgatissimi. Id & de Daricis & de Darconim (§. 4.) ostensum est. Tum (6) adfinitas soni favet inter voces דָּרְכִין & Δαρκον. Tandem (7) terra Babylonica, dominatus Persicus, & licentia Judæis ademta, quæ percussionem nummorum indulsit demum sub Demetrio Syrorum rege, sententiam corroborant nostram. Accedit (8) quod aurea Δαργύριον sub Dario Medo, Esra & Nehemia nondum fue-

(q) Du Pin dans la *Dissertation preliminaire sur les auteurs des Livres de la Bible* §. I. p. 23. col. I. T. I. *Bibliothèque nouv. des Auteurs Ecclesiastiques.*

fuerit inventa vel trita. Quare non possum,
quin Darconem & Daricum pro uno
eodemque nummo ha-
beam.

V.

CAR. FRID. KRUMB-
HOLZII,

Animadversio

Ad

Marc. XV. 11.

*Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέσταντες τὸν ὄχλον, ἵνα μᾶλ-
λον πρὸς βασιββαῖν ἀπολύσῃ αὐτοῖς.

§. I.

Vetustissimus ille codex, quo quon-
dam THEODORUS BEZA usus
fuit, quique nunc Cantabrigiæ
adservatur, pro ἀνέσταντες τὸν ὄχλον,
habet ἔπεισαν τῷ ὄχλῳ. (a) At enim
est hoc, si quid iudico, unum ex interpre-
ta-

(a) Vid. BEZAE *Annotat. ad N. T. f. m. 220. Edit.*
1598.

tamentis istis, de quibus celeberrimi nominis Vir, CLERICUS, (b) ex instituto agit, quibusque optimos novi quoque instrumenti codices esse oblectos, non solum apud omnes, qui naris sunt paullo emunctioris, est in confesso; (c) sed & larga variantium lectionum seges vel maxime confirmat. Fortassis enim veterum quidam, quum in MARCO legendo versaretur, neque vim & efficaciam vocis ἀνασταν rite caperet, τὸ ἔπεισαν, quo vocabulo diuus MATTHAEUS, eandem nobis (d) historiam tradens, utitur, explicationis ergo ad marginem adlevit, quod postea ineptus quidam atque im-

(b) *Art. Crit. Part. III. Sect. I. Cap. VII. p. m. 785qq. Edit. Lips.*

(c) Sane JACOBUS HASAEUS, Vir quondam κερκωτατ, ejus prænatorum obitum dolet orbis, qua patet, litteratus, licet in eruditissima pariter & elegantissima dissertatione de glossematibus quorundam locorum N. T. in Bibl. hujus Cl. I. Fasc. V. n. III. p. 687. reperiunda, ab iis se longe alienissimum esse, qui γλωσσήματα in codice sacro aliis ostendere annisi fuerunt, libere non modo profiteatur; verum quoque, quantum ea in re viros alioquin eximios ratio fefellerit, multis exemplis in medium allatis docte demonstrat: re tamen ipsa, non pauca illorum in quibusdam novi pacti codicibus iisque optimis hinc inde deprehendi, liberaliter admodum concedit l. c. S. II. p. 691.

(d) *Cap. XXVII. comm. 20.*

peritus librarius pro ἀνέστησαν in ipsum verborum MARCI ordinem admisit.

§. 2. Certo quum longe plures iique melioris notæ codices legant ἀνέστησαν τὸν ὄχλον, causam ego, quare, quin hæc genuina sit lectio, dubitemus, plane non video. Maxime quum τὸ ἀναστήν hic loci vi quadam & efficacia gaudeat singulari. Descendit enim, ut rem ab ovo, quod dicitur, repetamus, a præpositione ἀνά, & verbo στήν, quod proprie de arboribus dicitur, quæ ventorum vehementia tantopere nonnunquam concutiuntur, ut fructus ex iis decidentes legere queamus. (e) Immo de maris juxta & terræ motibus usurpatur; quod suos inducit natales, vocabulum σεισμός (f) τὸ σείν itaque, si primam atque nativam vocis notionem spectare velimus, notat *magno cum impetu movere aliquid sive concutere*. Deinde vero per metaphoram quandam ad hominis animum transfertur, quando adfectuum impetu turbatur ille ac fortiter commovetur. Ita divus MATTHÆUS (g) expositurus, quanta omnium, qui tum Hierosolymis agebant, quum CHRISTUS asina vectus in urbem ingrederetur, animi fuerit commotio; ἐρεΐσθη, ait, πᾶσι ὁ κόσμος. Idem, (h) ut aliquo

(e) Apocal. VI. 13.

(f) Matth. VIII. 24. XXVIII. 2.

(g) Cap. XXI. comm. 10.

(h) Cap. XXVIII. comm. 4.

aliquo tantum adumbret modo terrorem illum, quo milites servatoris sepulcrum custodientes, exanimabantur pæne, quum angelus Domini magno fulgore coruscans e caelo descenderet, & accedens lapidem ab ostio monimenti removeret: *ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτῶν*, inquit, *ἐκείνηται αἱ τηρεῖντες*, i. e. *custodes vero præ metu ipsius adeo percellabantur animo, ut toti contremiscerent.*

§. 3. Quemadmodum igitur *τὸ σείειν*; ita quoque *τὸ ἀνασείειν* de vehementiori mentis commotione usurpatur. Id tantummodo inter utrumque verborum intercedit discriminis, ut, siquidem præpositio *ἀνα* in compositione significationem intendit, hujus adhuc major sit virtus & efficacia, quam istius. Ita *τὸ σείειν*, si quando ad animum hominis refertur, *vehementer aliquem commovere* significat; at *τὸ ἀνασείειν* etiam *concitare aliquem* designat adeo, ut *adfectuum impetu agitato tumultuari ac furere quasi occipiat*. *Ὅτι ἀνασείει τὸν λαόν*, inquit (i) Judæorum proceres, DEI filium plane innoxium omnisque omnino labis expertem criminantes, hominem eum esse seditiosum, qui pessimas doctrinas atque opiniones ubique disseminans multitudinem concitaret ita, ut ea tumultus subinde moveat. Patet itaque, de iis, qui aliquem concitant ita, ut det etiam turbas, dici nonnunquam *τὸ ἀνασείειν*. Ista ve-

10

(i) *Luc. XXIII. 5.*

to vis voci hoc quoque inest in loco. Quippe, nequaquam frustra operam insumississe sacerdotum principes, sed persuasionibus suis atque consiliis delosis adeo plebem concitasse, ut veluti mara procellarum vi agitatum tumultuari cœperit, eadem innuit MARCUS.

§. 4. Contra quem turbam eo concitaverint modo, ille quidem nominatim non indicatur attamen ex iis, quæ antecedunt, facile id ipsum colligitur. Nempe Pilatus, ut JESUM, quem esse integrum scelerisque purum, ex omnibus iis, quæ cum eo usque adhuc acta fuerant, probe cognoverat, minori maximorum pontificum indignatione absolvere posset; Barrabam quendam, scelus hominis, quique facta per tumultum eadem cum reliquis motæ seditionis fociis in vincula conjectus erat, propter eum consistere jubens, Judæorum genti optionem permiserat, utrum vellent, ut ipsis more consuetudo dimitteret; certo sperans adeoque confidens fore, ut innoxium virum Barrabæ, homini tam nefario, quoque scelestiorem inter eos, qui in vinculis servabantur, nullum habebat, præferrent. Ac sane videtur populus satis bene, quantum inter utrumque fuerit discriminis, agnovisse, ideoque dubius hæsitasse, annon potius a Pilato, ut JESUM dimitteret liberum, sit expetendum. At enim summi sacerdotes, infensissimi servatoris nostri hostes, id ani-

inadvertentes summa ope nitebantur, ut in
suas populum pertraherent partes; ea de
caussa optimum servatorem strenue tam diu
calumniabantur, donec tandem imperitam
plebem ita concitarent, ut contra illum in-
surgeret. Quocirca, ut orationi sua con-
flet integritas, verbis: *οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέ-
σταν τὸν ὄχλον*, addo primum vocabula,
κατὰ τὸν Ἰησοῦν, per ellipsin omissa.

§. 5. Sed vero nondum hac ratione o-
mnem omnino superavimus difficultatem.
Nam adhuc plura deesse, ex iis, quæ se-
quuntur; quæque cum antecedentibus nul-
lo modo cohærent, hautquaquam obscure li-
quet. Quæritur itaque, quænam ea sint,
quove pacto defectus sermonis supplendus.
Clarissimus Vir, FR. HEUPELIUS (k) τὸ
ἀνέσταν post τὸν ὄχλον deficere putat, pre-
mens forsitan ea in re vestigia ERASMI
SCHMIDII felicissimi quondam oraculorum
divinorum interpretis; quippe qui in sua
novi foederis interpretatione latina illud
MARCI: *οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέσταν τὸν ὄχλον*,
ἵνα μᾶλλον τὸν βαρᾶββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς, red-
dit: *at summi sacerdotes concitaverunt turbam, ut*
potius ROGARET, QUO Barabbam ipsis dimit-
teret. Verum enim vero, si recte calculos
subduco, nequaquam sufficit istud. Sa-
cerdotum scilicet primores, id quod e rebus,
quæ circumstant, omnibus manifesto liquet,
mul-

(k) *Notis Grammat. Hist. Crit. ad Marc. p. 497.*

multitudini non modo fuerunt auctores, ut Pilatum de Barabæ potius dimissione sollicitaret; verum hæc quoque pravis istorum instigationibus atque consiliis morem gerens a Pilato, ut Barabbam e vinculis dimittere mallet, re ipsa, & quidem impetu magno & importuno prorsus clamore contendit. Id ita esse, liquido ex commate patet proxime sequenti, ubi Pilatus populo respondens Judaico, ex eodem querit: τί ἐν θέλει ποιῆσαι, ὃν λέγετε βασιλέα τῶν Ἰουδαίων; quid igitur vultis faciam ei, quem dicitis regem Judeorum? Profecto ex ista Romani præsidis interrogatione intelligitur, nisi me omnia fallunt, perspicue, Judæos cum illo colloquentes, ut Barabbæ potius libertatem concederet, antea efflagitasse. Sed, ais, unde probabis, istos ab initio statim magna contentione ac vociferatione prorsus impetuosa postulasse id ipsum? Respondeo. Divus non modo LUCAS (1) disertis illud testatur verbis; verum quoque ex iis, quæ sequuntur, planissime id ipsum demonstrari potest. Commate nimirum XIII. MARCUS, iterum clamasse Judæos, a Pilato, ut JESUM NAZARENUM cruci affigendum curaret, efflagitantes, patam adfirmat: unde, jam antea inconditum eos sustulisse clamorem, constat aperte. Rebus itaque omnibus probe ponderatis ac rationibus rite subductis, hunc

T t 2

MAR-

(1) Cap. XXIII. comm. XVIII.

MARCI locum ita supplendum esse censeo:
 οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέσταντες τὸν ὄχλον (κατὰ τὸν
 Ἰησοῦν, καὶ κρούσας αὐτὸς ἠτήσκει περὶ τοῦ Πι-
 λατοῦ,) ἵνα μὴ δώσῃ τὸν Βαραββᾶν ἀπαλύσῃ αὐ-
 τῷ, i.e. Sacerdotum vero principes concitabant
 populum & in furorem quasi agebant (contra JE-
 SUM,) & magno ipse sublato clamore petebat,
 a Pilato, ut Barabbam ipsis di-
 mittere mallet.

VI.

T. d. H.

Relatio de itinere,

quod annis clō lcccxxi. & sequen-
 tibus circum terrarum or-
 bem factum est,

Amplissimos nobilissimosque viros,
 qui sodalities Indiae Occidentalis
 Belgico praesunt, expeditionem ad
 ulterius explorandum terras inco-
 gnitas, quae Meridiem spectant,
 moliri ante hos quatuor annos constante fa-
 ma, atque omnium sermonibus celebra-
 tur. Tenebat ea res omnium animos valde
 sus-

suspensos, expectantium, quem illa habitura esset exitum, &, quid commodi, aut rerum novarum ex tam diffitis, & plus uno orbe divisis regionibus post tot frustra tentata conamina ad nos, qui Europam incolimus, proventurum esset. Neque levis expectatio felicitis eventus lactabat omnes, quod id negotii curae, ac regimini viri rei navalis peritissimi, qui pridem hoc consilium animo voverat, erat conceditum. Tandem elapsis aliquot annis tristes tantum hominum reliquias perditis navibus in Europam inter mille aerumnas reversas fuisse re infecta, neque ditibus Salomonis insulis, quas investigatum profecti erant, visis, & sic spe, quam Attalicos thesauros devoraverant, dejectos illos, nuntiatum fuit. Mirum me desiderium tenebat, quæ illius itineris fors, quæ fortuna fuisset, & quid plagarum imperviarum, rerumque adhuc incognitarum detectum esset, cognoscendi. Accidit tandem peropportune, ut ad me inviseret, vir antea haud ignotus, quem cum oppido paucis ex tam difficili, ac periculorum pleno itinere,

Post tantos casus, post tot discrimina rerum, salvum atque incolumem nostris oris reddiderat divina providentia. Ego diligenti sciscitatione ex eo quaesivi, quid cum illis actum esset, quem cursum tenuerint, quid rerum commemorabilium observavisset. Ad

quae cum ille & promte & fideliter responderet, & simul, quae ejus humanitas erat, schedulas communicaret, quibus in ipso itinere, quae illi notatu digna erant visa, tradidisset, ego & dicta actutum mandavi literis, & ex iis, quae manu erant exarata, ea excerpsi, quae lectione tuâ, B.L. non indigna esse judicabam. omissis iis, quae parum ad rem facere videbantur, rerum circumstantiis, aut, quae scire magis nautarum, quam nostra, qui musicas artes tractamus, interesse credebam. Hoc itaque Catone contenti erimus, donec pleniores ab aliis commentarii de isthoc itinere vulgabuntur, quod forsitan post aliquot annos futurum, non omnis spes evanuit, postea quam eandem profectionem eodem duce ante mensem unum alterumve rursus susceptam esse, utinam meliori cum successu! publicae nos relationes docuerunt. Si nihil aliud, memoriam tamen haec brevis, pariter & veritas narrationis, pro qua spondere ausim, commendabunt. Non male sibi consulat, quisquis, ut melius tantae viae cursum sequatur, conferet mappam Geographicam terrarum australium, quâ nullam accuratorem novi, eâ, quae subiecta est, descriptioni itineris, quod in Indiam Occidentalem fecit Franciscus Coreal, ex Hispanico Belgice translatae, atque impressae in forma octies divisa

Am.

Amstelodami, a. 1722. Tomo III. pag. 203.
Sed ad rem ipsam.

Ad diem IV. Eid. Julii anni M DCC
XXI. tres naves huic expeditioni destinatae,
quibus nomina ab urbe *Tienbofia*, (*Tienbo-*
fen) ab Africa (*Africanische Galty*) ab aquila
denique (*Arend*), imposita erant commea-
tu ad XXIV. menses & viris plus sexcentis
instructae Amstelodamo solvunt. Ipsi Ka-
lendis Augusti, Texelia, quae nota est na-
vium in utramque Indiam contendentium
statio, nacti idoneam ad navigandum tem-
p. statem, alto mari se committunt. Post-
ridie Kal. Septembris insulas fortunatas quas
nunc Canarias vocant, attingere. Die XVII.
Octobris totum mare, quasi carbonibus igni-
tis, (a) vel facibus ardentibus (nautae vo-
cant *seequallen*) conspersum conspexerunt.
Die 10. Novembris vident Brasiliam prope
insulam, quae à S. Sebastiano nomen gerit,
sed prohibentur descensu in terram. Ut ta-
men penuriae aquae succurrerent, appel-
lunt insulam non habitatam, ibique a die
21. Novembris ad Kal. Decembris commo-
rantur, duobus tamen, qui olim Coloniae
literis operam dederant, quod indociles es-
sent graves itineris marisque molestias pati,
in continentem terram aufugientibus, neque
revertentibus. Die undecimo Decem-

Tt 4

bris

(a) Vide quae de illo *Phaenomeno* notavimus in dis-
quis. de Leviathane c. V. §. 13.

bris cum pervenissent ad gradum latitudinis australis XXXIII. min. 58. horribili tempestate agitantur. Die ejusdem mensis XXVI. intolerabili frigore (b) premuntur, ita ut duplicatae vestes inter eos distribui debuerint, pervenerant autem ad latitudinis australis gradum 46. min. 33. Kal. Januariis anni MDCC XXII. vident insulas Mauritii & Statuum (*Staateneyland.*) Mare autem plenum erat canibus marinis (*Seerobben*) & thunnis trium ulnarum magnitudinis, velocitate incredibili oceanum sulcantibus. Die Januarii XIX. fretum Magellanicum (c) in-

(b) Mira profectio res. Utrunque enim paribus spatiis & nostra Saxonia, & hic terrarum tractus distat ab aequatore. Diceret itaque, cum similium similis sit ratio, parem utrobique oportere esse aeris vel calidi vel frigidi conditionem. At res se prorsus habet aliter. Mense enim Decembri, cum apud hos populos polo antarctico tam vicinos, quam nos sumus arctico, aestas cum maxime est, omnia aeterno premi gelu, faevissimisque aduri frigoribus, constans est omnium relatio. Causa illius haud dubie petenda est, ab Apogaeo, sive malis Aphelio, quod versus boream inclinans nunc nobis breviorē hiemem, at aestatem longiorem, at Australibus terris ex adverso hiemem longiorem, aestatem vero breviorē efficit. Digna lectu atque examine sunt, quae in hanc rem adtulit Jo. Augustus RIVINUS in diff. de *terra australi* habita Lipsiae, 1716:-

(c) Omnium accuratissime illud delineatum est in mappa, quae in descriptione itineris, quod per illud in

intranſant, rigebant omnia frigore intenſiſſimo, & , etſi media aeſtas erat, aeterno tamen gelu preſſa & nive altâ conteſta videbantur montium cacumina. Neque dies erat, neque nox, ſed crepera lux,

Quam tu nec tenebras, nec poſſes dicere lucem,

ipſum

Cernebant cælum pice nigrius, & freta ventis

Turbida, perque cavaſ vix adeunda rates.

Ita ut confirmari viderent illud Ovidii Met. L. I. n. 64. ſq.

Scythiam ſeptemque trionem.

Horriſer invaſit boreas, contraria tellus

Nubibus aſſiduis, pluvioque madescit ab Auſtro.

Kal. Februariis intrant mare pacificum. Interea per tres dierum hebdomadas ſolem non viderunt ad diem uſq; 6. Febr. quo exiguus ſolis ſplendor iis ruruſus apparuit, quando verſabantur ſub gradu lat. Auſt. 46. Min. 25. longitudinis 297. Die 14. Febr. littora provinciae Chili, quae altiffima ſunt, praeter-navigant; Vident Baldiviam, (d) lat. Auſtr.

T t 3

383.

in mare auſtrale *Narbeorongi* ſecit, edita Amſt. 1712.8. occurrit, cum quibus tamen conferri meretur delineatio illius, quam exhibet *Frezierius* itinerario T. II. p. 507.

(d) Accuratam huius loci, quem *clevem* maris Auſtralis iudicant Hiſpani, deſcriptionem vide dans la relation de voyage de la mer du ſud par *FREZIER*, Amſt. 1717. p. 75. ſqq.

38¹. Die 15. insulam *la Mocha* lat. Austr. 38. die 24. conspiciunt insulam *Ferdinandi*, sitam sub gradu 33. latitudinis australis cum dimidio, ibique laeti inveniunt navem *Timbosen*, quae inde a die 17. Dec. anni praeteriti oculis illorum erepta fuerat, & tamen interea temporis attigerat gradum latit. Austr. 64. cum 58. minutis, quo plus ultra nullus adhuc Europaeorum pervenerat. (e) Notandum est per tres dierum hebdomadas iis solem non esse confectum, donec ad gradum latit. austr. XLVI. min. 25. longitudinis autem 297. pervenissent, id quod factum die 6. Febr. quo obscurius sol iis rursus apparere coepit. Mira hic erat copia bestiarum quas vulgo vocant *Wallrussen* Belgae *léones marins*, (f) quod capita gererent instar leo-

(e) Hoc fere omnes confitentur, qui vel recentissime omnium hoc iter emensi sunt, v. gr. *Dampier*, *Covvley*, *Sharp*, alii; ultra gradum meridionalis latitudinis sexagesimum non perveniri posse: Et licet non ignorem in nonnullis itinerariis aliquot adhuc supra sexagesimum superatos esse gradus legi, nusquam tamen observavi tam longe, quam ab his factum est, processum fuisse.

(f) Confirmat hoc *Dampier* l. c. p. 98. *Il y en toujours autour des milliers, je pourrois peutetre dire des millions, ou assis dans les bayes, ou allans a la mer & en venans. A un mille ou deux de terre vous voyes l'Isle toute convertie de ces animaux, qui se jouent à la superficie del'eau, ou sont au soleil à terre &c.* Ratione tamen pedum differunt ab illis,

leonum, magnitudine grandium taurorum, paululum diversae formae quam sunt illi, qui in Groenlandja visuntur. Cum incederent pedibus, elabi non poterant, ubi nasum quis percutiebat, confestim expirabant. Tam ingens quoq; multitudo canū marinorum occurrebat, ut promovere pedem non licuisset, nisi viam sibi eorū cædibus aperuissent. Insula Ferdinandi continet milliaria quatuor. Inculta est atque inhospita, horrida rupibus inaccessibleis, & profundis vallibus; ferax tamen felium efferarum & Capreolarum (g) sed

quas
lis, qui circa terras septentrionales inveniuntur: Audiamus *Fresierium* l. c. p. 141. *Les loups marins s'y trouve en si grande quantite, qu'on en voit souvent les rochers couverts. Ils different des Loups marins du Nord en ce, que ceux la ont des pattes, au lieu que ceux ci ont deux nagevires alongees à peu pres comme des ailes vers les epaules, & deux autres petites, qui enserment le croupion. La nature à néanmoins conserve au bout des grandes nagevires, quelque conformance avec les pastes, car on y remarque quatre ongles, qui en terminent l'extremite; peutetre parceque ces animaux s'en servent pour marcher en terre, on ils se plaisent fort. La ils jettent des cris semblables en ceux des veaux, d' on vient qu'on les appelle veaux marins, mais leur tete ressemble plutôt à celle du chien, qu'à tout autre animal, & c'est avec raison que les Hollandois les appellent Chiens marins &c.*

(g) Si quis miretur quomodo in tam inculta loca haec animalia potuerint pervenire, is meminerit, eas huc translatas esse a Joanne Ferdinando, Hispano, qui insulae nomen dedit. Is cum decrevisset illam

quas accedere, vel sclopeto tangere vix licet. Multum operae in iis sectandis infumserant, sed nequidquam. Unum nautarum, quem nimium venandi studium in abruptos montium vertices rapuerat, inveniunt mane exanimem, e rupe praeruptâ præcipitem factum una cum sclopeto frustatim comminuto. Posteaquam heic inde a die 25. Febr. ad diem 17. Martii commorati essent, hoc die rursus vela in altum dant, & Kalendis Aprilis conspiciunt *insulam Principis*. (het *princen eyland*) Die sexto, cum versantur sub gradu lat. austr 27. & longit. 268. vident *insulam Europæis* adhuc incognitam plane, cui *pascatos* (het *paaschen eyland*) nomen dant, quod die, quo memoria resurrectionis Dominicae celebratur, huc appulissent. Incidunt in naviculam coagmentatam ex frustis ligni, non majoribus magnitudine manus. Illi insidebat homo colore fusco, quem capiunt, at cum illi non intelligerentur, dimittunt. Die ejus mensis octavo haut rari nantes in gurgite vasto conspiciuntur *insulae coloni*, immo tanta copia, ut propter eorum multitudinem terram appellere prohiberentur. Adscendunt illi navem, mirantur omnia, præcipue tormenta bellica in furta & rapinas

illam excolere, tres quatuorve capreolas in eam intulit, ex quibus incredibilis earum deinde copia enata est. Luculenter illam describit *Dampier* dans les *Voyages* T. I. c. 4.

nas(h)valde erant proclives, neque navi discedere voluerunt, priusquam vi ejicerentur. Cum die decimo ejus mensis nostri homines in terram descendere conarentur, innumerabilis hominum multitudo in litore conspicitur, descensum impeditura, sed a nostris repelluntur; Cum enim haud pauci globulis essent vulnerati, reliqui fugam arripiunt; ita tamen ut corpora sociorum, qui necati erant, statim auferrent secum. Mitius tamen agere coeperant deinceps, nostris amice ex tuguriolis suis offerentes terræ fructus, sacchari arundines, Jambe Jambes, Pisanges, & gallinas magno numero. Utebantur autem vestibus versicoloribus ex serico & gossypio contextis. Auribus utebantur longis, & ad humeros usque dependentibus, & cum in modum perforatis, ut vel manum potuisses inserere. Insignis erat corporis (i) proceritas, virorum quidem pedum duodecim, ut vel nostri homines

(h) Sane piceatas manus, rapacesque ungulas fere omnibus esse qui has regiones australes incolunt, unanimi consensu eorum, qui hæc illustrarunt, facile confirmari posset.

(i) De insigni hominum hos terræ tractus, qui propius polum antarcticum adtingunt, inhabitantium magnitudine multa exstant scriptorum testimonia. Num autem accurate ea fuerit tot pedum, more mathematico mensuratorum, non ausim affirmare.

nes inter crura recto corpore transire potuissent. Sequioris autem sexus decem vel undecim. Picti erant & corpus & faciem mares colore rubro vel fusco, mulieres autem coccineo. (k) Idolorum loco venerabantur duo saxa incredibilis magnitudinis. Lapis latissimus incumbibat terrae. Illi impositum erat saxum tantae molis, ut vix a septem hominibus potuerit expansis manibus circummensurari, ita ut incredibile crederetur, illud ab ipsis hujus loci incolis, quanti etiam erant, motum, & huc positum fuisse. Altitudo erat, qualis est trium virorum. Circa cacumen saxi sculptum erat hominis caput, insignitum coronâ, quæ opere tessellato & musivo ex parvis lapillis erat efficta. Numen majoris idoli erat TAURICO, & alterius Dago. (l) Saltim id nominis

(k) Sed cum passim legamus horum climatum incolas colore subrufo & cupreo nasci, dubitari posset, num & hujus insulae colonis rufus ille color appictus fuerit.

(l) Mirum foret, si non cuiquam hæc legenti cogitatio incideret, hos tam inmani corpore Viros Dagōnem colentes propaginem fortassis esse illorum Cananaeorum, quos & inter idola sua veneratos fuisse Dagōn, & humanæ propemodum magnitudinis formam excessisse, & a Josua finibus suis pulsos constat. Credibilius tamen est a continente in has insulas ejectos esse. Sane Patagonibus, & freti Magellanicæ littora inhabitantibus, duodecim &

nis ei acclamabant. Venerabantur eos saltando, jubilando, circumcursitando, plaudendo manibus, cum in morem, quo vitulum ex auro conflatum veneratam fuisse Israelis progeniem sacrae literae testantur. Cum explodi audirent tormenta bellica, miris gesticulationibus utebantur, digito exserto jam homines nostros, jam saxum monstrantes & ejus veluti auxilium imploratori clamabant, *Dágo, Dágo*. Increbuit interea ingens atris tempestas, qua parum aberat, quin omnium navigiorum suorum jacturam fecissent Belgae. Oceano se itaque committunt iterum die Aprilis duodecimo, cursumque dirigentes ad occidentem die 21. se deprehendunt constitutos sub gradu 27. lat. austr. miliaribus 650. à provincia Chili; Die Apr. 27. sunt sub gradu 23. & min. 2. latera commeatus valde imminuit, aqua deficere, morbi scorbutici crescere, panis mucore & rancedine corrumpi, & reliqui cibi vermibus scatere, & perquam pusillâ mensurâ distribui. Die vigesimo Maji perv-

& amplius dodrantium staturam innumeri, liques oculati testes adtribuunt. Hos autem tantae molis viros propaginem esse illorum Phoenices veterum incolarum per fretum Gaditanum & Oceanum in has oras ejectorum, & per terram continentem posteris temporibus in circumjacentes insulas dilapsorum ocquis tomere vel adseverare ausit vel inficiari?

veniunt sub gradum 14. & min. 41. multae ibi cautes, atque insulae, ut dixisses, ibi fuisse olim continentem; Inter illas eminebat, multis fluminibus divisa, quam ea propter vocant *insulam aquaticam*. (*bet Water Eyland.*) Heic in scopulos frangitur una navium, (die Africaense *Galey*) salvis tamen hominibus. Ob fluctuum motus (vocant die *branding*) non licebat iis terram navi contingere. Quinque tamen homines nimiarum pertaesi molestiarum sua sponte in insula manserunt, armis & victu ex navis, quae perierat, reliquiis sic satis instructi. Die 25. Maji praeternavigant insulam, quae à *muscis*, quarum heic incredibilis est numerus, nomen tulit. Die Maji 29. inter cautes insulasque versantur, videntque hinc inde fumum, sed non datur accessus, deprehendunt autem se sub gradu 15. latit. Aust. & m. 17. longitudinis autem 224. tum versari. Kal. Junii insulam inveniunt nondum Europaeis exploratam. Incolae, & excellenti forma homines, & coloris non minus albi, quam si in his regionibus geniti essent accessu eos prohibere conantur, insilientes in aquas, hastisque, quarum cuspides armatae erant praecuto ligno, igni ac si ferrum esset, durato, in eos involant. Cum autem scopulos bombardarum minorum percipissent, praecipiti cursu praecaltae rupi insiliunt. Tum induciis quasi factis nuces &

hor-

herbas amaras specillis, corallis, pectinibus, & id genus mercibus aliis permutant. Interea cum per angustam viam inter petras exploraturi terram procederent, obviam fit iis senex manu signum dans, ne pergerent, sed retroirent, & ut significaret, quod iis imminere periculi, lapidem in terram ante se projicit. Illis haec non hujus curantibus, ab omni parte ingens lapidum nimbus in capita eorum decidit, quo cum multi vulnerarentur, vel inviti referre pedem coguntur. Homines illi uniones satis grandes gestabant in auribus, corpus & collum ornabant margaritiferae conchae. Hanc insulam, quod ferax esset herbae amarae quidem, sed salubris, vocata est insula refocillationis. (*verquickingseyland*) posita sub gradu lat. A. 15. min. 47. longit. 224. Interea temporis cum paulatim alimenta deficerent, morbi autem augerentur quotidie, spes decollabat eo, quo intendebant, pervenire. Die itaque tertio Junii deliberatione instituta decernitur, reversionem in patriam per Indiam Orientalem mutata velificatione quaerendam esse. Constituti tunc erant sub gradu Lat. Austr. 15. min. 41. at longit. 221. min. 18. & ut judicabant, a Peruvia remoti spatio duodecies centum milliaria. Die Jun. 12. cognoscunt se versari sub gradu Lat. A. 15. min. 16. at longit. 205. min. 8. Die 14. vident duas insulas, sed ob exaspe-

Class. VIII, Fasc. IV. Uu ra-

ratum vehementius mare accedere propius non erat integrum. Interea multis lembis cinguntur eorum naves. Erant autem tam eximii operis, tam affabre iis insculptis figuris nobiles, ut nihil supra. Certe Europaeorum arte venustius caelari nequiverunt. Incolae armati erant jaculis, capita ornati foliis viridibus, & corpus arundinibus. Haec Insulae à navarcho Boumanni nomen tulit. (het *Boumans eyland*) Amoena erat adspectu, fertilis, consita arboribus, plena palmetis.

Die XV. vident insulam per septem leucas protensam, & gradibus ab aequinoctiali circulo 13. minutis 41. a primo autem meridiano gradibus 200. min. 55. distantem, sed, quo tempori parcerent, descendere non audent, quod quotidie miseriae eorum & morbi magnis accessionibus augerentur. Die 18. Julii multas insulas conspiciunt, & inter eas novam Selandiam, quae est miliarium circiter trecentorum, & sita sub gradu lat. austr. sexto, min. 4. longit. 166. Die Julii decimo cum tentarent descensum in terram, occurrunt loci incolae magno cum clamore. Statura erat novem, decemve pedum, color niger, toti paene nudi, ingenii audacis ac ferocis, vident tantum mares, non feminas, neque infantes. Intranant incolarum casas, & praeter poma, quae vocant *patattes*, & retia piscium nihil in-

veniunt. Die 22. Jul. cum pervenissent ad gradum lat. austr. 2 m. 25. longit. 156. min. 15. vident plusquam quinquaginta insulas, milliariis circiter spatio distitas. Die 31. Jul. anchoram figunt prope insulam Gramoam, (quae, ni fallor, haud alia est, ab illa, quae in tabulis Geographicis vocatur Arimoa,) suis cultam incolis, neque longe distitam ab Insula Moa, vel Demoa, necdum habitata. Cum cymbulis aliquot ad illam aditum molirentur, plus quam viginti naviculae iis obviam fiunt, plenae virorum arcubus & sagittis armatorum. Patiuntur tamen nostros homines in terram descendere, novorumque hostium adspectu perculsi, cingunt eos ab omni latere & viri, & feminae, & pueri omnes arcubus instructi, cumque forte quidam nostrorum glande aenea petivisset arborem, ita, ut nux, quam Cocos vocant, decideret, atque avide diriperetur, expedite more felium insiliunt arborem, eamque succutiunt, atque alacriter nostris hominibus nuces abundanter colligendas exhibent. Cumque accepissent cultellos, tabacum, fistulasque, & id genus alia, largâ copiâ nuces & poma Aurantia, imo & arcum cum telo suo *Arindaga* loco Belgis offerunt. Homines illi deformes erant adspectu, praesertim mulieres, hae in perforatis naribus bacillos, ad unius non solum digiti, sed pedis, sive dimidii cubiti longitudinem gestabant. Ad-

vesperascente coelo descendunt in insulam Demoam, navem oneraturi nucibus & pisan-
giis. Die Sextilis 14. praeternavigant
Schouten Eyland. Die 16. lineam aequinoctia-
lem transeunt. Die 25. conspiciunt novam
Guineam, die 26. insulam Gilolo. d. 27.
Amboinam, die 28. Ceram, die 29. Bouro.
Kal. Septembribus Celebes. Die ejus mensis
septimo Javam, die nono veniunt Japparam,
ubi vident crocodilos multos in littore;
quos nullo negotio (m) in fugam conjici-
unt. Die XI. cognoscunt integrum diem iis
periisse, cum enim feriam sextam hebdo-
madae se agere putarent, septimam, i. e.
diem Saturni se jam attigisse conspiciunt. (n)
Die Octobris tertio tandem enecti prope fa-
me,

(m) Confirmari inde potest, quod in *diff. de Levia-
thane* c. II. §. 12. sqq. asserui, capturam harum be-
stiarum, non tam difficilem esse, quam vulgo pu-
tatur.

(n) Notum est, id illis omnibus accidere, qui totam
tellurem circumnavigant, vel per fretum Magel-
lanicum ad Indos Orientales contendunt, ubi sci-
licet integrum diem se perdidisse deprehendunt,
quando in Indiam pervenere. Geographi passim
hujus rei causam indagant, quae citiori & tardiori
solis occasui adscribenda est. Omnium primo id
contigit Joanni Sebastiano a Cano, Ferdinandi Ma-
gellani comiti, qui cum an. 1521. primus omnium
totam terrarum orbem circumverat, redux de-
prehendit diem Jovis esse, quem putabant esse
Mercurii, adeoque integrum diem amissum.

me, & saevissimis tum ardoribus solis, tum
noctis frigoribus fracti, veniunt in urbem
Bataviam, quae princeps est urbium Orien-
talis Indiae, Belgis parentis. Ut autem ap-
pulerant, ut prohibentur navibus egredi,
& post aliquot dierum intervalla & navigia
& merces, & homines confiscantur. Hi et-
iam vel in custodiam mittuntur, vel ope-
ris servilibus addicuntur. Neque enim per-
mittit societas Orientalis Indiae Belgica cui-
quam, Tros Rutulusve fuit, nisi suo jussu
suisque auspiciis, adventum in has oras. Quan-
quam enim dura diraque & pene inevitabili
necessitate compulsi in has plagas advenissent,
non exercendae mercaturae, sed salvandae
vitae causa, quamquam & se è Belgica pro-
fectos, à Belgis ablegatos, & miseriis omne
genus paene confectos esse clamarent, non
tamen haec eos tutos, liberosque praestare
potuere. Quin in magni beneficii loco iis
ponendum fuit, quod iis omnibus bonis, &
navigiis spoliatis post duorum mensium com-
morationem permetteretur redire in pa-
triam. Et ita postridie Kal. Decembris Ba-
taviâ solvunt, die 12. Februarii anni sequen-
tis MDCCXXIII. promontorium Bonae
spei appellant, & tandem post enavigata
duodecies mille milliaria & transmissam
quater quinquiesve Zonam torridam, inau-
meris exantlatis periculis, laboribus & mo-
lestiis, omnium rerum vacui post exactum

biennium die 8. Julii in Texeliam insulam perveniunt. Noli tamen putare id de omnibus esse dictum. *Pauci, quos aequus amavit Jupiter!* Tristes enim tantum reliquiae, & vix duodecima pars eorum, qui iter ingressi erant, redditae sunt patriae. Ex plus quam sexcentis, qui exeunti classi impositi fuerant, tantum tribus supra quinquaginta datum fuit

Fumum de patriis posse videre focis:

Ex CXI. qui una vecti fuerant navi, trium illarum minimâ, sex tantû evaserunt, quorum uni hanc relationem debeo. Omnes praeter concussam tot incommodis valetudinem, ventresque inaniis, sacculosque araneis oppletos nihil retulerunt mercedis. Pro thesauris Ophiriticis, quibus inhiabant, vix carbones invenerunt. En vivam tibi rerum humanarum imaginem! Et nos currimus, laboramus, insomnes noctes ducimus, fatigamur, affligimur, alicujus aut lucri, aut gloriae vana spe excitati! Praeter fumum, & umbram vix aliquid praemii ferimus. Quae meditati, sequentes excidunt versuculi;

I per inaccessas terram quae vergit ad austros,

Climata per Boreae frigore pressa redi;

Mors lustra contraria littora campis;

Regnaque, quâ surgit sol, Nabathaea pete.

Viscera nil praeter macerata fameque sitique,

Membraque sive aestu torrida, sive gelu,

Nil

Nil praeter vacuasque manus, vacuosque locos,

Et lacerae referes taedia mentis inops.

TERRA VALE, nostris statio male fida carinis,

Non desideris es satis apta meis.

Ab! quoties fallax corvos deludis biantes,

Et fumo & venis pascis, alisque tuqs.

Divitias Croesi promittis, & aurea regna,

Et mera das nobis somnis; TERRA VALE.

ASTRA PETAM, niveis quis me circumdabit alis,

Sive aquilae, pernix sive columba tuis?

ASTRA PETAM; heic axem pedibus pressuris atrumque,

Mirabor nitidi limina celsa poli;

ASTRA PETAM; nullis ubi me minuenda procellis,

Turbine mulcebit nec temeranda quies:

ASTRA PETAM, & DOMINI requiescens tutus in ulnis,

Delitiis semper, laetitibusque fruam!

T. d. H.

Joh. Jacobi HULDRICI,

V. D. M. & Philosophiae moralis, jurisque Naturalis in Athenaeo Tigurino Prof. publici

GUALTHERUS REDIVIVUS,

sive de vita & morte

RODOLPHI GUALTHERI,

Oratio. (a)

ARGUMENTUM.

Gualtheri patria, parentes, genus, nativitas §. 1. Educatio §. 2. Proficiscitur Lausannam, Marpurgum, Ratisbonam §. 3. In Angliam, ubi bis singularem Dei providentiam expertus est §. 4. Admovetur muneribus. Fit Provisor scholae Carolinae, Pastor Schvammendingensis, & deinde templi ad B. Petri, §. 5. Bis matrimonium init cum Zvinglia & Blaurera. Generi. §. 6. Filius unicus praeclarae spei moritur. §. 7. Edit de *Anti-Christo* librum. Quare sibi invidiam excitat. §. 8. Summo periculo modo valde commemorabili liberatur. §. 9. Succedit Bullingeri §. 12. Donatur rude, moritur. Ejus successores §. 11. 12. Ejus laus. Eruditio. §. 13. Labores §. 14. commercium literarum. §. 15. Hospitalitas §. 16. reliquae virtutes §. 17.

§. 1. RO-

(a) Habita illa est publice Tiguri add. VIII. Kal. Jan. anno

elo

RODOLPHUS GUALTHERUS, patriam fortitus est, veterem illam doctorum hominum nutriculam, Tigurum nostrum, Helveticarum urbium principem, non tam originis vetustate, & crebra fortunæ varietate, & rebus multis & pace & bello fortiter gestis, & plurimis dotibus aliis, quam quidem reſtitutæ religionis gloria, & tot præſtantium hominum, quos tum ardens ad ſidera evexit Virtus, tum præcellens usque ad ſeræ poſteritatis memoriam inſignes fecit eruditio, quibusque alma hæc noſtra parens aut natales ipſa, aut ubera ſaltem dedidit,

Uu §

elo 15ccXXIII. Copia ejus mihi facta est non ab ipſo auctore, Viro pietate in Deum, eruditione, meritisque in cœtum Chriſtianorum præcellentiſſimo, ſed ab utriusque communi amico. Spero tamen eo haud invito me ejus *laudat* heic loci ſuſcepſiſſe. Saltem eo Lectori eam fore gratioſiorem conſido, quo pauciora ſunt, quæ de ſummo illo viro apud Adamum, Verheyden, Konigium, Freherum, Teſſierium (*dans les eloges T. III. p. 412.*) leguntur. Et ſane ſæpe miratus ſum, unde factum ſit, ut cum Helvetii in conſignandis heroum ſuorum literatorum vitis tam diligentes optimo exemplo ſint, hujus Viri, cui ſane inter hos locus non ultimus debetur, memoriam ſerè neglexerint. Putavi autem, ea, quæ ad hiſtoriam Gualtheri non ſpectabant, præſationem, concluſionemque commodè omitti poſſe. T. d. H.

dit, magnitudine & multitudine ante omnes, non Helvetiæ duntaxat, non Germaniæ unius, sed, absit invidia, totius Europæ Urbes memorabilem. Patrem habuit ex honestissima & vetere familia, quæ nisi ex se prius nota fuisset, à RODOLPHO nostro accipere potuisset memoriæ suæ initium, *Andream Gualtherum*, hominem integerrimæ existimationis & antiquæ Virtutis, Fabrum lignarium, exque illa adeo hominum sorte, ex qua ipsi æterno Dei Filio, humanam naturam induto, ut hoc quidem tempore ejus rei memoriam solemniter recolimus, curator & tutor contigit. Matrem vero *Adelbeidam Glattfelderam*, fæminam omni sexus laude præditam, & quam vel ex filio possimus agnoscere. Avus ejus paternus fuit *Henricus Gualtherus*, vir armis clarus, & in bello Mediolanensi signifer, qui suis virtutibus post quatuor alios ejusdem generis ad Tribunitiam dignitatem provectus optima Reip. nostræ officia præstitit. Non ergo Gualtherus splendide, sed nec obscure natus fuit; natus non quidem cum multis, quæ vitiorum sæpe aut velamenta aut irritamenta sunt, sed nec sine omnibus imaginibus, qui vel absque illis posteris luculentam virtutis & consummata imago existere, gentem suam æternare, & plus gloriæ majoribus reddere, quam ab iisdem accipere potuit. Et natus quidem non sine fato, postridie Calendarum

rum Octobris, anni illius magni & æternis fastis digni supra Millesimum quingentesimi undevigesimi, quo magni *Zuinglii*, futuri sui soceri obstetrice opera Ecclesia nostra spiritualiter renata est. Natus est insuper properanter, & partu præcoci & septimestrali. Et ne forte ab Ecclesia ad Architecturam avocaretur, patre suo, antequam natus esset, orbatus est, inter illustres posthumos magno suo merito recensendus. Mortalitem autem explevit optimus iste GUALTHERI parens casu Tragico. Cum enim forte fortuna præteriret ædem illam Tribunitiam, cui *Camelus* symbolum est, quæ circa illud tempus ex ruinis suis exstruebatur, illapsa in caput nihil tale ominantis abiecta trabes tanto impetu fuit, ut animam protinus exhalaret. Quo tristi nuncio de nati Uxor, cui dulci pondere septimo jam mense tumebat Venter, exterrita uterum ferre desuit, *Qualibetulumque* suum ante diem abiecit, adeo parvulum, adeo minutulum, atque pusillum, ut parvi alicujus & in nodum quasi collecti cadaveris verius, quam veri infantis spectaculum præbuerit. Ex veteri de hoc partu relatione parvulus isto *Aeneas*, nec major nec carnulentior fuerit elixa aliqua eaque emaceratissima costa: Er was veder grösser / noch leibiger / als ein gesochtes magers Ripplein. At quantus è quantillo GUALTHERUS factus est? Videba-

batur hoc vaticinio afflatu præſagire Vir de Rep. noſtra præclare meritus, D. Sprünglinus, ærarii tum publici Quæſtor, GUALTHERIQUE ex ſacro fonte ſuſceptor, qui illi per omnem vitam patris affectum exhibuit. Cum enim iſte cerneret, mœſtam matrem omnem de vita pueruli producenda ſpem abjeciſſe, blandum iſthoc animo dolore fracto fomentum ſuggeſſit: Quo minor jam iſte tuus RODOLPHULUS puer eſt, eo major olim Vir erit. Nec eerte vanum fuit hoc boni Viri augurium. Servatus enim provida Numinis cura dulciſſimus infans, & tandem Vir factus, inter maximos etiam Dei Heroas verticem tantum extulit, quantum lenta ſolent inter viburna capreſſi. Prodigioſa itaque ſuo modo fuerunt GUILIELMO noſtro vitæ initia, quam illius prodigioſa fuerit progreſſio, nunc porro videamus.

ſ. 2. Adeo læta nempe in puero etiam peradoleſcentulo adhuc indoles emicabat, ut quam primum labia in dimidiata verba frangere poterat, jam ſupra quam ætas ferat, ſapere ab omnibus iudicaretur. Poſtquam itaque in urbe patria primis literarum elementis imbutus eſſet, cœleſtesq; illi in mente igniculi læto lumine coruſcare cepiſſent, Quæſtoris *Sprünglini* prima cura fuit, ut literarum ſtudiis maturè admotus iſ tandem eſſet, qui ob mirificam indolem fieri facile poterat.

erat. Florebat tum pueris , totaque Helvetia celeberrima fuit schola ad *Capellas*, Cænobium in agro Tigurino factionis Divi Bernhardi , quod si antehac fuit ignobile, magnitudine profecto cladis , quæ hinc nomen traxit, emerfit. In illam ergo scholam GUALTHERUS provida Tutoris sui cura anno ætatis nono ablegatus est, ibique prima eruditionis tyrocinia sub magni primum BULLINGERI, & Johannis postea *Liberiani* auspiciis ita deposuit, ut æquales omnes post se longis intervallis relinqueret, præceptorumque expectationem incredibili industria etiam superaret. Sed nonnisi per Triennium hic GUALTHERUS substitit, eoque exacto Tigurum, anno illo fatali, qui & tot magnis sanctissimisque viris indignas mortes & toti Tigurinæ civitati funestam cladem intulit, Trigesimo primo rediit, in Bullingeri ædes receptus. Possitis vel ex hoc facere conjecturam A. A. quam fuerit emendatus iste puer, qui à gravissimo Viro & incomparabili ingeniorum æstimatore effuse adeo amabatur, ut tectis illum ac sedibus suis receptaverit, inque ea domo vivere voluerit, in qua omnia, veterem majorum norma, ad honestum & ad dignitatem referebantur, quo præstantes & usu magnarum rerum & doctrina viri quotidie, tanquam ad Oraculum confluebant, unde Eruditionem, unde prudentiam, unde optime

vi-

vivendi rationem & fidelissimum præcipiendi genus, exempla vix duodecennis GUALTHERUS affatim petere poterat. Triennii rursus spatium in Bullingeri aedibus à GUALTHERO peractum est, totoque illo tempore alterius hujus parentis revera amor & deliciolum fuit; illius lateri assiduus hæsit, idemq; illi amicitiae gradus apud Maximum Virum patuit, qui filio patere solet & apud parentem. Bullingerus GUALTHERI animum quotidie novis gloriæ facibus incitavit, GUALTHERUS Bullingero studia sua indies novis profectibus probavit, & quod ardentibus ingeniis à natura tributum est, hujus ductu atque opera ætatem suam antevertit & cum ipsa semente fructus tulit, anno ætatis suæ decimoquinto is jam factus, ad quem communia civium nostrorum vota, tanquam summum Ecclesiæ olim nostræ decus jam tum propenderant, & concordēs omnium spes se erexerant.

§. 3. At cum GUALTHERUS non sibi dantaxat & patriæ, sed etiam aliis terris & Ecclesiis esset natus, nec voluit nec debuit paternæ domus perpetuus custos esse. Erat tum Lausanna commune quoddam eruditio- nis in Helvetia, uti Marpurgum in Germania Emporium. Tiguro ergo GUALTHERUS primum quidem Lausannam, deinde Marpurgum se transfert, utrobique obigneum spiritum, ob proficiendi helluonem animum, ob erectum ac mirabile ingenium

innox inclarescens. Imo hic potissimum juvenis ad alta surgens famæ vexillum primus extulit. Vix enim unum alterumve mensem in hac bonæ mentis palæstra egerat, cum fama ejus ad ipsum gloriosissimæ & nunquam perituræ memoriæ principem, *Philippum Landgravium* deferretur. Cumq; circa illud ipsum tempus (annus seculi fuit quadragesimus primus) Magnanimus princeps una cum aula Theologisque suis abitum ad Comitata Ratisbonensia meditaretur, GUALTHERUS splendidi comitatus multa pars, Theologisque Hassiacis ab Epistolis esse jubetur. Et hæc quidem profectio A.A. causa potissima futuræ magnitudinis, quam inter doctos consecutus est, fuit. In illa enim ex secessu & otio literario, ex fumo adeoque & umbra in fulgorem & lucem protractus, non modo in istis comitiis multa magnaue vidit nomina, Carolum Vtum Imperatorem, si Religionis melioris odium excipias sine pari; Maximos item Electores, principes; duces, Cardinales, Archi-Episcopos, Episcopos, sed & quod majus est, multis ex illis innotuit, & quod maximum, magnis Dei viris & verè *Savonariorum*, *Philippo Melanchiboni*, *Martino Bucero*, *Joanni Sturmio*, *Casparo Crucigero*, aliis item & alis amicus & familiaris factus est. (*)

§. 4.

(*) Narrationem ipsius itineris prolixa & memorabili GUALTHERUS ad Bullingerum Epistola executus est, quam au

§. 4. Itineri huic adjicienda est recensio alterius, quod GUALTHERUS noster Lausanna Tigurum ad tempus redux, una cum Nicolao *Partrigio* Anglo in Angliam suscepit. Quatuor illud mensibus & aliquot diebus finitum est, inciditque in annum seculi trigesimum septimum, estq; vel hoc nomine, quod ad posteritatis memoriam disseminetur, dignum quod GUALTHERUS in illo admirabilem Dei erga se providentiam plus uno specimine expertus est. Ut enim alia taceam, hæc fuit, quæ nobis magnum juvenem bis ex ipsius Libitinæ faucibus servavit. Primum quod GUALTHERUS in hac profectione eluctatus est, summæ dici periculum hoc fuit: Secundo Rheno Bonna Coloniam cum deflueret, coorta est subito maxima & spurcissima cœli intemperies, largumque cum nivibus imbrem exentientibus procellis fluctibus etiam intumuit exæstuans Rhenus, ac spumante impetu utrumque navigii latus ita verberavit, & urisit, ut navarchus ipse decymba, quæ obliqua jam & gubernaculi impatiens agebatur, salva in portum collocanda desperans animum abjecerit, reliquorum vero nauticorum non tam ad Deum, quam ad Mariam omnesque sanctos & sanctas rauci clamores littoribus passim ripisque resonuerint, donec tandem remis pertinacius ever-

toris hujus benevolentia faciet, ut eam alio loco, tecum. B. L. communicare possim.

everberatum flumen cessit, Deus in suppetias venit, & quia submersione haud procul abfuerunt, quanquam ægre & toto corpore permadentes in proximam ripam evaserunt, pedibus iter ad Coloniam reliquum inter soteria emensi. Servavit hic Deus GUALTHERUM ex periculo; Audite insuper, quam illum mox servaverit à periculo. In itinere *Dynkerkam* cum venisset cum socio GUALTHERUS, ingens cupido atrumque stimulavit quantocyus transfretandi, præsertim, cum emuncti jam forent illorum loculi, resque illis fere rediisset ad stipem. Conquirunt ergo incredibili aviditate, quæ in Angliam iret, navim, conquistamque conducunt, de portorio cum portitore paciscuntur. Indicitur deducendæ navis hora. Redcunt temporius etiam, quam ex pacto oportuisset, ad portum. Sed cheu! perfidus Palinurus jam solvit, aque magna plane spe optimos juvenes destituit, qui parum abfuit, quia cum deficiente crumena animis etiam deficerent. Sed admirabilem Numinis providentiam! Vix unam alteramve horulam muliebriter se lamentis lachrymisque dederunt boni isti homines, cum ecce nova iis, quanquam lugubris aliis, gaudii materia subnascitur, mox enim vertit ventus & subito spissæ nubes intendunt se cælo. Tum inhorrescens etiam mare paulatim levare, deinde acriori vento concitatum flu-

Etus ciere, imo quid dico, integros aquarum montes volvere & revolvere, & maxima inter se navigia collidere, horridumq; nostri is spectaculum præbere, videntibus jam & palpantibus, ipsum cælum inexplicabili fatorum Lege & occulta sua cura eos servatos voluisse. Mersa enim mox profundo salo fatalis ista, ipsisque tanto opere desiderata navis & vere Cymba Charontis omnes, quos vexit, misere destituit. Sic quos magnis rebus destinat Deus, maximis periculis eripere solet, & submersionem sæpius minari, sed minari tantum illis, quos omnium maxime ad gloriam suam emergere vult.

§. 5. Atque hæc nus, ut privatus vixerit GUALTHERUS vidistis AA. nunc quis ejus ad publica munera aditus fuerit, operæ pretium erit percipere. E Germania igitur Tiguro suo redditus, quod ipso illo comitiorum Ratisbonensium anno, quæ ætatis GUALTHERI fuerat 22dus, factum est, paratos jam sibi invenerat, præsertim postquam major fama sua inventus fuisset, honores, Scholæ mox Carolinæ provisor & Schwammendingensis pastor declaratus. Sed angustior fuit hæc Scena, quam ut in ea tam vastæ mentis Thesauri explicari satis possint. Aperiendum fuit theatrum illustrius. Cum ergo anno mox insequente 42do Plebanatus in summo Urbis Templo vacuifieret, illi mox GUALTHERUS suffectus, sed &

vix

vix huic spartæ admotus est, cum magna
& nobilis urbis nostræ pars majore illum lu-
ce dignum judicaret. Diem suum obiit in-
tra primum ab Ordinatione GUALTHERI
in Cathedralis Ecclesiæ Diaconatum Octi-
dium cum maximo omnium piorum mæ-
jore Vir laude seculoque major, *Leo Jude*,
pastor ad D. Petrum. Cumque in illius
ægroti & lenta tabe confecti vicem GUAL-
THERUS noster cœtui Petrino aliquoties fu-
isset à Concionibus, non diu *Leoni* quæren-
dus fuit successor. Paratus & quasi provi-
sus erat, qui plus semel omnes ab ore suo
pendentes habuit, auditoribusque in mo-
rem nivis supervenit, validus facundia
GUALTHERUS. In illum ergo mox
illius cœtus homines irruunt, & vix tres &
viginti annos natum concordissimis calcu-
lis in pastorem suum, quasi omnes ejus de-
dititii fuissent, eligunt, raro, imo forte nullo
Exemplo. In qua statione quanta cum cu-
ra, quanta cum prudentia, qua canus erat
GUALTHERUS ante canitiem, imo ferme
ante primam lanuginem, sit versatus, quam
masculæ in juvenili etiam ætate magnam ist-
hanc fortunam ceperit, quam se omnibus
bonis passim commendaverit, quo Zelo pu-
rioris doctrinæ & incomparabilis pietatis fa-
cem auditoribus suis prætulit, quot mo-
numentis omni ære perennioribus, quæ-
que nulla exedet vetustas, in impedito alio-

quin hoc officio victuri nominis famam ad ultimæ ætatis memoriam prorogaverit, quas pro Deo molestias voraverit, &c. &c. nulla erit tam muta posteritas, nulla tam ingrata fama, quæ non debitis in Cœlum laudibus elatura sit. Multa cadunt intra calicem supremæq; labra, plura intra 33. annorum, quibus GUALTHERUS maximo hoc officio districtus fuit, spatia. Haud ingratum esse poterit vobis AA. HH. haurire auribus præcipuos casus, quibus vita GUALTHERI interea acta decurrerit. Audietis hic quædam prodigiis simillima, imo prodigia mera.

§. 6. Prodigium equidem haud fuit, quod GUALTHERUS noster, dum totus in eo est, ut spartam, quam nactus est, exornet, de nuptiis cogitare cœpit. Sed habuit aliquid saltem ex prodigio, quod Eruditus ad Eruditi, pastor ad pastoris, futurus olim Tigurinorum Antistes ad Tigurini Antistitis, Reformator ad Reformatoris filiam animum adjecerit, sibi que adeo GUALTHERUS in vitæ sociam delegerit *Regulam ZUINGLIAM, Huldrici Zuinglii*, magnanimi illius Herois & primi Romanæ Tyrannidis in Helvetia concussoris filiam, & generis adeo honestate, & vultus dulcedine, & morum comitate insignem aque multis præclaris procis expectatam Virginem. Duxit GUALTHERUS
hanc

hanc Uxorem anno seculi 4mo, amisit eandem anno 65to. Cum illa proin per quinque fere lustra concordissime vixit, nullaque inter illos lis, nisi sola amoris fuit. Hinc Zuingliæ suæ obitum Gualtherus impatientissime etiam tulit, & admirando ei Carmine parentavit. Quoddum vobis non præcino. AA. & oculis profecto vestris, & auribus parco; auribus, quia prolixius est & beatiori vena effusum; oculis, quia ejusmodi insuper ut pumiceos illos esse oporteret, si ad talia non lachrymis rorarentur. Sacravit Gualtherus noster animo paululum à mœrore adlevato se novæ Sodali Vitoduri anno 66to in adibus redivivi illius Ambrosii, & viri sui nominis, i. e. vere immortalis *Ambrosii Blaurari*. Fuitque illa *Anna*, Filia Thomæ Blaureri de Gyrsperg, viri nobilis, præclari & qui melioribus temporibus Constantiæ gesserat consulatum. Novos, certe honores novus iste gener in illustrem aliquin & plurimas imagines sustinentem Familiam intulit. De liberis, quos Octo ex utrisque votis Gualtherus susceperat, multa dicere festinatio prohibet. Henricum Bullingerum, Bullingeri illius καὶ ἑξοχὴν Filium, *Josiam Simlerum*, *Henricum Wolpbium*, magnæ utique & ad fastos etiam nomina, per Filias generos nactus est. Plura dicere haberem de unico Gualtheri Filio, qui, ut paterni nominis, sic & paternarum Virtutum ex as-

se hæres fuit. Sed obruor ferme argumen-
 ti majestate & dicendorum copia. In pau-
 ca ergo rem contraham : Iste igitur Gualthe-
 rus Filius, in quo omnis chari parentis cura
 steterat, omnesque ejus spes sitæ fuerant,
 futuri ad minimum magni Antistitis aut ce-
 lebris Theologitæ Professoris rudimentum
 atque magnum incrementum, vixdum ado-
 lescentiæ spatia media emensus & ex Anglia,
 ubi anno ætatis uno & vigesimo in Celeberrî-
 mis Academiæ Oxoniensis Comitibus artium
 magisterio publice auctus fuit, domum redux
 factus, & mox præcipuæ apud nos & pa-
 triciæ Æscherorum familiæ, ducta in uxo-
 rem & forma, & moribus, & generis natali-
 bus & dotibus aliis ornata Virgine, *Maria*
ÆSCHERA, innexus, & patri etiam suo &
 affini Bullingero successor datus, postquam
 ut ipsissima jam patris Imago omnium in se
 oculos animosque advertisset, inque eo cun-
 cti & singuli patris acumen, genium & loquu-
 tionem mirari simul & deosculari solerent,
 o vim fatorum insuperabilem ! in morbum
 inexplicabilem implicatur, & in maxima-
 rum rerum impetu cursuque crudeli fune-
 re extinguitur, annum ætatis agens æstum,
 summa utique consecuturus, si virtutes ejus
 maturuissent. Amissi desiderio afflicti sunt
 boni omnes, eruditi passim, qui quantam
 sui aviditatem apud illos reliquerit incom-
 parabilis & vere consummatus adolescens,
 scri-

scriptis plurimis in ejus memoriam Epicediis, testati sunt. (a) Ut tamen viventem nemo ardentius amavit, sic defunctum nemo impatientius requisivit ipso patre, utpote cui tot in hoc uno spes una quasi hora mortuæ, extirpatæ & terræ mandatæ sunt. Interim illud impatientius sensu latino, non alio hic acceptum velim. Alioquin enim bonus & orbus parens se præclare satis tragicæ huic scenæ aptavit, & si non hilari. forti tamen & constanti vultu personam sustinuit, quam imposuit magnus ille ædilis & vitæ necisque omnium Dominus. Quod si per tempus liceret, divino, quod in præcoccem tanti Filii abitum Gualtherus pater conscripsit, ineditoque hætenus carmine vobis possem confirmare.

§. 7. Sed levia forte hæc sunt & transeunda præ iis, quæ jam memorabo. Edidit nempe Gualtherus noster anno seculi 46to *Antichristum* suum, i. e. quinque conciones de Antichristo habitas, in quibus tetrum illum peccati hominem & atrum perditionis

Xx 4

nis

(a) Adjecta illa sunt J. Gul. Stuckii vitæ Josæ Simleri typis exscriptæ Tiguri 1577. Non contemnendum carmen hujus Gualtheri F. adjectum est Josæ Simleri vitæ H. Bullingeri editæ Tiguri 1575. sub hoc titulo. *Militia Christianorum in his terris adversus Satanam, carnem & mundum militantiam.* Alia ejus opuscula recenset Jo. Jac. Frisius in Bibliotheca Gesneri p. 734. b. T. d. H.

nis filium vivis adeo coloribus pinxit, ut nemo jam fuerit, quin in isto ipsissimum Papam Romanum agnosceret. Maximam quidem insignis iste ingenii foetus & magnæ mentis opus, præsertim postquam mox ab ipso Gualthero Latina veste indueretur, ab aliis autem in alias & fere omnes Europæ Vernaculas Linguas transfunderetur, apud omnes veritatis amatores gratiam auctori suo, sed majorem longe apud ejus ocores, & Curia Romanæ, imprimis in Helvetia nostra, Curculiones & paralitafros invidiam conflavit. Nec satis isti habebant, hominem de publica veritate bene meritum linguis veneno tinctis confodere; librum ultricibus flammis, suis quique locis exurere, iramque Dei in caput Authoris detestari, sed Ampliss. insuper Magistratum nostrum ausi sunt confederati Cantones pontificii missis in hanc rem multis libellis querulis sollicitare, ut Gualtherum nostrum, de quo omni asseveratione affirmabant, illum ob editum hunc libellum ultima poena dignum esse, de gradu saltem suo deiceret, & ceu hominem foedifragum solum vertere juberet, in publicis etiam comitiis minati, se, nisi id nostri facerent, bellum quo tota Helvetia denuo arsuræ sit, impigre renovaturos esse. Metuebant multi hinc Gualthero nostra pessima multa. Sed in cassum. Verberarunt quidem hæc omnia Amplissimi Magistra-

stratus aures, sed animum non moverunt. Evasis itaque hunc turbinem Gualtherus, sed superandus ei mox fuit alius.

§. 8. Nihil nempe ulli papalium nefastum dehinc in Gualtherum videbatur, & sicis, gladiis, pugionibus, vulneribus patere homo adeo execrabilis credebatur inultus. Inde mirum non est, ad ultimum eum periculum venisse, præsertim cum isti homines sanguinaria de Gualthero Consilia jam sociassent, imo præcipientes quosdam & ad omne obsequium venales animos promissis, quanta ipsorum fortuna capiebat, oneratos ad ultimum nefas in Gualtherum admittendum ipso opere impulissent, qui occasione indies imminebant, agitatum scelus exequendi. Sed cavit istud Deus, structasque exitiales in insons caput insidias sequenti ratione averruncavit. Dies olim Veneris fuit, & obscura adhuc lux, cum Gualtherus pio more ad summum Urbis nostræ templum citis passibus contenderet, auditurus Bullingerum concionantem. In via dum est, jungit se ei Venerabilis canitie senex & post nuntiata salutem in sequentem ferme modum Gualtherum interfatur: „Est quod ex me, cognoscere debes, Gualthere, & ad salutem tuam pertinent, quæ adfero. Prono certe, loco stat anima tua subornatique jam sunt, in caput tuum tres inclinata in scelus omne levitatis sicarii. Hi ventura Hebdomade

Xx §

ad

„ad ædestuas aderunt, fores pulsabunt, literas
 „afferent. Adolescentes erunt, magni qui-
 „dem simplicitatis simulatores, sed calidi ta-
 „men & ad fraudem acuti, sine ulla reli-
 „gione & fide homines, & quorum vel vul-
 „tus nescio quod ingens malum præferet;
 „mediæ staturæ, Italice vestiti, Ocreas in-
 „duti. Cave igitur, per Deum, te hæc hos-
 „tales homines vel ad momentum recipias,
 „aut si forte incuria tuorum recepti fuerint,
 „longum cum iis sermonem socies, aut vin-
 „cula Epistolarum illis præsentibus laxes. Si
 „faxis secus, transactum crede, de te est,
 „durabit & ad posteros atrox memoria vulne-
 „rum, quibus te miserum homines illi pe-
 „cunia & splendidis multis promissis perdit,
 „confecturi sunt. Nondum, ut patem, de-
 „mineministi, Chare mi Gualthere, quid haud
 „ita pridem sancto illi Dei seruo, Johanni
 „Diazio, tuo olim Ratisbonæ familiari, ac-
 „ciderit, & quam perfidi & eum immanis-
 „simis Tigribus rabidisque Leonibus compa-
 „randi fratris ejus sanguine maduerint ma-
 „nus. Hæc excutere mentem alii, quam
 „Gualthero potuissent. Sed animum homo
 „adversis suis clarus mox collegit, exque
 „monitore suo quæsit, Cujas esset, & un-
 „de tantorum secretorum arbiter? Sed tulit
 „breve responsum; Hæc scire tu nihil inter-
 „est; Tu modo fac rationem tam salubris
 „consilii accipias; Qui monet, amat. Cave
 „Gualthere & ave. Hisque dictis *Savonarola*

senex, qui videbatur, à Gualthero nostro recessit, & ipsam ædem sacram, quanquam ad aliud latus ingressus, conticuit, Gualthero mox suspicante, num non forte Angelus è Cœlo esset. In qua sententia eo magis fuit confirmatus, quod cives illi omnes, qui quidem ibi confederant, quo bonus iste Vir se penetravit, uno ore, à sese ejusmodi hominem visum nunquam esse, asseverarent, quodque quæsitus insuper in tota urbe, nusquam quicquam ejus apparuerit. (b) Rem itaque totam cum amicis, præsertim cum *Bullingero* suo, qui in captandis consiliis illi semper Nestor, imò Senatus fuit, communicat Gualtherus qui illum una voce omnes cohortabantur, ne datum consilium damneret. Quibus ille obtemperans, & Conjugi & victoribus, quos semper habebat ex disitis etiam terris plurimos, & omni denique familiæ serio imperat, ut ne quem omnium, qui literas se ferre diceret, intra *Ædes* admitterent. Illuxit quintus à consilio dies, & prædii jam tempus cœperat, cum pulsatur Gualtheri ostium à tribus hominibus perinde vestitis. His *Josua Pictorius* inter Gualtheri

(b) Historiam huic geminam contigisse *Simoni Grynaco Joachimus Camerarius* narrat in vita *P. Melanchthonis*. Ex quo eadem repetit *M. Adami* in hujus pariter & *Grynaci* vita. *Miror Bælium*, qui de *Grynaco* agit in ultima *Lexici* editione, hujus rei prorsus non meminisse. T. d. H.

theri convictores unus, & forte tum inter
culinam & hypocauftum medius, fores,
omnia alia cogitans recludit. Qui quidem
veniam introeundi haud superstitiose eblan-
diuntur, sed se bonarum literarum studio-
sos esse, & ab amicis ad Gualtherum Epi-
stolas ferre, causati, hypocauftum ipsum
præpropere petunt. Gualtherus qui jam
mensæ accubuerat, facinus quoddammodo
præsentiens protinus consurgit, magnoque
animo advenas ipsos, nec minus truci vultu
adoritur, manibus, ut videbatur, non tem-
peraturus. Dexterâ enim arripuerat cultel-
lum, quo cibos inter prandendum secare con-
suevit, sinistra subalari suo telo, quo vulgo
tum homines etiam Ecclesiastici armati erant,
admota. Id cum cernerent parricidæ, no-
tabiliter expallescent, labareque mox ani-
mos sinunt, cogitati sceleris jam ducti pœ-
nitentia. Insistere ergo iis Gualtherus plu-
rimas jam conscientiae notas in ipsorum ore
deprehendens, exque iis percontari: Un-
de venirent? Illi pudorem, quantum po-
terant, vicissim confirmare, serpentino astu
linguas tingere, & respondere. Venire se
Basilea literasque Gualthero afferre à *Petro*
Perna, qui plurimum ipsum salvere jubeat,
divertereque ad gladium. Ad quæ Gual-
therus. Ite ergo illuc; Non jam mihi otium
est vobiscum plura garriendi. Pransus lite-
ras legam, & vos in Hospitio visam. At-
que

que ita metu exsangues, attonitisque similes & ne mutire quidem contra illum, quem trucidaturū venerant, ausos, à se dimittit. Qui quanta maxima celeritate poterant, non ad diversorium, in quo nullo unquam fuerant, sed ad portas contendunt, citatis equis in fugam effusi, & qua quemque aut spes ducebat, aut pavor, dissipati, in sequentibus tamen eos volatu plus quam Pegasæo obstrepentis conscientia furiis, quæ hos feros Scythas tædis suis ardentibus agitare & perterrere, ut putem, non defuerunt, donec alibi aut natura, aut etiam Carnifex, quorum omnium omnia tormenta, omnes equuleos, catastas, rotas & cruces deniq; omnes pati illidigni erant, proditorem spiritum ab iis repōsceret. Et hæc jam, hæc magna illa Historia est, quæ Gualtherum nostrum hominum vulgo exemit, & in locum numerumque maximorum Dei Heroum, illustrissimorum Ecclesiæ Luminum, & verorum prodigii virorum repōsuit, quamque hinc inter vera & mera prodigia referendam esse, nobis jure optimo assequisse videtur.

§. 9. Inde ergo, à miraculosæ puta hujus liberationis tempore Gualtherus de Ecclesia, nostra, ut aliis omnibus modis pulchre mereri non desit, sic aliquot etiam pro ejus bono flagrantissima quoque hyeme & inter mordentissima frigora, itinera suscepit, & le-

legationes obivit, interdum etiam cum afflictissima valetudine graviter conflictatus. Annis præsertim 68vo & nono pertinacissima febris, quæ totis 29. hebdomadibus immedicabilis duravit, illum usque adeo exercuit, ut macie & squalore confectus extrema expectaret, ad cœlestia totus anhelans & humana omnia nauseans, præprimis cum ob continuos fere & vix consolabiles capitis dolores & tot tristes dirasque noctes per morbum vigilatas, omnia vivendi pretia apud illum rationibus vincerentur. Sed natura prævaluit, supremusque omnium morborum medicus Gualthero ad altiora destinato spiritum etiam tum prorogavit. Conspiciebantur ex illo tempore in Helvetia Reformata passim funestæ Cupressi & flebiles urnæ. Cumulabantur luridæ & tristissimæ Optimorum & de Ecclesia Dei meritissimorum virorum mortes, adeo ut nulla fere civitas, pagus nullus fuerit, qui non ob Heroem aliquem sibi ereptum pullatus incesserit, faccesque funereas accenderit. Horret cogitatione ejus rei animus. Sed vix tamen unquam tristius funus tota Helvetia Reformata extulit, quam cum Tigurum nostrum inferias jam faceret æterno illi viro & pulcherrimo quarumvis ingenii dotum monstro, *Henrico Bullingero*, quo homine, absque invidia dictum sit, nullum in Urbe & Ecclesia nostra, vel consummatæ eruditionis, vel raræ prudentiæ, vel fervidæ pietatis, vel omni-

omnium denique quæ Theologum, quæ pastorem, quæ Ecclesiarum patrem & Antistitem decent, virtutum Exemplum habuimus, nec forsitan habituri sumus, illustrius. Profecto hujus funeris acerbitas, si unquam ullius, utrumque orbis cardinem concussit, & percelluit. Atque in illa mortalitate interceptus est Vir vere immortalis. Huic suæ immortalitati Bullingerus, ut omnia alia ratione, sic eo quoque prospexit, quod inter supremæ voluntatis curas, & Cygneas ad Ampliss. Magistratum Cantiones Gualtherum ut omnium dignissimum Cathedra sua successorem suo suffragio ornaverit. In quo quidem Bullingerus verecundas Gualtheri sui spes & carentia ambitu vota, sed absque ullis supremi Diacosiorum Senatus ingratiis, superavit. Hi enim illustris defuncti voluntatem religiosissime custodituri, Gualtherique, quo nemo magis Bullingerum eruditione & virtutibus exprimere aptus fuit, meritis verum suum pretium posituri, nihil cunctationis interponunt, sed votorum unanimitate **RODOLPHUM GUALTHERUM**, Ecclesiæ Tigurinæ Antistitem, seu, ut humilia illa & sine vitiosa æmulatione pectora, quæ ad instar altissimorum fluminum minimo sono labebantur, loqui magis amabant, pastorem declarant.

§. 10. Factum id est anno seculi LXXVto cum Gualtherus jam ageret ætatis suæ annum

num supra quinquagesimum sextum. Quantum proinde virtutibus suis novus iste sacrorum Antistes & eruditione omnibus reverentiae sui ceu vespigal quoddam imposuit, tantum illi ab annis & veneranda ista canitie decoris accessit. Sed quo major hinc honor Gualthero surrexit, eo onus etiam gravius accrevit. Diaconatum tamen hunc suum revera gloriosum reddidit, & omnia quae à bono pastore & Ecclesiarum Antistite officia expectari possunt, cumulatissime implevit, omnium in se amorem & admirationem indies magis ac magis concitavit, per dius & pernox pro bono Ecclesiae invigilavit, & ubi haud raro totos dies alia negotia ad se traxissent, ipsi suae quieti nocturnae manus injecit, lucubrationumque molestas fulgines bibit. Scriptis insuper egregiis, & conquistis undique, aut potius nativis luminibus decoris, & suo authore dignis, non modo sui, sed totius Tiguri nostri memoriam per universum terrarum orbem; surgente à sole ad eum, quo Vespertina tepet regio, extendit & ad Exemplum; praedecessorum suorum commune quoddam omnium per totam Europam Christi Ecclesiarum Oraculum & Asylum, sinus & portus & sacra anchora fuit. Donec tandem postquam novem fere annis in hoc stadio sudasset, ut fessus & anhelus cursor, qui à pedibus suis destitutus carceribus laxari desiderat, sub onere ferme succumberet,

beret, & ratio denique repuerascentis æta-
tis, madidique infantia nasi receptui canere
permitteret. Itaque ab Amplissimo Senatu
anno 84to suæ ætatis 65to rude donatus, re-
liquum senilis suæ puerilitatis biennium in
otio exegit, substituto unanimi Ducento-
rum consensu in ejus locum Viro maximæ
virtutis, nominis atque gloriæ *Ludovico LA-
VATERO*, Tritavo meo. Quem tamen
virum immortalitate dignum cum paulo post
cœlestis consecuta sit immortalitas, qui illi
superfuerat, Gualtherus alterum vivens ad-
huc *Laetor* in viro itidem docto, pio &
maxime venerabili, *Rodolpho STUMPHIO*,
Livii illius Helvetici, Johannis Stumphii di-
gnissimo filio, vidit. Sed non vidit diu. Eo
ipso enim anno, qui illius seculi 86tus fuit,
quassa Gualtheri navis & fessa carina novis-
simis fluctibus adluitur, penitus mersa ea
die, qua veteri more Ecclesia Christi Do-
mini natales celebravit. Appetente enim
festi hujus diei Vespera, & vergente jam
ad occasum sole, imo occaso, sol etiam iste
occidit, & inter circumfusorum, qui ma-
nus morientis fixerunt, & postremos
deficientis halitus exceperunt, amico-
rum desideria ac suspiria blandissime ac pla-
cidissime GUALTHERUS noster expiravit,
postquam è piis precibus & sanctis medita-
tionibus, quantum quidem piissimus senex
iularum capax fuit, mortualem sibi lectulum

antea pulchre adornasset, ut deflagraturus phoenix dicitur ex Casia, Cinnamomo, aliisque lignis odoratis fatalem sibi nidum frueret.

§. 1. FUIT ergo, mei auditores, FUIT, Heu! FUIT GUALTHERUS. Fuit illud immortalitate dignum ingenium, & ad beatorum sedes commigravit, & nihil jam nobis ex tanto viro, præter nomen & famam, quæ ipsa secula transibunt, nisi laudabile & inimitabile fere Exemplum superest. In quo ipso tamen cum illo omnium optime actum est. Bene actum est cum illo, qui labente anno omnes suos annos, & cum iis simul omnes seculi miseras deposuit; Melius cum eo, qui moriente die per beatam mortem, si tamen fas est omnino mortem vocare, qua tanti viri mortalitas magis finita, quam vita, est, immortalitati consecratus & in illam vitam ingressus est, in qua soli Deo vivitur & vacatur; Optime omnium cum eo, qui ipsa nativitatis Christi in his terris feria ad originem suam renatus, non jam die crastina nobiscum vagientis seculi cunas in terris trahet, sed in coelo, ubi beati ævo sempiterno fruuntur, illi in throno gloriæ confidenti æternum *ἑσθαι* dicet, & sese Angelorum Choris immiscens, & fatalem illum suum monitorem, de quo supra, de facie cognoscens, Deo in carne manifestato & in gloriam recepto, non equidem in pascuis Beth-

Bethlehemiticis , sed ridentibus superioris Hierosolymæ atriis atque palatiis Gloria Deo in excellis accinet. Et ita A. A. finivimus Gualtheri nostri & βιβλογίαν & Συναγωγίαν. Si jam eadem prolixitate vobis recitanda esset ejus insuper προσευχαφία nec decem Clepsydæ , utut Ipatiosissimæ , ad hanc actionem absque comperendinatione sufficerent , & me adeo dies , & vox & latera, vos autem juxta patientiam, quæ jam forte vos defecit, etiam aures destituerent. Ipsa proinde dicendorum turba in pauca me omnia colligere jubet.

§. 12. Altissima primo in Gualthero eruditio & doctrinæ quædam immensitas erat. Per omnia se vastum ejus ingenium diffudit. Ecclesiasticæ & Exoticæ lectionis quasi βιβλιοθήκη ἐμψυχος καὶ μετρίον περιπατῆν fuit. Quantum in Græcæ Linguae scientia profecerit , testari possunt præter alia Julii Pollucis Onomasticon ab eo anno ætatis suæ 22. jam Latinitate donatum ; (c) Item Johan-

(c) Paenituit tamen eum deinde illius editionis. Ita enim in Epistola ad Bonav. Vulcanium , quæ in Epist. Ill. Virorum, quæ Lugd. B. n. 1617, in 8. prodierunt, Cent. II. ep. 49. p. 747. Pollucis translationem ante annos fere quadraginta adolescens adhuc aggressus sum , cujus me sæpe puduit , cum quod multis in locis me hallucinatum esse postea viderim , tum quod cum me procul absente liber excuderetur multi loci a typographi operis corrupti sint. Con-

nis Contacuzeni Apologiae & Orationes, & Theodoreti de providentia sermones e graeco itidem in latinum translati. Quantum vero in Latino sermone excelluerit, docere queunt, ut de ejus annotationibus in aliquot Ciceronis Orationes, sub nomine Eubuli Dynaterii, Basileae ferme à puero adhuc vulgatas, & multis aliis nihil dicam, vel solae ejus Homiliae, omnes non solum ingenii ubertate divites, sed & ea sermonis elegantia conditae, ut Musas plerumque ipsas aut loqui aut scribere credas. Adeo in iis Veneribus Gratiisque perspersus stylus est; adeo seculi sui eloquentia, quae tamen maxima fuit, non contentus, & suo indulgens flumini veteres passim æmulatur, exprimit, reddit, Romanamque puritatem nullo unquam Barbaro vocabulo contaminat. Non jam dicam pluribus, quam celesti fere instinctu, & quasi afflatus numine sacro cujusvis generis carmina mira insuper facilitate effuderit, & scriptor etiam comicus sine pari fuerit. Lege illius *Nabalem*, quisquis harum rerum curiosus es, &

fer etiam epist. sequentem p. 752. Editæ est eaverso Basileae a. 1541. Recusa est licet emendatior in editione Wolffg. Seberi, Francof. 1608. 4. Anno sequenti 1542. in 4. quoque prodiisse Gualtheri observationes in obscura Pollucis loca testatur Vir Cl. J. A. Fabricius in Bibl. Gr. L. IV. c. 33. §. 2. T. d. M.

& fateberis, Gualthero fere cum Plauto & Terentio æmulationem fuisse, & vix in hoc quoque sciendi genere antiquitatem habere, quod ei opponere possit.

§. 13. Suppar eruditioni Gualtheri nostri fuit laborum incredibilis & fidem excedens assiduitas. Eadem profecto ille firmitate animi laboribus suffecit, quâ nos otium patimur. Totos inter labores dies consumere, & ad literarum studia noctibus uti, in voluptatibus suis deputavit. Hinc inter tot, quæ illum circumfaliebant, negotia tot tamen nata sunt literata otia, quibus se à mortalitate & oblivionis injuria vindicavit, & nomen suum æternitatis postibus, velut clavis adamantinis, affixit. Profecto tanta est librorum, quos solus Gualtherus scripsit, varietas, & tam magnus numerus, ut Bibliothecæ instar esse queant. (d) Et quidem omnes tales sunt, quos vel rigidi legant Catores & quorum alios similes sua memoria à Gualthero nostro identidem quotidiano quasi convitio flagitarunt non primarii tantum orbis Reformati Theologi, sed Principes etiam & purpura splendidi Viri. Concio-

Y Y 3

natus

(d) In Catalogo Bibliothecæ Oxoniensis Hydruntino lego ejus operum XV. Vol. in folio, ut vocant, ibi extare. Ingentem eorum indicem quoque dedit J. J. Frisius in Biblioth. Gesneriana p. 733. qui tamen haud parvis accessuibus locupletari facile posset. T. d. H.

natus est Gualtherus porro , & cum Petri-
nus , & cum summi Templi pastor esset,
hebdomadatim ter. Inque Calendariolis ejus
portatilibus, quæ longa annorum serie Bi-
bliotheca nostra civica munificentia. Celeb.
& Venerab. scholæ nostræ Rectoris debet,
vidi, beatæ mem. Virum sua manu consi-
gnasse, se 17mo Jan. Anni 811 demum aper-
to capite concionari coepisse.

§. 14. Et quid dicam de creberrimis lite-
rarum commerciis. Musæum Gualtheri
Europæ quoddam compendium fuit. Si quis
addubitet de nostra fide, productus alibi
hujus commercii Catalogus docebit, me-
modestius, quam pro re, loqui. Tot ami-
cos fere habuit, quot notos. Innotescere au-
tem illi in votis erat omnibus, quotquot
eruditionis nomine se commendare, aut il-
lius consiliis se adjutum iri, sperare pote-
rant. Et quidem inter eos fuerant non
Theologici duntaxat viri, sed plurimi in-
super in publicis dignitatibus versantes Po-
litici, sago & toga & natalium splendore
clari, Regum & principum Legati, imo Re-
ges etiam & principes ipsi. Quibus rebus
omnibus hunc virum unum suffecisse, vel
ideo magis mirum videri debet, quod plu-
rimis amicorum officiis districtus & omnibus
expositus, omnibus communis & obuius,
nunquam habuerit desertam & damnatam
solitudinē domum, in qua latere suoque sue-
co

eo vivere illi facile fuerit, sed obfessa quoti-
die limina & impleta turba quadam hominum
atria. Neque ad eum plebejæ tantum animæ
ventitabant, sed Viri Illustrissimi & maxi-
mis dignitatibus præditi, indigenæ & exteri,
quos insitum mortalibus studium magna &
inuitata noscendi sedibus undique suis, ex
Anglia, Gallia, Germania, Dania, Polo-
nia &c. ad Gualtherum nostrum exiiverat.
Quibus omnibus ille, ne amicitia & Hospi-
talis officia videretur deserere, patientis-
sime vacabat, imo illos plerosque mensa
etiam sua excipiebat, collocatos in eos sum-
tus in aliis circumcidens, & quod cessa-
bat forte ex reditu, frugalitate supplens.

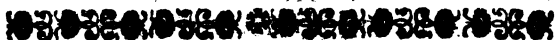
§. 15. Qua occasione monere incidit, me
ex Calendariolis supra citatis observasse, men-
sarum hæc sacra, quibus tamen ut appara-
tus & impendii, sic temporis modus con-
stabat, apud illorum temporum Megala-
dros, qui nullam in frontis nunquam ex-
porrectæ sulcis sanctitatem ponebant,
sed innoxia omnes popularitatis & plurimi
salis, minimi felix homines erant, fuisse
consuetissima. Q quoties, A. A. non mentiar
forte, si dixerò sexcentis, ibi lego: Coena-
rant mecum *Bullingerus* & tres generi; item
Fratres & Collegæ, *Collinus*, *Cellarius*, *Otto*,
Hallerus, *Wolphins*, *Wickius*, *Ammianus*, *Fri-
sius*, *Pellicanus*, *Gesnerus*, *Martyr*, & qui
non alii inferioris etiam caveæ, seu, ut nos

loqui solemus; junioris Collegii socii, quales tum quidem adhuc erant Stumphii, Leemanni, Huldrici, Stuckii. Addo etiam viros Consules & Consulares, Consul *Lavaterus*, Consul *Mabius*, Consul *Bremius*, aliquando duo Consules, Quæstor Edlibachius, Quæstor *Escherus*, Quæstor *Werdmyllerus*, Archigrammateus, Hypogrammateus. Et in contrarium. Ea, ea A. A. fuerat illorum temporum Conditio, ea mentium Conjunctio. Nunquam autem illa in Diariolis istis lego, nunquam lecturus sum, quin hisce fore, ut ut nec multi cibi, nec multi potus homo sim, cogitationibus animum meum exedam: Utinam & tu vivendo in amica illa tempora incidisses, & tantorum etiam subinde virorum conviva, imo apparator & apparitor vel gelidæ calidæve minister fuisses! Videor mihi videre, A. A. videor audire, quibus & quam sanctis, quam piis, quam amicis multum sermonibus illi epulas suas condiderint, & vesperras extenderint, & quoties inter socraticas istas cœnulas & vere Christianas agapas in hæc fidem & dederint & acceperint: Se sine ulla livoris aut invidiæ suspitione amorem porro in omnes æqualiter dispensaturos, se invicem ut fratres validissime dilecturos, infirmitates & leviores dissensus mutuo toleraturos, in amore vinci turpissimum putaturos, ultima pro fide experturos, Regni Domini & Ser-

vatoris nostri, Jesu Christi, cujus adeo plena & prægnantia illi gestabant pectora, pomœria unitis viribus in Curia, in Ecclesia, in schola, suis quemque dilatatueros esse. Inde fluxit inæstimabilis illa & indicibilis Heroum illorum, quorum proh dolor! exempla nobis perierant, Concordia, quæ, ut alicubi vere *ὁ πᾶν* Hottingerus, tanta inter illos fuit, ut major in militante Ecclesia sperari vix aut optari potuerit.

§. 17. Sed quo provehor? Videtis ipsi, me copia rerum & immensitate laudum Gualtheri mei obrui, & quo plura dico, eo plura dicenda restare. Neque mirum adeo est, cum ipse hic Gualtherus terminos laudis & gloriæ suæ noluerit metiri spatio, me neq; dicendi finem fere invenire posse. Et profecto non invenirem, si prolixè æque cumulateque dilaudare velim cætera ejus *κατὰ φύσιν*, non fucatam pietatem, profusam liberalitatem, incomparabilem affabilitatem, Christiano & Dei servo dignam humilitatem, animum vere cubicum & sibi undique similem, consummatam ingenii firmam, inexpugnabilem in dicendo illecebram, igneum zelum, raram prudentiam, merita in patriam, in scholam, in Ecclesiam nostram infinita, & quæ non alia? quis enim omnia, aut animo assequi queat, aut Oratione complecti? Nulla, paucis, nulla dicendi vis meritis Gualtheri par est, nisi alter

nobis divino munere Gualtherus obtingat.
Sed inveniendus tamen aliquando finis.
Malo ergo me ipsam vincere, & reliqua,
quæ in Gualthero eminebant, & elucebant,
plurima, sacro silentio involvere,
quam parcitate laudum mea-
rum deterere.

VIII.

Jacobi TAMNAU, (a)
Regiomonte-Borussi, de
ΑΕΒΗΑΩΝ & ΑΕΒΙΑΩΝ, Hesychii

Observatio.

Voces Hesychii Αἰβιδαν & Αἰβιδαν sic
corrupte in omnibus Glossographi
editionibus hactenus lectas, cum
paullo curatius pensitarem, dubi-
tare nullus potui, quia ex sacris
seri-

(a) Jam pridem constitutum fuit docto huic Viro
curare novam editionem Lexici Hesychiani. Quod
institutum ut feliciter persequatur, optabunt me-
cum omnes, qui, quantus eruditionis rarioris the-
saurus in eo libro contineatur, non ignorat. Ce-
terum conferenda sunt, quæ in hunc locum a Cl.

scriptoribus essent desumptæ, & speciatim ex iis, qui libros, de nominibus Hebraicis conscribere, quales adhuc sub Originis, Cyrilli, Alex. & Eusebii nominibus satis mutilati exstant. Ubi vero hæc nomina ut plurimum ea forma occurrebant, qua apud LXX. Intp. nobis venire solent, eorum statim auxilium implorabam, verum impetrare illud non poteram, frustra enim ibidem quæsi veris *Αβιδων*, frustra *Αβιδων*. At, dum interea de vera nominum illustrandorum lectione sollicitus sum, ultro mihi in mentem venit, simile quiddam Hesychium asferre ad vocabulum *Αβιδων* (quod extra literarum seriem sequitur vocem *Αβιδων*) ita autem scribit. *Αβιδων* ὁ πρὸς ἐρμηνεύεται, ὅτι δὲ τόπος, ἐν ᾧ ἰδρύται ἱερὸν μααβιτῶν, rectius forte legas *μααβιτῶν*, qui error frequentissime ex soni affinitate nascitur. Hunc locum qui videt in emendatione vocis *Αβιδων* minus hærebit, pauca tamen in antecessum de Voc. *Αβιδων* dicenda habeo. Sopingius in editione Schrevellana hæc adnotat; Scribendum *Αβιδων* mentio ejus Num. 32 v. 13. (lege 32. v. 3. & 34. secundum edit. Cl. Bos.) Sed quid πρὸς? Respondebo Sopingio, saltem monerem prius, quamvis literarum ordo lectionem *Αβιδων* exigat, frequentius tamen

Is. Eilh. Harknrothio supra Cl. VIII. Fasc. II. p. 339. sqq. jam nutata leguntur, Tamnavio, cum hæc scriberet, non visa. T. d. H.

tamen apud LXX. Intp. legi *Δαβὴν* vel *Δαβὴν* nonnunquam *Διβὸν*, verum nescio ubi occurrat *Δαβὸν*, quod vult Sopingius, pugnare tamen ideo de eliminanda hac lectione nollem, cum & hanc facile in libris, quos exscripsit, deprehendere Helychius potuit, mihi saltem dum corrigo Lexicographos, semper oculis obversatur monitio Richardi Bentleii ex annotationibus in fragmenta Callimachi, & Gronovii ex præfatione ad Harpocrationem: Subneadmodum Lexicographorum loca ex serie literarum emendanda esse, quæ de causa & hic acriter perstringit Blancardum. Propositam vero a Sopingio quæstionem illustro ex Hieronymo, qui ad Jes. cap. 15. adnotat: *ob aquas tacite illic fluentes oppidum illud indifferentes Dibon & Dimon dici usque ad ipsius tempora*, hunc locum debeo Cl. Relando, qui eum affert in *Palæstina illustrata* pag. 725. adde quæ profert verba ad Jes. 15. v. 2 *Dibon*, quæ interpretatur *fluxus eorum*; hinc forte Coccejus: *An à 27 pro 28.* Hoc dubio præcul sibi vult Helychius cum glossa sua, *ἡ πόλις ἐρημώθη*. Verba autem quæ sequuntur, *ἐν δὲ τῇ πόλει*, *ἐν δὲ τῇ πόλει* una cum glossa ad vocem *Διβὸν* sunt explicanda, unum enim idemque urbis nomen sub duabus his vocibus *Δαβὸν* & *Διβὸν* latere, ex glossæ convenientia cuius luculenter cernere datur. Sed unde mirabilis illa mutatio τὸ *Δαβὸν* seu ut

Sopin.

Sopingio placet, $\Delta\eta\beta\omega\gamma$, in $\Delta\epsilon\beta\iota\delta\omega\gamma$? Ne ad-
eo mirum hoc cuidam videatur, notari mo-
do velim variantes $\tau\omega\gamma$ δ lectiones, quidam
enim hujus versionis codices legunt $\Delta\eta\beta\omega\gamma$
& $\Delta\alpha\iota\beta\omega\gamma$, quidam $\Delta\epsilon\beta\omega\gamma$, nonnulli $\Delta\alpha\iota\beta\eta$
 $\delta\omega\gamma$, in textu Hebræo דביר legitur, hinc
etiam in Eusebii Onomastico retentum $\Delta\iota$ -
 $\beta\omega\gamma$, facile igitur descriptor $\pi\Lambda$ ex $\Delta\alpha\iota\beta\eta\delta\omega\gamma$
deleta inferiori literæ linea pro Λ legere po-
tuit, & hac ratione in Δ vocem rejicere,
quem errorem alii literarum transpositione
auxerunt, attamen, cum hoc nomen ur-
bis ex Esai. cap. 15. v. 2. desumptum videat-
ur, magis mihi fit verosimile illud $\Delta\epsilon$ in
 $\Delta\epsilon\beta\iota\delta\omega\gamma$ ex particula $\kappa\alpha\iota$ vocem $\Delta\eta\beta\omega\gamma$ præ-
cedente depromptum cum nomine urbis
coaluisse, ut ex $\kappa\alpha\iota\beta\eta\delta\omega\gamma$ factum sit $\Lambda\iota\beta\eta$ -
 $\delta\omega\gamma$. (b) Sed ejusmodi cumulare conjectu-
ras,

(b) In Syncelli Chronogr. edit. regie pag. 320. ubi
agit de rebus Tiberi, legitur $\Theta\epsilon\omega\tau\omicron\varsigma\Lambda\iota\beta\alpha\delta\alpha$
... quod suppletur & corrigitur in margine hoc
pacto. Ιουλιανὰ ἀνηγήγεν . Sed si quid mutandum,
anne scribendum $\Lambda\iota\beta\iota\alpha\delta\alpha$? Illam urbem ab He-
rode in honorem Liviae conjugis Augusti, matris
Tiberii aedificavit Herodes & dicta est Livias, &
cum, quod alibi pluribus docui V mutetur à Græ-
cis in B, $\Lambda\iota\beta\iota\alpha\varsigma$, $\Lambda\iota\beta\iota\alpha\varsigma$. Haec urbs erat Arabiae,
& Moabitidos. Sitæ enim fuit trans Jordanem, vel
potius trans mare mortuum ad austrum Judaeae,
habens latitudinem quindecim scrupulis majorem,
quam Hierosolymsa, teste Ptolemæo. Adeoque

ras, quomodo scriptor falli potuerit, quid aliud est, quam operam perdere? iis certe ridiculum foret, qui noverunt, quot quantaque, infinitis jam sublatis, errorum portenta adhuc in auctore illo supersint. His ideo ommissis, ostendere mihi sufficiat, quomodo procedat glossa:

τὸπος, ἐν ᾧ ἐθευσίαζον οἱ κατὰ τὴν Λιβαθησίαν Λαβίαν Μωαβίτην;

Omnino hic ex emendatione Salmasii restituendum Μωαβίται, Locum vero τῶν ὁ, quem respicit glossa, habes apud Esai. cap. 15. v. 2.

Δυπῆθε ἐφ' ἐαυτέας, ἀπολείται γὰρ καὶ Διβὼν, ὃ ὁ βωμός υἱῶν:

Ut inde simul discamus ad Moabitas pertinere hanc urbem, probe observandum, quod capitis titulus præfert: τὸ ῥῆμα τὸ κατὰ τῆς Μωαβίτιδος.

Porro Num 21. v. 30. legimus, quas terras Moabitis Amorrhæi abstulerint, ab Hesebone nimirum usque Dibonem. Ut situm ejus quoque pernoscamus, audire juvabit, quæ adnotat Eusebius in Onomastico: Δαβὼν, ἢ Διβὼν, ἐπὶ τῆς ἐρήμου πεδυνὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ: ἔστι δὲ

δὲ

in media sita Moabitide. Et hæc est una illarum urbium, quam Hyrcani Patrem Alexandrum Arabibus eripuisse testatur Josephus A. J. L. XIV. c. 2. Hanc olim suspicabar ab Hefychio innui. Præcipue cum ΑΙΒΗΔΩΝ vel ΑΒΒΙΔΩΝ parum abeat a ΑΙΒΙCΙΩΝ, quo nomine eadem vocitatur in concilio Hierosolymitano T. V. concil. p. 284. cui ejus episcopus subscripsit. Sed posteaquam has observationes legi, mutavi sententiam. T. d. H.

δὲ καὶ αὐτὴ εἰς ἐπὶ νῦν πόμῃ παμμιέθης περὶ τὸν
 Ἀρεωναῖν, ἣν τὸ παλαιὸν ἔσαν τῶν υἱῶν, μοάβ, καὶ
 μετὰ ταῦτα Σηὼν, τῇ Ἀμορραῖν, οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ
 αἰχθέλαβον, καὶ γέγονε Φυλῆς Γαδ. Μέννηται δὲ
 αὐτῆς Ησαΐας ἐν ὁρασίᾳ τῇ κατὰ τῆς Μωαβιτιδῆ,
 καὶ Ἰερემίας. Fuisse præterea Dibonem lo-
 cum illum, ubi Moabitæ sacra faciebant,
 clare satis versio τῶν ὁ exprimit: οἱ ὁ βωμοὶ
 ὑμῶν, licet πᾶ ὑμῶν in textu Hebræo appa-
 reat; qua ratione vero Moabitis Arabiæ ad-
 scribatur, nemini obscurum esse poterit, qui
 novit omnem terram ad ortum Jordanis
 Arabiam dictam. Speciatim de Moabide
 Steph. Byz. Μωάβ μοῖρα τῆς Ἀραβίας Ὀυρενίας
 ἐν Ἀραβικῶν δυνάμει. Sed quid tandem; κα-
 τὰ τὴν Λιβανησίαν. Hic me maxime male habuit
 scrupulus. Fateor, si auctorem idoneum
 invenissem, qui Ἀραβίας Λιβανησίας sic dictæ a
 Libano monte, injecisset mentionem, (c)
 in.

(c) Sed, etsi non statim occurrit memorie locus, in
 quo id fiat, non tamen inde concludas, nusquam
 inveniri. Scimus diversa esse Arabiæ epitheta, a
 varietate locorum, quæ complectebatur, desum-
 ta. Imo à vel unica urbe illi accessit agnomen; sic
 Epiphanius in ἀντακροφ. p. 145. memorat Ἀρα-
 βίαν τῆς Φιλαδελφίας Arabiam Philadelphensem.
 Quidni pariter ea Arabiæ pars, quæ erat septen-
 trionalior, & Libano propior, quæ alias audie-
 bat Peræa, cujus pars erat Moabitis, potuit ap-
 pellari Λιβανησία. Est & Arabiæ locus, מִצְרַת
 Libna; οἱ ὁ vertunt Λιβῶνα, cujus mentio fit
 Num.

indubitanter hanc lectionem retinuissem, maxime quod Codex Bibl. Brem. illam quoque præfert; At, quis Arabiam ita dividat, & si quis dividit, ubi terminos hujus regionis constituat, an etiam Dibonem his terminis includat, hætenus mihi non liquet: Verum hoc nemini obscurum est, Arabiæ quandam partem, ut a bene multis, ita egregiis auctoribus dictam *Ναβαταίων*, *Ναβανήν* & *Ναβανήν*. Hinc Bonfrerius in Onomastico Eusebii, *Nabajoth*, urbs, vel regio potius in regione Ismaelitide, cujus meminit Esai. cap. 60. v. 7. Sic dicta ab Ismaelis primogenito, qui itidem Nabajoth dicebatur, Genes. 25. v. 13. & 1. Paral. 1. v. 29. Porro testatur & Hieronymus Quæst. Hebr. in Genesin, ab hoc totam regionem ab Euphrate usque ad mare rubrum dictam esse Nabathenam. Quamquam alii a Nabatha urbe Arabiæ (quæ alio nomine Petra dicta est) Nabathæam & vel Nabathenam regionem dictā malint. Vide eundem ad voc. *Nabuthai*. Ipsa auctororum loca, ex quibus hæc desumpta, afferre hic non attinet, ubi vis enim obvia sunt. Confer Hadriani RELANDI Palæst. illust. p. 90. seq. & pag.

Num. XXXIII: 21. quæ num hæc pertinent, dispiciant alii. Ne nunc memorem *Libnam*, quæ & *Lebna*, *Lobna* & *Lobena* dicitur, sitam in tribu judæ in tractu Eleutheropolitano, & ad sacerdotes pertinentem, ut patet ex Jos. XXI: 13. 1. Par. VI: 57. de qua passim Geographiæ S. scriptores. T. d. H.

pag. 893. ubi Medaba urbs Nabataeorum des-
 cribitur: Situm vero urbis in eodem Ara-
 biæ tractu collocatum, si noscere cupis, vi-
 de eundem p. 720. Quin ipse Hesychius po-
 puli hujus meminit voc. Δουκην; quod ob-
 servatum A. Relando p. 90. ubi duplex Ty-
 pothetæ error obiter corrigendus: *Ἐὰν*
Hesychium *ναβαταῖσι* in voce *Δουκην*. Lege
μαβαταῖσι (sit enim corrupte in omnibus
 editionibus legitur) in voce *Δουκην*. Eo
 confidentius igitur sic emendo glossam: *τῆ-*
σεως ἡ ἐθνοῦς ἡ κατὰ τὴν ναβαταίων Ἀραβίαν
μαβαταῖσι. Vel ut pressius antiquæ & veræ
 lectionis corrupta hic vestigia legam: *κατὰ*
τὴν ναβατηνὴν Ἀραβίαν. Ego certe, expen-
 dens, quam prope hæc vocabula quoad scri-
 pturæ antiquæ similitudinem sonique affi-
 nitatem sibi conveniant & exinde facile per-
 mutari possint, nihil plane contorti video
 pro *Λιβανασίων* reponere *ναβατηνὴν*. Cate-
 rum an glossa planior reddi possit, alii vide-
 ant. Quod vero ad prius vocabulum *Λιβαν*
 attinet, cum voce *Λιβιδαν* restituta minime
 confundendum autumo. Glossographus no-
 ster subinde voces cum Glossis comparare
 consuevit: scio. Nonnunquam glossæ unum
 idemque nomen respicientes discrepant: scio.
 Non raro loca Lexicographi insolenti mu-
 tatione emendare oportet: & hoc scio. Ego
 tamen a me impetrare hæcenus nequeo, quo
 temere affirmem simili ratione & hoc voca-

bulum restituendum esse. Brevibus igitur sententiam meam de his proferam. Vox explicanda rursus, iudicio meo, mendolaborat, integra autem glossa est. Hinc pro *Λεβαν* lego *Λεβανων*, sic forma Hebraica dictum pro Græcorum *Λιβανον*, quam retinere passim Origenes & Eusebius solent. Intelligo autem templum Hierosolymitanum, quod testantibus Patribus aliquando in SS. nomine *לבנון* venit: quæ de causa id fiat, inquire hic loci instituti mei non est. Eusebius demonst. Evang. libr. 8. p. m. 410. *Λιβανον* *χαρὲν τῶ τοις συνήθως αὐτὸ τὸ ἱερὸν ὀνομάζει ἐκ τῆς καὶ δι' ἑτέρων προφητειῶν ἀποδείξεως* *Λιβανον* *αὐτὸς ὁ νεὸς ἐπικεκλημένον*. *Τὸτε καὶ αὐτοὶ παῖδες Ἰσραὴλ ἐπέειπεν νῦν ὁμολογήσιν &c.* Si vero forte dubium oriatur, quomodo vox *לבנון* de solo templo dici possit, intellige Hierosolymas una cum templo. Idem pag. seq. 411. *Λιβανον* δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ διαρξυμένην, ὁ καὶ Ἰερουσαλὴμ σημαίνει λέγων ὁ Αἰτῶν ὁ μέγας &c. confer Hieronymum ad Esai. cap. 33. p. 260. & Zach. cap. II. v. 1. p. 585. Perspicue Libanus templum intelligitur Judeorum, quod instauratum à Zorobabel rursus à Vespasiano & Tito canitur subvertendum. Et quia Libanum templum appellaverat *μετεφορικῶς*, & in reliquis servat translationem. Hanc igitur ubi lectionem & vocis sensum admittis, nihil corrupti servat glossa: *לבנון* τῶν Λευιτῶν, *ἐνθα* *ἐθυσιάζον*. Adde saltem Svidæ locum, ex quo discas,

seas, quam late nonnunquam pateat Levitarum nomen. Δευτ. ὄνομα κύριον, ἡ φύλη ἱερατείας τάξιν ἐπλήρη καὶ Δευίτης, ὁ ἱερεὺς. Hæc dum ita meditabar, optassem uti libris meis, ex quibus plura forte & meliora haurire potuissem, verum, cum ad manus mihi, extra patriam versanti non sint, cominus conjecturam hanc obtrudere cuipiam sustinebo.

IX.

Brevis de G. SOPINGIO relatio.

JAm sæpius Sopingii injecta fuit mentio, tum in præcedenti, tum in aliis, quibus Hesychio accensa lux est, hujus Bibliothecæ observationibus. Ecquis ille fuerit, ignoratur fere, immo C. Schrevelius, qui notas Sopingianas sane non contemnendas suæ Hesychii editioni, quæ venusta magis est, quam accurata, inseruit, ne verbulo quidem monuit, vel unde eas hauserit, vel quis ille Sopingius fuerit, & vel ipsum ejus prænomen siluit. Non injucundum itaque accidet τοῖς φιλοβιβλοῖς, ut quæ de eo mihi comperta sunt, cum iis communi-

centur. S. R. vir, meique perquam studio-
sus Eil. Folc. HARKENROTHIUS, non in-
frequens in hoc opere nomen, de illo ita ad
me. „Sopingius ille, qui Hesychium illu-
„stravit *Godofridus SOPINGIUS* est, dum vive-
„ret, Ecclesiastes Bolswardiae in Frisiis,
„1612. cum Gellio Acronio, aliisque missus
„ad ordines praepotentes Hollandiae in ne-
„gotio Remonstrantium, teste praefatione
„actorum Synodi Dordracenae, cujus etiam
„responsio ad bonam fidem *Sibrandi Lubberti*
„citatur in nupera historia Ostfrisica anti-
„Ubbo-Emmiana Tom. I. Lib. VII. n. 57. Pa-
„rens ejus fuit *Nicolaus Sopingius*, qui extor-
„ris ad nostram regionem, commune exsu-
„lum hospitium tempore persecutionis in
„Belgio Hispanicae profectus, apud Greetzy-
„lanos in ministerio Ecclesiastico fuit, hinc
„vulgo Greetzylanus dictus, qui etiam Leo-
„wardiae, resurgente ibi vero Sole justitiae
„Christo, primordia Ecclesiae cum aliis je-
„cit 1578. quo anno etiam vocationi ab Ec-
„clesia Ultrajectina ipsi die 27. Octobris ob-
„latae paruit, de quo plura dicturus sum in
„historia Ecclesiae nostrae Emdanae. Ultra-
„jecti cum collegis suis *Hermanno Modeto*,
„alias *Strikker* vocato, *Wernero Helmichio*, *Jo-*
„„hanne Utenbogarde, quorum epistolas inedi-
„tas aliquando dabimus, amice vixit, & Ec-
„clesiae isti cum laude praefuit usque ad an-
„num 1589. quando cum Collegis discedere
„jussus

„jussus ob negotium Leicestriense, ut passim
 „annales Belgici testantur. Sequenti anno
 „1590. apud Bredanos in ministerio consti-
 „tutus, obiit 1592, ut testatur Henricus van
 „Rhenen, in indice pastorum provinciae
 „Ultrajectinae 1705. edito p. 6. relictæ autem
 „ejus vidua Ursula superstes fuit 1607. die
 „14. May, ut liquet ex Warneri Helmichii
 „epistola ad Abrahamum Muysenholium, pa-
 „storem Bredanum eod. die exarata, in
 „qua sui quondam collegæ Sopingii viduam
 „salvere jussit teste Thom. Crenio. Obs.
 „Phil. Part. XVN. p. 113. Hæc Cl. Harcken-
 rothius. Libri ab eo adducti titulus hic est;
*Godofredi SOPINGII Apologetica responsio ad li-
 bellum Anonymi, qui vocatur bona fides Sibr.
 Lubberti & ad H. GROTII pietatem; Francq.
 1616. 4. Occasio scripti hæc fuit. Ediderat
 Grotius a. 1613. librum, quem inscripserat:
 Ordinum Hollandiae & Westfrisiae pietas; In
 quo inter alia probare conatus erat doctri-
 nae Remonstrantium apprimè convenire cum
 doctrina ecclesiae Reformatorum, maxime
 Melanchthonis. Respondit illi scripto Si-
 brandus LUBBERTUS, Professor Franeque-
 ranus a. 1614. Anonymus quidem ex Re-
 monstrantium coetu Lubbertum aggreditur
 libello, cui titulum imposuerat; *Bona fides
 Lubberti*. Hunc aggressus est Sopingius libel-
 lo isthæc, cujus titulum dedimus, in quo
 & sibi probandum sumsit potissimum Me-*

lanchthonis sententiam aliam esse a sententia Remonstrantium, illique melius convenire cum Reformatorum opinionibus. Id quod notari potest contra eos, qui omnium vi concordiam cum nostro cœtu cum maxime impedire satagunt, quod à Synodi Dordracenae placitis non omnes secedamus, cum quibus sibi nihil esse volunt negotii, Sed non cogitant Viri eruditi cum eo nomine nos a societate omni repellunt, se semetipsos simul è sodalitia deturbare præstantissimorum Virorum, quibus sacrorum emendationem debemus. Caeterum liber ille Sopingii ab auctore non ipso, ante ejus *indat* sc., pr. Cal. Dec. a. 1615. aet. 42, extincto, publici juris factus est, sed a Godeschalco Aeltio, tum ejus in ecclesia Bolswardeni Frisorum collega, deinde Arenacensis ecclesiae ministro. Wittenius in diario allegat quoque hujus Sopingii *Christianam & modestam declarationem* &c. sed eam non vidi. Jacobo Triglandio in hist. Eccles. Belgica vocatur *vir doctrina & pietate valde insignis*. Exstat ejus epistola de herba *Britannica* in Epist. ad J. Isacium Pontanum, quae inter eas, quas Vir Cl. Antonius, MATTHAEUS edidit Lugd. B. 1695. est CLXIXma. Ex illa colligo eum Hesychio operam navasse. Ita enim scribit. *In Hesychio nostra quaedam celtica vocabula offendi, quae data occasione colligam. Plura quoque eundem parasse, quae morte* prae-

praeventus absolvere non potuit, patet ex li-
teris Sibrandi Saecama ad Pontanum, in qua
scriptorum & fragmentorum ejus meminit.
Invenitur ea in eadem *συμψη*, & est numero
CLXXIII^{ma}. T. d. H.

X.

THEODORI HASAEI,
De vocis ASTARTES
vera origine & significatione
Diatribae, in qua neglecta radix *אש* *ארת*
vel *ארת* restituitur, variarumq; alia-
rum vocum notiones & deri-
vationes exhibentur.

ARGUMENTUM.

Occasio scriptioⁿis §. 1. Conjecturae de *אש* vo-
cis *Astater*. Verelii, Musardi §. 2. Huetii §. 3.
Hilleri, Hydii, Rungeri, Juriaci §. 4. Nostra sententia. A-
stater notat *stellam*, & descendit a voce *ארת* vel
ארת. Tria in etymologiis sunt observanda; *for-*
ma, materia, analogia. §. 5. Nostra sententia pro-
batur, quia (A) hic retinetur vocis *formale*. *ארת*
apud Arabes est *fulgere, splendere*. Germanicum &
Belgarum *Schiffen* §. 6. Hinc est *ארת* *lumi-*
nario

maria. Quam vocem ita vertendam esse Job. X: 22. non *ordines* probatur ex natura oppositorum. §. 7. 8. An כתר *fidus* notet Job. XXXI: 27. §. 9. Ab illa radice multae proveniunt voces, quae ad *astra* spectant: v. gr. Chaldaeorum אסתר, sol & אסתר *luna*; §. 10. Persarum *Stara* & *Ester* §. 11. Unde dicta est *Esthera* §. 12. sc. ob pulchritudinem & virtutem. Propter quas homines vocabant *stellas*. Ita & vocabant *Amasias*. §. 13. An & eadem vox lateat in voce *Zoroastres*. Varias de hac voce sententias. §. 14. Latet in omnibus fere vocibus, quibus Europae *stellam* significant, v. gr. אש, אשור, אשור. *Astrum*; Stern/gestirn/starre, *starno*, *stierne*, *stierne*, *stierne*, *stierne*, *fidus*, *sidera*. §. 15. אש, אשור, אשור notat omnes stellas. *Tegia*, *stellae*, אשור, אשור, אשור §. 16. *Stella*: *Esqile*, *Eosfor*, *estre*, i. e. focus §. 17. Simili modo *Astarte* formata est; & y saepe praeponuntur vocibus §. 18. Quia (B) *materiale* idem confirmat. *Astarte* enim fuit *stella*, quod ostenditur *generatim*, quia fundamentum omnis Idololatriae erat cultus stellarum §. 19. Speciatim. Unde toties *Astrum* vocatur; Et id inuunt ejus epitheta *Astroarches*, אשור, Regina caeli, *Belisama*, *Coelestia*. *Ougonia* §. 20. Unde numero plurali *Astaroth*. Quare caput bubalum illi adscribitur §. 21. Accedit (C) *Analogia*. Simili enim modo alii, quos *astra* credebant, dicti *Astraea*; *Jupiter Asterius*, *Astrus*, *Astrataea*; §. 22. Inprimis autem *Saturnus*, quae vox ejusdem & significationis & originis est cum *Astarte*. Ridiculae ejus etymologiae. §. 23. Est אשור, quae notat *lucere*, *splendere*. Convenit rursus *forma*, nam est idem, quod *Stern*; *Materia*. Est enim *stella*, coeli *lumen*, coeli *filius*. §. 24. *Analogia*; Simili enim modo dicitur à *lucē* ΦΑΙΝΩΝ, ΑΑΜΠΩΝ, ΝΑ. *Stellae* dictae τε Φαι-

νομίζω, §. 25. Idem prorsus significat ΚΡΟΝΟΣ, ita dictus non à *χρῶμα*, sed à קר, quod *lucere*, *micare* notat. In Saturnalibus luminum & cereorum erat usus. §. 26. Astartem ab astris dictam nominarunt Suidas, Etymologus, Phavorinus §. 27.

§. 1.

Qui hunc proxime anteit fasciculi capite *sexto* pag. 475. ubi data mihi fuerat occasio, de OSTERA, patrum nostrorum idolo sententiam meam exponendi, pollicitus fui me, quam primum in natales illius vocis, quae non alia est ab Astarte, antiquissimo juxta & famosissimo non Phoenices solum, sed & totius paene terrarum orbis Deastro, quae in sacris עשתרת vel עשתרתא dicitur, inquisitum. Ne malum nomen sim, illud promissum nunc exnam, posteaquam uberrimum jam conjecturarum de nominis illius *ετυμω* adesse proventum monue- ro. Neque tamen eas heic coacervabo, quod id haud indiligenter factum est a Synoride perinsignium Philologorum Jo. FRISCHMUTHO, & Augusto PFEIFFERO, ab illo in dissertatione de מלכת השמים ad locum Jer. XLIV: 17. 18. 19. (a) ab *hoc* in dubiis vexatis S. S. Cent. II. l. 55. quae scripta in omnium versantur manibus. Quibus addi

Zz 5

pos.

(a) Edita illa est Jenae, 1663. 4. & recusa in Theol. Diss. Amstel, T. II. p. 266. 199.

possunt ea, quae in hanc rem, supra pag. 462. sqq. disputata leguntur. Ut tamen eo liquidius ex collatione mutua variarum sententiarum institui queat de re isthac Iudicium, addam alias quasdam hariolationes, quae ad illorum Virorum notitiam non pervenerunt.

§. 2. *Olaus VERELIUS* in N. ad Gothrici & Rolsonis Westrogothorum (b) R R. hist. p. 53. *Astharoth* explicat, quasi amoris dominium, quia amor Gothis sit *Ast*, cujus casus obliquus *astar* conjunctum sit cum vovula *ad*, quod notet possessionem sive dominium. Acute, lepide, belle, ut nihil supra! Vicina huic quidem est, sed dubito an melior *Lunebergii MUSHARDI*, cujus de *Ostera Saxonum* dissertationem supra p. 460. laudavimus. Originem putat petendam in Ebraeorum *אש* quo arcturum illi significant, & unde Latinorum *astrum* sit ortum, quodque conveniat cum Germanorum *As*, *Hes*, *Hes*, *As*, quem quidem alias interpretari Martem, se vero unicum & summum Deum esse arbitrari pronunciat. Deinde observat *Ast* esse amorem, & in casu secundo *Astar* & *Oster*. Illi additum esse Gothicum *At*, quod est, pater, ut Graecorum *αττις*, &c. & inde factum *Astarat*, vel *Astharoth*. Sed non est, quod verear, ne multos ista sententia nanciscatur assensores.

§. 3.

(b) Hic liber editus est Upsaliae, 1664, 8.

§. 3. Neque sane condigna est HUETIO sententia, quam P. D. HUETIUS protulit in Dem. Eu. prop. IV. cap. 10. §. 3. ubi Sephoram, sive Zipporam Moſis uxorem non aliam, eſſe ab Aſtarte aſſerit. Recte A. Pfeifferus allegato loco eam *nullis idoneis rationibus ſubnixam* eſſe pronuntiat. Iſ enim eam argumentis adſtruit, quibus ſi res confici poſſit, quavis poena me dignum deputavero, ſi non ex Aſtarte ſimili ratione & Evam, & Saram, & Rebecam, &, quidquid illuſtrium in ſacro codice ſeminarum memoratur, efformaverim. Sane illuſtrem virum ſui oportet eſſe oblitum, quando ex Sephora effingit Aſtarten, cujus jam longe ante tempora Moſis mentio exſtat, &, quam jam Abrahami temporibus innotuiſſe ex Geneſeos libro apparet. Sed audiamus quomodo Huetius ex origine nominis, ſuae opinioni pondus addat. *Aſtarte*, ita ſcribit, *nomen habet ab מנרנר, quod greges ſonat, utpote uxor Moſis viri pecuariae rei dediti, de genere Iſraelitarum, qui erant Viri paſtores ovium, curamque habebant alendorum gregum.* En cor Zenodoti, en jecur Cratetis! Sed hujus commatis multa habet Abrinſis praeful, quae ut ſuam potius oſtendat eruditionem, ſcripſiſſe videtur, quam quod ipſe de iis apud animum ſuum perſuaſus eſſet, quaeque librum illum *Conjecturarum* potius, quam *Demonſtrationis* titulo dignum eſſe, arguunt.

G. 4. *Matthaeus HILLERUS*, qui nuper tanto suo bono, quanto literarum sacrarum damno rebus humanis exemptus est, in synt. Hermen. Loco III. c. 5, p. 200. Astar-ten derivat ex *אשר* divitiae, & quod cum hac voce idem est, *אשר* ubertas, quasi *astaroth* & *Astbarim* sint a plurali *אשרות* & *אשרים* vel *אשרות* *אשר*, addit. Figuram *Ebraeos* audiamus *Veneri suae Philistaei* & *Sidonii oves* tribuerunt, quoniam *Ovium* greges *Astbaroth* *Phoenicum* lingua dicuntur, lucroque & foecunditati notandae aptissimum symbolum ovis fuit, utpote, quod animal bis parit in anno. Paulo aliter mentem suam explicat p. 205. *אשרות*, Abundantiae & divitiarum Numen *Jud. II: 11*. Compositum ex *אשר* vel *אשר* vel *אשרות* abundan- tia, unde etiam, quod possessorem ditare solent ovi- um greges appellat *אשרות*, & rursus pag. 332. *אשרות* i. e. divitiae largae & immensae. *אשרות* flexum à masculino *אשר* abundantia. *Ovium* quoque greges ita vocantur: *אשרות* *אשרות* *אשרות* quod ditant Dominos suos: ut legitur *tract. Talm. Cholin fol. 84: 2*. Ita secunda radicalis, litera *ת* in *אשרות* esset epenthetica, quod tamen sine exemplo esse adeoque non admitten- dum observat *Bochartus* in *Hier. p. I. L. II. c. 43*. Haud ita pridem *Thomas HYDIUS* in *L. de religione Persarum c. V. p. 131*. il- lis accessit, qui vocem illam à *אשרות* grex deducunt, quod *Arabibus* & aliis pastorem vitam agentibus primum esset inter pecudes & stel- las.

las collationem instituere, & inde rei pastoralis accommodata nomina imponere stellis. Et ita confert Sepharvairarum Deum seu astrum **עֲנַל**, *Anamelech*, quasi id esset *pecus Rex* ab **עֲנַ** *Ana* sive *an*, quod semper collective pecudes minores notet. Joh. FUNGERUS in Etymol. rei aliquantum propius accedit, compositum esse hoc nomen scribens ab **עֲנַ** *stellarum* congregatione vel constellatione, & **עֲנַל**, quae vox & lustrare & certam dispositionem significet. *Asch* quidem esse Arcturum, & *Tor* ordinem gyrantem. Petrus tandem JURIEU in hist. dogm. & cultuum eccl. P. IV. tr. V. c. I. Astaroth sine ulla fere mutatione putat descendere à **עֲנַל אֲרוֹת**, *Asa oroth*, quod significet, *facit lumina*.

§. 5. Quod si & his symbolam adjicere nostram licuerit, in eam ingressus sum opinionem, vocem illam primario sensu significare *stellam*, sive *astrum*, porro numen illud, quod sub Astartes nomine cultum fuit, nihil aliud fuisse, quam tale sidus, utrumque autem denominationem suam a radice quidem deperdita, cujus tamen vestigia nondum prorsus extincta sunt, videlicet, **שֶׁטֶר** vel **שֶׁטֶר**, quod notionem *luminis* sive *splendoris* habet, traxisse. Ante autem, quam id ostensum eo, vellem a Lectore harum rerum gnaro observari, tres potissimum esse sive notas, sive regulas, ex quibus, num vox aliqua ab alia descenderit, cognoscas,

scas, quas quidem hunc verbulo tango, uberius de illis forsan alias locuturus. Sunt autem illae sequentes. *Primo* si literae, ex quibus vox composita, inter se convenient. *Deinde*, si significatio utriusque vocis, & matris & filiae, hoc est, & ejus, quae radix est, & illarum, quae ex ea derivantur, sit eadem. *Denique*, si similem in modum etiam aliae ejusdem generis voces vel in eadem lingua, vel etiam in aliis derivata deprehendantur. Priorem soleo vocare convenientiam *formalem*, *materialem* alteram, tertiam *analogicam*. Si una alterave harum adsit, potest illa tibi obrepere cogitatio, unam alteri suam dedisse originem. Si vero omnes tres concurrant simul, parum abest, quin cum aliqua confidentia id asserueris. Id itaque nunc mihi negotii datum esse existimabo, ut palam faciam *primo* loco dari vocem, quae, secundum literas non discrepans ab illa, quam tractamus, lucis habeat notionem & *affr.* Porro hanc quoque primariam significationem esse vocis ASTARTE. Quibus tandem id addetur, parili modo etiam alia eorundem locorum idola suam appellationem ab eadem radice sortita esse. Quibus praestitis benevoli Lectoris erit, num rem acutigerim, cognoscere.

§. 6. Vox itaque, a qua Astarte nostra tanquam è radice pullulavit, est ארת, vel ex longe frequentissima literarum cognatarum

rum commutatione ; שֹׁהַר, quae notionem LUMINIS & FULGORIS habet. In Ebraico sermone, quo sacrae codex est exaratus, non meminero sensu eam occurrere, sed hęc matri auxilio esse oportet gnatas, i. e. ex Arabica, aliisque linguis repetatur, quod non amplius in Ebraica superest. Audiamus magnum Arabismi Doctorem Albertum SCHULTENS, qui in animadversionibus ad Jobum p. 29. haec habet. „Arabice سحر est „praestrictos habere oculos ex nimia CLARITA- „TE aut FULGORE. Hinc שֹׁהַר est magnum „LUMEN, SUMMA CLARITAS, SERENI- „TAS. Eodem modo ut שֹׁהַר etiam pro cla- „ritate coeli usurpatur Job. XXXVII: 21. à „radice שֹׁהַר oculos praestrictos habere, proprie „ex auri fulgore. „ Haec ille. Golius سحر explicat commotus fuit & visu praestrictus sc. ex nimio fulgore, CAMELUS. Hinc originem trahere putem nomen SHIDER vel SCHITZER, quod inter cognomina est, quibus veteres Persae Deum insignivisse leguntur apud Hydium, (c) quod Deus sit lux & luminis omnis fonsque paterque. Et cognatum cum his est Germanorum meorum & Belgarum, Schidderen/ Schitteren/ id est, micans fulgidumque lumen more radiorum solis & fulguris spargere.

§. 7. Delitescit eadem significatio in deriva-

(c) In libro de religione Persarum p. 180.

rivatis, v. gr. in voce סדרים apud Jobum, X:122. quam ibi per *lumina* vel *luminaria* omnino vertendam existimo. Describit ibi vel sepulcrum, vel mortuorum quemcunque statum sub symboli tenebrosi, & lucis expertis loci, id quod passim eadem ratione cum à sacris, tum à τοις ἔξω scriptoribus fieri solet, quando ita loquitur. *Antequam abeam & non redeam* (d) *ad terram TENEBRARUM, & UMBRAE mortis; ad terram OBSCURITATIS, ubi CALIGO & UMBRA mortis & non סדרים, SEDARIM sunt, ubi vel lux est, sicut TENEBRAE;* Hic quaeritur, quid sibi illi סדרים velint. In eo fere interpretes omnes conspirant, quod illam vocem interpretantur *Ordines*. Mirum dictu autem est, quomodo se torqueant, quando, quid per illos Ordines intelligendum sit; explicandum est. Quot tum viri, tot sententiae. Non hujus loci est eas omnes, ut plurimum ad rem parum facientes adducere. Inquirat, qui volet. Sebastianus SCHMIDIUS, eas cum recensuisset rejecissetque, ita pergit. *Mihi videtur maxime attendenda OPPOSITIO & scopus Jobi. Recte quidem, &, ut tantum interpretem decet! Neque tamen illam regulam satis videtur ipsemet secutus esse, quando per סדרים intelli-*

(d) Haec verba vix elegantius reddere possem, quam verbis poetæ,

Ibo nunc per iter TENEBRICOSUM,

Illic, unde negant redire quemquam.

telligit dispositionem ordinatissimam rerum in hoc mundo, quae in morte non amplius est. Neque enim talis directe & proprie opponitur tenebris & caligini.

§. 8. Quod si itaque genuinum sensum illius vocis desideras faciendum est, quod in investigatione omnium obscuriorum & *ἀναμνηστικῶν* verborum fieri debet, adtendendumque, quae vel rebus, quibus tribuuntur, vel contrariis, quibus opponuntur, vel finitimis, quibus adiunguntur, vel his quibus explicantur, competant, significationes. Quae quidem Antonii Schori circa Latinam linguam observatio aurea, & supra, quam dici potest, egregii usus est in cruderandis genuinis obscuriorum linguae sanctae verborum significantiis. (c) Cum itaque natura oppositorum exigit, ut voces utrinque oppositae oppositas etiam significationes obtineant, praecave est intelligere, quid sint *סְרִירִים*, si modo, quid iis oppositum sit, notetur probe. Jam, cum tenebris, caligini, umbrae, obscuritati contraria unice sint LUMINA, five LUMINARIA, inter ea autem praecipue sint sol, luna, stellae, καὶ ἑσπερος quoque LUMINARIA dicta, inde concludo ea etiam heic utique intelligenda esse. Ita ut describatur locus tenebricosus, tristis sine sole domus, quae luce vacet semper, caligine semper abundet; *Da* ut Germani nostri dicunt, jemand wedet

Class. VIII. Fasc. IV.

A a a

Sons

(c) Confe Jac. Rhenferdii Opusc. p. 614. 144.

Sonne noch Mond beschreinet. Sicut eadem oppositio etiam occurrit sequenti membro, cum legitur; **הָאֵר יְבִרָה יְבִרָה**; Ubi prior vox **יְבִרָה** lux opponitur **הָאֵר**, caligini, ut sensus sit, nihil adesse, nisi meras tenebras, ita ut id, quod vel lucidissimum videri possit, mera caligo, quemadmodum ejusmodi oppositiones millenis aliis in locis occurrunt. Vide inter alia Pl. CXXXIX: II. 12. Atque ita interpretare illud **אֵר**, LUMINA, si- ve, si mavis, easdem etiam in Latino sermone literas retinere; SIDERA. Sane de sideribus jam cogitavit AbenEsra, quod videret Judaeorum perspicacissimus paene necessarium esse, in hoc loco, ut ita intelligatur, quamquam non tam ad notionem luminis, quam ordinis respexit, & exposuit de *Ordinibus stellarum*, quum tamen, quod sciam, stellae nunquam absolute ita appellentur. Tametsi itaque interpretum, qui recentiorum saeculorum sunt, non tamen omni omnino, neque iis contemnendis destituor suffragationibus. Gaudeo enim eos, qui ab urbe Alexandria nomen tulerunt, adeoque antiquissimos, & Hebraici sermonis prae aliis gnaros haud aliter explicasse, qui verba, quae tractamus, vertunt, **אֵר יְבִרָה יְבִרָה אֵר**, & **אֵר יְבִרָה אֵר**, in terram TENEBRARUM aeternarum, ubi non est LUX sive splendor. Rectissime sane meo judicio, & scopo loquentis, verborumque vi convenienter.

§. 9. Parum abest, quin huc quoque referam locum ejusdem Jobi XXXI: 27. ubi à se amoliturus astrorum cultum v. 26. dicit se non vidisse (כִּי) lucem splendentem, neque lunam pulchre incedentem, & tum addit, כִּי לֹא בִי נִסְתָּר, quod vulgo vertitur; & non seduxit se in occulto cor meum, sed quid obstat, quo minus ita vertamus. Et non seductum vel plectum est ad SIDUS (sc. colendum) cor meum. Ratio hujus versionis est, quod ita cum praecedente eo conspirant verba magis; Totus coelestium luminarium chorus vel sol est, vel luna, vel astra reliqua; Cum itaque solis mentionem fecisset sub nomine כִּי, ut recte Chaldaeus interpretatus est, & lunae, par atque aequum videri posset, stellarum memoriam non fuisse negligendam, quarum partes in veterum cultu sane non minoris erant, quam vel solis, vel lunae. Ne nunc dicam, illud כִּי לֹא בִי נִסְתָּר alias videri cuiquam posse aliquid superflui, cum si cor allicitur, illud fieri non potest, nisi in occulto. Neque quidquam est, quod translationi hujus opponi possit. Judicent tamen petitiore.

§. 10. Ab his autem vocibus, quae lucis notionem inferunt, appellationes suas nacta sunt magna illa coeli terraeque LUMINARIA, sol, luna, & imprimis stellae, vel כוכבים ita dicta, cum passim alibi tum Gen. I: 14. Jer. XXXI: 31. Ita SOL ille luminum pater, astrorum dux, Chaldaeis dictus est

אֶסְתָּהר. (f) Ita enim vertit **אֶסְתָּהר** i. e. *solem* Targumista in allegato Job. XXXI: 26. loco, five ita vim vocis **אֶסְתָּהר**, i. e. lucem voluerit explicare, five solem nomine *astri*, quod ipsissimum **אֶסְתָּהר** est, designare, sicuti & alias ita sol dicitur, uti Schol. Pindari docet ad Olymp. I: 9. *Ὁ δὲ ἡλιος Ἀστὴρ*, cujus rei plura exempla notavit praeceptor meus P. BURMANNUS ad Petron. p. 549. Praeterea LUNAM ita appellatam fuisse ex sequentibus, quando Astarten sub eo delituisse nomine monebitur, manifestum fiet. Perpendendum quoque harum peritis offero, anne vox **אֶסְתָּהר**, vel **אֶסְתָּהרָא** quae Chaldaeis *lunam* denotat, unde **אֶסְתָּהרָא** lunulas in vestibus significant, huc pertineat, eademque sit cum **אֶסְתָּהר**. Sane, cum perpendo, quam frequens in diversis dialectis linguarum occurrat literarum transpositio, epenthesis, ellipsis, mutatio, nihil in eo insulsi deprehendi.

(f) Hanc vocem recte cum nostris contendit Steph. GUICHARTIS, Professor L. S. apud Parisienses in libro bonae frugis pleno, *Harmonia etymol. lingg. Gallice edita* Par. 1618. 8. Secutus illum est Vir eruditus, sed, qui nomen suum non professus est, in *hist. crit. Reip. litt. T. IV. p. 15. 15. J' avois beaucoup de penchant à croire, que comme dans l'ancienne langue Phenicienne le soleil s'appelloit אֶסְתָּהר Istehar, ou bien אֶסְתָּהרָא avec un y tout de même la lune se nommoit אֶסְתָּהרָא Asthareth ou Athoreth, comme on lit aujourd'hui dans le texte sacré.* Quam bene haec dicta sint, docebant sequentia.

hendo. Et si in אסתר *sol* ה insertum, quidni in סה *luna* potuit ת omitti? Quibus accedit, quod & eodem modo hinc אסתר factum est, uti *astra* appellata fuisse mox palam fiet.

§. 11. Clarius autem, & vel sole, luna-que & stellis fulgidius id apparet in variis vocibus; quibus stellae illae coeli מאורות, insigniuntur, extra omnem controversiam hinc deducendis. Sic vocem אסתר esse STELLAM agnovere, confessique sunt Judaeorum magistri, iique vetustissimi, qui inde venustissimam puellam, quam Ahasverus deperibat, suum inde nomen traxisse sibi persuaserunt. Ita Targum ad Esth. II: 7.

איתקרו שמה אסתר על שם כוכב נובה. *Vocatum est nomen ejus Esther*

a nomine stellae Veneris, quae Graece dicitur

Esthera. Pariter in Middrasch Jalkuth in Esthe-

rae historiam haec leguntur: נקרה שמה אסתר

שהיו אומות העולם קורין אותו כוכב הנובה

אסתר *Vocatum est nomen ejus Esther,*

quia populi mundi ita vocant stellam Veneris

ESTHER. Id jam vidit R. Nehemias in

tractatu Talmudico Megilla f. 13: 1. (g) &

Moses Alschech Comm. ad Est. f. 9. col. 3. & sq.

Recte quidem Judaei Estherae nomen a stel-

la deducunt, sed, quod illam vocem vel ad

Graecorum Αστρ, vel Sidoniorum עשתרת,

Aaa 3

uti

(g) Citat illum Celeb. WOLFIUS in Bibl. Rabb. T.

II. p. 88.

ut iis fuit stella Veneris, appellabatur, re-
ferunt, in eo minus accurati sunt. Vivebat
enim in regia Persiae aula, inque ea nomen
filius gentilium Hadassae commutatum erat
in Persicum ESTHER. Persarum autem
sermone *ستاره*, *ستاره*, significat *stellam*.

(h) Inde stellas fixas vocant *ستاره* & palantes *ستاره*.

§. 12. Atque inde Esther dicta est, quasi
STELLA, quod nomen etiam aliis apud
Persas datum est, quo pertinere videntur
 unus ex septem cubiculariis Persarum
regis Esth. I: 10. & alius ejusdem nominis
ex septem Persarum Principibus Esth. I: 14.
& inde natum nomen dicas Satrapae regis
Cyri in Esrae libro e. VI: 6. *ستاره* SE-
THAR-BUZANES, quod ipse Hillerus (i)
ASTRUM *magnum* explicat. Ita ut non opus
sit

(h) Vide Angeli a S. JOSEPHO Gazophylacium Per-
sicum p. 34. & 416. Buxt. in lex. Chald. p. 33. in
Talmudico p. 178. Pfeifferum in diss. de lingua
Protopl. §. 2. & in progr. edito Lipsiae, 1684.
Praeuntem in eo habuit magnum Scaligerum in
N. ad Euf. Chron. p. 15. & de Emend. Temp. p.
588. Hill. in Onom. p. 658. Gravius in Elem. L.
Pers. p. 91. Observavit id quoque nuper Lucas Cu-
perus in paratitlis Chronol. sed quando ob simili-
tudinem nominis ex Estera facit Astracem Ovidii,
valde vercer, ut aliis id sit persuasurus.

(i) In Onomastico sacro p. 658.

sit ad ridiculum confugere Judaeorum *והיה*
quando in Medrash Jalkut fol. 171. col. 1.
scribunt, למא נקרא שמה אסתר שמכרת, *Quare vocatur nomen ejus Esther, quia*
occultabas verba sua, ut dicit scriptura *Esth. II:*
20. אסתר מנרה מולדתה. *Non indicabat*
Esther natalia sua. Idem innuitur quoque a
R. Juda in citata Mass. Megilla f. 13: 1. & in
Targum priore. Eadem sane elegantia א
סתר, quā occultare, latere notat, derivatur
Esther, qua Saturnus, ut statim videbitur.
Neque conjecturae Isaaci f. Mosis Jarchi in
Captor Vapherach f. 742. & R. Elieseris Ger-
mani in *Joseph lekach* Comm. in *Esth.* f. 241.
1. (quos Pfeifferus l. c. adducit) indigemus,
qui ita dictam, quasi *Myrtum* arborem a
Chaldaico סמא vel סמא putant, quos secu-
tus est praestantissimus Philologus Matth.
Hillerus in Onomastico pag. 621. qui tamen
duas voces conjungit, *Asch-myrtus* & *thera*
nigra, quasi *myrtum nigrum* diceres.

§. 13. Neq; sane inepte Estherae id nominis
impertitum est, quod Orientales populi ho-
mines & forma & virtute egregios, uti cum
sole, & luna, ita & cum reliquis sideribus
comparare lubenter solent. Vide quae in
hanc rem notavit Vir doctus Emo Lucius
VRIEMOET in dissert. de *Schilo* C. V. p. 124.
125. Persis stellam esse symbolum magnitu-
dinis animi vel ex eo loco patet quem jam
ex Musladini Sadi rosario allegavit l. c. Pfeif-

ferus. In sacris literis tales appellationes non sunt insolitae. Sic Messias vocatur *Stella* a Bileamo Num. XXIV: 17. De ecclesia similem phrasin habes Cant. VI: 10. Confer etiam Dan. XII: 3. & praecipue Siracidem L: 7. ubi Simon dicitur *Ασὴρ ἰσθινὸς ἐν μέσῳ νεφελῶν*. Id quoque pervulgatum est apud scriptores exoticos. Sic Apollonius Rhodius L. I. vs. 774. Jasonem describit *Φάνω Ἀπὸς ἰσθινὸν*. Vide eundem L. II. vs. 41. 42. sic Horatius Augustum vocat *Julium Sidus* Od. L. I: 11: 47. & populum Romanum Bruti socios *stellas* vocavisse idem poeta docet L. I. Sat. VII. vs. 24.

SOLEM Asiae Brutum appellat, Stellasque salubres

Appellat comites

Plura hujus rei exempla qui desiderat, evolvat, qui nobis heic otia fecere, Lud. de la CERDA in comm. ad Virg. Aen. VIII. vs. 587. C. BARTHIUM in notis ad Musaeum vs. 22. p. 41. ut & in CLAUDIANUM ad III. Conf. Honorii vs. 130. pariter ad L. de nupt. Hon. vs. 1. Jo. *Weitzium* ad Flaccum L. V. vs. 466. & ad eundem L. V. vs. 366. Lamp. ALARDUM, qui Barthium impudenter exscripsit. Inprimis astrum symbolum fuit pulchritudinis. Hinc formosissimus apud Hor. Od. I. III. c. 9. vs. 21. vocatur *SIDERE PULCHRIOR*. Et Claud. Fescennina ita inchoat,

Prin-

Princeps cernusco sidere pulchrior.

Ita Aelianus V. Hist. L. XIII. c. 1. Atalantæ formam egregiam descripturus, ἐμφυε, inquit, αἰσιν ἀσιν. Inde rem pulchram descripturi eam conferebant cum sideribus. Vide Val. Flaccum L. IV. vs. 190. & 331. L. V. vs. 366. & 466. L. VIII. vs. 26. Inprimis ea pulchritudo tribuebatur stellæ Veneris, qualem indicare Estheram, vidimus. Sic Hom. Il. X. vs. 318.

Ἐστὶν αἰς οὐρανῷ ἐν ἑσπέρῳ ἰσταν αἰσιν,

Exstat in aethereo pulcherrimus Hesperus orbe.

Vide Apoll. Rhod. Argon. vs. 40. 41. 42. & Virg. Aen. VIII. vs. 589. Immo inter voces amantium sive ἠμνοεσιν est stella vel sidus. Sic Amasiam suam SIDUS aureum vocat Hor. Ep. XVII. 31. Sic de Caligula narrat Suetonius c. 13. eum laetissimo obviorum agmine incessisse super fausta nomina, SIDUS & pulum & puppum & Alumnus appellantium. Atque ex his manifestum est, quam apte & eleganter Estheræ tam eximia forma virgini, פת-תאר וטובת מראה, qualis describitur Esth. II: 7. 9. quam in deliciis habebat rex Persarum, illud nomen dari potuerit. Neque desunt exempla, ex quibus apud Orientis populos inter nomina propria illud fuisse constat. Vel illud docere potest ille בר כוכבא, qui saeculo secundo se Messiam jactabat, dictus בר כוכב, filius Cocabi, i. e. stellæ.

§. 14. Sed videndum porro annon apud Persas eadem vox dehitescat in aliis vocibus. Fit illud, si summorum virorum auctoritatis standum est in voce. *Astramphychi* (V. Scal. de Em. T. p. 588.) & ZOROASTRIS. Hoc jam pridem animadvertit J. SCALIGER in anim. ad Euf. Chronicon, p. 15. Ejus verba; *Vult Diogenes Laertius Zoroastrem lingua Persica significare astrorum sacrificulum. Nos scimus de posteriore verbo verissimum esse Esther Persice esse nescire aut a neg.* unde Esther dicta fuerit. De priore membro quaerant peritiores linguae Persicae, non enim sumus ii, quos pudet non omnia scire. Idem agnoscit G. J. Vossius L. II. de Idol. c. 21. Quod fatetur vir ille maximus se nescire, id indagare conati sunt alii. Bochartus in Phaleg. L. IV. c. 1. eandem tñ *ester* Persicam significationem retinet, priorem vocem ab Ebraico *אֶסְתֵּר*, quod est *contemplari* arcessit. Astri significationem in illa voce quoque contineri statuit Dion histor. L. XV. apud Diogenem Laertium L. I. c. 8. qui *μαδερρενενομενον, φησι τον ζεφρασπην αστεροδουτην εινα*, quam vocem Bochartus corrigit substituendo *ασποδρατην*. Gregorius Turonensis L. I. hist. Franc. Pseudo Clemens in recognitionibus L. IV. c. 27. Abunephius apud Kircherum explicant vocem per *vivum ASTRUM*, primam syllabam à *ζην* imperite deducentes. Jo. H. Urfinus in exerc. de Zoroastro conjicit ex voce *Zaruum*, quae sit materia

ria & mater omnium seminum, nomen illud conflatum, quasi ille se dixerit *Zarum astrum*. Quid si conflatum hoc nomen dixerimus, à *Ζῶ*, quod ut apud Ebraeos, Arabes, & longe plures populos alios, ita & apud Persas, principem & Dominum significat, unde & *Surenac* nomen, quod teste Zosimo ἀρχὴ καὶ ἡγεμὼν ὀνομα. Atque ita Zoroaster, vel ut rectius scribitur Zoroastres, significaret, dominum astrorum vel princeps astrum. Ita sane vitaretur illud incommodum, quod in Bochartiana sententia est, ubi vox statuitur hybrida, quales vix pati possum, & nomen conveniret viro illi apprime. Ne enim dicam sapientis, qualis ille habebatur, esse dominari astris; meminerimus vetustae traditionis, qua dicitur, eum astris multum ac frequentet intentum & volentem videri Deum, velut scintillas quasdam ex stellis producere, & hominibus ostentare coepisse, quo rudes atque ignari in stuporem miraculi traberentur. Deinde autem à Daemone suo concrematum vehiculo in coelum raptum, sideribus immixtum, tanquam *VIVUM SIDUS* fuisse cultum, quae verba ita ex versione Ruffini apud Pseudo-Clementem leguntur. Sed nolo me huic argumento de Zoroastres vel nomine vel persona, a tot eruditissimis discusso, immergere amplius. Illos tamen, qui hic aliquid astri putant se invenisse, illi videant, quomodo hoc ad vocem *Zardust* vel *Zerdust* transferri possit, cum Per-

fac

fac, ita nominaverint illum, quem deinceps Graeci Ζυγοαστρὴ appellaverunt.

§. 15. Et quid miramur in Persia hujus rei documenta exstare, cum in linguis fere omnibus, quibus Europaei nostri utuntur, talia manifestissime supersint. Quid aliud est GRAECORUM ἀστὴρ & ἀστρον; (k) Quid aliud eorundem Στερῆαι, quae notant astra, teste Hesychio; Στερῆαι πῦρ τῶν ἀναγκῶν ψήφον, ἀπὸ δὲ ἈΣΤΕΡΑΣ? Quid LATINORUM aSTRum? Quid GERMANORUM Gēſtern & geſtērn? Quid BELGARUM STeeRne, & STerne, & StaRRen? Quid ANGLO-
RUM STaRNE, DANORUM STieRNe, & SUECORUM STieRNna? ISLANDORUM sTiRana, qui inde Astronomum dicunt stiornu meistare. In versione antiquissima, quae Ulfilae vulgo attribuitur, legitur Steorra. Num vero idem in Latinorum *ſ*-*idus* quoque contineri dicamus? Ego sane non dubitem. Neque tu dubitabis, si flexionem vocis attenderis SiDeRis, & in numero plurali SiDeRa, *ſiderum* &c. ecquis enim non in his תַּרְסִיטָא & in statu con-

(k) Quis non hoc prætulerit aliis ὀνόμασι, quando astrum vel ab αἶσα, *splendo*, vel ab αἶδω, *auro*, vel παρὰ τὸ αἶσα, *oro*, *oro*, *oro*, vel quia in coelo ἵστανται, dictum putant? quando *ſidus*, quia *infidet* ſc. coelo vel ab αἶδω species, forma appellatum scribunt!

constructo ἰγῖο, *fidre* clarissime deprehendit?

§. 16. Hinc eliso ε; qualis elisio exemplis non caret, qualemque paulo antea in ἰγῖο jam observavimus, facta vox Σηρ, unde Σηριϙ, *Sirius*; Quae quidem luminum principem, *solem* notant, ut ε; non infimae magnitudinis astrum, quod à cane nomen habet, sed & generaliter omnia, teste Ibyco, antiquissimo Poeta apud Hesychium; cuius verba notanda sunt. Σηριϙ ὁ ἥλιϙ καὶ ὁ τε πυρϙ αἴθερ & paulo post. Σοφοκλῆς τε αἴρωον πυρ. ὁ δὲ Ἀρχιλογϙ πῶν ἥλιον, Ἰβυκϙ δὲ ΠΑΝΤΑ τε ἈΣΤΡΑ. Quibus prorsus gemina habet Suidas. Σηρ, σηριϙ, ὁ ἥλιϙ, καὶ σηριος. Et deinde. Σηριον. πῶν πυρ. ὅτε δὲ καὶ πῶν ἥλιον. Ἰβυκϙ δὲ ΠΑΝΤΑ ΤΑ ἈΣΤΡΑ ΣΕΙΡΙΑ λεγῶν. Et Schol. Apoll. Rhod. ad L. II. v. 519. de voce agit prolixè, & inter alia commemorabilia haec habet; Ομοίως πᾶντα τὰ ἀστρά. ΣΕΙΡΙΑ λεγόντες, οἷον εἰς τείρεα πῶν ὄντα. Quibus addo Etymologum, qui in *Chraia* ita scribit. Ἐννοῖ πᾶντα τὰ ἀστρά σηρια καλεῖται, τείρεα ὄντα καὶ σημεῖα τῶν πλεονούντων. Ὅδε Ἀντιμαχϙ σηρια πῶν Δία εἶφη δὲ πᾶν ἀστρον. Ex quibus patet Jovis astrum quoque ita dictum. *Chria*, explicat Hesychius. φλογμαίνει, καρῖται, (lege καρῖται) lucet, micat, fulget. Quod Latinis est *stderatio*, id Graecis σηριασις. Tanaquillus Faber in notis ad Longinum C. XV. §. 8. non parum se jactat, quando hinc

hinc vocis *sideris* originem putat se primum omnium invenisse. Cui inquit, *sol est, ceterum, astrum*, unde *Latinorum SIDERIS*, quod, ni fallor, primus omnium monco. Nam quae de illius vocis etymo dixerant *Varro* & *Isidorus*, & illos quos appellare nolo, merae nuge sunt. Haec ille. Quid dixisset, si illi in mentem venisset nostri *כוכב* vel *כוכבים*. Porro huc pertinere *ἀσπερον*, i. e. *fulmen*, *fulgorem*, & quidem, teste *Polluce*, talem, qualis convenit astris, & *Fulgur* diceret. Quod etiam sine *α* praefixo scribitur *στειρον*. *Hesychius*, *σπειρον*, *ἀσπερον*, *ἀστρον*. Præterea idem *ἀσπερον* explicat *λαμπρον*. Porro huc refero sublata prima litera *Τειρεα*, quasi *στειρεα*. Et ea notant astra. *Hesychius*. *Τειρεα*, *ἀστρον*. Idem *Eustath.* ad *Hom. Od. E.* docet.

§. 17. Certe tantam convenientiam tot vocum, & tantum non omnium, coelestes orbis denotantium in tam diversis linguis forte fortuna contigisse equis crediderit? Quin, quis dubitaverit in lingua primæva radicem aliquam fuisse, quæ *lucendi*, *fulgendi* significationem habuit; & ad quam referendæ sint reliquæ omnes. Neque heic exclusam esse velim ipsam *Latinorum Stellam*, quod rursus est nostrum *Star*, vel *Stern*, litera *r* in vicinam maxime *l* commutata, quo nihil frequentius est. Unde deinde *Galorum estoile*, & *Hispanorum Estelle* efficta sunt. Potuit id fieri eo facilius, quo certius

tius est idem accidisse eadem ratione simili in voce ; V. gr. Stellam vocant Latini, quoque piscis marini genus, quod ob quinque radios stellae speciem quandam habet. Ille Graecis dicitur *Σταυρος*, ubi easdem deprehendis literas consonantes litera R solum mutata in L. Simili itaque modo astra, quod lucida sint & ignea, ut dicta sunt, uti Anglo Saxonibus eandem ob causam *Eofstr*, unde deinde factum *Astrum*, & Gallorum *astre*, *estre* sunt *focus*, *foculare*, *fornacula* a luce scilicet & igne, quae tamen appellatio deinceps ad omnes domus translata est.

§. 18. Quod itaque tot vocibus aliis, quae *fidera* notant, contigit, ut à *סרר* vel *סתר* originem suam petant, id quoque *סרר* *סתר* live *סתר* evenisse censendum est. Invenimus enim utrobique easdem prorsus literas. Quae enim additae sunt & in initio & in fine literulae morari nos non debent. Non initialis. Nemo enim facile in linguarum studio tam parum versatus esse potest, ut nesciat, Orientales vocibus suis quam frequentissime & vel aliam ex gutturalibus praefigere, praesertim ante literam sibilantem vel unam ex dentalibus, praecipue S & R. Jam alibi aliquem ejusmodi vocum catalogum dedi. (1) Is nunc infinitis accessionibus augeri posset. Si quis Hadr. Re-

landi

(1) V. Diss. de *ὀνομαστικῇ*. IV. §. 7. hujus Bibl. T. V. p. 294.

landi dissertationem de vocabulis Persicis in Talmude, quæ in differt. Miscellaneis nona est, legerit, deprehendet ea, quæ ibi sub litera א occurunt, quasi indicem esse talium vocabulorum. Nunc unicum tantum prorsus finitimum exemplum earundem literarum addo; Στατήρ græcis est monetae genus; hinc Persae fecerunt استار *asthar*, atque illud fit majoris commoditatis gratia in pronuntiando, ubi vox a duplici consonante, uti heic, inchoatur. Neque impedit, quod in עשרת occurrať, non א. Cum talium gutturalium permutatio sit maxime vulgaris, praecipue א & ע; Notum est, quod de discipulis R. Elieseris in Gem. Berachoth fol. 31.2. legitur, eos legisse א pro ע, & ע pro א &c. קורין לאלפין עינין &c. לעינין אלפין. Saltem in hac voce ע non aliter lectum esse, quam א, patet ex lectione Graecorum, qui Astarten pronuntiarunt. Uti & Syri scribunt ܐܣܬܪܐ, non ܐܣܬܪܐ. Illud autem A esse praefixum tantum inde constat, quod nunc praefigitur, nunc omittitur. Praefigitur in *Esther*, *astrum*, *astre*, *eastre*, *Ostera*, & nostra *Astarte*, sicut & Galli rursus in *Estoile* (m) & Hispani in *Estelle*, quæ utraque vox a *Stella* Latinorum, adeoque ejusdem radicis est, eam praefixerunt. Contra

dem-
(m) Solemne id Gallis. Vide G. Eccardum ad Lh. Salicas p. 28.

demta illa litera est in *Σημεια*, *Stella*, quod
& Itali in hunc usque diem retinent. *Stern /*
starre, *ستاره*, *Stierne*, *Stiorna*, *fidus*, *Saturnus*.
Et sic literae praefixae consulimus, quod
finalem adtinet T, ea vel ad femininum *vel*
pluralis numeri *ni* referenda est, & omitti
potest, ut patet ex Philastrio, qui habet
Astar, ex quo perlepidè hominem finxit;
vide diss. de *Ostera* supra pag. 483.

§. 19. Habemus nunc *το formale* *το*
Astartes, & ex convenientia soni literarum-
que ostendimus eam a radice *אשר* vel *אסר*
originem suam trahere, & astrī signifi-
cationem habere POSSE. Nunc ad *το (B)*
materiale, ut vocare libet, transimus, evicturi,
reapse *Astarten* fuisse *stellam*, neque fere
quisquam aliud per illam indicatum fuisse.
Eum in finem meminerimus a temporibus
longe antiquissimis Astrorum cultum fuisse
in usu, cumque omnium esse vetustissimum,
immo unicum, quod praeter illa paene nihil di-
vinis digna honoribus censebant; iis & vitam
& rationis usum adscribebant, ab iis res hu-
manas regi credebant; Immo inde fons &
fundamentum omnis reliquae idololatriae
una cum *πρωλατεια* orta. Illa vero
Ασρολατεια longe lateque, qua patet, tērra-
rum orbem implevit; Illa infecti fuere &
Graeci & Barbari, non minus, qui Euro-
pam, quam qui Asiam, Africamque incol-
lebant; Nusquam autem gentium id magis
Class. VIII. Fasc. IV. Bbb ob-

sive *Libya*, (n) i. e. genetrix & obstatrix;
 Et hinc varia Astartes nomina, quae omnia
 stellam ea indicari movent. Herodianus L.
 V. c. 6. Phoenicibus scribit dictam *Ἀσπασ-
 χη*. Neque enim opus est, ut hanc vocem
 cum P. FABRO Semestr. L. III. c. 1. G. J.
 VOSSIO de Idol. L. II. c. & Nic. FULLE-
 RO Misc. L. I. c. 13. corrigamus, & loco
 Astartes suppositum credamus. Quin indi-
 care videtur id, quod Astarte reipsa desi-
 gnat, scilicet; *ἀρχὴν τῶν ἀστρον*, i. e. PRIN-
 CIPEM ASTRORUM; quod idem est cum
Ἀσπασχη, ut lunam vocat Orpheus, aut
 cum *ἰσορὴ τῶν ἀστρον* titulo, qui apud Etymo-
 logici M. auctorem legitur cum מלכה השמים
 REGINA COELI, quae commemoratur
 Jer. VII: 18. XLIV: 17. cum BELISAMA,
 quod nomen in veteri inscriptione apud
 Conseranos in Novempopulonio legitur, ni-
 hilque aliud quam *Coeli Dominam* quasi בעלת
 השמים notat. Porro, ad stellas nos
 quasi manu ducunt reliquae, quae Astartae,
 dantur vel appellationes vel epitheta. V. gr.
 quando, quod persaepe fit, dicitur COE-
 LESTIS, vel Sanchuniathoni apud Eusebium
 COELI FILIA, vel quam plurimis aliis
 ΟΥΡΑΝΙΑ, ab Chaldaeorum אור vel אורא,
 lux, ignis, unde & *ἡ ὕλη* & Ur Chaldaeo-
 rum

Bbb a

rum

(a) Has voces enim a Syro puto innui, quarum prior
 Herodoto Affyriorum Venerem significat, altera
 notum est Graecorum numen.

rum, & Horus Aegyptiorum, & Orion, Graecorum $\pi\upsilon\epsilon$, nostrum Feuer, & innumera alia originem suam hausere; (o) Uti igitur אור notat solem apud Jobum Cap. XXXI: 26. ita οὐρανία indicare potest vel lunam, vel aliam insignioris notae stellam addito ex Syrorum more רָאָה , unde factum אורִי &, אורִיָא , quae vox Θεὸν ἐπιφανέμενον significare potest, uti Astarten nostram vocat Diodorus Siculus L. II. p. 92.

§. 21. Patet ex his Astrum aliquod per Astarten esse significatum. Quale autem illud fuerit, de eo certant, *Et adhuc sub iudice lis est.* Utrumne enim per illam LUNA, illa siderum regina bicornis, uti Horatius vocat, illud ἀσπορ πτερύγισον , ut Aeschilo dicitur, illa Phoebe, astra quam cingunt vaga, lateque fulgens aetheris magni aecus, ut Senecae verbis utar, id quod Luciano, Herodiano, Phavorino, Abarbeneli, & nuper Petro visum est JVRIAEO, (p) an Venus, (q) quod a multis creditum fuisse ostendi supra pag. 486. num vero Juno, quod Augustinus asseverabat, aut Cybele, ut Grotius & Huetius

(o) Vide Bibl. nostrae T. I. Fasc. I. p. 57. & T. VIII. p. 473.

(p) Singularem illud capite ostendere id conatus est in l. c. P. IV. c. 4.

(q) Illam cum luna saepius confundi ostendit Vossius de Idol. L. II. c. 27. Millius in diss. de Gad & Mercurio f. 9. 10.

tius putabant, an vero alia ex siderum grege
intelligenda sit, exacte nolim definire. Vi-
deo enim magis, ac magis historiam idolola-
triae veteris, nil nisi molem rudem, indige-
stamque esse, tot implexam dumis, ut ni-
hil fere accurati, certique de ea tradi pos-
sit. Ut tamen, sub nomine Baalis & Mo-
lochi sol potissimum ab Orientis populis
cultus fuit, ita sub nomine Astartes, & de-
inde Astaroht, quae *אֶסְתָּרוֹחַ* frequenter
admodum & fere semper in codice sacro ad-
junguntur, LUNAM adoratam fuisse exi-
stimo. Et illi percommode hoc nomen,
quod proprie *stellam* denotat, datum est,
cum & apud alios scriptores *καὶ ἑξῆς* SI-
DUS dici soleat. Vide quae in hanc rem
notavit Cel. BURMANNUS ad Petronii C.
CXIX. & S. Tenulius ad FRONT. strat. L.
I. c. 12. ex. 9. Et sic lunae astrorum principi
nomen pluralis numeri *אֲסְתָּרוֹת* datum est
excellētiā causa ex illarum nationum mo-
re. Deinde videtur id quoque nominis
translatum ad reliquas errantes stellas, imo
omnem astrorum exercitum, quem sub ti-
tulo *צֶבֶא אֲסְתָּרוֹת* venerabatur oriens; Hoc
unicum liceat addere observationis, cum
Sanchuniathon apud Euseb. L. I. Pr. Ev.
Astarten scribit sibi imposuisse caput bubu-
lum *τῆς βασιλῆας ἐπισημῶν*, adeoque corni-
bus ornatam fuisse, in eo respicitur vel ad
lunae, quam Astarten esse volunt, cornua,

vel ad radios micantis hujus stellae, qui eadem voce a Phoeniciis, qua & cornua solent, *קוצים* insigniuntur.

§. 22. Habemus *formale* pariter & *materiale* hujus nominis, dispiciendum porro, anne (C) & *analogia* congruat, i. e. anne in finitimis rei vocabulis similis efformatio inveniatur? Verum enim vero tales certe non desunt. Huc retulerim illam,

- - - quæ caede madentes

Ultima coelestem terras ASTRAEA reliquit,
quam in astrorum choro non ultimo loco collocat Antiquitas. Porro inter cognomina Jovis, in stellarum agminibus non postremi, est quoque ASTERII, apud Eusebium, Diodorum Siculum, Apollodorum, Tzetzen. *Αστρον* appellat Lycophron vs. 301. ubi vide Scholiasten. *Αστρον* vocat Etymologus magnus in *Μητρ.* Quid dicam de ASTRAEO, vel *Ασπασω*, quem ex aurora Patrem stellarum factum Apollodorus narrat L. I. c. 2. §. 4. Quid de ASTERIE, quem vel poli & Phœbes i. e. cœli & lunæ, vel Titanis, i. e. solis filiam faciunt. Quid de *Astrate* cognomento dato Dianæ, teste Pausania in Laconicis c. 25. Fuere hi omnes astra, uti Astarte, eodemque modo, ut hæc, inde nomen suum nacti.

§. 23. Addam tamen unicum, quod præ aliis notandum & vel solum rem conficere potest, SATURNUM. Dici nequit, quam
se

se in indaganda illius originatione macerarint Grammatici, & quam insulsa hinc, infectaeque prodierint conjecturae. Quis enim, cum audit, quidquid hoc nominis est, quod tamen extra omnem dubitationem ex Eois plagis arcessendum est, derivari vel e Graecia vel Latio, idque vel à Chaldaeorum *שבת* destruxit, devoravit, cum tamen teste Dionysio Halicarnasseo, *δαιμων πασης ενδαιμονιας δοτις, ητις πληρωτης ανθρωποις* vel a voce *Satur*, quod senex sit dierum *satur*, aut, ut Cicero ait, quod *saturetur annis*, vel a *satu*, quasi *saturnus*, quod rerum omnium semen & origo, & quasi *sator* sit, vel *πατρι την σκηνην*, i. e. pudenda, quae patri suo fertur praescidisse, veluti *Sathimnum*, sibi temperet à risu? Ne quid nugarum deesset, *Banierium* Gallorum Abbatem, (r) à voce *Sadora*, quae Martialem notat, Saturnum deduxisse, cum tamen ipse, cujus linguae haec vox sit, non indicet, lego. Vulgata maxime, & apud omnes inveterata opinio est, quando à *שבת* lauit, abscondidit, originem repetuat, quam tamen neque tum, cum praetextatus puer essem, ferre potui. Nequibam enim concoquere stellarum fere maximae, cujus est lucem spargere, & a cultissimis populis summa veneratione cultae, quam *Patrem veritatis* omnia manifestantis faciebant, ab oc-

Bbb 4 cul-

(r) Is Hagae Comitum edidit explicationem *Fabularum historicam*, 1713. 8.

cultando impositum fuisse nomen. Neque tamen occurrebat aliud, quod substituerem, antequam hujus *שבת* notionis in mentem venit.

§. 24. Tunc enim didici *Saturnum* notare corpus splendens, luminans, quod vocamus *stellam*, seu astrum. Huc manu nos ducit (a) *formalis* ratio, sunt enim prorsus eadem literae, quae occurrunt in *שבת*, SaTuR &c. quibus adde, paragogicum ex Syrorum more, hinc, uti a *שבת*, Baat & Bel factum est Belenus, ita fit SaTuRNus & apud Germanos STeRN. Quamquam & illud, omittitur Taepius, quod patet ex nomine Belgarum *Saterday*, & Anglorum *Saterdag*, quo illi diem ultimum hebdomadae, i. e. Saturni exprimunt. Anglo-Saxones in versione veteri Marc. XV: 41. Sabbathum vertunt *Saeterdaege*. Ibi tamen Marc. XVI: 1. & in rubrica Luc. III: 1. scribitur SAETERES DAEG. Idolum *Saeter* cum Crodone à veteribus Germanis cultum scribit Ricardus Versteganus, Anglus, Ant. vest. c. 3. cujus tamen rei probationem allatam fuisse optarem. Quod (β) *materiale* attinet causam, quid ei appellationis conveniret magis, quam *stellae*, quae stellarum vagantium, ex quibus omnem Deorum cultum mutuari debere R. Salomon Isacides ad Gen. IV: 27. judicat, est prima & omnium altissima & maxima, & *summa* ut Macrobius vocat. Hinc Tac. Hist. L. V. c. 4. scribit Judaeos Saturno

honorem habere, quod e septem sideribus, quibus mortales reguntur, altissimo orbe & praecipua potentia stella Saturni feratur. Unde καὶ ἑξοχῇ dicitur אַדְמָד & ΑΣΤΡΟΝ in ipsis etiam sacris Amos. V: 25. Act. VII: 43. & pertinere ad τὴν σφαῖραν τοῦ ἑξοχῇ. e. stellas Act. VII: 42. dicitur Quae etiam causa est, ut excellentiae causa appellari videntur coeli numen vel potius lumen in noto illo Juven. XIV: 96. De quo loco alias dixi, nunc tantum addo. Saturni stellam ibi intelligi, vel ex eo proclive est creditu, quod praecedente versu sit mentio Sabbathi, quo Judaeos Saturnum colere credebant gentiles. Hinc sub astri imagine colebatur Saturnus, ut rursus docent citati ex Amoso & Actorum libris loci. Hinc caeli filium vocabant Saturnum. Et haec procul dubio causa est, quod olim Molochi, quem Saturnum esse volunt, capiti in summitate frontis inter cornua lapidem pellucidum & coruscantem, tanquam stellae symbolum, imponebant, testibus Cyrillo in Amosum, & Theophylasto in Act. caput septimum.

§. 25. Denique idem (γ) ἀναλογία comprobatur, quod & eodem modo à lucendo ei adhaeserint appellationes aliae. Sic καὶ ἑξοχῇ dictus est ΦΑΙΝΩΝ. Uti enim Jupiter φαεινός, Mars πυρρός, Mercurius στιλβός, Venus ἰωσφός, adeoque planetae omnes, quos hos quinque tantum agnoscebat antiquitas, a luce & splendore dicti, ita & Saturnus in primis. Docet id Achilles Tatius in Isagoge, citante Vos

ἴσθι, Αἰγυπτίοις καὶ ἑλλήσι, τὸ κρονὸν ὁ ἀστὴρ, ὁ αἰμαυροῦς, ὃν ΦΑΙΝΩΝ λεγόμενος, Aegyptiis & Graecis stella Saturni, utcunque obscurissima, PHAENON, i. e. splendens, lucens, vocatur. Et Martianus Capella L. VIII. Saturnum PHAENONA vocant, quae hausta videntur ex Aristotelis aut quisquis illius auctor est, in libello de mundo, ubi ait κυκλὸν κρονὸν καλλυμένον etiam vocari τὴν τῶν ΦΑΙΝΟΝΤΩΝ, quod & repetit Apulejus in L. de mundo p. m. Hic PHAENONIS globus, quem appellamus Saturnum. Imo jam Manethon in fastis siculis, sive Chronico Alexandrino refertur scripsisse τὴν λεγόμενὴν κρονὸν ἀστὴρα vocatum τὴν ΛΑΜΠΟΝΤΑ, splendentem, fulgentem. Confer Voss. de Idol. L. II. c. 33. Haec Saturni cognomina verum ac genuinum sensum vocis Saturni nobis exhibent, docentque ἀγνοῦν, non quae obscurandi, & latendi, sed quae fulgendi lucendique notionem habet, descendisse. Imo quando φαῖνον vocatus, idem est, ac si dictus fuisset stella: Stellis enim proprium φαίνεσθαι. Act. XXVII: 20. legimus μητὲ ἥλιος, μητὲ ἀστὴρ ἐπιφαίνοντων. Unde Aristoteli, aliisque stellae dicebantur φαεινομένα. Unde Aratus librum, quem de stellis scripsit, inscripsit τὰ φαεινομένα, secutus in eo multos alios, quos in limine notarum in Aratum adducit Grotius. Eodem modo dictae λαμπάδες Polluce teste L. IV. c. 20. Et σπλῆγοντες teste Schol. Apollonii II: 519. Significatus ejusdem est ἥλα quod quoque inter nomina Saturno adtributa recensendum est! Docet id Damascius

scijs in Isidori vita apud Photium cod. 242.

Φοινικας καὶ Συροι τὸν χρόνον ἩΛ καὶ Βῆλ ἐπονομαζέουσι.

Phoenices & Syri Saturnum EL & BEL nominant.

Descendit illud a radice, quae pariter *luminis*

& *splendoris* significationem habet, & ex qua ea-

dem ratione, tot nomina siderum orta sunt,

qua ex כרס, planeque & sono & significatione

idem est cum nostro Germanico *Sell*, i. e. lu-

cidum, fulgens. Id olim erit singularis obser-

vationis argumentum. Nunc tantum observe-

tur Saturnum & ita dictum à *luce* & *fulgore*.

§. 26. In hac autem sententia confirmor haud pa-

rum, quod & deprehendo alterum commune Satur-

ni nomen, quo Graeci utuntur potissimum, τὸ ΚΡΟΝΟΣ,

eiusdem prorsus & originis & significationis esse. Ri-

diculum est, quando vel a χρόνῳ, aut χρόνου, miscere,

vel a κρῆναι derivant. Vulgo, a τὸν χρόνῳ à *tempore*

arcessunt, inducti solum aliquali literarum simili-

tudine, quae si non aliis comitata est argumentis, pa-

rum sane momenti ad rem ipsam affert. Neque cogi-

tabant ut veterum illorum idolorum cultum, ita & il-

lorum nomina ex Oriente petenda esse omnia. Mihi

non dubium est, quin χρόνῳ ad vocem כרס referen-

da sit, non quidem quia cornu significat, quod Mo-

loch, qui non alius à Saturno, capite taurino suis mu-

nito cornubus pingebatur, quæ ariolatio est P. JUL-

RIAEI, (t) sed, ex ea parte, quatenus, *lucendi*, *mi-*

candi, *fulgendi*, *splendendi* notionem habet, quod ha-

bet ut plurimum. Ita ut & ΚΡΟΝΟΣ nihil aliud rursus sit,

quam & ΦΑΙΝΩΝ, & ΛΑΜΠΩΝ, & ἩΛ, ex quo simul

nomen Saturni, qui χρόνῳ est, idem id notare mani-

festum sit, & ἵδμεν ἰδμεν δειξαι. Unde pariter ratio elu-

cet, ob quam facies & lumina in Saturni cultu fulgere

sole-

(t) Dans l'hist. des dogmes & des cultes de l'Eglise L.

IV. c. 3.

solebant. *Uastis enim falsiferi Senisdiebus, i. e. in festo Saturnaliorum lumina accendebant, & doniloco cæreos sibi invicem militabant, narrantibus Macr. Sat. L. I. c. 7. Festo in Cereus & Mart. L. X. Epigr. 87. Quem hæc decerent melius, quam Saturnum, τον Φαινοντα, τον Λαμπροντα, τον ΗΛ?*

§. 27. Eodem itaque modo, quo maxima hæc stellæ-
rum palantium nomen suum a *γινω*, *luminare, splendere*
& accepit, & retinuit etiam inter Germanos, aliosque,
idem factum est circa ASTARTEN, non ultimam
pariter palantium astorum, & utraque vox SA-
TURNUS & ASTARTE; uti literis ipsis,
ita & significatione conveniunt p̄orsus, notant-
que LUMINA, uti stellas apud Latinos scriptores
passim notare pervulgatum est. Non itaque exagitan-
dus fuisset Suidas, id quod factum a compluribus, quod
his non absimiles natales assignavit Astartæ; Audiamus
illum; ΑΣΤΑΡΤΗ, ἡ παρ' Ἑλληνων ἀφροδιτη λεγόμενη
ἐκ τῆς ἈΚΤΡΟΥ τὴν ἐκωνυμίαν πεποίηκον. Similem
In modum auctor Etymologici magni, Ἀσάρτη, ἡ Θεός,
ὄνομα αἰδωλῶ ἐστ. λεγέσθαι δὲ ἀπὸ μεταφορῆς τῆς
ἈΚΤΡΟΥ. αἵσρον γὰρ ἐν τῷ ὕδατι ἀναπλασμα, ἀφ'
ὃ το αἶδος καλεῖται, ἔχον ὄνομα αἵσρον. λοιπὸν παρὰ τῆς
αἵσρον, ἀφ' οὗ καὶ ἐν ὑπερβόβαις αἵσάρτη, ἡ παρὰ
τῷ αἵσρατι καὶ συγκοπῇ, αἵσρατη. ΕΦορὸς γὰρ τῶν
αἵσρων ἡ Θεός. Secutus hunc est Phavorinus, cuius hæc
verba sunt. Η αἵσρατη Θεός ἡ αἰδωνὴ παρὰ τὸ αἵσρα
Ἀσρατη, ἡ παρὰ τὸ τῆς αἵσρας καὶ κατὰ συγκοπὴν
Ασάρτη, αἵσραταιος Ασάρτης. Falluntur, illi quidem
quod voci illi originem assignant Graecam. In eo ta-
men rem me quidem iudice tetigerunt ac, quod ab
astro repetant, si modo monuissent, quomodo illa vox
a primis suis i. e. Phœniciis incunabulis arcessenda esset.

QUAESTIO.

Quid sit *γινω*, *γινω* in locis Deut. XXXII: 36. 1.
Reg. XIV: 10. XXI: 21. 2. Reg. IX: 8. XIV: 26.

BIBLIOTHECA

Historico - Philologico -

THEOLOGICA

Classis Octavae

FASCICULUS QUINTUS

BREMÆ,

Sumptibus HERMANNI JAEGERI,

Typis HERMANNI BRAUERI, MD CCXXVII.

VIRO

*Excellentissimo & eruditis-
simo*

**JOHANNI
JOACHIMO
SHROEDERO,**

*Historiae ecclesiasticae, An-
tiquitatum Judaicarum, & Lingg. S.
& Orientalium PROFESSORI Or-
dinario, in perinclita Academia
MARBURGENSI, ejusque Bi-
bliothecae Curatori, meritis-
simo, famigeratissi-
moque;*

**VIRO CUM VARIARUM SCIEN-
TIARUM, tum literaturae Orientalis
callentissimo, suo olim apud Mattia-
cos studiorum sodali, & de-
inceps Fautori candidissi-
mo honoratissimoque,**

Septi.

Septimum hunc supra quadrage-
simum

BIBLIOTHECAE

H V J V S

FASCICVLVM

Transmittit, & inscribit,
eumque sui, suaeque ante quinque
lustra inchoatae, neque unquam
interruptae, & porro per
annos duraturae ami-
citiae

& tesseram esse discipit

EDITOR

qua

Page 10

- Digitized by Google

I.

בעזרת אל שדי אשר שמו יהודי:

SAMUELIS BATTIERII,

Med. Doct. & Gr. L. Pr.

Basileensis,

Observatio

In JOHANN. Cap. VII:

21, 22, 23.

Quid alii de isto D. Johannis loco
senferint ut examinem non mul-
tum laboris mihi sumam; occu-
pabor tantum, ut quæ mea sit de
ipso sententia, & qua ratione ipsi-
us verba scribi atque intelligi debere existi-
mem, brevibus ostendam. Sic futurum esse
spero, ut & explanationes ab aliis hætenus
isti loco adhibitæ, quantum momenti ha-
beant, liquido deprehendi possit, & locum
ipsum sua, quam is visus erat habere, diffi-

Class. VIII, Fasc. V.

Cce

cul.

cultate liberatum esse, qui mentem suam præjudiciis non occæcarunt, omnes facile cognoscant. Primum itaque dico, quod τὸ δαυμαζεν v. 21. nequaquam a sequentibus, δὲ πῦν, quæ versiculum 22. incipiunt, interposito puncto separandum sit; Cum ista potius cum illo sic conjungi debeant, ut puncto post ipsa posito vocabulum, Μοῦς, novam demum sententiam incipiat. (a) Indicavit quidem istam locum hunc scribendi rationem olim jam Beza, in ea tamen nequaquam permansit, sed, quod & alii fecerunt, vulgatam lectionem ex Hebræorum idiomate conatus fuit defendere. Per vero mirum mihi videtur quoddam, quod Doctissimi Viri sæpe longius remota petere, quam propioribus & obviis uti malint. Per distortas hinc & obliquatas explicaciones ista, δὲ πῦν, quidam ex Hebræo Sermonem mire tracta τῷ, Μοῦς, adaptare conantur potius, quam simplicem aliquam & ante oculos omnium positam directamque rationem sequuti agnoscere volunt, per errorem illa a τῷ, δαυμαζεν, fuisse separata. Cognita pro-

(a) Atque huic sententiæ non possum non suffragari, quæ & aliis non infimæ cavæ Doctioribus, in quibus etiam Theophylacto jam pridem arrisit. Vide, quæ in hunc locum nuper summi Viri Wolfius & Lampius notarunt. Neque facile quisquam, qui recentem admodum comminatum vericulatorumque Nov. T. distinctionis ætatem meminerit, habebit quid solidi, quod contra eam afferat, T. H.

perfecto res est, & apud omnes pervulgata, quod ex male positis distinctionum notulis innumeri passim in Antiquis Authoribus orti fuerint errores. Cum itaque vocabula, *διὰ τὴν* tum in D. Johannis Evangelio, tum in aliis Novi Testamenti libris non raro sententiam incipiant, facile fieri potuit, ut illa in nostro loco a τῷ θάψματι, per interpositum punctum avulsa, cum sequenti, *Μωϋσῃ*, jungerentur. Et certe quomodocunque locus consideretur, nihil inveniri quicquam potest, quod istorum, *διὰ τὴν*, conjunctionem cum τῷ *Μωϋσῃ*, requirat, aut ipsam apte isti loco, congruenterque factam ostendat. Quod autem ea potius cum τῷ, *θάψματι* jungi debeant, non adeo difficulter deprehendi potest, si recte quis locum animo suo contueatur. Inter omnes quod sciam, constat, quod in proposito nobis loco Dominus de miraculo ad piscinam Bethesda facto loquatur. Itaque Salvator cum Judaeorum incredibilem perversitatem qua depravati isti Jesum non ut debuissent propter opus illud admirabile suspiciebant, nec in illo divinam plane virtutem venerabantur, sed contra magis ipsum, quod illud in die Sabbathi fecisset, sicque Mosis legem violasset, tanquam detestabilem quendam hominem horrentes indignum prorsus qui viveret habebant, castigare vellet, non potuit ita simpliciter tantum dicere : *οὐκ ἔστιν ἔργον*

feci, & omnes miramini : ita de præfenti dicens *miramini* : cum opus ipsum ante aliquot saltem dies jam esset factum. Non enim Judæi sic, non sane statim quid JESUS significatum vellet, cognoscere potuissent. Plures aliquot jam dies, ex quo factum fuit illud miraculum, effluxerunt, ut necesse fuerit distinctius Judæorum perversitatem refricare. Judæi profecto non, ut vere loquar, ipsum Salvatoris factum mirati fuerunt: alias divinam illam virtutem, a qua profectum illud fuit, pro eo ac dignum fuisset suspexissent. Mirati fuerunt illi Jesum ipsum: mirati fuerunt ipsum, sicut alias apud Lucam c. V. 21. cum is paralyticum illum sanasset: *Quis est iste qui loquitur blasphemias?* sicut Phariseus ille apud Luc. c. VII. 39. *Iste, si esset, Propheta, cognosceret, quæ qualisque mulier sit, quæ tangit ipsum, quoniam peccatrix est*: Mirati fuerunt, quod is, qui a multis magnus quidam Propheta & populi Doctor haberetur, ita per nefarium scelus, ut scelerati illi cogitabant, Sabbathum profanasset. Sicque mirati fuerunt JESUM propter illud ipsum opus, quod is Sabbathi die fecit; ut necessaria ista JESUS, & naturali designatione significanter expressisse Judæis sit existimandus, de quonam opere loqueretur, videlicet illo ipso propter quod vehementer exacerbati, tantum etiam adhuc tum ipsi succenserent: *nunc opus feci, & omnes miramini propter istud*:

istud : & omnes me loco Doctoris & Prophetæ profanum quendam Sabbathi violatorem, & sacratissimæ legis Mosaicæ everso- rem habetis. Ut sic quoque pateat, quod verbum, *θαυμάζειν*, in nostro loco neutiquam simplicem admirationis commotionem, sed simul omnem quæ in animis Judæorum ex illa oriebatur, perturbationem significet. Similem istius verbi, *θαυμάζειν*, usum Isaacus Casaubonus observavit Comment. in Theophr. Charact. c. VI.

Istam vero sententiam ea quoque quæ in antecedenti v. 19. dicuntur confirmant; Dominus enim jam in isto versu magnam Judæorum obduratamque dementiam, quam in ipsum propter sanationem illam conceperunt, apertius coarguere, summamque suam in facto isto conservatam integritatem & innocentiam probare aggreditur: ut omnis ista argumentatio, qua Salvator illatam sibi criminationem a se depellit, fundamento isto nitatur. Vim autem istius argumentationis non ante propius excutiam, quam de vocabulo, *ὅλον*, quod in v. 23 extat, quid sentiam dixerò. Nunc tantum indico, quod Dominus cum quærit hic, *τί με ζητεῖτε ἀποκρίσθαι*; jam in illud sanationis opus, de quo v. 21 apertius dicit, intendat; Verus enim cordium scrutator, omniumque cogitationum & affectuum qui Judæorum animos occupabant cognitor existens, acriter ipsos his

verbis reprehendit, & quodammodo com-
monet, ut attendant quæ causa sit cur ipsum
interficere cupiant? ut attendant, quod sin-
gularis illa beneficentia, quam in miserum
aliquem hominem exercuisset, fecerit, ut
tam infesto ipsum odio prosequerentur: τὸ
i. e. διὰ τί, με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι; *Cur me que-
ritis occidere?* Cum autem ista veritatis duri-
tate Judæorum animi vehementius irritaren-
tur, ut ex v. 20. manifestum est, mollius is
ipsum illud v. 21. exprimit, & directa ora-
tione declarat id quod v. 19. tectius indica-
vit: ἐν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θανατίζετε διὰ
τοῦτο. Quod Evangelista jam c. V. v. 16 in-
dicavit, quando de eodem opere memorat:
καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν &c. *Ac propter
ea persequiebantur Jesum Judæi, & studebant
ipsum interimere, quod ista faciebat in Sabbatho.*
Ut autem ad id quod pollicitus sum acce-
dam, dico vocem illam, ὅλον, in v. 23. locum
nequaquam habere posse: quæ vero me
moveant cur ita statuum, hæc sunt. Primum
neutiquam existimari debet, quod Christus,
ὅλον ἄνθρωπον, totum hominem, sanum fecisse
dixerit, ut ad duas principes illas hominem
componentes partes, mentem nimirum at-
que corpus, respiceret: quod videlicet ipse
non tantum illius ægroti corpus omni, qua
laborabat, ægritudine liberavit, sed mentem
etiam salutifera medicatione sua sanaverit.
Certum enim est, quod Salvator cum Ju-
dæis

His hic loquens solum illud opus futurum indicare potuerit, propter quod illi tam infestas in ipsum iras conceperunt. Irascebantur autem Domino Judæi propter solam in corpore illius ægri factam sanationem, nec de medicina quæ menti potuit præstari quicquam cogitarunt; cum carnales isti & lethaliter ipsi suis inimicis ægrotantes nullam omnino de spiritali mentis sanatione notionem haberent. Deinde quod Christus ita loquutus fuerit, habito respectu duntaxat ad corpus, qui quæso dici possit, cum historia, quam de ægro nostro caput quintum Evangelistæ describit, nihil hujusmodi nobis tradat, unde totum illius corpus sanatum fuisse colligatur? Quæcunque corporis humani viventis pars tum sane morbo quodam teneri dicitur, cum per ipsam actiones, ad quas exercendas constituta est, fieri minus possunt. Quod autem actiones non paucæ per varias illius ægri partes recte fuerint exercitæ ex ipsius Evangelistæ narratione manifestum est. Sensus certe audiendi recte pollebat, & ipsius etiam lingua ad suum munus fungendum probe fuit affecta. Ut jam de partibus illis, quibus vitalis spiritus perpetim ducitur, aliisque nihil dicam. Quantumcunque igitur graviter paralysis illius ægroti membra cætera solvisse ponatur, ponitur enim vulgo, miserum illum tali morbo fuisse affectum, recte tamen,

ἅλυν ἀνθρώπον, totum hominem, sic sanum fuisse factum dici nequaquam potest. Democritus profecto aliter plane, quamvis indefinite dixit quod in Evangelio singulariter dicitur, voces istas accepit, quando, ut Hippocrates testatur in Epistola ad Damagetum, questus fuit: ὁ ἅλυν ἀνθρώπος ἐκ γένεως νόσος ἐστίν, totus homo ex nativitate morbus est. Nulla enim earum omnium, quæ universum corporis humani systema constituunt, partium est, quin singulis momentis varie mutetur, & ab illo statu, qui sanitatem efficit, semper discedat, sicque ipsum morbum, ex quo per omnem vitam ipsa perpetuam sanitatis suæ restitutionem debita nutritione accipere debeat, patiatur.

Quæ cum ita sint fidenter affirmo, quod inepte (b) prorsus in loco nostro sit positum ἅλυν istud ab Evangelista nequaquam scriptum fuerit, & proinde in ejus locum aliud quoddam vocabulum, ex quo corruptum illud fuerit, reponi debeat. Verum ne trepida, quæso te, desine aliquam majorem mutationem hic reformidare: vix unius literulæ levissima commutatione audacter pro illo, ἅλυν scribe χαλόν, ut legatur: ἐμοί

χα-

(b) Fuerunt tamen viri literatissimi qui sine ineptiis locum illum ita legi posse existimarunt. Vide Jo. STENGELII eruditam in illum commentationem in ipsa hac Bibliotheca T. VI. fasc. V. diff. 5. Haec autem mutatio τὸ ὅλυν in χαλόν ut eleganter inventa, & erudite proposita est, ita vellem vel unius codicis bonæ notæ autoritate munitam esse. T. d. H.

χολᾶπ, ὅτι χαλὸν ἄνθρωπον ὑγίῃ ἐποίησε ἐν σαβ-
βάτῳ; *nihine irascimini, quod claudum homi-*
nem sanum feci in Sabbatho? Quod autem
æger ille, χαλός, *claudus*, fuerit, non vero;
παρελελυμένος, *Paralyticus*, ut vulgo fingi-
tur, præterquam quod aperte satis istud ab
ipso sacro scriptore memoratum hic
esse maxime sit credibile, colligi potest ex
eo, quod inter ægrotos cap. V: 3. qui in
porticibus illius piscinæ decumbebant, ex-
presse χαλδοί, *claudi*, non vero *Paralytici*,
memorentur. Deinde quod ægrotus noster
nequaquam ab Apostolo v. 7. omni suorum
artuum robore caruisse, contra vero qua-
dam adhuc corpus suum transferendi virtu-
te præditus fuisse tradatur. Ipsemet sane
cum de sua tristi calamitate querimoniam
ad Dominum Jesum dolenter deploraret,
ostendit, quod incessu aliquo quamvis im-
pedito lentoque sui corporis polleret: &
potissimum questus fuit quod adeo nemi-
nem hominem haberet, qui adjumentum ali-
quod, ut in piscinam descendere prom-
ptius posset, ipsi præstaret, ἄνθρωπον ἐν ἔχῳ
ἔχω. &c. *neminem habeo, qui cum turbata fuerit*
aqua, mittat me in piscinam. dum autem ego
venio, alius ante me descendit. Sic de aliis etiam
claudis legimus, quod ipsi ad Jesum acces-
serint, Matth. XXI: 14.

Istud autem nequaquam silentio præter-
mittendum est, quod inter tot illas narra-
tiones, quas Evangelistæ de miraculis Do-

mini singulariter fecerunt, nulla prorsus futura sit, quæ per suas quasdam circumstantias restitutionem alicujus claudi distincte commemoret, si miserum illum ad Bethesda sanum factum ullo modo claudum fuisse negetur. Leviter quidem & generatim claudorum cum aliis ægris à Domino sanatorum facta mentio Matth. XV: 30. & XXI: 14. reperitur. Si vero rem istam accuratius animo nostro perpendimus: si consideramus, quod Esaias Propheta inter virtutes quas in adventu suo Salvator effert exhibiturus, peculiariter quoque *Claudum* sanationem ponat cap. XXXV: 6. *αἰῶται ὡς ἄλκω & ἰχθυοὶ, ὅς' ἰσχυοὶ* vel *utrumque*: si videmus in Evangelio Matth. XI: 5. memoratum, quod ipse Jesus cum Johanni Baptista per Discipulos suos ex carcere percontanti quis esset responderet, nominatim etiam, claudos indicarit, illique quod *χοῶν περιπατοῦσι*, *claudi ambulant*, veri profecto simile nobis, nequaquam videtur, quod ita nullus Evangelistarum a Spiritu Sancto fuerit excitatus, ut unius saltem de tot claudis in integrum a Jesu restitutis historiam exactius narratam nobis relinqueret. Quæ certe omnia faciunt, ut de lectionis istius qua, *χοῶν*, pro pristino illo *ἰσχυοῦν*, reponendum esse doceo, veritate minus existimari debeat ullam omnino relictam esse dubitationem.

Si quis autem agrum nostrum non *claudum*

dom fuisse, sed *Paralyticum* existimat ex eo sc-
 qui, quod Sanctissimus Salvator in ipsius san-
 tione talia plane verba, quibus alias in Para-
 lytico sanando fuerit usus, adhibue-
 rit, & simul mentionem *grabati* fecerit, ve-
 hementer fallitur. Dixit equidem Dominus
 c. V. v. 8. *ἐγεραι, ἀρᾶν τὸν κλῆβαν καὶ πε-
 ράτει, surge, tolle grabatum & ambula*, si-
 mili plane modo, quo alias loquutus fuit
 ad *Paralyticum* Marc. II. Luc. V. Matth. IX
 Sed nihil inde quicquam confici potest, ut
 illi magis *Paralyticus*, quam alio quovis
 morbo debilitatus fuisse judicetur. Nimis
 profecto multis ægrotantibus aliis semper
 necesse est in lectulis, grabatisque decum-
 bere, ut *Paralyticum* esse quendam conjici ne-
 quaquam possit ex eo quod ægrum corpus
 suum quis in lectulo positum habeat. Sic
 Marc. VI: 15. omni morborum discrimine
 remoto *diversi agrotantes in grabatis* decum-
 bentes ad Jesum circumlati memorantur.
 Sic Act. V: 5. *agros qualescunque in lectis gra-
 batisque* positos, & in publicas plateas ela-
 tos, ut umbra saltem venientis Petri quen-
 dam ipsorum opacaret, legimus. Quæ ve-
 ro cuiquam possit esse dubitatio, quin mi-
 fellus noster quamvis minime *Paralyticus*,
 tenuem quendam cui incumberet habue-
 rit lectum? Cum in primis ad piscinam dies
 & noctes aquæ motionem cum cæteris
 ægrotantibus expectare cogeretur. Hinc
 & Apostolus de omnibus illis universim lo-
 quens

quens c. V: 3. eam adhibet vocem, κατὰ τὴν
 ἑαυτῆς quæ non tantum de Paralytico, ut de
 Aenea Act. IX: 33. sed & de quocunque
 ægroto, ut de Petri focru febricitante Marc.
 I: 30. usurpata legitur, ut prorsus existi-
 mari debeat, illos omnes ægros suis gra-
 batis quibus incumberent fuisse instructos.
 Quod autē, ut leviter quidem & istud tangam,
 ægrotus noster ita per triginta & octo an-
 nos exspectavit, quæ multorum est opinio,
 mihi nullo modo verisimile videtur: Cum
 tempus ab Evangelista designatum Joh. V:
 v. 5. ita tantum accipi debere putem ut
 illud a voce, ἐκεί, omnino distinguendum
 quamdiu cum infirmitate sua conflictatus,
 nequaquam vero quamdiu ad Bethesda com-
 moratus æger ille fuerit, nobis significet.
 Quod ad cætera verba, quibus Salvator in
 sanando ægro nostro usus fuit, attinet, ἐγεί-
 νου καὶ περιπάτει, surge & ambula, depre-
 hendimus, quod eadem quoque simili pla-
 ne modo ad claudos in sacris scriptis fue-
 rint dicta. D. Petrus certe Virum illum, qui
 Act. III: 2. *χωλὸς ἐν κοιλίᾳς μητρὸς αὐτοῦ clau-*
du ex utero matris sue, dicitur, quemque
portantes quotidie ponebant ad portam templi
ut eleemosynam peteret, similiter allocutus sa-
navit v. 6. ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ χριστοῦ τῷ Ναζω-
ρεῖ ἐγείραι καὶ περιπάτει, in nomine Jesu Chri-
sti Nazarai surge & ambula. Et vir ille Ly-
 strensis qui Act. XIV: 8, *ἀδυνατο τοῖς ποσὶ,*
pedibus uti non poterat, & χωλὸς ἐν κοιλίᾳς μη-
τρὸς

αὐτοῦ, *claudus ex utero matris suæ fuerat,*
ὅς ἔδιδετο περιπατῆσαι, *qui nunquam ambu-*
laverat, per D. Paulum similia proloquutum su-
am recuperavit integritatem: ib. v. 10. ἀνάστηθι
ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὁρθός, *surge in pedes, tuos*
erectus; post quæ verba quoque claudus il-
le, καὶ ἤλειπεν καὶ περιπατεῖ & *saliebat & am-*
bulabat. Quin etiam ipsum istud, περιπα-
τῆν, de χωλοῖς *claudis*, per miraculum sani-
tatem assequutis, peculiariter ipse Salvator
Matth. XI: 5. adhibuit: & Matth. XV: 31.
turbas fuisse miratas quod viderent, *χωλὸς*
περιπατῶντας claudos ambulantes, Evangelista
memorat.

Ex istis omnibus quæ hætenus in medi-
um prolata sunt patere potest, quod in allega-
tis locis Scriptores Sacri voce *χωλός* (c)
claudus, non talem quendam significant,
qui modicam saltem a quacunq; pedis depra-
vatione factam incedendi difficultatem quan-
dam patiatur, quale vitium ab Ovidio in
Elegiaco carmine per prosopopoeiam repræ-
sentat Trist. L. III. El. I. v. 11.

Clauda quod alterno subsidunt carmina versu,
Vel pedis hoc ratio, vel via longa facit.

○ Sed

(c) *χωλός* Atticis non solum pedibus, sed & manu
mutilatum denotabat. Id docet Schol. Ari-
stoph. in *Ιππ.* ad vs. 1083. Κῦλλους δ' Ἀττικῶς.
καλῶσιν ἐπὶ ποδῶν, καὶ χειρῶν ὁμοίως, καὶ *χω-*
λὸς τῆς τὴν χειρὶ πιπρωμένος. Εὐπλῆς. Ὅτι
χωλὸς εἰς τὴν χειρὶ σφοδρῶς. Gemina his idem
habet ad, ὅς, vs. 1379, T. d. H.

Sed illum inprimis qui graviore aliqua in al-
terutro vel & utroque pede facta læsione
indeque coorta motus tum imbecillitate tum
impotentia sit affectus : id quod etiam ma-
nifestum apparet ex Matth. XVIII: 8. &
Marc. IX: 45. ubi χωλός, *claudus*, etiam
ille dicitur, cui pedum alteruter fuerit per am-
putationem ablatum. Istum hujus vocabuli si-
gnificatum indicat quoque nobis Eustathius
ad Iliad. L. II. p. 116. Edit. Basil. his verbis.
ἐπὶ πλεον γὰρ πως τὸ χωλὸν τὸ κυλῶν, κυλῶς μὲν
γὰρ, ὃ τὰ καίρια βλαβεῖς ἐκ γενεῆς. χωλὸς δὲ
κοινῶς καὶ ὃ ὑπὲρ ἐκ πληγῆς, ἢ ἄλλως πως ἐξ ἀρ-
ρώστιας παθὼν κυλῶμα, plus enim aliquo modo
χωλὸν, quam κυλῶν: nam κυλῶς ille quidem est,
qui in partibus primariis ex nativitate læsus est:
χωλὸς autem communiter etiam ille qui postea ex
accidit, vel alio quodam modo ex integritate gra-
vem aliquem in corpore defectum est passus, sic
quoque vocem, *claudus*, a Latinis usur-
patam fuisse notamus: Horatius eam de illo
dixit qui crus fregit lib. I. Epist. XVII. v. 58.

Credite, non ludo, crudeles, tollite claudum.
& Virg. Æn. l. v. 278. de serpente, quem
aut. transiens rota currus læserit, aut viator
saxo percussum seminecem lacerumque re-
liquerit, usurpat, atque cum illo navem
Sergesti graviter amisso remorum ordine de-
bilitatam, plurimumque in perficiendo cur-
su suo impeditam confert:

*pars vulnere clauda retenta
Nexantem nodos.*

Livius quoque Histor. lib. XXXVII. cap. XXIV. navēs quæ deterſo remigio vehementer vulneratæ remulco trahi neceſſe habuerunt, *claudas mutilasque* dixit.

Sed ut opinor quæ huc uſque dicta ſunt, ſatis ſuperque docent, quæ ratione loci propoſiti lectio tum ordinari, tum ex antiquiſſimo mendo in priſtinam integritatem reſtitui debeat: reliquum eſt, ut jam paucis ad huc ipſam argumentationem qua Judæos Dominus confundit, illiusque virtutem explicare coner. Quæ ſane res minus jam difficulter fieri poteſt, cum omnis difficultas, quam olim loco illud vocabulum, *ἀλας*, aſſerebat, ſublata ſit. Arguit itaque Saluator Judæos ſequentem in modum. Vos ſummam in me ſuſcepisti indignationem, & adeo tantam, ut etiam morte me tanquam aliquem vita prorsus indignum afficere velitis: & quidem ob iſtam cauſam, quod Moſis præceptum de Sabbatho ea qua docet veneratione non obſervem, Joh. V:16. nec ipſum Moſen, in quem tamen vos ſperatis, ib. v. 45. ſatis digne reverear. Sed vehementer vobis cavendum eſt, ne ipſi vos Moſi minus obtemperantes, & nullam illi fidem habentes deprehendamiſi, ibid. 45, 46. Do ſane vobis Moſen quidem ipſum maximi faciendum, ejusque de Sabbatho præceptum omni

omni debita reverentia cultuque sancte observandum esse; sed obsecro vos, solumne vobis ille præceptum istud de Sabbatho dedit? Nonne *totam* ille vobis *Legem* dedit? Joh. VII. 19. 'Οὐ Μωϋσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον; Cur legem istam ipsi vos non observatis? Quod vero Legem ipsi non observetis non longe mihi petenda probatio est. Attendite vos ipsi quæso quæ causa sit, cur me Sabbathi violatorem habeatis, cur mihi graviter ita succenseatis, cur me quærat interficere? Τί μὲ ζητεῖτε ἀποκτεῖναι; Quia miserum illum hominem ad Bethesda in Sabbatho ab infirmitate sua, cum qua longum adeo tempus infelicitè fuit conflictatus, liberavi, acerbis me odiis vestris infesti prosequimini. Itane vobis hæc justa videtur esse causa, cur in me sitis ita prave animati? Considerate vero cum animis vestris quæ vobis alia Moses præcepta tradiderit: Exod. XXIII. 5. *Si videris asinum osoris tui succumbentem oneri suo, dum abstines a deponendo onere illius, omnino deponito cum eo onus.* Et Deut. XV. 7. *Si fuerit apud te egenus quispiam e fratribus tuis intra aliquam e portis tuis in terra tua, quam JEHOVA DEUS tuus dat tibi, non obfirmato animum tuum, neque occludito manum tuam adversus fratrem tuum, qui egens sit. Sed liberaliter aperito manum tuam ei, & liberaliter mutuato ei quantum satis est indigentia ejus, id ejus indiget.* & Levit. XIX. 18. *Diliges proximum*

xiuum tuum fecit te. Nonne Moses hæc in lege præcepit omnia? Nonne Mosis hæc præcepta diligenter quoque sunt observanda? Nonne miser ille quem sanum feci gravissimo oneri suo succubuisse, non in egestate summa fuisse vobis videtur? Quis usquam molestiori onere prematur, quam ille quem difficilima diuturni morbi calamitas urgeat? cujus vita miserabiliore egestate sit afflicta, quam quæ multos annos omnibus bonæ valetudinis commodis careat? Nullumne humanitatis officium vel amoris opus in ipsum, tanquam proximum, erat conferendum? Audio quidem vos mihi dicentes, ista non in Sabbatho, sed alio quovis tempore fieri debuisse. Verumtamen in ipso Sabbathi die puerulum quoque circumcidere soletis, Joh. VII: 22. 23. quoniam lege Mosis jussum est, ut octavo die puer circumcideretur, nec eapropter quisquam ex vobis existimat Sabbathum profanari: *quanquam circumcisio non ab ipso Mose, sed a patribus est.* Cur non & illud Mosis præceptum, quo vult ut proximo nostro beneficiamus, locum aliquem habeat in Sabbatho? cur ita mihi succensetis, quod Mosis de diligendo proximo præceptum observans, *claudum hominem* in Sabbatho sanum feci? Ex quibus profecto manifestum est, quod tota argumentatio, qua Salvator ad refellendam Judæorum importunitatem in nostro Johannis loco fuit

Class. VIII. Fasc. V. Ddd usus,

usus, eo tantum spectavit, ut omnibus indicaret, quod observatio Sabbathi nequam amorem proximi tollere debeat, quodque licitum semper sit, etiam diebus Sabbathi, opera charitatis exercere: cum non tantum istius diei institutio, sed etiam reliqua lex omnis in bonum salutemque hominis solius posita fuerit. Et huc quoque semper spectasse Jesum observamus, quando Judæorum perversitatem illam, qua Sabbathi observationi omnem proximi charitatem posthabuerunt, alias confutavit: ut Matth. XII: 10. 11. 12. Marc. III: 4. Luc. XIII: 15. 16. XIV: 5. ut sic sanctissimus iste hominum Amator *Legem illam regiam*, Jac. II: 8. νόμον βασιλικόν, ἀγαπήσεις πῦν πλησέν σε ὡς σεαυτὸν, maxime semper observandam esse doceret.

JOH. GEORGII MICHAELIS,

De SCUTO FIDEI, exercitatio.

ad illustrationem Eph. VI. 16.

ARGUMENTUM.

§. 1. Βελος esse generalioris significationis & notare qualecumque armorum genus, quod emittitur §. 2. Proponitur sententia Jo. Arrovsmith. §. 3. Veteres tela veneno tinxisse, eamque artem maxime inter Scythas viguisse §. 4. Sed apostolum ad tela venenata minus respicere, §. 5. neque ad glandes plumbeas, quae motu ipso ardeant & distillant. §. 6. Sed potius ad falaricas, quae quales fuerint, ex Servio, Livio & Vegetio describuntur. §. 7. Quae de iis passim ab auctoribus traduntur, cum phrasi Paullina confliguntur. §. 8. Unde scuta compacta, & quae illorum forma fuerit. §. 9. Nomina Ebraica חרב & ידו evolvuntur &, quae utriusque forma fuerit, docetur. §. 10. Verbis ap. non tam generatim ad diaboli tentationes, quam quidem spectatim ad philosophorum imprimisque Apollonii Tyanaei fraudes respici. §. 11. Confirmatur illud (I) ex similitudine phraseos. §. 12. (II) Ex circumstantia temporis §. 13. (III.) Ex Statu ecclesiae Ephesinae, ubi Apollonius maxime clarus erat, in cujus aetatem & res gestas inquiretur. §. 14.

(IV) Ex Að. XX. 29. 30. Apoc. II. 2. § 15. (V.)
Ex connexionione. §. 16. Quodnam remedium fides
adversus illas tentationes præstet. §. 17. Quare apo-
stolus scutum fidei medio loco inter armaturam
spiritualem ponat & illud ante omnia adsciscendum
esse moneat. §. 18. Scutis militaribus nomen impe-
ratoris, cohortis & ipsius militis inscribebatur, quod
ad scutum fidei transfertur.

§. 1.

PAnopia illa, quam Ap. tanto commen-
dat opere Ephesiis, respici ad arma-
turam militarem, qua se adversus
hostes tutos præstant milites, nemi-
ni dubium esse potest. In quod au-
tem armorum genus heic proprie digitus
intendatur, inter philologos non omnino
constat. Vox *βελος* generalioris est signi-
ficationis & notat *omne armorum genus, quod
vel archu vel manu eminus emittitur*; inde *He-
sychius* interpretatur: *μαχαρη, τραυμα, εινος*
NB. *παν το βαλλομενον*. Quo significatu
quam proxime cum *telo* convenit, quod in-
terprete *Servio* ad *Aen. L. II. V. 468. secun-
dum gracam interpretationem* dicitur *επι το
πυλοθεν*, i. e. *quidquid longe jaci potest: quam-
quam*, addit, *legimus de gladio*. Idem docet
Festus de verb. signif. p. 463. *tela* proprie dici
videntur ea, quæ *missilia sunt*: ex *græco* vide-
licet eorum nomine, quia illi *πυλοθεν* *missa*, quæ
nos *eminus*. *Syrus* vertit *σίοι* quæ vox
Syris qualemcunque *sagittam, jaculum*, desi-
gnat

gnat, oriunda a נר נר traxit, quod attritu arcus & nervorum sagittæ emittuntur.

§. 2. Quæ licet in aprico sint posita, non tamen omnino liquet, quod jaculi genus per Βαλη πικρῶμενος apud apostolum sit intelligendum. Doct. Anglus *Arrowsmith* Taët. sacr. L. II. c. VIII. §. 2. p. 170. Paulli sermonem ad commodari existimat, vel ad hastilia, parentia, vel ad sagittas veneno tinctas, quæ simul ac vulnerant, incendunt præ ardore toxici totum ilico corpus permeante. De eo vero quid sit sentiendum, in sqq. dispiciemus, ac rationibus, si non invictis, tamen ad veritatem proxime accedentibus & verisimilibus confirmabimus.

§. 3. Tela veteres veneno tingere solitos, idque eâ de causâ fecisse, quo venenum corpore exceptum, per totam sanguinis massam momenti spatio diffusum, mortem eo citius & certius efficeret, ex illis *Ovidii* constat:

Dumque senex tractat squallentia tela venenis;

Excidit & laevo fixa sagitta pede est.

Fast. L. V. v. 397. 398. Hinc paucis interjectis pergit:

Virus edax superabat opem: penitusque recepta

Ossibus, & toto corpore pestis erat.

Ddd 3

v. 403.

v. 403. 404. Ab hac arte ungendi tela venenis commendat *Virgilius* Amyclum:

quo non felicius alter

Ungere tela manu, ferumque armare veneno.

Aen. L. IX. v. 772. 773. Ad quem locum *Servius* notat, armabat ferrum, quo nos armari consuevimus, ut ex venenato ferro vehementius & perniciosius vulnus sit. Quod venenum

unde sit paratum, ex *Scytharum* consuetudinibus exponit *Aristoteles* περὶ θανμάτων. αὐτισμ. Opp. T. I. p. m. 1105. ed. a. 1597. in 8. φασὶν το σκυθικὸν φάρμακον, ὃ ἀποβαίνει τῆς δίτης συνπιδεῖσθαι ἐξ ἐχιδνῆς, τῆρας δὲ, ὡς εἰσινεν, εἰ σκυθαὶ τὰς ἡδὴ ζωοπικύσας καὶ λαβόντες αὐτὰς, τῆκεσιν ἡμέρας πέντε. ὅταν δὲ ἰκανὸς αὐτοῖς δοκῇ σιτηθῆαι παρ, τὸ τε ἀνδρῶν ὡς χυλιδίων ἐκχέοντες, ὡς τῆς κοπρίας κατρυκτῆσι πυμασσωπὶς ὅταν δὲ καὶ τὰτο σπῆ, τὸ ὑφισταμένον τὸ ρεύματις, ὃ δὴ εἰν ὑδατώδεις, μίγνυνται τῷ τῆς ἐχιδνῆς ἰσχυρῇ, καὶ ὕτω ποιῶσι θανάσιμον. Cujus

vestigia pressisse videtur *Plinius* H. N. L. XL cap. XLIII. f. 269. edit. *Dalecamp.* *Scythæ*, inquit, sagittas tingunt viperina sanie & humano sanguine: irremedicabile id scelus, mortem ilico adfert levi tactu. Quæ caussa est sine dubio, quare *Ovidius* Getis, Dacis, aliisque finitimis populis, hominibus feris & truculentis *Scytharum* prosapia oriundis, tela veneno tincta frequentius attribuat:

Pars cadit hamatis misere confixa sagittis:

Nam veluceri ferro tinctilo virus inest.

Trist.

Trist. L. III. el. X. v. 63. 64.

*Hostis habens arcus, imbutaque tela veneno,
Sævus anhelanti moenia lustrat equo.*

Trist. l. IV. el. IV. 77. 78. Feritatem Sarmati-
cæ, Geticæque gentis, in cujus confiniis,
urbs Tomitana sita erat, quo ipse ab irato
Augusto exulatum erat missus, descriptu-
rus canit:

*In quibus est nemo, qui non corymbon & arcum,
Telaque vipereæ lurida fella gerit.*

Trist. L. V. el. VII. v. 15. 16. conf. ep. Pont.
l. I. ep. II. v. 18. l. III. ep. I. v. 26. l. IV. ep.
VII. v. 11. 12.

§. 4. Quæ licet ita sint, animi tamen pen-
deo, num eo respexerit apostolus, cum tela
veneno illita, non proprie, sed improprie βέλῃ
πεπυρωμένα dici possint, ob effectum sc. quem
in corpore humano edunt; quandoquidem
veneno visceribus hausto & concepto, mas-
sa sanguinea insigniter turbatur & ebullire
incipit. Idcirco etiam *Lycophron* Alex. v.
309. 310. amoris flammæ telis ignitis adsi-
milat:

*Ὅς τ' αἶγελον δράκοντα πυρφόρα βέλων
Ιουγχι τέλει.*

Ad quæ verba *Tzetzes* commentatur, ἀν-
τε NB. πυρφόρα βέλῃ quæ cum apostoli ἐνσθῇ
paria faciunt. Ad hæc notandum est, tela
venenata vim suam non exerere prius, quam
in pectus fuerint adacta & effectum mortem
sc. inevitabilem sortiri; fides autem munit

Ddd 4

cor

cor hominis, quo minus diabolus suggestiones suas intromittat, saltem spe sua excidat & frustretur.

§. 5. Si quod igitur telorum genus datur, quod ignem ipso opere corpori intulerit, ad illud apost. nostrum sermonem suum convertisse, haut oscitanter dixerim. Quam difficultatem cum animo providisset illustr. Grotius, ad glandes, a funditoribus mitti solitas, quæ ipso motu ardeſcebant, heic respici indicat. Notum est, lapides funda antiquitus projecisse, quam brachio circa caput rotabant, quo ictus eo validior & perniciosior esset. Funditores enim, inquit, Vegetius de re mil. l. III. c. XIV. p. m. 101. sunt, qui fundis ex limo vel setis factis (has enim dicant esse meliores) contorto circa caput brachio dirigunt saxa. Præterea glandibus plumbeis utebantur, quæ quoniam ipso motu ardeſcere & liqueſcere judicabantur, arsure glandes Statio dicuntur:

& lucida ferro

Spicula & ARSURAS cali per inania GLANDES,

Saxaque in adversas ipsis avulsa rotabant Mœnibus.

Thebaid. L. X. v. 526. Ad quem vetus scholiastes notat: plumbeas glandes, quas impetus excussionis, dum per aërem volant, LIQUESCERE cogit. Ipsas autem nimio motu ignem quasi concepisse & hoc ipso distillasse, suo adsen-

ad sensu comprobat *Virgilius* Aen. L. IX. v. 586. 589.

*Stridentem fundam, positix Mezentius hastis,
Ipse ter adducta circum caput. egit habena;
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.*

Sed ut ex *παροδείῳ* notandum, *Virgilium* minus ἀβελήως insimulandum, contraque antiquitatis testimonium sermonem conformasse suum, dicendo, trina funda rotatione defunctum esse *Mezentium*; cum tamen *Vegetius* L. II. cap. XXIV. præcipiat, ad noscendum est etiam, ut semel tantum funda circa caput rotetur, cum ex ea emittitur saxum. Cum *Virgilio* nostro facit *Statius*:

teretes pars vertere fundas

Adfueri, vacuoque diem præcingere gyro.

Theb. L. IV. v. 66. 67. Notari hic merentur verba scholiastis antiqui, in aërem, inquit, rotatis fundis, bis aut ter vano rotatu, donec lapis extra fundam ejacularetur. Ut proinde *Virgilius* ab omni ignorantiae suspitione sit absolvendus. Quod autem *Vegetius* adserit, de crebra & assidua exercitatione est accipiendum; milites sc. jugi exercitio ad tantam promptitudinem cum tempore perductos esse, ut, quod olim bina vel trina rotatione vix potuerint efficere, in ipsis una circa caput gyratio præstet. Sed e diverticulo in viam redeamus. Ex utroque *Virgilii* & *Statii* loco adparet, ea de causa ro-

Ddd 5

tasse

tasse fundam antiquos , ut glans plumbea
vehementiore motu dissolveretur & majore
cum vitæ periculo in hostem evibraretur.
Quod ipsum etiam *Servius* observat : *plum-*
bum, inquit, *jaëctum nimio rotatu & aëris ca-*
lore dissolvitur. Nec vero hæc sententia
intra poëtarum palæstras substitit , verum
etiam ad philosophorum umbracula pro-
ferpsit. *Aristoteles* certe huic calculum ad-
jecit suum facta enim de sagittis mentione,
addit : *πυρρον γαρ αὐτῆς* NB. *ἐκρυπται ἑταρῶν*
τῶν τοιούτων τὰς μοδυσθίδας de cæl. l. II. c. VII. p.
m. 636. Tom. II. In eadem opinione versa-
tur *Seneca*, non postrema porticus gloria; sic
inquit, *liquefcit excussa glans funda & attritu*
aëris velut ignis distillat. Quæst. nat. l. II. c.
LVII. Ast vero; quantam etiam cumque
speciem habeant & philosophorum consen-
sione firmentur, non tamen ita res ad liqui-
dum est deducta, ut animus adquiescere
possit. Glandem funda emissam liquefcere
& rationi & experientiæ adversatur; cum
nequidem id in illis, pulvere pyrio accenso
sclopetis excussis, hodierno die deprehenda-
mus; quare *Lipsius* id omne, quod poëtæ de
glandibus ardentibus, iisdemq; liquefcentibus
tradunt, poëtarum figmentis adscribit, ipsis-
que etiam philosophis hac in re omnem fi-
dem derogandam esse contendit. Causam
autem, quare hæc fabula omnium fere poë-
tarum industriam exercuerit, hanc fuisse
con-

conjicit. *Potest; semel ut & rarissimo casu plumbatura & adfrictu aëris, aut corporis durioris, intabuerit; & miraculum ab uno arreptum cucurrerit statim per omnes poëtas, ad c. l. Cum igitur infirmo admodum, imo nullo tibicine nititur, quidquid antiquitas de glandibus ardentibus somniat, magnus Grotius, sagacissimus alias oraculorum divinorum indagator, nos in vado destituit.*

§. 6. Nec tamen animus omnino est abjiciendus. Quod si enim aliquod teli genus, ipso opere ardens, ignemque corpori inferens, ex antiquitatis monumentis dari potest, ad illud apostolum adluisse, nullus ego quidem ambigo. Proclivis igitur est animus cogitare de *Falaricis*, quæ undenumen suum habeant *Martinus Lex. philol. p. 767. 768. evolvit. Nobis in præsentia ex Hesychio enotasse sufficiat, fuisse αἶδος αὐγῆς. Figuram illius & conformationem nobis ob oculos ponit Servius ad Aen. L. IX. v. 705. est ingens telum, toruo factum, habens ferrum cubitale, supra quod veluti quadam sphaera, cujus pondus etiam plumba augetur; dicitur enim ignem habere adfixum, stuppa circumdatum, & pice oblitum: NB. INCENSUMQUE AUT VULNERE HOSTEM AUT IGNE ABSUMIT. Cum hac descriptione Serviana convenit omnino illud, quod Livius tradit: *Falarica missile telum hasti-**

li oblongo & cetera terer, præterquam ad extremam, unde ferrum exstabat, id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, lineabantque pice, ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere posset corpus, sed id maxime etiam si hæssisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat Lib. XXI. c. VIII. Superioribus addatur Vegetius, falarica, inquit, ad modum hasta, valide præfigitur ferro: inter tubum & hastile, sulphure, resina, bitumine, stupitque convolvitur, infuso oleo, quod incendiarium vocant, de re milit. L. II. c. XVIII. Hoc armorum genus videtur initio quidem Hispanorum proprium fuisse, quod ex Livio l. c. elucet, postea vero & jam illius usum ad Romanos, aliasque gentes transiisse. conf. idem Liv. L. XXXIV. c. XIV. Ex iis igitur, quæ hætenus adduximus sole meridiano clarius elucet, falaricam commodissime telum ignitum dici posse.

§. 7. Sed vero res nondum est in tuto, nisi, quæ passim de *falarica* tradunt auctores, cum phrasi Paullina conciliavimus. (I) Est telorum genus, quod eminus manu emittitur; unde ex definitione *Hesychii*, superius §. 1. producta, nomine *βίλος* sive *teli* percommode insigniri potest. (II) Est *βίλος πιπρωμενον*, eo ipso momento, quo ejaculabatur, ignem conceptum habens, &, quæ contingebat corpora, incendio absumens.

sumens. *Namque medium accensum mittebatur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferebat Liv. L. XXI. c. VIII. (III) Adversus illud se scuto munire & defendere solebant, quod ex illis Livii verbis adparet, sed id maxime etiam si hasisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat, c.l. Idem testatur Virgilius Aen. L. IX. v. 705.*

*Sed magnum stridens contorta falarica venit,
Fulminis acta modo : quam nec duo taurea
terga,*

*Nec duplici squama lorica fidelis & auro
Sustinnit.*

Id unum mihi objici posse facile prævideo, falaricam esse teli genus *murale* & *obsidionale*, quo in turribus vel defendendis, vel oppugnandis antiqui sint usi; unde etiam a *falis*, i. e. turribus, iudice *Servio*, nomen traxit suum, ratione adjecta, eo quod hoc telo turribus pugnabatur Conf. *Veget. c.l. Sext. Pomp. de verb. signif. p. 286. Non. Marcell. de propr. serm. cap. XVIII. p. 798.* Verum observamus, (α) distinguendum esse inter *falaricam*, hastam, quæ manu emittebatur & *muralem*, quam ipsam distinctionem *Servius* adhibet. (β) Etiam diabolus & universum cætum & singula ejus membra *βελεσι πεπυρωμένοις*, castello prævalido ejaculatis, configere satagit; infernali quippe potestati *πυλᾶς* adscribuntur Matth. XVI. 18.

§. 8. Adversus hæc autem ignita tela ap-
 suos vult munitos *δυσκοι πρὸς*, quam vo-
 cem nos commodissime per *scutum* vel *cly-
 peum* convertere possumus. Inter utrum-
 que enim non aliam intercedere differenti-
 am, nisi quod hic *peditum*, illud *equitum*
 proprium esse consueverit *Isid. Orig. L.*
XII. p. m. 1272. judicat. Hefychius vocem
δυσκοι interpretatur *αἰδῶ ἀπὸ δῶ*, & ad
 vocem *δυσκοι* (quam mendosam esse con-
 jiciunt *Salmasius* & *Sophringius*) notat, esse
 idem, quod *ἀσπίς ἢ ἐκπτερον*. Intelligitur
 autem scutum amplius & majus, totum fe-
 re corpus obtegens, quo ab hostium telis
 & armis tuti essent, contra distinctum par-
 mis & peltis. Hoc ipsum etenim nomen,
 quo utrumque insignitur, declarat. Cly-
 peum a *κλεπν* i. e. celando dictum, quod cor-
 pus celet & ab hastis atque jaculis corpus mu-
 niat, existimat *Serv. ad Aen. L. VII. v. 686.*
Fl. Sosipater Charis. p. 1361. edit. Gothofr.
Isid. Orig. L. XVIII. c. XII. Eodem tendit
scuti nomen, illud enim *Isidoro* iudice, ita
 est adpellatum, quod a se excutiat telorum
 ictum, ut enim telis resistatur, clipeus antefer-
 tur. Cui usus ut servirent clipei ex multi-
 plicatis animalium pellibus conficiebant, su-
 perficie ænea superinducta, quod multis
 antiquiorum auctorum testimoniis compro-
 bavit erudit: *Meursius* ad *Lycophr. Alex.*
v. 854. p. m. 84. Quibus nos quædam alia
 ad-

adjungemus. Hanc scuti formam sistit Polybius de milit. & castramet. Rom. ex. vers. Casaub. p.m. 477. 478. Scutum, inquit, latum in superficie gibba duos pedes cum dimidio: longum pedes quatuor, aut si sit majus, ad hanc mensuram accedit palmus, e duplici tabulato glutine taurino est compactum: extrema superficies linteo, deinde vitulino corio circumtegitur. In ambitu circa superam inferamque partem ferrea pratexitur lamina, qua adversus cassim illatos ictus munitur & ne humo incumbens corrumpatur, adaptatur etiam illi concha ferrea, (is est umbo) qua ictus vehementiores defendit lapidum, sarissarum & violentorum omnium telorum. Quæ descriptio quam accurate componi potest cum illa Virgilii, qua Pallantis a Turno interfecti clipeum nobis ob oculos ponit:

*at clipeum tot ferri terga, tot aris
Cum pellis toties obeat circumdata tauri,
Vibranti cuspis medium transverberat ictu,
Loricaque moras & pectus perforat ingens.*

Extremam autem clipei superficiem linteis fuisse opertam, auctoritate sua firmat idem Virgilius:

*illa (hasta) per orbem
Aere cavum triplici, per linea terga, tribus-
que
Transit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine.*

Aen.

Aen. L. X. v. 783. 785. Ad quem locum Servius notat: ideo lino tecta fuisse scuta ut possent habere pictura, nam quod ad L. VII. v. 796. observat, apud majores virorum fortium picta erant scuta inertium & tironum pura erant. Ab hoc igitur corio bubulo, unde scuta constabant, ipsis apud græcos nomen *Βουγεν* est inditum, quæ vox interprete Hesychio *ἀσπίς* designat; cujus nomenclaturæ rationem reddit Tzetzes ad Lycophr. Alex. v. 854. *ἐν δὲ φάσμασι Βούγεν ἀσπίς γυγὼναι*. Notandum autem adhuc, certis quibusdam signis, imo inscriptis nominibus scuta interstincta fuisse; ea quidem de causa, ut si quando in prælii tumultu ab invicem discederent ac dispergerentur, ex qua quisque cohorte esset, internosci posset. Notavit illud Vegetius, cujus verba adscribere non piget: *sed ne milites, inquit, (aliquando in tumultu prælii a suis contubernalibus aberrarent) diversis cohortibus diversa in scutis signa pingebant ut ipsi nominant δερματῶν, sicut etiam nunc moris est fieri. Præterea in adverso scuto uniuscujusque militis (litteris) erat nomen adscriptum, addito ex qua esset cohorte & centuria, de re milit. L. II. c. XVIII. p. m. 52. 53. Habebantur autem scutati omnium firmissimi & totius exercitus robur censebantur; quare etiâ in ultimo ordine locabantur, ut fessis reliquis, vel etiam ad fugam inclinatis subsidio esse, hostiumque impetum*

tum sustinere & retardare possent vid. Veget. l. III. c. XIV. p. m. 101.

§. 9. Ebræis duo sunt nomina, quibus clipeum exprimunt **צנה** & **מנן**, quorum illud ab *ambitu*, hoc a *tutela*, quam militi præstat, tractum esse judicatur. **צנה** iudice *Abarbanele* ad 1. Reg. X. 16. 17. dicitur **לפי שהוא מכה את האדם ואומר מלל צר** *quia hominem obtegit, eundemque undique ambit.* **מנן** deductum, præsidium designat, quod illi adfert, qui eodem tegitur; hoc enim *Kimchius* libr. rad. col. 93. notat **על כן נקרא מנן לפי שהוא מנן על נשואו** *ea de causa adpellatur מנן, qua protegit sui portatorem.* Chaldæis dicitur **תרית**, quæ vox fortean ex græca **θυρε** fluxit, nisi quis ab Arabica **قوس** *clipeum* vel *scutum* designat, per litterarum metathesin derivatam velit. Apud interpretem Syrum differentia aliqua occurrit, aliis editionibus in h. nostro l. cum *Widmanstadio* **מבן** *scutum*, aliis **מבן** *spes*, cum *Guidone Fabricio* legentibus, quæ differitas procul dubio adfinitati litterarum **ב** & **ב** ortum suum debet. Hoc autem discrimen inter **צנה** & **מנן** intercedere existimant magistri, ut illud *majus* aliquod, hoc *minus* scutum significet; ita enim *Abarbanel* **צנה הוא גדול מהמנן שהוא הכלי שמוליכי אותו בידיהם להשגב בם מהאויב צנה בעת שילחמו** *majus est מנן quod est instrumentum (bellicum)*
 Class. VIII. Fasc. V. Eee quod

quod portant manibus suis, quoque se ab hoste tempore pugna protegent, comm. in proph. prior p. 235. col. I. Formam illius tradit R. *Isacides* חֲזַק מִשְׁלֵשׁ הָאָדָם אֶת צַנָּה מִקְפָּה אֶת, i. e. צַנָּה ambit hominem tribus lateribus suis ad 1. Reg. X. v. 16. 17. & Ps. V. 13. Utriusque delineationem dedit Cl. *Dassovius*, quidque per utrumque magistri intelligunt ad tit. Celim. §. 1-10. prolixè tradit. An vero heic loci ab apostolo ad Ebraeorum scuta sermo adcommo- detur, quæ ea de causa oleo fuerint inuncta, quo minus tela per- terebrent, sed reperi- cussa resiliant, eoque nomine *βελῆ πεπρωμένα* dicantur, quod diss. II. de emph. voc. sacr. p. 19. 20. & ad tit. Celin. §. 10. adserit, suo loco relinquo. Scri- bit Ap. ad Ephesinæ urbis cives, Christo per fidem adgregatos, qui cum Amazonum pro- sapia oriundi essent, certe telorum, scu- torumque usus ipsis ignotus esse non potuit, eo maxime, cum, quo tempore Romani bel- la per Asiam administrabant, iisdem im- plicarentur.

§. 10. Hæc sunt, quæ ad illustrationem *quædam* Paullinæ adnotare visum fuit, neces- sum est, ad ipsam rem, quam apostolus in- digitat, propius accedamus. Apostolum heic credentes scuto fidei adversus quales- cunque tentationes pessimi illius genii ar- mare, quæ in imaginationem, imò animum ipsum altius demittantur, quarumque vis

be.

beneficio fidei vel intervertatur, vel prorsus eludatur, plerorumque interpretum est sententia, & id ipsum peculiaribus dissertationibus Cl. Viri Joh. *Arrousmith* Tact. Sacr. L. II. cap. VII. VIII. p. 152-177. Joh. H. *Heideggerus* diff. select. Tom. IV. diff. III. §. 34. 40. p. 110. 116. demonstratum iverunt. Quæ licet commodum sensum habeant, & pro amplitudine phraseos subintelligi possint, existimem tamen ad specialiore[m] quandam luctam, qua ecclesia Ephesina tunc temporis agitabatur. vel quæ ipsam haut ita multo post manebat, respici. Sapienter illud monuit Cel. Theologus *Salomon van Till* op. analyt. T. II. p. m. 595. 596. Paulo epistolæ conscribendæ occasionem subministrasse, contationem ecclesiæ Ephesinæ, ceterisque Asiaticis imminentem, fore sc. ut ethnicismus laertos moveat; hinc persecutionibus, atque ita aperta vi; illine artibus nescio quibus magicis, junctis cum studiis philosophicis. Inde pergit suamque sententiam explicatius tradit: quidni, inquit, *Paulus* in spiritu prævidisse putandus est *tyras* *Apollonii Tyanai* philosophi, atque stupendis artibus magicis celeberrimi, qui dudum egit inter Ephesios: cujus unicum consilium fuisse testantur veteres, sicuti & *Jannes* & *Jambres* *Adosi* restiterunt, artibus suis resistere Christo & apostolis, quarens omnia eorum miracula eludere.

§. II. Nec vero hæc sententia a phrasi Paul-

Ecce a

luna

Ilina est aliena. Quem fugit telorum nomine, significatione translata, venire artes atque fraudes, quibus ab hominibus vaftris periculum nobis struitur, ut hinc in proverbium abierit: *& meum telum cuspidem habet acuminatam*: quo de vide sis *Erasmus* adag. p. m. 90. Eadem significatione *Cicero* P. Quintium a violentia Sext. Nævii vindicaturus, cujus fortunas & famam pessumdare nitebatur, vocem adhibet. *Ita fit*, inquit, *ut ego, qui tela depellere & vulneribus mederi debeam, tum id facere cogar, cum etiam TELUM adversarius nullum jecerit*: illis autem id tempus impugnandi detur, cum & vitandi illorum impetus potestas adempta nobis erit: & si qua in re, id, quod parati sunt facere, NB. FALSUM CRIMEN, QUASI VENENATUM TELUM, jecerint, medicina facienda locus non eris Orat. pro P. Quint. c. XI.

§. 12. Philosophos autem inde a primis nascentis Christianismi primordiis sanctissimæ nostræ religioni sese opposuisse & ruentibus profanorum deorum rebus suppetias tulisse, sacra loquitur historia. Cum enim a sacerdotibus & popis, qui rerum divinarum rudes fere & expertes, sacris unice intenti erant, id minus expectari posset, sacrorum causam philosophi susceperunt. Qui rerum divinarum sapientia incluti, id unice egerunt, ut religionem Christianam tanquam simplicem atque fatuam, neque ulla sapi-

sapientia specie commendabilem, vulgo de-
ridendam præberent, eosdemque apud sum-
mos imperantes tamquam deorum patrio-
rum contemptores & communis humanitatis
hostes in invidiam adducerent. Experti il-
lud sunt ipsi apostoli Act. XVII. 18. seqq.
quin imo tota religio Christiana, quia non
ἐν παιδοῖς ἀνθρώπων σοφίας λόγοις constabat,
græcis, interque illos vel maxime philoso-
phis μωρία censebatur 1. Cor. I. 23. Quibus-
que criminibus & calumniis sophistæ se-
quentibus temporibus Christianos onerave-
rint, ex libellis apologeticis, qui ad nostram
memoriam sunt transmissi, satis adparet.

§. 13. Præ aliis autem huic tentationi ex-
posita fuisse videtur ecclesia Ephesina, ubi
famosus ille impostor *Apollonius Tyaneus*,
Tyana Cappadociæ oppido oriundus ali-
quamdiu hæsit, civesque ephesinos sapien-
tia & stupendis operibus suis tanta sui ve-
neratione inflammavit, ut *Lactantius* instit.
div. L. V. c. III. p. m. 241. *simulacrum ejus sub*
Herculis Alexicaci nomine constitutum, ab
EPHESIIS etiam nunc honorari, disertis ver-
bis adseveret. Equidem me non latet, plu-
rima homini prodigia & miracula adficta
fuisse, ea solum de causa, ut profanæ gen-
tes haberent, quem Christo opponerent;
speciatim illud de telesticis ipsius imaginibus
(quarum rationem reddere conatur erud.
Joh. Gregorius not. & obs. c. VIII.) demon-

Eravit Cel. *Moshemius* Bibl. hujus Cl. III. Fasc. I. p. 1-35. Negari tamen omnino nequit, illum magna inter gentiles auctoritate polluisse. *Apulejus* Madaurensis, qui ætate antevertit *Philostratum*, (qui totus in ornando *Apollonio* versatur) hunc celeberrimis magis accenset apol. II. p. m. 216. & *Lactantius* observat, *Hieroclem* (hunc enim heic indigitari ex libr. de mort. pers. c. XVI. adparet & *Joh. Pearsonus* proleg. ad *Hierocl.* in carm. aurea *Pyth.* p. 13-17. probavit, inque hujus ætatem aliquanto pressius inquisivit *Moshemius* l. c. p. 14-18.) voluisse ostendere *Apollonium* vel paria, vel etiam majora (*Christo*) fecisse c. l. p. 240. Actatem hujus hominis in tempora *Domitiani* incidere & a. XCV. post natum *Christum* insignem exstitisse *Eusebius* Chron. I. II. p. 164. tradit, ipsum tamen jamdum impei ante *Nerone* magicis suis artibus inclaruisse & ad usque *Nervæ* imperium ætatem suam protendisse, alii docuerunt. *Philostratum* autem suis de *Apollonio* commentariis plurimum ad ejusdem existimationem contulisse, extra omnem dubitationis aleam est positum. Inde factum, ut passim ipsum divinis honoribus sint profecuti, sic de *Alexandro Severo* tradit *Lampridius* c. XXIX. ipsum *Apollonium*, *Christum*, *Abraham* & *Orpheum* in larario suo habuisse, & *Eunapius* in *Chrysanthii* vita p. m. 146. testatur, *Apolloniæ* divi-

cultum exhibitum fuisse. In confirmationem hujus rei adduci merentur verba quæ idem in præf. p. 11. in litteras misit: *ἀπολαύει ὁ ἐν τῷ αἰνῶνι ἐπὶ φιλοσοφίᾳ, ἀλλ' ἢ πὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων μεσσην. τῆς γὰρ περὶ θεογνοσίᾳ φιλοσοφίας ζηλωσας, πολλὰ πὶ θεοποιοῖ καὶ ἐνέργων καὶ αὐτὴν ἐπεδίδαξαν.*

§. 14. Quod si igitur vaferrimus hic impostor ipso illo tempore, vel non multo post quo apostolus in vivis fuit, florere cepit, suæque vivendi rationis, doctrinæ sublimitate, magicisque operationibus plurimos, maxime vero Ephesios in stuporem dedit, inque errorum præcipitia deduxit, non injuria dicimus, Paulum credentes Ephesinos contra ipsius insultus & præstigias munitos voluisse. Habere omnino ecclesiam Ephesinam, a quibus sibi metuat, Paulus sub ipsum discessus sui tempus præsignificaverat, nominando *λυοὺς βαρὺς καὶ ἀνδρῶς, λαλοῦντας διεσπασμένα* Act. XX. 29. 30. Non unum idemque hominum genus utraque adpellatione designari, oppositio luculenter admodum declarat. Posteriores etenim ex ipso credentium Ephesinorum externo cœtu prodituros esse adseverat, *ἔξ ὑμῶν αὐτῶν* inquit, *ἀναστρέψονται*, cum de prioribus dicat *εἰσέλθουσιν, μετὰ τῆς ἀφίξεώς σου*. In sacris *λερε* malorum doctorum symbolum sustinent, qui detestandis infecti erroribus, animas a doctrinæ cælestis lumine

avertere, inque æternum exitium præcipitare & perdere nituntur Jo. X. 12. Probabile igitur est admodum per *λυκας βαρνας* apostolum doctores designare, qui non de externo Christi grege erant, philosophos gentiles, interque illos vel maxime Apollonium, qui gregem Christi dispergere ac omnibus viribus impedire satagebant, ne qui Christo nomen darent, adeoque animas suas exitio eriperent. *Ανδρες λαλυντες διασπαιμενοι* sunt homines in ipsis ecclesiæ pomœriis suppullulantes, gnostici, Platonice Pythagoricæque philosophiæ principiis imbuti, ad eorundemque amussim sublimiora Christianæ religionis mysteria exigentes. Quin *καινος*, quem de ecclesia Ephesina tanto prædicat opere Christus Apoc. II. 2. huc ex parte referri potest; eum nimirum in Apollonii moliminibus & gnosticorum falso nominata scientia & impura eorundem vita propulsandis impendisse. Quam sententiam post *Hermannum Witsium* Miscell. sacr. T. I. de sens. hist. apoc. §. LXX. Cel. *Camp. Vitrin- ga* in apoc. p. m. 97. suo adsensu comprobat, conf. etiam *Gerbrandus van Leenwen* comm. in act. ap. Tom. II. p. 554. 555.

§. 15. Favet huic nostræ interpretationi orationis Paullinæ *συναφια*. Apostolus etenim rationem redditurus, quare Ephesios tanto armorum adparatu munitos velit, *επει οτι εν υμιν*, inquit, *εστι παλη περι αιματος και σκεπας*

αἰτῶν πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τὴν κοσμοκρατορίαν τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὸ πνεῦμα πικρῆς πονηρίας ἐν ταῖς ἐπιθρηνούσας V. 12. cap. VI. Duplicis vel maxime generis tentationes Satanas in primordiis nascentis Christianismi credentibus objecit, quarum alias a potentia principum hujus mundi, alias ab astu & insidiis philosophorum metuere habebant, quos omnes princeps ille tenebrarum armavit, ut partim aperta vi, partim per cuniculos religionem Christianam oppugnarent, &, si pote, radicitus evellerent. Prioris generis tentationes inuit, per ἀρχάς, ἐξουσίας, κοσμοκρατορίας intelligendo provinciarum præsides & rectores, qui orbem Romanum gravi imperio premebant, suisque edictis Christianam religionem tamquam novam, profanam, sacris avitis inimicam ac detestandam insectabantur. Posterioris generis sunt πνευματικά της πονηρίας, philosophorum molimina, qui falsis suis ratiociniis sapientiam coelestem evertere satagebant.

§. 16. Sed vero his tentationibus ap. opponit fidem, tamquam firmissimum & validissimum munimentum, qua qualiacumque adversariorum suorum tela repellere, seque ab illis defendere queant. Fides hic in omni suo ambitu & amplitudine est accipienda, quæ, quum omnes hominis facultates permeat & pervadit, eundem etiam ad-

Ecc 5

ver-

versus omnis generis tentationes futurum & incolumem præstat. Fides sine salutarium veritatum cognitione consistere non potest, in qua qui sunt *ἰππίζουμενοι καὶ βαβαυζουµενοι* Col. II. 7. facile omnes hostium suorum insidias deprehendere, subtilissimas eorundem ratiocinationes refellere & retundere possunt, quo minus *agitantur & circumferantur qualicumque vento doctrina* Eph. IV. 14. ne quisquam ipsos decipiat inanibus sermonibus c. V. 6. In quo utroque loco quod ad philosophorum falso nominatorum artes respiciatur, eo minus est dubium, quoniam philosophiæ falsæ *κατὰ ἀπαλὴν* Col. II. 8. adscribitur. Sint licet hæc tela potestatis infernalis igne armata, eque arce prævalida evibrentur, credentes tamen scuto fidei tecti, non vim solum illorum eludere, verum etiam simplicitate fidei ipsa munimenta evertere, perverse ratiocinantium philosophorum consilia & ratiocinationes, omnemque ingenii & rationis humanæ altitudinem, adversus evangelii doctrinam se efferentem, destruere possunt 2. Cor. X. 4. 5. Intentent licet hæc mortem luctuosam non tamen illis, qui fidei scuto sunt muniti, damno esse possunt; his etenim quoniam vita, quæ ex Deo est, vivificantis spiritus operatione, beneficio fidei restituitur, vitam æternam certa fiducia & *πληροφωρεῖται* jamdum præcipiunt Jo. III. 16. Et quoniam per fidem Christo, quam ar-

atiff.

Amice conjunguntur, adeo ut ipsi in Christo, & Christus in ipsis vivat Gal. II. 20. nulla potentia, imo ne ipsa quidem mors a caritate Dei ipsos separare potest Rom. VIII. 38. 39.

§. 17. Ex ante dictis facile adparet, quare fides inter reliquam spiritus militiæ armaturam intermedia ponatur, eandemque apostolus præ omnibus aliis quam maxime commendat, *ἐν παντι*, inquit, *ἀνταρθεύει* *τὸν θυμὸν τὸν πνεύματι*. Scutum totum hominis corpus obtegit §. 8. sic & fides omnes & animæ & corporis vires, facultatesque occupat & pervadit, seque vel ad externa corporis membra transfundit, *ut arma justitia deo fiantur* Rom. VI. 13. Intellectum veritatum cælestium, quæ ad pietatemducunt, cognitione illuminat, judicium informat & confirmat, quo de viis Dei in regimine universalis providentiæ & ecclesiæ conspicuis sapienter judicet, voluntatem rebellem & refractariam occulta quadam & interna vi ad obsequium fidei & præceptorum divinorum observationem rapit, inordinatos adfectus temperat, eosdemque moderatur, ne adversus sanctæ voluntatis dictamen subsultent, ipsa denique corporis membra Deo sistit in gloriosum ministerium. Hac ratione ubi fides totum hominem possidet, commodissime scuto adsimilari potest. Ut enim scutum hominem protegit, ne

ne vis externa ipsi inferatur ; sic etiam fides , quæ per totum hominem se diffundit , impedit , ne tentationes , sive externæ , sive internæ fuerint , nocere possint. Vult igitur apostolus , fidem *ante omnia* tamquam scutum adfiscendam esse , eandemque inter reliquam armaturam mediam ponit , quia , quidquid est reliquorum armorum spiritualis militiæ , a fide salutari vitam quasi atque spiritum trahit. *Veritas* i. e. agnitio veri Dei & servatoris Jesu Christi quid est ? nisi a fide vera & salutari animetur : ea quippe confirmat , quod Deus sit verax ; hinc Paulus testatur *deum nos elegisse in fide veritatis* 2. Thess. II. 13. *Thorax justitiæ* , quæ in Christo est , qua induimur , ne nudi coram deo inveniamur , nostra non fit , nisi *per fidem* Phil. III. 9. *Pedes* non possunt *calceari promissitudine evangelii pacis* , nisi fides motum quendam & alacritatem addat , quæ facit , ut orbis Christo collum subdat. *Galeam salutis* accipimus , quando Christum salutis causam fide nobiscum jungimus. Denique *gladium spiritus* i. e. verbum dei ineluctabili spiritus S. potentia validum & efficaxprehendimus , quo cogitationem omnem subigimus in obsequium Christi 2. Cor. X. 5. Quæ causa est etiam , quare fidei *scripturæ* 1. Petr. V. 9. adscribatur. Denique observandum ap. admonendo Ephesios , ut scutum fidei adsumant , illos velle quam firmissimos.

mos. Ut enim scutati in exercitu firmissimi & totius exercitus robur censebantur, qui reliquis laborantibus subsidio venirent §. 8. sic etiam, qui scuto fidei sunt armati, ex firmissimis Jesu Christi militibus jure merito habentur. Et certe tales oportet illos esse, qui tela ignita Satanæ refringere adlaborant. Ex gravissimis & difficillimis tentationibus erant, quæ rei Christianæ a philosophorum insidiis imminebant, maxime vero illorum, quos haut vulgaris sapientiæ gloria, moderationis species & vitæ probitas commendabat; cui rei Juliani defectoris astutia documento esse potest. His infernalis exercitus antesignanis minus obviam mittendi tirones, debiles & infirmi fide, sed ejusdem robore succincti, planeque confirmati, qui adversariorum ingenii & eloquii opibus pollentium stratagemata & advertere & retundere, hostesque ipsos profligare & prosternere norant.

§. 18. Possemus equidem heic pedem figere, sed liceat nobis bona cum lectoris venia observare (I) Scutis militaribus nomen imperatoris, in cujus castris militabant, inscriptum fuisse. Sic de Thorii legionibus memoriæ prodidit *Hircius*, *Cn. Pompeji nomen in scutis inscriptum habuisse*, hoc ipso significantes, se in Pompeji fidem potestatemque concessisse, cujus *nomen* vero postea, ad Cæsaris partes redeuntes, ex scutis *destra-*

~~transierunt~~ de bell. Alex. c. LVIII. LIX. Hoc
 ipsum etiam scutum fidei importat. Qui
 per fidem ex peccatorum servitute in filio-
 rum dei libertatem, Christique peculium
 adseritur, inque statum filiorum dei trans-
 fertur, *novum nomen accipit* Jes. LXII. 2.
 LXV. 15. Apoc. II. 17. de nomine Jehovah
 adpellatur, hoc ipso certissimum testimo-
 nium accipiens se esse de familia dei, ejus-
 dem partes tueri, sub illiusque signis & au-
 spiciis militare. Hi sunt, qui fide purificati
 corde *signo signantur in frontibus suis* Ezech.
 IX. 4. quique *habent nomen patris sui scri-
 ptum in frontibus* Apoc. VII. 3. 4. XIV. Jure ad-
 optionis accipiunt spiritum filiationis tan-
 quam *σφραγίδα & ἀπαύσιμα* obsignantem &
 confirmantem ipsis omnia illa beneficia, qui-
 bus per fidem in Christum mactantur
 2. Cor. I. 22. Eph. I. 13. IV. 30. Quo ipso
 signo dominus suos tamquam populum *με-
 γνωστους* cognoscit, ne quis ipsos mani-
 bus suis eripere possit. Non solum vero no-
 men imperatoris, verum etiam (II) *cohortis*, ex
 qua quis esset, imo nomen militis inscribeba-
 tur. §. 8. *Δευμα* illud *externum*, notat *externam*
oris confessionem Rom. X. 9. qua quis id con-
 sequitur, ut externis privilegiis in domo dei
 fruatur. *Δευμα internum*, designat ipsum no-
 men *novum* filiationis & jus ad hæreditatem
 celestem, quod nemo novit, nisi qui
accipit Apoc. II. 17.

HI.

Conradi M E L, D.

Schediasma Epistolicum,

ad Virum Max. Rev.

D. S. de H.

de *Lapide PUCH.*

ad Jes. LIV: II.

מרבין בפוך אבניך:

ANnus est, & quod excurrit, V. M. R. cum in limitibus locorum curæ nostræ Ecclesiasticæ demandatorum conveniendo, inter alia *αρεσάμηναι* scire desiderabas sententiam meam in locum illustrem Jes. 54. v. II. & maxime ad verba, & *ponam in stibio lapides tuos*: Quam tunc quidem ex parte aperiebam, ast pleniorē deductionem promittebam: Ut igitur aliis intervenientibus negotiis hætenus impeditus, denique fidem datam liberem, hoc Epistolio mentem meam plenius aperiam. Inter vexata V. T. dubia haud immerito refertur hic locus, de quo magnus ipse *Coccejus* silere potius, quam minus certi quid definire voluit, ita ut in

Lexico

Lexico suo p. 662. dicat ad vocem פִּיחַ *Liet* nobis *securè ignorare, quis iste lapis? aut quis ejus usus sit?* Tentare interim licebit, an quidquam hac in re dubiâ asserere liceat. Cardo rei versatur circa significationem vocis פִּיחַ, & quo sensu in hoc loco applicetur: Ad prius quod attinet, extra omnem dubitationis aleam positum est, hanc vocem derivari à Rad. פִּיחַ, quæ diversas habet significationes (a) pro diversitate locorum, in quibus occurrit, notat enim 1. *flare*, unde & פִּיחַ *favilla*, quia levi flatu dispellitur, ut latens carbo in nitore suo appareat: 2. significat *colorare*, *coloribus depingere* vel *ornare*, unde Talmud in *Bava Basra* de Domibus, propter luctum Vastationis Templi, non colorandis ait: אֵין מַסִּירִין וְאֵין מַבִּירִין אֵין מַסִּירִין וְאֵין מַבִּירִין בְּזֶמֶן הַזֶּה: *Non obducunt calce, neque figuris ornant, neque coloribus pingunt hoc Tempore.* Vid. *Buxtorff. in Lex. Talmud.* Ex varietate significationis igitur, pro diversitate locorum in quibus occurrit, & pro ratione circumstantiarum, explicanda hæc vox est atque intelligenda.

In Notione sua prima פִּיחַ significat pulverem levissimum flatu dissipandum vel applicandum, unde & vox Græca (b) *φύκος*, &

(a) Matth. HILLERUS in *diff. de gemmis pectoralis Pontif. M. p. 23.* quinque distinguit πῦρ פִּיחַ significationes. T. d. H.

(b) Ab illo *φύκος*, quem ornatus causa adhibebant, orta

& Latina *facus* ortum habet. Hoc sensu
 occurrit 2. Reg. IX, v. 30. ubi de *Jesabele*
 dicitur. וְחָשְׁתִּים מִפָּנֶיךָ עֵינֶיךָ Et *posuit in*
stibio oculos suos : LXX. ἐπέσκαλε τὰς ὀφθαλ-
 μὰς αὐτῆς *stibio depinxit oculos suos* unde patet
 quod vocabulum פָּנֶיךָ pro *stibio* sumatur :
 confunditur quoque & combinatur vox פָּנֶיךָ
 sæpius cum כֹּחַל, sic Chaldaeus Jer. IV, 30.
 תְּכַחֵל בְּצִירָא עֵינֶיךָ. *pingis stibio oculos tuos*
 LXX. ἰαν ἐγγείων εἰς τὰς ὀφθαλμὰς σου.
 & Syrus collinendo *collyrio oculos tuos*.
 Quid vero כֹּחַל ! *cochal* ! quid *stibi-*
um ! altioris est indaginis : כֹּחַל in Tal-
 mude sumitur pro specie *marmoris viridis &*
colorati in Succa & Basra, Buxt. Lex. Tal-
 mud. Quamvis verò interdum significet
 Lapidem figuratum, stibii colorem refe-
 rentem, non tamen eò sensu hic sumi pot-
 est ; quia de ornamento muliebri oculis ap-
 plicato, loquitur Propheta : Sed procul
 dubio hic intelligenda est species fuci, quod
 indicat vox צִירָא in Chaldaica & ܘܥܝܝܢ
 in Syriaca Versione, quæ notat *facum* seu *sti-*
bium quo pinguntur facies & oculi. In Ve-
 netis legitur צִירָא & Baal Aruch ex Tal-
 Class. VIII. Fasc. V. Fff mud

orta videtur vox πυκάζω, quod est ornare. Glossari-
 um vetus : Πυκάζω, *condenso, aperio, orno*, unde
 πυκα, *ornate*. Anne hinc Belgarum *puig, pulch*,
 quod de re pulehra, nitida dicitur, derivandum
 est? T. d. H.

nud Kolim notat, quodd *קולימ קורי* significet *Lapidem Hora*, seu signis suis depictum *Horologium solare*: Cl. *Bravinius* mallet legere *קורי* & inde derivare vocem *cerussa*, propter convenientiam stibii ac cerussæ: Vid. Plin. cap. 6. L. 23. & cap. 18. Lib. 34. *כח* *cochal* igitur ex consensu Linguarum Orientalium notat fucum & derivatur à *כח* Syr. *كحل* Arab. *كحل* *fucavit decepit*.

Ludolphus, ab hac voce deducit Græcam antiquam *κόλιον*, unde porro format *κόλυβ* & *κόλυβιν*: *Tenzelius* in *Colloq. Menstr.* Anni 1689. *Mens. Maj.* vocem *κόλυβιν* derivare gaudet, à Teutonica voce (c) *Kohle*, addita terminatione (d) comparativâ; ut

Ru-

(c) Suecis dicitur *Kol*, Danis *Kull*, Belgis, eene *Koble*, Anglis *Coale*. T. d. H.

(d) Qui illam terminationem ad vocis essentiam pertinere putant, quasi *κόλυβιν* *απὸ τῆς κόλυβιν* vel *κόλλας τὸν ῥ'ον* arcessunt, illos recte *Henricus Stephanus* in *Thef. L. Gr.* & *Jobus LUDOLPHUS* in *commun. ad hist. Aeth.* L. I. c. 7. una cum *Jac. Grandio* explodunt. Neque dubium, quin huc pertineat Latinorum *color*, Anglorum *colour*, Gallorum *couleur*. Italicorum, *colore*, & Hispanorum *color*. Nam fucus, qui illinitur vel faciei, vel oculis nihil aliud est, quam color, & fucare est quovis colore tingere. Unde *Glossæ*; *fucus*, *χρωμα*. Vide *Salmasium* ad *Solinum* pag. 1143. Ita est fucus proprie color, quo panni & lanae inficiuntur L. I. C. si quae res vendi non possunt. Immo ipsum stibium videtur descendere ab Ebrai-

Runice dicitur *Raudur*, rubicundior, sic & *Kelur*, magis ater, neque id sine fundamento; cum *Morhofio* enim asserere licet, à lingua Scythica seu antiquissima Teutonica, per *Pelagos*, quam plurimas voces Teutonicas ad Græcos transiisse: Quanquam potius vocem *Rohle* derivarem à *pruna*. Nam G & K Literæ, sæpius inter se permutantur, ut *camelus*, *Ramehl*. *Stibium* adhuc hodie apud Arabes & Turcas, ad colorandos oculos in usu esse, testatur *Alphonsus Tostatus* ad 2. Reg. 9. v. 30. *Depinxit* (*Jesabel*) oculos quodam colore nigro, quo *fœmina* utuntur, ad reddendum supercilia nigra & palpebras: & faciunt magnam apparentiam palpebrarum & superciliorum quam alias: & vocatur vulgariter *Alcohol*. *Grandius* (e) refert, quod *Alcohol* (f) sit minerale varii coloris,

Fff2

quod

co *y3x*, quod notat tingere, colore induere. Unde *sißis*, *sißes*, fullo, cujus est lavare pannos, & colorare. Sic ut nomen generale, quod omne genus colorum indicabat, tractum sit speciatim ad illos colores, quibus faciem oculosque illingere solebant. T. d. H.

(e) Exstat *Jac. GRANDII*, medici *Veneti* diff. de *stibio*, ejusque usu apud antiquos in re cosmetica per epistolam, in cujus exordio, de aqua *Nilotica*, deinde de *stibii* mentione in sacris literis, & de fucorum materia disputatur; Illam ex ephemeribus Naturæ curiosorum dec. II. anni VI. p. 83-122. depromptam propediem integram una cum analecticis nostris exhibere constitutum est. T. d. H.

(f) *Hispanis* eadem vox etiam nunc vulgari in usu est.

quod in Oriente dicatur *Surma* : & olim
fossile istud optimæ notæ in Bithynia, pro-
pe urbem *Chalcedonem* inventum fuerit, lon-
ge lateque divenditum. Commendatur
ejus usus à *Galeno* : ὀφθαλμοῖς δὲ τοῖς αἰσ-
τῶσι διὰ τῆς φρυγίας λίθου χερμαίνοντος ζῆλον καὶ οὐκ ἔστιν,
oculos vere ipsos corroborabis, si sicco collyrio,
quod ex phrygio lapide componitur, utaris : So-
let hoc stibium palpebris stylo applicatum, (ut
Grandius in Epistola ad *Ludolphum* scribit,
cui frustulum hujus fossilis & aliquid inde
formati pulveris stibii transmittit) elicere ex
oculo lachrymam, unde nitescit cornea, nigres-
cunt cilia, & vividior totus fit oculus. Vide
Tenz. l. c.

Sunt qui asserunt, fossile illius stibii, ipsum
esse *Antimonium*, non equidem illud in for-
nace fusum & divenditum, sed naturale,
quod in Oriente effoditur ; quod & ipsum
vocis Etymon haud obscure indicat, non
enim derivatur, (ut ludunt *Vossius* & *Mar-
tinus*) ab ἀντὶ & *Moine*, sed est vox Ori-
gine Arabica أثيمود à أثيم pinguis
evasit ; usum enim habet Antimonium in sa-
ginandis pecoribus. Ex jam dictis patet,
quod Phrasis dicti *Jes.* 54. v. 11. מרביץ
: רבץ בפוך אבניך *Recubare faciam in stibio lapides
tuos : seu abundanter addam stibium lapidibus
tuis*

est, uti & *aljabolar*, fucare, & *ALCOHOLADO*,
fucatus. Scilicet & has voces cum innumeris aliis
à Sarracenis, Arabibusque retinuerunt, *Td. H.*

hunc sensum habeat: Omnibus Gemmis ædificii tui dabo splendorem, ac si in stibio essent posita. Sunt equidem qui pro Rubino militant, & dicunt רובין nihil aliud esse quam יָדָן, cujus lapidis mentio fit inter Gemmas pectoralis summi sacerdotis Exod. XXXIX. 11. & inter lapides pretiosos, à Davide ad Templi ornatum traditos, 2. Chron. XXX, 2. & quidem eo quod רובין & יָדָן ab una eademque descendant radice (g) & LXX. Jes. LIV, 11. רובין vertant אֶדְנָה. Quamvis verò concedamus, יָדָן lapidem esse pretiosum, qui dicitur אֶדְנָה seu *Carbunculus*, & à carbone, flatu à favillis purgato, ejusque rubicundo colore nomen habet: neque obstat quod in *Rabboth Bemidbar* ei tribuatur color coeli רובין כֶּסֶף color ejus sicut species cæli, quia coelum רֹקַחֲזָן seu rutilat vel ignescit, quando sol oritur vel occidit Matth. 16: 11. Vid. *Bravium de Vestitu Sacerd. Hebr.* non tamen consequentiam illam concedimus רובין ac יָדָן ab una radice descendunt, ergo idem significant: Neque Rubinus tantæ magnitudinis unquam repertus, ut segmentis ejus fundamentum alicujus ædificii sterni possit. Boëtius refert quod Rubinus non ex-

Fff 3

cc.

(g) Analogia linguæ Ebraicæ id confirmat, apud quos רובין & רֹקַחֲזָן est *dispergi*, יָדָן & רובין *inungere*, רובין & לִדְנָן *circumcidere*, רובין & רובין est *sufflare*, & רובין ipso sonitu hactenus exprimente. T. d. H.

cedat pondus XX. Ceratiorum , & admirandi quid fuerit, quod Imperator, Rudolphus , Rubinum habuerit , qui magnitudinem ovi Gallinæ æquaret : imò & ipse ego in Borussia Rubinum viderim , à *Magno Duce Moscovia* , tunc Regiomonti commoranti, Regi Borussiae donatum , qui ovi columbini magnitudinem æquabat : non tamen exigua hujus lapidis quantitas permittit, ut stratum pavimenti inde formari possit, nisi forte opere *Musivo* ; quod vocant, antiquissimis temporibus ignoto : insuper versu 10. Jes. LIV. ornamento portarum tribuitur *לִפְתָּח* lapis *rutilans* seu *Rubinus*, ita ut unus idemque lapis vs. 11. & 12. bis recenseretur & committeretur tautologia, quæ tamen seriò evitanda.

Nostra igitur sententia hæc est: quod *לִפְתָּח* hic non pro lapide sumatur, sed pro ornamento lapidum pretiosorum, tanto nitore applicatorum in fundulis suis, ac si Gemmæ Diadematis pretiosi essent, firmatæ ut non moveantur, depuratæ ut nitcant, sicut oculi sibi purgati ac colorati, ut splendeant sicut sol aurora cinctus, dum oritur.

1. Hanc interpretationem suadet Phrasis *לִפְתָּח בְּפָנֶיךָ מִרְבִּיץ שְׁתֵּרְנָמִין* *sternam in puch oculos tuos.* quæ concordat cum locutione 2. Reg. 9. *חֲשִׁים בְּפָנֶיךָ עֵינֶיךָ* *posuit in sibi oculos suos,* quod sane de lapide quodam pretioso intelligi

ligi nequit: Sed de fuco quo oculis nitorem & ornatum conciliare conabatur.

2. Ad hunc sensum collineant versiones, *LXX.* *ἐτοιμάσω σοι ὡς λίθον τὸν λίθον* *eu preparo tibi carbunculi instar lapidem tuum:* id est, faciam ut niteant lapides ædificii, Rubini instar. Chaldaeus, *אנא כביש בצרידא* *Ecce ego sterrnam in stibio lapides pavimenti tui.* Seu ut nitor illorum instar Carbunculi eluceat, vel splendore Hyacinthino fulgeat.

3. Non dicit Propheta de pavimento quod lapide *Puch* sit struendum, ut de fenestris ac de portis loquitur *שמת כרכר שמשותיה* *ut ponam crystallum fenestras tuas לאבני אקרה* *& portas tuas ex lapidibus gemma rutilantis,* sed de omnibus lapidibus per se jam pretiosis, ad majorem & altiore splendorem redigendis per purificationem & ornatum.

4. Lapis ex quo stibium paratur, per se non habet splendorem, sed fossile est opacum & friabile quo nullus pavimento splendor accederet neque soliditas.

5. Ipsum nomen prodit, quod inter Gemmas non sit referendus lapis aliquis *Puch*; nam cum reliquæ Gemmæ plerumque speciosa habeant nomina, vel ab Excellenti splendore, vel à virtutibus quæ iis adscribuntur, hic à flatu nomen habet, tanquam res pulverulenta flatu dissipanda, & non

nisi extrinsecus ad rem depurandam applicanda.

6. Sensus hujus dicti & *נאמן* sic suaviter concordant; postquam enim prædixerat Propheta Evangelicus Jesaias *נביא המשיח* *Doctores ac passiones Messia*, ad justitiam æternam adducendam, & opus salutis consummandum, consolationes Ecclesiæ varias proponit, statumque Ecclesiæ N. T. & splendorem hujus Zionis pathetice exaggerat, conferendo statum Ecclesiæ veteris Fœderis, miramque ejus Metamorphosin indicando: Illam miseram, derelictam, pauperulam, sterilem, angustam, confusam, onere *אבסור* defatigatam, mutandam prædicit, in Ecclesiam liberatam, felicem, tutam, egregiis donis ac bonis dotatam, frugiferam, longe lateque se extendentem divitiis spiritualibus affluentem & gloriosam: Utque hæc Charismata abundantiora, eò vividius exprimat, Propheta, per allegoriam proponit Ecclesiam, tanquam Ædificium regale, solide fundandum, firmissime coagmentandum, & spendidissime exornandum, bonis spiritualibus, justificatione, spe, fide, charitate, vita cœlesti & communione cum Deo: & quamvis hæc gemmæ quoque ornaverint Ecclesiam V. T. quod tamen illa in Ecclesia N. T. multo perfectiore jubare debeant radiare; tunc gemmas illas priscam obscuritatem fore amissuras instar

gem-

gemmarum, quæ politæ altius radiant, instar oculorum, qui stibio purgati clarius nitent, & objecta etiam dissita perfectius vident. Et hic splendor Ecclesiæ N. T. denique suam impetrabit æternis ultimis temporibus gloriosis, quando omnia Regna erunt Christi.

Hæc sunt, *Vir Maxime Reverende!* quæ ad quæstionem de *Lapide Puch* respondere volui: Quibus addo, ex dictis me non videre, quo cum fundamento nonnulli in hoc loco grande præsidium atque Arcanum pro lapide Philosophorum se invenisse sibi persuadere possint: Ac si Elias! aliquis Artista oriturus, qui per *lapidem Puch* metalla in aurum mutando, Gazisque exinde paratis, ad dilatan- dam ac illustriorem reddendam Christi Ec- clesiam multum contribuere, pauperibus & egenis, viduis & Orphanis, & aliis fidelibus curis victus & amictus laborantibus, abun- danter succurrere possit. Solent equidem illi qui his artibus inescati sunt, ut majus pondus suis concilient mysteriis, hinc inde in Sacris Literis per Allegorias illatas quærere præsidia, prout & in Mythologia Gentilium, artem suam latere, audacter asserunt, ast debili cum fundamento: Sacra Scriptura non modum ditescendi per talem Lapidem, ast salvandi docet, ut perficiatur homo Dei
ad omne bonum opus aptus
& idoneus. Vale.

Fff 5

IV.

Anonymi Conjectura de

שמואל שמשון, vulgo Vulpibus
Simsonis Jud. XV. 4. 5.

§. I.

Verba ipsa, in quibus rei cardo vertitur, ita habent: וילך שמשון וילכוד שלוש מאות שועלים ויקח לפידים ויפן זנב אל זנב ושם לפיד אחד בין שני הזנבות בתוך: ויבער אש בלפידים וישלח

בקרמית פלשתים ויבער מגדיש ועד קמה ועד כרם. Liceat hæc ita interpretari: Quo facto Simson deprehendit sibi devinctos reddidit trecentos Schualitas, incolas terræ Schual, ac instruxit tadas, obvertitque extremitatem ligni tædarum extremitati alteri, ex transverso interponens singulas tadas binis ligni ignem facile concipientis extremitatibus. Hinc flagrare cepit ignis per tadas, & immisit sese in culmos (a) Philistarum, ut incendium existeret a meta frumenti & pergeret per culmos vineamque oliferam. In ea enim sum sententia, Simsonem, ut facilis fieret labor brevique perficeretur sibi devinxisse trecentos viros audaces

(a) קמות a קום fruges culmo insistentes, nondum succisæ, nec humi jacentes. Segetes non adpello, siquidem tum messi fruges Philistarum erant uptissimæ.

ces ex regione, quæ *Schnal* vocabatur, eorumque ope siccum triticum tam culmo insistentis quam succisum ac in metas conlectum incendisse, tempestate arida & ignem facile latius diffundente. Nam id omnino ex vers. i. constat, tum fuisse tempestatem messis triticeæ *דבן חרפ יר*, id est, tempus Pentecostale, quo in Palæstina pluviam non fuisse frequentem, sed omnino nullam, ex historia de rege ab Israëlidis expetito exploratum habemus. 1. Sam. XII. 17. (b) Magna igitur tritici pars demessionem expectabat, pars vero jam in metas erat relata non contemnenda. Stipites igitur, quales illi sunt, qui facibus inserviunt & tædis, resinosi maxime & ignis late vastantis impetum facile concipientes & circumfundentes, per agros congruenter fini suo locavit, eo situ, ut si tædas ipsas binis interponeres, duas extremitates præberent, quae vel metis frumenti vel culmis densioribus essent contiguæ, ad vim ignis latissime celerrimeque spargendam. Simulac igitur Simson & socii facem ultimam inter binos stipites accenderunt vel alia quacunque igni fundendo apta materia, incendium per tædas transversim positas, vento ferente ac favente, discucurrit, recta pergens per tædas & ex obliquo per stipi-

(b) Conf. M. Jo. Arn. *Zeitschrift Biblischer Wegweiser* p. 174.

stipites illos utrimque extremos. Ita e vestigio plurimi patentissimique campi frugibus potuerunt nudari, ignisque flamma ventum vel ferens vel ei favens proxima quaque comprehendens ipsa quoque oliveta hausit, & immixtas vites. Non erant Philistæi tanto tamque amplo incendio delendo parem ob celeritatem propagationis quam ob vastitatem & diffusam locorum amplitudinem. Ipse interea Simson cum suis, simul ac ignis quaquaversum populari ac grassari cœpit, excessit ac salutem fugam quæsit. Hæc erat illa memorabilis vindicta, ob quam feminam Philistæam sibi raptam & alii traditam a Philistæis sese repetiturum esse dixerat.

§. 2. Quocunque tandem modo Simson injuriam sibi inlatam vindicaverit, miraculum tamen in ipsa ultione abfuit. Ut enim magis permittebat, quam adprobabat Deus Simsonis conjugium cum Philistæa, ita etiam eventum, videlicet sævissimam vindictam, quæ tamen videtur modum excessisse, non omnino Simsonis ratione adprobavit, sed in salutem & liberationem Israëlitarum vertit, uti solet vitia abusu libertatis humanæ admissa in variam medicinam convertere, vitia vero semper detestari. Non igitur heic ullum obteritur miraculum. Nulla vox, nulla *vocalis* labefactatur, sed omnia, quæ divi-

nse sunt originis & veritatis, intemerata re-
 tinentur & sancte habentur. Nec ausim in-
 fitiari, Palæstinam caruisse vulpibus, siqui-
 dem tam facer codex quam Hodgeporetica
 secus docent. Sam. Bochartus id satis evin-
 cit (c) ita tradens : *Rem quod attinet, primo*
si quis quærat: unde Samson tot vulpes nactus
facit? nempe trecentas, quatuor habeo, quæ
respondeam, unde David de suis hostibus: Pars
vulpium erat & Salomon Cant. II. 15. & Jere-
mias Thren. III. 18. proinde multa Palestine
loca aut circa Palæstinam a vulpibus nomen ha-
buerunt. Ut terra Sual. i. e. terra vulpis I.
Sam. XIII. 17. & Hatsar Sual seu Castrum vul-
pis Judæ urbs, Josua XV. 28. vel Simeonis Jos.
XIX. 3. 1. Paralip. IV. 28. & Nekem. II. v. 27. &
Danitarum, Saalabim, Jos. XIX. 42. sed quam
Amorrhæi occupabant Judic. I. 35. ubi Hebræum
ושעלבים Græcorum alii reddiderunt οὐα ἐν
Θαλαβιν, alii οὐα ἐν ᾧ αὶ ἀλωπηκας. Secundo
vulpium nomen potuit etiam complecti thoës,
animal vulpi simillimum & in Judæa valde fre-
quens, maxime in Palæstina & circa Casaream,
ut supra probavimus, atque ita gregarium, ut
quandoque ducentos thoas in unum gregem com-
venire testetur Bellonius, ita ut nullo negotio
capi potuerint plurimi. Tercio non dicitur, nu-
merosam Samson hanc vulpium turmam una aut
altera die cepisse. Potuit igitur tota hebdomas,
aut mensis pars notabilis in eam venationem in-
sumi

c) Hierozoic. L. III. c. 13. p. 854.

suavi. Ut mensium unus Athenis ελαφιβόλιον dictus est, quia fere insumebatur figendis cervis, qui immolarentur Dianæ ελαφιβόλου. Quarto, licet insignis venator potuerit esse Samson, non est quod quisquam sibi fingat, eum trecentas illas vulpes solum & per se cepisse. Potuit id per amicos facere, aut etiam Iudaeorum universa genti, cui praeerat, aut saltem tribui suae, publicam vulpium venationem indicere. Et tamen illas cepisse dicitur: quia quod quis per alium facit, id censetur ipse facere. Haec omnia sua luce radiant, excepto eo, quod vulpes Simson adhibuerit frugibus Philistaeorum incensis. Nam, quamvis multitudinem vulpium Palaestinae & capturae nullam absurditatem facile concedam, strategematis tamen ipsius natura obstat, quo minus, hoc loco vulpes intelligi posse, credam.

§. 3. Nam quis vulpes vel leones inusitata ac difficili industria coget, ac in caudis earum nectendis defudabit, via patente promptiori, exigui temporis & certissimi eventus, laboris vero minimi? Si quoque cauda caudae fuisset inligata, eique binæ una tæda adnecteretur, quis inde potuit divinare, quorsum vulpes fortior debiliorem tractura esset? At quis de vaga earum fuga praecipue in hanc & illam partem certus esse poterat? Quo adminiculo impetus earum directus est, ut magis fruges intraret quam vias, & loca vacua? Quam vero celeriter

leriter, quæso, vinculo igni soluto vulpes fuissent elapsuræ; ignemque nimia venti adflatu ac cursus maxima concitatione extincturæ. Fac tamen, eum non fuisse extinctum. At quis simul aliud tum conligere potest, quam vulpes ipsas illico fuisse enecatas, antequam fruges adtingerent? Omni enim villo per omnem cutem in flammam abeunte, vulpes omnino statim emortuæ sunt. Vidi aliquando hujus rei experimentum in quatuor vulpibus, modo supra tradito institutum, quæ illico mortuæ concidebant. Omnino igitur fit vero ab simile, binarum vulpium connexas caudas ulla ratione posse integros succendere agros, si taeda binis involvatur caudis. Si quis nostra ætate ejus rei periculum esset facturum, eum vetularum fieri deliramentum quis ambigeret? Non mihi is videtur Simson, qui convenientiori ac certiori modo rem suam expedire non valuerit.

§. 4. Brevissime igitur ea sunt subjicienda, quæ interpretationi meæ munimentum aliquod præstare possunt. שועלים *Schualitas* exposui, quia vulpes notare hoc loco nisi insulse (1. 3.) non potest. ארץ שועל *terra Schualitarum* non est incognita 1. Sam. IX. 4. (d) Merito igitur incolæ à שועל sunt שועלים

(d) In hoc loco non ita legitur sed ארץ שועלים at vero ארץ שועל occurrit 1. Sam. XIII: 7. uti נצח שועל Jos. XV: 28. XIX: 3. T. d. H.

שחולית Schualitæ dicti, ut ab **שחולית** est, ex **צידן** vero **צידנים** &c. Quos vero Schualitas commodius intelligi posse putem, jam non indicatu difficile est, siquidem Simsonis patria & terra confinis Judæ id ipsum satis indicant. In vicinia homines cogere suspiciosum erat & patebat evulgationi. Quare Schualitas ad Gilgal haud procul a Jordane incolentes intelligo. Sunt (e) qui *pugillos*

Strophæ

(e) Id factum est ab auctore Observationis quæ inter Hallenses Tomi octavi, decimum quartum locum obtinet. Deinde ante hos viginti annos, cum aliis ejusdem farinae libellis prodierit scriptum Gallicum, sub titulo *Rénards de Samson*, *arvum* quidem, sed cujus scriptorem esse novimus Virum celeberrimum, qui id Germaniæ nostræ est, quod Gallia suæ **HARDULUS**. Is per **צידנים** intelligit *gerblers*, sive *acervos fasciculorum*. Utramq; sententiam præter quadrigam celeberrimorum Theologorum ex illo cœtu, qui se Lutheranum vocare amat, sc. **V. E. LOESCHERUM** in *Decimis Evang.* T. I. L. 5. c. 6. **Sal. DEYLINGIUM** in *Obs.* L. I. c. 14. **Fr. BUDDEUM** in *hist. Eccl.* V. T. T. I. pag. 907. **Matth. HILLERUM** hierophyteutici T. I. p. 178. singulari opéra excusserunt **Cl. Theologus Pomieranus Brandanus Henricus GEBHARDI**, & meus à condiscipulatu amicus summus, Marburgensium Philologus celebratissimus **Joh. Joach. SCHRÖEDERUS**, in *diff. de Vulpibus Simsonis*, quarum una Gryphisvaldiæ 1707. altera Marpurgi a. 1703. prodierunt. Contendere cum his licet de eodem argumento allegatam **J. Fr. MAYERI**, quæ *Thesauro Amstelodamensi* inserta est, & **Joh. Wilh. HILLIGERI Wittebergæ**, 1674. excusas dissertationes. Num hæc nova sententia majori successu gavifura sit, dies docebit. *T. d. H.*

Strohwiſche, intelligunt; ex voce *לֶחָם* seu *לֶחֶם*, *לֶחֶם*, *לֶחֶם*, *pugillus*. Verum ita *vocalis* mutatur, & eadem facilitate ſtramen metarum ac culmorum incendi poterat. Quod *לֶחֶם* *deprehendere* ſonet, id ex Joſ. VII. 15. patet, item *devincire*, *capere*, ſeu *actu*; ſeu vi ſeu interpoſita *paſſione*, uti ex ſexcentis locis conſtat. Nec de ſignificatu vocis *לֶחֶם* *cæda*, liſ ſuperſeſſe videtur; ſiquidem eadem *vocula* ſibi quamvis extremitatem notat Eſ. IX. 15. & verbum *לֶחֶם* extremos ſeu averſos cædere Deut. XXV. 8. Joſ. X. 9. Nihil igitur reclamat expoſitioni meæ niſi verſionum omnium fides, quæ tamen falli neſcia ſemper non eſt. Quivis id ipſum facile multis argumentis comprobare poteſt, interpretes recentioris ætatis heic & ibi a fide veterum verſionum omnium, rationibus urgentibus, diſceſſiſſe. Qui igitur Hebraicam veritatem non immutat, & ad eam ubique cum noſtra religione abempæctarum nugis, aliquid non prorfus contemnendum ſpirantibus, liberandam incumbit, iſa ſervitute verſionum & jugo Pontificio liber, ſolumque codicem authenticum amplexatus intelligitur, tantum abeſt, ut a Jo. Friderico *Mayero* ejusque ſectatoribus *Bibliomaſtix* (f) dicendus ſit.

Class. VIII. Fasc. V.

Ggg

V.

(f) In *Diſſ. de Vulpeculis Simſonis ex Jud. XV. 4. adverſus Bibliomaſtiges*, Viteb. 1686. 4.

V.

Iusti Martini GLAESSE- NERI,

Specimen Anti-judaicum

De

GEMINO *Judæorum* MESSIA.

§. 1.

QUod olim Servator ad Sadducæos, resurrectionem mortuorum negantes, illud adhuc ad Judæos, de Messia finistre sentientes, dicendum: *πλανηθεις μη ειδότες τας γραφας* Matth. XXII. 29. Cœcitas illorum nunquam satis deplorari potest, qui oculos habent nec vident, aures nec audiunt, aperta scripturæ sacræ dicta contorquent ac plane alienum illis affingunt sensum; Hinc factum, ut hunc articulum de Messia in diversum trahant ac effutiant, quæ ipsi somniant. Quot Judæorum scripta de Messia tot varias ac discrepantes conspiciamus sententias, nescientes quò se vertant ac tutò pedem figere possint. Nos quasdam proœmii loco adducemus..

§. 2. Patres judæorum vetustissimi e.g. Targumistæ, de quibus infra, vaticinia quampluri-

phurima V. T. dextrè de Messia explicue-
runt; Nihilominus sunt quidam, qui omnia
vaticinia dubia ac incerta facere conantur,
Messiam, non quatenus in V. T. promissus,
sed quia in Cabala simul prædictus est, ex-
spectant, ac sic ipsorum traditioni orali ma-
jorem conciliant fidem, quam ipsi sacrae
scripturae. Hæc refert Tobias Medicinæ
Doct. in Tr. quem inscripsit: מספר העולמות
או כעשב טוביה primùm Venetiis, deinde
Jesnitii 1721. recus. fol. 12. col. 2.
וקצת מארה המפרשים אמרו נככי עיקר האמונה
במשיח הוא עפי הקבלה שקבלנו כך מאבותינו
ושאין בתורה ולא ברברי הנביאים שום נבואה
שתורה בהכרח על ביאת המשיח כי כלם יתפרשי
לפי מקומם על הזמנים הנזכרים *Et quidem ex*
Commentatoribus etiam dicunt, quod funda-
mentum fidei de Messia, sit juxta Cabalam, quam
accepimus a patribus nostris. Nec ulla prophe-
sia in Mose & Prophetis reperitur, qua absolu-
tè adventum Messia monstrat, quoniam omnes,
juxta loca illorum (i.e. ubi prophetiæ inve-
niantur) de temporibus commemoratis possunt
explicari. Quid per tempora commemo-
rata intelligat, liquet ex antecedentibus col. 1.
וכן יש מחכמי הנמרא שחשבו שכבר נתקיימו
כלם בימי חזקיה למך יחוריה בבית שני בימי
החשמונאים *Sunt quidam ex Doctoribus Gema-*
ricis, qui putant omnes (sc. prophetias de Messia
in Prophetis obvias) jam esse impletas in die-
bus Hiskie Regis Jehuda, s. sub templo secundo
s. in diebus Hasmonæorum. Et paulo post.

עיקר כל זה הוא מוסר על הקבלה
fundamen-
tum hujus rei latet in Cabala. Confer quæ
 habet Joh. COCCEJUS in Notis ad Excer-
 pta Gem. Sanhedrin. p. 376. Contra hoc asser-
 tum pugnant tum veteres tum recentiores
 Judæorum Doctores qui multa adhuc de
 Messia explicant, ut ex inspectione ipso-
 rum patescit.

§. 3. Varii etiam sunt in assignando cer-
 to numero articulorum fidei fundamenta-
 lium. Ebræorum alii XIII. alii XXVI. po-
 nunt. Quidam VI. tantum enumerant ut
Drusius de tribus sectis Jud. L. IV. c. XXIII.
 p. 202. *Wilh. Schickardus* de Jure Reg. Hebr.
 c. VI. Theor. XX. p. 448. ibique Joh. Bened.
Carpzovius in notis lit. K. Maimonides vero
 in Sanhedrin Cap. Chelek fol. 18. certum
 numerum ac ordinem fundamentorum fidei
 composuit, ex quorum numero articulus
 de Messia est penultimus qui omnibus cre-
 ditu necessarius injungitur. Contra hunc
 insurgit R. Joseph Albo Hispanus a. Christi
 1400. in libro Ikkarim (ex quo nobis con-
 spectum Theologiæ judaicæ dedit M. W.
 H. F. PERTSCHIIUS, Coburg. Jenæ 1720.)
 articulum hunc de Messia, qui priscis tem-
 poribus erat summus totiusque ædificii ful-
 crum unicum humanæ sortis respectu hodie
 ferè in infimum locum detrudit, atque cum
 pluribus aliis ex fidei Ikkarim, s. fundamen-
 tis extrudit, istoque nomine vehementer
 Mai-

Maimonidem carpit Orat. I. c. III. **זה האיש לא שח לבו להבין מלת עקר ועל מה זה יסוד** *Non applicuit animum iste homo, ut intelligeret quid sit vox עקר, radix s. fundamentum & quid proprie denotet.* Et cap. X. tres tantummodo articulos fidei fundamentales statuit. 1) **השם** *existentiam Dei* 2) **שכר** *legem de caelo* 3) **עונש** *mercedem & poenam.* Plura dabit Hülfius in Theol. Jud. p. 7. sqq. Manasse Ben Israel de Resurrect. Mort. L. I. c. VI. pag. 44. Sed dubium movere possent quæ Vir. Cel. Jonas Conradus Schramm in Diss. Inaugur. De Symboli apostolici in Talmude rudibus habita Helmstad. 1706. §. XXXVIII. p. 52. contra R. Josephum Albonem attulit, veteres per *resurrectionem mortuorum totam de Messia doctrinam* exhibuisse, ac consequenter articulum de Messia e numero **עקרים** s. fundamentorum non eximi. Ut dubium, hocce removeamus, videndum quid ceteri judæorum scriptores afferant. Maimonides in Sanhedrin, Cap. Chelek fol. 18. col. 2. hæc duo expressè distinguit atque doctrinam de Messia & resurrectione mortuorum in duos dispescit articulos quorum XII. agit de Messia, XIII. s. ultimus de Resurrectione mortuorum; Ergo dies Messia & Resurrectio mortuorum non sunt unum idemque. Secundò R. Josephi Albonis sententiam confirmat cit. Tobias in **מספר העולמות** ac cum

eo doctrinam de Messia ex numero fundamentorum expungit fol. 12. col. 1. אבל ככל מקום אין אמונה ביאתו עיקר גדול לחורה שיקרא מפני זה כופר בעיקר מי שלא יאמן במשיח *sed ex omni loco* (loquitur de dictis ex lege & Prophetis adductis) *fides de adventu ipsius* (sc. Messiae) *non est fundamentum magnum legis, quod propterea fundamentaliter errare dicatur qui non credit adventum Messiae.* Et paulò post האמתה בביאתו המשיח שאינה עיקר תורה שכל מי שספק ביאתו לא יקרא מפני זה כופר בעיקר *Fides de adventu Messiae nequaquam est fundamentum legis, omnis enim qui negat adventum ipsius, in fundamento propterea errare non dicitur.* Ex quibus discordia illorum etiam circa hoc momentum conspicitur.

§. 4. Magna adhuc lis inter Judæos de adventu Messiae, an jam venerit, s. an adhuc expectandus sit. Plurimi illum adhuc venturum sperant ac nituntur XII. articulo fidei a Maimonide conscripto, quæ verba omnibus precum judaicarum libellis repeti solent ne unquam memoria excidant. Verba hæc habentur apud Maimonidem. l. c. *Fundamentum duodecimum est de tempore Messie, nempe ut credamus firmiter, quod certo, venturus sit, neque quis existimet, eum tardare, quin, si tardaverit, expecta eum Habacuc. II. 3. Sed neque quisquam ei tempus prescribat, nec sibi varias in Scriptura lectione opiniones fingat, ad eliciendum hinc tempus adventus*

tas ejus, memorem illius sapientum qui dicunt: RUM-
 PATUR SPIRITUS SUPPUTANTIUM
 TERMINOS. Porro credendum, quod ejus
 sit excellentia, & Majestas & Gloria supra omnes
 Reges, qui unquam à seculo fuerunt, prout de eo
 vaticinati sunt propheta omnes inde à Mose Ma-
 gistro nostro b. m. usque ad Malachiam b. m.
 Quisquis vero de eo dubitaverit, aut saltem
 apud semet ipsum spreverit Majestatem ejus; is
 legem abnegat, utpote qua eum apertissime pro-
 misit in Parascha Bileam (Num. XXII.) &
 Nizzabhim (Deut. XXIX. XXX.) Tandem
 ad hunc articulum pertinet, ut credamus,
 quod non sit Rex Israeli, nisi de domo Davidis, &
 ex semine quidem Salomonis tantum. Quisquis
 ergo se huic familie opposuerit, is apostata est,
 & Deum pariter atque verba prophetarum ab-
 negat. Alii vero, Messiam jam venisse, di-
 cunt, quò referunt traditionem Eliæ, non
 prophetæ sed alterius Hasmonæis ferè co-
 ætanei, Tr. Sanhedrin Cap. Chelek fol. 97.
 col. 1. תנא רבי אליהו ששה אלפי שנה חי
 עלמא שני אלפי תוהו שני אלפי תורה שני אלפים
 ימות המשיח ובעונותינו שריבו יצאו מהם מה
 שיצאו Docet R. Elias, sex mille annos durabit
 mundus. Duo millia inane, duo millia legem, &
 duo millia Messiam continebunt. Sed propter pec-
 cata nostra plurima abierunt ex his, qui abie-
 runt. Idem Raschius in h. l. Messiam sub fi-
 nem quarti millenarii venire debuisse, testatur,

Vid. GALATINUS Arcan. Verit. Cathol. L. IV. c. XX. MANASSE Ben Israel de Resurr. Mort. L. III. c. III. p. 267. sq. HOORNBECK de Convinc. & Convert. Judæis L. II. c. I. p. 180. sq. Natum autem volunt Messiam eo die quo destructum est templum ut autor שבם יהודה fol. 50. Ed. Amstel. testatur: ביום נולד משיחא *in die destructionis natus est Messias.* Insignis locus extat de hac re in Echa Rabbati C. I. 16. fol. 68. col. 2. isto tempore sc. destructionis Hierosolymæ Messiam esse natum in עירבא בבירת Bethlehem Judæ, ad quod autor מתנות כהונה ita commentatur: עירבא שם מקום בבית לחם יהודה *Biras. Arba est locus in Bethlehem Juda.* Idem locus in Hieros. Berachot fol. 5. col. I. allegatur. Multum autem nugantur de loco in quo tamdiu commoretur. Nonnulli illum in horto Eden vivere autumant, alii illum ultra fluvium Sabbaticum collocant, de quo conf. שבם יהודה l. c. Galatinus l. c. L. IV. c. XII. Hoornbeek. l. c. L. II. c. I. p. 120. Quare autem nondum Judæis se manifestaverit, illud peccatis suis adscribunt, uti ex Eliana traditione patet, cum quibus consentiunt quæ Tr. Sanhedrin Cap. Chelek fol. 97. col. 2. leguntur: אמר רב כלו כל הקיצין ואין הרבר וחלי אלא בתשובה ובמעשים טובים *Ras ait. Elapsi sunt omnes termini & res non pendet nisi a resipiscentia & bonis operibus.* Eadem habet Raschius ad. h. l. quibus addendus

du Hoornbeek l.c. l. II. c. I. p. 194. Buxtorf. Synag. Jud. c. L. p. 720. Hæc impugnat Maimonides in יהודה שבט fol. 50, גובל משיח ביום החורבן אבל רעה לומר שמן היום שהוא והלאה בכול דור ודור נולד אדם ראוי להיות משיח אם ישראל יהיו ראויים *Rambam* scribit : *non natus est Messias in die desolationis. Sed vult dicere ab isto tempore & ulterius in unaqualibet generatione nascitur homo, qui dignus ut Messias sit, si Israelita fuerint digni.* Quam lubrica igitur sit fides illorum, & quam incerto pede ambulent, ex his dictis satis apparet.

§. 5. Sed recutiti adhuc absurda cumulant atque ex uno in aliud delabuntur, uno Messia non contenti duos sibi Messias fingunt, quod dogma quam absonum quàm absurdum sit in sequentibus videbimus. Discordia illorum iterum in qualibet ferè circumstantia elucescit; quapropter prudentiores dogma hoc ut fictitium & imaginarium rejiciunt. Multi autem multum clamitant de gemino Messia, altero filio Josephi s. Ephraimi quem in bello Gog & Magog interfectum iri Kimchi R. Salomon & Aben Esra ad Zach. XI. 10. ex veterum Rabbiorum mente commentantur; quibus adjungendus R. Isaac in חוקי אמונה ad locum Zachariæ cit. in WAGEN-SEILII Telis igneis Satanæ pag. 304. sqq. & MANASSE Ben Israell. c. L. III. c. V. p. 283. altero filio Davidis, quem templum reædificatu-

G g g 5

ficaturum credunt. Meminerunt hujus ap-
 plicis Messiae Talmudista Tr. Succa cap. V.
 fol. 52. col. 1. quem locum adduxit Jalkut
 ad Zach. XI. 10. it. Raschius in Es. XI. 13.
 XXIV. 18. Zach. XII. 10. ibiq; Kimchi, Aben-
 Esra, Abarbanel in Es. LIII. &c. Targumi-
 stæ Cant. IV. 5. VII. 13. Pseudo-Jonathan
 Exod. XL. 11. plura adhuc loca ex Rabbi-
 nis adduxit Jo. And. EISENMENGERUS in
 Judaismo detecto P. II. c. XIII. p. 722. seqq.
 Non autem inter se conveniunt, quisnam ille
 Messias Josephi filius futurus sit, an filius
 viduæ Sareptanæ s. Jonas propheta s. alius
 quispiam, de quo vid. Jalkut ad 1. Reg.
 XVII. 22. MULLERUS in Judaismo Lib. I.
 p. 945. EISENMENGERUS l. c. nescio au-
 tem qua divinatione aut phantasia R. Ma-
 chir in libro *מכתב מכל* P. I. p. 35. illum
 Nehemiam filium Husielis vocaverit: *נחמיה*
בן יוסף ושמעון נחמיה בן חושיל *Messias filius*
Josephi, cui nomen Nehemias filius Husielis.
 Superiori seculo Viri summi Christophorus
 CELLARIUS in Diff. de Gemino quem Judæi
 præstolantur, *Messia* & Jenensium Philolo-
 gus Joh. FRITSCHMUTH in diff. de Messia
 confixo ad Zach. XII. 10. Joh. MULLERUS
 in Judaismo L. I. c. XXIII. p. 945. Anton.
 HULSIUS in Theol. Jud. p. 36. sqq. &c. do-
 ctissimè hoc judæorum commentum jam ex-
 cusserunt. Quid obstat, quo minus & ea,
 quæ

quæ relicta sunt, colligamus & originem hujus figmenti detegamus.

§. 6. Vetustissimi Judæorum patres nullam plane hujus dogmatis habuere notitiam nec quicquam nobis de isto reliquerunt. Targumistæ ut Jonathan in Prophetas & Onkelos multa loca de Messia prudentissime animadverterunt ac nomen משיח posuerunt, nihil de Messia Ben Joseph addentes. Elias Levita in suo Meturgeman & ex eo Joh. BUXTORFFIUS Lex. Talm. p. 1268. longe plura adduxit loca, in quibus Messia vocabulum reperitur, ubi Paraphrastæ unius Messia mentionem injiciunt, si nugivendulos istos Paraphrastas excipias, de quibus §. VIII. dicetur. Ex quo manifestè concluditur, veteres Judæos prorsus hoc dogma fictitium ignorasse. Quis enim sibi persuaderet, Paraphrastas istos chaldæos hæc reticuisse ac ne verbulo quidem indigitasse, si opinio de gemino Messia isto tempore inter judæos fuisset recepta. Quod manifestum est indicium novitatis hujus dogmatis a sensu scripturæ & veterum judæorum alieni.

§. 7. Ne autem Judæi absque ulla ratione ac fundamento duos Messias expectare videantur, provocant ad Tr. Succa fol. 52. col. 5. ubi contra omnem rationem ac consensum totius antiquitatis novum Messiam sc. Ben Joseph ex contortis scripturæ dictis elicere conantur. Verba hæc sunt: משיח
משיח

תאריך משפחות ונו הא תספידה מאי עבדתה
 פליגי בה רבי דוסא ורבנן חד אמר על משיח
 בן יוסף שנהרג וחד אמר על יצר הרע שנהרג
 חרע שנהרג בשלמא למאן דאמר על משיח
 בן יוסף שנהרג היינו דכתיב והביטו אליו את אשר
 Et lugebit orbis familias &c. (Zach. XII. 12.) *Luctus iste
 cur fiet? Disputant de eo R. Dusa & Doctores. Al-
 tera pars dicit, ob Messiam filium Josephi qui
 occidendus; altera, de figmento malo, quod occi-
 dendum. Pax vero illi qui de Messia filio Jo-
 sephi occidendo accipit. Hoc enim est quod scrip-
 tum (Zach. XII. 10.) Et respicient ad me
 quem transfixerunt, & lugebant eum tanquam
 filium unicum &c. Alterum adjumentum
 præbet nugivendus iste Targumista ad
 Cant. IV. 5. VII. 3. תרין פריקין דעתידין
 למפרקן משיח בר דוד ומשיח בר אפרים דמין
 למשרה ואהרן Duo liberatores tui, qui te li-
 beraturi sunt Messias filius David & Messias fi-
 lius Ephraim sunt similes Mosi & Aharon. Cui
 auxiliatrices suppeditat manus aliud targum
 Exod. XL. 11. משיחא בר אפרים דנפיק מציה
 Messias filius Ephraim, qui egressurus est ex eo.
 His putidis figmentis, recentiores totam
 de duplici Messia superstruxerunt doctri-
 nam, quam funditus diruere nunc allabo-
 rabimus.*

§. 8. Quæ vero dementia ceperat Tal-
 mudistas, ut alium adhuc Messiam præter
 illum, filium Davidis, in V. T. patribus
 promissum expectarent ac filium Josephi
 nomi-

nominaſſent? Hoc erat antiquitatem erro-
 ris arguere quæ unum tantum Meſſiam pro-
 fitebatur. Quis inſpiravit illis nomen Jo-
 ſephi ſ. Ephraimi? quæ ratio? Non abſol-
 vit illos, ut dicant, humilitatem, miſeriam
 ac mortem Meſſiæ filio Joſephi tribui; vi-
 ctorias vero vitam, ſplendorem & regium
 apparatum Meſſiæ filio Davidis adſignari.
 Quis ante eos ejusmodi diſtinctionem fin-
 xit? Targumiſtæ, quorum loca & paraphra-
 ſes ꝑ. Præc. attulimus, ſunt poſt Talmudici,
 fabuloſi, hæniis judaicis nimium addicti,
 uti patet ex Gaſſ. I. 2. *הנהיגהו בנרמא*
דנרמא dedit nobis ſex ordines Miſch-
 na, & Talmud cum explicatione. Autor ve-
 ro paraphraſeos quinque libellorum incer-
 tus. SIXTUS Senenſis Biblioth. Sanct. L.
 III. p. m. 182. BELLARMINUS de V. D. L.
 II. c. 3. Anton, HULSIUS &c. autorem R.
 Joſephum Luſcum ſ. cæcum faciunt. Sed
 ſine fundamento, prout Aug. Pfeifferus Crit.
 S. c. VIII. Sect. II. Quæſt. XV. pag. 265. ſq.
 Joh. LEUSDENIUS Philol. hebræo-mixt.
 Diſſ. VII. De Targumim p. 51. J. H. HOT-
 TINGER Diſſ. III. De Tranſlat. Bibl. in lin-
 guas vernaculas p. 95. & in theſibus philolo-
 gicis pluribus docuerunt. Idem de Tar-
 gum, quod Jonathani vulgo tribuitur, ſen-
 tiendum, nimirum quantum diſtat a Jona-
 thanis paraphraſi in Prophetas. Hic XX.
 aut annis natum Chriſtum, ut multis vide-
 tur,

tur, antecessit, ille post obsignatum Talmud vixit ac vulgo Pseudo-Jonathan vocatur, quod contra *Galatinum* Arcan. Cathol. Verit. L. I. c. 3. cum Joh. Buxtorfio in Abbrev. p. 115. Briano Waltoni Proleg. XII. num. II. P. Richard Simonio Hist. Crit. V. T. L. II. c. XVIII. Lensdenio Philol. Hebræo-mixt. Diss. VII. p. 47. Cartwrighto Præf. Annot. in Genesis, Pfeiffero Crit. S. c. VIII. Sect. II. Quæst. XII. p. 251. notamus. Patet hoc ex ipsa paraphrasi; meminit enim Exod. XXVI. 9. *סדרי מתניתא* partium Talmudicarum; & Num. XXIV. 19. Constantinopoleos mentionem facit.

§. 9. Atque sic Doctores ante Talmud confectum nihil de gemino Messia sciverunt, sed humilia ac magnifica de unico Messia prædicarunt. Specimen dabimus illorum locorum quæ judæi plerumque pro Messia filio Josephi allegare solent. Illustre vaticinium habetur Es. LIII. quod Messiaæ dolores & mortem præsignificavit & veteres judæi semper de unico Messia explicarunt. Jonathan Chaldaeus verba *הנה ישכיל עבדי* sic *הנה ישכיל עבדי משיחא* *Ecce prosperabitur servus meus Messias.* Tanchuma *הנה ישכיל עבדי מלך המשיח ירום ונשא מאר* *Ecce prosperabitur servus meus. Hic est Rex Messias qui exhibetur & elevabitur & altus valde erit.* R. Alschech ipse testatur veteres hunc textum de Messia intellexisse, ita in-

היכל זה אחר קיימו וקבלו כי על מלך: *quiens: Rabbini b. m. uno ore juxta receptam traditionem statuunt hic de Rege Messia sermonem esse. Pesikta ad Cap. LIII. 4.* ויצא חובה נשמת המשיח ואמר לו רועה אתה להבריא אותם ולגאול את בני אחר ששת אלפים אמר לו הן אמר לו איך תסבול יסורין לספר שום ההוא רכתיב אכן הלינו הוא נשא אמר *Produxit Deus benedictus animam Messia, dixitque ipsi: Visne te sanare & redimere filios meos post sex millia annorum? Respondit ipsi, volo. Porro dixit illi: & etiam sustinebis castigationes ad abstergendum iniquitates eorum sicut scriptum (Es. LIII. 4.)* Certe morbos nostros ipse pertulit. Respondit, sustinebo illos cum gaudio. Plura adhuc veterum Judaeorum testimonia dedit laudatus Anton. HULSIUS l. c. L. I. P. II. p. 321. sq. Quibus adjungimus Midrasch Ruth rabba C. II. 14. fol. 46. col. 2. המשיח נשי פרכר במלך המשיח נשי ואלום קרובי למלכות ואכלת מן הלחם ה' לחמה של מלכות וטבלת פתר בחומץ אלו היסורין *Loquitur de rege Messia, veni huc qui propinquus meus es ad regnum & comede panem, hic est, panis regni, & intinge buccellam tuam in aceto, sunt castigationes, quemadmodum dicitur (Es. LIII. 5.) ipse vulneratus est propter iniquitates nostras. Talmudici ipsi verba Es. LIII. 4. ad Messiam referunt Sanhedrin cap. Chelek fol. 98. col. 2.* רבנן אמרו חזרא רבי רבי שמו שני אכן חלינו הוא

נושא ומכאן נראה *Magistri nostri dicunt*, nomē ejus esse Leprosus, de domo Rabbi Sene dicitur (Ez. LIII. 4.) Certe morbos nostros ipse pertulit & dolores nostros ipse sustinuit. R. Salomo ipse fatetur Judæorum doctores totum hoc caput de Messia explicuisse. Vid. *Galatinus* Arcan. Cathol. verit. LVIII. c. XV. *Reuchlinus* Cabala L. I. p. m. 645. *Schickardus* Jur. Reg. c. VI. Theor. XX. p. 474. seq. *Joh. Hoarnbeck* de Convinc. & Convers. Jud. L. VI. c. I. p. 407. *Joh. Cocejus* in Excerptis Sanhedrin p. 380.

§. 10. Ad aliud progrediamur dictum
Zach. IX. 9. ubi Messias pauper & vectus asino
dicitur, quod iidem Judæi recentiores de Mes-
sia Ben Joseph dictum volunt; Sed refragantur
veteres, ac Messia unico Davidis filio tribu-
unt. Bereschit rabba ad verba Gen. XLIX.
11. fol. 113. col. 1. וְלִשְׂרָקָה בִּנְיָמִן אֶחָיו ita
commentatur: וְהָיָה שֵׁכֶבֶת בּוֹ עֲנִי וְרוֹכֵב עַל חֲמֹר
וְזֶה הוּא הַמָּשִׁיחַ (Zach. IX. 9.)
pauper & vectus asino.. Idem testantur Com-
mentatores ad h. l. מִשְׁחָה & מִשְׁחָה כְּהֹנֵה
Notandum vero præcedentia etiam de Mes-
sia exponi & verba : עַד כִּי יָבֹא שִׁילּוֹ de
Messia explicari וְזֶה מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ hic est Rex
Messias, ad stipulantur quoque Commen-
tatores citati. Ipsi Talmudistæ locum hunc,
de Messia intelligunt Sanhedrin l. c. fol. 99.
col. 1. הֵילֵל אֹמֵר אֵין לָהֶם מָשִׁיחַ לְיִשְׂרָאֵל
שֶׁכֶּבֶת אֵכְלוּהוּ בֵּימֵי חֻזְקָה אִם רַב יוֹסֵף שָׂרָא
לֵיה

מריה לה הילל חזקיה איפת היה בבי ראשון
 ואילו זכריה קא מחנבי בבית שני ואמר גילי
 פאר בת ציון הריעי בת ירושלם הנה מלכך
 בא לך צדיק ונושע הוא עניזרכב על חמור ועל
 עיר בן מחנוה *R. Hillel dicit: Israelite ali-*
um non habebunt Messiam; illo enim jam potiti sunt
 (sic אכל apud Talmudicos notionem habet
 potiundi, fruendi, ut exemplis illustrat
 Coccejus in Notis ad Exc. Sanhedrin p. 378.
 non vero devorârunt, sic haben ihn schon ges-
 fressen ut Gerson ad h. l. p. 127. 130. neque
 perdiderunt) in diebus Hiskia. Respondit ve-
 ro *R. Joseph. Condonet Dominus Hilleli. Hiskias*
enim quando vixit? sub templo primo. Za-
charias vero vaticinatus est sub templo secunda
 & dicit (c. IX. 9.) *Exulta valde filia Zion, ex-*
clama filia Israel. Ecce Rex tuus venit. tibi
justus & servator, pauper & equitans super asina-
rum, & pullum filium asinarum. Hic Rabbi-
 ni filium Josephi excluderunt & attributa re-
 gis egeni & afflicti unico Servatori Davidis
 filio attribuunt, ac sic magnifica æque ac
 humilia de illo dicuntur. Hoc ut clarius
 constet, non possumus quin adducamus ver-
 ba Sanhedrin fol. 98. col. 1. *אמר רבי אלכסנדר*
רבי יהושע בן לוי רמי כתיב וארו עם ענני
שמיא כבר ואיש אתי וכתוב עני ורכב על
חמור זכו עם ענני שמיא לא זכו עני רוכב על
חמור *Dixit R. Alexandri R. Jehosua filium*
Levi objecisse scriptum est (Dan. VII, 13.) ecce in
nuibus cæli veniet sicut filius hominis; & (Zach.
 Class. VIII, Fasc. V. H h h IX.

IX. 9.) *scriptum est, pauper & inequitans est*
no. Si mereantur, veniet in nubibus cæli, &
non mereantur, pauper & equitans super asi-
num. Non male etiam Saadias Gaon ad
 Dan. VII. 13. והלא כתוב על משיח עני ורוב הנדולה שיתן הבורא
 על משיח עני ורוב על חמור אלא יבוא בענוה
 כי לא יבוא על סוסים כנאות ואשר כתב עם
 עניי שמיא והנה עם ועניי השמים הם מלאכי
 צבא השמים זו היא רוב הנדולה שיתן הבורא
 למשיח *Is est Messias justitia nostra. At non-*
ne scriptum est de Messia: pauper s. humilis
& infidens asino? Enimvero veniet in humilita-
te, non cum equitatu & fastu. Quod autem scri-
bit: Cum nubibus cæli; Illi sunt angeli de
exercitu cæli. Hec erit maxima dignatio, quam
conferet Deus Christo. Quid clarius dici
possit, non video, cum ipsi Talmudistæ pro-
prietates Messiae filii Josephi & filii Davidis
unico Messiae tantum adscribant, quod R.
Salomo diffiteri non potest, & evidentia lo-
ci Zachariae convictus aperte scribit, locum
hunc non aliter posse exponi quam de Mes-
sia: מי איפשר לפותרו אלא על מלך המשיח:
Non est possibile
locum hunc aliter exponi quam de Messia; dici-
mur enim (v. 10.) & dominatur à mari usque
ad mare. Quæ de ceteris locis dici possent,
 jam notarunt Viri sacrarum literarum peri-
 tissimi e. gr. Locum Zach. XII. 10. dilucide
 exposuerunt & à corruptelis Judæorum
 vindicarunt Joh: Frischmuthus in cit. Diff. de
 Mes-

Messia Confixa ad h. l. quibus addas Raymund. Martini Pug. fidei P. II. c. XI. §. X. p. 411. sqq. ibique Josephum de VOISIN in Annot. *Wagenseilium* ad Sotam p. 68. sqq. Galatinum l. c. L. VIII. c. XVII. Veram ac genuinam Lectionem Ps. XXII. 17. vindicarunt Bochartus in Hierozoico P. I. L. III. c. 11. pag. 779. sqq. Joh. Frischmuth Diss. de manuum pedumque Messiae in ejusdem crucifixione, perforatione. Josephus de Voisin ad Raym. Martini Pug. fidei P. II. c. III. pag. 305. Joh. Müllerus in Judaismo L. I. c. XXI. p. 754. sqq. Pfeifferus Dub. Vex. p. 576. it. in Exercitatione quam dedit de Integritate vocis מָשִׁיחַ que cum aliis Exercit. Dubiis Vex. annexa & ordine octavum occupat locum. Galatinus l. c. L. VIII. c. XVII. Thilonis Medulla p. 553. Sixtinus Amama in Anti-barbaro Bibl. L. III. p. 458. Glassius Philol. S. L. I. Tr. I. p. 88. sqq. Hoornbeek l. c. L. VI. c. 2. p. 409. Joh. Pearsonius in Notis ad Expof. Symb. Apost. Art. IV. pag. 359. SPANHELIUS Elench. Contr. p. 595. sqq. ceterique scriptores Anti-Judaici, quorum ingentem numerum refert Hoornbeek in Proleg. de Convert. & Conv. Jud. p. 7. sqq. WAGENSELIUS in Proleg. ad Sotam. J. B. CARPZOVIVS ad Schickardi Jus Reg. Heb. p. 447. lit. I. qui hæc aliaque scriptura dicta de unico Messia Davidis filio adversus Apellas tuentur.

§. 11. Quid igitur de Messia filio Josephi sentiendum sit, ex ipsis Judæorum scriptis vidimus esse merum figmentum in cerebello Talmudistarum ortum. Neque recentiores judæi aliud refugium habent quo hoc defendere conantur, quam ut provocent ad istam traditionem. Sic R. Dav. Kimchi ad Zach. XII. 10. inquit: רבותינו ד'ל מירשו על משיח בן יוסף שיהרג במלחמה *Doctores nostri b. m. explicarunt hunc textum de Messia filio Josephi in bello interficiendo.* Et R. Salomo: ור' דרשוהו על משיח בן יוסף שנהרג במסכת סוכה *Et magistri nostri explicuerunt hoc de Messia filio Josephi qui occideretur, de quo in Tr. Succa.* Non omnes etiam Judæi hanc traditionem credunt, inter quos Maimonides Judæorum doctissimus, qui haud dubiè hanc priscorum traditionem pro fabula habuit; Messiam filium Josephi minimè agnovit, licet duorum unctorum, Davidis, unius, alterius filii ipsius Messiae אל משיחא sic dicti meminerit, Hilchot סליח c. XI. שם נבא בשני המשיחים במשיח הראשון שהוא דוד שהושע את ישראל מיר צריהם ובמשיח האחרון שעומד *Ibi מבני שמושע את ישראל מיר בני עשו* (Num. XXIV.) *vaticinatur de Messia gemino, primo Davide nempe, qui Israelem è manu hostium suorum liberavit, & Messia postremo oriundo è posteris ipsius, qui filios Israelis è manu filiorum Esavi vindicabit.* Neque etiam mentionem facit Messiae filii Josephi in XIII. fidei arti.

articulis, in quorum penultimo generatim
Messiæ meminit. Manasse Ben-Israel in
מנחם מדין fol. 47. col. 2. etiam tantum
provocat ad sapientes, Targum & Gema-
ram Succam. Et de Resurrect. Mort. L. III.
c. V. p. 287. *Antiqui, inquit, imaginati sunt*
sibi ante filium Davidis, ducem ac principem
populi (sc. Messiam Ben Joseph) fore, itidem-
que provocat in explicatione ad doctores
Gemarae Succæ. Conf. Schickardus. l.c. pag.
464. sqq. Hodierni etiam judæi non omnes
hoc figmentum credunt, uti quidam Judæ-
us, inscriptis Rabbiorum non mediocriter
versatus mihi apertè confessus, se prorsus
rejicere Messiam filium Josephi, nec quic-
quam de eo in tota scriptura extare, ex quo
illum credere cogeretur. Cui vero oppo-
nebam auctoritatem Talmudis quanti illud
facerent; ad quod regerebat: Talmudistas
fuisse homines, humanis infirmitatibus ac er-
roribus obnoxios æque ac ceteros homines,
nec se unquam in verba Talmudis jurasse,
neque in posterum jurare velle.

§. 12. Rejectâ itaque fabulâ de gemino
Messia inquirenda adhuc nobis venit origo
istius erroris. Hoc certissimum neque an-
te Christum neque statim post tempora
Christi Judæos huic perversæ opinioni fuisse
addictos, sed tempore Talmudistarum fuis-
se ortam, supra evicimus. Quæ igitur ratio
eos movit, ut ad tam absurdam contra to-

tam sacram scripturam & totius antiquitatis consensum, inclinarent sententiam & eam propagare studerent? Unde ejusmodi cogitationes animos illorum subire potuerunt? Recensēbimus quorundam conjecturas & sententias & examinabimus deinde & nostram subiciemus. Receptissima opinio est, Jonathanem Chaldaëum & LXX. Interpretes occasionem huic opinioni suppeditasse, dum humilia, quæ de Messia dicuntur, tanquam indigna splendore illius, mollius interpretati, alienum prorsus sensum scripturæ verbis adfinxerint, de quo conf. Christoph. Cellarius Diss. De Geminio Messia §. VIII. p. 8. BUXTORF. Synag. Jud. c. L. pag. 717. Hoernbeek l. c. LIII. cap. I. p. 239. Multa vero nobis obstant, quo minus calculum nostrum addamus. Concedamus Jonathanem & LXX. Interpretes quædam ita exposuisse, exinde nondum novus & a sensu scripturæ alienus elicitur Messias. Supra expositiones patrum judæorum allegavimus; ex quibus constat, illos etiam humilia, quæ de Messia dicuntur, de unico Messia interpretari. Et (quantum ego scio) nunquam illi, qui hoc fictitium dogma amplectuntur, ad paraphrasin Jonathanis & LXX. Interpretes provocant, quibus illud probare satagant. Porro quæ ratio istius nominis filii Josephi? Unde illud fabricarunt? quidni aliud ipsi indiderunt nomen? Hæc & alia ejus-

ejusmodi dubia impediunt, quo minus huic opinioni assentiamus.

§. 13. Matth. *Flacius* in *Clave Script. S. P. II. Tr. IV. fol. 407. sq.* quem secutus *Hackspanius* Cap. II. de script. Rabb. ad Lipmann. p. 352. Joh. Ben. CARPZOVIVS in Notis ad Schickardi Jus Reg. Hebr. pag. 460. SPANHEMIUS Elench. Controv. p. 573. alique novam hujus figmenti quærunt originem: Veteres nempe hoc figmento duplicem Messiaæ statum delineare voluisse, exinani-tionis sc. & exaltationis; recentiores vero postea hunc statum in mera deliria conver-tisse, indeque duplicem Messiam protrusisse. Quod autem pace tantorum Virorum dixerim, hæc plane originem non detegunt. Veteres judæi ante obsignatum Talmud hoc figmentum ignorarunt, nec quicquam in eorum scriptis de duplici Messia deprehen-dimus, quomodo enim hæc duplicem Mes-siaæ statum delineare possunt? Porro cum hoc dogma cudebatur, status judæorum erat corruptissimus, falsas plane ac scriptu-ræ verbis contrarias fovebant de Messia ejusque regno sententias, nec quicquam scie-bant de duplici statu Messiaæ, sed terrenum expectabant regnum, quæ opinio jamdu-dum illorum occupaverat animos, & quæ falsâ spe hodierni Judæi adhuc se ipsos pro-ducunt. Ne quid dicamus de ratione de-nominationis Messiaæ filii Josephi, qua sta-

tum exinanitionis adumbrare voluerunt. Alia igitur quærenda origo quæ probabilior ac statui judæorum accommodatio.

§. 14. Aliam vero ingressus viam Galatinus l. c. l. IV. cap. I. originem, ex duplici Messiae adventu, altero cum humilitate ad redimendum & salvandum genus humanum; altero cum gloria & majestate ad judicandum universum orbem derivans; veteres enim hunc geminum Messiae adventum allegoricè tradidisse, per Messiam sc. filium Josephi & per Messiam filium David. Per Messiam filium Josephi, quem passurum, occidendum resurrecturumque dixerunt, primum adventum insinuassee, per Messiam filium David, secundum significasse, eo quod Messias ipse in secundo adventu, tanquam Rex mundi universi cum Majestatis gloria esset venturus; Inde recentiores judæos veterum dicta male intelligentes, imò pervertere conantes, occasionem sumsisse dicendi, duos venturos esse Messias. Sed & hæc nobis non satis faciunt. Loca illa quæ adduxit ex Dan. VII. 13. & Zach. IX. 9. in quibus duplicis adventus mentio fit, expresse conjunguntur Sanhedrin fol. 98. col. 1. & Jalkut ad Dan. l. c. quem adduximus. §. X. ibi duo adventus distinguuntur, hac conditione adjectâ, si digni fuerint, illum cum gloria & majestate, si vero indigni, illum pauperem & inequitantem asino esse venturum, ac sic absolute

unum

unum tantum inferunt adventum. Deinde pugnat hoc cum hypothefi Judæorum quam tenent de Mefiæ regno quod terrenum expectant. Qua ratione etiam adventum primum cum humilitate per Mefiam filium Joſephi indigitaverint, non video. Quodnam habent fundamentum iſtius denominationis, quæcam palliare volunt? Atque ſic & hanc dimittimus ſententiam.

§. 15. Ultima ratio eſt Chriſtophori CELLARII, Viri Celeberrimi, quam nobis exhibuit cum in Diff. De *Gemino Mefia* §. VII. p. 7. tum in Collectaneis Hiſt. Samarit. c. III. §. III. p. 27. ſq. Putat iſte Vir Celſententiam de Mefia filio Joſephi multò antiquiorem, quam ſchiſma decem aut novem tribuum eſſe; Et ortam ex prærogativa quam Ephraim præ fratre majori Jacobi morituri vaticiniis & benedictione adeptus fuerit. Hanc poſteros præſertim poſt ſchiſſionem Jeroboami ita extendiſſe, ut cum Judæ tribu etiam de prærogativa Mefiæ, quem utraque tribus ex ſua gente oriturum credebat, contenderint, illis illum Joſephi ſ. Ephraimi; his, Judæ ſ. Davidis filium fore, gloriantibus. Certamine itaque pro-
 vecto, utrumque nomen innotuiſſe. His argumentis commotus Vir Cel. Jonas Conradus SCHRAMMIUS in Diff. De *Symboli Apoſtolici in Talmude raderibus* §. XL. p. 54. ut huic ſententiæ acceſſerit. Specioſa hæc ſunt
 H h h 5 quæ

quæ Vir Cel. attulit; nihilominus quædam habeo, quæ opponam. Non ut istam refutemus, sed ut dubia nostratum proponamus. Non mihi persuadere possum posteros Ephraimi hanc prærogativam ad natales Messiae extendisse, cum nullum de hac re in antiquitate (quantum nobis constat) reperiatur vestigium. Neque memini me unquam legisse tribum Ephraimi de natalibus Messiae cum tribu Judæ contendisse, peccassent contra legem, quam tamen recipiebant, in qua ex Gen. XLIX. 10. Mesiam ex tribu Juda oriundum expresse asseritur, vid. Hoornbeek. l. c. L. II. c. I. p. 128. Neque ex colloquio Christi Joh. IV. cum muliere Samaritana concludi potest; *Mulier, inquit, quando Messias venerit, qui dicitur Christus omnia hæc nobis annuntiabit.* Generaliter meminit Messiae nulla mentione facta tribus cujusdam; illud enim pro certo habitum, Mesiam ex tribu Judæ esse oriundum; uti Christus disertè fatetur v. 22. *ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστὶν Salus ex judeis est;* ad quæ mulier nihil respondit. Si Samaritani Mesiam filium Josephi ex tribu Ephraim expectassent, mulier procul dubio hoc Christo objecisset, quod tamen non factum; ac rebus sic stantibus a silentio rei ad negationem ipsius rei concludimus.

§. 16. Restat ut nostram tandem proferramus sententiam. Recensemus autem tantum-

tum modo eam, ut originem hujus perversæ opinionis ostendamus, non vero ut nugas judæorum refutemus, hoc enim esset illi-
da post Homerum scribere; Nam illas nar-
rare est, simul refutare. Errorem Judæo-
rum de duobus Messis ex ficta similitudine
redemptionis futura redemptione ægyptiaca natum
fuisse contendimus; Quod, sicuti Israëlita
per Moysen & Aaronem ex servitute ægypti libe-
rati. Ita & omnes Israëlitas ductu atque au-
spicio hujus duplicis Adessia ex hac captivitate
liberatum iri credunt. Judæos terrenum
Messiæ regnum expectare, tam notum quam
quod notissimum, nec quisquam de eo,
qui à limine tantum scholas judæorum sa-
lutavit, dubitat. Hinc maximum opus
Messiæ secundum expectationem judæorum
est *אשיפת הגליות* vel *אסיפת הגליות* *Reductio*
vel *collectio captivitatum* & Joh. Lightfoot.
Hor. Heb. ad Joh. XI. § 1. p. m. 1078. pluri-
bus refert. Huic erroneæ opinioni etiam
discipulos Christi aliquando fuisse addictos
testis est Matth. XX. 21. Luc. XXIV. 21. Act.
I. 6. Galatinus I. c. L. IV. c. I. Ad hanc feli-
citatem vero non partem aliquam Israëlita-
rum, non certas tribus, sed omnes Israë-
litas ex universo orbe collectos esse perven-
turos scribunt unde Sanhedrin fol. 90. col. 1.
כל ישראל יש להם חלק בעולם הבא *Univer-*
so Israeli est portio in mundo futuro i. e. in frui-
tione Messæ vid. Rambam ad l. c. fol. 16.
col.

col. 2. quod ut probent, varia producant testi-
 monia. Præfiguratum hoc volunt Ezech.
 XXXVII. sqq. ubi congregatio ac restitutio
 decem tribuum ceterarumque duarum
 duobus illis lignis in unum coalitis si-
 gnificata, in quibus nomen Jehudæ, & E-
 phraim inscriptum erat it. Zach. X. 6. Mich.
 II. 12. Es. XI. 13. &c. Manasse Ben Israel de
 Resurrect. Mort. L. III. c. V. pag. 279. & in
 מקו ישראל fol. 45. col. 1. fol. 46. col. 2. Hinc
 fol. 47. col. 1. audacter pronunciat: כל
 חנביאים כלם נבאו על נאולת העתידה *Omnes*
Propheta prophetarunt de redemptione futura.
 Cui consonum ferè illud Sanhedrin fol. 99.
 col. 2. אמר ר' יוחנן כל חנביאים לא נתנבאו
 אלא לימות המשיח *dixit R. Jochanan: Omnes*
Propheta non sunt vaticinati nisi de diebus Mes-
sie. Multus verò est Manasse Ben Israel in
 coacervandis argumentis ut animis Judæo-
 rum solatium instillet, ne diuturnitate exi-
 lii animi eorum frangantur. Lubet hoc lo-
 co ea afferre quæ fol. 45. 46. notavit: ופה
 שאמר הנביא ישעיה יוסף אדני שנית ידו הוא
 בעבור שנאולת בבל לא חתה נאולת שלימה כי
 השכמים לא חזרו לארץ ישראל אבל בנאולת
 העתידה יתקבצו כל ישראל יחדיו כמו בנאולת
 מצרים לכן נאמר שנית כי נאול העתידה תהיה
 שוה לנאולת מצרים בדברים רבים לכן אמר
 הנביא ירמיה כ"ג פסוק ח' כי אם ונו *Quod ve-*
ro dicit propheta Jesaias: (c. XI. II.) adjiciet
secundo Dominas manum suam, ideo adjicitur,
 quod

quod redemptio Babylonica non fuerit perfecta, nam tribus (sc. omnes) in terram Israelis non redierunt. In futura autem redemptione omnes Israelita se congregabunt sicut in redemptione aegyptiaca, propterea dictum, secundo futura enim redemptio in multis rebus similis erit redemptioni ex aegypto. Ideo dicit Propheta Jeremias XXIII. 8. sed vivit Dominus &c. Conf. Jer. XVI. 14. sqq. Bene notandum, recutitos redemptionem futuram cum redemptione aegyptiaca comparare, ex qua illa quæ ad stabiliendam nostram sententiam pertinent, peti possunt. Locus insignis de hac comparatione extat apud Abarbanelem in Comment. ad Es. XI. XII. ubi meminit decem proprietatum Messiae, quas ut necessarias ipsius regni & futurae redemptionis conditiones pronunciat. In expositione vero conditionis nonæ afferit: שְׁתִּיהָ הַנְּאוּלָה *quod futura illa redemptio futura sit avיתum egressionis ex aegypto.* Post quæ hæc subjungit: הַנְּאוּלָה הַעֲתִידָה חֲקָרָא נְאוּלָה שְׁנִית לְפִי שֶׁחֲתָדְמָה לְנְאוּלָת מִצְרַיִם בְּכָל הַצְדִּים כִּי הִנֵּה יִתְקַבְּצוּ שָׁמָּה הַשְּׁבִטִים כֻּלָּם וַיֵּצְאוּ לַחֲרִית מִחוּלָּט וּבְחֹל בָּהֶם הַנְּבוּאָה וְשָׂאֵר הַקְּדוּשּׁוֹת וַיִּתְּרֻן הָאֲתוֹת וְהַמוֹטִים *Redemptio vero futura vocatur redemptio secunda, quoniam redemptioni aegyptiaca similis erit omni modo & respectu. 1) congregabuntur enim omnes tribus 2) & egredientur in absolutam libertatem 3)*

requiescente super ipsis prophetia ceterisque sanctitatibus (intellige ea beneficia, quibus post captivitatem babylonicam privati sunt, quæ Arca fœderis, Urim & Thummim &c.) & 4) *multiplicabuntur signa & prodigia* & 5) *regnabit super istis, Rex Messias*. Multum etiam huc faciunt quæ VITRINGA in Observ. Sacr. L. II. c. XVI. p. 252. sqq. de signis, quæ populus Judæus in Messia desideret, annotavit. Uterius geminum Messiam cujus ductu ex hac captivitate egressuri sunt, comparant expressè cum Mose & Aarone, qui populum Israelis ex ægypto eduxerunt. Habetur hoc Targum Cant. IV. 5. quæ verba §. VII. adduximus: *Duo liberatores Tui, qui liberaturi sunt te Messias filius David & Messias filius Ephraim sunt SIMILES MOSI ET AARONI*, cui adjungendus Reuchlinus L. I. Cabal. p. 644. Buxtorfius Synag. Jud. c. III. p. 29. Notavit etiam locum Manasse Ben-Israel de Res. Mort. L. II. c. III. pag. 154. ex Midrasch Sohar Job, ubi antiqui ad similitudinem redemptionis ex ægypto in futura redemptione duos fore legatos Eliam & Messiam comprobant. Verba hæc sunt: **אמרי ישראל בנאולה ראשונה כתיב שלח משה עבדו ואהרן אשר בחר בו שלח ולי חף שנים כנגדם שלח אורך ואמתך המה ינחוני אמר הקדוש ברוך הוא אני משלח שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא הרי אחד והבן עכר אמתך בו בחירי**

דִּיכָר בְּחִירִי רִצְתָהּ נִפְשִׁי *dixit Israel, de prima redemptione scriptum est: Misit Moſen ſervum ſuum & Aaron quem elegerat (Pf. 105. 26.) Mitte nunc ad me quoque duos, ſimiles illis. Emitte lucem tuam, & veritatem tuam, ipſæ deducant me (Pf. XLIII. 3.) Dixit Deus benedictus, ego mittam, nam ſicut ſcriptum eſt: Ego mittam ad vos Eliam Prophetam (Mal. IV. 3.) Hic habes unum de altero & ſecundo vero loquens ait: Ecce ſervus meus inſtituitur ei, electus meus in quo ſibi complacuit anima mea (Ef. XLII. 1.) Quo referenda ſunt quæ Lightfoot! Hor. Talm. in Matth. XVII. 10. p. m. 384. ſqq. Wilh. Schickardi Jus Reg. Hebr. c. VI. Theor. XX. pag. 452. ibique J. B. Carpzovius, Joh. Hoonbeek. l. c. L. II. c. 1. p. 206. annotarunt. Quod illi de Elia Propheta illud nos rectius de Meſſia Ben Joſeph dicimus. Elias enim non populo præbit ac dimicabit quemadmodum de Meſſia Ben Joſeph nugantur. Sufficit nos comparationem ægyptiacæ redemptionis cum liberatione per Meſſiam futura ex mente judæorum indicaffe.*

§. 17. Iſtis autem duobus nominibus ſc. Meſſiæ Ben David & Meſſiæ Ben Joſeph ſ. Ephraim nihil aliud designare volunt quam collectionem XII. tribuum ex toto mundo; ita ut Meſſias Ben David, tum in primi tum ſecundi templi devaſtatione hinc inde per orbem diſperſos Judæ; Meſſias Ben Joſeph

depulsos. Israelis i. e. decem tribus a Rege Assyriae abductas, nec haecenus reversas reducat ac congreget. Denominatio Messiae filii David est notissima. Denominationem autem Messiae filii Josephi s. Ephraimi malumus verbis Menasses Israelis quam nostris referre, *מקוה ישראל* fol. 48. col. i. *גם נוכל לומר שלכך נקרא בן אפרים שיהא נולד משבט אפרים והיה ראש על עשרת השבטים המכונים בשם אפרים בכל המקרא דונת מלך והראשון ירבעם בן נבש שהיה משבט אפרים ובן יוסף נקרא לא לבר בעבור שבא מנזע יוסף אלא שיוסף הוא אות אמת ודונת לכל בית ישראל כמו שאירע ליוסף מן היסודין והסגרו בבית האסורין והעלמתו מן אחי ימים רבים ומן האושר וההלחה כי מבית האסורים יצא למלך כן הדבר עם עשרת השבטים שהם סגורים וכלואים ונעלמים מכל אדם ובאחרי הימי יזכו להאשר והחלחה גדולה כדספ*

Etiam possumus dicere illum propterea vocari filium Ephraimi quia ex tribu Ephraim nascendus & caput super decem tribus erit, quae in tota scriptura nomine Ephraim insignantur ad exemplum primi Regis Jerobeam qui ex tribu Ephraim ortus. Filius Josephi etiam vocatur non solum quia ex tribu (s. radice) natus; sed quia Josephus certum signum ac totius domus Israelis exemplum fuerit. Quemadmodum Josepho castigationes (s. mala) obvenere & carceri inclusus & à fratribus suis diu occultatus fuit; Postea vero ex sententia illi omnia cesserunt, ex carcere

cere ogressus, regimen ingressus est. Eodem modo se habet cum decem tribubus quae inclusa, occultata & ab omnibus hominibus semota sunt; diebus autem ultimis (sunt dies Messiae) omnes res feliciter illis evenient sicut Josepho. Sic tandem devictis ac debellatis gentibus conjunctim terram Israelis ingredientur ac regnum auspicabuntur. Summa rerum vero ad Messiam Ben David devolvetur, qui cultum leviticum, instaurabit ac super ipsis regnabit. Magnificentiam ac Majestatem regni Maimonidis verbis ad Mischnam Tr. Sanhedrin cap. Chelek fol. 17. col. 2. proponam. Dies Messia sunt tempus illud, quo Regnum Israelitis restituetur, omnesque in terram Israeliticam redibunt, ubi Messias Rex magnus valde futurus, suamque Regiam in Zione habiturus est. Crescet nomen ejus, & fama pervagabitur gentes magis quam Regis Salomonis, pacemque cum eo colent omnes populi, omnesque terrae ei propter samitatem ejus justitiam & miracula manu ipsius patranda servient. Quicumque vero ei se opposuerit, illum supremum Numen perdet, in ipsiusmet manus traditum. De hac ejus, simulque nostra felicitate omnes scriptura textus testimonium perhibent. Ceterum quoad substantiam nihil quicquam de eo, quod nunc est, immutabitur, nisi quod regnum Israelitis restituendum sit, & hoc sibi vult illud sapientum, quo nihil differre hoc praesens seculum a futuris Messia diebus asserunt, nisi quod non amplius regnis ceteris servituri

vītri sint. Conf. Manasse Ben Israel de Resurrect. Mort. Lib. III. c. V. p. 278. Hoornbeek, l. c. Lib. III. c. 2. p. 242. Jalkut ad Gen. XLIX. 10. fol. 49. col. 2.

— — — — —

VI.

THEODORI HASAEI

dicendorum

qua fundamentum
traditionis Judaicae,

De

Messia Josephi Filio

investigatur.

ARGUMENTUM.

Scopus dicendorum §. 1. Rationes, quae faciunt, ut de alia origine illius traditionis de Messiae filio cogitandum sit, quam quae adducta est. §. 2, 3. Orta illa videtur inde, quod Messiae noster Pater filius habitusque est Josephus. §. 4, 5. Ut & David §. 6. In illo fere occurrunt omnia, quae de Messia, Josephide tradunt Judaei §. 7. Inter alia & nomen Nehemiae, filii Uziel §. 8. Quomodo inde traditio de duplici Messia dimanare potuit §. 9, 10.

§. 1.

§. 1.

Non ægre laturus est Doctissimus Vir, cujus calamo præmissa modo dissertatio debetur, si eadem libertate, quam sibi in alios, ut poterat jure æquissimo, sumsit, utamur. Talem enim veniam damus petimusque vicissim. Ea spe fretus, quid circa ejus de *Origine Judaicæ opinionis de Messia duplici sententiam*, mihi observatum sit, & cur putem ab eo nondum adhuc causam, quæ agitur, prorsus confectam esse, paucis aperiā.

§. 2. Primo (*) videtur heic aliquid adducendum esse, quod tempora, quibus Christus vixit, attingit propius. Nam alias, quaeri semper posset, cur non prius illa de binis Messis narratio obtinuerit? Illud enim ex quo deinceps illa orta est, illi ortum jam præbere potuit antea. Jam vero liberationes cum à Mose facta, tum deinceps à Messia faciendæ, cognitæ Judæis fuerunt ab omni retro tempore, quo hi exstiterunt. Si itaque comparatio inter utramque ansam dedit Judæis cogitandi de duplici Messia, & Davidis filio, & Josephi, quæ ratio est, quod non prius de eadem re cogitaverunt, per tot sæculorum spatia? cur demum, ut solide vir doctus ostendit, duobus circiter sæculis post Christi tempora primum omnium Messiae gemini memoria occurrit? Sed

lii 2

hæc

haec non magnopere urgeo. Quia id (β) porro observo. Judaei liberationem Messiae non solum conferunt cum liberatione ex Aegypto, quam curavit Moses, sed & eam contendunt cum illâ, quâ ex captivitate Babylonicâ dimissi sunt, quae sane priori non erat minus memorabilis. Si itaque huc respexissent, non duo, sed tres ab illis omnino constituendi fuissent Messiae. Accedit (γ) quod Judaei dicant utrumque illum Messiam &, qui Josephi esset filius, &, qui Davidis, adhuc impofterum apparitum esse. Mosén autem jam diu diuque antea populum in libertatem asseruisse, eorum incognitum erat nemini. Illam itaque cum liberatione ultimis demum temporibus praestanda, commiscere haud facile potuissent. Porro (δ) Judaei Messiam Josephi filium fingunt sibi miserum, squallidum, ac infectum lepra, rerum omnium egenum, in praelio trucidandum, resuscitandum tamen. Non video itaque, qua ratione hinc impelli potuerint ad cogitandum de Mose, in quo contraria prorsus sunt omnia. Et, quomodo fingere potuissent, nisi toti delirantes, illum in portis urbis Romae sessurum, eum praeliaturum cum Gogo & Magogo, & quae sunt alia id genus, si liberatio Moysis illi fabulae praebuisset originem?

§. 3. Nihil (ε) denique omnino invenio, quod ad id, quod quaeritur, magnopere

pere faciat. Neque enim quaestionis cardo in eo versatur, ane aliquid sit, quod Judaeis occasionem dare potuit sententiam de duplici Messia ingrediendi? Illius enim possent rationes dari variae, quales ab ipso Auctore complures adductas esse legimus. Illarum haec videtur esse praecipua: Cum Judaei sc. animum imbuissent opinione de adventu Messiae, magna cum pompa, splendore, regioque apparatu apparituri, eaque apud eos & pervulgata esset & inveterata; viderent autem passim v. gr. Ps. XXII. Es. LIII. Zach. IX. 9, 10. aliaque loca, *ὡς αὖτως*, à Christianis allegari, quae de doloribus, paupertate, ignominia Messiae loquerentur, neque haec inter se conciliare, atque ita elabi possent, ad illud figmentum de binis Messiis dilapsi sunt. Sed, de eo non agitur. Id autem quaeritur? Unde illa fabula de Messia, *Josephi Filio*, (neque enim de Messia, DAVIDIS Filio nunc agitur) sit derivata, sive, ut rem verbis Cl. Glaeseneri proponam ex §. 12. *Quaeratio istius nominis, FILII JOSEPHI? unde istud fabricarunt? Quidni aliud ipsi indiderunt nomen? Ut autem verum fatear, nihil in responsione adducta, invenio, quod rem expediat; Nihil de FILIO JOSEPHI, nihil unde id fabricatum sit nominis, nihil, cur non aliud illi indiderint nomen? Neque hinc, quod fortassis Judaei sequioribus temporibus liberationem*

per Messiam comparandam contenderunt, cum illa per Moſen quondam parata, quidquam ad datas quaestiones exhibet responsi. Quid enim Moſis, nunquam uncti nomen commune habet cum Messiae nomine? quid rei intercedit Amrami filio cum illo, quem dicunt Iosephi filium?

§. 4. Circumſpiciendum itaque nunc est, videndumque, an ne quis inveniri possit alius, qui & Messiae titulum gessit, & Iosephi habitus fuit filius, cui pariter dolores illi, contumeliae, passiones, mors, & resurrectio praecipua demique omnia conveniunt, quae à Judaeis de illo Messia Iosephi germine dicta sunt. Cum autem sacros pandectas perlustramus, duos tantum invenimus, qui aliquo loco pariter & nomine *Iosephi* insignes fuerunt. Iosephum, filium Patriarchae Jacobi, cujus filii fuerunt Manasses & Ephraim, eumque in primo V. T. libro, Iosephum alterum, patrem Messiae habitum, eumque in primo N. T. libro. De priori cogitare heic vix licet. Eum enim Patrem fore Messiae nemo unquam sanus vel somniando cogitavit. Neque vel umbrae vestigium in tabulis sacris occurrit, ex quo ex ejus lumbis oriturum esse Messiam, hariolare. Quin, cum sanctissimus filiorum Iosephi avus bis eorum futura fata vaticinio indicaret spiritu Gen. XLVIII & XLIX. nihil adtulit, quod vel aliqua veri specie huc transferatur. Immo
ex

Ex adverso eodem tempore moriturus ad-
ventum indicat Messiae, ejusque simul
patrem, JUDAM, exserto veluti digito indicat.
Quum itaque Josephus Jācobides heic vix
queat in censum venire, ad alterum Jose-
phum transeundum est; qui Messiae dictus
sit Pater.

§. 5. Videlicet, Jesum Christum, Do-
minum nostrum cogitare vix possumus, quin
in eo Messiam inveniamus, qui JOSEPHI pa-
riter & Davidis filius habitus, vocatusque
fuit. Ita enim nominabant eum Judaei.
Apud Matthaeum XIII: 55. quaerunt; 'Ουχ
εὐλόγητος ἔστιν ὁ τῷ Τεχνίονος υἱός; quod apud
Luc. IV: 22. effertur; 'Ουχ εὐλόγητος ἔστιν ὁ υἱὸς
Ἰωσήφ & apud Johannem VI: 42. 'Ουχ
εὐτόχος ἔστιν Ἰησοῦς, ὁ υἱὸς Ἰωσήφ, οὗ ἡμεῖς
εἶδαμεν τὸν Πατέρα καὶ τὴν μητέρα. Ubi vide-
mus Josephum ejus Patrem dici, sicut & Lu-
cae II: 48. quod scilicet talis crederetur,
uti legitur diserte Luc. III: 23. Ἰησοῦς αὖ (ὡς
ἐνομίζετο) υἱὸς Ἰωσήφ. Unde & Philippus
Jesum, quem Messiam credebatur, ostensurus
Nathanaeli ita eum describebat. οὐ γὰρ
ψε Μωϋσῃς καὶ οἱ Προφῆται (Andreas paulo an-
tea vocaverat τὸν Μεσσίαν) εὐρηκαμεν Ἰησοῦν
τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ Joh. I: 46.

§. 6. Habemus itaque MESSIAM
FILIUM JOSEPHI. Sed & habemus
MESSIAM FILIUM DAVIDIS, quem
tali nomine impertiebant Judaei. Jam

Aliud factum est a Targumista Jonathane qui in locis Jer. XXX: 9. & Hof. III: 5. Ubi Messias vocatur David, id nominis *משיח דוד* per *משיח דוד* *Messiam Davidis filium*. Et eo nomine indicabatur temporibus Jesu frequenter. Talem agnoscebant Pharisei. Matth. XXII: 42. Ita ei acclamabat coecus, in eo tamen acutius cernens, quam hodie cernunt Patres suos degenerantes Judaei Luc. XVIII: 38. Immo extra communionem ecclesiae Judaicae posita mulier Matth. XV: 22. Habemus itaque & Messiam Josephi, filium, & eundem filium Davidis.

§. 7. Illi autem Messiae, qui Josephi filius audiebat, ea conveniebant fere omnia, quae de tali tradunt Hebraei. Quando enim cum vocant fore miserum, afflictum, infessurum, a fino, occidendum, excitandum è morte, quis non haec quadrare in J. C. Josephi filium animadvertit? Quae de ejus lepra dicunt, ei pariter aptari possunt, instar leprosi habito, extra urbem projecto, secundum vaticinium Es. LIII: 3. 4. Certamen, quod decernendum habiturus erat cum Gog & Magog non abludunt, ab iis, quae de certamine Christi cum Diabolo & infernalibus copiis cum dracone, & serpente & ejus semine in sacris memorantur. Oraculum Zach. XII: 10. huic Messiae Josephidi applicant Judaei. Id nostro Christo Josephi Filio applicatum est

in

in Novi Testamenti tabulis Joh. XIX: 27.
Apoc. I: 7.

§. 8. Sunt, qui dicunt nomen ejus fore *Nehemiae*, qui Chuzielis esset Filius. *Nehemias*, מְנַחֵם quasi מִנְחָם notat vel *consolatorem Jehovam*, vel *consolatus est Dominus*. Et sic idem est, cum nomine מְנַחֵם **MENACHEM CONSOLATORIS**, quo Judaei Messiam indicare solent, qui & omnia per Messiam acquirenda beneficia מְנַחֵם appellant. Vide, quae in hanc rem notavi pluribus in diff. de *Oraculo Lamechi* Cap. II. §. 6, 7. Sane D.N. J.C. a Simeone dictus est Παράκλησις ἡ ἰσραηλ, i. e. **SOLAMEN Israelis**, & talem se esse secundum vaticinia Prophetarum ipso opere ostendit luculentissime, propterea dictus Παράκλητος, quae vox vim nominis *Menachem* exprimit. Vide, si tanti videbuntur, quae a me eam in rem scripta sunt in allegata diff. C. II. §. 4, 5. 12. sqq. Cum autem & ille Chuzielis filius, (חֻזִּיאל בֶּן) dicatur, id nominis, quod nusquam occurrit, neque commodum sensum exhibet, videtur perperam esse scriptum, & commutandum in חֲזַקְיָה h. e. *Robur meum est Deus*, & nunc facile unusquisque videt, qua ratione, ad Jesum Christum, Josephi & Mariae filium id possit transferri.

§. 9. Ex his cum pateat, ea quae Judaei de suo Messia Josephi filio jactabant, non aliena esse ab iis, quae de JESU Nazareno, vero Messia, eoque filio Josephi, sacrae literae

enarrant, ita nunc dispiciendum est, quā ratione haec ad illa sint translata & inter se commixta. Nimirum; Rumor ille de tali, qui se Christum, i. e. Messiam dicebat, qui- que ut talis a quam plurimis credebatur, percrebuerat undiquaque. Eum fuisse despectum, afflictum, pauperem, perfoßum, infessorem asini, necatum, excitatum e mortuis, leprosum habitum, sed & illum expectatam esse παρακλησιν Israelis, id omnium circumferebatur sermonibus. Potuit fieri, ut quidam ex Judaeis, qui non procul erant à regno coelorum, & προσδεχόμενοι τὴν παρακλησιν τοῦ Ἰσραὴλ, persuaderentur, illum Jesum, qui ἐνομίζετο υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ, verum esse Messiam, idque aliis etiam persuadere cōnarentur omni opera. Non poterat itaque non talis Messias Josephides, illorum obversari animis, quorum labris frequenter adeo insidebat. Accidere pariter & id potuit, ut quis Judaeorum, imbutus opinione, quae ea tempestate omnium animos, ipsorum adeo Apostolorum tenebat, de glorioso majestatisque pleno Messiae regno eaque audiens, quae de nostri Messiae Josephi filio, ejusque afflictionibus enarrabantur, quem simul Davidis esse filium dicebant, cum illa inter sese amico foedere conjungere nequiret, in eam descenderet cogitationem, ea non commodius inter se conciliari posse, quam si duplex statuatur Messias, quorum unus esset Josephi filius,

Alius, in quo impleta sint, quae de passionibus Messiae, divina oracula cecinerant; alter autem, qui Davidis esset filius, in quo omnia eventum nactura essent impofterum, quae de statu ejus magnifico regioque aliis praedictum erat vaticiniis. Inquam sententiam induci eo potuit facilius, quo plures id aetatis erant inter vel Christianos, vel Christianismum mentientes, qui nescio quae suavia de glorioso Christi in terris regno expectando sibi somnia finxerant. Ubi autem vel semel tantum unius hominis mentem ejusmodi error invaserat, nullo negotio fieri potuit, ut dimanaret ad plures, praecipue autem eum avide arriperent Judaei. Ea enim ratione reperisse se judicabant, *ἡμεῖς οὖν* aliquod, quo eludere quirent Christianorum argumenta. Quando enim illi demonstraturi Jesum Nazarenum verum esse Messiam; Inter innumera alia & hoc utebantur argumento, quod illi convenirent dolores & miseriae, juxta & honores augusti, quibus factum iri Messiam divini vates annuntiaverant. Putabant itaque se reperisse, non quod pueri in fabâ, si id possent dare responsi, negari utique non posse, quin angusta pariter & augusta de Messia in sacris V, T. libris praedicta sint, sed ea non in uno individuo quaerenda esse, sed duobus, futuris adhuc & praestolandis. Cumque Messiam Davidis fore filium iidem libri tradant, passim autem alius Messias

has Josephides omni populo in ore esset, hinc illa, quam tractamus, de gemino Messia fabula coorta est, sensim origine vera traditionis, quae erat Christus Josephi & Mariae filius, inter eos dispereunte.

§. 10. Neque obstat, quod Judaei complura narrent de illo *משיח בן יוסף* quae Jesu Christo non conveniunt. Eorum enim quaedam non omni plane destituuntur fundamento, alia mera sunt malesani Judaici cerebri figmenta. *Illorum* instar esse potest, cum dicitur, illum Messiam fore filium Ephraimi. Id quod inde ortum. Cum semel percrebuerat, Messiam esse Josephi filium, & ignoraretur heic intelligendum illum Mariae filium, dilapsi sunt ad Josephum, Jacobi filium, ex cujus filii Ephraimi tribu deinde, jactitarunt oriturum Messiam esse. Quod haec adtinet, & ea facili negotio potuerunt adfui. Quando enim semel fabula ivit in vulgus, vires solet acquirere eundo, comitur, ornatur, adduntur variae rerum *עיסאות*. Quam primum ad talia fingenda sine ullo colore, sine fundamento, sine veri specie sit ingenium gentis recutitae, nemo est, qui ignoret. Adeoque nihil nos morari debent sordidae illae laciniae, quae panno male confuto adjectae sunt. Caeterum cum ipsi Judaei, ut visum est, parum illi narrationi tribuunt, multis eorum eam prorsus negligentibus, ex eo colligas

infirmum admodum fundamento totam narrationem inniti, id ipsis persuasum fuisse Judaeis.

— — — — —

VII.

JOANNIS CHRISTOPHORI HARENBERGI,

Oculus Moſis & Chriſti,
e monte

Editiſſimo Palæſtinam
ſpectantium.

C O N S P E C T U S.

§. 1. Moſes & Chriſtus in multis ſimiles in eo etiam ſimilia ſuſtinent fata, quod e monte ſublimi Palæſtina regna proſpiciant. §. 2. Moſes Canaanem antea nunquam adierat, ſed perſpiciebat eam in confirmationem veritatis coeleſtis & imaginem melioris loci mox adeundi. §. 3. Mons Nebo, cujus ſitus delineatur, proſpectui tam Chriſti quam Moſis fuit deſtinatus; mons vero Quarentana tentationis loco non convenit. §. 4. Determinatur plus minus altitudo Montis Nebo. §. 5. Demonstratur Mathematicè, ex Nebo omnem Palæſtinam potuiſſe inſtrari, & omnia ejus regna ſeu tetrarchias. §. 6. Adduntur, qua ſpecialim perhibentur a Moſe & Chriſto eſſe viſa.

§. 1.

Moses & Christus in eis discrepant, quæ ad Oeconomiam divinam habitum durum ac mansuetum faciunt, tam ratione *posita* & indolis quam foederis cum hominibus conciliandi modo. Optime vero conveniunt in patefactione novæ doctrinæ per miracula, in liberatione gentium, in educatione suorum ex oppressione & tyrannide, in institutis novis sanciendo. At Moses erat nudus homo; Christus *θεανθρωπος*: Moses peccatis obnoxius; Christus sanctus: Moses liberator temporarius. Christus æternus & sempiternæ libertatis vindex. Moses mortuus, Palæstinæ non particeps, sed eminus spectator; Christus homo mortuus, ast gloriose, triduo peracto, redivivus & regni promissi ipse illico particeps: Moses, excepta lege naturali in Sinai promulgata, temporarios tradebat ritus, JESUM adumbrantes; Christus legem moralem repurgavit à sinistris interpretationibus, eam ipse implevit, animumque purum in victimam DEO offerri docuit, spiritum, non carnem sacrificiorum. Id vero inprimis jam animadvertendum est, Mosen & Christum, ad munia divina destinatos, quadraginta diebus citra cibum potumque cum solo Deo solos fuisse versatos, verboque Dei esse exsatiatos. Quanto vero erat sublimiori natura & dignitate Chri-

Christus, tanto humilior & infra ipsius Mo-
 sis, afflicti etiam, conditionem pro nobis de-
 pressior factus est, a Satana ipse adtentatus,
 quod de Mose nusquam perhibetur. Quod igitur
 Deus Mosis præstitit, ire hunc jubens in
 montem altum, ut Judæam eminus contem-
 plaretur, ejusque excellentiam, id Christo a
 Satana evenit, quippe qui svavissimum serva-
 torem in montem editissimum adduxit, ut
 spectaret orbem judaicum ejusque splendo-
 rem & dignitatem. Quare, ut una ex fidelia
 duos dealbarem parietes, Mosis & Jesu con-
 templationem, quæ Judæam pro scopo ha-
 buit, cominus contueri suscepi. Non ignorant
 equidem periti rerum arbitri, terminos visio-
 nis ex Geographia ac Trigonometria esse ex-
 plicandos, visionis vero leges ex doctrinis
 Opticis. Nemo igitur succensebit, quod
 materiam hanc de intervallis, in superficie
 globi terrestris ex consultis Mathematico-
 rum curatius eviscerare tentaverim. Sicubi
 nonnullis obscurus forte videar, ei ejus rei
 culpam in me non transferent, siquidem heic
 quævis rudimenta Mathematica ab ovo or-
 diri nequeo. Ubi Mosis spectationem co-
 minus spectare contendi, in id juxta incum-
 bam, ut Jesum ex eodem monte Nebo Judæ-
 am adspexisse ostendam. Non vero non fa-
 teri possum, Jesu non unum Judææ regnum
 adparuisse, sed ipsam quoque Nabatæorum
 regnum

regum sedem, Petram, (a) cum ipsa, Tra-
chonitide, fortassisque regno Abilenes &
Chalcidico in Libani montibus sito.

§. 2. Quantum igitur ad contempla-
tionem Mosis adtinet, ea supervacua videri
posset illis, qui non ignorant, Mosen jam an-
tea fines terræ, Israëlitis destinata, recen-
sisse. Num. XXXIV. 2 - 12. videlicet *ab*
alveo, qui Aegyptum a Syria determinabat,
seu lacu Sirbonidis *ad extremam* australem
maris asphaltitici partem, inde per Jordanem
ac confinia tribuum Gad, Manasse & Ruben,
ad ortum vergentia; versus *Antilibanum*,
inde *Heliopolim*, juxta quam (b) Orontes
oritur, & *ad terminum* eorum *circa Posidonium*,
quæ mare inter & Orontis alveum sunt posi-
ta. Ad vero Mosen jam olim invisisse Ca-
naanæ ac Coelesyriæ oras, nunquam ulla rati-
one solida comprobabitur. Adparet id ipsum
ex vita Mosis ante acta & legatorum duode-
cim

(a) Plinius L. VI. c. 28. Petram tradit abesse a Gaza
DC. mill. pass. a sinu Persico CXXXV. mill. Cel-
larius in *Notitia orbis antiqui* T. II. p. 418. & Re-
landus *Palest.* L. III. p. 932. numeros esse permuta-
tos credunt. At priori loco mihi LX. rescriben-
dum videtur, quia Petra in vicinia Kadesæ & mon-
tis Hor, inter Phunon & Zoaram fuit sita, docenti-
bus Eusebio & Hieron. in finibus australibus Ju-
dææ, teste Hegesippo *de excidio urbis Hieros.* L. I.
c. 14. Ex hac ratione inter Nebo & Petram recta
interjacent I. gr. 42. min. Rem alibi fusius ostendam.

(b) Hæc singula fusius demonstrabo in *Geographia*
Pentatæuchi Sect. II.

cim emissionem in Cananæam, qua superfedere potuisset, Moses, si eandem terram antea jam lustrasset. Adde quod palmarium potuisset legatis illis decem formidolosus in conspectu populi apponere argumentum, ex sua experientia & inspectione depromptum ac derivatum. Deus igitur erat, qui Mosi ostendebat illam finium terræ promissæ delineationem intra animum conspicuam, ratione quidem mandati, non autem figuræ. Præstat tamen, rem sub oculis cadentem inspicere, si fieri possit, quam nudo auditu vel patefactione interiori citra figuram comprehendere. Quocirca major Mosi clariorque notio ingenerari poterat ex lustratione Cananææ, quam ex nuda aliunde suggesta urbium & terminorum denominatione. Quocirca, antequam Moses in sublimiorem regionem & meliorem civitatem, quæ manu humana non est exstructa, eveheretur, imagine etiam ipsa typi seu Cananææ terrestris erat solandus. Certissimum nobis fata Mosi suppeditant argumentum, piis majora superesse post mortem gaudia, quam quæ temporarius mundi decor conciliat, ideoque a fidelibus Vet. T. vitam quoque sempiternam avide fuisse expetitam & sancte creditam, uti Cel. Crofa (c) nuper venuste docuit.

Class. VIII. Fasc. V.

Kkk

§. 3.

(c) In Diss. de mente humana Groningæ 1726. in 12
Sect. III. §. 51. p. 253. seqq.

§. 3. Mons Nebo, pars Pisgæ, trans Jordanem in Moabitide adjecta, quæ Gaditis postea cessit, erat specula, unde Moses, iussu divino Cananæam eminus prospiciebat. Josephus (d) eum vocat *excelsum & contra Hierichuntem situm*, τὸ ἐψηλον Ἱεριχάντ & ἀντικρυς κείτῃ. Jungitur etiam cum Libano & Baschan, montibus altissimis, Jer. XXII. v. 20. Eusebius in voce Ναβαν cum ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου *supra Jordanem* contra Hierichunta, in sexto miliario urbis Esbus contra orientalem plagam locat. Simul etiam in voce Εσρεβαν docet, Esbunta viginti à Jordane millibus fuisse disjunctam. Nebo igitur XIV. millibus passuum a Jordane fuit remotus. Nomen ei adhæsisse videtur ex nomine idoli *Nebo*. Esa. XLVI. 1. a quo Babyloniorum quoque reges *Nebucadnezar*, *Nebusaradan*, *Nabonidus*, *Nabonassar*, aliique adpellati sunt. (e) Mercurium designat Nebo a נבא dicere, *prædicere, pronuntiare futura*, quod Mercurio conveniebat. Eandem sententiam confirmat Abulpharagius (f) Chaldæi olim in Syria incolentes, omnino stellam Mercurium magni faciebant, (g) quia sibi videbantur esse *sub virgine & Mercurio*, scientiarum

(d) *Ant. L. IV. c. 7.*

(e) Jo. Seldenus de *Dis Syris Synt. II. c. 12.*

(f) *Dyn. IV. p. 73. Arab. 49. Lat.*

(g) Th. Stanleyus de *Philos. Chald. Sect. II. c. 20. p. 1138. ed. Lips. Hist. Philos.*

rum dominis, (h) & Mercurius erat cum ceteris planetis interpret futurorum. (i) Nollet quis suspicari, quæso, hanc de Mercurio notionem non quadrare in ævum Moſis, siquidem jam Moſis ætate stellarum cultus penes Syros & Cananæos erat vulgatissimus, uti ex permultis interdictis astrolatriæ oppositis liquet, & nomine DEI אֱלֹהִים *Eus illud, quod condidit stellas.*

§. 4. In eundem montem JESUS adductus mihi esse videtur. (a) Nam in Jordane circa eum tractum idem à Johanne fuit unda sacra imbutus, juxta Bethabara. Joh. I. 26-28. Hieronymus. (k) *Bethabara trans Jordanem, ubi Johannes in poenitentiam baptizabat unde & usque hodie plurimi de fratribus, hoc est, de numero credentium, ibi renasci cupientes, vitali gurgite baptizantur.* Dicitur Beth - bara Jud. VII. 24. A transitu עברת בירא omnino dicitur, ideoque Jord-
Kkk 2 da-

(h) Idem c. 17. l. c. p. 1139. &c. p. 83.

(i) Diod. Sic. L. II.

(a) Sententiam Viri Cl. Isebrandi Eilhardi Harckenrothii de hoc monte exhibet Cl. VI, fasc. V. diff. 6. Ea mihi occasionem præbuit ibidem diff. 7. meas cogitationes expromendi. Ecquis nostrum rem acu tetigerit, id benevolus Lector arbitrabitur. T. de H.

(k) T. IV. de locis Hebr. Hebr. fol. 126. 1. ed. Froben. Basil. 1516. fol.

danés ibi vado (1) vel scapha transmitti potuit. Ostenditur nostra ætate locus ille haud procul Hierichunte. (m) At in mappa geographica, quæ Mastrichtiano Nov. T. codici inserta est, ad boream est protrahendus, ut intervallum ejus a Lacu Tiberiadis unam tertiam constituat, pars vero vergens ad asphaltiten reliquas duas tertias. Id certum est, eum tribui Gad annumerandum esse, ex fide illius mappæ. At vero Relandus jam pulcre monuit, uti res ipsa quoque docet, Gaditarum & Rubenitarum sedes fuisse permistas. Ubi situs ex sacro codice & Eusebio ac Josepho incertus est, eum ex com-

(1) Negat id quidem *Maundrellus* in *Itinere suo in Palaestinam* p. 114. addens, Jordanem admodum LX. pedes esse latum, sed id de uno loco tradit & de tempore XIII. Mart. unde res ipsa non negatur.

(m) *Petrus della Valle* in *Hodoeperetico* vers. Germ. Pars I. p. 153. ed. Genev. 1674. fol. Joh. Lightfootus in *Disquis. chorographica Joanni præmissa* c. I. §. 5. p. 914. ed. Carpzov. Bethabara juxta & prope trajectum Seythopolitanum locat. At 1.) Trajectus celebris & frequentissimus erat adversus Jerichuntē 2. Sam. XIX. 18. 2. Reg. II. 8. Ergo transitus ille tanquam potior illico menti sese ingerit. 2.) Ex Jud. VII. 24. liquet, quod Ephraimitæ montani Midianitis occurrere debuerint & occupare aquas usque Bethbarah & Jordanem (i. e. Jordanem ad Bethbarah, locum transitus.) At Midianitarum via per trajectum instituebatur Hierichuntinum, uti ex situ regionis illorum facile patet.

commoditate multa adpellandi loca ab actu
& heic a transitu conligere dabitur. Qua-
re quum supra & circa lacum asphaltiten
solemnis & frequentissima fieret Jordanis
transitio, ideo Bethabara ibi statuiffe ac lo-
casse, non erit insulsum. Mons quidem il-
le *tentationis* ad Hierichuntem hodie osten-
ditur. (n) Sed ex vana Monachorum com-
memoratione, qui pleraque in Palæstina
contra fidem veterum sola auri vel sancti-
tatis fictæ amore demonstrant. Nam quis

Kkk 3

cre.

(n) Petr. della Valle l. c. H. Maundrellus, in ganß
neuer Reise-Beschreibung nach dem gelobten Lande.
vers. Germ. 1706. 8. Hamburg. p. 109. Voyage
de Mr. de Thevenot de Levant en P. I. L. II. c. 4r.
p. 615. *Nous partimes du camp sur les dix heures du
matin, pour aller à la dite montagne de la Quarantaine
eloignée de la ville de Jerico d'une lieüe (fran-
çoise,) elle est ainsi dite, à cause que Nôtre Seigneur
au sortir du Jordain y alla passer quarante jours &
quarante nuits sans boire n'y manger : elle n'est pas
tant difficile à monter, que quelques uns ont voulu di-
re, si non en quelques endroits, qui sont tout-a-fait
perilleux, car il faut s'agripper des pies & des
mains à la roche, qui est lissée comme du marbre,
& quand nous y passames, il pleuvoit, ce qui la
rendit encore plus glissante, mais on s'aide les uns
des autres. Nous vîmes au lieu où nôtre Seigneur
jeuna quarante jours, c'est une grotte - - Il y en
eut quelques uns de nôtre compagnie, qui monterent
tout au baut de la montagne, au lieu où le dia-
ble porta N. Seigneur - - Il y a des passages si pe-
rilleux, que le danger y est très-grand, n'ayant pas
deux pies de large, avec un grand precipice à cote.*

crederet, montem eum esse altissimum, quem
 veteres montibus editissimis haud annume-
 rant? Convenientius ille mons intelligitur,
 in vicinia Bethabaræ, quem Jeremias & Jose-
 phus talem esse plane docuerunt. Novi-
 mus præterea, diabolus certasse de corpo-
 re Moſis, quod omnino in locum ſepulcri
 Moſis ad Nebo optime quadrat, ubi Moſis
 memoriæ reſcolendæ aptiſſima ſeſe præbe-
 bat occaſio. Et quid, quæſo, in ſimiam Dei
 magis quadrat, quam imitatio divini ductus,
 quo Moſes ex Nebo Palæſtinam ejusque am-
 plitudinem perſpexerat? Impudentiſſimus
 ad hæc impoſtor Deum ſuperaturus eſſe vi-
 debatur, ubi id Chriſto promittebat, quod
 Deus Moſi denegaverat. Quod ipſum dum
 cogito, non poſſum non in montem Nebo
 conferre mentem & oculos. Eamdem olim
 ibi Satanæ luſerat fabulam, dum ad montis
 radices Iſraëlitæ in ſui adorationem pertra-
 cturus erat. Baal Peor enim, ſeu Venus do-
 mina, diabolicum erat idolum, diaboli in-
 ſtinctu conditum & honoratum. Ad hæc
 conveniebat inſtituto, extra Palæſtinam ſta-
 re, ut ea oſtenderetur. Qui enim domum
 ſubindicant & oſtendunt, id extra ædes face-
 re ſolent. Ea enim plerumque vocis *deixuono*
 obtinet ſignificatio; ut manu ſublata vel di-
 gito exſerto rem designare aliquantulum
 remotam denotet. Adde quod Satanæ
 Chriſto *omnia regna mundi* monſtraret, quo-
 rum

rum nonnulla conspici poterant in finibus Palæstinæ, in ipso vero Palæstina vix ultra unum. Mons fane ad Hierichuntem, uti peregrinatores sacri memorant, præceps factus est, at non adeo excelsus, nec in verticem usque adscensui patens, unde finxere fabulam, Jesum a diabolo in fastigium editissimum verticemque latum fuisse, quasi potestati hujus omnino obnoxium & satana impotentior. Si ad Marcum nos conferimus, is c. I. v. 13. de JESU tradit, quod *a Spiritu eductus fuerit eis τῷ πνεύματι in locum desertum sterilemque, ubi fuerit XL. dies, ubi fuerit tentatus a cacodemone, ubi fuerit cum feris bestiisque versatus.* Si igitur in memoriam revocaverimus, eremos Judææ opidulis vicisque sparsas & ovium pastu frequentatas fuisse, (o) tum omnino solitudinem ejusmodi, quæ feris bestiisque scatebat humanoque vacabat cultu, penes infectos & latrociniis tum cuncta turbantes Arabas quærere oportet. Montes enim Palæstinæ rigidissimi ac abruptissimi a Judæis olim varia (p) arte colebantur, ut butyrum ex petris redundaret. Ultra vero Jordanem in

Kkk 4

mon-

(o) Vir Celeber. Theodorus HASÆUS in hac *Bibl. Class. I. Fasc. 2. pag. 123. sqq.* Jo. Lightfoot in *Centuria Chorographica Matthæo præmissa* c. II, pag. 25. sqq. & ad Matth. II. I. pag. 210. sq. ed. Carpzov.

(p) Maundrell. I. c. p. 89.

montium ac arbuſtorum latebris plerumque omnia latronibus erant obſita & obſeſſa, qui aliquando ad paſcua montofa Hierichuntis etiam Judæum occidiſſe, a Chriſto dicuntur. Alium quidam Palæſtinæ noſtræ & ſuperioris ætatis attribuunt locum jejunio Chriſti & lapidibus, quos Satanæ poſcebat in panes mutari; videlicet illam rupem Hierichuntinam maxime præruptam, cujus in latere uno inſit ſpelunca inſtar domicilii; alium demonſtrationi regnorum mundi vindicant, videlicet ejusdem rupis verticem, quem ægre vix aliquis adſcenſu contingere poteſt. Mons ipſe vocatur a quadraginta jejunii diebus *Quarantana* ſeu *Quarantaine*. At illud plane ab omni verofimilitudine abhorret, in eo Satanam regna Palæſtinæ omnia oſtendiſſe. Quomodo enim ibi eſſent perpetuo *ſine ſua beſtie*, eæque fortassis venenatæ (q) prætereaque nulli homines per quadraginta dies, ubi uberrimus lætiſſimusq; campus Hierichuntem uſque per leucam Gallicam porrigitur? (r) Nec id de nihilo eſt, in ſummo cacumine extare veſtigia alicujus conlapſi cœnobii. (s) Quum enim mons ipſe

(q) Eam enim *ſine ſua* notat Aët. XXVIII. 4. & apud medicos Græcos, unde *ſine ſua* dicuntur remedia ex venenatis beſtiis parata.

(r) Thevenot dans Voyage de Levant L. II. c. 41. p. 614. 615. ed. Paris 1689. 8.

(s) l. c. p. 615. 616. *Il y a, tout au haut encore quelques*

ipse larga sæpius pluvia humectetur, uti Thevenotus suo tempore expertus est, ac inferius leniter sit acclivis, in vertice vero cœnobio sedem præbere potuerit, quid tum probabilius est, quam ovibus, viti ferendæ, & balsamo, quod in planitie Hierichuntina ad hunc montem olim proveniebat, (t) montem ipsum ejusque cacumen & radices fuisse destinatas? Accedit quod mons Nebo aptissimus sit prospiciendo Cananæo situ omni, inde ad Dan, ad mare magnum, ad Libanum seu potius Antilibanum, & terminum australem ab extremitate maris asphaltitici ad Aegypti confinia, quandoquidem id de Nebo & inde facta Mo- sis contemplatione aperte patet. An Qua- rentana tanta fuerit altitudine, haud facile comprobaveris, quippe in vertice cujus olim habitari potuit. Verum præaltamon- tium cacumina à frigore nocturno & nive

Kkk 5 bru-

ques restes d' un ancien Convent, qui y etoit an- trefois.

- (t) Jam enim nullus opobalsami frutex ipse est reli- quus, teste della Valle l. c. p. 153. Nam Judæi eum sub Tito vastarunt. Plinius L. XII. c. 25. *Se- viere in eandem Judæi, sicut in vitam suam. Con- tra defendere Romani, & dimicatum pro frutice est.* Romani eum transtulerunt in Aegyptiorum mari- timam teste Strabone. L. XVII. T. II. p. 601. unde Turci jam illius fructum seu succum potius diven- dunt, autore A. Gislenio *Basbequo* Ep. legat. IV. p. 359. 390. ed. Amstelod. 1660, 12.

brumali nimis ibi infestantur, tantum abest, ut domicilium mortalibus præbere possint. Verosimillimum proinde est, Christum ex Nebo regna omnia Palæstinæ perspexisse, quia Paneada usque, caput Trachonitidis ac Philippi: Tiberiadem regiam Herodis Antipæ: Hierosolymam Pilati procuratoris, qui tetrarchiam Archelai tenebat, sedem prospectus inde patebat. Adde montis non habitati faciem sævam & humano cultui non faventem.

§. 5. Jacundum esset cognoscere penitusque habere exploratum, quanta montis Nebo fuerit altitudo. (u) At quia ea a nemine percognita memoriæque mandata esse legitur, instituendus est labor per *methodum regressus* ex distantia oppidi Dan ad Nebo. Nam quum Moses eo usque prospexerit, altitudo montis quoque tanto prospectui fuit accommodata. At distantia à monte Nebo ad oppidum Dan æquatur uni gradui & triginta minutis primis, i. e. 90000. passibus

Ro-

(u) Ostendi vocem נֶבֹּ (Nebo) & נֶבִּי (Nabi) habere significationem altitudinis & eminentiæ Cl. VI. Fasc. V. diss. 7. §. 6. Quidni & hinc *etymon* nominis Nebo petendum est? Hinc & videtur arcessenda origo vocis נֶבֹּ, qua primum viros dignitate, & virtute eminentes indicarunt; Ubi eo sensu videtur dictus Abrahamus Gen. XX. 7. & omnes Patriarchæ, Ps. CV: 14. 15. ubi regibus æquiparantur. Deinde autem ad prophetas, & amicos Dei translatus est. T. d. H.

Romanis, seu XXII $\frac{1}{2}$. mill. Germ. quorum unum 4000. passus Romanos continet. Hoc ita trado ex intervallo curatissimæ tabulæ, quam D. Hadrianus Relandus dimensus est & fabricavit. Jamdudum vero construxi mappam novam, observationibus Chazellii & de l' Isle superstructam, ubi mare mediterraneum inde a Joppe recta in boream procurrit cum ipso Phœnices littore iisque ad Ostium Orontis, quod ipsum ex long. & lat. Alexandriæ, Cairi, Pellussii, Tyri, Aleppi cuique ostendere valeo. Ex hac mappa intercapedinem aliquanto majorem esse didici, videlicet CXXI. mill. pass. Rom. id est XXX $\frac{1}{2}$. mill. Germ. Quia igitur ex calculo paullo post dando prospectus ex monte, cujus altitudo ad perpendicularum est unius millaris Germanici, ad intervallum 42 $\frac{1}{2}$. mill. Germ. patet, ergo intervallum 30. mill. Germ. secundam *regulam auream*, exposcit altitudinem montis, quæ tendit per perpendiculari mensuram ad 2847 $\frac{1}{2}$. pass. Rom. Id vero non est negligendum, ad Dan & Paneada editissimum eminuisse montem *Panium*, ubi Christus gloria cœlesti adfectus est, (x) qui omnino potuit prospici, licet montis Nebo altitudo non multum ultra mille pass. Rom. extiterit. Pli-
nius

(x) Joh. Lightfoot in *Horis ad Marc. IX. 2.* p. 624^s sq. ed. Carpz. Hadr. Relandus *Palaestina L. I. c. 51.* p. 334-336.

nus (y) admirandam Casio, Syriae monti, altitudinem tribuit. *Cujus excelsa altitudo quarta vigilia orientem per tenebras solem adspicit : brevi circumactu corporis diem, noctemque pariter ostendens. Ambitus ad cacumen XIX. M. P. est, altitudo per directum IV. Celeberrimus post fata Cassini altitudinem montis Canigou altissimi invenit 1400. pert. Gall. referente Comite de MARSILLI, (z) i. e. 8695 $\frac{1}{2}$ ped. Rhen. Nam pertica una Gallica (Toise) facit sex pedes Parisinos, unus vero pes particulas 1440. Quare 1440. particulae reddunt 8400. pedes ejus modi, & hi ipsi 12096000. particulas. Porro particularum talium 1391. constituunt pedem unum Rhen. ac, ubi utrumque in sese dividendo duxeris, emergunt inde pedes Rhenani 8695. circiter. At milliare Gallicum majus, quod est $\frac{1}{2}$ unius majoris Germanici, complectitur 15000. ped. Rom. ut ideo mons ille altus fuerit $17\frac{1}{2}$ mill. Gall. seu admodum dimidium miliare Germanicum. Non multo altior fuit Nebo, si in planitiem Dan Moses prospicere potuit. At quia id non erat necessarium, dimidium miliaris Germanici tractui ad Dan videndo & eminus cognoscendo utique suffecit. Præterea calculus ille, quo altitudinem montis Nebo ex intervallo a Dan determino, id ipsum ponit*

(y) *Hist. Nat. L. V. c. 22. conf. Solinus c. 49.*

(z) Dans *Histoire physique de la mer & inde Atlas E-rud. Germ. P, CXIV. Art. I. p. 367.*

ponit, quod diameter telluris polaris sit æqualis diametro axis sub Aequatore. Si vero, ponamus, polarem illam (a)¹ se ad diametrum Aequatoris habere, ut 692. ad 689 tum $\frac{1}{4}$ (& paullulum ultra) unius mill. quod 5000. pedes Paris: continet, pro majori declivitate loci Dan inde comprobatur, quam est ea, quæ ex exacta terræ rotunditate adsumitur. Quanto igitur depressior erat ora borealis, tanto patentior & longior erat prospectus.

§. 6. Ut igitur ab eo, quod capitis & principii loco posui, ordiamur, prænotandum est, intervallum à Nebo ad Dan esse milliarium Germanicorum XXIV. vel potius XXX. eam vero intercapedinem, quæ mari mediterraneo & monte Nebo terminatur, milliariibus XVI. Germanicis esse æqualem. Porro diameter telluris censetur esse pedum Parisiensium 39391077. ex diametri ad peripheriam *ratione Metiana*, & hinc semidiametrum 19695539. ped. Paris. unde unus gradus continet 343752. ped. Paris. unum vero

(a) Conf. Scheuchzeri *Physica* P. II. c. 6. §. 13. præcipue c. 14. §. 12. p. 114. sqq. *Histoire de l'Académie Royale* 1701. p. 180. Villemont *Syst. des Planètes* p. 186. Nevvton in *Philos. nat. Princ. Math.* L. III. p. 378. sqq. ed. Amstelod. 1723. 4. Hugenus dans *discours sur la cause de la pesanteur* p. 113. sqq. Celeb. Christ. Wolfius *Phys. Dogmat.* P. III. c. 1. §. 182. & ejus interpres Cl. Ludov. Philip. Thümmigius in *Instit. Philos. Nat.* P. III. c. 1. §. 117.

vero milliare Germanicum , decima quinta unius gradus pars , 22916 $\frac{1}{2}$. ped. Paris. Jam ad rem ipsam accedamus , oportet. C esto Nadir seu meditullium terræ. B C & D C sunt semidiametri telluris. B A esto altitudo montis ; E A altitudo oculi à superficie terræ. Sit igitur E A longa 5. ped. Paris. pro altitudine oculi , qui nondum 2 $\frac{1}{2}$. ulnarum longitudinem æquant , adeoque pro statura Mosis facilius contractiones quam largiores sunt. Ut igitur inveniamus distantiam D B , ad quam visus in superficie maris vel terræ pertingit , altitudo montis & oculi addatur semidiametro telluris B C , quæ est 19695539. quum proinde in triangulo A & ad D rectangulo latera A C & D C dentur , invenietur angulus D C A , quem metitur arcus D B , hoc modo per præcepta Trigonometrica , posito , montem Nebo fuisse altum uno milliari Germanico.

CA. 861. CD. 860 -- S. T. 100000000

29344984

129344984

29350031

99994953

Prodeunt hac ratione 87. 14. pro angulo A , quem si subtrahas a 89. 60. inde emergunt 2. 46. Sed unus gradus facit XV. mill. Germ.

Germ. & quatuor minuta unum mill. Germ. ut ita ex Nebo ultra Dan prospectus patuerit per planitiem ad $42\frac{1}{2}$. mill. Germ. Si vero ritu altiorum montium Nebo eminuerit $\frac{3}{4}$. mill. Germ. & $\frac{1}{4}$. milliaris, quod 5000. pedes Parisinos complectitur, ex inæqualitate (b) diametrorum terræ pro majori depressione ad polos addatur, prospectus tamen ultra 30. mill. Germ. patuit, adeoque ex Nebo, altissimo vertice, licet claritas radiorum sensim decreverit, adjuncta tamen ope refractionis vernalis Mosi, autumnalis Christo, tum tractus & oppidum Dan adtingi visu potuit. Data igitur distantia DB ex Nebo in Dan XXIV. mill. Germ. ad quam objectum majus videri debebat, inveniemus altitudinem ejus AB, ut adpareat, tantam altitudinem, quam monti Nebo dedi, non requiri ad prospiciendum in Dan usque. Ut hoc fiat, distantia DB convertitur in gradus, nempe hoc loco $1. 36.$ ita

(b) Si diameter terræ media tenet 19615800. ped. Paris. seu 3923. mill. quorum singula 5000. pedes æquat, terra ad Aequatorem 85200. pedibus vel 17. ejusmodi milliariis altior est quam a Polo uno ad alterum. Scheuchzer l. c. p. 115. Ergo per intervallum curvæ a Nebo ad Dan, intra quod vera linea horizontalis ad quinque ulnas depressa fuit, linea recta procurrit ad minimum mill. Germi 26. in quibus methodo Scheuchzeriana tellus 1287. ped. Paris. & $\frac{3}{4}$. depressior est, quam si esset terra exacte spherica,

ita enim innotescit angulus C. A Secante porro hujus anguli AC subtrahitur *sinus totus* BC 10000000. ut relinquatur AB in istiusmodi particulis, quales BC continet 10000000. Infertur tandem: Ut 10000000. ad mensuram ipsius AB in particulis istiusmodi, ita semidiameter telluris BC 19695539 ad valorem altitudinis AB in mensura pedum Parisinorum. En operationem ipsam:

$$\begin{array}{r}
 10000000. \quad 1003900 - 19695539 \\
 \underline{1000000} \qquad \qquad \qquad 3900 \\
 3900 \quad 17725985100 \\
 \underline{59086617} \\
 76812602100 \quad (7681. \\
 +11110000000 \quad \text{i. e.}
 \end{array}$$

$\frac{1}{2}$. mill. Germ. & 1827. ped. Paris. Debuit igitur Nebo altus esse 7681. pedibus Parisinis & non dū dimidio milliari Germanico. Ut vero littora maris magni ad occasum posita ex Nebo adtingi visu possint, 3413. ped. Paris. i. e. paullulum ultra $\frac{1}{2}$. mill. Germ. mons Nebo seu potius oculus spectatoris à superficie terræ elatus esse debuit. Possem ex depressione veræ lineæ horizontalis, qualem Ricciolus suppeditavit, idem comprobare, nisi hæc in præsens sufficere possent.

§. 7. Addenda sunt ipsa loca, quæ uterque & Christus & Moses eminus conspicatus

tus est. Moſes ex Nebo perſpiciebat omnem Gileaditidem, ad Dan uſque, circa fontes Jordanis, omnem Naphthalitidem, Ephraimitida & Manaſſida, & omnem Judæam ad mare uſque mediterraneum, australem plagam & tractum urbis vel potius vallis Hierichuntinæ, (cc) *urbem palmarum*, quæ erat Engedi. (dd) non vero ipſa Jericho, ut quidem falſo ſtatuitur, uſque ad Zoaram in finibus lacus falſi australibus Deut. XXXIV. 6. Situs urbis Engedi recte in veterem locum, unde eum Relandus turbaverat, non debite capiens Joſephum Ant. IX. 1. nec reſpiciens ad 2. Chron. XXI. 2. ſqq., reſtituit Jeremias Philadelphus. (e) Chriſtus vero vidit *πας βασιλεις τε νομους ολην μεσηδον* *omnia regna illius orbis i. e. Palæſtinæ*, videlicet regnum Philippi in Trachonitide, qui tum vivebat Luc. IV. 1. regnum Antipæ in
 Class. VIII. Fasc. V. LII Ga-

(c) Nam ſi ad gradum latitudinis 45. ex altera terræ ſuperficie jam deſecit illa major Aequatoris ſemidiameter ad $4\frac{1}{4}$. mill. quorum ſingula ſunt 5000. pedum, quæ ſub Aequatore erat $8\frac{1}{4}$. ergo intra 30. milliaria ejusmodi ſeu 2. gradus deſecit $\frac{1}{4}$. mill. illius, hoc eſt, itidem in intervallo, quod montem Dan a Nebo dirimit.

(d) In *Geographia reformata* L. VI. c. 22. Probl. 3. p. 217. & c. 25. Prop. 2. p. 225.

(ce) Quam *Jerico* & *Arco* vocant Strabo L. XVI. p. 525. Plinius L. XII. c. 25. Solinus c. 38. Juſtinus L. XXXVI. 3. Salmaſius in *Exerc. Plinianis* p. 583. Petrus della Valle l. c. p. 153.

Galilæa cis oppidum Dan, regnum Arche-
lai per Judæam & Samariam, cui paullo
ante præfides erant submissi in exilium mis-
so, regnum Nabatæum, cujus regia erat
Petra haud procul à Kades, Aretæ III. qui
Herodem tetrarcham aliquando vicerat (f)
& Damascus per præfectum regebat, (g)
aliquas etiam urbes Judaicas tenens. Si quis
per *mundum* noluerit Palæstinam intelligi,
ei adversabuntur multa, primo *δινουμενη* sæ-
pius notare Palæstinam, (h) deinceps nul-
lo in loco Sphæricam tellurem oculis simul
usurpari posse, & in montem adscensum
esse, ut inde oculis, non solo animo pro-
spiceretur, quantum acies oculorum & ter-
ræ figura ferebant. Deus vero nos deducat
in æternam sedem promissam, quam nunc
fide sublati eminus prospicimus. Deus
esto oculi nostri meta & finis, ne
diabolo succumbamus.

VII.

- (dd) 2. Chron. XX. 2. Ez. XLVII. 19. Joseph. Ant. IX.
1. Hieronymus T. IV. f. 94. D. ed. Froben.
(e) In hac Bibl. Cl. VIII. Fasc. I. Art. I. §. 17.
(f) Jos. Ant. XVII. 7.
(g) 2. Cor. XI. 32.
(h) Sal. Glassius in *Rhetorica sacra* Tract. I. c. 16. p.
451. seu edit. Amstelod. p. 923. conf. Rom. IV. 13.
& Targum in Num. XXIII. 13.

Epistola

Annae Mariae SCHUR-
MANNIÆ,

ad

SAM. RACHELIUM,
Prof. Juris Kiloniensem, (a)

avendotos.

Reverendo Viro Domino
Samueli RACHELIO,

S. P. D.

Anna Maria a SCHURMANN.

AGe, Vir Summe Reverende, ac humanissime, ac si qua Dei dona & bona uspiam invenias, ea ipso largigatore omnium ad eum solum glorificandum simpliciter & amanter intueri & depraedicare perge, siquidem libenter laudat, qui amat. Quin imo
LII 2 ut

(a) Αὐτὸς ἐκ τούτου hujus epistolae etiam nunc asse-
vatur in Museo magnifici MÜLLII, quem inter or-
namenta sua praecipua numerat communis urbs pa-
tria Brema.

ut & illa cœlestis veritatis lumina easque divini amoris scintillas, quas in animis nostris accendit divina benignitas, quasque dissimulare ingrati non possumus, negligere velis vehementer Te, si opus esset, rogarem, quo nihil ponderis ac pretii sui in spiritali nostro commercio amittant. Gaudeo quod quædam Tibi in nostris scriptis placeant, gaudeo etiam ea quæ Tibi displicuerint, Te candide aperuisse, nostramque explicationem amplio rem desiderasse, cum non solum me sed & fidelissimum nostræ ecclesiæ pastorem D. Yvon ad hoc paratum invenias. Placuisse Tibi inter alia dicis ea, quæ ego de Terminis Philosophicis sub initium mei libelli disserui, sed propter Philosoph. & Sophistas eos ex parte addiscendos censēs. Cui sententiæ nihil opponere velim, si quis Academica exercitia hoc corruptissimo seculo fovenda evicerit. Ego vero nullum vidi hactenus, qui per disputationes non solum philosophicas sed & Theologicas vere ad Deum ejusque veritatem sit conversus. Memini istius dicti Thomæ Aquinatis : Religionem non solum fide teneri, sed & ratione defendi. At qualis illa defensio est nisi mere humana? Quando autem omnis scientia, quæ ratiocinationibus innititur, simplici quæ intelligentiæ justorum opponitur, tenebrosa & impura est (cum revera post hominis lapsum in humano cerebro nascatur) eoque

invalida est ad ejusdem naturæ sophismata, quæ ut hydræ capita resecta illico repullulant, prorsus opprimenda, ad nudas potius veritates Christi discipulis confugiendum existimamus, quæ in lumine Dei propositæ ac receptæ, ita ejus amatores amabili suo splendore circumfulgent, ut iis resistere nec possint nec velint. De amicis vero errorum juxta ac sophismatum credo me satis mentem meam in mea *ἐκκλησία* explicuisse. Scribis præterea Te librum Domini *Yvonis* perlegisse. Tibique probari video, quod breviter & accurate refutaverit Anthoniam, * sed non æque placide à Te recepta ea, quæ de divina prædestinatione luci exposuit, quæ Tibi *ἐκκλησίᾳ* visa sunt. Quod ego minime mirata sum, cum Te contrariam sententiam quasi cum lacte matris Tuæ imbibisse animo arbitrer, eamque Te assidue, ut amabilem, in pectore Tuo fovisse, omnique ope confirmare nixum, non dubitem, quæ quantam vim habeant ad ejus opposita rejicienda in Pontificiis aliisque passim experimur. Sed ego Te per nudæ veritatis amorem, quæ suos filios ab omnibus errorum & tenebrarum vinculis etiam fortissimis liberare potest, amanter & obnixè rogo, ut hanc epistolam dilecti nostri fratris ac Pastoris Domini *Yvonis* utpote ex amore puro & ardenti zelo divinæ gloriæ summi Regis & Domini Dominorum profectam coram ipso

remoto omni præconcepto iudicio & affectu nude ac simpliciter intueri ac perpendere velis. Res enim hic agitur maximi momenti. Agitur de supremo & absoluto Dei dominio in omnes creaturas, quas ex nihilo creavit. Agitur de liberrima ac sanctissima ejus voluntate, de ejus decreto & præscientia immutabili an mutabili? De primitate Entis unice necessarii quæstio est, an independens sit; & an ab aliqua re aut causa extra se terminari debeat aut possit? An hominem propter hominem an vero propter se ipsum fecerit? De quibus & similibus Dei attributis plura in meo jam nominato libello, sed alia occasione attigi. Unum tantum hic addam de necessitate nempe abnegationis nostri ipsius & omnium creaturarum, quæ uti a Salvatore mundi electi justissime ab omnibus ejus discipulis exigitur, ita hæc sola doctrinam de æterna, Dei prædestinatione creaturarum ad certum finem illis dulcem ac salutarem reddere potest. Justissime abnegationem nostri a nobis requiri dixi, quia non tantum Christus illam vult ac jubet, quod omnem injustitiæ suspicionem removet, sed & eam justissimam esse ex opposita injustitia lapsus Adam manifestum est. Omnes in primo nostro parente Dominum & Deum nostrum, ejusque absolutum in nos imperium rejecimus & abnegavimus. Nostri ipsorum, non
Dei

Dei nostri esse volumus, cum nos ipsos in Deum nostrum singuli ereximus. Antequam vero per ejus spiritum regeneramur, in eadem rebellione persistimus, amplectentes eandem infidelitatem & apostasiam. Unde justissimum esse palam est, ut per viam contrarii ad Deum nostrum revertamur, atque jugum & regnum nostræ rationis ac superbiæ simulque perversi nostri ipsius amoris penitus excutiamus atque abnegemus, nisi nostri ipsorum nostriq; Dii & veri Dei hostes, quales sunt omnes non vere conversi, permanere velimus, idque nobis æquum ac justum videatur. Dixeram porro abnegationem omnium creaturarum solum aptam & efficacem esse ad prædestinationis doctrinam ejusque certitudinem nobis salutarem ac amabilem efficiendam, siquidem ipsi sincere renunciemus creaturis. Nam fieri nequit, quin ii qui hoc Christi mandatum fideliter exequuntur, in ejus famulos & assecclas ab ipso recipiantur, unde eorum salutis certitudo ipsis nota & certa fit. Vult enim ille optimus & benignissimus Dominus, ut ubi ipse, ibi & sint ejus servi, utque conspiciant ejus gloriam. Et in hac vita, ubi cor aliquod ab idololatria creaturarum vacuum est, ibi Deus ipse omnisufficiens solum occupat & adimplet. Sin autem nostræ salutis certitudo a vertiginoso nostro cerebro aut a mutabili nostra volun-

tate penderet, actum esset non solum de nostra salute, sed & de divina præscentia atque immutabilitate voluntatis Dei, ideoque nos omnes curas nostras in Deum devolvimus, & per ejus gratiam abnegationi omnium navamus operam, quandoquidem eam Christus dux & consummator fidei, ut primum in via salutis gradum tantopere commendavit. Eo certe ejus discipulis veniendum, ut Dei gloriam ejusque divinam voluntatem semper optimam omnium creaturarum felicitati anteponant, ac causam supremi Domini contra omnes ejus adversarios, imo contra se ipsos, sicubi ipsi non sunt conformes, fideliter fortiterque agant. Serviamus illi alacriter ac humiliter, & ipse erit merces nostra magna. Amamus unice & intime unicum illud summumque bonum & nobis licebit esse securis, quod sui amorem non detrudet in infernum, nec sollicitis de salute inimicorum Dei, qui cum ipsa bonitas ac justitia essentialis sit, perinde ac ipsa misericordia & clementia, nemini faciet injuriam. At objiciet forte aliquis: Annon & nobis nostræ & proximi salutis cura demandata est? Respondebo, minime ut eam curemus nostri causa, ex amore potius creaturæ quam creatoris, aut ut per nostras curas ac vires eam nobis & aliis procuremus, cum non solum ejus eventus & media pendeant a gratia Dei, quæ in omni-

bus

bus illius momentis nos prævenire debet, ut acti agamus & moti moveamur ad vel minimum bonum operandum. Deum solum esse causam primam & primum motorem, ut & causam finalem, qui omnia liberrime decernit, præscit & exequitur, olim epistola ad D. Beverovicium probare variis etiam Ethnicorum dictis conata sum, eo successu, ut vir ille doctus, qui de Terminis vite movebat quæstionem, hac Remonstrantissimo adhærebat, se vi veritatis convictum publico responso testatur. Sed & pro hac nostra sententia tot tantaque ex sola S. Scriptura adferre possem testimonia, ut in librum integrum excrefceret hoc epistolum, si id mihi hic proposuisssem. De cura salutis proximi, ut hoc addam, scimus eam non alia ratione promovendam, quam juxta cujusque vocationem ac media a Deo ordinata. Adhortemur omnes omni occasione, quam nobis offert divina providentia, ut arma injustitiæ deponant, contra suum Regem naturalem assumpta, suam culpam agnoscant, seseque justissimo ejus imperio subjiciant, ipsique conversi alios convertere studeamus, nostro imprimis exemplo, juxta præceptum Domini Jesu: Ita splendeat lux vestra coram hominibus, ut videant bona opera vestra & glorificent patrem vestrum qui est in coelis. Eventus vero omnium qui in manu Dei sunt, ipsius divino consilio & arbitrio permittamus. Redeo ad Tuas literas, in

quibus mihi præprimis arrident, quæ impietatem Anthoniæ condemniant & benignitatem dulcissimi Salvatoris nostri ega pœnitentes peccatores extollunt. Omnes enim omnium mortalium, imo omnium angelorum linguæ non satis digne & abunde decantare possunt infinitas ejus laudes. Hoc tantum ex caritate fidei te monitum velim, ne statim pro vero pœnitente habeas unumquemque, qui doleat de aliquo peccato, si nullum vincat vel subigat. Nam vera ac viva pœnitentia est ipsa nova vita, atque a gratia Christi justificante & sanctificante provenit. Ea vero regnum peccati in nobis destruit, quamvis ejus reliquiæ in fidelibus remaneant, ad illorum humiliationem & exercitationem virtutis militaris Christianorum, quæ certe cum hoste sui Regis non colludit. Increduli omnes atque impœnitentes in primo Adamo ante ejus restitutionem per secundum Adamum a Deo spectantur, atque ejusdem culpæ rei reputantur, cum extra fidem vivam in Christum unicum mediatorem novi sœderis non detur justitia, nec salus quicquid contrarium statuat vel Anthonia, vel perversus creaturæ rebellis amor adversus hanc sanctam atque in sacris literis revelatam veritatem. Fideles autem suam iniquitatem & Christi Salvatoris justitiam atque omnisufficiantiam conspicientes sibi perditis peccatoribus

re-

renunciant ac Jesum sese offerentem amplectuntur in suum Regem, Doctorem & sacerdotem, ipsique se animo pariter ac corpore donant, eique ut capiti suo uniuntur, unde ejus spiritu novo & renovante animantur & reguntur, Christique Dei filii imagini fiunt conformes juxta divinam prædestinationem. Rom. VIII. 29. tantum abest ut sub regno peccati maneat ac Jesum faciant ministrum peccati, suæque concupiscentiæ vel brutalis vel spiritualis. Hinc porro formas objectionem adversus mea verba: Quod salvandi ad notitiam Dei & adimplètionem ejus voluntatis perveniant, his reclamare inquit, ut videtur, dictum Apostolicum: Ei qui non operatur, sed credit in eum, qui justificat impium, imputatur fides ad justitiam. Respondeo, ut in meis præcedentibus attigi, non justificari impium operantem, sed ut operetur, nimirum salutem suam, cum timore & tremore, quia Deus est qui in nobis operatur & ipsum velle & ipsum perficere, ut idem ait Apostolus. Non excludit opera a possessione vitæ æternæ consequendæ, sed a primis justificationis momentis, quæ in filio Dei per imputationem satisfactionis Christi, ejusque meriti extra hominem electum facta est, ac deinde tempore præstituto cum infusione spiritus fidei isti peccatori justificato applicatur in solio ipsius conscientiæ. Voluntatem Dei a justifica-

ficatis adimpleri dixi, nempe eam, quam in ejus verbo, in rerum eventu statuque fidelium revelat, quam illi ex animo in omnibus & ubique adamant, quæ vè ut ipsius Christi, eorum cibus & potus est. Omnem autem scrupulum apparentis contradictionis verborum Christi & Pauli nobis auferre poterit diversi eorum scopi consideratio. Huic enim propositum fuit explicare modum justificationis mundi electi in capite & sponsore ejus, ut liquet ex constanti hujus Apostoli doctrina, quam hic & alibi proponit, ut 2. ad Cor. cap. 5. ad Ephes. 1. 4. ubi nos electos Deoque reconciliatos in Christo per remissionem peccatorum luce clarius ostendit, eum autem in finem, ut glorificetur mera Dei gratia & mediatoris N. T. benignitas & omnimoda sufficientia ad salvandos suos foederatos. Christi autem dicta Matth. 5. & 7. eo tendunt, ut suos auditores, præsertim vero suas oves, quas illi pater cœlestis dedit, ut bono pastori ac doctore, doceat, non satis esse ad intrandum in vitam gratiæ, & gloriæ ut ejus vocem audiant, nisi illius mentem assequantur, eamque sequantur per portam & viam angustam, nimirum seipso abnegando, crucem suam tollendo ac quotidie poenitendo, ejusque vestigiis insistendo, eoque summus doctor characterem sive signum certum proponere voluit, unde discerni debent vani ac fatui auditores verbi

bi divini a prudentibus ac salutariter audientibus. Succinctius rem dicam : Paulus quippe statum exponit justificatorum coram Deo, rationemque & modum justificationis, Christus vero indicat propria & effecta justificatorum post eorum conversionem, qui nimirum non tantum audiunt, sed & faciunt voluntatem Domini.

Adjicis deinde Christum ejusque Apostolos peccatorem vel maximum, qui scelus agnoverit & de eo doluerit serio, non sine dulcissimo solatio a se dimisisse, Deique reconciliatione tristes animos exhilarasse. Quibus ex animo assentior, si quis scilicet doluerit serio, non ut passim solent fures, ob poenam aut sui commodi causa, sed ut conversa peccatrix Luc. 7. quæ suam poenitentiam fuisse seriam ac veram eo probavit, quod multum dilexit ob remissionem multorum peccatorum, ut testatur ipse Salvator. Serio dolent de suis peccatis, qui sincere oderunt peccata, ideo quod sanctissimus Deus illa unice odio habet, quodve ignominia afficiant patrem cœlestem, dum illi, qui illius filios sese esse jactitant, concupiscentiam suam divino ejus amoris, ejusque nominis glorificationi præferunt; qui autem vitiis suis indulgent, neque illa pro juratis suis hostibus habent, imprimis postquam eorum assultibus succubere turpiter, ii certe nulla consolatione tranquillari, sed po-

potius perturbari debent, quo ad odium peccati irreconciliabile incitari queant. Video Te ex caritate quadam universali omnibus tuis auditoribus adferre velle consolationem: sed nostra caritas superare non debet caritatem ac misericordiam Dei, patris omnium consolationum ac miserationum 2. Cor. 1. neque extendi eam par est usque ad hostes summi nostri Regis Jesu Christi, dum illi arma injustitiæ deponere nolunt. Imo crudelem esse dicam eam caritatem, quæ vulneri gravissimo ac sanioso nihil præter malagmata aut cutem reducentia emplastra applicat, etsi vulnerato esset gratissima. Annon tamen, inquires, solatio corroborandi infirmi, etiam si per imbecillitatem aliquoties patiantur recidivam? Concedo, sed videndum, ne quis infirmitatis nomine obvelet regnum & potentiam peccati, cum privilegium Christianorum sit, armis Dei se contra hostes, quorum maximus est quisque sibi, munire ac virtute Christi vincere mundum tam in nobis, quam extra nos. Lapsus varios sanctis etiam in hac vita posse accidere non diffitemur, eoque Anthoniæ dictis, quibus perfectionem legalem aut justitiæ Christi parem hoc est omnibus numeris & gradibus perfectam urget, minime subscribimus, sed & ejus superbiam ac vanitatem, qua se in matrem credentium (non dicam si Diis placet, hoc enim non satis

pure

pure & Christiane dicerem) arroganter erigit, jure merito tecum explodimus. Quod autem & tibi in quibusdam non assentimur, æquo feres animo, uti etiam id Te facturum satis ex Tuis litteris perspectum habeo. Concludis enim præter mentem meam ex antecedentibus de lege amoris totam fere litem, qua re a consequenda salute lex tota excludetur, dirimi posse, cum ego tamen non excluderim opera & effecta divini amoris a consequenda salute, sed tantum a justificatione peccatoris in tribunali Dei. Nunquam enim justificationem cum consecutione salutis, uti nec decretum Dei cum ejus executione confundi velim. Subjicis, quod ego non pariter ac Anthonia in mores imperfectos perfectis moribus Christi, nedum tetrica legis tyrannide sæviam. Et revera in credentes peccantes cum mox peccata sua commissa agnoscant, detestentur & emendent, nullo modo sæviendum est. Verum si illi & nos in illorum peccata (ut eadem phrasi utar) sæviamus, non improbandum puto. Peccatum semper & ubique peccatum est atque infernalis serpentis semen ac progenies, adeoque animarum venenum nocentissimum, quod si naturam divinam, cujus omnes Dei filios participes factos docet S. Petrus, in nobis separaret, nos secum in infernum, unde originem duxit, infallibiliter raperet. Quid igitur in eo mali sit, si illud, ut veteris hominis opus, destruere in fidelibus an-

ni.

nitamur, novumque hominem a communi illo ac mortali ejus inimico liberare ac juvare contendamus. Eo certe nos ducit S. Scriptura, quia is fructus & effectus nostræ crucifixionis factæ cum Christo Jesu, quod corpus peccati in nobis destruat, ne amplius serviamus peccato, ut hoc inprimis inter alia inculcat Apostolus Rom. 6. Quid autem legis postulatum vocas tetricam tyrannidem, silentio præterire non possum, cum profecto lex non tyrannica sit, sed justa, rigida quidem ejus transgressoribus & hostibus, sed amica justificatis ac regenitis. Lex Dei vera, quæ quoad ejus essentiam intimam est ipsa sanctissimi creatoris voluntas, jubens ut peccator sese abneget, nil præter Deum vel contra Deum amet, cunctaque ex animo integroque affectu peragat, non excluditur, ut dictum est, a consequenda possessione salutis, sed ejus adimpletio, quoad summam rei, sive quod idem est, dilectio Dei sincera introitum in domum supernam patris cœlestis antecedit, non autem justificationem, cujus causa nunquam esse potest. Etsi enim aliquis semper sancte post suam conversionem viveret, non solum non esset justus propria sua justitia (cum Christus esset ejus sanctificatio, quandoquidem ejus spiritus per effusionem caritatis divinæ in corde ejus illam produceret) sed reus semper esset censendus ob antecedentia

tia subsequenter deleri non possunt, eo quod singulis momentis, quicquid facimus, Deo omni jure debetur, tantum abest, ut justificari per nostra opera promereremur, servi inutiles, ac jus ad regnum Dei per ea proprie consequeremur. Unde palam est quod æternæ mortis rei permaneamus, si Deus pro meritis, non Christi Jesu, sed nostris nobiscum agere velit juxta fulmen legis maledicens omnibus, qui non permanent in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, ut ista faciant. Ad tua verba, tantum abest, ut salus æterna accepta ferri possit operibus legis, ut excludi debeat omnino. Hoc iterum observo, quod salutis consecutionem & justificationem confundant, ideoque cum Paulus ab hac opera legis excludit, eum etiam eadem ab ista excludere statuerunt: at si, ut æquum est, duo ista discernerentur, nulla plane esset difficultas. Opera quæ lex sub maledictionis poena præcipit, externe Judæorum carnalium more peracta non sunt causa justificationis hominis coram Deo, sed nec ea ipsa, quorum Spiritus Christi in sanctis justificatis origo ac principium est. Etenim donum fidei (quod opus Dei in nobis est, quodve nos in Deum & Christum transfert, cum nos utique vinculis ipsis extrahit) illa omnia manifeste præcedit, cumque nos totos tradit Christo, ita ut non amplius nostri sed ejus simus, omnia

nostra tum justitiam, tum sanctitatem, tum
 & salutem ab eo expectemus, virtute effi-
 cit, ut Christus etiam revera noster, no-
 straque justitia fiat. Unit enim nos illi tan-
 quam membra capiti, ac proinde quicquid
 habemus ambo, protinus commune evadit,
 nec tantum peccata nostra miseriæque ac
 poenæ, quas incurrimus, Christo imputa-
 tæ & propriæ fiunt, sed & corpus, anima,
 vita, tempus & æternitas nostra ipsi per fi-
 dem consecrantur. Vicissim quæcunque
 Christus habet, per illam communionem &
 unionem, quam cum ipso habemus, per fi-
 dem nostra re ipsa redduntur, inprimis ejus
 justitia, quæ toti ejus corpori membrisque
 singulis, ac si ejus essent, maxime propria,
 imputantur, hincque jure per fidem justi-
 ficari dicimur & fides ipsa ad justitiam im-
 putatur, non per quandam acceptilatio-
 nem, aut in locum perfectæ obedientiæ sur-
 rogationem (ut putant Sociniani, & ex parte
 Remonstrantes) nec quoniam fides ipsa idem
 prorsus est quod Jesus Christus justitia no-
 stra (ut ii qui Enthusiastæ audiunt passim
 statuunt, S. Paulo non obscure contradicen-
 tes, qui per fidem Christum in nobis ha-
 bitare satis distincte dicit) nec tandem quia
 fides sit propria hominis electis justitia, qua
 coram Dei judicio persistere possit impavi-
 dus. Verum ei ad justitiam imputari ideo
 dicitur, quod Deus reapse ac plane justifi-
 cet

bet credentem, & quoniam fidei justificantis natura, excellentia ac vis ad justificandum consistit in illo indissolubili vinculo, quo cum Christo justitia nostra connexa est, in illa relatione quam ad ipsum constanter habet. Jesum enim non solum respicit, ad eum tendit, nosque ducit & cum illo conjungit, sed & ipsum amplectitur, in corda adducit ac introducit, utique eum habitare facit, ita ut nobis loco omnis justitiæ propriæ abunde sufficiat, cum Christum ipsum nobis præbeat, nec præter eam pater etiam quicquam ad nos injustos absolvendos, justosq; actu & in solio conscientiae declarandos exigat vel expectet. Unde palam fit quam pure justificatio nostra a mera Dei misericordia & a Christo Jesu Sponsore nostro in universum pendeat. Præterea inde liquet, quomodo fidem justificationemq; sequantur opera, etsi revera præcedant actualem salutis nostræ consecutionem. Ea enim, ut testatur Apostolus, præparavit Deus, ut iis incederemus. Addam insuper ad plenam Paulinæ & nostræ sententiæ expositionem, quod cum S. Paulus opera, quæ lex imperat in totum eliminare videtur, duo tantum clare intendat. Primo opera omnia, quæ Judæus, qua Judæus, per cognitionem legis edere potest, esse ad justificationem, imo sanctificationem & salutem prorsus inutilia & noxia, cum ipsa sint peccata non ex fide, sed ex ignorantia sui & superbia propriarum virium, præ-

functione cujusdam meriti iisdem affixi, per-
 versa existimatione & justificationis coram
 Deo propter ipsa expectatione tumida pro-
 fluentia. Impure itaque fiebant, cum ex
 fide & Christi spiritu convertente ac rege-
 nerante non procederent, & iis non plena
 erant, nec perfectam legi præstabant obe-
 dientiam, unde maledictionem, quam ipsa
 minatur iis, qui illam perfecte non servant,
 istos Judæos cum omnibus irrogenitis reve-
 ra incurrisse B. Paulo & Christianis palam
 est, eaque ratione Apostolus opera Judai-
 ca, quæ lex tum moralis tum ceremonia-
 lis jusserat, utique contemnit & non solum
 a justificatione, sed & a toto salutis negotio
 rejicit. Secundum, quod vult probare ac de-
 monstrare Apostolus, est ipsa opera san-
 ctorum per Spiritum S. peracta & legi di-
 vine tam morali quam ceremoniali confor-
 mia, non esse causam eorum justificationis,
 sed ejus potius effectum. Idque ex Abra-
 hamo confirmat, exemplum ex circumcisio-
 ne & illustriore ejus opere, puta Isaaci sa-
 crificio ducens. Istud enim & illa fidei lau-
 dationem (quam cum justificatione conjun-
 ctam esse evincit) non præcesserunt, sed
 manifeste subsequuta sunt. Hisce ergo Ju-
 dæos de Abrahamo per opera sua vel per
 externum legis sigillum, ut falso prætende-
 bant, justificato gloriantes, potenter con-
 vincit, prostermit, de hisque in glo-
 riam

riam gratiæ DEI CHRISTI per fidem
 acquisiti ac possessi triumphat. Quod au-
 tem ex mente Apostoli colligi posse
 autumas hanc conclusionem, quod hisce
 verbis exprimis: Plane ut velit docere, si
 quid angat nos, quod secundum tempera-
 mentorum, quæ exserunt se in nobis, diver-
 sitatem minus quam alii servire valeamus,
 adeo ut in vitiis aliis nos, in aliis alii repe-
 riantur infirmiores, de eo non debere esse
 usque adeo sollicitos, ut in desperationis
 casses delabi ideo velimus, &c. non possum
 tibi suffragari. Qua ratione enim, Vir Re-
 verende, temperamentorum diversitatem ad
 imminuenda peccata vel operum non ne-
 cessitatem ad justificationem statuendam af-
 feras, non satis assequi valeo. De iis nihil
 utique dicit Apostolus, nec sanctificationis
 curam sanctamque sollicitudinem eorum
 obtento prætextu abjicere Christianos ulla
 ratione docet, sed e contrario salutem ipsis
 operandam cum timore ac tremore, quod-
 que sine sanctitate nemo videbit Deum, ali-
 bi fortiter affirmat. Subnectis, qui enim
 non operetur, hoc est, non ita perfecte
 operatur, uti condeceat ei, si credat in eum,
 qui justificat impium, imputari peregrinam
 illam justitiam. Non operari simpliciter
 fumitur apud Apostolum, nec ulla ratione
 significat ei perfecte operari. Et quamvis
 verum sit, perfectam obedientiam non re-

quiri ad justificationem, imo nec ad sanctificationem & possessionem salutis consequendam, unde ad desperationem non redigimus eos, qui perfecte non operantur, tamen omnes justificados sancte incedere ac DEO digne vivere oportere, jure & merito cum Christo ejusque Apostolo pronunciamus. Istam Apostoli doctrinam plenam esse dicis solatii, verum addis, Salvator aliqui vere consolator, istic (nempe Matth. 5. & 7.) quidem solari non videtur. Mihi autem valde mirum est, quod solatium ex Apostoli dogmate de justificatione perceperis, nullum vero ex doctrina Salvatoris de sanctificationis necessitate, cum nihil mihi videatur amabilius quam per inviolabilia summi doctoris documenta discere, omnes ejus sinceros discipulos puros esse corde, eosque sequentes optimum ducem JESUM illustres sanctitatis semitas ingredi ac premere constanter. At rationes affers, cur minus solatii invenias in verbis Christi Matth. 5. quod scilicet nullam de imputanda justitia sua faciat mentionem. Concedo Christum non loqui de sua imputata justitia iisdem verbis, quibus utitur Apostolus, dicam tamen primo cum v. 17. asserit, se venisse, ut legem adimpleret perfecte, ejusque præceptis, mandatis, ceremoniis, imo maledictioni se subiceret, perspicuum esse, cum reipsa docuisse, se præcipue in mundum ve-

venisse ad nostras prævaricationes obedientia contraria oblitterandas. Secundo addam, etsi JESUS hic loci de justitia sua suis imputanda nihil omnino diceret, hoc tamen Apostoli verbis non adversari posse, nec imminuere eam consolationem, quam ex singulis Christi verbis percipiunt veri fideles. Dogma enim sanctificationis saluberrimum illud justificationis neutiquam invertit & infirmat. Pergis, inquires, Christus observationi legis suæ tanquam petre Christianismum superstruit & omnia operibus videtur tribuere. Primum certissimum est. Non enim qui audit, sed qui facit voluntatem ejus salvus erit & justificatum se esse clare demonstrat ac probat. Alterum nequaquam sequitur. Tantum opera sancta & a spiritu atque amore divino proficiscentia tanquam Christianis omnino necessaria inculcat Servator, eaque pro illorum notis certissimis habenda statuit. Ut enim absque sanctitate nulla est salus, ita absque operibus bonis nullus est ex mente Christi patens & explicatus Christianismus, nec etiam ex mente Pauli, qui sanctificationis necessitatem fortiter confirmat epistola ad Romanos, præsertim altera ejus parte. Clarum itaque esse puto, quomodo ex apparenti illorum contradictione nos extricare valeamus. Affers deinde occasione fidei efficacis Abrahami quæstiunculam: an si quis Christianus

militans tanta fide non polleat, totam æta-
 tem ideo cogitare debeat, se non esse ele-
 ctum; idque annon prædestinationis signum
 sit? Respondeo primo non agi in quæstione
 de veritate fidei, de ejus gradu, sed essentia,
 propriis & fructibus vivis ac sinceris. Dein-
 de neminem, nisi forte se reum sciret blasphem-
 iæ in Spiritum S. se non electum esse pro
 certo statuere posse aut debere palam est,
 sed nec quenquam certum esse de sua præ-
 destinatione ad salutem absque sanctitate vi-
 tæ non fucata extra controversiam poni-
 mus. Proponis præterea dicta Apostolica,
 tum B. Pauli, cum B. Joannis, quibus dogma
 de prædestinatione particulari singulorum
 hominum enervare conaris, sed illa caris-
 simo nostro Pastori Domino Yvoni expli-
 canda relinquo. Duo tantum notissima
 personalis prædestinationis exempla Esavi
 scilicet & Jacobi, nec non Pauli & Judæ
 Ischariot, utriusque status, menti Tuæ sub-
 jiciam, quæ revera omne contradicendi de-
 siderium ab animo humili ac docili ad au-
 diendam mentem & efficacem veritatem S.
 Scripturæ protinus tollendum abunde suf-
 ficere putem. Sed hoc in transitu dictum
 sit. Afferis porro juxta sententiam S. Pau-
 li Eph. 1. DEUM nos elegisse, nempe ante
 jacta mundi fundamenta, ut ibidem ipse ad-
 dit, nimirum in Christo. Unde concludis:
 Quicumque igitur in Christum credit, ele-
 ctum

Cum se esse sciat. Omnino tibi assentior.
 Verum pergis. Si qui igitur ex Christia-
 nis (professione scilicet) ad infernum abeant,
 te non credere, eos ad id esse destinatos, sed
 quia in Christum non crediderunt. Fateor
 hanc eorum incredulitatem causam esse eo-
 rum damnationis, sed eorum incredulitatem
 causam esse præscientiæ ac voluntatis DEI
 fortiter negamus, cum voluntas DEI, quæ
 idem est quod DEUS volens, sit causa abs-
 olute prima, quæ nunquam aut nusquam fie-
 ri potest causa secunda, aut a creatura ut ab
 objecto extra Deum terminari, sed sic ite-
 rum confunditur decretum DEI cum ejus
 executione. Objicis denique, si tu ita con-
 cionarere, ut D. Yvon in suo libello, auditores
 tuos se in quævis peccata præcipituros,
 prætexentes DEUM ita voluisse: ad quæ
 ipsum DEI servum solide responsurum ar-
 bitror; hoc tantum addam, contrariam esse
 praxin nostræ ecclesiæ, quæ primo doctri-
 nam Christi de abnegatione sui & omnium
 creaturarum, quas comparate ad Deum pro
 nihilo habet, amanter ac humiliter imbibit
 ac per gratiam Spiritus Christi ad vivam
 praxin applicuit. Et postquam Deum esse
 Ens summum, unice necessarium, essentiali-
 ter bonum, sanctum, justum, liberrimum,
 sibi quæque omnisufficiens juxta ac sapientissi-
 mum & potentissimum cognoverunt singu-
 li, se parvi facere atque omnis gratiæ indi-

Mmm s

gnos

gnos propter primi parentis & propriam suam in tantum & ejusmodi Deum rebellio- nem condemnare didicerunt. Unde spon- te fuit, quod DEI voluntatem omnis justitiæ normam ac causam esse credant, eamque non cadere sub eorum examen aut tribunal submis- se & sincere agnoscant, omniaque sua bona quæ reipsa DEI sunt, tum temporalia, tum æterna, non minus quam se ipsos totos DEO suo consecrent dedicentque ejusque manibus optimis fidant ac secure remittant, ipsi vero hoc unum agentes, ut cum omni fidelitate ac humilitate voluntatem Domini sui exequantur ejusque consilio inserviant. Imo omnem suam gloriam omneque suum gaudium in eo constituunt, ut fideles servi Christi ejusque gloriæ amatores ac ministri inveniri queant, cum non dubitent, quia Deus, ut antea dixi, nonnisi optima velle potest nonnisi optima esse omnia, quæ ab æterno de se aliisque decrevit. Quin & voluntatem DEI sanctissimam ac liberrimam a voluntate creaturæ mobili ac perversa pen- dere ac determinari divina ejus majestate indignissimum esse plene ac firmiter per- suasi sunt, juxta Scripturæ effata, quæ DEI consilium stare afferunt, & nominatim il- lud Apostoli : Solidum fundamentum DEI stat &c. abscedat qui profitetur nomen Christi. Sic nostrates volentes quod Deus vult & ipsi semper optima volunt, & quia glo-

gloriam DEI supra omnia volunt, optimum omnium finem, quem DEUS ipse sibi unice proponit & assequitur, & ipsi oertissime consequuntur. Hic vero status exoptatissimus nemini mortalium nisi per gratiam & operationem singularissimam Spiritus Christi procuratur, ideoque per eandem Te rogo, Vir Summe Reverende, ut ejus veritati ne resistas, neque ad exceptiones & ratiunculas humanas ac vanas te convertas, sed si ejus clementia Tibi cor aperit, ut adendas ad ejus dictamina intus & Scripturam S. foris, DEO nostro des gloriam, quod te totum vicerit sibi que plane subjecerit. Et tum de tua salute te certum esse jubebo, postquam scilicet eam & tua omnia DEO consecraveris ejusque voluntatem amaveris unice ac sincere in omnibus, quæ Tibi tum per verbum ac spiritum ejus, tum per ejus providentiam ac gubernationem rerum sanctissimam revelabit. Mitto tibi hosce versiculos, qui in quodam doctrinæ Augustini compendio inveniuntur, mihi que semper sancti & amabiles visi sunt, ut in primis juvenis dicta juveni Nicolao Nicolai, omnibusque Tuis, si Tibi placeat, impertias, quo Deum suum supra propriam suam salutem vel a prima juvenia amare discant, ejusque divina consilia reverenter habeant, & humili corde adorent ac glorificent. Quod si Tibi grata est, ut scribis, nostra munificentia, tibi que grati &

& fructuosi sint libri, quos tibi dono misimus, tu alteram liberalitatis partem, quæ in accipiendo consistit, adimpleas, pluresque a nobis recipias, si eos quos elegeris Tibi legendos nobis verbulo significare non dedigneris. Miror eo prolixitatis excrevisse meam epistolam, sed hoc inde factum, quod mihi plane persuasum habui, Te tuam, ex sincero veri bonique amore concepisse atque exaravisse, cui nostra non minus candide & libere responderet. Vale in Domino, Vir Reverende & Amice cum Tuis omnibus.

Altonæ XVIII. Kal. Jun.

1675.

•••••

X.

Elogium

Philippi OUZEELII(a)

**Theologi Francofurtani
propter Oderam.**

Nomen OUSEELIANVM ab Anno
aeræ Christianæ 1067. quo Guiliel-
mus Conquæstor cum manu nobi-
lium, quorum Catalogum Andreas
du Chesne ad calcem Scriptorum

Histo-

(a) Conscriptum hoc est a Viro Cl. Nicolao WE-
STER.

Historiæ Normannorum antiquorum exhibet, in Angliam trajecit, in plerisque Annalibus, ut ex Thuano, Mezerayo, Camdeno aliisque patet, maximorum Principum gestis inseritur, extant etiam vitæ Antonii & Vidi Loifellorum Parisiis 1643. Latine, & Antonii Gallice etiam in limine opusculorum ibidem 1653. ab ejus ex filia nepote separatim edita, prætereaque Jac. Oisellii (b) JC.

STERMANNO, cive meo, & a primis prætextæ annis commilitone, qui nunc in Academia Marchica literas elegantiores magna nominis sui cum laude docet. Invitati eo fuere Procures civesque Universitatis ad comitandum defuncti Viri funus, Typis quoque exscriptus exstat sermo funebris, quem Ouzelii collega, celeberrimus Vir Didericus Sigfridus *Claesenius* in memoriam defuncti d. 30. Apr. a. 1724. habuit. T. d. H.

(b) **Jacobus OIZELIUS**, in lucem editus est Gedani d. 4. Maji a. 1631. A Patre commerciis tractandis destinatus missus est in Belgicam, ut iis artibus se daret, quibus ad exercendam mercaturam olim redderetur instructior. Ea fini annos aliquot Harlemi, Lugduni Batavorum, Amstelodami transegit. At, cum erectior ejus indoles ad literarum studia persequenda eum incitaret, quantum reliqua negotia permittebant, recitationibus Professorum G. J. VOSSII, Arn. SENGUERDII, Jani KLENCKII interfuit sedulo, donec a Patre suo veniam impetraret, ut rediret ad Musas sibi suavissimas. Et sic a. 1650. Leidam abiit, quæ tum Cl. SALMASIUM Dan. HEINSIUM, Hadr. HEEREBORDIUM, Joh. RAJUM, M. Zuerium Boxhornium, A. THYSHUM,

JC. & Polyhistoris eximii, ab ejusdem per
annos sexdecim Collega, Cl. Joh. Mensinga,
Eloq.

UIM, Lambertum BARLAEUM; Jac. GOLIIUM;
immortalis famae Viros fovebat. Hic anno C. 1652.
aetatis 21. edidit Minutium Felicem, CHRISTINAE
Augustae inscriptum cum suis & aliorum animadver-
sionibus. Postquam deinde juri discendo operam de-
didit in Academiis Ultrajectina, ac Lugdunensi, at-
que in hac Laurea Doctorali ornatus esset, trajecit
A. 1655. in Angliam, & inde in Gallias. Italiam
deinde adire constituerat, sed cum pestilenti sidere
illa tum adflata esset, substitit Genevae, & hinc altero
per Gallias & Angliam suscepto itinere rediit ad Ba-
tavos A. 1657. & inter illos Leidae, Hagae Comitum,
Ultrajecti tempus suum partitus est ad An. 1567.
quo se a proceribus Academiae Groninganae ad
suscipiendam *professionem Juris publici ac gentium*
promoveri passus est. Uxorem nunquam duxit.
Exstinctus est hydrope die XX. Junii A. 1686. aet.
55. Parentavit illi publice elegantissima oratione
Joh. MENSINGA, Collega ejus, ex qua haec ex-
cerptare placuit, impressa Groningae 1686. in ma-
jori forma. Cujus Viri cum memini, non possum
non mirari, neminem esse, qui ejus carminibus spar-
sim editis uno collectis fasce literarium orbem do-
net. Ejus enim illa sunt elegantiae, ejus leporis,
ut id sane, si quae alia, commereantur. Ut ex un-
gue leonem, addam epitaphium, quod manibus Ou-
zelianis sacrauit Mensinga.

Quem gremio excepit Gailanum de matre cadentem,

Vistula, qua lato spumens ore ruit,

Occidit hic cunis longa divisus & urna

Fivela qua Grunios permeat amnis agros.

Clarus avis, & mansuris in saecula chartis,

OISELIVS patriae laus cathedraeque decus.

Quid mirum est, procul à cunis si clauditur urna?

Respondet famae nobilis umbra suae, T. d. H.

Eloq. Professore in Groningensi Academia, erudito Panegyrico d. XX. Aug. 1686. celebrata: nunc postquam extremus fulgor clarissimi nominis Maxime Reverendus atque Excellentissimus Vir PHILIPPVS OUSEEL Med. & Theol. Doctor hujusque Facultatis Professor Pub. Ordinarius Celeberrimus, itemque Ecclesiæ Reform. Pastor ordinarius & Scholæ Regiæ Fridericianæ Curator, proxime d. XII. Jul. vitæ hujus scenam liquit, triste documentum disfluentis in vanum mortalium spei, etiam longo spatio tot sæculorum assertæ, denuo hic casus præbuit. Nam ne quem turbet Gallicæ vocis *P Oysel*, quæ aviculam denotat, varia in Latinum sonum flexio, quam vel unus Cujacius Loiselum, Loiselium, Loiselum, Oiselum, alii Ofellium vel Oisellum, uti Brissonus & Arnold. Pontæus, Lipsius Oiselum, Lud. Carrio Oiselium, ipse Antonius Loisel modo Oiselum, modo Oiselium se vocat, quod ipsum etiam Jacobo Polyhistori, nostro autem Ouseel placebat, omnia hæc nomina vel unum potius in Latino sermone tot formas passum, ad istam Gallicæ stirpis gentem refertur, & cum nostro nunc velut avicula e memoriis litterarum avolat: quod enim Dantis superest nominis, merimonia & quæstum sequitur. In hoc ipso autem Prussiæ emporio percelebri & opulento editus fuit in auras luminis etiam beatus

tus Collega noster, in qua urbe præterea lucem conspexisse novimus Claverios, Hevelios, Keckermannos, aliosque magno numero viros insignes meritis & eruditione: quod constat ex Andreae Charitii de eruditis Gedanensibus commentatione A. 1715. edita, in qua tamen OUSEELIANVM nomen non apparet, quum tamen & JACOBVS in campo Honoris veteranus esset, & PHILIPPVS noster jam A. 1709. erudita dissertat. de Lepra cutis Hebræorum lauream in Medicina consecutus sit, & A. 1714. Accentuationem Hebræorum metricam, Lugduni in Batavis in luce Musarum publicatam, cum eruditis jam communicasset. Annus erat a partu B. Virginis 1671. d. VII. Octob. quo effusus est in lucem Patre Michaële Ouseel, Matre Esthera van Huysteen, fortunis & honestate ornatissimis parentibus, qui exemplo majorum, ex quo Gallia excedere ob persecutionem coacti sunt Ouseelii, commercia magnaria sectati sunt. Avus fuit Philippus Ouseel, primus sessor Dantischanus, cujus nomen gessit noster, qui cum Lugduni in Batavis natus esset, adulta ætate ad peregrinandum animum adjecerat, in primis Galliam invisens, illustrum Ouseeliorum solum natale, inde Germaniam permensus Dantischo non modo vinculo mercium, sed etiam amorum adhæsit, quos conjunxit cum Maria le Noir, elegantissima virgine, Johannis Negotiatoris magnarii

gnarii florentis & copiosi ibidem, ex Flandria tumultuosis temporibus Dantiscum compulsi filia, cum qua perblando matrimonio innexus multos annos vixit, & in quinque filiis duabusque filiabus, Jacobum (c) Professore Groninganum, & Michaëlem nostri Professoris Patrem procreavit, qui soli duo Professorii nominis, ex gente olim quidem ingeniis foeta & legationibus Principum splendenti,
 Class. VIII. Fasc. V. Nnn sed

(c) Hujus JACOBI scripta, quae ad notitiam meam pervenerunt haec sunt, MINUTII FELICIS *Octavius* cum integris omnium notis ac commentariis novaque recensione *Jacobi OUZELII*, cuius & accedunt animadversiones. Lugd. Bat. 1652. 4. & iterum 1672. 8.

Disputatio inauguralis de *Obligatione*, Lugd. Batav. 1654. 4.

Casi (antiquissimi & cti) Institutionum fragmenta cum notis perpetuis, accedit insuper *Aniani* epitoma, Lugd. B. 1658. 8.

A. *Gellii* noctes Atticae cum Antonii Thysii, Ouzelii & variorum commentariis, cui subjunctus est index scriptorum a Gellio allegatorum, Lugd. B. 1666. 8.

Tesaurus selectorum Numismatum antiquorum cum singulorum succincta descriptione & accurata enarratione. Amst. 1677. 4. Est commentarius in illos nummos, quos in libro *Potentia Romana* (Room-sche Mogentheid) dicto caelari curaverat Joachimus *Ondaan*. Judicium de hoc libro vide in *Anselmi Bandora Bibliotheca Nummaria* ed. Fabricianae p. 22. Ubi tamen corrige, cum a. 1687. mortuus, ejusque Bibliotheca a. 1688. distracta dicitur. Huius enim a. 1686. hoc 1687. factum est. Neque inter Belgas pag. 225. adeo commode recensetur, Sed haec leviuscula sunt. T. de H.

sed deinde ob pacem conscientiae impeditam
 extorri & ad mercaturam delata, ingenii
 copiis quæstum posthabuerunt. Proavus
 Jacobus Oisel uxorem habuit Gelynam van
 Peene, ex Flandria ortam, Abavus Andreas
 Oisel Margaretae la Motthe notissimæ gentis
 Gallicæ matrimonio illigatus, primus in Flan-
 driam migravit, quicquid vasorum & abun-
 dantis patrimonii sui secum auferre potuit,
 colligens & in mercimonio locans. In pa-
 ri vitæ genere versati sunt materni majores,
 Arnoldus van Huysteen, qui ex Anna Bailly,
 nostri Matrem profeminaverat, & Proavus
 Collegæ nostri Sibrandus van Huysteen,
 cujus mater familias dicta fuit Elisabetha
 Willems. Postquam igitur in tenera æta-
 te matrem dulcissimam amiserat, incidit ta-
 men in curas alterius matris potius, quam
 novercæ Mariæ Turkeniæ, honestissimæ or-
 natissimæque feminæ, quam pater ipsius ad
 tutelam familiæ felici voto tori sociam sibi
 iterum adsciverat. Sexennis admodum erat
 noster eo tempore, deditus etiam ultra mo-
 rem huic novellæ matri, quæ exemplo cum
 erudiebat pietatis & virtutis, hauriebatque
 avide præcepta morum & doctrinæ, ut fra-
 tribus suis, qui unius anni ætatibus inter se
 distincti erant, primus natu prælucere posset.
 Michaël pater autem eum ob acre ingenium,
 cujus rudimenta apparebant, & quod caput
 novæ stirpis esset, exemplo Jacobi primo-
 geniti

geniti fratris Musis destinaverat, sed destinatum urgere non poterat fatis impeditus. Quippe A. 1684. dum integro sanoque corpore d. XIX. Decemb. mane domo exit, circa meridiem redux, in publico gravi apoplexia correptus concidit: unde confestim sensu omni exutus, & loquela privatus, paucis horis post diem suum obiit. Inde securis quasi inflicta studiis ipsius, in bonum tamen vergere videbatur, quod spes unica Jacobus patruus, cœlibem vitam agens, in animo habebat, eum aliquando ad se vocare, cui etiam copiosissimam bibliothecam suam destinarat, imo unicum heredem suum testamento scribere, eumque quasi pro filio adoptare: quod cum omnibus votis peteret patruus, irritæ tamen fuere preces, postquam & hic biennio post d. XX. Jun. quintum & quinquagesimum annum agens, rebus mortalium excessit, & voto immaturo spem nostri destituit. Hinc volutatus per varias manus a semel instituta studiorum via tamen non recessit, genio suo obsecutus, aerumnosam tamen institutionem expertus, cujus tædium posito sibi ob oculos patris fulgore & studiorum præmio dispunxit. In patria mox depositis tirocinii rudimentis Bremam convolavit, Alersii in primis operam in Hebræis litteris usus, Schwelingii in Philosophicis, (quo præside etiam publice disputavit.) Hafæi in Theologicis. Inde anhelans

majora A. 1691. Groningam, hinc Franckeram, Leidam properavit, magnosque ibi & celebres viros sectatus est, diligenterque audivit, eorum famam cum ingenio contulit, quidque vulgo eximeret viros claros, affectus est. Theologicam doctrinam ut unice habebat cordi, ita ad alia quoque divertebat, radicibus inniti studiorum florem debere ratus, unde præter elegantes artes, quarum studium haud perfunctorie contriverat, linguis in primis eruditis operam dedit, quæ deinceps in Orientalibus acquievit. Franckeræ Rhenferdio præside de Redemptione Marcosiorum & Heracleonitarum disputavit, cui doctissimo viro eruditus comes a latere erat, Braunio etiam Groningæ adsueverat, & ex familiaritatibus doctorum, quibus Belgium abundat, thesaurum sibi scientiarum congefserat, sparsum genus doctrinæ & hiulcum odio habens, & fundamento semel acto ordinem sequens, cui per omnia sic deditus erat, ut aliquibus nimium videretur. Ipsum tamen instituti sui nunquam poenituit, sed tantas opes celeriter in litteris sibi acquisiverat, ut de Britannia secessu cogitaret, ecquid ibi supplementorum copiis suis adjicere posset. Itaque A. 1697. mare transiit, salutavitque ingenia Britannicæ nationis, quorum acumen miratus & linguæ facultatem consecutus est, quo ex usu & consuetudine eorum majorem fructum caperet : abdidit se

se in bibliothecas, eruditos congressus celebravit, persuasumque habuit, non alium opportuniorum locum gravioribus Musis ingenio confingi posse, quam istam ipsam oram maris, in qua æmula Naturæ Musa peculium sibi constituisset. Hinc saturatus mellis Aonii liquore, vel potius fontibus illis, qui potius inspirationem faciunt litterariam, ut eleganter loquitur Solinus, A. 1698. domum reversus est, & homiliis pro concione recitandis operam dedit, in quibus cum aliquamdiu vehementissime se exercuisset, & tamen sedes quietas fata nondum, interponente se ambitu, aperirent, A. 1706. denuo Belgium petivit, & Lugd. in Bat. oculo Theol. & Philolog. sacram avidæ talium juventuti tradidit, privatoque studio lucem quibusdam obscuris intulit, Musarumque filiis nobilitatis in litteris appetendæ saliam movit, mechanicas naturas aversatus, & qui in aliorum tantum ingenio habitarent. Ipse tamen & Medicinæ studium libans, ita ejus amore correptus fuit, ut se immitteret penitus, & post diurnam nocturnamque aliquot annorum operam strenua diligentia eo pervasit, ut summos in ea honores non tam exspectare, quam admittere vellet. Unde A. 1709. d. XIX. Jul. in Franeckerana Academia de lepra cutis Hebræorum erudite disputavit, pro morboque gravissimo, minime autem letali, nec ullo modo contagioso, incurabili

tamen, habuit, ac licet Tacitus cum scabie
 suilla contulisset hunc morbum, quæ etiam
 caussa sit quamobrem eo animali abstineant
 Judæi, sicut etiam Medici quidam recentio-
 res carnem suillam favere lepræ infirmis val-
 de rationibus contendunt, quod tamen He-
 bræis hæc ratio ignota esset, eam præterve-
 ctus ex sanguine corrupto & stagnante po-
 tius præter causam moralem fontem mali
 derivavit. Ex hoc Viri ingenium æstimet
 lector, quod rapax fuit & ardenti impetu,
 ut simplici facultate unius studii non acqui-
 esceret, sed grassari mallet etiam in aliena la-
 tifundia, si tamen aliena dicenda sunt, quæ
 ipse sanctissimus Servator & Apostoli viri-
 que Apostolici optimo publico, initiis Eccle-
 siæ N. T. exercuerunt: qui quidem licet mi-
 raculis claruerint, quis tamen viro talium
 exemplorum memori dicam scribat, si quod
 in ultimum tempus rejectis nunc non
 licet, ut corpora simul & animas curent,
 istius rei subsidium ab arte petere voluerit.
 Hæsit tamen & in reliquis accurata indu-
 striâ, in primis postquam A. 1711. Germa-
 norum ecclesiæ Leidensi pastor præfectus
 est, ubi pertinaci opera erudita quædam me-
 letemata procudit, quibus famam sibi apud
 eruditissimos homines circumposuit. Nem-
 pe uti Hebrææ linguæ mirabili flagrabat
 amore, omniaque conquirebat, quæ ejus
 sensus explanarent, curam ipsius adverte-
 rant

rant notulæ distinctionum, quarum vim si
penitus perspectam haberet, id sibi usu ven-
turum putabat, quod ei qui in vulgaribus lin-
guis recte interpungeret, ex quo sæpe sen-
sum impeditis & obscuris locis oriri memine-
rat. Itaque ut tanto magis studiosos ad hujus
rei indagationem concitaret, suam facere vi-
sus est controversiam inter maximos in Ori-
entali Philologia viros agitatam, de origi-
ne horum apicum, quam uterque Buxtor-
fius cum Rabbinis divinam agnoscunt, Ca-
pellus autem & Morinus & Waltonus cum
uno Elia Levita, recentiore & XVI. sæcu-
li Judæo novitatis postulant. Noster ergo
in ancipiti bivio constitutus maluit Buxtor-
fianas partes cum nonnullis Germanis sequi,
quia videbatur ipsi illa opinio tutior & reli-
giosior, altera autem contentioni ingenii
tametsi eruditæ magis favere: quis autem
revera hunc nodum solvet? quis etiam utra
opinio salubrior sit humanæ genti, in isto
sæpe studio præservidi ingenii modestia pro-
strata, & ex altera parte in torpore huma-
no, ubi nihil studio niti licet, explicabit?
Quare cum primitiæ Leidenses, Introdu-
ctio in accentuationem Hebræorum metri-
cam A. 1714. in vulgus prolata esset, erudi-
tissimi Theologi illius Academiæ laudarunt
Qusellii nostri eruditionem atque in-
dustriam, diligentiam indefessam atque
enixum de re litteraria bene merendi studi-
um,

um, a controversia ipsa tamen temperarunt, in rebus hujusmodi ad Philologiam spectantibus suo quemque sensu abundare passi: quid sententiæ autem de ista operatulerint ceteri in Belgio clarissimi in hac facultate viri Fr. Burmannus Amstelodami; Had. Relandus Trajecti Batavorum & C. Vitringa Franeckeræ, malumus ipsorum verbis dici, quorum integras epistolas calci annectemus. Pari modestia versati sunt Leidenses sequenti Anno in censendo altero Tractatu de Accentuatione Hebræorum profaica, quando gratulantur eruditissimo amicissimoque Auctori novum hoc eximiæ eruditionis suæ & in litteris Hebraicis peritiæ singularis, ac simul stupendæ diligentiae publicum specimen, de ingenti tamen accentuum horum apparatu, eorundemque ratione vera ac omni, in præsentia non ferunt iudicium, persuasum nihilominus habentes, doctrinæ de iis accuratissime ab auctore descriptæ prudentem usum, multum facere posse ad pleniorē facilioremque divini Codicis Hebraici intelligentiam adsequendam. Hæc vel ideo subjicere visum fuit, ne juvenus nostra putet, contentionem artis; etiam in rebus non omnium puncta ferentibus, improbabilem esse, si ingenio ad eam rapiare. Semper enim industria ignaviam infamat, si intellectui perficiendo incumbat,

&

& ad errorem tollendum finem institutionis sequatur : quæ si etiam verbum Dei & antiquitatis scrinia illustret , tum verò pecudis est , non hominis litterarum cupidi , actum potius agere , quam nobilitate ingenii niti , ut ex actis agenda eruas. Itaque sic postquam suffragia tulerat eruditionis & industriæ omnium , qui de ingeniis judicare poterant , tetigit iis animum memoria hujus Viri , qui in aula valebant aliquid , Regique nostro Potentissimo ejus doctrinam post Holtzfussii obitum commendarunt , fuitque adeo A. 1717. Regiis litteris ad nos huc loci evocatus ad capeffendam Professoris Theol. & Pastoris Reformati provinciam. Quarum utramque rite suscepit , gravi etiam oratione ad Academicos habita de verbo Dei , ornavitque non tantum ingenio , sed etiam honestate & fide. Modico illo tempore , quod apud nos egit , disputavit aliquoties , in primis de Decalogo , de cujus divisione & aliis huc spectantibus reconditas hypotheses sibi formaverat , aliaque haud vulgaria parturiebat , quorum etiam lineamenta ducta videmus , sed spes hæ omnes nunc , postquam eruditum os conticuit , conciderunt. (d) Matrimonium inivit A. 1719. cum

N n n 5

No.

(d) Opuscula ab eo edita sunt sequentia ; *De lepra cutis Ebraeorum* ; *Diss. inauguralis Francqueræ* 1709.

De

Nobilissima Ornatissimaque Virgine Anna Christiana Ringia, quæ dulci & jucunda copula animum ejus tenuit, multaque quæ in Leidenſi mora præ Viadrinis noſtris ipſum deliniverant, abunde ſuffecit: ſed nunc animi anxia jacet, enecta propemodum vigiliis & curis exemplum iſtud conjugalis fidei, exiguaque in ſpe trahit animam, quam
bo.

De Accentuatione Hebraeorum metrica tractatus Lugd. B. 1714.

De Accentuatione Hebraeorum proſaica; Lugd. B. 1715. 4.

De Auctore Decalogi diſſ. duæ: Francof. ad V. 1717. & 1718. 4.

De Decalogo ſoli Iſraeli dato diſſ. tres Francof. 1719.

De natura decalogi; diſſert. duæ; H. Ib. 1723. 4.

De nominibus Decalogi. Francof. 1717. 4.

De Denario regni cælorum ſ. Parabola Matth. XX: 1-16. diſſ. duæ; Ib. 1720. & 1723.

Sed plura longe affecta habuit. Audiamus Cl. Claſſenium in Orat. funebri. *Major pars commentationis decalogicæ, quæ in ſcriniis ejus literariis latitat, debinc edenda eſt, digna tota quæ edatur de quo labore & Maxæ, & poſtumo multum ſibi gratulabitur reſpublica literariâ. Vivit etiam defunctus noſter in illis ſcriptis, quæ jam parata ſunt, ut preſam ſubire poſſint, quæque tanto ſunt numero, ut aliquot majoris formæ volumina, & quædam omnigenæ eruditionis pandectæ conſicere poſſint. Utinam M. R. Claſſenius exorari ſe patiatur, ut editiones eorum in ſe ſuſcipiat. Sane non minus de Manibus Viri eximii, quam de omnibus Philologiæ ſacram curantibus egregie eſſet meriturus.*

T. d. H.

bonitati divinæ etiam atq; etiam commenda-
mus. Improle tamen fuit hoc foedus, & tantum
animi bonis fecundum, dum conjux con-
jugem ita devinxerat, ut semper desiderio
absentis afficeretur alter. Erat noster Vir
per paucorum hominum, amicis tamen do-
ditissimus, quibus se communicabat plane
non modo consilio, sed etiam re, ut tali
amico privatus largam dolendi lugendique
materiam habiturus videare. Domi erat so-
brie elegans, nec morose religiosus, sed com-
primebat omnem speciem & splendorem,
malebatque esse, quam videri, Theologus.
In congressibus moderatus & lenis, ut et-
iam duriusculos conciliaret sibi, quorum
tamen non appetebat familiaritates, sed ca-
piebatur facilibus naturis & ingenua fide, et-
iamsi alia consuetudinis invitamenta abes-
sent. Ingenia æstimabat non ex garritu,
sed ex nisu ad altiora, putabatque, nisi ex
tuo ad arcem eruditionis exornandam ali-
quid contulisses, infelicem operam in stu-
dio posuisse. Quid enim illa millies repe-
tita, inquiebat, sibi volunt, nisi ut pro so-
lidis cibis contrita tantum alieno ore su-
mas? unde etiam fastidium in litteris nunc
oriri, haud vane augurabatur. In Colle-
giis urgebat studium linguarum, & moram
trahebat in fundamentis, donec videret,
non modo quo impetus ingenii duceret,
sed etiam, quo favor inclinaret, ut reli-
qua

qua usu potius & exercitatione , quam intentione mentis & ingenii firmo muro imponeres. In Ecclesia prius docebat vita , quam oratione , officiaque Christiani celebrabat nulla affectatione aut ambitu , nullo etiam lenocinio verborum , sed rebus malebat inhære , quam verbis , contentionemque addebat animo parem , sed corpusculo ejus nimiam , ut etiam extrema sibi festinasse nimio concionandi labore nonnullis videretur. Ita sui negligens & alieni commoti promotor , consilio amicorum tamen hortensii studio nonnihil vacabat , quod etiam saluberrimum corpori experiebatur , & æstivis diebus in suburbano vel libris vel amicis horulam impendebat , flosculis ibi magis intentus , quam in sermonibus suis. Legebat tamen & Livium ibi , Curtium , Columellam aut alium rei rusticæ auctorem , quibus libris alebat non tam otium , quam stilum , quo utebatur gravi & digno re Theologica. De illustri genere suo sapiebat modice , nihil inflatus ista fortunæ illecebra , quam multi hoc tempore magno redimerent , iste in minimis putabat , cumque aliquando Henrici Clutini Oiselli , quem Thuanus citat lib. 85. ad A. 1582. Romæ Oratorem Regium , & Mezerayus inter cetera amplissima elogia appellat *Henry de Clutin Loisel , Conseiller d'Etat , homme de plume & d'épée* , qui præter Romam etiam in

in Hispania & Germania legatum egerat, meminisset, nihil inanibus motus est, sed professionem sacri studii, qua solus omnium Ouseceliorum insignitus esset, his gloriolis multum præferebat. Valetudinis erat languidæ & irritabilis valde ad omnem injuriam venti coelive, quod tamen magis ille sentiebat, quam alii observabant: imo sæpe pro suggesto dixit, cum alii selecto daturi fuissent. Ex sedentaria vita collegerat pravos humores, qui deinceps se in sudores solverant statos & nocturnos, & in vitio viscerum abdominis colliquativos, & ita complures menses corpusculum exederant, ut sæpe numero languores sentiret. Ex his lenta febris visceralis orta cum asthma sicco & sub finem ostendit se miclus cruentus: quæ symptomata omnia tandem in diarrhoeam colliquativam cum ægri intuitu terminabantur, qui sequebatur nudius quintus inter 9. & 10. matutinas horas, & quæ sequuntur P. P. d.

16. Aprilis a. 1724.

FR. BURMANNI, F.
HADR. RELANDI,
&
C. VTRINGAE,

ad

Phil. OUSEELIUM,
Epistolæ.

Viro Doctissimo, Plurimum Reverendo,

PHILIPPO OUSEEL,

S. P. D. FR. BURMANNUS.

Multum me beasti, mi Ouseli, munere literario, sane quam utilissimo & elaboratissimo. Uno spiritu, simul ut accepi, avidissime perlegi. Miratus sum Herculeum laborem, quem in perquirendis & digerendis omnibus minutiis sustinuisti, & si quid video, feliciter superasti. Methodum vero, qua Distinctionum gradus singulos disponis, non possum non probare, & Wasmuthiana, cui me assueveram, multo commodiorem invenio. Multum nos progressos puto in eruendo & limando Spiritus S. sensu, quum is
sem-

semper multo pregnantior exeat & continnior,
 si Accentus Duces sequamur. Feci ejus rei pe-
 riculum in multis Psalmis, & vix uspiam co-
 spitare coactus sum. Id unum vero, quod pa-
 ce tua dixerim, in Tabulis tuis expertus sum in-
 commodi, quod, quum adscriptum non esset, in
 qua voce haberent distinctivi quique minores,
 quotove loco a majeri, cujus imperio subsunt,
 abesse cogantur, quave sit ratio cur alii conjun-
 ctivi aliis locis adhiberentur, continuo mihi ad
 ipsas Regulas recurrendum esset, si quid horum
 scire desiderarem. Itaque statim mihi has Ta-
 bulas, quas Psalterio meo allevi, conficiendas
 putavi, id quod jam olim in Wasmuthiana Me-
 rhodo feceram. Hatum ope, uno statim intuitu
 patet, quo loco quoque casu tum Distinctivi
 omnes tum Conjunctivi adhiberi queant; ut nun-
 quam ad ipsas regulas regressu opus sit. Eas ad
 Te mitto, jam in usum, ut vides, redactas,
 ut videas an ad mentem tuam singula expresse-
 rim. De quo quid sentias, fac me quam pro-
 mum certiore, ubi eas remittas. In Conjun-
 ctivis aliquam videor quandoque discrepantiam
 reperisse, ut fere dubitem, an tantum dua, non
 plures voces, per conjunctivos cum suo Distin-
 ctivo conjungi queant; saepe enim tres voces tam
 arte inter se coherere vise sunt, ut ubi divel-
 lenda sint vix invenias. Id quod in Minimis
 praecipue obtinet. At de his accuratius cogitan-
 dum puto. Forte etiam Conjunctivi alii praeter
 eos, quos accuratissime enotasti, occurrunt. Et

me-

memini me inter legendum aliquos notasse. Nos
duos certe nusquam reperire in ulla tuarum Re-
gularum potui. Ut, in Ditione Munach Mu-
nachati de quo pag. 88. ubi in 3. V. (id
est 3. Voce) habes Mahpach, vel cum, vel si-
ne Psik, reperi etiam in eadem voce 3. Munach
Psikatum, Ps. LXXVIII. v. 24. וַיִּמְטֵר
עֲלֵיהֶם מָן

Et in ditione טו Schalschelet, p. 95. pro servo mu-
nach adhibitum reperi Merca, Ps. LXXXIX. 2.
לִדְר וְלִר

Hac vespera etiam e sacris domum reversus
Minimum alium a tuo reperisse videor, nempe
Merca voce 3, in ditione טו Pazer, ad Pag.
92. 93. Ps. XC. 10. בָּהֶם שִׁבְעִים שָׁנָה

Id vero in primis rogatum velim, an inveniri
potes rationem posse, cur hi accentus potius quam
alii adhibeantur, prout a Distinctivo longius
propiusve absint, aut ipsi Distinctivi syllabarum
quantitate laborent, aut ne laborent. Id etiam
sape mecum quaesivi, cur Metrici Accentus can-

tum in Libris נחמך adhibeantur, quum in aliis
Canticis, ut puta, Mosi, Debora, quin & in
eisdem Psalmis, qui libris Prosaicis sunt inserti,
nusquam compareant. Tu forte hac & plura alia,
ceu alter Oedipus, facillime expedies, Vale,
Vir Doctissime, & me, ut facis, ama. Rev.
Collegas, quos mihi notos putas, ut & Clar. Pro-
fessores, meo nomine diligenter saluta. D. Amst.
A. D. IX. Kal. Mart. 615 15 cc XIV.

Viro

Viro Reverendo atque Eruditissimo,

**PHILIPPO OUSEEL,
HADRIANUS RELANDUS S.**

D*In est quod amaverim probaverimque ardo-
rem illum animi tui singularem quo te ferri
videbam ad illustrandas literas nostras. La-
tatus quoque sum vehementer quum te urbs vi-
cina sibi vindicavit, & te hoc agere rescirem ut
doctrina accentuum novo lumine perfunderetur.
Nunc ipsum opus mittis quod mihi sane est gra-
tissimum, & quod signum sit amoris tui, & quod
fructum inde rediturum uberrimum non dubi-
tem ad rem publicam literariam. Vidēis mi-
hi magna cura atque industria perfecisse quod con-
stitueras, & quamvis per singula ire mihi non
licuerit per negotia quibus distrabor, tamen ea
qua legi, faciunt ut te horrer maximo opere,
ut prosaicam quoque accentuationem magno ani-
mo adgrediaris, Deumque rogem ut perficias.
Vale, Vir Eruditissime & me ama. Trajecti Ba-
tavorum. a. d. IV. Mart. clō Io c c XIV.*

Pl. Reverendo Doctissimoque Viro,

PHILIPPO OUSEELIO,

*Symmystæ & Fratri in Domino Con-
iunctissimo,*

S. D. C. VITRINGA.

I*ntroductionem tuam ad accentuationem Fe-
braurum mæricam cum humanissimis literis
Class. VIII. Fasc. V. O o o tuis*

tuis ante hasce hebdomadas, lubens gratusque a tua manu accepi, Vir Clarissima. Avide inspe-
xi in librum tuum, cujus expectatio me ab ali-
quo tempore tenebat; evolvi, & quatenus e re
mea erat, legi, & consideravi, quoque Tabulam
Accentuationis Orationis soluta, quam libro tuo,
alterius tractatus praludium, adjunxisti. E-
ram autem jam tum paratus iudicium meum de
hoc tuo opere ad te perscribere: sed cum prope-
diem mihi nascituram viderem occasionem com-
modissimam, qua responsoria mea ad te trans-
ferrentur; & ego mihi, ut res est, persuaderem
te neque de voluntate in te mea, neque de iudi-
cio equo, dubitandi habere rationem: si ea res
tibi cura fuerit: responsum hoc usque distuli.
Certe fecisti opere pretium, mi Ousebi, in ar-
gumento utilissimo doctē ac perite versatus. Quod
ad utilitatem tue commentationis attinet: nihil
hic a te dissideo, licet accentibus Hebraorum
eandem non tribuam originem antiquitatemque,
quam iis vindicare niteris in erudita tua Prafa-
tione. Masoretharum enim omnis labor & cu-
ra circa Scripturam S. antiqui Fœderis tum
punctis vocalibus instruendam, tum in cola &
semicola minutasque partes alias distinguendam,
a me in magno habetur pretio. Fuerunt docti &
sapientes Viri quocunque etiam tempore vixe-
rint, & in hoc negotium studium suum impen-
derint. Sed ipsum hoc operosissimum & accura-
tissimum studium in tot & tam diversi generis no-
tulis concinnandis, & singulis membris vel moris

in lectione orationis observandis, tanta subtilitate distinguendis, & in tot scindendis partes, alienissimum videtur a more antiquorum temporum, quibus necessaria etiam distinctionum precepta a gentibus etiam exterioribus in scribendo neglecta sunt. Otiosorum hominum, Grammaticæ doctorem, & in Scriptura S. lectione, meditatione, & intellectu literalis præclare exercitorum, hic videtur fuisse labor. Græci & Latini, quando tandem accentibus uti inceperunt, illi quidem tribus, hi quatuor notulis omni distinguenda orationis officio se rito defungi existimabant; & verum est, eas hic posse sufficere. Sed Masoretha quanto accuratius hoc opus exequuti sunt, quantaque diligentia majore, & quidam distinctionem orationis differentibus signis adstringendo in oratione soluta ac ligata! Nec tamen id scribo, ut te a sententia tua abducam; sed ut meam ne ignorares; cetera erga hunc laborem sapientium antiquorum concorde tecum sensu. Commentatio autem tua me valde delectavit, quod præcepta tua de Accentibus, eorumque distinctionibus, & subdistinctionibus, usque gemino tam perspicue, dilucide & accurate digesseris, ut haud dubie plus luminis affuderis huic materia, quam quæ ante te in ea elaborarunt. Quare omnino te hortor, ut consilium de Accentuatione Prosæ, ejus jam exhibuisti tabulam & specimen optimum, quanto acius, pro commodo tuo, exequaris; nihil ambigens, quin hoc ipso rem literariam in signi merito tibi sis obstricturus. Tantum

desideravi in opere tuo unum caput, quod utilitatem accuratam & subtilis accentuationis Masoretica demonstraret, & exemplis illustret. Mirantur, qui accentuationem Hebraeorum expendunt, cur illi subinde & saepius subjecta a prae-dicatis suis, vel etiam ab adjunctis suis, distinguant, ibique moram nos facere aliquam jubeant, ubi nulla facienda videtur. Erat autem illud demonstrandum ex aliquibus speciminibus, illos id nunquam agere absque ratione summa & emphasi: ut vero non agunt. De quo, si sic videatur, cogitabis. Ipse jam de eo monuisti in Praefatione, & forte id posteriori parti operis re-feruisti. Vellem etiam, ut ubi sententiae Latinae Hebraeis subjiciuntur, quantum pote, id fiat ad imitationem accentuationis Hebraeae: quod in plerisque, non in omnibus, te observasse video. Sunt enim sententiae quae per commata tantum Latini usus distinguuntur, ubi majores distinctiones occurrunt in Hebraea oratione. Altingii quoque quod nullam viderem fieri mentionem inter eos, qui hoc studium cum laude excoluerunt, (etsi Notularum Vocalium doctrinam magis illustravit, quam accentualem) mirabar: sed ob ipsam illam rationem mirari desii. De usu accentuum nescio, si non fallor, nihil distincte memos: & meo quidem iudicio, recte. Lectio enim Hebraeorum, qualis in Synagogis instituitur, est quaedam cantillatio, ad quam, si rite fiat, vestitura est & composita accentuatio. Ergo quid restat, quam ut tibi pro acceptissima habere, simul pro summa, qua in meo

usus

usus es & alias uti soles humanitate & affectu,
summas agam grates, Deum veneratus, ut opus
tuum ad praeisquod auctorem benedictione sua pro voto
tuo ubertim prosequatur, Teque sic instruat sua
gratia & ornet, ut longum Ecclesia & rei litera-
ria, prospero rerum, quarum statu plurimum pro-
fis. Vale, Vir Exuditissime, & tui amantissi-
mum ama. Scripsi Franckae a. d. April. 11
clo. 1716. XIX

P. S. Qui has ad te fert, vel curat, Vir Rev.
est Filius meus Campegius, iam rite defunctus
examine ad Doctrinam Theologicam, si Dominus
velit, suo tempore obtinendam. Meram aliquam
apud Vos trahet ut gustum capiat institutio-
num publicarum; quem ut Tibi com-
mendatum habeas, obnixè rogo.

Episcopo in xpo Regis!

A. M. GÖRINGII

Epistola

Testimoniorum de JOHANNA
IX. Papissa Quaternionem qua-
tuor annorum intervallo ab Ao.

1497 - - - 1500.

Romæ editorum continens.

THEODORO HASAEO

Gratiam & Pacem!

REcensio Tua, Vir plurimum reveren-
de, perrari cujusdam libri (a) quam
fasciculo III. pag. 526. sqq. Tom. IIX.
Biblioth. Brem. inseruisti, magnam
mihi non tantum creavit volupta-
tem, sed ansam quoque præbuit, ut has ad Te
dare literas, simulque minorem Tuam pro-
positionem pag. 530. confirmare voluerim.
Duo autem continebit hæc mea epistola;
quorum alterum est relatio de alio ejusdem
fere temporis libro Romæ impresso; alte-
rum

(a) Talis libri, Germanico quoque idiomate A. 1500.
Romæ sub auspiciis Alexandri VI. impressi exem-
plar a se quoque possideri mihi nuper indicavit Theo-
logus meritis pariter ac annis gravissimus Jo. Jac.
HOTTINGERUS. T. d. H.

rum autem sunt animadversiones quædam inde factæ.

I. Auctor libri mei est in omnibus fere libris, tractatibus & dissertationibus, de Johanna II. X. Papissa agentibus citatus Stephanus *Planckius*, Pataviensis, cujus nomen magis notum est, quam liber & verba. Sed en Tibi libri mei finem:

Impressum Roma per Magistrum Stephanum Planck Patavien. An. M. CCCC. XCVII. Die vero, VI. Mensis Novembris. Sedente Alexandro VI. pontifice maximo Anno ejus sexto.

Deest titulus libri, per cujus incuriam nescio. Quia autem partim Alexandr. VI. insignia in fronte extantia, partim contenta (e.g. de *Antiquitate & Origine Urbis Romæ*, de Romulo Regibusque sequentibus - - De Constantini M. Baptismo, de donatione Constantini M., de Ecclesiis, reliquiis & stationibus in urbe Roma &c.) sunt eadem, quæ libri Tui Germanici inscriptio indicat pag. 526. 527. Unum eundemque esse librum arbitror; posteriores autem editiones, ut fit (& in hujusmodi libellis, qui de Mirabilibus Romæ agunt, imprimis factum est quod quatuor aliæ sed recentiores editiones quas ego possideo annis nimirum 1589. 1615. 1627. 1650. Romæ impressæ probant) paululum esse vel mutatas vel auctas vel emendatas, & quasdam a Ty-

pographis Germanicis in Germanicam linguam esse translatas..

Extant in hoc libro de Johanna IX. Papissa plag. col. 7. verba a me hucusque nullibi lecta sequentia: *Item habetur in serie pontificum Romanorum, quod Johannes Anglicus post Leonem sedet annis II. mensibus V. diebus IIII. vacavit sedes mense uno, ut asserit, femina fuit & juvenili habitu ab amasia suo Athenis ducta, in diversis scientiis tamen perfecit ut Rome tandem legeret triennium & magnos magistros discipulos haberet: nec aliquis sibi par ibidem inveniret: magna itaque scientia & opinionis: in Papam concorditor eligitur: sed in papatu per familiarem impregnatur verum tempus partus ignorans, de Sancto Petro in lateranum tendens angustata peperit inter Coliseum & Sanctum Clementem & ibidem ut dicitur mortua fuit. Hanc viam quam Papa obliquat, dicitur a plerisque quod propter detestationem facti hoc fiat. Nec ponitur in Catalogo pontificum propter mulierum sexum quantum ad hanc difformitatem.*

Hæc sunt Flanckii verba.

II. Sequuntur nunc animadversiones quædam, quarum prima est: (1.) Auctoris mei nomen a nullo, quorum scripta de Johanna IX. ego vidi, recte scriptum esse. Ab omnibus fere, quos legi, vocatur Stephanus Blanck, ab aliis Stephanus Banck (sicut etiam

Te

Te, Vir Doctissime p. 531. seductum esse puto; quis enim omnes libros habere potest) a nullo autem Planck. Differentiam minoris esse momenti, fateor; sed cur ejus nominis literas mutare velimus, non video. (2.) majoris autem momenti est, quod secundo observandum esse puto: citasse nimirum Egbertum *Grimmum*, in libro de Johanna IX. vel *Pauselicke Heiligkeit genomen uit meer als-Hondert Paapse Scribenten* &c. Vesal. 1635. 4. impresso, hunc Stephanum Blanck (rectius Planck) pag. 238, verbaque ejus adduxisse; sed *Grimmum* non tantum aliam hujus libri habuisse editionem A. nim. 1500. Rom. impressam, sed etiam alia & quidem prolixiora de Johan. IX. afferre verba. Sic enim in *Grimmii* editione loquitur Planckius:

„Ad Sanctum Clementem, quoddam monasterium - - - In eodem deinde monasterio itur ad parvum quoddam sacellum intra Colosæum & sanctum Clementem, illic collapsum situm est templum, in quo moriebatur foemina, quæ Papa fuerat
 „(NB. Hic in meæ editionis verbis supra alatis addidit, Planckius, *ut dicitur*, quasi de re dubia & incerta locutus fuisset; sed in *Grimmii* editione hæc omittuntur, se rem non dubiam, sed certam scribere indicans)
 „illa parturiebat infantem, & ab Angelo
 „DEI interrogabatur, an in æternum perire mallet, vel publice coram mundo

„confundi? sed illa, ne in æternum pereun-
 „dum foret, elegit opprobrium confusio-
 „nis. Igitur cum more papali cum omni-
 „bus Cardinalibus eorum ageret solen-
 „nem, & plurimorum hominum stipante
 „caterva enixa est fœtum juxta templum.
 „Et ibi loci adhuc recumbit saxum quod-
 „dam referens sculptam ipsius & infantis
 „ejus effigiem.

Duas itaque nunc habemus Steph. Planckii editiones latinas, alteram Rom. 1497. & alteram ibidem 1500. impress. Accedit liber Tuus Germanicus Rom. 1499. editus, quibus adjungendus est alius Germanicus libellus a Te pag 528. citatus pariterque Rom. 1500. impressus. Intervallo itaque annorum quatuor, quatuor habemus libros Romæ editos & ad minimum duos cum insignibus & privilegiis Imperatoris & Papæ Alexand. VI. (de aliis duobus enim hanc circumstantiam asserere non possum, probabiliter tamen, crederem) qui quatruplici satisque gravi testimonio de Johanna IX. Papissa Historiam confirmant. Verborum autem in his libris mutatio, librum alium alio reddit firmiorem. En Tibi, Vir venerande atque Doctissime, Quaternionem testimoniorum Romæ annis 1497. 1499. 1500. editorum!

(3.) Tertio quoad meam Planckii editionem tum prima tum ultima supra allata verba imprimis observanda esse puto. (*) In primis

his verbis notanter dicit Planckius : *Item habetur in serie Pontificum - - ut asseritur. femina fuit.* Quæ verba non oscitantur lectorem docent : Jam Ao. 1497. Romæ Johannam IIX. Papissam in serie Pontificum non tantum extitisse, sed jam tunc temporis etiam Romæ & ipsum Papam & alios hanc Historiam credidisse, imo asseruisse (i. e. ad stupentibus rem sane stupendam extra aleam tamen positam affirmavisse.) Adde non credendum esse; hanc historiam quatuor annorum intervallo quartum obiter scriptam vel impressam esse, & hoc quidem non in levibus, nugatoriisque libellis, sed de rebus maxime seriis, ut de mirabilibus Romæ, de Ecclesiis, de sanctis, de reliquiis &c. agentibus; vel tunc temporis Romæ omnes omnino homines intus dormivisse, talemque historiam Sedi Apostolicæ tam criminose susque deque habuisse: quæ omnia non contra Pontificios tantum, sed contra eorum Parasitos etiam aliorumque doctam protervitatem quidvis vel affirmandi vel negandi bene notanda sunt.

(6) Ultima autem Planckii verba : *Nec ponitur in Catalogo Pontificum propter mulierum sexum quantum ad hanc difformitatem;* nos docent: jam Ao. 1497. Johannam IIX. Papissam in quorundam Pontificum catalogo non extitisse : id quod contra aliam Pontificiorum objectionem notandum est, qui ex
eius

eiusmodi Pontificum Catalogis, Johannam
IX. Papissam totam esse fabellam, probare
conantur. (b) Quia autem jam An. 1497.
1499.

(b) Insigne adhuc de Johanna Papissa aliis in hanc rem
nondum notatum testimonium exstat in Hermanni
KÖRNERI Chronico, (de quo nuper egregie
commentatus est, Clar. Jo. Henr. SEELENIIUS in
Selectis Literariis diss. III.) apud ECCARDUM in
corpore Historico medii aevi T. II. p. 442. Ipsa ver-
ba, quod & ibi exstant, & a Doctissimo Seelenio
L c. pag. 88. repetita sunt, non adduco. Moneo
tantum ab eo rationem asferri, ob quam in Catalo-
go Pontificum non illius injicitur mentio, cum ita
scribit. *Sed sibi tempus & locus pontificatus non
adscribitur, nec Catalogo summorum Pontificum anno-
tatur, eo quod ob sexum femineum characteris ordinis
sacri huiuscunque capax non fuerit, nec promotionis
talis dignitatis.* Quin & notanda sunt verba, qui-
bus illam narrationem claudit; *De hac muliere tam
fraudulenter Papatum intrante HINRICUS de HER-
VORDIA nullam in suis statibus facit mentionem,
ne forte seculares literas scientes scandalizarentur le-
gendo talem contigisse errorem in Ecclesia DEI, quae
spiritu sancto predicatur regi & dirigi a clericis & Sa-
cerdotibus.* Ex quibus hauriri astatim potest, quid
responderi illis oporteat, qui propter onissam vel
in indice Paparum vel in historicorum nonnullor-
um scriptis Johannae Papissae mentionem, totam
de illa Historiam infitiandam esse existimant. Addo
& alterum Martini le Franc sive Francis itidem
seculi XV. scriptoris, praepositi & Canonici ec-
clesiae Lausavenfis, qui in libro *le Champion des Da-
mes* dicto, Parisiis 1530, impresso, pag. 335. non
pauca de Johanna Papissa refert, ex quibus excer-
pta exhibet Casimirus Oudinus in supplementis de
script. Eccles. Tom. III pag. 2464. T. d. H.

1499. 1500. (de antiquioribus enim seculis & annis nunc non loquimur) nec Papa nec alii ob quorundam Catalogorum silentium Historiam de Johanna IIX. pro fabula habuerunt, sed eam potius in aliis certe non minoris momenti scriptis & asseruerunt & commemorarunt, non video, quo jure Historiam hanc pro fabula habere nobis quis obtrudere possit? Certe homines ante nos omnes aut stipites aut lapides fuisse, nullus nobis facile persuadebit.

Cæterum placent mihi verba Doctiss. Auctoris, iisque subscribo, quæ pag. 518. hujus Bibliothecæ lego: *Res omnis fere huc redit ad stabilienda testimonia scriptorum vetustissimorum, qui hujus Historiæ mentionem fecerunt.* Sed quod ad vetustissimorum scriptorum testimonia stabilienda spectat; sunt qui veterum testimonia partim infirmant, partim plane rejiciunt; & sunt qui in ea stabilienda omnem laborem insumserunt: & non desunt denique, qui rem in medio relinquunt. Ne patientia tua, Vir Eruditissime, abutar, multus in hujus Historiæ disquisitione esse nolo, sed concede quæso, ut dictis data hac occasione tria adhuc verba addam.

Quod istos attinet, qui veterum testimonia vel infirmant vel plane rejiciunt, non nescis, Vir Venerande, quantopere Pontificii alique ea labefactare, sugillare atque repellere annitantur, inter quos Doctis no-

Class. VIII. Fasc. V.

Ppp

tissi-

tissimus est Blondellus. Dat nobis de hujus libri fati & materia brevem, sed lectu dignam relationem BAILE *Dictionaire Historique Critique*. Defendit inter alios Blondellum contra Maresium Anonymus quidam in libello sub Titulo: *Viri Docti Anonymi judicium de S. M. Johanna Papissa restituta Au.* 1703. 8. *sine loco*. Lectu dignus est hic libellus; sed, quod Maresium fungum, se autem hominem esse, putet Auctor, id mihi non probatur. Satis acute vidit Auctor; sed miror eum Maresii verba in libro suo de Johanna Papissa restituta pag. 323. non vidisse, in quibus Maresius testatur: Lutetiae in Bibliotheca regia asservari hucusque MSCtum Anastasii Bibliothecarii Gregorii IV. in quo ipsemet oculis suis historiam de Johanna Papissa vidisset atque legisset. (c) Sed hic cœcutit Auctor. Mittimus itaque eum aliosque inprimis autem Pontificiorum quorundam dicacitatem scurrilem Viro erudito indignam.

Quod autem ad illos qui veterum testimonia hucusque stabiliverunt, cum Doctiss. Gisb. Voëtio sentio, in Spicilegio ad disputationem historicam de Papissa Johanna dicente.

(c) Quae ad illum locum Anastasii pertinent prolixè discussit Casimirus OUDINUS in supplem. de Script. Eccles. T. II. p. 250. - - - 307. in diss. de operibus Anastasii Romanae Ecclesiae Bibliothecarii. T. d. H.

cente: *Quaestionem de hac Papissa tam abunde esse ventilatam, ut magis copia, quam inopia laborare videamur.* Addit Voetius Catalogum & negantium & affirmantium satis longum. Acta itaque agere nolumus. Cæterum lectu non indigna est Joh. Dan. ARTOPÆI Disputatio de Johanna IX. Papissa Lips. 1673. habita. Hac disputatione prolixior est Rudolphi Capelli Doctiff. Hamburg. Historici Discursus Historicus de Johanna IX. Papissa, Giesl. 1655. 4. editus. (d) Sed obstinatus incredulus, quæ non respuit?

Quod ad hos denique spectet, qui rem in medio relinquere malunt, subest causa vel modestia (e) vel Scepticismus historicus, Sed me brevem esse oportet.

Ppp 2

Me

(d) Sed ipsum hunc Capellum, qui Hamburgi Eloquentiam & literas humaniores docuit, & d. 20. Apr. 1684. obiit, deinceps de ea re dubitasse, ex Testimonio viri summi, fideque dignissimi scio. T. d. H. (e) Tutius illi sane agunt, & circumspiciunt. Nec impudet in illorum numero nomen profiteri meum. Utrunque enim ea hæc meditati severius occurrunt, quæ animum dubium sane atque ita ancipitem reddunt, ut paullo momento huc illuc impellatur. Certe ad ea argumenta, quæ ex Chronologia, ex silentio Græcorum scriptorum, inprimis Photii, imo ex pertinaci omnium scriptorum per sæcula plusquam tria silentio, (neque enim testimonium, quod sine omni dubitatione antiquius esset, productum est adhuc) afferre solent illi, qui rem omnem negandam existimant, a tōis & evanescens non

Me tandem quod attinet, ingenue fateor eò me inclinare, ut veterum relationem de Johanna IIX. Papissa veram potius quam fabulosam esse credam. Minime quidem sentio, vel Protestantium salutem vel Pontificiorum interitum a sola hujus historiae veritate aut falsitate pendere; novi etiam magnum scriptorum numerum nugis pondus non addere; & permiram, imò vix credibilem esse historiam ipse video. Illud tamen mihi probari non potest, quod ex multo incertioribus quibusdam conjecturis levibusque causis & veterum testimonia & recentiorum stabilimenta non satis examinentur, multo minus destruantur, sed pro auctoritate potius & imperio quasi vel rejiciantur, vel in ludibria vertantur, quasi sic res optime esset gesta. De levibus hanc historiam negandi quorundam causis legi potest supra citatus Rudolph. *Capelle* in Tractatu suo citato §. 4. 5. --- 9. sqq. pag. 4. sqq. Sic, quoque quæstionem non decidit opinio: incredibile esse, homines tunc temporis tam bardos stupidos aut fatuos fuisse,

non plane satisfactum esse puto. Quanquam & id non dissimulare velim, non parum mihi negotium facessere, quod nulla adhuc verisimilis conjectura de Origine tam commemorabilis, tam famosae, ubique dispersae, atque ante dños annorum centenarios tantum non in omnium animis inveteratae fabulae, si fabula est, in medium producta fuit.

T. d. H.

se, quin fraudem olfecissent. Finguntur veteres a quibusdam nunc bardi, nunc arguti, prout iis libido est. Bardi sunt iis veteres, quando scriptis hanc historiam inseruerunt, asseruerunt & affirmarunt; sed ad fraudem satis acuti fuerunt, quando iis a Johanna Papissa egregie imponi potuisse, incredibile videtur hanc historiam negantibus. Surdis fabulam narrare noli.

Habes itaque, Vir Venerande, meum testimoniorum de Johanna Papissa Quaternionem (f) Hunc omni exceptione majorem qui-

(f) Subjiciam ad ea, quae hic & aliquoties de Papa femina spicilegii loco apposui, par scriptorum, nondum editorum, quorum unum illam historiam asserere, alterum destruere voluit. Prioris auctor est Ill. *Leibnitius*. J. G. ECCARDUS in praefatione praemissa ejus collectaneis Etymologicis pag. 61. ex ejus scheda commemorat illum Annalibus Brunsvicensibus, qui utinam! tandem aliquando lucem adspicerent, inserturum, dissertatiunculam, inscriptam, FLORES SPARSOS IN TUMULUM PAPISSAE, *ubi novis illatis in Historiam luminibus fabula illa explodenda sit, quae solis hactenus tenebris Chronologicis se tuta sit*. Alter debetur facultati Theologicae Wittenbergensium. Johannes enim MULLERUS, Theologus quondam Hamburgensis solidus, in *Anti Jansenii* sui, oppositi non Cornelio, sed Nicolao JANSENIO, Belgae, ordinis praedicatorum monacho, & sedis Romanae missionario, (de quo libro vide BAILLETI *les satyres personnelles, qui portent le titre d' Anti T. I. p. 185. sqq.*) dedicatione scribit cum *Nobilis quidam Pontificius Historias de Job. Papissa veritatem negaret, Et questio haec ab*

quidem non habeo, non minimi tamen ad
minorem Tuam propositionem confir-
mandam momenti esse puto. Vale.

Dabam Mindæ d. 16. Maji.

1726.

XII.

De voce obsoleta

Germanica

SINWEL

observatio. (a)

Sinwel significat rotundum, teres. In
Bibliis antiquis Augustanis 3. Reg. VII.
aliquoties legitur, ubi Vulg. habet ro-
tundum. Biblia Tigurina utuntur sub-
stantivo Simvally reddentes 2. Chron.

IV.

ab altera parte ad Academicam Wittebergensem de-
volveretur, proximam & nervosam à Rev. Collegio
Theologico adornatam fuisse demonstrationem, quæ illi-
ni veritas ex antiquissimis auctoribus asserta sit, ad-
ditque se illud scriptum esse & necessarium vidisse
assertum in celebri Abbatia Lüneburgensi ad D.
Michaelis, indicatque pariter, si labor ille optimus
extenderetur Typis, id magna cum veniatis assertione,
& ingento Papæus ignominia & confusione futurum.

T. d. H.

(a) Hanc occasione ejus quod supra p. 534. legi-
tur, mecum Vir Doctissimus Jo. Frid. a STADE,
Ecclesiæ hujus urbis Cathedralis V. D. M. commu-
nicavit. T. d. H.

IV. 12. Die *zwo Säulen mit Runde oder Einwaßn*, quod Lutherus expressit: die *zwo Säulen mit den Säuchen*. *Willeramus* p. 102. bis ponit adjectivum *Sinowolde*, quam vocem haud intellectam Belgicus interpres priori loco retinuit. Quare *Fr. Junius* Observat. in *Will.* p. 156. (b) hæc annotavit: „Nescio, quid sibi velit illud *Sinowold* in Glossis Houteni, propterea petii vocis hujus interpretationem ex Anglo-Saxonum idioma, te. Siquidem *Sinewælt* in *Ælfrici Grammatica* exponitur *teres*. &c. Hactenus *Junius*. Eandem vocem Anglo-Saxonicam cum aliis cognatis habet in vocabulario *Th. Benson*, & interpretatur *rotundus, versatilis, teres*. *Junius* in Glossario Goth. p. 246. allegat ex MS. HS. vocem *Sonwald*, redditque eam *teres*. Huc etiam sine dubio pertinet, quod est in MS. Glossar. A S. Lindenbr. *Sionwalt, torosa*, & in Gloss. Theot. Florent. *teretur, Sunwelba*. Cæterum Germanica vox *Sinwel, Synwell* in antiquis libris haud raro occurrit, ut in carmine von *Ditrich von Bern* pag.

(b) In nuperrima *Willeram*i editione *Schilteriana* vide pag. 44. Ubi *Jo. Georgius SCHERTZLIUS*, cui lingua Germanica multum debet impofterum, allegat *Tuingeri* vocabul. Germ. MSS. qui *Sinewel* explicet *teres* & aliud Vocab. Manusc. lat. in quo Ciclas sit *Sinwelkeit*. Pariter *Anonymi* Vocab. Msc. habet. *Spericus* (i. e. *Sphæricus*) *Schibelecht* vel *rund* vel *Sinwel*. T. d. H.

pag. 15. & 28. ubi legitur : Als ein Apffel
gar Sinnel. Item in *M. Albrechts Ovidio*
Germ. fol. 52. & *Sebast. Francke Proverb.*
Germ. pag. 1. fol. 105. & 107. Quo etiam
spectat, quod in *Historia Melusinae*, à *Ten-*
zelio in *Colloq. menstr. A.* 1692. p.76. citata,
occurrit : An der weite und sinbele/ ubi sub-
stantivè positum est. In rythmis Saxonice
MStis, Stadæ olim compositis, & plus quam
duorum seculorum antiquitatem redolenti-
bus ita dicitur : *Stoke de sint bret, de senwolt*
weren by der olden det, i. e. baculos, qui
sunt lati, qui teretes erant antiquo
tempore.

QUAESTIO.

Qua ratione *εναγισμοί*, quod NUM. Cap.
XXII. commatibus 12, 20, 22. occurrit,
telli potest commodissime?

In

BIBLIOTHECA

Historico - Philologico-

THEOLOGICA

Classis Octavae

FASCICULUS SEXTUS.

BREMÆ,

Sumptibus HERMANNI JAEGERI,

Typis HERMANNI BRAUERI, MD CGXXVII.

VIRO

Summe venerando, doctissimo & celeberrimo

**JOANNI GE-
ORGIO LEUCK-
FELDIO,**

**In ecclesia GRONIN-
GENSIUM sacrorum Admini-
stro primario eique fidelissimo,
membris societatis regiae scien-
tiarum Berolinensis magno
suo merito adscripto,**

**Orbem literatum, Historiam præ-
cipue Germanicam ævi medii inde-
fessa diligentia, plurimisque scri-
ptis valde demerenti
quotidie,**

Octavum

Octavum hunc supra quadrage-
simum

BIBLIOTHECAE

H V J V S

FASCICVLVM,

Tanquam cultus mei sin-
ceri atque infucatae amicitiae
& testem & pignus

LUBENS MERITO

ex antiquorum formula

D. D. C.

EDITOR.

Series

Series eorum, quae in hoc fasciculo
exhibentur.

- I. Samuelis BATTIERII Observationum in
N. T. loca Decas p. 941.
- II. *Anonymi* observatio Critica de ætate
conscriptionis libri JOSUAE p. 959.
- III. J. C. HARENBERGII Ros Hermonis
descendens in montes Sionis ex Pl.
CXXXIII. 3. p. 970.
- IV. Jo. STENGELII de duplici Christi sta-
tu indicato Es. LII. 13. Diss. p. 982.
- V. Theodori HASAEI ad præcedentem
dissertationem ANALECTA. p. 1002.
- VI. *Almonii Utinis* de aeternitate mundi mo-
destissima expositio p. 1028.
- VII. Pauli HACHENBERGII de *Labadista-*
rum statu epistola p. 1056.
- VIII. Index quintuplex
 - A. Dissertationum, & opusculorum clas-
sium *septimae* & *octavae* p. 1066.
 - B. Auctorum veterum tam Christiano-
rum, quam gentilium, qui in classi-
bus V. VI. VII. VIII. illustrantur, no-
tantur, emendantur p. 1073.
 - C. Vocum *Ebraicarum*, & ex linguis vi-
cinis illustratarum p. 1076.
 - D. Locorum scripturae explicatorum
p. 1078.
 - E. Vocum *Graecarum*, *Latinarum*, *Ger-
manicarum*, rerum, & Virorum pag.
1082.

In Nomine JESU!

I.

Observationum

ad N. T. loca

DECAS,

Sam. BATTIERII,

M. D. & Gr. L. Prof.

Basil.

J. I.

LUc. V. 21. Τις ἐστίν, ὃς λαλῇ βλασφημίας; Rectius, ego locum istum puto sic scribi: Τις ἐστίν ὁ τῷ, ὡς λαλῇ βλασφημίας. Et sic gravis illa admirationis, quæ Scribas illos & Pharisæos cepit, manifestius exprimitur. Non enim isti, quod D. JESUS esset qui loquebatur illa, ignorabant: tantumque conabantur exprimere, quod nescirent, quid sentiri

Class. VIII. Fasc. VI.

Qqq

de.

deberet de eo, qui blasphemias voces illas
ut existimabant, loqueretur: *Quis est iste?*
quam loquitur Blasphemias. (a) Hesych. v.
Ως. ex Homeri Il. δ. v. 157. Ως ε' εἶβαλον
τρῶες - - - docet esse θαυμασικὸν ἐπίρρημα,
adverbiū admirationem indicans. Sic Ari-
stophanes adhibet in

Pluto 1. Ως ἀργαλίον πραγμ' ἐσσι, ὦ Ζεῦ
καὶ θεοί,

Δύλον γενέσθαι παραφρονῶντ'· δισπότη.
Quam dura res est, o Jupiter & Dii ceteri,
Servum esse desipientis Domini!

§. 2. Joh. XIX. 5. Εἰς ἦλθεν ὃς ὁ Ἰησοῦς
εἶπεν, Φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον, καὶ τὸ πορ-
φυρὴν ἱματίον. Καὶ λέγει αὐτοῖς· Ἴδε ὁ ἀνδρω-
πότης. Omnes quod sciam postrema versus
istius verba Pilato attribuunt: Sed cur
istud ita factum sit, nullam sane rationem,
quæ justa sit, videre possum: Si nihil aliud
sola profecta narrationis series monere nos
debeuit, quod ea potius ab ipso Salvatore
nostro pronuntiata sint. Et per Atticismum
hic, ὁ ἀνδρωπότης, in recto casu, loco voca-
tivi ponitur, ut Ἴδε ὁ ἀνδρωπότης, dicta sint,
pro Ἴδε ὦ ἀνδρωπε, *vide o homo!* Istud vero
sacris N. T. Scriptoribus non est insolitum.
Ipse Johannes cap. XX. 28. ὁ κύριός μου καὶ
ὁ θεός

- (a) Cum tamen & vulgaris lectio non incommodum
sensum exhibet, collatis præsertim Matth. IX. 3.
& Marci II. 17. malim eam retinere, quam codi-
cibus omnibus refragantibus aliam adducere, T. d. H.

ὁ Θεὸς μου, ponit pro, ὦ κύριε μου καὶ Θεὸς μου,
o Domine mi, & DEUS mi! & in Apocal.
 XVIII. 4. Ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαὸς μου, *egredi-*
mini ex ea o popule mi! Sic Marcus XV. 34.
 ὦ Θεὸς μου, ὦ Θεὸς μου, εἰς τί με ἐγκατέλιπες,
Deus mi! Deus mi! cur me dereliquisti? Sic
 Paulus Epist. ad Ephes. V. 14. ἔγειραι ὁ κα-
 θεύδων, *surge o tu qui dormis.* Ibid. 22. αἱ γυ-
 ναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσασθε, *o vos*
mulieres propriis viris subijcimini. Ib. 25. οἱ

ἀνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, *Vos Viri*
diligite uxores vestras! Sic & ibid. c. VI. 1.
 3. 5. & 9. Sic & Lucas XVIII. 13. ὁ Θεὸς

ἐλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ, *O Deus sis propitius*
mihi peccatori! & Actor. XIII. 41. ἴδετε οἱ

καταφρονῆται, *Videte o vos contemptores,* sic
 quoque scriptores profani: Aristophanes
 Acharn. 154. οἱ Θραῖκες ἴτε δεῦρ *Vos Thra-*
ces procedite huc. Et v. 241. Πρόϊθ' ὡς τὸ πρόθεν

ὁ λῆγον ἢ κατηφόρῃ, *procede paulo ulterius in*
qua cistam habes, ib. 864. οἱ σφῆκες ἂν ἀπὸ

τῶν θυρῶν; *o vos vespa non ibitis ab ostio!* aliis-
 que pluribus locis. Ne quem vero quicquam
 fallat similitudo, quam iste loquendi modus
 prima specie videtur habere cum illo, qui
 apud Johannem mox versu 14. nostri capi-
 tis adhibetur, quando Pilatus ad Judæos di-
 cit: ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν, & apud eundem
 cap. I. 29. Joannes Baptista, ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ

Θεοῦ. Uterque profecto locus iste satis ut
 existimo vel Græci sermonis mediocriter

perito manifestare debeat, quod res hic aliter longe comparata sit. Articulus certe, ut de hoc saltem aliquid dicam, in utroque isto loco eam peculiarem vim habet, quam in illo, ἴδε ὁ ἄνθρωπος, esse firma ratione quadam nemo asseverabit. Vim autem istam, quæ rem per articulum ita designatam singulari quodam modo determinat, Latini per pronomen *ille* solent exprimere. *Ecce Rex ille vester. Ecce Agnus ille DEI.* Certe D. JESUS vulgo βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων dicebatur, XVIII. 33. 37. eique ipsum istud crimini dabatur, Matth. XXVII. 11. 37. Joh. XIX. 21. Verus quoque Agnus ipse fuit, quem Paschalis ille præfiguravit. D. JESUM vero peculiariter ἄνθρωπον, hominem fuisse Judæis nominatum nemo unquam dixerit. Et certe Pilatus cum apud Joh. c. XVIII. 29. a Judæis de JESU quæreret non dicit, τίνα κατηγορίαν φέρει κατὰ τοῦ ἀνθρώπου, sed κατὰ τὸν ἄνθρωπον τέτε; *ecquam accusationem fertis adversus hominem istum?* (b) Certum igitur prorsus est Dominum Jesum ista dicere: ἴδε ὁ ἄνθρωπος, *vide o homo!* Et profecto vix est aliquid in tota passionis D. N. JESU historia, quod movere magis nos, & in animos hominum omnium altius penetrare debeat, quam ista Salvatoris mundi dictio, qua Sanctissimus ille DEI Filius Judæos, & cum
iis

(b) Pilatus tamen Luc. XXIII. 6. diserte Christum vocat τὸν ἄνθρωπον. T. d. H.

his universum genus humanum, cum coronam spineam in cruentato capite suo portans, & purpuream indutus tunicam e Pilati prætorio egrederetur, fuit allocutus: *vide o homo!* sicque monuit, ut considerarent diligenter, semperque meminissent maximum illud admirandi amoris opus, quo salutem ipsis ex maxima peccatorum mortisque miseria comparavit: ut meminissent summas illas contumelias quibus esset affectus atque gravissimam ignominiam & opprobria quæ pateretur: utque meminissent acerbissimum illud mortis supplicium, ad quod mox erat ducendus.

§. 3. Act. I. 4. Παρήγγαλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χαρίζεσθαι, ἀλλὰ μεμνημένοι τῆς ἐπαγγελίας τοῦ πατρὸς, ἣν ἤκουσατέ μου. Verba, ἀπὸ Ἱεροσολύμων &c. non recte cum παρήγγαλεν αὐτοῖς, ita junguntur, ut tanquam orationem infinitam conficientia ab isto, παρήγγαλε, regi existimentur: quod alias factumprehendimus, ut Luc. VIII. 29, & 56. Act. X. 42. aliisque locis. Ut istud ita de hoc loco sentiam, faciunt voces, ἣν ἤκουσατέ μου, quæ manifestum Sacri Scriptoris, quem ab indirecto sermone ad directum instituit, transitum declarant. Non sane sermonis istius imperfecta & a reliquis separata portio sic apte convenienterque posita esse videatur: *præcepit eis ab Hierosolymis non discedere, sed expectare promissionem Patris,*

quam audivistis a me. Dico igitur quod hæc, παρέγγειλεν αὐτοῖς, ab insequentibus separanda sint, ut ipsa quæ sequuntur ad Discipulos suos directas præcipientis Salvatoris voces comprehendere significetur: cum infinitiva τὸ, χαρίζεσθαι, & τὸ, εἰμένειν, usitatissimo Græcis more, loco imperativorum sint posita: ut facer Historicus integrum Salvatoris præceptum sic exprimere cognoscatur: *ab Hierosolymis ne discedite, sed exspectate promissionem Patris quam audivistis a me.* Similis isti prorsus alia Lucæ locutio occurrit quoque Actor. XXIII. 22. *Ἀπαγγείλας, μηδὲν ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρὸς με, cum præcepisset, nemini eloquere, quod ista mihi significasti.* Hæc vero scribendi ratio non multum diversa est ab illa quæ apud Matthæum X. 5. adhibetur: *τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς ἀπαγγείλας αὐτοῖς, λέγων· εἰς ὁδὸν εἰσθῆναι μὴ ἀπέλθαιτε καὶ εἰς πόλιν Σαμαριτῶν μὴ εἰσελθῆτε, istos duodecim misit Jesus cum præcepisset eis, dicens: in viam gentium ne abiveritis, & in urbem Samaritanorum ne intraveritis.* Imperativorum autem loco infinitiva ponere non est res aliqua, quæ Sacris N. T. Scripto-ribus tam inusitata sit & incognita. Apud Lucam IX. 3. *μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδόν, - - μήτε αἰνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν, scribitur ἔχειν pro ἔχετε.* D. Paulus ad Rom. XII. 15. dicit: *χαίρει μετὰ χαιρότων καὶ κλαίει μετὰ κλαδίων, gaudete cum gaudentibus, & flete cum*
fletivi-

flentibus. Sic quoque 2. Tim. II. 14. quæ male vulgo sine interposita distinctione cum antecedentibus junguntur, μή λογομαχεῖν, cum posita sint pro, μή λογομάχει, *noti contendere verbis*, ut recte Vulgatus. Frequentissime vero profani scriptores ubique sic loquuntur, ut vix necesse videatur, aliquid ultra proferre: en tamen quædam exempla: Homer. Od. θ. v. 434.

Ἀμφὶ πυρὶ σῆσαι τρίποδα - - *Ad ignem ponite lebetem.*

Od. λ. 72. Μὴ μ' ἀκλαυτο, - - καταλείπει, *ne me indefletum relinque.* Od. π. 132.

Ἀὐτὰρ ἐγὼ μείνω, σὺ δὲ δεῦρο ἴεσθαι,
Ast ego hic manebo, tu vero huc redi.

Hesiod. ἔργ. 407.

χεῖματα - - ποιῆσθαι, *instrumenta parare.*

Ibid. 410. μηδ' ἀναβάλλεσθαι - - - *Neque differto.*

Pythag. Aur. Carm. v. 40.

μηδ' ὕπνον μαλακοῖσι ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι,
Neque somnum in teneris oculis admitte.

§. 4. Actor. XXVII. 17. φοβούμενοι τε μή εἰς ἡν Σύρην ἐκπίσωσι &c. & 29. φοβούμενοι τε μή πῶς εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπίσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες - - Cum in utroque loco extent duo participia quæ per nullam conjunctionis particulam nexa sint, observari debet, quod utrobique π', φοβούμενοι, per

Atticam Dialectum sit absolute positum pro genitivo, φοβυμένων, timentibus. Ista vero loquendi ratio apud profanos Scriptores non adeo rarenter usurpata reperitur. Hom. H. α. v. 171. Ἐνθάδ' ἄπμ' ἐὼν, pro ἄπμ' ἐόντι. Thucyd. lib. I. pag. 27. Ed. Jo. Camerar. apud Hervag. εὐ δὲ ᾤδραχόν, pro εὐ δὲ ᾤδραχόντ', δηλονότι τῷ δαίμονι, ὃ ἐστὶ, δαρησαμένη αὐτοῖς τὴν νίκην, ut Scholiastes illud explicat. Xenoph. Inst. Cyri Lib. VI. ἕκαστος πε φοβυμένων καὶ οὐ τῶν οἰκοῖ, pro ἕκαστος πρὸς φοβυμένων. Euripid. Iphig. in Taur. v. 695. Σωθεῖς, & κλησαμένη, pro σωθέντ' & κλησαμένην. Pausan. Attic. cap. XXIV. εἴτε αὐτοῖς ὄμβρεν δεῖσαν Ἀθηναίους, εἴτε καὶ τοῖς πᾶσιν Ἑλλήσι συμβαῖς αὐχμὸς, pro, δεῖσαντ', & συμβάντ' αὐχμοῦ. Quod ad posteriorem versus 29. locum attinet, existimo lectionem illam, ἐκπέσωμεν, quam loco τοῦ, ἐκπέσωσι, multi certe & præstantissimi MSS. Codices cum Vulgata Lat. exhibent, genuinam esse, cum credibilis omnino videatur, quod τὸ, ἐκπέσωμεν, in versu 29, primitus a Luca scriptum, & ex versu illo 17. in ἐκπέσωσι mutatum fuerit, quam quod τὸ, ἐκπέσωσι, cum in utroque loco primigenium esset, in versu 29. multorum præstantium Codicum ita in τὸ, ἐκπέσωμεν, transierit.

§. 5. 2. Corinth. VII. 1. Ταύτας ἐν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοί, καθαρῶς ἐαυτοὺς ἀπὸ

ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς, καὶ πνεύματος,
ἐπιτελοῦντες ἀγιασμοὺν ἐν φόβῳ Θεοῦ. Quis ob-
secro recte locum istum examinans Paulum
ita scripsisse putet, ut π, πνεύματος, cum τῷ
σαρκὸς, conjunctum separarit a sequentibus?
Sacra profecto scriptura nullum novit aliud,
quam carnis inquinamentum. Caro autem
sic non *corpus*, ut distinctum est a principio
cogitationum, anima hominis, sed impu-
rum illum *antiquum hominem*, designat. Hæc
caro est, quam crucifigendam esse docemur,
Galat. V. 24. & cujus membra super terram
mortificanda sunt. Coloss. III. 5. Hæc certe
caro per turpissima sua opera, quæ Paulus
in Ep. ad Gal. V. 19. 20. 21. recenset, omnem
in homine turpitudinem & sceditatem effi-
cit: cum nullum sit inquinamentum aliud
quod hominem inquinet, quam istud, ut ipse
sanctissimus Mundi Salvator Matth. XV. 11.
17. 18. 19. 20. abunde nos docet. Ab istis
fane sordibus, ab isto carnis inquinamento,
hominem ita abominandum, ita Deo ad-
versum facit, Rom. VIII. 7. 8. diligenter
mundare nos ex monito Pauli, purosque
conservare debemus. Quisquis ab ista car-
ne, ab ista impuritate per gratiam J. Chri-
sti mundus factus est, novus is homo est,
conditus secundum Deum Eph. IV. 24. &
Spiritus est: quicquid enim ex spiritu est
generatum, spiritus est, Joh. III. 6. & spiri-
tu ambulat, nec concupiscentiam carnis

perficit, Gal. V. 16. Illa igitur distinctio, quæ in nostro loco vocem, πνεύματι, à sequentibus separat, tolli atque post antecedens, σαρκὸς poni debet, ut verba, καὶ πνεύματι, cum ἐπιπλύνετε ἀγιοσύνην conjungantur, sic: ἀπὸ παντὸς μολυσμῶ σαρκὸς, καὶ πνεύματι ἐπιπλύνετε ἀγιοσύνην, ut D. Paulus dicat: *talia igitur cum habeamus promissa, dilecti, mundemus, (conseruemus) nos ipsos ab omni inquinamento carnis, etiam spiritus perficientes sanctitatem in amore Dei.* Diligentem profecto fideles operam dare debent semper ut admonitionem istam Pauli vigilanter sequantur: *ne post carnem in cupiditate impuritatis incedant*, 2. Petr. II. 10. Sed potius omni prosequantur odio *maculam illam a carne tunicam*, Judæ v. 23. Ut ab omnibus impuræ carnis sordibus magis & magis liberati sanctimoniam spiritus in dies singulos perficiant. Præcidenda est omnis ista caro. Circumcisionem vero istam humana manus non efficit, Coloss. II. 11. sed Christi gratia operatur. Ab impura carne a sordibus peccati mundatus ita verus Christi fiat discipulus, ne sordes carnis unquam repetat, nec illis implicandum se denuo tradat, ne fiat, κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέτεμα καὶ ὡς λεομένη, αἰς κύλισμα βορβόρου, *canis reversus ad suum vomitum, & sus lota ad volutabrum* 2. Petr. II. 20. & 22. impollutum se purumque posthac à carnis sordibus conservet, sicque spiritu serviens Deo, Phil.

III. 3. semper, ut proficiat, studiose laboret. Nequaquam vero somnolenti cujusdam hominis est, & laborem fugientis, istud efficere: fortissimi militis instar, qui adversus infestissimorum hostium vim atque impetum in armis suis patienter excubans vigilat, in hoc negotio se fidelem gerere debet. Nec subitum quoddam opus est istud: crucifigenda caro est vetus Rom. VI. 6. lenta crucis morte conficiendus est homo: nec ipse novus homo in perfectum statim virum evalescit: debilis ille primum puerulus est, & incrementum continue debet accipere: debet sanctitatem Spiritus perpetim homo pius perficere, nec unquam bonum istud opus intermittere, sed semel incoeptum continuato studio usque persequi usque ad diem J. Christi Philipp. I. 6.

§. 6. 2. Cor. X. 10. ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρώσιν χορηγῆσαι, καὶ πληθύναι τὸν σπῆρον, ὑμῶν -- II. Ἐν παντὶ πλητίζομεθα --- Locum sic distinguendum esse puto: σπείροντι καὶ ἄρτον εἰς βρώσιν, χορηγῆσαι καὶ πλητύναι, etiam ad verba, ἄρτον εἰς βρώσιν, referatur, & τὸ, χορηγῆσαι, simul cum τῷ, καὶ πληθύναι, cum sequentibus conjungatur: *Is autem qui suppeditat semen seminanti & panem in cibum, suppeditet & multiplicet sementem vestram.* Non sane D. Paulus suis Corinthiis panem hic in cibum optat. Nisi cognovisset, quod a rebus ad vitam necessariis illi satis essent instructi, non instare tan-

tantum & urgere voluisset, ut Corinthii Hierosolymitanorum fidelium paupertati subvenirent, & sic æqualitas fieret, illorumque copia defectum istorum suppleret, 2. Cor. VIII. 12. 13. 14. Optat Paulus ut Deus lautam Corinthiis, copiosamque benignitatis sementem, quam in pauperes spargant, suppeditet, ipsorumque fructus justitiæ augeat: Corinthii largiter & prompte suam cum Hierosolymitanis fidelibus benignitatem communicare velint. Mox autem quod sequitur, πὴ, πλητίζομενοι, absolute in recto casu pro obliquo πλητίζομενων positum est, de qua re vide supra ad Observ. IV.

§. 7. Eph. IV. 16. Ἐξ ἡ πᾶν τὸ σῶμα --- ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἐκείνου μέρους τὴν αὐξήσειν τῷ σώματι ποιῆται. Istud τῷ σώματι, nequicquam hic positum est, ut adeo, quin ex suo in quem ita præter rationem invasit loco rursus ejici tuto possit nullum mihi existat dubium. (c) Ex mar-

(c) Mihi vero, quod pace Viri eruditissimi dixerim, nullum existit dubium, illud τῷ σώματι omnino esse retinendum. Immo sine illa voce sensus fere hiulcus est. Quisquis enim textum ipsum inspexerit, videbit, nimis longe remotam esse vocem αὐξήσειν a voce σῶμα, quam ut ad eam spectare quis illico sine ulla hæsitazione colligat. Et cum id innuere vellet Apostolus collectionem singulorum membrorum constituere incrementum corporis, non solum τῶν μερῶν, sive μελῶν (id enim perinde

marginē enim, in quem fortassis illud aliquis ut verba, *ἐνὸς ἐκάστου μέλους*, explicaret, atque cujus rei pars seu membrum hic intelligendum esset, indicaret, primo posuit, in ipsum textum ab imperito tanquam utile receptum fuisse puto. Nec istud hic silentio prætermittendum est, quod Alexandrini Codicis, aliorumque probatissimorum lectio, quæ pro voce, *μέλους*, nobis τὸ, *μέλος* exhibet, mihi maxime probetur: cum D. Apostolus ita potissimum singulos fideles corporis Christi *μέλη*, *membra*, soleat appellare: sic Rom. XII. 5. *οἱ πολλοὶ ἐν σῶμα ἴσμεν ἐν χερσὶ· ὁ δὲ καὶ εἰς, αἰνῶντων μέλη, πολλὰ κινῶν corpus sumus in Christo: singuli autem alter alterius membra*. Et 1. Cor. XII. 27. *ἡμεῖς δὲ ἐς τὸ σῶμα χερσὶ, καὶ μέλη ἐκ μέλους, vos autem estis corpus Christi, & membra particulatim, i. e. singuli*.

§. 8. 1. Thess. V. 8. *ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας*. Sic omnes. Ego vero sequentem ad modum esse distinguendum & scribendum puto: *πίστεως, καὶ ἀγάπης περικεφαλαίαν ἐλπ. σ. induti thoracem fidei, & charitatis galbam spem salutis*. Ut sic etiam illud καὶ, quod inter τὸ, ἀγάπης, & τὸ, περικεφαλαίαν, locum occupavit, omittatur.

Spes

inde est, cum *μέλη* corporis sint ejus *μέλη*, & vicissim) sed & *τὸ σῶμα* injicienda erat mentio.

T. d. H.

Spes sane salutis simpliciter ita non potest hominis credentis gaudia dici. (d) Cum mul-
ti

(d) Illius autem adserti rationem nullam video. Fa-
teor non solum posse *multos calavitose falli*, exi-
stimantes omnia secum feliciter agi, modo salutem eter-
nam per Christi meritum fidenter sperent, de reliquo
parum solliciti. Neque posse tales falli, sed & falli
ita quotidie complures misere, utinam negari pos-
set. At hoc loco non agitur de ejusmodi vanâ,
lubricâ, incertâ spe, quæ & alit & fallit, sed de
firmâ, & solidis, atque inconcussis innixâ funda-
mentis, quæ *confissa Deo nunquam confusa recedit*.
Fulcitur illa ab una parte promissionibus Dei, men-
tiri nescii, cujus beneficia sunt *αιμεταμεληται*,
quas ille jurejurando confirmavit, adeoque ejus
veracitate, fidelitate, immutabilitate, omnisuffi-
cientiâ, qua *potest*, & benignitate, quâ *vult* da-
re peccatori omnia, quæ ad ejus salutem conse-
quendam requiruntur. Ab altera parte autem spes
illa firmatur, quando homo in se deprehendit illas
conditiones, quibus aeternam felicitatem Deus an-
nectere voluit. sc. fidem & sanctificationem, sive
πιστιν δι' αγαπης ενεργουμένην, aut, ut apostolus in
hoc loco loquitur, *πιστιν η' αγαπην*. Haec si ad-
sunt, tum spes falli nescia inde nascitur, quæ
ε' καταρχη Rom. V: 5. quâ *καυχωμεθα*
Rom. V: 2. quam *ως αγαπεν ε'χομεν της ψυ-
χης ασφαλη τε και βιβαιον, και ε'στερχομενην*
εις το ιδιωτερον η' καταπετασμα 1°. Ebr. VI:
19. 20. quâ adeo *ε'σωθημεν*, *salvi finis* Rom. VIII:
24. Et ea illa omnino est, quam Apostolus heic in-
nuit, quam *η' πιστι*, *και τη αγαπη* tanquam fru-
ctum ex illis propullulantem, subjungit, sicut
&

ti sic calamitose falli possint , existimantes omnia secum feliciter agi , modo salutem æternam per Christi meritum fidenter sperent , parum de reliquo solliciti. Charitas, ἡ ἀγάπη, profecto sola salutis nostræ spes est. Sine charitate hac nullus usquam ullam salutis certam spem habere potest : hac sine frustra sunt, aut vere non sunt cœtera omnia, 1. Cor. XIII. 1. & sq. Ut merito galea, cum potissimæ corporis humani partis tegumentum sit , de hac virtutum Christianarum omnium præstantissima , charitate, quæ sola cum fide conjuncta spiritua-lem hominis vitam ab omni periculo muniat, dicatur. Quod vero vocem ἐνδύσασθαι de capitis etiam tutamine, galea, Paulus adhibet , neminem offendat. Homerus non dissimili modo de Achille, cum armis ille se a Vulcano fabrefactis ad pugnam instrueret, loquitur. Il. τ. 368.

Δίσεις δ' ὤρεγ' ἱεῦ, τὰ οἱ Ἥφαιστος καὶ τεύχεον
Induit dona Dei, quæ ei Vulcanus elaboravit fabricans.

Inter hæc vero dona etiam galea comprehendebatur , ut ex Il. 610. patet. Et Paulus

& alibi hæc tria σιγῇ, ἀγάπῃ, ἐλπίδι conjunxerat, ita hæc quam commodissime cum galea, potissimæ corporis humani partis tegumento comparat, quam & Eph. VI. 17. sub nomine τῆς περικεφαλαίας ἡ σωτηρίας reliquæ πανοπλίας ἡ θίου adjunxerat. T. d. H.

lus ipse ad Eph. VI. 11. de universa armatura, quæ & galeam complectitur, loquens dicit, ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ.

§. 9. 2. Tim. III. 11. Τοῖς διωγμοῖς, παθήμασιν, ὅσῃ μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις. διὰς διωγμὸς ὀπλήνευκα. Post τὸ παθῆμασιν ego punctum esse ponendum puto, cum ea quæ sequuntur ad illa priora non pertineant. Istis autem Paulus magnam animi sui vehementemque commotionem, qua singularem Domini benignitatem erga se ipsum miratur, demonstrat. *Qualia mihi acciderunt in Antiochia, in Iconio, in Lystris! quales, quam graves, persecutiones sustinui! & ex omnibus me liberavit Dominus.* Similiter apud Ælian. V. H. lib. II. 9. Ὅσα ἐψηφίσαντο Ἀθηναῖοι καὶ ταῦτα ἐς δημοκρατίαν, *qua decreverunt Athenienses idque in Democratia!* & apud Æsopum miratur vulpecula fab. II. Ὡσα κεφαλὴ, καὶ ἐγκέφαλον οὐκ ἔχει, *o quale caput, & cerebrum non habet!* Illud δὲ autem quod mox vers. 12. apud Paulum sequitur, positum est pro δὴ, *sane, certe*: καὶ πάντες δὲ, *& omnes certe.*

§. 10. 1. Petr. IV. 6. Ἔτι πῶτε γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κερძῶσι μὴ κατὰ ἄνθρωπος σαρξί, ζῶσι δὲ κατὰ θεὸν πνεύματι. Cum nullus Interpretum quos quidem vidi, sensum loci recte mihi expressisse videatur, quid de eo sentiam breviter docebo. (e) Quin autem

(e) Quid de hoc obscurissimo loco, ejusque allata
heic

tem aliqua locus corruptela, quæ sanari debeat, affectus sit mihi non est dubium. Cum enim is non modo nullum nominandi casum, qui vel cum verbo *εὐαγγελιάθη* vel etiam cum *νεκρώσι* commodè jungi possit, ostendat, sed etiam cum antecedentibus male prorsus cohæreat, ut simul utrique incommodo consulatur, scribo: *eis τῷτο γὰρ ἡ νεκροὶ εὐαγγελιάθησαν.* Quæ certe phrasis admodum sacris scriptoribus probata est. Matthæus eam c. XI. 5. usurpat: *καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται, & pauperes evangelizantur*, i. e. *καὶ πτωχοῖς εὐαγγελίζεται, pauperibus evangelium prædicatur.* Et Paulus ad Hebr. IV. 2. *ἡ γὰρ εἰς μὲν εὐαγγελισμῶν, καθάπερ καὶ ἐγὼ, nam & nos sumus evangelizati, quemadmodum & illi.* Et ibid. v. 6. *οἱ πρότερον εὐαγγελιάθεντες, qui prius fuerunt evangelizati.* Ut vix ulli superesse possit dubium, quin illud, *νεκροῖς εὐαγγελιάθη*, margine tantum, ut obscuram quidam magis, sed nativam & sacris scriptoribus probatam locutionem istam, *νεκροὶ εὐαγγελιάθησαν*, interpretaretur, primo positū, & tandem in ipsum textum fuerit profectum. Locus igitur si scribatur ut dictum est, mirifice cum iis quæ ipsum antecedunt, congruere deprehendetur, & simul omnem illum finem, propter quem Evangelium de Jesu Christo hominibus unice fuit prædicatum exprimit; Sensus autem est iste.

Class. VIII. Fasc. VI.

R r r

Pro-

hec mentione sententiam peculiare segmentum huius bibliothecæ mox indicabit. T. d. H.

Propter istud enim etiam mortui fuerunt evangelizati, (i. e. mortuis fuit evangelium prædicatum,) ut censerentur (numerarentur, haberentur) quidem inter homines carne, (i. e. per hanc præsentis vitæ naturalem conditionem,) viverent autem secundum Deum Spiritu: Isti ergo νεκροί, mortui, sunt illi omnes, qui per Christum nondum sunt per regenerationem ad novam vitam suscitati: de quibus Salvator Joh. V. 25. Et vocis κερθῆναι ea significatio est in loco nostro, quæ apud Thucydidem Lib. II. in illa celebri oratione Periclis p. 43. Ed. I. Cam. Herv. κερθῆναι δ' αὖ τῆς ψυχῆς δικαίως κερθῆναι, οἱ τὰ πρὸ θεοῦ καὶ ἡδὲ αὖ αὐφάναται γιγνώσκοντες, καὶ διὰ τούτου μὴ ἀντιστρέφοντες ἐκ τῶν κινδύνων, fortissimi & optimi merito censeantur, & qui adversa & jucunda rectissime cognoscentes, nequam expropter pericula avertantur, & ab iis refugiunt. Mortuis profecto per peccatum hominibus, qui sine Deo & sine Christo sunt, evangelium annunciat, ut a morte sua suscitati, posthac non carni suæ, non mundo, non desideriis suis, sed Deo vivant, Rom. VIII. 4. 6. Sic fit ut tales non sint inter homines nisi solo corpore suo censiendi, nec tangantur in animo suo rerum temporalium cura, & præsentibus sint in hac terra suo quidem corpore, jugiter autem animo coelestem patriam desiderant, & coelestibus indefinenter inhiantes, secundum Deum vivant.

Anonymi

Observatio critica de ætate conscriptionis libri Josue.

SYNOPSIS.

§. 1. Notatur impietas critica Spinozæ & Simonii. §. 2. Josua, exceptis c. XXIV, v. 29. sqq. libri, qui Josua inscribitur, auctor est ipse. §. 3. Quod ipsum alterius probatur ex c. VI. v. 25. §. 4. Objectiones difficiliores solvuntur. §. 5. Recentissima crisi, quæ antiquissima quæque scripta in anigmata & symbola convertit, occurritur. §. 6. Respondetur ad omisam allegationem hujus libri in V. T.

§. 1.

SUbttristis & justo audacior fuit illa Spinozæ & Richardi Simonii sententia critica, qua ille in *Tractatu Theologico-Politico* c. 8. 9. librorum V. T. primorum ætatem ad Esram & pleniorum elaborationem ad Maccabæorum tempora rejecit; hic in *Historia critica* V. T. scribas publicos & confusionem voluminum statuminare contendit, unde Moses, Josua & ceteri Pandectarum veterum sacrorum scriptores ad Esræ ætatem in hodiernam formam fuerint redacti. Conlaudandi sunt

Joannes Clericus & Elias du Pinus , (a) qui ausis illis nefariis publice obviam ivērunt. Illius enim impietas in propatulo erat ; hujus vero Rabbinicus amor, judicio solido expers, nocentissimus videri poterat. Eximia sane antiquitate & singulari fulget divina veritas & cœlestis doctrinæ origo, tam quantum ad doctrinas, quam quoad ejus ad scripta publica, pertinet. Si distinctis litterarum ductibus Patriarchæ uti novissent, non opus sane fuisset miraculo, quo Deus primas fœderis tabulas saxi insculpsit. Prima igitur gens, quæ distinctis facilibusque signis suas res gestas & revelationes adnotare polluit, fuit Ebraica, quæ, ne perirent, ea quæ Patres memoriæ signisque diffusioribus ac difficilibus mandata ad Moſem transmiserant, prima monumenta condidisse existimanda est. Vera revelatio omni ævo debuit esse perspecta, quia benignitas divina noluit viam ad summi boni fructus percipiendos intercludi, adeo ut constans veritatis divinæ antiquitas non possit a religione unica & vera separari, nisi Deum velis crudelitatis accusare. Simul etiam revelatio vera semper debuit perſtare inconcussa & immutabilis, minimeque eam oportuit facta librorum profanorum, quibus edax & con-

(a) Dans *Dissertation préliminaire sur les Auteurs des Livres de la Bible* T. I. de la *Nouvelle Bibliothèque des Auteurs Ecclésiastiques* ed. text. 6. l. p. 39. 40.

consumatrix rerum vetustas ac vicissitudo modo ruinam, modo mutilationem & nutantem interpolationem intulit, experiri. Deus enim semper voluit mortales de via salutis esse certos.

§.2. Eadem me impellit ratio, ut librum, qui Josuæ, inscribitur, antiquissimum esse putem, sive a sua ut plurimi putant, sive ab alio, ejus jussu, Numine ducente, fuerit perscriptus. Addidit quidem aliquis Josuæ mortem c. XXIV. 29. seqq. sed id libro reliquo nullum creat damnum. Ut enim Deus illa, quæ de Josuæ obitu pertexta sunt, prædicere potuit, ita tamen, quia citra tale miraculum, cujus exhibendi Deus non solet esse prodigus, subnotari ea poterant, Deum id voluisse haud facile concesserim. Nec de eo me habet dubitatio, quin Josua caput XXIV: ad v. 28. perscripserit, siquidem illud evidenter patescit e v. 26. *Et Josua scribebat את הדברים האלה בתורת אלהים* res illas juxta legem Domini i. e. Pentateuchum. Nolit igitur quispiam de eo hæsitare, quod Pentateuchus jam tum scriptus sit, quippe qui ubique *legis divine* adpellatione venit. Erat vero insulsum maxima admissa lacuna particulam Josuæ rerum gestarum addere, unde indicatu facile est, reliquum Josuæ librum simul fuisse volumini vel potius diversis voluminibus mandatum. Absit ea cogitatio, ut volumina illa confusa & permista esse dicere audeamus, quæ revelatio-

nis & veritatis divinæ non exiguam confiterentur partem, cujus nullam partem posteris necessariam divina clementia, sanctitas & veritas intercidere voluit. Nec de auctore Josua litem moverim, quia is optime sua pertexere noverat & partem ultimam inconcinne Mosi adjunxisset, omissa priori & maxima parte, tantum abest ut hæsitatio Du Pinii (b) penes me ullius sit momenti.

§. 3. Illa ipsa antiquitas libri Josuæ suis radiis effulget, si expendamus illud, quod c. VI. v. 25. perhibetur, *παρεν* Rahab habitasse in Israelitide *ad hunc diem*. Ecquis enim ea est fronte, ut contendat, copam illam vitæ spatium ad aliquot secula prorogasse? Non solebant tum mortales ad centum annos vitam agitare, & id gratiæ divinæ erat tribuendum, quod Josua & Caleb in promissionis divinæ robur ultra centum annos degerent. Ea sacrarum litterarum est claritas, ut nos semper ducat volentes in solutionem ejus scrupuli, qui nos angere poterat. Quod si vero per fictionem seculæ ætatis splendorem illum existimes interjectum esse divinæ revelationi, eam pro impostura habes, quæ longissime disjuncta est a vera revelatione, quam necessario existare oportebat. Nulla vero scriptura præter

(b) l. c. p. 39. *Ainsi l'on peut sans temerité douter, que Josué soit l'auteur de ce Livre.*

ter hanc signis credibilitatis divinæ radiat, ergo ea sola & unica, quia Deus nos fallere non potest, revelationis divinæ instar est & clypeus. Non carere cuperem hoc solatio & solido fundamento, licet id divitiis totius orbis permutare valerem. Animæ enim meæ immortalitas & sempiternum ac infinitum felicitatis immensæ desiderio nulla alia inlecebra exlariari ac restringi potest.

§. 4. Interim illud tamen verum est, quod prolixitatis ratio, quam hodie obtinet liber Josuæ, sit paullo infra ætatem Josuæ. Volumen enim illud mortem Josuæ continet. Deinde legitur Jos. XV. 63. *At Jebuseos illos, qui incolebant Hierosolymam, non valebant posterius Juda expellere, ac habitabant Jebusei cum filiis Juda Hierosolymam ad hunc usque diem.* Quando enim ita contigit? Nonne tribus Juda ab obitu Josuæ Hierosolymam demum occuparunt? Nonne id distincte scriptum est Jud. I. 8? Verum enimvero nequaquam hinc conligi potest, ut prima fronte videtur, incisum 63. capiti XV. Josuæ ab obitu ejus intrusum esse. Ego sane nil deprehendo in omni Josuæ volumine, quod, excepta ejus morte & sepultura, non fuerit perscriptum a senescente Josua. Formam additamentum mutavit externam, nec præterea quicquam est vel additum vel immutatum. Ut enim ad cap. XV. v. 63. me

accingam , ejus expositio ex cap. XII. 7. 10. adposite repetitur , ubi rex Hierosolymæ fufus ejusque regio Ifraëlitis adtributa legitur. Adde quod Jos. XVIII. v. 28. Hierosolyma seu Jebus Benjaminitis adsignetur, licet sita esset in tribu Juda , unde ego omnem illam controversiam solvo , quæ de adsignatione hujus urbis ad duas illas diversas tribus ventilari solet. Si igitur recordemur, Hierosolymam fuisse geminam, quod ipsum forma dualis & res ipsa docet, Acram (חֶקֶר) Ifraëlitæ occupasse censendi sunt , dum Jebusæi Zionem retinere , quam quidem Juda combussit Jud. I. 8. sed a Jebusæis reedificatam expugnavit demum Davides. Quæ Jos. XIII. 13. & XVI. 10. leguntur, ad ultimam Josuæ ætatem optime quadrant, ultra Davidica vero tempora pro veris haberi non possent, quia & Maachath & Cananæi tum omni potestate plene fuerunt exuti , Judæisque subiecti sunt. At restat scrupulus major, qui utique nobis persuadere videtur, nonnulla esse in libro Josuæ , quæ a recentiori manu sint intrusa , videlicet Jos. XIX. 49. tradita oppidi Lesem per Danitas expugnatio , quæ demum Jud. XVIII. contigisse traditur. Duplinus hunc nodum magis secat quam solvit, nam aut in utroque loco diversam urbem memorari aut interpolationem manifestam agnoscit. (c) Qui utrumque

(c) l. c. p. 40. col. 1. On pourroit encore répondre à

que locum confert, de eadem re verba fieri, præcipue ex Jud. XVIII. 27. 29. facile pervidet. Atque in promptu est solutio eaque adprime prona. Josuæ ultima ætate illa expugnatio accidit, ideoque suo jure ab eo est perscripta, immo antequam sorte eis certa assignata esset possessio Jud. XVIII. 1. Ultima enim libri Judicum capita primum ejusdem caput, secundum chronotaxin, præcedunt. Paulo enim post ea usu evenerunt, quæ in Pontificatum Pinehasi, Eleasar filii, incidunt Jud. XX. 28. quæ capite XIX. v. 1. connectuntur cum facto Danitarum per formulam *בִּימֵי הָהֵם* in diebus illis. At ille Pinehas vivo adhuc Josua patri successit, uti liquet ex Jos. XXII. 13. 30. 31. 32. Additur quidem Jud. XVIII. 1. *בִּימֵי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל* tempore illo non erat Rex in Israele. Sed quid hoc contra nos? Lata enim Judæis erat lex de rege per Mo- sen, adeo ut illum sperarent, Josua vero nuspiam dicitur *מֶלֶךְ* Rex. Sunt qui ajunt, in Josua memoriam *Cabuli* injici c. XIX. 27. quod tamen ita demum dictum fuerit ab Hiramio, 1. Reg. IX. 13. At *Cabul* Josuæ est op-

Rrr 5

pi-

cet argument & aux suivans, que ces choses sont ajoutées & cela est fort vraisemblable de la prise de Lesem par les Danites, à moins qu' on ne dise, que la ville de Lesem, dont il est parlé dans Josué, & celle de Laïs, dont il est parlé dans le livre des Juges, sont deux villes différentes.

pidum, uti Josephus quoque testatum fecit, *Cabul* vero Hiramī erat eikosipolis, cœtus viginti urbium. At quid dicemus de montibus Israël Jos. XI. 16. & divisionis inter Judam (d) & Israël v. 21? Nonne illa divisio sub Davide demum orta est? Israël sane totum populum Judaicum notat. Estimandum est, *Judam* signare tribum Judæ maximam & illustrem, Israël vero Ephraimitas potissimum & septemtrionales Judæos. Exemplum equidem ejus rei ex libro Judicum depromi nequit. Sunt tamen *μωαδίκαι* & singularia, quæ exceptionem a regula generali ferme ubique pariunt. Quæ de Hebrone objiciuntur, sunt nullius momenti Jos. XIV. 14. Memoratur quidem 1. Paral. II. 42. nepos Calebi Hebron, *אבי חברון* Maſera. Sed *Chebron* est & nomen urbis & viri, qui in memoriam receptæ Chebronis fortasse ita dictus est. Quid inde?

§. 5. Vereor quidem, ne Vir quidam ingeniosissimus insurgat, & ultra exilium Babylonicum profam orationem locum invenire neget, ideoq; Josuæ librum, prout quidem nunc adparet, ad recentiora revocet tempora

(d) Du Pinius respondiſſet, inserta hæc esse quædam a manu recentiori. Ipse enim T. I. l. I. c. pag. 44. col. I. *Il y a plusieurs ouvrages, où il s' est glissé quelques additions, qui les font paroître plus nouveaux. Il y en a de semblables dans la Bible dans Homere & dans presque tous les auteurs ecclesiastiques & profanes.*

pora. Verum illa hypothesis suo se subruit errore. Quis enim putabit, versus conloquio familiari adhibitos esse ab Ebræis, gente ad eloquentiam non facta, sed vitæ agresti adsueta? Oratio simplex nativa & pedestris omnino est antiquior artificiosa & poëticam redolenti. Qui Sanchoniathonem defendunt, numquid illum volunt fuisse Poëtam? Quid de Manethone Aegyptio referam? Anne ejus testimonia apud Josephum obvia sunt poëtica? Quid de Dei instituto & legibus, ipsoque Decalogo perhibebimus? Quid ibi poëtici occurrat? Amavit utique priscus orbis artem poëticam, idque in ipsis oraculis, & legibus, verbi gratia Turditanorum & Germanorum. Suspexit prisca ætas hieroglyphica & fabulas. Sed ad intricanda sua, fraude sacerdotum suadente: ad caliginem illam suis rebus gestis offundendam, quam nulla ætas plene & solide detegat, quia posteris traditis addiderunt semper aliquid, ut ex Mythologia patet. Deus vero perspicuitate sese commendavit in salutem & incolumitatem & lucem fidelium, cui nil indignius fuisset tenebris fabularum & inextricabilibus labyrinthis, quos non Deus sed cacodæmon, Genesi & Jonæ adspargere & innectere tentat. Abstineant manus & oculos a sacro codice, qui profanos auctores reverentius & clarius habent, aut pectus pietate calidum adferant.

rant. Omiseros Beroeenſes, litteras ſacras ſcrutantes, ſi tam fabuloſi & implicati operis eſt, eas intelligere! O Judæos fruſtra ad V. T. remiſſos, ſi ex Mythologiſ veritas ſenſus incerti & fallax eſt haurienda?

§. 6. Unicus tandem ſupereſt ſcrupulus criticus, qui me multum aliquando anxium tenuit. Nulla de Joſuæ libro injicitur mentio in ſequentibus Bibliorum libris, nec Samaritani eum amplexati ſunt, qui Pentateuchum tamen ſub Joſia deſcripſerunt, iique potius alium Joſuæ librum conſarcinarunt, fabulis refertum & ad Hadriani Auguſti ævum uſque productum. Quod prius adtinet, commodum ſeſe offert 1. Reg. XVI. 34. ubi dilucide Joſuæ verba ex Joſ. VI. 26. excitantur. De cetero Tacitus hiſtoricos, qui ſeſe præceſſerant, non indicat idemque faciunt alii, (e) quorum ſilentium antiquitatem aliorum auctorum non infringit. Ad poſterius ſi reſpicimus, Samaritanorum errores Joſuæ nil detrahunt. Ipiſi viderint, qua

(e) Du Pin en *Nouvelle Bibliothèque des Auteurs Eccleſiaſtiques* T. I. p. 43. col. I. reſpondet ad Ignatii epiſtolas vindicandas, quas nonnulli, quia ante Eusebium eas nemo memorat, rejiciunt, in hunc modum: *Quand cela ſeroit, il y a bien des ouvrages de la vérité deſquels on ne doute nullement, dont Eusebe eſt le ſeul, & le premier parmi les anciens, qui en ait parlé.*

quare Josuam nec ante nec postea sibi descripserint & canonicum esse voluerint. Cæcilianiani, Valentiniani aliaq; hæreticorum monstra eodem pacto quædam N. T. scripta repudiarunt, nec tamen quisquam ideo ea recens supposita crediderit. Josiæ præterea ævo Judæi non abundabant exemplaribus Biblicis, uti ex admiratione inventi Pentateuchi liquet, quare non est mirandum, si ceteri libri Biblici in cryptis & scriptis sacerdotum taciti conquieverint. Quid igitur restat, nisi ut librum Josuæ suo auctori vetustissimo tribuamus & vindicemus, nihilque statuamus, quod Deo & revelatione unica verissimaque dignum est?

*Ros Hermonis descendens in
montes Zion,*

ad enodandum locum

Psalm. CXXXIII. 3.

Auctore

J. C. HARENBERGIO.

§. 1. Summa dicendorum & occasio. §. 2. Crifis Hi-
storica. §. 3. Paraphrasis Pfalxi. Psalmi graduum.
§. 4. Ros Hermonis descendens in montes Zion. §. 5.
Difficultates quædam adparentes tolluntur.

§. 1.

CAnticum, quod sub manibus habeo,
a Davide compositum, seu לדוד
Davidi divinitus inspiratum est. Aben
Esra in præf. ad Psalmos: כל מזור
כתוב בראשו לדוד הוא לדוד או
לאהר מן המשוררים המתנבאים על דוד
Omnis Psalmus, qui inscribitur in fronte sua
Davidi, est Davidis, aut alicujus ex cantori-
bus, qui vaticinati sunt de Davide. Atqui
præfens Psalmus non vaticinatur de Davide.
Ergo Davidem habet auctorem. Sunt &
fuerunt, qui omnes Psalmos Davidi tribu-
unt, adeo ut Philastrius hæresi 126. albo hæ-
reticorum inserat, qui de eo dubitant. Ut
vero

vero ipsa Psalmorum materies illam sententiam sæpius erroris coarguit : ita nemo facile de eo hæsitavit vel ambigere studuit, quin ei, qui nomini Davidico inscripti sunt, auctore Davide gaudeant. Psalmus enim

CX, *Davidi tributus* לְדָוִד מְנוּחָה a Christo eidem adsignatur Matth. XXII. 42. 43. 45.

(a) conf. Ps. XVI. v. 1. & Act. II. 25. 29.

Hieronymus ad Sophronium Epistola: (b)

Psalmos omnes eorum testamur auctorum, qui ponuntur in titulis, David scilicet, Asaph & Idithun, filiorum Core, Eman Esrahita, Moyse & Salomonis : & reliquorum, quos Esdras primo volumine comprehendit. Non est tamen

disimulandum, Pontificios nonnullos, licet Patres bene multos ita sentire largiantur, in alia ire, quia Vulgatus Interpres alias non staret salvus & incolumis, qui Alexandrinos secutus inscriptiones addidit, & cumulavit, ubi Ebræus codex vel contractioni vel nulla inscriptione utitur. (c) Quare

tan-

(a) Act. II. 34. Conf. Act. I. 16. 20. Rom. XI. 9.

(b) T. IV. Opp. f. 23. col. 1. edit. Froben. 1516. fol.

(c) Du Pin en Dissert. Preliminaire sur les Auteurs des Livres de la Bible. §. I. p. 43. col. 1. Tomo I. Biblioth. Nov. Auct. Eccles. L' auteur de l' Abregé attribué à saint Albanase croit que sous les Pseaumes intitulez à David, ipsi David, sont d'un autre Auteur neanmoins. -- Le Pseaume 136. porte le nom de David & de Jeremie תְּהִי לִי שִׁירָה כִּי יִשְׁמַע יְהוָה וְיִשְׁמַע יְהוָה ce qu' il faut apparemment entendre ainsi, Pseaume de Jeremie fait à l'imi-

ta-

tantum abest, ut a sententia, quam Spiritus S. adprobavit, discedam, ut potius mordicus ei adhæream. Quod quum ita sit, quærenda sunt ejusmodi tempora & momenta in rebus gestis Davidis, ad quæ veluti ad amussim ea quadrent, quæ de concordia fratrum heic pulcre prædicantur. Operæ igitur pretium duxi, in id ipsum concise inquirere, &, ut una fidelia duos dealbem parietes, rorem qui descendit in montem Hermon, indeque in montes Zion ad libellam critices sacre revocare constitui. Ut ita facerem, aurem mihi vellicavit Cynthius meus, Bibliothecæ hujus adornandæ auctor (d) Non quidem adeo mihi blandior, ut solus heic sapere palmamque ceteris præripere tentem. Sed quia palma in medio posita est, mihi deesse nolui, si forte difficultatem facilitate superare & tollere possum. Judicium de meo conatu esto penes lectorem, veritatis divinæ amantem.

§. 2. Si singula rerum gestarum Davidicarum momenta intueamur, consensionis fraternæ globus fuisse disjectus adparet per Absolomum, qui fratrem Ammon ob incestum, forori Thamar inlatum, e medio sustulit. 2. Sam. XIII. 28. 33. 39. Funesta

tation de David. At alterutra vox est glossæ, e margine insertum.

(d) In Quæstione, quæ subjecta est Class. VIII. Fasc. II. p. 360.

ita erat illa intestina clades, qua regalis familia conlidebatur, adeo ut Davides luctum non posset cohibere, & Absolom fuga & exsilio voluntario triennii sibi consuleret. **זמיר** sunt fratres germani, si vocem stricte sumas, quod omnino faciendum est, nisi rationes circumstant, quæ pro alio significato militant. Satius fuisset, fratres non invicem exarsisse in propria viscera. Igitur David emolumenta divina concordiaæ fraternæ tantopere prædicat, ut liqueat, quam vehementer discordiam illam & inde propullulantia mala detestatus sit.

§. 3. Adspice ipsam *Psalms* paraphrasin, quem *Odam* **זמיר** adpellare suo jure possumus. Dicitur autem **זמיר מעלות** *cantio graduum*, non quod in V. gradibus, quibus ex atrio virorum in atrium sacerdotale templo in secundo nitebantur, decantata sit, ei enim aberant templo primo. Judæi consueverunt illos gradus ubique hie intelligere, sed perperam. Existimavi aliquando, instrumentum denotari Musicum, quod fidibus ita adornatum fuerit, ut manus Musicorum adscendere & insigniter in altum plerumque ab imo ad altum sonitum digiti attolli debuerint. Panduram habui in animo vel speciem majoris chelyos, quæ tristem & lamentabilem ediderit sonum, propterea quod cantica, quibus **זמיר** præfixum legitur, calamitates de-

lineasse videntur. At quia conjecturæ meæ
nondum solida subsunt fundamenta, id ne-
mini persuadere laboro. Multa restant in
Musica veterum, quæ fortassis occulta nobis
manebunt ad finem sæculi. Nonnulla ta-
men detexi, & quia multum studii olim Mu-
sicæ & libris monasticarum cantionum cu-
jusque ætatis infumsi, spes me habet fore, ut
notas symphoniacas, quibus duo volumina
Musica Northkeri ex Sæc. IX. conscripta
sunt, quorum alterum est in Academica
Bibliotheca Julia veteri, alterum possidebat
olim Gerhardus a Mastricht, enodare va-
leam, si per locorum temporisque interval-
la liceret. Psalmi Davidici in orbe Chri-
stiano semper resonuerunt, & Christiani a
Judæis assumpserunt originem & ritum il-
los decantandi, quare Monachorum libri
Antiphonales adminiculum præbent, pene-
trandi ad versuum & cantionis quasdam
rationes exponendas. Dicitur Psalmus hic
117 *Davidi inspiratus*, ob causam & aucto-
rem non ignotum. *Ecce, quam bonum est,*
inquit Hieropsaltes, *& quam deliciosum, ha-*
bitare fratres non solum in iisdem ædibus,
sed etiam in te auto e' modum adov simul eodem
animo concordia. Illa concordia est tam
sacra & emolumentum divini plena, ut *oleum*
e variis lectissimisque speciebus paratum,
quo Pontifex magnus inungi solet, *quod de-*
scena

scendit ex fronte per modum X. uncta (e) supra barbam, barbam inquam Aharonis, quod descendit in oram vestimenti ejus. Et illa concordia tam amœna & salubris, ut ros Hermonis, qui descendit in montes Sion intra Hierosolymam tres, immo septem, si Acra, Ophel, Moriah & Bezetha connumereres, erat enim Hierosolyma septicollis Apoc. XVII.9. & multi circa Hierosolymam montes. (f) Namque ibi constituit Numen benedictionem illam, ex rore Chermonis profluentem, ad annos & ad perpetuitatem.

§. 4. In varia abeunt Interpretes, quos consului, anxie scrutantes, quomodo ros Chermonis in montes Zion descendere potuerit. Evolvi illos, ne actum agerem, sed novam plane me vidi tenere sententiam eamque minus violentam. Posui igitur ejusmodi fundamenta, quæ nativa & minus coacta sunt. Primum nil muto in literis vel vocibus, ut ingeniose fecit Hadrianus RELANDUS, qui Montem מאון ad Tabor ille intelligit in *Palastina*, cujus ros est decantatissimus Maundrello. Vide *Palast.*

Sss 2

(e) Mischnah in כריתות c. l. שמן המשחה s. i. memorat, & Gemara addit, quod כי כסין per modum X facta sit. Olim vero x, erat duplex X Caph, unde non repugnant, qui figuram Caph, unctioni tribuunt, quod notandum est contra Vltringam.

(f) R. Salomo in h. l. להרריהם פניו להם illam.

test. L. I. c. 49. p. 325. Rationes ejus sunt 1) quis fando audivit, rorem, qui montem aliquem occupat, ad alium montem, qui centum miliarium Romanorum spatio inde abest, dici descendere? Resp. Ros ille, qui descendit in montes Zionis, non dicitur occupasse & descendisse in Hermonem, sed dicitur *רֹס חֶרְמוֹן* ros Chermonis i. e. qui producit in Chermon. Modum vero illius descensus infra doceo, nec video causam, cur *aduram* heic adpareat. 2) Ros ille descendit ex loco altiore in humiliorem, sed ipse Tzion erat mons excelsus: Resp. Chermon erat altior, tam ob nivem æstivam, quam ei Hieronymus in Onom. *Hermon* tribuit, quam ob descensum Jordanis. 3) Tzionem fuisse unum montem. Resp. constabat tribus montibus seu collibus, ut Ebræi testantur. 4) Montem nivolum, & de æstate nive tectum incredibile est rorem gignere, erat enim Chermon *רֹס חֶרְמוֹן* mons nivis ideo dictus, ut adparet ex Targ. Num. XXXIV. 8. Deut. IV. 48. Resp. Eo major roris adfuit gignendi copia. 5) Est urbs, haud procul Tabor, in tribu Isaschar, Jos. XIX. 17. *שֵׁימֹן* intelligenda. Resp. Id fieri non potest, textu salvo & incolumi. Præstat enim ignorantiam fateri quam ense critico uti in sacris vinetis. Deinceps montes Zionis retineo in propria significatione, & ipsum Chermonem majorem, frigidum & rore uberrimum. Non repe-

repeto tertio לטז, ut fecit R. Salomo Ben-Melech & Interpretum bene multi. Inest enim ipsi sacrae scripturae satis perspicuitatis, si eam velimus fidenter sequi nec a turba commentatorum per avia ferri. Ostendo etiam modum nativum & simplicem, quos Chermonis i. e. in Chermon conlectus, condensatus & genitus ad montes Zionis descenderit, qui utique uti ex Jordanis delapsu intelligitur, fuere inferiores editissimo Chermon. Recensio variarum sententiarum huc non transcribetur. Est enim species incognitorum rei literariae peccatorum, eadem centies reponere, recensione utiles sepelire libros & bibliopolas avidos refecire, ut mercatores caro pretio eandem rem centies debeant emere & crumenas evacuae in cassum. Sed manum de tabula. Meditatur enim hanc tractationem Hospes meus olim venerandus, Licentiatus S. Th. *Sylvester* TAPPENIUS, Hildesiensis sacerdos literatissimus. Quare ut ad rem veniamus, repetendum est ex eis, quae huic Bibliothecae Class. VII. Fasc. IV. Art. 5. p. 630. sqq. inserenda sunt, & quae Doctissimus addidit Art. 6. p. 638. sqq. *Iustus Martinus* GLAESENERUS de *Sammuel*, Palaestinae nocivo. Non tamen diffiteor, me non ubique consentire cum Glaesenero, sed notum me intelligere ventum, quem ille per eorum exposuit. Ventus il-

le nocentissimus urit vehementissime, hora-
que nostra circiter octava ingruit, cum
folis æstu crescit, in meridie fervidissimus
est, & nocte sensim adpetente remittit,
præcipue Junio, Julio, Augusto, ac Septem-
bri mensibus, quibus ideo ros nocturnus,
maxime in Palæstina, pro refrigerandis her-
bis, admodum est necessarius. Causa ejus
venti ex calore solis propioris & accedente
sulphure terrestri derivanda est. De venti
illius turbine sermo est in *Alcor. Su-
ra* XLI. v. 15. (g) Judæi eum vocant *מזבז*
i.e. mactatorem, & quod pridie Pentecostes in
solitudine Arabica invaluerit, ut omnes per-
rimeret, ni legem Mosaicam libenter admi-
sissent, perhibent. (h) Ut vero sensim sol
occidit, ille æstuosus ventus cessavit. Aër
enim condensatus æquilibrium turbavit suc-
cedens in austrum, adeo ut ex eadem causa,
præeunte J. Clerico in *Physicis* perpetuus
eurus sub Aequatore, scilicet ex eadem con-
densatione & frigore, repetendus sit. Ven-
tus utique est æquilibrii aëris turbatio, ea-
que vel ex subtili æstu & dilatatione, vel a
condensatione & frigore oritur. Ubi igitur
calor, sole occidente, cessavit, aër sensim est
condensatus graviorq; factus, ideoq; in loca,
quæ

(g) Jer. XIII. v. 24. *מזבז מן הנה* ventus deserti dicitur, quia inde in Palæstinam adventabat.

(h) *Minhagim* fol. m. 15. col. 2. Buxtorf. in *Synagoga Judaica* c. 20. p. 442. & in *Lexico Talmudico* sub voce *מזבז*.

quæ diductione austri subtiliter expansa fuerunt, idem successit & ruit. Exemplum ejus rei hygrosopia quotidie præbent. (i) In frigore deinceps exhalationes etiam quotidie oriuntur eoque graviores, quo densiores sunt. (k) Vapores illi, quando condensatur aër, propius mutuo accedunt, ideoque gravitatem aëris specificam superant & prægravant, & quia ex mutua propinquatione confluunt, gravitate sua ruunt (l) terramque humectant. Si igitur loca sunt calidiora, pruina inde non gignitur, sed fluidæ guttæ decidunt humi. Quod si proinde de vespere & nocte gravior aër septentrionalis subtiliora minusque densa aëris loca (m) premit & explet densitate, ros cum aëre moto defertur versus austrum. Interdum hoc fieri non poterat, quia spærulæ æthereæ ab ignea solis superficie excitatæ celerrime & continuo aërem pervadebant, diducebant & majori elasticitate (n) instruebant, vapores adhuc in subtiliores partes dispergebant. Sublata vero de vespere & nocte illa elasticitatis causa aër coit & aura gravior pellit subtiliorem & minus gravem,

Sss 4

(i) Conf. *Physicam* Christiani Wolffii c. III. §. 206. 207. p. 288. sqq. & *Ærometrium* c. 6. §. 177.

(k) Conf. ejusdem *Physicam* c. V. §. 250. p. 341. sq.

(l) Conf. ejusdem *Physicam* c. VI. §. 271. p. 366. sq.

(m) *Elementa Episc. Ærometrie* c. 6. §. 175. p. 774.

(n) L. c. c. V. §. 137. p. 763.

eamque comprimit. Mons Chermon igitur, quia fuit elatus & frigidus, vaporibus terrestribus & marinis supernatantibus gravidissimus, condensationis aeris in Palæstina causa fuit palmaria, cujus rores etiam Orontem, Eleutherum & Jordanem generant. Quid igitur proclivius est iudicatu, quam mensibus fervidissimis noctu rorem Chermonis ad austrum fuisse perlatum, & Palæstinam, ac eum sitientissimas Zionis siccitates quaqua versum humectasse? Quod Hieropsaltæ ex mens fuerit, facile adseritur 1) ex rei ipsius veritate; 2) ex similitudine olei a summo ad ima pergentis, moti, ac defluentis; 3) ex retenta vocum nativa significatione; 4) Ex roris istius saluberrimi aptissima comparatione cum salubritate concordiae fraternæ; 5) Ex Absolomi natalibus, cujus mater ex Gessur orta erat, quorsum ipse Absolom, peracta cæde, confugebat, qui locus ad Chermonem erat situs. En aptissimam & significantissimam similitudinem. Judicent, qui emunctæ sunt naris & sensuum in sacris exponendis exercitatorum.

§. 5. Possem heic conquiescere, nisi usquequaque expositio mea foret munienda. Id non solum. *in manus* Relando, sed etiam aliis alienum videri potest, quod *מון ציון* *montium Zionis* injiciatur mentio. Ut vero montes proximi denominari solent ab ipsis op-

oppidis, ita mons calvariae & oliveti, ut remotiores taceam, merito montes Zionis dici possunt. Quoties etiam Zion Hierosolymam, & *evvndoxinus* omnem Palæstinam notat? *Reditus Judæorum* e Babylone a vatibus divinis delineatur, ut is in *Zionem* faciendus esse dicatur. (o) Hierosolyma diruta vocatur Zion, (p) & ipse mons Acra 1. *Macc.* l. 35. Ut vero hæc omittam, suadent alia, quæ ad scopum propius conlineant. Tradunt enim scriptores tum Ebræi tum Christiani, qui medio ævo Judæam lustrarunt, montem Zion proprie constare tribus collibus, uno magno & altissimo, & duobus parvis. Inde enim Ebræi docent, Hierosolymam insitam fuisse septem collibus. (q) Altera difficultas in eo consistit, quod Chermon non adpareat esse roridus ob nivem æstivam ei incubantem. Sed quod ubique & perpetuo per æstatem nix Chermonem texerit, nondum in aprico est. Quin potius, ubi rariores sunt pluviae, rores fluvios gignunt. (r) Quocirca Chermon fuit rore uberrimus, quia ex Panio, vertice ejus editissimo, Jordanes continuo flumine profluxit perennique unda. Jordanes vero

S s s 5

vape-

(o) l. c. c. V. 5. 149. p. 766.

(p) Es. LII. 1. 8. XXX. 19.

(q) Thren. I. 4. IV. 2. V. 11.

(r) Liber *Tanchumim* fol. 52. col. 3.

(s) Wolfii *Physica* c. XI. 5. 345. p. 507.

vaporibus gignendis largissimus rore totam
Judæam irrigavit, ejusque interventu Cher-
mon toti Palæstinæ fuit salubris. Non du-
bito igitur, quin potissimæ difficultates sub-
latæ sint, quas objici mihi potuisse
præfenseram. Proferant re-
ctiora, qui valent.

IV.

M. JO. STENGELII,
Ulma - Suevi.

**Dissertatio Philologico-Theo-
logica**

De

**Duplicis Domini Nostri Jesu
Christi status
EXINANITIONIS & EXALTA-
TIONIS**

Vestigis obviis

In Jesaiæ LII, 13. (LIII, 1.)

**הנה ישכיל עבדי ירים ונשא
ונבה מאר :**

SUMMARIA.

**Cap. I. Philologicum. §. 1. B. Lutheri, hujus loci ver-
bo, modeste notatur. §. 2. quæ nostra circa eun-
dem**

dein mens fit summation indicatur. §. 3. de particula הנה. §. 4. de nomine עבד, ejusque varia, variis impositione. §. 5. de verbo עבד & ejus triplici significatione §. 6. de verbo עבד §. 7. עבד hujusque triplici notione. §. 8. de verbo עבד, & duplici ejus significato. §. 9. de particula עבד, pluribus differitur. §. 10. Versio nova hujus commatis suppeditatur. Cap. II. Theologicum. §. 1. Dictum nostrum agere de Messia, probatur. §. 2. Hoc dictum de Exaltationis tantum statu agere admitti non posse, monstratur. §. 3. Vocabulum עבד & עבד & §. 4. verbum עבד ad statum Exaltationis: §. 5. Cetera verba ad statum Exaltationis, pertinere, docetur. §. 6. Argumenta a contextu desumpta, indicantur: §. 7. Contextus ipse totius Cap. LIII. indicatur. §. 8. Paraphrasi hujus dicti, dissertatio nostra, clauditur.

CAP. I.

Philologicum.

§. I.

Omnium horum verborum tene-
rem, B. noster D. Mart. LUTHE-
RUS, Germanus alias Sacrarum
Litterarum interpres, haud du-
bie accuratissimus, in exposi-
tione, quam nobis reliquit Germanica, non
satis expressit, cum LXX. interpretibus,
eadem, ut credo, ita reddens: Siehe mein
Knecht wird weislich thun und wird er-
höhet, und sehr hoch erhaben seyn: Quem-
admodum enim ut plurimum magis de sen-
su accurate, quam verbis superstitiose ex-
primeren-

primendis sollicitum fuisse, Exegetam sui temporis ad stuporem usque diligentem, scimus; ita & h. l. magis sensum quam verba respexisse, ex ipsa versione concludimus, nec sine causa dicimus. Ast vero plures alios cum in explicatione hujus dicti, secutos esse, vestigia plurima indicant. Quare ego pro viribus meis hac dissertatione elaborabo, ut scrutando hujus dicti verum sensum, eruam: quodque etiam feliciter me consecutum fuisse, quantum quidem licet, auguror.

§. 2. Animus igitur mihi est, ex hoc dicto, utriusque *Exinanitionis* puta & *Exaltationis status* vestigia, in Vet. jam Testamento de Christo Salvatore nostro præsignificata, docere. Ne tamen putes B. L. ac si novi quid dixisse mihi videar, siquidem & ab aliis jam observatum fuisse interpretibus, de *Exinanitionis* & *Exaltationis* statu h. l. agere bene scio; sed id saltem agam ut distinctius probem, quænam ad priorem, quæve ad posteriorem statum indicandum verba pertineant: Videbis enim illos, tria posteriora verba, *וְנָחָה* & *וְנָחָה* ad exaltationis; me vero præ illorum ad exinanitionis ejusque ultimum gradum mortem puta in cruce passam, probandum, retulisse. Quod ut eo clarius omnibus pateat, secundum artis Philologicæ regulas, totius commatis verba, perscrutabor.

§. 3. Primum itaque hujus Jesaiani dicti vocabulum, הנה *Ecce*, rei mirandæ, gravis & insolitæ prædictionem notare, ex contextu liquet, quando ut ad novum, de statu futuri Messiae vaticinium, accuratius attendant, Propheta auditores suos admonet. Quo sensu & in VII. ejusdem Prophetiæ Cap. de plane admiranda Servatoris nostri in utero virginis Mariæ conceptione, & quidem v. 14. : הנה העלמה הרה *Ecce virgo quadam concepit* : accipitur. Et Propheta quoque Zacharias, Cap. IX. v. 9. futuri Messiae ad redimendum genus humanum, Hierosolymitanum adventum prædicens : הנה מלכך בא לך *Ecce Rex tuus venit ad te* : usurpat. Non est ergo cur diutius in particulæ hujus expositione morer, quin potius statim ad alterum, subjectum de quo h. l. sermo est, indicans vocabulum, ejusque analysin progrediar.

§. 4. Dicitur autem עבד *servus meus* : Hujus vero vocis in Sacris Litteris varias significationes ut omnes adducam, tantum mihi laborem facere nolo. Missis ea propter iis quæ de Prophetis partim in genere, uti 2. Reg. IX. 7. partim etiam in specie de Mose, qui fere מלך עבד *Dei servus*, innumeris in locis, quæ inter imprimis Num. XII, 7. notari meretur, vocatur : nec non etiam de Jesaia in Cap. XX, v. 3. ejusdem Prophetiæ. Quæ de Regibus & quidem tam piis, ex. gr. de Davide sæpius

sapius, quam impiis, uti de *Nebucadnezare* Babylon. Rege, qui, (sine omni controversia, non quod ea quæ Deo placuere in vita sua, quæ impia sane fuit, egerit, sed quod ad puniendos, Deo inobedientes Judæos, Divinum Numen eo usus fuerit,) servus Deus Jerem. XXV, 9. vocatur. Quæ de *Universo populo Israëlítico*, Jesa. XLI, 8. s. & Jerem. II, 14. Quæ de *hominibus piis*, quemadmodum de *Jacobo Patriarcha*. Hesechiel. XXXVI, 35. aliisque, nec non de *Job* Cap. XLII, 7. &c. dicuntur: solam illam quæ de servo Dei, optimo Domino nostro *Jesu Christo Messia*, valet, huc refero. Possem equidem plura parallela loca addere, si non pondere magis quam numero pugnare animus esset, sed optima saltem eaque inter se collata, notabo. Sic Jesa. XLII, 1. dicitur: *הן עבד אשר בו*: *En servus meus quem sustento*: quæ sane verba de nullo alio quem Christo, qui *μορφην δούλου* *formam servi*, fatente Paulo ad Phil. II, 7. cum humanam naturam assumerit, ultro elegit, intelligenda sunt. Ne quid dicam, quod totus hic Eisaianus locus, Matth. XII, 18. à Deo Patre ipso, hisce verbis: *ιδε ο πικris μου, ον ηρεπον* Christo filio, applicetur, utque adeo nullum dubium restet, cur non hanc vocem ad Christum referamus. Sed quomodo & sequentia verba exponenda sint, porro videbimus.

§. 5. Verbi שָׁכֵל iterum varias in scriptura S. notiones observamus: quarum una coincidit cum significatione צָלִיחַ atque idem est ac *provide & prospere agere*: altera vero *alios instruere atque prudenter reddere*, significat. Priorem explicationem affirmat Eduard. LEIGHIUS in Critic. Sacra. voce שָׁכֵל sequentibus: *Non modo prospere verum etiam provide aliquid agere significat: ob id fortasse, quod qua temere suscipiuntur, plerumque in adversam partem cadunt: qua rursus consulto fiunt, secundos ac latos eventus habent, ut recta consilia cum secundis successibus minime male conjungantur.* Hujus significationis exemplum ex 1. Sam. XVIII, 14. desumo, ubi de Davide, summam imperii tum exercitus Saulis Regis Israelitarum, tenente pronuntiatur, quod fuerit לְכָל דָּרְכּוֹ מְשָׁכֵל in omni suscipienda re prudens: & v. 15. dicitur, eum מְשָׁכֵל מְאֹד prudentem valde fuisse. Scio equidem plurimos Exegetarum verbum שָׁכֵל h. l. per *secundari s. prospere agere*, idque speciose admodum, exponere: sed quid si dicamus, utrumque significatum quam optime simul hic stare posse: ille enim, quemadmodum modo ex LEIGHIO audivimus, qui prudenter omnia suscipit, vix aliter quam feliciter & ex voto ea ad finem etiam perducere potest. Hac eadem duplici significatione sæpius & alibi invenire hanc vocem, facile ex pluribus locis probari possit: Unius saltem ad-

huc

huc ex Proverb. Salom. & quidem. Cap. XXI. v. 20. desumpti loci, mentionem injiciam. Ibi vero **על דבר משכיל** *prudenter agens rem suam*, dicitur *invenire bonum*. Non enim dubito (etsi alii vocem **משכיל** *attendantem*, interpretentur, **דבר** vero *de verbo Dei* intelligant) affirmare, Salomonem in hoc versu interroganti, quomodo quis fieri vere beatus possit? respondisse: si prudens quis sit in actionibus suis, invenire eum bonum, & si confidat in Deum, fieri illum felicem imo beatum. Restat vero ut & alterum hujus vocis notionem addam, qua *alios erudire & prudentes reddere* significat: Exempla ejus plurima in sacris litteris deprehendimus, evolvamus modo Psalm. XXXII, 8. & Prov. XXI, 11. in priori loco verba: **אשכיל ואורך בדרך זו תלך** *Erudiam te & lux ero in via quam ibis*: in posteriori vero: **בהשכיל לחכם יקח דעת** *Instruendo in sapientia scientiam* (stultus) accipit: reddenda sunt. Ne quid dicam, quod vox **משכיל** uti in cit. Psalmi inscriptione, sic & in duodecim adhuc aliis eorundem titulis, *instructionem s. odam Didascalicam*, notet: Prouti Daniel. XI, 33. verba: **משכיל עם** *informantes s. informatores populi*, recte vertuntur. Quod si vero quæras locum in quo tres hactenus notatas significationes simul deprehendere possis, talem me invenisse puto in Proverb. Salomonis XIV, 35. ubi dicitur

quod

quod עֲבַר מִשְׁכִּיל *Minister prudens*, Regi placeat :: Jam quis nescit : Regio ministro non solum incumbere suis quæ ipsi injuncta sunt officiis prudenter fungi, sed etiam ab illo requiri, ut qui sub inspectione ejus vivunt, de rebus suis gerendis, ab ipso quoque instruantur atque informantur : Talem si sese præstat, neq; de felicissimo ac prospero omnium suarum actionum successu, desperandum erit : quapropter optime verba עֲבַר מִשְׁכִּיל reddimus : *Ministrum qui prudenter officio suo fungitur, suosque fungi docet, felicissime rem suam agere, & Regi suo placere.*

§. 6. Sed ad verbum יָרִים quod jam sequitur, me converto. Hoc vero generatim extollere aliquid significat, ubi innumera loca id testantur, deinde *ex loco inferiori ad superiorem* s. eum. in modum ut è terra remotum corpori cuidam superimpositum, attollatur, usurpatum legimus : Itaque in Gen. VII, 17. de arca Noë, quæ multiplicatis aquis sic de terra sublata erat, יָרָם מֵעַל הָאָרֶץ *ut elevaretur desuper terram,* & aquis superimposita maneret : eodem fere sensu legitur Psalm. LXI, 3. ubi David Deum, ut יָרִים בְּצוּר *in rupem ipsum deferat,* precatur. Eundem significatum & h. l. verbum יָרִים habere, infra dilucidius monstrabimus.

§. 7. Verbum יָרִים excipit verbum יָרָם
Class. VIII. Fasc. VI. T t t cu-

cujus de notionibus jam quoque sollicitus
 ero, quæ cum variæ sint (quas LEIGHIUS
 h.c. h. v. annotavit, quas inter notissima est
extollere) eas saltem commemorabo, quæ ad
 nostrum laborem faciunt & præsentem lo-
 cum, parallelum agnoscunt. Nolo autem
 in adducendis locis tempus & chartam per-
 dere, eas attamen eligam, quæ huc stricte
 facere mihi visa sunt. Has inter numero
 præprimis notionem, quæ à *stirpiam proger-
 minatione* desumpta est, qua crescentes plan-
 tæ in sublime feruntur atque consurgunt,
 quæ significatio transitive deinde etiam de
 quacunque productione adhibita deprehen-
 ditur; exemplo nobis esse potest Ezech.
 XVII, 23. ubi de arbore dicitur, quod *אשר
 יוצא* producat ramum, qui antea adhuc in ab-
 sccondito erat atque invisibilis. Huic aliam
 subnecto, quæ ad nostram magis quam in-
 quirimus notionem accedit, qua aliquid ab-
 scconditum ex inferiori quadam parte producere
 judicat. Hoc sensu Propheta Amos IV, 2.
 eodem verbo usus est, de graviter in Deum
 peccante populo dicens: quod juraverit
 Deus, venire tempus super Israël, *אשר
 יוצא* quid producere-
 mini vos (Israëlitæ) hamis, & posteri ve-
 stri hamis spinarum instar pungentibus, piscium.
 Jam vero cum ex infimis aquæ fundis pisces
 hamo protrahantur, nemo negare poterit, *אשר
 יוצא* etiam corporis in terra s. sepulchro inclusi jacen-
 sis

vis *productionem* significare. Dubito an & hisce tertiam quoque *ex* *notionem* addam? quæ Jerem. LI, 9. in phrasi: *על שמים עד עננים* extollere usque ad nubes: cum an ad nostram aliquid faciat, valde dubitem: interim & tetigisse eandem non poenitebit.

§. 8. Ultimum denique verbum restat, quo de servo Dei supra nominato dicitur, quod fuerit *exaltatus*. Hujus verbi sensus admodum communis quidem est, ut crambem coctam recoquere me velle, si plura de eo adderem, videri possim. Verum ne hujus tantummodo verbi parallela loca omittam, eorum quoque huc imprimis pertinentia, tradam. Est ergo primus ex Ezech. XXXI, 5. Ubi de arbore præ ceteris eminente dicitur: *על כן גבה קמח סבל עץ* propterea exaltata est altitudo ejus super omnes arbores agri. Alterum ipse nobis supeditat Esa. III, 16. ubi dum magnitudinem Gratiae Dei gravissimis verbis describere anstitit, similitudinem desumpsit ab altitudine, qua coelum à terra distat, dicens: *כי גבהו שמים מארץ* quantum distant caeli à terra: vel potius quo magis & multo sublimius collocati sunt caeli in altitudinem præ terra. Ex quibus locis adductis videre est, notare verbum *גבה* non solum extollere aliquid de terra, sed extendere suam latitudinem etiam ad coelum usque, imo cetera omnia sua altitudine atque eminentia superare.

§. 9. Unicum adhuc superest vocabulum, idque in rei augmentatione adhibendum perquam tritum, scil. particula **מא**, cujus significatio tam lata est, ut de amplitudine, multitudine & magnitudine tam morali quam physica dicatur. Utrumque significare mihi videtur, in primo quo in sacris litteris extat loco, Genes. puta Cap. I. v. 31. quo opera à Deo creata atque producta, bona valde creatori & hominibus visa fuere. Quia & aliquando ad augendam intensiorem, repetitum deprehenditur; Ut Genes. XVII, 9. **וארבה אותך במא** *multiplicabo te maxime.* Etsi vero nostro h. l. eo modo non inveniatur expresse positum, plane tamen singulare observo, quod accentuationis rationem si habere volumus, ad tria adducta verba referendum esse videatur. Persuadet id mihi positio accentus *Silluki* sub particula **מא**, ante se subdistinctivum minorem *Tibbcha* sub voce **רבה** habens: Adeo ut tria ista verba separatim & particula **מא** separatim, ita tamen exponantur, ut intensiorem particula ad tria illa verba quasi posita, repetenda sit. Quo facto eandem particulam **מא** per valde explices, eo quidem modo, ut vis & vehementia aliqua subinnuatur, velim, quod deinceps clarius in applicatione exponam.

§. 10. Sic explicatis verbis h. l. totum comma sic transfero, *Ecce servus meus prae-*
dens, prospere rem suam agens aliosque infor-

atque, attolletur loco altiori terra superimposita, rursus (particulam enim (1) h. l. continuativam habere significationem contextus docet. Vide Dantzii Interpretem. §. 193. 1. 2.) productus, tandem supra omnia exaltatus est, idque omne cum vi singulari atque vehementia.

CAP. H. Theologicum.

§. I.

Grammaticali itaque verborum valore indicato, analysi horum instituta & versione eorundem tradita, de sensu hujus commentis Theologico jam sollicitus ero. Nolo vero hic eum repetere errorem quem cum Judæis, Christianorum etiam quidam errarunt, vel saltem errare visi sunt, ea scilicet quæ à Jesaia in hoc & proximis huic capitibus proferuntur, non de Messia Dei filio, sed de nescio quibus aliis personis intelligenda esse, somniantes, atque sensum Propheticum, in Historiam pessime detorquentes. Hujus autem exegeseos falsitas eo magis elucet, quo melius omnia hæcce vaticinia in Messiam Dom. Nostri quadrant. Accedit ipsorum Judæorum confessio, atque testimonium, hoc ipsum Vaticinium de Messia explicantium. Instar omnium nobis sit Paraphrasis Chaldaica, verba nostra ita

וְיָצֵחַ עַבְדִּי מַסִּיָּא : *prospere agat servus meus Massias.* Sed non est cur diutius in hac eliminanda controversia morer, cum ipsa hujus dicti tractatio de rei veritate testetur, quare missis omnium aliorum explicationibus ad meam proferendam me jam accingo.

§. 2. Ast alia oritur quaestio, cum certum sit de Christo hæc verba agere, quid scil. de ipso in hoc commate prædicetur? Plurimi enim interpretum totum hunc versum vel ad Exaltationis solum statum, vel ad honores quibus Deus Pater filium suum genus humanum sanguine suo atque morte redimentem, præmiæ loco affecerit, vel sublimius ipsi nomen imponendo, s. potestatem ipsi attribuendo supra omnes potestates: uti id effatur Paulus ad Phil. II, 9. vel alio qualicunque modo stet, referunt. Quam si admittimus hypothesein statuendum erit, denominationem & servi adhuc in statu exaltationis Christo à Patre suo tribui, quod tamen persuadere mihi, plurimas ob rationes, non possum: Deinde nescio quid de verbo שָׂוָּא fiat, nisi dicere velimus, ideo exaltatum, sive honoribus tantis affectum fuisse, quod prudentem se in omnibus susterit. Denique si admittere velimus hanc interpretationem, valde dubito, num similis, qualis præsens esset, rei alicujus exaggeratio in sacris litteris inveniatur, quæ non solum

solum tribus distinctis verbis, idem etsi significantibus, sed addita insuper particula **καὶ**, rem unam exprimeret. Quare ut difficultates hasce evitem, circumstantias textus hinc inde volvi, donec aliquam me invenisse explicationem putabam, quæ omnibus circumstantiis conformis, in regulis bonæ interpretationis fundata, nec analogiæ fidei contraria esset.

§. 3. Persuasissimus scilicet sum, duplicis Domini nostri Jesu Christi status vestigia, eaque distincta satis in Prophetæ sermone deprehendi. Idque tam ex significatione verborum, quam etiam ex totius contextus oeconomia mihi probatur. Primum igitur à verborum significatione desumptum argumentum quod attinet, ex hætenus eorum exhibita explicatione, aliquatenus jam patet, quod ut accuratius pateat, atque distinctius cognosci possit, ad status ipsos applicabo. Sic vocabulum **καὶ** ad exinanitionis statum pertinere, nemo facile negabit: idque eo minus quo magis Paulum ipsum Apostolum assertorem habemus, qui supra jam c. l. expresse in eo **μορφῇ δούλου** statuit, quod **ἰσὺν ἐκένωσεν**, *se ipsum exinanivit*: eoque quidem tempore quo variis subjectus tentationibus atque nihilominus prudenter atque quoad spiritualia prospere subinde in hac terra cum Judæis aliisque in quotidiana consuetudine vivebat, atque audi-

entes informabat, non solum in dogmaticis sed & in practicis s. moralibus, vitam prudenter, Deique præceptis conformem sectari. Hocce Propheticum Messiae munus Jesaias noster sine omni dubio in verbo **לְבַרְכּוֹ** exprimit: cujus, jam in tenerrima ætate, duodecimum modo agens annum, extraordinaria signa, summa cum laude, Doctores inter, Luc. II. testante, Christus edidit. Ut de reliqua ætate, qua uti; sic & sapientia proficiens, Dei & hominum gratiam consecutus est, nihil nunc repetam. Utque adeo tota Messiae in terris conversatio, quam gravissime atque emphatice in sola voce **לְבַרְכּוֹ** nobis delineetur.

§. 4. Vitæ cursum innocentissimum, tristissimum maximisque doloribus plenum mortis genus, excepisse, Evangelistarum & Apostolorum scripta unanimi consensu nos docent, & Propheta noster olim jam nobis prædixit. Id sane voce **וְיָרִים** innuit, exaltatus est enim Christus, in crucem, lignoque quod transversum extremo crucis prodibat (quod ex antiquitate clare admodum Jo. Mich. DILHERRUS in Tr. de *Cruce Christi*, descripsit) superimpositus, manibus pedibusque affixus, innocentissimam animam expiravit. Talem sibi vitæ finem instare, ipse Dominus Noster Jesus Christus tam Nicodemo Jo. III, 4. **καὶ οὗτος ὁ κόσμος ὁ σῶμα ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔσται, ὡς ὁ κόσμος ἐστὶν**

re dixerunt, quam etiam suis discipulis paulo ante mortem clarissimis verbis prædixit: *et cum tunc ego de terra*: Jo. XII, 32. quæ verba ipse Evangelista ideo Christum protulisse dicit: ut ostenderet, quæ morte moriturus esset. Eo confidentius & majori jure hæc loca huc applico, quia eo verbo (*וְשָׁמָיִם*) Christus in utroque utitur quo LXX. Interpretes verbum *וְשָׁמָיִם* in loco nostro exposuere. Et sic horum verborum applicatione status Christi Eximianionis vestigia haud obscura dedimus.

§. 4. Supereſt ut Exaltationis Meſſiæ ſtatus indicia ex dicto hoc probem: Faciunt huc vocabulum *וְשָׁמָיִם* & *וְשָׁמָיִם*, quorum illud *resurrectionem*, hoc ſine dubio *ascensionem in caelum* notat. Quod prius vocabulum ſch. *וְשָׁמָיִם* attinet, notare illud ex abſcondito quodam loco corpus aliquod producere ſupra jam docuimus, quod ſane quam optime ad reſurrectionem Chriſti applicatur: Chriſtus enim & vi propria & à patre ex ſepulchro magna cum majeſtate productus, & vivos inter poſitus eſt: Ipſius enim anima juxta Davidicam de Perſona Chriſti, prophetiam Pfalm. XVI, 10. & Petrinam ad Chriſtum adplicationem Actor. II, 27. in ſepulchro non relinquetur & ſanctus ille, corruptionem non viſurus eſt: Sequens autem vox *וְשָׁמָיִם* adſcensionem in coelum, forte & ſeſſionem con-

Ttt 5

ſecu-

secutam ad dextram Dei Patris notat, in summam enim altitudinem, supra omnes coelos Eph. IV, 10. omniaq; quæ in terra sunt excedens, elatus est, quod Marc. XVI, 19. sqq. coll. Act. I, 9. in suorum discipulorum præsentia factum esse, legimus. Quid denique de superaddita particula **et** putamus sentiendum esse, supra jam innuimus: Affirmamus idem & hic in applicatione, respicere nempe eandem tria posteriora textus verba, atque cuique vel augmentationem, vel vehementiam, vel excellentiam quandam addere, qua, auctor prophetiæ, ad crucem exaltationis; ex sepulchro productionis, & in coelum adscensionis singulare quiddam indigitat.

§. 6. Sed restat ut alterum à contextu desumptum, priori jungam. Hic ante omnia pro concessio agnosco, duo hæcce capita LII. & LIII. Jesaïæ, de Messia futuro agere. Deinde C. LIII. à dicto nostro explicationem incipere, neque tres ultimos versus ad LII. Caput referendos esse, idque ex certissimis rationibus totus sum persuasus. Hoc vero inde probo, quia in LII. Cap. usque ad v. 12. inclusive, Propheta Dei nomine Novi Testamenti. Ecclesiam excitat, ut se ad adventum Messiae præparet. Deinde gloria Messiae paulo distinctius hoc eodem capite descripta, Personam ejus ipsam & quidem uti jam monstravi, secundum utrumque statum,

in

in LIII. cap. delineatam proponit. Id ut clarius fiat Cap. LIII. à nostro textu initium ducentis, contenta inspiciamus: Ex quibus facile quilibet intelliget, exhibere in eo Prophetam, eorum quæ in v. i. continentur verborum, dilucidissimum commentarium.

§. 7. Vñ. itaque i. Auditores suos, Propheta Sanctus, admirationis particula præmissa, ad attentionem excitat, ut qualis aliquando Messias, tam diu jam à pluribus desideratus atque omnibus expectatus, futurus sit, ex brevissimis enarratis verbis discant: Sed quemadmodum id commune fere est atque ubique obvium in Prophetis, ut personam s. subjectum ad quod sermonem proferunt mutant, ita & hoc capite mutata persona Propheta ipse, Messiam, de quo antea Deus Pater locutus erat, alloquitur, dicens, multos de illo, ob corruptissimam externam speciem, qua multo inferior aliis omnibus videbatur, obstupefacturos. Judæis enim plane alium Messiam majorique pompa adventantem, sibi imaginantibus, Mariæ filium scandalum movisse Paulus I. Cor. I, 23. imo Christus ipse aliquoties fatetur. Pergit deinde Propheta, hanc servilem formam, ea tamen prudentia ornata futuram, ut ipsimet ejus hostes, quos inter & Principes & Reges sint, ejus prudentiam admirari, innocentiamque agnoscere ex conscientia convicti, publice cogereantur.

Post.

Posthæc Jesaias neglectum prædicationi Evange-
lii notat, atque denuo humilitatem Christi, a
plantæ similitudine desumpta, depingit: De-
inde cruenta nostra vulnera peccata puta
(quibus mederi sua passione, ex summo
erga genus humanum amore, voluerit)
causam esse dicit, quare tam gravis-
simos dolores, suscepit. Quando
porro v. 11. ex coetu viventium illum sub-
reptum esse dicit, mortem ejus indicat, ad-
dita simul consolatione maxima, generatio-
nis ejus non fore finem: v. 12. sepulture
circumstantias enarrarat: Sequentibus vero
commatibus gloriam Christi in & post re-
surrectionem futuram inque verbis *וְיָשׁוּעַ* &
וְיָשׁוּעַ contentam, pluribus exponit.

§. 8. Nihil ergo superest, quam ut bre-
vissimam hujus explicati commatis, uti
supra versionem, hic jam paraphrasin ad-
dam. Esto vero illa sequens: Propheta s.
potius Deus per os Prophetæ Ecclesiam No-
vi Testamenti sic alloquitur: *Attende ô Ec-
clesia Novi fœderis, olim plantanda, ad admi-
randum atque plane insolitum factum: Ecce
filius meus unigenitus, naturam humanam assu-
mendo, meamque voluntatem de redimendo ge-
nere humano implendo, servus meus factus,
prudentissime in hac vita aget, & alios in-
formabit de via Domini, atque feliciter offi-
cium suum exercebit, ast ab ingratis Jui-
deis*

deus in crucis lignum extolletur, mortemque atrocissimam subibit: Ast, ne te hoc affligat, rursus ex sepulchro productus & supra omnes coelos elevatus ad dextram meam exaltatus est. Idque omne non sine magna vi atque vehementia. Hæc mea sunt de Vaticinio hoc Jesaiano cogitata, quæ altera vice (a) hinc inde immutata atque emendata, æquo tuo judicio, mi B. L. subjicio. Quæ ut in Dei gloriam tuique ædificationem cedant, ex animo precor.

V.

(a) Prima vice prodibat sub forma epistolæ ad Virum Sum. Reverend. Ampliss. atque Excell. Dn. Dan. RINGMACHERUM, Ecclesiæ. Ulmenf. Seniozem. Altorff Noric. A. MDCCXIX. scriptæ.

THEODORI HASAEI,
ad praecedentem dissertationem
ANALECTA,
in quibus, cur & quomodo status
ταπαινωσις Christi, praesertim **CRUCI-**
FIXIO, vocetur **EXALTATIO**, ostendi-
tur, & in loco Es. LII: 13. de utroque
Christi statu agi, porro con-
firmatur.

SUMMARIUM.

Tribus in locis *ταπαινωσις* Christi vocatur *ὑψωσις*.
An id quoque fiat Luc. IX: 51. Quid ibi sint dies
της ἀναληψιως? *ἀναληψις* est adscensio in coe-
lum. §. 1. An huc pertineat locus Es. LIII: 8. §. 2.
Unde Christi crucifixio dicatur *ὑψωσις*. An id fiat
in allusione ad vexilla §. 3. Rationes illius phraseos
indicantur. Quorum prima (1) petitur ex ipsa na-
tura rei. Sine enim exaltatione nulla crucifixio
locum habet §. 4. Quia (2) Christus vixaliter loqui
poterat. Cur nusquam disertis verbis in V. T.
Christi crux praedicta sit. Id enim facere Prophetæ
nec potuissent, vel si voluissent, nec valuissent, vel si
potuissent. §. 5. Christus est usus voce *ἤψα*, quæ
exaltationis quidem, sed & *suspendii* & *crucifixionis*
significationem habet §. 6. In (3) allusione ad *ser-*
pentem aeneum. In primis (4) ad *sacrificia* V. T. in
quibus *quintuplex* exaltationis modus observatur.
עֲלִיָּה, תְּלוּחָה, עֲלִיָּה, תְּלוּחָה, עֲלִיָּה. §. 7. Quod (5) Christi *exaltatio*

& humiliatio arctissime inter se conjunctae sunt. §. 8. Quod (6) Christus respiceret locum Es. LII: 13. Ubi utrumque statum denotari, quinam viderint? §. 9. מוֹתֵי has habet notionem primo mortis & annihilationis, ubi מוֹתֵי & מוֹתֵי. Locus Ps. CII: 24. Ἀναλυσίς est mors. Tum (2) suspendii §. 10. Porro (3). Violentae sublationis. ἄρπεν. Tollere. Ἀρπεν sumitur pro crucifixione §. 11. Objectioni Kimchii obviamitur §. 12. Totus verborum situs apud Esaiam docet, de Christi humiliatione ibi quoque sermonem institui, מוֹתֵי quid sibi velit. §. 13. Comma 13. C. LII; exhibet summam omnium cap. LIII. dicendorum §. 14, 15. Diversi exaltationis Christi gradus per מוֹתֵי & מוֹתֵי distinde proponuntur. §. 16, 17. Sicut etiam id fit in aliis vaticiniis. Luc. XXIV: 44. sqq. Ps. XXII. p. 18. Inprimis confertur Phil. II: 9. sqq. §. 19. Alia exhibetur interpretatio. §. 20.

§. 1.

Locus Joh. III: 16. & XII: 32, 33. quibus Christi crucifixio ὁ ψωστος nomine venit, aggregandus omnino est, qui apud eundem Evangelistam cap. VIII: 28 occurrit, ὅταν ὁ ψωσῃς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ad quae verba Augustinus (a) Exultationem dicit passionis, non glorificationis, crucis, non coeli; quia & ibi exaltatus est, quando pependit in ligno. Sed illa exaltatio humiliatio fuit. Sed & alia adfunt loca, in quibus se eandem loquendi formulam deprehendisse viri docti visi sunt. Sic Luc. IX: 51. cum dicitur συμπληροῦναι τὰς ἡμέρας τὰς ἈΝΑ-

(a) Vide Sueri Thes. Escl. pag. 285.

ΔΗΥΕΩC αὐτῷ. Daniel HEINSIUS in exercitat. in N. T. ad h. l. existimat per ἀναληψιν ejus πληρωσιν & mortem significari. Sed nihil causae video, cur a receptâ versione heic discedamus, quae de adscensione in coelum agi putat. Sane cum de illa agitur, ἀναληψις vox tantum non semper adhibetur. Sic 2 Reg. II: 11. de Elia dicitur ex versione τῶν LXX: ἀνεληφθῇ Ἡλίας εἰς τὸν οὐρανόν. Ita de Christo dicit Lucas simpliciter Act. I: 2. ἀνεληφθῇ, in altum receptus est, quod Marcus C. XVI: 19. exprimit per ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανόν, & Paulus 1 Tim. III: 16. per ἀνελήφθη ἐν δόξῃ. Sic Christus a Luca Act. I: 2 dicitur ἀναληφθῇ. & vers. 22. memoratur ab eodem ἡ ἡμέρα, ἧς ἀνεληφθῇ ἀφ' ἡμῶν, quam idem in nostro loco dixerat ἡμερῶν τῆς ἀναληψις αὐτοῦ, i. e. adscensionis in coelum. Unde & festum adscensionis Dominicae ἡ ἐορτὴ τῆς ἀναληψις & ἡ ἀναλήψις τοῦ Σωτῆρος πανδημῶ ἐορτῇ veteribus dictum est.

§. 2. Apud Esaiam nostrum occurrit pariter alius locus, quem huc quoque referri ab aliis video. * Scribit enim Ludovicus CAPPELLUS in comm. ad Es. LIII. Cap. (b) vs. 8 esse, qui non absurde hic observent voce נִפְּחַל tacite unius genus mortis Christi, qua in crucem sc. sublatus est de terra. Vocem enim נִפְּחַל hanc interdum habere significationem, ut significet tolli in altum,

(b) In ejus Operibus Amst. 1689. in f. impressis P. 49.

altum, ut 2 Reg. II: 11. Viderique omnino illud confirmari ex dictis Christi Joh. XII: 41. III: 14. Id ipsum dici posse innui voce ηἰς, qua usi sunt in hoc loco LXX. interpretes, quomodo & usurpatur ηἰς Act. I: 9 ubi agitur de Christi adscensu in caelum. Haec nihil aliud probant, quam notionem habere evectionis in altum, quo nihil est certius, nihil autem habent, quo in hoc loco ad exaltationem Christi in cruce respici, evincatur. Sed dabitur nobis propediem locus sensum hujus versiculi excutiendi diligentius.

§. 3. Sufficiant itaque nobis tria illa ex D. Johanne producta loca, ex quibus constat depressum Christi in cruce statum vocibus evectionem designantibus quoque significatum esse. Illius autem primae fronte inusitatae locutionis nunc rationes reddendae sunt. Sunt, qui primario heic respici putant ad vexillorum elevationem, de qua voces *an* & *anw* adhibentur (c) *Eccl. XV. 12. XLIX: 22. LXII: 10.* Non infitias ivero & hunc respectum non esse excludendum, sed id fieri inprimis existimo, non tunc, quando agitur de Christi elevatione in crucem, sed de illa, qua per verbum Evangelii praedicatus gentibus,

Class. VIII. Fasc. VI. Uuu iis

(c) Vide Martini de ROA singul. T. I. L. I. C. I. A. Bootium animadvers. sacr. L. I. c. 7. Jac. BRUCKERI diff. de Jesu signifero in cruce exaltato, quae est in *Miscell. Lips. T. X. obs. 207, p. 99, 199.*

lis objectum fidei, venerationis, & cultus factus fuit.

§. 4. Quin alia nobis ad manus sunt, quæ rem omnem in aprica collocare luce valent. *Primum*, (A) Ipsa natura rei docet cruci convenire ὕψωσιν. Illi enim infauſto ligno qui affigitur exaltatur; &, tanquam ἀγδαιγµα conspiciendum præbetur omnibus, ut habeant reliqui, quod paveant. Unde vulgatum est crucibus tribui altitudinem. Artemidorus Oneiroc. L. II. c. 58. Σταυροῦται ἀγασθὸν τῷ πονηρί, καὶ γὰρ ὕψηλός ἐστιν ὁ σταυρωθεὶς Bonum, ait, esse pauperi si somniat se crucifigi, cur? quia ὕψηλός ἐστιν ὁ σταυρωθεὶς: quia, cum crucifixus sit factus sublimis, id ei evectionem significet. De Regulo SILIUS Italicus L. II.

- - - vidi cum robore pendens

Italiam cruce SUBLIMIS spectaret ab
ALTA.

Inde crux Christi vocatur ἑννοῦσα alta, sublimis Norino ad Joh. XIX: 28. Unde dicuntur ascendere; apud Prudentium *et* seq. Hymno X. vi. 461. *Cruce illa nostra est, nos patibulum ADSCENDIMUS*: Uti e contrario, qui cruce liberabantur, dicuntur inde descendere. Uti Matth. XXVIII: 42. Ἐμπαινοῦντες Christo ogganiebant; Κατεβάντες οὖν ὁπὼν τὴν σταυρὸν. Hinc putarunt quidam, licet minus apte, σταυρὸν dici ἐκ τῆς ἐκ ὑψους ἰσχυροῦς.

§. 5. Observandum autem est probe, (B) non potuisse fere aliter Sospitatorem nostrum

Mirum saepe cuipiam videri
 posset, quomodo fieri potuerit, ut, cum crux
 Christi sit unicum fidei, spei, consolationis,
 & gloriae nostrae fundamentum, unica scatur-
 rigo, in veteris instrumenti libris nusquam
 dicatur expressis & disertis verbis, *Messiam*
crucifixum iri. Sed ejus rei rationes apertae
 sunt & idoneae. Nam divini vates id facere
 neque potuissent, vel si voluissent, vel volu-
 issent, vel si potuissent. Non potuissent id
 facere, vel si voluissent, quia nullum in Ebrai-
 ca lingua occurrit vocabulum, quo dirum
 illud atque infame crucis supplicium accurate
 exprimi possit, quod illud inter eos prorsus
 ignotum atque inusitatum esset. Neque
 voluissent id facere, vel si potuissent, quia alias
 nunquam talia vaticinia impleri, neque Chris-
 tus adfigendus cruci fuisset. Quid enim?
 si apertis verbis de Messia dictum fuisset, *Is*
crucifigetur, putas ne Judaeos tam vacordes
 atque amentes futuros, ut tanto impetu
 Christum ad crucem rapi postulavissent?
 Verendumne illis merito fuisset, ne vel ipsi
 suis facinoribus confirmatum vissent Christi
 Mesiatum, si eo supplicii genere eum affecis-
 sent, quo eum adfectum iri tam manifestis
 verbis indicaverant Prophetae. Id, sane
 ipsa ratio omnium prophetarum postulat, ut
 eventura aevententur talibus verbis, quae
 prima quidem fronte non rem omnem aperte
 indicant, ita tamen, ut scrutantibus aper-
 tus

his & ad omnia adtendentibus ea iis revera
indicari, quae indicare debent, pateat. Quod
si autem id unquam aliàs, ita certe circa prae-
dictiones quae de Christi CRUCE agunt,
omnino obtinet. Praedicta illa satis super-
que est passim, sed iis phrasibus, quae rem
describerent potius, quam nudis verbis ex-
primerent. Ita cum dicitur *calcaneum ei per-
forandum, instar cadaveris tractandum, & manus
pedesque ei perfodiendos, extensum iri, ita ut
omnia ejus ossa dinumerari queant, perforandum
cum summo dolore, ita ut mors sequatur, profa-
num, leprosum, maledictum habendum, exem-
plari poenâ afficiendum, & quae sunt id genus
longe plura quis non inde facili negotio te-
rribissimum omnium, dirissimumque crucis sup-
plicium esse accurate descriptum intelligat?*

¶ 6. Ad has phrasas quoque adjicienda
est illa, qua Christus ter usus est, *ἐπιταφίσαι με
ἐν τῷ σκότεινῳ*. Revocemus ita-
que nobis in memoriam vocem illam, qua
Christum usum esse valde fit probabile, sc. *נָפַח*.
Ea in lingua Ebraeorum notionem habet ex-
tollendi, elevandi in altum, ut patet ex Ps.
CXLV: 14. & CXLVI: 8. Apud Chaldaeos
autem eadem significatio elationis saepe qui-
dem numero obtinet, ita tamen ut etiam pro
poena suspendii capitali sumatur, quod constat
ex Targum Esth. VI: 4, VII: 10 & IX: 13. (d)

quem-
(d) Observevit id jam pridem magnus BOCHARTUS
Hieroz.

quemadmodum jam eo sensu venit Chaldaice
 Esdr. VI: II. Hinc inter voces, quae notant
 patibulum, ⲛⲓⲛ quoque recenset R. Elias
 Levita in Thisbi suo p. 30. ⲉⲥⲣⲁ ⲛⲓⲛ
 ⲙⲁⲓⲣⲁⲛ ⲛⲓⲛ ⲛⲓⲛ ⲛⲓⲛ ⲛⲓⲛ ⲛⲓⲛ
Lignum suspensionis (id est; patibulum) *tribus*
vocibus Chaldaice explicatur ⲛⲓⲛ, ⲛⲓⲛ & ⲛⲓⲛ.
 Pariter R. Salomon ben Melech in ⲙⲁⲓⲣⲁ
 interpretatur ⲉⲥⲣⲁ ⲛⲓⲛ *arborem suspensionis*
 ⲉⲥⲣⲁ ⲛⲓⲛ, *in qua suspendatur*
 violator mandati regii. Apud interpretem
 Syrum semel tantum in loco 2 Tim. IV: 15.
 habet ⲛⲓⲛ *elevationis* notionem, at plus
 quam *quingagesies* suspendii & crucifixionis,
 ut concordantiae docent, Immo nunquam
 de infami, quam Christus sustinuit, poena
 apud illum sermo est, quia semper, quantum
 observare potui, ea vox occurrat. Hinc uti
 Chaldaeis ⲛⲓⲛ, ita Syris ⲛⲓⲛ Matth. X:
 38. XVI: 24. XXVII: 32, 40, 42 & passim
 alibi crux est. Atque illā, neque vix aliā voce
 usum fuisse Servatorem nostrum, quoties
 mortis suae mentionem fecit, persuasum mihi
 est omnino. Neque solum haec ita dici potuit
 propter exaltationem, quae cum crucis sup-
 plicio conjuncta est, verum etiam, quod ⲛⲓⲛ,
 Uuu 3 quae

Hieroz. T. II. L. III. c. 13. illustravit autem pluribus
 Vir multorum in rem literariam meritorum Christ.
 CELLARIUS in programm. Lips. a. 1689. editis
 progr. 5.

quae incurvationi opponitur, notet extendere corpus, nervosque explicare (Confer. Ps. XXII: 15, 18.) quod in crucifixione prorsus locum habet. Si vera est observatio, quam Jacobus GUSSETIUS in *Commentario linguae Ebraicae* pag. 232. tradit. Cum itaque Christus Chaldaico - Syriaca dialecto uteretur, neque magis apud Chaldaeos, Syros, quam apud Ebraeos vox in usu esset, qua proprie & manifeste crucis exprimi supplicium posset, haud sane mirum est, si talem adhibuit vocem, quae simul & exaltationis & suspendii sive crucifixionis gaudebat significantia.

§. 7. Quae etsi plana sunt, & perspicua, aliae tamen etiam rationes hujus phraseologiae afferri possunt. (C) Ad suspensionem illam aenei serpentis in deserto à Mose factam à Christo alludi vulgatum est, & verbis Joh. III: 14. extra omnem dubitationis aleam collocatur. In primis autem (D) respici illa phrasi puto ad V. T. sacrificia, mortem Servatoris adumbrantia. In illis enim plus una exaltationis species locum habuit. Fiebant olim, ut plurimum in editis collibus vel montibus. (E) Templum ipsum Hierosolymitanum in editissimo situm erat monte, uti altare in editiore templi loco. (F) Altaria in altum erecta erant, in quae vel gradibus vel tumulis in acervum congestis ascendendum erat. Sic ara aenea templi Salomonis alta erat cubitos decem, & inde altaribus datum est nomen

7703,

Uuu 4

nostrā ἀναγκάσειν ἐπὶ τὸ ἔθλον, *suspensum oculis, in ligno*; sc. tanquam in arā & quando ejusdem capitis vs. 5. fideles docet esse *ἱερὰ πνεῦμα ἁγίου* ἁγνῶν καὶ πνευματικῶν θυσιῶν. Ejusque exaltationis sacrificiorum, in ara, & suspensionis in cruce una eademque ratio erat. Videlicet, ut utrumque omnium oculis proponeretur ἵνα ἰνδείξῃ τῆς διηγουμένης τῆς Θεᾶς.

§. 8. His accedit, (E) quod tametsi, cum Christus infelici trahi affigeretur, ad imum τῆς ταπεινώσεως gradum descenderit, eo ipse tamen tempore exaltatus fuisse dici possit commode. Idque ob arctissimum nexum, mutuamque velut *ἰμωδεῖαν*, quae inter cruceem ejus & gloriam intercessit. In cruce enim victor fuit, atque *Triumphator necis, & pallentis Averni*. Hujus scalae gradibus ei adscendendum erat in coelos. Fundamentum & causa futurae exaltationis erat ejus humiliatio extrema. Hanc viam ad illam erat transseundum. Hanc ad illam jus sibi impetravit & meritum. Immo in hac illius veluti symbolum & pictura quaedam conspiciebatur, ita ut qui in cruce elevatum Messiam cernerent, imaginem sibi quasi Messiae ad dexteram Dei mox elevandi cernere viderentur. Quam vilis enim & abominanda crux erat, tamen cum in ea penderet Rex gloriae, gloriae suae radios circumquaque spargebat. Erat enim & tunc REX, qualem vel inscius & invitus epigrammate suo tribus linguis
decla-

declaravit iudex ejus Pilatus, & professus est
 cum maxime, tum ejus ignominiae, mox
 gloriae futurus consors, Latro. Immo se &
 Dei esse Filium, & coeli Dominum, cui claves
 Paradisi essent concediti, ipse declarabat.
 Quin & tunc & coeli & terra, & sol, & tem-
 plum, & hiantia sepulchra, & tremefactae
 rupes majestatem ejus elevabant. Et ita in
 imum locum depressus elatus simul erat quam
 altissime: Confirmabo haec, & illustrabo
 verbis celeberrimi LAMPPI nostri, quem &
 amoris & honoris causa nomino, quibus usus
 est in praestantissimo in Joannem Commen-
 tario T. I. p. 602. „Certe, inquit ille, inter
 „binas exaltationes adeo arctum intercede-
 „bat vinculum, ut prior non solum esset gra-
 „dus ad posteriorem, sed unaquaque alte-
 „rum involvebat. Exaltatio in cruce figu-
 „ra, jam & praeludium erat exaltationis in
 „gloriâ. Hinc Paulus Col. II: 15. ait Chri-
 „stum *exuisse principatus & dignitates saecula-*
 „*rum* *Beatus autem in aulis*. Et ab altera parte in
 „ipsa gloria *perforatum* suum *latus* ostendit
 „Zach. XII: 10. Apoc. I: 7. ac in *medio throno*
 „*stat instar agni mactati* Apoc. V: 6. Totum
 „Evangelium, quod post adscensum praedi-
 „cari vult, est *praedicatio Crucis* 1. Cor. I:
 „23. II: 2. “

§. 9. VI. Denique sanctissimus Dominus
 noster humiliationem suam appellando *in*
respexisse omnino mihi videtur insignem

Uuu 5

hunc

hunc Esaiæ locum, quem CL. STENGELII cura illustratum legimus. Vix enim aliquis in veteris Codicis volumine reperitur locus, in quo tam diserte de exaltatione Dominica sermo sit, quam quidem in hoc. Sicuti & statim vs. 30. alius ex Es. LIII. 1. allegatur. Id si autem factum est a Domino, sequitur, ab Esaiâ quoque *ἐξαι*, quae cum summa *ταπεινότητι* conjuncta fuit, indicatam fuisse. Quia scilicet servator noster de tali, & non alia sermonem instituit. Subscribo itaque doctissimi STENGELII, sententiae, qua verbo *ἐξαι* Christi crucifixionem denotatam præcipuo loco autumat. Neque in eam hodie demum, aut nudius quartus ingressus sum, sed jam diu eâ & mente volvi & publice propofui, miratus saepe numero, me illam apud interpretes reperisse nusquam. C. VITRINGA, P. generatim ab ea non alienus fuisse videtur. Nam in praefamine, quod Henrici TEELMANNI commentario in quasdam *parabolas* edito Amst. 1695. 4. praefixit, cum dixisset in loco Joh. XII: 32. per illam *ἐξαι*, de qua servator loquitur, acerbissimos simul crucis dolores juxta cum illa majestate ad quam per illos contendit, intelligendos esse, ita pergit. *Hoc mihi tanto est persuasum magis, quanto clarius video Dominum hac phrasi respicere ad locum Es. LII: 13. qui priorem sensum non minus, quam posteriorem postulare videtur.* Idem con-

confirmat in *Observ. S. L. II. c. IX. §. 30.* Illam tamen opinionem veluti dictorum oblitus, mutavit deinceps. In commentario enim ad hunc Esaiæ locum scribit. *Esaiam exaltationem gloriosam SOLIUM MODO in oculis habuisse in his verbis, ut ex contextu sane liquet.* Hæc vero *διωπρὰς* *ὑπορρῶδες* prioribus non videntur fuisse *ομορρῶδες*. Priorem tamen sententiam Præceptoris sui retinuit, quem laudavi, omni laude dignissimus LAMPIUS noster in peregregio illo ad Joannem Commentario T. I. p. 602. Recte omnino agunt, viri pereximi, quando Christum Joh. III: 16, XII: 32. in oculis habuisse hoc Esaiæ Vaticinium judicant. Non tamen in eome habent assentientem, quod apud Johannem etiam directe à Christo exaltationis suæ statum innui putant, cum contrarium optimus ipse interpres D. Johannes c. XII: 33. omnia ad *solam mortem* ejus referens doceat, & populum sermonem illum Christi audientem non aliter intellexisse ex iis, quæ comm. 34. sqq. leguntur, constet. Uti vero illi generatim tantum tribus illis verbis Esaiæ statum Christi depresso involvi autumant, ita & specialius crucem Christi prima voce *צליב* indicari, uti à Cl. Stengelio ostensum est, ita ad illud confirmandum nunc nonnihil adjungere liceat.

§. 10. Ipsa vox *צליב* nos quasi manu huc ducit. Nam primo (1) cum notet *exaltare*,
fecit

fecit *adscendere* meditandum tibi propino,
 numne illa voce generaliter *mors* Christi in-
 dicari queat. Sane עלה ita sumitur Job.
 XXXVI: 20. & Pf. CII: 24. עלה תלני ביום
 ימי Non facies me *adscendere* in medio dierum
 meorum; O. O. transtulerunt מן הארץ
 מי, non *duces* me in altum. J. DRUSIUS
 animadversionum L. II: c. 36. ita scribit;
 „Hoc in Ebraeorum libris verbum e verbo
 „invenimus, NE ADSCENDERE FACI-
 „AS: praecclare; Nam ut abire est mori, sic
 „adscendere usurpant in mortis mentione,
 „vel quia anima sublimis abit, nempe ad
 „Deum, qui eam dedit, aut, quia adscen-
 „dere est perire, excindi, evanescere, ut
 „Job. V: 26. & Exodi XVI: 14. & adscen-
 „dit cubatio roris vel sane metaphora est
 „ab holocaustis, quae Ebraice QLOTH ab
 „hoc verbo, quod in fenum adscendant.
 „Huc refer. ex Job. XII: 32. לא יכחשני
 „מתי מתי vult dicere, si mortem obiero. Sane
 „& alibi עלה pro *extingui*, *evanescere*, *inter-*
 „*ire*, *vastari* sumitur v. Es. V: 24. Jer. XLVIII:
 15. Ezech. XI: 23. 24. Nah. II: 7. Zach. XIV:
 13. Chaldaei sane vocem ut plurimum ver-
 tunt per סליק, quae tamen eadem & *desi-*
 „*nere*, *perire*, *finem habere* notat, unde vul-
 „garis Rabbiorum formula, סליק ספר, *fiat*,
 „*explicit*, *desinit* liber. Atque eadem voce
 „utuntur in Targum citati loci Pf. CII: 24.
 „Idque ad rem ipsam accommodate; Nam,

si quae res effertur, eo ipso è sede sua, quam vacuum facit, tollitur. Hinc Heinsius, ἀναλαμβάνειν apud Luc. IX: 51. pro morte sumi putabat, ut supra monui. Gentiles etiam ἀναλαμβάνειν de morte usurpabant, uti patet ex verbis ANTONINI Imp. L. IV. §. 14. cujus rei ratio est, quod de eo quoque, quod Salomon in ecclesiaste XII: 7. docuit, persuasi essent, sc. per mortem pulverem redire in terram, spiritum autem reverti ad Deum, qui dederat. Cujus rei testimonia diserta ad Antonini L. VII. §. 50. collegit T. GATAKERUS. Ex eodem fonte interpretatur Aben-Esra illud כי לנשמה העליונה שהוא משם השמים ובהפך Anima adscendit, quia est orta e caelis coelorum, & Paradiso.

§. 11. Porro non solum (2) עליה ut generaliter mortem, sed & infame mortis genus, *suspendium* significare potest specialius. Ita רים permutatur cum קרי a Chaldaeo interprete Ps. CXLVIII: 14. qui ורים, quod in Ebraeo est vertit per וקרי; Hanc autem vocem idem denotare, ac *suspendere* demonstratum est abunde. Et eadem ratio est vocis נשם quae vel ipso hoc commate occurrit. Josephus enim Patriarcha malam crucem Pincernae illi ominaturus dicit; Pharaos נשם-תך אשׁי elevabit caput tuum Gen. XL. vs. 13. quod LXX. transferant ἀρπάσσει σὺ ἐν ξύλῳ, *suspendet te à ligno*, sicut

ut & deinceps vs. 22. explicatur per תלה, *suspensus est*, uti ei Josephus praedixerat. Cujus rei ratio est, quod sine exaltatione eo puniri supplicio nemo potest.

§. 12. Praeterea (3) הרים significat *sublationem* ex loco, eamque *violentam*. Quomodo saepe notet ex acervo congesto aliquid tollere & surripere docet Jac. GUSSETIUS in Lexico; qui videri potest. Notemus tantum Lev. VI: 3. (vel 10.) sumitur de cineribus ab altari auferrendis everrendisque. Sic Jes. LVII: 14. de tollendis viarum impedimentis capitur, ubi Lutherus utitur voce Germanica Räumen, cui cum Ebraica הרים & literis & significatione convenit. Ita Ezech. XXI: 26. (vel 31.) violentiae plenissimam coronae oblationem significat, & permutatur cum הרים, quae remotionem plenam indicat. Apud eundem Cap. XLV: 9. de remotione oppressionum populi sumitur. Hinc LXX. Interpretes הרים non solum vertunt ἀγειν Jos. IV: 5. Es. XLIX: 22. LVII: 14. sed & ἀναγειν Ezech. X: 4. 15. Avαγειν Num. XVI: 37. ἀφαιρειν Ex. 29: 27. Lev. II: 9. IV: 10. VI: 10. 15. XXII: 15. Num. XV: 17. 19. XVIII: 19. 26. 28. 39. 30. 32. XXXI: 28. 52. μεταγειν Lev. IV: 8. 20. ἀφαιρειν Num. XVIII: 24. Ezech. XLV: 1. 13. XLVIII: 9. 20. In quibus locis maximam partem *sublationis* aut *remotionis* significatus obtinet. Eodem sensu Syrus quoque

voce

voce utitur, sic Marc. II: 4. *οὐκ* est *ab-*
stulerunt & sumitur de tecto domus remo-
to. Et Luc. V: 35. ubi de sponso dicitur *ἀπαρ-*
θῆναι, quae vox violentae ablationis notionem
complectitur Syrus habet *ܐܠܠܐ ܕܡܝܢ*
itaque eodem modo, ut ceu visum est, *הָרָג*
& *קָטַל* (e) apud Ebræos, *קָטַל* apud Chal-
daeos, *Tollere* apud Latinos & *ἀίρειν* apud
Græcos non solum evectionis in altum,
sed & *ablationis*, & remotionis continet
significantiam; Certe *ἀίρειν* est aliquando e
medio & è terra viventium tollere, i. e.
occidere. Hesychius explicat *κατὰ κρατὸς*
λαμβάνειν. Eo sensu turba, quae, Paulus,
cum in castra abduceretur captivus, clamabat.
ΑΙΡΕ αὐτὸν, ac deinde *ΑΙΡΕ αὐτὸν τῆς γῆς τὸν τιμω-*
ρον. Act. XXI: 36. XXIV: 22. Inde Judæi
Christum ad infame lignum crucis flagitan-
tes, clamabant *παμπληθεῖς*. *ΑΙΡΕ τὸν*, TOL-
LE illum apud Luc. XXIII: 18. Quod idem
deinde expressit una cum Evangelistis reli-
quis per *Σταυρώσον αὐτόν*; *Crucifige* illum.
Ita ut tollere hic idem sit, quod *crucifigere*.
Quae omnia cum doceant & *exaltationis* & *re-*
sis & *sublationis* violentae, & *suspendii*, si-
gnificationes, quae omnia cum crucifixione
conjuncta sunt, heic concurrere, non aptius
vocabulum ad illud supplicii genus deno-
tandum adhiberi potuisse simul patet lu-
cu-

(e) Ita haec vox videtur sumenda Pl. CII; 11.

culentissime. Quibus & hoc addimus Sy-
rum in tribus illis locis Joh. III: 14. VIII:
28. XII: 32. ubi de cruce Christi sermo est,
ubique vocem כֹּסֵל usurpare. Ita ut hic lo-
cus adjungendus omnino sit illis oraculis, qui-
bus supplicium crucis, quod servator noster
passus est, clare praedictum fuit.

§. 13. Quibus observatis nunc facilis erit
responsio, quae detur Davidis Kimchii ob-
jectioni, quam producit in comment. ad
Es. LIII: 4. quamque Eduardus POKOCKI-
US ex editione ejus Pifauensi, & manu-
scripto codice affert in adnotationibus ad
Portam Moſis pag. 332. cum ea in reliquis
Kimchii editionibus Basilcensi & Venetis
omissa sit. אָמַר לָהֶם אֵיךְ אִמְרֵי יִשְׁכִּיל יְרוּם
וְנִשְׂא וְגַבַּהּ אִם עַל הַבָּשָׂר לֹא נִשְׂא וְלֹא גַבַּהּ
אַל אֶל הָעֵץ שָׁתוּ אוֹתָלוּ בּוֹ וְאִם עַל מַאֲלֵהוּ
וְנִשְׂא *Objicies ipsis,*
(scilicet הַנּוֹצְרִים, *Christianis*) Prudenter
aget, sublimis erit, exaltabitur, excelsus
erit, *si de carne i. e. natura humana dicatur,*
non fuit exaltatus neque elevatus, nisi in ligno,
quo suspensus est; si autem de divinitate, tunc
a principio fuit altus & sublimis. Verum
enim vero si cogitasset: doctissimus Ju-
dæorum grammaticus ipsum illud יְרוּם com-
modissime crucem Christi indicare, perspe-
xisset facile, haec omnia Messiae convenire
apprimere & qui crucifixus est, & qui ut De-

us

us omnem gloriam ab aeternitate omni habuit, & qui ut homo post mortem ad summum majestatis fastigium adscendit.

§. 14. Porro in hoc loco ~~ἐκ τῆς~~ aequae, ac ~~τῆς~~ *ἐκ τῆς* ~~ἐκ τῆς~~ *ἐκ τῆς* per passiones consummati contineri, illud ipse situs ac cohaerentia verborum confirmant. Videor mihi enim commate hoc XIII. contemplari summam veluti, ac compendium eorum, quae per insigne hoc vaticinium ad caput usque LIV. proponenda erant. Videlicet *generatim* acturus erat & Messias *sapienter & feliciter*. Quae genuina vocis *ישיע* significatio est. Idque percommode. Is enim sapienter & prudenter agit, qui verum, seque dignum finem sibi ob animum proponit, iisque ad eum adsequendum convenientissimis utitur mediis, quibus ille obtineri optime queat. Id autem, qui fecerit, cum voti sui non possit non compos fieri, prospero gaudet & felici rerum suarum successu. Unde *sapientiae comes est felicitas*. Utraque Messiae servo Dei adscribitur verbo *ישיע*. Is summam sibi gloriam, tanquam actionum suarum scopum proposuerat sibi. Quum autem non alia (vi aeterni decreti, foederisque, quod cum eo Pater in consilio pacis pepigerat, quod cap. LIII: 10. vocatur *ישיע*) ad consequendum illum finem via esset, quam per dolores, ignominiam, crucem, ita ut per *aspera* AD

Clas. VIII. Fasc. VI. XXX ASTRA

ASTRA, per **ANGUSTA AD AUGUSTA** penetrandum illi esset, illam sibi quoque sequendam esse duxit. Hoc autem innuit divinus Vates, cum primo generaliter asserit, eum acturum **PRUDENTER** pariter & **PROSPERE**, tum specialius qua ratione eum in modum egerit, ostendit; nimirum, per crucem adscendendo ad gloriam & decus. *Exaltabitur* primo in cruce, quo nomine omnes ejus passionis intelliguntur. Sed haec ignominiosa ac dolorosa exaltatio via erit & medium ad laetam illam ac gloriosam exaltationem obtinendam, per excitationem è mortuis, adscensionem in coelos, & reliqua, quæ mox commemorabuntur. Et hoc est, quod deinceps **C. LIII. vs. 10.** indicatur, quando ratio, ob quam semen habiturus, diesque illi prolongandi essent, haec traditur, quod **וְיָרֶם בְּיָדוֹ יְצִלָּהּ** quod beneplacitum, voluntas, decretum Domini ejus manu & opera feliciter proceslit.

§. 15. Quæcum sint argumentum totius a Propheta instituendae tractationis in ipsa vaticinii fronte propositum, ea deinde singulatim per partes in sequentibus exhibentur. Ad *primam* exaltationem pertinent quæ dicuntur **Cap. LII. vs. 14. parte priori. LIII. vs. 2-10. 12. p. post.** Ad *secundam*, **LIII: 8. 10. 11.** Ad *tertiam* **LII: 15. LIII: 12. p. pr.** Connexionem autem, quod sc. ita agen-

agendó & patiendó & *prudenter* egerit, & simul *feliciter* invenimus commate 10. p. post. & in iis, quae dicuntur vs. 11. 12. quae connectuntur per particulam causalem לכן.

§. 16. Praeter hæc considerandum rerum sacrarum perito Lectori offero, anie etiam duae illae voces נשא ונבה separatim sint sumendae, quò omnia, quae ad statum gloriosum, plenumque majestatis Sospitatoris nostri per omnia tempora faciunt, huc, sed distincte referantur. Neque enim credendum est tres illas voces dicis causa tantum congestas esse aut לפי שמעלתו תהיה בעלה לפרתו quod ejus *exaltatio futura esset supra modum excellens*, ut loquitur Kimchius; Sed haud dubie verba vaticinii hujus incomparabilis in summa sumenda sunt emphasi, singulis verbis distincti sunt adscribendi sensus, nihilq; credendum est nequidquam a divino vate allatum esse, neque, quidquam negligendum est eorum, quae verbis ipsis contineri constat. Veluti itaque priori voce נשא indicantur ea, quae ad Christi gloriam quidquam contulerunt usque ad ejus è terra discessum, ita sequenti voce ונבה ea videntur innui, quae ad summum illud dignitatis & exaltationis fastigium pertinent, ad quod post ejus in coelos reditum adscendit, quodque tuiturus est, donec ad judicandum vivos & mortuos in terras revertetur. מאר

autem aequalem videtur ad omnes & singulas tres illas, quae antecesserunt voces, relationem habere, quasi scriptum fuisset
 גבה מאד, גשם מאד, ירום מאד.

§. 17. Cum itaque priori phrasi dicitur exaltatus גשם; significatur (1) coelos ipsi gloriam daturus, cum in cruce emerget, quod factum est, cum sol tenebris involveretur, toaque rerum natura ei & innocentiae & divinitatis exhiberet testimonium. (2) Ex morte esse resuscitandum, (3) in coelos evehendum. Ita phrasi sequenti indicantur sequentia. (1) Ad dexteram Patris sui collocandum. (2) Sp. S. ab eo effusum iri, id enim huc per omnem modum pertinere clarissime ex verbis D. Petri constat Act. II: 33. 34. 35. 36. (3) Judicium in hostes, rebelles praesertim Judaeos exercendum. (4) PRAEDICATIO evangelii inter gentes una cum illarum ad eum conversione, quando ut noster Propheta vs. 15. ait; *adspersget populos multos, ita ut illi, quibus nihil narratum erat, sint visuri, & qui nihil de eo audiverant, sint intellecturi*; Atque hanc quoque loco primario heic designari puto. (e) (5) Victoriae de hostibus suis, illo inprimis ita dicto καὶ ἑξοχῇ Diabolo, reportandae, quae annuntiantur Cap. LIII. vs. 12. (6) Latissimum imperium in gentes sibi terrarum orbem sub-

(e) Eandem etiam huc referunt Nicolaus de Lyra & Lucas Burgensis.

subjectas. Quibus, si quis (7) ultimo loco adungere voluerit ejus adventum in nubibus ad postremum exercendum judicium, nihil habeo refragari.

§. 18. Uti autem haec sunt caput & continentia perinclutae illius, quam Eſaias Vteris Testamenti Evangelista dedit, prophetiae, ita & omnium, quae de Christo unquam edita sunt, vaticiniorum. Ipse id condocuit Apostolos suos Salvator, cum in eo effet, ut gloriam sibi destinatam ingrederetur & capeſſeret, apud Lucam XXIV: 44. ſqq. Explicaturus enim *παντα τα γεγραμμενα εν τω νομω Μωσως, και προφηταις, και ψαλμοις περ αυτου*, ad tria haec capita refert omnia, *passiones, resurrectionem, praedicationem* gentibus annuntiandam. Ita enim l. c. loquitur. *Ουτω γεγραπται, και ουτως ιδω* (κ) *παθει τον χριστον i. e. ον* (2) *και αναστηναι εκ νεκρων τη τριτη ημερα, i. e. κωδ. (3) και κηρυχθηναι επι τω ονοματι αυτου μετανοειαν και αφεσιν αιμαρτων εις παντα τα εθνη i. e. ηβλ.* Hujus rei exemplum vel esse potest Psalmus vicesimus secundus, ubi sine dubio quae leguntur inde à vs. 1--21. referenda sunt ad primam exaltationem in cruce. Ad alteram autem pertinent, quae occurrunt inde à commate 21. ad 27. Quae autem adjunguntur inde a versu 27. usque ad finem, clariſſime referenda sunt ad ea, quae ad tertiam

tiam exaltationem Messiae pertinere dixi. Et cum his conferenda omnino sunt Ad. II: 33. V: 31. Eph. I: 20. 21. 22. Ebr. I: 3. & alia loca.

§. 19. Eadem quoque conjungit Apostolus ad Philipp. II: 9. sqq. qui locus, uti nostro plane περιληψ is est, ita & eum mirifice illustrat. Cum sc. Esaias (α) Messiam vocat משיח id Paulus ita ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐκένωσεν μορφὴν θεοῦ λαβὼν ἐν ὁμοιωματι, ἀνθρώπων γενομένη, καὶ σχηματι ἐνείθεως, ὡς ἄνθρωπος, v. 7. 8. Quando (β) apud Prophetam Salvator dicitur מושיע, exaltatus sc. in crucem, id Paulus hunc in modum interpretatur γενομένη ὑπὸ χειρὸς θανάτου θανάτου δὲ σταυροῦ v. 8. Cum (γ) illi dicitur κενώ, Id huic est, καὶ ὁ θεὸς αὐτὸν ὑπερυψώσεν, v. 9. Illud vero (δ) מושיע adhuc interpretatur uberius his verbis. Ἐχάραξαν αὐτὸν ὄνομα τοῦ ὑπὲρ πάντων ὀνόματα. Ἰσὺς ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πάντων γὰρ καμψίη ἐπερχομένων καὶ ἐπιγνοῶν καὶ καταχθονίων. Καὶ πᾶσαι γλῶσσαι ἑξομολογήσονται, ὅτι κυρίῳ Ἰησοῦ χριστῷ, εἰς δόξαν διὰ πάντες, v. 10. 11. Denique (ε) & id animadvertendum est Apostolum non solum dicere ὑψώσει, sed & ὑπερυψώσεν, ut simul exprimeret illam particulam מושיע, quam habet Esaias. Ita ut Paulus optimus & interpres & Paraphrastes horum Esaiæ verborum sit. הנה עבדי ירום ונשא ונבה מושיע.

§. 20. Puto itaque sensum huic vaticinio planum, facilem, & ut scopo totius orationis, ita & aliis scripturae dictis consonum me indicasse. Si tamen quis alia ratione tres illas phrasas partiri ac explicare velit, neque id me invito faciet. Scilicet **וְיָדָם** generaliter posset notare Servatoris mortem, & e vivorum consortio sublationem. **וְנִשָּׂא** indicaret genus mortis, sive suspensionem e cruce, quo sensu **וְנִשָּׂא** sumi Gen. XL: 13. supra §. 10. vidimus; Illud autem **וְנִשָּׂא** in memoriam nobis exaltationem Christi, ejusque diversos gradus revocaret, quae tanto excelsior fuit, quo depressior ante ejus humiliatio erat.

Unusquisque heic sensu suo abundet.

ALMONII UTINIS, modestissima expositio de *Aeternitate mundi* extrinseca possibili, ut clarius pateſcat, an in posterum sit plane explo- denda, an retinenda.

SUMMARIA.

§. 1. *Definitio utriusque aeternitatis.* §. 2. *Recensentur nonnullae classes eorum, qui aeternitatem mundo tribuerunt, idque vel ad excludendum Deum, vel ad subjiciendum eidem mundum.* §. 3. *Cautè heic esse agendum, & materiam hanc posse ad rariora Theoremata referri.* §. 4. *Proponuntur argumenta.* §. 5. *Solvuntur ea, quae objici possunt.* §. 6. *Stabilitur tamen creatio mundi ex nihilo, ante annos circiter 5731. facta, tam ex voce *כִּדְבָר* quam ratione.*

§. I.

EXposui haud ita pridem * ideam electi divinitus mundi optimi, simulque præter scopi apicem de aeternitate mundi dixi, non improba mente, sed congruenter summorum Theologorum sententiis, quorum unum & alterum excitavi, ut odium a me averterem, ceteros tacitus præterii, ne nasum habentibus clypeo auctoritatis humanæ obmoto viderer

* V. supra pag. 47.

derer contendere. Summe Venerandus VIR THEODORUS HASAEUS, quem mirifice & suspicio & deosculor, pro ea libertate, quam petimusque damusque vicissim, negantem amplectens sententiam, ideo suae mentis rationem de aeternitate mundi infra in Nota existare voluit, ut secus sentientes vel adliceret ad sensum suum, vel ad rationes, aequae vel magis ponderosae, adigeret expromendas. Absit a me per omnem mundum, cum quovis, ullo pacto, altercari, tantum abest, ut vel unica litterula cupiam Fautorem meum, tot aliis gravioribus curis districtissimum laedere. Quidquid heic edisseruero, illud omne benevolentiae Ejusdem consecro & examini amicissimo subjicio, nil postea de hac sublimis quaestionis intricatissima materie scripturus, sed potius perspicacioribus orbis eruditi ingeniiis, utcunque de hac re sensuri sint, me & Pseudonymam hanc tractationem expositurus. Quamvis vero nondum sit liquidum, an duplex detur aeternitas, & an mundo alterutra sit tribuenda, definitio tamen utriusque aeternitatis est praemittenda, ut intelligatur de cujusnam rei existentia agatur. Quod si res ipsa sit falsa, tum nec ipsa aeternitatis contingentis definitio erit vera. Nec quicquam elicitorum sum ex ficta definitione, nisi ubi de ejus veritate prius constiterit. Qui de Phoenice vel Gryphibus tractant, definitiones vel

descriptions præmittunt, licet existentia sit vel incerta vel falsa. Aeternitas *generatim sumpta* est continuatio existentia, ubi nec initium nec finis est. Aeternitas *summi gradus* & divina est existentia Numinis continuatio necessaria infinitaque tam ratione negatae originis quam finis, citra ullam partium compositionem & successionem. Aeternitas *secundi gradus*, & *imperfecta*, est continuatio existentia in infinitum ratione initii procurrens, cujus ratio est in alio, & quæ est in composito cum successione & mutatione partium perpetua. Qui aliquando angelis & materiae primæ æternitatem tribuerunt, intellexerunt eandem definitionem, sed sepositis eis, quæ de compositione, successione & mutatione fuerunt adjecta. Differt igitur æternitas primi gradus a posteriori 1) necessitate, 2) independentia 3) simplicitate 4) immutabilitate, 5) successionis defectu & remotione. Aeternitas secundi gradus, quam ita adpellare liceat, est 1) contingens, & quæ potest aliter sese habere; 2) dependens ab Ente infinito per se subsistente; 3) propria rerum compositarum ratione totius mundi, & coalitarum ratione essentia corporeæ; 4) est rerum quovis momento per internam dynamin aliumque conatum exserentium: 5) cum perpetua successione vel idearum in spiritibus vel virium in corporibus motri-

tricium. Nequis vero putet, hæc tantum esse efficta, ideo contingentia mundi in tuto est conlocanda, ut eo magis inoffenso pede ad arcem causæ nostræ progredi queamus. *Necessarium* est illud, cujus oppositum est impossibile, estque vel *essentiale*, vel *existentiale*. Essentiis omnibus tribuitur merito necessitas, æternitas & immutabilitas, uti & antiqui & recentiores docent P. POIRETUS quidem, J. LANGIUS eorumdemque adsectatores heic profitentur novam philosophiam, tradentes, essentias rerum esse arbitrarias, i.e. non necessarias. Sed hoc est impingere in primas cognitionis universæ lineas & in principium contradictionis. Si atheisticare luberet, inde Atheismum materiale seu consequentiale elicere possem. Finge enim, id, quod *aurum* dicimus, a divina æternaque mente repræsentatum esse *non-aurum*. Siccine lapsus esset Deus? Si repræsentavit Deus sibi id, quod *aurum* dicimus, ut *aurum* & simul ut *non aurum*, ergo absolute contradictoria & per sese impossibilia eidem objecto intellectus sui tribuit. Finge porro, Deum repræsentasse sibi aurum nunc hoc nunc alio modo eoque diverso, eumque id fecisse vel simul vel cum successione. Si simul: tum proxime præcedens redit casus; si cum successione: tum mutatio & successio idearum Sociniana Deo tribuitur. At quia non tantum

tum credo sed etiam scio , intellectum Dei esse necessarium ratione existentiae , simplicissimum, immutabilem & semper eundem , immo perfectissimum & numquam errantem , ideo puto eum semper repraesentasse sibi *aurum, ut aurum*, & sic in ceteris. Anne Poiretus fuit Poiretus & simul non-Poiretus ? Poiretus tamen erat contingens, supervacuum , nec necessarius , nisi hypothetice. Ex intellectu vero divino derivamus essentias , a voluntate substantias. Essentiae igitur sunt necessariae & aeternae. Necessitas porro existentialis est, per quam quid subsistit in se & per se, originem sui & rationem ulterius non repetens : At *contingens* dicitur illud , cuius vel existentia poterat differri vel modus existendi variare quibat. Omnia arte facta sunt contingentia , quia eorum α) existentia differri, β) & modus existendi secundum regulas combinatorias indefinitis modis variare poterat. De substantiis naturalibus primo obtutu posterius videtur cogitatu facilius , prius difficilius. At quia modus existendi a modo possibilitatis dependet , & hic in quavis substantia contingenti diversus est , secundum *principium indiscernibilium*, ideo de substantiis iis naturalibus contingentibus omnibus , quarum existendi modus potest cogitari alius & alius, recte adfirmatur possibilitas existentiae differendae. Adde quod eo ipso mun-

mundus omnis singulæque ejus partes necessitatem existentiae in sese non continent, quum sunt *contingentes*. Verum quia contingens causam suæ existentiae extra se habet, ideo mundus, quia est *contingens*, esse non posset, nisi præter mundum daretur causa alia sublimior, quæ tandem, ne in progressum infinitum incidamus & *rationem sufficientem* deseramus, est necessaria, unica, æterna secundum primum gradum, immutabilis & independens. Nam si progressus causarum efficientium in linea recta adurgeret in infinitum, tum utique ratio sufficiens nulla adesset, citra quam tamen ex more totius generis humani in negotiis facilioribus nihil concedere, adfirmare vel negare possumus. Si mutuam causalitatem eamque circularem contingentibus mundi particulis tribueremus, nihilo secius auctore opus esset, qui produxisset illam mutuam causalitatem, immo qui sustentaret. Nam quomodo aliàs ea, quæ contingentiae penitus subjiciuntur, vel existere vel durare continuarique possent? Fundamento ædium sublato ruit domus. Sunt qui materiæ infinitam divisibilitatem concedunt, ideoque per consequentiam statuunt compositionem materiæ, ubi numquam ad finem penetrare licet. Videntur illi progressum in infinitum stabilire. Et sane ita faciunt. Sed materialis causæ infinitum progres-

gressum propugnant, non vero efficientis. Et dum quamcunque particularum divissarum existimant *contingentem*, Deum nequaquam tollunt, sed pro ultimo fundamento ponunt. At vero nolim ejusmodi doctrinam admittere, ubi ratio sufficiens & sapientia divina non satis facta tecta conservatur. Unicus Deus sit nostrum solatium, & præterea nihil infiniti stabiliatur, cujus non occurrat dependentia & finis terminusque distinctissimus. Materia per sese infinita tam ratione causæ efficientis quam materialis est labyrinthus periculosissimus, cui Spinoza aliique immersi sunt, tristissimo exemplo. Rectius sane egit illustris Wolfius, qui compositorum Monadas, eorumque tandem ex nihilo creationem stabilivit ob rationem sufficientem & mundi contingentiam. Mundus non dissolvitur mente in particulas infinitas, sed indefinitas, &, quia ubique contingens est; citra Deum, *ultimam rationem*, nec esse nec cogitari potest. Quod plurimæ partes globi nostri terraquei aliter aliterque sese habere queant, nec necessario hunc vel illum situm, statum, motum, quietem recipiant, effectus docent, quibus mortalium labor plurima immutavit. Immutatio qualiscunque intrinseca tollit necessitatem absolutam. Liceat igitur similiter concludere de singulis terræ, aëris, ætheris, cæterorumque globorum cœlestium sub-

Substantiis. Ut enim Physici recte statuunt
 (a) corpora universa, etiam illa, de quibus observationes non habemus, extensa esse & mobilia & impenetrabilia, & gravia, quia corpora omnia, de quibus observationes habemus, istis eminent virtutibus: Ita corpora omnia totius orbis sunt mutabilia. Si igitur omnia corpora sunt mutabilia, ergo congeries omnium corporum, i. e. *mundus materialis*, est mutabilis, nam totum sequitur singularum partium naturam ejusque convenientiam. Ne quis vero mihi sinistram mentem adfiat, putetque, me tacite actualem æternam mundi existentiam tradere, ideo duo monere e re mihi visum fuit. *Primo* quidem est, quod definitionem indicaverim æternitatis secundi gradus. Sed id fere a me factum est eo modo, quo illi, qui de igne purgatorio commentantur, notionem quandam animo occupant, unde judicent, an sit ille, nec ne: an esse nequeat, an vero esse queat. *Posterius*, quod admoneri a me posse puto, in eo consistit, quod ipse firmissime statuam, quinque diebus, antequam Adamus conderetur, universitatem hanc cœpisse. Rationes meæ in promptu sint. 1) Si Moses diversum aliquid docere voluisset, aliter & claritate diversa scri-

(a) Rogerus Cotes in Præf. ad Is. Nevvtoni *Philosophiæ naturalis Principia Mathematica*, & ipse Nevvton l. c. L. III. reg. 3. p. 357. sq. edit. *Amstelæd.*

scripsisset. Præter Pandectas sacros heic aliquid sapere nolo, quia Gentiles vel cum Mose consentiunt, (b) ubi quid viderunt, vel crassissimas fabulas (c) nexuerunt vix examine dignas, vel observationes eminentias obtenderunt, vel annos lunares (d) habuere. Novi Virum eruditissimum, qui priora Geneseos capita in mythos Geographicos convertit. At horret animus & refugit ista (e) meminisse. Unde tranquillitatem animo & mortis antidotum satis efficax hausero, si litteras diviniore in gryphos & Dædalea allegoremata, infirmo lubricoque ubique sensu, transfunderem? Nisi lues ista foret Satanica, scripta profana potius in allegorias convolveret Dædalus ejusmodi, quam sacra, quorum auctor nimis est tremendus. Ne his male facietis acuminibus ecclesia omnino obruatur, Numen manifeste

(b) Ut ex Grotio de V. R. C. & Sanchoniathonis Fragmento, initio cujusdam computationis penes omnes gentes liquet.

(c) Ut ex Mythicis, Aegypti, Græciæ, Malebarum libris, & calculo Chaldaico, Chinensi, Aegyptio coque patet, de qua re videndi Stillingfleet & Jaquelot.

(d) Herm. von der Hardt in *Morgenrothe über Cebren*. 8. 1710. Helmst.

(e) Remotius a veritate Ethica recessit idem, quam Anonymus Batavus in *Demonstratione Allegorie Historice V. & N. T. & revelationis Mysterii SS. Triados* Groningæ 1690. 4. a Groningensibus interdicta publice.

ste impedit. Nam ingenia ejusmodi fero-
cia raro studiis inhærere pergunt, &, si il-
lud fecerint, miris fortunæ procellis jacta-
ri solent divinitus, ut sese emendent. Præ-
terea, experientia teste, nemo ei confidit,
qui Deo non videtur fidere. O serva De-
us verbum tuum! 2) Composita & mona-
des continentur complexu hujus universi.
Sed præter Deum nihil est, quod æternita-
tem primi gradus, ex absoluta necessitate
existentiæ elucentem, teneat. Composi-
ta constant ex monadibus, nisi Atheorum
exemplo velis aliquid largiri, cujus nulla
occurrit sufficiens ratio. Monades nec ex
simplicibus aliis nec ex compositis potuere
existere. Ergo simul & semel ex nihilo
conditæ sunt ab eo, qui omnipotens & ma-
xime æternus erat. (f) Quia vero ipso crea-
tionis momento Deus solus istam effectio-
nem intellexit, nec homo, licet cum primis
fuiſſet creatus, ea explicare ac ostendere va-
let, in quibus nulla est successio, nulla mo-
ras tenens compositio; inde clarissime col-
ligitur, homines primos per cognitionem,
qualis hodie nobis inest, nesciisse creatio-
nis modum, temporis exordium. At vero
omnes Philosophi ad Ocellum usque Luca-
Class. VIII. Fasc. VI. Y y y num,

(f) Conf. III. Leibnitii *Monadologia* p. 3. §. 6. sq. &
Jo. Henrici Michaelis *Unterricht von den Accenti-*
bus p. 35. ed. 1720. 8.

num, fatente ipso Averroë, (g) de æternitate mundi nequidem cogitarunt, sed consensere omnes in quodam omnium rerum initio, quod Politici & Chronologi semper fecerunt. Memoranda sunt, quæ de litibus pro antiquitatis prærogativa gentes inter sese contentionibus subjecerunt. (h) Si qui vero norunt, Lucanum & Aristotelem fuisse ethnicos, *materiaque* notionem pertenuem aluisse, quippe quam in Monadas non resolvebant, eosque naturaliter voluisse cuncta explicare, ii excusabunt Lucanum, nec tamen adorabunt, quasi singulariter sapuerit, sed spernent cæcas ideas cum suo auctore cæco. Unde vero ii, qui præcesserunt Lucanum, fuere tam concordēs in exordio rerum concedendo, non adeo diuturno, nisi ex revelatione Dei, per manus tradita, id hausissent? 3) Initia gentium in regionibus: occupationes insularum primæ: linguarum major in dies distractio, earumque & ipsarum litterarum distinctior convenientia, si ad exordium rerum propius accedimus: montium cacumina nondum ad planitiem delata & æquata: origines artificiorum, scientiarumque maxime necessariarum: illa omnia, inquam, testantur generis humani initium non adeo antiquum, ut ipse Lucretius, Tacitus,

(g) Ad Libram Aristotelis de Coelo text. 102. conf. Censorinus de die natali c. 4. p. 25.

(h) Plura monuit in hanc rem Autor der Einleitung

estus, Seneca & plures alii ethnicorum subodorati sunt. At terra fuit condita in usum hominis, qui est utique præstantior omni massa terraquea. Quam primum igitur terra creata est, patuit usui hominum, tum quoque creandorum ex ratione convenientiæ & summæ sapientiæ divinæ. Quis est, qui caveam in usum avis comparat, avem vero comparare negligit, nisi desipiat, vel vertumno sit mutabilior, vel ex paupertate & impotentia voti sui impos, quorum sane nihil Deo tribui potest. Terra porro est pars universi; eique non casu vel instar mantissæ immerita, sed ex sapientissimâ Dei voluntate & selectissimam ob harmoniam inserta & simul coagmentata. Quum vero, si terram demere posses ex universo, tota mundi machina immutaretur, & a sapientissimo hoc ordine semel instituto deflecteret, ea de causa ex initio humani generis ad exordium terræ, & ab exordio terræ ad primordia uni-

Y y z versu

in die Habesinischen Theologie Helmst. 1719. p. 47. & p. 90. (32) ejus libri verus auctor non est A. Windborn, sed J. R. G. qui illum nondum plene conscripserat, cum Windhornius ei illum ademisset, & ne ejus editio impediretur, Gandano XL. Joachimicos sponsonderat, promissos tantum. Verus auctor per litteras nuper spem mihi fecit, librum illum mox curatius a se editum iri, sublati mendis & adjectis multis luminibus.

versi (i) firmissime conligitur. Orbe telluris demto immutaretur hoc Systema nostrum, quia gravitatio reciproca planetæ in planetam & omnium planetarum in solem, hujusque rursus in omnes planetas causa physica est cursus sideralis, non neglecta tamen inertia massæ, quæ cursum rectilineum imminuit. (k) Præterea exspirasset dudum motus ille Lunæ, quem & ad tellurem & ad solem tenet conformatum. Computavi ante aliquot annos telluris totius gravitatem, eamque indubie minorem ea, quæ re vera deprehenditur. Sphæram terrestrem in quadrata digiti longa & lata transmutavi, eamque ex dimidio aqueam, ex dimidia altera parte terrestrem & gravio-rem. Ne gravitas aquæ a me fingeretur justo major; mediam proportionalem inter librae unius gravitatem sub Aequatore ejusdemque sub Polis investigavi, observationes anxie inter sese conferens; & ad hæc eandem proportionem tenui inter differentiam gravitatis æstivam & brumalem. Descen-

idque citra partem primam, cujus plenior elaborationem dabit sub tit. *Bibliotheca Religionum mundi.*

(i) Alia argumenta, quæ creationem terræ cum chao ipsisque angelis ad sextiduum rejiciunt, vide apud Frider. Bechmannum in *Theologia Polemica* p. 274. sqq. edit. Baderi.

(k) Divinæ hæc demonstravit Ill. Nevvtonus l. c.

scendi porro in fodinas argenti, ut inertiz ad centrum accrescentis proportionem addiscerem, simulque deprehenderem eandem inter corpora inertissima & leviora in quacunque distantia possibili. Inde conlegi totam telluris gravitatem, quam si huc adponerem, quisque stuperet. Inde atmosphærarum proportionate decrefcentem & accrescentem gravitatem licet porro rationibus bene subductis computare, omniumque corporum cœlestium, quorum diameter haberi potest ex emersionibus vel paralaxibus. Sed manum de tabula. Quod si per antliam alicubi turbatur æquilibrium aëris, aër, si libera ei actio permittitur, ruit ad levitatem specifica gravitate exæquantiam. Nec secus eventura res esset, si terræ gravitas vel ipsa terra tolleretur. Inde enim totum hoc systema foret diversum & quia systemata fixarum cohærent nostro, totus orbis foret alius. Si igitur terra ad mundi harmoniam requiritur, ut nullus cum ratione dubitare potest, tum certe evidentissimum est, terram simul cum reliquo mundo fuisse conditam, vel, si reliquum mundum ante terram existitisse fingas, harmoniæ aliquod complementum olim mundo defuisse, quale quid in actionem humanam, priora corrigentem & suppletem menda, cadere potest, non in divinam. Absit igitur per omnem modum

cogitare; mundum non simul cum terrâ,
hanc vero non cum exordio generis huma-
ni fuisse conditam.

§. 2. Fuere semper nonnulli, qui mun-
di æternitatem propugnarunt, sed imagi-
nariis admipiculis nixi. Non vero, ei fuere
ejusdem sententiæ, quod probe notandum
est. Crassissime delirarunt, qui æternita-
tem mundi intrinsecam, necessariam exi-
stentiâ, independentem, & eam, quæ De-
um tollit verum, statuerunt. Hi fuerunt
vel distincte commentati vel confuse. Di-
stinctius insanierunt, qui materiam omnem
pro Deo habuerunt, vel vocem etiam Dei
ferre noluerunt. Confusius somniarunt, qui
Deum putarunt esse animam mundi ejusque
partem præstantiorem, vel Deum ita inne-
xuerunt mundo, ut nefas ipsis visum fuerit,
Deum per sese citra mundum posse subsiste-
re. Hi omnes albo Atheorum inscribendi
sunt, ut etiam rectissime factum est a Jen-
kino Thomasio, (l) Jo. Fr. Buddeo, (m)
Jo. Christoph. Wolfio, (n) & Jac. Frid. REIM-
MANNO, viris sapientissimis. Subtilius
delirant, qui mundum actu semper existi-
tisse putant, at per accidens & voluntatem
Dei,

(l) In *Historia Atheismi* a. 1712. Altdorfi.

(m) In *Thesibus Theologicis de Atheismo & Superstitione*, præcipue c. II. §. 2. pag. 236. edit. Prima.
1717. 8.

(n) In *Diff. de Atheismi vulgo suspensis*.

Dei; adeo ut æternitas mundi ipsis fuerit existimata contingens, extrinseca, dependens. Hi fuere vel Gentiles, quibus iste error aliqua ex parte videtur esse condonandus; vel Christiani iique vel improbi, qui S. scripturæ auctoritatem proculcare in animo habuerunt, vel probi, qui de S. scripturæ divinitate firmissime persuasi, in expositione ejus tamen allucinati sunt, ut Astronomi plurimi heic aberrare solent in explicando Gen. I. capite. Hosce omnes esse vel fuisse Atheos dicere nolim.

§. 3. Recensiturus eram auctores æternitatis mundi, & eorum argumenta. Sed brevitati litandum est & parcendum est lectori, ne incautus venenum trahat, & pro animi humani malignitate in pravas opiniones abripiatur. Prudentia & *syncretismus* opus est plusquam Pythagorica in sententiarum venenatarum expositione. Sufficiat veritatis amatoribus, æternitatem mundi actua-lem tam absolutam quam contingentem paullo ante destruxisse. Vita nostra undique est circumcisa & mors inopinanti-bus obrepit. Quare Deo potius serviamus & sanitati mentis, quam profanis myrme-ciis. Rogo etiam atque etiam lectorem, ne a possibilitate æternitatis mundi ad existen-tiam æternam concludat probe scius, se hæc potuisse non legere, ideoque non per ab-solutam necessitatem legisse, & similiter

rem in omnibus contingenter possibilibus
sefe antecēdenter habere. Problema vel
potius Theorema heic excutiendum pote-
rat omitti in libellis Theologicis. Sed quia
Scheiblerus aliique non ultimi nominis
Theologi possibilitatem æternitatis mundi
suo adprobarunt calculo, eis post cineres
deesse nolui, ne traducantur veluti profa-
ni livido dente, veritus. Rarius hoc est
Theorema, quia per sefe ad salutem æter-
nam nil facit, &, si incidat in male curio-
sum speculatorem, aduefacere queat cum
ad alia supervacua expendenda, quibus
semper homo ultra quam par est inhiare sa-
tagit.

§. 4. Sed quia alea jacta est, rem ipsam
ingrediamur oportet. Impossibile est illud, cu-
jus distincta repræsentatio contradictionem
involvit, idq; vel per absolutam rei habitudi-
nem vel in ordine ad certas circumstantias,
hoc est, hypothetice. Si igitur impossibi-
le est, mundum potuisse divinitus ab æter-
no creari, contradictio alterutra vel utra-
que obsistat oportet. At in creatione per
se nil obstat, quia ab æterna Dei omnipo-
tencia procedit, quæ nunquam immutatur,
nunquamque ætreciscit. Mundus contin-
genter sefe ad voluntatem Dei habet, & in
eo nil est, quod impediāt æternam produ-
ctionem. Sed regeis, æternitatem soli Deo
competere, ideoque cum rebus creatis non
posse

posse communicari. Respondeo, quod in-
 victa hoc sit veritatis de æternitate primi
 gradus. (o) Ut vero æternitas secundi gra-
 dus Deo nequit tribui, quam mundo ratio-
 ne possibilitatis tribuo, ideo ita contradi-
 ctio adparens expirat & concidit. Quod
 Deum adtinet, is eam ob causam non adli-
 gatur & veluti stoice adjungitur mundo.
 Deus semper sibi repræsentavit mundum
 semperque fuit omnipotens, ideoque crea-
 tionem mundi, unde nullum detrimentum
 infertur virtutibus & perfectionibus ejus,
 sed potius major omnipotentia radius ex-
 splendescit, ab æterno peragere potuit. Non
 est contradictionis plenum, causam effici-
 entem natura esse priorem effectu & effe-
 ctum tamen ratione existentia simul esse.
 Eo ipso, quo Deus lucem primigeniam
 creavit, splendor adfuit ex luce emanans. Ter-
 ra gravitavit & effectum gravitatis exseruit,
 simul ac creata est. Terra vero est causa, &
 gravitatio est effectus. Quanto magis, qui
 non uno modo & restricte agit, Deus, si-
 mul ac fuit, i. e. ab æterno, effectum sui edere
 potuit. Nam potentia causarum secunda-
 rum eminenti & perfectissimo gradu enite-
 scit in Deo. Et finge tibi, quod mundus,
 per suam naturam contingens, aliquando
 non potuerit produci. En, quæso, con-
 traddictionem, quæ posito ex hoc casu emer-
 geret.

Yyy 5

(o) In *Historia Universali Atheismi & Atheorum falso
 & merito suspectorum* Hild. 1725. 8.

geret. Nam mundus, per se contingens ratione productionis & conservationis, et ratione aliquando fuisset non contingens, sed impossibilis. Ita essentia mundi esset contingens ratione productionis, & non contingens, quia aliquando nequisset produci. At contingentia & impossibilitas sunt opposita, quæ eidem rei simul nequeunt tribui. Si vero mundus in idea ex impossibili (i.e. *non ente per se & nihilo*) factus est contingens & possibilis, tum absolute nihilum, & non-Ens potest fieri Ens, (p) quod est oppido incommodum, tam ob contradictionem quam essentias rerum earumque essentielles proprietates æternas. Potestne Idem fieri Diversum, Vnum plura, ternarius quaternarius, Deus non-Deus? Absit per omnem modum. Mundus igitur actu est æternus? Nequaquam. Equidem a sapientissima & liberrima Dei voluntate dependit, an illud, quod erat *ἡ ἀνάγκη*, sed in idea tantum intrinsecus, forisque non adparens, vellet ab æterno producere nec ne. At ut fecit, ita voluisse censendus est.

§. 5. At objici heic nonnulla posse sentio, quæ removenda sunt, ne quis in anticipi hoc hæreat compito. Aeternitas ob stare videtur, soli Deo tribuenda. Sed jam re-

(p) Sic cetera adtributa Deo in summo & infinito gradu tribuenda sunt, quæ in secundo & depen-

respondum est. Tempus porro æternum esse possibile; inficetum creditu adparet, at non omnibus nec mihi. Tempus solent mortales non pro relativa notione, sed pro absoluta habere, quasi foret substantia, quæ digito possit ostendi. Si inspiciamus omnes occasiones, quibus hæc vox in vita communitur, tum significatio occurrat distincta, quod scilicet sit *series successionum* (q) vel *ordo eorum, quæ sibi mutuo succedunt*. Si ponas, *a b c*, quasi totidem corpora, ordinatum habere motum, ut *a* post ictum oculi in locum *tu c* successerit, & *c* simul progressum sit, tum ordo succedentium innotescit, quem *tempus* adpellare consuevimus. Tempus non est *continuata existentia*, ut

dente gradu tribuatur etiam hominibus. De positivis nullum est dubium. Negativa videntur aliter sese habere. Sed revera res aliter sese habet, nam 1) sunt negativa ob sermonis angustiam & imbecillitatem intellectus e. g. janua est *non-arbor*, sed ideo non est notationis mere negantis; 2) Negativa illa etiam certa ratione rebus creatis tribui queunt e. g. *unitas* cuique individuo: *simplicitas* geniis & animis: *immutabilitas* rebus duratione eminentibus: *insinitas* a parte posteriori angelis & judicatis in die pantocritico: *impenetrabilitas* complaxui mundi quatenus ejus mensura accurata a homine tradi nequit; *æternitas* angelis & hominibus. At Deo competunt absolute, citra ullam imperfectionem restrictionem & respectum.

(q) *Ut numerus irrationalis æternum non fiet rationalis,*

ut vulgus putat. Pone enim *a b c*, & motum, quem antea exempli gratia finxi, ita tamen ut A in unico momento in nihilum fuerit redactum divinitus, simul tamen aliud simile corpus ei per omnipotentiam fuerit substitutum, quod eundem servet ordinem, idque singulis momentis fieri, anne *tempus*, ut in priori exemplo, quivis ei motui *triv* A B C inesse idem dicet? Videmus igitur, quod temporis sit idea relativa ordinis, non vero continuata rerum existentia. At æternitas est continuata rei existentia, initio & fine carens, ergo, si secundi sit ordinis, æternam potest tenere successionem, i. e. *tempus infinitum*. Qui composita non resolvunt ultimo in Monades, sed in infinitum progressum materiae, illi infinitam successionem statuunt. Illud vero paucis exceptis, hodie faciunt doctissimi mortalium. Nec abluunt (r) ii, qui Vacuum in mundo dari insitiantur, statuentes infinitam rarefactionem & elasticitatem, simulque infinitam successionem, nisi diversa velint esse Unum, & *chaos citra ordinem* somnient. Qui a postica parte æternitatem angelorum & hominum comprobant, nonne illi ea ratione infinitum tempus largiuntur? Finge A esse initium creatio-

& numquam fieri poterit unitas, decas, centenarius, millenarius, millionarius &c.

(r) Idea temporis est ordo perceptionum successivarum

torum hominum & angelorum, B vere æternitatem a parte posteriori. Quod si regrediendo B haberet exordium (i. e. finem) & A careret fine, nonne idem casus existeret, qui emergit ex possibilitate æternitatis mundi?

§. 6. Ne vero quis hæc urgeat, prave accepta, ad subvertendum sensum Gen. I. 1. a. sibi que persuadeat, ברא esse structuræ novæ architecturam, quemadmodum Inclytissimus Jo. Clericus κηζεν ibi capit, justo ideo a Zacharia GRAPIO in *Theologia recens controversa* notatus & ab aliis, si meliora edoceri velit, emendatus; Κηζεν utique latius patet quam ברא, quia 1) κηζεν in numis vocantur coloniarum auctores magistratus, solus vero Deus ברא vocatur; 2) ברא notat rem maximam & ineffabilem, quæ hoc loco per emphaticum *Atnach* exprimitur sub אלהים & *Tiphcha* sub בראשית. Accentuatio vero illa, seu modulatio est vetustissima, Hieronymo jam memorata, sensui plerumque convenientissima, ut accentuationis imitatio a priori nos condocet facit. At κηζεν sæpius de rebus minoris momenti dicitur. Abarbanel (s) נאמר נבלאים לשון ברא significantur admiranda maxime per vocem

Leibnitio in Ep. II. ad Samuelem Clarkium & Wolfio in *Elementis Chronologia* c. I. p. 707. ac *Metaphysica* c. 2. §. 94.

(s) Conf. III, Leibnitius in Sched. IV, ad Clarkium.

ברא 3) notat productionem ex nihilo, rarissime id notat ויזקח & nonnisi ibi, ubi ex Græca lingua, cujus cultores veram creationem ignorabant, nulla alia vox succurrebat pro magnificèntia vocis ברא adsequenda aliquantulum. R. Bechai: (t) ברא *Bara* habet *significationem productionem entis ex non-ente* (quod tamè exsistere tandem poterat.) Pulcre Abarbanel, luscus inter cæcos: (u) ברא כתב הרב המורה שאין אצלנו לשון יורה על הפצאת היש מאין כי אם לשון ברא: והראב"ע ורבים אחרים מכחישים זה וביאו ראיה מן ויברא אלהים את התננים הגדולים ויברא אלהים את האדם כי ידוע הוא כי מן היסודות נבראו לא מאין-יש מי שאמר כדי להצדיק דברי הרב המורה שה המצאה יש מאין תאמר בריאה ולא יתהפך שכל בריאה תהיה הוצאת יש מאין ואלה הם דברי רוח שאם כן מי יכרית לנו שהבריאה שנוצר במעשה בראשית היא יש באין ושאינה מחבריה שתאמר על המצאת היש מיש והנה הרד"ק להמשנו אמר הדעת הזה כתב בשרשיו שכרא שם נופל על ענינים מתחלפים בדרך שחוק כי הוא באמר על המצאת יש מאין כמו *Bara. Scribit magnus Doctor quod non sit penes nos vox docens productionem Entis ex non-Ente, nisi vox bara.* Et R. Aban-

(t) *In בראשית fol. 5. col. 2. ed. Hanov.*

(u) *Comment. de Legem fol. 4. col. 1.*

R. Aben-Esra multisque alii taxant hoc, & adducunt probationem ex eo: Et creavit Deus animalia distentissima magna. Et ex eo: Et creavit Deus Adamum, quia manifestum sit, quod ex præexistentibus creata sint illa, non ex nihilo. Est etiam qui dicit, quasi ad vindicanda verba magni doctoris illius, quod productio Entis ex non-Ente dicatur creatio (a bara) sed non viceversa, quod omnis creatio sit productio Entis ex non-Ente. Et sunt illa verba spiritus (ventosa.) Si ita tamen est, quis impugnabit nobis illud, quod creatio, qua memoratur in opere creationis, sit Entis ex non-Ente? & quod illa non sit ex creatione, qua dicitur de productione Entis ex Ente? Et ecce R. David Kimchi ad obvelandum illud dicit hanc sententiam, scribens in libro Radicum, quod Bara sit vox *παλυσθη* instar inundationis, quia illa dicatur de productione Entis ex non-Ente, ut in principio creavit &c. Ut vero in temporis exordio definiendo sacrae litteræ sunt unica amissis veritatis, ita creationis ex nihilo conditio ad limam rationis humanæ revocari indeque inlustrari debet. Nam composita constant ex simplicibus, quia alias ratio nulla sufficiens præsto esset, unde tandem exstitissent. Si chaos fuerit elementum heic primum, eadem redit quæstio, licet enim, si massam compositorum unico obtutu adspicias, chaos concedatur. At materia illa prima fuit vel resolubilis in stami-

na ultima, vel indissolubilis, æternum crescente compositorum congerie, nec umquam in finem & elementa abeunte. Si fuit hac ratione indissolubilis, pergendo cogitationibus in æternum, tum numerus fingitur, qui ablatis idemtidem numeris semper manet idem & numquam decrescit, quod est oppido absurdum. Omnia sane, quæ ex unis in se determinatis consistunt, tandem illud tenent fastigium, in quo veluti adquiescunt & ultra quod adsurgere non datur. Præterea omnis numerus est quantum, & ideo dimetiri eum possumus. Illud igitur, quod plura continet, est nequaquam immensum, quia contradictio manifesta committitur, si idem statuas esse commensurabile & incommensurabile. Hinc sole clarius liquet, quod materia omnis sit res solubilis in elementa, quæ ulterius dividi nequeunt i. e. in Monadas & simplicia. Est mihi alia in promptu demonstratio ex Dynamicis, at quia est fusior ac difficilior, eam in præsens omitto. Id tamen est apertissimæ veritatis, materiæ qua tali, & cujus essentia in compositione consistit, non simul posse tribui inertem repugnantiam simulque agentem naturam, nisi Monades statuatur, gravidæ conatu in actum nitente. Ex natura Monadum porro invenitur ratio Gravitatis universalis, ratio sympathiæ & antipathiæ, visque adfinitatis, quam Newtonia-

toniani *abstractionem* vocant. Sed antequam istud Theorema in lucem profero, exinde simplicia naturæ non ostendam. Si ostendissem, verus effectus & justa demonstratio simplicia & confirmarent & uberius detegerent. Sufficit indicasse, quo jure simplicia in veram Metaphysicam sint recepta. Jam pedem promovere liceat, ut *creatio ex nihilo* Philosopho etiam videatur haud absona, quin potius ambabus amplexanda. Si quid formetur, additio, subtractio, & permutatio particularum formam constituent novam. Dum hoc ipsum fieri cogitatur, successio & tempus simul cogitatur ratione partium extra partes. At simplicia sunt ab omni compositione immunia, & simul sunt ratione essentiae & existentiae, quicquid sunt. Vires quidem eorum, præter *monada supream*, sunt finitæ, & differunt gradibus ob *principium indiscernibilem*, qui sensim vires suas pro re nata explicant. At simplicia sunt simplicia. Si igitur formandum esset simplex, illud nec additione nec subtractione fieret, quippe quam respuit natura simplicium. Permutatio heic esset vel simplicis loco simplicis, vel compositi loco simplicis, vel simplicis loco compositi. Sed simplex si ponatur loco simplicis, inde oritur novum simplex non ex priori simplici, sed per creationem ex nihilo vel transpositionem ex alio loco,

manente priori simplici, utroque vero in
 iisdem gradibus. Compositum non potest
 substitui simplici, nec vice versa, quia sunt
 opposita. Si vero fieri posset, utrumque
 maneret id, quod antea fuisset. Simplicitas
 vero finita sunt contingentia, quia variis
 gradibus & virium exferendarum interval-
 lis minus magis excellere queunt. Non
 potuerunt igitur ex sese & per se existere,
 nisi ex simplici absolutæ necessitatis & exis-
 tentiæ, *principium rationis sufficientis*. Et
 quantumvis ei actu competeret æterni-
 tas secundi gradus, quod tamen inficior,
 nihilo secius tamen rationem sui habent ex-
 tra suam substantiam & consequenter essent
 a Deo effecta. At unde? Numquid ex sim-
 plicibus, an vero ex Compositis? Non ex
 compositis quia ex pluribus non fit Monas,
 sed plura ex Monadibus e. g. 20. non pos-
 sunt constituere 1. qualia viginti in 20. con-
 tinentur. Præterea non est circulus, si pos-
 sint ex compositis fieri simplicitas & ex sim-
 plicibus simul fieri composita. Ex simplici-
 bus simplicitas nequeunt fieri, quia simplex
 tunc esset simplex & non simplex. Esset
 simplex ex essentia immutabili. Esset non
 simplex, si maneret simplex, & tamen di-
 videretur ad plura constituenda. *Was eins
 ist, kan nichts abgeben von sich, und zugleich
 untheilbar seyn.* Ex quibus omnibus patet,
 simul & semel creata esse simplicitas a Deo ex
 nihilo.

nihilo. Heic nihil occurrit, quod distincte posset a nobis evolvi, exponi & per particulas geneleos demonstrari, ut etiam R. Levi ben Gerson agnovit. Hoc est *primum illud miraculum omnis nature*, quod ratio humana distincte demonstrare & inde miraculorum naturam addiscere valet. Philosophia non subruit miracula, sed stabilit. Superstitio & inscitia vel fingunt vel repudiant miracula. Patescit hinc porro, quod ex Deo mundus emanare non potuerit, ut J. A. Frothinghausen in der Grundlegung p. 50. statuit juste ideo a Valentino Ernesto Löschero (x) notatus. Stoici, Fanatici, Bohemistæ, Kabbalistæ, ejusmodi nugatores ita statuerunt. Simplex per se non potest fieri vel esse simul compositum. O sanam philosophiam Leibnitii, Wolfii, Bülfingeri, Thümmigii, ex qua tanta orthodoxia & Stoicismi Fanaticismique destructio exsplendescit? Si qui fanaticis patrocinantur, & eorum libros commendant, illi per Poiretianismum & *emanationem universi ex Deo* juste Stoicismi arguuntur, & quia Deum cum mundo commiscent, Spinozismi. Cædant igitur propria vineta, qui divinam lucem & veritatis alterum ocellum nobis eripere tentant. Tu vero, LITTERATOR SUMME, qui hanc bibliothecam adornas, æque bo-

Zzz 2

nique

(x) In *Prænotionibus sacris contra Deistas fanaticos* Fran. 9. p. 123.

atque consule meas cogitationes, licet incogniti TIBI nominis, & nulla litterula me cuiquam obfuisse crede. Quod ut amanter facias, etiam atque etiam vehementer te rogo. (a) Nesci quicquam per placita disputare; siquid vero non satis sumo steterit. otoluto, id obelo velim notes, au-
torique condones.

(a) Ob chartae defectum, quae de hac re cogitavi, in alium locum rejicienda sunt.

VII.

Pauli HACHENBERGII, Epistola

De

Jo. Labadio, &c.

Nobilissime & clarissime Vir, Amice
suavissime!

AD XXV. diem Maji Princeps (a) serenissimus Heruordiam venit, ubi Elisabetha (b) Princeps sese in amplexum ejus gratulabunda effudit, multisque verbis lætitiā suā

(a) CAROLUS, Caroli Ludovici Electoris Palatini Filius & successor, FRIDERICI V. R. Bohemiz nepos.

(b) Caroli Ludovici, Palatini soror. Nata 1618. d.

fuam super adventum tanti hospitis confessa est. Aderat Princeps Luneburgensium Sophia, (c) matrona non minus ingenio prompta, quam rerum omnium curiosa, qua Superintendentem Osnabrugensem, virum eruditum secum duxerat, ut illum cum Joa. Labadia, qui novam ecclesiam instituit, disputantem committeret. Itaque & novi istius apostoli fama & casibus permoti statim post adventum nostrum diligentis sciscitatione peroundati sumus, quid rerum ageret, quibus legibus severus ille morum Christianorum arbiter animos hominum vinciret, quibus denique incrementis divinus ille coetus surgeret, & sanctimoniam suam propagaret. Renovatae inter coenandum a Principe Sophia istae quaestiones diuque visa Labadiae libero sermone traducta est; donec Elisabetha dicacitatem nostram interpellavit, hominique sanctissimo grandem injuriam testata est. Cum instaremus, illum Arausione, Genevae & Middelburgi turbulentis cogitationibus exagitasse rem publicam; illud a scelestissimis hominibus

Zzz 3

effi-

26. Dec. denata d. 8. Febr. 1680. Abbatissa Herfordiensis, Princeps pietate & supra sexum doctrina emmens.

(c) Filia Friderici R. Bohemiae, Soror Caroli Ludovici, Palatini. Uxor *Ernesti Augusti*, Electoris Luneburgici. Mater **GEORGI LUDOVICI**, Britanniarum Regis.

effectum respondit, qui nefando mendacio
 faciaſſent viri exiſtimationem, quo non
 alius civitatem ſanctius & tranquillius inco-
 luiſſet. Cum objurgaremus, quod eccle-
 ſiam noſtram foeda turbaret diſſenſione &
 ſurpi fuga coetus Belgicos deſeruiſſet; illum,
 nec fregiſſe pacem eccleſiæ, nec ex ea fu-
 giſſe, dixit, ſed peſſimorum hominum ca-
 lumniis deformatum, ſed invidia pulſum &
 coactum, ut ſe ſuosque ex flammis eripe-
 ret & miſeriis & Dei ſui cultum in locum
 ſanctiorem transferret. Cum rogaretur,
 qua auctoritate quove magiſtratus juffu ho-
 mo ambitioſiſſimus novam eccleſiam forma-
 ret, ſe illam eſſe affirmavit, quæ virum
 iſtum ceteramque coeleſtem & divinam tur-
 bam e Belgio exciſiſſet; ſe pollere jure
 episcopali, quod ejusmodi conventus &
 ſtatueret & abolere poſſet. Hos alioſque
 ſermones nox tandem abruptit. Poſtridie,
 ubi e lecto conſurrectum eſt, omnes domum
 Labadiæ capeſſunt repertaque in aditu ipſo
 virgo Schurmannia, viliffimo involuta ve-
 ſtimento, quæ languido oſculo intrantes
 ſalutabat. Perducti in ejus conclavè multas
 & præclaras res oculis uſurpabant: nam &
 eruditiffimæ virginis picturas videbant, cum
 ipſius naturæ veritatè certantes, & imagi-
 nes in ligno ceraque comprehenſas atque ſi-
 militudinem animorum præciſas non ſine
 admiratione tractabant; interea lentis mo-
 deſis-

destisq; passibus ingreditur cubile homo
senex, exercitati vultus & qui videretur
nescio quid divinum animo volvere, sed
cultu non perinde insignis, ut facile appa-
reret, eum ex hoc genere mortalium esse,
quos melior afflavit spiritus terraque sub
motos commercio divinitatis adjunxit. — Is
blanda oratione consalutat Principem no-
strum, & Elisabethæ amicæ pietatem ac
Palatinorum in religionem merita facunde
narrat; mox ad seriam declamationem con-
versus, multa de amore divino, deque
cladibus & ignorantia generis humani phi-
losophatur. Jam agnovisses Labadiam esse;
nam omnium oculi in eum defixi hærebant,
& quisque illum tanquam loquentem ex tri-
pode Apollinem observabat. Orta inde
quæstio inter istum & Superintendentem no-
strum de concupiscentia hominis, qua ani-
mus noster plerumque rapi & vexari solet;
disputantes per horam exercuit & inter ver-
ba tantum continuit, donec clamoris per-
tæsa Elisabetha finem rixæ imposuit, &
utrosque post prandium ad se venire jussit.
Ibi sermone vehementi agitatum est, accu-
satusque Labadias, quod omnem ornatum
gemmasque & mundum muliebre intem-
pestiva rigide continentia ademisset foe-
minis, quodque miseras sequioris sexus
animulas, quæ labi & errore proclives es-
sent, timida & anxia pietate confudisset.

Fuisse in prima ecclesia mulieres, quæ auro & purpura insignes in templum perlatae essent & Dei delubra pietate sua decorassent; nec nunc sanctas nec pias haberi, quibus gemmae aliquot circumfluere cervicem, aut annulus in digito federet, aut crines ingenio suo flexi per frontem dimitterentur, cum tamen illæ æque puram castamque mentem templis inferre possent, ac istæ, quæ sordido circum amictæ peplo omnique mundo exutæ pectus ambitione & superbia plenum circumgestarent. Docere eum, non esse actiones indifferentes; sed omne id esse flagitium & scelus grande, quod ad Dei honorem recta non vergeret. At non optimum illud Numen voluisset, ut functiones illæ & negotia, quibus me vita civilis admovit, cultu suo abolerentur; nec me Hercule crimen esse censendum, si versum prophanum pedibus instruam, si Alexandri M. laudes stylo impleam, aut si puellam, quam matrimonio junxi, procali petulantique osculo invadam; Et quæ ista impudentia esset, ut omnes illos infernalibus Diis projiceret lacerandos & æternis suppliciis mactaret, quos anxia & ridicula nimis superstitio in societatem & amicitiam Labadiæ non propulisset? tanquam sine ejus arbitrio misceri Diis & inferri coelo nullus posset; tanquam Christus jam tam pauper esset factus, ut cum universa ecclesia sua in exigua Hervordia domo tantum habitaret, nullos, ab eo

ad.

admitti ad sacram cœnam aut dignos sanctissimi istius panis frusto existimari, nisi quos ille temerarius cœli dispensator inculpato sanctosque pronuntiasset. Ceteros mortales in sceleribus suis jacere, flagitiis quotidie pollui, & mundi pravis illecebris adhærescere: at suos numquam pede sordibus contaminato humum premere, numquam in hisce inferioribus, in quibus miseri adhuc volutamur, animo versari, sed cœlo suo admistos & Deo suo admotos veluti in altissimo theatro sedere, ut miseras mortalitatis clades despiciant & rideant. Jam illud etiam ineptum & stolidum esse, quod vanissima audacia se cognoscere regenitas sanctasque mentes confiteatur; cum animus humanus tot fraudibus foecundus, tot simultatibus subdolus fallaxque esset, quive nequitiam sub austeræ imagine pietatis condere & dissimulare posset: Id certe solius Dei esse, qui animis interesset nostris, & cogitationes nostras inspiceret; homines autem graviter errare, qui, aut vanissima sua opinione turbati aut ambitione prætumidi, de illis rebus insolenter statuerent, quas numquam deprehendere oculis nec certa ratione indagare possent. Ad ista Labadias ejusque commilitones Yvon & Schluterus multis verbis respondebant, sed omnia huc incidebant, deferendum esse mundum, ut cum Christo viveremus, deferendum esse

a fidelibus cœtum infidelium, ne contactu istorum integritatem suam inquinarent: Nondum illum esse Christianum, quem cupidus gloriæ honorisque mundani adhuc vexaret, quem ambitio transversum raperet, quem curæ hujus vitæ lacerarent; non enim probum esse amorem, nec legitimas cupiditates, nec desideria justa, nisi quæ nos perpetuis cogitationibus Deo jungerent cœloque imponerent. Addebat Schluterus, se in Palatinatu per triennium fuisse, ut animum præceptis sapientiæ componeret, sed illum Deus perderet, si ullum pium Professore aut Pastorem vidisset; nam aut ambitione illos exagitari aut cupiditatibus habendi fluere, aut vino immergi, aut curis domesticis torqueri, ut graviora sileret. Ad ea, quum spississimum tolleremus risum, interpellavit Princeps noster contentionem, petiitque abs Labadia, ut convocato grege suo concionem haberet, sibi enim jucundum fore, si facundiam ejus & doctrinam prolixius ex sacris rostris audire liceret. Confestim itur in ædes, ubi Labadias degit, conveniunt mulieres & puellæ, omnes lepidissimæ pupulæ & quæ lectum non invenustæ movere possent: accedunt etiam Sartores, nautæ & perfusi sordibus pelliones, neque enim alios, quod miraberis, aut veste conspicuus aut vultu insignis vir in tam illustri mulierum consortio eminebat.

Post.

Postquam sedilia raptim fuere disposita, cantatur Psalmus II. mox textus ex evangelio Matthæi VI, 24. prælegitur; ex quo disertus Ille agyrta longa & fastidiosa declamatione demonstrat, neminem in Christi Jesu membris habendum esse, qui mundi sordibus adhuc coopertus esset, alioque amore aut cupiditatibus arderet, ac illis, quas coelestis ille spiritus in regeneratis mentibus incendisset. Addebat in fine concionis loqui se ad Principes, ad hæredes Electoratus Palatini, quorum majores gravissima damna pro religione perpassi essent; pulsos enim auitis regionibus & despoliatos omnibus fortunis fuisse, sed eosdem a Deo O. M. restitutos majoribusq; gloriæ & dignitatis præsiidiis auctos esse, ut labentis ecclesiæ minas sustinerent. Se quidem ex animo vovere, ut præsens ille Princeps, qui coelitum speoitem suavitatem oris referret, verus Christianus reddatur & in ornamentum ecclesiæ legitime crescat. Tempus enim jam esse, ut magni Principes & terrarum Domini, qui Christo nomen dedissent, verum Christianismum animis atque operibus exprimerent, ut Principes Apostolici essent, regnumque Jesu Christi, quod ante adventum suum in hæc terris constituet, ornandum pietate sua & vitæ innocentia fumerent. Adhærescerent alii opibus mundi, fatigarent

animunt vana ambitione, darent pretium Machiavellicis argutiis, quæ hodie in aulas & forum incubuissent; sibi suæque domui, quod olim Josua Israelitis dixit, statutum esse, Deum sequi, in ejus contemplatione consenescere, in simplicitate atque innocentia vitæ gloriam suam ponere, fastidire terras, fastidire honores, qui maximam mortalium partem vanissima pompa ludificarent. Hæc taliaque quum ardenti voce vultuque ad sanctitatem composito diceret, ingens devotio universam tenebat turbam; pars ad cælum miserabiliter fustollebat oculos: pars pectus singultibus crebris verberabat; quædam etiam puellæ, quibus mollior in pietatem erat animus, lacrimas ubertim fundebant. Nos admiratione saturi redimus domum superque mensam tam trepidam & ridiculam hominum pietatem vario sermone traducimus, nec satis mirari poteramus, puellas summo loco natas, forma & ætate florentissimas, divitiis magnis præditas, eo insanie processisse, ut vilissimi & inertissimi sacerdotis ludibrio animos obnoxios ducerent, eoque stupore captæ, ut nec avitos penates nec parentum carissimorum preces, nec amantium querelas & dulce matris nomen curarent. Erant, qui morbo hypochondriaco infestari eas credebant, utpote qui olim virgines Milesias tanto circumgisset furo-

re,

ut magno consensu cervicem laqueo con-
derent vitamque suspendio finirent. Alii
illos sanitati restitui posse putabant, si ex fon-
te Schwalbachiano aut Pimontano bibe-
rent; irascente Elisabetha Principe, quod
illam pietatem, quam Innocentissimis ho-
minibus sanctior infudisset Spiritus, maligni-
tas nostra vitio laborantis corporis imputa-
ret. Sed Princeps Sophia, femina ingen-
tis prudentiæ ridendo illos tumultus & com-
ponebat & excitabat rursus, rata id, quod
erat, sororem non alio fine Labadistico cœ-
tui deditam esse, quam quod rei familiaris
tenax & parca esset. Habes, vir amicissi-
me, epistolam satis verbosam de iis rebus,
quas Hervordia circa sacra obiter nptavi.
Cetera & quæ ad Principem nostrum perti-
nent, more consueto proximis litteris per-
scribam.

Tuus animo & studio

Osnabrugi 31. Maji 1671.

Paulus HACHENBERG. (d)

(d) Fuit is Serenissimi Caroli, Palatini, tum peregrin-
antis ephorus, deinde consiliarius. Vir elegan-
tioribus literis perpolitus. Cujus rei fidem faciunt,
ejus *Germania meda*, & de *Originibus Suecorum & Ger-
manorum* L. &c. Hanc epistolam lectu dignissimam de-
beo humanitati Viri Cl. Phil. Crollii, qui nunc in
Gymnasio Bipontino historiam & literas humanio-
res publice proficitur. T. d. H.

VH.

VIII.

INDICES CLASSIS

septimae & octavae.

A.

Index Alphabeticus *Autorum & materiarum*
generalior.

• NB. Numerus Romanus tomum, alter
paginam tomi. L. R. notat librum re-
censitum.

Jo. ALBERTI observatio-
num criticarum in HE-
SYCHIUM specimen. VIII. 149.

A. ALBERTHOMÆ Co-
gitationes ad Num. X.
13-28. VII. 872.

Jo. Georg. ALTMANNI
de lapidibus Christo te-
stimonium exhibentibus
in Matth. III. 9. Luc.
XIX. 40. observ. VII.
261.

Ruardi ANDALA de SAB-
BATHO quarti præ-
cepti & diei dominica

observatione tempore
N. T. theses. VIII. 541.
ANONYMI Oxoniensis &
Cantabrigiensis Acade-
miæ hodiernus status
VII. 364.

- Succincta & genuina
**FORMULÆ CON-
SENSUS** Helvetice Hi-
storia. VII. 669.

- de administratione Ca-
licis Eucharistici Episco-
palis admonitio a. 1564.
in regno BOHEMIÆ
promulgata. VII. 1074.

- Schediasma de concilio

No, quod seculo XVI. primum MANTUAM, deinde VICENTIAM indidum fuit. VIII. 164.

- Jura & libertates confidentium in regno POLONIAE & M. D. LITHUANIAE. VIII. 205.

- Conspectus Ecclesiarum reformatarum, quae sunt in regno Poloniae & M. D. LITHUANIAE. VIII. 275.

- de *נחש* *לשון* f. Vulpibus Simsonis ad Jud. XV. 4. 5. Conjectura. VIII. 302.

- de ætate conscriptionis libri JOSUE observatio. VIII. 359.

Samuelis BATTIERII in locum Gal. II. 3. 4. 5. observatio. VII. 56.

- In Johann. Cap. VII. 21. 22. 23. observatio. VIII. 745.

- Observationum in loca N. T. decas. VIII. 941.

Irenaei BIBLIOPHILI observationum triga. VII. 929.

- ad C. A. HEUMAN-
NUM Epistola, in qua
analecta ad ejus novam
E-logiorum Samart baniel
tionem exhibentur. VII.
555.

- Ad THEOD. HAE-
SÆUM de quibusdam
historiae de Jobanna Pa-
pissae scriptoribus Epi-
stola. VIII. 498.

Fr. BURMANNI F. Episto-
lae ad OUZEELIUM.
VIII. 918.

Beati Pacifici CLERO-
NOMEI, V. D. M.
Evangelico - Lutherani
divinae justitiae Idea, pro
feliciori mali moralis
cum divinis virtutibus
conciliatione, VII. 149.

D. Duchat de ætate G.
POSTELLI obser-
vatio. VIII. 358.

EPISTOLAE Fr. MY-
CONII ad Just. JO-
NAM. VII. 729.

- Job. à LASCO ad Dru-
ssilam SISSINGA. VII.
332.

- Annae Mariae SCHUR-
MANNIAE, ad Sam.
RACHELIUM. VIII.
875.

- WILHELMII VI. Land-
gravii Hassiae ad Regem
Sueciae de mutatione
Religionis in quibus-
dam vicis Ducatus Bre-
mensis institutae Episto-
la. VII. 948.

-- Fr.

- Fr. BURMANNI, Hadr. RELANDI & C. VITRINGÆ ad OI-ZEELIUM, qua sententia ipsorum de accentuatione Ebraeorum exhibentur. VIII. 918.
- Justi Martini GLÆSENERI de *Euro Palæstina* novio Exercit. VII. 637.
- de DRACONE insigni regum Ægyptiorum ad illustr. Ezech. XXIX. XXX. XXXI. XXXII. Capp. diatribæ. VII. 976.
- de Origine Vocis MUSILMANNI conjecturæ. 441.
- de *Genio* Judæorum *Messa* Specimen Anti-judaicum, VIII. 810.
- A. M. GOERINGII ad loc. Rom. VI. 7. observ. VIII. 279.
- testimoniorum de *Johanna Papissa* Romæ editorum quaternio. VIII. 926.
- Pauli HACHENBERGII de Jo. Labadio epistola VIII. 1056.
- Excerpta ex literis Eil. Folc. HARKENROTHII ad T. d. H. in qua de nonnullis inmemorabilibus Biblioth. Embd. allisque agitur, & pentas literarum à Jo. à LASCO ad Drusillam Siffinga scriptarum exhibetur. VII. 310.
- Eil. Folc. HARKENROTHII Notæ ad Analecta anecdota ad Hist. Ecclesiast. Seculi XV. facientia VII. 1052.
- vita *Guilielmi GNA-PHÆI*. VIII. 111.
- Isenbrandi Eilbardi HARKENROTHII disert. de *Aenon* prope *Salim* ad illustr. Joh. III. 23. VII. 349.
- de *Ἰαζν* ad loc. Ezech. I. 4. disert. VII. 601.
- periculum criticum, quo AEBHΔΩN Hefychii, aliaque ejus loca explicantur. VIII. 339.
- J. C. HARENBERGII Miraculum duplex ad *Siloah* Joh. V. 1-9. VII. 82.
- Schediasma pro indaganda aquæ ex *Siloam* hauriæ antiquitate ad illustr. loci Ef. XXX. 29. VII. 105.
- observationum sacrarum TETPAΣ.
- A. de *Ἰαζν* ad Amos I. 1. seqq.

1. seqq. Zach. XIV. 3. VII. 46
- B. de *Magis* Judæis ad Matth. II. 1. seqq. VII. 470.
- C. ad locum Rom. V. 7. VII. 473.
- D. inquisitio de antiquitate *Versionis* N. T. *Syriacæ*. VII. 480.
- Vindicatio Israelitarum de dolo in Ægypto commisso ad Exod. XII. 35. 36. VII. 624.
- de *Vento* in meridie *noxio* ad illustr. Ps. XCI. 6. observatio VII. 630.
- Commentatio de 14. annis Paulinis ad illustranda loca 2. Cor. XII. 2. Gal. II. 1. pro definiendo conscriptæ secundæ ad Corinthios Epistolæ anno VII. 886.
- peccati originalis demonstratio mathematica. VII. 1008.
- de modo eruendi aurum & argentum in Arabia & Æthiopia descripto Job. XXVIII. 1-11. VIII. 93.
- defensio receptæ lectionis Gal. II. 3. 4. 5. VIII. 104.
- Commentatio de oratione per *spiritum & veritatem* ad Joh. IV. 23. 24. VIII. 331.
- Christus Galatis ob oculos delineatus Gal. III. 1. VIII. 386.
- de Cribratione quam Satanas Apostolis paravit ad verba Christi Luc. XXII. 31. 32. meditatio VIII. 414.
- Exegesis Ps. CXVIII. VIII. 605.
- de vocibus מררכון, מרכון, מרכון ad illustranda loca 1. Paral. XXIX. 7. Esdr. II. 69. Nehem. VII. 70. 71. 72. observatio VIII. 623.
- de monte, quo Moses & Christus Palæstinam spectarunt, dissertatio. VIII. 853.
- de rore Hermonis descendente in montes Sionis ad illustrandum locum Ps. CXXXIII. 3. VIII. 970.
- Theodori HASÆI de גז קו קו גז Gente *Kav Kav* ad Es. XVIII. 2. 7. diatribe VII. 485.
- de *Jodutha* Paraleipomena VII. 906.
- de meritis BREMENSIUM in rem Christianam ante Reformationis tempora Oratio. VII. 1096.
- de Saxonum Idolo OSTERA observatio VIII. 475.

- Recensio libri Germanici Romæ 1499. impressi, in quo cum alia memorabilia tum testimonium de *Johanna Pappissa* occurrunt. VIII. 526.
- Itineris, quod annis 1721. & seqq. circum orbem terrarum factum est, descriptio. VIII. 640.
- de Godofredo SOPINGIO brevis relatio. VIII. 707.
- Vita Henr. HULSII, VII. 897.
- ΔΙΑΣΚΕΥΙΣ, qua origo traditionis Judææ de *Messia Josephi filio* investigatur. VIII. 842.
- differt. qua an & quomodo status humiliatio- nis Christi vocetur ejus *exaltatio*, & utrumque Es. LII. 13. indicari, ostenditur. VIII. 1002.
- Bina *epigrammata*. VII. 952.
- Jacobi HASAEI* de Judææ terræ depopulationibus per *Gazam, Arbe, Jelek & Cbasil* ad Joel. I. 4. II. 25. differt. VII. 773.
- Jo. Jac. HULDERICI de vita & morte *Rodolphi GUALTHERI* oratio. VIII. 660.
- Joachb. Christ. JEHRINGII differt. de UKONIS WALLESS vita, libris atque erroribus. VII. 113.
- de regione TARSCHISCH. VIII. 78.
- de AHASVERO ejusque regno Medo-Persico dissertatio. VIII. 565.
- Bernb. Petr. KARLII filium Ariadneum de Angelo Dan. VII. traditum ad expediendas difficultates in Apoc. præsertim Cap. XX. occurrentes. VII. 268.
- Caroli KESSLERI diatribe, qua nova verborum Hagg. II. 9. versio exhibetur. VIII. 292.
- Caroli Frid. KRUMBHOLZII de poena per τὸ ΔΙΧΟΤΟΜΕΙΝ significata ad Matth. XXIV. 51. & Luc. XII. 36. disquisitio. VII. 234.
- de Servatore fustibus cæso ad Matth. XXVI. 67. Marc. XIV. 65. Joh. XVIII. 22. & XIX. 3. differt. VIII. 35.
- de nexu verborum ἔως ἐν τέλει αἰγία Matth. XXIV. 15. Exercit. VIII. 361.

- - ad Marc. XV. 11. animadversio. VIII. 633.

Jo. à LASCO Epistolæ ad *Drafilam & Siffinga* VII. 332.

Gerhardi van MA-SIRICHT Canon S. Scripturæ secundum feriem seculorum N. T. VII. 1.

- - in eum ejusdem notæ. VII. 27.

- - de JODUTHA commentatio cum notis Th. de H. VII. 510.

Cour. MEL de *Lapide Puch* ad Es. LIV. 11. schediasma VIII. 791.

Jo. Georg. MICHAELIS in parabolam de *Pbariseo & Publicano* Luc. XVIII. 9-14. Comment. Pars I. VII. 422.

- - Pars II. VII. 824.

- - de *scuto fidei* exercitatio ad Ephes. VI. 16. VIII. 763.

Bartholomæi de Moor de gemino sensu quarti præcepti disquisitio. VII. 381

Frid. Myconii biga epistolarum ineditarum ad *Justum JONAM*. VII. 729.

G. OUTHOVII de qua-

rundam vocum speciatim *ד'ש' & ב'ר' etymæ* disquisitio. VIII. 120.

Jeremia PHILADELPHI de *Vallo Josaphati* ad Joel. III. 2. 12. IV. 14. Meditatio. VIII. 1.

Gul. POSTELLI de *Linguz Ebraica & Arabica* excellentia & penes Latinos necessario usu oratio VII. 193.

- - *Les tres Merveilleuses victoires des femmes du nouveau monde* L. R. VII. 702.

Jo. Jac. RAMBACHII de ignorantia exegeteos multarum reliquiarum matre observ. VII. 1015.

Hadr. RELANDI, epistola ad OUZEELIUM, VIII. 918.

Andr. KITZII de origine vocis *DESEM* / quæ Germani *Paschatos* festum indicant, cogitationes. VIII. 449.

Petri van SARN de *Angelo Satana Colapbizante Paulam* ad 2. Cor. VIII. 7. 8. 9. observatio VII. 551.

- - de nomine novo ad Es. LXII. 2. LXV. 15. & Apoc.

Apoc. II. 27. Cogitationes. VII. 940.

Jo. Georg. SCHELHORNII in quædam loca N. T. observationes. VII. 62.

- de baptismo pro mortuis ad I. Cor. XV. 26. Exercit. VII. 649.

- de vita & scriptis **Pauli Scalichii** Commentatio. VII. 1027.

Anne Maria SCHIRMANNIÆ ad Sam. **RACHELIUM** epistola inedita. VIII. 875.

Jo. SIBRANDA ad loc. I. Pet. V. 5. διακρισις. VII. 953.

Jo. Frid. STADENII vocis Germanicæ obsoletæ *Sinnvel* explicatio. VIII. 938.

Jo. Rudolphi STECKII differt. in loc. Gal. III. 20. VII. 585.

Jo. STENGELII de *Junipero biblica* ad illustranda tria SS. loca I. Reg. XIX. 4. 5. Job. XXX. 4. Ps. CXX. 4. VII. 856.

- ad locum Es. LII. 13. diatribe, qua utrumque Christi statum ibi denotari offenditur. VIII. 98.

M. F. F. T. Conjecturæ de שְׁעִירִים ad Es. XIII. 21.

& XXXIV. 14. VIII. 305.

Jac. TAMNAVII de ΑΕΒΗΔΩΝ & ΛΕΒΙΑΔΩΝ Hefychii observatio. VIII. 694.

Almonii UTINIS demonstratio, quod Idea electi mundi optimi à Deo removeri nequeat. VIII. 47.

- de eternitate mundi possibili extrinseca expositio. VIII. 1028.

VITARUM descriptiones. **UIKONIS WALLEES.** VII. 113.

C. VITRINGAE, F. VII. 357.

Alb. Henr. de SALENGRE. VII. 744.

H. Hulfii VII. 897.

P. Scalichii. VII. 1027.

Wilh. Gnapbai, VIII. 111.

Rudolph. GUALTHERI VIII. 660.

Godofr. Sopingii. VIII. 703.

Jo. SIBRANDA VII. 953

Ph. OUZELII. VIII. 990.

C. VITRINGAE, ad **OUZELIUM**, qua sententia ejus de accentuatione *Ebraeorum* exhibetur. VIII. 918.

Nicol. WESTERMANNI Elogi-

**Elogium Philippi OU-
ZEELII** Theologi
Francof. propter Ode-
ram, VIII. 900.

WILHELM I VI. Land-
gravii Hassiæ ad Regem
Sueciæ de mutatione
religionis in quibusdam
vicis Ducatus Bremen-
sis instituta Epistola.
VII. 948.

**Nova Historico Theologi-
co-Literaria.** VII. 166.
734.

**Continuatio catalogi li-
brorum à Protestantibus,
præcipuè à Reformatis
nuper vel editorum vel
recusorum.**

Latine. VII. 1082.

Belgicè VII. 757.

Gallicè VII. 373.

Anglicè VII. 367.

B.

INDEX

Alter scriptorum veterum five
Gentilium, five Christianorum, qui
in Tomis V. VI. VII. VIII. illustran-
tur, notantur, emendantur,
& defenduntur.

Aelianus illustr. V. 60.
Aeschylus illustratus.
VI. 349.

Alexandrini. v. Septuagin-
ta interpretes.

Aristophanes illustr. VIII.
943.

Aristoteles illustr. VII. 58.

Arriano lux VI. 93. VII.
246.

Arrianus in periplo emen-
datus & illustratus VI.
189. sqq.

Bremense statutum illustr.
VI. 173.

Censorinus defenditur, V.
22.

Demosthenes illustr. VI. 85.

Diodoro Tarsensi liber
quæst.

Aaaa 3

quæst. ad Orthod. vindicatur V. 659. sqq.

Diodorus Siculus illustr. VI. 216.

Epiphanii verba excutiantur. V. 269. illustrantur VIII. 496.

Euripides emend. VI. 89. explic. VI. 91.

Eusebius contra Hieroclem explicatus, V. 246.

Eusebius de nominibus Ebraicis emendatur. VII. 356. restituitur. VII. 385.

Eutropius explicatur V. 277.

Heliodorus explicatur, V. 866.

HERODOTI locus defensus: VII. 509.

Hesychius explicatus & tentatus. VI. 1039.

1040. VII. 354. 380. emendatus VII. 778.

correctus; VII. 959. 961. 962. explicatur.

VII. 960. 965. VIII. 794.

HESYCHII insignis locus explicatus; VIII.

339. sqq. 694. sqq.

HESYCHII plurimis in locis emendatus &

illustratus VIII. 149. 350. sqq.

Hierocles illustratus, VI. 69.

Homerus emendatus & illustr. VI. 88. illustr. VI.

97. explic. V. 428. VII. 239. 246.

Inscriptio vetus apud Gruterum illustr. V. 675. apud Sponium, V. 673. 676.

Iosephus illustr. V. 1007. num reticuerit infanticidium Herodis. 1110.

Isidorus Pelusiota explicatus & defensus, V. 239. sqq.

Isocrati lux, V. 60.

Quis auctor sit, libri quætionum ad Orthodoxos, qui *Iustino* M. adscribitur, V. 656.

Juvenalis explicatur. VIII. 741.

Lactantii loca in libro de mortibus persecut: aliisque in libro de divinis instit. collata & illustrata V. 257.

Lucianus illustratus, V. 582. VI. 331. 322.

Lycophron illustratus VI. 64. 65. 305. sqq.

Maris Atticista notatur VIII. 155.

Moschopulus emendatur VIII. 551.

Origenes conciliatur V. 481.

Palephatus illustratus & emendatus VI. 54. sqq.

Per-

- Perſi Sat.* I. 92. ſqq. illu-
 ſtrata VII. 743.
Phavorinus emendatur.
 VII. 962.
Philoſtratus illuſtr. V.
 224I. VIII. 311.
Philoxeni glosſæ corri-
 guntur. VIII. 151.
Photius in epiſtolis emen-
 datus. VII. 969.
Polybius illuſtratus VI. 42.
Plato illuſtr. VI. 99. VII.
 58.
Plinii lectio deſenſa, V.
 286. 796. ſqq.
Sappho emendata VII. 76.
Seneca illuſtr. V. 63.
Septuaginta interpretes.
 Eorum verſio defendi-
 tur V. 565. ſq. emendatur
 & adſtruitur, 598. de-
 fenditur VII. 777. ſqq.
 811.
Sophocles illuſtratus VI.
 35.
SUIDAE locus in *Βυζαντινῶν*
 fuſe illuſtratus VI. 169. ſqq. emendatus VII.
 962. reſtitutus. VIII. 40.
 deſenſus; VIII. 744.
Symmachii verſio explica-
 tur & rejicitur V. 572.
 defenditur V. 599.
Syncellus Chron. tentatus
 VIII. 697.
Syrus interpres notatus,
 267. deſenſus, 286.
 ſqq. 794. ſqq.
Theocritus emend. & illu-
 ſtr. VI. 91. VIII. 161.
Theognides illuſtr. VI.
 1065.
Theophrastus ill. VII. 58.
Thomas Magiſter corripi-
 tur, VII. 813.
Thucydides illuſtr. VIII.
 958.
Viſtor Aurelius, ridiculus
 ejus error V. 277.
Virgilius illuſtratus, V.
 589. VI. 307. deſenſus;
 VIII. 769.
Xenophon illuſtr. VI.
 90. 97.

INDEX

Tertius vocum Ebraicarum, & ex linguis vicinis, quæ Tomis VII. & VIII. illustrantur, & explicantur.

א cum y permutatur VIII. 732. אדכרון : VIII. 623. sq. אחש : VIII. 568. אכל est potitus est. VIII. 825. אסתר : VIII. 721. אסתר : VIII. 719. ב præfixum est idem ac ב, juxta VIII. 370. בית פצץ VII. 355. ברא VIII. 138. sq. ברא VIII. 1049. ברית, VIII. 139. בשר ודם : VII. 920. נבה : VIII. 991. נזם : VII. 784. ר & ר sæpe permutantur VII. 821. רנ unde ? VIII. 144. דרכון, דרכון : VIII. 623. השאל est donavit. VII. 629. וקף notat tollere, sed & suspendere : VIII. 1008. וקפה : VIII. 1009.	אחש VIII. 109. חוד VII. 354. חלמש VIII. 103. חנמל : VII. 795. חסיל. VII. 787. חרש & חרץ, VII. 822. ירכתי VII. 610. כור VIII. 98. כחלה, כחל VIII. 793. כנף שקוצים VIII. 374. מאר : VIII. 992. מנן. VIII. 777. מנחם : VIII. 849. מקוה VII. 507. משך : VII. 492. נב & נב VIII. 866. נביאים : VIII. 866. נופך : VIII. 797. נשא : VIII. 989. pro suspendio : VIII. 1017. סדר habet notionem lammis VIII. 713. סתר VIII. 720. סלק VIII. 1016. ע cum א sæpe permutantur. VIII. 732.

עין יין VII. 349. sq.
 עין חרה VII. 354.
 עלה : pro *meri* VIII.
 1016.
 עליל VIII. 97.
 עשתרות : VIII. 731.
 464.
 פוח : VIII. 792.
 פוד : VIII. 792. sqq.
 פלוסין : VII. 506.
 פרושים VII. 429.
 צרידא : VIII. 793.
 צלצל notat *rabiginem*
 VII. 795.
 צנה : VIII. 777.
 צפח VII. 608.
 צרידא : VIII. 793.
 קי notat *lineam* VIII.
 495.
 Gens קו קו VII. 485. sqq.
 קיואין, VII. 504.
 קלי. VIII. 423.
 קיה est *voluptate frui*
 VIII. 207.
 קרוה VII. 642.
 קרים

רים : VIII. 988. 1016.
sumitur pro suspendio
 VIII. 2017. pro *violenta*
sublatione; VIII.
 1018.
 רעש : VII. 468.
 רתם VII. 856. sqq.
 שאל, est *petiit*; VII.
 629.
 שועלים : VIII. 808.
 שחל : VIII. 102.
 שחע : VIII. 102.
 שחצימה VII. 352.
 שכל VIII. 987.
 שמים *eius vocis etymon*,
 VIII. 127.
 שעירים ; 307. sqq.
 שתר *habet notionem la-*
minis & splendoris VIII.
 713. sqq.
 תו an *signum crucis* VIII.
 141.
 תרוש VIII. 777.
 תרשיש : VIII. 79. sqq.

(1078)

I N D E X

Quartus

Locorum S. scripturæ , quæ in
classibus VII. & VIII. illu-
strantur, atque expli-
cantur.

NB. Literæ majusculæ indicant loca
ex professo tractari.

G en. X. 19. VIII. 346.	<i>Josue</i> liber quando con-
Gen. XL. 13. VIII.	scriptus VIII. 970.
1017.	sq.
Ex. III. 14. VIII. 309.	JOS. VI. 25. VIII. 962.
Ex. X. 13. VII. 643.	<i>Jos.</i> XV. 63. VIII. 963.
EX. XII. 35. 36. VII. 624.	<i>Jos.</i> XI. 16. 21. VIII. 966.
sq.	JOS. XIX. 22. VII. 352
EX. XX. 9. 10. VIII. 541.	- - 35. VIII. 204.
sq.	- - 49. VIII. 964.
<i>Exodi.</i> XXVI. 13. 14. VII.	- - 27. VIII. 965.
391.	JOS. XXIV. 30. VIII. 345.
Lev. XVII. 7. VIII. 311.	XXIV. 29. sq. VIII.
317. 328.	961.
<i>Lev.</i> XIX. 30. VII. 406.	<i>Jud.</i> VI. 11. VIII. 347.
<i>Lev.</i> XXIII. 10. VIII. 414.	JUD. XV. 4. 5. VIII. 802.
NUM. X. 13-28. VII. 872.	Jud. XVIII. 1. VIII. 965.
<i>Num.</i> XXXIV. 2-12. VIII.	1. Sam. VII. 12. VII. 923.
856.	1. Reg. X. 28. VII. 507.
<i>Deut.</i> XVIII. 15. VII.	1. REG. XIX. 4. 5. VII.
903.	857. sq.
<i>Deut.</i> XXVIII. 42. VII.	2. REG. IX. 30. VIII. 793.
795. 811.	2. <i>Cbron.</i> I. 16. VII. 507.
<i>Deut.</i> XXXII. 8. VIII. 309.	2. <i>Cbron.</i>

2. *Chron.* VII. 8. VII. 92.
 2. *Chron.* XI. 15. VIII. 311.
 328.
 2. *Chron.* XX. 2. sq. VIII.
 12. sq.
 2. *Chron.* XXVI. 16-21.
 VII. 471.
 2. *Chron.* XXXVI. 20. 21.
Ezth. I. 1. VIII. 596.
Ezth. II. 11. VIII. 598.
Ezth. III. 7. VIII. 600.
Jobi. X. 25. VIII. 716.
Jobi XVI. 13. VII. 269.
JOB. XXVIII. 1-11. VIII.
 93.
Job. XXX. 4. VII. 857.
 sqq.
Job. XXXI. 26. VIII. 720.
Job. XXXI. 27. VIII. 719.
 XXXVII. 21. VII. 612.
 XXXIX. 3. VII. 188.
 XLI. 6. VII. 584.
Pf. II. 12. VIII. 146.
Pf. XII. 7. VIII. 97.
Pf. XIX. VII. 495.
Pf. XXII. 17. VIII. 827.
Pf. XLVII. 3. VII. 611.
Pf. XLVII. 6. VII. 885.
Pf. LX. 10. VIII. 341.
Pf. LXVIII. 31. VII. 1004.
Pf. LXXVIII. 46. VII.
 790.
PS. XCI. 6. VII. 630. sqq.
 VIII. 308.
Pf. CII. 24. VII. 1016.
PSALM. CXVIII. int. VIII.
 605. sqq.
PS. CXX. 4. VII. 827. sq.
- PS.* CXXXIII. 3. VII.
 970.
Pf. CXXXVI. VIII. 610.
Prov. VII. 23. VII. 259.
Prov. XIV. 35. VIII. 988.
Prov. XXI. 20. VIII. 988.
ES. XIII. 21. VIII. 305.
Es. XIV. 13. VII. 610.
Es. XV. 2. VIII. 342. 345.
ES. XVIII. 217. VII. 485.
 sqq.
Es. XXVII. 8. VII. 645.
Es. XXVIII. 9. 10. VII.
 495.
 - - 4. VIII. 160.
ES. XXX. 20. VII. 105.
 sqq.
ES. XXXIV. 14. VIII.
 305. sqq.
Es. XLII. 1. VIII. 986.
ES. LI. 13. VIII. 982. sqq.
 1003. sqq.
 - - LIII. ad Messiam per-
 tinet VIII. 824.
Es. LIII. 8. VIII. 1004.
ES. LIV. 11. VIII. 791.
 sqq.
Es. LXII. 2. VII. 940. sq.
Es. LXV. 15. VII. 940.
Jer. II. 13. VII. 94.
Jer. IV. 30. VIII. 793.
Jer. XVI. 16. VIII. 144.
Jer. XXVII. 17. VIII. 583.
Jer. XXXIV. 18. VII. 258.
EZECH. I. 4. VIII. 19-24.
 VII. 601. sqq.
Ezech. IX. 4. VIII. 141.
Ez. XX. 12. VIII. 544.
 EZECH.

- EZECH. XXIX. XXX.** *Matth. VII. 15. VIII. 314.*
XXXI. XXXII. Capp. *Matth. XXI. 12. VII. 8.*
VII. 976. fqq. *Matth. XXI. 42. VIII. 619.*
Ezech. XXXVIII. XXXIX. *Matth. XXIII. 39. VIII.*
int. VII. p. 295. fqq. *620.*
DAN. VII. int. VII. 268. *MATTH. XXIV. 51. VII.*
fqq. *234. fqq.*
Dan. VIII. 2. VIII. 576. *MATTH. XXIV. 15. VIII.*
Dan. IX. 1. VIII. 569. fqq. *360. fqq.*
Dan. IX. 1. VIII. 374. *Matth. XXVI. 67. VIII.*
Hof. V. 7. VII. 820. *36.*
Hof. XIII. 15. VII. 644. *Marc. XIV. 65. VIII. 44.*
JOEL: I. 4. VII. 776. fqq. *MARC. XV. 11. VIII. 633.*
Joel. II. 3. VII. 807. *Luc. II. 19. VIII. 158.*
Joel. II. 25. VII. 809. *Luc. V. 21. VIII. 941.*
JOEL. III. 2. 12. VIII. 1. *Luc. IX. 51. VIII. 1004.*
fqq. *LUC. XIV. 46. VII. 234.*
JOEL. IV. 14. VIII. *fqq.*
Amos I. 1. fqq. VII. 469. *LUC. XVI. 9-14. VII. 420.*
Amos. IV. 9. VII. 785. *fqq.*
Mich. I. 13. VII. 858. *LUC. XVIII. 9-14. VII.*
Zeph. I. 8. VII. 431. *422-468. & 824-856.*
HAGG. II. 9. VIII. 292. *LUC. XIX. 40. VII. 261.*
Zach. IX. 9. VIII. 824. *LUC. XXII. 31. 32. VIII.*
Zach. XII. 10. VIII. 826. *414.*
Zach. XIII. 4. VIII. 324. *Luc. XXIV. 44. VIII. 1025.*
Zach. XIV. 5. VII. *JOH. II. 15. VII. 73.*
1. Maccab. IV. 54. 55. *Joh. III. 14. VIII. 996. 1003.*
VIII. 610. *fqq.*
2. Macc. XII. 36. VII. 912. *JOH. III. 23. VII. 349. fqq.*
Sapientia XIII. 2. VII. 647. *JOH. IV. 23. 24. VIII. 331.*
Susanna L. vi. 55. 59. VII. *fqq.*
256. 257. *JOH. V. 1-9. VII. p. 82.*
Matth. II. 1. VII. 470. *fqq.*
Matth. III. 9. VII. 261. *JOH. VII. 21. 22. 23. VIII.*
Matth. IV. 8. VIII. 854. *745. fqq.*
fqq. *Joh. VII. 37. VII. 88. 91.*
Matth. VI. 7. VII. p. 63. *106,*

IOH.

- JOH. VIII. 28. VIII. 1003. fqq.
Job. XII. 24. VIII. 438. 1003. fqq.
 IOH. XII. 32. VIII. 997.
Job. XVIII. 22. VIII. 44.
Job. XIX. 3. VIII. 44.
 - - XIX. 5. VIII. 942.
 A&. I. 4. VIII. 945.
 A&. IV. 13. VII. 264.
 A&. XX. 29. 30. VIII. 783.
 A&. XXVII. 14. VII. 641.
 - - XXVII. 17. VIII. 947.
Rom. IV. 4. VIII. 883. fqq.
 ROM. V. 7. VII. 473.
 ROM. VI. 7. VIII. 279. fq.
 ROM. VIII. 19. 24. VII. 617.
Rom. IX. 14-18. VII. 156. fqq.
 I. *Cor.* VII. 3. VII. 74.
 - - 21. VIII. 163.
 1. *COR.* XV. 26. VII. 649.
 2. *COR.* epist. quando scripta VII. 886. fqq.
 2. *Cor.* VII. 1. VIII. 949.
 2. *Cor.* X. 10. VIII. 951.
 2. *COR.* XII. 7. VII. 551. fqq. 1025.
 2. *Cor.* XII. 2. VII. 886.
 GAL. II. 1. VII. 887.
 GAL. II. 3. 4. 5. VII. p. 56. fqq. VIII. 154. fqq.
 Gal. II. 4. VIII. 400.
 GAL. III. 1. VIII. 386.
 GAL. III. 20. VII. 585. fqq.
Eph. IV. 16. VIII. 952.
Eph. VI. 12. VIII. 785.
 EPH. VI. 16. VIII. 765. fqq.
 Col. III. 3. VIII. 287.
Phil. II. 9. fqq. VIII. 1026.
Phil. II. 17. VII. 78.
 1. *Thes.* V. 8. VIII. 953.
 2. *Thes.* II. 4. VII. 611.
 2. *Tim.* III. 11. VIII. 956.
 1. *Petr.* IV. 6. VIII. 956.
 1. *PETR.* V. 5. VII. 953.
Ebr. XI. 37. VII. 243.
Ebr. XIII. 15. VIII. 1011.
Apocalypseos totius analysis VII. 736.
Apoc. II. 17. VII. 940.
Apoc. XIII. int. VII. 276. fqq.
Apoc. XVI. 13. VII. 301.
 APOC. XX. p. 268. fqq.

INDEX

Quintus

Rerum & vocum *Latinarum*, &
Græcarum, Virorum comme-
moratorum, &
reliqua.

A mutatum cum O. VIII,
483.

Abbingvvera, VII, 326.

Αβελον; VIII, 352.

Abenrousd. VI, 229.

ACCENTUS Ebtæorum;
VIII, 911. sqq. 918. sqq.

Accentuatio profaica. VIII,
914.

Αχαεας VII, 76.

Αδα; VII, 354.

Adalbertus, Brem. Ar-
chiep. VII, 1111.

Adjuti Dio: VII, 912.

Adjutorii mons: VII, 925.

S. Adjutor. VII, 926.

AEGYPTII dicuntur 913

17 17 VII, 485. Geome-

trix inventores & cul-

tores VII, 496. colunt

linum VII, 505. sqq.

gens insuperabilis 492.

detonsa; 491. concul-

cata, 494. Auctores ar-

tis hieroglyphicæ; VII,

977. Illorum sapientia,

979. superstitionis, 981.

ab illis orti Sinenfes

989. cum his multa com-

munia habent, ib.

Aegyptus distincta fossis.

VII, 503.

Aegyptiacum linum VII,

505. sqq.

Aegyptus ἐρημοκηματος:

VIII, 156.

AENON prope Salim.

VII, 349.

Aepinus Johannes. VII, 328.

Aeternitas mundi num

possibilis? VIII, 64. sqq.

VIII. 1028. sqq.

Aeternitas quotuplex.

VIII, 1030. sq.

Αχαθ, ut differat a

Αναα VII, 478.

AHASVERUS VIII, 565.

Αισεν. VIII, 1019.

Αεργας VIII, 151.

Αλαβαν Ⓞ VIII, 151.

Alaide, VII, 919.

Albertus; v. Adalbertus.

Alenſonienſis Synodus VII, 672. ſq.

Αλοαιεν: VIII, 151.

Αλοαχη: VIII, 151.

Alphen (Simon von) VII, 188. 1087.

Alphuſius (Joh. Lubb.) VII, 119. ſq.

Altaria erant *alta*; VIII, 1011.

Altingius (Menſo) VII, 185.

Altmanus (J. G.) 1088.

Amortifatio VII, 1061.

Anyraldiſmus VII. 671. ſq.

Αναλαμβάνει pro morte VIII, 1017.

Αναληψις VIII, 1004.

Ανασειν: VIII, 634.

Ανασρεφειν eſt ſubvertere VII, 73.

Andala Ruardus: VIII, 541.

Angelus notat hominem quemvis legatum VII, 26. 552. an hominibus futura annuncient VIII, 679.

Animalium imaginēs in inſignibus VII, 985. ſq.

Angli ex Saxonia; VIII, 489. illi Chriſtianam religionem intulerunt in Germ. VIII, 491.

Annus pro *annona* VII, 810.

S. Anſgarius VII, 1056. 1

Antichriſtum dici Papam ægre ferunt Pontifici, VII, 656.

Antimonium; VIII, 776.

Antiphona, VII, 1056.

Antipolis dicitur Roma: VII, 209.

Apocryphi libri; VII, 1. ſq.

Apollonius Tyanæus. VIII, 781.

Aprilis Veneri ſacer. VIII, 467.

Appergadam VII, 1064.

Aqua ſymbolum calamitatum VII, 657.

Apirum aurum: VIII, 93.

Arabia Libaneſia; VIII, 699.

Arabica linguæ præſtantia VII, 206. ſq. inde reſtituenda Ebræa, VIII, 126.

Aramei ſunt Syri. VII, 481.

Arbax, VIII. 578.

Ariſtoteli adverſus fuit Poſtellus VII, 726.

Aſſyriorum regnum; VIII, 571. ſq.

ASTARTE VIII, 467. ſq. 480. ſq. 709. ſq. eſt ſtella 734.

Aſaroth, ibidem: VIII, 480. ſq.

Aſſya-

- Astyages* est Ahasverus. VIII, 590. sq.
Astramphychus VIII, 726.
Aspaθn: VIII, 730.
Astrum unde dictum; VIII, 728. sqq. *Αστρον*. VIII, 130.
Astrum v. stella
Astrea, unde dicta, VIII, 738.
Asterius Jupiter. VIII, 738.
Astræus, VIII, 738.
Asterie: VIII, 738.
Astratae: VIII, 738.
Astor: VIII, 483.
Astur: VIII, ib.
Astrache: VIII, 483.
Asterga: VIII, 484.
Athanasius in Psalmos: VIII, 514.
Aubrey (Johan) VII, 368.
Aures longæ: VIII, 649.
Auri fodina veterum; VIII, 94. sq.
Aurum quomodo ex Aquilone; VII, 613. quomodo in Arabia, & Aethiopia erutum; VIII, 93. sqq.
in Australem terram iter; VIII, 643. sqq.
Auxilium Dei passim poscebatur VII, 914.
Averrhoes VII, 229.
- B***alsamum*; VIII, 865.
Banckius Steph. VIII, 928.
- B***APTISMUS* pro mortuis VII, 649. sq.
Βαπτισμα pro calamitatibus immergi VII, 653. sq.
Βαπτισμα *το υμνω* VII, 655.
Barbuyss (Jo. Conr.) VII, 748. 1086.
de la Barre VII, 373.
Barritus Germanorum VII, 514. 550.
Basileensium de gratia doctrina, VII, 678. sqq.
Βασκαυεν, VIII, 411.
Basnage (Jaques) VII, 379.
Battierii VIII, 114.
Battierius (Samuel) VIII, 104. sq.
Βασιλογια gentilium VII, 63. sq.
Baumannii insula; VIII, 654.
Beckmannus (Joh. Christ.) VII, 1083.
Beda venerabilis; VIII, 536.
Βελος notat omne armorum genus VIII, 764.
Benjamin tribus quid notet VII, 881.
Beninga (Eggericus) VII, 179. 321.
Bentleyus (Richardus) VII, 366. die

die Beschrenung VII, 549.
Bethabara ; VIII, 859.

860.

Bethesda VII, 95.

Bethphafs : VII, 355.

Bethschemisch. VII, 352.

Betteveer. VII, 1060.

Bibliotheca Emdensis VIII,
311.

Biel idolum. VIII, 480.
382.

Blanckius Stephanus. VIII,
928.

Blatire VII, 63.

Blauverus Ambr. VIII,
673.

de Bly (Martinus) VII,
1052.

Bouyea, VIII, 776.

Bohemis conceditur calix
eucharisticus, VII, 1074.
sqq.

Bop. ; VIII, 1011.

Bonitas quid sit ; VIII, 76.

Bononiense colloquium
Caroli V. cum Papa ;
VIII, 175.

Borith : VII, 1090.

Bosius Donatus, VIII, 533.

Botbe (Cordt) VII, 518.

Bourignon Antonia ; VIII,
877. 882. 886.

Joh. Jac. Breitingerus VII,
743.

Bremenſium iudicium fan-
guinis VII, 542. sqq.

de Bremenſis ducatus pagis

ejiciuntur reformati.
VII, 948.

Brema commoda VII,
1079.

Bremenſium merita in ec-
clesiam VII, 1096.
sqq. illis conversionem
ſuam debent Dani ; 1106
Succi. 1108. Boreales
populi omnes : 1109.
Cimbri ; 1113. Livo-
ni, 1117. Illi terram ſan-
ctam occupant , 1121.
Liſbonam ab obſidione
liberant, 1122. Illis ori-
go debetur ordinis equi-
tum Teutonicorum
1125. Enſiferorum,
1126. expeditionem
movent in Stedingos.
1127.

Breuckeland (Jac.) VII,
968.

BRUCKERUS VII, 378.
la Bucca della veritate ;
538.

Buddeus (Jo. Fr.) VII,
1092. VIII, 53. 77.

Bullingerus Henr. VIII,
682.

Bug in compositione rem
intendit. VII, 778.

Buscoduſenſis (Nicolaus)
VII, 315. 316. 330.

- - - - (Henricus)
ibid.

Bbbb

Ca-

Calix Eucharisticus conceditur Bohemis VII, 1074.

Cainiani VII, 114. colunt

Hysteram; VIII, 496.

Calmet August. VII, 748.

CAMERONIS (Joh.) doctrina de gratia; VII, 669.

Campe, VII, 777. sqq.

Campius Gerh. VII, 311.

Candelabrum templi: VIII, 426. sq.

CANON sacrae scripturae per saecula collectus VII, 156.

Canonici libri VII, 27.

Canonici irregulares; VII, 1104. 1105.

Cantabrigienses Professores VII, 366.

Capelle Helvetiorum: VIII, 665.

Capelle Rud. de VIII, 935.

Caro & sanguis: VII, 920.

Caroli M. praelium in Ditmelle, VII, 924. Saxones convertit, VII, 1103.

Carpen (Otto von) VII, 1125.

CASSIODORI Canon VII, 10.

Caulacau VII, 495.

Χαλιβαρι σίρος: VIII, 357.

Χαρισμα verbum auptum, VII, 75.

Χαε notat oscula VII, 77.

Chermon mons VIII, 976.

Chronicum Saxonum, al. picturatum VII, 518.

Christus per fontem Siloam adumbratus VII, 104. ejus mors praefigurata VII, 397. est veritas VIII, 334. Judae Maccabaei antitypus VIII, 612. filius Josephi. VIII, 847.

Χωλ sumitur pro mutilato manibus VIII, 757. & pede, 758.

De Cisterciensis Ordinis Viris illustr. L. VII, 318.

Clarcke (John) VII, 371. 766.

Claudos an Christus sanavit. VIII, 754.

Clemens VII, quando mortuus VII, 177.

Clericus (Jo.) VII, 508. ejus ars critica; VIII, 105.

Clypeus VIII, 774.

Coa insula VII, 504.

Cobbis, VII, 1117.

Caeci nati, VIII, 184.

Caelum unde dicatur. VII, 204. ut altum consideratur. VIII, 131.

Colaphi VII, 554.

Color VIII, 794.

Communio sub utraque VII, 1074.

Cont-

Xxxx notat
VII.
Cernu non
Cernu non
pistura
Christi per
an ad
104. qus
gustata
ventu
Maccab
VIII. 612.
phi. VII. 847.
X. 6. sumit
manuato
759. & pe
De C
V
Carche (John)
766.
Candel an
rit. VIII. 754.
Cernu VII. qu
tuus VII. 177.
Cernu (Jo.) VII. 177.
ars critica
Cypres VIII. 774.
Cernu insula VII. 754.
Cernu VII. 111.
Cernu VII. 114.
Cernu unde
204. ut
ratur. VIII. 131.
Cernu VII. 554.
Cernu VIII. 794.
Cernu sub
VII. 1074.

Complutensa Biblia. VII.
315.

**Concilium MANTUA-
NUM & VICENTI-
NUM; VIII, 164. sqq.**
520. sq.

**Concilii Tridentini acta
edenda: VIII, 173. sq.**

Cornerus (Hermannus)
VII, 910.

Cornua Mosis; VII, 1023.

Covel (John) VII, 372.

**Creatio non esse potest ni-
si ex nihilo VIII,**
1053. facta est, ut de-
scribitur a Mose VIII,
1037.

Cremerus (Bern. Seb.) VII,
1085. 1089.

**Critica moderate adhiben-
da, VIII, 105. sqq.**

**Crocodilus insignis Sinen-
sium. VII, 988.**

Cronenburgum urbs VII,
897.

**Cruciatam expeditionem
promovent Bremenses:
VII, 1120. etiam in Ste-
dingos 1128.**

Crousas Petrus VII, 376.

Cruces altæ VIII, 1006.

**Crucifixio est exaltatio,
VIII, 1006.**

**Crux Christi cur non aper-
tis verbis prædicta:
VIII, 1007.**

Curio (Cæl. Sec.) VII. 580.

Cyapores: VIII, 580.

D mutatur in Z. VII,
922.

**Dago idolum in australi
terra; VIII, 651.**

**Danbauerus (J. Contr.)
VII, 167.**

**Dani debent Bremensibus
Christianismum suum,
VII, 1105.**

Darcon VIII, 626. sq.

Darici nummi: VIII, 627.

**Darius Medus: VIII, 580.
sqq.**

Decalogus. VII, 382. sqq.

Decima Judæorum. VII,
454.

Dedan. VIII, 81. 82.

**Δενβων; VIII, 342.
sqq. 695. sqq.**

Δενβων; Ibid.

**Dei actiones circa pecca-
tum VII, 149. justitia, VII,
151. Voluntas VII. 152.**

Detbmoldia: VII, 924.

Deus unde id nomen; VII.
204.

Διατρυσσεν VII, 239.

Dieckbusen VII, 1065.

**Dieboldius (Adolphus)
VII, 1054.**

Dietbmelle, VII, 924.

Dies Dominica: VIII, 557.

**Dio Adjuti; VII, 914.
sqq.**

**ΔΙΧΟΤΟΜΕΙΝ VII, 235
sqq.**

Διχαλος ut differat ab

- αἰα99* VII, 477. *Edere pro consumere*, VII, 800. rebus inanimatis tribuitur &c. lb.
- Δικαιοθαι* VIII, 288. *Ἐδισματα* VIII, 154.
- Dinant* (Petrus) VII, 770. *Edgehardus* VII, 911.
- DISSECTIO** an pœnæ genus VII, 235. sqq. *Ἐγκομβουμας, ἐγκομβουμαθαι*. 961. sqq. 958.
- Ditmarus* Bremensis VII, 1114. *Ehingerus* El. VIII, 513. 514.
- Dibon*. VIII, 343. 696. *El*; *ελ* est Saturnus VIII, 743.
- Dominica* dies. VIII, 557. *Eli-phili*: VII, 560.
- Donatista*, VII, 832. sqq. *Elisabetta*, Abbatisa Herfordiensis. VIII, 1056.
- DRACONES** inſigne Ægyptiorum VII, 979. sqq. & aliorum populorum; VII, 991. sqq. *Elogium*; VII, 557.
- DRAKENBORGIUS** (Arnoldus) VII, 187. *Emdani* resistunt *Ukon* *Wallis* VII, 134.
- Drieſſen* (Ant.) VII, 767. sqq. 771. **EMDENSIS** Bibliotheca VII, 310. sqq.
- Duchat*; VIII, 358. *Emdenſe* cœnobium Franciscanorum VII, 324. 325.
- Duodecim* tribus Israelis quid notent VII, 874. sqq. *Engeddi*: VIII, 14, 873.
- Dut* an ſit Deus, VII, 529. 907. *Enſiferorum* ordo debetur Bremenſibus. VII, 1126.
- Dynaterius* Eubulus: VIII, 688. *Eoſtra*; VIII, 731. 451. 461.
- E***aſtera*; VIII, 451. 490. *Eraſmi* libros emit à Laſco; VII, 313.
- Ebraica* linguæ præſtantia VIII, 200. sqq. illa multas adſcivit voces peregrinas VIII, 624. *Ερμαχμιοις γη* VIII, 156.
- Eccardus* (J. Georg.) VII, 168. *Erucæ*; VII, 785. sqq.
- Echteloſſ*: VII, 548. *Ερυσθη*: VII, 779. sqq.

Eſaias

Edeo pro magis
802. rebus in
tributa etc.
Educa VII
Egyptus VII
Egyptus VII
958.
Edmon El VII
514.
El; et est Sc
VIII, 743.
Eli VII, 56
Eliab, Abbas
vordien. VII
Ligum, VII, 577.
Eliani refinit
Waller VII, 134
EMDENSIS bibl
VII, 380. sqq.
Eudox coccodum
ciscorum VII, 325.
Eugedi: VII, 141.
Eufestum ordo
cur Bremensib.
1126.
Eufra: VII, 734.
461.
Eufus libros capit
60: VII, 313.
Eufus VII
156.
Eufus: VII, 785. sq.
Eufus: VII, 77
599.

Esais an terra dissectus VII, 242.

Esterban; VIII, 479.

Esthera maritus quis? VIII, 57. sq.

Ejus historia quando con-
tigerit. VIII, 592. sqq.

Esthera liber: VIII, 601.
sqq.

Esthera etymon. VIII,
721.

Estoire: VIII, 730.

Etymologicum studium,
VIII, 121.

Etymologia geminæ notæ;
VIII, 713. 714.

Ευαγγελιζομαι dicun-
tur, quibus Evange-
lium annuntiatur. VIII,
957.

Eucharisticus calix, v. ca-
lix.

Exaltatio notat Christi
humiliationem VIII,
1006. sqq.

Ευλας: VII, 778.

Ευροια οφειλομενη VII,
73. 74.

Ευρεκλιδων, *Euro-aqui-*
lo. VII, 641.

Eurus in Oriente valde
noxius VII, 640. sqq.

Eusumanus Christophorus.
VII, 330.

Facciqlatus. (: Jacobus)
VII, 750.

Falarica; VIII, 771. sqq.

Faninus, *Fannius*. VII, 579.

Felix, Judææ procur.
VIII, 892. sq.

Ferdinandus I. instaurat
Acad. Viennensem VII,
198. literas orientales
fovet VII, 214.

Ferdinandi insula. VIII,
647.

Festum κατ' ἐξοχην di-
citur Festum Taber-
nacul. VII, 91. VIII,
611.

Festum Tabernac. VII, 87.
sqq.

Fiddes Richard. VII, 370.

Fides comparatur Scuto.
VIII, 787. ut nos justi-
ficet. VIII, 890. sqq. ut
nobis imputetur, ib.

Fite Jean de la, VII, 373.

Flagella fervorum poena,
VIII, 398.

Flaminus M. Ant. VII;
573. 930. sqq.

- J. Ant. VII, 582.

Folieta Hub. VII, 176.

FORMULA CONSEN-
SUS VII, 669. sqq.
755.

Francius Michael. VIII,
932.

Fredelsof: VII, 548.

Frederichus Hieronymus
VII, 319.

Frigus dicitur *exere* VII,
781. sqq.

- Friscbmuthi* Joh. scripta, VII, 753.
Fritsch Joh. 771.
Fucus VIII, 792. sqq.
Funde veterum ; VIII, 768.
Fundamentales Judæorum articuli. VIII, 812.
- G** *Alaad* urbs. VIII. 350.
Galatin (Ezechiel) VII, 374.
Galileus (Galilæus) VII, 559.
Ganefortius Wesselus. VII. 318.
Gargou (Matth.) VII, 770. 765.
Garzoun, VII, 928.
Gatakerus notatus. VII. 960. 965.
Gedente: VII, 515. 909.
Gebenna dicitur Bibliotheca librorum protestantium. VII, 951.
Gelasi Canon VII, 9.
Genevensium doctrina de gratia VII, 679. illi formulam consensus recipiunt. VII, 692.
Reverse notat matrem. VII, 154.
Termyua pro fructibus arborum, VII, 813.
Genovesa VII, 1093.
Gentilium scripta magni usus in S. Scr. interpretatione VII, 426.
- GERET*; Io. Georg. VII, 1089.
Germanorum etymon VII, 204.
Germani propago ex Oriente: VIII, 484.
Gernlerus Lucas VII, 687.
Geometria debetur Ægyptiis VII, 497. sqq.
Giengerus Georg. VII, 195. 221.
Gigantes in terra australi VIII, 649.
GNAPHAËI (Wil.) vita. VIII, 111.
Gnosticorum Caulacau VII, 495.
Godan: VII, 542.
Gag & Magog. VII. 295. sqq.
Goldasti politica imperia- lia ; VIII, 182.
Goringius A. M. VIII, 279.
Goulartius Simon. VIII, 502.
Graduum Psalmi, VIII, 973.
De Gratia universali doctrina quos motus in Eccl. Gallicis & Helveticis exstitaverit, VII, 669. sq.
Io. David Grillo, VII, 734.
Groenlandi à Bremensibus conversi VII, 1111. 1115.
Grynaum Simonem an- ge-

- gelus de periculo *Havemannus* (Michael)
monet. VIII. 679. VII, 949.
Grandius VIII, 795. *Haverkampius* (Sigeb.)
GUALTHERI Rod. vita, VII, 180.
scripta, &c. VIII, 660. *Hebrai*; v. Ebrazi.
sq. *Heiden* (Christoph. ab)
Gualterus F. VIII, 674. VIII, 731.
Güdinge *hegen*: VII, 542. HEIDEGGERUS Gotth.
VII, 1089.
De Haas (Iohan) VII, *Heldus* Matthias, VIII, 185.
759. *Heidenryck* Menso. VII,
Hachenbergius Paulus, VIII, 764.
1056. *Helmeticarum* ecclesiarum
HAGENBUCHII (Casp.) doctrina de gratia; VII,
VII, 188. 675.
Hardenbergii (Alb.) Bi- *Henrici* V. praelium cum
bliotheca VII, 311. 313. Saxonibus VII, 516.
Comment. in *Apocal.* sqq.
316. uxor. 323. Doctor, *Hermannus à Weda*; Arch.
314. molestias sustinet Colon. VII, 322.
Bremæ. 327. *Hervordia* Henr. de VIII,
Hardenberg (Petrus) VII, 932.
323. HEIMANNUS Christ.
- - - (Rudolphus; lb. Aug. VII, 556. 728. 749
Harkenrothius (Eil. Folc.) *Hieroglyphica* artis aucto-
VI, III. 704. VII, 170. res Aegyptii; VII, 977.
1652. *Hieronymi* Canon. VII, 10.
- - - (Jac. Isebr.) 761. *Hoën* (Corn.) VIII, 111.
- - - (Isebr. El.) 761. *Hofmannus* (Christ. Go-
Hardt (Herm. van der) dofr.) VII, 735.
comburit scripta sua, *Holterbofsius* (Joh.) VII,
VII, 742. 901.
Haseus (Theod.) VII, HOOPER: VII, 471.
176. 178. 485. 898. 903. HOTTINGERUS Jo. Jac.
906. 1092. 1096. VIII, VII, 188. 1085.
640. 707. 475. *Huetius* notatur. VII, 711.
Haseus (Corn.) VII, 776. *Hugueninus* (David) VII,
Haseus (Jacobus.) VII, 903.
773. 634. Bbbb 4 *Hulfsut*

- Hulfus* (Henr. VII, 167. ejus vita & scripta, VII. 867.
Hulfus (Antonius) VII. 898.
Humiliationis Christi status est ejus exaltatio. VIII. 1006. sqq.
Mysteria: VIII. 496.
- Jablonskins* (Paulus Ernestus) VII. 734.
Jansenius Nicolaus. VIII. 937.
Ἰδιωται. VII. 264.
Jeboute: VII. 917.
Jehring (Joach. Christ.) VIII. 78.
Jeol: VIII. 492.
Jeruel: VIII. 19.
Jesuite: VII. 951.
Iken (Conr.) VII. 178.
Ἰλασκηθεαι. VII. 462.
India Orientalis num sit Ophir & Tharsis, VIII. 87. sqq.
Infinitivus pro imperativo, VIII. 946.
Insignium origo, VII. 984.
Insula Ferdinandi VIII. 647.
Paschatos VIII. 648. muscarum. 652. Baumannii; 654.
IODUTHA VII. 510. sqq. 906. sqq.
Joduthenberg. VII. 922.
Johannes an in oleo coctus: VII. 535.
- Johanna* Puella VII. 707.
JOHANNA PAPISSA, VII. 934. sqq. VIII. 498. sqq. 526. sqq.
Jonas (Jacobus) VII. 195. 221.
 - - (Justus) VII. 730. sqq.
JOSAPHATI vallis: VIII. 1. sqq.
Josua liber. VIII. 959. sqq. 1210. VIII. 493.
Josephus pater Messia, VIII. 821. 844. sqq.
ἰσπρος magnitudinem indicat. VII. 778.
ἰσπαραμπα VII. 778.
Isascharitarum regio. VII. 352. sqq.
Isingius (Adamus Menso) VII. 186.
Itea Juno. VII. 354.
Judeorum ineptæ interpretationes VII. 793. artic. fundamentales. VIII. 812.
Judas proditor, an recte egit cum Christum prodidit, VII. 115.
 - - an salvatus VII. 115. 140. sq.
Judas Maccabæus Christi typus. VIII. 612.
Judicium bannitorium s. sanguinis VII. 542. 549.
Jul, Jule; VIII. 492.
Juniperus VII. 858. sqq.
Ju-

Justificatio quomodo ad-
mit at bona opera; VIII.
883. sqq.

Justitia Dei, quomodo
cum malo morali con-
ciliari queat. VII. p. 151.
sqq.

Justus ut differat à bono.
VII. 478.

Juvantibus Dis formula;
VII. 913. sqq.

Καμνη VII. 777.
sqq.

KAPPIUS (Jo. Erhardus)
VII. 167.

Καυλακας: VII. 495.

Kebr G. Jac. VIII. 442.

Kerotyrannus: VII. 759.

KESSELERUS Carolus.
VIII. 292.

Κικι VII. 508.

Knigt (James) VII. 370.

Kohle; VII. 794.

Köhner (Wern.) VII.
188.

Κολαφίζεν: VII. 554.
sq. ut differat à **καπιζεν**
VIII. 37.

Κολλυειν VIII. 794.
sqq.

Kolur; VIII. 795.

Κομβο κομπο: VII.
959. sqq.

Κομβωσπαθαι, **κομβω-**
μοι; 961. 962.

Κρονο quo Iesu di-
catur Saturnus; VIII.
743.

Krumholzius, Car. Frid.
VIII. 633. 361.

Jo. LARADIE; VIII.
1056. sq.

Lampius (Frid. Ad.) VII.
187. 747. 769. 759.
1091. VIII. 367. 1014.

Langius (Joach.) refutatus
VIII. 52. sqq.

Lapides dicuntur homines
inertes & stolidi. VII.
264. an etiam gentiles.
VII. 262. inter idola cul-
ti; VIII. 650.

Lapis contemptus est Chri-
stus VIII. 614. sq.

Lasa urbs. VIII. 346.

à **Laseo** (Joh.) emit Eras-
mi libros VII. 313. epi-
stolæ VII. 332. sqq.

à **Laseo** (Hieron.) VII. 320.

à **Laseo** (Stanislaus) Ib.

Latina lingua; VII. 201.

Lauffer (Jac.) VII. 1088.

ΛΕΒΗΔΩΝ, **Λεβιδων** VII.
380. VIII. 340. sqq. 695.
sqq.

Λεχων: VIII. 156.

Leibnitius I. G. VIII. 534.
num systema suum ab-
jocerit VIII. 50. an fue-
rit atheus 51. epistola
ad Buddeum; 77.

Bbb b s

Len-

- L'enfant*, VII. 379.
Leo in insignibus. VII. 1002.
Leones marini : VIII. 646.
Lepra Judæorum ; VIII. 909.
Perchenfeld. VII. 536.
Leeuwvarden (H. S. van) VII. 769.
Levvis Joh. VII. 367.
Leyser Polyc. VIII. 533.
Libanesis Arabic. VIII. 699.
Libanus templum Hieros. dictum VIII. 702.
Libationes sanguinis VII. 78. 79. aquæ in festo tabernac. VII. 88. 105. sqq.
Libia : VIII. 697.
Libna : VIII. 699.
Liebius (Christ. Sigism.) VII. 1088.
Ligarius (Joh.) VIII. 115.
Lignum pro arboribus ; VII. 812.
Linearum terra dicitur Aegyptus , & cur ? VII. 494. sqq.
Lingua usus, VII. 200.
Lingua, Arabica, Ebraica, Syriaca, Latina, vide suo loco.
Lini usus in Aegypto VII. 505. sqq.
Linyphiones VII. 505. sq.
Lisbona quid debeat Bremensibus, VII. 1122.
- Literarum metathesis* in nominibus propriis. VIII. 348.
Lüb (Didericus van der) VII. 739.
Litbiana familia : Ib. in *Lituania* regno jura dissidentium. VIII. 205. sqq.
Livoni suam conversionem debent Bremensibus ; VII. 1116. 1146.
Loers (Joh. Christ.) VII. 1087.
Loescher (Val. Ern.) VII. 1095.
L'oïsel : v. Ouzeeus.
Lugdunensium judicium de Roellis. VI. 183.
Luna aliorum princeps. VIII. 735. dicta Astarte : 736. dicitur *Stella* ; 737.
Lusitani quid debeant Bremensibus. VII. 1122.
Lutheri sententia de Dei actionibus circa peccatum VII. 164.
Lynckius (Nic.) VII. 758.
- M** *Accabeus* Judas v. Judas.
Adagellanicum fretum. VIII. 644.
Magi qui ad Christum venerunt, gentiles VII. 470.
Maichel (Daniel) VII. 760

- Mali moralis origo* VII. 149. quomodo cum iustitia Dei conciliari queat VII. 149. sqq. VIII. 48.
- Manipulus hordeaceus* VIII. 419. sq.
- Manlii* (Joh.) collectanea; VII. 578.
- MANTUANUM* concilium, VIII. 164. sq. 520. sqq.
- Marckius* (Joh.) 1082.
- Margareta Regina Hierosolym.* VII. 317.
- Martinus Polonus*; VII. 937.
- Martyr Petrus*, ejus nominis quinque fuerunt VIII. 532.
- Masso Jo. Papirius* VII. 1086.
- Ματθαῖος*, VIII. 157.
- Masricht* (Gerh.) VII. p. 1. sq. 510. 752.
- Mathematica demonstrationes*; VIII. 55.
- Mathematicorum signa*; VIII. 390. sqq.
- Maurice* (Antoine) VII. 379.
- Mecum* (Frid.) 733.
- Mediator fuit Moyses* VII. 588. sqq. in testamentis, 589.
- Medorum regnum*, VIII. 578.
- Meinardus Bremensis*, VII. 1118.
- Mel* (Conr.) VII. 770. VIII. 791.
- MELCHIORIS* (Alb. Wilh.) VII. 183. 1086.
- Melobisedecus* VII. 903.
- ΜΕΛΗ & ΜΕΡΗ* confunduntur. VIII. 953.
- Melitonis Canon* VII. 32.
- Mensinga Joh.* VIII. 902.
- Mercken* (Joh. Casp.) VII. 1084.
- Μεσσην*, VIII. 157.
- Messias Judæorum geminus* VIII. 810. *Josephi filius*; Ib. 842. sqq. an venerit. VIII. 814. sqq.
- Mestrezat Arminianizat*, VII. 682. 683.
- de Meursa* (Waltravius) VII. 1054.
- Meyeras* (Joh.) VII. 1087.
- Michaelis*, (Joh.) VII. 422. 824.
- Michaelis angeli festum*; VII. 1022.
- Milites sunt Christiani*; VIII. 410. sq.
- Misulami* VIII. 445.
- Moabitæ an in Arabia*; VIII. 699.
- Montanus* (Ariæ) confessor veritatis VII. 55.
- Montmoretanus Humbertus*; VIII. 359.

Mora-

Morata (Olympia Fulvia) 575. sqq.

Mordio : VII. 916.

Mors Christi præfigurata VII. 397.

Mors spiritualis VIII. 284.

Mors dicitur *adcenſio*. VIII. 1016. sqq.

Mortui dicuntur peccatores VII. 657.

Morus (Alex.) VII. 678. 679.

Moses & *Christus* comparantur. VIII. 854.

Mofis cornuta facies : VII. 1033.

Mostemi VIII. 444.

Muley Ismael. VIII. 241. (a)

Mullerus Joh. VIII. 937.

MUNDI OPTIMI idea. VIII. 52. sqq. mundi

num plures possibiles. 63. ejus æternitas an

possibilis. 64. 1028. sqq.

Musbardus Luneb. VIII. 460. sqq.

Mussardus VII. 682.

Muschbroeck (Petrus van) VII. 743.

Musulani VIII. 445.

MUSULMANNI unde dicantur. VIII. 441. sqq.

Myconius (Frid.) VII. 719.

(a) Corrigendum, quando ibi legitur hunc jam anno 1715. obiisse, cum constet eum hoc demum a. 1727. nonagenario majorem decessisse.

N *Abatheæ* Arabia: VIII. 700.

Nares bacillis ornata: VIII. 655.

Nebo mons : VIII. 858.

Nehemias quomodo dicitur Messias. VIII. 849.

Nevin & VIII. 158.

Nicephori Canon. VII. 47.

Nili incrementum mensuratur. VII. 501.

Noachus est Janus VII. 210.

Noltenius (Jo. Arn.) VII. 1091.

Nominativus pro *vocativo* : VIII. 942.

Nominativus participii pro *genitivo* VIII. 948.

Nomine novo qui ornantur. VII. 940. sq.

Nordani quid egerint contra *Ukonem* *Walle*. VII. 137.

O confunditur cum *A*. VIII. 483.

Obsequium in re *venerea* VII. 78.

Oculos deicere pudoris signum. VII. 457.

Oederus Georg. Lud. VIII. 363.

Officialis VII. 4058.

Officium verbum nuptum VII. 77.

Oiselinus

- Oiselius**; **Oiseliarum** familia, v. **Ouzeelius**.
Opera bona quid faciant, ad justificationem; VIII. 883. sqq.
Opbra; VIII. 347. 348.
Orationis **Dominicæ** **ἱεραγωγία** non est omit- tenda VII. 483.
Ordo Teutonitarum & **Eufiferorum** debent originem suam **Bremen- sibus** VII. 1124. 1126.
Originis peccatum; VII. 1008.
Opbir VIII. 87.
OSTERA **Dea**; VIII. 459. sqq. 475. sqq.
Osterfyr; VIII. 481.
Ostergoa; VIII. 479.
Osterholte; VIII. 479.
Osterlandia; VIII. 479.
Ostermonat. VIII. 473. 478.
OSTERN / VIII. 449.
Osteroda; VIII. 480.
Ostersberg; VIII. 479.
Ostervvald. VII. 378. sqq.
Ostrache; VIII. 483.
Ottersberg. VIII. 479.
ουρανός, ουρανίος VIII. 736.
ουρανία; VIII. 473.
Outbovius **Gerhardus** VII. 759. VIII. 79. 121.
OUIZEELIUS **Philippus**; VIII. 900.
Ouzeelius **Jac.** VIII. 901. scripta; 905.
- Ouzecliorum** familia; VIII. 900. sqq.
Oxonienſes **Professores.** VII. 364.
Ω signum admira- tionis. VIII 942.
Pagenſteber (I. F. W.) VII. 749.
Palmingenius (Marcellus) VII. 573. 930.
Pallium Archiepiſcopale quanti conſtat. VII. 322.
Palus Pauli; VII. 551. sqq. 1025.
Papai **Franc.** VII. 756.
Παρεκκλήσις; VIII. 159
Pafchatos **inſula** VIII. 648. feſtum unde di- ctum. VIII. 492.
Pafſor **liber** VII. 39.
Paulus **Colaphizatus** VII. 552. sqq.
Pauli **Chronologia**; VII. 892.
Pauli palus. VII. 551: 1025.
Paulus **Ictus.** VII. 1091.
Pauli **III.** **Indictio** **Conci- lii**; VIII. 181. sqq.
Peccatum, vide, **malum morale**; **Originis** **Mathe- maticæ** **demonſtratum**; VII. 1008.
Pectus **tundere** **mœroris** **ſi- gnum** VII. 459.
Pegorier **Cæſar** VII. 875.
Cccc **Pelli-**

- Pellibus** induti prophetae & sacerdotes: VII. 314.
Perfarum reges dicti *Medo-Perse*. VIII. 595. sqq.
Pelusiaceum linum: VII. 367.
Petri abnegatio. VIII. 309.
Petri umbra. VII. 1021.
PEAFFIUS Christ. Matth. VII. 1086.
Pfauferus (Jo. Seb.) VII. 1033.
Pharisei unde dicti. VII. 429. sqq. symbolum Christianorum Judai-
 zantium VII. 821. Do-
 natistarum, 832. Pon-
 tificiorum 839.
Φαινόμενα sunt stellæ: VIII. 742.
Φαινών, est Saturnus: VIII. 742.
Φων: VIII. 162.
Φων & VIII. 792. sqq.
Picus (Jo. Mirandul.) VII. 1049.
Pierce (Zach.) VII. 309. 1083.
Piscatores sunt Apostoli VIII. 145.
Piscina Bethesda VII. 95.
Pistorius Joh. VIII. 117.
Pius IV. concedit calicem Eucharisticum. VII. 1074.
Placette Jean de la VII. 375.
Planckius Stephanus. VIII. 927. sq.
Poirer (Petrus) VII. 771.
Pollucis editio: VII. 688.
Πολυλογία VII. 63.
Pomarius (Joh.) VII. 518.
Pontificiorum emblemata Pharisei VII. 839.
 In POLONIA jura dissi-
 dentium, VIII. 205.
Porta probatica. VII. 96.
Posune notat *catcerem*. VII. 927.
POSTELLI (Gul.) VII. 193. Scriptores de eo p. 193. Prof. Viennensis, 193. 217. sqq. itinera: 217. *les tres merveil-
 leuses victoires des fem-
 mes* VII. 702. absurdis-
 simorum dogmatum au-
 tor & fautor VII. 723.
 sqq. non favit Aristote-
 li. VII. 726. ejus ætas; VIII. 358.
Potet: Guil. VIII. 360.
Prædestinationis doctrina; VIII. 878. sqq.
Precum garrulitas VII. 63.
Prideaux VII. 373.
Prisona, prisaun: VII. 928.
Probatice porta; VII. 96.
Προγεγεφειν VIII. 388.
Προδρομα συνα: VIII. 160.
Protestantium jura & liber-
 tates

- ates in regno Poloniæ & Lithuaniz Vill. 205.
sqq.
- Pruina* unde dicta. Vill. 781.
- Psalmi* graduum : Vill. 973.
- Psalterium* Margaretæ, reginæ Hierosol. MSS. Vill. 317.
- Psammetichus* Vill. 996.
- Publicani* qui Vill. 435.
sqq.
- Puich.* Vill. 793.
- Πυλαζω Vill. 793.
- Q**uarantana mons Vill. 864.
- Q**UARTUM præceptum. Vill. 381. sqq. Vill. 541.
sqq.
- de **QUESNE** Henr. Marchionis vita Vill. 177.
- Quies* symb. mortis. Vill. 397.
- R**achelius Samuel. Vill. 875.
- Rambachius* (Jo. Jac.) Vill. 1015.
- Rangonus* Hugo. Vill. 175.
- Ραμζειν* : Vill. 36.
- Rendar* ; Vill. 795.
- Räumen* ; Vill. 1018.
- Rechtelooß* : Vill. 548.
- Reformati* ejiciuntur e pagis ducatus Bremenfis Vill. 948.
- REFORMATORUM** jura & libertates in regno Poloniæ & Lithuaniz Vill. 205.
- Reimannus* (Jac. Frid.) Vill. 736.
- Reinhardus* episc. Halberstadensis Vill. 536.
- Reliquie* Pontificiorum, Vill. 1015.
- S. Rembertus* Vill. 1107.
- Richardus* Pictaviensis, Vill. 939. 499.
- Riga*, Vill. 1119.
- Robigalia* sacra. Vill. 779.
- Robigo* ; v. Rubigo.
- Robus*, Vill. 797.
- Rocque* (Pierre de la) Vill. 376.
- Rode* notat locum excisum. Vill. 481.
- ROELL** (Herm. Alex.) Vill. 183.
- Roma* diu ante Romulum fuit Vill. 210. dicitur *Antipolis* Vill. 209.
- Romania* dicta Thracia. Vill. 481.
- Ros* quomodo gignitur. Vill. 1978.
- Roques* Pierre. Vill. 378.
- RUBIGO** quid sit Vill. 779. sqq.
- Rubini* magni. Vill. 798.
- Rudbeck* (Olaus) Vill. 1090.
- RUNGIUS** (Jo. Conrad.) Vill. 182. S.&c

- S. & T.** permutantur, *Saraceni* unde dicti : VIII. 442.
- S. VII.** 908.
- Sabbatbo** opera charitatis permissa VII. 104.
- SABBATHI** institutio : VII. 381. VIII. 541. sqq.
- Sabbatum** est sacramentum. VII. 393.
- Sacbatzima** VII. 548.
- Saitemolde** : VII. 548.
- ad **Sacramenta** pertinet sabbatum VII. 393. sqq.
- Sacrificia** exaltabantur. VIII. 1010.
- Sater**, **Satersdag** ; VIII. 740.
- Sagitta** venenatae : VIII. 765. ignitæ ; 767. sqq. pro frondibus : VIII. 780.
- Salchlin** (Rud.) VII. 1088.
- Salices** in festo tabernaculorum : VIII. 617.
- Salig** (Christ. Aug.) VII. 1094.
- Salim** VII. 352.
- Sallengre de** (Alb. Henr.) vita & scripta, VII. 744.
- Saltationes** in sacris gentiliis : VIII. 318.
- Sammarthani** (Scævolæ) elogia VII. 559. 567. seq.
- Sammuel** ventus ; VII. 632.
- Sanctificatio Sabbathi** VII. 401. sq.
- Sangen** VIII. 423.
- Sarn** (Petrus a) VII. 940.
- Saterdag.** VIII. 740.
- Saturnus** Chami filius VII. 210. unde dictus ; VIII. 738. sqq. dicitur astrum ; VIII. 740. dictus *Qas-ruv* : VIII. 741. dicitur *El*, 743. *αγοι* ; VIII. 749.
- in **Saturnalibus** lumina ; VIII. 744.
- Satyri** unde dicuntur. VIII. 319.
- Saurin** VII. 375. 376.
- SCALICHIUS** Paulus VII. 1027. sqq.
- Schelbornius** Joh. Georg. VIII. 1027.
- Schiere** Nicol. VII. 357.
- Schildius** Joh. VII. 539.
- Schizern/ Schittern** ; VIII. 725.
- Schmeiß** ; **Geschmeiß**. VII. 818.
- Schweizelius** Martinus VII. 1660.
- Schminckius** Jo. Herm, VII. 1129.
- Schrammius.** Jo. Henr. VII. 1085. VIII. 424.
- Joh. Conr. VIII. 174.
- Schræderus** Joh. Joach. VIII. 808.
- Schualita** VIII. 808.

Schr-

- Schurmannia**, Anna. VIII. 875. 1058.
Schultens Alt. VIII. 125.
Schyn Herm. VIII. 1094.
Scriptura S. canon; VII. 1-56.
Scuta veterum; VIII. 774. 199.
Sederen. VII. 550.
Sedulius Joh. VII. 315.
Seequallen: VIII. 643.
Cειν, VIII. 634.
Cειρ, cειρα; VIII. 729.
Sedomiriensis consensus: VIII. 207.
Septuaginta viralis versio, cujus auctoritatis VII. 783.
Serapis septem vocalium sono laudatus VII. 68.
Servorum poenae erant stigmata aut flagella: VIII. 398.
Serra dissecari an poena fuerit apud Judaeos. VII. 243.
Servi Dei qui vocentur. VIII. 986.
Sesostres VII. 995.
Scherlock (Wil.) VII. 374. 375. 376. 763.
Sbider: VIII. 715.
Sibersma (Henr.) VII. 758. 772.
SIBRANDA (Joh.) vita. VII. 953.
Sidera v. stellae.
Sidera, unde dicta; VIII. 728.
Sigismundus Aug. R. Pol. favet protestantibus; VIII. 208. 199.
Signa militaria; v. vexilla.
Siloam fons VII. 95. 96. typus Christi VII. 104.
Sikius (Petrus) VII. 1043.
Sinifonis vulpes. VIII. 802.
Sinenses ab Aegyptiis orti. VII. 989. cum his mores communes habent lb.
Sinuel. VIII. 534. 938. 199.
Sion erat australis Hierosolymae. VII. 612.
Sion notat Hierosol. & Palaestinam; VIII. 981. ex *Simplicibus* creata omnia; VIII. 1054.
Sirius: VIII. 729.
Sissinga (Drusilla) VII. 323. 332. 199.
Sleidanus (Jo.) VII. 562.
Sluterus Labadista: VIII. 1061. 1062.
Σκολοψ, 553. 199.
Sophia Luneburgensis: VIII. 1057. 1065.
SOPINGIUS G. VIII. 703.
Spangenbergii (Cyriaci) libri deperditi. VII. 548.
Σπεια VIII. 161.
Σφειων. VIII. 161.
Spes Christian. firma VIII. 954.
Spiritus S. cur spiritus dicitur VIII. 337.
Stadenius (Did.) VIII. 476. -- J. Fr.

- - J. Fr. VIII. 538. 938.
Stangeifolius (Herman-
 nus) VII. 524.
Staphylus, Frid. VIII. 113.
Stare est precantium &
 ministrantium VII. 444.
 445.
Σταργ VIII. 372.
 Contra *Stedingenses* expe-
 ditio movetur VII.
 1126. trucidantur. 1128.
 illorum innocentia, 1130.
Stella unde dicta, VII.
 370. symbolum pulchri-
 tudinis VIII. 725. Ita
 dicti homines 723. 1199.
Στερεα VIII. 730.
Stenius Simon. VIII. 506.
Στερεα, VIII. 728.
Στερεα, VIII. 733.
Stern. VIII. 738.
Στεροπη VIII. 730.
Sterringa Julius. VII. 1088.
Stiarna VIII. 728.
Stibium, VIII. 795.
Stigandi, VII. 1130.
Storrius Joh. Phil. VIII. 173.
Struvius Gotth. VIII. 172.
Sueci conversionem suam
 debent *Bremenſibus*;
 VII. 1108.
Superbiam Deus averſatur.
 VII. 465.
Suspendium dicitur exal-
 tatio; VIII. 1008. 1017.
Superville (Daniel) VII. 757.
Susan: VIII. 576.
Suvarre (Martinus) VII. 768.
Suviſt Jonathan. VII. 374.
Sylveſter à Diabolo tolli-
 tur. VIII. 537.
Συμβαλλειν pro conji-
 cere VIII. 158.
Syriaca linguæ præſtantia
 VII. 207.
Syriacum N. T. VII. 207. ejus
 ætas VIII. 480.
T *Abnaculorum* feſtum,
 VII. 88. in eo liba-
 bant aquas, VII.
 105. 1199.
 - - καὶ ἐξοχὴν dictum
 feſtum: VII. 91. VIII. 611.
Ταμια VIII. 161.
Tamnan Jac. VIII. 694.
Ταπεινός, ταπεινοφροσύνη:
 VII. 956. 1199.
TARSCHISCH regio:
 VIII. 78. 1199.
Taurico idolum; VIII. 650.
Τερεα: VIII. 730.
Telluris gravitas: VIII. 1049.
Telum; v. ſagitta.
Τελμεν quid notet
 VII. 247.
Templum utrumque Hiero-
 ſolymitanum tantum ut
 unum eſt ſpectatum:
 VIII: 300. 1199.
Tempus quid ſit? VIII. 1047.
Teſtamenti V. & Novi Ca-
 non per omnia ſecula
 VII. p. 1-56.
Teſtardus (Petrus) VII. 671.
Teutbt; VII. 908.

- Teutonicus* ordo originem debet Bremenſibus. VII. 1124.
- Thekoa* VIII. 18.
- Thiatmarus* Bremenſis : VII. 1114.
- Thomas* (Jurrien ſ. Georgius) VII. p. 102.
- Thomas Aquinas*, VII. 1070.
- Suſeos* : VIII. 774.
- Scripta edita in cauſa Tuyneniana* (contra Cl. Lampium,) VII. 766. ſqq.
- Tilius*, (Jo.) VII. 560.
- Timotheus* circumciſus VII. 60.
- Tolandus* Joſ. VII. 369.
- Τραχηλιζεν* VII. 255.
- Travados*, VII. 642.
- Treves*, VII. 929.
- Treſe*, Treves Rammer : VII. 929.
- Tridentini* concilii acta edenda; VIII. 173. ſqq.
- Tronchinus* (Theod.) VIII. 680. 681.
- Turca* unde dicti; VII. 441. 448.
- Sanctus Tyodute*; VII. 911.
- Tuymann* (Carolus) VII. 770.
- Uffenbach*. (Zach. Contr. ab) VII. 754.
- IKOWALLISTAE* VII. 113.
- Ulricus* Joh. Jac. VIII. 660.
- Underweyckius* (Theod.) VII. 898.
- Urere* dicitur frigus. VII. 781.
- Uhrſtand* / VIII. 453.
- Uſſerius* (Jacobus) VII. 1083.
- Vallis JOSAPHATI*; VIII. 1. ſqq. excidii 20. ſqq. finium; 345.
- Velum* diſciſſum; VIII. 426.
- Venema* (Herm.) VII. 183.
- Veneri* ſacer Aprilis; VIII. 467.
- Ventorum* origo VIII. 978.
- Ventus* noxiuſ in regionibus orientalibus VIII. 630. ſqq. 637. ſqq. VIII. 978.
- Venti* pro Diis culti; VII. 647. ſqq.
- Vent. Corn.* 758.
- Venus* eſt Aſtarte: VIII. 486.
- Vergerius* Petr. Paulus VIII. 178. ſqq.
- Veritas* eſt Chriſtus; VIII. 334. ſq.
- Vermaten* Gul. VII. 771.
- Veſpaſianus*, unde dictus: VIII. 535.
- in *Vexillis* animalium imagines VII. 985. ſqq.
- Vexilla* VIII. 402.
- S. Vicelinus* : VII. 1113.
- VICENTINUM* concilium; VIII. 164. ſqq.
- Viennenſis* academia inſtauratur VII. 221. ſq.
- Villinus* Viennenſis : VII. 1034.
- VITRINGA* (Camp. F.) VII. 182. ejus vita; VII. 357. ſqq.
- V1-*

- Vitrina*, P. VII. 1088.
Vredenvæde Joh. VII. 1056. 1063.
Vulpes Simsonis VIII. 802. sqq.
Vulpes in Palæstina; VIII. 805. seqq.
Wakop Robertus. VIII. 184.
WALLES (Ukonis) vita, libri, errores VII. 113.
Wallinus (Georgius) 1092. 1086.
Walrussen VIII. 647.
WASSERBACH (Ern. Casim.) VII. 511. sqq.
Waterland (Daniel) VII. 371.
Weda (Herm. a) VII. 312.
Welpisbolte in eo præhum VII. 515. sqq. 536.
Wels (Eduard.) VII. 372.
Werenfels (Sam.) VII. 772.
Werner (Dan. Godofr.) VII. 167.
Wernerus episc. Merseburgensis VII. 538.
Wesselingius (Petr.) VII. 183.
Westenberg VII. 183. 748. 1090.
Westenius (Frid.) VII. 321.
Westermannus Nicolaus; VIII. 991.
Weynachten VIII. 495.
Wibison Will. VII. 372. 373.
Wiclef Joh. VII. 367.
Widmanstadius (Joh. Alb.) VII. 213. 220, 121.
Wilhelmus Landgr. Hassæ VII. 948.
S. Willebadus, VII. 1104.
Witekindus (Herm.) VII. 935. 499. 500.
Wolfsius (Jo. Christ.) VII. 1094.
Wolfsius (Christ.) defenditur, VIII. 52.
Wolfsey (Cardin.) VII. 369.
Wolzeley (Karl) VII. 772.
Ἐυλον pro arboribus: VIII. 115.
Ἦπερ est propter VII. 662.
Τσπληγξ VIII. 162.
Τσερα VIII. 496.
Ἦvon Petrus; VIII. 877. 1061.
Z mutatur cum D. VII. 922.
Zanthier A. F. VIII. 405.
Zardust: VIII. 728.
Zebutt: VII. 550.
Zedaute. VII. 917.
Zettergeschrey. VII. 549.
Zippora an sit altare; VIII. 711.
Zittern/ VII. 549.
Ziz: VIII. 14.
Zornius (Petrus) VII. 172. sqq.
Zoroastres, unde dictus: VIII. 726. sqq.
Zwinglii filia nubit Gualthero: VIII. 672.
Zunthulpe; VII. 925.

